Government College of Education, Akola.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Under CAS Promotion for *Teachers* in

Institute / Colleges

Consolidated Proforma for

Assessment Period:

From 1991-1992 to 2018-2019

Promotion of <u>Associate Professor</u>

to <u>Professor</u>

under CAS

(Grade Pay/Academic Level:

13 A To AL 14.......)

Name of the Institute/College: **Government College of Education, Akola.**

Under CAS Promotion for *Teachers* in Institute / Colleges

Consolidated Proforma

Assessment Period: From 2016-2017 to 2018-2019

Promotion of Associate Professor to Professor under CAS

(Grade Pay/Academic Level: 13 A To AL 14……..

PART A: GENERAL INFORMATION AND ACADEMIC BACKGROUND

1. **Name (in Block Letters)**	:	**DR. VASUDHA VINOD DEO** (VASUDHA VASANT JALTARE)
2. **Father's Name**	:	**MR. VASANT H. JALTARE**
3. **Department**	:	Higher and Technical Education
4. **Current Designation & Grade Pay**	:	Associate Professor AGP - 9000
5. **The designation and grade pay applied for under CAS**	:	Professor AGP - 10000
6. **Date of last Promotion**	:	01/01/2006
7. **Address for correspondence**	:	Plot No. 3, Chinmaya, Ghatol Layout, Shankar Nagar, Jatharpeth, Akola (MS)
8. **(with Pin code)**	:	444005
9. **Permanent Address (with Pin code)**	:	Plot No. 3, Chinmaya, Ghatol Layout, Shankar Nagar, Jatharpeth, Akola 444005
10. **Telephone No: Cell. No.**	:	08788292860
11. **Email:**	:	vasudhadeo@gmail.com

12. **Academic Qualifications (S.S.C. till post graduation):**

Examinations	Name of the Board / University	Year of Passing	Percentage of Marks Obtained	Division / Class / Grade	Subject
S.S.C.	Pune	1979	69.00%	First	Language, Social Science, Science, Maths
H.S.S.C.	Nagpur	1981	63.00%	First	Commerce
B.Com.	Nagpur	1984	61.00%	First	Auditing, Accountancy, Income Tax
B.Ed.	Amravati	1986	73.00%	First	Edn. Philosophy, Edn. Socio. Marathi & History method
M.A. Eco.	Amravati	1988	49.00%	Second	International Eco., Eco. of Deve., Economic system B.M.
M.Ed.	Amravati	1988	65.00%	First	History of Education and sociology
M.Com.	Amravati	1990	55.00%	Second	M.S., A.S., M.M. and H.F.M.
M.A. Marathi	Amravati	1993	52.00%	Second	Marathi Natak ani Prachin Kavya, Bhasha Shastra & V. V. Shirwadkar
SET (Education)	PUNE	1995	--	--	Education
M.A. Subject Communication	Y.C.M.O.U.	2003	70.00%	First	Instructional System Design, Assessment and Evaluation, Communication mode in education
Ph.D.	Nagpur	2006	--	--	Madhyamik Staravaril Mulya Shikshanacha Vishleshanatmak Abhyas
D.I.T.	ASTS, Pune C-DAK	1999	74.00%	First	MS-Office, Windows-97 and Internet
MS-CIT	MKCL	2006	76.00%	First	

Research Degree(s):

Degrees	Title	Date of award	University
M. Phil.			
Ph.D. / D.Phil.	Analytical Studies of Value Educational Program as per NCF, 1986	06/06/2006	Nagpur
D.Sc. / D.Litt./ Any other – Minor Research Project funded by UGC	Analytical Study of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda with Special Reference to New Curriculum.	2009	U.G.C.
M.Ed. (Education)	Study of problems of convent going students their present and Teachers.	1988	Sant Gadge Baba Amravati University
M.A. (Subject Communication)	Subject Communication – Analytical study of communicative values reflect in Marathi at higher secondary level.	2003	Y.C.M.O.U., Nashik

13. Appointments held prior to joining this institution

Designation	Name of Employer	Essential Qualifications for the post at the time of Appointment	Nature of Appointment (Regular/ Fixed term/Temporary /Adhoc)	Nature of Duties	Date of Joining	Date of Leaving	Salary with Grade	Reason of leaving
Lecturer	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., SET	Regular	Teaching & Guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	
Associate professor	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., M.Com., SET, Ph.D., D.I.T. MH-CIT	Regular	Teaching and guidance	19/11/1990	-	37000-9000-67400	

14. **Posts held after appointment at this institution:**

Designation	Department	Date of Joining		Grade Pay / Pay Matrix Level
		From	To	
Principal	Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Principal	Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	

Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Center Coordinator	Swami Chinmayananda Study Center, Govt. College of Education, Akola	May, 2014	Till today	

15. **Period of teaching experience :**

P.G. Classes (In Years): 12 years

U.G. Classes (In Years): 28 years

16. **Research Experience excluding years spent in M. Phil. / Ph. D. (In Years): 27 years.**

17. **Fields of Specialization under the Subject / Discipline : Value Education/Education**

18. **Academic Staff College Orientation/Refresher Course/Short Term attended :**

Name of the Course	Place	Duration	Name of Organizer
Refresher course	Nagpur	21 day's	Academic staff college , Nagpur
M.A. (subject communication) two year research programme this course is equivalent to two refresher courses	Y.C.M.O.U., Nasik Study Center Shree Shivaji College of Education, Amaravati	2 year's	Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nasik

Declaration

I certify that the information provided is correct as per records available with the University and/or documents enclosed along with this filled in Proforma.

Place: **Name & Sign. of the Teacher**
Date:

Table 1

Assessment Criteria and Methodology for University/College Teachers

Sr. No.	Nature of Activity	Description of Activity	Self Appraisal score				Verified API score			
			Assessment Period				Assessment Period			
			Yr. 16-17	Yr.2 17-18	Yr. 3 18-19	Overall Grading	Yr. 16-17	Yr.2 17-18	Yr. 3 18-19	Overall Grading
1	**Teaching:** (Number of classes taught/total classes assigned) x100% (Classes taught includes sessions on tutorials, lab and other teaching related activities)	**i) Good:** 80 % & above **ii) Satisfactory** :Below 80% but 70% & above **iii) Not satisfactory:** Less than 70% (Lectures, Practical, Tutorials, Project Supervision, field work, group discussion seminars, any other.)	**Good**	**Good**	**Good**	**Good**				
2	Involvement in the University/College students related activities/research activities	**i) Good :** Involved in at least 3 activities **ii) Satisfactory** :1-2 activities **iii) Not-satisfactory:** Not involved/ undertaken any of the activities.	**Good**	**Good**	**Good**	**Good**				

Note:

1. **Assistant Professor (Academic Level 10) to Assistant Professor (Senior Scale/ Academic Level 11)** : He/she gets 'satisfactory' or 'good' grade in the annual performance assessment reports of at least three/four/five of the last four/five/six years of the assessment period as the case may be.
2. **Assistant Professor (Senior Scale/ Academic Level 11) to Assistant Professor (Selection Grade/ Academic Level 12):** He/she gets 'satisfactory' or 'good' grade in the annual performance assessment reports of at least four of the last five years of the assessment period.
3. **Assistant Professor (Selection Grade/Academic Level 12) to Associate Professor (Academic Level 13A):** He/she gets 'satisfactory' or 'good' grade in the annual performance assessment reports of at least two of the last three years of the assessment period
4. **Associate Professor (Academic Level 13A) to Professor (Academic Level 14):** The teacher gets 'satisfactory' or 'good' grade in the annual performance assessment reports of at least two of the last three years of the assessment period, as per Appendix II, Table 1 and at least 110 research score as per Appendix II, Table 2.

5

Table 2:

Methodology for University and College Teachers for calculating Academic/Research Score

RESEARCH AND ACADEMIC CONTRIBUTIONS

Entire Period from 19/11/1990 to 31/12/2019

(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals: (Please refer points as per UGC notification)

Sr. No.	Title with page nos.	Journal	ISSN/ISBN NO.	Whether Peer reviewed Impact Factor	No. of Co-Authors	Whether You are the main author	API Score
1	Child Labour – Problems and Recommendations **P. No. 119**	***Bhartiya Shikshan (March 1999) (Recognize journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***		--	Single	yes	**05**
2	Swami Vivekananda and Education **P. No. 15**	***Shikshan samiksha May, 1999 (Recognize journal Of Maharashtra state),***		--	Single	yes	**05**
3	Environment and Management Education **P. No. 64**	***Education in Asia, 1999*** Published by Asian academi of Education		- -	Co-writer	Yes	**03**
4	Spiritual Right – Greatest Right **P. No. 406**	***Bhartiya Shikshan (December, 1999) (Recognize Journal Of Maharashtra State Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***		- -	Single	Yes	**05**
5	Spirituality – Core Value of Education **P. No. 456**	***Bhartiya Shikshan (December, 1999) (Jcognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***		- -	Single	Yes	**05**
6	Compulsory English an Analysis **P. No. 476**	***Bhartiya Shikshan (December, 2000) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***		- -	Single	Yes	**05**

7	Sant Dnyaneshwar and Education **P. No. 146**	***Bhartiya Shikshan April 2000 Recognize journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
8	Integrated Curriculum Construction for Quality Development of Teacher **P. No. 267**	***Bhartiya Shikshan (July 2000) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
9	Dr. Radhakrishnan Great Philosopher **P. No. 320**	***Bhartiya Shikshan (September 2000) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
10	Swadeshi Thoughts and Education **P. No. 20**	***Bhartiya Shikshan (Sept. 2001) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***		--	Single	Yes	**05**
11	Human Rights and Education and Child Education	***Bhartiya Shikshan (September, 2001) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
12	Environmental Education and Value Education Correlative Approach **P. Nó. 17**	***Bhartiya Shikshan (August, 2001) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
13	Interdisciplinary Approach to Educational Research **P. No. 22**	***Bhartiya Shikshan (January, 2001) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
14	Rashtranirman and Education **P. No. 12**	***Bhartiya Shikshan (April, 2002) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
15	Child Centered Education First Panchasheel **P. No. 25**	***Bhartiya Shikshan (July, 2008) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**

16	Dindayal Upadhyay and Education **P. No. 38**	***Bhartiya Shikshan (May, 2009) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
17	Swami Chinmayananda and Religion **P. No. 456**	***Bhartiya Shikshan (June, 2009) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
18	Personality Development and Education **P. No. 10**	***Bhartiya Shikshan (August, 2009) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
19	Philosophical Foundation of Education Research **P. No. 01**	***Journal of social science volume II oct. 2009 issue no.5***	**ISSN No.0976-061X**		Single	Yes	**10**
20	Sex Education or Education for Self Control **P. No. 27**	***Bhartiya Shikshan (August, 2010) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
21	Philosophical Foundation of Education for Creativity **P. No. 49**	***Bhartiya Shikshan (July 2010) (Recognize Journal Of Maharashtra state Government as per sercular no upu/1077/152-s01/03/1978***			Single	Yes	**05**
22	Corelation of Administrative Behaviour in Job Satisfaction of Secondary School Headmasters in Relation to School Quality.	***Global Journal of Applied, Social, Political and Sports Science,***	***ISSN No. 2278-4349***		Single	Yes	**03**
23	Manav Sansadhan Vikasachya Drushtikonatun Swami Chinmayananda yancha Shaikshanik Vicharancha Navin Abhyaskramavaril Prabhav	***Golden Research Thoughts (2016), Vol No. 6, Issue No. 5, Oct., 2016***	**2231-5063**	4.6052 UIF	Single	Yes	**30**
24	Madhyamik Staravaril Vidhyarthinmadhye Mulya Va Shaleya Sahasampadan Yatil Sahasambandha	***Indian Stream Research Journal, (July, 2016), Vol. 6, issue 6,***	**2249-894894X**	5.7631	Single	Yes	**35**

(80)

24A	Chiti Ke Prakashane Samajshiksha	***Review of Research (2017), Vol.No.7, Issue No. 3***	2249-894x	5.2333	Single	Yes	**35**
25	B.Ed. Staravaril Adhyanarthian Madhya Yog Prashikshinacha Madhyamatun Nirman Honarya Atmavishwas Starachi Patdalani.	***Vol. 6, Issue 12, (Sept, 2017)(***	2249-894x	5.2333	Single	Yes	**35**
26	Akola Shaharatil Madhyamik Shalan madhil Iyatta Navavitil Vidhyarthanchya Palak Palya Sambandha Va Shaikshinik Sampadan yancha Sahasambadhacha Abhyas	Review of Research, 2018 Vol.No.8, Issue No. 2	2249-894x	5.7631 (UIF)	Single	Yes	**35**
27	Madhyamik Staravaril Shikshancha Adhyapan Abhiyogtyacha Tyacha Samayojana varil Prabhavacha Abhyas	Vol. 7, Issue **8**, (May, 2018)	2249-894x	5.2331 (UIF)	Co-author	Yes	**24**
28	Kanishtha Mahavidyalayan Staravaril Adivashi Vidhyarthincha Kautumbik Prayavaran Va Mulya Sampadan Yancha Sahasambadha	Vol. 8, Issue 5,(February, 2019)	2249-894x	5.7631 (UIF)	Single	Yes	**35**
						Total	**340**

5

(2) (a) **Publications (other than Research papers) (Books, Chapters in Books)**

(i) **Books Published with ISSN / ISBN number**

International Publisher: 12 points per Book for Single Author

National Publisher: 10 points per Book for Single Author,

Sr. No.	Title of Book with no. of pages	Publishers name With ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Shaikshanik Chintan (2007)	Visa Books, Nagpur ISBN No. 81-903849-7-X	National Publisher		Principal author	10		
2	Shambhari Olandtana (2005)	Sahayog Prakashan, Akola	Local		Principal author	00		
3	Udayaonmukh Bhartiya Samajatil shikshan (2008)	Visa Books, Nagpur ISBN No. 978-81-906172-1-5	National Publisher	One		07		
4	Shikshanopanishad (2009)	Mangesh Prakashan, Nagpur ISBN No. 978-81-89904-47-0	National Publisher		Principal author	10		
5	Sanskar Dhara (2011)	Sunanda Prakashan,Akola	National Publishers		Principal author	00		
6	Mulya Shikshan (2014)	Parth Prakashan, Pune ISBN No. 978-81 -930127-0-3	National Publisher		Principal author	10		
7	Chatra Seva Kal (2019)	Sunanda Prakashan,Akola ISBN No. 34-978-93- 84801-16-8	National Publishers	**One**		07		
8	Sadaphuli (2018)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 32-978-93984801-1414	National Publisher		Principal author	10		

9	True Love (2018)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 30-978-93484801-12-0	National Publisher		Principal author	10		
10	Bhaja Govindam (Life Management Skill) (2018)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 29-978-9384801-11-3	National Publisher		Principal author	10		
11	Durvankur (Who am I) (2018)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 28-978-9384801-10-6	National Publisher		Principal author	10		
12	Ishavasyop-nishad (2018)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 33-978-93-84801-15-1	National Publisher		Principal author	10		
13	Problem Shoot	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No.34-978- 93-84801-13-7	National Publisher		Principal Author	05		
					Sub Total: (2)(a)(i):	**99**		

11

(2) (a)(ii) Chapter in Edited Book with ISSN / ISBN **(5 points per Chapter)**

Sr. No.	Title of Chapter with Page Nos.	Name of Book	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Role of Teacher Education for Promoting Culture of Peace	EDUCATION FOR WORLD PEACE by dr shireesh pal singh	Discovery publication house, new delhi • **ISBN-13** • 9788183567459		Principal author	05		

(2) (a) (iii) Editor of Book with ISSN / ISBN number

Editor of Book by International Publisher: 10 points per Book for Single Author

Editor of Book by National Publisher: 8 points per Book for Single Author

Sr. No.	Title of Book with Page Nos.	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Intellectual Property Right and Education	Sunanda Prakashan, Akola						
2	Sustainable Development and Dducation	Sunanda Prakashan, Akola						
3	Chintanam	Sunanda Prakashan, Akola				05		
					Sub Total (2)(a)(iii)			

(2)

(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content

Sr. No.	Title of Innovative pedagogy title ot Content	Sponsored Agency if any	Types of Teaching-Learning Environments: Face-to-face/ Networked/ Open and distance/ Virtual / if any	Specify ICTs resources: web link : YouTube Videos-Audios/ Smart Classroom / Simulation Games/ Blogging/ Online Discussion Forums / Virtual Laboratories / Telecast / Picture / Models / Charts if any	Date of approval from authority	Date of Imple-mentation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Various ppt's Articals - E-books Thesis, Research Material	--	Net work	www.chinmayasanskar.com			15		
2	Motivational talks on understanding the self			https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw			15		
3	Various learning articles on understanding the self			https://www.facebook.com/Sadaphuli/			15		
						Sub total (3) (a)	45		

(3-a) Creation of development of new and innovative courses and curricula innovative courses and curricular

Sr. No.	Title of Innovative curriculum	Sponsored Agency if any	Types of Teaching Learning Environments: Face-to-face/ Networked/ Open and distance/ Virtual / if any	Specify ICTs resources: web link : YouTube Videos-Audios/ Smart Classroom / Simulation Games/ Blogging/ Online Discussion Forums / Virtual Laboratories / Telecast / Picture / Models / Charts if any	Date of approval from authority	Date of Imple-mentation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Certificate course in Chinmaya Education	U.G.C.	Face to face	www.chinmayasanskar.com	May, 2014	August, 2014	05		

(4) (a) Research guidance: (Ph.D. : 10 points per degree awarded & 05 per thesis submitted)

Sr. No.	Sr. No.	Number of Candidate Enrolled	No. of Thesis Submitted with dates	No. of Candidate Degree Awarded with dates	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
	M. Phil / P.G. Dissertation	34	34	34	68		
	Ph.D.	07	06	06	60		
	List is Attached			Sub Total: (4)(a)	128		

(M. Phil. / P.G dissertation: 2 points per degree awarded)

(4) (b) Research Projects Completed: A: More than 10 lakhs (10 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (5 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Date of Completion	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	B	Analytical studies of educational thoughts of Swami Chinmayananda with	U.G.C.	2009	No	50000	05		

		reference to new curriculum.							
					Sub Total: (4)(b)		05		

(5) (a) Patents : **(10 points per International Patent and 7 points per National Patent)**

Sr. No.	Title of patent Project	Patent Number	Sponsored Agency if any	Date of Award	International / National	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Analytical studies of educational thoughts of Swami Chinmayananda with reference to new curriculum	L-48292/2013	MHRD		National	05		
					Sub Total: (5)(a)	.05		

(5) (c) Awards/Fellowship: **A: International** **(7 points per Awards/Fellowship)**
B: National **(5 points per Awards/Fellowship)**

Sr. No.	Name of Award / Fellowship	Date of Received	International / National	Name of Awardees Academic Body / Association	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Anand Vaskar Best Book Award		National	Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nashik	05		
2							
				Sub Total: (5)(c)	05		
				Total (5) : (5)(a) + (5)(b) + (5)(c)	15		

(6) *Invited lectures / Resource Person/

a) Invited Lecturers and Chairmanship at National or International Conference/seminar etc.

Sr. No.	Title of lecture / Academic Session	Title of Conference / Seminar etc.	Organised By	Whether International/ National	API Score
1	Education of Society and Chitti Dt. 07/11/2009	Bharatiya Pradnya Parishad	Punarutthan Trust Ahamadabad&k.k. Joshi college of Education Akola	National	3

2	Parent Education and Chitti Dt. 07/11/2009	Bharatiya Pradnya Parishad	Punarutthan Trust Ahamadabad&k.k. Joshi college of Education Akola	National	3
3	Acharya Education and Chitti Dt. 07/11/2009	Bharatiya Pradnya Parishad	Punarutthan Trust Ahamadabad&k.k. Joshi college of Education Akola	National	3
4	Dindayal Upadhyay and Shaikshanik Chintan Dt. 18/05/2009	Bhartiya Shiksha and Education	Academic Council vidya Bharti	National	3
5	Swami Chinmayananda and Religion	Global Conference on Philosophy	ATINER Athens	International	7
6	Sant Tukadoji Maharaj and Rashtra Dharma	Vidarbha Sahitya Sammalan	Gurudeo Seva Mandal	Regional	3
				Total	22

b) Paper presentation in Seminars/

Papers presented in Conferences, Seminars, Workshops, Symposia :

Sr. No.	Title of the Paper presented	Title of Conference / Seminar	Organized by	Whether International/ National / State / regional / college or university level	API Score
1	Institutional Environment and Management	Institutional Environment and Management	I.A.S.E., Aurangabad	International	05
2	Yoga research and value education	Yoga research and value education 28-31-11-2002	Kaiwalyadham Lonavala	International	05
3	Educational research need and Import	Educational research need and Import 02/10/2000	Govt.College of education Buldana	State	05
4	Hindutva in academic scenario	Hindutva in academic scenario Global Challenges 23-25/08/2002	Wishva samvad Kendra Nagpur	National	3

16

5	CAI at school level Jan. 2002	ICT in Educatio n 27-28/01/2002	Shikshan shastra mahavidyalaya, Dhule	National	3
6	Teacher in Third Millennium, 2002	Teacher in third Millennium	P.P. College of Education, Gondia	National	3
7	No Transfision of idea only Transformation	No Transfision of idea only Transformation	Govt college of Education Akola	National	3
8	Swami Chinmayananda and Religion	Global conference on philosophy	ATIATINER Athens	International	7
					34

Conferences/full paper in Conference Proceedings (Paper presented in Seminars/Conferences and also published as full paper in Conference Proceedings will be counted only once)

International (Abroad): (7 points per Seminars/ Conferences)
International (within Country): (5 points per Seminars/ Conferences)

National: (3 points per Seminars/ Conferences)

State / University Level: (2 points per Seminars/ Conferences)

Full Papers in Conference Proceedings:

Sr. No.	Title of Presentation in Academic Session	Title of Conference / Seminar	Mode of Presentation: Invited lectures / Resource Person / Paper presentation	Name of Organizer	Whether International (Abroad) / International (within Country) / National / State / University Level	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Challenges Before Woman	Challenges before woman	Oral	Published by Radhabai sarda college of woman	National	3		

				Anjangao Surji				
2	Gram Geetatil Arogya Babat Vichar ISBN - 978-81-925498-2-0		Oral		National	3		
3	Management of Job Satisfaction for institutional environment ISSN-2249-7463 Vol 1 Issue 8 A	Management of Job Satisfaction for Institutional Environment April-2012	Oral	Shivaji Kala, Vanijya Mahavidyalaya, Parbhani	National	3		
					Total (6)	9		

Participation in conferences seminars. :-

Sr. No.	Title of Title of Presentation in Academic Session	Title of Conference / Seminar	Mode of Presentation: Invited lectures / Resource Person / Paper presentation	Name of Organizer	Whether International (Abroad) / International (within Country) / National / State / University Level	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	1998	Endl. Environment and Management	Yes	Govt. College of Education, Aurangabad.	International	5		
2	April 2000.	Quality Edn. Of teacher	Yes	Govt. College of Education, Bhandara.	State	2		
3	Oct. 2000	Educational research need and importance	Yes	Govt. College of Education, Buldhana.	State	2		
4	Dec. 2000.	Future of value education in	Yes	Shivaji College of	State	2		

18

		21st century		Education Amravati.				
5	Sept. 2000	Human Right and peace education	Yes	Mahila Mahavidyalaya Amravati.	State	2		
6	Feb. 2002	Challenges before woman in 21st century.	Yes	Radhabai Sarda College Anjangaon.	State	2		
7	April 2003	Teacher education in 3rd Millennium	Yes	P.P. College of Education Gondia	National	3		
8	Aug. 2002	Hindutwa in academic Scenario in India	Yes	Vishwa Sanwad Kendra, Nagpur.	National	3		
9	Dec. 2002	Yoga research and value education	Yes	Kaiwalyadham Lonavala.	International	5		
10	Jan – 2003	CAI at School level	Yes	Shikshanshastra Mahavidyalaya, Dhule	State	2		
11	Dec. 2003	Newly introduced B. Ed. Syllabus	Yes	Govt. College of education Yavatmal.	State	2		
12	Intellectual Property Right and Human Resource Development, 2002	Intellectual Property Right and Human Resource Development	Yes	Govt. College of Education, Akola	State	2		
13	Revival of Traditional Yoga, Jan. 2006	Revival of Traditional Yoga	Yes	Yoga Institute Lonavala.	International.	5		
14	Quality in Higher Education.	Quality in Higher Education.	Yes	L.R.T. Commerce College Akola.	National	3		
15	Globalization in Higher Education in India, Jan. 2006	Globalization in Higher Education in India	Yes	Nutan college Selu	State	2		
16	B. Ed. Curriculum.	B. Ed. Curriculum.	Yes	Govt. College of Education Akola.	Uni.	2		

17	Global Warming and Education, 2008	Global Warming and Education.	Yes	Govt. College of Education Akola.	Uni.	2		
18	Education for Sustainable Development, Oct. 2010	Education for Sustainable Development	Yes	Govt. College of Education Akola	State level	2		
19	Interdisciplinary Research and Development in Management Engineering Technology and Social Science, April, 2012.	Interdisciplinary Research and Development in Management Engineering Technology and Social Science	Yes	Management Engineering Technology and Social Science (ICMETSS)	International	5		
20	Scientific Proposal and Paper Writing Sept. 2013	Scientific Proposal and Paper Writing		Govt. College of Education, Aurangabad	National	3		
21	English Subject	Trends in English Subject		District English Association, Akola	Regional	2		
	Sant Tukdoji Maharaj Vyakti va Vangmaya	Sant Tukdoji Maharaj Vyakti va Vangmaya		Shivaji Kala Vanijya Mahavidyalaya, Parbhani	National	3		
22	Value Integration in Education, Feb. 2015	Integrated Value Education	Yes	Govt college of education Akola	National	3		
23	No Transfusion of Idea, Feb. 2015	No Transfusion of Idea Only Transformation	Yes	Govt. College of Education Akola	National	3		
24	Conference on Education, 2015	Educational Philosophy	Yes	Athens Institute of Education and Research Athens Greece	WORLD	7		
					Total....	74		

Table 2:

Methodology for University and College Teachers for calculating Academic/Research Score

RESEARCH AND ACADEMIC CONTRIBUTIONS

Brief Explanation: Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for research and academic contributions. The minimum API scores required for teachers from this category are different for different levels of promotion in universities and colleges. The self-assessment score shall be based on verifiable records and shall be finalized by the screening cum evaluation committee for the promotion of Assistant Professor to higher grades and Selection Committee for the promotion of Assistant Professor to Associate Professor and Associate Professor to Professor and for direct recruitment of Associate Professor and Professor.

Academic/Research Activity	Self-Appraisal score						Verified API score					
	Entire Period from19.11.2009 to 31.12, 2019. As per earlier research	Assessment Period			Assessment Period Total (Yr. 2016-2019)	Total Col. 7=2+6	Entire Entire Period from19.11.2009 to 31.12, 2019. As per earlier research	Assessment Period			Assessment Period Total (Yr. 2016-2019)	Total Col. 13=8+12
		Yr. 16-17	Yr.2 17-18	Yr. 3 18-19				Yr. 16-17	Yr. 17-18	Yr. 18-19		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals	340	60	70	94	371	1147						
(2) Publications (other than Research papers	109	00	60	07								
(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula	45	15	15	15								
(4) Research Guidance	133	20	10	05								
(5) Patents	10											
(6) Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars/ Conferences/full paper in Conference Proceedings	139											
Grand Total of Table 2: (1) + (2) + (3) + (4) + (5) + (6)	776	95	155	121								

UNDERTAKING

I, **DR. VASUDHA VINOD DEO** undertake that the information provided is correct as per records submitted by me to Institute and or documents enclosed along with the duly filled PBAS Performa.

Place :

Date : Name & Signature of the Teacher

Place :

Date : Name & Signature Head of the Department

VERIFIED by IQAC ....

(22)

Sign of IQAC Coordinator

Place:

Date:

Director/Principal

Verified and recommended / not recommended by Selection Committee Members for AL 13A to AL 14 i. e. AGP 9000 to AGP 10000 DR. VASUDHA VINOD DEO of GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA (M.S.) is recommended for the promotion under CAS from Associate Professor (AL 13A) to Professor (AL 14) with effect from the date as mentioned below:

Sr. No.	**Name of the Candidate**	**Date of Associate Professor (AL 13A/AGP 9000)**	**Date of promotion to Professor (AL 14/ AGP Rs. 10000)**	**Remark**
				Recommended/ Not Recommended

Signatures of :

Sr. No.	**Committee member**	**Signature**
1.	Chairman : Hon. Secretary/ or his Nominee	
2.	Hon. Director of Higher Education	
3.	Head of the Dept. (Director of the Institute/College)	
4.	Subject Expert: I	
5.	Subject Expert: II	
6.	Reservation Nominee	

Maharashtra State Board of Secondary & Higher Secondary Education

~~Maharashtra State Board of Secondary Education~~

NAGPUR DIVISIONAL BOARD, NAGPUR

2.36.520

120

This is to certify that the withinsigned

JALTARE VASUDHA VASANTRAO

passed the SECONDARY SCHOOL CERTIFICATE (NEW COURSE) EXAMINATION of April 1979 in the Grade shown below :

SEAT NO.	GRAND TOTAL OF MARKS OUT OF 700	GRADE	SCHOOL NO.	SR. NO. OF CERTIFICATE
H11875	485	FIRST	01,155	004563

DATE OF BIRTH 03/01/64.

THIRD JANUARY NINETEEN SIXTY FOUR

Signature of the Head of the School

Headmaster
Shri Narsing Kanya Shala
Akola Dist. Akola

Divisional Secretary

Nagpur,
Dated 16th July 1979

IMPORTANT
No change in this S. S. Certificate shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the certificate in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

NOTES :

(1) The candidate has passed according to the new ten-year course.

(2) The date of birth shown in this certificate is the same as that entered in the candidate's application for admission to the examination.

(3) An asterisk (*) appearing along with the Total Marks indicates that the candidate has passed with the benefit of exemption.

(4) The Secondary School Certificate is awarded to successful candidates in :—

Grade Distinction	:	75% and above.
Grade First	:	60% and above, & below 75%
Grade Second	:	45% and above, & below 60%.
Grade Pass	:	To all other candidates including the exempted.

S.B.G3/SSC NEW/AE-5

Maharashtra State Board of Secondary and Higher Secondary Education

PUNE-411 010

Statement showing the marks in each subject obtained at the S.S.C. (New Course) Examination

DIVISIONAL BOARD	CENTRE NO.	EXAM. SEAT NO.	DISTRICT & SCHOOL NO.	MONTH & YEAR OF EXAMINATION	SERIAL NO. OF STATEMENT
NAGPUR	059	H11873	01.155	APRIL-1979	011150

CANDIDATE'S FULL NAME BEGINNING WITH SURNAME

JALTARE VASUDHA VASANTRAO

SUBJECTS →	LANGUAGES			MATHS	SCIENCE	SOCIAL SCIENCES	GRAND TOTAL	RESULT
	FIRST	SECOND	THIRD					
	MAR	HIN	ENG					
MAXIMUM MARKS	100	100	100	150	150	100	700	
MARKS OBTAINED	076	056	066	104	111	070	483	PASS

SUBJECTS	OPTIONAL		SCHOOL	
**INDEX NO.	39	NN	72	73
*MARKS/GRADE OBTAINED	A	NN	A+	A+

DIVISIONAL SECRETARY

NOTES :
1) Successful candidates have passed according to the new ten-year course.
2) XX : Indicates 'Exemption';
   AA : Indicates 'Absent';
   NN : Indicates 'Not offered'.
3) PASS : 35 p.c. in each subject;
   Grade Distinction : 75 p.c. & above.
   Grade First : 60 p.c. & above.
   Grade Second : 45 p.c. & above and below 60 p.c.
   Grade Pass : All other successful candidates, including the exempted.
   Exemption : 55 p.c. (minimum).
4) * : Indicates marks are out of 100 or grades as per table 1.
   ** : Names of subjects for the index nos. & abbreviations are shown on the reverse.

TABLE-1

MARKS OBTAINED	GRADE
34% & below	C
35% to 49%	C+
50% to 64%	B
65% to 79%	B+
80% to 89%	A
90% & above	A+

IMPORTANT :
No change in this statement of marks shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the statement in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

RECEIVED FEE Rs. 2

68 ... 100 ... 63

56001/SSC-NEW/AE-4

MAHARASHTRA STATE BOARD OF SECONDARY AND HIGHER SECONDARY EDUCATION

NAGPUR DIVISIONAL BOARD

STATEMENT SHOWING THE MARKS IN EACH SUBJECT OBTAINED AT THE HIGHER SECONDARY CERTIFICATE EXAMINATION (STD. XII UNDER 10+

CENTRE NO	EXAMINATION SEAT NO	DISTRICT AND JR.COLLEGE NO	CANDIDATE'S FULL NAME BEGINNING WITH SURNAME	MONTH AND YEAR OF EXAMINATION
004	S 234829	01.012	JALTARE VASUDHA VASANTRAO	MARCH, 1981.

003035

SUBJECTS OFFERED	COMPULSORY LANGUAGE		OPTIONAL SUBJECTS					VOCATIONAL SUBJECT	GRAND TOTAL	PERCENTAGE OF MARKS
SUBJECT CODES (FOR DESCRIPTION SEE OVERLEAF)	01	02	49	50	52	53	--			63.83
MAXIMUM MARKS	100	100	100	100	100	100	100	200	600/700	RESULT
MARKS OBTAINED	53	65	64	71	60	70	--		383	PASS

DIVISIONAL S...

(26)

Grade One with Distinction 75% & above
Grade ONE 60 p.c. marks and above
Grade TWO 45 p.c. marks and above
Grade THREE All other successful candidates including pass with exemption

RECEIVED FEE Rs. 3

IMPORTANT NOTE

No change in this statement of marks shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the statement in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

NOTE :-

XX: Indicates Exempt...
AA: Indicates Absent
Passing 35% in each subj...
Exemption 35% minimum
+ to Grand Total means Grace ...
given as per Regulation

NAGPUR UNIVERSITY — STATEMENT OF MARKS

B.COM.I MAR 1982 DATED 02-07-82

ROLL NO.	NAME OF THE CANDIDATE	CENTRE NO.	COLLEGE NO.	MEDIUM
62962	VASUDHA VASANTRAO JALTARE	076	076	M

SUBJECT GROUP	SUBJECT ABBREVIATION	MAX. MARKS PER PAPER		MINIMUM FOR PASSING		PREVIOUS EXEMPTION FULL/TH./PR.	THEORY PAPER MARKS			FAIL (*)/ CONDONED (C)	PRACTICALS MARKS		FAIL (*)/ CONDONED (C)	DISTINCTION/ COMPARTMENT EXEMPTION IN FULL/TH./PR.
		THEORY	PRACT.	THEORY	PRACT.		1.	2.	3.		1.	2.		
I	ENG	100		20			51							
	MAR	100		20			55							
II	P/E	100		20			57							
	BCR	100		20			55							
III	ACC	100		20			78							
	C/P	100		20			59							

PARTICULARS	MARKS OBTAINED	OUT OF	RESULT	REMARK	DIVISION
GRAND TOTAL	355	600	PASS		

RANK

SEE NOTES ON THE REVERSE

ASST. REGISTRAR (EXAMS.)
NAGPUR UNIVERSITY

NAGPUR UNIVERSITY — STATEMENT OF MARKS

B.COM II MARCH-1983 13/07/83

ROLL NO.	NAME OF THE CANDIDATE	CENTRE NO.	COLLEGE NO.	MEDIUM
38754	VASUDHA VASANTRAO JALTARE	076	075	M

SUBJECT GROUP	SUBJECT ABBREVIATION	MAX. MARKS PER PAPER THEORY	MAX. MARKS PER PAPER PRACT.	MINIMUM FOR PASSING THEORY	MINIMUM FOR PASSING PRACT.	PREVIOUS EXEMPTION FULL / TH. / PR.	THEORY PAPER MARKS 1. 2. 3.	FAIL (*) / CONDONED (C)	PRACTICALS MARKS 1. 2.	FAIL (*) / CONDONED (C)	DISTINCTION / COMPARTMENT EXEMPTION IN FULL / TH. / PR.
GRP III	ENG	50		10			025				
	MAR	50		10			027				
	S/P	100		20			057				
GRP II	B/M	100		20			058				
	A/A	100		20			081				
GRP I	STS	100		20			078				
	ECO	100		20			053				

PARTICULARS	MARKS OBTAINED	OUT OF	RESULT	REMARK	DIVISION
GRAND TOTAL	389	600	PASS		

RANK

SEE NOTES ON THE REVERSE

SEAL OF NAGPUR UNIVERSITY

ASST. REGISTRAR (EXAMS.)
NAGPUR UNIVERSITY

137

NAGPUR UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

214

B. Com. Final Examination, Summer/~~Winter~~, 1984.

Name Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 34929.

	Group 1		Group 2			Group 3					
	Auditing and Income Tax	Business Administration	Indian Mercantile & Industrial Law	English	Other Indian Language MAR	Modern Economic Problems & Planning in India	Elective Subject CMA	Total Marks obtained	Total Marks at the B. Com. Part-I Examination	Total Marks at the B. Com. Part-II Examination	Aggregate Marks at the B. Com. Part-I, B. Com. Part-II and B. Com. Final Examinations
Max. Marks	100	100	100	50	50	100	100	600	600	600	1800
Min. Marks	20	20	20	10	10	20	20	210 ~~Conversion~~	210	210 ~~Conversion~~	
	66		66			66					
Marks obtained	45	58	57	23	26	53	93	355	355	389	1099

Total Marks obtained 355 (in words) Three hundred fifty five only out of 600.

RESULT

Passes ✓ ~~Fails~~

Division First

Exemption/s —

Distinctions in CMA

Compartment in —

Order of Merit —

Compiled by Sayaal

Checked by [signature]

[signature]
Asstt. Registrar (Exams.),
Nagpur University.

Nagpur:

Dated 29.6.1984 *(This Statement is subject to corrections, if any.)*

~~**N. B.**:—The students those who have passed the B. Com. Part-II (Old Course) Examination and are admitted at the B. Com. Final (New Course) Examination are exempted from appearing in the subjects. Auditing & Income Tax and Modern Economic Problems & Planning in India as they have cleared these subjects at the B. Com. Part-II (Old Course) Examination.~~

Nagpur Vidyapeeth Mudranalaya, Nagpur.

(29)

AMRAVATI UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

№ 000256

Bachelor of Education Examination of Summer/Winter 1986

Name Ku. Vasudha Vasant Jaltar Roll No. 58854

PART I (Written)

Subject	Paper I Philosophical and Sociological Foundations of Education	Paper II Psychological Foundations of Education	Paper III Methods of Instruction and Evaluation	Paper IV School Administration and Current Trends in Indian Education	Paper V Special Methods: First Subject (Mar)	Paper V Special Methods: Second Subject (Geog)	Total of Part I
Maxi. Marks	100	100	100	100	100		500
Mini. Marks	33	33	33	33	33		200
Marks obtained	55	60	49	52	35 +	31	282

PART II (Practical) — Sessional Marks

Subject	1. Practical Teaching: Practical Teaching Method I (60 + 10)	Practical Teaching Method II (60 + 10)	For Final Lessons (100)	2. Co-curricular Activities: A Academic Programme (30)	B Games and Sports or Civil Defence or Social Service (30)	C Cultural Programme (30)	3. Assignments: A Essays (30)	B Psychological Experiments (20)	C Case Study (10)	D Reading of Paper (20)	4. Teaching Aids: A Two Instructional Materials or Charts (20)	B Album or Book Project	5. Terminal Examination: (i) First Test (25)	(ii) Second Test (25)	Total of Part II	Incentive Marks	Aggregate of Part I & Part II
Maxi. Marks	240			90			80				40		50		500		1000
Mini. Marks	96														200		
Marks obtained	67 +	67 +	91	20 +	29 +	29	23 +	19 +	09 +	18	20 +	19	17 +	13	450	–	732

Total of Marks obtained (in words) Seven hundred thirty-two out of 1000

RESULT : Passes/Fails Division First Exemption in —

Compiled by .... Checked by ....

Amravati 19 JUN ....
Dated 198

(This Statement is subject to corrections if any)

Asstt. Registrar, (Exams)
Amravati University

(30)

अमरावती विद्यापीठ

AMRAVATI UNIVERSITY

No 001744

STATEMENT OF MARKS

M. A. Part I, Examination of Summer/Winter 1987.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 3891

Subjects ECONOMICS	Paper-I Theory of Price	Paper-II Theory of Money, Income and Employment	Optional Paper-III & Paper IV (Any two): Public Finance	Economics of Agriculture	Population	History of Economic Thought	Economics of Industry	Economics of Labour	Economics of Consumption	Economics Statistics	Econometrics-I	TOTAL
Maxi. } Marks	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400
Mini. } Marks	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144
Marks obtained	50	40	—	—	—	—	—	48	—	46	—	184

Total of Marks obtained (in words) One Hundred Eighty four out of 400

RESULT-Passes / Fails ✓

Exemption in —

Compiled by [initials]

Checked by [initials]

Amravati:
Dated 15/9/1987. (This Statement is subject to corrections, if any)

[signature]
Asstt. Registrar, (Exams.)
Amravati University

(31)

AMRAVATI UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

№ 001124

M. A. Part II Examination, ~~Summer~~/Winter 1988.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 8332

Subject ECONOMICS	Paper-I Economics of Development	Paper-II International Economics	Paper-III & Paper IV: i) Economics Development of U.S.A., U.S.S.R. China & India	ii) Trade Cycle	iii) Economics System	iv) National Income & Social Accounting	v) Banking and Money Markets	vi) Mathematical Economics	vii) Economics Public Utilities, Transport Public Enterprise	viii Econometrics Paper-II	TOTAL	Total of Marks at the Part I Examination	Aggregate Marks at the Part I & II Exams.
Maxi. Marks	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400	400	800
Mini. Marks	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144	144	
Marks obtained	39	48	—	—	47	—	67	—	—	—	201	184	385

Total of Marks obtained (in words) Two Hundred one out of 400

RESULT: Passes ~~Fails~~ Exemption in Paper/s —

Division II Order of Merit —

Compiled by [signature] Checked by [signature]

~~Amravati~~
Dated 3 JAN 1989 (This Statement is subject to corrections, if any)

Asstt. Registrar, (Exams)
Amravati University

(32)

AMRAVATI UNIVERSITY №. 000021

STATEMENT OF MARKS

M. Ed. Part-I Examination Summer / ~~Winter~~ 1988.

Name Miss. Vasudha. Vasantrao Jaltare Roll No 13856

Subject :	Three Compulsory Papers									Two Optional Papers						
	1			2			3			4			5			
	Philosophy of Education	Sessional Work	Total	Advanced Educational Psychology	Sessional Work	Total	Elements of Educational Research	Sessional Work	Total	History of Education in India	Sessional Work	Total	Educational Sociology	Sessional Work	Total	Aggregate Marks
Max. / Mini. } Marks	80	20	100 / 40	80	20	100 / 40	80	20	100 / 40	80	20	100 / 40	20	20	100 / 40	500 / 248
Marks awarded	45	15	60	63	17	80	40	16	56	53	18	71	40	17	57	324

Total of marks awarded (in words) Three hundred twenty four out of 500

RESULT - Passes / ~~Fails~~

Exemption in ——

Compiled by [signature]

Checked by [signature]

Amravati

Dated -7 OCT 1988

(This Statement is subject to corrections, if any.)

[signature]
Asstt. Registrar (Exams.)
Amravati University

अमरावती विद्यापीठ

AMRAVATI UNIVERSITY

№ 000064

STATEMENT OF MARKS

M. Ed. Part-II Examination of **198**8.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 13952

Subject of Dissertation	Dissertation with Viva-Voce
कान्व्हेंट शाळांतील शिक्षणाच्या बाबतीत छात्र, पालक व शिक्षक यांच्या समस्यांचा अभ्यास	
Maximum Marks	100
Minimum Marks	50
Marks obtained	65

Total of Marks obtained (in words) Sixty Five out of 100

Passes ✓ RESULT Fails

Division Ist Order of Merit ....

Compiled by [signature] Checked by [initials]

Asstt. Registrar, (Exams),
Amravati University

Amravati
Dated 19.5/.... 1989. *(This Statement is subject to corrections, if any)*

AMRAVATI UNIVERSITY

ST/M.S./50/or/155/90/10B.

STATEMENT OF MARKS

№ 000106

Examination for the Degree of Master of Commerce Part – II Summer Winter, 1990

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 36195

Subject :	(A) Compulsory Papers		(B) Optional Paper: 1. Financial Accounting Group		2 Management Group			3 Agro–Industrial Group			Total of marks obtained	Total of marks obtained at the Part I Examination	Aggregate marks at the Part I and Part II Examinations
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X			
	Management Process	Applied Statistics	Cost Accounting	Management Accounting	Human Factor Management	Marketing Management	Financial Management	Economics of Labour	Indian Statistics	Public Finance			
Marks Maxi.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400	400	800
Marks Mini.	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144		
Marks obtained	45	71	—	—	57	59	—	—	—	—	232	206	438

Total of Marks obtained (in words) Two hundred Thirty two out of 400

RESULT : Passes / Fails

Exemption in —

Division IInd

Complied by [signature]

Checked by [signature]

Amravati

Asstt. Registrar (Exams.)

(35)

AMRAVATI UNIVERSITY

No 000390

STATEMENT OF MARKS

ST/MS/13/or-7/91-92/20B

M.A. Part I Examination of Summer/Winter 1991

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 2580

Subject	Paper I	Paper II	Paper III Optional		Paper IV	Total
MARATHI			अ) कादंबरी	आ) नाटक		
Maxi. Marks	100	100	100	100	100	400
Mini. Marks	25	25	25	25	25	144
Marks Obtainted	73	57	—	58	50	238

Total Marks obtained (in words) Two Hundred Thirty Eight Out of 400

Exemption in Paper/s —

RESULT – Passes/Fails

Compiled by

Checked by

उप कुलसचिव (परीक्षा)
Asstt. Registrar (Exams.)
Amravati University
अमरावती.

Amravati
Dated 30.11.1991 (This statement is subject to corrections, if any)

ST/M.S./14/or-122/92-93/10B

AMRAVATI UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

M.A. Part–II Examination of Summer/ Winter, 1993

№ 000512

Name Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 4227

Subject MARATHI मराठी	Paper I प्राचीन कविता	Paper II (विशेष ग्रंथकार) अ) संत तुकाराम किंवा आ) वि.वा. शिरवाडकर	Paper III भाषाशास्त्र व व्याकरण	Paper IV निबंध (वाङ्मयीन विषयावर) किंवा लघुशोधप्रबंध	Total	Total Marks at the Part I Examination	Aggregate Marks at the Part I & II Examination
Maxi. Marks	100	100	100	100	400	400	800
Mini.	25	25	25	25	144	144	
Marks Obtained	52	59	32	38	181	238	419

(**Note :** Incentive marks shown in the circle are used for passing)

Total of Marks obtained [in words] One Hundred Eighty one out of 400

RESULT : Passes/Fails Exemption in Division IInd

Compiled by Checked by Order of Merit

Amravati

Dated 5 AUG 1993

(This Statement is subject to corrections, if any)

Deputy Registrar-[Exams.]

Deputy Registrar (Exams.) Amravati University, Amravati

(37)

STATE ELIGIBILITY TEST, MAHARASHTRA

ELIGIBILITY TEST FOR LECTURERSHIP

CONDUCTED BY UNIVERSITY OF PUNE AS THE STATE AGENCY

(Ref.: Govt. of Maharashtra Resolution No.: USG-1391/2066/VS-4 dt. 14-7-1994)

ACCREDITED BY U.G.C. **PUNE 411 007.**

Seat No. : 06440

Certified that

JALTARE VASUDHA VASANT

has qualified at the Maharashtra State Eligibility Test for Lecturership

held in JUNE ,95 *in the Subject* EDUCATION

He / She is further declared eligible for Lecturership in Universities / Colleges.

Chairman
Steering Committee

Member Secretary

Chairman
Implementation Committee

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASHTRA OPEN UNIVERSITY, NASHIK Y.C.M.O.U Nashik

Post Graduate and Research Programme

Grade Sheet :April,2003

61145

Programme :M.A. Subject Communication :

PRN :MM0100005
Name:JALTARE VASUDHA VASANTRAO

Study Centre :1201A
Exam. Centre :

Course Code and Course Name	Assignment Grade	End Exam. Grade	Average Grade
Instructional System Design(EDU011)	O	A	A
Assesment and Evaluation(EDU008)	O	A	A
Communication modes in Education(EDU010)	O	B	A

Project/Product Grade: A VIVA GRADE : O

Remark : PASS Final Grade :A CGPA : 4.17
Converted Percentage Equivalent:70.85

NOTE : 1. Ab. : Absent 2. CC - Copy case 3.-NA : Not Applicable
4. * : Grade/Marks obtained at the previous examination.
5. ** : Grade/Marks obtained at this examination are less than those obtained at previous examination. Therefore grade/marks obtained at the previous examination are shown.
6. § : Credit transfer from other programme.
7. -.- : CGPA/Final Grade/Converted Percentage Equivalent are not reflected because of unsuccessful completion of programme.

NASHIK
DATE :01.April 2003

Satish Ratwa
CONTROLLER OF EXAMINATIONS

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASHTRA OPEN UNIVERSITY NASHIK

Instructions:

1. For combine Grade Calculation, the grade point in assignment & End examination are taken in the ratio of 3:7.
For Post Graduate programme.
2. The CGPA for whole performance will be calculated by taking one for each course (03 for Three courses),(02 for project / product) , (01 for Combine Vivavoce)
Below is an Example for CGPA calculation.

CGPA: Total Grade Point in 03 coursee + 02 X (Grade Point in Project / Product)+ Combine Grade Point in Vivavoice
———————————————————————————
6

3. It is essential to obtain at least "C" Grade in each Course and B Grade in project / product as well as in combine vivavoce Examination.The CGPA must be at least 2.5 for passing this examination.

Percentagewise Grade Chart

% of Marks	Grade	Grade Point	Grade Point Range	Remark
75% or more	O	5	4.50 or more	Excellent
60% - 74%	A	4	3.50 - 4.49	Very Good
50% - 59%	B	3	2.50 - 3.49	Good
40% - 49%	C	2	2.00 - 2.49	Fair
Less than 40%	D	0	Less than 2.00	Unsatisfactory

RASHTRASANT TUKADOJI MAHARAJ NAGPUR UNIVERSITY

:NOTIFICATION:

No.: Ph.D./05/368 **Dated; 3 / 6 / 2006**

It is notified for general information that the following candidates are hereby declared eligible for the award of **Ph.D.** Degree in the faculty mentioned against their respective names:

Sr. No.	Name and Address of Candidates	Date of Registration	Degree	Faculty	Subject	Title of Thesis	Name and Address of Supervisor
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.	Smt. Ambuj Ilindra Flat No. 22 , Plot No. I-8 Sagar Palace, Laxminagar Nagpur.	18/05/2001	Ph.D	Engg. & Tech.	Chemical Tech.	" Utilization of cellulosic and lingocelluosic waste for the production of microcrystalline cellulose".	Dr. J.D. Dhake L.I.T. Nagpur.
2.	Ku. Renu Gupta C/o Shri Ashish Naidu Indralok Apartment Plot No. 4, P. & T. Colony Ravinagar, Nagpur.	04/12/1999	Ph.D	Soc. Science	Social work	" Tribal women students in Higher education in Delhi: A study of their Socio-cultural and Economic Alienation and the need for social work Intervention".	Dr. V.V. Devasia Tripude College of social work Nagpur.
3.	Shri Hemant Bhagwatrao Yawalikar Plot No. 64/65 Dattakrupa Apartments, Atrey – layout Pratap Nagar, Nagpur-440022	Re 18/10/2004	Ph.D	Soc. Science	Psychology	" Temperament Types, motivational patterns and personality profiles of sportpersons and Nonsportpersons".	Dr. D.S. Janbandhu 5, NHV. HSG, Soc. Civil line Nagpur.
4.	Shri Pramod Asaram Wadte At. Post. Dahatonda Tah. Murtijapur Dist. Akola-444107	26-9-2002	Ph.D	Soc. Sci.	Geography	नगपूर जिल्हयातील सप्तधारा खोऱ्यातील कृषीचा भौगोलिक अभ्यास.	Dr. V.H. Deodhar Retd. Prof. Deptt. of Geography V.N.I.S., Nagpur.
5.	Shri Mohd. Jakir Mohd. Altaf Sheikh F-4, Rachana Apartment, Mul Road, Chandrapur-442401	26-9-2002	Ph.D.	Soc. Sci.	Geography	चंद्रपूर नगराच्या जनसांख्यिकीय परिवर्तनाचे भौगोजिक विश्लेषण. (1951 – 2001)	Dr. P.M. Nagtode, Retd. Head of the Deptt. Geography, Sardar Patel Mahavidyalaya, CHANDRAPUR.

(40)

6.	Ku. Shalini Ramdas Fulmali 43, Gajanan Nagar, Onkar Chowk Manewada Ring Road, Nagpur.	15/03/2002	Ph.D.	Soc.Sci.	Lib. Science	" Study of Libraries and their services to the Rehabilitation Institutes for the Disabiled in Gujarat and Maharashtra States".	Dr. Mrs. D. Rajyalakshmi Deptt. of Library and Information Science R.T.M. N.U. Nagpur.
7.	Shri Digambar Dattatraya Kapse Samarth Mahavidyalaya, Lakhani, Dist. Bhandara.	10-10-2000	Ph.D.	Soc. Sci.	History	दिल्ली स्थित हिंगणे वकिलांची मराठा राजकारणातील भूमिका – एक चिकित्सक अभ्यास.	Dr. B.R. Andhare, Bharat Nagar, Nagpur.
8.	Ku. Sarita Shivprasad Mishra 14, Dhangauri Nagar, Pipla road, post-Ayodhya Nagar, Nagpur.	04/10/2000	Ph.D.	Arts	Hindi	वक्रोक्ती सिध्दान्त और हिन्दी की लम्बी कविताओं का मूल्यांकन.	Dr. Usha Sajapurkar, Head, Deptt. of Hindi, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.
9.	Ku. Vaishali Shyamsunder Ramteke Air pollution control Division Neeri, Nagpur-440020	21/06/2001	Ph.D.	Science	Chemistry	"A Comparative study on Active and passive sampling methods using various Adsorbents to Determine Arometic Compounds in Indoor and outdoor Air".	Dr. M.Z. Hasan Scientist APC, Division Neeri, Nagpur.
10.	Shri Prashant Kumar Pandey 105/IV C.P.W.D. Qtrs. Seminary Hills Nagpur.	24/03/2003	Ph.D.	Science	Chemistry	" Development of Semiconducting material based on metal molybdates and Tungstates in the different forms with special emphasis on thin films and their application as photo electrodes in photovoltaic electrochemical (PVEC) cells".	Dr. R.B. Kharat Retd. Prof. Deptt. of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. N.S. Bhave Deptt of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur.
11.	Shri Vishal Dayaghan Pajankar 68, Adiwasi Colony Bhamti, Nagpur-440022	06/03/2002	Ph.D.	Science	Statistics	" Some contribution to the theory of Reliability Models".	Dr. P.G. Khot Prof. & Head Deptt. of Statistics, R.T.M.N.U. Nagpur.
12.	Shri Satish Vasant Kakade Prabhukunj Guruwarpeth 32, Shirala Dist . Sangli (M.S.)	05/10/2001	Ph.D.	Science	Statistics	" Multivariate Techniques in the study of Acute myocardial infarction (AMI)	Dr. N.K. Tyagi Prof. & Head Deptt. of Statistics & Demograph M.G.I.M.S. Sewagram, Wardha.
13.	Shri Arun Mahadeorao Lakhapati 42, Kartik Apartment Dattatraya Nagar Nagpur-440024	Re-02/05/2002	Ph.D.	Ayurved Medicine	Shalya Tantra	" Role of yashtimadhu, Lodhra, Haridra in the Management of Vrana".	Dr. P.D. Gupta Shri Ayurved College, Nagpur.

14.	Shri Anandrao Keshaorao Tikhe At.Post. Ta. Kalmeshwar Ward No. 15, Dist Nagpur.	27/09/2002	Ph.D.	Science	Mathematics	" A Study of some mathematical aspects of certain direct and inverse problems of thermoelasticity".	Dr. K.C. Deshmukh Deptt of Mathematics R.T.M.N.U. Nagpur.
15.	Shri Tarachand Godruji Gedam Plot No. 28 Nari Road, Awale Nagar Nagpur-440026	14/03/2002	Ph.D.	Soc. Science	History	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मांतर : एक चिकित्सक अभ्यास.	Dr. V.M. Lanjewar P.S.S. College, Paoni. Co-Guide Dr. Bhau Lokhande, Dr. Ambedkar Chair, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.
16.	Shri Premchand Dalickandji Nakhat Nakhat Medicals, Post – Lohi (Bazar), Tah. Darwha, Dist. Yawatmal.	28-3-2003	Ph.D.	Medicine	Pharmacy	"Formulation and Evaluation of organogels for Transdermal delivery of some NSAIDS".	Dr. P.G. Yeole, Principal, Instt. of Pharm. Education & Research, Wardha.
17.	Shri Harishchandra Madhavrao Kamdi C/o Prof. K.B. Matere Mataward, Desaiganj Dist. Gadchiroli.	10/10/2001	Ph.D.	Comm.	Business Economics	गडचिरोली जिल्हयातील जंगल कामगार सहकारी संस्थांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन. (1990–91 ते 2000–01)	Dr. B.B. Taywade Principal, Dhanwate National College, Nagpur.
18.	Smt. Kavita Rajendra Pawar C/o Dr. D.B. Tembhare 44, Vijay Nagar, South Ambazari Road, Nagpur-440022	24/03/2003	Ph.D.	Science	Zoology	" Studies on Neuro-Endocrine integration in the Aquatic beetle, cybister tripunctatus OL. (Coleoptera : Dytiscidac.)	Dr. A.M. Khurad Deptt. of Zoology R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. R.J. Andrew Shri Shivaji ESA`s Science College, Congress Nagar, Nagpur-440012
19.	Ku. Jyoti Panduranji Timande Sydampuri, Ward No. 4, Near Eknath Mandir Nagpur Road, Wardha.	26/09/2002	Ph.D.	Science	Zoology	" Study of the Honey Bee, Apis Florea Farb. (Hymenoptera : Apidae) And its Apiary Products and their commercial value."	Dr. D.B. Tembhare Prof. & Head Deptt. of Zoology R.T.M.N.U. Nagpur.
20.	Shri Sushil Khemraj Paliwal C/o Shri R.I. Rukhmode Pragati Colony, Po. Sendurwafa Tah. Sakoli, Distt. Bhandara	20/12/1998	Ph.D.	Science	Physics	" Thermodynamic and Related Investigation on some Biologically Active Materials."	Dr. Vilas A. Tabhane Reader in Physics Institute of Science Nagpur.
21.	Ku. Kanchan Bhardwaj C/o Shri D.T. Jaiswal Near Shinde Mangat Karyalaya, Sarkar Nagar, Chandrapur.	27/03/2003	Ph.D.	Education	Physical Education	" Effects of Aerobic Dance Exercise on the Cardio-Vascular Function and Body Weight of Sports Woman."	Dr. Ramesh Chand Kanwar Nagpur Sharirik Shikshan Mahavidyalaya, Nagpur.

(41)

22.	Shri Suhas Prabhakar Palsapure C/o Dr. K.P. Bhusari, 35, Tilak Nagar, Nagpur-10	24/09/2002	Ph.D.	Comm.	Business Management	" A study of Human Resource Development Through Management Education and Training."	Dr. Ram Kale, Director, NYSS Instt. of Management and Research, Nagur.
23.	Shri Yeshwant Ambadas Patki Ameya Apartment Behind Dena Bank, Dharampeth Nagpur-440010	28/05/2001	Ph.D.	Social Science	Gandhian Thought	" Health for all – A study in Gandhian perspective."	Dr. K.S. Bharati Deptt. of Gandhian Thought R.T.M.N.U. Nagpur.
24.	Smt. Manjushree Vikrant Sardeshpande "Ashis" (Rear Block) Behind Indian Coffee House, Gokulpeth, Nagpur.	10/10/2001	Ph.D.	Arts	English	" A critical study of Asif currimbhoy as a Dramatist."	Dr. B.V. Moharil Retd. Principal Dhampeth Arts & Comm. College, Nagpur.
25.	Shri Govind Madhavrao Tirmanwar At.Post. Chalbardi Tah. Pandharkawada Distt. Yavatmal.	25/09/2002	Ph.D.	Soc. Science	History	नागपूरकर भोसले आणि गढा – मंडला. (इ.स. 1730 ते 1800)	Dr. B.R. Andhare Bharat Nagar Nagpur.
26.	Smt. Rajshree Satish Vaishnav 77-A, Krishna Palace Pande Lay-out, Khamla Nagpur.	15/10/2001	Ph.D.	Education	Education	" Development of Computer Aided Instructional Material for Teaching Biology."	Dr. G.S. Parasher Head Deptt. of Education R.T.M.N.U. Nagpur.
27.	Ku. Manjusha Madhukar Jadhao Near Chitra Talkies Gandhibagh, Nagpur-440002	28/09/2000	Ph.D.	Science	Chemistry	" Physicochemical studies of some Biphenol Terpolymers."	Dr. N.S. Bhave Deptt. of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. L.J. Paliwal, Deptt. of Chemistry Hislop College, Nagpur.
28.	Smt. Vasudha Vinod Deo Plot No. 10, Second Lay-out S.E. Rly. Colony, Ranapratapnagar Nagpur.	20/10/1999	Ph.D.	Education	Education	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मुल्यशिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.	Dr. (Smt.) S.G. Wanjari Deptt. of Education, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.

6/6/06

Controller of Examinations
Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University.

: RTMNU/Ph.D./0/5568 **Dated : 3/6/2006.**

py forwarded for information to

1. The Candidates concerned and their Supervisors,
2. All Members of Board of Examinations, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
3. All The Chairman Board of Studies, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
4. The Hon'ble Vice-Chancellor, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
5. The Hon'ble Pro-Vice-Chancellor, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
6. The Director, Board of College & University Development, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
7. The University Librarian, R.T.M.Nagpur University of the V.B. alias Bhausaheb Kolte Library, Nagpur.
8. The Director, Students Welfare, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
9. The Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
10. The Controller of Examinations, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
11. The Finance & Accounts Officer, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
12. All Heads of the Teaching Department, R.T.M.Nagpur University, Nagpur,
13. All Principals/Director of the affiliated & Conducted Colleges, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
14. The Director, Indian Council of Social Sciences, 35, Firazshah Road, New Delhi-2.
15. The Secretary General, Association of Indian Universities, 16, Kotla Road, New Delhi-2
16. The Secretary, Inter University Board of India, Rose Avenue, New Delhi,
17. The Joint Secretary, Library & Documentation Association of Indian Universities, 16, Kotala Road, New Delhi.
18. The Librarian, Indian Institute of Sciences, Bangalore-12.
19. The Registrars of Universities in Maharashtra.
20. The Member In-charge, Employment Information and Guidance Bureau, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
21. The Senior Statistical officer University Grants Commission, Bahadurshah Zafar Marg, New Delhi.
22. All the Deputy Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
23. All the Asstt. Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
24. The Superintendent (G.A./Estt.), R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
25. The Clerk In-charge, (Ph.D. Cell), R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
26. The Clerk In-charge, (Annual Report), Statistic Section, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
27. The Clerk In-charge, Degree Section, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
28. The Asstt. Registrar, (R.T.M.Nagpur University Sub-Centre), Gadchiroli.

5/6/06

Asstt. Registrar, (Prof. Exams)
Rashtrasant Tukadoji Maharaj
Nagpur University

(42)

CERTIFICATE

CDAC
CENTRE FOR DEVELOPMENT OF ADVANCED COMPUTING
A Scientific Society of Department of Electronics, Government of India

This is to certify that

Vasuda Vasant Jaltare

having undergone a three months part time course designed and developed by the

Advanced Computing Training School (ACTS), Pune

the National Resource Centre of C-DAC
in Advanced Computing Training and offered at

Information Technology Resources & Training Centre, Yavatmal

the Authorised Training Centre of C-DAC,

in the following compulsory modules

- Computer Fundamentals
- MS Office 97 Suite
- Communication Fundamentals
- Introduction to IT Applications
- Microsoft Windows 95/98/NT
- Leap Office
- Internet

during the period May 1999 to July 1999
and having been examined and found proficient in these,
has been awarded the

Diploma in Information Technology

He/She has secured **223** marks out of 300 and
has been placed in Grade *A*.

R.K. Arora	Vivek Sawant	D.B. Gohad
Executive Director	Programme Coordinator	Team Coordinator
C-DAC	ACTS Pune	ITRTC Yavatmal

Date: September 06, 1999 PRN : 9905044290097

Grade Scale A+ 80 % and above, A 70 - 79.9 %, B+ 60 - 69.9 %, B 50 - 59.9 %, C+ 45 - 49.9 %, C 40 - 44.9 %

(43)

Sr. No. : 1505119

Maharashtra State Board of Technical Education, Mumbai

Maharashtra Knowledge Corporation Limited

This is to certify that ***VASUDHA VINOD DEO***

the withinsigned having successfully completed the prescribed course of studies and having passed the examination with **76** percent marks has been awarded the

Maharashtra State Certificate in Information Technology (MS-CIT)

(Regular Mode)

on behalf of the Government of Maharashtra in the month of ***October-2006*** in testimony whereof is set the seal and signatures of the Director, Maharashtra State Board of Technical Education, Mumbai and the Managing Director, Maharashtra Knowledge Corporation Limited.

Director
MSBTE

Managing Director
MKCL

www.msbte.com

www.mkcl.org

Ref : 12210016/N304201550/October- 06/A001549166

Date Of Issue: 24th November 2006

(44)

The photograph of the Candidate is printed on this Certificate. If the photograph is pasted externally this Certificate will not be valid.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मूल्यशिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास

नागपूर विद्यापीठांतर्गत शिक्षण शाखेतील आचार्य पदवीसाठी सादर

* शोध प्रबंध *

मार्गदर्शिका
डॉ. सौ. शशी वंजारी
प्रपाठक
पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,
नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

संशोधिका
सौ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

२००३ - २००४

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यांत येते की, **सौ. वसुधा विनोद देव** यांनी **''राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मूल्य शिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास''** ह्या शोध प्रबंधाचे कार्य माझ्या मार्गदर्शनाखाली समाधानकारकरित्या पूर्ण केले आहे.

हा शोध प्रबंध त्यांच्या स्वत:च्या परिश्रमाचे फळ असून आजतागायत माध्यमिक स्तरावर अशाप्रकारचे कार्य झाले नाही. हा शोध प्रबंध आचार्य पदवी करीता सादर करावयाच्या योग्यतेचा आहे. तो सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

नागपूर

दिनांक :- १८ जुन २००३

(डॉ. सौ. शशी वंजारी)

प्रपाठक,

पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,

नागपूर विद्यापीठ,

नागपूर

" प.पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास "

(भाग - १)

विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने
अंतर्गत सादर केलेला लघुशोध प्रबंध

* मार्गदर्शक *
प.पू. स्वामी पुरुषोत्तमानंद सरस्वती
प्रमुख आचार्य,
चिन्मय सेवा ट्रस्ट
महाराष्ट्र व गोवा

* संशोधिका *
डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

सन २००७ - २००९

" प.पू.स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास "

(भाग - २)

विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने
अंतर्गत सादर केलेला लघुशोध प्रबंध

* मार्गदर्शक *
प.पू. स्वामी पुरुषोत्तमानंद सरस्वती
प्रमुख आचार्य,
चिन्मय सेवा ट्रस्ट
महाराष्ट्र व गोवा

* संशोधिका *
डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

सन २००७ - २००९

अग्रेषण प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यांत येते की, विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने अंतर्गत **डॉ. वसुधा विनोद देव** (अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला) यांनी सन २००७-२००९ ह्या वर्षात विषय **"प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास''** ह्या विषयावरील संशोधन कार्य समाधानकारकपणे पूर्ण केले आहे. त्यांनी केलेले काम हे त्यांचे स्वत:चे असून त्यांनी त्यासाठी वापरलेल्या योग्य संदर्भ स्त्रोतांचा निर्देश ह्या अहवालात केला आहे.

प्रस्तुत संशोधन अहवाल हा भाग-१ व भाग-२ अशा दोन प्रतीत सादर करण्यांत येत आहे.

अकोला
दिनांक : ३ जानेवारी, २००९

डॉ. शांताराम बुटे
प्राचार्य,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

अमरावती विद्यापीठाच्या एम. एड. भाग २

परिक्षेसाठी सादर केलेला प्रबंध १९८८

कॉन्व्हेंट शिक्षणाच्या बाबतीत छात्र पालक आणि शिक्षक ह्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

– संशोधिका –

कु. वसुधा वसंत जलतारे

बी. कॉम; बी. एड.

– मार्गदर्शक –

प्रा. युसुफ खान

एम. ए. (इंग्रजी) एम. ए. (अर्थशास्त्र)

एम. एड. सी. पी. टी. ई. साहित्यरत्न

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

(30)

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावर
मराठी अभ्यासक्रमाच्या क्रमिक पुस्तकातून
अभिव्यक्त होणाऱ्या संप्रेषीत मुल्यांचा पडताळा घेणे

ज्ञानगंगा घरोघरी

एम.ए. (विषयसंप्रेषण) या अभ्यासक्रमाच्या अंशतः
पूर्ततेसाठी केलेला संशोधन अहवाल

★ मार्गदर्शक ★
मा. डॉ. एकनाथराव गावंडे
प्राचार्य
श्री. शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय,
अमरावती

★ संशोधिका ★
सौ. वसुधा वि. देव (अलवारे)
एम.कॉम, एम.ए.(अर्थशास्त्र)
एम. ए. (मराठी) एम. एड.
सेट (शिक्षणशास्त्र)

★ सहमार्गदर्शक ★
डॉ. नरेंद्र मा. कढू
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
यवतमाळ

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
दि. ३० एप्रिल २००२

महाराष्ट्र शिक्षण सेवा गट-अ (प्रशिक्षण शाखा)
शासकीय अध्यापक महाविद्यालयात
अधिव्याख्याता (मराठी) पदावर सरळ सेवा
प्रवेशाने नियुक्ती करण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन
उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग
शासन निर्णय क्र. एसएओ १०९४/११४२/(२६/९४)/मशि-२
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई - ४०० ०३२.
दिनांक:-१६ सप्टेंबर, १९९८

वाचावे:-१. महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई यांचे गोपनीय पत्र क्र. १५(२)/(१७८/४)/११४०/दहा, दिनांक १२ डिसेंबर, १९९७.
२. शिक्षण संचालक, (उच्च शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१, यांचे गोपनीय पत्र क्र. मपअ १०९३/अधि./शाअमहावि/मराठी/प्रशा-१, दिनांक २१ जून, १९९८.

शासन निर्णय:- महाराष्ट्र शिक्षण सेवा गट-अ (प्रशिक्षण शाखा) या संवर्गातील शासकीय अध्यापक महाविद्यालयातील अधिव्याख्याता (मराठी) या पदावर रूपये २२००-७५-२८००-१००-४०००/- या वेतनश्रेणीत खालील उमेदवारांची त्यांच्या नांवासमोर नमूद केलेल्या पदावर २ वर्षांच्या परिवीक्षा कालावधीकरिता ते ज्या तारखेपासून कार्यभार स्विकारतील त्या तारखेपासून स्थानापन्न नियुक्ती करण्यात येत आहे.

अ.क्र.	उमेदवाराचे नाव व संवर्ग	महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाचा गुणवत्ता क्र.	नियुक्तीचे पद व दिनांक	शेरा
१.	२.	३.	४.	५.
१.	श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव माहरीर (खुला)	१	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड.	श्रीमती हसीना बेगम रसूल यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर
२.	श्री. भरमू गुंडू खाडे (खुला)	२	अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, पनवेल, जि. रायगड	त्यांची स्वतःची हंगामी सेवा समाप्त करून

३.	श्रीमती वसुधा वसंत जलतारे (खुला)	३	अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ	त्यांची स्वतःची हंगामी सेवा समाप्त करून
४.	श्रीमती सुनिता आत्माराम लोंढे (खुला)	४	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई	श्रीमती शीला पथू मानकट्टी यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर
५.	श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे (अनुसूचित जाती) (अनुसूचित जातीकरिता राखीव पदावर)	७	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी	श्रीमती कल्पना आदिनाथ बेलोकर यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर.

२. उपरोक्त उमेदवारांची नियुक्ती सरळ सेवा प्रवेशाने नियुक्तीसाठी विहित केलेल्या नियमांच्या अधिन आहे आणि ते यापूर्वी हिंदी व मराठी भाषेच्या परीक्षा उत्तीर्ण झालेले नसल्यास त्या परीक्षा त्यांनी विहित मुदतीत उत्तीर्ण होणे आवश्यक आहे. तसे न झाल्यास त्याचा परीणाम त्यांची वेतनवाढ रोखून ठेवण्यात होईल.

३. सदर उमेदवारांनी कामाचा अपेक्षित दर्जा प्राप्त न केल्यास किंवा काही विहित विभागीय परीक्षा असल्यास त्या परीक्षा परिविक्षा कालावधीत उत्तीर्ण न झाल्यास किंवा त्यांचे काम /वर्तणुक अयोग्य आढळल्यास, ते सेवेतून कमी करण्यास पात्र ठरतील.

४. सदर उमेदवारांची नियुक्ती झाल्यापासून नियमानुसार सहा महिन्याच्या कालावधीत त्यांची वैद्यकीय तपासणी संबंधित प्राचार्यांनी करून घेणे आवश्यक आहे आणि त्याप्रमाणे अनुपालन अहवाल या विभागास व शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण) महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना पाठवावा.

५. सदर उमेदवारांची महाराष्ट्र शिक्षण सेवा, गट-अ (प्रशिक्षण शाखा) या संवर्गातील अधिव्याख्याता पदासाठीची ज्येष्ठता त्यांनी त्यांच्या पदांचा कार्यभार स्विकारल्याच्या दिनांकापासून व अधिव्याख्याता (मराठी) या पदासाठीची ज्येष्ठता महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या पसंतीक्रमानुसार आणि विहित मुदतीत त्यांनी त्यांच्या पदाचा कार्यभार स्विकारल्यावर व मुदतवाढीवर अवलंबून राहिल.

६. संबंधित उमेदवारांनी नियुक्तीच्या ठिकाणी प्रस्तावित पदावर आदेशाच्या दिनांकापासून एक महिन्याच्या आत रुजू [illegible] त्यांच्या पदाचा कार्यभार स्विकारल्याचा दिनांक महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचेकडे कळवावा.
शासनाकडे व शिक्षण संचालक ([illegible]),

७. नियुक्तीपूर्वी संबंधित प्राचार्यांनी खालील उमेदवारांच्या शैक्षणिक अर्हतेबाबतच्या मूळ प्रमाणपत्रांची तपासणी करून घ्यावी व अहवाल शासनास पाठवावा.

१.	श्रीमती सुनिता आत्माराम लोंढे	जन्मतारखेचा पुरावा असलेले प्रमाणपत्र
२.	श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव मोहरीर	महाराष्ट्र शासनाचे कर्मचारी असल्याचे प्रमाणपत्र.
३.	श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे	सेट परीक्षा निकालाचा दिनांक व एम.एड पदवी प्रमाणपत्र (सेट परीक्षा दिनांक ३१ जानेवारी, १९९६ पूर्वी उत्त्तीर्ण करणे आवश्यक आहे.

८. यासंबंधी आवश्यक ती अधिसूचना महाराष्ट्राच्या राजपत्रात प्रसिध्द करण्यात येईल.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने.

(ल. गो. कुमरे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२. महालेखापाल, महाराष्ट्र १/२, (लेखा व अनुज्ञेयता), मुंबई/नागपूर
३. महालेखापाल, महाराष्ट्र १/२, (लेखा परीक्षा), मुंबई/नागपूर
४. जिल्हा कोषागार अधिकारी, नांदेड/रायगड/यवतमाळ/परभणी
५. अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई /निवासी लेखा अधिकारी, मुंबई
६. सचिव, महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई (पत्राद्वारे)
७. सामान्य प्रशासन विभाग (१६-ब), मंत्रालय, मुंबई
८. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड / यवतमाळ / परभणी / पनवेल, जि. रायगड/ मुंबई.
९. श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव मोहरीर, १८९, अनंत संकुल, ज्योती नगर, औरंगाबाद
१०. श्री. भरमू गुंडू खाडे, अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, पनवेल जि. रायगड
११. श्रीमती सुनिता आत्माराम लोंढे, ३/२, [illegible], [illegible] नगर, कांजूरमार्ग, मुंबई.
१२. श्रीमती वसुधा वसंत जलतारे, अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ
१३. श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे, द्वारा-श्रीमती [illegible]बाई लाडे, [illegible] लाईन, [illegible] बगीचा, मोहन नगर, नागपूर-४४०००१.
१४. श्रीमती हसीना बेगम रसूल, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड
१५. श्रीमती शांता पथू मानकट्टी, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई.
१६. श्रीमती कल्पना आदिनाथ बेलोकर, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी
१७. निवड नस्ती/मशि-२

पोळ १५९९८.

RPAD

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
कार्यालय, अकोला
आवक क्र. 992
दिनांक 12/3/09

महाराष्ट्र शासन
शिक्षण संचालनालय, (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे ४११ ००१
Web : www.dirhe.org.in E-Mail : Info@dirhe.org.in

फोन नं.०२०/२६१२२११९, २६०५१५१२, २६१३०६२७, २६१२४६३९ फॅक्स नं.०२०/२६१११२५३

क्रमांक.ममअ-२००९/सेवाखंड क्षमापित/संकिर्ण/प्रशा-१ दिनांक : ०२/०३/२००९

वाचा: १.शासन निर्णय क्रमांक.युएसजी १२९८/३४०२६/(४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९
२.शासन पत्र क्रमांक.संकीर्ण२०९८/(४४८)/विशि-१, दिनांक.८/३/२००३
३.प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला यांचेकडील पत्र क्रमांक जाक्र/बीएड/आस्था/११०/ / २००८-०९/ दि- ०२-०३-०९

आदेश

उपरोक्त संदर्भ क्र.१ च्या शासन निर्णयानुसार अधिव्याख्याता (वरिष्ठश्रेणी/निवडश्रेणी) पदावर स्थाननिश्चिती करण्यासाठी ग्राह्य धरावयाच्या सेवेबाबत मार्गदर्शन करण्यात आलेले आहे. शैक्षणिक सत्राच्या पूर्ण कालावधीसाठी नियुक्ती देण्यात आलेल्या शिक्षकांच्या नियुक्त्या सत्र समाप्तीनंतर संपुष्टात येतात. अशा शिक्षकांना नियमानुसार सुट्टीच्या कालावधीतील वेतन दिले जाते. ही बाब विचारात घेता व शासन निर्णय दिनांक.७/६/१९८०च्या परिच्छेद १ (viii) मधील तरतुदींच्या अनुषंगाने अशा शिक्षकांना सेवासातत्य देण्यात यावे व याचा उपयोग या शिक्षकांचा एकूण सेवा कालावधी विचारात घेण्यासाठी करण्यात यावा असे आदेश संदर्भ क्र.२ च्या पत्रानुसार निर्गमित करण्यात आलेले आहेत.

वर नमूद केलेली वस्तुस्थिती विचारात घेऊन प्राचार्यांनी उपरोक्त संदर्भ क्र.३ मध्ये शिफारस केल्यानुसार त्याचप्रमाणे शासन निर्णय क्र.युएसजी १२९८/३४०२६/ (४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९ नुसार शिक्षण संचालक(उच्च शिक्षण) यांना प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारानुसार त्याचप्रमाणे या शासन निर्णयात नमूद केलेल्या अटींच्या अधीन राहून सोबतच्या विवरणपत्रात नमूद केलेल्या अधिव्याख्यात्यांचा त्यांच्या नावापुढे दर्शविण्यात आलेला सेवाखंडाचा कालावधी वरिष्ठश्रेणी व निवडश्रेणीतील स्थाननिश्चितीसाठी/सेवानिवृत्ती साठी क्षमापित करण्यात येत आहे. याबाबतची नोंद संबंधितांच्या सेवापुस्तकात घ्यावी.

(डॉ.ग.वि.किर्दक)
शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य, पुणे १.

प्रत,
१. संबंधित अधिव्याख्याता
२. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
३. निवडनस्ती

शासन निर्णय क्रमांक.युएसजी १२९८/३४०६/(४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९ मधील तरतूदीनुसार शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला अधिव्याख्यातांना खाली नमूद दर्शविण्यात आलेल्या कालावधीचा सेवेतील सेवाखंड क्षमापित करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

अ.क्र.	नांव	विषय	महाविद्यालयाचे नांव	सेवाखंड क्षमापित केलेला कालावधी	एकूण दिवस	शेरा
०१	डॉ सौ वि वि देव अधिव्याख्याता	मराठी	शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	दि. १६/११/९१ ते दि. १८/११/९१ ३ दिवस दि. ०१/०७/९२ ते दि. ०२/०७/९२ २ दिवस	५ दिवस	

(डॉ.रा.वि.किर्दक)
शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य, पुणे १.

(५९)

9

90660

क्रमांक : मअ/२००२/अति. का/प्रशा-१,
शिक्षण संचालनालय, [उच्च शिक्षण],
महाराष्ट्र राज्य, पुणे-४११००१.
दिनांक - 30/4/2002

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
यांचे कार्यालय, अकोला
जावक क्र. 3
दिनांक 21/5/02

प्रति,
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

विषय - अतिरिक्त कार्यभार स्विकारण्याबाबत

आपल्या ~~संस्थेतील~~/महाविद्यालयातील श्रीम. एस. व्ही. पाठक प्राचार्य ~~प्रभारी~~ या हे शासन निर्णय क्रमांक एससीपी/१००१/[१९५/०१]/मशि-२, दिनांक ९.४.२००२ नुसार दिनांक ३०.४.२००२ रोजी वयाच्या ५८ व्या वर्षी सेवानिवृत्त होत असल्यामुळे संस्थेतील/महाविद्यालयातील सेवा जेष्ठतम ~~श्री~~ सौ. वसुधा देव अधिव्याख्याता यांच्याकडे पुढील आदेश होईतोपर्यन्त ~~संचालक~~/प्राचार्य पदाचा अतिरिक्त कार्यभार देण्यात यावा व कार्यभार दिल्याचे व स्विकारल्याचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र संचालनालयास व संबंधित कार्यालयास पाठविण्यात यावेत.

जावक दि 21/5/2002

शिक्षण संचालक [उच्च शिक्षण]
यांचेकरिता.

प्रत माहितीकरिता व योग्य त्या कार्यवाहीसाठी.

१] श्रीम. एस. व्ही. पाठक प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
२] सौ वसुधा देव अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
३] मा. सचिव, उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई-३२
यांना माहितीकरिता सविनय सादर.
४] मा. कोषागार अधिकारी, अकोला
५] मा. महालेखापाल, महाराष्ट्र २ नागपूर
६] विभागीय सहसंचालक, उच्च शिक्षण, अमरावती विभाग अमरावती
७] सहाय्यक संचालक, लेखा-१, शिक्षण संचालनालय, उच्च शिक्षण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१.

डी/३०४०२

(56)

मकामुना (एच-२५)—५-२००७—५,००० पु./५० पा.—पीएव*
शा. प., सा. बां. वि., क्र. एफएमएस-१०७९-४८४३/२८५०/पं-१,
दि. १७-८-८४.]

सर्वसा. ९३ म.
Gen. 93 m.
(सा. बां. वि. ९३ व १४१ सह)

राजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

मुख्यालय अकोला (Govt. College of Education AKOLA) दिनांक ०१/१२/२०१४ मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

पद प्राचार्य

कार्यभाराचे हस्तांतरण ज्या अन्वये केले तो आदेश शासन आदेश क्र. २०१४(१८४/१५) [illegible] दि. ०७/०५/२०१४

हस्तांतरित केलेले स्थायी अग्रिम रु.

पदमुक्त अधिकारी

१. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. ओनाराम गोवर्धन बुरे

२. (एक) रजेवर जात असल्यास—

(अ) रजेचा कालावधी —

(ब) रजेच्या कालावधीतील पत्ता —

(क) जेथून रजावेतन घ्यावयाचे आहे ते ठिकाण —

(दोन) सेवानिवृत्त होत असल्यास किंवा निवृत्तिपूर्व रजेवर जात असल्यास आणि भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम तात्काळ काढावयाचे प्रस्तावित केलेले असल्यास, भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम काढण्याचा अर्ज महालेखापालाकडे पाठविला आहे काय ?

किंवा

(तीन) बदली झाली असल्यास, जेथे बदली झाली ते—

(अ) पद प्राचार्य आणि (ब) ठिकाण शासकीय अध्यापक महाविद्यालय [illegible]

३. सही— (Principal, Govt. College of Education, AKOLA)

४. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास, अधिकृत पदनाम

पदमोचक अधिकारी

५. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. सौ. तनुजा मिलिंद देव

६. (एक) रजेवरून परत येत आहेत काय ?

(दोन) असल्यास, पदनियुक्तीचा आदेश जेथे मिळाला ते ठिकाण

(तीन) असल्यास, जेथून बदली ते—

(अ) पद आणि (ब) ठिकाण

(क) पूर्वीच्या ठिकाणाहून कार्यमुक्त झाल्याचा दिनांक मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

७. सही— (सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला)

८. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास—

(अ) पदमोचक अधिकाऱ्याचे अधिकृत पदनाम प्र. प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(ब) माहित असल्यास, पदनियुक्त अधिकाऱ्याचे नाव

क्रमांक— (१) मा. सचिव उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग मंत्रालय मुंबई ३२
(२) [illegible] शिक्षण संचालक [illegible] पुणे १
(३) [illegible] विभाग अमरावती

प्रत माहिती व आवश्यक त्या कार्यवाहीसाठी—

(१) अधिदान व लेखा अधिकारी, म. शा., मुंबई/वरिष्ठ उप-कोषागार अधिकारी
(४) [illegible] महालेखापाल [illegible]
(५) [illegible]
(६) श्री ओनाराम गोवर्धन बुरे प्राचार्य शा. अ. म. अकोला
(७) डॉ. सौ. तनुजा मिलिंद देव प्र. प्राचार्य शा. अ. म. अकोला

कार्यालय प्रमुखाचे पदनाम व सही

[मागे पहा

अराजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

(८) प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय कोल्हापूर

क्रमांक

PRINCIPAL
Govt. College of Education
AKOLA.

दिनांक :

प्रति,

महोदय,

आम्ही खाली सही करणार, आपणास असे कळविले की, आम्ही .... या पदाचा कार्यभार अनुक्रम हस्तांतरित केलेला आहे व स्वीकारलेला आहे.

२. कार्यभाराचे हस्तांतरण दिनांक .... रोजी मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर सुरू झाले व दिनांक .... रोजी मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर संपले.

आपले

पदमुक्त अधिकाऱ्याची सही

दिनांक

पदमोचक अधिकाऱ्याची सही

.... यांना

या कार्यालयातील बदलीसंबंधीचे प्रतिवेतन अग्रेषित. [दिनांक .... क्रमांक .... च्या संदर्भात शासनाकडे पाठविण्याकरिता.]

३. कार्यभार हस्तांतरण पूर्ण करण्यास लागलेला कालावधी हा सर्वसाधारणपणे .... दिवसांनी अत्याधिक होता.

(कार्यालय प्रमुखाचे पदनाम व सही)

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

रामदासपेठ अकोला नेत्र अस्पतालजवळ
जिल्हा अकोला पीन 444 001
नॅक पुर्नमुल्यांकित "B"

Websight : gceakola.ong
Email/ID :shantarambute@yahoo.in
डॉ. शांताराम बुटे
प्राचार्य

कार्यालय :0724–2433765 फॅक्स : 2437389 मोबाईल 9422920225/8380080225

जा.क्र./बी.एड/आस्था/बदल्या/ 171 /14
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
दिनांक :– 9.5.2014

कार्यालयीन आदेश

वाचावे :– 1 महाराष्ट्र शासन उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग मुंबई हयांचे आदेश क. बदली – 2013/(145/13)मशि–1 दि. 5/5/2014
2. शिक्षण संचालनालय उच्च शिक्षण पुणे हयांचे आदेश कं उशिस 2014/प्राचार्य बदल्या आदेश /प्रशा–1/1/3751 दि. 6/5/2014

उपरोक्त संदर्भिय 1 च्या शासन आदेशानुसार डॉ. शांताराम गो. बुटे, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला हयांचे स्थांनातरण प्रशासकीय कारणास्तव शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर येथे झाले.

संदर्भिय 2 च्या संचालनालयाच्या आदेशानुसार त्यांना प्रस्तुत महाविद्यालयाच्या आस्थापनेवरून शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर येथे त्याच पदावर रूजु होण्याकरिता दि. 9.5.2014 रोजी मध्यान्होत्तर कार्यमुक्त करण्यांत येत आहे.

संदर्भिय 2 च्या आदेशानुसार त्यांचेकडिल प्राचार्य पदाचा कार्यभार डॉ. व. वि. देव, जेष्ठ सह. प्राध्यापक, प्रस्तुत महाविद्यालय, अकोला हयांचेकडे तात्पुरत्या स्वरूपात सोपविण्यांत येत आहे.

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(डॉ. शां. गो. बुटे)
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

प्रतिलीपी माहितीस्तव :–
1.मा. सचिव, उच्च व तत्रं शिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई 32 हयांना माहितीस्तव सादर
2.मा. शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण, म. रा., पुणे हयांना माहितीस्तव सादर
3.मा. सहसंचालक उच्च शिक्षण अमरावती विभाग, अमरावती हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
4 मा. मा. सहसंचालक उच्च शिक्षण कोल्हापुर विभाग, कोल्हापुर हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
5.मा. महालेखाकार (द्वितीय), नागपुर, हयांना माहितीस्तव सादर
6.मा. कोषागार अधिकारी, अकोला हयांना माहितीस्तव रवाना
7.मा. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
8.डॉ. शांताराम गोवर्धन बुटे, प्राचार्य हयांना माहितीस्तव तथा योग्य कार्यवाहीस्तव
9.डॉ. वसूधा वि. देव, सहयोगी प्राध्यापक, प्रस्तुत महाविद्यालय, अकोला हयांना माहितीस्तव तथा योग्य कार्यवाहीस्तव

महाराष्ट्र शासन
शिक्षण संचालनालय, (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे ४११ ००१
Web : www.dhepune.gov.in
E-mail : prash.dhepune@nic.in
फोन नं.०२०/२६१२२११९, २६०५१५१२, २६१३०६२७, २६१२४६३९ फोन नं.०२०/२६१११५३

क्रमांक : ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१/१०२०१ दिनांक ३१.०७.२०१९

वाचा : क्रमांक : ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१ (१०१८०),
दिनांक ३१.०७.२०१९

आदेश :

उपरोक्त वाचा येथील आदेश रद्द करण्यांत येत असून सुधारीत आदेश पुढील प्रमाणे निर्गमित करण्यांत येत आहे. डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला हे नियत वयोमानानुसार आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी सेवानिवृत्त होत आहेत. त्यामुळे त्यांच्याकडील प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला या पदाचा कार्यभार अतिरिक्त स्वरुपात डॉ.वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक यांच्याकडे दिनांक ३१.०७.२०१९ पासून पुढील आदेश होईपर्यंत अत्यंत तात्पुरत्या स्वरुपात सोपविण्यात येत आहे. कार्यभार हस्तांतरीत केल्याची प्रत या संचालनालयास सादर करावी.

(डॉ.धनराज माने)
शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, पुणे - १

प्रत :

१. डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
२. डॉ.वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
३. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला यांना माहिती तथा उचित कार्यवाही करीता अग्रेषीत
४. सहसंचालक, उच्च शिक्षण, अमरावती विभाग, अमरावती
५. जिल्हा कोषागार अधिकारी, अकोला
६. सहाय्यक संचालक, लेखा
७. मा.सचिव, उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०००३२

E:\Hemant\Swati Pathak Data\backup\vedpathak\ATIRIKT CHARGE-2007.DOC

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

नेत्र अस्पताल जवळ, रामदास पेठ, अकोला

www. gceakola.org email - principalakola80@gmail.com

कार्यालय दूरध्वनी क्रमांक ०७२४-२४३७३८९ प्राचार्य निवासस्थान ०७२४-२४३३७६५

क्र.शाअमवि/अकोला/आस्था /२०१९/ ३३१ दिनांक ३१.०७.२०१९

प्रति,
मा.शिक्षण संचालक,
उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१

विषय :- प्राचार्य पदाचा कार्यभार स्विकारल्याबाबत

संदर्भ :- १. आपले संचालनालयाचे आदेश क्र ममअ-ब/२०१९/सेवानिवृत्ती/डॉ.मानेकर/प्रशा-१/१०१८१, दिनांक ३१.०७.२०१९

२. आपले संचालनालयाचे आदेश क्र ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१/१०२०१, दिनांक ३१.०७.२०१९

महोदय,

उपरोक्त विषयाबाबत सविनय सादर करण्यात येते की, या महाविद्यालयातील डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य यांच्या वयाची ६२ वर्षे होत असल्याने, त्यांना नियत वयोमानानुसार संदर्भीय आदेश क्र ०१ अन्वये आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी मध्यान्होत्तर शासकीय सेवेतून सेवानिवृत्त केलेले आहे आणि प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालयाचा कार्यभार संदर्भीय आदेश क्र ०२ अन्वये माझ्याकडे सोपविण्यात आलेला आहे.

त्यानुसार डॉ.आर.बी.मानेकर यांचेकडील प्राचार्य पदाचा कार्यभार आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी मध्यान्होत्तर स्विकारलेला आहे. माहितीकरीता सविनय सादर.

आपली विश्वासू,

(डॉ व्ही.व्ही.देव)
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

प्रतिलिपी : माहिती तथा आवश्यक कार्यवाह

१. मा.सचिव,उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई -०३२ यांना सविनय सादर.
२. मा.महालेखाकार, महाराष्ट्र व्दितीय, नागपूर३ यांना सविनय सादर.
३. जिल्हा कोषागार अधिकार, जिल्हा कोषागार कार्यालय,अकोला. माहिती तथा आवश्यक कार्यवाहीकरीता सादर.
४. सहाय्यक संचालक,लेखा विभाग,शिक्षण संचालनालय,उच्च शिक्षण,महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१ यांना सविनय सादर.
५. डॉ.आर.बी.मानेकर, सेवानिवृत्त प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

महानमुना (एच-११०)-२-२०००-१०,००० पु./५० पा.-पीए४*
शा. प., शा. वा. नि., क्र. अेफ मेम्. अेग-१०७१/४८४३/२८५८/पं-१,
दि. १७-८-१९८४.]

सर्वसा. ९३ म.
Gen. 93 m.
(शा. वा. नि. ९३ व १४१ सह)

राजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

मुख्यालय अकोला .... दिनांक ३१.०७.२०१९ .... मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

पद प्राचार्य

कार्यभाराचे हस्तांतरण ज्या अन्वये केले तो आदेश मा. संचालक, उच्च शिक्षण म. रा. पुणे-१ यांचे आदेश क्रमांक-व/२०१९/अ.क्र./संकिर्ण/प्रशा-१/१०२०१ दि. ३१.०७.२०१९

हस्तांतरित केलेले स्थायी अग्रिम रु.

पदमुक्त अधिकारी

१. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. आर. बी. मानेकर प्राचार्य

२. (एक) रजेवर जात असल्यास—

(अ) रजेचा कालावधी ....

(ब) रजेच्या कालावधीतील पत्ता ....

(क) जेथून रजावेतन घ्यावयाचे आहे ते ठिकाण ....

(दोन) सेवानिवृत्त होत असल्यास किंवा निवृत्तिपूर्व रजेवर जात असल्यास आणि भविष्यनिर्वाह निधीची रकम तात्काळ काढण्याचे प्रस्तावित केलेले असल्यास, भविष्यनिर्वाह निधीची रकम काढण्याचा अर्ज महालेखापालाकडे पाठविला आहे काय ?

किंवा

(तीन) बदली झाली असल्यास, जेथे बदली झाली ते—

(अ) पद .... आणि (ब) ठिकाण ....

३. सही [signature] ३१/७/१९

४. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास, अधिकृत पदनाम ....

पदग्राहक अधिकारी

५. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक

६. (एक) रजेवरून परत येत आहेत काय? ....

(दोन) असल्यास, पदनियुक्तीचा आदेश जेथे मिळाला ते ठिकाण ....

(तीन) नसल्यास, जेथून बदली झाली ते—

(अ) पद .... आणि (ब) ठिकाण ....

(क) पूर्वीच्या ठिकाणाहून कार्यमुक्त झाल्याचा दिनांक .... मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

७. सही— [signature]

८. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास—

(अ) पदग्राहक अधिकाऱ्याचे अधिकृत पदनाम सहयोगी प्राध्यापक

(ब) माहीत असल्यास, पदनियुक्त अधिकाऱ्याचे नाव डॉ. वसुधा विनोद देव

क्रमांक—

प्रत माहितीसाठी व आवश्यक त्या कार्यवाहीसाठी,

(१) अधिदान व लेखा अधिकारी, म. रा., मुंबई/जिल्हा कोषागार अधिकारी, अकोला

[signature]

प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला [मागे पहा.

(6)

Scanned by CamScanner

University Grants Commission

ACADEMIC STAFF COLLEGE

NAGPUR UNIVERSITY

UGC SPONSORED ORIENTATION / REFRESHER COURSE

CERTIFICATE OF PARTICIPATION

This is to certify that Dr./Mr./Ms. MRS. VASUDHA V. DEO

of GOVERNMENT B. Ed. COLLEGE, AKOLA

participated in the ~~Orientation Programme~~ / Refresher Course in the subject EDUCATION (28-02-2004 to 19-03-2004) *and obtained Grade* A

Course Coordinator

Director

Vice-Chancellor
Nagpur University,
Nagpur.

ISSN 2231-6493

भारतीय शिक्षण

भारतीय शिक्षण मंडल

सा विद्या या विमुक्तये

युगाब्द ५११३

मूल्य : रु. १५

ऑगस्ट २०११

महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळ

बालकामगार-शैक्षणिक समस्या व उपाय

प्रा. सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

इ. स. २००० पर्यंत बालकामगारांच्या समस्येचे निर्दालन करण्याचा शासनाचा विचार आहे. जे बालकामगार शिक्षणापासून वंचित झाले आहेत्यांना शिक्षणाची संधी प्राप्त करुन देवून त्यांच्या जीवनांत ज्ञानाचा प्रकाश निर्माण करणे हा शासनाचा मूळउद्देश स्तुत्य आहे. पण प्रश्न उपस्थित होतो की बालकामगार कुणाला म्हणावे ? सर्वसाधारणपणे असे म्हणण्यात येते कोणत्याही कारणास्तव मालकाकडे कोणत्याही प्रकारच्या वेतनावर नोकरी करीत असलेला, याव्यतिरिक्त कोणत्याही प्रकारचे काम करुन मजूरी मिळवीत असलेला शिक्षणापासून पूर्ण वंचित झालेला १४ वर्षाखालील शोषित मुलगा/मुलगी म्हणजे बालकामगार होय. हा बालकामगार सर्वसाधारणपणे शेतमजूरी, गुरे राखणे, घरकाम, बांधकाम, मातीकाम, खोदकाम, दूध वाटणे, वर्कशॉप मध्ये काम करणे, गृहउद्योगात काम करणे, याशिवाय बिडीउद्योग, न्यूजपेपर वाटणे, पाव विकणे इ. कार्य करतात. बालकांना मजूरी करण्याची प्रामुख्याने जी कारणे आहेत ती म्हणती वाढती लोकसंख्या, शिक्षण प्रशिक्षणाचा अभाव, दारिद्र्य, पालकांचे व्यसन, जुगार, सट्टा चोरी इ. परिणामी बालकामगार शोषीत होतात व गुन्हेगारी आणि इतर अपप्रवृत्तीला बळी पडतात. समाजात असुरक्षितता निर्माण करतात. कारण ते आपल्या मूलभूत अधिकारापासूनही वंचित होतात. असे सर्व बालक मानवाधिकारापासून वंचित होतात. या बालकांचे पुनर्वसन करण्याची आवश्यकता आज निर्माण झाली आहे. त्यांचा सर्वांगीण विकास करुन त्यांचा राष्ट्राचा सुयोग्य व सुजाण नागरिक बनविण्याची आवश्यकता निर्माण झाली आहे. शासनाने बालकामगारांचे शोषण थांबविण्याच्या दृष्टीने कार्यक्रम आखला आहे पण हा कार्यक्रम लोकाभिमुख व्हायला हवा. ह्या कायद्यातील विविध तरतुदींची अंमलबजावणी होणे आवश्यक आहे पण त्याहीपेक्षा शिक्षणविषयक तरतुदींची अंमलबजावणी सक्तीने होणे आवश्यक आहे. कारण शोषणमुक्ती हा प्रत्येकाचा जन्मसिद्ध हक्क आहे. ह्या शोषणापायी ही बालके शिक्षणापासून वंचित होतात. देश म्हणजे देशातील माणसे या न्यायाने देशातील प्रत्येक व्यक्ती ही सुशिक्षित व सुसंस्कृत हवी. तरच राष्ट्र समर्थ बनेल. "सर्वांसाठी शिक्षण" या मूल्यावर भारतीय संविधानाने श्रद्धा व्यक्त केली आहे पण हे करताना मुलभूत उद्दिष्टांकडे दुर्लक्ष करुन चालणार नाही. ही मूलभूत उद्दिष्टे दोन प्रकारची आहेत.

१) वंचित बालके व बालमजूरांना समाजातील इतर स्तरातील लोकांबरोबर आणण्यासाठी शिक्षण देणे.

२) विविध शैक्षणिक उपक्रमाचे आयोजन करुन वंचित बालक व बालमजूर यांचा गुणात्मक दर्जा उंचावणे.

वरील उद्दिष्टे साध्य करण्याकरिता काही ठोस उपाययोजना कराव्या लागतील. ह्या उपाययोजना पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) जी बालके १४ वर्षाखालील असून शालेय शिक्षण न घेता प्राणघातक कारखान्यात अतिश्रमाचे काम करतात परिणामी त्यांचे बालपण हरवून त्यांना अकाली प्रौढपण येते. अशा सर्व बालकांचे सर्वेक्षण व्हावे. त्यांच्या पुनर्वसनासाठी संबंधीत खाणमालक, उद्योजक, कारखानदार, व्यावसायिक यांचेकडून दंड वसूल करण्यात यावा व या वसुलीतून बालकामगारांचे पुनर्वसन व शिक्षणाची सोय करण्यात यावी.

२) भारतीय घटनेने समाजातील ६ ते १४ वर्ष वयोगटातील सर्व घटकांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व सार्वत्रिक केले आहे. पण आजही

(६९)

समाजात अशी अनेक बालके आहेत की त्यांनी अद्याप शाळाही पाहिलेली नाही त्याचप्रमाणे पाटी लेखणी हाती धरली नाही या बाबींची गंभीरतेने दखल घ्यावयास हवी. सक्तीच्या शालेय शिक्षणाचे सर्वेक्षण करणे ही राष्ट्राची महान गरज आहे. म्हणून शाळेत न जाणाऱ्या मुलांचे, मध्येच अर्धवट शिक्षण सोडलेल्या मुलांचे खरेखुरे सर्वेक्षण व्हावयास हवे.

३) प्रत्येक प्राथमिक शाळेत एक छंद कार्यशाळा असावी. ह्या छंद कार्यशाळेचा शिक्षक विविध कौशल्ये प्राप्त असावा. ही कार्यशाळा एक Co-curricular activity म्हणून मानली जावी. मुलांना जे काम येते त्या कामाचे तात्विक व शास्त्रशुद्ध ज्ञान त्यांना देण्यात यावे. प्रात्यक्षिकाद्वारे त्यांना ज्ञान आत्मसात करण्याची संधी द्यावी. याच्या माध्यमातून विद्यार्थी स्वावलंबी बनेल त्याचप्रमाणे तो सध्या जे काम करतो आहे त्याबाबत श्रमप्रतिष्ठेचे मूल्य त्याला कळेल.

४) प्रत्येक तालुका स्तरावर शिक्षकांचे छोटेछोटे गट पाडून त्यांची गटसंमेलने भरवावी ह्या गटसंमेलनाचा उद्देशच मुळी वंचित व बालमजूरांच्या शैक्षणिक, आर्थिक समस्या हा असावा. यात येणारे विषय म्हणजे नियमित विषय व विशेष विषय - नियमित विषयात विद्यार्थ्यात राष्ट्रीय भावना जागृत करणे, विद्यार्थ्यांची उपस्थिती ह्याचप्रमाणे विविध शासकीय योजनांचा आढावा यांचा समावेश असावा. विशेष विषयामध्ये बालमजुरांच्या शैक्षणिक गुणात्मक दर्जा वाढविण्यासाठी त्यांना शिक्षणात अभिरुची निर्माण करण्यासाठी विविध उपक्रमांचे आयोजन कसे करावे याचे विशेष प्रशिक्षण ह्या संमेलनामधून शिक्षकांना द्यावे. बालकावर सुसंस्कार करण्यासाठी मूल्यनिर्मितीसाठी कोणते प्रयत्न करावे याबाबत विशेष चर्चा या संमेलनामध्ये घडवून आणावी.

५) सरकार शिक्षणासाठी ठोस रक्कम देते पण नेमके बालमजूरांच्या शिक्षणाकरिता वेगळे अनुदान शासनाने द्यावे व त्यांच्या खर्चाबाबत योग्य ठोस योजना द्यावी व ह्या योजनेनुसार खर्च होतो आहे अथवा नाही याबाबत वेगळ्या निरीक्षण समितीची स्थापना करावी.

६) ग्रामीण भागात बालवाड्या सुरू करण्यास शासनाने विशेष अनुदान काढावे. ह्या संस्था प्रामुख्याने ग्रामीण परंतु मागासलेल्या भागात सुरू कराव्यात. ह्या शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांना विनामूल्य शिक्षण द्यावे. ह्या संस्थात प्रशिक्षित बालशिक्षिकांची नेमणूक करण्यात यावी. ह्या बालशिक्षिका ग्रामीण भागात विशेषत्वाने उपलब्ध करुन देण्यासाठी व त्यांनाही ग्रामीण भागात काम करण्यास प्रोत्साहन मिळावे यासाठी त्यांना विशेष प्रोत्साहन भत्ता शासनाने मंजूर करावा.

७) ग्रामीण भागातील शाळामध्ये क्रीडांगणावरील खेळ साधने मुक्त व्यवसाय हस्तव्यवसाय, वाद्यसाहित्य यांचा अनुदानाअभावी अभाव असतो. ह्या करिता शासनाने विशेष अनुदान द्यावे.

८) नगरपालिका व महानगरपालिकांनी आपल्या शहरात, झोपडपट्टीत व मागास भागात बालविकास केंद्राची स्थापना करावी.

९) कुरण शाळा व फिरत्या शाळाचा प्रसार करण्यात यावा. हंगामानुसार वास्तव्य बदलणाऱ्या पालकांच्या मुलांसाठी अशा प्रकारच्या शाळा उपलब्ध करुन द्याव्यात.

१०) प्रत्येक प्राथमिक शाळेत किमान दोन शिक्षक सक्तीने असावेत. बालमजूरांची शाळेत जाण्याची प्रवृत्ती कमी असते. ही प्रवृत्ती वाढविणे आवश्यक आहे. बालमजूरांना शिकविण्याकरिता शक्यतोवर शिक्षिकांचीच नेमणूक करावी. कारण स्त्रीमध्ये सुप्त मातृभाव असतो. परिणामी बालकांच्या समस्या तिला चटकन आकलन होतात. बालकांचे भावविश्व तिला उमगते. परिणामी ती मुलांना प्रेमाची वागणूक देवू शकते. ह्या प्रेमाच्या वागणुकीमुळे मुले आकृष्ट होतील.

११) बालमजूरांच्या पटनोंदणीचे काम युद्धस्तरावर हाती घ्यावे लागेल. कारण बरेचदा असे आढळले की ग्रामपंचायती अंतर्गत येणाऱ्या

(६९)

शाळामध्ये विशिष्ट पटसंख्या दाखविण्यात येते पण प्रत्यक्षात विद्यार्थी शाळेमध्ये हजर नसतात. कारण शाळेची वेळ व त्यांच्या मजुरीची वेळ सारखीच असते. अशावेळी ही पटसंख्या वाढावी याकरिता विशेष प्रयत्न करावेत. याकरिता शासनाच्या वेगवेगळ्या उपाययोजना आहेतच पण त्यांची अंमलबजावणी योग्य होते आहे अथवा नाही याची पाहणी शासनाने वारंवार करावी. त्याकरिता एक समिती गठीत करुन त्या समितीतर्फे वेळोवेळी शासनाला अहवाल देण्यात यावा.

१२) समाजात ज्या सामाजिक सेवाभावी संस्था आहेत. उदा. रोटरी क्लब, लायन्स क्लब, जेसीस क्लब यासारख्या संस्थांनी अखिल भारतीय स्तरावर बालमजूर पुनर्वसनाचे शिक्षणाचे प्रकल्प हाती घ्यावे. कारण ह्या संस्थामध्ये समाजातील गणमान्य समजण्यात येणाऱ्या सुजाण व्यक्ती असतात. त्यांनी हे प्रकल्प हाती घ्यावे. या कामात शासनानेही त्यांना प्रोत्साहित करावे. ह्या संस्थातून बालमजूरांना मोफत शिक्षण देण्याकरिता प्रयत्न व्हावेत. ह्या व्यतिरिक्त ह्या संस्थांच्या माध्यमातून व्यक्तीमत्व विकासाची शिबीरे बालकामगारांकरिता आयोजित करण्यात यावेत. यासाठी या संस्थांना समाजातील इतर व्यक्तींनीही मदत करावी.

१३) बालमजूरांचे पुनर्वसन व्हावे याकरिता त्यांना चांगल्या संस्कारांची आवश्यकता आहे. शासकीय कर्मचाऱ्याकरिता शासनाने "बालकामगार दत्तक योजना" जाहीर करावी. या योजनेनुसार जो शासकीय कर्मचारी काही कालावधीकरिता विद्यार्थी दत्तक घेवून त्याचे शिक्षण पूर्ण करेल त्याला शासनाने प्रोत्साहन भत्ता किंवा अनुग्रह राशी द्यावी. नोकरीत प्रोत्साहन द्यावे. शिवाय प्रत्येक कर्मचाऱ्याने किमान एक बालमजूर साक्षर करावा याकरिता प्रोत्साहित करावे.

१४) शिक्षणाच्या क्षेत्रात रामकृष्ण मिशन, चिन्मय मिशन, सत्य साई ट्रस्ट यासारख्या संस्था अग्रेसर आहेत. बालकांवर उत्तमोत्तम संस्कार व्हावेत. त्यांना आपल्या भारतीय संस्कृतीचा परिचय व्हावा व ते सुसंस्कारित बनावे हा त्यांचा उद्देश असतो. अशा संस्थांना समाजातील विविध स्तराकडून अनेक देणग्या प्राप्त होत असतात. ह्या देणग्याचा विनियोग करताना ह्या संस्थानीही बालमजूराकरिता वेगळ्या शाळा उघडून त्यांना सुसंस्कारित करण्याचा प्रयत्न करावा.

१५) "बालकामगार शिक्षण कर" सुरु करुन ह्या कराच्या रकमेतून शासनाने बालमजूरांच्या शिक्षणाचा आवश्यक तो खर्च भागवावा. ह्याव्यतिरिक्त बालमजूरांच्या शिक्षणासाठी विविध गुंतवणूकदारांना आकर्षित करावे. आकर्षक व्याजदराच्या गुंतवणूकीच्या योजना तयार करुन समाजातील उच्चभ्रू लोकांकडून हा पैसा बालमजूर शिक्षणाकडे वळविता येईल.

१६) बालकांच्या अधिकारापासून बालमजूर वंचित होवू नये, त्याचे मानवाधिकार त्याला मिळावेत याकरिता मानवाधिकार आयोगाने, सतत सर्वेक्षण करावयास हवीत व सर्वेक्षणाअंती शासनाला अहवाल सादर करुन वेळोवेळी बालमजूरांच्या समस्याबाबत शासनाला जागृत करावे.

१७) प्रत्येक प्राथमिक शाळेत बालमजूराकरिता एक वर्ग राखीव असावा.

१८) विद्यार्थ्यांना शालेय गणवेश, पाठ्य पुस्तके, सकस आहार याचा पुरवठा करण्यासाठी शासनाने समाजातील दानशूर व्यक्तींना प्रोत्साहित करावे.

१९) प्राथमिक शिक्षण व समाज शिक्षण या बाबी एकमेकांना पूरक आहेत. समाजशिक्षणाच्या माध्यमातून, पालकांची शिक्षणाबाबत उदासीनता व अज्ञान दूर करावे. विशेषतः ग्रामीण भागात याची आवश्यकता अधिक आहे.

२०) सक्तीच्या शिक्षणाचा कायदा काटेकोरपणे अमलात आणला जावा, वेळेवर शिक्षक पुरविणे, सुट्टयाची योजना, शाळेची वेळ, स्थानिक हंगाम व परिसरानुसार ठेवाव्यात. शाळेची व

(६५)

शिक्षकांची कार्यक्षमता वाढविण्याच्या दृष्टीने शासनाने विशेष प्रयत्न करावे. ह्या प्रयत्नातील सर्वात महत्वाचा भाग म्हणजे शिक्षकाकडून अतिरिक्त कार्य. (उदा. अल्पबचत, कुटुंबनियोजन, आर्थिक दुर्बल घटक सर्वेक्षण, मतदार यादी सर्वेक्षण इ. कामे काढून ती इतर अधिकाऱ्यांकडे द्यावी व शिक्षकाला अध्यापनाकडे लक्ष देण्यास प्रोत्साहित करावे.

२१) जे सेवानिवृत्त शिक्षक असतात त्याच्यातही सामाजिक जाणीव विकसित करावी. सेवानिवृत्त शिक्षकास शासनाने आठवड्यातून दोनदा शाळेमध्ये अध्यापनाकरिता पाचारण करावे त्याचे वेगळे मानधन त्यांना द्यावे.

२२) बालक जेथे काम करतो त्या उद्योगाच्याच परिसरात शासनाने मुलोद्योगी शिक्षण-प्रशिक्षण केंद्र उघडावे. त्यायोगे मूल स्वावलंबी बनेल व श्रमप्रतिष्ठेचे मूल्य त्याच्या अंगी रुजायला मदत होईल. या व्यतिरिक्त तो ज्या उद्योग समूहात जेथे काम करतो तेथेच सुसंस्कार वर्ग उघडावे व त्यांना सुसंस्कारित करण्याचा प्रयत्न करावा.

२३) बालकामगारांच्या बाबतीत एक अत्यंत महत्वाची बाब म्हणजे त्यांचा पुस्तकाचा भार कमी करावा व त्यांचे प्राथमिक शिक्षणात जास्तीत जास्त कथाकथन पद्धतीचा अवलंब करावा. त्याचप्रमाणे बालकामगारामधून आदर्श विद्यार्थ्याची पारितोषिके जाहीर करावी. त्यांची बौद्धिक पातळी लक्षात घेवून त्यांना योग्य ते व्यवसाय मार्गदर्शन करावे.

२४) बालकामगाराकरिता वेगळ्या निवासी शाळांना शासनाने मान्यता द्यावी व ह्या ठिकाणी मातृभावाने अध्यापन करु शकणाऱ्या बाल-शिक्षिकांची सोय करावी, नियुक्ती करावी. ह्या निवासी शाळेतील अभ्यासक्रम कृतीकेंद्री व मुलांच्या अभिरुचिशी निगडीत असावा. त्यायोगे अभ्यासक्रमातून विद्यार्थ्यांची सृजनशीलतेला वाव देवून विकसित व्हावी.

२५) विद्यार्थी नापास झाल्यामुळे त्यांची शिक्षणातील अभिरुचि कमी होते. त्याकरिता "निसर्ग शाळा" ही योजना शासनाने अंमलात आणावी. १२ व्या वर्षानंतर स्वयंअध्ययन व्यवसायातून शिक्षण इ. पद्धतीचा उपयोग करुन विद्यार्थ्यांची गळती व नापासांचे प्रमाण कमी होईल.

बालमजूरांच्या बाबतीत दुसरे मूलभूत उद्दिष्ट आहे की विविध शैक्षणिक उपक्रमांचे आयोजन करुन वंचित बालक व बालमजूर यांचा गुणात्मक दर्जा उंचावणे. हे उद्दिष्ट साध्य व्हावे व बालकामगार शिक्षणाकडे आकृष्ट व्हावे याकरिता खालील शिफारसी सुचविण्यात येत आहेत.

१) बालकामगारांच्या शिक्षणात अध्यापकांचा सहभाग महत्वाचा असतो. ह्या अध्यापकांनी आपला समाजसंपर्क वाढवावा. या समाजसंपर्कातून त्यांना वास्तव परिस्थितीचे आकलन होईल. अध्यापक हा राष्ट्राचे भवितव्य घडवीत असतो. पण हे भवितव्य घडविण्यासाठी त्याला वर्तमानाचे भान असणे आवश्यक आहे. म्हणून अध्यापकांनी समाजसंपर्क वाढवावा.

२) समाजाची स्थिती शिक्षणानुकूल बनविण्यासाठी जे वेगवेगळे उपक्रम सांगण्यात आले आहे त्यात प्रामुख्याने मातृप्रबोधन पालक शिक्षक संघ, मेळावे, दत्तक योजना राष्ट्रीय सेवा योजना इ. उपक्रम राबविले जाणे आवश्यक आहे.

३) नवीन शैक्षणिक उपक्रम व नव्या पद्धती याचे आपण स्वागत करायला हवे. आज शालेय संवेदनशील जीवनात शून्यातून विश्व निर्माण करणाऱ्या आर्थिक शारीरिक मानसिक प्रतिकूलतेवर मात करणाऱ्या महनीय व्यक्तीचे चरित्र आणि आत्मचरित्र शिक्षक व विद्यार्थी यांनी अभ्यासली पाहिजे. यातून आपोआपच नैतिकता, मूल्यसंस्कार, संस्कृतीसंवर्धन व व्यक्तिमत्वाची घडण होईल.

४) ग्रामीण व शहरीभागातील परिस्थितीची भिन्नता लक्षात घेवून शिक्षण पद्धतीचा फेरविचार होण्याची आवश्यकता आहे. माणूस ज्या संस्कृतीत

वाढतो. मुक्त व कष्टाचे जीवन जगतो त्याचा विचार व्हायला हवा. ग्रामीण विद्यार्थ्यांची शिक्षणात गोडी वाढेल असे उपक्रम राबविण्यात यावे. उदा. बोलीभाषेतून प्राथमिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम पाठ्यपुस्तकामध्येही त्यांना परिचित असणारे ग्रामीण विश्व असावे.

५) बालकामध्ये आरोग्यविषयक सवयी निर्माण होण्याकरिता त्यांना चांगल्या आरोग्यविषयक सवयींची माहिती सांगावी. समतोल आहाराचे महत्व, स्वच्छता इ. चे महत्व त्यांना पटवून सांगावे. आरोग्य व स्वच्छता या बाबत त्यांच्यात विशेष जागरुकता यावी याकरिता त्यांना प्रोत्साहनपर बक्षीसे द्यावीत.

६) प्रत्येक शाळेमध्ये "सृजन आनंदवर्गाचे" आयोजन करण्यात यावे. विद्यार्थ्यांना शिक्षण आनंददायी वाटण्याकरिता हा उपक्रम अभिनव आहे. सृजन अभिव्यक्ती हा व्यक्तीचा आनंदाचा विषय असते. हा मूलभूत विचार डोळ्यासमोर ठेवून विद्यार्थ्यांच्या सृजनशीलतेला चालना मिळेल असे प्रयत्न शाळेच्या माध्यमातून व्हावे.

७) बालमजूरांना शाळेत अभिरुची निर्माण व्हावी व शाळेमध्ये शैक्षणिक वातावरण निर्माण व्हावे म्हणून शाळांना काही उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे. उदा. नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन करणे, वाचनालयात संस्कारक्षम पुस्तके ठेवावीत. अशा विविध आकर्षक योजना शाळांनी राबवाव्या.

८) मातृप्रबोधन हा एक अभिनव उपक्रम आहे. बालकांच्या व्यक्तीमत्व विकासात आईचा सहभाग अतिशय महत्वाचा असतो. मातेला आपल्या अपत्याबाबत जागृती निर्माण करणे आवश्यक आहे. त्या अनुषंगाने बालमजूरांच्या मातांना विशेष उद्‌बोधन करणे हितावह ठरेल. शिक्षणाचे महत्व त्यांना ठसवून सांगावे लागेल. शिक्षणामुळे होणाऱ्या उज्ज्वल भवितव्याची त्यांना जाणीव करुन द्यावी लागेल. म्हणून सर्वप्रथम बालकामगारांच्या मातांना शिक्षण देणे आवश्यक आहे.

९) समाजात अशा अनेक माता आहेत ज्या गृहिणी आहेत. आपल्या फावल्या वेळेचा सदुपयोग म्हणून त्यांनी बालमजूराकरिता वेगळे संस्कारवर्ग उघडून त्यांच्या माध्यमातून बालमजूरांना शिक्षणाचे महत्व पटवून सांगावे आणि समाजाचे आपले ऋण फेडण्याचा प्रयत्न करावा. जसा आपल्या पाल्यावर सुसंस्कार होणे आवश्यक आहे तसेच इतर बालकावर होणे आवश्यक आहे. ह्याची जाणीव गृहीणी मातांनी ठेवून त्यांनी या बालकांवर संस्कार करण्याची जबाबदारी पेलावी.

शिक्षण हा प्रत्येक मानवाचा मूलभूत अधिकार आहे. या अधिकारापासून बालकामगारांना आपणास वंचित करता येणार नाही. हा मानवीय गुन्हा ठरेल. ह्याकरिता शासकीय उपाययोजना तर आवश्यक आहेच पण त्याचबरोबर समाजातील लोकांची मानसिकताही बदलावी लागेल. बालकामगाराकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन बदलावा लागेल. हे सर्व शिक्षणाच्या माध्यमातून शक्य आहे. कारण शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे सुसंस्काराचे साधन आहे. जोवर समाजाची मानसिकता बदलत नाही तोवर कायद्याचा अंमल चालू शकणार नाही. आधी समाजाच्या प्रत्येक घटकात बालमजूराबाबतची प्रतिष्ठा निर्माण करावी लागेल. सहानुभूती प्रेम निर्माण करावे लागेल तरच बालमजूरांची समस्या सुटेल अन्यथा नाही.

* * *

स्वामी विवेकानंद आणि शिक्षणाचा मथितार्थ व उद्दिष्टे

प्रा. सौ. वसुधा विनोद देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ.

व्यक्ती आयुष्य किती जगला यापेक्षा तो कसे जगला याला महत्त्व आहे. जीवनतत्त्वांचा अंगीकार करून जो आयुष्य जगतो तो जीवनतत्त्वात विलीन झाल्यानंतरही तत्त्वरूपाने जगावर आपले आधिपत्य गाजवितो. त्याच्या आयुष्यातील प्रत्येक क्षण इतर अखिल मानवजातीकरिता मार्गदर्शक ठरतो. त्याचे सहजउद्गार हे वाक्प्रचार ठरतात. असे व्यक्तिमत्व ईश्वरीय रूप धारण करते. अशाच व्यक्तिमत्वाचे अधिकारी होते स्वामी विवेकानंद! श्रीरामकृष्ण परमहंस ह्यांच्यासारख्या सद्गुरूचा आशीर्वाद घेऊन ही शुभशक्ती संपूर्ण जगभर परिभ्रमणास निघाली व आपल्या दैदिप्यमान वाणीने संपूर्ण जग भारावून टाकले. सद्गुरूंचा संदेश संपूर्ण जगभर देऊन आदर्श शिष्याची भूमिका त्यांनी पार पाडली.

संपूर्ण जगभर परिभ्रमण करीत असताना त्यांनी भारताचे स्थान शोधण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. येथील लोकांची सुखदुःखं तपासून पाहिली. त्यांचे बहिरंग तपासून पाहिले पण ह्या बहिरंगावरून त्यांना खरा भारत गवसलाच नाही. बहिरंगावरून अंतरंगाची कल्पना येतच नाही. अंतरंग कळण्याकरिता सखोल बुडी मारावी लागते, तद्वतच त्यांनी भारताच्या अंतरंगात डोकावून पाहण्याचा प्रयत्न केला. आणि त्यांना भारताचा आत्मा गवसला. 'अध्यात्म' हाच भारताचा आत्मा आहे हे त्यांनी जाणले. हा आत्मा भारताच्या बहिरंगात नव्हता, इतिहासात नव्हता, गत वैभवात नव्हता तर तो होता भारताच्या आध्यात्मिक शक्तीत. भारताचे पुनरुज्जीवन करायचे असेल तर भारतीय तत्त्वज्ञान पुनरुज्जीवित करावे लागेल हे त्यांनी ओळखले. हे सर्व शिक्षणानेच साध्य होणारी बाब होती. पण त्यांना प्रचलित शिक्षणपद्धतीत अनेक दोष आढळून आले. त्यातील मुख्य दोष म्हणजे प्रचलित शिक्षणपद्धती ही भारताची अस्मिता नष्ट करणारी व लादलेली शिक्षणपद्धती होती. "या शिक्षणपद्धतीतून भारताचा बाह्य विकास जरूर होईल पण भारताचे अंतरंग विकसित होणार नाही. हे अंतरंग विकसित करण्याकरिता भारतीय शिक्षणाचा पाया अध्यात्मच असावयास हवा." देशाच्या भौतिक विकासासोबतच लोकही भौतिकवादी बनतात व परिणामी नैतिक व आध्यात्मिक मूल्यांचा ऱ्हास होतो व देशाचे अधःपतन होते. ही बाब स्वामीजींनी हेरली. अशा शिक्षणपद्धतीचा त्यांनी धिक्कार केला व स्पष्ट शब्दात इशारा दिला की, "ब्रिटिशांचे शिक्षण हे माणूस घडविणारे नाही, ते अभावात्मक आहे. या शिक्षणाची पाळेमुळे आपल्या संस्कृतीशी कोठेच संवाद करीत नाही." विवेकानंदांना अपेक्षित होते ते माणूस घडविणारे शिक्षण, भारतीय संस्कृतीशी नाते सांगणारे शिक्षण, स्वधर्माची परिभाषा शिकविणारे शिक्षण.

स्वामी विवेकानंद यांच्या शिक्षणविषयक विचारांचे परिशीलन केल्यास एक बाब लक्षात येते की त्यांनी दोन दृष्टिकोनातून शिक्षणाचा विचार केला आहे. (१) आध्यात्मिक दृष्टिकोन व (२) व्यावहारिक दृष्टिकोन.

आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून स्वामीजी इंद्रियगोचर ज्ञानाच्या पलीकडे जाऊन सूक्ष्म स्तरावर चर्चा करतात तर व्यावहारिक दृष्टिकोनातून शिक्षणाची दैनंदिन जीवनाशी सांगड कशी घालता येईल याचा विचार करतात.

आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून शिक्षणाचा अर्थ :

शिक्षणाची परिभाषा करताना स्वामीजी म्हणतात, "शिक्षण म्हणजे व्यक्तीमध्ये जे पूर्णत्व आधीचेच विद्यमान आहे त्याचे प्रकटीकरण". प्रत्येक व्यक्तीमध्ये काही दैवी गुण असतात. पण हे गुण सुप्त स्वरूपात वास करीत असतात. हे चित्तत्त्व कर्म भक्तियोग यांच्या माध्यमातून पूर्णत्वास जाते. स्वामी विवेकानंदांच्या मते, "प्रत्येक व्यक्तीजवळ पूर्णज्ञान आहेत, पण त्यावरील अज्ञानाच्या आवरणाने आवृत्त आहे म्हणूनच आत्म्याला अनावृत्त करणे म्हणजे शिक्षण. वटवृक्षाच्या बीजात संपूर्ण वटवृक्ष असतो. कमळाच्या छोट्या अंकुरात विकसित सुवासिक कमळ दडलेले असते ते कमळपुष्प बाहेर पडले म्हणजे आपल्याला त्याचा प्रत्यय येतो. तद्वतच ज्ञानाची निर्मिती होत नाही तर ते फक्त प्रगट होते."

शिक्षणात धर्मालाही प्राधान्य देताना स्वामी म्हणतात, "धर्म हाच शिक्षणाचा पाया आहे." आज सर्वदूर धर्म हा शब्द अतिशय संकुचित स्वरूपात स्वीकारला जात आहे. धर्माची ज्ञानात्मक व आचरणात्मक बाजू दुर्लक्षिल्या जात आहे. स्वामीजी म्हणतात, "धर्म म्हणजे आध्यात्मिकता! धर्म म्हणजे माणसामाणसामधील आध्यात्मिक व दैवी शक्तीची अभिव्यक्ती." थोडक्यात आध्यात्मिकता हाच माणसाचा धर्म. ही आध्यात्मिकता जोपासण्यासाठी 'अहं ब्रह्मास्मि' हा भाव मनात दृढ करावा लागेल. राष्ट्राच्या दृष्टिकोनातून विचार केल्यास प्रत्येक राष्ट्राचा आत्मा असतो व त्यावरच राष्ट्राच्या तत्त्वज्ञानाची, संस्कृतीची जोपासना होत असते. भारताचा आत्मा कोणता हे सांगताना ते म्हणतात, "ह्या पवित्र मायभूमीच्या जीवनाचा पाया व कणा एकमेव धर्म हाच आहे."

व्यावहारिक पातळीवरून शिक्षणाचा अर्थ :

व्यावहारिक पातळीवरून विचार करताना ते सवाल करतात, "समस्या सोडविण्याचे सामर्थ्य शिक्षणात आहे काय? ज्या शिक्षणातून जीवन संघर्षाला तोंड देण्याचे सामर्थ्य लोकांमध्ये निर्माण होत नाही, बंधुत्वाची भावना विकसित होत नाही, पौरुष व पराक्रमाची प्रेरणा मिळू शकत नाही ते शिक्षण काय कामाचे? ज्या शिक्षणाने माणूस स्वतःच्या पायावर उभे राहू शकतो तेच खरे शिक्षण." शिक्षणातून चारित्र्यनिर्मिती व्हावी हाच त्यांचा उद्देश होता.

शिक्षणाचा अर्थ सांगताना ते म्हणतात, "शिक्षण म्हणजे जीवनाची घडण, माणुसकीचा विकास, चारित्र्यसंवर्धन व संकल्पनाचे आत्मीकरण. या करिता सद्विचारांचे संस्कार मनावर होत गेले पाहिजे." शिक्षण हे पुस्तकी असूच शकत नाही. विविध ज्ञानशाखांमधील माहिती गोळा करणे म्हणजे शिक्षण नव्हे. व्यक्तीच्या विचारांचा इच्छेचा आविष्कार ज्यायोगे नियंत्रित होईल व दैनंदिन जीवनात

फलदायी होईल त्यालाच विवेकानंद खरे शिक्षण म्हणतात. "उच्च शिक्षणाचा खरा उपयोग जीवनातील समस्या सोडविता येण्यात आहे याचाच अर्थ माहिती मिळविणे म्हणजे शिक्षण नसून उपयोजनात्मक ज्ञानाची प्राप्ती हेच शिक्षण होय."

शिक्षणाची उद्दिष्टे :

शिक्षणाचा अर्थ सांगितल्यावर स्वामीजींनी शिक्षणाची उद्दिष्टे दोनही पातळीनुसार स्पष्ट केले आहे.

आध्यात्मिक पातळीवरून शिक्षणाची उद्दिष्टे

स्वस्वरूपाची ओळख :

आध्यात्मिक स्तरावर मनुष्य जीवनाचा मूळ उद्देश स्वस्वरूपाची ओळख हा आहे. स्वस्वरूप जाणणे यालाच स्वामीजी आत्मसाक्षात्काराचे ध्येय म्हणतात. हे ध्येय साध्य होण्याकरिता अंतःप्रेरणेची आवश्यकता आहे. अंतःप्रेरणा प्राप्त झालेला मनुष्य हा त्याचे पूर्णत्व आविष्कृत करीत असतो. अशी अंतःप्रेरणा प्राप्त झालेला मनुष्य निर्माण करणे हेच शिक्षणाचे अंतिम ध्येय आहे. याबाबत विवेकानंद म्हणतात, "बुद्धी जेव्हा नानाविध विषय ग्रहण करून सामान्य निष्कर्ष काढते, तेव्हा तिला तर्कबुद्धी म्हणतात. हिच्यापेक्षा उच्च असे ज्ञान लाभाचे साधन आहे त्याला अंतःस्फूर्ती म्हणतात. तिच्यामुळे हृदयात एकाएकी ज्ञान प्रगट होत असते. अंतःस्फूर्ती हे तर्कबुद्धीचे विकसित रूप होय." अंतःस्फूर्तीने खऱ्या ज्ञानाची प्राप्ती होते. अज्ञानाचे पटल दूर होते. दैवी शक्तीचा आविष्कार होतो.

व्यावहारिक पातळीवरून शिक्षणाची उद्दिष्टे :

तत्कालीन शिक्षण पद्धतीचा विचार केल्यास शिक्षण पद्धती अभावात्मक होती. त्यात प्रत्यक्ष जीवन व शिक्षण यांच्यात कोठेच मेळ बसत नव्हता. स्वामी विवेकानंदांना जीवन व शिक्षणाचे असे तुकडे पाडणे मंजूर नव्हते. कारण जीवन हे तत्त्व आहे. 'शिक्षणाने जीवन समृद्ध झाले पाहिजे. व जीवनाने शिक्षण सार्थकी लागले पाहिजे.' सत्याचा अर्थ कळला पाहिजे. याकरिता ते मार्ग सुचवितात. श्रमप्रतिष्ठेचा. स्वावलंबनाचा. प्रत्येकाने स्वावलंबी व्हावे म्हणून विद्यार्थ्याला त्याच्या कर्मेंद्रियांचा योग्य उपयोग करावयास शिकविले पाहिजे. या सर्वांची त्याच्या बुद्धिमत्तेशी सांगड घालावयास हवी.

लोकशिक्षण :

'आपले राष्ट्र आज झोपडीत राहत आहे. झोपडीत राहणाऱ्या बांधवांना आपल्या खऱ्या व्यक्तिमत्वाचा विसर पडला आहे. ह्या लोकांना शिक्षित करणे हाच त्यांच्या उद्धाराचा एकमेव मार्ग आहे. निरक्षरांना केवळ साक्षर करून चालणार नाही तर भारतीय संस्कृतीशी, परंपरांशी त्यांचा समन्वय घडवून आणावा लागेल. व्यक्तीला आध्यात्मिक व नैतिक मूल्ये सांगावी लागतील.' सर्वसामान्यांना शिक्षण देऊन त्यांना साक्षर, त्याचसोबत सुसंस्कृत बनविणे हा त्यांच्या शिक्षणप्रणालीचा महत्त्वाचा उद्देश होता.

राष्ट्रीय एकात्मता व आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य :

विविधतेत एकात्मता हे भारतीय संस्कृतीचे वैशिष्ट्य आहे. आणि अशा प्रकारचा अनुभव

घेणे, हाच खरा व्यक्तिविकास आहे. राष्ट्रीय एकात्मता प्राप्त करून घ्यायचे असेल तर प्रथम अंतःप्रेरणेच्या उच्च स्तरावर प्रथम व्यक्तिविकास व्हावा लागेल. व्यक्तिविकास झाला की राष्ट्रीय एकात्मता आपोआप निर्माण होईल.

आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य प्रस्थापित करण्याचा एक आगळा वेगळा मार्ग म्हणजे 'बाह्य जगावर विजय कसा मिळवावा ? हे भारताने इतर देशांकडून शिकावे, व अंतरंगावर विजय कसा मिळवावा हे इतर राष्ट्रांनी भारताकडून शिकावे. त्यायोगे जगात मानवतेची स्थापना होईल. मानवता ही भौतिकवादाच्या भपक्यात नसून ती चिरंतन आध्यात्मिक सत्यात आहे' आंतरराष्ट्रीय सामंजस्यासोबतच वैयक्तिक एकात्मताही महत्त्वाची आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून 'हे विश्वचि माझे घर' ही भावना निर्माण व्हावयास हवी.

अशा रीतीने स्वामी विवेकानंद यांनी अध्यात्म व व्यवहार यांची सांगड घालण्याचा प्रयत्न केला आहे. याचा उद्देश हाच होता की एकीकडे, धर्मनिष्ठ कर्मकांडाला जुमानणारी, विज्ञानाकडे पाठ फिरविणारी जनता तर दुसरीकडे धर्म विसरलेली, पाश्चात्यांचे अंधानुकरण करणारी यांचा समन्वय साधण्याचे महत्त्वाचे काम स्वामी विवेकानंद यांनी केले आहे. ■ ■

(पान १४ वरून)
वाढविण्याचे प्रयत्न होत नाहीत. मुलांना वस्तू किंवा चित्र दाखवून त्याचे वर्णन करायला सांगण्याऐवजी आपणच ते सांगत सुटतो आणि त्याला विचार करण्याची संधी देत नाही. प्रश्नोत्तरातून चर्चा हे हा गुण वाढविण्याचे साधन आहे. पण आजच्या एकतर्फी वर्गशिक्षण पद्धतीत ते घडत नाही. शिक्षकांनी सांगायचे व मुलांनी ऐकायचे व चूप राहायचे कारण प्रश्न विचारले तर शिक्षक रागावतात ही भीती मुलांमध्ये वळावलेली असते. चर्चेचा दुसरा प्रकार गटचर्चा (ग्रुप डिस्कशन) आहे. मुलांचे गट करून त्यांना आपसात चर्चा करून उत्तर शोधायला सांगणे. परंतु ६० ते ७० मुलांच्या वर्गात ते घडत नाही. आणि यासाठी शिक्षकही योग्य पातळीचे अभ्यासू वृत्तीचे असावे लागतात. शेवटल्या दोन पायऱ्या अर्थग्रहण आणि भावार्थ (अंडरस्टॅंडिंग, द मीनिंग अॅंड फिलॉसफायझेशन) आहे. यातला पहिला गुण सुरुवातीपासून रुजवता येतो, दुसरा गुण वयाप्रमाणे अनुभवाने वाढतो. वरील 'फिलॉस-फायझेशन' या इंग्रजी शब्दाला 'तत्त्वीकरण किंवा तत्त्वसिद्धांत' असे शब्द वापरलेले आहेत. परंतु ते समजायला कठीण म्हणून भावार्थ म्हणजे मूळ मुद्दा असा अधिक सोपा शब्द वापरला आहे.

या सर्व पायऱ्या मुले आपसात बोलताना खेळताना अनावधानाने वापरत असतात. परंतु वर्गशिक्षणात त्या शिकण्याचे तंत्र म्हणून वापरतो. परंतु ह्या तंत्राचा जेव्हा योग्य वापर होत नाही तेव्हा शिक्षण प्रभावी ठरत नाही. आजचे शिक्षण एकनाथांच्या भारुडातील ओळीप्रमाणे 'पाण्यात घागर। घागरीत पाणी नाही ॥' अशा प्रकारचे झाले आहे. शाळा आहेत, शाळेत मुले आहेत पण मुलांत शिक्षण नाही. ही परिस्थिती सुधारण्यासाठी पालक आणि शिक्षक यांनी आपली भूमिका ओळखून वागायला हवे, मुलांचे खरे शिक्षण हे विषयज्ञानात भर टाकणारे असते. ते शिक्षकांच्या अभ्यासू, जिज्ञासू वृत्तीतून. जोपर्यंत पालक आणि शिक्षक यांमध्ये सामंजस्य आणि सहकार्याचे वर्तन घडणार नाही तोपर्यंत शिक्षणाची ही अवनती थांबणार नाही आणि शासन 'स्मार्ट'सारखे शिक्षक प्रशिक्षणाचे नाटक करून लोकांना मूर्ख बनवीत राहणार. ■ ■

(71)

Education in Asia

QUARTERLY JOURNAL PUBLISHED IN MAR.-JUNE-SEP.-DEC.

Vol. XIV April-May-June 1999 No. 2

ADVISORY BOARD

Padmakar Sapre
Professor Emeritus
New York University

Nemi Jain
Professor of Communication
Tempe, AZ USA

Kirpal T. Singh
Unesco Curriculum Expert
New Delhi

George Mendis
Sri Lanka

Namita Roy Choudhary
Mumbai

Deipica Bagchi
U.S.A.

Piyush Swami
Cincinnati, USA

Editor
GULAB CHAURASIA

'A hundred times everyday I remind myself that my inner and outer life depended on the labours of other men, living and dead and that I must exert myself in order to give in the same measure as I have received and am still receiving

Albert Einstein

भारत की सीमा पर लड़ते हुए देश की आन पर बलिदान देने वाले
प्रत्येक वीर सैनानी को कोटिशः प्रणाम।
शहीद हुए वीरों के परिजनों को प्रणाम करते हुए सम्पूर्ण देश उनके साथ है।

(72)

Education in Asia

QUARTERLY JOURNAL

Published by Asian Academy of Education & Culture

Vol. XIX April - May - June 1999 No

Contents

1.	Right to Education !!	45	Justice Rama Jois
2	Status of Indian Women	49	Dr. (Mrs.) Usha Kapoor
3.	Sustainable Society Through Education	52	Dr. (Mrs.) Inder Prabha Sharma
4.	Literacy Scenario in 21st Century	55	Mrs. Sudha Kumari
5.	Promotion of Quality Teacher Education in 21st Century	57	Dr. (Mrs.) Manju Mishra
6.	Knowledge Base of Teacher Education	61	Dr. Asha Sharma
7.	Environment & Management	64	Dr. (Mrs.) Shashi Wanjari & Mrs. Vasudha Deo
8.	A Woman - An Inspiration (Poem)	66	Prof. Usha Rao
9.	Hardsports in Mathematics Teaching at Primary Level	67	Dr. Saroj Pandey & Dr. Raj Rani
10.	Mathematics Kit	71	B.K. Pandya
11.	Impact of APPEP on Dropout Pheonomeon	75	Dr. M. Nirmala Jyothi & Dr. Y. Sudhakar Reddy
12.	Equal Opportunities for Women	77	Mala Mishra
13.	Recommendations of UNESCO International Commission on Education for 21st Century.	79	K.M. Bhandarkar
	हिन्दी		
14.	युवजन के लिए संयुक्त राष्ट्र की कार्ययोजना	81	प्रो. कमला जौहरी
15.	भारत हृदय मध्यप्रदेश की महिला नीति	84	श्रीमती शान्ति लाकरा
16.	इन्सानी हुकूकों की तलाश (कविता)	86	शिवकुमार मिश्र "रज्जन"
17.	Prajapita Brahma Kumaris Ishwariya Vishwa Vidyalaya		

Education in Asia, Quarterly Journal Published in March-June-Sept.-Dec.
Annual Subscription Rs. 60.00 Foreign $ 20.00 Old Number Available
Please address All Correspondence to Dr. Gulab Chaurasia, Editor, Education in Asia
"International House, E-4/149 Arera Colony, Bhopal - 462016 Tele & Fax : 0755-565275

Environment & Management

Dr. (Mrs.) Shashi Wanjari
Mrs. Vashudha Rao

I - Environment

Secretary-General Kofi Annan's Message on of World Environment Day, 5 June:

"The theme for this year's World Environment Day, Our Earth-Our Future-Just Save It!, is an urgent appeal to each and every one of us to renew our pledge to cherish and respect the planet that sustains us.

Although saving the Earth has become a popular cause, there are clear signals that we are still making excessive demands on the environment. Today is a day to remember that the environment should be valued in itself and not simply as a means to satisfy our needs. It is a day to realize we should not take the environment for granted, for it will not be there tomorrow if we do not make a strong commitment to protect it.

For the most part, we know what the right choices are. In our own interest, we must also have the will to change our ways and walk the path to a sustainable future for all. To achieve this, we must understand that human wealth and economic development untimately derive from the resources of the Earth, and that there is only one Earth.

We must also acknowledge our interdependency and recognize that in the long run, depletion of water resources, reduction of biodiversity, disruption of ecosystems and climate changes will have potentially disastrous consequences for us all, wherever we live. This means that responsibility, equality and solidarity are as crucial in environment matters as they are in social and economic ones.

Because all human activities affect the Earth, and the state of the Earth affects us all, every day should be World Environment Day. Until then, the United Nations will take seriously its responsibility towards our planet and to those who will inhabit it after us."

II - Management

The Emergence of Management :

Management seems to have become the most pervasive phenomenon of our times. A variety of organisations - industry, banks and financial institutions, hospitals and health care facilities, public sector undertakings, social welfare agencies, and educational institutions-are trying to acquire and apply this body of knowledge and skills in an effort to improve their performance. There seems to be a growing belief that many of the organisations in our society are performing at less than an optimum level and that modern management concepts and techniques have a great deal of promise for improving them.

Several indicators of a growing interest in management can be cited. First, the number of institutions that offer management courses has increased enormously. Thirty years ago, there were only two or three institutions that offered the M.B.A. programme. These were prestigious institutions designed to attract the brightest students and train them for high level managerial positions in the private as well as public sectors. Today, there is hardly a university or college that is not offering a management course. This growth is indicative of the demand for management education. With the possible exception of computer science management is the fastest growing area in higher

Lecturers, Govt. College of Education, Yeotmal, Paper Presented at World Conference on Education at Aurangabad, May 8-10, 1999

education. Second, most major organisations have instituted some form of training programme for their employees. Generally referred to as staff development, most of these programmes focus on management concepts and techniques that will contribute to improving individual as well as institutional performance. Particularly striking is the acceptance, even on the part of government organisations that their "administrators" need to be oriented to management. This is evidenced by the establishment of management and training institutes by central and state governments alike. Finally, management is gaining recognition as a profession: a number of individuals and firms have come into existence to offer their services as consultants whose clients include a variety of organisations.

It seems reasonable to ask : Why this love affair with management ? Why is there so much interest in learning about it ? At least four major factors can be identified :

a. Organisations have become large and complex. They have grown not only in size but also in terms of the objectives they are pursing. Their functions have diversified resulting in multiple roles for their employees.

b. It is being recognised that human resources are more important than physical and financial resources. It is the people that spell the difference between successful and unsuccessful, productive and unproductive organisations. While physical and financial resources are necessary, they can become productive only in conjuction with people.

c. Today's workforce in general is more aware, more self conscious, more aspiring. It has a much wider exposure to outside environment and influences. The traditional approaches used to manage people in ogranisations are no longer valid. A whole new philosophy is needed to motivate people to higher levels of performance.

d. The discovery of new knowledge and techniques in all fields of human activity makes it necessary to educate and train people to apply it effectively.

Administration vs Management

One may justifiably ask at this point as to what is new about management? Does it differ from administration in any significant way? or, is it the same old wine in a new bottle ? A comparison of the modern management approach with traditional bureaucratic approach to administration, reveals the following major differences :

a. Administration is generally input-oriented; management is output-oriented. Administrators often consider increase in inputs as an indication of progress. Managenent is output oriented. It is concerned with results.

b. The focus of administration is on maintenance; the focus of management is on growth.

c. Administration tends to be rigid; management tends to be flexible. The adherence to rules (often to the letter than to the spirit) discourages administrators from being innovative, from trying to break new ground, from taking risk. On the other hand, commitment to growth makes it imperative for management to be flexible, open, and forward looking.

d. Administration emphasises a tight, hierarchical structure where lines of authority and responsiblity are sharply drawn. Management emphasises a somewhat loose networking that is conducive to individual initiative. This has implications for interpersonal relationships within the organisation. In the administrative culture, relationships are based on authority and jurisdiction; in the management culture they are based on expertise and autonomy.

e. Seniority, which is a measure of input, is the major criterion for promotion and other forms of recognition in the administrative culture. Performance, which is a measure of output, is the criterion in the management culture.

f. Administration emphasises efficiency, which is related to economic use of resources management emphasises effectiveness, which is related to the

output that resources produce.

These differences are not a matter of textbook definition of terms. Many consider the two terms synonymous. Others place them at higher or lower level as in a hierarchical structure.

Realising the Promise : Agenda for Teacher Education :

Although management has emerged as the most pervasive phenomenon of our times, there is little indication that it has made any significant differences in the way our ogranisations function. The administrative bureaucratic model continues to dominate the thinking of those who govern our educational institutions. Inspite of the growth in the number of management training programme, little, if any, of what is learned is implemented. The main reason for this gap is that while education and training programmes do a reasonably good job of teaching managenent concepts and techniques, they fall short of showing specifically how the change from the old to the new approach should be brought about. The new knowledge is learned in isolation of the existing reality. Not infrequently, the conclusion is drawn that "it won't work" in Indian conditions.

What is needed is a new mind set, a major shift in thinking about organisation - about what they are supposed to accomplish about ends and means, and about people in organisation. This will require a great deal in unlearning of the old ways that everyone has realised do not work. We are grateful to Prof. P.M. Sapre for his valuable guidance to us.

A Woman - An Inspiration

Who is a woman?....... A womaa?
I try and try hard to find out
Her past.............. her present
And I find .... I find out
There was only a sacrifice, no gain
She had only to bear the pain
Bear the children .... rear the children
And look after the family
Which she did it all smilingly!
For her, this was the only activity
And absolutely no indiduality
Lost in her own cage-world
She did not have any identity
She had to be a good wife, good daughter
And of course, a good mother
She was to obey, listen, hear
But no one to wipe her tear
Today time has changed
And she has awakened
She is working in offices and schools
Capable of telling the world all the rules
She is not dependent for her survival
But she is recognized as an individual
She is behind the success of every man
Contributes to nation's progress, because she can!
Just wait and stand a while
To see her with no tear but a smile
Oh woman! In all occasions you do a great deed
You really have achieved a graceful status indeed
You are now of a high esteem
And look like fresh garden green
You have wiped away past injustices and harm
Today you are a woman of your own charm!
And, you are born not to die
or no one to hear your cry
No more you need anybody's help
And no one will dare today to cross you by!
I have realized this fully
So do I say very confidently
Oh woman! You must be looked with admiration
Because, your name is nothing but inspiration!

6

(१०डिसेंबर : मानवअधिकार दिनानिमित्त चिंतन)

अध्यात्मिक अधिकार - श्रेष्ठ मानवाधिकार

प्रा. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, , यवतमाळ

१० डिसेंबर हा युनोने जागतिक मानवाधिकार दिवस म्हणून घोषित केला आहे. त्यायोगे मानवाच्या विविध भूमिकेत विविध अधिकारांबाबत भाष्य करण्यात आले आहे. मानवाचे मूळ स्वरूप व मूळ भूमिका अध्यात्मिक आहे. परिणामी त्याच्या अध्यात्मिक स्वरूपाची जाणीव करून देणे याला शिक्षणात अत्युच्च स्थान असायला हवे. कारण हा त्याचा मूळ अधिकार आहे. आदर्श समाज स्थापनेकरिता याचे महत्व अमान्य करता येणार नाही. हे सर्व शिक्षणाच्या माध्यमातून शक्य आहे. कारण शिक्षण हे संस्कृती संक्रमणाचे व सुसंस्काराचे प्रभावी माध्यम आहे. त्या अनुषंगाने ह्या चिंतनाचे प्रयोजन.

प्रत्येक राष्ट्राला स्वत:ची संस्कृती असते, स्वत:च्या परंपरा असतात. संस्कृती हीच राष्ट्राची खरी ओळख होय. संस्कृती म्हणजे राष्ट्राचे तत्वज्ञान, कला, विचारसंपदा, जीवनमूल्ये, आदर्श, संस्कृतीमध्ये मानवाच्या बौध्दिक, नैतिक, अध्यात्मिक अंगाचा, मूल्याचा, उपलब्धीचा प्रामुख्याने विचार होतो. जे जे शाश्वत आहे, सनातन आहे, श्रेष्ठ उदात्त व आदर्श आहे तेच खरे संस्कृतीचे संचित आहे. श्रेष्ठ तत्वज्ञान, श्रेष्ठ कला साहित्य, श्रेष्ठ जीवनमूल्ये, श्रेष्ठ व्यक्तींचे जीवनादर्श हेच संस्कृतीचे सार हाच प्रत्येक समाजाचा आणि राष्ट्राचा सांस्कृतिक वारसा. क्रोबरने संस्कृतीचे तीन स्तर सुचविले आहेत.

१) भौतिक स्तर २) सामाजिक स्तर ३) अध्यात्मिक स्तर वरील तीनही स्तरांचा विचार केला असता यातील अध्यात्मिक स्तराकडे अद्यापही दुर्लक्ष होत आहे. याचे महत्वाचे कारण आधुनिक युगात व्यक्तीमनावर असलेला विज्ञानाचा प्रभाव, विज्ञानाने मनुष्य भौतिकतावादी बनला त्यामुळे शाश्वत सुखाला तो मुकला. खऱ्या सुखाच्या प्राप्तीकरिता तो असमर्थ बनला. स्वत:च्या अंतरस्थ क्षमतेचा अर्थात अध्यात्मिक शक्तीचा त्याला विसर पडला. "मी कोण ?" "माझ्या जीवनाचे प्रयोजन काय " या मूलभूत प्रश्नाला तो विसरला व त्या ऐवजी स्वत:चे भौतिक जीवन कसे समृध्द करता येईल याकडे तो अधिक आकृष्ट झाला आहे हे सर्व करीत असताना त्याला या सत्याचा विसर पडला की भौतिक समृध्दी ही केवळ मृगजळाप्रमाणे भासमान होणारी आहे. क्षणात भासणारी परंतु अस्तित्वात नसणारी परिणामी आज मानव दुखाच्या व निराशेच्या अंधारात सुख शांती व समाधानाचे किरण शोधीत आहे. जीवनाची शांती सुख व समाधान तो हरवून बसला आहे. यावर उपाय करायचा असेल तर भारतीय तत्वज्ञान व भारतीय अध्यात्म पुनरुज्जीवीत करावयास हवे. श्रेष्ठतम जीवनमूल्यांचा अंगीकार करावयास हवा. "सत्यम, शिवम् व सुंदरम् " ह्या जीवनमूल्यांची देणगी प्राचीन तत्वज्ञानाने मानवाला दिली जे सत्य तेच मंगलमय व सुंदर आहे. जीवनाचे अंतिम सत्य ज्याने जाणले त्याचे जीवन हे मंगलमय व सुंदर झाल्यावाचून राहणार नाही. मानवी जीवन अध्यात्माने उजळून जायला हवे. पार्थिव बंधनापासून ह्याची मुक्तता व्हायला हवी. हे सर्व घडेल केवळ "यथार्थ शिक्षणाच्या" माध्यमातून कारण शिक्षण हे संस्कृती संक्रमणाचे प्रभावी साधन व माध्यम आहे.

प्राचीन काळी शिक्षणाचा उदात्त दृष्टिकोण होता. शिक्षण हे केवळ उपजीविका प्राप्त करण्याचे साधन नव्हते तर स्वत:च्या आत्मिक उन्नतीवर भर होता. स्वत:चे स्वरुप ओळखणे व तद्नुसार समाजात आचरण करणे अर्थात "हे विश्वचि माझे घर" या मानसिकतेवर आरूढ होणे हा महत्वाचा उद्देश होता. त्यामुळे मानवता, करूणा, सेवा, सहिष्णुता या गुणांची जोपासना व संवर्धन होत होते. कारण मानवाचे खरे स्वरूप म्हणजेच "आत्मस्वरूप" माझ्यात जे आत्मतत्व जे चैतन्यतत्व विद्यमान आहे तेच समष्टी विश्वात विद्यमान आहे. हा उदात्त दृष्टीकोन समाजात निर्माण होत होता. परिणामी सामाजिक व्यवस्थाही उत्कृष्ट होती. सामाजिक न्यायही अस्तित्वात होता. शिक्षणातून चारित्र्यसंवर्धन, चारित्र्यनिर्मिती घडून येत होती. ज्ञानापेक्षा सद्गुणावर, सदाचारावर, नैतिक

वागणुकीवर भर होता. नैतिक मूल्यांचे संस्कार करून चारित्र्य घडविणे हे शिक्षणाचे ध्येय होते. वैयक्तिक विकासासोबत सामाजिक जबाबदारीची जाणीव करून दिली जात होती. कर्तव्यपालनावर भर होता. तात्पर्य प्राचीन काळी जीवनाची दिशा दाखविणारे, जीवनाला तात्विक, नैतिक, अध्यात्मिक अधिष्ठान प्राप्त करून देणारे शिक्षण होते. जीवनाबद्दल सकारात्मक दृष्टीकोण निर्माण करण्याचे, वैश्विक एकात्मता प्रस्थापित करण्याचे सामर्थ्य शिक्षणात होते. कारण मानवी जीवनाचे ध्येय व शिक्षणाची ध्येय समान होती. मूल्यसंक्रमणाची ती परिपूर्ण व्यवस्था होती.

काळ हा परिवर्तनशील असतो. परिवर्तनशीलता हा काळाचा अपरिवर्तनीय गुण आहे. आज सर्वत्र आधुनिकीकरणाचा, विज्ञानवादाचा, जडवादाचा प्रभाव समाजावर पडला आहे. भौतिकतेने जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात आक्रमण केले आहे. परंतु आधुनिकीकरण म्हणजे पाश्चात्यीकरण नव्हे. Indian Education Commission 1962-66 चे विचार याबाबत उद्बोधक वाटतात. "There is no clash between modernization on one hand and social moral and spiritual values on the other. Both must go togather."

आज समाजात अनेक ठिकाणी धार्मिक, आध्यात्मिक मूल्यांची पायमल्ली होतांना आपणास आढळते. हिंसाचार, अनैतिकता, सांप्रदायिकता, धर्मवेड, भ्रष्टाचार या सर्व घटनावरून हे सत्य प्रकर्षाने जाणवल्यावाचून रहात नाही की मानव आपल्यातील मानवत्व हरवून बसला आहे. चारित्र्य संवर्धन, सामाजिक न्याय, शांतता, आत्मिक विकास ह्या मूल्यांचा त्याला विसर पडला आहे. समाजातील घटकात, विविध स्तरावर हक्काची, अधिकाराची जाणीव प्रत्येकाला आहे. पण त्यामानाने कर्तव्य पालनाबाबत कमालीचे औदासिन्य आढळते. प्रत्येक घटक अधिकाराबाबत जागृत आहे पण कर्तव्यपालनाकडे दुर्लक्ष होत आहे. मानवाच्या अनेक अधिकारांच्या मुद्याशी असलेला मूलभूत अधिकार म्हणजे त्याच्या आध्यात्मिक अधिकार. आध्यात्मिक अधिकार प्राप्त झाल्यावर त्याला कर्तव्यपालनाची जाणीव होईल. परंतु हा अधिकार प्राप्त करण्याकरिता त्याला मूल्यांची जाणीव ठेवावीच लागेल. अधिकार व मूल्य यांच्यात सामंजस्य प्रस्थापित करावे लागेल. केवळ पुस्तकी ज्ञानाने साध्य होणारी ही बाब नाही. त्याकरिता मानवी जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यावर मानव अधिकाराची निश्चिती करुन तद्नुसार शिक्षणाचे त्याप्रती कर्तव्य काय त्याचप्रमाणे प्रत्येक टप्प्यावर स्वत:चा क्रमविकास साधण्याकरिता व्यक्तीचे कर्तव्य काय याची जाणीव करुन देण्याची आवश्यकता आहे.

U. N. Vienna Declaration on Human rights 1993 नुसार जर खऱ्या अर्थाने democracy peace, development व Social Justice हे ध्येय साध्य करायचे असेल तर सर्वप्रथम व्यक्तीला त्याच्या आध्यत्मिक अधिकाराची जाणीव करुन द्यायला हवी. त्यायोगे त्याची चित्तशुध्दी होवून त्याच्या जाणीवा सर्वव्यापक होतील व ''वसुधैव कुटुम्बकम्'' या भावनेची निर्मिती होवून एका आदर्श समाजाची स्थापना होईल.

हार्दिक शुभेच्छा !

श्री कानजी भोजराज

किराणा व्यापारी

७९, पांडुरंग बिल्डींग, ले. ज. रोड, माहीम. मुंबई ४०००१६

(77)

नवशतकातील पहिल्या दोन दशकातील शिक्षणाचे पायाभूत तत्व : "अध्यात्म"

प्रा.डॉ. शशी वंजारी, प्रा. सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, भंडारा

२१ व्या शतकाची पहाट होत आहे. नवीन शतकाचे स्वागत करण्यास आज आम्ही सज्ज आहोत. एक संक्रमण अवस्थेत आम्ही आहोत. २० व्या शतकात अनेक घटना घडून गेल्या आहेत. बऱ्याच गोष्टी आम्ही प्राप्त केल्या, बऱ्याच गोष्टींना आम्ही मुकलो. बेरीज वजाबाकी हा जीवनाचा मूलभूत सिद्धांत आहे. जीवनातील बेरीज वजाबाकी हा ताळा जेव्हा जुळतो तेव्हा जीवन सार्थक ठरते. पण हा ताळ करण्याचे सामर्थ्य व्यक्तीत हवे. हे सामर्थ्य निर्माण होते ते शिक्षणाने. कारण शिक्षण म्हणजे व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगिण विकास. शिक्षण म्हणजे संपूर्ण जीवनाची तयारी. जीवन संघर्षात स्वत:चे अस्तित्व टिकविण्यासाठी जीवन जगण्यास आवश्यक असणाऱ्या सामर्थ्याचा विकास शिक्षणातून व्हावयास हवा. ''सुभाषितरत्नभांडार''मधील पुढील श्लोकावरून शिक्षणाचे महत्व अधिक स्पष्ट होते.

''मातेव रक्षति, पितेव हित नियुक्ते ।
कांतेव चापि रमयप्यपनीय खेदम् ।
लक्ष्मीतनोति वितनोचित् दिक्ष किर्तीम ।
किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ।।''

(अर्थात विद्या मातेप्रमाणे मानवाचे रक्षण करते, पित्याप्रमाणे कल्याण चिंतते, पत्नीप्रमाणे मनोविनोदन करून दु:ख दूर करते आणि मानवाला धनकिर्ती मिळवून देते. कल्पतरूप्रमाणे मनोवांच्छित इच्छा पूर्ण करण्याचे सामर्थ्य विद्येत आहे.) शिक्षणाचा हा अर्थ आज खऱ्या अर्थाने सार्थक ठरला आहे का ? हा चिंतनाचा विषय आहे. एक बाब मात्र निश्चित की आज शिक्षणाचा खरा अर्थ दुर्लक्षित होत आहे. कारण शिक्षणाने माणूस संघर्षात टिकाव धरून ठेवण्यासाठी समर्थ बनावा ही शिक्षणाकडून किमान अपेक्षा आहे.

डार्विनने Survival of Fittest हा सिद्धांत मांडला. ह्या सिद्धांतानुसार जीवन कलहात जे जगण्यासाठी योग्य ठरतात तेच केवळ शिल्लक राहतात इतर सर्वांचा नाश होतो. ह्या जीवन कलहात जिवंत राहण्याच्या ह्या तत्वालाच Survival of Fittest म्हणतात. जी तत्व तग धरून राहतात तीच कायम बनतात. जी तत्व ही यशस्वीता प्राप्त करतात ती पुढील पिढीत संक्रमित होतात. हा वैयक्तिक गुणधर्म कालांतराने सामाजिक बनतो. डार्विनच्या ह्या सिद्धांताचे अवलोकन केल्यास जीवन कलहात समर्थपणे तग धरू शकणारे तत्वच केवळ शिल्लक राहतात ही तत्वे पुढील पिढीपर्यंत संक्रमित होऊन एक सामर्थ्यवान समाज निर्माण होतो. डार्विनचा हा सिद्धांत शिक्षणाच्या बाबतीत लागू केल्यास जीवन कलहात टिकाव धरणारे गुणधर्म मनुष्याच्या अंगी केवळ शिक्षणानेच निर्माण होते हे सामर्थ्य शिक्षणाने निर्माण होते. जीवनात पदोपदी अनेक संघर्षाला मानवाला तोंड द्यावे लागते. अनेक कलहांना सामोरे जावे लागते. ह्या प्रत्येक संघर्षात टिकाव धरण्याचे ह्या प्रत्येक संघर्षाला सामोरे जाण्याची क्षमता त्याच्या अंगी निर्माण करण्याचे सामर्थ्य शिक्षणात असते, हे तत्व असले तरी व्यवहार मात्र असा आहे की आज जीवन गुंतागुंतीचे, धकाधकीचे बनले आहे. पदोपदी संघर्ष आहे. केवळ वैयक्तिक जीवनातच संघर्ष आहे असे नाही तर सामाजिक, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय जीवन ढवळून निघाले आहे, समस्या प्रत्येक स्तरावर हातात हात घालून येत आहेत. ह्या समस्यांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य आज माणसात आहे का ? सुप्तावस्थेत असणारे हे सामर्थ्य जागृत करण्याची आज खऱ्या अर्थाने आवश्यकता आहे. प्राचीन काळी भारताने अध्यात्मिक समृद्धी अनुभवली. मध्ययुगीन काळात कला बहरली. संस्कृती फुलली. त्याचबरोबर अनेक आक्रमणांना भारताला तोंड द्यावे लागले. आधुनिक कालखंड विज्ञान व तंत्रज्ञान युग म्हणून ओळखले जाते. ह्या काळात भारत भौतिक समृद्धी अनुभवत आहे. ज्ञानाचा स्फोट झाला आहे. तंत्रज्ञान व विज्ञानाचे जीवनाचे सर्व क्षेत्र व्यापले आहे. भौतिक सुखे मानवासमोर हात जोडून उभी आहेत. पण ह्या सर्व

गोष्टींना माणूस परिपूर्ण झाला आहे का ? त्याचे जीवन सार्थक झाले का ?

सरत्या शतकांनी गौतमबुद्ध, पैगंबर, येशुख्रिस्त, महावीर, ज्ञानेश्वर, तुकाराम, रामदास, कबीर, शिवाजी महाराज इ. सारख्या थोर पुरूषांचा आशिर्वाद ह्या भूमीला मिळवून दिलेत. ह्या शतकाने ही युगपुरूष प्रदान केले. टिळक, फुले, आगरकर, म. गांधी, बाबासाहेब आंबेडकर, सुभाषचंद्र बोस असे वैश्विक नेतृत्वाचे मूर्तीमंत साकार रूप ह्या शतकाने आम्हास दिले. पण शतकाच्या उत्तरार्धात मात्र एकही द्रष्टा देशाने पाहिला नाही हा दैवदुर्विलास म्हणावा लागेल. पण आता केवळ भूतकाळात स्थिरावून चालणार नाही. आज चहुकडून देश पेटलाय. अनेक समस्यांनी त्याला घेरले आहे. अशावेळी आशेचा किरण एकच आहे तो म्हणजे शिक्षण. कारण शिक्षण हे साधन आहे समाज परिवर्तनाचे. शिक्षण हे माध्यम आहे सुसंस्काराचे पण प्रश्न उद्भवतो की शिक्षणाचे अधिष्ठान काय असावे ? आज तांत्रिक ज्ञानाचा स्फोट झाला आहे. १९८६ चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण सादर करण्यापूर्वी तात्कालिन पंतप्रधान श्री. राजीव गांधी यांनी प्रश्न उपस्थित केला होता की, ''२१ व्या शतकाचे आव्हान भारताला पेलणार आहे का ?'' हा प्रश्न करण्यामागे महत्वाचा उद्देश हा होता की आज जगभर तंत्रज्ञानाचा प्रसार होतो आहे. ह्या तांत्रिक स्पर्धेत उतरण्यास भारत सक्षम बनेल का ? हा विचार डोळ्यासमोर ठेवून १९८६ च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात माहिती तंत्रज्ञान, विज्ञान, संगणकीकरण ह्यावर भरही देण्यात आला. आणि आनंदाची बाब म्हणजे भारताने विज्ञान, तंत्रज्ञान, संगणक क्षेत्रात भरपूर प्रगती केली. पोखरणची चाचणी तर आमच्या विक्रमाचा कळस आहे. आज सर्वच क्षेत्रात आम्ही प्रगती केली आहे. प्राथमिक गरजापासून तर चैनीच्या वस्तुपर्यंत सर्वच गोष्टी आज आम्हास उपलब्ध आहेत. जगात ''उदयोन्मुख'' राष्ट्र म्हणून आमचेकडे बघितले जाते. पण हे सर्व करीत असतांना आम्ही आमच्यातील मानव्याचे गुण जपण्यात, संवर्धीत करण्यात, सुसंस्कारित करण्यात कितपत यशस्वी झालो ? आज पदोपदी मानवीय गुणांची पायमल्ली होताना आपणास आढळते. विज्ञान, तंत्रज्ञानाने मानवाला बाह्यत: वळण लागले. पण मनुष्याच्या मनाला वळण लागले का ? बाह्यदृष्ट्या, भौतिक दृष्ट्या मनुष्य समृद्ध झाला पण मनाने तो समृद्ध झाला का ? जोवर ही मनाची समृद्धता त्याच्याजवळ येणार नाही तोवर तो खऱ्या अर्थाने सुशिक्षित होणार नाही. मनुष्याला आज खऱ्या अर्थाने सुशिक्षित करण्याची आवश्यकता आज निर्माण झाली आहे. कारण येणारे नवशतक हे अनेक आव्हानांनी युक्त असणार आहे. प्रत्येक आव्हान पेलण्याचे सामर्थ्य जोवर त्याच्या अंगी येणार नाही तोवर जीवनकलहात तो टिकाव धरू शकणार नाही. Survival of Fittest ह्या सिद्धांतानुसार टिकाव धरू शकणारे योग्यतम (Fittest) तत्व म्हणजे अध्यात्म आहे. मनुष्याच्या मनाला योग्य वळण लावण्याचे, संघर्षात समर्थपणे जगण्याचे, सारासार विचार करण्याचे सामर्थ्य निर्माण करणारा एकमेव घटक आहे तो म्हणजे अध्यात्म. त्याकरिता मानवाला सर्वप्रथम अध्यात्मिक प्राणी (Spiritual Animal) बनवावे लागेल. म्हणून येणाऱ्या नवशतकातील शिक्षणाला अध्यात्माचे अधिष्ठान द्यावे लागेल.

आज समाजात सर्वत्र धर्मांधता बोकाळली आहे. एकीकडे वैज्ञानिक ज्ञानाचा स्फोट, तर दुसरीकडे धर्माचा विपर्यास धर्मांधता हा आज दिसणारा विरोधाभास आहे. वास्तविक धर्म व विज्ञान हे परस्पर पूरक आहेत. दोन्हीही प्रत्यक्षानुभूतीवर आधारित आहे. ह्याच शतकातील पहिल्या दशकातील थोर शास्त्रज्ञ अल्बर्ट आईनस्टाईन ह्यांनी धर्म व विज्ञान यांचा सहसंबंध सांगताना सुंदर विधान केले आहे *"Science without religion is lame, religion without science is blind"* धर्म हे सूक्ष्म जगत तर विज्ञान हे स्थुलजगत. ह्या दोन्ही जगताचे समन्वयात्मक ज्ञान देण्याची आवश्यकता आज निर्माण झाली आहे. प्राचीन काळी युरोपमध्ये वैज्ञानिकांचे हाल झाले. आज विज्ञान धर्माला अफूची गोळी मानते. ५०० वर्षापूर्वी वैज्ञानिक सत्य नाकारणारा धर्म आणि २० व्या शतकात ईश्वरी सत्य नाकारणारे विज्ञान हे दोन्हीही हटवादीपणाच्या एकाच पायरीवर उभे आहेत. नवशतकात या दोहोंचा समन्वय होण्याची आवश्यकता आहे. आधुनिक विज्ञान हे ईश्वर कल्पनेच्या जवळ आले आहे. उदा. डेव्हीड बॉमचा *"A higher multidimetional reality"* फॉडरचा *"Universal consciousness/Intelligence"* Prigogineचा *"A dance of interacting parts"* ह्या सिद्धांताचा अभ्यास केल्यास धर्म व विज्ञान ह्यांच्या समन्वयातच जगाचे कल्याण

आहे. धर्माला वैज्ञानिक पद्धती मानणे व विज्ञानाचे धर्मानुसार आचरण करणे, वापर करणे याचे प्रशिक्षण शिक्षणाच्या माध्यमातून द्यावयास हवे. ज्याला धर्माचा अर्थ समजला तोच विज्ञानाचा वापर योग्य रितीने करू शकेल व ज्याला विज्ञान समजले तोच धर्माचे योग्य आचरण करू शकेल. कारण व्यक्तीचा खरा धर्म कोणता हे अध्यात्म व्यक्तीला शिकविते.

क्षणाक्षणाला शिकणे म्हणजे ''शिक्षण'' मधमाशी फुलातील मध टिपते, मुंग्या एक एक साखरेचा कण गोळा करून आपल्या भविष्याची तरतूद करतात. मानवानेही आपल्या आयुष्यातील प्रत्येक क्षणी शिकायला हवे. क्षणाक्षणाला त्याचे मन विद्येशी जुंपायला हवे. अशाच शिक्षणाची गरज उद्या भासणार आहे. कारण क्षणाक्षणाला, पदोपदी संघर्षस्थळे आहेत. शिक्षणाच्या माध्यमातून मनाचे आरोग्य जोपासले गेले पाहिजे. शिक्षण म्हणजे विद्यार्थ्यातील माणूस जागा करणे. शिक्षणातून चारित्र्यसंपन्न मानव निर्माण व्हावयास हवा. आज शिक्षणातून सुंदर मनाचा माणूस निर्माण होत नसून मानवी आकाराचा पशु निर्माण होत आहे ही शोकांतीका व वास्तव आहे. नैतिक उंची वाढण्याऐवजी नैतिक खुजेपणा अनुभवायला येत आहे. ह्याकरिता शिक्षणाला मूल्यांचे अधिष्ठान असावे. शिक्षणाने माणसाची नैतिक उंची वाढावी, तो सद्वर्तनी व्हावा. शिक्षणाला जीवनमूल्यांचे अधिष्ठान हवे. सध्या मूल्य शिक्षणाची अंमलबजावणी होत असली तरी नविन पिढीचा नैतिक स्तर ढासळतो आहे. नवीन पिढी ज्ञानग्रहणाच्या बाबतीत निश्चित आघाडीवर आहे. परंतु वर्तनाच्या बाबतीत ती मागासली आहे. त्यांच्या वर्तनाला तत्वाचे अधिष्ठान नाही. अध्यात्मिक मूल्य, नैतिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, राजकीय मूल्य म्हणजे काय ह्याची केवळ परिभाषा करून चालणार नाही तर विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्यनिर्णय करण्याची क्षमता शिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण व्हावयास हवी. अध्यात्म शिक्षण हा मूल्यनिर्णय क्षमता निर्माण करण्याचा, मूल्य रूजविण्याचा उत्तम मार्ग आहे. भारतीय तत्वज्ञान व संतसाहित्य हे अध्यात्म शिक्षणाचा स्त्रोत आहे. ह्यातून सच्चिदानंदाचा साक्षात्कार म्हणजे शिक्षण. ह्या परिभाषेचा प्रत्यय व्यक्तीला येवू शकेल. सत् स्वरूपाची अनुभूती देणारा कर्मयोग, चित स्वरूपाची अनुभूती देणारा ज्ञानयोग व निर्मळ आनंदाची अनुभूती देणारे आनंदमय असे शिक्षण आज अपेक्षित आहे ह्याकरिता सत्यम् शिवम् सुंदरम् ह्या जीवनमूल्याचे अधिष्ठान शिक्षणाला द्यावे लागेल.

प्राचीन काळी भारतीय समाजात वर्णव्यवस्था अस्तित्वात होती. अर्थात चार्तुर्वण्यम् मयासृष्टम् । गुणकर्मा विभागशः । हे वर्णव्यवस्थेचे अधिष्ठान होते. कालांतराने वर्णसंकरातून जातीव्यवस्था निर्माण झाली. जातीतून अनेक पोटजाती निर्माण झाल्या. जातीजातीमधील उच्चनिच कल्पना व त्याला अनुसरून स्पृश्यास्पृश्य कल्पनांना अवास्तव महत्व प्राप्त झाले. ह्याचा परिणाम म्हणून समाजातील एकी नष्ट झाली. परस्परांबद्दलचे प्रेम नाहीसे होवून त्याची जागा द्वेषभावनेने घेतली. परिणामी समाज व देशाचा विकास खुंटला. भारतीय संविधानाने सर्वांना समानतेची ग्वाही दिली. सर्वांना विकासाची संधी उपलब्ध झाली. पण ह्यामुळे मानवाचा दृष्टिकोन व्यापक बनला का ? व्यक्तीमनातील जात नाहीशी झाली का ? येणाऱ्या नवशतकात सर्वत्र खऱ्या अर्थाने समानता प्रस्थापित करावयाची असेल तर सर्वप्रथम व्यक्तीमध्ये व्यापक दृष्टिकोन निर्माण करावा लागेल. व्यक्तीमध्ये मानवतावादी दृष्टिकोन निर्माण करावा लागेल. अध्यात्मशिक्षणातून ही बाब साध्य होवू शकेल. कारण अध्यात्म व्यक्तीला तात्विक उंची प्रदान करते. तेथे ''आत्मानुभूती'' हेच शिक्षणाचे जीवनाचे ध्येय असते. माझ्यात व उर्वरित प्राणीमात्रात एकच तत्व विद्यमान आहे ही अनुभूती मानवाला येणे व मानवाचा ''द्वेष'' लोप पावतो. अद्वैत भावना जागृत होते व विषमता नष्ट व्हायला मदत होते.

राष्ट्रीय एकात्मतेची भावना हा व्यक्तीमत्वाचा अविभाज्य भाग आहे. अखिल भारतीयत्वाची भावना बिंबविण्याचा प्रयत्न केवळ शिक्षणाच्या माध्यमातून होवू शकतो. डॉ. राधाकृष्णन म्हणतात, ''राष्ट्रीय एकात्मता ही काही इमारतीप्रमाणे चुनाविटांनी व हातोडा छिन्नीने बांधण्याची बाब नव्हे. राष्ट्रीय एकात्मतेचे संस्कार लोकांच्या अंत:करणात हळूहळू सूक्ष्म स्वरुपात रूजविले गेले पाहिजे. शिक्षण प्रक्रियाच्या माध्यमातून ही बाब शक्य होईल. राष्ट्रीय एकातमता निर्माण करायची म्हणजे नेमके काय ? त्यासाठी शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये निर्धारित करावी लागतील. *"India is my country"* ही भाषा बदलावी लागेल. ह्या भावनेची जागा *" I am India"* ह्या भावनेने घ्यावी लागेल. सांस्कृतिक वैचित्र्य व त्यातील समभाव, समतत्व ह्याचा परिचय विद्यार्थांना द्यावा लागेल. राष्ट्रनिर्माण कार्यात समरसतेने

भाग घेण्याची वृत्ती निर्माण करावी लागेल. परस्पराबद्दल स्नेहभाव निर्माण व्हायला हवा. आपली मातृभूमी, कलावैभव, संस्कृति, ऐतिहासिक परंपरा, थोरपुरुष जीवनमूल्ये याविषयी विद्यार्थ्यांच्या मनात आदरभाव निर्माण व्हायला हवा कारण भारतीय तत्वज्ञान व अध्यात्मिक संस्कृती यातून अभिव्यक्त झालेली मूल्य समता, मानवता व एकता ह्या भावनाच्या विकासाचा आधारस्तंभ आहे. आपण इतरांपासून वेगळे आहोत ही भावना व्यक्तीची लोप पावावयास हवी. ही अद्वैतवादी विचारसरणी जर आत्मसात केली तर खऱ्या अर्थाने राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण होवू शकेल.

राष्ट्राराष्ट्रात वैमनस्य निर्माण होण्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे अतिरेकी राष्ट्रवाद. राष्ट्रवाद कसे विकृत रूप धारण करतो ह्याला इतिहास साक्ष आहे. गेलेल्या शतकांनी दोन महायुद्ध पाहिली आहेत. त्याचे दुषरिणाम अनुभवले आहेत. विश्वव्यवस्थेचा आजचा परिस्थितीचा विचार केल्यास आता प्रत्येक राष्ट्राने केवळ आपल्या पुरता विचार न करता आंतरराष्ट्रीय पातळीवरुन विचार करण्याची आवश्यकता आज निर्माण झाली आहे. भविष्यात याची भीषणता वाढणार आहे. म्हणून राष्ट्रवादी कुंपणाची बंधने तोडून विश्वात्मकतेकडे झेप घेणारी विशाल मानवतेची वृत्ती, विश्वबंधुत्वाची भावना लोकांमध्ये जागृत करणे ही काळाची गरज आहे. आज देशादेशांत वैचारिक, भौतिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक अशा सर्वच स्तरावर संबंध प्रस्थापित झाले आहेत. त्यामुळे कोणताही देश इतर देशाहून अलीप्त नाही. जगातील प्रत्येक घटनेचा परिणाम इतर देशांच्या सांस्कृतिक, राजकीय, वैज्ञानिक व साहित्यिक जीवनावर झाल्यावाचून रहात नाही. आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य निर्माण करण्याचा एक अभिनव मार्ग सुचविताना स्वामी विवेकानंद म्हणतात, ''अंतस्थ जगावर विजय कसा मिळवावा ही बाब पाश्चात्यांनी भारताकडून घ्यावी व बहिर्गत जगावर विजय कसा मिळवावा ही बाब पाश्चात्यांना भारतीयांकडून शिकावी त्यायोगे एक आदर्श आंतरराष्ट्रीय सामंजस्याची कल्पना मूर्तरुप धारण करेल.'' हा वैश्विक दृष्टिकोन नवीन पीढीत बिंबविणे आवश्यक आहे.

अपेक्षित भारतीय समाज घडविण्याचे महत्वाचे साधन आहे शिक्षण. घटनेनुसार भारताने लोकशाही राज्यप्रणालीचा स्विकार केला आहे. लोकशाही ही केवळ राज्यप्रणालीच नाही तर ती जीवनप्रणाली आहे. सहजीवनाची ती सुसंबद्ध प्रणाली आहे. लोकशाहीचे हे यश सुजाण व सुदृढ नागरिकावर अवलंबून असते. आज लोकांना अधिकारांची जाणीव झाली आहे पण त्यामानाने कर्तव्याच्या बाबतीत उदासीन आहेत. शिक्षणातून लोकशाही बळकट बनवायची असेल तर नीतीमान चारित्र्यसंपन्न, कर्तव्यप्रवण नागरिक प्रथम निर्माण करावा लागेल.

वरील सर्व तत्व आदर्शाची द्योतक आहेत पण आता पुन्हा आदर्शाला उजाळा देण्याची वेळ येवून ठेपली आहे. आदर्शाप्रत पोहोचणे जरी कठीण असले तरी असाध्य नाही. प्रयत्नसाध्य आहे. नवशतकातील पहिल्या दोन दशकात पुन्हा नव्याने आदर्शाची संकल्पना रुजवायची आहे व हे सर्व करीत असताना प्रत्येक ठिकाणची स्थानिक वैशिष्ट्ये लक्षात घेवून अभ्यासक्रमाची रचना करावी लागणार आहे.

तात्पर्य, नवशतकातील पहिल्या दोन दशकातील शिक्षणाचा मूलाधार अध्यात्म हा असावा. अध्यात्माच्या आधारावर धर्मशिक्षण देणे, मूल्यशिक्षण देणे, राष्ट्रीयता निर्माण करणे, विश्वैक्याची भावना निर्माण करणे, लोकशाही बळकट करणे, ही महत्वाची ध्येय साध्य करता येईल. एका भेदरहित मूल्याधिष्ठीत, धार्मिक , अध्यात्मिक समाज जोवर निर्माण होणार नाही तोवर राष्ट्राच्या कोणत्याही समस्या सुटणार नाही. "Survival of the fittest" ह्या सिध्दांतानुसार हे तत्व योग्यतम ठरली असून ही तत्व आता शिक्षणाच्या माध्यमातून पुढील पीढीत संक्रमित करावयाची आहेत कारण टिकाव धरण्याचे सामर्थ्य ह्या तत्वामध्ये आहे.

* * *

अनिवार्य इंग्रजी - एक चिंतन

सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

गेल्या शैक्षणिक सत्रापासून महाराष्ट्र शासनाने इयत्ता पहिलीपासून इंग्रजी हा विषय अनिवार्य केला आहे. त्या अनुषंगाने संपूर्ण महाराष्ट्रात इंग्रजी अध्यापनाचे प्रशिक्षण शिक्षकांना दिले गेले. एक अभिनव उपक्रम महाराष्ट्र शासनाने सुरू केला आहे. उपक्रम अतिशय स्तुत्य आहे ह्यात वादच नाही. कारण इंग्रजी ही ज्ञानभाषा आहे. संपूर्ण जगाकडे पाहण्याची ती एक खिडकी आहे. ह्या ज्ञानभाषेशी आमच्या नवीन पिढीचा प्राथमिक काळापासूनच संपर्क यायला हवा. आज संपूर्ण वैश्विक व अत्याधुनिक ज्ञान ह्या ज्ञानभाषेत बंदिस्त आहे. जगाचे अद्ययावत ज्ञान प्राप्त करावयाचे असेल, संपूर्ण विश्वाचे भान ठेवायचे असेल, विश्वस्पर्धेत तग धरून रहायचे असेल तर ही भाषा येणे अतिशय आवश्यक आहे हे आता सर्वमान्य झाले आहे. नव्हे ही आता काळाची गरज आहे. ह्या आधुनिक विश्वाशी समायोजन साधण्याचे ते एक महत्त्वाचे साधन आहे. इंग्रजी भाषा अवगत असणे हा व्यक्तीमत्वाचा अनिवार्य भाग बनला आहे. ही बाब सर्वमान्य आहे पण हे सर्व मान्य करीत असतांनाच काही विचार नक्की मनात येतात. मानसशास्त्रीय दृष्टीकोनातून विचार करता हा निर्णय कितपत यशस्वी ठरेल ? भाषाशास्त्रीय दृष्टीकोनातून विचार करता हा निर्णय कितपत योग्य ठरेल ? भाषिक संस्काराच्या दृष्टीकोनातून विचार करता हा निर्णय कितपत योग्य ठरेल ? अध्यापन शास्त्राच्या दृष्टीने विचार करता हा निर्णय कितपत योग्य ठरेल ?

मानसशास्त्रज्ञांच्या मते माणूस भाषेच्या अभावी विचार करू शकत नाही. शब्द हे वस्तुचे किंवा कल्पनांचे प्रतीक असतात. शब्दांच्या सहाय्यानेच मनुष्य अमूर्त पातळीवर विचार करू शकतो. " Child psychology " ह्या ग्रंथात श्री थॉमसन (Thomson) म्हणतात, " Conceptua-lizetion and Language skill go hand in hand " भाषा प्रभुत्व व शब्दसंपदा हा बुद्धिमधील महत्वाचा घटक समजला जातो. पण हे साध्य होवू शकते मातृभाषेतून कारण विषयाची स्पष्ट कल्पना विषयज्ञानाची व्याप्ती, परिपुष्टता, परिपक्वता, ही मातृभाषेच्या माध्यमातून सहजपणे प्राप्त होवू शकते. विषयाच्या अभ्यासाची पूर्वतयारी, पार्श्वभूमी, वैचारिक बैठक जर व्यवस्थित तयार झाली, विषयाच्या पुढील अभ्यासासाठी आवश्यक असलेली आकलनशक्ती व कौशल्य यांचा पुरेसा विकास झाला तर पुढे विद्यार्थी अन्य भाषेतूनही विषयाचा अभ्यास चांगल्या प्रकारे पार पाडू शकतात. भाषा शिक्षणाच्या दृष्टीकोनातून वय वर्ष ६ ते १० वर्षाचा काळ अतिशय महत्वाचा मानण्यात आला आहे. भाषा शिकतांना मुलांच्या वयाचा, आवडीनिवडीचा, आकलनशक्तीचा, शारीरिक, बौद्धिक परिपक्वतेचा विचार करायला हवा. शिवाय आधुनिक भाषाशास्त्रज्ञ हे परिस्थितीच्या अनुषंगाने भाषाशिक्षणावर अधिक भर देतात. यालाच ते " Situational Language teaching " म्हणतात. मुलांचे दैनंदिन जीवन, शालेय जीवन, जीवनातील विविध प्रसंग, विविध प्रकारचा तपशील, मुलांच्या गरजा, आवडीनिवडी, इच्छा, आकांक्षा या सर्वांचा विचार भाषा अध्ययनाकरिता करण्यात यावा. या सर्व मानसशास्त्रीय घटकांचा विचार केल्यास एक बाब नमूद करावीशी वाटते ती ही की प्रारंभिक संस्कारक्षम वयात जर व्यक्तीवर भाषिक संस्कार योग्य झाले, त्याची भाषिक कौशल्ये जर योग्य विकसित झाली तर तो ती भाषा निश्चितं ग्रहण करू शकतो.

भाषाशास्त्रीय सिद्धांतानुसार व्यक्तीच्या भाषाग्रहण शक्तीचा विकास सर्वप्रथम होणे आवश्यक असते. त्यानंतरच त्याच्यात प्रगटीकरणाची क्षमता येवू शकते अर्थात श्रवण वाचन ह्या ग्रहणात्मक बाबी असून भाषण व वाचन ह्या प्रगटीकरणात्मक बाजू आहे. ह्या बाबीचा विकास सर्वप्रथम व्हायला हवा. हा विकास तेव्हाच शक्य होतो, जेव्हा त्याला " भाषेची सवय " होते. " भाषेची सवय " ही संकल्पना थोडी वेगळी वाटत असली तरी महत्वाची आहे. कारण जी भाषा मुले सतत एकतात वाचतात त्याच भाषेच्या त्यांच्या अंतर्मनावर परिणाम होतो व त्याचेच ते अनुकरण करतात असे जर आहे तर इंग्रजीच्या संदर्भात त्यांना " भाषिक कौशल्य " येण्याकरिता आपण हे सातत्य त्यांना देवू शकू का ? श्रवण संभाषणाच्या सातत्याचे वातावरण निर्माण करू शकू का ?

भारतात ग्रामीण परिसर जास्त आहे. ह्या परिसरात

अनेक कुटुंब अद्यापही अशिक्षित, अडाणी आहे. बोली भाषा हे त्यांच्या भाषिक संदेशवहनाचे प्रमुख साधन आहे. अशा परिस्थितीत आपण त्या मुलाला इंग्रजी शिकविले तर ते ग्रहण करू शकेल काय ? कारण कुटुंबातील प्रत्येक सदस्याच्या भाषेचा मुलांच्या भाषेवर परिणाम होत असतो. कौटुंबिक भाषेचे संस्कार, कुटुंबातील व्यक्तींच्या शैक्षणिक सांस्कृतिक व आर्थिक परिस्थितीशी निगडीत झाले असतात. श्रीमती तारापोर म्हणतात, " घरी संभाषण सहज शक्य असेल तरच इंग्रजी भाषेच्या वाटेला जावे. कारण मुलांची अभिव्यक्ती सरावाच्या भाषेतून अधिक होते. संकल्पना सुस्पष्ट होण्यासाठी ह्या भाषेचा सराव हवाच." कौटुंबिक स्थितीसोबतच मुलांच्या सामाजिक परिसराचाही प्रभाव त्यांच्यावर पडतो. ज्या परिसराशी त्याचा संपर्क येतो तेथील भाषिक पर्यावरणाचा प्रभाव त्याच्या भाषेवर निश्चित होतो. ग्रामीण भागाचा विचार केल्यास जेथे मुलांना मराठीही व्यवस्थित बोलता येत नाही तेथे इंग्रजीचा हव्यास करून चालेल का ? मातृभाषा ज्यांना येत नाही त्यांच्या बाबतीत परकीय भाषेचा अट्टाहास करणे हा एक प्रकारचा सांस्कृतिक धक्काच ठरेल. याचा अर्थ त्यांच्या ज्ञानभाषेशी संपर्कच येवू द्यायचा नाही असेही नाही. पण ह्यांच्या बाबतीत आपणाला सर्वप्रथम त्यांची मातृभाषा समृद्ध करावी लागेल. समृद्ध मातृभाषेचे संस्कार त्याच्यावर सर्वप्रथम करून त्याची भाषिक कौशल्य विकसित करावी लागतील. त्यानंतर अध्ययन संक्रमणाचा " Transfer of training " सिद्धांतानुसार त्यांना इतर भाषा शिकविणे योग्य ठरेल. याबाबतीत आणखी एक मुद्दा मला असा मांडावासा वाटतो की अध्यापन शास्त्रानुसार आम्ही " सोप्याकडून कठीणाकडे " " मूर्ताकडून अमूर्ताकडे, विशिष्टाकडून सामान्याकडे " ही अध्यापनाची सूत्र महत्वाची मानतो पण " अनिवार्य इंग्रजी " ह्या धोरणामुळे ह्या अध्यापनशास्त्र नियमांना धक्का बसतो. कारण मातृभाषेतील शब्दज्ञान जोवर अवगत होत नाही तोवर इतर भाषेचे ज्ञान त्यांना होवू शकणार नाही. शिवाय मातृभाषा ही जेवढी " जिव्हाळ्याची भाषा " आहे तेवढी इतर भाषा नाही. " काऊ " " चिऊ " " हम्मा " हे शब्द आशयासकट मनाला भुरळ पाडतात. तेवढे इंग्रजी शब्द पाडणार नाही परिणामी विद्यार्थ्यांच्या भावनिक विकासावरही याचा परिणाम झाल्याशिवाय राहणार नाही. कारण " आई " ह्या शब्दातील आशय जोवर त्याला समजणार नाही तोपर्यंत " मम्मी " शी असणारे नाते हा त्याचा केवळ व्यवहारच होवून बसेल. म्हणूनच सर्वप्रथम विद्यार्थ्यावर मातृभाषेचे भाषिक संस्कार करून प्रथम त्यांची मातृभाषा समृद्ध करण्याची आज आवश्यकता आहे. त्याचबरोबर मातृभाषेमध्ये अद्ययावत ज्ञान उपलब्ध व्हावे याकरिता शासन स्तरावर विशेष प्रयत्न व्हावयास हवे. अजून एक प्रश्न असा उद्‌भवतो की हे तांत्रिक युग आहे. संगणक साक्षरता आपणास निर्माण करावयाची आहे. पण आवर्जून उल्लेख करावासा वाटतो की संगणकाची भाषा ही काही इंग्रजी नाही ती यांत्रिक भाषा आहे. Binary Language आहे. ह्या Machin Language चा इंग्रजीशी संबंध असला तरी इंग्रजीशिवाय विशेष अडेल असे वाटत नाही. आज जेथे यंत्रमानवामध्ये भावना कशा आणता येतील व भावनिक स्तरावर यंत्रमानवाचे कार्य कसे असेल हे जाणून घेण्याची संपूर्ण विश्वातील शास्त्रज्ञ व तंत्रज्ञानामुळे उत्सुकता आहे. नव्हे भावनिक स्तरावर व्यवहार करणारा यंत्रमानवही तयार करण्यात आला आहे. तंत्रज्ञानी ते यश मिळविले आहे. तेथे " अनिवार्य इंग्रजीने " विद्यार्थी यांत्रिक बनण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. माझा इंग्रजीवर आक्षेप निश्चित नाही. पण ज्या वयात त्याचा अट्टाहास होतो आहे त्याबद्दल मात्र निश्चित चिंता वाटते. जेथे जागतिक स्तरावर मातृभाषेचे महत्त्व एकमुखाने शिक्षणतज्ञ मानतात तेथे अनिवार्य इंग्रजी हा निर्णय निश्चितच मुलांच्या भाषिक कौशल्यावर अभिव्यक्तीवर परिणाम करणारा आहे. मातृभाषेचे महत्व विषद करतांना श्री रायबर्न म्हणतात, The mother toungue is at once a tool, a Source of joy and happiness, Knowledge, a director of a test and beeling and means of using the bighest power that liod has given us where we come closest to him that is our creative power."

मातृभाषेच्या अध्ययनाने नवीन भाषा अवगत करण्याची पात्रताही विद्यार्थ्यांच्या अंगी येते म्हणूनच मुलांच्या संस्कारक्षम वयात किमान प्राथमिक शाळेत तरी मुलांची मातृभाषा समृद्ध करावी व त्यानंतरच इतर भाषांचा विचार करावा. ज्ञानभाषेच्या खिडकीतून विश्वाकडे बघायचे असेल तर मातृभाषेच्या पायऱ्या चढूनच ह्या खिडकीपर्यंत सफलपणे पोहोचता येईल व संपूर्ण क्षमतेने विश्वाचा वेध घेता येईल.

***

संतश्रेष्ठ ज्ञानदेव आणि शिक्षण

डॉ. शशी वंजारी
नागपूर विद्यापीठ
सौ. वसुधा वि. देव, प्रा. श्री. नरेंद्र मा. कडू, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

संत ज्ञानदेव ! साक्षात्कारी संत । दीन्यांची माऊली, ज्ञानीयांचा राजा, एक तत्वज्ञ, अलौकिक प्रतिभेचे कवी. असामान्य लोकशिक्षक, लोकनायक. ज्ञानदेवांचा जीवनविषयक दृष्टिकोन ज्ञानेश्वरीतून प्रगट झाला. ज्ञानदेवांच्या अलौकिक व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव महाराष्ट्रातील तळागाळाच्या लोकांवर शतकानुशतके पडण्याचे प्रमुख कारण कोणते ? ज्यावेळी ज्ञानदेवांनी समाजाचा उद्धार करण्याचा निर्धार केला त्यावेळी त्यांची भूमिका धर्मोपदेशकाची नव्हती, शब्दतुषार सोडण्याची वाक्पटूची नव्हती. पंडिताची नव्हती तर समाजाला गोड गोड शब्दाने चुचकारुन पाठीवरुन प्रेमाने हात फिरवीत त्यांच्या बोटाला धरुन त्यांना सन्मार्गाला लावणाऱ्या माऊलीची त्यांची भूमिका होती आणि म्हणूनच ते समाजातील प्रत्येक घटकाचे ''माऊली'' ठरले. समाजातील लोकांच्या सात्विक वृत्तीला त्यांनी आवाहन केले व त्यांना संतपदाला पोहोचविले. त्यांचा समाज केवळ १३ व्या शतकातील आळंदीचा परिसर नव्हता. केवळ महाराष्ट्र नव्हता तर युगानयुगे चालणारी विश्वातील चराचर सृष्टी हा त्यांचा समाज होता. अज्ञानामुळे, मोहामुळे, स्वार्थामुळे समाज अनिष्टाच्या खड्ड्यात पडणार हे त्या द्रष्ट्याने जाणले होते आणि म्हणून संपूर्ण विश्वाला चिरकाल उपयोगी असणारे व त्यांना वैचारिक अमृतता प्राप्त करुन देणारे साधन देण्याची मनीषा बाळगून ज्ञानेश्वरीची रचना त्यांनी केली.

संत, सत् पुरुष हे जसे मानवतेचे पुजारी म्हणून धर्माचे संवर्धक असतात तद्वतच ते शिक्षकही असतात. तत्वज्ञही असतात. आपल्या तत्वज्ञानाने ते समाजाला सुशिक्षित, सुसंस्कृत, चारित्र्यसंपन्न नीतीमान बनविण्याचा प्रयत्न करतात. भागवत धर्माच्या आधाराने ज्ञानदेवांनी हे कार्य केले. वास्तविक अध्यात्म, शिक्षण, भक्ती ह्या त्रिवेणी संगमातून केवळ शिक्षणविषयक विचार वेगळे करणे अशक्य आहे. शिक्षणविषयक संकल्पना ह्या तत्वज्ञानावर अधिष्ठित असतात. भारतीय शिक्षणाचे अधिष्ठान हे भारतीय तत्वज्ञान व भारतीय संस्कृती आहे. हा तत्वज्ञानाचा वारसा आजच्या आधुनिकीकरणाच्या नावाखाली पाश्चात्यीकरण करण्याच्या काळात जपून ठेवण्याची आवश्यकता आज निर्माण झाली आहे. वैदिक काळात प्रस्थापित झालेले शिक्षणविषयक विचार कालमानानुसार जरी बदलत गेले तरी त्याची मूळ बैठक शाश्वत आहे. आधुनिक वैज्ञानिक युगात निर्माण झालेल्या समस्यातून मार्ग काढण्यासाठी ते आजही मार्गदर्शक आहेत. जे शाश्वत, सनातन, स्थल, काल परिस्थितीनिरपेक्ष आहेत. ज्ञानेश्वरीतून प्रगट झालेले तत्वज्ञान शिक्षणाचे मार्गदर्शक तत्वज्ञान आहे. ज्ञानदेवांच्या तत्वज्ञानाचा पाया अध्यात्म आहे हे निर्विवाद आहे. ज्ञानदेवांच्या तत्वज्ञानावर आधुनिक बुद्धीवादी असा आक्षेप घेतात की ''ज्ञानदेवांचे तत्वज्ञान हे निवृत्तीपर तत्वज्ञान आहे. परंतु

आम्ही समस्तही विचारीले । तंव ऐसेचि मना उपजले ।
जे न सांडिजे तुवा आपुले । विहित कर्म ।।

असे म्हणणाऱ्या ज्ञानदेवांना निवृत्तवादी म्हणणे केवळ फोलपणाचे ठरेल. याउलट त्यांनी अनासक्तीच्या नावाखाली कर्मयोग मांडून केवळ स्वार्थाने प्रेरित होवून कर्म करणाऱ्या लोकांना कर्मयोगाचा मार्ग दाखविला आहे. स्वधर्मपालनातून कर्मयोग त्यांना अभिप्रेत आहे. स्वधर्म जो बापा । तो नित्य खरा जाण पा ।। आजच्या समाजाला ही शिकवण अतिशय महत्वाची आहे. कारण आज कोणत्याही क्षेत्रात व्यक्तींना आपल्या अधिकाराची जाणीव बरीच आहे पण त्यामानाने कर्तव्यपालनावर त्यांचा भर कमी असतो. याउलट कर्तव्यच्युती हाच प्रत्येकाचा स्वभावधर्म झाला आहे. अशा वेळी ज्ञानदेवांचे स्वधर्मपालनाची शिकवण व्यक्तीला जीवनविद्या शिकविते.

मातृभाषेचा आदर

ज्ञानदेवांच्या ठिकाणी मराठी भाषेबद्दलचा आपलेपणा व अभिमान होता. ज्ञानदेवांच्या काळात संपूर्ण बहुजन समाज ज्ञानसंपदेला मुकला होता. कारण संपूर्ण ज्ञानसंपदा संस्कृत भाषेत होती. ज्या समाजाला प्राकृत भाषेचाही

(८४)

परिचय नाही त्यांना संस्कृतमधील तत्वज्ञान कसे उमगणार ? त्या समाजाला समजेल, रुचेल, पटेल अशा बोलीभाषेत त्यांनी ज्ञानेश्वरीची रचना केली. त्यात सामान्यांच्या नित्यपरिचयातील शब्द बोली भाषेतील शब्द, उपमा, दृष्टांत, रुपक यांचा जाणीवपूर्वक वापर केला. ग्रामीण जीवनातील आणि लोकभाषेतील शब्दांच्या वापरामुळे ज्ञानेश्वरीला घरगुती जिव्हाळा प्राप्त झाला. बाल्यावस्थेत असणारी मराठी भाषा, अध्यात्म, तत्वज्ञानासारखे विषय पेलू शकेल का ? असा संभ्रम सर्व तत्कालीन पंडितांच्या मनात होता. हा संभ्रम ज्ञानदेवांनी संस्कृत भाषेतील ग्रंथाशी तुल्यबळच नव्हे सरस ग्रंथरचना करुन दूर केला. त्यांनी मराठीला वैभव प्राप्त करुन दिले. ज्ञानदेवांचा मराठी भाषेबद्दलचा अभिमान हा ज्ञानेश्वरीत ठिकठिकाणी आपणास आढळतो.

सहाव्या अध्यायात ओवी क्र. १६ ते १९ मध्ये असे वर्णन आले आहे की "मराठीचे बोलु" मुळे इंद्रियांमध्ये आपसात भांडणे लागली आहे. शब्द हा कानाचा विषय, पण शब्दाच्या रसामुळे जिव्हा तो माझा विषय आहे, गंधामुळे नाक म्हणते तो माझा विषय आहे. कवित्वाच्या थाटामुळे डोळ्यांना परमावधीची तृप्ती होवून ते म्हणतात, की त्यांच्यासाठी सौंदर्याची खाणच उघडली आहे आणि जेव्हा पूर्ण पद प्रगट होते तेव्हा इंद्रियांना मागे सारून मनच शब्दांना आलिंगन देण्यासाठी बाहेर धाव घेते" मराठी भाषेच्या सुंदरपणाने शांतरसाने श्रृंगाररसाला जिंकले ओव्या तर अलंकारशास्त्राला भूषण होतील. ज्ञानदेव म्हणतात, "मूळ संस्कृत गीता ग्रंथावर असणारी माझी मराठी टीका जर चांगली वाचली आणि योग्य रितीने दोहोंचा अभिप्राय चांगला पटला तर कोणता ग्रंथ मूळ आहे हे कळणार नाही.

मूळ ग्रंथाचिया संस्कृता । वरि मऱ्हाटी निट पढता ।
अभिप्राय मानलीया उचिता ।
जैसे अंशाचेनि सुंदरपणे । लेणीयासी अंगची होय लेणे
तेथे अलंकारिले कवण कवणे । हे निर्वचेना ।। १० ।।४४।।

ज्ञानदेवांच्या ठायी असलेला हा मराठीबाबतचा आपलेपणा प्रेम, अभिमान यामुळेच श्रीमद्‌भगवत गीतेस मराठी भाषेचे लेणे केले. मराठी भाषेचा कमालीचा विश्वास त्यांच्या ठायी होता.

माझा मराठाचि बोलु कौतुके । परि अमृतातेही पैजा जिंके ।
ऐसी अक्षरे रसिके । मेळविन ।। ६ ।। १४ ।।

ह्याच आपलेपणापोटी १२ व्या अध्यायात ते आपल्या सद्‌गुरुंना विनवणी करतात.

ह्या मऱ्हाठियेचिया नगरी । ब्रह्मविद्येचा सुकाळु करि ।
घेणे देणे सुखचिवरी । हो देई या जगा ।।१२।।१६।।

ज्ञानदेवांनी मराठी भाषेचे पांग कसे फेडावे याचे आदर्श निर्माण केले ते ज्ञानेश्वरीच्या रूपाने. आज मात्र मराठीची अत्यंत दुरवस्था होत आहे ही अत्यंत खेदाची बाब आहे. आमच्या देशावरील इंग्रजांचे राज्य संपले पण आमची मानसिक गुलामगिरी अद्याप संपलेली नाही. आम्ही लोकशाही स्वीकारली पण लोकभाषा जोवर संपन्न होत नाही तोवर लोकशाही यशस्वी होणार नाही. शिक्षण क्षेत्रात आजही परकीय भाषेचे स्तोम वाढत आहे. लोकभाषांची उपेक्षा होत आहे. ७०० वर्षापूर्वी ज्ञानदेवांनी मराठी भाषेकरिता एकट्याने जे केले तेवढे आजही जेव्हा अनेक लेखक नव्याने उदयाला येत आहेत एवढे असूनही आम्ही करु शकत नाही ही अत्यंत खेदाची बाब आहे. आचार्य विनोबा भावे एके ठिकाणी म्हणतात, "ज्या भाषेत ज्ञानेश्वरी लिहिली गेली ती माझी मातृभाषा आहे याचा मला अभिमान वाटतो" मराठी बाबतचा उज्ज्वल्य अभिमान आज आढळत नाही.

पर्यावरण विचार

पर्यावरणाचे संरक्षण ही केवळ राष्ट्राचीच गरज राहिली नसून ती आता आंतरराष्ट्रीय समस्या बनली आहे. परिणामी आजच्या शिक्षण पद्धतीत गाभाभूत घटक म्हणून पर्यावरणाच्या संरक्षणाचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे. आज प्राथमिक स्तरापासून उच्च शिक्षणापर्यंत सर्व स्तरावर पर्यावरणाचा विचार करण्यात येतो. शिवाय पर्यावरण शास्त्र ही स्वतंत्र ज्ञानशाखाही आज अस्तित्वात आली आहे. तात्पर्य पर्यावरण विचार हा शैक्षणिक विचारातील प्रमुख विचारप्रवाह आहे. सातशे वर्षापूर्वी ज्ञानदेवांनी याचा मूलगामी विचार ज्ञानेश्वरीच्या माध्यमातून केल्याचे आपणास आढळते. १) जीवनातील शाश्वत सुख प्राप्त करण्याकरिता पोषक वातावरण निर्माण करणे. २) अहिंसेच्या नावाखाली चाललेला पर्यावरणाचा विनाश थांबविणे ह्या दोन दृष्टिकोनातून ज्ञानदेवांनी पर्यावरणाचा विचार केलेला आहे. वास्तविक "पर्यावरण संरक्षण" असा शब्द ज्ञानेश्वरीत नाही. परंतु पर्यावरणात समाविष्ट असणाऱ्या घटकांचा विचार मात्र ज्ञानेश्वरीत आढळतो. व्यक्तिगत पर्यावरणाच्या संदर्भात ते

(95)

म्हणतात "आपल्या ज्ञानाला वृद्धींगत करणारे पर्यावरण [illegible] प्रत्येक व्यक्तीने निर्माण करावयास हवे. अध्ययनास उपयुक्त [illegible] व ज्ञानवृध्दीसाठी पोषक वातावरण कोणते या संदर्भात ते म्हणतात,

> हा अंतपुही अळुमाळु । आणि जे तरी शितळु ।
> पवनु अति निश्चलू । मंद झुळुके ।।
> बहुत करूनी नि:शब्द । दाट न रिघे श्वापद
> शुक हन शटपद । तेउते नाही ।।

अशा नितांत वातावरणात जेव्हा अभ्यासक अभ्यास करतो तेव्हा अनुभव आपण होवून स्वत: अभ्यासकाच्या अंत:करणात माळ घालतो. आजच्या धकाधकीच्या काळात हा विचार अतिशय उद्‌बोधक वाटतो. आजच्या शिक्षणप्रणालीत व्यक्ती भौतिकवादी बनत चालली आहे. परिणामी ती निसर्गापासून दूर जात आहे. त्यामुळे निसर्गाची उदात्तता, भव्यता, स्थिरता, शांतता, सौंदर्य इ. बाबींना ती मुकला आहे. सात्विक ज्ञान प्राप्त करुन घ्यावयाचे असेल तर आजुबाजूचा परिसरही शांत असावा लागतो, सात्विक असावा लागतो ह्या अनुषंगाने हे विचार चिंतनीय ठरतात.

अहिंसेच्या नावाखाली चाललेल्या विनाशाचे वर्णन १३ व्या अध्यायात आले आहे. निसर्गातील विविध घटकांचे संरक्षण करणे आवश्यक आहे. हा मुद्दा त्यांनी मांडला आहे. वास्तविक वृक्षतोड ही अहिंसा पण वृक्षांना कुंपण घालण्याकरिता त्याच्याच संरक्षणाकरिता वृक्षांची तोड करण्यात येते. पाऊस न पडल्यामुळे अतिशय पीडा होवून त्यामुळे सर्व प्राणी जर्जर झाले म्हणजे त्यावर उपाय म्हणून पाऊस पाडणारे कारीरी यज्ञ करावे. प्राण्यांच्या बचावाकरिता करावयाच्या यज्ञामध्ये प्रारंभी जनावरांचे प्राण घेतले जातात. म्हणजेच पर्यावरण संरक्षणासाठी प्रथम निसर्गावर घाला घालण्याची वृत्ती त्यांना मान्य नाही. अधिक स्पष्टीकरणार्थ ते आयुर्वेदाचाही दाखला देतात. आयुर्वेदही याच धोरणाचा आहे. एका जीवाचे रक्षण करण्याकरिता दुसऱ्या जीवाचा तो घात करतो. औषधयोजनेत प्रथम कित्येक झाडांचे कंद खणविले. कित्येकांना मुळासकट, पानासकट उपटले. काही झाडे मध्येच मोडली, काही झाडांची साल काढली, काही वनस्पती ज्या फळ देण्याच्या बेतात होत्या त्यावर क्षारांचे थर देवून त्यां उकडविल्या. ज्यांना शत्रु उत्पन्न झाला नाही अशा झाडांना सर्वांगावर भेग पाडून वृक्षांचे जीव घेवून त्यांना कोरडे केले.

> [illegible] ऐसी देखा । जैसा खांडुनिया शाखा ।
> [illegible] चिया बुडुखा । कुंप किजे ।।१३।।१८।।
> [illegible] अवृष्टीचेनि उपद्रवे । गादळे विश्व आघवे ।
> म्हणौनि पर्जन्येष्टी करावे । नाना याग ।।१३।।२१।।
> तव तिये इष्टाचिये बुडी । पशुहिंसा शेकडी ।
> मग अहिंसेची घडी । कैची दिसे ।।१३।।२२।।
> आणि आयुर्वेदुही आघवा । तो याच मोहोरा पांडवा
> जे जीवाकारणे करावा । जीवघातु ।।१३।।२४।।
> नाना रोगे आघळली । लोळती भुते देखीली ।
> ते हिंसा निवारावया केली । चिकित्सा की ।।१३।।२५।
> तव ते चिकित्से पाहीले । एकाचे कंद खणविले ।
> एक उपडविले समूळी संपवी ।।१३।।२६।।
> अजातशत्रु तरुवरा । सर्वांगी देवविला शिरा ।
> ऐसे जीव घेवूनी धनुर्धरा । कोरडे केले ।।१३।।२८।।

संतसाहित्यात पर्यावरणाचे विचार आपणास अध्यात्मिक स्तरावर आढळतात.

अध्यात्मवादी शैक्षणिक तत्वज्ञान

ज्ञानदेवांच्या तत्वज्ञानाचा पाया निश्चितच अध्यात्म आहे पण हे अध्यात्म निवृत्तीपर अध्यात्म नाही तर कर्मपर आहे. चिद्‌विलासवादी आहे.

माझीया विस्तारलेपणाचिये नावे । हे जगचि नोहे अवघे ।

जीवनाकडे पाहण्याचा त्यांचा दृष्टिकोन उदात्त आहे. आज भौतिकवादाने झपाटलेल्या, विषयोपभोगांच्या आहारी गेलेल्या समाजाला संयम व अनासक्तीच्या शिकवणीची आवश्यकता आहे. केवळ स्वार्थाने प्रेरीत होवून कर्म करणाऱ्या आणि कर्तृत्वाच्या अहंकाराने पछाडलेल्या आजच्या समाजातील लोकांना आज खऱ्या अर्थाने कर्मयोग शिकविण्याची आवश्यकता आहे.

आज शिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्तिमध्ये खरोखरच मानवीय गुण निर्माण होतात काय ? अध्यात्मिक व नैतिक गुणसंपदा जोवर व्यक्तीला प्राप्त होत नाही तोपर्यंत चांगला माणूस घडत नाही तोपर्यंत आदर्श व्यक्तिमत्व निर्माण होवू शकत नाही. ज्ञानदेवांनी ज्ञानी योगी भक्त कर्मयोगी स्थितप्रज्ञ यांच्या स्वरुपात आदर्श व पूर्णत्वप्राप्त व्यक्तिमत्वाची काही प्रतिमाने व मापदंड आमच्यासमोर ठेवले आहेत. याच्या माध्यमातून व्यक्तीची मूलभूत गुणवैशिष्ट्ये कोणती असावी व त्यांचे वर्तनाच्या माध्यमातून

(86)

शिक्षकांच्या गुणवत्ता वाढीकरिता सर्वंकष अभ्यासक्रम रचना

सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

आपण २१ व्या शतकात पदार्पण केले आहे. ह्या नव्या शतकात आपणास अनेक आव्हाने पेलायची आहेत. या आव्हानापैकी एक आव्हान आहे आमची ढासळती समाजव्यवस्था. समाजाचा कणा शिक्षक आहे. शिक्षक हा समाजपरिवर्तनाचा शिल्पकार मानला जातो, म्हणूनच आजची आव्हाने पेलायला तो समर्थ हवा व ह्याकरिता शिक्षणातून त्याचे "अध्यापकीय व्यक्तीमत्व" विकसित व्हायला हवे. 'अध्यापकीय व्यक्तीमत्वात' प्रामुख्याने पुढील गुणांचा समावेश होतो. बौद्धिक प्राप्ती, अध्यापन विषयाचे सखोल ज्ञान, मुलांच्या वर्तनाचे ज्ञान, व्यावसायिक कौशल्य, अध्यापनात अभिरुची, अध्यापनाप्रति सकारात्मक दृष्टिकोन, अभिव्यक्तीची स्पष्टता, विद्यार्थ्यांप्रति मदत करण्याची वृत्ती, प्रसन्न व्यक्तीमत्व, भावनिक स्थैर्य, सहनशीलता, व्यवसायाची प्रेरणा, जबाबदारीची जाणीव, निश्चित ध्येय, इतरांच्या दृष्टिकोनाचा आदर, पाठ्यांशावर प्रभुत्व, सहशालेय उपक्रमात अभिरुची, भाषेवर प्रभुत्व, विद्यार्थ्यांप्रति समभाव, विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास कार्यात मदत करण्याची तळमळ, शिक्षणातील नवप्रवाहाची जाणीव, सृजनशीलता शैक्षणिक उद्दिष्टांचे आकलन, विकासाच्या विविध टप्प्यांचे ज्ञान, मूल्यमापन कौशल्य, प्रयोगप्रेम संवेदनशीलता इ. गुणांनी मिळून हे "अध्यापकीय व्यक्तीमत्व" साकारत असते. व्यक्तीमत्वाच्या वरील सर्व पैलूंचा जर समतोल विकास झाला तर शिक्षकाच्या गुणवत्तेत निश्चित वाढ होईल. शिक्षकाचे "अध्यापकीय व्यक्तीमत्व" विकसित करणारे शिक्षण हे सर्वांग परिपूर्ण असावे शिक्षकाची अध्यापकीय गुणवत्ता वाढविणारे असावे याकरिता अभ्यासक्रमाची एक संरचना सुचविण्यात येत आहे.

अभ्यासक्रमाची संरचना :- अध्यापकीय व्यक्तीमत्वाचा समतोल विकास व्हावा म्हणून सध्या अस्तित्वात असलेल्या अभ्यासक्रमापेक्षा वेगळा वैशिष्ट्यपूर्ण अभ्यासक्रम सुचविण्यात येत आहे.

अभ्यासक्रमाचा उद्देश :- "अध्यापकीय व्यक्तीमत्वाचा" विविध पैलूंचा समतोल विकास करणे.

अभ्यासक्रम रचना :- प्रस्तुत अभ्यासक्रमाचा कालावधी दोन शैक्षणिक सत्र - प्रत्येक सत्र हे २०० दिवसाचे असेल अर्थात अभ्यासक्रम हा ४०० दिवसांकरिता सुचविण्यात येत आहे. कार्यतासांचा विचार केल्यास प्रत्येक दिवशी कार्यतास ६ तास एवढे असेल म्हणजेच २४०० कार्यतासांचा विचार करुन अभ्यासक्रमाची रचना सुचविण्यात येत आहे.

अभ्यासक्रम विभागणी :- बी. एड्. प्रशिक्षणाची विभागणी तीन भागात करण्यात आली आहे.
१) भाग १ - तात्विक भाग २) भाग २ - प्रात्यक्षिक कार्य ३) भाग ३ - सेवाकाल

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ : तात्विक :- बी. एड्. भाग १ मधील तात्विक भागाचे दोन विभाग पाडण्यात येत आहे.
विभाग अ मध्ये खालील विषयांचा समावेश असेल.

प्रश्नपत्र १ :- उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षक आणि शिक्षण
(अ) शैक्षणिक तत्वज्ञान (ब) शैक्षणिक समाजशास्त्र

प्रश्नपत्र २ :- शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान
(अ) विकासाचे मानसशास्त्र (ब) प्रयोगिक मानसशास्त्र

प्रश्नपत्र ३ :- शिक्षक प्रशिक्षण
(अ) शिक्षकप्रशिक्षण इतिहास - पार्श्वभूमी व विकास
(ब) शिक्षक प्रशिक्षणातील आधुनिक विचारप्रवाह

प्रश्नपत्र ४ :- खालीलपैकी कोणतेही दोन ऐच्छिक विषय

१) शैक्षणिक संशोधन २) Special Education ३) पर्यावरण शिक्षण
४) शैक्षणिक तंत्रज्ञान ५) लोकसंख्या शिक्षण ६) मूल्यशिक्षण
७) संगणक शिक्षण ८) प्रौढ शिक्षण ९) संप्रेषण
१०) Guidence and Counselling

प्रश्नपत्र ५ :- विशेष अध्यापन पद्धती - (अध्यापन पद्धती विषय हे पदवी परीक्षेला असलेले असावेत)

१) अध्यापन पद्धती (अ) २) अध्यापन पद्धती (ब)

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ विभाग ब :- विशेष अध्यापन पद्धतींची अधिष्ठाने :-

सर्वप्रथम अध्यापन पद्धतीना अनुसरुन खालील पाच गट पाडण्यात यावेत.

१) भाषा अध्यापन पद्धती २) सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती ३) विज्ञान अध्यापन पद्धती
४) गणित अध्यापन पद्धती ५) वाणिज्य अध्यापन पद्धती

वरील गटांना अनुसरुन खालील विषयांची शिफारस करण्यात येत आहे (उदा. भाषा विषय गृहीत धरुन)

१) भाषा अध्यापनाचे तात्विक अधिष्ठान २) भाषा अध्यापनाचे समाजशास्त्रीय अधिष्ठान
३) भाषा अध्यापनाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान ४) भाषा अध्यापन शास्त्र व पद्धती व अध्यापन तंत्र
५) भाषा व तंत्रविज्ञान

(वरील विषय हे इतर विषयांकरिता सुद्धा लागू आहेत फक्त त्यातील ''भाषा'' हा शब्द गटानुसार बदलेल.)

(वरील प्रमाणे बी. एड्. अभ्यासक्रमांचा भाग एक सुचविण्यात येत आहे.) बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ च्या विभाग अ व ब च्या विषय अध्यापन व अध्ययनाचे स्वरुप खालील प्रमाणे असेल.

विभाग अ व विभाग ब मध्ये ज्या विषयांचा अंतर्भाव करण्यात आला आहे. त्याचे अध्ययन अध्यापन आशययुक्त अध्यापन पद्धतीने व्हावे म्हणजे प्रत्येक विषयातील संबोध तपशील प्रशिक्षणार्थींच्या लक्षात येवून संबोध निर्मिती व तपशील मांडणी याची क्षमता त्यांच्या अंगी निर्माण होईल. आशयाशी संबंधीत सामान्य ज्ञान अधिक ज्ञान व उच्च ज्ञान प्राप्त करण्यात त्यांना मदत होईल हे संबोध लक्षात येण्याकरिता अध्यापन प्रतिमानांचा अवलंब करण्यात यावा. तपशील व संबोध यांच्या सहसंबंधावर आधारित अभ्यासक्रम व्यवस्था असावी.

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ ची मूल्यमापन योजना

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ - तात्विक भाग **तक्ता क्र. १**

अ. क्र.	विवरण	तास	चाचणी तास	एकूण तास	गुण	चाचणी गुण	एकूण गुण
	बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ - तात्विक विभाग						
	विभाग अ :- शिक्षण विषयक विविध दृष्टिकोन	५००	३०	५३०			
	विभाग ब :- अध्यापन पद्धती विषयक विविध दृष्टिकोन	३००	३०	३३०			
	अंतिम परीक्षा						
	विभाग अ		१५	३०	५००		५००
	विभाग ब		१५		५००		५००
	(विभाग अ व विभाग ब च्या चाचणीचे गुण प्रात्यक्षिक कार्यतास विश्लेषण तक्त्यात दिले आहेत.)	८००	०९०	८९०	१०००		१०००

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग २ - प्रत्याक्षिक कार्य

कार्यतास विश्लेषण तक्ता

तक्ता क्र. २

अ.क्र.	कार्यविवरण	तास	चाचणी तास	एकूण तास	गुण	चाचणी गुण	एकूण गुण	प्रात्यक्षिक कार्यतास विश्लेषण	कार्यतास विभाजन: कार्यविवरण	कार्यतास विभाजन: तास	कार्यगुण विभाजन: कार्यविवरण	कार्यगुण विभाजन: गुण	मूल्यमापन पध्दती
१)	सूक्ष्म अध्यापन कृतीसत्र	१००	-	१००	२०	-	२०	सूक्ष्मअध्यापन कृतीसत्र तात्विक भाग :- सूक्ष्मअध्यापन संबोध विविध कौशल्यावर आधारीत व्याख्यान व पाठदिग्दर्शन, सर्वप्रथम नैदानिक दृष्टीकोनाच्या आधारे अभावात्मक कौशल्य निदान विद्यार्थ्यांची गटात विभागणी करण्यात येईल. गटाकरिता कौशल्य पाठाचे निदान करण्यात येईल व त्यानंतर प्रत्येक विद्यार्थ्याला ५ कौशल्यपाठ प्रत्येक अध्यापन पध्दतीकरीता द्यावे लागतील.	१) तात्विक चर्चा व पाठ दिग्दर्शन २) अभावात्मक कौशल्य निदान ३) कौशल्यपाठ	१० २० ७०	कृतीसत्र व अध्यापन यातील प्रत्यक्ष सहभाग	२०	१) प्रत्येक पाठाचे वेगळे मूल्यमापन करता कृतीसत्रात विद्यार्थ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग, कौशल्य संपादनात त्याने केलेला घटकांचा वापर यांच्या आधारावर मूल्यमापन राहील. २) पदनिश्चयन श्रेणींचा अवलंब
२)	सरावपाठ सत्र	४००	२४	४२४	२००	१००	३००	सरावपाठ सत्रात प्रत्येक प्रशिक्षणार्थी प्रत्येक अध्यापन पध्दतीचे १० पाठ असे एकूण २० पाठ घ्यावे लागतील. सरावपाठाचे निरीक्षण कार्य शाळेतील विषयशिक्षक व शिक्षक प्रशिक्षक करतील सहाय्यक शिक्षक हे छात्र शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यातील आंतरक्रियांचे निरीक्षण करतील तर प्रशिक्षक अध्यापन पध्दतीचे निरीक्षण करतील एकूण २० पाठांपैकी १६ हे सलग सरावपाठ असतील तर ४ पाठ आशययुक्त अध्यापन पध्दतीला अनुसरुन असतील सत्र संपल्यावर सरावपाठाची चाचणी घेण्यात येईल.	१) तात्विक व दिग्दर्शन २) सराव पाठ ३) सरावपाठ चाचणी परीक्षा	३० ३७० २४	१) प्रत्येक पाठाकरिता १० गुण २) सरावपाठ चाचणी (५०+५०)	२०० १००	१) प्रत्यक्ष कृतीसत्र सुरु असताना पदनिश्चयन श्रेणींचा अवलंब प्रशिक्षक करतील. २) २० पाठांमधील अध्यापन पध्दतींना अनुसरुन झालेले प्रत्यक्ष गुणांकन ३) सरावपाठ चाचणी
३)	निरीक्षण कार्य	३०	-	३०	२०	-	२०	निरीक्षण कार्यात विद्यार्थी प्रत्यक्ष शाळेत जावून तेथील सहाय्यक शिक्षकांच्या अध्यापन कार्याचे निरीक्षण करतील कार्यामागील महत्वाचा उद्देश वर्गातर्गत आंतरक्रियांचे विद्यार्थी वर्तनाचे ज्ञान छात्रअध्यापकांना व्हावे असा आहे. विद्यार्थ्यांची गटवार विभागणी करण्यात येवून विभिन्न शाळेमध्ये पाठविण्यात येईल एक निरीक्षक प्राध्यापक त्यांचे समवेत राहतील. याकरिता वर्गअध्यापन आंतरक्रिया नोंद तक्ते करावे लागतील.	प्रत्येक अध्यापन पध्दतीचे १२ असे २४ पाठाचे निरीक्षण आणि अहवाल लेखन	३०	प्रत्येक अध्यापन पध्दती व अहवाल सादरीकरण (१०+१०)	२०	१) प्रत्येक पाठाचे वेगळे मूल्यमापन न करता सर्वंकष मूल्यमापन २) अहवाल सादरीकरण मूल्यमापन ३) प्रत्यक्ष निरीक्षण कार्यात विद्यार्थ्यांचा सहभाग कसा आहे याकरिता पदनिश्चयन श्रेणी.

४)	आशययुक्त अध्यापन कृतीसत्र	१२०	१८	१३८	५०	५०	१००	आशययुक्त अध्यापनाची संकल्पना : अध्यापन पध्दती आशय विश्लेषण पध्दत, आशय संरचना इ. आशययुक्त अध्यापन पध्दतीच्या विविध संकल्पनांशी छात्रअध्यापक परिचित व्हावा हा महत्वाचा उद्देश याच सत्रात प्रामुख्याने तात्विक विवेचन सत्रात अभ्यासक्रमाचे आशय विश्लेषण, पाठ्यवस्तूचे आशयविश्लेषण, साधननिर्मिती, म्हणजेच आशययुक्त अध्यापन ही संकल्पना छात्र अध्यापकास परिचित व्हावी हा उद्देश ह्या कृतीसत्राचा असेल विद्यार्थ्यांचे अध्यापन पध्दतीनुसार गटात विभाजन करण्यात येईल प्रत्येक अध्यापन पध्दतीकरिता ६० तास - आशय चाचणी व तात्विक भागावरील चाचण्या वेगवेगळ्या जरी असल्या तरी त्याचे रुपांतर २५ + २५ गुणांमध्ये करण्यात येईल.	१) तात्विक विवेचन २) प्रात्यक्षिक कार्य मार्गदर्शन ३) पाठटाचण मार्गदर्शन व पाठ (वरील प्रमाणेच दुसऱ्या अध्यापन पध्दतीचे कार्यतास विभाजन राहील) ४) आशय चाचणी ५) तात्विक विवेचन चाचणी ६) प्रात्यक्षिक चाचणी	१८ २४ १८ ६ + ६ ६	प्रत्येक अध्यापन पध्दतीला २५ गुण १) अभ्यासक्रम विश्लेषण तक्ते (५+५) २) पाठ्यवस्तू विश्लेषण तक्ते (५+५) ३) साधन निर्मिती (५+५) ४) आशययुक्त अध्यापन पाठ (१०+१०) ५) आशयाची चाचणी २५ + २५	१० १० १० २० ५०	१) विविध तक्त्यांचे सादरीकरण २) चाचणी : तात्विक भाग व आशयचाचणी ३) प्रत्यक्ष आशययुक्त अध्यापन कृतीसत्र सुरु असताना निरीक्षक प्राध्यापक पर्दनिश्चयन श्रेणीच्या आधारे मूल्यमापन करतील.
५)	मूल्यमापन कृतीसत्र	६०	०६	६६	१००	२५	१२५	मूल्यमापन, कृतीसत्रात मूल्यमापन, संकल्पना, वार्षिक नियोजन, घटकानियोजन, घटकचाचणी इ. भागावर सर्वप्रथम तात्विक विवेचन होईल व त्यानंतर प्रात्यक्षिक कार्यामध्ये त्वरित बाबतीत प्रत्यक्ष कृतीवर भर असेल.	१) तात्विक भाग २) प्रात्यक्षिक कार्य ३) तात्विक भागावर चाचणी	२० ४० ०६	१) घटक चाचणी (२०+२०) २) वार्षिक नियोजन (२०+२०) ३) घटक नियोजन (१०+१०) ४) तात्विक भागावर चाचणी	४० ४० २० २५	१) कृतीसत्रानंतर झालेल्या सादरीकरणाचे मूल्यमापन २) कृतीसत्रात झालेल्या तात्विक भागावर चाचणी ३) प्रत्यक्ष कृतीसत्राच्या कालखंडात निरीक्षक प्राध्यापकाकडून पदनिश्चयन श्रेणीच्या माध्यमातून मूल्यमापन
६)	समाजसेवा कृतीसत्र	३०	०६	३६	२०	२५	४५	प्रथम तात्विक भागावर अध्यापन करण्यात येईल यांत प्रामुख्याने शिक्षण व समाज यांचा सहसंबंध, व्यक्ती व समाज यांचा सहसंबंध, समाज विकासात शिक्षणाचे स्थान, शिक्षकाची समाजात भूमिका समाज सेवा कशी करावी यांचा समावेश असेल. त्यानंतर प्रत्यक्ष समाजसेवा कार्याचे आयोजन व नियोजन कसे करावे याचेही प्रशिक्षण देण्यात येईल. समाजसेवा कार्याचे दोन स्तर राहतील. १) शहरी ग्रामीण २) साक्षर निरक्षर समाजसेवा कार्याकरिता विद्यार्थ्यांचे गटवार विभाजन करण्यात येईल.	१) तात्विक भाग २) आयोजन नियोजन ३) प्रत्यक्ष समाजकार्य ४) तात्विक भागावर चाचणी	०६ ०६ १८ ०६	१) अहवाल सादरीकरण २) तात्विक भागावर चाचणी	२० २५	१) तात्विक भागावर चाचणी २) कार्याचा अहवाल सादरीकरणचे मूल्यमापन ३) प्रत्यक्ष समाजकार्य सुरु असताना निरीक्षक प्राध्यापक पदनिश्चयन श्रेणीच्या माध्यमातून गुणात्मक मूल्यांकन

(७१)

७)	कार्यानुभव कृतीसत्र	३०	०६	३६	२०	२५	४५	ह्या कृतीसत्रात प्रथम तात्विक भागावर अध्यापन करण्यात येईल. ह्यात प्रामुख्याने कार्यानुभव, संकल्पना, गरज, महत्व, नियोजन, शिक्षक विद्यार्थी ह्याची भूमिका याबाबत तात्विक विवेचन होईल. शिवाय कार्यानुभवातून विकसित होणारे गुण ह्यावरही तात्विक भागत भर असेल. यानंतर विद्यार्थ्यांचे गटवार विभाजन करण्यात येईल. प्रात्यक्षिक कामाकरिता कार्याचे खालील गट पाडण्यात येतील. १) विविध खेळणी, २) विविध उपकरणे, ३) मनोरंजनात्मक साधने, ४) आरोग्यविषयक वस्तु, ५) जीवनावश्यक वस्तू ह्या गटापैकी एका गटातील एकवस्तू छात्रअध्यापकाने सादर करावी.	१) कार्यानुभव तात्विक भाग २) कार्याचे आयोजन नियोजन ३) प्रत्यक्ष कार्य ४) चाचणी	०६ ०६ १८ ०६	१) तात्विक भागावर चाचणी २) वस्तू / अहवाल सादरीकरण	१५ २०	१) तात्विक भागावर वस्तुनिष्ठ चाचणी २) प्रत्यक्ष अहवाल / वस्तू सादरीकरण ३) प्रत्यक्ष कार्य सुरु असताना निरीक्षक प्राध्यापक पदनिश्चयन श्रेणीच्या माध्यमातून गुणात्मक मूल्यांकन करतील.
८)	सहशालेय उपक्रमसत्र	२४	०६	३०	२०	२५	४५	ह्या सत्रात तात्विक भागाअंतर्गत व्यक्तीचे सांस्कृतिक जीवन, जीवनमूल्य भारतीय संस्कृतीतून अभिव्यक्त होणारी मूल्ये, शिक्षण व मूल्यसंवर्धन, मूल्यसंवर्धनात सांस्कृतिक उपक्रमाचे स्थान इ. भागावर तात्विक विवेचन होईल. त्यानंतर विद्यार्थ्यांचे गटवार विभाजन करण्यात येईल व गटाला सांस्कृतिक कार्यक्रम सादर करावे लागतील.	१) तात्विक भाग २) प्रत्यक्ष कार्यक्रम सादरीकरण ३) चाचणी	०६ १८ ०६	१) अहवाल सादरीकरण व सहभाग २) तात्विक भागावर चाचणी	२० २५	१) सहशालेय उपक्रमात प्रत्यक्ष सहभाग व अहवाल सादरीकरण २) तात्विक भागावर वस्तुनिष्ठ चाचणी ३) उपक्रम सुरु असताना निरीक्षक प्राध्यापक पदनिश्चयन श्रेणीच्या आधारे गुणात्मक मूल्यांकन करतील.
९)	शारीरिक शिक्षण कृतीसत्र	२४	१२	३६	३०	५०	८०	ह्या सत्रात तात्विक विवेचनात, व्यक्तिजीवनात खेळाचे महत्व, खेळामधून वृध्दींगत होणारे गुण, विविध किमान १० खेळाबाबत विस्तृत व सखोल माहिती ह्या भागावर भर देण्यात येईल. ह्यानंतर क्रिडेचे आयोजन-नियोजन कसे करावे याचेबाबत माहिती दिली जाईल व त्यानंतर विद्यार्थ्यांचे गटवार विभागणी करुन प्रत्यक्ष खेळ घेण्यात येतील.	१) तात्विक भाग २) प्रत्यक्ष खेळ ३) प्रत्यक्ष चाचणी	०६ १८ १२	१) प्रत्यक्ष खेळाचे गुण २) तात्विक भागावर चाचणी	३० ५०	१) तात्विक भागावर चाचणी २) प्रत्यक्ष खेळ व अहवाल सादरीकरणाचे मूल्यमापन ३) प्रत्यक्ष कृतीतून सुरु असताना पदनिश्चयन श्रेणीच्या माध्यमातून गुणात्मक मूल्यांकन
१०)	निबंधलेखन	४०	-	४०	४०	-	४०	बी. एड. अभ्यासक्रम विभाग १ मधील विभाग अ व ब यावर आधारित हे निबंध कार्य राहील ह्यात विभाग अ चे २० निबंध व ब चे २० निबंध असे एकूण ४० निबंध लिहावयाचे आहेत. प्रत्येक निबंधातील त्रुटी निरीक्षक तज्ञ प्राध्यापकाने ताबडतोब विद्यार्थ्यांच्या लक्षात आणून द्यावी. अर्थात निबंध लेखनाचे मूल्यांकन ताबडतोब विद्यार्थ्यांना करुन घ्यावे याचे गुणांकन गोपनीय राहणार नाही.	१) अभ्यासक्रम भाग १ विभाग अ २) विभाग ब	२० २०	विभाग अ विभाग ब	२० २०	निबंधाचे मूल्यांकन १० गुणांचा एक निबंध असे करावे व सरतेशेवटी सगळ्या गुणांचे रुपांतर २० गुणामध्ये करण्यात येईल.

(९२)

११)	प्रात्यक्षिक कार्य	५०	-	५०	५०	-	५०	बी. एड. अभ्यासक्रम भाग १ मधील विभाग अ वर आधारित ५ विषयांच्या आधारावर हे प्रात्यक्षिक कार्य असेल प्रात्यक्षिक कार्य कोणते असावे ह्याबाबत विद्यापीठ स्तरावर एक तज्ञांची समिती हे निर्धारित करेल.	१) बी. एड. अभ्यासक्रम प्रात्यक्षिक कार्य विभाग अ प्रत्येक प्रात्यक्षिका करिता १० तास	५०	एका प्रात्यक्षिकास १० गुण ५ X १०	५०	प्रात्यक्षिक कार्याचे अहवाल सादरीकरणाच्या आधारावर प्रत्येक अहवालाचे मूल्यांकन
१२)	बी. एड. अभ्यासक्रम भाग १ चाचणी विभाग अ विभाग ब					१०० १००	२००	बी. एड. अभ्यासक्रमातील १ मधील विभाग अ व विभाग ब ह्यावर चाचणी निर्धारित होईल. ही चाचणी वस्तुनिष्ठ असेल ह्याकरिता ३० तास देण्यात येतील. प्रत्येक प्रश्नपत्रावर १०० गुणांची चाचणी असेल. म्हणजे ५००+५०० = १००० गुणांची ही चाचणी असेल. ह्या ५००+५०० रुपांतर १००+१०० गुणामध्ये करण्यात येईल. अंतर्गत गुणांकनात याचा समावेश असेल.(चाचणीकरिता उपलब्ध तास हे तक्ता क्र. १ मध्ये देण्यात आले आहे)			विभाग अ विभाग ब	१०० १००	प्रत्येक प्रश्नपत्राकरिता १०० गुणांची चाचणी म्हणजेच ५००+५०० = १००० व याचे रुपांतर १००+१०० अशा गुणात करण्यात येईल.
१३)	मानसशास्त्रीय प्रयोग	२०	-	२०	३०	-	३०	मानसशास्त्रीय प्रयोगात ५ प्रयोग अपेक्षित आहेत. हे प्रयोग कोणते असावे याचा निर्णय विषयतज्ञ घेतील. मानसशास्त्रीय प्रयोगाकरिता देण्यात आलेले तास २० ह्यात चार तासांचा एक प्रयोग म्हणजेच २½ तास प्रयोग व १½ तास प्रयोगाचे लेखन कार्य अपेक्षित आहे.	मानसशास्त्रीय प्रयोग	२०	मानसशास्त्रीय प्रयोग	३०	प्रत्येक प्रयोगाला १० पैकी गुणाच्या आधारावर मूल्यांकन करण्यात येईल एकूण ५० गुणांचे ३० गुणांत रुपांतर करण्यात येईल.
१४)	अंतीम प्रात्यक्षिक सराव पाठपरीक्षा	२४	-	२४	१००	-	१००	शहरातील विविध निवडक शाळांवर सरावपाठ अंतीम प्रात्यक्षिक पाठ परीक्षेचे कार्य होईल.	अध्यापन पध्दती अ अध्यापन पध्दती ब	१२ १२	अध्यापन पध्दती अ - ब -	५० ५०	१) विद्यापीठातील शिक्षण शाखेतील ज्येष्ठ अधिव्याख्याते २) महाविद्यालयातील अधिव्याख्याते ३) शाळेतील ज्येष्ठ सहाय्यक शिक्षक वरील तीन व्यक्तीचे पथक पाठाचे निरीक्षण करुन मूल्यांकन करतील.
	एकूण	९५२	७८	१०३०	७००	५००	१२००			१०३०		१२००	

टिप - १) प्रात्यक्षिक कार्याचे गुणांकन हे अंतर्गत गुणांकन असेल.

टिप - २) वरील तक्त्यात ज्या ठिकाणी पदनिश्चयन श्रेणीचा अवलंब करण्यात येईल असे नमूद केले आहे या सर्व श्रेणी तयार करण्याचे कार्य विद्यापीठातील तज्ञ व्यक्तींच्या समितीकडे सोपविण्यात येईल.

टिप - ३) वरील तक्त्यांचे अवलोकन केल्यास जवळजवळ ९ ठिकाणी पदनिश्चयन श्रेणीचा अवलंब करण्यात आला आहे. ह्या प्रत्येक पदनिश्चयनात मिळणाऱ्या श्रेणीचा अंतीम गुणांकनाच्या वेळी विचार करण्यात येईल.

बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग ३ - छात्रसेवाकाल (Internship)

छात्रसेवाकालाचे दोन भागात रुपांतर करण्यात येईल त्याचे विवरण खालीलप्रमाणे **तक्ता क्र. ३**

अ. क्र.	कार्यविवरण	तास	गुण
१)	छात्रअध्यापक प्रत्यक्ष शाळेत जावून तेथील प्रशासन व्यवस्थापन प्रशासकीय कामकाज ह्याची प्रत्यक्ष पाहणी करतील व त्याबाबतचा अहवाल सादर करतील.	२४०	१००
२)	छात्रअध्यापक संबंधीत शाळेतील संबंधीत सहाय्यक शिक्षकांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रत्यक्ष अध्यापन कार्य करतील व अहवाल सादर करतील.	२४०	१००
		४८०	४००

१) च्या संदर्भात मुख्याध्यापकांचे प्रमाणपत्र ग्राह्य मानले जाईल.

२) च्या संदर्भात संबंधीत सहाय्यक शिक्षकाचे प्रमाणपत्र ग्राह्य मानले जाईल. छात्र सेवाकाल ह्या संदर्भात "The teacher, Teacher Education, professional organization ह्या पुस्तकात असे नमूद करण्यात आले आहे की, During internship Futer teacher should learn naturally on the job under proper condition and with needed guidence. It should preferably be organised in laboratory demostration selected school. It may be made stipendary if it helps to serve the purpose"

वरील बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १, भाग २, भाग ३ चे स्वरुप खालीलप्रमाणे असेल.

तक्ता क्र. ४

अ. क्र.	विवरण	तास	चाचणी तास	एकूण तास	गुण	चाचणी गुण	एकूण गुण
१)	बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग १ - तात्विक भाग	८००	९०	८९०	१०००	-	१०००
२)	बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग २ - प्रात्यक्षिक कार्य	९५२	७८	१०३०	७००	५००	१२००
३)	बी. एड्. अभ्यासक्रम भाग ३ - छात्र शिक्षक सेवा प्रशिक्षण काल	४८०	-	४८०	२००		२००
		२२३२	१६८	२४००	१९००	५००	२४००

प्रस्तुत अभ्यासक्रमाचे अवलोकन केल्यास ह्या अभ्यासक्रमाची खालील वैशिष्ट्ये आहेत असे आपणास म्हणता येईल.

१) अभ्यासक्रमात स्वयंअध्ययनावर भर आहे २) प्रत्येक कृतीसत्रानंतर चाचणी ३) वस्तुनिष्ठ मूल्यमापनावर भर ४) छात्र अध्यापकाच्या सृजनशीलतेला वाव ५) प्रशिक्षणाची सर्वकष योजना ६) छात्रअध्यापकाच्या वैयक्तिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शारीरिक, बौद्धिक घटकांवर भर ७) प्रत्यक्ष अनुभवावर भर ८) प्रत्यक्ष शालेय कामकाजाचे अवलोकन, शाळेतील शिक्षकांचा सहवास, शालेय आंतरक्रियांचे ज्ञान ९) पदनिश्चयन श्रेणीच्या अवलंब असल्याने गुणात्मक मुल्यांकन १०) अध्यापन पद्धतीच्या अध्यापन कौशल्य आत्मसात करणारी सर्वकष योजना ११) शिक्षण संकल्पनेच्या विविध अंगाने विचार १२) समाजसेवा श्रमप्रतिष्ठा जीवनमूल्य, आधुनिक मूल्य, नवनवीन प्रवाहाबाबतचे ज्ञान व जिज्ञासा जागृती, सृजनशीलता पाठ्यांश / अध्यापन पद्धती प्रभुत्व, अध्यापनाप्रती संस्कारात्मक दृष्टिकोन,. विद्यार्थी वर्तनाचे ज्ञान, विविध व्यावसायिक कौशल्यांचा विकास अशा विविध वैशिष्ट्यांनी परिपूर्ण असा हा अभ्यासक्रम आहे. १३) विस्तरीय मूल्यमापन योजना

शिक्षकांच्या गुणवत्ता वाढीकरिता अशा सर्वंकष अभ्यासक्रमाची आवश्यकता आहे. अशाप्रकारे २४०० तासांची २४०० गुणांची ही योजना सादर करण्यात येत आहे.

10

डॉ. राधाकृष्णन - "थोर तत्वज्ञ-शिक्षणतज्ञ"

प्रा. सौ. वसुधा वि. दे
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमा

डॉ. राधाकृष्णन ! आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचे थोर व जगप्रसिद्ध तत्वज्ञ, आदर्श, अभ्यासू, कुशल, शिक्षक, प्राध्यापक. हिंदू धर्म संस्कृती यावर भाष्य करणारा महान तत्वज्ञ. आदर्श कुलगुरु. भारतीय धर्म, संस्कृती, तत्वज्ञान याचे मूर्तीमंत प्रतिक म्हणजे डॉ. राधाकृष्णन ! अशा ह्या थोर व्यक्तीचा जन्मदिन "शिक्षकदिन" म्हणून पाळला जातो. शिक्षक व्यवसायाचा हा एक सर्वात मोठा गौरव असून शिक्षक व्यवसायाला मिळालेला हा सर्वोच्च सन्मान आहे. डॉ. राधाकृष्णन हे केवळ आदर्श शिक्षकच नव्हते तर शिक्षणतज्ञ, तत्वज्ञ, धर्मज्ञ, समाजकारणी, साहित्यिक व थोर मानवतावादी होते. शिक्षणशास्त्र, तत्वज्ञान, राज्यशास्त्र, भौतिकशास्त्र, नीतीशास्त्र, समाजशास्त्र आणि संस्कृती अशा विविध क्षेत्रात त्यांनी लेखन केले. या लेखनाचा पूर्ण आढावा घेणे अशक्यप्राय आहे पण केवळ त्यांच्या तत्वज्ञानाचे व शैक्षणिक विचारांचे अवलोकन करणे हा प्रस्तुत लेखाचा उद्देश आहे.

तत्वज्ञ डॉ. राधाकृष्णन :-

तत्वज्ञ ह्या भूमिकेतून जेव्हा आपण डॉ. राधाकृष्णन यांचा विचार करतो तेव्हा सर्वप्रथम त्यांच्या नावातच संपूर्ण तत्वज्ञानाचे सार सामावलेले आहे. मनुष्य आपल्या स्वरूपापासून दूर असतो. किंबहुना त्याला स्वरूपाचा पूर्ण विसर पडलेला असतो. अज्ञानाचे आवरण त्याच्या मनावर असते. परिणामी त्याची आयुष्यभर धडपड ही पूर्णत्वाकडे वाटचाल करण्याची असते. कवी बी म्हणतात, "पूर्णापासुनि ढळलेले जग जाते पूर्णाकडे" ह्या पूर्णस्वरूपाचा जेव्हा साक्षात्कार व्यक्तीला होतो तेव्हा खऱ्या अर्थाने व्यक्तीचे जीवन कृतार्थ बनते. जीवन यशस्वी असले तरीही कृतार्थ असेलच असे नाही. पण कृतार्थ जीवन मात्र यशस्वी असतेच. पण प्रश्न पडतो तो असा की माणसाचे पूर्ण स्वरुप कोणते ? देह ? की त्याहीपलिकडे ? येथे तत्वज्ञान मानवाला "तत् त्वं असि" असे मार्गदर्शन करते. "ते तु आहेस" "तु ब्रह्म आहेस !" थोडक्यात जीवनतत्वाची वाटचाल, शिवतत्वाशी एकरुप होण्याकडे असते. शिवतत्वाशी एकरुपता हाच मनुष्याचा जीवन जगण्याचा उद्देश असतो ज्या ठिकाणी जीव व शिव ऐक्य सोहळा घडतो त्या ठिकाणी म्हणावे लागते, "आनंदाचे डोही आनंद तरंग" मग सर्वद आनंदाचेच अस्तित्व असते. राधा हे जीवतत्वाचे प्रतिक असू "कृष्ण" हे शिवतत्व आहे. ह्या दोघांचे अतूट नाते आहे. य अर्थाने विचार करता डॉ. राधाकृष्णन यांच्या नावातच जीवनाचे सार सामावलेले आहे.

अध्यापनाकरिता "तत्वज्ञान" हा विषय निवडून, त्यावर विविध भाषणे देवून भारतीय तत्वज्ञानाचा त्यांनी प्रसार केला. भाषेवरील असामान्य प्रभुत्व व तत्वज्ञानासारखा गहन विषय सुलभ करुन सांगण्याची त्यांची अपूर्व शैली ह्यामुळे ते विदेशातही लोकप्रिय झाले. "स्वामी विवेकानंद" यांचेनंतर भारतीय तत्वज्ञानावर भाष्य करणारा एकमेव थोर वक्ता पहावयास मिळाला" असे तेथील तज्ज्ञांनी मत व्यक्त केले आहे. १९७५ मध्ये त्यांना जो "टेम्पल्टन" पुरस्कार मिळाला त्याच्या प्रशस्तीपत्रावर नमूद करण्यात आले होते. "डॉ. राधाकृष्णनच्या रुपात भारताला प्लेटोच्या दर्जाचा "Philosopher King" मिळाला आहे.

डॉ. राधाकृष्णन यांनी आपल्या तत्वज्ञानात प्रकृती व परमात्मा यांच्या स्वरुपाचा शोध प्राचीन तत्वज्ञानाला अनुसरून केला आहे. त्यांच्या तत्वज्ञानाचे काही पैलू पुढीलप्रमाणे.

१) विज्ञान :-

ज्ञान व विज्ञान ह्यापैकी विज्ञान म्हणजे विशेष स्वरुपाचे ज्ञान यात प्रामुख्याने आत्मा, इश्वर व जगत यांचेवर प्रकाश टाकला असतो. विज्ञानाच्या संदर्भात डॉ. राधाकृष्णन म्हणतात, "विज्ञान म्हणजे भौतिक शरीर नव्हे, जीवधारीही नव्हे तर विज्ञान हे आमचे सत् तत्व आहे. आमचे अंतीम स्वरुप आहे." मनुष्य हा विज्ञानाची मर्यादित अभिव्यक्ती आहे तर जगत ही अमर्यादित अभिव्यक्ती आहे. "ब्रह्म" हेच जीव, जगताचे अंतीम सत्य आहे. जडतत्व, जीवनसत्व, मानसतत्व, आत्मतत्व ह्या विकासक्रमाच्या पायऱ्या आहे.

२) ज्ञान :-

मानवाला तीन प्रकारे ज्ञान प्राप्त होते.

(अ) प्रत्यक्षात्मक - हे इंद्रियजन्य ज्ञान होय.

(ब) प्रत्ययात्मक - हे बुद्धिद्वारा प्राप्त होते.

(क) अंतप्रज्ञात्मक - आत्मानुभूतीतून प्राप्त होणाऱ्या ज्ञानाचा यात अंतर्भाव होतो. अनुभूतीतून होणाऱ्या ज्ञानाला त्यांनी प्राधान्य दिले आहे.

३) धर्म :-

सृष्टीचे संचालन करणारे एकमेव तत्व आहे ते म्हणजे ब्रह्मतत्व. सृष्टी ही ईश्वराची अभिव्यक्ती आहे. ईश्वरीय तत्व हे सत् चित् आनंद आहे. धार्मिक व्यक्ती या निरपेक्ष सत्तेचे सान्निध्य प्राप्त करते. शरीर मन बुद्धी यांच्यातील ऐक्यामुळे ओंकाराची प्रचिती येते. आत्म्याची परिपूर्ण अभिव्यक्ती म्हणजे धर्म. स्वरुपाला जाणणे म्हणजे धर्म. आधुनिक जगातील सर्वात मोठे संकट जर कोणते असेल तर धार्मिकतेचा अभाव. अंतरात्म्याची अवहेलना प्रत्येक जण करतो. परिणामी प्रत्येकाच्या आयुष्यात काही प्रमाणात अशांतीच निवास करते. शाश्वत सुख प्राप्त करुन जीवनाला पूर्णत्व आणण्याचा मार्ग धर्माने दिला.

अध्यात्मवाद व मानवतावाद

डॉ. राधाकृष्णन मानवतावादी विचारवंत होते. अध्यात्मवाद व मानवतावाद यांचा सुरेख संगम त्यांच्या तत्वज्ञानात आपणास आढळतो. मानवतेचा पुजारी हाच खरा अध्यात्मवादी असू शकतो. अध्यात्माशिवाय मानवतावाद व मानण्याशिवाय अध्यात्मवाद ही संकल्पना त्यांना मान्य नव्हती आणि म्हणूनच पश्चिमी मानवतावादावर त्यांनी टिकेची झोड उठवली. जर समाजव्यवस्था संतुलीत ठेवायची असेल तर धर्म, विज्ञान, अध्यात्म व मानवता यांचा समन्वय ठेवावाच लागेल. सेवा भाव, यश व अध्यात्म याने परिपूर्ण असणाऱ्या जीवनातूनच अध्यात्माची मानवतेची अभिव्यक्ती होते.

हिंदुधर्म व हिन्दुत्व :-

डॉ. राधाकृष्णन यांनी धर्मतत्वातील एकतेला प्राधान्य दिले आहे. हिन्दुधर्म व हिन्दुत्वाचे ते व्याख्याते होते. हिन्दुत्वाबाबत त्यांनी भाष्य केले त्यामुळे टीकाकार त्यांना हिन्दुत्ववादी म्हणत. डॉ. राधाकृष्णन यांच्या मते, हिन्दुत्व हा शब्द धर्मवाचक नसून जीवनपद्धतीचा निदर्शक आहे. हिन्दुत्व गती नाही किंवा स्थिती नाही. प्रक्रिया किंवा परिणाम नाही. धर्मातील लवचिकता त्यांना अभिप्रेत होती. म्हणून त्यांनी "सार्वभौमिक धर्म" ही संकल्पना मांडली. सर्व धर्माचे समान तत्वाचे एकत्रीकरण करुन त्यांनी World Relligion ही संकल्पना मांडली.

कर्मसिद्धांत :-

भारतीय तत्वज्ञानातील कर्मसिद्धांत त्यांनी विषद केला आहे. मानवाचे वर्तमानकालीन वर्तन हे त्याचे भविष्य निर्धारित करते त्याचप्रमाणे वर्तमानकालीन जीवन हे त्याच्या भूतकालीन वर्तनाचा, जीवनाचा परिपाक होय. संचित कर्मानुसार त्याचे भाग्य घडते पण कार्य करण्याबाबत त्याची संकल्पशक्ती दृढ असेल तर तो संचित कर्माच्या परिणामाची तिव्रता कमी करू शकतो. त्याचप्रमाणे व्यक्तीने कर्मात असूनही स्वत:ला कर्मापासून दूर ठेवावयास हवे. अर्थात त्याने कर्मात आसक्त होवू नये. जोवर व्यक्ती कर्मासक्तीचा त्याग करीत नाही तोवर त्याला खरे ज्ञान सत् स्वरूपाचे ज्ञान प्राप्त होवू शकणार नाही.

डॉ. राधाकृष्णन यांच्या तत्वज्ञानाचा अभ्यास केल्यास एक बाब प्रकर्षाने आढळते की त्यांनी तत्वज्ञानाचा विचार केवळ व्यक्तीगत पातळीवर केला नाही केवळ राष्ट्रीय पातळीवर केला नाही तर वैश्विक पातळीवरील त्याचे तत्वज्ञान आहे. धर्माचा विचार करताना त्यांनी "सार्वभौमिक धर्म" (Universal Religion) ही संकल्पना मांडली त्याचप्रमाणे वैश्विकधर्म (World Religion) ही संकल्पना मांडली. मानवतावाद मांडत असताना पाश्चात्य तत्वज्ञान व भारतीय तत्वज्ञान यांच्यात समन्वय साधून विश्वतत्वज्ञानाची (World Philosophy) निर्मिती केली. World Brotherhood ही संकल्पना मांडून विश्वबंधुत्वाला चालना दिली. World Society, World Government, World Culture यांच्या माध्यमातून त्यांनी "one earth one family" ही संकल्पना मांडून विचारांचा उच्चांक गाठला. ही तत्व प्रस्थापित करण्यामागील त्यांचा उद्देश World Peace निर्माण करण्याचा होता.

शिक्षणतज्ज्ञ डॉ. राधाकृष्णन :-

शिक्षणाचा विचार करताना त्यांनी विशेषत: शिक्षणाचा अध्यात्मिक पातळीवर विचार केलेला आपणास आढळतो. कारण भारतीय अध्यात्मवादावर त्यांची नितांत श्रद्धा होती. "मानवाने आपली अध्यात्मिक व नैतिक शक्ती वाढवावी. भौतिक तृष्णेवर विजय मिळविण्याचा हाच एक उपाय

आहे हे सर्व शिक्षणाच्या माध्यमातून व्हावयास हवे'' असे ते म्हणत.

शिक्षणाच्या परिभाषा करताना ते म्हणतात, ''शिक्षणातून केवळ साक्षर निर्माण करावयाचे नसून माणसे निर्माण करावयाची आहे. म्हणून मानवाची बुद्धी, हृदय व आत्मा यांच्या विकासाला त्यांनी शिक्षण म्हटले आहे.''

शिक्षणाचे ध्येय :-

शिक्षणाचा प्राथमिक उद्देश, प्रेम, दया व सद्गुणांना उत्तेजन देणे, द्वेष, निर्भयता दूर करणे हा आहे. जेव्हा जेव्हा माणूस राक्षसी रुप धारण करतो तेव्हा तेव्हा माणसामाणसामधील अध्यात्मिक शक्तीचे पुनरुथ्थान व्हावयास हवे. नागरिकामध्ये नैतिक जबाबदारीची जाणीव निर्माण करून त्यांना सुसंस्कृत नागरिक बनविणे हेच शिक्षणाचे ध्येय आहे. ''चारित्र्य निर्मिती'' या ध्येयावर ते विशेष भर देतात. उत्तम चारित्र्य हे उत्तम विचारावर अवलंबून असते. शिक्षणाद्वारे व्यक्तीवर उत्तम संस्कार होतात व ह्या संस्कारानुसार त्याच्या प्रवृत्ती बनतात. प्रवृत्तीनुसार त्याच्या मनात चांगले वाईट विचार येतात आणि म्हणूनच व्यक्तीचे चारित्र्य त्याच्या विचारावर अवलंबून असते. म्हणूनच शिक्षणातून चांगले संस्कार विद्यार्थ्यांवर व्हावयास हवे.

विश्वाचे एक संयुक्त चित्र तयार करणे व सर्वांच्या जीवनमार्गाचे ऐक्य साधणे हा शिक्षणाचा उद्देश आहे. मानवी मूल्यांची जोपासना करून मानवाची मानवाबद्दल श्रद्धा वाढविणे हा शिक्षणाचा मूळ उद्देश आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून विकास साधण्याचे उद्दिष्ट त्यांनी मांडले आहे. मानवाला आपल्या मानव जीवनात खऱ्या अर्थाने विकास साधावयाचा असेल तर त्याच्यातील क्षमतांचा विकास त्याने करावा व ह्या क्षमतांच्या माध्यमातून त्याने भौतिक विकास न साधता अध्यात्मिक विकास साधावा. ह्या अनुषंगाने त्यांनी जागतिक विकासाची कल्पना मांडली.

प्रत्येक व्यक्तीत काही सुप्त गुण असतात. त्यांचे अभिव्यक्ती हे शिक्षणाचे ध्येय आहे. शिक्षणाच्या माध्यमाने व्यक्तींची अध्यात्मिकतेचे प्रगटीकरण व्हावयास हवे. Body Element पेक्षा ते Spiritual Element ला प्राधान्य देतात. शिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्तीचा धार्मिक विकास त्यांना अभिप्रेत होता. त्यायोगे विश्वबंधुत्वाची भावना शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हावयास हवी.

अभ्यासक्रम :-

अभ्यासक्रमाचा विचार करताना त्यांनी सर्वांगी विकासाचे ध्येय डोळ्यासमोर ठेवून अभ्यासक्रम मांडला आ अभ्यासक्रमात त्यांनी मातृभाषा, राष्ट्रभाषा व संस्कृत यां प्राधान्य दिले आहे. धार्मिक शिक्षणाला प्राधान्य देवून त्याच माध्यमातून World Peace, Security व Sel realization वर त्यांनी भर दिला. शारीरिक शिक्षण व्यावसायिक शिक्षण व विविध सामाजिक शाखांचा त्यां अभ्यासक्रमात समावेश केला आहे. तात्पर्य, शरीर, मन बुद्धी यांचा समतोल विकास साधणारा अभ्यासक्रम त्यां मांडला आहे.

शिक्षक :-

शिक्षकांच्या संदर्भात त्यांनी व्यक्त केलेले विचा चिंतनीय आहेत. शिक्षकाबद्दल त्यांचा दृष्टिकोन उदात्त होता ''शिक्षक सर्वत्र पूजयेत'' असे ते म्हणत. डॉ. राधाकृष्ण स्वत: आदर्श शिक्षक होते. आदर्शत्वाचे काही निकष त्यांनी मांडले आहे.

शिक्षक हा चारित्र्यवान असावा व विद्यार्थ्यांच्या चारित्र्याची घडण करण्यास तो सक्षम असावा. डॉ. राधाकृष्णन म्हणतात, ''केवळ तांत्रिक कौशल्य निर्माण करणे म्हणजे शिक्षण नाही. माहिती म्हणजे ज्ञान नव्हे. ज्ञान म्हणजे शहाणपण नव्हे. बौद्धिक गुणवत्तेपेक्षा नैतिक गुणवत्ता महत्वाची आहे. ह्यासाठी प्रत्येक बालकामध्ये शिक्षकाने अध्यात्मिकतेचा पाया रोवायला हवा.

प्रत्येक क्षेत्रात ज्ञानाचा विस्फोट झाला आहे. ज्ञानात नवनवीन ज्ञानाची भर पडत आहे. प्रत्येक नवीन ज्ञानाशी शिक्षकांचा संपर्क असावा. शिक्षकाने उत्कृष्टतेचा ध्यास घ्यावयास हवा. केवळ बी. एड. पदवी संपादन करुन उत्कृष्ट शिक्षक निर्माण होणार नाही. यहुदी मेनुहिन हा दिवसातून सहा तास व्हायोलिन वाजवत असे. तलवार गंजू नये म्हणून योद्धा ती पाजळून ठेवतो. अनेक दिवे प्रकाशित ठेवायचे असतील तर एक दिवा सतत जळत ठेवणे आवश्यक ठरेल. एकशे आठ मण्यांची माळ साधकाला त्याच्या कर्मातील सातत्य शिकविते. शिक्षकी पेशा ही अशीच साधना आहे. मूर्तीकार मूर्ती बनविताना ती मूर्ती सर्वांग सुंदर कशी बनेल याकरिता प्रयत्नशील असतो व आपले शिल्प उत्कृष्टतेने साकार करतो. शिक्षकाचे कार्य असेच आहे. समाज शिक्षकाला गुरु मानतो.

राष्ट्र शिक्षकाला चारित्र्य निर्माता समजते पण शिक्षक स्वत:ला पगारी नोकर समजतो ही शोकांतिका आहे. प्रेमाशिवाय शिक्षकीपेशा सुंदर होवू शकणार नाही. आपल्या व्यवसायाबद्दल शिक्षकाच्या मनात प्रेम हवे. डॉक्टर जेव्हा चोवीस तास डॉक्टर असतो तेव्हाच तो उत्कृष्ट डॉक्टर बनतो. नेपोलियनच्या मनात चोवीसतास लढाईचेच विचार चालत असत. संत तुकारामांच्या, ज्ञानदेवांच्या मनात सतत ईश्वराचाच ध्यास होता. शिक्षकाने विद्यार्थीरूपी पुष्पमालिकेचा दोरा बनून सर्वांना एकत्र गुंफावे व गुण विकसित करून दरवळू द्यावेत. शिक्षकाने पायातील दगड व्हावे व विद्यार्थ्यांच्या चारित्र्याची इमारत बांधावी त्यांच्या यशोध्वजाची काठी बनावे.

आज शिक्षक केवळ वर्गात शिकविणारा अभ्यासक्रम पूर्ण करून घेणारा व्यक्ती न राहता विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगीण विकासाला सहाय्य करणारी जबाबदार व्यक्ती बनावयास हवी. शिक्षक हा कोणत्याही शिक्षणपद्धतीचा पर्यायाने समाजजीवनाचा प्रमुख आधार आहे. हा आधार भक्कम, भरीव, निश्चल, निश्चयी, समर्थ पण समतोल असावयास हवा. राष्ट्राच्या बौद्धिक विकासात शिक्षकाचा जेवढा वाटा आहे तेवढा कुणाचाच नाही. ''राष्ट्राचा सांस्कृतिक स्तर हा किती उंच आहे याच्या मोजमापाची कसोटी आहे ती म्हणजे त्या राष्ट्रातील शिक्षकांना समाजात कोणता दर्जा प्राप्त आहे त्यांना किती प्रतिष्ठा आहे.'' शिक्षकाच्या अंगी कोणते गुण असावे याबाबत ते म्हणतात, ''शिक्षक हा नि:पक्षपाती असावा. विद्यार्थ्यांची जिज्ञासा व अभिरुचीचे ज्ञान त्याला असावे. अध्यापन कार्याची आवड त्याला असावी. प्रेमभावना, सहकार्यवृत्ती, सहनशीलता, धैर्य, ज्ञानपीपासा व समाज समरूपता त्यांच्या ठिकाणी असावी.''

हे सर्व करतांना शिक्षकाला विद्यार्थीही घडवायचा असतो ह्याबाबत मार्गदर्शन करताना ते म्हणतात, ''विद्यार्थी जर घडवायचा असेल तर सर्वप्रथम आम्हालाच स्वत:ला घडवावे लागेल.'' प्राचीन परंपरेनुसार गुरूशिष्य परंपरा पवित्र मानली जायची. शिक्षकास अत्यंत आदराचे स्थान होते. परमात्मा व अंतीम सत्य याबाबतची गुरूबाबत एकरूपता हे आदराचे द्योतक होते. तात्कालिन समाजाचे अध्यात्मिक, नैतिक, बौद्धिक व सामाजिक धुरीणत्व तो एकटाच सांभाळीत असे. त्याच्या जीवनात विद्यार्थ्यांबद्दलच्या कर्तव्यास अग्रस्थान असे. आजच्या वेगाने बदलत जाणाऱ्या भौतिकवादी जगात शिक्षकास पूर्वीचा आदर मिळत नाही हे सत्य नाकारता येत नाही. म्हणूनच डॉ. राधाकृष्णन म्हणतात, ''शिक्षकाने भौतिक संघर्षासाठी क्षुद्र जीवनसंघर्षात अडकून पडू नये.''

एक थोर तत्वज्ञ व शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून डॉ. राधाकृष्णन यांचे स्थान अबाधित राहील यात तिळमात्र शंका नाही. ५ सप्टेंबर हा दिवस ''शिक्षक दिन'' शिक्षकांनी ''चिंतन दिन'' म्हणून साजरा करावा व समाजातील शिक्षकाचे स्थान उंचावण्याकरिता आपले काय योगदान ठरू शकेल यावर चिंतन करून खऱ्या अर्थाने डॉ. राधाकृष्णन यांना आदरांजली अर्पण करावी.

* * *

आजच्या भारतात, भारतीय राज्यघटनेतील तरतुदींमुळे -

''धार्मिक अल्पसंख्यांक म्हणून सवलती व लाभ मिळत असल्याने अल्पसंख्यांक म्हणून घेण्याची प्रवृत्ती इतकी वाढली आहे की ज्या विवेकानंदांनी आयुष्यभर हिंदू धर्माचे कार्य केले त्यांच्या रामकृष्ण मिशनच्या लोकांनीही आपण हिंदू नसून वेदांती आहोत असे जाहीर केले आहे.'

\- प्रा. राजेंद्रसिंहजी

स्वदेशी विचार आणि शिक्षण

सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याती
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

" स्वदेशी " हा शब्द आता सर्वांनाच परिचित झाला आहे. सध्या जिकडे तिकडे " स्वदेशी " ह्या विषयावर चर्चा सुरू आहे पण ही पण ही चर्चा " स्वदेशी " ह्या शब्दाचा अर्थ व आशय समजून किती लोक करतात ? ही संकल्पना काय आहे ? भारतीय ही संकल्पना अंमलात आणू शकतील काय ? स्वदेशी विचारधारेमुळे देशाचा फायदा होईल की तोटा ? असे अनेक प्रश्न तज्ञ मंडळी करतांना आपल्याला आढळतात. बरेचजण स्वदेशीचा आशय समजून न घेता त्यावर टीकाही करतात. आजचे युग हे पाश्चात्यीकिरणाचे, विज्ञानाचे, तंत्रज्ञानाचे, भोगवादाचे, चंगळवादाचे युग आहे. पाश्चात्य विचारधारेमुळे भौतिक समृद्धी झाली असे जरी वाटत असले तरीही हा समृद्धीचा डोलारा पोकळ आहे कारण ह्या विचारधारेमुळे संपूर्ण सृष्टीचेच अस्तित्व आज धोक्यात आले आहे. संपूर्ण मानवजातीचा समतोल सुख शांतता आज नाश पावत आहे. हा मार्ग मानवजातीला मानवजातीला सुख व शांती प्रदान करणारा नाही हे सिद्ध झाले आहे. पण ह्यावर जर तोडगा काढायचा असेल तर सर्वप्रथम " स्वदेशी " विचारधारा स्विकारावी लागेल.

आज भारतीय अर्थव्यवस्था गंभीर गहन संकटाच्या भोवऱ्यात सापडली आहे. १९४७ साली जेव्हा भारताला स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हा सर्वांच्या आशा पल्लवीत झाल्या होत्या. " आता आपण विकासाच्या मार्गावर वाटचाल करू." " आता आपण स्वयंपूर्ण बनू " " आता आपण खऱ्या अर्थाने स्वातंत्र्य उपभोगू " " आता आपण स्वाभिमानी बनू " एवढेच नव्हे आता आपण जगात सुखी, सुदृढ, संपन्न, स्वावलंबी राष्ट्र म्हणून उभे राहू. पण आज ही स्वप्न स्वप्नच राहिली कारण आज भारत जरी स्वावलंबी विकसित वाटत असला तरी आर्थिक, सामाजिक, राजकीय या विकासाचा पाया स्वदेशी कंपन्यांच्या पेक्षा विदेशी कंपन्यांचा व्यवहार आहे. नैतिक अध्यात्मिक सर्व बाजूने भारताची अधोगती सुरू आहे. नव्हे याचे कारण ही विदेशी भांडवलाचे अवलंबन ही भारताची दिवाळखोरीच आहे. ह्या दिवाळखोरीतून वाचायचे असेल तर भारताला विकासाच्या योग्य मार्गाची निवड करावीच लागेल. आंतरराष्ट्रीय संस्था, विदेशी भांडवलदार, तसेच बहुराष्ट्रीय कंपन्याच्यावर आपण किती काळ अवलंबून आपले राष्ट्र स्वावलंबी व वैभवशाली बनवू शकू ? पण आज भारतात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे स्तोम माजले आहे. भारताने Infrastructural Adjustment ह्या संकल्पनेखाली विदेशी कंपन्यांची दारे उघडून दिली आहेत. आधीच्या प्रतिबंधीत उद्योगामध्ये ५१% विदेशी गुंतवणुकीस मान्यता देण्यात आली आहे. कोकाकोला पेप्सी सारख्या विदेशी कंपन्यांना विदेशी भांडवलाच्या शाखा स्थापन करण्याची अनुमती देण्यात आली आहे. ह्यात कहर म्हणजे ह्या सर्व बाबींना मंजुरी देता यावी म्हणून " विदेशी निर्वेश संवर्धन बोर्ड " स्थापन करण्यात आले आहे. भारतात स्थायिक झालेल्या काही कंपन्यांनी खाद्यपदार्थ, साबण, सौंदर्यप्रसाधन इ. क्षेत्रात आपला एकाधिकार स्थापन केला आहे. परिणामी भारतीय कंपन्यांचे व्यापार ठप्प होण्याच्या मार्गावर आहे. " आशियन टायगर्स " म्हणविणारे काही देश ज्यांचा संपूर्ण विकासाचा मार्ग हा वैश्विकरणाचा होता आज आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधींपुढे केवळ ऋण नको म्हणूनच नाही तर " भिकेचा कटोरा " घेवून उभे आहेत आपल्या चलनाचे प्रचंड अवमूल्यन त्यांना करावे लागत आहे. UNCTAD चे म्हणणे आहे की सुदैवाने भारताने स्वतःला आर्थिक वैश्विकरणापासून वेगळे ठेवले नाही तर " आशियन टायगर्स " सारखी भारताची अवस्था होईल. तात्पर्य पाश्चात्य विकास विचारधारेचा स्विकार केल्यास भारताला आपला विकास साधता येणार नाहीच पण भारत पुन्हा विदेशी घशात गेल्याशिवाय राहणार नाही. विदेशी धोरण आत्मघातकी आहे देशाची दिशाभूल करणारे आहे, भ्रामक आहे. ह्यातून आता बाहेर पडावेच लागेल. आज आवश्यकता आहे " स्वदेशी पथ " निर्माण करण्याची आपल्यावर जी धार्मिक,

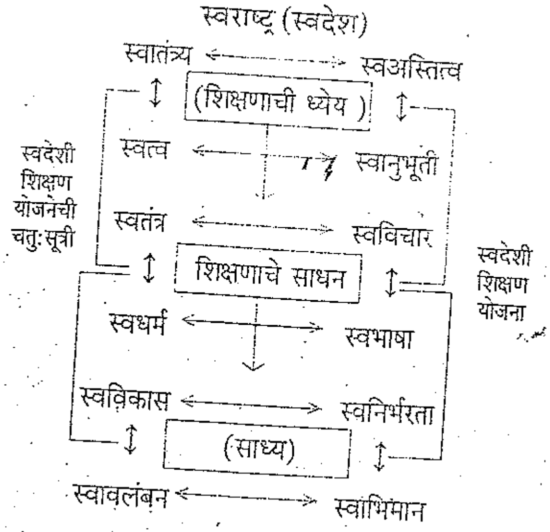

स्वदेशी तत्वज्ञान हा देशाचा प्राण आहे. राष्ट्राचा आत्मा आहे. महात्मा गांधी यांचे पुढील विधान ह्या संदर्भात अतिशय मार्मिक आहे. ते म्हणतात, '' स्वदेशी हा तर शाश्वत धर्म आहे. त्याचा व्यवहार प्रत्येक युगात बदलत राहील आणि बदललाही पाहिजे. स्वदेशी हा आत्मा आहे. भारतामध्ये या युगासाठी खादी हे त्याचे शरीर आहे. वेळ येताच या देहाचा नाश झाला तर होवू दे नंतर तो दुसरा नवीन देहधारण करेल पण अंतस्थ आत्मा तर तोच असेल. स्वदेशी हा एक सेवाधर्म आहे, हा सेवाधर्म आपण जर नीट समजावून घेतला तर आपले आपल्या परिवाराचे आपल्या देशाचे आणि साऱ्या जगाचे कल्याण होईल. स्वदेशीत स्वार्थ नाही शुद्ध परमार्थ आहे. म्हणून मी त्यास यज्ञ मानतो. ('' नवजीवन '' गुजराती १९-६-१९२७)

वरील स्वदेशी तत्वज्ञान चतु:सूत्रीचा आशय हाच आहे. स्वराष्ट्र हे सुराज्य करायचे असेल तर सर्वप्रथम राष्ट्रातील प्रत्येक व्यक्तीला स्वातंत्र्याचा आशय समजावून सांगावा लागेल. स्वातंत्र्याच्या आशयाची अनुभूती झाल्यानंतर स्वत्व, स्वअस्तीत्व व स्वानुभूती व्यक्तीला येईल व स्वधर्म, स्वभाषा यातून स्वावलंबन व स्वाभिमान जागृत होवू शकेल.

भारताने आता वरील शिक्षणविषयक ध्येयाचा पुनर्विचार करण्याची वेळ आली आहे. सर्व शिक्षणतज्ज्ञांना माझी नम्र विनंती आहे की, शिक्षणाचा आशय बदलत्या संदर्भात त्यांनी पडताळून पहावा. देश पुन्हा पारतंत्र्यात चालला आहे. आज जर आम्ही सावध झालो नाही तर ती वेळ आता दूर नाही की काही काळाने आम्ही गुलामगीरीत असू. ही गुलामगीरी मानसिक असेल, विकृत असेल, भयावह असेल. ह्या गुलामगीरीतून पुन्हा बाहेर निघणे शक्य होणार नाही. कुंपणच शेत खात असेल तर तक्रार कुणाकडे करायची ? शिक्षण क्षेत्रानेच आता सावध व्हायला हवे. वरील तत्वाच्या आधारे '' स्वदेशी शिक्षण योजना '' राबवायला हवी. नव्हे अनिवार्य करायला हवी. उज्ज्वल भविष्यकाळाची हिच गुरुकिल्ली आहे.

मानवाधिकार आणि बालकशिक्षण

सौ. वसुधा विनोद देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

२१ व्या शतकाची सुरूवात झाली आहे. नवीन युगाची पहाट झाली. हे युग प्रत्येक क्षेत्रात प्रगती गाठणारे आहे. ज्ञानाचा विज्ञानाचा तंत्रज्ञानाचा झालेला प्रचंड स्फोट, त्याचबरोबर अत्यंत गुंतागुंतीचे मानवी संबंध प्रत्येक क्षेत्रात एक जीवघेणी स्पर्धा अणुयुध्दाचा धोका, सर्वत्र अराजकता, हिंसाचार, भ्रष्टाचार, अंतर्गत कलह अशा अनेक समस्यांना आज आम्ही तोंड देत आहोत. परिणामी आधुनिक युगात 'मानवाधिकार' ह्या संकल्पनेस अनन्य साधारण महत्व प्राप्त झाले आहे. सर्वांना जीवन शांततेने व आनंदाने जगण्याचा अधिकार आहे. भूतकाळाचा विचार केल्यास एक बाब सिध्द होते की मानवाला अधिकाराबाबत जाणीव होती. प्राचीन ऋग्वेद वाङ्‌मयात असे नमूद करण्यात आले आहे की सर्व मानवप्राणी समान असून त्यांच्यात बंधुत्वाचे नाते आहे. वेद, वेदांत वाङ्‌मयात याबाबत बराच ऊहापोह झालेला आपणास आढळतो. त्यामुळे काही तज्ञांनी हे विधान केले होते की, ''मानवाधिकार ही संकल्पना पाश्चात्य आहे.'' ते चुकीचे ठरते. प्राचीन काळी मानव जेवढा अधिकाराबाबत जागृत होता तेवढाच तो कर्तव्याबाबत जागृत होता. सर्वेजना: सुखिनो भवन्तु । ही धारणा पक्की होती.

पण आजच्या समाजाचे चित्र बदलले आहे. लोकशाही पध्दतीने जीवन जगत असतांना त्याचा जीवन जगण्याचा स्तर निश्चितपणे उंचावला आहे. Standard of Living वाढले पण Standard of Life मात्र वेगाने घटत आहे. आज आपणास भूतकाळचे स्मरण करण्याची आवश्यकता निर्माण झाली कारण यांतूनच काही मूल्यांचे संवर्धन होणार आहे. मानवाधिकार हे त्यातीलच एक सार्वभौम मूल्य आहे. १९४८ साली मानवाधिकारात्मक घोषणा करण्यात आली. त्याची महत्वाची बाब होती सामाजिक न्याय, स्वतंत्र, समता जागतिक स्तरावर निर्माण करणे.

बालकाच्या दृष्टीकोनातून विचार करता आज सर्वत्र जरी मानवाधिकारबाबत जागृती निर्माण करण्याचा प्रयत्न होत असला तरी चिंतनीय बाब अशी की किती बालकांना हा शब्द माहित आहे ? जेथे आमच्या शालेय अभ्यासक्रमात नागरिकशास्त्राला पाहिजे त्या प्रमाणात स्थान नाही तेथे 'मानवाधिकार' हा शब्द त्यांच्याकरिता केवळ स्वप्नच ठरतो. ''झोपड्याझोपड्यातून भारत वसला आहे'' असे विवेकानंद म्हणाले होते. पण ह्या खेड्यातील बालकांची अवस्था काय आहे ? घरचे दारिद्र्य अज्ञान ह्यामुळे तो इतका पिचला आहे की स्वत:चे काही अधिकार असू शकतात याची त्याला जाणीवही नाही. १४ वर्षापर्यंत शिक्षण सार्वजनिक व सक्तीचे असावे असा कायदाही झाला पण त्यासोबत विरोधाभासात्मक परिस्थिती अशी निर्माण झाली की बालकामागारांची संख्या वाढली त्यांच्या पुनर्वसनाचा प्रश्न भेडसावू लागला. कामगार विरोधी अनेक कायदे झाले पण समाजावर त्याचा परिणाम झाला का ? समाजाची मानसिकता बदलली का ? समाजाची मानसिकता बदलावयाची असेल तर उगवत्या पिढीवर संस्कार करावे लागतील. अर्थात बालवयातच हे संस्कार करावे लागतील व संस्कार करण्याचे उत्कृष्ट साधन आहे शिक्षण. शिक्षण हे संस्कार संक्रमणाचे साधन आहे. संस्कृती संवर्धनाचे साधन आहे पण मानवाधिकारात्मक शिक्षणाचा विचार मूल्यांना सोडून करता येणार नाही कारण आजचे युग विज्ञान व तंत्रज्ञानाचे युग आहे. आज जेवढी झपाट्याने विज्ञान तंत्रज्ञान आकाशाकडे झेपावते आहे तेवढेच भारतीय मूल्य ऱ्हास हा दिवसेंदिवस गहन होत जाणारा प्रश्न आहे. जडवादाचा प्रभाव संपूर्ण समाजावर पडलेला आहे. समाजात वाढलेला हिंसाचार, भ्रष्टाचार, धर्मवेड, अनैतिकता, सांप्रदायिकता हे मूल्य ऱ्हासाचे द्योतक आहे. मानव आपल्यातील मानवत्व हरवून बसला

(101)

व्याख्याता
ा, अकोला

ाणारे आहे.
क्षेत्रात एक
ायांना आज
प्राप्त झाले
ाध्द होते की
मानवप्राणी
ा आढळतो.
ारते. प्राचीन
भवन्तु । ही

ाण्याचा स्तर
आहे. आज
होणार आहे.
झाली. त्याची

ना प्रयत्न होत
अभ्यासक्रमात
वप्नच ठरतो.
अवस्था काय
ा याची त्याला
रोधाभासात्मक
गला. कामगार
ा ? समाजाची
संस्कार करावे
कृती संवर्धनाचे
ा युग विज्ञान व
ा मूल्य ऱ्हास हा
ालेला हिंसाचार,
व हरवून बसला

आहे. जागतिक स्तरावर ही समस्या भेडसावते आहे. शांतता न्याय चारित्र्य मूल्यांचा विचार केल्यास केवळ व्यक्तीगत मूल्यांचा विचार करून चालणार नाही तर त्याला सामाजिक व राष्ट्रीय संदर्भ हवा कारण मूल्यसंकल्पना ही मानवाचे जीवन व्यापणारी संकल्पना आहे. मूल्यसंस्कार करण्याचे महत्वाचे साधन आहे शिक्षण. शिक्षणाच्या माध्यमातून मानवाधिकारात्मक मूल्यांचे संस्कार व्यक्तीवर करावे लागतील. आज सर्वत्र मानवाधिकार शिक्षणाबाबत चर्चा होत आहे. मानवाधिकाराबाबत खालील विभाग पाडण्यात येतात.

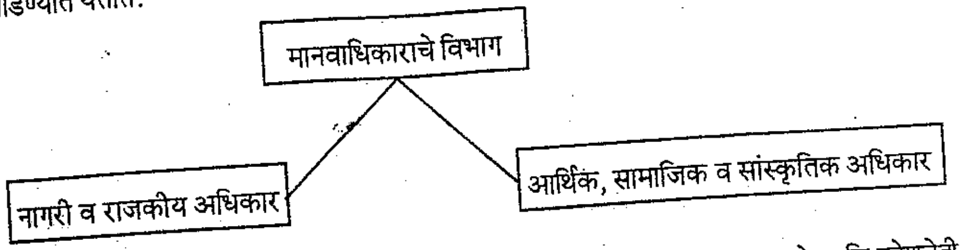

ह्या प्रत्येक विभागात येणाऱ्या घटकांचे मूल्यसंस्कार आज उगवत्या पिढीवर होणे आवश्यक आहे आणि कोणतेही नविन विचार पिढीत रूजवण्याचा महत्वपूर्ण मार्ग हा शिक्षण आहे. मानवाधिकार शिक्षणातून मानवाधिकारात्मक वृत्ती, सहनशीलता, आदर, एकात्मता, सद्भावना इत्यादी गुण मुलांमध्ये विकसित करावे लागतील.

काही तज्ञांच्या मते, ''मानवाधिकार'' हा शालेय स्तरावर एक विषय असावा काही तज्ञांच्या मते, अभ्यासपूरक उपक्रमातून मानवाधिकारात्मक मूल्यांचे संस्कार करावेत पण आजचा विचार केल्यास असे आढळते की मानवी संबंध आज अत्यंत गुंतागुंतीचे बनत आहे. संवेदनशील बनले आहे ह्याचा परिणाम राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर होतो आहे. मानवामानवातील संबंध दुरावत आहे. ''नरेची केला हीन किती नर'' ही उक्ती अत्यंत सार्थ ठरते आहे. अशा वेळी स्वत:च्या अधिकाराबाबत व्यक्ती जेवढी जागरूक आहे तेवढीच ती इतरांच्या अधिकाराबाबत जागरूक हवी. एवढेच नाही तर अधिकार व कर्तव्याच्या समन्वयाची जाणीव प्रत्येकाला हवी.

१४ वर्षाखालील मुलाला सक्तीचे व सर्वांगीण शिक्षण द्यावे हा सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय अतिशय स्तुत्य आहे पण हे कोणते शिक्षण असावे ? तर मानवीसंबंधाचा गुंता सोडविणाऱ्या शिक्षणाची आज आवश्यकता आहे त्याचा गाभा ''मानवाधिकारात्मक मूल्य'' हा असावा. "Know your Rights" हा युनोचा नारा आहे पण हे Rights समजण्यासाठी संपूर्ण शिक्षण प्रणालीच ह्या कल्पनेनी व्यापून जावी ही व्यापकता आणण्याकरिता Four pillers of Education ही संकल्पना आपणास आधार म्हणून स्विकारता येईल. खालील आकृतीत ही बाब स्पष्ट होते.

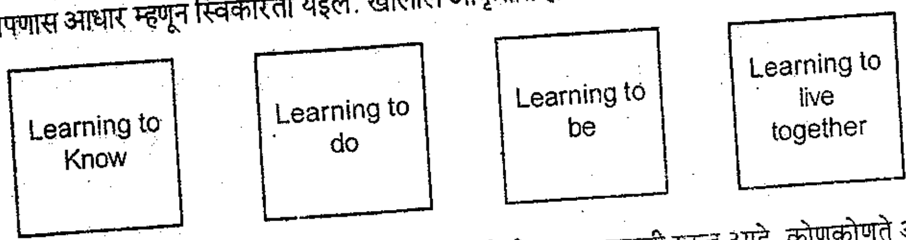

<u>Learning to know :</u> मानवाधिकार मूल्याबाबत जाणीव जागृती ही आज काळाची गरज आहे. कोणकोणते अधिकार त्याला व्यक्ती म्हणून मुख्य म्हणजे बालक म्हणून आहे हे कळायला हवे कारण हे कळल्याशिवाय व्यक्ती योग्य कृती करू शकणार नाही. पुढील आकृतीवरुन कोणकोणत्या मूल्याबाबत जाणीव जागृती आवश्यक आहे हे लक्षात येत.

(102)

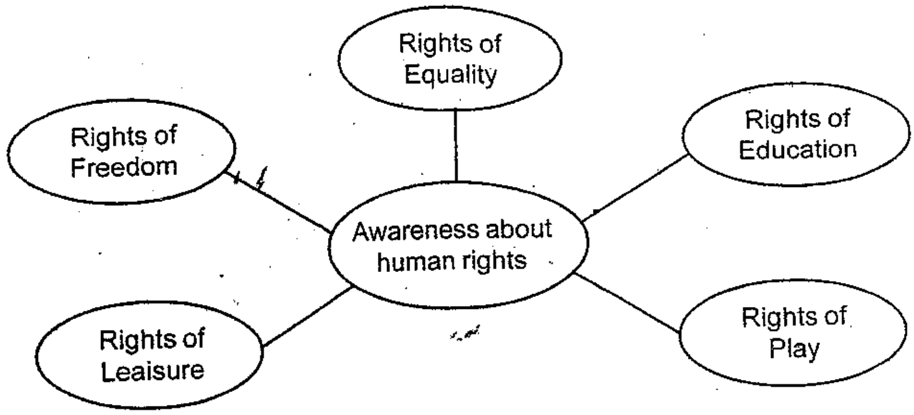

<u>Learning to do :-</u> शिक्षण हे केवळ माहितीप्रद नको. शिक्षणाच्या माध्यमातून नेमके काय साध्य करायचे आहे ? मानवाधिकारात्मक मूल्यशिक्षणातून केवळ व्यावसायिक कौशल्याचा पाया पक्का करावयाचा नाही तर अशी अधिक्षमता विकसित करावयाची आहे जी बदलत्या काळात इतरांशी व्यवहार कसे करावे ह्याबांबत योग्य भान बालकांच्या अंगी येईल. कारण आजूबाजूचे पूर्ण विश्व परिवर्तनीय असते. ह्या परिवर्तनात अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, कौटुंबिक घटक समाविष्ट असतात. ह्या परिवर्तनात बालकाला समायोजन साधता यावे ही अधिक्षमता विकसित करावी लागेल.

<u>Learning to be :-</u> मानवीय गुणांची, प्राचीन अध्यात्मिक मूल्यांची त्यात प्रामुख्याने क्रियात्मक, भावनात्मक, सौंदर्यात्मक, नैतिक, अध्यात्मिक मूल्यांची जोपासना अभिप्रेत असेल; केवळ जोपासनाच नाही तर ह्या मूल्यांचे संवर्धन बालकामध्ये व्हावयास हवेत आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे माझे अधिकार हे इतरांची कर्तव्य आहे व माझी कर्तवय ही इतरांचे अधिकार आहे. हे अधिकार व कर्तव्याच्या सन्मवयाच्या मुल्यांची जोपासना बालकाच्या अंगी निर्माण व्हावयास हवी.

<u>Learning to live together :-</u> एक संघर्ष विरहीत, सहनशील सनजीवन जगण्याची पात्रता बालकाच्या अंगी यावयास हवी, संघर्षासोबत द्वेष व सहनशीलता ह्या गुणाबाबत प्रेम त्याच्या अंगी निर्माण व्हावयास हवे त्याचप्रमाणे सहजीवन ही त्याची गरज बनायला हवी.

वरील चारही घटकांचा विचार केल्यास एक बाब लक्षात येते की मानवाधिकार हे स्वतंत्र व सार्वभौम मूल्य मानून त्याचेच अधिष्ठान शिक्षणाला व्हायला हवे. हा अभ्यासक्रम तीन घटकांशी निगडीत असावा. पुढील आकृतीवरुन ही बाब लक्षात येते.

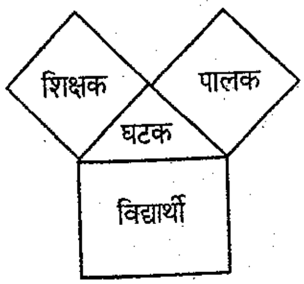

ह्याकरिता संपूर्ण अभ्यासक्रम मानवाधिकारात्मक मूल्याधिष्ठित विद्यार्थी असावा. पुढील आकृतीवरुन ही बाब सिध्द होते.

ायचे आहे ?
ी अधिक्षमता
ाकांच्या अंगी
क, आर्थिक,
ासित करावी

भावनात्मक,
त्यांचे संवर्धन
ी कर्तव्य ही
ाण व्हावयास

ाकाच्या अंगी
। त्याचप्रमाणे

। मूल्य मानून
ावरुन ही बाब

ब सिध्द होते.

मानवाधिकार मूल्याधिष्ठित अभ्यासक्रम

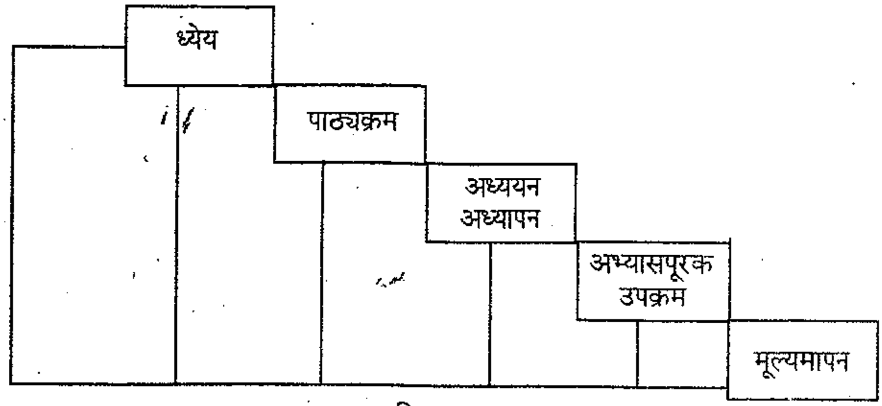

मानवाधिकारात्मक मूल्य

शिक्षक : शिक्षक हा शिक्षणप्रक्रियेतील महत्वाचा दुवा आहे. शिक्षकाच्या आचारविचारांचे परिणाम नकळत विद्यार्थ्यांवर होत असतात व ह्या निरीक्षणातून अनुकरणातून तो शिकत असतो. परिणामी शिक्षक हा सर्वसामान्यपणे खालील गुणांनी युक्त असावा.

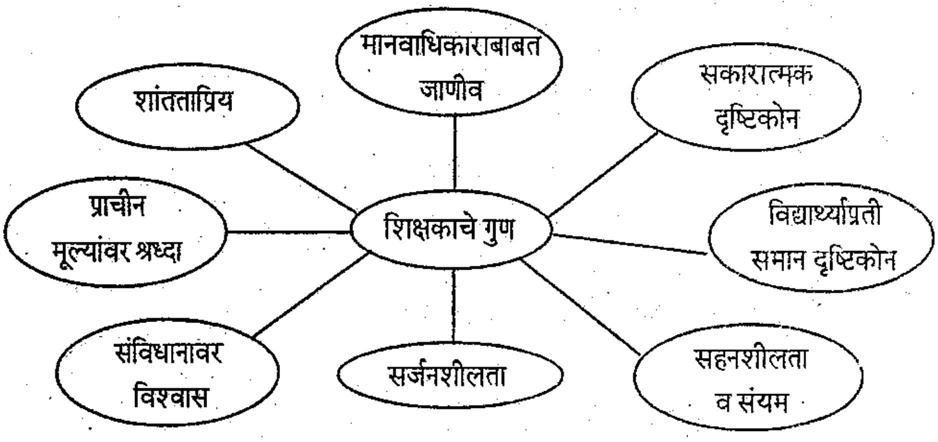

हे सर्व गुणांच्या विकसनासाठी अर्थात शिक्षक प्रशिक्षणाचा कार्यक्रमही तसाचा आखावा लागेल.

पालक : विविध पालक सभांच्या आयोजनातून पालकांमध्ये खालील गुणांच्या बाबत जाणीवजागृती निर्माण करता येईल.

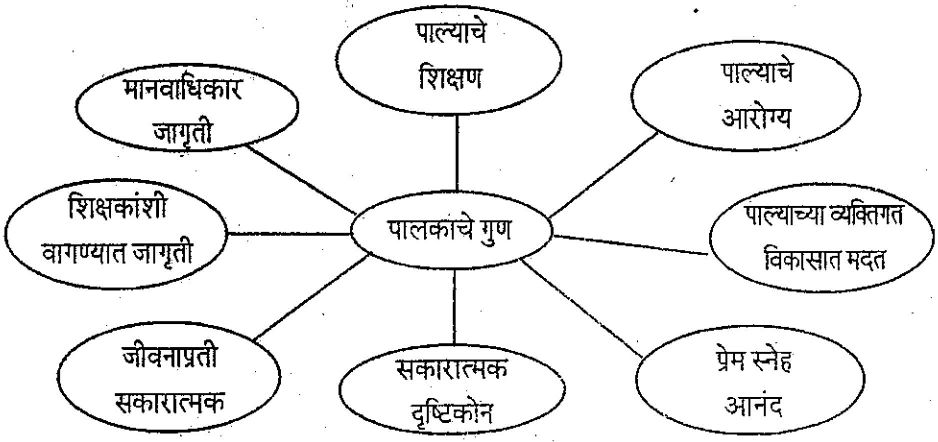

(104)

हे सर्व साध्य होण्याकरिता शाळेतील वातावरण लोकशाहीयुक्त हवे. ती शिक्षणयोजना संपूर्ण देशात ताबडतोब लागू करण्यात यावी.

वरीलप्रमाणे ही योजना राबविल्यास निर्माण होणारा समाज हा मानवाधिकारावर विश्वास ठेवणारा असेल. सर्व प्राचीन अध्यात्मिक शाश्वत मूल्यांवर विश्वास ठेवणारा असेल परिणामी समाजात शांतता, सुव्यवस्था, एकात्मता नांदेल. त्यायोगे राष्ट्रात, जगात शांतता निर्माण करणारी एक पिढी निर्माण होईल.

जगात शांतता, सुव्यवस्था, सामाजिक न्याय, समता स्थापन करावयाची असेल तर मानवाधिकारात्मक मूल्य शिक्षणावर भर द्यावा लागेल.

सणासुदींच्या शुभमुहूर्तावर
जनकल्याण बँकेतर्फे
वाढीव व्याज दर !

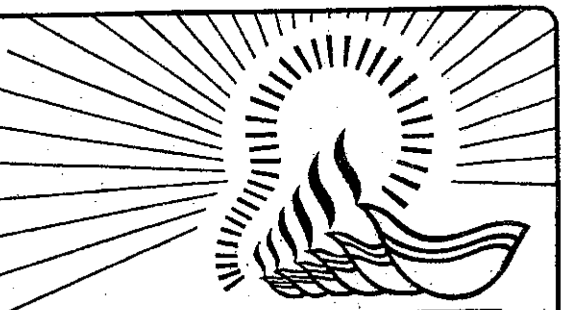

२३.०९.२००६ पासून सुधारीत व्याज दर खालील प्रमाणे

मुदत ठेवी	सर्वसामान्य ठेवी %	ज्येष्ठ नागरिक / एक रकमी मोठ्या ठेवी / रजि. को. ऑप. सोसा. (%)
३० ते ९० दिवस	६	७
९१ ते १८० दिवस	६.५	७.५
१८१ ते १ वर्ष	६.७५	७.७५
१ वर्षाहून अधिक ते २ वर्ष	७.७५	८.५०
२ वर्षापुढे ते ५ वर्ष	८.२५	९

जन - कर बचत ठेव योजना
* व्याज दर:९% मुदत : ६० महिने
ठेवी: १,००,०००/- (आयकर कायद्याच्या ८० सी कलमांतर्गत)
आपल्या जवळच्या शाखेशी संपर्क करा आणि आपल्या ठेवी गुंतवा, आजच!

स्पेशल सेविंग्ज बँक अकाऊंट आणि
स्पेशल करंट अकाऊंट

बँकेतर्फे विशेष आकर्षण *
- व्यक्तिगत एक्सिडेंटल इन्शुरन्स
- व्यक्तिगत चेक बुक
- युटिलिटी बिल पेमेंट सुविधा
- डिमांड ड्राफ्ट / पे ऑर्डर
- ए.टी.एम. कार्ड

* अटी लागू

BAJAJ Allianz लाईफ इन्शुरन्ससाठी ◀ गटबंधन ▶ IFFCO-TOKIO जनरल इन्शुरन्ससाठी

एनी ब्रॅन्च बँकिंग
बँकेच्या २५ शाखा व एका एक्स्टेंशन काउंटर द्वारा पैसे जमा करणे / निवेष शक्य !

RTGS (रियल टाईम ग्रॉस सेटलमेंट)
भारतभर कुठेही शीघ्र प्रदान प्रणाली।
सर्व शाखांमध्ये उपलब्ध

शिवाजी पार्क शाखा दि. २४.०९.२००६ पासून आठवड्याचे सातही दिवस उघडी राहणार
रविवार वेळ सकाळी ९.०० ते दुपारी १२.००

जनकल्याण
जनकल्याण सहकारी बँक लि.
(शेड्यूल्ड बँक)
स्पर्श आपुलकीचा, संबंध वर्षानुवर्षांचा
मुख्य कार्यालय : विवेक दर्शन, १४०, सिंधी सोसायटी, चेंबूर, मुंबई-४०००७१.
फोन:२५२२२५८२ फॅक्स:२५२३०२६६

L'amour, Mumbai

मुंबई व मुंबईच्या बाहेरील भागात पसरलेल्या २५ शाखांद्वारे उत्कृष्ट ग्राहक सेवेस सदैव तत्पर

(115)

पर्यावरण शिक्षण व मूल्यशिक्षण - सहसंबंधात्मक उपागम

"२१ व्या शतकातील मूल्यशिक्षणाचे भवितव्य" ह्या विषयावर अमरावती येथे झालेल्या शिक्षण परिषदेत सादर करण्यात आलेला निबंध.

सौ. वसुधा वि. देव,
अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

आधुनिक काळातील संकल्पनांपैकी पर्यावरण शिक्षण ही एक आधुनिक शिक्षणाची संकल्पना मानली तरी ही संकल्पना प्राचीन आहे. या विश्वाच्या उत्पत्तीपासून जशी सजीव सृष्टी आहे त्याचप्रमाणे निर्जीव सृष्टीही आहे. सजीव सृष्टीवर आपल्या आजूबाजूला असलेल्या या निर्जीव घटकांचा परिणाम होवून मानवी जीवन प्रभावित होत चालले आहे.

पर्यावरण म्हणजे व्यक्तीविकासावर, जीवनावर परिणाम करणारे अनेक घटक असून या सर्व घटकांचा - मानवी जीवनावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास म्हणजे "पर्यावरण शिक्षण" होय.

डॉ. आर. सी. शर्मा यांच्या मते, विद्यार्थ्यांना पर्यावरणाविषयी ज्ञान देवून त्यांच्या अंगी पर्यावरण संवर्धनाविषयी सकारात्मक दृष्टिकोण निर्माण करण्याची प्रक्रिया म्हणजे पर्यावरण शिक्षण होय.

मानवी जीवनाच्या संपूर्ण विकासाशी, प्रक्रियेशी पर्यावरणातील सर्व घटकांचा अत्यंत निकटचा,, जवळचा संबंध असलेला दिसतो. मानवी जीवनाचा इतिहास हा संघर्षाचा असून ह्या संघर्षात आजूबाजूच्या घटकांचा जवळचा संबंध दिसतो.

आपल्या सभोवती असणाऱ्या परिसराचा वातावरणाचा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष परिणाम व्यक्तीच्या शारीरिक तसेच मानसिक स्वास्थ्यावर पडत असतो. निसर्गातील नद्या, नाले, पर्वत, वृक्ष, बल्लरी, सरोवरे, हवा, पाणी, जमीन या सर्व घटकांचा मानवी जीवनावर परिणाम होतो. हे घटक एकमेकांवर अवलंबून असतात. मानव हा पर्यावरणातील अत्यंत महत्वाचा घटक होय. म्हणून पर्यावरणाच्या समतोलाशी, संतुलनाशी त्याचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे.

मानवी जीवनाचा इतिहास अभ्यासल्यास पर्यावरण शिक्षणाचे मूळ आपल्याला अत्यंत प्राचीन काळात दिसते. वेदकाळात मानवी जीवनाचे सूत्र "जीवेत शरद: शतम" असे होते. त्यांचे जीवन मूल्याधिष्ठित होते. श्रेष्ठतम चिरंतन जीवनमूल्ये व संस्कार यांनी जोपर्यंत मानवी जीवन प्रभावित होते तोपर्यंत जीवन चक्र, पर्यावरण संतुलन विस्कळीत झालेले नव्हते.

वेडवाङ्मय वेदकाळ यात आपल्याला पर्यावरण शिक्षणाचे मूळ आढळते. प्राचीन ऋषी मुनींनी जीवनाच्या यशस्वितेचे व सार्थकतेचे गमक किंवा सूत्र पर्यावरणाशी जोडले.

विकास अवस्थेत जसजसे नवनवीन शोध लागून अनेक क्षेत्रात जसजसा त्याला विजय मिळत गेला तसतशी निसर्गावर विजय मिळविण्याची लालसा मानवाच्या मनात निर्माण झाली. हळूहळू विज्ञानाच्या साहाय्याने निरनिराळ्या क्षेत्रात संशोधन व शोध मालिका सुरू झाली. विज्ञानाच्या साहाय्याने त्याच्या जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत उपयुक्त अश्या साधनांमुळे त्याचे जीवन आरामदायक सुविधापूर्ण होत गेले. यात तो आपल्या जीवनाची सफलता शोधू लागला. यंत्रयुगात तर तो यंत्राचा जणू गुलामच बनला. निसर्गावर विजय मिळाल्याचा असुरी आनंद त्याच्या मनात निर्माण झाला. ज्ञानाचा प्रस्फोट झाला. भौतिकशास्त्र विषयात नेत्रदीपक प्रगती करणाऱ्या मानवाला काही अशक्य नाही असा सार्थ आत्मविश्वास बाळगता येईल. इतकी मानवाने आज प्रगती केलेली असली तरी मानवी जीवन आज असुरक्षित होवून बसलेले आहे.

निरोगी बीज अंकुरण्यातून बहारदार वृक्षाची निर्मिती ज्याप्रमाणे होते त्याचप्रमाणे मूल्य रुजवूनच आदर्श मानव्याची

(108)

निर्मिती होते. आज भौतिकवादाकडे झुकलेल्या समाजात प्राचीन संस्कृती, मूल्ये, परंपरा यांची ठिकठिकाणी पायमल्ली होत चाललेली दिसते. मानवाने कमावलेल्या शक्तीसामर्थ्याबरोबर त्याच्याशी सुसंगतता साधणारी मानवी मूल्ये तो विसरला आहे. आपले मानवत्व तो हरवून बसला आहे. स्वत:च्या स्वार्थ, मोहापायी प्राचीन जीवनमूल्यांचा आज आपल्याला विसर पडलेला दिसतो.

वाढत्या लोकसंख्येमुळे नवी वस्ती, शहरे, कारखाने यांची उभारणी, जंगलतोड, औद्योगिक क्रांती यामुळे अनेक नवे प्रश्न, समस्या निर्माण झाल्या आहे. निसर्गचक्र, पर्यावरण संतुलन यात असमतोल निर्माण झाला आहे. प्रदूषणाची समस्या निर्माण झाली आहे. विज्ञानाने मानवी जीवनाला सफलता आल्यासारखी वाटत असली तरी सार्थकता मात्र त्याला प्राप्त झाली नाही. उलट विनाशाकडे त्याची वाटचाल सुरू आहे असे म्हणायला हरकत नाही.

२१ व्या शतकाच्या उंबरठ्यावर अनेक समस्या घेवून उभ्या असणाऱ्या मानवाला आज ह्या जीवनमूल्यांचे व पर्यावरणाचे एकमेकांशी असणारे नाते पडताळून पाहण्याची वेळ पुन्हा आलेली आहे आणि म्हणूनच संकल्पना उदयाला येते ती "पर्यावरण शिक्षण व मूल्यशिक्षण ह्यातील सहसंबंधात्मक उपागमाची".

पर्यावरण शिक्षण व मूल्यशिक्षण यांच्या सहसंबंधात्मक उपागमातून ही बाब सिद्ध होते की, पर्यावरणात्मक ज्ञान संक्रमणातून मूल्यसंस्कार होणे ही बाब महत्वाची आहे. पर्यावरणात्मक मूल्य व मूल्यसंक्रमण ह्यांचा परस्पर संबंध आहे. नव्हे पर्यावरण शिक्षणातून मूल्यांचे संक्रमण होते.

शिक्षण ही प्रक्रिया आहे. उद्देश, प्रक्रिया व मूल्यसंस्कार यातूनच प्रस्तुत (Input) (Process) (Out put) उपागमाचा विचार करावा लागेल.

पर्यावरण शिक्षणाचे उद्देश (Input)

१) सौंदर्यात्मक दृष्टीचा विकास

२) वृक्षारोपण व वृक्षसंवर्धन

३) वैज्ञानिक दृष्टिकोण

४) अध्यात्मिक दृष्टिकोण

५) आरोग्यपूर्ण जीवन

६) सांस्कृतिक घटकांची जोपासना

७) सामाजिक आरोग्य

८) राष्ट्रीय संपत्तीची जोपासना

९) स्थानिक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पर्यावरणाचे संरक्षण

वरील मूल्यांची जोपासना पर्यावरण शिक्षणातून करण्यासाठी शिक्षणप्रक्रियेअंतर्गत खालील मुद्यांचा विचार करावा लागेल.

शिक्षण प्रक्रिया (Process)

१) नैसर्गिक परिसराची फसवणूक

२) वृक्षारोपण, संगोपन, संवर्धन व वन्य जीव जोपासनेचे महत्व

३) पर्यावरण निरीक्षण क्षमता व चिकित्सक दृष्टिकोनाचा विकास करणे.

४) पर्यावरण हा खरा मित्र हा भावनावृद्धी करणे.

५) पर्यावरणासंबंधी व आरोग्यविषयक सवयी विकसित करणे.

६) पर्यावरणविषयी कर्तव्य, हक्क व सामाजिक बांधिलकी.

७) प्रदूषण, उपचार, उपाय याविषयी जाणिवजागृती.

८) नैसर्गिक संपत्तीचे संरक्षण

९) शालेय, स्थानिक, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर परिषदा व चर्चा सत्रे यांचे आयोजन

पर्यावरण शिक्षण प्रक्रियेची निष्पत्ती ही मूल्यसंस्कारात होते व खालील मूल्यांचे संस्कार पर्यावरण शिक्षणातून घडून येतात.

मूल्यसंस्कार (Out put)

१) सौंदर्यात्मक मूल्य	२) वैज्ञानिक मूल्य
३) आध्यात्मिक मूल्य	४) आरोग्यविषयक मूल्य
५) सांस्कृतिक मूल्य	६) सामाजिक मूल्य
७) राष्ट्रीय मूल्य	८) वैश्विक मूल्य

तात्पर्य

पर्यावरण शिक्षण व मूल्यशिक्षण ह्यांच्या सहसंबंधात्मक उपागमातून ही बाब सिद्ध होते की, पर्यावरण शिक्षण हे केवळ पर्यावरण उन्नतीकरीताच घ्यावयाचे नसून त्यातून व्यक्तिगत विकास, तयायोगे समाजाचा व राष्ट्राचा विकास साधायचा आहे व मूल्यविकसनातून पर्यावरण विकसन व संवर्धन साधावयाचे आहे.

(107)

शैक्षणिक संशोधनातील आंतरशाखीय उपागम

सौ. वसुधा वि. देव
अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

२१ व्या शतकात आम्ही पदार्पण केले आणि आम्हास तीव्रतेने जाणीव झाली की ज्ञानाचा प्रचंड स्फोट झाला आहे. ज्ञानवृक्षाच्या अनेक शाखा आता स्वतंत्र वृक्षाचे रूप धारण करीत आहेत. प्रत्येक ज्ञानशाखेत नवनवीन ज्ञानांची भर पडत आहे. नवनवीन संकल्पनांचा उदय होतो आहे. नवनवीन पद्धतीशास्त्र विकसित होत आहे. ज्ञानाच्या कक्षा रूंदावत आहेत. ज्ञानसीमा अमर्याद होत आहे. त्याचबरोबर सीमरेषा पुसट होत आहेत. प्रत्येक ज्ञानशाखेचे अनुभवाचे स्वतंत्र क्षेत्र असले तरी ह्या सर्व अनुभव क्षेत्राची गुंफण होत आहे. मानवी ज्ञान हे विविध ज्ञानशाखेत विभाजित करता येते. त्यामुळेच मानव्य शाखा, कलाशाखा, वाणिज्यशाखा, कृषीशाखा, विज्ञानशाखा, तंत्रविज्ञान शाखा अशा कितीतरी ज्ञानशाखांचा परस्पर संबंध असतो. किंबहुना ही आज काळाची गरज आहे. ज्ञानशाखा म्हणजे Watertight Compartment असलेली स्थिती नव्हे. ज्ञानाला एकसंध दृष्टीकोनातून पाहिल्यास विविध ज्ञानशाखेतील साचेबंदपणा घालविता येऊ शकतो.

वरील सिद्धांत शैक्षणिक संशोधनाच्या संदर्भात लागू केल्यास एक बाब निदर्शनास येते ती ही की संशोधन समस्येचे आकलन होत असताना आपल्याला ज्ञानशाखांच्या मर्यादा ओलांडाव्या लागतात. इतर ज्ञानशाखांमधील संकल्पना इतर ज्ञानशाखांमधील संशोधन पद्धतीशास्त्र स्विकृत करावे लागते आणि नेमके या बाबीचा साक्षात्कार होणे (Realization) म्हणजेच संशोधनात आंतरशाखीय उपागम स्विकारणे होय. आंतरशाखीय संशोधनात असे गृहित धरण्यात येते की ज्ञान विस्तृत आहे. संशोधन समस्या ही "Multidimensional" असते. संशोधनातील प्रत्येक "dimension" चा विचार करावा लागेल.

संशोधन विषयात काही मनुष्याच्या बाह्य वर्तनाचा अभ्यास करणाऱ्या काही संशोधन समस्या असतात. यांचा विचार करताना आम्हास ह्या गोष्टींचे भान ठेवावे लागेल की मानवाच्या अभिव्यक्त होणाऱ्या वर्तनावर बाह्य घटक व अंतर्गत घटकांचा परिणाम होतो. बाह्य घटकात प्रामुख्याने आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, भौगोलिक, आणि कितीतरी घटकांचा समावेश होतो तर अंतर्गत घटकात मानसशास्त्रीय तसेच जीवशास्त्रीय घटक समाविष्ट आहे.

परिस्थितीकीय संशोधनात (Ecological Research) मध्ये भौतिक, भौगोलिक, जीवशास्त्रीय पर्यावरणात्मक इत्यादी घटकांचा समावेश करावा लागेल.

पर्यावरणात्मक संशोधनातही विविध घटकांचा समावेश होतो. कारण पर्यावरण ही संकल्पना केवळ नैसर्गिक पर्यावरणापुरतीच मर्यादित ठेवता येणार नाही तर त्यातही शैक्षणिक, सामाजिक, राजकीय, कौटुंबिक, सांस्कृतिक, आर्थिक इत्यादी घटकांचा समावेश करावा लागेल.

वरील विवेचनावरून ही बाब निश्चितपणे सिद्ध होते की शैक्षणिक संशोधन आता फक्त एकाच शाखेत बंदिस्त करता येणार नाही तर बहुशास्त्रीय दृष्टीकोनातून त्याचा विचार करावा लागेल व हा विचार करीत असताना त्यातून नवनवीन संकल्पाची निर्मिती करता येईल. नवनवीन ज्ञानशाखेची निर्मिती करता येईल. उदा. Science Education, Mathematical Education, Language Education, Biological Foundations of Educatiom, Environmental Education, Bio-Physics अशा नवनवीन शाखा निर्माण करता येतील.

प्रत्येक संशोधन विषय आंतरशाखीय असतोच असे नाही पण तो आंतरशाखीय बनविता येऊ शकतो. त्यासाठी खालील उपायांचा अवलंब करता येईल.

१) क्रमान्वित अध्ययन संकल्पनेचा आधार :

क्रमान्वित अध्ययनात ज्याप्रमाणे मूळ विषयाचे छोट्या छोट्या घटकात विश्लेषण करावे लागते. घटक विश्लेषणानंतर

कार्यक्रमाच्या चौकटीचे लेखन करावे लागते व त्यानंतर त्याची पडताळणी होते तद्वतच संशोधन विषयाचे सर्वप्रथम उद्दिष्टे निर्धारीत करून त्यानंतर संशोधन विषयाचे विविध घटकात विश्लेषण करून त्या घटकांची तपासणी करण्याकरीता त्या घटकांचा प्रभाव पडताळून पाहण्याकरीता संशोधनाची रूपरेखा आखावी लागेल व त्यानुसार संशोधन साधने व पद्धती यांचा अवलंब करावा लागेल पण याकरीता संशोधकाला त्या विश्लेषित घटकाचे ज्ञान असावे.

२) संशोधन पद्धतीशास्त्रात स्विकृती :

शैक्षणिक संशोधन आंतरशाखीय बनविण्याकरिता इतर ज्ञानशाखामधील संशोधन पद्धतीशास्त्र स्विकृत करावे लागेल. उदा. विविध विषयातील विविध चाचण्यांचा अवलंब करता येईल. फ्रॉईडच्या मानसोपचार पद्धतीतील Psychometery आणि Clinical Interview चा वापर करता येईल. मानव्यशास्त्रातील निरीक्षण पद्धतीचा अवलंब करता येईल. अशा प्रकारे विविध पद्धतीशास्त्र संशोधनात वापरता येतील.

३) संकल्पना संरचनेस स्विकृती :

शैक्षणिक संशोधनात नवीन संकल्पनांची निर्मिती करायची असल्यास इतर शाखामधील संकल्पना संरचना स्विकारावी लागेल. उदा. मानवी वर्तनावर जीवशास्त्रीय घटक कार्य करतात. जीवशास्त्रीय घटकामुळे शैक्षणिक संपादनावर परिणाम होतो पण प्रथम जीवशास्त्रीय संकल्पना आधारभूत मानून शैक्षणिक संकल्पनांची निर्मिती करावी लागेल.

काही आंतरशास्त्रीय संशोधने :

१) डॉक्टर श्रीमती लक्ष्मी राव यांचा Noise Pollution चा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम.

२) डॉक्टर प्रणोती माकडे यांचे सिझेरिअन बेबी व non-सिझेरिअन बेबी यांच्या शैक्षणिक संपादनातील फरक स्पष्ट करणारे संशोधन.

३) डॉक्टर शशी वंजारी यांचे संशोधन जीवशास्त्र व शिक्षण यांचा सहसंबंध जोडणारे आहे. Uric acid & Serum Colesterol यांचा विद्यार्थ्यांच्या संपादन क्षमतेवर होणारा परिणाम ह्यात पडताळून पाहण्यात आला आहे.

४) सोधी पूनम M. Ed. यांचा संशोधनाचा विषय, "Changing Attitude Of Women Graduates About Home Management Through Environmental Education."

५) Hans Hogenhaven : "Medical & Psychological Scientific Research On Yoga And Meditation."

आंतरशास्त्रीय संशोधनाची उपयुक्तता

१) प्रत्येक समस्येला विविध दृष्टीकोनातून बघण्याची वृत्ती निर्माण होते.

२) विविध ज्ञानशाखेचे सखोल ज्ञान प्राप्त होवून बहुआयामी व्यक्तीमत्व विकासास हातभार लागतो.

३) विविध संशोधन पद्धतीशास्त्रांचे ज्ञान होते.

४) विविध शाखेतील नवनवीन संकल्पनांचे ज्ञान होते.

५) संशोधकांच्या सर्जनशीलतेत वाढ.

६) संशोधन वस्तुनिष्ठ होते.

७) नवनवीन संकल्पना व ज्ञानशाखांची निर्मिती.

८) ज्ञानशाखांची नवनवीन दालने संशोधनास उपलब्ध होतात.

वरील सर्व विवेचनांचा विचार करता संशोधन हे आंतरशाखीय असणे ही काळाची गरज आहे.

शिक्षण देणाऱ्या शिक्षकांनी बाल व्हावे आणि शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी मोठे व्हावे. शिक्षक जर बाल होत नसेल तर तो शिक्षण देत नाही व विद्यार्थी मोठा होऊ शकत नसेल तर तो शिक्षण घेत नाही असे समजले पाहिजे.

- विनोबा भावे

राष्ट्र निर्माण आणि शिक्षण

. सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

नवीन सहस्त्रकातील मानवाचा प्रवेश हा अतिशय समर्थपणे झाला. अनेक सुखे आज मानवाच्या पायाशी लोळण घेत आहेत. प्रत्येक क्षेत्रात आज भारत प्रगतिपथावर आहे. नव्हे बड्या राष्ट्राच्या रांगेत उभा आहे. नवीन सहस्त्रकाची पहाट झाली ती मनाला अतिशय भुरळ पाडून गेली. ह्याच पहाटेची मोहक किरणे मनाला अल्हाददायक होती पण ती फारच थोडावेळ कारण आता त्याची दाहकता वाढते आहे. नवीन सहस्त्रक आमच्याकरिता जेवढी सुखसमृध्दी घेवून आले तेवढेच दारिद्र्य ही घेवून आले हे विधान थोडं धाडसी ठरेल कारण समृद्धी व दारिद्र्य ह्या परस्पर विरोधी बाबी आज आमच्या देशात हातात हात घालून अत्यंत समाधानाने वावरत आहेत. एकीकडे आर्थिक संपन्नता त्याचबरोबर दुसरीकडे वैचारिक विपन्नता एकीकडे भौतिक समृद्धी तर त्याचसोबत अध्यात्मिक विपन्नता एकीकडे शांततापूर्ण सहजीवनाचा नारा तर दुसरीकडे वाढता हिंसाचार, एकीकडे नैतिकतेचे धडे तर दुसरीकडे नैतिक विपन्नता, एकीकडे नारीपूजेचे स्तोम तर दुसरीकडे नारीवर होणारे बलात्कार हा विरोधाभास पाहिल्यावर मन खिन्न होते व सहज मनात विचार येतो की, "मेरा भारत महान" असे जेव्हा आम्ही म्हणतो तेव्हा खरच का माझा भारत महान ? माझा भारत महान तर मी एवढी खुजी का ? मी एवढी संकुचित का ? हा विरोधाभास का ? महान राष्ट्रातील मी महान व्यक्ती का असू नये ? हा विचार संवेदनशील मनाला नैराश्य देतो. प्रत्येकच संवेदनशील मन ह्या करिता टाहो फोडत असेल हा विरोधाभास का ? आणि हा विरोधाभास दूर केव्हा होणार ? तो होणार आहे किंवा नाही. भारतीय संस्कृती आम्हास आशावाद शिकविते आम्हाला ती वैफल्यग्रस्त होवू देत नाही आणि म्हणूनच समाजात नित्य सृजनशील विचारांची निर्मिती सातत्याने होत असते. आज आमची ही अवस्था होण्याकरिता जबाबदार कोण ? समाज ? व्यक्ती ? शासन ? शिक्षण ? राजकारण ? की समाजकारण ? हा विषय वादाचा होईल पण एक मात्र खरे की ज्वलंत राष्ट्रीय अस्मिता मनामध्ये असणारी पिढी घडविण्यास मात्र आम्ही अपयशी ठरलो आहोत. राष्ट्र घडवायचे असेल तर त्या राष्ट्राबाबत प्रेम असणारी पिढी अस्तित्वात असावी लागते पण दुर्दैवाने म्हणावे लागते की आमच्या देशाचा युवा वर्ग हा आपल्या देशावर नाही तर परकीय देशावर प्रेम करतो. परकीय तत्वज्ञान, परकीय राजकारण एवढेच कमी म्हणून की काय आज पण त्याचे विचारही परकीयच. परकीय विचारधारेचे आक्रमण आज आमच्या युवापिढीवर झाले आहे. ही परिस्थिती पाहिल्यावर मनाला प्रश्न पडतो की ह्यासाठीच का स्वातंत्र्याचा आम्ही एवढा खटाटोप केला ? ह्यापेक्षा पारतंत्र्य बरे होते. किमान राष्ट्रीयत्वाची भावना जनतेत जागृत होती. जीवन जगण्याची ती प्रेरणा होती. पण आज ही प्रेरणाच आम्ही हरवून बसलो आहोत. राष्ट्रीयत्व हा आमचा आत्मा तोच आम्ही गमावून बसलो आहोत. सतत गुलामगिरीमुळे आम्हास वैचारिक गुलामगिरीची सवय झाली आहे. विदेशी तेवढे चांगले व स्वदेशी तेवढे टाकाऊ ही आमच्या पिढीची धारणा होत आहे. त्याचा परिणाम म्हणून नकळत का होईना आमचा भारत पुन्हा गुलामगिरीत जात आहे. केव्हा जागे होणार आहोत आम्ही ? कोण जागे करणार आम्हास ? राष्ट्र खचले असले तरी राष्ट्राचा आत्मा कायम आहे हा आत्मा आहे. अध्यात्म ह्यामुळेच आता राष्ट्रउभारणी शक्य होणार आहे. अर्थात राष्ट्राची उभारणी करायची असेल तर शिक्षणाला पुढे सरसावेच लागेल. कारण शिक्षण हे समाजनिर्मितीचे साधन आहे. शिक्षण हे सुसंस्काराचे साधन आहे. शिक्षण हे संस्कृती संक्रमणाचे साधन आहे. राष्ट्राला प्राण अर्पण करण्याची जबरदस्त क्षमता शिक्षणात आहे. राष्ट्रनिर्मिती करायची असेल तर उगवत्य पिढीवर योग्य संस्कार करावे लागतील.

भारतीय संस्कृती प्राचीन आहे. भारतीय अध्यात्म अजरामर आहे, अद्वैत आहे. ते आम्हास द्वैत भाव शिकवित नाही. असे जर आहे तर ह्या बदलत्या परिस्थितीत ते पुनरुज्जीवन करावयास

नको का ? स्वामी विवेकानंद म्हणतात, "भारताला घडवायचे असेल तर भारतीय अध्यात्म आम्हास पुनरुज्जीवीत करावे लागेल याचाच अर्थ राष्ट्रनिर्मितीच्या कार्यात आता अध्यात्मिक शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही कारण भौतिक शिक्षण हे मानवाला मानवत्व विसरायला लावते तर अध्यात्मिक शिक्षण हे मानवीय दृष्टिकोन निर्माण करते. भौतिक शिक्षण हे केवळ *Information* प्रदान करते तर अध्यात्मिक शिक्षण हे *Wisdom* प्रदान करते. भौतिक शिक्षणातून केवळ भौतिक सुखाचीच प्राप्ती होते तर अध्यात्मिक शिक्षणातून निखळ आनंदाची प्राप्ती होते. ह्या सर्व बाबींचा विचार करता एक बाब महत्वाची की शिक्षणाचा पाया हा निश्चितपणे अध्यात्म असावा याचा अर्थ आधुनिक विज्ञान अमान्य करणे असा होत नाही. एक काळ होता जेव्हा जनता विज्ञानाकडे पाठ फिरवून केवळ धर्मतत्वांनाच जुमानणारी होती पण आज आपणास असे आढळते की धर्माकडे पाठ फिरवून केवळ विज्ञानाभिमुख निर्माण होत आहे. पण ह्या दोहोंचा समतोल शिक्षणात व्हावा अर्थात धर्म अध्यात्म ह्या दृष्टीने विचार केल्यास शिक्षणाचे ध्येय हवे. *"Developmet of effective personality"* असे व्यक्तिमत्व समतोल असते व ह्या समतोलातूनच राष्ट्राचा विकास शक्य होतो. व्यक्तीमत्वाचा समतोल विकास म्हणजे शिक्षण, सर्वांगीण विकास म्हणजे शिक्षण या ऐवजी व्यक्तीमत्वाचा प्रभावी विकास म्हणजे शिक्षण अशी परिभाषा करावी लागेल. ह्या प्रभावी व्यक्तीमत्वाचे लक्षण असेल प्रभुत्व अर्थात *Mastery* म्हणजेच प्रभावी व्यक्तीमत्व संपादन केलेल्या व्यक्तीमत्वाचे पुढील दोन पैलू राहतील.

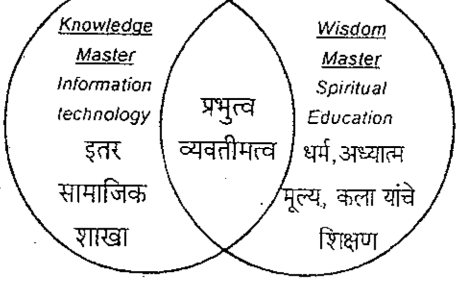

म्हणजेच *Knowledge Master + Wisdom Master = effective personaly* व्यक्ती *Knowledge Master* होण्याकरिता त्याला *Information technology* चे ज्ञान व्हावे लागेल. त्याचसोबत त्याला विज्ञान व इतर सामाजिक शास्त्रे शिकवावी लागतील. त्याचप्रमाणे व्यक्ती *Wisdom Master* होण्याकरिता त्याला *Spiritual Education* घ्यावे लागेल. ह्यात प्रामुख्याने मूल्य, शाश्वस्त तत्वज्ञान धर्म अध्याम्य याचे शिक्षण घ्यावे लागेल. त्याचसोबत योग व ध्यान यांचेही प्रशिक्षण द्यावे लागेल. सर्वात महत्वाचे म्हणजे आज ज्या विषयांना आम्ही वैकल्पिक विषय म्हणून स्थान दिले आहे ते छात्रसेना स्काउट गाईड कार्यानुभव यासारखे विषय आवश्यक करावयास हवेत. दुर्दैवाची बाब ही की ज्यांना आम्ही वैकल्पिक विषय संबोधतो ते राष्ट्रजीवनाची अतिशय महत्वाची अंगे आहेत. शिक्षणातून त्यांचेच स्थान कमी करणे म्हणजे राष्ट्रीय अस्मिता धोक्यात आणणे होईल. आज शाळा-शाळातून सैनिक तयार व्हावयास हवेत, उत्पादक तयार व्हावयास हवेत. उपदेशक तयार व्हावयास हवेत. मुख्य म्हणजे शाळा-शाळातून मानव तयार व्हायला हवा. दुर्दैवाने आज असे घडताना दिसत नाही. समग्र जीवनप्रणालीवर आमच्या शिक्षणप्रणालीने घाव घातले त्याचे तुकडे केले व त्याच तुकड्यांना कवटाळून आज आम्ही राष्ट्रनिर्माण कार्याच्या गोष्टी करीत आहोत. जीवन हे एवढे संकुचित नाही. जीवनात येणारे अनुभव एवढे संकुचित नाही. ह्या प्रत्येक अनुभवास सामोरे जाण्याची पात्रता, प्रत्येक व्यक्तीत निर्माण व्हावयास हवी. मुख्य म्हणजे हे सर्व करीत असताना त्याचे मानवत्व कायम रहावयास हवे. आज नेमके हेच मानवत्व हरवून जात आहे.

अरे माणसा माणसा । किती झालास तु हीन
तुझ्या परीस बरे रे । मुके जनावर दीन ।

असे म्हणण्याची वेळ आज आली आहे. हे मानवपण जागृत करण्याकरिता व्यक्तीला आपले अधिकार व आपली कर्तव्य ह्यांच्याबाबत जाणीव जागृती करावी लागेल. माझे अधिकार ही इतरांची कर्तव्य व इतरांची कर्तव्य ते माझे अधिकार ही मानवाधिकाराबाबत जाणीव जागृती व्यक्तीत सुरवातीपासूनच व्हावयास हवी व त्याकरिता शिक्षणात मानवाधिकारात्मक मूल्यांचा अंतर्भाव असावा नव्हे अभ्यासक्रमातील काही भाग हा मानवाधिकार मूल्याधिष्ठित असावा. मानवविकासाच्या

विविध टप्प्यावर मानव म्हणून माझे अधिकार काय आहेत याचे भान शिक्षणातूनच विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हावयास हवे. आज सर्वत्र मानवाधिकारात्मक मूल्यांची पायमल्ली होताना आपणास आढळते. मानवामानवातील संबंध आज दुरावत आहेत. एकीकडे आपल्या घरातील विदेशी कुत्र्यांना सकस आहार खाऊ घालणारे समाजातील तथाकथित उच्चभ्रू लोक व एकीकडे एक वेळच्या भाकरीला दुरावलेली दरिद्री जनता. हा विरोधाभास पाहिला की मन सुन्न होते. विदेशी कुत्र्यांना सकस आहार देण्यावर माझा आरोप नाही पण त्याचबरोबर माझ्याचसारखा जीवनासाठी धडपडणारा माझा देशबांधव आज उपाशी आहे ह्या भावनेबद्दल अनभिज्ञता यावर माझा आक्षेप आहे. हे टाळण्याकरिता शिक्षणातून मानवअधिकार मूल्यांचे शिक्षण द्यावयास हवे.

ज्याप्रमाणे एक एक विटेने इमारत बनते. ही इमारत बळकट हवी असेल तर त्यात वापरण्यात येणाऱ्या सिमेंटची *quality* ही चांगली हवी तरच ह्या विटा एकमेकांना मजबूतीने धरून राहतील व इमारत बळकट बनेल तद्वतच प्रत्येक मानवामानवामुळे राष्ट्राची इमारत बळकट बनत असते पण मानवाला जोडणारा हा दुवा तेवढाच बळकट हवा आणि म्हणूनच राष्ट्रनिर्माण करायचे असेल तर सर्वप्रथम माणूस घडविणारे शिक्षण हवे तरच राष्ट्रनिर्माण शक्य होईल. राष्ट्रनिर्माण करणारे शिक्षण हे पुढील प्रमाणे असेल.

Development of Effective Personality

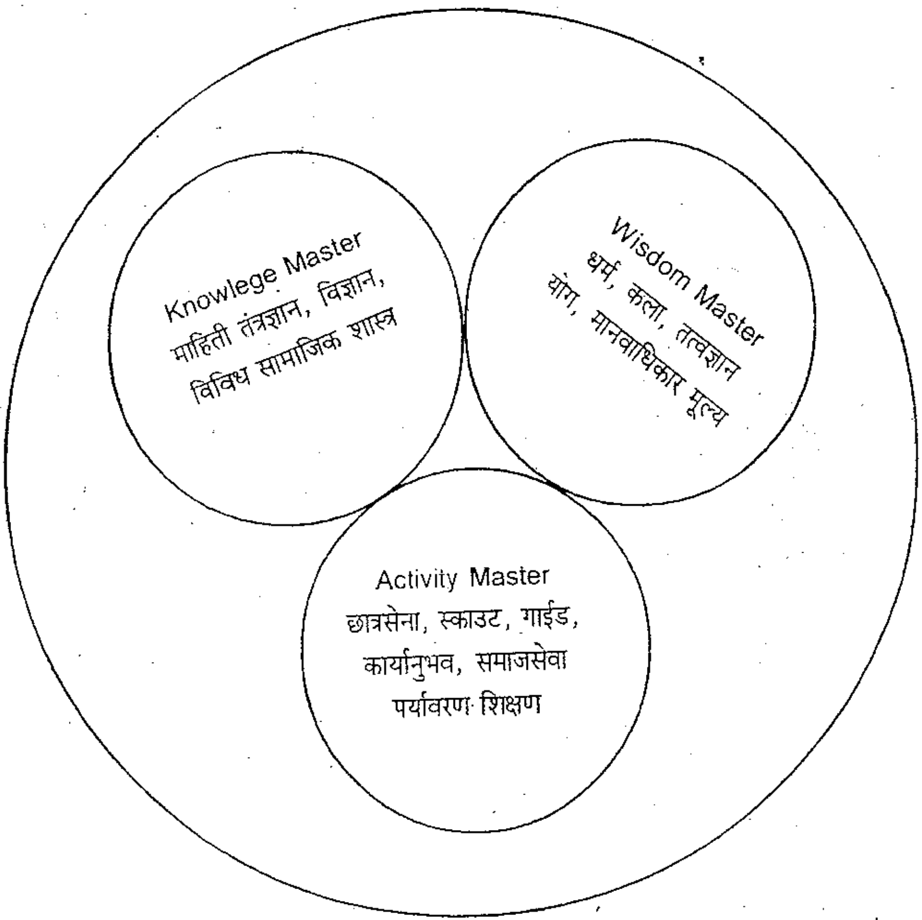

Education

(उर्वरित भाग पान नं. १९ वर पहा)

(112)

(पान नं. १४ वरुन पुढे चालू)

राष्ट्र निर्माण करायचे म्हणजे काय काय करायचे ? देश म्हणजे केवळ देशातील इमारती भौतिक घटक नव्हे तर देश म्हणजे देशातील व्यक्ती.

"घर असावे घरासारखे, नकोत नुसत्या भिंती" ह्या कवितेचे वैश्विक रुपांतर करुन असे म्हणावे लागेल,

देश म्हणजे देश असावा, नकोत नुसत्या इमारती ।
तिथे असावे धर्म अध्यात्म, अन् मनामनातील नाती ।।
राष्ट्र म्हणजे राष्ट्र असावे, नकोत नुसता संघर्ष ।
मनामनाचा आनंद असावा, आभाळ भराचा हर्ष ।।
राष्ट्रप्रेम अन् राष्ट्रभक्ती हेच असावे आराधन ।
मनी असावी हीच भावना, राष्ट्रमन ते माझे मन ।।
राष्ट्र हे माझे मी राष्ट्राचा, द्वैत असे नसावे ।
मीच भारत, मीच राष्ट्र हेच अद्वैत गावे ।।

राष्ट्र निर्माण करण्यासाठी राष्ट्राच्या संदर्भात अद्वैत भावना प्रत्येक मनामनामध्ये निर्माण व्हायला हवी. *"India is my country"* ह्या प्रतिज्ञेऐवजी *"I am India"* हा अद्वैत भाव प्रत्येकाच्या मनात शिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण व्हावयास हवा कारण व्यक्ती सर्वाधिक प्रेम करते ती स्वत:वरच आणि म्हणूनच मीच जर माझे राष्ट्र असेल तर माझे माझ्यावर पर्यायाने राष्ट्रावर अभेद्य भक्ती जडेल. राष्ट्रनिर्माण कार्यात ह्या भावनेचा सहभाग हा सर्वाधिक असेल कारण व्यक्तीच्या विकासाचे पर्यवसान राष्ट्रविकासात घडेल. हे सर्व शिक्षणाच्या माध्यमातून घडेल.

२१ व्या शतकाच्या रम्य सकाळी उठा । जागृत व्हा । आणि प्रार्थना करा. "हम करे राष्ट्र आराधन । तन से । मन से । तन मन धन से ।

(113)

बालककेंद्री शिक्षण - नव्या युगाचे पहिले पंचशिल तत्त्व

प्रा. डॉ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर ह्याचे पंचशिल नव्या युगाचे हे पुस्तक नुकतेच प्रकाशित झाले. नव्या युगाच्या नवीन विचारांचे नेतृत्व करणारे असे हे व्यक्तीमत्त्व अतिशय गरीब घराण्यात जन्म झाला असूनही परिस्थितीवर मात करीत आज ज्ञानाच्या क्षेत्रात त्यांनी आपली छाप सोडली आहे. ज्ञानाचे उपासक निर्माते ज्यांना म्हणता येईल. अनेक नवनवीन संकल्पनांना त्यांनी निर्माण केले. आकार दिला व त्याचा उपयोग समाजाला, राष्ट्राला कसा होईल ह्याचाच त्यांनी विचार केला आहे. नव्या युगाची पंचशील सांगितले ती म्हणजे -

1) Child Centred Education
2) Woman Centred family
3) Human Centred Development
4) Knowledge Centred Society
5) Inovation Centred India

प्रस्तुत पंचशीलातील प्रत्येक तत्त्वांचे त्यांनी केलेले विवेचन हे मनाला अवाक करुन जाते व ह्या पंचशीलाची पूर्तता जर खरोखरच भारतात झाली तर भारत हा महासत्ता झाल्याशिवाय राहणार नाही. त्यांच्या विचारांची उंची खोली ही मोजता येणार नाही एवढी विस्तीर्ण, सखोल आहे. पण त्यांनी मांडलेल्या ह्या पंचशीलातून कोठेतरी मनात अनेक विचारांचे काहूर माजवून गेले. ह्याचे कारण म्हणजे तत्त्व चांगली आहेतच वादच नाही वास्तविक ह्या पुस्तकांचा समावेश शिक्षक प्रशिक्षणात करावयास हवा कारण आधुनिक युगात ह्या पंचशीलाचे संस्कार प्रत्येक बालकावर होणे आवश्यक आहे व ही तत्त्वे आचरणात येणे आवश्यक आहे. शिक्षक हा समाजाचा शिल्पकार आहे ह्या अनुषंगाने हा विचार महत्वाचा ठरतो पण ह्या पंचशील तत्वाने मनात जे विचारांचे काहूर उठले त्यावर योग्य उत्तरे आजच्या शिक्षण प्रणालीत आहेत का ? एक शिक्षक म्हणून एक पालक म्हणून व सर्वात महत्वाचे ह्या देशाचा नागरिक म्हणून ह्या प्रश्नांवर निश्चित उत्तरे शोधावीशी वाटतात.

ह्या पंचशीलाच्या पहिल्या तत्त्वामधून आजच्या परिस्थितीच्या संदर्भात जे अनेक विचार येतात तेच मांडण्याचे प्रयोजन ह्या लेखाचे आहे.

१) बालक केंद्रित शिक्षण :-

बालक केंद्रित शिक्षणाबाबत भारतात अनेक प्रयोग झालेत आणि होत आहेत. अनेक आयोगाच्या माध्यमातून बालकाकरिता बालकशिक्षणाबाबत विविध शिफारशी सुचविण्यात आल्यात. शिक्षण आनंददायी व्हावे म्हणून योजना आखण्यात आल्यात. सर्वशिक्षा अभियानाच्या माध्यमातून सगळ्या बालकांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न झाला. खेडोपाडी साक्षरतेचा प्रचार व प्रसार झाला. मुलांमध्ये ज्ञान विज्ञानाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून विविध आकर्षक उपक्रमही देण्यात आले. त्यांच्या अधिक्षमता कौशल्य विकसित व्हावे म्हणून अनेक अध्ययन चाचण्या देण्यात आल्या. गरीब तसेच मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व्हावा म्हणून त्यांना अनेक आर्थिक सवलती ही शासनाने दिल्यात. अनेक अंध, अपंग, मतिमंद बालके शिक्षणाच्या प्रवाहात आलीत. त्यांना योग्य आहार, वैद्यकीय सवलती प्राप्त करुन दिल्या गेल्यात. बालककेंद्रीत शिक्षण यशस्वी व्हावे म्हणून शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले गेले. त्यातून बालककेंद्रीत शिक्षणाकरिता त्यांना तयार करण्यात आले. विज्ञान तंत्रज्ञान पर्यावरण ह्याबाबत आवड निर्माण व्हावी म्हणून विविध मंडळाच्या स्थापना करण्यात आल्यात. बालकांचे शिक्षण नि:शुल्क सार्वत्रिक असावे, असा भारतीय संविधानाने दंडक आखून दिला. गिजूभाई बधेकासारख्या विचारवंतांनी त्यावर चिंतन केले. अनेक बालककेंद्री अध्ययन अध्यापन पध्दती उदयाला आल्यात. बालकांचे स्वास्थ चांगले रहावे ह्याकरिता खिचडी योजनाही राबविण्यात आल्यात. बालकांचा नवीन जगाशी संबंध यावा म्हणून त्यांना प्राथमिक स्तरापासून संगणक शिक्षण देण्याचीही

बालककेंद्री शिक्षण - नव्या युगाचे पहिले पंचशिल तत्त्व

प्रा. डॉ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. रघुनाथ माशेलकर ह्याचे पंचशिल नव्या युगाचे हे पुस्तक नुकतेच प्रकाशित झाले. नव्या युगाच्या नवीन विचारांचे नेतृत्व करणारे असे हे व्यक्तीमत्त्व अतिशय गरीब घराण्यात जन्म झाला असूनही परिस्थितीवर मात करीत आज ज्ञानाच्या क्षेत्रात त्यांनी आपली छाप सोडली आहे. ज्ञानाचे उपासक निर्माते ज्यांना म्हणता येईल. अनेक नवनवीन संकल्पनांना त्यांनी निर्माण केले. आकार दिला व त्याचा उपयोग समाजाला, राष्ट्राला कसा होईल ह्याचाच त्यांनी विचार केला आहे. नव्या युगाची पंचशील सांगितले ती म्हणजे -

1) Child Centred Education
2) Woman Centred family
3) Human Centred Development
4) Knowledge Centred Society
5) Inovation Centred India

प्रस्तुत पंचशीलातील प्रत्येक तत्त्वांचे त्यांनी केलेले विवेचन हे मनाला अवाक करुन जाते व ह्या पंचशीलाची पूर्तता जर खरोखरच भारतात झाली तर भारत हा महासत्ता झाल्याशिवाय राहणार नाही. त्यांच्या विचारांची उंची खोली ही मोजता येणार नाही एवढी विस्तीर्ण, सखोल आहे. पण त्यांनी मांडलेल्या ह्या पंचशीलातून कोठेतरी मनात अनेक विचारांचे काहूर माजवून गेले. ह्याचे कारण म्हणजे तत्त्व चांगली आहेतच वादच नाही वास्तविक ह्या पुस्तकांचा समावेश शिक्षक प्रशिक्षणात करावयास हवा कारण आधुनिक युगांत ह्या पंचशीलाचे संस्कार प्रत्येक बालकावर होणे आवश्यक आहे व ही तत्त्वे आचरणात येणे आवश्यक आहे. शिक्षक हा समाजाचा शिल्पकार आहे ह्या अनुषंगाने हा विचार महत्वाचा ठरतो पण ह्या पंचशील तत्वाने मनात जे विचारांचे काहूर उठले त्यावर योग्य उत्तरे आजच्या शिक्षण प्रणालीत आहेत का ? एक शिक्षक म्हणून एक पालक म्हणून व सर्वात महत्वाचे ह्या देशाचा नागरिक म्हणून ह्या प्रश्नांवर निश्चित उत्तरे शोधावीशी वाटतात.

ह्या पंचशीलाच्या पहिल्या तत्त्वामधून आजच्या परिस्थितीच्या संदर्भात जे अनेक विचार येतात तेच मांडण्याचे प्रयोजन ह्या लेखाचे आहे.

१) बालक केंद्रित शिक्षण :-

बालक केंद्रित शिक्षणाबाबत भारतात अनेक प्रयोग झालेत आणि होत आहेत. अनेक आयोगाच्या माध्यमातून बालकाकरिता बालकशिक्षणाबाबत विविध शिफारशी सुचविण्यात आल्यात. शिक्षण आनंददायी व्हावे म्हणून योजना आखण्यात आल्यात. सर्वशिक्षा अभियानाच्या माध्यमातून सगळ्या बालकांना शिक्षणाच्या प्रवाहात आणण्याचा प्रयत्न झाला. खेडोपाडी साक्षरतेचा प्रचार व प्रसार झाला. मुलांमध्ये ज्ञान विज्ञानाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून विविध आकर्षक उपक्रमही देण्यात आले. त्यांच्या अधिक्षमता कौशल्य विकसित व्हावे म्हणून अनेक अध्ययन चाचण्या देण्यात आल्या. गरीब तसेच मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांचा शैक्षणिक विकास व्हावा म्हणून त्यांना अनेक आर्थिक सवलती ही शासनाने दिल्यात. अनेक अंध, अपंग, मतिमंद बालके शिक्षणाच्या प्रवाहात आलीत. त्यांना योग्य आहार, वैद्यकीय सवलती प्राप्त करुन दिल्या गेल्यात. बालककेंद्रीत शिक्षण यशस्वी व्हावे म्हणून शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले गेले. त्यातून बालककेंद्रीत शिक्षणाकरिता त्यांना तयार करण्यात आले. विज्ञान तंत्रज्ञान पर्यावरण ह्याबाबत आवड निर्माण व्हावी म्हणून विविध मंडळाच्या स्थापना करण्यात आल्यात. बालकांचे शिक्षक निःशुल्क सार्वत्रिक असावे, असा भारतीय संविधानाने दंडक आखून दिला. गिजूभाई बधेकासारख्या विचारवंतांनी त्यावर चिंतन केले. अनेक बालककेंद्री अध्ययन अध्यापन पध्दती उदयाला आल्यात. बालकांचे स्वास्थ चांगले रहावे ह्याकरिता खिचडी योजनाही राबविण्यात आल्यात. बालकांचा नवीन जगाशी संबंध यावा म्हणून त्यांना प्राथमिक स्तरापासून संगणक शिक्षण देण्याचीही

तरतूद झाली. संगणकाच्या माध्यमातून अनेक Self Learning Packages तयार झाले. संगणकाधिष्ठित अध्ययन अध्यापन पध्दती उदयाला आल्यात. गळती स्थगितीचे प्रमाण कमी करण्यासाठी विविध आर्थिक सवलती बालकाकरिता उपलब्ध झाल्यात हे सर्व बालक केंद्री शिक्षणाला अनुसरूनच करण्यात आले. त्यामागे मूळ विचार हाच आहे की, बालवयातच बालकांमध्ये संस्कार रुजतात व त्यातूनच उद्याचा सुसंस्कारित नागरिक तयार होईल. हा दृष्टिकोन अतिशय उदात्त आहे. त्याकरिता योजनाही चांगल्या आहेत. ह्यातून बालक शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार व्हायला मदत झाली. अनेक बालके शिक्षणाच्या प्रवाहात आलीत. शिक्षित होऊ लागली. अनेक बालमजुरांचे पुनर्वसन झाले, होत आहे. अनेक बालके आज क्रिडेच्या क्षेत्रात, विज्ञानाच्या क्षेत्रात जागतिक स्तरावर भारताचे नाव उज्ज्वल करीत आहे. बालकांनी तरुणांनी विज्ञानाकडे वळावे म्हणून केंद्रशासनाने किशोर वैज्ञानिक ही योजनाही सुरू केली. ह्या सर्व बाबी शिक्षणाच्या क्षेत्रात सकारात्मक घडत आहेत. व्यक्ती, समाज, कुटुंब शासन जागतिक स्तर ह्या सर्वांच्या परीने बालक केंद्री शिक्षण व शिक्षणात बालकांचा विचार ह्या बाबींवर प्रभावीपणे विचार सुरू आहे. हे सर्व घडत असताना University of Education Planning and administration ह्या संघटनेने नुकत्याच झालेल्या सर्वेक्षणानुसार असे निदर्शनास आणून दिले आहे की, भारतात ३२,००० शाळांमध्ये एकही विद्यार्थी नाही. २३,००० शाळा अशा आहेत की, जेथे शिक्षकच नाही. ४६,००० शाळा अशा आहेत ज्या कोणत्याही इमारतीत भरत नाहीत. ह्या शाळांपैकी १८,००० शाळा ह्या सरकारी आहेत. आज राज्यात ७ लाख ६० हजार बालकामगार असून देशभरात ही संख्या १ कोटी २६ लाख इतकी आहे हा आकडा शासकीय आहे. बालकामगारांसाठी काम करणाऱ्या संख्याच्या संशोधनानुसार राज्यात ही संख्या २० लाख तर देशात हा आकडा ४ कोटीच्या आसपास आहे. (दि. १८-४-२००८ च्या लोकसत्तामध्ये बालकामगाराबाबत ही आकडेवारी प्रसिध्द झाली) ही सर्व आकडेवारी भयावह आहे. बालक शिक्षणाच्या बाबतीत एकीकडे एवढा उहापोह होत असताना आजही आपल्या देशात पाहिजे त्या प्रमाणात शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण झालेले आपणास आढळत नाही. ह्याचे कारण काय आहे ? समाजाचा नकारात्मक दृष्टिकोन ? शासन यंत्रणा ? उदासिन कुटुंबे ? दारिद्र्य ? अज्ञान ? अंधश्रध्दा ? नेमके काय कारण असावे ह्याचा प्रथम शोध घेणे अनिवार्य आहे. मुळातच मला असं वाटतं की ह्या सर्व प्रयत्नामध्ये ज्याच्यासाठी ह्या सर्व सोयी सवलती दिल्या जातात तो घटक अर्थातच बालक हाच दुर्लक्षित आहे. असे हे विधान करणे धाडसाचे ठरेल. कारण एकीकडे बालक केंद्र मानून होणाऱ्या शिक्षणातील बदल आणि दुसरीकडे बालक दुर्लक्षित आहे हे विधान अभ्यासकांना विरोधाभासात्मक वाटेल परंतु एक बाब निश्चित की आम्ही ह्या सर्व खटाटोपातून बालकांकडेच दुर्लक्ष केलेले आहे. शिक्षणातून आम्ही वैज्ञानिक घडविण्याचा प्रयत्न केला. शिक्षणातून आम्ही शास्त्रज्ञ, खेळाडू, शिक्षक, तंत्रज्ञ, आणखी काहीतरी. ह्या सर्व बाजूनी बालकांच्या विकासाचा विचार आमच्या शिक्षण प्रणालीने केला. पण ह्या सर्वांमध्ये बालवयात असणारे त्यांचे सुंदर मनाचा आम्ही कितपत विचार केला ? ह्या शिक्षण प्रणालीतून सुंदर मनाची निर्मिती झाली का ? सुंदर स्वभावाची निर्मिती झाली का ? ती निर्मिती झाली असती तर गुडगावामध्ये आठव्या वर्गातील विद्यार्थ्यांनी आपल्या वर्गमित्राच्याच शरीराची गोळ्या घालून चाळणी केली नसती. बालगुन्हेगारीचे प्रमाण वाढले नसते. आज शिक्षणातून योग्य विचार करण्याची क्षमता विकसित होते आहे का ? विद्यार्थ्यांना निषेधात्मक विचारापासून आपण परावृत्त करू शकतो का ? आज समाजातील गुन्हेगारांचे मन त्यांच्या बाल्यावस्थेत निश्चित दुर्लक्षित झाले हे दुर्लक्षित का झाले ? कोणी केले ? का केले ? हा खरंच संशोधनाचा विषय आहे पण एकमात्र नक्की की कुटुंब, शासन, समाज, शिक्षण ह्या सर्वच स्तरावर ते दुर्लक्षित राहिलेत आणि म्हणून त्याची पाशवी वृत्ती वाढत गेली आणि ती इतकी वाढली की त्यांना कुटुंब, देश, समाज, राष्ट्र कशाचीच चाड राहिली नाही आणि म्हणूनच बालक

(115)

शिक्षणाचा विचार करतांना सुंदर मनाची निर्मिती ह्या शिक्षण विषयक ध्येयाला प्राधान्य मिळायला हवे. ही सुंदर मनाची निर्मिती करुन चांगला विचार ह्या बालकांमध्ये रुजवायला हवा तरच तो चांगला शास्त्रज्ञ, चांगला वैमानिक घडू शकेल. चांगला नागरिक घडू शकेल. कारण आजचा बालक हा उद्याचे भविष्य आहे. भविष्य म्हणजेच वर्तमानकाळ आणि पुढील काळ याची बेरीज हे समीकरण लक्षात घेतले तर वर्तमानकाळ हा महत्वाचा ठरतो आणि बालकांचा वर्तमानकाळ हा जेवढा अधिक सुंदर असेल तेवढाच समाजाचा पुढील काळ हा सुंदर राहून एका सुंदर राष्ट्राची निर्मिती होईल. भारताला महासत्ता बनायचेच आहे पण केवळ बहिरंग विकास करुन तो महासत्ता बनू शकत नाही हे एक अवाजवी स्वप्न ठरेल. कारण राष्ट्र म्हणजे केवळ एक भूभाग नाही. केवळ त्या भूभागावर निवास करणारी जनता म्हणजे राष्ट्र होत नाही तर एका उदात्त ध्येयाकरिता जेव्हा सर्व नागरिक झटतात त्याला राष्ट्र म्हणतात. हे उदात्त ध्येय आजच्या बालकांना शिक्षणाच्या माध्यमातून द्यावे लागेल. हे उदात्त ध्येय केवळ पाठ्यपुस्तके, शाळा, अभ्यासक्रम देवू शकत नाही. त्यासाठी समाजाच्या सर्वच स्तरावर आम्हाला त्याचा सर्वंकष विचार करायला हवा. समाजाच्या प्रत्येक घटकांची भूमिका ह्या बाबतीत महत्त्वाची ठरेल. ह्या बाबतीत काही निश्चित पावले उचलण्याची गरज आता प्रकर्षाने निर्माण झाली आहे. २०२० चा भारत हे स्वप्न वास्तवात आणण्यासाठी जेवढ्या बाह्य अंगाचा विकास करणे आवश्यक आहे त्यापेक्षा कितीतरी प्रमाणात अंतर्मनाचा विकास ही बाब महत्त्वाची ठरते आणि आज दुर्दैवाने शिक्षणातून हाच घटक सर्वात दुर्लक्षित आहे. अनेक विषय बालकांला एकदम शिकवून चालणार नाही. कारण प्रत्येकांची कुवत क्षमता ह्या निरनिराळ्या असतात. ह्या प्रत्येकाच्या क्षमताचा विचार शिक्षणात होणे आहे. ज्ञानदेवांनी आपल्या पसायदानात म्हटले आहे. ''जो जे वांछिल, तो ते लाहो'' ह्या उक्तीनुसार प्रत्येक बालकाला त्याच्या क्षमतेनुसार, अभिरुचीनुसार, त्याच्यातील कौशल्यानुसार त्या त्या क्षेत्रात शिक्षण मिळाले तरच आपण बालककेंद्री शिक्षणाचा विचार केला आहे असे आपण म्हणू शकू ? तो बालक वर्गामध्ये इतर विषयात कदाचित नापास होत असेल पण त्याच्या आवडीच्या क्षेत्रात त्याला सुरवातीपासून योग्य प्रशिक्षण दिले तर निश्चितच तो उत्कृष्ट शास्त्रज्ञ, उत्कृष्ट वैज्ञानिक, उत्कृष्ट गायक बनू शकेल. प्रसिध्द गायक अरुण दाते परीक्षेत नापास झालेत. तेव्हा त्यांच्या आईवडिलांनी पेढे वाटले कारण त्यांच्यातील गायनाचे वेड त्यांच्यातील सुप्त गायक हा इंजिनिअरींगच्या अभ्यासात कधीच रमला नाही. आपल्या मुलांचे, कौशल्य ह्यांच्या आईवडिलांनी ओळखले आणि त्यांना गायनकलेमध्ये प्रोत्साहन दिले. पालकांचा हा दृष्टिकोन आजच्या पालकांना कदाचित पटणार नाही पण शिक्षणही बाहेरून लादता येण्यासारखी बाब नाही. स्वामी चिन्मयानंद सरस्वती शिक्षणाच्या बाबतीत म्हणतात की, ''शिक्षण ही अंतरंगातून प्रस्फुटीत होणारी, गुरुच्या हातून संरक्षित असणारी शक्ती आहे'' मग बाहेरून लादण्यात येणारे शिक्षणाने खरच विद्यार्थ्यांचा सुप्त व्यक्तित्वांचा विकास होणार आहे का ? विद्यार्थ्यांमध्ये बुध्दीमत्ता आहे, शक्ती आहे पण ही बुध्दीमत्ता शक्तीहीन होते आहे. विवेकहीन होते आहे, कारण ह्या बुध्दीमत्तेला अभिव्यक्त होण्याच्या वाटाही अनेक आहेत. निवडीबाबत क्षमताही त्यांच्या विकसित झाल्या आहेत. ह्याचा विचार फक्त बालक शिक्षणातूनच होईल हा विचार आता थांबवायला पाहिजे. बालक शिक्षण, बालककेंद्री शिक्षण अर्थात बालकांच्या ह्या शिक्षणाचा विचार करताना शाळा, पाठ्यपुस्तके, अभ्यासक्रम ह्यांचाच विचार करून चालणार नाही तर सर्व स्तरावर कौटुंबिक, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सर्व क्षेत्रातील पावित्र्य राखायला हवे व त्याकरिता पालक शिक्षक नेतृत्व प्रशिक्षण, अध्यापिका, सांस्कृतिक प्रशिक्षण इ. अनेक स्तरावर एक आदर्श योजना आखावी लागेल. जोवर कौटुंबिक, आर्थिक, राजकीय, क्षेत्रात हे पावित्र्य निर्माण होत नाही व त्याकरिता काही विशेष उपाय योजना होत नाही तोपर्यंत केवळ बालकांना दिलेले बालककेंद्री शिक्षण हा विचार एकांगी ठरेल. ह्याच अनुषंगाने बालकांचे मन विकसित करायला हवे. हे सर्व

(116)

करीत असताना बालक शिक्षणाच्या बाबतीत एक फार मोठा विरोधाभास आढळतो आणि तो म्हणजे शहरातील ''शहरी संस्कृती'' जपणाऱ्या उच्चभ्रू कुटुंबातील मुलांकरिता असणाऱ्या शाळा तर ग्रामीण भागातील अत्यंत गरीब कुटुंबातील उघड्यानागड्या मुलांसाठी असणाऱ्या शाळा. भारताचे भविष्य जर शाळाशाळांमधून घडणार असेल तर हा विरोधाभास का ? आज तर चित्र आहे की, एकीकडे अंतराळात झेप मारण्याचे सामर्थ्य निर्माण करण्याचे स्वप्न पाहणारे आम्ही ह्या ग्रामीण शाळेतील मुलांमध्ये पोट भरण्याचे सामर्थ्यही निर्माण करण्यास असमर्थ ठरत आहोत. शिक्षणाचे जसे खाजगीकरण झाले तसेच शहरीकरणही झाले आहे. पण मुले जर शाळेपर्यंत येत नसतील तर शाळांनीच मुलांपर्यंत जायला हवे. हा विचार महत्वाचा ठरतो. माझ्या देशातील माझ्या ग्रामीण भागातील लेकरांना हे दर्जेदार शिक्षण मिळू शकणार नाही का ? महात्मा गांधी यांनी ग्रामीण भागाकडे प्रगतीचा ओघ वळवा असा विकासाबाबत मंत्र दिला. पण आधुनिक काळात ग्रामीण भागाचे शहरीकरण (Urbanisation of the rural area) हा नारा आपल्या देशात पक्का करायला हवा. ग्रामीण भागात दर्जेदार शाळांची स्थापना. खाजगी शाळांची स्थापना, नि:शुल्क प्राथमिक शिक्षण व ह्या बाबींकडे लक्ष दिले तर आज मुंबईला जी समस्या भेडसावते आहे तिचे प्रमाण निश्चित कमी होईल. शिवाय ग्रामीण भागातील मुलांमध्ये असलेली शक्ती, क्षमता ह्यांचा वापर देशाच्या कल्याणाकरिता करता येईल. कारण शिक्षण ही गुंतवणूक आहे ही गुंतवणूक काही क्षेत्रात कमी किंवा काही क्षेत्रात जास्त असे करुन चालणार नाही. आज एकाच वर्गात १०० विद्यार्थी एकाचवेळी शिक्षण घेत असतील तर एका शिक्षकाला त्याच्यातील क्षमतांचा शोध लागेल का ? त्याच्या सुप्त शक्तींचा शोध लागेल का ? ही प्रमाण बध्दता निर्धारित करण्याची वेळ आली आहे. ज्यांनी भारताला तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात जागतिक स्तरावर नावलौकिक मिळवून दिला ते माजी राष्ट्रपती व उत्कृष्ट शिक्षक मा. अब्दुल कलाम हे ग्रामीण भागातीलच आहेत. पण योग्य वेळी शिक्षकांचे योग्य मार्गदर्शन पालकांचे प्रेम, सौहार्दता, सुसंस्कार ह्यांच्या सहकार्याने त्यांनी जी झेप घेतली तेथे खऱ्या अर्थाने बालककेंद्री शिक्षणाची संकल्पना परिपूर्ण ठरते असे मला वाटते. अर्थात ग्रामीण भागाकडे आता मानवसंशाधन विकासाचा दृष्टिकोन वळवयाला हवा. प्रत्येक बालकाला त्याच्या क्षमतेनुसार शिक्षण मिळायलाच हवे केवळ क्षमताधिष्ठित चाचणीने ते साध्य होणार नाही. एकाच चाचणीच्या माध्यमातून आपण सर्वच बालकातील क्षमताचे मापन करू शकत नाही. शिवाय क्षमताचे मापन ही संख्यात्मक बाब नाही तर ही गुणात्मक बाब आहे. हयासाठी निरीक्षण कर्त्याचे कौशल्य वृध्दींगत करावे लागेल. शिवाय हा केवळ अध्यापकीय निरीक्षणाचा भाग नाही तर पालक निरीक्षण, सामाजिक घटकाचाही निरीक्षणाचा भाग आहे व ह्या निरीक्षणातून एकदा बालकाच्या अंगी असणाऱ्या क्षमता आपण शोधण्यात यश मिळविले तर निश्चितपणे त्या क्षमतेच्या कौशल्याच्या संदर्भात आपल्याला त्याला सखोल ज्ञान देता येईल व त्यानुसार त्याला त्याच्या क्षेत्रात आपल्याला सखोल ज्ञान देता येईल व त्या विषयाच्या संदर्भात अधिष्ठान, तात्विक भाग, प्रात्यक्षिक कार्य, प्रकल्पकार्य, संशोधन कार्य व त्यातून त्या विषयाच्या आशयाची समृध्दी ह्या सगळ्या प्रवासाचा आपल्याला विचार करावाच लागेल जो विचार आपण विद्यार्थ्यांच्या मॅट्रिक नंतर करतो तो विचार प्राथमिक स्तरावरून करावा लागेल व त्यानुसार त्याच्या पुढील शिक्षणाचा विचार करावा लागेल. ही बाब कदाचित अव्यवहार्य वाटेल पण राष्ट्राच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी ही बाब महत्त्वाची ठरेल. ह्याचे कारण महासत्ता होण्याचे ध्येय स्वप्न भारताने पाहिले आहे. प्रत्येक क्षेत्रात उच्चांक गाठल्याशिवाय भारताला महासत्ता होता येणार नाही. आजची पिढी ही हुशार आहे. तीव्र बुध्दीमत्तेची आहे. तिची आकलन क्षमता जास्त आहे. पण त्यांच्यातील चांगुलपणा मात्र अद्याप सुप्त स्वरुपाचा आहे हा चांगुलपणा अभिव्यक्त होणे गरजेचे आहे व तेव्हाच शक्य होईल. तेव्हा त्याच्यातील चांगुलपणाचा जेव्हा शोध लागेल. हा शोध लावण्याची आज नितांत आवश्यकता आहे. हा चांगुलपणाच त्याचा परिपूर्ण विकासास पर्यायाने देशाच्या विकासात यामुळे सहाय्य लाभेल. कारण भारत हा आध्यात्मिक दृष्टिकोनातून सुध्दा समृध्दीच्या अत्युच्च शिखरावर आहे. पण ह्या भारतीय अध्यात्माचे, तत्वज्ञानाचे परिपूर्ण ज्ञान आजच्या पिढीला नाही व त्यामुळे जे आज आपण नैतिक अध:पतन पहात आहोत

ते ह
महत्त्व
पटले आहे.
कितपत प्रयत्न
आहेत ? ह्या
आता आली आहे. अ
आहे. भविष्यात उ
तर निश्चितपणे
शिक्षणापासून ह्या
अशाच लोकांकडे
शास्त्रशुध्द प्रशि
ज्ञान शाखा म्हणून
हे अगदी प्राथमिक
प्रत्येक व्यक्तीच्या
वळविता येईल
होईल. ह्या सर्व बा
करायला हवा. आम
हे ठरविण्याचा
त्याचप्रमाणे मा
अभिव्यक्त करण्या
आणि जर तो अभि
शिक्षक, बालमा
माझ्याबद्दल हा
ह्या सर्व पारंपारिक
लागेल. शिक्षक
म्हणून आता मा
असो अथवा गरीब
विकासाची जबाबद
बाब शासनाच्या
मंडळांना ह्याच्या
अभिव्यक्तीची भाष
त्यांना द्यावे लागेल.
जीवनमृत्युच्या
शिक्षणाचा रंग

(117)

ते ह्याचाच परिणाम आहे. परंतु काल आम्हाला ह्याचे महत्त्व पटले नव्हते पण आज मात्र आम्हाला याचे महत्व पटले आहे. आज संस्कृतीचे प्रतिक राखण्यात आम्ही कितपत प्रयत्नशील आहोत. आज आमचे आदर्श कोण आहेत ? ह्या सर्वांचा गांभीर्याने विचार करण्याची वेळ आता आली आहे. अजूनही प्रत्येक पिढी ही आपल्या हाती आहे. भविष्यात उज्ज्वल पिढीची अपेक्षा करायची असेल तर निश्चितपणे जन्मपूर्व शिक्षण योजनेपासून, मातापिता शिक्षणापासून ह्याचा विचार करावा लागेल. देशाचेही नेतृत्व अशाच लोकांकडे द्यावे लागेल ज्यांनी नेतृत्त्वाच्या अधिष्ठानाचे शास्त्रशुध्द प्रशिक्षण घेतले आहे. प्रत्येक क्षेत्र ही वेगळी ज्ञान शाखा म्हणून विकसित करुन त्या ज्ञानशाखेचे शिक्षण हे अगदी प्राथमिक स्तरापासून दिले तर मला असे वाटते प्रत्येक व्यक्तीच्या सुप्त शक्तीचा ओघ हा विधायक मार्गाकडे वळविता येईल व त्यातून भारताचे भावी स्वप्न साकार होईल. ह्या सर्व बाबींचा विचार आता शिक्षण तज्ज्ञांनी करायला हवा. आमच्या बालकांना कोणते शिक्षण द्यायचे हे ठरविण्याचा अधिकार आम्हाला पालक म्हणून आहे. त्याचप्रमाणे माझ्या आवडीनिवडी प्राथमिक स्तरावर अभिव्यक्त करण्याचा अधिकार बालक म्हणून मला आहे आणि जर तो अभिव्यक्त करता येत नसेल तर माझे पालक, शिक्षक, बालमानसशास्त्रज्ञ व माझे इतर समाजातील घटक माझ्याबद्दल हा निर्णय निश्चित होऊ शकतात. पण आता ह्या सर्व पारंपारिक शिक्षण पध्दतीतून आम्हाला वर यावे लागेल. शिक्षक म्हणून, पालक म्हणून, समाजाचा घटक म्हणून आता माझ्या बालकाचा मग तो उच्चभ्रू घराण्यातील असो अथवा गरीब घराण्यातील असो त्याच्या सर्वांगीण विकासाची जबाबदारी आता मला घ्यावीच लागेल व ही बाब शासनाच्याही दृष्टीस आणून द्यावी लागेल. अभ्यास मंडळांना ह्याचा विचार करावा लागेल. माझ्या बालकांची अभिव्यक्तीची भाषा जी आहे त्याबाबतचे स्वातंत्र्य मला त्यांना द्यावे लागेल. माझा आदिवासी बालक हा कुपोषणाने जीवनमृत्युच्या कचाट्यात सापडतो आहे. त्याच्याही जीवनात शिक्षणाचा रंग मला भरता येईल का ? समाजातील शारीरिक कुपोषण लक्षात येते पण मानसिक कुपोषणाचे काय ? ह्या मानसिक, बौध्दिक कुपोषणावर उपाय कोणता ? ह्या सर्व बाबी गांभीर्याने विचारात घ्यायला हव्यात. ही जबाबदारी प्रत्येकांची आहे. अशा समस्या भेडसावतात तेव्हा इंग्रजी माणूस अक्षरश: रस्त्यावर उतरतो ह्याची कारणमिमांसा स्वामी चिन्मयानंदांनी अतिशय सुरेख शब्दांत केली आहे. Future of our country ह्या पुस्तकात ते म्हणतात ''पाश्चात्य राष्ट्रात विविध समस्यावर लोक एकत्रित येतात Because every man in the street is conscious that he is the child of a great warrior, great soldiers of the past आज भारतात ही भावना निर्माण झाली आहे का ? मी भारतीय संस्कृतीचा बालक आहे ही भावना किती लोकांमध्ये आहे त्यापुढे जाऊन गुरुदेव म्हणतात, "For development of our country our culture and human personality it is necessary that we must come more and more counscious of our past culture." हा सगळा विचार आता आम्ही, आमच्या शिक्षण तज्ज्ञांनी, आमच्या शासनकर्त्यांनी करायला हवा हे ध्येय आमचे आहे कारण Our child is our Future हे आदर्श असेल तर ते राष्ट्र प्रगती पथावर जाईल. नव्या युगाचा पंचशील तत्वातील इतरही तत्त्वाचा विचार ह्या अनुषंगाने मनाला चिंतनशील बनविते. पण बालककेंद्री शिक्षण ह्यातून राष्ट्रांची खऱ्या अर्थाने निर्मिती व्हायची आहे. डॉ. माशेलकरांनी प्रत्येक नागरिकासाठी सकाळी उठल्यावर एक मंत्र सांगितला आहे. तो म्हणजे India is my country पण ह्या मंत्राचे महामंत्रात रुपांतर व्हायचे असेल तर I am India हा मंत्र माझ्या बालकांना शिकवावा लागेल. 'अहं ब्रह्मास्मी' ह्या मंत्राशी नाते सांगणारा व मनाला उत्क्रांत अवस्थेच्या अत्युच्च शिखरावर नेणारा ईश्वराशी अद्वैत प्रस्थापित करणारा हा महामंत्र ह्याच्याशी नाते सांगणारा व देशाच्या प्रति अद्वैताची भावना निर्माण करणारा महामंत्र आहे. I am India, I am India.... बालककेंद्री शिक्षणाची यथार्थता या ठिकाणी सिध्द होते असे मला वाटते.

पंडीत दीनदयाल उपाध्याय : एकात्म मानवदर्शन व शैक्षिक चिंतन

डॉ. सौ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

"समाजाच्या प्रगतीसाठी प्रोत्साहक व आवश्यक असेल ते ते सर्व करणे आवश्यक आहे. जुन्या व्यवस्थांचा लय होत आहे म्हणून अश्रू ढाळण्याची गरज नाही वा नवीन रचना स्विकारण्याला बिचकण्याचे कारण नाही. मात्र हे करतांना आमच्या परंपरेतून विकसित झालेल्या आमच्या समाजाच्या चैतन्ययुक्त अंतस्तत्वाचे पोषण होत आहे. ह्या गोष्टीची काळजी मात्र घेतली पाहिजे." श्री गुरुजींच्या ह्या वाक्यात पं. दीनदयाल उपाध्याय ह्यांची दृष्टी आपणास आढळते. हिंदु जीवनदृष्टी ही युगानुकुल असावी ह्या दृष्टीकोनातून एकात्म मानव दर्शन ह्या संकल्पनेचे आजचे प्रयोजन आपण मानले पाहिजे. हिंदु तत्वज्ञानाबाबत हा प्रागतिक दृष्टीकोन पंडीतजींनी मांडला. मुळातच ही संकल्पना मांडण्याची आवश्यकता ही पंडीतजींना भासावी ह्यातच त्यांचे खरी दृष्टी समावली आहे. आजची परिस्थिती लक्षात घेता त्यांचे हे द्रष्टेपण सिध्द झाल्याशिवाय रहात नाही.

२१ व्या शतकात आपण आलो आणि आपल्या जीवनाची प्रमाणके बदलली. विकासाच्या संकल्पना बदलल्या. धर्म, अध्यात्म, संस्कृती, राष्ट्र, राष्ट्रभावना ह्या सगळ्याच संकल्पना बदलल्या आणि एक नवीन जीवन प्रणालीचा आम्ही स्विकार केला जी जीवनप्रणाली कोठेतरी पाश्चात्यीकरणाने डागाळली आहे. आधुनिकेतच्या नावाखाली होणारी मूल्याची नीतिमत्तेची ढासळण, विकासाच्या नावाखाली होणारी अधोगती, भौतिक विकासासोबत अध्यात्मिकतेचा ऱ्हास ह्या सर्व वास्तव बाबींचे चटके आज आम्हाला बसत आहेत. भारतीय स्वातंत्र्याने आता ६२ व्या वर्षात पदार्पण केले पण खऱ्या अर्थाने आपण स्वातंत्र्याचा अर्थ जाणला आहे असे वाटत नाही. केवळ पाश्चिमात्य विकासाच्या संकल्पनाच्या आधारे आपल्या देशाचा विकास साधण्याचा आपण प्रयत्न केला पण ह्या विकासाच्या प्रत्येक टप्प्यावर येतांना मागे काय काय राहून गेले हे पाहण्याचे भान आम्हाला राहिलेच नाही. विकास विषयक विविध सिध्दांत आपण वापरुन पाहिले त्यातून वरवर वाटणारा विकास झाल्यासारखा आभास निर्माण होण्याइतपत आम्ही विकास केला नव्हे २०२० च्या महासत्ता भारताचेही आम्ही स्वप्न पाहिले. मुळातच प्रत्येक राष्ट्राची स्वतःची एक प्रकृती असते. इतरांच्या प्रकृतीने आपला विकास होणार नाही. विकासाची परिमाणे जी पाश्चात्य राष्ट्रांना लागू आहेत ती आम्हाला लागू असूच शकत नाही आणि म्हणूनच विकासाच्या स्वतःच्या संकल्पनेचाच वापर आपल्याला करावा लागेल. विकासाच्या संकल्पनांचा प्रश्न जेव्हा येतो तेव्हा मग आपली दृष्टी वळते ती हिंदु जीवनदर्शनाकडे. आज जागतिक स्तरावर अनेक संस्कृती निर्माण झाल्या. काळाच्या ओघात त्यांचे अस्तित्व नाहीसे झाले. पण अनेक संकटांना तोंड देत आजही हिंदु संस्कृती सामर्थ्यानिशी उभी आहे. ह्यातच हिंदु जीवन दर्शनाचे सत्व आहे असे म्हणावे लागते आणि म्हणूनच विकासाच्या कोणत्याही संकल्पनेचा विचार करतांना ती अमलात आणतांना आपल्या आंतरिक सत्वाचा आपल्याला विचार करावा लागतो. त्याच सोबत वैश्विक स्तरावर असणाऱ्या परिस्थितीचे भान ठेवून त्याची चिकित्साही करावी लागते. पण त्याच सोबत वैश्विक वास्तव व आंतरिक सत्व ह्यांच्यातील समन्वयाची भूमिकाही महत्वाची ठरते. पश्चिमी संस्कृतीच्या लाटेत मानवी व्यक्तिमत्वाची प्रतिष्ठा लोकशाही निष्ठा, नैतिकता, समता इत्यादी सांस्कृतिक मूल्याचे महत्व हे समाजाला वाटेनासे झाले. कर्तव्यावर आधारीत असणाऱ्या संस्कृतीचा विसर पडला व त्याऐवजी अधिकारावर आधारित कर्तव्याच्या संकल्पनेचा स्विकार आम्ही केला. अनेक पाश्चात्य भोगवादी संकल्पनांना समाजमनाने स्विकृती दिल्यामुळे निश्चितपणे आमच्या मूल्य व्यवस्थेवर आघात होत आहे

(119)

त्यामुळे मानवाचे मानवी भावनांचेच आज यांत्रिकीकरण झाले आहे की काय हे वाटण्याइतपत भयावह परिस्थिती आज जागतिक खेड्यात निर्माण झाली आहे. त्यामुळेच की काय भौतिक वादात लडबडलेले पाश्चात्य सुध्दा आज आत्मचिकित्सा करू लागले आहेत प्रत्येक देश पर्याय शोधात मग्न आहेत. पश्चिमेच्या अनुसरणाने राष्ट्रात ज्या अनेक समस्या उभ्या केल्या त्यावर निश्चितपणे पर्यायी उपाययोजना शोधण्याची वेळ आता आली आहे पण ही योजना विश्वकल्याणाच्या दृष्टीकोनातून तर असावीच पण त्याच सोबत आपली अस्मिता व स्वत्व टिकवणारी सुध्दा असावी. शिवाय ह्या व्यवस्थेला वैश्विक वास्तवाचा विचार करावा लागेल. तसेच आपली प्राचीन जीवनदृष्टी सनातन जीवन दृष्टीची चिकित्सा करुन त्याचे आधुनिक संदर्भ पहावे लागतील. ह्याचाच अर्थ प्राचीन मूल्यांना आधुनिक संदर्भात आपल्याला समाजासमोर आणावे लागेल व ह्यासाठी एक समर्थ संस्कार यंत्रणेचाही विचार करावा लागेल आणि मग ह्यासाठी वळावे लागते ते हिंदु जीवन दृष्टीकडेच. ह्याचे कारण हिंदु जीवन दृष्टी ही केवळ व्यापकच आहे असे नाही तर ती सर्व समावेशकही आहे. श्री. पंडीतजींनी प्रामुख्याने जो विचार केला तो हाच की सनातन जीवन दृष्टीतील शाश्वत व परिवर्तनीय तत्वाचा विवेक हा महत्वाचा आहे. एवढेच नाही तर ह्या परिवर्तनीय तत्वाचे पुनर्व्यवस्थापन करुन प्राचीन मूल्याची आधुनिक परिभाषा ठरवून बदलत्या काळानुसार त्यातील काही तत्वावरील भर आपणास कमी करावा लागेल हा सर्व विचार करुन श्री. पंडीतजींनी जी व्यापक संकल्पना मांडली तोच आजच्या चर्चेचा विषय आहे. "एकात्म मानव दर्शन" ही संकल्पना मांडून श्री. पंडीतजींनी शैक्षणिक तत्त्वज्ञानात एक मोलाची भर टाकली आहे. शैक्षणिक तत्त्वज्ञान हा शब्द वापरतांना अर्थात दोन बाबींचा विचार ह्यात महत्त्वाचा ठरतो व तो म्हणजे पं. दीनदयाल उपाध्याय ह्यांची "एकात्म मानव दर्शन" ह्या संकल्पनेची तात्विक बाजू व संकल्पनेची प्रात्यक्षिक बाजूचा विचार सुध्दा त्यांनी व्यापकतेने केलेला आहे.

एकात्म मानव दर्शन संकल्पना तात्विक पार्श्वभूमी :-

एकात्म मानव दर्शन संकल्पनेची मूळ प्रेरणा ही हिंदु जीवन दृष्टी आहे ह्यापूर्वीच म्हटल्याप्रमाणे हिंदु तत्वज्ञान हे केवळ व्यापकच नाही तर सर्वसमावेशक आहे. ती एक सनातन जीवन दृष्टी आहे. हिंदुत्वाला मर्यादा नाही. ऋषीचे तत्त्वज्ञान म्हणजे हिंदुत्व ही संकल्पना आपण स्विकारली तर सर्व विचार संप्रदाय हे हिंदुत्वाचेच एकेक भाग आहेत. फक्त काळानुसार काळाच्या मागणीनुसार ते विचार प्रवाह उदयाला आले व बाहेर पडल्यासारखे आज आपल्याला वाटतात. ह्याचे महत्वाचे कारण हिंदु जीवनदृष्टीची वैश्विक एकात्मता अर्थात ह्या संपूर्ण विश्वाच्या मुळाशी एकच तत्व विद्यमान आहे. एकच चैतन्य अखिल सृष्टीतून व्यक्त होते आहे. जे तत्व माझ्यात आहे. तेच तत्व सर्व चरावर सृष्टीत व्यापून राहिले आहे व ह्या दृष्टीने विचार केला तर मीच ह्या सर्व सृष्टीत अभिव्यक्त होत आहे आणि म्हणून ह्या अखिल विश्वात एक प्रकारचा आंतरिक सहसंबंध आहे. हिंदु तत्वज्ञानाची ही जीवनदृष्टी अतिशय व्यापक आहे. आत्मिक स्तरावरील ही विश्वैक्याची संकल्पना हिंदु दृष्टीने प्रदान केली आणि त्यामुळेच हे विश्व म्हणजे एकाच चैतन्याची अभिव्यक्ती आहे अशी धारणा जेव्हा पक्की होते तेव्हा ह्या अखिल विश्वाकडे पाहण्याचा मानवाचा दृष्टीकोन बदलून जातो. कारण अखिल घटकाचे मूलतत्व एकच चैतन्य आहे हा विचार मानवाला मानवाशी, निसर्गाशी, समाजाशी एकत्र बांधून ठेवतो. ह्या संपूर्ण विश्वात मानवाचे स्थान त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचे स्वरुप व त्याचे विश्वव्यापारातील इतर घटकांशी असणारे नाते, मानवाचे अंतिम ध्येये काय आहे ? व ते प्राप्त करण्याचे साधन काय ? माध्यम काय ?हे चारही मुद्दे कोणत्याही जीवन दृष्टीची चिकित्सा करण्यासाठी महत्वपूर्ण आहेत. हिंदुजीवन दृष्टीचा विचार केल्यास मानवी व्यक्तिमत्वाच्या चार मितीचा विचार हिंदु जीवन दृष्टीत आढळतो. मानवी व्यक्तिमत्वाचे हे चार स्तर असल्याने मानवाची सुखाची प्रेरणाही चतुर्विध असते. ही बाब पुढील आकृतीवरुन लक्षात येते.

मानवाचे चतुर्विध व्यक्तिमत्त्व

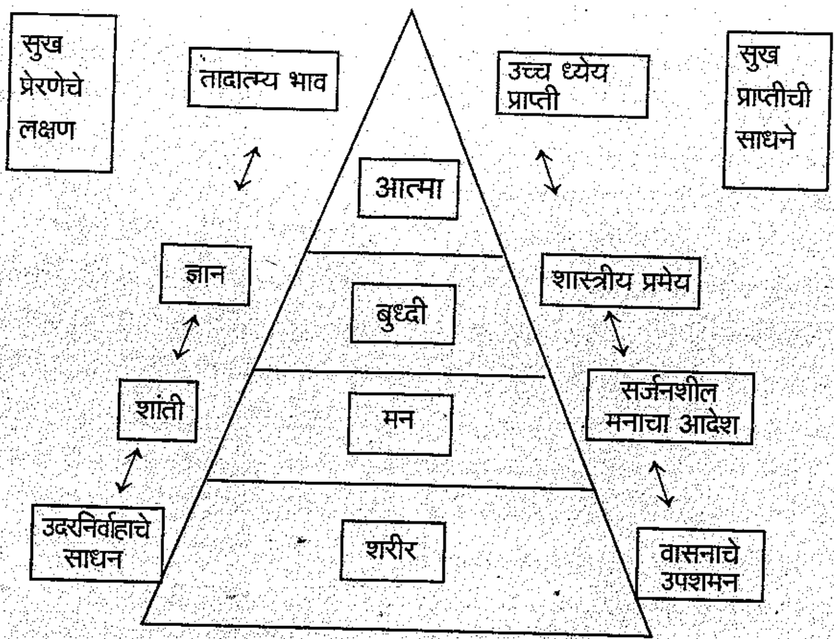

ह्या चारही प्रेरणा पूर्तीचा आनंद वेगवेगळा राहू शकत नाही तर ह्या चारही घटकांचा मेळ म्हणजे मानवी व्यक्तिमत्त्व आहे. कारण एकाच घटनेचा आनंद हा चारही स्तरावर वेगळा असेल ही बाब पुढील आकृती वरुन अधिक स्पष्ट होते.

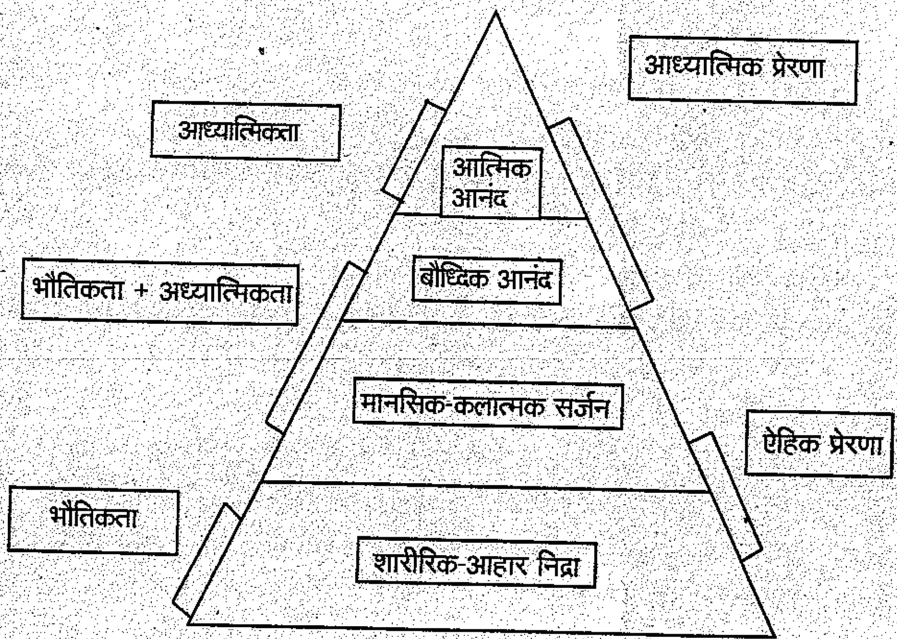

सुखाची श्रेणीबध्दता

मानवाची ही सुखाची प्रेरणा ही मुलतः आध्यात्मिक आहे. मानवाच्या ह्या चार मितीचा मेळ म्हणजेच त्याचे व्यक्तिमत्त्व आहे. सुखाच्या ह्या श्रेणीबध्द विवेचनात वरच्या श्रेणीपासून मिळणारा आनंद हा अधिक काळ टिकणारा व आत्मिक आनंद असतो. हा आत्मिक आनंदाचा परिघ क्रमाक्रमाने वाढत जातो व मानवाचे पुढील सहसंबंध प्रस्थापित करुन त्याला अखंड आनंदाची अनुभूती प्राप्त करुन देतो व हा मानवी अध्यात्मिकतेचा परिघ मग व्यक्ती, समाज, निसर्ग असा विस्तारत जातो व तो चैतन्याप्रत पोहचू शकतो. ह्याचाच परिणाम म्हणून मानव हा समाज व निसर्ग ह्यांच्याशी एकरुपता अनुभवू लागतो व व्यक्तीजीवन, समाजजीवन, सृष्टीव्यापार यांच्यातील एकात्मतेची प्रचिती मग मानवाला येऊ लागते. ह्या एकात्मतेची प्रचिती मानवाला अखंड आनंद प्रदान करुन जाते. पुढील आकृती वरुन ही बाब अधिक स्पष्ट होते.

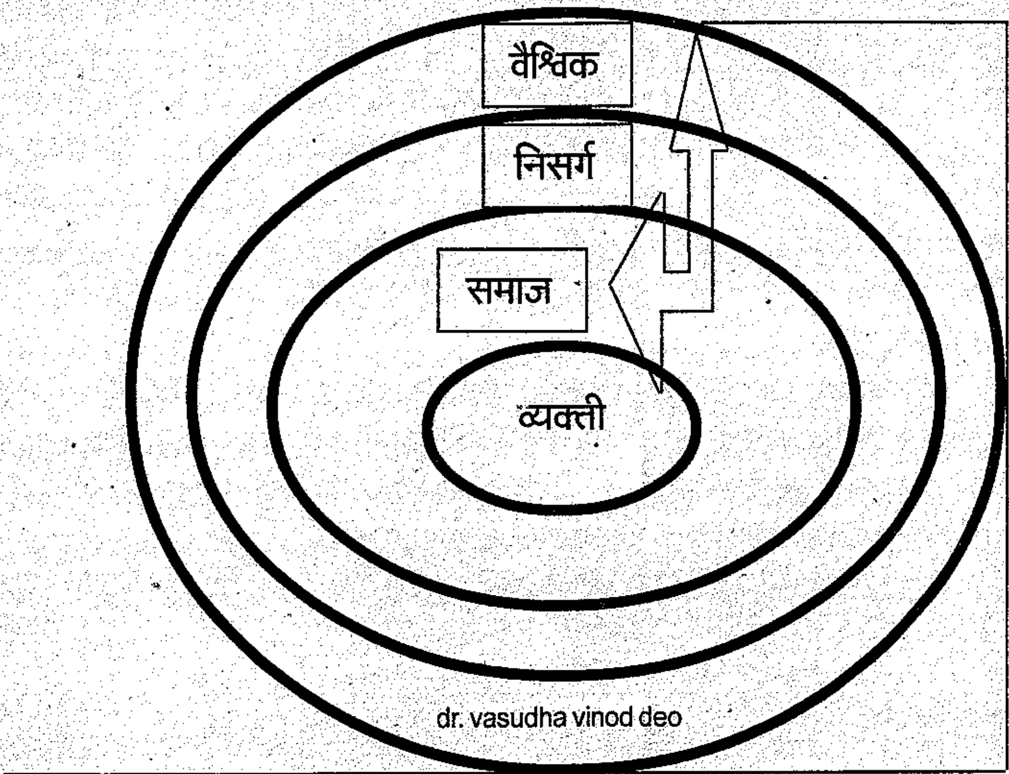

एकदा चैतन्याची अनुभूती आली की मानवाच्या व्यक्तिमत्वाचा परीघ हा अधिक व्यापक बनतो व त्याला अखंड आनंदाची अनुभूती येते व जीवनाचे अंतिम ध्येय जर कोणते असेल तर ते हेच आहे की परिपूर्ण, अखंड, निरामय, शुध्द सुख देणारी अध्यात्मिकता प्राप्त करणे. वैयक्तिक आत्मिकतेपासून वैश्विक आत्मिकतेपर्यंत मानवाचा आत्मिक विकास होऊ शकतो.

वरील आकृतीचे निरीक्षण केल्यास वैयक्तिक आत्मिकतेकडून वैश्विक आध्यात्मिकतेकडे जाणाऱ्या ह्या प्रवासात काही अंतरिम सहसंबंध निर्माण होतात ते पुढील प्रमाणे.

१. व्यक्ती व समाज :-

"एकोहम बहुस्याम" ही सृष्टी निर्मितीच्या मुळाशी असणारी प्रेरणा आहे. मानवाच्या जाणिवेचा परिघ जसजसा व्यापक होत जातो तसतशी अधिक व्यापक पातळीशी एकरुप होण्याची एक नैसर्गिक ओढ मानवाच्या मनात असते. कुटुंब परिसर समाज ह्या स्वाभाविक प्रेरणांचा तो स्विकार करतो परिणामी जी गटबंधने निर्माण होतात त्यात एक प्रकारचा जैविक सहसंबंध निर्माण होतो. जे चैतन्य तत्व मानवामध्ये आहे तेच चैतन्य तत्व समाजातही विद्यमान असल्याने मग समाजालाही मानवाप्रमाणेच व्यक्तिमत्व प्राप्त होते. हा संबंध अवयव-अवयवी हा असतो आणि त्याप्रमाणे केवळ व्यक्तीचे अवयव म्हणजे व्यक्तिमत्व होत नाही तर हयात अवयवांच्या माध्यमातून होणारी अभिव्यक्ती हे व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व निर्धारित करते.

२) व्यक्ती व निसर्ग :-

जाणीवेचा परिघ अधिक व्यापक झाल्यावर मानवाचा सहसंबंध निर्माण होतो तो निसर्गाशी व निसर्गातील मानवेतर सृष्टीशी त्याचा सहसंबंध प्रस्थापित होतो. चैतन्यातील अद्वैत भावना हा ह्या संबंधाचा मूळ पाया असल्याने सृष्टीतील अनेक घटकांशी त्याचे आत्मिक नाते प्रस्थापित होते. सृष्टीतील हे संबंध परस्परावलंबी, परस्परपूरक आहेत. परस्परांचे धारण पोषण करणारे आहेत. माणूस व जीवसृष्टी ह्याचा परस्पर सहसंबंध, ह्याबाबत मानवाला जाणीव होते. मानव व निसर्गातील चैतन्य तत्व हे एक तर आहेच पण मानव ह्या सृष्टी व्यापाराचा एक अंश आहे त्यामुळेच मानव व निसर्ग ह्यांच्यात जैविक सहसंबंध आहे ही धारणा दृढ होते आणि म्हणूनच भारतीय संस्कृतीत नैसर्गिक संसाधनाचा वापर करण्याबाबतचे असे संकेत आहेत की जेणेकरुन निसर्गाच्या पुनर्निर्माणाच्या कार्यात बाधा उत्पन्न होणार नाही.

३) व्यक्ती व वैश्विक अधिष्ठान :-

व्यक्ती-समाज-निसर्ग ह्यांच्यात एकमेव चैतन्य तत्वाची अनुभूती आल्यावर मात्र ह्या संपूर्ण विश्वाच्याच मुळाशी चैतन्य तत्व विद्यमान आहे ही अनुभूती मानवाला होते. त्याचा जाणीवेचा परिघ हा व्यापक सर्वसमावेशक होतो व तो चैतन्याप्रत पोहचू शकतो व ह्यातून आनंदाची प्राप्ती होते व हा आनंद अखंड निरामय असतो.

वरील सर्व विवेचनावरुन मानवी विकासाचे दोन आकृतीबंध तयार होतात.

मानवी विकासाचे आकृतीबंध

विकासाचा आकृतीबंध	सहसंबंधांचा आकृतीबंध
↓	↓
शरीर मन बुध्दी आत्मा	व्यक्ती-समष्ठी-सृष्टी-परमेष्ठी

मानवी जाणिवेचे संदर्भ

वरील सर्व स्तरावर आत्मिक परिघ विस्तारल्यामुळे मग देहाचे निराकरण होते आणि म्हणूनच हे विश्व म्हणजे वरील बाबीमधील संघर्षावर आधारित रचना नसून सर्व घटकामधील एकात्म जैविक संबंधामुळे परस्पर

समन्वय परस्पर पुरकता व सहकार्य ह्यावर आधारित ती वैश्विक व्यवस्था आहे. (Cosmos) वरील सर्व घटकात संतुलन साधणे आवश्यक आहे व ह्या बाबी सामाजिक स्तरावर जाणे ही काळाची गरज आहे :- हे संतुलन पुढीलप्रमाणे

१. ऐहिकता व आध्यात्मिकता मेळ :-

आजची समाजाची परिस्थिती ही भीषण आहे. मानवाची ऐहिकता ही भोगवादातून व्यक्त होत आहे तर अध्यात्मिकता ही अवडंबरातून व्यक्त होत आहे पण ह्या दोहोमध्ये संतुलन निर्माण व्हायला हवे.

२. वैयक्तिक सामाजिक संतुलन :-

मानवाच्या आत्मिक जाणिवेचा परिघ जसजसा वाढतो तसतसा त्याचा समाजाशी जैविक संपर्क प्रस्थापित होतो. पण ह्या संबंधामध्ये संतुलन असावे. केवळ आत्मभावनेशीच निगडीत राहून चालणार नाही तर आत्मिक भावनेतून सामाजिक बांधिलकी जोपासली गेली पाहिजे. कालौघात अनेक विचारप्रवाह समाजात निर्माण झाले व ह्यात व्यक्तिध्येय व समाजध्येय ह्यात तफावत निर्माण झाली. ह्याचे महत्वाचे कारण काही विचारप्रवाह हे व्यक्ती केंद्री आहेत तर करही विचारप्रवाह हे समाजकेंद्री आहेत. समाजरचना ह्या उद्दिष्टानुसार सातत्याने बदलत राहते. पण हिंदु जीवनदृष्टी ह्या दोघोत संतुलन साधते. व्यक्ती सुखासाठी समाजस्वास्थ्याची गरज आहे तर आदर्श समाजासाठी व्यक्तीने आपले सुखोपभोग हे समाजहिताच्या मर्यादेतच राखले पाहिजे हा विवेक हिंदु जीवनदृष्टीने स्विकारला आहे कारण व्यक्ती व समाज हा संबंध अवयव - अवयवी असा आहे. त्या अनुषंगाने सहकार्य, सहसंवेदना, सामाजिक न्याय ह्याबाबत सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. ह्यासाठी व समाजामध्ये जैविक संबंध राखण्यासाठी संस्कार यंत्रणा व माध्यमे कार्यक्षम करावे लागतील. समाजाच्या अवयवात कमतरता आली असेल व समाज अधू झाला असेल तर ह्या क्षतिपूर्तीचा प्रयत्न इतरांनी केला पाहिजे. पण नेमके भारतात जे घडले ते असे की भारतात सामाजिक बांधिलकी निर्माण झाली नाही त्यामुळे राष्ट्रीय भावना समाजात निर्माण झाली नाही. वास्तविक समान सांस्कृतिक घटक, समान मूल्यवस्था, नैतिकतेचे समान निकष हा आपल्या राष्ट्रीयत्वाचा पाया आहे. हा पाया पाश्चात्यांचा नाही "समान संस्कृतीचे पाईक म्हणून आम्ही एक आहोत" ह्या आत्मिक बंधातून विकसित होणाऱ्या राष्ट्रीय भावनेची कास आपण धरायला हवी.

मानवेतर सृष्टीशी जैविक एकात्मता :-

हिंदु जीवनदृष्टी निसर्गात व मानवेतर सृष्टीत सुध्दा चैतन्यतत्व पाहते आणि म्हणूनच तत्वज्ञानाने तसेच संत साहित्यातून सुध्दा पर्यावरणाबाबत अद्वैत साधण्याचा प्रयत्न केलेला आपणास आढळतो आणि म्हणून पर्यावरणाचा ऱ्हास होणार नाही इतपतच त्याचा उपभोग घेण्याची जीवनदृष्टी हिंदु तत्वज्ञानाची आहे पण आता हे नाते सामाजिक पातळीवर नेऊन समाजाकडूनच हा प्रयत्न आता व्हायला हवा केवळ शासकीय पातळीवर त्याचा विचार करुन आपणास भागणार नाही.

"हिंदु तत्वज्ञानाचा युगानुकूल विचार" हा क्रांतीकारी विचार श्री. पंडीतजींनी मांडला आहे. त्याकरिता काही मार्गदर्शक तत्वेही सांगितली. विशेषतत्वाने हिंदु तत्वज्ञानातील आश्रमव्यवस्थेचा युगानुकूल विचार त्याचप्रमाणे पुरुषार्थ संकल्पनेतून सामाजिक पुरुषार्थ ह्या बाबतचे त्यांचे विवेचन हे अतिशय विचारप्रवण व कालानुरुप असे आहे. समाजाला व्यक्तीप्रमाणेच स्वतंत्र व्यक्तिमत्व असल्याने व्यक्तिमत्व व पुरुषार्थ बंध त्यांनी समाजाकरिता लागू केले आहेत.

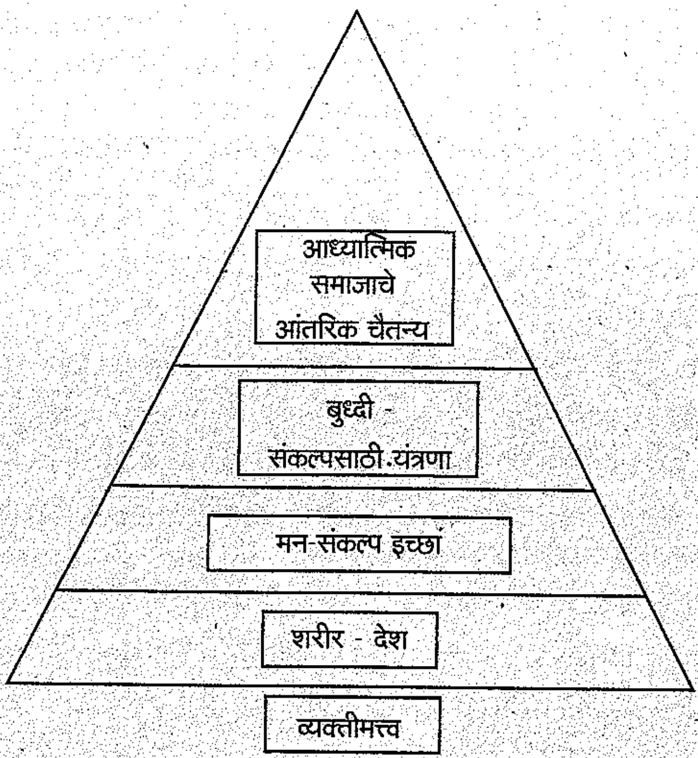

आध्यात्मिक
समाजाचे
आंतरिक चैतन्य
बुध्दी -
संकल्पसाठी यंत्रणा
मन-संकल्प इच्छा
शरीर - देश
व्यक्तीमत्त्व

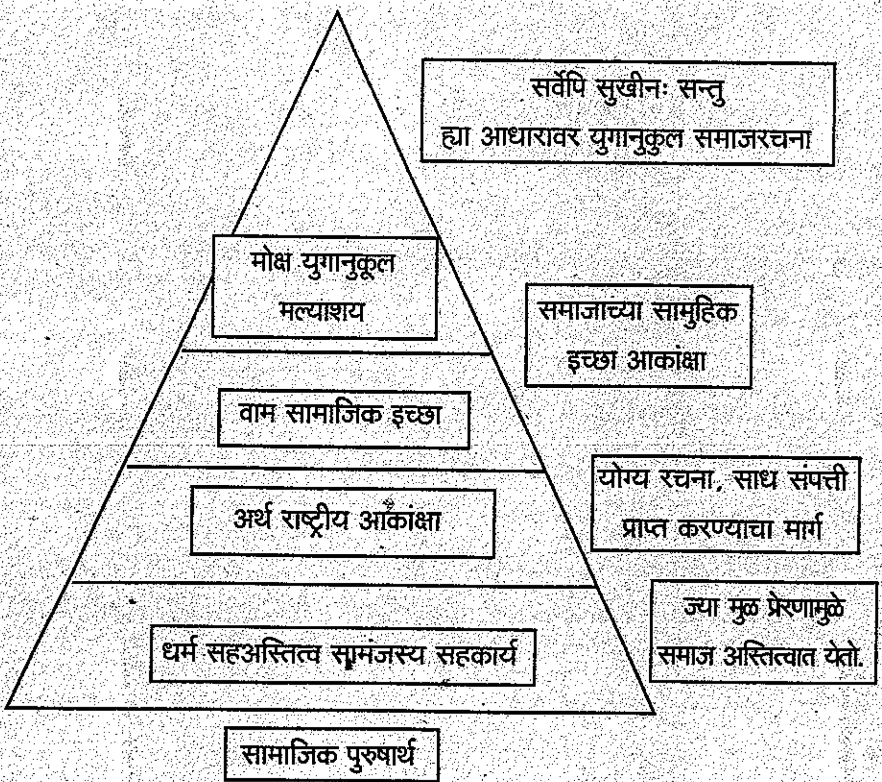

सर्वेपि सुखीनः सन्तु
ह्या आधारावर युगानुकुल समाजरचना
मोक्ष युगानुकूल
मल्याशय
समाजाच्या सामुहिक
इच्छा आकांक्षा
वाम सामाजिक इच्छा
योग्य रचना, साध संपत्ती
प्राप्त करण्याचा मार्ग
अर्थ राष्ट्रीय आकांक्षा
ज्या मुळ प्रेरणामुळे
समाज अस्तित्वात येतो.
धर्म सहअस्तित्व सामंजस्य सहकार्य
सामाजिक पुरुषार्थ

(125)

एकात्म मानव विकास संकल्पनेची व्यापकता वरील विवेचनावरुन लक्षात येते पण ह्या संकल्पनेचा महत्वाचा भाग जो आहे तो म्हणजे भारतीय जीवन दृष्टीला युगानुकुल बनविणे. ह्या करिता श्री. पंडीतजींनी दैशिक शास्त्र - बद्रीसाह दुलधारीया ह्यांच्या पुंस्तकातून चिती आणि विराट ह्या संकल्पनाची मांडणी त्यांनी समाज संकल्पनेच्या संदर्भात केली. ती पुढीलप्रमाणे

राष्ट्र संकल्पना

चिती	विराट
↓	↓
राष्ट्राचे स्वतःचे सत्व	१. अस्मितेच्या आधारावर राष्ट्रीय व सामाजिक साकल्याचा विचार करणे व समाजाचा पुरुषार्थ जागा करणे.
↓	
अध्यात्म हे भारताचे सत्व आहे	२. प्रत्येक राष्ट्राची विकासक्षम आंतरिक उर्जा नियोजित दिशेने गतिमान होणे.

ह्याच दृष्टीकोनातून ह्यापूर्वी केलेली सामाजिक पुरुषार्थाची संकल्पनेचा विचार करुन सामाजिक पुरुषार्थ जागविणे ही काळाची गरज आहे. हिंदु जीवन दृष्टीतील अशा अनेक संकल्पना आहेत त्याची काळानुसार पुनर्स्थापना करणे शक्य आहे.

एकात्म मानव दर्शन संकल्पनेतील निवडक भाग वरील विवेचनात समाविष्ट करण्यात आला आहे. ह्या लेखाचा दुसरा टप्पा हा प्रात्यक्षिकाचा आहे अर्थात शिक्षणाच्या माध्यमातून हे तत्वज्ञान कसे रुजविता येईल हा विचार महत्वाचा ठरतो कारण शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे व अर्थातच सुसंस्काराचे साधन आहे पण शैक्षणिक दृष्टीकोनातून वरील तत्वांचा विचार करता श्री. अरविंद लेले यांनी "एकात्म मानव दर्शन - चिरंतन हिंदु "जीवन दृष्टी" - एक अध्ययन" ह्या पुस्तकात काही मुद्दे उपस्थित केले आहे. त्याचा आपल्याला प्रथम विचार करावा लागेल व त्यानंतर शिक्षणाचा विचार महत्वपूर्ण ठरेल हे मुद्दे पुढीलप्रमाणे.

१) हिंदु जीवन दृष्टीतील शाश्वत परिवर्तनीय तत्वाचा विवेक
२) हिंदु जीवन दृष्टीत शिरलेल्या प्रवृत्ती कोणत्या
३) शाश्वताशी संबंध तुटल्यामुळे त्यात कोणत्या त्रुटी निर्माण झाल्या.
४) वर्तमान काळात शाश्वत मूल्याची उपयुक्तता व परिवर्तनीय मूल्यांचे पुनर्स्थापना
५) प्राचीन मूल्यांच्या आधुनिक परिभाषा.
६) नविन काळात अनुसरून कोणता नवीन मूल्याचा समावेश करावा लागेल.

वरील मुद्यांचे अवलोकन केल्यास एक बाब लक्षात येते की एकात्म मानव दर्शन ह्या दृष्टीकोनातून शिक्षणाचा विचार करायचा झाल्यास राष्ट्रीय चितीचा विचार तर करावाच लागेल ह्याच सोबत विराटचा विचार महत्वपूर्ण ठरेल हे शिक्षणाचे ध्येय असेल व ह्या ध्येयाला अनुसरून व्यक्तीगत व सामाजिक समन्वयात्मक विकास हा महत्वाचा ठरेल व ह्या समन्वयातून अखिल विश्वाच्या कल्याणाची भावना राष्ट्रीय अस्मितेची भावना जागृत करणे, व्यक्तीचा "स्व" चा परिघ हा विस्तृत विशाल करणे ही आनुषांगिक ध्येय आपणास ठेवावी लागतील. आधुनिक विज्ञानाशी अध्यात्माशी सांगड घालणे मानवामध्ये सहअस्तित्वाशी भावना निर्माण करणे इत्यादी बाबींचा विचार महत्वाचा ठरतो. राष्ट्रचिंतन ह्या पुस्तकात श्री. पंडीतजींनी शिक्षणाबाबतचे आपले विचार मांडले आहेत ते म्हणतात "शिक्षणाचा संबंध

हा व्यक्तीशी आहे त्यापेक्षा जास्त तो समाजाशी आहे शिक्षणाशिवाय समाज संभवत नाही" समाजाची परिभाषा करतांना ते म्हणतात "मानवाच्या समुहात भौतिक बदल होत असतो परंतु असे असूनही जर त्या मानव समुहाची व्यक्तित्व व चेतना जागृत असेल. नवीन घटकांना जुन्या घटकाशी असलेल्या आपल्या संबंधाचे ज्ञान असेल आणि जुन्या घटकांच्या जीवनाच्या अनुभूतीला जे आपली अनुभूती समजून जे पुढे जात असतील तर त्याला समाज ही संज्ञा प्राप्त होते. केवळ व्यक्तीचा समूह म्हणजे समाज नाही तर भूतकाळातील संस्काराचे ग्रहण करुन वर्तमानात ते उद्याच्या पिढीच्या हातात देऊन जर मानवसमुहाची चेतना जागृत रहात असेल तरच तो समाज ठरतो." समाजाबाबत हा राष्ट्रीय विचार श्री. पंडीतजींनी केला समाजातील ह्या अनुभव संक्रमण व चेतना जागृतीचा संबंध त्यांनी शिक्षणाशी लावला व शिक्षणाची अतिशय व्यापक परिभाषा दिली आहे.

शिक्षण :-

"जेव्हा मनुष्य आपल्या मागून जन्मलेल्या माणसांना विभिन्न क्षेत्रातील सारभूत अनुभव प्रदान करतो तेव्हा त्या प्रक्रियेतून निरंतर गतीमान अशा मानव समुहाची निर्मिती होते. त्याला समाज म्हणतात आणि अनुभव प्रसारणाच्या ह्या प्रक्रियेला शिक्षण म्हणतात.

श्री. पंडीतजींनी शिक्षणाचा संबंध हा समाजाशी जोडला एवढेच नव्हे तर समाजाची निर्मिती ही शिक्षणाशिवाय अशक्य आहे असा ही दृष्टीकोन त्यांनी मांडला. म्हणून शिक्षणाचा प्रश्न हा सामाजिक दृष्टीकोनातून पाहिला पाहिजे असे ते म्हणतात. शिक्षणाला ते ऋषी ऋण मानतात व हे ऋषी ऋण प्रत्येकाने फेडायलाच हवे. ह्या ठिकाणी आपल्या संस्कृतीचा अमोल ठेवा भावी पिढीच्या हातात देवून ऋणातून मुक्त होणे हाच त्याचा उदात्त भाव शिक्षणाच्या प्रति आहे. ज्ञान + प्रयत्न + अनुभव = ज्ञानसमृध्दी असे ज्ञानाबाबतचे समीकरण आपल्याला त्यांच्या विचारात आढळले. आपल्या संस्कृतीतील असारभूत तत्वांचा त्याग करुन सारभुत तत्वाचे संरक्षण कुशलतेने केले पाहिजे व त्यासाठी पूर्वजांकडून प्राप्त झालेल्या संचित ज्ञानाला आत्मसात करुन त्या तत्वांना सुबोध व युगानुकूल बनवतील अशा तज्ज्ञांची आवश्यकता त्यांनी स्पष्ट केली आहे. समाजाचा प्रत्येकच घटक हा अध्यापन कर्ता आहे. पण शाळेची अनिवार्यता त्यांनी सांगितली आहे.

शिक्षणाची माध्यमे :- पंडीतजींच्या मते शिक्षणाची माध्यमे तीन आहेत.

१. संस्कार

२. अध्यापन

३. स्वाध्याय

१. संस्कार :-

मानव हा अनुकरणशील आहे ह्या अनुकरणातून संवेदना व सूचना प्राप्त होवून मानवाच्या क्रिया समर्थ बनतात व ह्यालाच सुसंस्कार म्हणतात. अर्थात सुसंस्कार हे शिक्षणाचे माध्यम असल्याने मानवाच्या संपर्कातील प्रत्येक घटक हा शिक्षण प्रक्रियेचा घटक ठरतो.

२. अध्यापन व लोकशिक्षण :-

अध्यापन व लोकशिक्षण ह्यांचा सहसंबंध श्री. पंडीतजींनी जोडला आहे त्यामुळे आधुनिक परिभाषेत सांगावयाचे झाल्यास श्री. पंडीतजींनी औपचारिक शिक्षणाला महत्व दिलेच पण त्यापेक्षा कितीतरी जास्त अनौपचारिक शिक्षणाला महत्व दिले आहे "केवळ लिपी भाषा" ह्यामुळे शिक्षणाचा उद्देश पूर्ण होत नाही. जीवनाच्या प्रत्येक आश्रमात अध्ययन व अध्यापनाची क्रिया घडत असते. ह्यासाठी समाज, प्रसारमाध्यम इ. बाह्य घटकांचा अंतर्भाव सुध्दा त्यांनी अध्यापनात समावेश केला आहे.

स्वाध्याय :-

शिक्षणाचे माध्यम स्वाध्याय हे आहे. स्वाध्याय म्हणजे मानवाने स्वतःला केलेले अध्ययन, लिपीज्ञान आवश्यक आहेच पण त्याच सोबत मनन चिंतन ह्यानेही मानव ज्ञान प्राप्त करतो. स्वाध्यायावाचून ज्ञान तेजस्वी बनत नाही.

ह्या सर्वासाठी शालेय क्षेत्र :- शाळाबाह्य क्षेत्र ह्यांच्यात समन्वयात्मक भूमिका असायला हवी. संपूर्ण शिक्षणाचे भाषिक माध्यम हे स्वभाषा असावे कारण स्वभाषा ही स्वतःची अभिव्यक्ती आहे. ती मानवाला समाजाला एकमेकांपासून वाटत नाही. शिक्षणाबाबतच्या विवेचनावरुन त्यांची जी दृष्टी लक्षात येते ती ही की,

१. शिक्षण हे औपचारिक तसेच अनौपचारिक असावे.

२. शिक्षण हे समाजाभिमुख असावे व समाज शिक्षणाभिमुख.

३. शिक्षण हे संस्कृती संक्रमण, संस्कृती संवर्धन, संस्कृती रक्षणाचे साधन असावे.

४. शिक्षण ही समाजांतर्गत अनुभव प्रसारणाची क्रिया आहे.

५. ह्या अनुभव प्रसारणाच्या क्रियेतून समाजाची गतिमानता राखता आली पाहिजे.

६. समाज निर्मितीसाठी शिक्षण आवश्यक आहे.

७. शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन हा सामाजिक हवा.

८. शिक्षणातून ऋषीऋण फेडण्याची भावना व्यक्तीच्या मनात हवी.

९. संस्कृतीतील सारभूत व असारभूत तत्वे ह्याचा विवेक महत्वाचा आहे.

१०. असारभूत तत्वाचे काळानुसार पुनर्स्थापना महत्वाची आहे.

११. संस्कृती विवेक करणाऱ्या तज्ञांची आज आवश्यकता आहे.

१२. समाजाचा पाया हा सुसंस्कार असायला हवा.

१३. समाजातील तसेच मानवाच्या संपर्कातील प्रत्येक घटक हा सुसंस्कारीत असण्याची खबरदारी प्रत्येकाला घ्यावी लागेल.

१४. केवळ ज्ञान प्राप्त करणे म्हणजे शिक्षण होत नाही तर चिंतन व मानवाची सवय व्यक्तीची वृध्दीजन करावी लागेल म्हणजेच त्या ज्ञानास समाजात स्थैर्य प्राप्त होईल, ज्ञानाची रुजवणूक होईल.

१५. समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात परस्पर अंतर्गत समन्वय निर्माण करावा लागेल ही बाब आपणास अमलात आणावी लागेल त्यासाठी समाजात विसंगती शिरणार नाही ही खबरदारी तर घ्यावी लागेलच पण त्याचबरोबर समाजातील विसंगतीचे उच्चाटन कसे करता येईल ह्याची ही खबरदारी घ्यावी लागेल.

१६. स्वभाषा, स्वराष्ट्र ह्या बाबतच्या अभिमान हा प्रत्येकामध्ये कसा जागृत राहू शकेल ह्यासाठी प्राथमिक स्तरापासूनच आपल्याला प्रयत्न करावा लागेल व त्यासाठी शिक्षण हे सामाजिक वा पर्यायाने राष्ट्रीय असावे. स्वधर्म, स्वदेशी व स्वतंत्र ह्या स्व वर शिक्षणाची इमारत उभी करावी लागेल.

१७. प्राचीन साहित्य कला वाङ्मय, तत्वज्ञान, मूल्य ज्या ज्या बाबी ही संस्कृतीशी निगडीत आहेत त्याचा युगानुकुल मांडणी करण्यासाठी आता तज्ज्ञांना कार्य सोपवावे लागेल.

१८. वर्तमान कालीन पिढीमध्ये सुध्दा संस्कृती विवेकाचे सामर्थ्य निर्माण करावे लागेल.

१९. राष्ट्रीय सत्य आणि राष्ट्रीय अस्मीता हाच शिक्षणाचा पाया असेल.

२०. शिक्षणातून राष्ट्राची समाजाची आंतरिक उर्जा ही गतिमान ठेवण्याचे सामर्थ्य आजच्या पिढीत निर्माण करावे लागेल तरच उज्ज्वल भविष्याची आपण कल्पना करू शकू.

(28)

२१. भारतीय तत्वज्ञानातील आश्रमव्यवस्था, पुरुषार्थ संकल्पना यासारख्या संकल्पनांना सामाजिक रुप द्यावे लागेल.

२२. स्त्री शक्तीने आपल्या मातृशक्तीचे संरक्षण केले पाहिजे. तसेच स्त्री पुरुषांनी आपापल्या कार्यात समन्वय प्रस्थापित हरायला पाहिजे. आपापल्या भूमिका योग्य निभवायला हव्यात.

२३. ध्येय निष्ठ सेवाव्रती तत्वनिष्ठ राष्ट्रभक्त शिक्षकांची निर्मिती तर महत्वाची ठरतेच पण त्याच सोबत आश्रमशाळा, निवासी शाळा ज्यात एक आदर्श वातावरण असेल अशा आश्रम शाळांची निर्मिती महत्वाची ठरते.

२४. अशा शाळा व अभ्यासक्रमाची निर्मिती महत्वाची ठरते ह्यात वरील सर्व बाबींचे प्रतिबेळ असेल.

वरील मुद्यांचे अवलोकन केल्यास एक बाब लक्षात येते की एकात्म मानव दर्शन ह्या दृष्टीकोनातून शिक्षणाचा विचार करायचा झाल्यास Education for formation of Integreted Human साठी राष्ट्रीय चितीचा विचार तर करावाच लागेल ह्याच सोबत विराटचा विचार महत्वपूर्ण ठरेल हे शिक्षणाचे ध्येय असेल व ह्या ध्येयाला अनुसरून व्यक्तीगत व सामाजिक समन्वयात्मक विकास हा महत्वाचा ठरेल व ह्या समन्वयातून अखिल विश्वाच्या कल्याणाची भावना राष्ट्रीय अस्मितेची भावना जागृत करणे. व्यक्तीचा "स्व" चा परिघ हा विस्तृत विशाल करणे ही आनुशंगिक ध्येये आपणास ठेवावी लागतील. आधुनिक विज्ञानाशी अध्यात्माशी सांगड घालणे मानवामध्ये सहअस्तित्वाची भावना निर्माण करणे ह्या शिक्षणाची पुरक ध्येय ठरवावी लागतील. सर्वात महत्वाचे हिंदु जीवनदृष्टी ही जीवनपध्दती बनायला हवी. ह्यासाठी शिक्षणाचा एक व्यापक आराखडा बनायला हवा. त्याचे छोटे प्रारूप पुढे सुचविण्यात येत आहे. ही योजना आकृतीबंधास अनुसरून देण्यात येत आहे.

आकृतीबंध - १

विकासाचा आकृतीबंध

↓

↓	↓	↓	↓
शरीर शारीरिक विकास	मन मानसिक विकास	बुध्दी बौध्दिक विकास	आत्मा आध्यात्मिक विकास
↓	↓	↓	↓
उदरनिर्वाह ↔	शांती ↔	ज्ञान ↔	तादात्म्य
Physcial edu. ↔ व्यवसाय शिक्षण व्यक्तीचे आध्यात्मिक अधिष्ठान spirituo Anatomy Physiology Hygine Nutrition	Education ↔ for peace	Science edu. ↔ with reference to Vedas new era	Education for art of contempletion meditation yoga spiritual techniques harmany creation

आकृतीबंध - २

सहसंबंधाचा आकृतीबंध

↓

व्यक्ती ↔	समाज ↔	निसर्ग ↔	परमात्मतत्व
↓	↓	↓	↓
प्राचीन तत्वज्ञान व व्यक्ती अधिष्ठान	सांस्कृतिक सामाजिक शिक्षण soc-cultural-heritage edu. spirital aspects of society (value education) spirituo sociology Unity in Diversity	Spiritual aspects of nature, environmental education & Education for co-existence with reference to Bhartiya philosophy	Spiritual education, education of law of being (dharma) divine oneness universal love

राष्ट्रीय शिक्षण

चिती	विराट
↕	↕
आधुनिक संदर्भात भारतीय अध्यात्मशास्त्र स्वतंत्र ज्ञानशाखा कला, आध्यात्म्य, संस्कृती प्रतिके उत्सव, राष्ट्रमान, इतिहास, भारतीय शोध, आधुनिक संदर्भात, प्राचीन विषय संस्कृत वैदिक काळातील Astronomy Fostering pride in country	भारतीय समाजाचे तात्विक अधिष्ठान भारतीय तत्वज्ञानाचे सामाजिक उपयोजन / अर्थनिर्वचन Sociol Interpretation of Bharatiya Philosophy Education of citizanship

वरील अभ्यासक्रमांचा विचार हा बालकाच्या लहान वयापासूनच आपल्याला करता येईल. कारण एका ठिकाणी असे नमूद करण्यात आले आहे की "It is easier to build a child than it is to Repaire an adult."

वरील सर्व घटकांना अनुसरून मग शिक्षक प्रशिक्षणाचा सुध्दा आपल्याला विचार करावा लागले. शिक्षकाची "Teacher as a Intergreted Human Builder" ह्या संकल्पनेस अनुसरून शिक्षक प्रशिक्षण योजना त्याला आनुषंगिक अध्ययन अध्यापन पध्दती ह्या सर्वांचा विचार पर्यायाने येईल. शिक्षकांचा प्रथम हा दृष्टीकोन विकसित होणे गरजेचे ठरेल. What I teach is what I know and What I educate is What I am अर्थात शिक्षकाला भारतीय अध्यात्म तत्वज्ञान ह्याचा आदर तर असावाच पण त्याच सोबत त्याचे आचरणही त्यानुसार असावे. तसेच त्याच्यात राष्ट्रीय भावना प्रखर असावी.

शालेय कार्यनीती :-

शाळेच्या स्तरावर विचार केल्यास शाळेचे मिशन व्हीजन हे राष्ट्राच्या आंतरिक उर्जेशी निगडीत असावे, ethos शी निगडीत असावे व त्यानुसार शिक्षक प्रशिक्षण हे एकात्म मानव दर्शनाच्या संदर्भात त्रिस्तरीय ठेवण्यात यावे. knowledge - skill - attitude हे तीन स्तर होय. शाळेची कार्यनीती आखण्यात यावी एवढेच नाही तर त्या कार्यनीतीच्या पुनर्लोकनाची व्यवस्थाही शाळांमधून उपलब्ध असावी. शाळेच्या कार्यात सुध्दा एकात्मता असावी अर्थात प्रत्येक स्तरावर शाळेचे कार्य हे एकात्मिक स्वरुपाचे असावे जेणे करुन बालकाचा एकात्मिक विकास होण्यास मदत होईल. ह्या शालेय व्यवस्थेत शाळा, शिक्षक समाज ह्या सर्वांमध्ये परस्पर सहकार्याची भावना वृध्दींगत करणे आवश्यक ठरेल. केवळ शाळांचाच विचार महत्वाचा नाही तर school activity चा ही विचार महत्वाचा ठरतो. त्या अनुषंगाने educational partnership अर्थात, Teacher - parent, school - society, Spiritual Institution अशा भागीदारी अतिशय महत्वपूर्ण ठरतात.

पालक उद्‌बोधन वर्ग :-

पालक उद्‌बोधन हा उपक्रम ह्यासाठी उपयुक्त ठरेल अर्थात आजच्या धकाधकीच्या काळात हे शक्य आहे का ? एक शिक्षक म्हणून मला असे वाटते की आपल्या पाल्यांवर संस्कार करायचे म्हणजे नेमके काय करायचे, पाल्याचा विकास घडवून आणायचा म्हणजे काय करायचे ? ह्याचे शास्त्रशुध्द प्रशिक्षण देण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे. आपल्या पाल्याचा प्रवेश शाळेमध्ये टिकवून ठेवण्यासाठी हे उद्‌बोधन करणे अनिवार्य आहे असे बंधन जर पालकांवर टाकण्यात आले तर ही बाब शक्य आहे. पालकांकरिता सुध्दा पुनर्लोकन प्रणाली विकसित करता येईल. उद्‌बोधनाची पुनर्लोकनाची जबाबदारी विविध अध्यात्मिक संस्थांकडे सोपविता येईल.

वरील सर्व बाबीचा नव्याने विचार करावा ही काळाची गरज आहे. ह्या बाबीची सुरवात हा कदाचित प्रारंभ बिंदु ठरू शकेल पण त्यातून आजच्या पिढीला आकार येईल, पर्यायाने उद्याच्या राष्ट्राला आपण आकार देवू शकू व हे आपल्यालाच करायचे आहे.

सौ. वर्षा अनिल वाकणकर यांना विद्यावाचस्पती (डॉक्टरेट) पदवी प्राप्त

सांगली येथील कै. ग. श. पुरोहित कन्या प्रशालेतील कनिष्ठ महाविद्यालयातील अध्यापिका सौ. वर्षा अनिल वाकणकर यांना शिवाजी विद्यापीठाने विद्यावाचस्पती पदवी प्रदान केली आहे. सौ. वाकणकर यांनी शिक्षणशास्त्रांतर्गत 'वि. स. खांडेकर यांच्या साहित्याचा 'मूल्य शिक्षणाच्या' संदर्भातील चिकित्सक अभ्यास' या विषयावर प्रबंध सादर केला होता. त्यास विद्यापीठाने मंजूरी दिली आहे.

सौ. वाकणकर या भारतीय शिक्षण मंडळाच्या कार्यकर्त्या आहेत. सांगली शिक्षण संस्थेच्या माध्यमिक शाळेत त्यांची सेवा झाली असून भारतीय शिक्षण मासिकातून त्यांनी वेळोवेळी लिखाण केले आहे. माध्यमिक शिक्षक संघाच्या वेलणकर वक्तृत्त्व स्पर्धेचे नियोजनही त्यांचेकडे असते.

परम् पूज्य स्वामी चिन्मयानंद आणि धर्म

- डॉ. सौ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

परमपूज्य स्वामी चिन्मयानंद यांची दि. ८ मे रोजी जयंती सर्वत्र अत्यंत उल्हासाने साजरी होत असताना त्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाच्या महत्त्वाच्या पैलूंवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत लेखातून करण्यात आला आहे.

स्वामी चिन्मयानंद ! भगवद्‌गीतेचे एक मूर्त रूप हिंदुत्वाची नव्याने भारतवर्षाला संकल्पना देणारे धर्मवेत्ते, वेदांताचे गाढे उपासक, कट्टर ज्ञानमार्गी, मूर्तिमंत शिस्त, एक थोर राष्ट्रभक्त, अध्यात्मिक गुरु हे नाव आज जगाला अतिशय सुपरिचित आहे. भारतीय संस्कृतीची गंगा ही संपूर्ण जगभर नेण्याचे महान कार्य ज्या ज्या थोर अध्यात्मिक गुरुंनी केले त्यातील मेरूमणी म्हणजे स्वामी चिन्मयानंद प. पू. गुरुदेव म्हणजे प्रेमाची गंगा, ज्ञानाचा सागर, अथांग मातृहृदय, आग्रही शिस्त त्यांचे संपूर्ण जीवन म्हणजेच सर्व साधकाकरिता शिकवण ते एक आदर्श गुरु होते. मातेचा प्रेमळपणा व पित्याची शिस्त हा त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा महत्त्वाचा पैलू होता. ते एक मूर्तिमंत शिस्त होते. त्यांचे पूर्ण जीवनच शिस्तमय होते. अलौकिक स्मरणशक्तीची देणगी त्यांना लाभली होती. हिंदुत्वाच्या पुनर्स्थापनाच्या कार्यात त्यांचा फार मोठा सहभाग आहे. ते प्रखर राष्ट्रभक्त तर होतेच पण राष्ट्रीयत्वाचा नवा अर्थ त्यांनी भारतीयांना दिला. भारताकडे राष्ट्र म्हणून बघण्याची दृष्टी त्यांनी दिली. भारताचे प्राचीन वैभव प्राप्त करुन देणे हे त्यांचे जीवनकार्य होते. भारतवासियांच्या हृदयात राष्ट्रप्रेम, संस्कृतीचा अभिमान सेवाव्रत भारतीय अध्यात्माप्रती प्रेम इ. मूल्य रुजविण्याकरिता त्यांनी आपले आयुष्य वेचले. भारताने सर्वतोपरी सामर्थ्यवान झाले पाहिजे असेच त्यांना वाटे. भारताबाबतच्या महासत्तेचे कल्पना चित्र त्यांनी रेखाटले पण ह्या सामर्थ्यातून स्पर्धावृत्ती संघर्ष निर्माण होणे ह्याच्या ते विरोधात होते.

धर्मपरायणता हा गुरुदेवांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अविभाज्य घटक आहे. सर्वसामान्य लोकांना जेव्हा संस्कृती नीरस वाटत होती धर्म संकल्पना मोडकळीस आल्या होत्या त्यावेळी त्यांनी संस्कृतीचा आशय समाजाला पटवून दिला. हिंदू धर्म हा व्यापक आहे पण हिंदू धर्माचे अविचारी अभ्यासक व अप्रबुध्द अनुयायांनी चुकीचा अर्थ लावल्यामुळे हिंदु धर्माचे पवित्र ज्ञान प्रदूषित झाले आहे आणि जेव्हा एखादी पिढी स्वतःच्या संस्कृती मधील जे सर्वात चांगले असते त्याविषयी भावनिक धास्ती किंवा बौध्दिक तिटकारा बाळगू लागते तेव्हा बहुजन समाजाच्या मनामधून ही निरर्थक भीती काढून टाकल्याशिवाय पुनरूत्थान होवू शकत नाही असे त्याचे परखड मत होते. ह्यासाठी त्यांनी धर्म प्रचाराचे कार्य हाती घेतले. माणूस जर धर्मापर्यंत पोहोचत नसेल तर आता धर्मानेच माणसापर्यंत पोहोचायला हवे आणि त्यासाठी त्यांनी स्वतःचे संपूर्ण आयुष्य समर्पित केले. आपल्या संस्कृतीचा घात करण्यास टपलेल्यांनी हिंदु पारंपारिक विचारधारेत जाणून बुजून घुसविलेल्या उपद्रवी गैर समजुतीमुळे हे उदात्त हिंदु तत्वज्ञान विकृत झाले आहे. जगातील सर्व धर्मामध्ये हिंदु धर्म हा एकच धर्म असा आहे की सर्वसमावेशक आहे. पण आजची हिंदुची अवस्था पाहून त्यांचे मन विदीर्ण होत असे.

हिंदु संघटनेची स्थापना करण्याबाबत त्यांनी पुढाकार घेतला व त्यांच्या पुढाकाराने विश्व हिंदु परिषदेची स्थापना झाली. आज आपले राष्ट्र धर्म निरपेक्ष राष्ट्र म्हणून घोषित झाले आहे. स्वामीजी म्हणतात 'हिंदुनी आपल्या संस्कृतीचे थडगे जे उघडे केले आहे. ते शाश्वत धर्माच्या याच विपर्यस्त आचार पध्दतीच्या कुदळीने. राष्ट्र म्हणून

(132)

परम् पूज्य स्वामी चिन्मयानंद आणि धर्म

- डॉ. सौ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

परमपूज्य स्वामी चिन्मयानंद यांची दि. ८ मे रोजी जयंती सर्वत्र अत्यंत उल्हासाने साजरी होत असताना त्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाच्या महत्त्वाच्या पैलूंवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत लेखातून करण्यात आला आहे.

स्वामी चिन्मयानंद ! भगवद्गीतेचे एक मूर्त रूप हिंदुत्वाची नव्याने भारतवर्षाला संकल्पना देणारे धर्मवेत्ते, वेदांताचे गाढे उपासक, कट्टर ज्ञानमार्गी, मूर्तिमंत शिस्त, एक थोर राष्ट्रभक्त, अध्यात्मिक गुरु हे नाव आज जगाला अतिशय सुपरिचित आहे. भारतीय संस्कृतीची गंगा ही संपूर्ण जगभर नेण्याचे महान कार्य ज्या ज्या थोर अध्यात्मिक गुरुंनी केले त्यातील मेरूमणी म्हणजे स्वामी चिन्मयानंद प. पू. गुरुदेव म्हणजे प्रेमाची गंगा, ज्ञानाचा सागर, अथांग मातृहृदय, आग्रही शिस्त त्यांचे संपूर्ण जीवन म्हणजेच सर्व साधकाकरिता शिकवण ते एक आदर्श गुरु होते. मातेचा प्रेमळपणा व पित्याची शिस्त हा त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा महत्त्वाचा पैलू होता. ते एक मूर्तिमंत शिस्त होते. त्यांचे पूर्ण जीवनच शिस्तमय होते. अलौकिक स्मरणशक्तीची देणगी त्यांना लाभली होती. हिंदुत्वाच्या पुनर्स्थापनाच्या कार्यात त्यांचा फार मोठा सहभाग आहे. ते प्रखर राष्ट्रभक्त तर होतेच पण राष्ट्रीयत्वाचा नवा अर्थ त्यांनी भारतीयांना दिला. भारताकडे राष्ट्र म्हणून बघण्याची दृष्टी त्यांनी दिली. भारताचे प्राचीन वैभव प्राप्त करुन देणे हे त्यांचे जीवनकार्य होते. भारतवासियांच्या हृदयात राष्ट्रप्रेम, संस्कृतीचा अभिमान सेवाव्रत भारतीय अध्यात्माप्रती प्रेम इ. मूल्य रुजविण्याकरिता त्यांनी आपले आयुष्य वेचले. भारताने सर्वतोपरी सामर्थ्यवान झाले पाहिजे असेच त्यांना वाटे. भारताबाबतच्या महासत्तेचे कल्पना चित्र त्यांनी रेखाटले पण ह्या सामर्थ्यातून स्पर्धावृत्ती संघर्ष निर्माण होणे ह्याच्या ते विरोधात होते.

धर्मपरायणता हा गुरुदेवांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अविभाज्य घटक आहे. सर्वसामान्य लोकांना जेव्हा संस्कृती नीरस वाटत होती धर्म संकल्पना मोडकळीस आल्या होत्या त्यावेळी त्यांनी संस्कृतीचा आशय समाजाला पटवून दिला. हिंदू धर्म हा व्यापक आहे पण हिंदू धर्माचे अविचारी अभ्यासक व अप्रबुध्द अनुयायांनी चुकीचा अर्थ लावल्यामुळे हिंदु धर्माचे पवित्र ज्ञान प्रदूषित झाले आहे आणि जेव्हा एखादी पिढी स्वतःच्या संस्कृती मधील जे सर्वात चांगले असते त्याविषयी भावनिक धास्ती किंवा बौध्दिक तिटकारा बाळगू लागते तेव्हा बहुजन समाजाच्या मनामधून ही निरर्थक भीती काढून टाकल्याशिवाय पुनरूत्थान होवू शकत नाही असे त्याचे परखड मत होते. ह्यासाठी त्यांनी धर्म प्रचाराचे कार्य हाती घेतले. माणूस जर धर्मापर्यंत पोहोचत नसेल तर आता धर्मानेच माणसापर्यंत पोहोचायला हवे आणि त्यासाठी त्यांनी स्वतःचे संपूर्ण आयुष्य समर्पित केले. आपल्या संस्कृतीचा घात करण्यास टपलेल्यांनी हिंदु पारंपारिक विचारधारेत जाणून बुजून घुसविलेल्या उपद्रवी गैर समजुतीमुळे हे उदात्त हिंदु तत्वज्ञान विकृत झाले आहे. जगातील सर्व धर्मामध्ये हिंदु धर्म हा एकच धर्म असा आहे की सर्वसमावेशक आहे. पण आजची हिंदुची अवस्था पाहून त्यांचे मन विदीर्ण होत असे.

हिंदु संघटनेची स्थापना करण्याबाबत त्यांनी पुढाकार घेतला व त्यांच्या पुढाकाराने विश्व हिंदु परिषदेची स्थापना झाली. आज आपले राष्ट्र धर्म निरपेक्ष राष्ट्र म्हणून घोषित झाले आहे. स्वामीजी म्हणतात 'हिंदुनी आपल्या संस्कृतीचे थडगे जे उघडे केले आहे. ते शाश्वत धर्माच्या याच विपर्यस्त आचार पध्दतीच्या कुदळीने. राष्ट्र म्हणून

सुध्दा जर आपणाजवळ स्पष्टपणे अधर्मी म्हणून घेण्याचे निर्दय पशुसम धैर्य असते तर कदाचित आपण भौतिक जीवनात तरी अधिक चांगले झाले असतो. या धर्माच्या मार्गावरून चालण्याचे अध्यात्मिक धैर्य आपल्याजवळ नाही ना या अधर्मी होण्याचे प्रबळ धैर्यही. अधर्मासारखा धर्म व धर्मासारखा अधर्म असे दोन निरनिराळे आदर्श जगण्याच्या आपत्तीचा खेळ आपण खेळत आहोत." हे धर्माबाबतचे भीषण वास्तवच त्यांनी मांडले. स्वामीजींनी ते जीवित कार्य मानले तेच मूळांत देशाचे आध्यात्मिक मूल्यांचे संस्कृतीचे पुनरुज्जीवन हे होते. आपल्या प्राचीन संस्कृतीची पताका त्यांना जगभर न्यायची होती. ते खऱ्या अर्थाने हिंदुत्वाच्या पुनर्स्थापनेचे प्रचारक होते. त्यांनी हिंदुत्वाची जी परिभाषा केली त्यामुळे हिंदुत्वाकडे हिंदुधर्माकडे पाहण्याचा एक नवा दृष्टीकोन तरुणांना मिळाला. शास्त्रीय दृष्टिकोन मिळाला. वेदांताच्या त्यांच्या शिकवणुकीमुळे भारतीय समाजाला आपल्या समृध्द संस्कृतीची किंमत समजली. आधुनिक समजल्या जाणाऱ्या तथाकथित सुशिक्षितांना त्यांनी धर्माचा आशय लक्षात आणून दिला. हिंदुधर्म हा विश्वधर्म कसा आहे हे त्यांनी पटवून दिले. हिंदुचा स्वाभिमान त्यांनी जागृत केला.

देवळे, मशीदी, धार्मिक संस्था मिशन मठ पाठशाळा यामध्ये धर्म पाहण्याची मानवाची वृत्ती आज झाली आहे. परिणामी समाजात अनेक जातीय दंगली धार्मिक विद्वेष वाढतो. त्यातून धार्मिक युध्दे होतात व मानवतेचा अपमान होतो. एवढेच नाही तर ह्या बाबी घडल्यानंतर हे सर्व घडण्यासाठी धर्म जबाबदार आहे ही भावना लोकांच्या मनामध्ये निर्माण होते ह्यातून असा सरसकट निष्कर्ष काढला जातो. मानवतेवर जो आघात होतो आहे तो धर्मामुळे होतो आहे. समाजाने स्विकारलेली धर्माबाबतची ही भूमिका स्वामीजींना मान्य नव्हती. धर्म संकल्पना एवढी संकुचित नाही. आज हजारो वर्षानंतरही धर्म संकल्पना टिकून आहे ह्याचे कारणच असे आहे की ह्या धर्मात काहीतरी बहुमोल असे आहे आणि हेच बहुमोल काय आहे हे जाणून घेतल्याशिवाय धर्म संकल्पना खऱ्या अर्थाने समजणार नाही. म्हणून धर्मात नेमके काय सांगितले आहे हे जाणून घेतले पाहिजे. स्वामीजी प्रश्न करतात, "काळाच्या ओघात कुठल्या परकीय विचारांनी आधुनिक पिढीला झाकून टाकले की ज्यामुळे आज आपण किंवा आपल्यापैकी काही जण ह्याचा तिरस्कार करू लागलो ?" ह्याची कारणमीमांसा त्यांनी अशी केली की "ह्या धर्म संकल्पनाच्या कार्यवाहीतच वाईट प्रवृत्ती आज शिरल्या आहेत. ह्या वाईट प्रवृत्ती आपणास काढाव्या लागतील. आज आपण समाजात पाहतो नवनवीन दवाखान्यामध्ये वाढ होत आहे. त्याचप्रमाणे नवनवीन रोगांची संख्या रुग्णांची संख्याही वाढते आहे. आजही मानवजात ही रोगमुक्त झाली नाही म्हणून रुग्णालयेच निरुपयोगी आहे, असे म्हणणे वास्तवाला धरून होणार नाही. तद्वतच धर्म ही पण एक संस्था आहे. गुरुदेव म्हणतात ह्या धर्माचे रुपांतर पंथात होणे मग तिचा पंथ झाला की त्यातील सगळा चांगुलपणा विकृत होत जातो. "धर्माचे रुपांतर पंथात होणे ही धर्माबाबतची विकृत कार्यवाही आहे. आज मानव आपल्या उच्च मूल्यांची तडजोड करतो परिणामी त्या मूल्यांमधील उदात्तता व पावित्र्यच नाहीसे होते ही तडजोड तेव्हा अनेक काळापर्यंत सुरू राहते तेव्हा सर्वत्र वैचारिक गोंधळ माजतो व हाच गोंधळ समाजाला घातक ठरतो. आज जी समाजामध्ये नितिमूल्यांची घसरण झाली आहे. अशी ओरड ऐकायला येते तेव्हा ती ह्या तडजोडीचाच परिणाम आहे. परंतु "यदा यदा ही धर्मस्य ग्लानिर्भवती भारत" हे धर्माचे अभिवचन आहे. जेव्हा जेव्हा धर्माला ग्लानी आली तेव्हा तेव्हा ज्ञानी जनांनी संस्कृतीचे पुनःनूतनीकरण केले आहे. ही परंपरा अगदी १९ व्या शतकात स्वामी विवेकानंदापर्यंत सुरू राहिली. ह्या परंपरेतील सर्व ज्ञानी जनांनी वैश्विकतेचीच शिकवण दिली. हिंदु धर्माचा खरा अर्थ जेवढा स्वामी चिन्मयानंदानी व्यापकतेने मांडला तेवढी व्यापकता समजून घेण्यासाठी आपल्यालाही आपली दृष्टी व्यापक बनवावी लागेल.

स्वामीजी म्हणतात "धर्म हा शब्द असा आहे की त्यास इंग्रजीत तत्सम शब्द नाही. Righteousness हे भाषांतर अत्यंत घाईगर्दीत केलेले भाषांतर आहे. परंपरेने धर्माचा अर्थ म्हणजे सदाचरण होय. तथापी धर्म ह्या शब्दाचा जो आशय आहे त्या अर्थाचे ओझे वाहून नेण्यास तो शब्द अगदीच अपुरा आहे. जो सर्वत्र लागू होण्याच्या दृष्टीने सर्व ठिकाणी सर्व काही चांगली असतात. अशी जीवनाची मूलभूत मूल्ये म्हणजे धर्म होय. नैतिक सुसज्जतेचा सर्व प्रयत्नांचा आणि नैतिक परिपूर्णतेच्या सर्व प्रसादांचा जो भक्कम पाया तो धर्म घूर्णतेला पोहोचलेला मानवी प्रतिष्ठेने जगू पाहणाऱ्या आणि याच जन्मी माणूस म्हणून अत्युच्च पातळी पर्यंत विकसित होण्यासाठी सतत झटणाऱ्या प्रत्येक मानवाची शाश्वत कर्तव्ये म्हणजे धर्म Law of being अस्तित्त्वाचा नियम म्हणजे धर्म हिंदु धर्माची बांधणी कर्तव्यावर केली आहे, हक्कावर नाही. युरोपीय विचार पध्दती हक्काच्या तत्त्वावर घडविली गेली आहे. ते हक्क, बाण, आपणावरच उलटणारी अस्त्रे बंदुकीच्या गोळ्या आणि तोफेचे गोळे ह्यामधून वाढत आजच्या काळापर्यंत पोहोचले आहेत. आता एकाचे हक्क ते दुसऱ्याच्या हक्काविरुध्द मागण्यासाठी आणि टिकविण्यासाठी. ते एकमेकांस अण्वस्त्रांनी आणि एकमेकांचा शिरच्छेद करणाऱ्या गुप्त शस्त्रांनी धमकावीत हक्काची मागणी करीत आहेत. हक्क हे घ्यावयाचे असतात मिळवायचे असतात जी संस्कृती हक्कावर आधारित असते ती निश्चितपणे आरडाओरड झगडा यांच्याकडेच वाटचाल करणार आणि मिळविणे, साठविणे, राखणे, जपणूक करणे ह्या प्रवृत्ती समाजात जोपासल्या जाणारच परिणामी समाजातील शांततेचा भंग हा होणारच पण हिंदुचा सनातन धर्म हा स्वतःचे कर्तव्य कर्म करणे ह्या त्यांच्या हक्काला जीवनातील मूलभूत विशेषाधिकार समजतो. कर्तव्य हे व्यक्तीमध्ये संचय लोभ किंवा राखण्याची चिंता वाढविण्यापेक्षा देण्याची वृत्ती दान धर्माची दुर्दम्य इच्छा जोपासते" ह्या अर्थाने आज जी प्रचलित मानवाधिकार संकल्पना युनोने मांडली त्या ऐवजी जर मानवाचा विशेषाधिकार ही संकल्पना मांडली असती तर भारतीय समाज नव्हे जागतिक मानव हा कर्तव्याच्या बाबतीत सजग झाला असता व मानवधिकाराच्या नावावर आज मानवाच्या अधिकाराचाच बळी जातो आहे हे घडले नसते. या जगाच्या मैदानात जिथे उपनिषदांनी ऋषींनी सांगितलेली सत्य तत्त्वे तंतोतंत पाळली जातात त्यालाच ह्या देशात धर्म म्हणतात. आपल्या हिंदुत्वात अनेक धर्म आहेत. अनेक धर्माचा मिळून एक धर्म बनला आहे व त्यांना एकत्रितपणे सर्वसाधारण हिंदुत्व असे म्हणतात. हिंदु हा शब्द जातीयतेच्या अर्थाने उल्लेखिलेला नसून वैश्विक भूमिकेतून वापरला आहे. जो कोणी जीवनाच्या उदात्त आणि नैतिक मूल्यांला मान देतो आणि त्याचा आदर करतो. स्वतःमधील पशुत्व नष्ट करुन आंतरिक ईश्वराचे अधिपत्य पुन्हा प्राप्त करण्याचे जीवनकार्य मानतो अशी महत्वाकांक्षा असणारी सर्व माणसे हिंदु होत. हिंदु धर्माच्या ह्या महासंघातून एकेक भाग वेगवेगळ्या ऐतिहासिक काळात अनुयायांच्या खास मागण्यातून वेगवेगळा होत गेला. "हिंदुत्वाची ही संकल्पना सर्व समावेशक आहे आणि ह्याच दृष्टीकोनातून हिंदुत्व हे वैश्विक व व्यापक ठरते. कारण जगातील प्रत्येक ऋषींचा विचार म्हणजे हिंदुत्व आहे. मग ते आचार्य असो, गौतमबुध्द असो, नानकजी असो, मोहम्मद पैगंबर असो की येशू खिस्त असो. सर्वांना जेव्हा मानवजात ऋषी म्हणून मान्यता देते द्रष्टे म्हणून मान्यता देते तेव्हाच ती हिंदुत्वाला ही स्विकारत असते. मानवी मूल्ये आपल्याला जोपासयला हवीतच पण त्याच सोबत त्या विचारामध्ये काही चुकीच्या संकल्पना शिरल्या असतील तर त्यांना काढून धर्म वाढविला पाहिजे. आधुनिक विचाराने मानवातील मानवत्व हिरावून घेतले ह्याबाबत गुरुदेव खेद व्यक्त करतात. आधुनिक मानव हा वैज्ञानिक उत्क्रांतीने तर धास्तावला आहे पण त्याच बरोबर अनेक सामाजिक, राजकीय, नैसर्गिक आपत्तीने तो घेरला आहे व सतत तणावाच्या स्थितीत तो वावरत आहे. पण ह्या ठिकाणी एका भीषण वास्तवाकडे

(133)

असती तर
र्क्तव्याच्या
त्या नावावर
तो आहे हे
उपनिषदांनी
ली जातात
ा हिंदुत्वात
न एक धर्म
ारण हिंदुत्व
व्या अर्थाने
नरला आहे.
मूल्यांना मान
धील पशुत्व
पुन्हा प्राप्त
क्षा असणारी
महासंघातून
अनुयायांच्या
हिंदुत्वाची ही
दृष्टीकोनातून
ण जगातील
आहे. मग ते
भसो, मोहम्मद
सर्वांना जेव्हा
हणून मान्यता
भसते. मानवी
त्याच सोबत
ल्पना शिरल्या
वेला पाहिजे.
हिरावून घेतले
ाधुनिक मानव
ाहे पण त्याच
र्गिक आपत्तीने
तीत तो वावरत
ग वास्तवाकडे

स्वामीजी सर्वांचे लक्ष वेधू इच्छितात की "शास्त्र आणि विज्ञानाने आपल्याला सुविधा दिल्या असतील तर त्यांनी अत्यंत गंभीर राजकीय सामाजिक व मानसिक समस्याही आपल्यासमोर उभ्या केल्या आहेत." ही वास्तवता नाकारता येत नाही कारण आज आम्ही भौतिक क्रांती भरपूर साधली आहे पण आमचे आयुष्य दुःख व वेदनेनी व्यापले आहे. अनेक वैज्ञानिक शोध लागले, क्रांती झाली पण मानव मात्र भयग्रस्त झालेला आहे. तरी अशावेळी मानवजातीला मार्गदर्शनाची आवश्यकता नाही असे म्हणायचे का ? आणि अशी जर मार्गदर्शनाची आवश्यकता असेल तर ती केवळ धर्मातून पूर्ण होवू शकते. धर्म संकल्पनेवर आजवर आक्षेप घेतला गेला व आजही घेतला जातो की धर्माचा उगम हा भयातून झाला आहे. गुरुदेवांनी टीकाकारांचे हे मत खोडून काढले आहे ते म्हणतात, "प्रगतीच्या पथावर उडी मारण्यासाठी भयाची काडी वापरण्यात काही गैर नाही ह्या अखिल सृष्टीच्या निर्मितीला जबाबदार कोण ? माझे ह्या जगाशी नाते काय ? जग कोणी निर्माण केले ? मी सुखी आनंदी कसा होऊ शकतो ? अशा प्रश्नांच्या उत्तरातून जे निष्पन्न होते त्यालाच अध्यात्मिक सत्य म्हणतात." उपनिषदांच्या भाषेत ह्यालाच मूल्य असे समजतात. हे शुध्द तत्वज्ञान सामाजिक परिस्थितीला लावले की तो धर्म बनतो आणि ह्या शुध्द तत्वज्ञानाचा जीवनात वापर केला तर ते धार्मिक विषय बनतात. धर्माबाबत हा सकारात्मक दृष्टीकोन आहे. पण ह्या धर्मावरुन जेव्हा जेव्हा जगात युध्द झालीत तेव्हा तेव्हा समाजाने धर्म टाकाऊ समजला पण स्वामीजी परखडपणे सवाल करतात की जेव्हा आर्थिक बाबीमुळे अथवा राजकीय बाबींमुळे जगात युध्दे झालीत ते अर्थकारण अथवा राजकारण कुचकामी टाकाऊ मानण्यात आले का ? पण जेव्हा जेव्हा धर्माला टाकाऊ समजण्यात येते तेव्हा तेव्हा धर्माची जागा अन्य गोष्टींनी घेतली आहे. ही जागा सत्ताधाऱ्यांनी देखील घेतली आहे. पूर्वी ईश्वराची भीती वाटायची आता सत्ताधाऱ्यांची भीती मानवाला वाटते.

पण धर्माला दुसरा पर्याय ठरू शकत नाही तर त्याने व्यक्तीनिष्ठता निर्माण होऊन द्वेषाची सुडाची भावना व सर्वात महत्वाचे म्हणजे अतिशय गोंधळ वाढेल ही बाब स्वामीजींनी जाणली होती आणि म्हणूनच मानवी मूल्याचे वैश्विक परिमाण म्हणजे धर्म आहे. असे त्यांनी ठामपणे सांगितले कारण धर्मामुळे मानवाची दृष्टी विशाल व व्यापक होते. वसुधैव कुटुंबकम ही भावना त्याच्या ठिकाणी निर्माण होते. कारण वैश्विकतेची भावना लोकांमध्ये रूजवायची असेल तर मानवाने सर्वप्रथम विशाल आदर्शाशी एकरूप व्हायला हवे. आजच्या जागतिकीकरणाच्या ह्या काळात गुरुदेवांचे हे विचार अतिशय उपयुक्त ठरतील. आज आपण वैश्विक खेड्यांची संकल्पना मान्य केली. वैश्विकीकरणाला भव्यता दिली पण मानवाचे हृदय आपण विशाल व्यापक बनवू शकलो का ? ज्यांनी ज्यांनी वैश्विकतेची आधुनिक संकल्पना मांडली व शिक्षणाच्या माध्यमातून ती रूजविण्याचा प्रयत्न केला त्यांच्यासाठी मार्गदर्शक असणारे मत स्वामीजींनी मांडले ते पुढीलप्रमाणे "वैश्विक एकात्मता व बंधुभावना याची कल्पना मी कशी रुजविणार ? मग त्या करिता मला विशाल आदर्शाशी एकरूप व्हायला नको का ? मी जेव्हा माझ्या घराशी किंवा जातीशी वा देशाशी एकजीव होतो तेव्हाच मी दुसऱ्या देशाशी घराशी व जातीशी त्यांच्याशी मी संघर्ष करुन त्यांचा नाश करण्यास उद्युक्त होतो पण समजा त्याऐवजी मी जर अमर्याद अधिक भव्य अशा अनंत सत्यतत्वाशी मिसळून गेलो की हे विश्व ज्याची अभिव्यक्ती आहे अशा तत्वाशी विशाल भव्य दृष्टिकोनातून मी सर्व प्राणीमात्रांवर प्रेम करू शकेल नव्हे सर्व विश्वालाच प्रेमाने कवेत घेऊ शकेन. गुरुदेवांचे हे विधान आधुनिक शिक्षण शास्त्रातील four pillars of education मध्ये learning to be, learning to live together या तत्वाशी जुळणारे आहे. धर्मातून सहअस्तित्वाची भावना येते व एका अत्युच्च पातळीवर आत्मिक दृष्टीकोनातून भेदाभेद नाहिसा होतो व सर्वाभूती परमेश्वर ही भावना दृढ होते. हीच वैश्विक समन्वयाची

भावना आहे. वैश्विक समन्वयाचा पाया धर्म आहे. पण हाच धर्म जेव्हा माझा धर्म माझा धर्मगुरु, माझा धर्मग्रंथ ह्या संकल्पनेत अडकतो तेव्हा धर्माचा खरा आशय संपतो व त्या ठिकाणी सुरू होतो तो धर्मविद्वेष व नंतर मग समाजाचे विघटन व्हायला सुरवात होते. समाजात ताणतणाव निर्माण होतात. समाजात धर्माच्या नावावर विध्वंस होतो. पण त्याच वेळी जर अंतिम चैतन्याचे एकमेव अद्वितीय तत्वाचे जर आकलन झाले तर ही बाब घडणार नाही. हा धर्मवेडेपणा का वाढला याचे उत्तर स्वामीजी फार परखडपणे देतात. "समस्या तेव्हाच निर्माण झाली जेव्हा राजकीय मंडळींनी धर्मात लुडबुड करायला सुरवात केली. आजवरची धार्मिक युध्दे झाली ती योग्य धर्माची राजकारणाशी सांगड असंस्कृतपणे घातल्यामुळे झाली. राजकारणी जेव्हा धर्मात शिरले तेव्हा त्यांनी त्यांच्याबरोबर त्यांच्या आकांक्षा आणि मतभेद आणले. पुरातन भारतात जेव्हा धार्मिळ मंडळी राजकारणात पडली तेव्हा त्यांना राजगुरु म्हणून राजकारणात प्रवेश करावा लागला आणि तेव्हा सुध्दा त्यांनी देशादेशातील तट्ट्यात मध्यस्थी करुन ते मिटवण्याचे आटोकाट प्रयत्न केले. त्यामुळे देशात शांती सौख्य उत्कर्ष नांदू लागले जेव्हा राजकारणाला राजगुरुची अडचण वाटायला लागली तेव्हा त्यांनाही राजकारणातून काढून टाकण्यात आले. धर्म हा राजकारणात शिरायला हवा होता तसे न होता धर्मात राजकारण शिरले नव्हे. धर्माचेच राजकारण झाले त्याबाबत गुरुदेवांना खंत होती. आज खऱ्या अर्थाने धर्माची संपूर्ण जगाला आवश्यकता आहे. आज जगात सर्वत्र अनाचार, अत्याचार माजलेला आहे तो धर्मामुळे नाही तर वैयक्तिक दुर्बलतेचे ते कारण होय. धर्म हा जीवनाच्या कणाकणात भरलेला आहे. धर्माच्या नावाने आज समाजात जे आढळते तो खऱ्या अर्थाने धर्म नाही. गुरुदेव म्हणतात "आपल्या बुध्दीवान पूर्वजांनी धर्मात वेळोवेळी बदल केला म्हणूनच आजही आपल्या देशाकडे उच्च अध्यात्मिक संस्कृतीचा वारसा जपणारा देश म्हणून पाहिले जाते. भारत हा लोकशाही प्रधान देश आहे. हिंदुत्व ही भारताची ओळख आहे. पण आधुनिक भारतीय लोकशाहीत हिंदुत्त्वाबाबत काय विचारधारा असेल ह्या बाबत ते म्हणतात आधुनिक भारतीय लोकशाही पध्दतीने मते घेवून ठरवतील की आपल्याला धर्म नको आणि अध्यात्मिक संस्कृतीही नको. आम्हाला निधर्मी संस्कृती हवी तर हिंदुत्व ह्या विचाराचे स्वागतच करेल हाच तर आपल्या संस्कृतीचा मोठेपणा आहे. कारण आपली संस्कृती लोकसत्ता मान्य करणारी आहे इतकेच नव्हे तर समाजाच्या कल्याणासाठी स्वतःचा नाश करण्याचा आत्मघातकीपणा मान्य करण्याइतका हिंदु धर्म उदार व विशाल आहे. हिंदुत्वाची व हिंदुधर्माची इतकी व्यापक संकल्पना मनाला थक्क करुन जाते व हिंदुत्वाप्रती आपण नतमस्तक होतो.

असे हिंदुत्वाचे मूर्तीमंत रूप असणारे प. पू. स्वामी चिन्मयानंदांना अमेरिकेतील सुप्रसिध्द मासिकाने Hinduism Today ने सन्मानीय हिंदु पुनरुज्जीवन पारितोषिक बहाल केले. Hindu of the year अशी पदवी देवून बहुमान केला. ही पदवी अशा व्यक्तीस दिली जाते जी जगभरातील हिंदूवर जास्तीत जास्त प्रभाव टाकते. ऑगस्ट १९९३ मध्ये स्वामीजींना Global Vision 2000 ह्या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येणार होते. सप्टे. १९९३ मध्ये विश्वधर्माच्या लोकसभेमध्ये विश्वस्तरीय हिंदुत्वाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या हिंदूधर्मीय प्रतिनिधीचे ते अध्यक्ष म्हणून निवडले गेले होते. विश्वधर्म परिषदेस संबोधित करण्यासाठी त्यांना आमंत्रित करण्यात आले होते. भारताच्या जीवनात पुनश्च १०० वर्षांनंतर स्वामी विवेकानंदाच्या भाषणा नंतर हा आनंदाचा क्षण आला होता पण तत्पूर्वी ३ ऑगस्ट १९९३ मध्ये गुरुदेवाची महासमाधी झाली. हिंदुत्वाच्या ह्या महानायकाला आजच्या त्यांच्या जन्मदिनी आदरांजली.

समग्र व्यक्तिमत्त्व विकास व शिक्षण

डॉ. वसुधा विनोद देव
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

आजच्या शिक्षण प्रणालीचा आपण जेव्हा समग्र विचार करतो तेव्हा असे लक्षात येते की आज शिक्षणाने मानवाच्या सर्वसामान्य योग्यतेत वाढ झाली पण आपल्या कर्माच्या क्षेत्रात आपल्या ज्ञानाचा योग्य वापर करण्याची क्षमता मात्र विकसीत झाली नाही कारण आज खऱ्या अर्थाने शास्त्र शिकविलेच जात नाही शिवाय ह्या शास्त्राचा योग्य अभ्यास करून त्याचे मनन करून ते आत्मसात कसे करावे ह्याचे खरे शिक्षण आज दिले जात नाही आणि म्हणूनच मानवाच्या कृतीला जी आभा निर्माण व्हायला हवी ती होत नाही. मुळातच आज आपण "शिक्षण" ह्या संकल्पनेत खरे उतरणारे शिक्षण देत आहोत का ? हा भाग महत्वाचा ठरतो. ह्या ठिकाणी हे विधान कदाचित धाडसाचे ठरेल पण आपण जे आपल्या बालकांपर्यंत पोहोचवित आहोत ते निर्देश आहे ते शिक्षण नव्हेच कारण आपण त्यांना भरमसाट बाह्य माहितीचा पुरवठा करतो आहोत. पण निर्देशन हे शिक्षण होऊ शकत नाही. निर्देश आवश्यक आहेत पण ते आमचे ध्येय नाही. शिक्षण हे ध्येय आहे व निर्देश हे साधन आहे पण आज सर्वत्र साधनावर भर जास्त आढळतो. परिणामी व्यक्तीची अंतस्थ शक्ती आज दुर्लक्षित होते आहे. आज खऱ्या अर्थाने दुर्दैवाने असे म्हणावे लागते की शिक्षकांची जागा निर्देशकांनी घेतली व शाळांची जागा निर्देशनात्मक संस्थानाने घेतली आहे. स्वामी चिन्मयानंद म्हणतात, Instructions does not constitute education. Instruction is necessary and it is easy available. But education is the goal to be reached and it is to be gained by ones own reflection. Instruction is given, education is achieved. In modern time we have Instructional Institutes no educational School. Therefore we have many Instructions but hardly any teaches. ही वास्तविकता प.पु. गुरुदेवांनी व्यक्त केली आहे आणि शिक्षण संकल्पनेत भर घालतांना ह्यांनी शिक्षण ही मानवाची अशी संरक्षित सुप्त शक्ती आहे जी गुरुद्वारा संरक्षित आहे अशी शिक्षणाची परिभाषा केली "Education is nothing if it does not train our faculties to capture all our opportunities, to be useful to all other and to be always happy in ourselves" संधी प्राप्त करणे त्याचा फायदा इतरांना देणे व त्याच्या माध्यमातून स्वतः आनंद प्राप्त करणे ह्या संकल्पनेच्या माध्यमातून त्यांनी शिक्षणाला नविन आयाम प्राप्त करून दिला. खरे शिक्षण म्हणजे काय ह्याची प्रभावी परिभाषा करताना ते म्हणतात, "Real Education means the transformation of knowledge in to wisdom which is then used to curved out a strong character" अर्थात शिक्षणातून "Wisdom Transformation व Character Building वर त्यांनी भर दिला. पण शिक्षणाच्या माध्यमातून आज आपण केवळ माहितीची दुकाने थाटली आहेत असे खेदाने म्हणावे लागते. शिक्षक हा विक्रेता व विद्यार्थी हा ग्राहक अशी भूमिका शिक्षणाच्या संदर्भात सुध्दा आपणास आढळते. परिणामी शिक्षणातून खऱ्या अर्थाने "व्यक्तिमत्व विकासाच्या" उद्दिष्टाचा आशय हा दुर्लक्षित झाला आहे. ह्या संदर्भात काही मुद्दे विचारशील बनवितात ते म्हणजे शिक्षणातून मानव्याची निर्मिती होते आहे का ? शिक्षणातून व्यक्तीचे चारित्र्य निर्माण कार्य होत आहे का ? शिक्षणातून

(135)

व्यक्तीला जीवनाचे आकलन होत आहे का ? शिक्षणातून धर्माचा खरा आशय व्यक्तीपर्यंत पोहोचला का ? संस्कृती संक्रमण, संवर्धन शिक्षणातून होत आहे का ? भारतीय तत्वज्ञान अध्यात्म ह्याचा परिचय व्यक्तीला होतो आहे का ? शिक्षणातून मूल्यांची रुजवण झाली आहे का ? शिक्षणातून राष्ट्र राष्ट्रीय चारित्र्य, राष्ट्रीय अस्मीता ह्याचा आशय व्यक्तीपर्यंत पोहोचला का ? शिक्षणातून राष्ट्रप्रेम निर्माण झाले का ? शिक्षणातून मानवाचा सर्वांगीण विकास झाला का ? शिवाय स्वधर्म स्वराष्ट्र स्वभाषा स्वातंत्र्य ह्याचा आशय विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचतात का ? हे सर्व प्रश्न आजच्या शिक्षणातून अनुत्तरीत राहतात. ह्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे आमची अनुकरणशीलता. आम्ही केलेले पाश्चात्यांचे अनुकरण. हे अनुकरण निश्चितपणे आमच्या प्रकृतीला मानवणारे नाही. आमच्या राष्ट्राची प्रकृती ही केवळ स्थूलतेला बहिरंगाला प्राधान्य देत नाही तर त्याहीपेक्षा महत्वाचे सूक्ष्म स्वरुप व अंतरंगाला ती प्राधान्य देते आणि म्हणूनच इतर राष्ट्राच्या विकासाची जी परिमाणे आहेत. ती आम्हाला लागू पडत नाही. विकासाच्या कोणत्याही संकल्पनेचा विचार करतांना, अमलात आणतांना आम्हाला आंतरिक आणि अंतिम सत्याचा विचार करावाच लागतो. वैश्विकतेचे भान ठेवून नव्याने ह्या सगळ्यांचे परिशीलन करण्याची आज पुन्हा आवश्यकता निर्माण झाली आहे आणि त्यासाठी विश्वकल्याणासाठी जर उपाययोजना शोधायचीच असेल तर ती आपणास हिंदू दर्शनात शोधावी लागेल. प्राचीन सनातन सत्याचा आधुनिक संदर्भ घेऊन ती समाज मनावर रुजवावी लागेल आणि म्हणूनच भारतीय तत्वज्ञानातील व्यक्तिमत्व विकास ह्या संकल्पनेचा आपणास पुनर्शोध घ्यावा लागेल कारण शिक्षणाची परिभाषा करतांना आपण म्हणतो, Complete development of personality is educattion, positive and permanent change in behavior is education. पण आता केवळ व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकासावर व वर्तनबदलाशी निगडीत असणाऱ्या ह्या संकल्पनांना आपल्याला कवटाळून चालणार नाही. ह्या संकल्पना म्हणजे शिक्षणाबाबतचा अतिशय वरवरचा केलेला विचार आहे त्याऐवजी आता आपल्याला विचार करावा लागेल तो एकात्म व्यक्तिमत्व विकासाचा अर्थात (Integrated Development of human personality) व आत्मपरिवर्तन अर्थात Transformation कारण शिक्षण ही शिष्याची आत्मनिष्ठ ज्योत आहे. ह्यासाठी महत्वाचे ठरते ते व्यक्तिमत्वाला सुंदर आकार देणे, विचारांचे सौंदर्यीकरण करणे आणि म्हणूनच व्यक्तिमत्वाचा विकास ही संकल्पना भारतीय तत्वज्ञानाच्या संदर्भात जाणून घेणे महत्वाचे ठरते. कारण आज शिक्षणातून खऱ्या अर्थाने व्यक्तिमत्व विकासाचा आशयच दुर्लक्षित होतो आहे आणि म्हणूनच एकात्म व्यक्तिमत्व व त्यांचा विकास व त्याला अनुसरून शिक्षण ह्या मुद्यांचा विचार करणे अनिवार्य ठरते. ह्यासाठी सर्व प्रथम एकात्म व्यक्तिमत्व ही संकल्पना आपणास स्पष्ट करावी लागते.

एकात्म व्यक्तिमत्व संकल्पना -

व्यक्तिमत्व ही संकल्पना करण्यापूर्वी प्रत्येक व्यक्तिला तत्वज्ञानाने सांगितलेली व्यक्तित्व ही संकल्पना कळायला हवी. भारतीय अद्वैत तत्वज्ञानाने व्यक्तित्वाची अतिशय सुरेख परिभाषा केली आहे. आत्मबोधात शंकराचार्यांनी अशी परिभाषा केलेली आहे की दुषित झालेले आत्मतत्व आध्यात्मिक अज्ञान, बुद्धिमधील विक्षेप व मनात चंचलता उत्पन्न करते. मन आणि बुध्दीची उपाधी लागलेले आत्मतत्व म्हणजे व्यक्तित्व. ही व्यक्तित्वाची परिभाषा मनन चिंतन अभ्यासाने दृढ झाली की मग व्यक्तिमत्व ही संकल्पना समजते व ही संकल्पना जाणणे म्हणजे Self Development or Self Re-discovery होय. मग व्यक्तिला अनुभूती येते की आपल्यापैकी प्रत्येकजण केवळ देहधारी नाही तर आपल्यातील अंतर्भूत असणाऱ्या शारीरिक, मानसिक बौध्दीक आणि अध्यात्मिक व्यक्तिमत्वाचा चतुरस्त्र

(156)

व्यक्तिभाव आहे. डार्वीनने अतिमानवत्वाच्या पिढीची केवळ कल्पना केली होती पण भारतीय तत्वज्ञानाने त्याची अनुभूती घेण्याकरिता जगायचे असते हा Theory of Spirituo-physical Structure of man हा सिध्दांत मांडला जो पंचकोष विषयात आपणास आढळतो. ह्या पंचकोषातूनच अध्यात्मिक शारीरिक व्यक्तिमत्व बनते. पंचकोषातीत होवून जीवनकेंद्र असणाऱ्या आत्मतत्त्वाची अनुभूती होणे हे खरे तर मानवी जीवनाचे ध्येय आहे. ह्या पंचकोषांना वेगळे अस्तित्त्व नाही तर ह्या पंचकोष मिळून स्थूल शरीर, सूक्ष्म शरीर व कारण शरीर बनतात व हा पाचही कोषाचा निरास करून आत्मतत्वाचे ज्ञान प्राप्त करणे हा खरा व्यक्तिमत्वाचा विकास आहे.

स्थूल आणि सूक्ष्म शरीराचा आपण जेव्हा विचार करतो तेव्हा एक बाब लक्षात येते की भौतिक शरीर हा मानवी व्यक्तिमत्वाचा असा स्थूल भाग आहे जो पंचज्ञानेंद्रीय व पंचकर्मेंद्रीय युक्त असतात. व्यक्तिपरत्वे देहाचे आकार बदलतील पण ती ज्या मूलद्रव्याची बनलेली असतात ती द्रव्ये व अवयवाची कार्य मात्र सारखीच असतात. ह्या सर्वांचा अर्थ व्यक्तिमत्वाच्या रचनेतील बदलणारा जो घटक आहे तो म्हणजे मन आणि बुध्दी. जो शैक्षणिक दृष्टीकोनातून महत्वाचा आहे आणि म्हणूनच मनाचे संस्करण व बुध्दीचे प्रबोधन ही बाब व्यक्तिमत्व विकासाकरिता महत्वाची ठरते व नेमके आज आपणास आढळते की मानवाच्या मन आणि बुध्दीची फारकत झाली आहे. आज मानवाचे वर्तन घडते ते केवळ मानसिकतेतून व त्यावर भावनांचा पगडा असल्याने त्याच्या वर्तनात विवेक राहणे शक्य नाही. शिवाय मानवाच्या मन आणि बुध्दीचे जे कार्य चालते ते त्याच्यातील वासनेनुसार अर्थात जशा मानवाच्या वासना असतील त्यानुसार त्याचे वर्तन घडते आणि म्हणून शैक्षणिक दृष्टीकोनातून जर विचार केला तर त्याच्या वासनांना योग्य वळण व दिशा देणे ही बाब महत्वपूर्ण ठरते आणि म्हणूनच खऱ्या अर्थाने वासनांची पुनर्वसन हीच मानवाच्या व्यक्तिमत्वाची पुनर्बांधणी ठरते. ह्या वासनांचे पुनर्वसन केल्यास मन आणि बुध्दी सुसंवादी होतात. व्यक्तिमत्वाची ही पुर्नरचना राष्ट्राच्या पुर्नरचनेकरिता फायदेशीर ठरते म्हणूनच आपल्यातील ह्या अंतर्गत उपकरणाचा अभ्यास करणे ही बाब महत्वाची आहे त्याचे स्वरुप समजून घेणे आवश्यक आहे. ह्या ठिकाणी मन ही संकल्पना प. पू. स्वामी चिन्मयानंदांनी नदीच्या रुपकाद्वारे अतिशय सुंदरपणे स्पष्ट केली आहे. नदी म्हणजे पाण्याचा प्रवाह त्याचप्रमाणे मन म्हणजे विचारांचा प्रवाह होय. प्रवाहामुळे नदीला गतीमानता प्राप्त होते. विचारांमुळे मनाला गतीमानता प्राप्त होते आणि म्हणून वेगाने वाहणारे पाणी म्हणजे नदी व वेगाने वाहणारे विचार म्हणजे मन. पाणी गढूळ तर नदी खराब त्याचप्रमाणे विचार वाईट तर मन वाईट म्हणजेच विचार हा मनाची गुणवत्ता ठरविणारा घटक आहे आणि म्हणूनच ह्या विचारांचे सौंदर्यीकरण करणे ही बाब महत्वाची ठरते. बुध्दी ही वास्तविक जड आहे पण त्यात जाणीवतत्वाचा प्रकाश पडतो तेव्हा ती सचेतन बनते व ती कार्य करू लागते. तर्क विचार विवेक करू लागते. बुध्दीच्या स्तरावर Power of discrimination च्या वापरामुळे कृती ही Dynamic, productive बनते. बुध्दीचा योग्य वापर करणे हे यशाचे रहस्य असते. मानवाची ही अंतर्गत उपकरणे विकसित असतील तरच त्याचा व्यक्तिमत्व विकास हा शक्य आहे. अर्थात व्यक्तिच्या व्यक्तिमत्वाचे वर्गीकरण करायचे असेल तर निश्चितपणे मन आणि बुध्दीच्या आधारावर करावे लागेल ते पुढीलप्रमाणे.

१) मनापेक्षा बुध्दी प्रभावी
२) बुध्दीपेक्षा मन प्रभावी
३) मन आणि बुध्दी दोन्ही विकसित
४) मन आणि बुध्दी पूर्ण अविकसित

हे चार व्यक्तिमत्वाचे प्रकार पडत असले तरी जर मानवाला आपल्या व्यक्तिमत्वाचा जर विकास घडवून

व्यक्तिभाव आहे. डार्वीनने अतिमानवत्वाच्या पिढीची केवळ कल्पना केली होती पण भारतीय तत्वज्ञानाने त्याची अनुभूती घेण्याकरिता जगायचे असते हा Theory of Spirituo-physical Structure of man हा सिध्दांत मांडला जो पंचकोष विषयात आपणास आढळतो. ह्या पंचकोषातूनच अध्यात्मिक शारीरिक व्यक्तिमत्व बनते. पंचकोषातीत होवून जीवनकेंद्र असणाऱ्या आत्मतत्त्वाची अनुभूती होणे हे खरे तर मानवी जीवनाचे ध्येय आहे. ह्या पंचकोषांना वेगळे अस्तित्त्व नाही तर ह्या पंचकोष मिळून स्थूल शरीर, सूक्ष्म शरीर व कारण शरीर बनतात व हा पाचही कोषाचा निरास करून आत्मतत्वाचे ज्ञान प्राप्त करणे हा खरा व्यक्तिमत्वाचा विकास आहे.

स्थूल आणि सूक्ष्म शरीराचा आपण जेव्हा विचार करतो तेव्हा एक बाब लक्षात येते की भौतिक शरीर हा मानवी व्यक्तिमत्वाचा असा स्थूल भाग आहे जो पंचज्ञानेंद्रीय व पंचकर्मेंद्रीय युक्त असतात. व्यक्तिपरत्वे देहाचे आकार बदलतील पण ती ज्या मूलद्रव्याची बनलेली असतात ती द्रव्ये व अवयवाची कार्य मात्र सारखीच असतात. ह्या सर्वांचा अर्थ व्यक्तिमत्वाच्या रचनेतील बदलणारा जो घटक आहे तो म्हणजे मन आणि बुध्दी. जो शैक्षणिक दृष्टीकोनातून महत्वाचा आहे आणि म्हणूनच मनाचे संस्करण व बुध्दीचे प्रबोधन ही बाब व्यक्तिमत्व विकासाकरिता महत्वाची ठरते व नेमके आज आपणास आढळते की मानवाच्या मन आणि बुध्दीची फारकत झाली आहे. आज मानवाचे वर्तन घडते ते केवळ मानसिकतेतून व त्यावर भावनांचा पगडा असल्याने त्याच्या वर्तनात विवेक राहणे शक्य नाही. शिवाय मानवाच्या मन आणि बुध्दीचे जे कार्य चालते ते त्याच्यातील वासनेनुसार अर्थात जशा मानवाच्या वासना असतील त्यानुसार त्याचे वर्तन घडते आणि म्हणून शैक्षणिक दृष्टीकोनातून जर विचार केला तर त्याच्या वासनांना योग्य वळण व दिशा देणे ही बाब महत्वपूर्ण ठरते आणि म्हणूनच खऱ्या अर्थाने वासनांची पुनर्वसन हीच मानवाच्या व्यक्तिमत्वाची पुनर्बांधणी ठरते. ह्या वासनांचे पुनर्वसन केल्यास मन आणि बुध्दी सुसंवादी होतात. व्यक्तिमत्वाची ही पुर्नरचना राष्ट्राच्या पुर्नरचनेकरिता फायदेशीर ठरते म्हणूनच आपल्यातील ह्या अंतर्गत उपकरणाचा अभ्यास करणे ही बाब महत्वाची आहे त्याचे स्वरुप समजून घेणे आवश्यक आहे. ह्या ठिकाणी मन ही संकल्पना प. पू. स्वामी चिन्मयानंदांनी नदीच्या रुपकाद्वारे अतिशय सुंदरपणे स्पष्ट केली आहे. नदी म्हणजे पाण्याचा प्रवाह त्याचप्रमाणे मन म्हणजे विचारांचा प्रवाह होय. प्रवाहामुळे नदीला गतीमानता प्राप्त होते. विचारांमुळे मनाला गतीमानता प्राप्त होते आणि म्हणून वेगाने वाहणारे पाणी म्हणजे नदी व वेगाने वाहणारे विचार म्हणजे मन. पाणी गढूळ तर नदी खराब त्याचप्रमाणे विचार वाईट तर मन वाईट म्हणजेच विचार हा मनाची गुणवत्ता ठरविणारा घटक आहे आणि म्हणूनच ह्या विचारांचे सौंदर्यीकरण करणे ही बाब महत्वाची ठरते. बुध्दी ही वास्तविक जड आहे पण त्यात जाणीवतत्वाचा प्रकाश पडतो तेव्हा ती सचेतन बनते व ती कार्य करू लागते. तर्क विचार विवेक करू लागते. बुध्दीच्या स्तरावर Power of discrimination च्या वापरामुळे कृती ही Dynamic, productive बनते. बुध्दीचा योग्य वापर करणे हे यशाचे रहस्य असते. मानवाची ही अंतर्गत उपकरणे विकसित असतील तरच त्याचा व्यक्तिमत्व विकास हा शक्य आहे. अर्थात व्यक्तिच्या व्यक्तिमत्वाचे वर्गीकरण करायचे असेल तर निश्चितपणे मन आणि बुध्दीच्या आधारावर करावे लागेल ते पुढीलप्रमाणे.

१) मनापेक्षा बुध्दी प्रभावी
२) बुध्दीपेक्षा मन प्रभावी
३) मन आणि बुध्दी दोन्ही विकसित
४) मन आणि बुध्दी पूर्ण अविकसित

हे चार व्यक्तिमत्वाचे प्रकार पडत असले तरी जर मानवाला आपल्या व्यक्तिमत्वाचा जर विकास घडवून

(137)

आणायचा असेल तर उच्चस्तराचा त्याला विचार करावा लागेल पण त्याच सोबत निम्नस्तराचे तादात्म्याचा त्याला त्याग करावा लागेल. स्थूलाकडून सूक्ष्माकडे जाणारा हा व्यक्तिमत्व विकासाचा विचार आहे. व्यक्तिमत्व उत्क्रांत करणे म्हणजे सूक्ष्मतेकडे वाटचाल करणे अर्थात सूक्ष्मतेकडे वाटचाल करतांनाच स्थूलाचा त्याग महत्वाचा ठरतो. शरीर-मन-बुध्दी-आत्मा हे चार घटक म्हणजे व्यक्तिमत्व विकसनाचा मार्ग आहे जर मानवाला खऱ्या अर्थाने आपली प्रगती करून घ्यायची असेल तर त्याने स्वतःमधील निम्न स्तराला स्वतः उन्नत केले पाहिजे. ह्यासाठी व्यक्तिचा आदर्श काय आहेत ही बाब महत्वाची ठरते. अर्थात आपण कसे असावे ह्याबाबत प्रत्येक व्यक्तिची धारणा असते पण ही धारणा केवळ विचाराच्या स्तरावर असते. जर बौध्दीक पातळीवर हे कळले असेलही पण शारीरिक व मानसिक पातळीवर व्यक्ती परस्पर विरोधी वर्तन करतो प्रत्यक्षातील मी आणि आदर्शातील मी हे अंतर मग वाढत जाते ह्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे मानसिक स्तरावर माझ्याबद्दल मी रेखाटले चित्र. ह्या माझ्या चित्राचे बौध्दीक स्तरावर निर्णय पक्का होत नाही परिणामी ती बाब शारीरिक स्तरावर आचरणात येत नाही. ह्याचे कारण आपल्यातील विकाराची प्रबळता आणि व्यक्तिमत्व प्रगटीकरणाचा महत्वपूर्ण घटक म्हणजे बुध्दी आहे. ह्या उपकरणाशी आपल्यातील निम्न स्तराच्या व्यक्तिमत्वाचे ऐक्य आपणास घडवून आणावे लागेल. ज्यावेळी व्यक्तिची तर्कनिष्ठा व विवेक शक्ती ही इंद्रीयाच्या मागे धावणाऱ्या मनावर अधिकार गाजवायला लागेल त्याचवेळी निम्नस्तरीय व्यक्तिमत्वाला वळण लागते. शिस्त लागते. निम्न व्यक्तिमत्वास उच्च व्यक्तीमत्वासोबत समरस व्हायला भाग पाडावे लागेल पण त्यासाठी उच्च व्यक्तिमत्वाची क्षमता वाढविणे जेवढे महत्वाचे आहे तेवढेच निम्न व्यक्तिमत्व उच्च व्यक्तिमत्वाच्या अधिपत्याखाली येण्यासाठी उपलब्ध करणे ही बाबही महत्वाची ठरते. निम्न व्यक्तिमत्वाचे उच्च व्यक्तिमत्वास शरण जाणे ही क्रिया महत्वाची ठरते अर्थात निम्न व्यक्तिमत्व व उच्च व्यक्तिमत्व महान मित्र बनावयास हवे हा समन्वय अत्यंत महत्वाचा ठरतो.

दुसऱ्या बाजूनेही आपणास व्यक्तिमत्वाच्या समन्वयाचा विचार करता येतो तो असा की आपल्या व्यक्तिमत्वाच्या प्रत्येक स्तरावर आपण जीवनाकडे विशिष्ट दृष्टीकोनातून पहात असतो व त्यानुसार वस्तुमात्राबद्दल आपण आपले निष्कर्ष काढतो. हे निष्कर्ष प्रत्येक स्तरावर वेगवेगळे असतात. ह्या अनुभवातून व्यक्तिला प्रत्येकच स्तरावर आनंद व सुख प्राप्त होईलच असे नाही व असे घडले नाही तर त्याच्या व्यक्तिमत्वात आंतर विरोध निर्माण होतो. एखाद्या गोष्टीला शारीरिक स्तरावरून अनुभव होत असतांना त्यातील अपूर्णतेच्या जाणीवेने दुःख होईल पण तीच बाब मानसिक कौतुकाचा भुलावा दिल्यास व्यक्तिला दुःख होणार नाही. जी बाब शारीरिकदृष्ट्या घृणास्पद आहे, मानसिकदृष्ट्या लज्जास्पद आहे तीच गोष्ट बुध्दीच्या स्तरावर जाणल्यास खिन्नता येत नाही व ज्या बाबीमुळे शारीरिक मानसिक बौध्दीक बाबीमुळे नैराश्य खिन्नता निर्माण झाली असेल तीच बाब व्यक्ती जेव्हा अध्यात्मिक स्तरावर पाहते तेव्हा ती मनाला प्रचंड उत्साह देवून जाते आणि म्हणूनच जीवनातील आव्हानांकडे अध्यात्मिक दृष्टीकोनातून पाहण्याचे संस्कार व्यक्तिवर होणे आवश्यक आहे. शिवाय प्रत्येक आव्हान हे शारीरिक मानसिक भावनिक व अध्यात्मिक पातळीवरून पहात असतांना एकाच निष्कर्षाप्रत येत असतील तर ते व्यक्तिमत्व सर्वश्रेष्ठ व्यक्तिमत्व होय व ही पात्रता व्यक्तिमध्ये निर्माण होणे महत्वाचे आहे.

व्यक्तिमत्वाच्या एकात्म विकासाचा विचार ह्याही दृष्टीने करता येतो तो म्हणजे मानवाची ओढ आपल्या मूळ स्वरूपाकडे जाण्याची असते अर्थात आपल्या सूक्ष्म व्यक्तिमत्वाच्या प्राप्तीसाठी धडपडणे ही मानवाची सहजवृत्ती असते व ह्याकरिता तो स्थूल व्यक्तिमत्वाचा त्याग करावयास तयार असतो. मानसिक समाधान हे शारीरिक

(135)

समाधानापेक्षा श्रेष्ठ असते. बौध्दीक समाधान हे मानसिक समाधानापेक्षा तर आध्यात्मिक समाधान हा सर्वांचा कळस असतो. जीवनातील उच्चकोटीचा आनंद प्राप्त करण्यासाठी तो स्थूल स्वरूपाचा समाधानाचा त्याग करतो. उदा. आई आपल्या अपत्याच्या सेवेचा आनंद प्राप्त करीत असतांना शरीर व्यथेची तमा बाळगत नाही. सीमेवरील सैनिक देशाच्या रक्षणासाठी प्राणत्यागणाची तयारी दर्शवितो. जसजशी व्यक्ती सूक्ष्म व्यक्तिमत्वाशी तादाम्य पावते तसतसे त्याच्या व्यक्तिमत्वाचे सुसंघटीकरण होत जाते अशा ह्या सुसंघटीकरणातून शारीरिकदृष्ट्या आरोग्य संपन्न, मनाने आनंदी बुध्दीने तीक्ष्ण, आत्मिक दृष्ट्या स्थिर अशा सामर्थ्यवान माणसाचा समाज निर्माण होतो.

अर्थात वरील सर्व विवेचनावरून एकात्म व्यक्तिमत्वाच्या बाबतीत आपल्याला म्हणता येईल की एकात्म व्यक्तिमत्वाचे चार स्तर असतात. शारीरिक मानसिक बौध्दीक अध्यात्मिक ही चारही स्तर हे क्रमाने सूक्ष्म होणारे आहे. व्यक्तिमत्व हे स्थूलाकडून सूक्ष्माकडे विकसित होणारे असते. सूक्ष्म होणे म्हणजे विकसित होणे सूक्ष्म होणे म्हणजे व्यापक होणे. अशी आपणास व्यक्तिमत्व विकासाचा विचार करता येईल.

१) मानवाच्या ह्या चारही व्यक्तिमत्वाच्या प्रेरणा ह्या निराळ्या असतात व ह्या प्रेरणांचा आलेखही अधिक सूक्ष्म व व्यापक असा होणारा असतो. शारीरिक स्तरावर शरीर सुखाची प्रेरणा, मानसिक स्तरावर शांतीची प्रेरणा, बौद्धिक स्तरावर ज्ञानाची प्रेरणा व आत्मिक स्तरावर तादात्म्य भाव अशा प्रेरणांचा क्रमविकास व त्यांतील समन्वय आपल्याला एकात्म व्यक्तिमत्वात आढळतो.

२) मानवाच्या व्यक्तिमत्वाचा जसजसा विकास होतो तसतसा त्याची स्वची कल्पनाही अधिक व्यापक होते आणि मग त्याच्या व्यक्तिमत्वाचा परिघ हा अधिक वाढतो, व्यापक होतो तो समाज निसर्ग व वैश्विक स्तरावर त्याचा व्यक्तिमत्व विकास घडून येतो. ह्याचे महत्वाचे कारण व्यापक होणे ही मानवाची सहज प्रवृत्ती आहे पण ह्या सहजप्रवृत्तीची जाणीवच मुळात आपल्यातील चैतन्य व जगातील चैतन्य ह्यांच्या अद्वैतातून निर्माण होते आणि मग मानवाच्या व्यक्तिमत्वाला वैश्विकता प्राप्त होते. भौतिकतेकडून अध्यात्मिकतेकडे जाणारा हा क्रमविकास हा Integrated Personality Development चे लक्षण आहे पण ह्याकरिता मानवाचा कोणताही स्तर दुर्लक्षित करून तर चालणार नाहीच पण प्रत्येक स्तराचा क्रमबध्द विकास महत्वाचा ठरतो. व्यक्तिचा व्यक्तिमत्व विकास हा सुसंघटीत झाला तर समाजाचा पर्यायाने राष्ट्राचा विकास घडून येईल ह्यासाठी शिक्षणाची भूमिका महत्वाची ठरते. कारण आज विविध जागतिक आव्हाने पेलण्यास आजची शिक्षण प्रणाली जरी सक्षम असली तरी आजचे शिक्षण हे जीवनाचा दर्जा उंचावत नाही. कारण आज केवळ Standard of Living चाच विचार सर्वत्र होतांना आपल्या लक्षात येतो त्या मानाने Standard of Life चा विचार फारसा कोणी करत नाही. परिणामी आज मानवाचे व्यक्तिमत्वाचे विघटन होत आहे व त्यामुळे मानवातील गुन्हेगारीवृत्ती वाढते आहे आज आपण केवळ डोक्यात माहिती कोंबणारे शिक्षण देत आहोत. पण त्यामुळे जीवनमूल्य दुर्लक्षित होत आहे. मूल्याधिष्ठीत शिक्षण मूल्यशिक्षण ह्या संकल्पना केवळ वापरून आता भागणार नाही तर व्यक्तिमत्व विकसनासाठी त्याचा आता गांभीर्याने विचार करण्याची आवश्यकता आहे. आज मानवाच्या बुध्दीचा विकास झाला असला तरी त्याचा मनाचा मात्र विकास झालेला आपणास आढळत नाही. त्यामुळे जीवनात एकप्रकारची कुरुपता निर्माण झाली आहे आणि म्हणून आपल्याला शिक्षणातून सर्वात जास्त भर द्यावा लागणार आहे तो मनाच्या जडणघडणीवर. आज समाजात जे जे गुन्हेगारी वृत्तीचे लोक आढळतात त्यांचे बालपण हे निश्चितपणे दुर्लक्षित झाले आहे. मानसिक विकासाशिवाय आपण केवळ बौध्दीक विकासाची कल्पना करू शकत नाही व

(139)

बौध्दीक विकास हा मानसिक विकासाचाच वाढीव परिघ आहे असे म्हटल्यास वावगे होणार नाही आणि म्हणून केवळ माहितीच्या आधारे बालकाचा बौध्दीक विकास करणे ही संकल्पनाच एकांगी ठरते ह्या समन्वयात्मक विकासासाठी बालक शिक्षणाच्या अभ्यासाचा एक आराखडाच दिला आहे. बालकांच्या योग्य क्षमतेचा विकास योग्य पध्दतीने झाला तर त्याच क्षमतांचा योग्य वापर करण्याची क्षमता त्यांच्या अंगी निर्माण होईल ह्या दृष्टीने आज शिक्षणाला ज्या महत्वाच्या ध्येयावर लक्ष केंद्रीत करायचे आहे ते ध्येय म्हणजे Integrated Development of Personality चा ह्या ध्येयाशीच निगडीत अशा शिक्षणाचा विचार आज आपल्याला करावा लागेल.

ह्या दृष्टीने शिक्षणाची पुर्नरचना करतांना दोन विचार प्रवाह महत्वाचे आहेत.

१) आहे त्या प्रणालीत परिपूर्णपणे बदल करणे.

२) जी शिक्षण प्रणाली आज सुरु आहे त्याच प्रवाहात काही बाबीचे विचार करणे.

पण आजच्या शिक्षणप्रणालीचा विचार केल्यास ती बरीचशी भरकटल्यासारखी व मूळ ध्येयापासून दूर गेल्यासारखी आपणास भासते आहे आणि म्हणून खालीलप्रमाणे शिक्षणाबाबतचा विचार महत्वाचा ठरतो.

व्यक्तिमत्व विकास व शिक्षण -

समग्र व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीकोनातून शिक्षणाचा विचार करावयाचा झाल्यास त्यात खालील मुद्यांचा विचार करावा लागेल.

१) शिक्षण संकल्पना
२) शिक्षणाची ध्येय
३) अभ्यासक्रम अंतर्भरण
४) अध्ययन अध्यापन पध्दती
५) गुरुशिष्य संबंध
६) शिस्त संकल्पना

वरील आठ पदांचा विचार करून शिक्षणाचा पदबंध आपणास तयार करावा लागेल त्याचा विचार पुढीलप्रमाणे -

१) शिक्षण संकल्पना

शिक्षणाची परिभाषा करतांना "व्यक्तिमत्वाचा एकात्म विकास म्हणजे शिक्षण" हीच संकल्पना आपणास अधिष्ठीत ठेवावी लागेल. तसेच शिक्षणाचे भारतीयकरण करणे हा दृष्टीकोन ठेवावा लागेल.

२) शिक्षणाची ध्येये -

(शिक्षणाची ध्येये ठरवितांना आज जे Brain Oriental आहे त्यातून सुटका करून शिक्षण Mind Oriental करणे हा दृष्टीकोन ठेवून पुढील ध्येयांचा विचार महत्वाचा ठरते.)

१) शिक्षणातून एकात्म व्यक्तिमत्व विकास व्हावा
२) आत्मसंयमाचा विकास करणे
३) शांतता ह्या स्वभावाची निर्मिती करणे
४) योग्य मार्गाची निवड करण्याचे सामर्थ्य निर्माण करणे
५) आंतरिक व्यक्तिमत्वाचा विकास
६) अध्यात्मिक विकास
७) आत्मप्रभुत्व प्राप्त करणे

वरीलप्रमाणे शिक्षणाची ध्येय ठरवावी लागतील. ह्यापूर्वी विषद केल्याप्रमाणे शिक्षणप्रक्रियेच्या परिवर्तनाचा निर्णय हा योग्य निर्णय ठरेल कारण आज वर्तमान पिढी आपल्या हाती आहे. शिवाय आज विषय निर्धारणाच्या संदर्भात अत्यंत गोंधळाचे संभ्रमाचे वातावरण आहे. करिता शिक्षणाचा स्वतंत्रपणे आपल्याला विचार करावा लागेल.

अभ्यासक्रम अंतर्भरण -

अभ्यासक्रमाचा विचार करतांना जसा आपल्याला विकासाचा आकृतीबंध हा पक्का करावा लागेल हा विचार करतांना बाल मानसशास्त्रातील ह्या तत्वांचा विचार आपणास करावा लागेल की प्रत्येक बालक त्याला आवडणाच्या क्रियेत रममाण होतो तसेच त्याला जेथे महत्व दिले जाते असे वाटते तेथेच तो रमतो. ह्या दोन

तत्वाचा विचार करून अभ्यासक्रमाच्या अंतर्भरणाचा विचार करतांना तो दोन पध्दतीने आपणास ठरविता येईल.

१) बालकाचा कल असणारा अभ्यासक्रम (विशेष अभ्यासक्रम)

२) सर्वसामान्य अभ्यासक्रम

१) विशेष अभ्यासक्रम

बालकामध्ये ज्ञान अभिरुची ह्या सुप्तावस्थेत असतात त्याचा अभ्यास करून त्याच्या अभिरुचिचे अध्ययन करून बालपणापासूनच त्याला त्या विशिष्ट विषयात तात्विक, प्रात्यक्षिक, संशोधन ह्या मार्गाने आपणास त्याला उच्च शिक्षणापर्यंत नेता येईल. ज्या विषयात किंवा ज्या कलेत त्याला अभिरुची आहे त्याबाबत त्या कलेची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, तात्विक विवेचन, त्याचा विकास त्याबाबतचे प्रत्यक्ष सराव व उच्च शिक्षणात त्याबाबत संशोधन ह्या मार्गाने गेल्यास एका विशिष्ट क्षेत्रातील त्याचे ज्ञान कौशल्य, अभिवृत्ती ह्या तीनही स्तरावर त्याच्यात विकास घडून येईल, तो पारंगत होईल हे सर्व करण्यासाठी त्या विशिष्ट विषयांचे, तज्ञांचे सहकार्य ह्या ठिकाणी महत्वाचे ठरते. ह्या विशेष अभ्यासक्रमाची व्याप्ती व्यापक असेल. भारतीय तत्वज्ञान कला साहित्य, विज्ञान, गणित, कृषी, उद्योग इ. यासारख्या विषयांचा ह्यात अंतर्भाव असेल पण ह्यापैकी केवळ एकाच विषयाचे सखोल अध्ययन ह्या ठिकाणी पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च शिक्षण ह्या सर्व स्तरावर अपेक्षित ठेवावे ह्या संदर्भात वैश्विकतेचा विचार करावा पण ह्या सर्वांची मातृभूमी भारत आहे हा दृष्टीकोन ठेवून मग त्याचे तुलनात्मक अध्ययन आणि तेही उच्च स्तरावर आपणास देता येईल पण तोपर्यंत भारतीय संदर्भाच्या आधाराने त्याचे तात्त्विक अधिष्ठान पक्के करायला हवे. ह्या ठिकाणी बालकाच्या अभिरुचीचा विषय त्याला बालपणापासून मिळाल्यामुळे त्याचे त्या विषयातील प्राविण्य संपादन करू शकेल शिवाय ह्या ठिकाणी भारतीय इतिहासाच्या पार्श्वभूमीवर त्याला ते ज्ञान प्राप्त होत असल्यामुळे शिक्षणाचे भारतीयकरणात त्याचे योगदान महत्वाचे ठरेल. ह्यासाठी विविध स्तरावर त्याचे खालीलप्रमाणे अध्ययनाची योजना असायला हवी.

१) पूर्व माध्यमिक - अभिव्यक्ती

२) प्राथमिक - अभिव्यक्ती

३) माध्यमिक स्तर - प्रात्यक्षिक

४) उच्च माध्यमिक - प्रात्यक्षिक-तात्विक

५) उच्चस्तर - तात्विक+प्रात्यक्षिक+संशोधन

६) उच्च शिक्षण - संशोधन

हा क्रम विशेष शिक्षणात ठेवण्यास हवा.

सर्वसामान्य अभ्यासक्रम -

सर्वसामान्य अभ्यासक्रम ही संकल्पना अशा अभ्यासक्रमाशी निगडीत आहे ज्या बालकांची अभिरुची एका विशिष्ट क्षेत्रात नाही ह्या सर्वसामान्य अभ्यासक्रमात सुध्दा ज्ञान कौशल्य व अभिवृत्ती हाच विकासाचा क्रम असावा पण ह्यात विषय निवडतांना मात्र खूप कसब पणाला लागेल शिवाय सर्वसामान्य अभ्यासक्रमात एक विशिष्ट प्रकारच्या विषयांची अनिवार्य चौकट नसेल पण विद्याशाखांच्या दृष्टीकोनातून विषय निवडण्याचे स्वातंत्र्य माध्यमिक स्तरापासून मुलांना असेल पण ह्या अभ्यासक्रमात ३ विषय मात्र अनिवार्य असतील व हे विषय म्हणजे संस्कृत, इतिहास, नागरिकशास्त्र. संस्कृतचे अध्ययन हे आता केवळ प्राचीन भाषा म्हणून नाही तर सर्व ज्ञानाची जननी म्हणून आणि आधुनिक समजल्या जाणाऱ्या शास्त्राची जननी म्हणून अनिवार्य करता येईल. इतिहास ह्या विषयात केवळ चळवळी क्रांती ह्यावर भर नसावा तर भारताचे वर्तमान उज्वल करणाऱ्या सर्व सद्गुणांचा इतिहास त्यात असावा म्हणजे ह्या मूल्यसंघर्षाच्या काळात मूल्यनिर्णयाची क्षमता व्यक्तीच्या अंगी येईल. शिवाय भारतीय लोकशाही स्वातंत्र्य ह्या सर्व संकल्पना समजण्यासाठी तसेच उत्तम नेतृत्व निर्माण करण्यासाठी सर्वात महत्वाचे म्हणजे उत्तम नागरिक बनण्यासाठी हे विषय अगदी प्राथमिक स्तरापासून ते उच्च स्तरापर्यंत

(151)

अनिवार्य असावे व ह्या सर्वांचा अभ्यास मातृभाषेतून असावा. परकीय भाषेचा विचार हा ज्ञानभाषा म्हणून करायला हरकत नाही. पण भारतीय भाषा समृध्दीसाठी त्याचा उपयोग व्हावा. ह्या तीन विषयांच्या व्यतिरिक्त विद्याशाखा व त्यातील इतर विषय निवडण्याचे स्वातंत्र्य ह्या बालकाला असायला हवे.

अभ्यासक्रमाचे हे अंतर्भरण म्हणजे मानसिक प्रशिक्षणाची योजना आहे आणि म्हणूनच ध्यान आणि योग ह्या बाबी महत्वाच्या ठरतात आणि ह्यासाठी शालेय वेळेच्या व्यतिरिक्त त्याचा दैनंदिन जीवनक्रमात ह्यासाठी वेगळा वेळ राखून द्यावे लागेल व ह्याची जबाबदारी पालकांकडे द्यावी लागेल. त्याच्या निरीक्षणाचे व मूल्यमापनाची वेगळी यंत्रणा यासाठी बनवावी लागेल. कारण मुळातच शिक्षणाला आपण Mind Oriented बनविले तर त्याच्या क्रमविकासाच्या नैसर्गिक सिध्दांताद्वारे त्याचे बौद्धिक विकासात रुपांतर होणार आहे. मुळातच सर्व विषय अनिवार्य करणे, विविध विषयाचा अंतर्भाव त्यात करणे, अनेक प्रकारची माहिती विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात कोंबणे शिवाय त्या प्रत्येक माहितीचा त्याच्या आयुष्याशी खूप संबंध असतोच असे नाही अशी कृत्रिमता आपल्याला शिक्षणातून बाळगायची आहे कारण आज आपण केवळ शिक्षण हे बालककेंद्री आहे असे म्हणतो पण ह्या बालकेंद्री शिक्षणात बालकांचा विचार कोठेच नाही. त्याच्या मनाचा विचार कोठेच नाही, बालकाचे मन हा स्वच्छ आरसा असतो. ह्या आरशाची ही निर्मळता कायम ठेवणे ही शिक्षणाचीच ज़बाबदारी आहे. ह्या दृष्टीकोनातून वरिलप्रमाणे केवळ अभ्यासक्रमाचे अंतर्भरण ह्या ठिकाणी अतिशय संक्षिप्तपणे देण्यात आले आहे.

पालक शिक्षण -

लहानपणापासूनच बालकाला ध्यानसाधनेचा अभ्यास महत्वाचा ठरतो. ध्यानसाधनेने मनाची शक्ती वाढविता येते मनाची एकाग्रता वाढविता येते. ध्यान योगाचे हे प्रशिक्षण व्यक्तिमत्व विकसनात अतिशय फायद्याचे ठरेल. वरील दोन्ही प्रकारचे स्वयंअध्ययन विद्यार्थ्यांकडून अपेक्षित असेत तर त्यासाठी पालक प्रशिक्षण हे अनिवार्य असते. पालक जर सुसंस्कृत असतील व सर्वात महत्वाचे आपल्या पाल्याच्या मानसिक विकासासाठी वेळ देण्याची तयारी असेल तरच ह्या बाबी साध्य होतात. पण नेमक्या ह्याच बाबी आज दुर्मिळ होत चालल्या आहेत. ही अत्यंत खेदाची बाब आहे आणि ह्यासाठी अभ्यासक्रम अंतर्भरणात खालील तिसरा घटक अनिवार्य वाटतो तो म्हणजे पालक प्रशिक्षणाचा. ज्यावेळी आई-वडील होण्याची चाहूल पालकांना लागते त्याच दिवसापासून त्याच्या प्रशिक्षणाला प्रारंभ करण्यात यावे ह्यात भारतीय संस्कृतीचे शिक्षण, अध्यात्मिक शिक्षण, ध्यानसाधना, संगोपन शास्त्र, संस्कार शास्त्र, बालमानस शास्त्र इ. विषयांचे अध्ययनाच्या आधारे पालक शिक्षण हे अनिवार्य करणे आवश्यक आहे. हे बालकाचे जन्मपूर्व शिक्षण आहे. कारण Our children are our future हा महत्वपूर्ण विचार ह्या ठिकाणी आहे.

अध्ययन अध्यापन पध्दती -

अध्ययन अध्यापन पध्दतीच्या संदर्भात सर्वात महत्वाचा मुद्दा ठरतो की ये हृदयीचे ते हृदयी घातले हा अध्ययन अध्यापनाचा गाभा आहे. विविध आंतरक्रियात्मक आधुनिक अध्यापन पध्दतीचा विचार ह्या ठिकाणी योग्य ठरेल पण अध्ययनाच्या संदर्भात सुरवातीपासून आत्मनिरीक्षण पध्दतीचे प्रशिक्षण आपण बालकाला द्यायला हवे. ह्या संदर्भात स्वामी चिन्मयानंद म्हणतात, "Introspection and self analysis is the only method to learning to know ourselves, Regular practice, in detaching ones ego from oneself and watching it with pure imparial judgement is introspection" आत्मपरिक्षण पध्दत ही व्यक्तिगत विकासाकरिता आवश्यक आहे. प. पू. गुरुदेव म्हणतात, "एकदा तुमची

(142)

व्यक्तिगत व्यंगे मत्सर, लालसा, क्रोध, द्रव्यलोभ, स्वार्थबुध्दी, तुम्हाला कळून आली आणि हे दुर्गुण नष्ट करून तुम्ही त्याच्या अगदी विरुध्द असलेले दिव्य गुण भक्ती श्रध्दा शांतता, समचित्तता, मनाचा उदारपणा, सर्वांबद्दल निस्वार्थी प्रेम, इत्यादी विकसित करता आले तर तुम्हाला आढळून येईल की तुम्ही निश्चितपणे पूर्वीपेक्षा अधिक सुखी झाले आहात. तुम्हाला अधिकाधिक यश मिळत जाईल पुष्कळ लोकांना तुम्ही हवेसे व्हाल अजाणता तुम्ही आपल्या सभोवती सर्वत्र आनंद पसरविण्यास सुरवात कराल" ही बाब केवळ स्वयंशोधनाने आत्मनिरीक्षणाने शक्य होईल ह्यासाठी अगदी प्राथमिक स्तरापासून बालकाला पालकांनी खालील चार घटकांची सवय लावावी. 1) Introspect 2) Detect 3) Negate 4) Substitute ह्या चार वृत्तीचे प्रशिक्षण महत्वाचे ठरते ही बाब सवयीत परिवर्ततीत व्हावी चांगल्या सवयी म्हणजे चारित्र्य ही परिभाषा स्वामी विवेकानंदानी केली होती.

गुरु-शिष्य संबंध -

आज शिक्षण क्षेत्रात ह्या महत्वपूर्ण विषयाचा पुनर्विचार होणे आवश्यक आहे. शिक्षण विद्यार्थी आंतरक्रिया अधिक सक्षम कराव्या लागतील त्यासाठी शिक्षकांच्या ठिकाणी दृष्टीकोन मूल्ये व अभिवृत्ती कशी विकसित होतील ह्याचा विचार ह्या ठिकाणी महत्वाचा ठरतो व ह्या ठिकाणी पुनश्च शिक्षण प्रशिक्षणाचा विचार महत्वाचा ठरतो तसेच विद्यार्थी म्हणून बालकामध्ये अशा सद्गुणांची निर्मिती महत्वाची ठरते जेणेकरून शिक्षक-विद्यार्थी आंतरक्रिया ह्या सशक्त होतील. कारण शिक्षक व विद्यार्थी हे शिक्षण प्रक्रियेचे महत्वपूर्ण घटक आहेत, ध्रुव आहेत. ह्या दोन ध्रुवामध्ये योग्य ताळमेळ असण्याची आवश्यकता आहे. प. पू. गुरुदेव म्हणतात, "गुरु-शिष्यात जेव्हा प्रेमाचे विशिष्ट संबंध निर्माण होतात तेव्हाच कोठे त्यांना आपल्या शिष्याला समर्थपणे शिकविण्याची स्फूर्ती येते." तु पैसे दे मी शिकवितो अशी व्यापारी वृत्ती गुरु-शिष्यात नसावी. ज्याठिकाणी प्रेम मित्रत्व स्वातंत्र्य परस्पर समज ह्याचे सहानुभूतीचे वातावरण असते अशाच ठिकाणी बुध्दीचा व मनाचा विकास होतो. हा गुरु-शिष्य संबंधाचा हा आयाच म्हणजे मार्गदर्शनाचा गाभा आहे.

शिस्त आणि स्वातंत्र्य -

बाहेरून लादलेली शिस्त ही खऱ्या अर्थाने शिस्तच नव्हे तर शिस्त ही स्वयंशिस्तीत परिवर्तीत व्हायला हवी. आंतरिक शिस्त महत्वाची आहे ह्यासाठी विद्यार्थ्यांना ह्या प्रक्रियेत सहभागी करून घेता येईल. काही नियमाशिवाय स्वातंत्र्य ही संकल्पनाही सिध्द होत नाही हा आशय त्यांच्यापर्यंत पोहोचवावा लागेल.

वरील सर्व संकल्पना जर प्रत्यक्षात उतरवायच्या असतील तर त्याला धर्माचे अधिष्ठान देणे महत्वाचे ठरेल. अर्थात सनातन जीवनदृष्टी हा सर्व शिक्षण प्रणालीचाच गाभा असायला हवा.

वरील सर्व घटक फक्त तात्त्विक स्तरावर देण्यात आले आहे. ह्या सर्व बाबी प. पू. स्वामी चिन्मयानंदांच्या शिक्षणविषयक विचारात अभिव्यक्त होतात. ह्या आशयाला धरून लेखिकेने अभ्यासक्रमाचा विस्तृत आराखडाच तयार केला आहे हा केवळ एक सारांश आहे. स्वामी चिन्मयानंद ह्या शैक्षणिक विचारांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास ह्या संशोधनाचा हा एक भाग आहे.

ISSN 0976-061X

Volume - II Oct, 2009 Issue - 5

RNI REGN NO. MAHENG/2006/22743

The Research Journal Of Social Science Jalgaon M.S.

(21)

Institute of Social Science Research
and Development, Jalgaon 425 002
(India)

(144)

ISSN 0976-061 X

The Research Journal of Social Science, Jalgaon M.S.

RNI REGN NO. MAHENG/2006/22743

Volume - II **Issue - 6** **Oct., 2009**

- CONTENTS -

1. Philosophical Foundation of Education for Creativity — 1
   - Dr. Vasudha V. Deo

2. Traditional Health Care System In BILASPUR A geographical study — 12
   - Dr. Kaveri Dabhadker

3. An Analysis of Spatio-Temporal Growth of Population in Aurangabad District (M.S.) — 23
   - Dr. H.G. Pisal, - S.B. Ashture

4. Some Quantitative Indices Of Demographic Change In Northern Part Of JALGAON District Of Maharashtra State 1971-2001 — 30
   - Dr.D.G. Bhole

5. "Educational Environment and Problems of Remand Home Students" — 37
   - Dr.S.D. Bhangale

6. "To Study the Effectiveness of use Maps and Charts while Teaching Geography in Secondary School" — 42
   - Dr. Arun Bhole

The statement and views expressed in the articles are those of authors and do not necessarly reflect thouse of editor or The Institute of social science Research and Development Jalgaon.

Printed in : 1 Oct., 2009 **Printed by -** Dr. Shailaja Dongar Bhangale , Institute of Social Science Research and development Jalgaon, 63/35, Vidyut Colony, Jalgaon 425 002 (India)

PHILOSOPHI

Knowledge, learnir
The world has successfu
introduction of new conce
years of its foundation has
new ideas and concepts th
resulting in increase in kno
modern and advanced me
The present resea
Following are the objectiv

A] **Primary Objectiv**
1. To explain
2. To explain

B] **Secondary obje**
1. To state th
2. To explair
3. To sugges
4. To state th
5. To state th
6. To develo
7. To sugge

Hypothesis : It has be
developed.

Philosophical Founda

Traditionally tea
been an established th
framework of scientific

1
12
;abad 23
ern 30
ents" 37
ıg 42

0976-061 X

The Research Journal of Social Science, Jalgaon M.S.

PHILOSOPHICAL FOUNDATION OF EDUCATION FOR CREATIVITY

- DR. VASUDHA V. DEO

Govt. College Of Education, Akola

Knowledge, learning and creativity have been globally discussed issues today. The world has successfully brought out new dimensions of knowledge with the introduction of new concepts in the field of education. UNESCO which completed 60 years of its foundation has put up 60 challenges in education. With the introduction of new ideas and concepts the horizons of the field of education are constantly widening resulting in increase in knowledge, Moreover many a traditional concept has received modern and advanced meaning.

The present research essay throws light on the needs of education for creativity. Following are the objectives of the research essay:

A] **Primary Objectives –**

1. To explain the new meaning of creativity.
2. To explain the concept of education for creativity.

B] **Secondary objectives** – with reference to education for creativity-

1. To state the objectives of education
2. To explain the resources for creativity.
3. To suggest teaching-learning methodology.
4. To state the qualities of the learner.
5. To state the qualities of the teacher.
6. To develop the concept of evaluation of creativity.
7. To suggest measures to follow up the development of creativity.

Hypothesis : It has been assumed that creativity can be acquired and can be developed.

Philosophical Foundation of Education for Creativity

Traditionally teaching was looked upon as an art. But in modern times it has been an established theory that leaching is a science and it has originated in the framework of scientific norms. In the same way, the concept of creativity as a God's

t necessarly
ent Jalgaon.

e of Social
02 (India)

gift has also undergone change resulting in the universal acceptance of creativity not just as inborn talent but also as an acquired and purposefully developed ability.

If we look at the concept of creativity from historical perspective we find that in ancient times this concept was more related wit the ideas of talent. During the middle ages, the renaissance put new life in fine arts that linked creativity to arts to set a new thought that development of new idea and original product is particularly human characteristics. In modern age that human brain surpassed all creative actions when it created it won replica. The brain machine could do all tings except thinking and feeling. The rapid progress stressed a demand for rapid process of thinking. This led to universal realization that creativity can be developed and can be acquired. Thus the concept of creativity included in itself development and learning. In 20th century, Creativity was accorded the status of a branch of study. In 1869 Golten had studied the concept in a scientific way, but it took almost a century when in 1950 creativity was considered to be a part of education. Piowden report in England recommended the inclusion of creativity in primary school curriculum. In India serious thought was given for the first time in NCF 2005. It has related knowledge and creativity as part of process of education. A person builds up his knowledge out of previous experience which gives meaning to it. Thus meaningful experience is real education which enables a child to create some meaning of his / her own. After NCF report in 2005 we have accepted and adopted the concept of learning-teaching for creativity. NFC 2005 calls it teaching for construction of knowledge. It states learning is a process of the construction of knowledge. Learners actively construct their own knowledge by connection new ideas to existing ideas on the basis of material activities presented to them. The recent development in teaching methodology has accepted the concept of learning –teaching for knowledge construction.

Definition :

Seltzer and Bentley have defined creativity as 'An application of knowledge and skills in new ways to achieve a value goal'. Torrence while stating his theory of Psychometric approach to creativity has defined creativity as follow"

Creativity is →
- **Process of sensing a problem**
- **Searching the possible solution.**
- **Drawing hypotheses**
- **Testing and evaluating**
- **Communicating the result to others**

Sternberg and lubert have proposed in "Investment theory of creativity" That creativity can be developed. Edward and Spriget have also included creativity in the Pedagogical strategies given in "System Approach".

Thus we have dealt with the concept of creativity in the present context.

1] **Aims of education** :

Before elaborating on the aims of education in terms of creativity, let us see the characteristics of creativity. Brolin has stated the following characteristics of a creative person:

1- Strong Motivation
2- Endurance
3- Intellectual Curiosities
4- Deep Commitments
5- Independence in thoughts and action
6- Strong desires for self realization
7- Strong sense of self
8- Strong Self realizations
9- Openness to impression from within and without
10- Attracted to complexity
11- High sensitivity
12- High capacity for emotional involvement in their Investigation.

Taking into consideration we have to reframe the objectives of education:

1) To develop self-motivation
2) To develop intellectual curiosity
3) To develop positive attitude about commitment
4) To develop ability to think and act independently.

5) To develop urge for self-expression
6) To enhance the sensibility about self.
7) To increase emotional investment in learning.
8) To develop sensibility of high standard.
9) To develop among students the ability of analytical thinking.
10) To develop ability of insight.
11) To develop positive attitude regarding opportunities,challenges and responsibilities.
12) To develop ability to identify problem.
13) To develop ability of knowledge transfer.
14) To develop faith in learning.
15) To develop integrity in achieving goals.

Resources for developing creativity :

Sternberg and Lubart have stated the following resources to develop creativity in "Investment theory of creativity".

1] **Intellect** :

This is very important resource to develop creativity. Sternberg and Lubart have explained the term intellect thus : Definition and redefinition ability to think insightly and seeing the things in a stream of inputs. It must be mentioned here that the problems to deal with are always new and have to be identified. Similarly an ability to experience and enjoy new things should be developed.

2] **Knowledge:**

Knowledge should be aplicable. The students should develop ability to apply knowledge. They should be aware of 'Why I am learning particular knowledge'

3] **Personality:**

Personality is another important element in developing creativity. Sternberg has stated the following factors of personality.

- Tolerance for ambiguity
- Willingness to Surmount, obstacles and preserver
- Willingness to grow
- Willingness to take risk
- Belief in oneness

4] Environment:

Environment plays vital role in developing creativity. It's role is to respond and react positively at every stage of creation, feedback and evaluation.

While stating the system Approach for creativity Edward and Spriget have given importance to following factors:

1)Time 2) Space 3) Rich Resource Material 4) Climate 5) Occasion.

Teaching – learning method:

Teaching-learning methodology plays an important role in developing creativity. Adaptation of modern teaching method can result in development of creativity in students.

In this context NCF 2005 has recommended that " School must provide opportunities to question, enquire, debate, reflect and arrive at concepts or create new ideas." For this, the report has recommended Role play, Brain storming, Enquiry Method and Questioning as methods. When teachers ask question in the class. The answer which comes is usually stereotyped, but in developing creativity the process is on the contrary, framing questions to arrive at the answer. NCF 2005 says " We must ask over selves why we only ask children to give answers to question. Even the ability to make a set of questions for given answers is a valid test of learning."

National curriculum framework for teacher education 2006 (NCTE) has strongly recommended the following activities in teaching :

Accomplishment of tasks,

Insight and competence,

Open ended activities,

For these, the NCTE has suggested the methods like Problem oriented, Case study, Simulation, Role Play and Action Research.

The process of knowledge construction assumes that "This process is a zone between what you know and what you almost know" How the process of knowledge construction takes place is indicated in the following diagram"

Learner's Activities

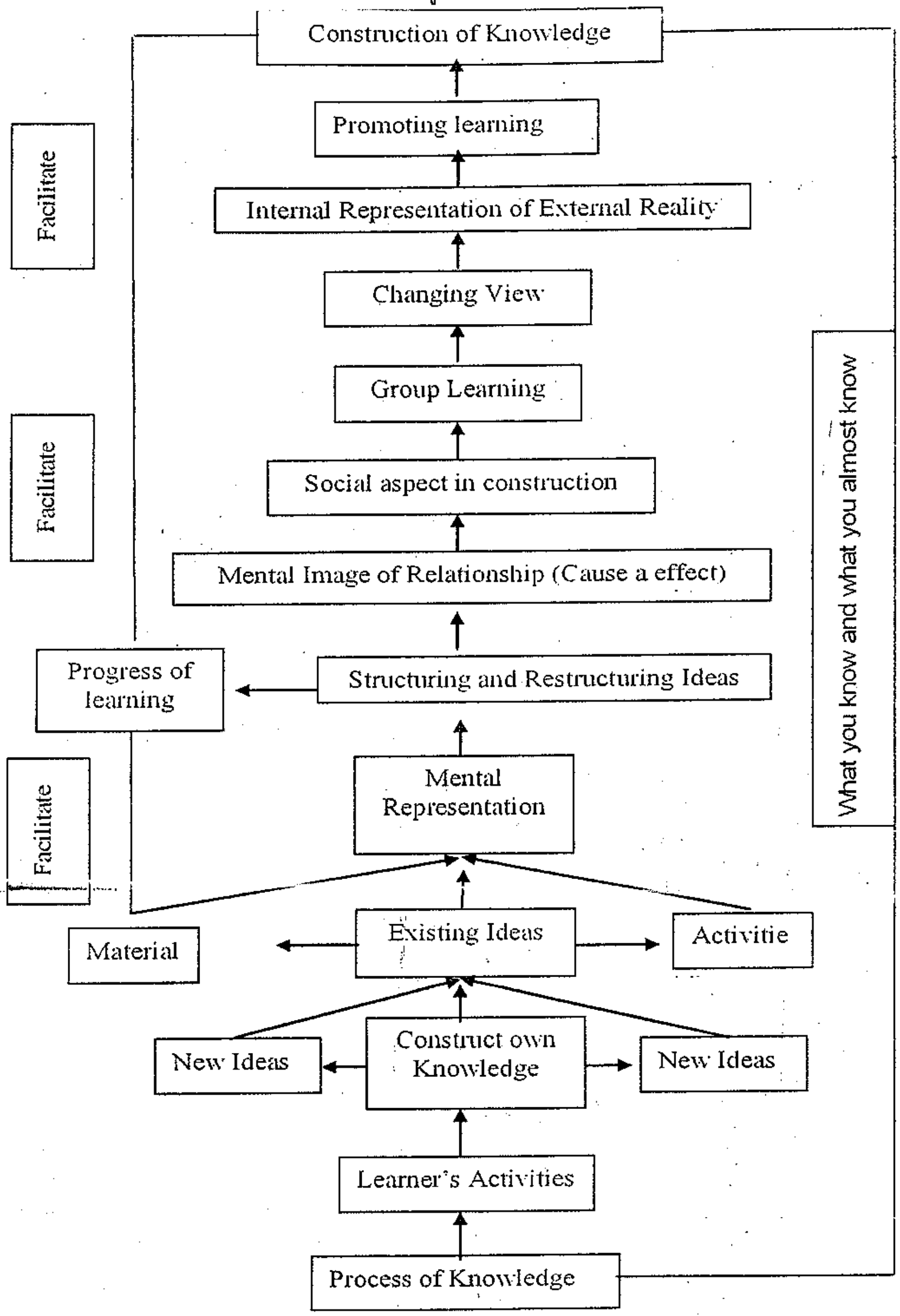
Construction of Knowledge
Promoting learning
Internal Representation of External Reality
Changing View
Group Learning
Social aspect in construction
Mental Image of Relationship (Cause a effect)
Structuring and Restructuring Ideas
Progress of learning
Mental Representation
Existing Ideas
Material
Activitie
New Ideas
Construct own Knowledge
New Ideas
Learner's Activities
Process of Knowledge
Facilitate
Facilitate
Facilitate
What you know and what you almost know

Qualities of the learner:

Sheltzer and Bentley have stated the qualities of the learner which are essential in the process of construction of knowledge.

1- The ability to Identity new problems Rather than depending on others to defined them.

2- The ability to transfer Knowledge gain in one context to another in order to solve a problem.

3- A capacity to Focus the pursuits of goal or set goal.attention. It is clearly understood from the above qualities that any person even a newly entered child has certain abilities of his / her own. The child has the following abilities:

1] Asking why, how , what questions frequently.
2] Gives a surprise turning to a problem,
3] Asking unusual questions.
4] Thinks independently.
5] Tries co-relating different tings.
6] Recognizes and generalizes a problem.
7] Communicates his / her ideas in a proper way.
8] Visualizes possibilities and challenge.
9] Makes mental picture of concrete objects.
10] Views an event from different angles.
11] Plays with ideas and experiments.
12] Over comes problem through imagination.
13] Welcomes new ideas.
14] Renews owns ideas and thoughts.
15] Evaluates own progress.
16] Asks questions to oneself about appropriacy.
17] Believes in one's inner strength.

Qualities of the teacher:

The teacher is always the motivator, friend and guide. Besides he possesses the following qualities:

(148)

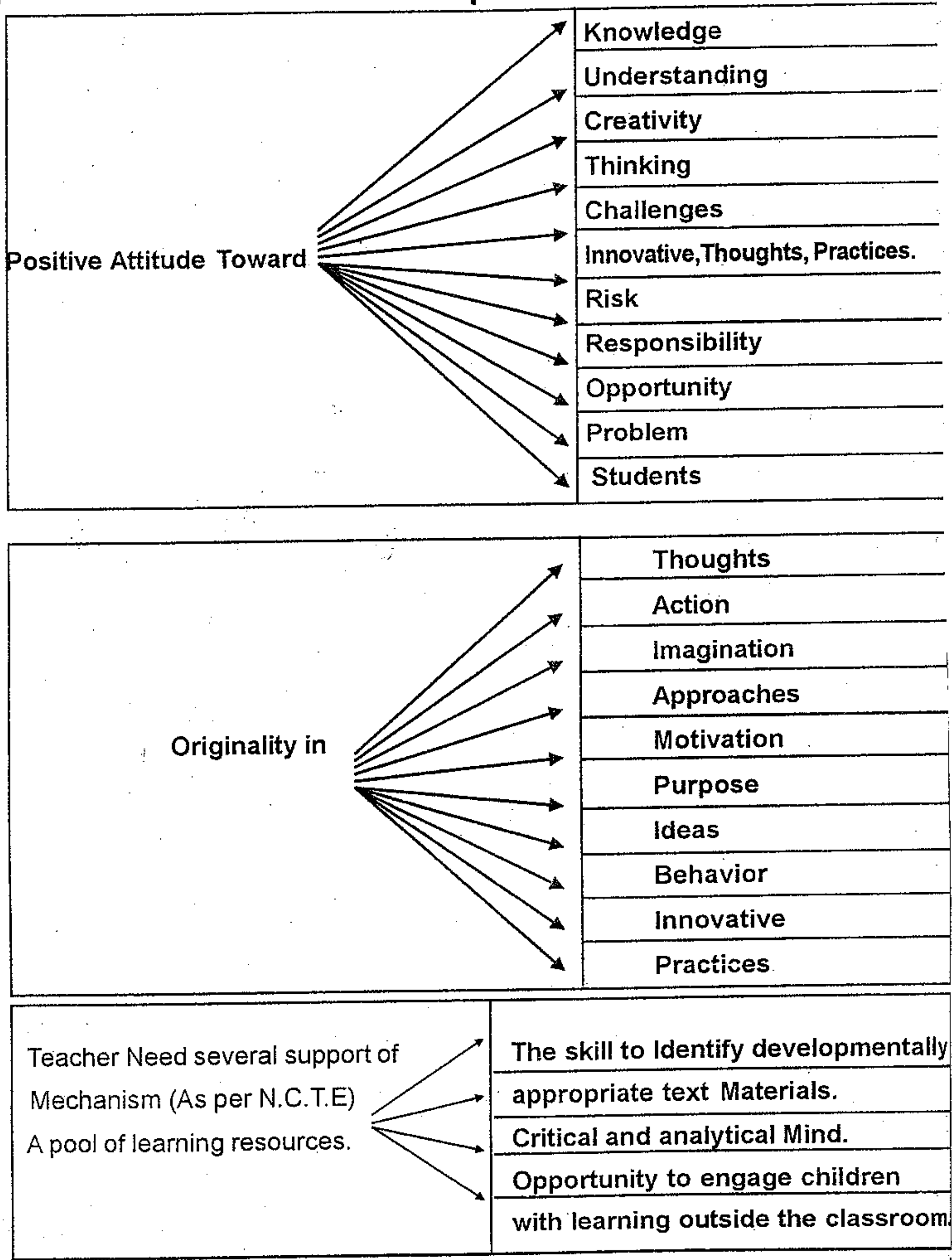
Positive Attitude Toward
Knowledge
Understanding
Creativity
Thinking
Challenges
Innovative,Thoughts, Practices.
Risk
Responsibility
Opportunity
Problem
Students
Originality in
Thoughts
Action
Imagination
Approaches
Motivation
Purpose
Ideas
Behavior
Innovative
Practices
Teacher Need several support of
Mechanism (As per N.C.T.E)
A pool of learning resources.
The skill to Identify developmentally
appropriate text Materials.
Critical and analytical Mind.
Opportunity to engage children
with learning outside the classroom.

Knowledge about	New concept of Education
	Interactive teaching Learning process
	Educational psychology
	Child psychology
	Maxims of teaching
	Changing objectives of education
	New concept and New trends in education.
	Innovative Practices.
	Innovative pedagogical strategies
	Different approaches to creativity
	Traits of creative person about Surmounts
Willingness about	Obstacles
	To Grow
	To take risk
	To take responsibility
	To develop teacher student Relation ship
	To Improve Educational Level and thinking level
	Self Control
	Sustained hard work
	Determination.
	Emotional involvement
The Capacity	Of Problem finding
	Of Problem solving
	Of Insight thinking
	Of Searching positive solutions
	To produce New Ideas – inventions.
	Restructuring S New Ideas, inventions
	Scientific, aesthetic social or technological values.
	To Produces New Knowledge

Teacher must able (As per N.C.T.E) →	To Play an active Role in design of learning Materials.
	To organize Meaningful learning Materials.
	To organize meaningful learning Experiences for children.

Evaluation of Creativity:

Evaluation is a complex process but a creative teacher can evaluate by his her observation to concentrate on creativity with a new angle.

Torrance has stated four factors of recording an assessing creativity.

1- **Fluency:** The ability to produce a large number of Ideas.

2- **Flexibility:** The ability to produce large verify of Ideas.

3- **Elaboration:** Ability to develop to fill out an idea.

4- **Originality:** The ability to produce Ideas that are Unusual Statistically in Frequents.

Follow-up of formation and development of creativity :

1. Forming objectives of creativity and planning accordingly.
2. Developing independent method of teaching learning.
3. Building up students' interest and experience in and out of school.
4. Role play improves the students imaginative engagement, gives freedom o expression, experimentation creates positive thinking. Thus creativity and behavio are promoted.
5. Giving challenging but achievable targets to students. Giving them freedom o activity to work on achieving the targets, and taking follow up of the objectives.
6. Encouraging students to ask questions, allowing them to express their ideas an thoughts and encouraging and supporting their originality.
7. Developing an ability to view things from a different angle by asking what if ? Ho might you ? type question.
8. Creating an atmosphere in which the students will feel secure.
9. Allowing students to take leading role.

10. Mixing witl
11. Getting op
12. Encouragi
13. Giving the
14. Developin
15. Encourag
16. Keeping c
17. Trying to t
18. Being in t
19. Keeping a
20. Thinking i

From tl can be learnec concept that ca

References :

1. Ai-Girl-T Singap
2. Craft A educat
3. Craft A British
4. Craft A (Develc Vol no
5. Federic Mayor
6. F Davic
7. N.C.T.I
8. N.C.T.I

10. Mixing with the students as a co-learner, Joining creative thinking and behaviour.
11. Getting opportunities of working with the students.
12. Encouraging and guiding the students to evaluate themselves.
13. Giving them freedom to share his ideas and progress with others.
14. Developing attitude to accept other's achievements.
15. Encouraging the students for constructive feedback.
16. Keeping one's knowledge of education up to date.
17. Trying to be a source of information.
18. Being in touch with new trends in education.
19. Keeping a new view-point of teaching learning.
20. Thinking in an innovative way emphasizing innovative practices.

From the above discussion we have to accept the hypothesis that creativity can be learned, can be developed. Besides we can hope that creative Education is concept that can be brought into practice.

References :

1. Ai-Girl-Tan Creativity –A handbook for teacher, Nanyang Technological Univ. Singapore.
2. Craft A (2001) Report – Analysis of research and literature on Creativity in education March .
3. Craft A (1996)Nourishing Educator Creativity: A holistic approach to C.P.D. in British Journal of in service education – Vol : 22 No. 3 Autumn. Pages 309-322.
4. Craft A (1997) Identity and Creativity: Educating For post modernism in Teacher Development: an International Journal of Teacher Professional development Vol no pages 83-93
5. Federico UNESCO-Appeals for the promotion of arts Education and Creativity Mayorunesco at school to help construct a culture of Peace Director general.
6. F David peal Creativity and Education.
7. N.C.T.E (2000) Curriculum Framework for Teacher Education.
8. N.C.T.E (2005) National Curriculum Framework.

(150)

लैंगिक शिक्षण की आत्मसंयमानाचे शिक्षण ?

Sex Education or Education for Self Control ?

डॉ. सौ. वसुधा वि. देव

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

आज सर्वत्र Sex Education च्या संदर्भात बोलबाला सुरू आहे. लैंगिक शिक्षण द्यावे असे शासनाने ठरविले त्याला अनुसरून अभ्यासक्रम पाठ्यपुस्तकाची निर्मिती झाली व या शैक्षणिक सत्रापासून हा अभ्यासक्रम लागू करणार असे निश्चित झाल्यावर त्या अभ्यासक्रमाच्या संदर्भात अनेक प्रतिक्रिया उमटल्या व त्या प्रतिक्रीयांचा परिणाम असा झाला की लैंगिक शिक्षण देण हा उपक्रम तुर्तास पुढे ढकलण्यात आला. एका अर्थी झाली ती घटना योग्य आहे. ह्याचे कारण लैंगिक शिक्षण द्यायचे म्हणजे नेमके काय ? ह्याचा आशय अद्याप कुणाला समजला आहे असे वाटत नाही हे विधान थोडे धाडसाचे आहे. ह्याचे कारण हा विषय ठरवितांना तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन, सहाय्य, सहभाग घेण्यात आला व त्यानंतरच हा निर्णय घेण्यात आला आहे. पण आमच्या बालकाला नेमके कोणते शिक्षण हवे आहे ह्या बाबत आमच्या देशात शासनच निर्णय घेते शासनावर टिका करणे हा उद्देश ह्या ठिकाणी नाही. पण बऱ्याचदा हे निर्णय शिक्षण क्षेत्रात आणतांना खुप विचार करणे आवश्यक आहे. कारण शिक्षण हे संस्काराचे साधन आहे व समाजनिर्मितीचे साधन आहे. मानव संसाधन विकासाची ती दूरगामी गुंतवणूक आहे ही गुंतवणूक घाईघाईने करणे कशीतरी करणे ह्यामध्ये सेन्सेक्स हा घसरू शकतो व ह्या घसरणाऱ्या सेन्सेक्सला पुन्हा वधारण्याची शक्यता करणे अशक्य ठरते आणि म्हणूनच शिक्षणाची जबाबदारी वाढेल मुळातच एखादा विषय जेव्हा अभ्यासक्रमात प्रविष्ट करायचा असतो तेव्हा त्या अभ्यासक्रमाची उद्दिष्टे काय असावी ह्याबाबत सर्वप्रथम उहापोह होणे आवश्यक आहे. ही उद्दिष्टे वयानुसार बदलायला हवी व ती सर्वकष हवी कारण शिक्षण म्हणजे व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगीण विकास हे तत्व आम्ही मानले आहे. मुळातच आजची सामाजिक परिस्थिती ही अतिशय विकृत झाली आहे. स्वामी चिन्मयानंद म्हणता. "संभोगातिरेकातील भ्रष्टाचाराने आजच्या मानवाचे चरित्र जितके विकृत केले आहे तितके प्राणीमात्रांच्या शास्त्रातील दुसऱ्या जातीने कधीही केले नाही. भौगोलिक परिस्थिती सांस्कृतिक वारसा, शारिरीक गरजा लक्षात न घेता जगात सर्वत्र संभोगासक्तीचा अतिरेक इतका वाढला आहे की संपूर्ण जग आला अति लोकसंख्येच्या अवघड भाराखाली कुरकुरत आहे अशा ह्या वेळेत आरोग्य संस्था आणि महान चिंतक यांनी संयम आणि आत्मनिग्रहाची भाषा बोलण्यास सुरवात केली आहे. पण ते सांस्कृतिक गरजेपेक्षाही आर्थिक निकड म्हणून भारतीय संस्कृतीची ही तिरस्करणीय कुरुपता जाहिर करणारी विकृती आहे. ह्या वाक्यातील मर्म लक्षात घेता आज ही परिस्थितीला आपण सामोरे जात आहोत. ह्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे परकीय शिक्षण पध्दतीचा ज्यावेळी आपण अवलंब करावयास सुरवात केली त्याचवेळी आपण ओल्या हाताने हे ओंगळवाणे चित्र रंगविण्यास सुरवात केली होती. आज आपली अवस्था अत्यंत हास्यास्पद झाली आहे. भारतीय धर्म अध्यात्म याचा अभिमान आम्ही गमावून बसलो व अशा पिढीचे निर्मिते बनलो ज्यांना मातृभाषा

(151)

नाही व पितृअभिमान नाही. सांस्कृतिक दृष्ट्या आज आपण खऱ्या अर्थाने अनाथ झालो आहोत. ही आमची नैतिक दिवाळखोरी, सांस्कृतिक भ्रष्टाचार आहे आणि ह्या दिवाळखोरीमुळे "भारत" ज्ञानात रत असणारा देश ही भारताची ओळख आम्ही विसरलो आहोत. आमच्या वैदिक ज्ञानाचा आम्हास विसर पडला आहे. अनेक सामाजिक समस्या ज्या आपणास दिसतात त्याच्या सर्वांचे कारण जर असेल तर ते हेच आहे की आपण आपले खरे अधिष्ठान विसरलो आपण आपले खरे स्वरूप विसरलो. "कोहम" हा प्रश्नच आम्ही विसरलो त्यामुळे त्याचे उत्तर शोधण्याचा प्रश्नच उरत नाही त्यामुळे आज आम्ही बर्हिमुख झालो आहोत. शिक्षणाचा विचार करीत असतांना त्यातून बालकाच्या शारिरीक, मानसिक, भावनिक अंगाचा विकास व्हावा, "ही संकल्पना आपण स्विकारली पण त्याच्या मुळापर्यंत जाण्याचे त्यांचा आशय जाणण्याचे धाडस आमच्यात झाले नाही शिवाय विकासाच्या संकल्पनेत आम्ही ह्या विकासाचा स्वतंत्रपणे विचार करू लागलो पण ह्याचा समन्वयात्मक विकासाचा आम्ही कधीच विचार केला नाही शिक्षण हे मानवाच्या अंतर्मनात झिरपले पाहिजे. शिक्षणाचे हे व्यक्तीमत्वाच्या प्रत्येक स्तरामध्ये झिरपुन रुजले पाहिजे, मुरले पाहिजे व त्याच्या माध्यमातून शिक्षणाचे अत्युच्च ध्येय जे स्वरुपाची ओळख आहे ते साध्य झाले पाहिजे शिक्षणाचा हा झिरपसिध्दांत आज जर प्रत्येक ज्ञानशाखेत लागू केला तर तो अतिशय सखोल विचार ठरेल व शिक्षणाच्या अर्थाची परिपूर्णता होईल ही बाब जशी इतर ज्ञानशाखांच्या बाबतीत लागू होते तसेच ती लैंगिक शिक्षणाच्या बाबतीत लागू होते. मुळातच लैंगिक शिक्षण ही फारच उथळ संकल्पना वाटते समाजात जर समस्या उद्भवली असेल तर त्यावर वरवरचे उपाय करून चालणार नाही तर त्या समस्येचे मुळ उपटून काढायला हवे प्रदुषण मग ते कोणतेही असो ते तर वाढत असेल तर त्यावर उपाय हाच आहे की ज्या कारणामुळे हे प्रदुषण वाढले त्या कारणानाच आपण काढून टाकायला हवे. आज जी समस्या आहे ती सांस्कृतिक प्रदुषणाची नैतिक प्रदुषणाची मग हे प्रदुषण दुर करण्यासाठी ते निर्माण करणाऱ्या कारणाचा शोध घ्यावा लागेल आणि ह्याचा शोध घेतल्यास लक्षात येते की मुळातच व्यक्तीमत्वाच्या शारिरीक, बौध्दिक, मानसिक घटकाची शिक्षणाने केलेली फारकत शिक्षणात ह्या तीनही घटकांचा समन्वयात्मक विचार केला व झिरपसिध्दांताचा वापर केला ती जी परिस्थिती आज उद्भवली आहे त्यावर आपण उपचार करू शकतो आणि म्हणूनच केवळ लैंगिक शिक्षण असे म्हणणे म्हणजे शिक्षणाचा वरवर केलेला शारिरीक पातळीचाच तो विचार होईल व त्याच अनुषंगाने आपण केवळ विद्यार्थ्यांमध्ये माहिती व त्याच्या डोक्यात कोंबू शकू पण ती माहिती त्यांच्या मनानी स्विकारून त्या बाबत बुध्दीत योग्य निर्णय घेऊन मग विवेकात रुपांतर होऊन ही बाब वर्तनात उतरायला हवी. तात्पर्य लैंगिक शिक्षणाच्या नावापासून आपण त्याचा विचार करायला हवा. लैंगिक शिक्षणामुळे आपल्याला नेमके काय साधायचे आहे ? संभोगातिरेकामुळे सांस्कृतिक भ्रष्टाचाराचे निर्मुलन करायचे आहे की विद्यार्थ्यांना केवळ लैंगिक ज्ञान द्यायचे आहे की मानवाची जननप्रक्रिया त्यांच्या पर्यंत पोहोचवायची आहे ? की शास्त्रशुध्द लैंगिक प्रक्रियेचे ज्ञान द्यायचे आहे ? नेमके ह्यातून काय साध्य करायचे आहे. पण काहीही साध्य करायचे असेल तरी आपण मग

(158)

समस्येच्या मुळाशी गेलो का ? हा विचार ह्या प्रवाहात असणाऱ्या शिक्षणतज्ञांनी करावा. समस्येवर मंथन करावे व हे केल्यावर असे लक्षात येते की मुळात समस्या ही आहे की मानवाने आत्मसंयमच गमावले आहे व हा संयम गमावल्यामुळे समाजाचे रुप विकृत बनत आहे. पण हा संयम गमावल्या मुळेच हा नैतिक भ्रष्टाचार समाजात घडत आहे. आत्मसंयम हरविणे की खरी समस्या आहे मानव लिंगपिसाट बनणे ही अनुषांगिक समस्या आहे. मग आता शिक्षणतज्ञांनी विचार करायला हवा तो केवळ लैंगिक शिक्षणाचा नाही लैंगिकता हा प्रवाहातील एक छोटा घटक आहे. तर शिक्षणतज्ञांनी विचार करायला हवा तो "आत्मसंयम शिक्षणाचा (Education for self Control) ही बाब कदाचित अव्यवहार्य वाटण्याची शक्यता नाकारता येत नाही पण मुळातच अधिष्ठान समाजल्या शिवाय पुढील अभ्यास शक्य नाही. म्हणजे आता एक मुद्यातून निघतो तो म्हणजे "लैंगिक शिक्षण" असे न म्हणता Education for self Control असे नामाभिदान करावयास हरकत नाही.

पण अधिष्ठानापर्यंत जाणे हे शक्य आहे का असा प्रश्न अभ्यासकांना निश्चित पडेल. कारण लैंगिक शिक्षण ही भारतीय संकल्पना नाही भारतीय संस्कृतीवर तो आघात आहे. ह्या टिकेलाही आज आपल्याला तोंड द्यायचे आहे. मुळातच लैंगिक शिक्षण म्हणजे जर जननेंद्रियांचे शिक्षण असेल तर भारतीय तत्वज्ञानानी ते दुर्लक्षित केलेले नाही तैतरीय उपनिषदात भृगुवल्लीमध्ये अनुवाक १० मधील मंत्र क्र. ३ मध्ये स्वतःच्या मानवी व्यक्तीमत्वावर छात्राला उपयुक्त पध्दतीने आचरता येतील अशा ज्या चिंतनाच्या पध्दती सांगितल्या त्यात "प्रजातिमृत मानन्द इत्युपखे" म्हणजेच जननेंद्रिय सुध्दा चिंतनातून सोडली नाहीत. ह्यावर स्वामी चिन्मयानंदानी जे भाष्य केले आहे ते म्हणतात, "उपनिषदात जननेंद्रिय सुध्दा चिंतनाचा विषय आहे मग ते पुंकेसरातील असो, स्त्रीकेसरातील, नरातील असो अथवा मादीतील पुरुषातील असो अथवा स्त्रीतील प्रजोत्पादनाच्या इंद्रियावर साधक तरुण असल्याने विचार करीत असत ही लैंगिक उर्मी उपक्षिली जात नव्हती तर आत्मपूर्तिच्या उच्चतर करणासाठी उपयोजिली जात होती. तिची उपेक्षा करणे आणि तो दाबून टाकण्यासाठी प्रोत्साहन देणे हा आत्मविघटनाचा मार्ग आहे. प्रजोत्पादन स्त्री अमृतत्व आणि आनंद ही ह्या जननेंद्रियाच्या ठिकाणी ओळखता येतील. "म्हणजेच प्रत्येक घटकाचे अधिष्ठान कळल्या शिवाय मानवला सुक्ष्माकडे झेप घेता येणार नाही. पण हे ज्ञानेंद्रियाचेच केवळचिंतन नाही तर हा अधिदैविक चिंतनाचा भाग आहे हे पण येथे लक्षात घ्यावे लागेल. प्रश्नोपनिषदात एक श्लोक आहे.

तान्ह स ऋषीत्वाच भुय एव तपसा !
ब्रह्मचर्येण श्रध्दया संवत्सरं !
संवत्स्यथ यथा कामं प्रष्नान्प्रच्छथ !
यदि विज्ञस्यामः सर्वह वो वक्ष्याम इति !

प्रस्तुत श्लोकाचा अर्थ "ते ऋषी त्यांना म्हणाले की अजून एक वर्षभर तुम्ही तपाचरण करून ब्रह्मचर्य पाळून श्रध्दायुक्त होऊन येथे रहा मग तुमची इच्छा असेल त्याप्रमाणे आपआपले प्रश्न विचारा" ह्यावरून लक्षात येते की संत शिक्षणासाठी तपाचरण शारिरीक पातळीवरील क्रिया ज्यामुळे साधकातील व्यक्तीमत्वाची निष्क्रियते पासून मुक्तता होते. ब्रह्मचर्याने आपल्या ठिकाणचे मानसिक आणि बौध्दिक दौर्बल्य नाहीसे होते. श्रध्दा हे बौध्दिक क्रियेला पक्केपणा निर्माण करते म्हणजेच तप हे

शारिरीक अनुशासनासाठी, ब्रह्मचर्य हे मनाच्या अनुशासनासाठी व श्रध्दा ही बौध्दिक अनुशासनासाठी आवश्यक ठरते त्यामुळे व्यक्तीमत्वाची पुर्नबांधणीतर होतेच पण व्यक्तीमत्वाचा विकास साधला जातो ह्यालाच आत्मविकास म्हणतात आणि हेच खऱ्या अर्थाने स्वनियंत्रणाचे शिक्षण आहे. हे स्वनियंत्रणाचे शिक्षण देण्यासाठी मानवी जीवनाचे त्याच्या शरीर रचनेचे सर्वप्रथम अधिष्ठान प्रत्येक विद्यार्थ्याला समजणे अनिवार्य आहे. मानवाचे पंच ज्ञानेंद्रिय, पाच कर्मेंद्रिय, शरीर मन बुध्दीची रचना ह्या बाबींचे अधिष्ठान जोवर विद्यार्थ्यांना समजत नाही तोवर ही बाब साध्य होणार नाही. ह्यासाठी बालवयापासून प्रयत्न करावे लागतील ही बाब योग्य आहे पण त्यासाठी योग्य तो वयोगट लक्षात घेवून त्यानुसार अर्थात वयोगटानुसार हे शिक्षण देता येईल. अर्थात आता हे लैंगिक शिक्षण न राहता Education for self Control असे मूळ रुपाकडे आपणास जावे लागेल व त्यासाठी भारतीय वेदांचा उपनिषदांचा आधार आपल्याला घ्यावाच लागेल. स्वामी चिन्मयानंद म्हणतात, "मानवाच्या ज्ञानेंद्रियांच्या कर्मेंद्रियाच्या रचनेत आणि कार्यात नुसती शारिरीक उपकरणे असून भागत नाही तर त्या प्रत्येक उपकरणाच्या ठिकाणी त्याची विशिष्ट इंद्रिय शक्ती असावयास हवी व तसेच त्या इंद्रिय सामर्थ्यावर सर्वसाधारणपणे नियंत्रण ठेवणारी अधिष्ठात्री देवता म्हणून संबोधल्या जाण्याचा वैश्विक शक्तीने ते ते इंद्रिय नियंत्रीत केले गेले पाहिजे. अधिष्ठानाधिष्ठीत हे इंद्रिय विज्ञानशास्त्र (anatomy) सर्वप्रथम व्यक्तीला समजत नाही तोवर ही बाब साध्य होत नाही." प्रश्नोपनिषदात ह्याचे वर्णन आपल्याला विज्ञानाचे उपयोजन करून आपण त्या त्या सिध्दांताची उपयोगीता सिध्द केली. तशीच ह्या सिध्दांताची उपयोगीता प्राचीन काळात ऋषींनी सिध्द केली आहे. दुर्दैव हे आहे की आधुनिक काळात आम्ही फक्त ह्या सिध्दांताला दैवी सिध्दांत आहे असे मानून त्याला टाकाऊ समजले ह्या अधिष्ठानाचा विचार आपल्याला सर्वप्रथम करावा लागेल. त्याकरिता केवळ anatomy, Phisiology सारखेच विषय शिकवून चालणार नाही तर आता नवीन ज्ञानशाखांच निर्माण करावी लागेल. मनाचे मन कोणते. कानाचा कान कोणता, डोळ्याचा डोळा कोणता, त्याचे कार्य कोणाच्या चैतन्याच्या आधारे चालते ? ह्या सर्वांच्या अधिष्ठित कोण आहे ? ह्या सर्वांच्या प्रश्नाची उत्तरे आपणास केनोपनिषदात सापडतात व त्यामुळेच आधुनिक विज्ञानाच्या भाषेत सांगावयाचे झाल्यास Spirituo-anatomy व Spirituo-Phisiology ह्या नवीन आंतरशाखीय ज्ञानशाखांची निर्मिती आपणास करावी लागेल व त्याची उद्दिष्ट्ये, अभ्यासक्रम, पाठ्यपुस्तके, अध्ययन-अध्यापन पध्दती त्यानुसारच आपणास पुढे वाटचाल करावी लागेल.

ह्या अधिष्ठानाचा विचार आपल्याला Education for self Control साठी करावा लागेल. आत्मसंयमाच्या जीवन ध्येयाबाबत शिक्षण ध्येयाबाबत स्वामी चिन्मयानंद ह्यांनी अतिशय महत्वाचे उद्गार "Art of man making" ह्या पुस्तकात दिले आहे. ते म्हणतात, "इंद्रिय संयमाच्या ध्येयाबाबत प्रत्येक धर्माचे एकमत आहे. मानवात अनेक स्वैर वृत्ती असतात. ही निसर्गाची देणगी आहे पण त्यावर विजय प्राप्त करणे हे आपल्या विकासाच्या प्रति अग्रेसर होण्यासारखे आहे. आत्मसंयम हा कार्यकुशलतेला गती देण्यासाठी, दृष्टीकोनास साहस प्रदान करण्यासाठी करणे आवश्यक आहे. इंद्रियाच्या माध्यमातून आमच्यातील

(150)

बऱ्याच शक्तीचा ऱ्हास होतो. आत्मसंयमी व्यक्तीच्या माध्यमातून त्याचा संचय करून त्याचा उपयोग रचनात्मक कार्याकरीता केला जावू शकतो. यामुळे व्यक्तीची स्मृती, विंचार शक्ती ह्याचे संवर्धन होते. परिणामी कार्यकुशलता विकसित होते. मनावर संयम ठेवणे हे जीवनाचे ध्येय आहे. आधुनिक काळात यासाठी युवकांनी काय करायला हवे ? कारण त्यांना सदैव मोहक गोष्टींमध्येच रहावे लागते. ह्यासाठी निरंतर मनाला अंतर्मुख करण्याचा सराव घ्यावा लागेल. ज्या व्यक्तीमध्ये आत्मसंयमन नाही त्याचे जीवन पतनशील बनत निरंतर विषय चिंतनातून आसक्ती, आसक्तीतून मनोकामनेतून क्रोध, क्रोधातून मोह, मोहातून स्मृतीनाश व ह्या स्मृतीनाशातून विवेक नष्ट होतो. आत्मसंयमनाने आपण आपले कल्याण साधू शकतो ह्यामुळे मानव एक श्रेष्ठ विचारक बनतो. ज्याने आपले संस्कार शुध्द बनविले आहे. त्यांच्याकडून इंद्रिय नियंत्रण शक्य आहे. इंद्रियाचे नियंत्रण म्हणजे दमन नाही. तर मनाच्या पुनर्शिक्षणाच्या द्वारा श्रेष्ठ व स्थायी व कल्याणकारी आत्मसंयमाची प्राप्ती होऊ शकते स्वामी चिन्मयानंदांच्या साहित्यात ह्याबाबत विस्तृत योजनाही आढळते.

आज आपल्याला Integrated Development of personality ह्याचा पुनश्च नव्याने विचार करावा लागेल अर्थात झिरप-सिध्दांताचा अवलंब करून शिक्षण हे शारिरीक, मानसिक व बौध्दिक पातळीवर झिरपत गेले पाहिजे. कारण जी आज आपल्या देशात समस्या उद्‌भवली आहे. त्याच्या मुळापर्यंत जाण्याचा हा मार्ग आहे "Back to Veda".

प्रस्तुत विवेचनावर आधारीत खालील बाबींचा विचार व्हायला हवा

प्राथमिक स्तर शारिरीक - शारिरीक अवयवांची ओळख, म्हणजेच ज्ञानेंद्रिय, कर्मेंद्रियांची ओळख. त्यांना सक्षम कसे करायचे, निगा कशी राखायची याचा विचार प्राथमिक स्तरावर व्हायला हवा. तसेच सर्व ज्ञानेंद्रिय व कर्मेंद्रियांचे अधिष्ठानाची ओळख करून द्यावी लागेल. त्याकरीता काही विषयांची पूनर्रचना करावी लागेल. उदा. Spiritual base of human body Value based body care sciennce, value base behavioural science, Spirituo body science, value base population education. योगशिक्षण, ध्यानशिक्षण. हा स्तर प्रामुख्याने शारिरीक घटकांच्या अधिष्ठानाशी व परिचयाशी निगडीत आहे व ह्या परिचयाचे अधिष्ठान धार्मिक व अध्यात्मिक असेल.

माध्यमिक स्तर [मानसिक] - ज्ञानेंद्रिय, कर्मेंद्रिय ह्यांचा अधिष्ठानची टप्प्याटप्प्याने ओळख व ह्याची प्रचिती कशी घ्यायची ह्यासाठी शास्त्रशुध्द ध्यान प्रक्रिया योग इ. हे उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेवून योग शिक्षण देता येईल. तसेच Value base mental engineering. Spirituo population education. Family environmental value education (प्रस्तुत ज्ञानशाखेचा अभ्यासक्रम शिक्षण शाखेकरीता लेखिकेने विकसित केला आहे.) ध्यानशास्त्र ह्या ज्ञानशाखा नव्याने विकसित करता येतील. ह्या स्तरावर योग शिक्षणाच्या बाबतीत तात्विक व प्रात्यक्षिक कार्य भगवद् गीता ठराविक उपनिषदातील (ऐतरीय उपनिषद, प्रश्नोपनिषद) इ. विषय अंतर्भूत करता येतील.

उच्च स्तर [बौध्दिक] - उच्चस्तरीय शिक्षणात ज्ञानेंद्रिय, कर्मेंद्रिय व त्यांच्या अधिष्ठानावर आधारीत Spirituo - anatomy व Spirituo-Phisiology ह्या ज्ञानशाखा विकसित कराव्या लागतील व

(१५३)

प्रत्येक टप्प्यावर त्याचे योग्य नियोजन करावे लागेल. तसेच धार्मिक तत्वज्ञानाचा अंतर्भाव करावा लागेल.

ह्या तीनही स्तरावर योग्य अभ्यासक्रमाचे निर्धारण करायला हवे ह्यातून निश्चितपणे विद्यार्थ्यांना स्वनियंत्रणाचे शिक्षण तर मिळेलच पण त्याचा परिणाम म्हणजे जो आज लैंगिक बाबतीत स्वैराचार आढळतो त्यावर नियंत्रण बसेल. पण ही बाब मुलांनाच शिकवून चालणार नाही तर ह्या करीता पालक प्रशिक्षणाची योजना करावी लागेल. याचे कारण मुलांमध्ये स्वनियंत्रणाची भावना निर्माण होणे, वाढणे, स्थिर राहणे यासाठी मूल्यमापन यंत्रणेत पालकांचे सहकार्य सहभाग महत्वाचा ठरेल. कारण स्वनियंत्रण ही बाब संख्यात्मक मूल्यमापनाची नाहीतर ती गुणात्मक मूल्यमापनाची आहे. यासाठी शिक्षक प्रशिक्षणाची योजना आखावी लागेल. त्याचे उद्दिष्ट अभ्यासक्रम, अध्ययन, अध्यापन पध्दती पाठ्यपुस्तके अभ्यासपूरक कार्यक्रम, सहशालेय उपक्रम तसेच मूल्यमापन योजना याचाही सहभाग असेल अशी ही दूरगामी योजना ठरेल त्यासाठी बरीच मेहनत घ्यावी लागेल पण आज हे करणे आवश्यक आहे. पण लैंगिक शिक्षणाच्या नावाखाली नाही तर Education for self Control कारण सांस्कृतिक भ्रष्टाचाराची उधळी वाढून आपला देश गिळंकृत करण्यापूर्वी ही बाब आपणास करावी लागेल. ह्यासाठी Chinmaya Vision Program चा आधार आज शिक्षण क्षेत्राने घ्यायला हवा. Chinmaya Vision Program मध्ये वरील सर्व प्रश्नांची उत्तरे आढळतात.

शासनाने या Chinmaya Vision Program चा विचार निश्चित करायला हवा. C. V. P. हा कार्यक्रम स्वामी चिन्मयानंद ह्यांच्या Education Vision वर आधारीत असा कार्यक्रम आहे. बालवयात बालकांवर उत्तम संस्कार रुजावेत त्यांना चांगल्या सवयी लागाव्यात ह्यासाठी C. V. P. चा विचार शासनाने करणे आवश्यक आहे. ह्या शैक्षणिक कार्यक्रमाच्या आराखड्यात बालकाच्या सर्वांगीण विकासाचा आधुनिक दृष्टीकोनातून अतिशय व्यापक विचार करण्यात आला आहे. ह्या लेखाद्वारे मी शासन, शिक्षणतज्ञ, अधिकारी ह्यांना नम्र विनंती करु इच्छीतो की विद्यार्थ्यांना अनैतिकतेपासून रोखण्याचा मार्ग हा लैंगिक शिक्षण नाही. त्यांच्यात सद्गुणांचे विकसन कसे होईल याचा कृपया विचार करा ह्याबाबत मार्गदर्शन मिळत नसेल तर उपनिषदात शोधा स्वामी विवेकानंदांच्या, स्वामी चिन्मयानंदांच्या वाङ्मयात त्याचा शोध घ्या. स्वामी चिन्मयानंदांच्या व्हिजनवर आधारीत चिन्मय मिशनच्या शिक्षण विभागाच्या Executive स्वामींनी संविदानंदा, स्वामिनी विमलानंदा, Garden of life च्या राधिकाकृष्णकुमार, Mytrae, Maganti ह्यांनी तयार केलेला Chinmaya Vision Program हा प्रत्येक शाळाशाळांमध्ये लागू करा. सद्गुण मुलामध्ये रुजेल तर दुर्गुणांना जागाच राहणार नाही आणि हे सद्गुण आपल्याच संस्कृतीत आपल्याला आढळतात, Back to Vedas, Back to Upnishadas' Back to Bhagwad Geeta.

शोधनिबंधाचा सारांश

सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाचे तात्विक अधिष्ठान

(Philosophical Foundation of Education For Creativity)

डॉ. वसुधा विनोद देव, अधिव्याख्याती

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

आज जागतिक स्तरावर ज्ञान, अध्ययन, सृजन इत्यादी विषयावर चर्चा होत आहे. ज्ञानाचा नवीन आयाम शोधण्यात आज जागतिक स्तरावर यश प्राप्त झाले आहे. नवीन संकल्पना शिक्षणाच्या क्षेत्रात आलेल्या आहेत. २००५ साली युनेस्कोच्या स्थापनेला ६० वर्ष पूर्ण झाली. ह्यानिमित्ताने युनेस्कोने शिक्षण क्षेत्रासमोर ६० आव्हाने ठेवली आहेत. नित्यनूतन ज्ञानाचा हा प्रवाह अव्याहतपणे वाहतो आहे. नवनवीन संकल्पनामुळे ज्ञानात भर पडते आहे व शिक्षण क्षेत्र हे अधिकाधिक समृध्द होत आहे व जसजसे हे क्षेत्र समृध्द होत आहे तसतसा व्यक्तीच्या ज्ञानात्मक कक्षा ह्या रुंदावत आहेत. अनेक संकल्पनांना आज आधुनिकतेचे संदर्भ प्राप्त झाले आहे. त्यातीलच एक महत्वपूर्ण संकल्पना म्हणजे Education for Creativity.

प्रस्तुत शोध निबंधातून या विषयावर आधुनिक काळातील गरजांच्या स्वरुपात प्रकाश टाकण्यात आला आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ) प्राथमिक उद्देश

१) Creativity ह्या संकल्पनेचा नवीन आशय सांगणे.

२) Education for Creativity ही संकल्पना स्पष्ट करणे.

ब) दुय्यम उद्देश : सृजनशीलता शिक्षणाच्या संदर्भात

१) शिक्षणाच्या उद्देशांची मांडणी करणे. २) सृजनशीलतेची संसाधने स्पष्ट करणे.

३) अध्ययन अध्यापन पध्दती सांगणे. ४) अध्यनकर्त्यांचे गुण विशद करणे.

५) शिक्षकाचे गुण विशद करणे. ६) सृजनशीलता मूल्यमापनाचा दृष्टिकोन मांडणे.

७) सृजनशीलता विकसनाचा पाठपुरावा स्पष्ट करणे.

गृहितक : प्रस्तुत शोध निबंधासाठी असे गृहीत धरण्यात आले की, Creativity Can learn and Can develop.

पूर्वी अध्यापन ही एक कला आहे असे मानण्याचा प्रघात होता. पण आज अध्यापन हे एक शास्त्र आहे असा सिध्दांत दृढ झाला व शास्त्राच्याच चौकटीत अध्यापन शास्त्र उदयाला आले. तद्वतच व्यक्तीमधील नवनिर्मितीची क्षमता ही दैवी देणगी आहे हे समीकरण आज बदलले आहे व नवनिर्मितीची क्षमता ही केवळ उपजतच असते असे नाही तर ही क्षमता संपादीत सुध्दा असते असा नव्याने विचार प्रवाह आज निर्माण झाला आहे. ज्याला आम्ही सृजनशीलता म्हणतो.

प्राचीन काळापासून ह्या संकल्पनेचा विचार केल्यास ही संकल्पना प्रज्ञा, प्रतिभा ह्यांच्याशी निगडीत होती असे आपणास आढळते. मध्ययुगीन काळात कलांचा परिपोष झाला व त्यानुसार ही संकल्पना कलेशी जोडली गेली व "Development of New Idea and original product is particularly

(157)

human characteristics" हा विचार प्रवाह प्रचलित झाला. पण आधुनिक काळात मात्र मानवाचा मेंदू हा वैश्विक बनला. मानवी मेंदूने कृत्रिम मेंदू बनविला. ह्या मेंदूमध्ये फक्त मानवी भावना सोडल्या तर सर्व गुणधर्म त्याने प्रदान केले. त्याच्या सृजनशीलतेला नवीन धुमारे फुटले, नवीन फांद्या फुटल्या. युग अधिक वेगवान झाले. ह्या वेगवान युगात सहभागी होण्यासाठी तेवढ्याच वेगाने innovative विचार करण्याऱ्यांची आवश्यकता जगाला भासायला लागली. ज्ञानाच्या नित्यनुतनत्वाचा वेग प्रचंड वाढला आणि ह्यातूनच एक संकल्पना उदयाला आली व ती म्हणजे "Creativity Can develop, Creativity can learn" अर्थात सृजनशीलतेच्या संदर्भात विकास व अध्ययन ह्या संकल्पना जोडल्या गेल्या व त्याला परिणाम असा झाला की, २० व्या शतकात सृजनशीलतेचा विचार हा ज्ञानशाखेच्या स्वरुपात करण्यात येऊ लागला. १८६९ मध्ये गॉल्टन ह्या तज्ज्ञाने सर्जनशीलतेचा सर्वप्रथम शास्त्रशुध्द अभ्यास केला आहे असे आपल्या लक्षात येते. शिक्षणाच्या संदर्भात विचार केल्यास १९५० पासून शिक्षणाने सृजनशीलतेला प्राधान्य द्यावे ही विचारधारा दृढ केली. १९६० मध्ये इंग्लंडमध्ये प्राथमिक शिक्षणात सर्जनशीलतेचा विकास करण्यात यावा असे Piowden Report मध्ये नमूद करण्यात आले होते. भारताच्या संदर्भात विचार केल्यास N. C. F. 2005 मध्ये सृजनशीलतेबाबत सखोल विचार करण्यात आला आहे. N. C. F. 2005 मध्ये ज्ञान व सृजन ह्यांचा सहसंबंध तज्ज्ञांनी जोडला आहे. रचनात्मक दृष्टिकोनातून विचार केल्यास अध्ययन ही ज्ञाननिर्मितीची प्रक्रिया आहे ह्या विचारांना तज्ज्ञांनी मान्यता दिली आहे. व्यक्ती आपल्या पूर्वानुभवाच्या आधारावर ज्ञानाची रचना करतो. अर्थ निर्मिती हेच खरे शिक्षण आहे व ह्या शिक्षणप्रक्रियेत व्यस्त असणारा बालक नवीन ज्ञानाचे सृजन करू शकतो. N. C. F. 2005 मध्ये ह्याबाबत एक स्वतंत्र परिच्छेद देण्यात आला आहे. "Learning teaching for Creativity" हा विचार आपणही स्वीकारला आहे व त्या अनुषंगाने शिक्षणाची वाटचाल सुरु आहे. N. C. F. 2005 मध्ये ह्यालाच Teaching for construction of Knowledge असे संबोधण्यात आले व ह्याबाबत विवेचन करताना पहिलेच विधान केले आहे की "Learning is a process of the construction of Knowledge. Learners actively construct their own knowledge by connecting new Ideas to existing Ideas on the basis of Material activities presented to them. Knowledge construction करिता अध्ययन-अध्यापन ह्या संकल्पनेचा स्वीकार नवीन अध्यापन पध्दतीत करण्यात आलेला आहे.

परिभाषा : N. C. F. 2005 मध्ये आलेल्या ह्या विचारांचे मूळ Seltzer व Bentley ह्यांच्या पुढील परिभाषेत आपणास आढळते. "Creativity is an application of knowledge and skills in New ways to achieve a value goal." Torrence ह्या तज्ज्ञाने Psychometric Approach to creativity हा सिध्दात मांडताना creativity ची परिभाषा पुढीलप्रमाणे केली आहे.

Creativity is	Process of sensing a problem
	Searching the possible solution
	Drawing hypotheses
	Testing and evaluating
	Communicating the result to others

(152)

स्टर्नबर्ग व लुबर्ट यांनी Investment Theory of Creativity हा सिध्दांत मांडत असतांना व्यक्तीमध्ये सर्जनशीलता निर्माण अथवा वृध्दींगत करता येते असे नमुद केले आहे. एडवर्ड व स्प्रीगेट ह्यांनी System approach मांडत असतांना तर Pedagogical strategies दिल्या आहेत. Creativity च्या संदर्भात विविध उपगमांचा सुध्दा विचार झालेला आपणास आढळतो.

सर्जनशीलतेच्या विविध परिभाषांच्या आधुनिक संदर्भात आपण विचार केला.

१. शिक्षणाची ध्येय

सर्जनशीलतेसाठी शिक्षणाच्या ध्येयांचा विचार करतांना सर्वप्रथम सर्जनशीलतेची लक्षणे काय आहेत ह्याचा विचार करणे महत्वाचे ठरते. कारण ही लक्षणे शिक्षणातून आपणास वृध्दिंगत करावी लागतील.

ब्रोलीन ह्या तज्ज्ञांनी Creative Person चे खालील लक्षणे सांगितली आहेत.

1. Strong Motivation
2. Endurance
3. Intellectual Curiosity
4. Deep Commitment
5. Independence in thoughts and action
6. Strong desires for self realization
7. Strong sense of self
8. Strong Self realization
9. Openness to impression from within and without
10. Attracted to complexity
11. High sensitivity
12. High capacity for emotional involvement in their Investigation.

वरील लक्षणांचा विचार करता शिक्षणाला आता खालील शिक्षण विषयक ध्येयाचा पुनश्च विचार करावा लागेल.

१. स्वयंप्रेरणा वृध्दिंगत करणे.
२. बौध्दिक जिज्ञासा संवर्धन.
३. बांधिलकी प्रति सकारात्मक दृष्टिकोन वृध्दिंगत करणे.
४. स्वतंत्र विचार व कृतिक्षमता विकसित करणे.
५. आत्मविष्काराच्या तिव्र इच्छांची जागृती करणे.
६. स्वःभावनेच्या संवेदना वृध्दिंगत करणे.
७. अध्ययनातील भावनिक गुंतवणूक वाढविणे.
८. उच्च कोटीची संवेदना वृध्दिंगत करणे.
९. विद्यार्थ्यांमध्ये चिकित्सक विचार करण्याची क्षमता वाढविणे.
१०. समस्या निराकरणाची क्षमता वाढविणे / मर्मदृष्टी विकसित करणे.
११. प्रत्येक संधी, आव्हाने, जबाबदाऱ्या प्रति सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करणे.
१२. नवीन समस्या ओळखण्यासाठी क्षमता निर्माण करणे.
१३. ज्ञानसंक्रमणाची क्षमता वृध्दिंगत करणे.
१४. अध्ययनातील विश्वास वाढविणे.
१५. ध्येयाप्रति एकाग्रतेची क्षमता निर्माण करणे.

सर्जनशीलता निर्मितीची संसाधने

Investment theory of Creativity हा सिध्दांत मांडताना स्टर्नबर्ग व लुबर्ट ह्यांनी Creativity वृध्दिंगत करण्यासाठी सहा संसाधने सांगितली आहेत. ती पुढीलप्रमाणे -

१. बुध्दिमत्ता

हे सृजनशीलतेचे महत्वपूर्ण असे संसाधन आहे. बुध्दिमत्तेची संकल्पना स्टर्नबर्ग व लुबर्टने पुढील शब्दात मांडली आहे. Defination and Redefination ability to think insightly आणि Seeing the things in a stream of inputs. या ठिकाणी हा विचार महत्वाचा आहे की ज्या समस्याचे मर्मदृष्टीने विचार करायचा आहे. त्या प्रथम स्थळी निश्चितच नसतात. म्हणजेच विचार करणाऱ्यासाठी त्या नविनतम असतात. अशा

समस्या ओळखण्याची क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करावयास हवी शिवाय पाहिलेल्या वस्तुचा नाविन संदर्भात आनंद उपभोगण्याची क्षमता त्याच्या ठिकाणी विकसित करायला हवी.

२. ज्ञान

ज्ञान हे उपयोगात्मक (Useable) असावे. ज्ञानाचा वापर करण्याची पात्रता विद्यार्थ्यांच्या अंगी निर्माण व्हावी ह्या बाबतीत त्यांना भान हवे की "Why I am learning particular Knowledge."

३. व्यक्तिमत्त्व

सृजनशीलता निर्मितीमधील हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. ह्या बाबतीत स्टर्नबर्गने व्यक्तिमत्वाचे जे घटक सांगितले ते पुढीलप्रमाणे आहेत.

- Tolerance for ambiguity
- Willingness to Surmount, obstacles and preserver
- Willingness to grow
- Willingness to take risk
- Belief in oneness

वरील घटक हे सृजनशीलता निर्माण करणारी महत्वाची संसाधने आहेत.

४. परिसर

सृजनशीलता निर्मितीच्या कार्यात पर्यावरणाचा वाटा महत्वाचा आहे. निर्मिती, प्रत्याभरण व मूल्यांकन ह्या तिनही स्तरावर पर्यावरणाची अनुकूलता वातावरणाची अनुकूलता आवश्यकता आहे.

सृजनशीलता निर्मितीच्या प्रक्रियेत वरील संसाधने ही एक प्रकारची Investment आहे.

सृजनशीलतेचा System Approach मांडत असतांना एडवर्ड व स्प्रिगेट ह्यांनी सृजनशीलता निर्मितीत खालील घटक महत्वाचे मानले आहेत.

1) Time 2) Space 3) Rich Resource Materials 4) Climate 5) Occasion

अध्ययन अध्यापन पध्दती

सृजनशीलता निर्मिती कार्यात अध्ययन व अध्यापनाला विशेष महत्व आहे. विविध आधुनिक अध्यापन पध्दतीच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये सृजनशीलता निर्माण करता येते.

N. C. F. 2005 मध्ये ह्या संदर्भात असे नमुद करण्यात आले आहे की, School must provide Opportunities to question, enquire, debate, reflect and arrive at concepts or create new Ideas." व ह्याकरिता प्रामुख्याने Role Play, Brain Storming enquiry Method, Questioning इत्यादी पध्दतींचा वापर मोठ्या प्रमाणात व्हायला हवा. एखाद्या प्रश्नाचे अचूक उत्तर जेव्हा आम्ही विद्यार्थ्यांकडून अपेक्षित करतो. तेव्हा ते उत्तर साचेबंद असते. सृजनशीलतेसाठी असणाऱ्या शिक्षणात ही प्रक्रिया कदाचित उलटी असू शकते म्हणजेच एखाद्या प्रश्नाचे अचूक उत्तर विचारण्यापेक्षा काही अचूक उत्तरासाठी विविध प्रश्नांची रचना विद्यार्थ्यांकडून करून घेतल्यास नवनिर्मितीला चालना मिळते. N. C. F. 2005 मध्ये नमूद करण्यात आले आहे की, "We must ask ourselves why we only ask children to give answers to Question. Even the ability to make a set of questions for given answers is a valid test of learning."

अध्यापनातील खालील बाबीवर विशेष भर देण्यात यावा ही बाब National curriculum framework for teacher education 2006 मध्ये N.C.T.E. ने सुचविली आहे. Accomplishment

of tasks, Insight and competence, open ended activities याकरीता N.C.T.E. ने पुढील अध्यापन पध्दती सुचविल्या आहेत. Problem oriented, Case studies, Simulation, Role play, Action research.

N.C.F. 2005 नुसार सृजनशीलता शिक्षणात Process of Knowledge Construction हे कसे असते ही बाब पुढील आकृतीवरून लक्षात येईल. Process of Knowledge Construction मध्ये असे गृहीत धरले जाते की "This process is a zone between what you know and what you almost know."

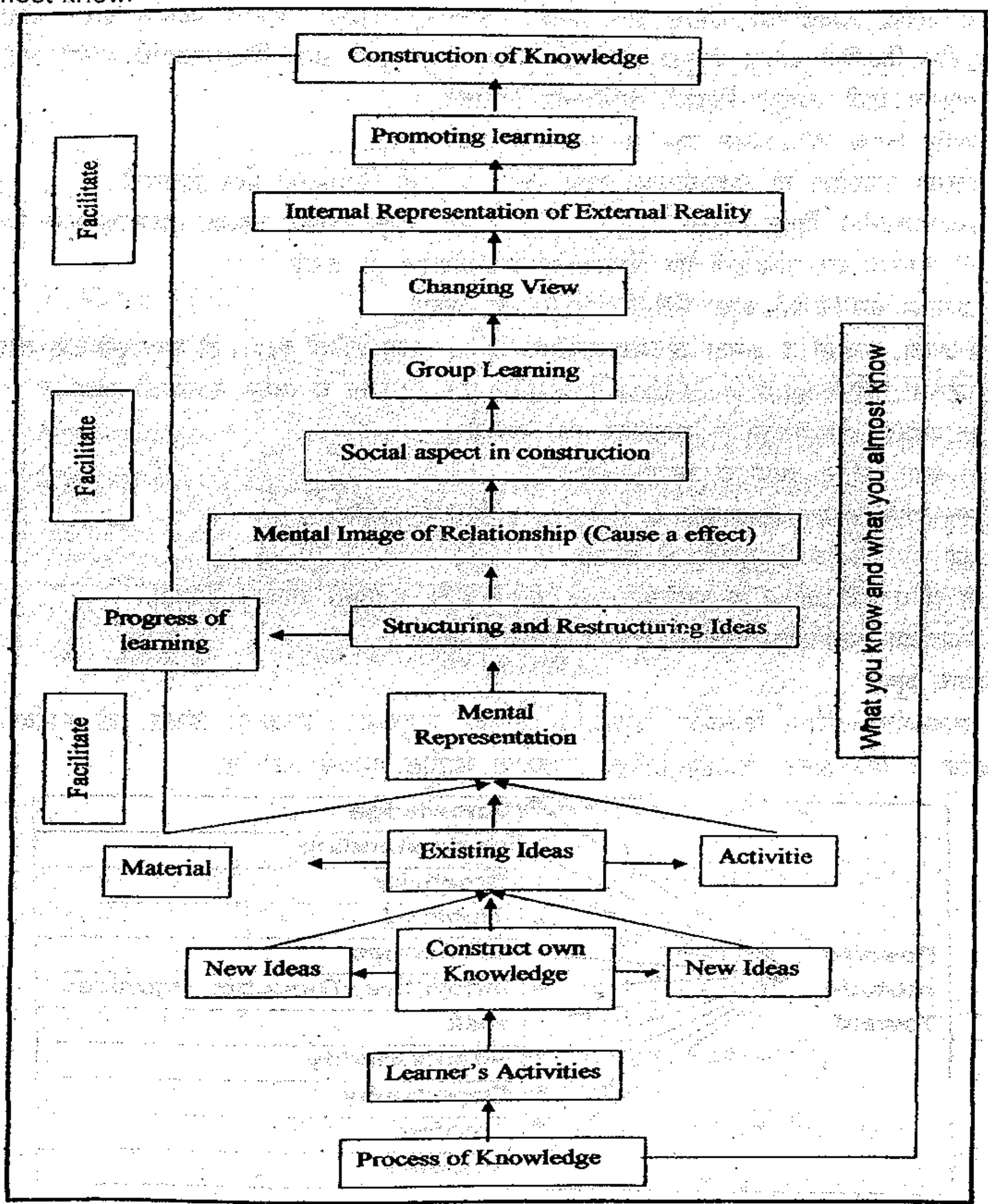

of tasks, Insight and competence, open ended activities याकरीता N.C.T.E. ने पुढील अध्यापन पध्दती सुचविल्या आहेत. Problem oriented, Case studies, Simulation, Role play, Action research.

N.C.F. 2005 नुसार सृजनशीलता शिक्षणात Process of Knowledge Construction हे कसे असते ही बाब पुढील आकृतीवरून लक्षात येईल. Process of Knowledge Construction मध्ये असे गृहीत धरले जाते की "This process is a zone between what you know and what you almost know."

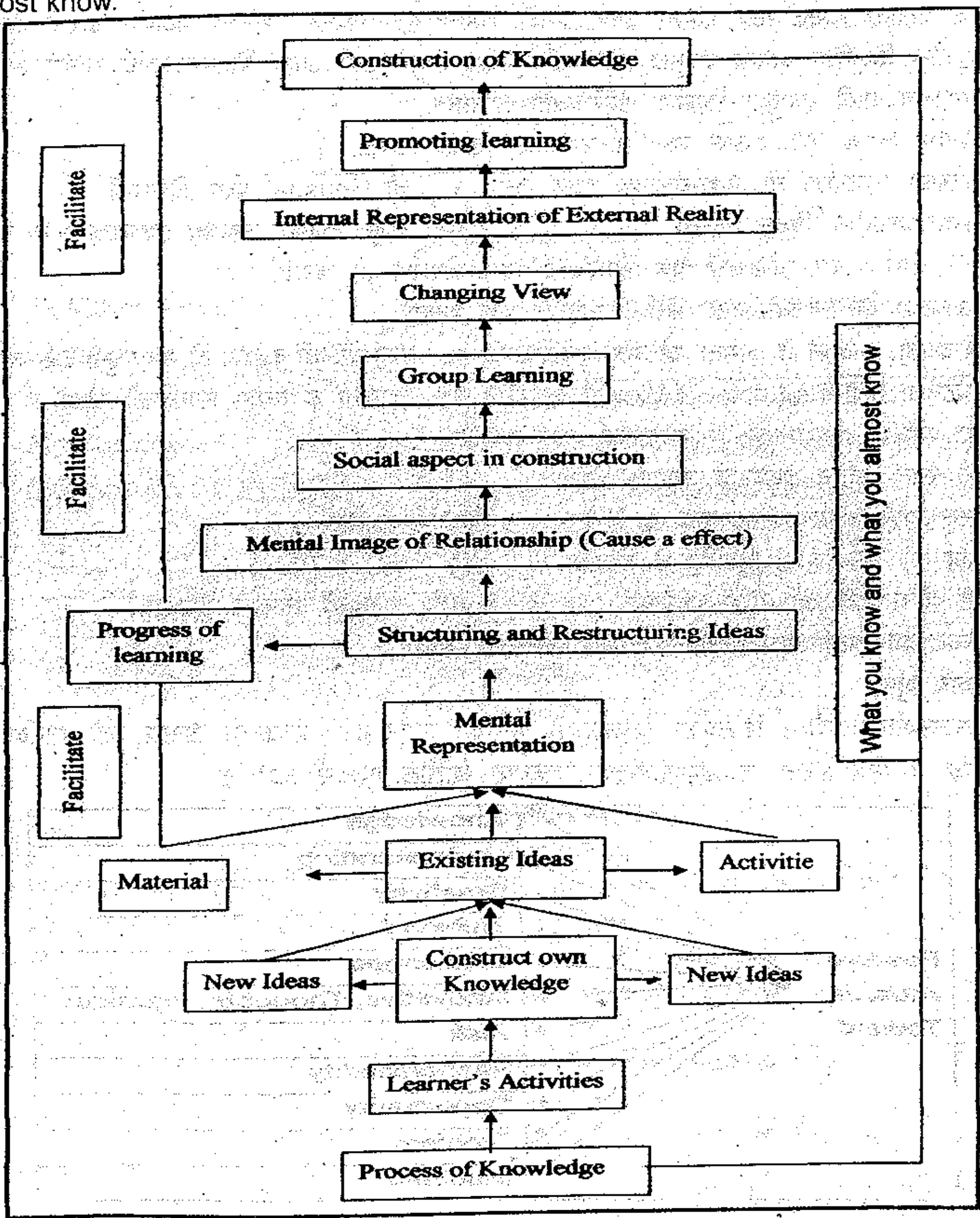

(161)

अध्ययनकर्त्याचे गुण

ह्या संपूर्ण प्रक्रियेत अध्ययनकर्त्यामध्ये काही गुण असावे लागतील हे गुण अगदी मूलभूत आहे. Sheltzer आणि Bentley ने ह्या गुणाबाबत पुढीलप्रमाणे विवेचन दिले आहे.

1. The ability to Identity new problems Rather than depending on others to defined them.
2. The ability to transfer Knowledge gain in one context to another in order to solve a problem.
3. A capacity to Focus attention in the pursuits of goal or set of goal.

अध्ययनकर्त्यांच्या वरील गुणांचे अवलोकन केल्यास Ability ही महत्वाची आहे असे आपणास लक्षात येते व प्रत्येक व्यक्तीमध्ये क्षमता आहे अगदी लहान मुल प्रथमतः शाळेत पदार्पण करतो तेव्हाच त्याच्यातील विकसित क्षमता घेवूनच तो शाळेत प्रवेश करतो असे आज शिक्षणतज्ज्ञांचे मानणे आहे.

खालील बाबी त्याच्या ठिकाणी अस्तित्वात असतात.

१. Why, How, What असे प्रश्न तो सातत्याने करत असतो.
२. एखाद्या समस्येला तो आश्चर्यकारक वळण देतो. ३. तो Unusual प्रश्न विचारतो.
४. स्वतंत्रपध्दतीने विचार करतो. ५. विविध बाबींमध्ये सहसंबंध लावण्याचा प्रयत्न करतो.
६. तो समस्या तर ओळखतो पण समस्यांचे सामान्यीकरण ही करतो.
७. आपल्या कल्पना तो योग्य रितीने संप्रेषित करू शकतो.
८. शक्यता आव्हाने व क्षमता तो पाहू शकतो. ९. वस्तू घटनेची कल्पना तो मनःचक्षुनी करू शकतो.
१०. घटनेला Different point of View ने पाहतो. ११. कल्पना व प्रयोग ह्याच्याशी खेळतो.
१२. कल्पनांच्या माध्यमातून ते संकटावर मात करतात.
१३. ते स्वतः नविन कल्पनांचे स्वागत करतात.
१४. सातत्याने आपल्या कल्पनाचे व विचारांचे नुतनीकरण करतात.
१५. आपल्या प्रगतीचे ते मूल्यमापन करतात.
१६. हे योग्य आहे का ? हे आवश्यक आहे का ? अशा आशयाचे स्वप्रश्न करतात.
१७. स्वतःच्या अंतर्निहीत शक्तीवर त्यांच्या विश्वास असतो.

शिक्षकांचे गुण

सृजनशीलतेकरीता शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका प्रामुख्याने, प्रेरकाची असते. तो मार्गदर्शक, पथदर्शक व मित्र असतो व ह्याव्यतिरिक्त त्याच्यात खालील गुणधर्म असतात.

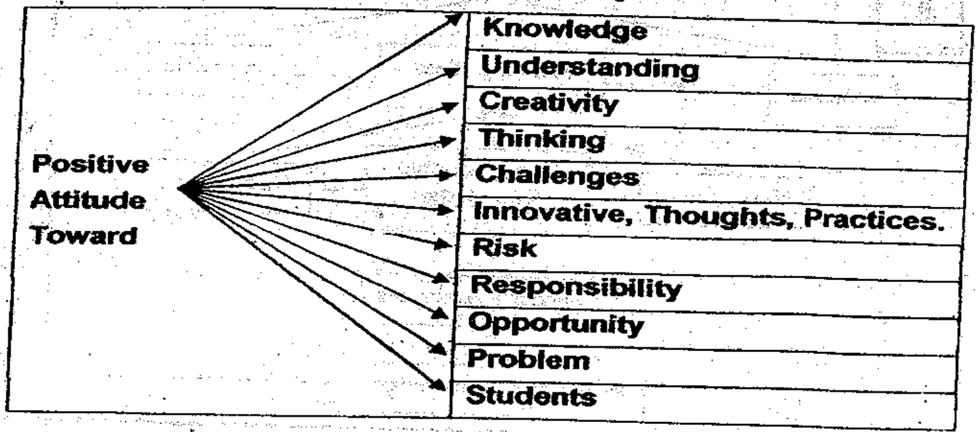

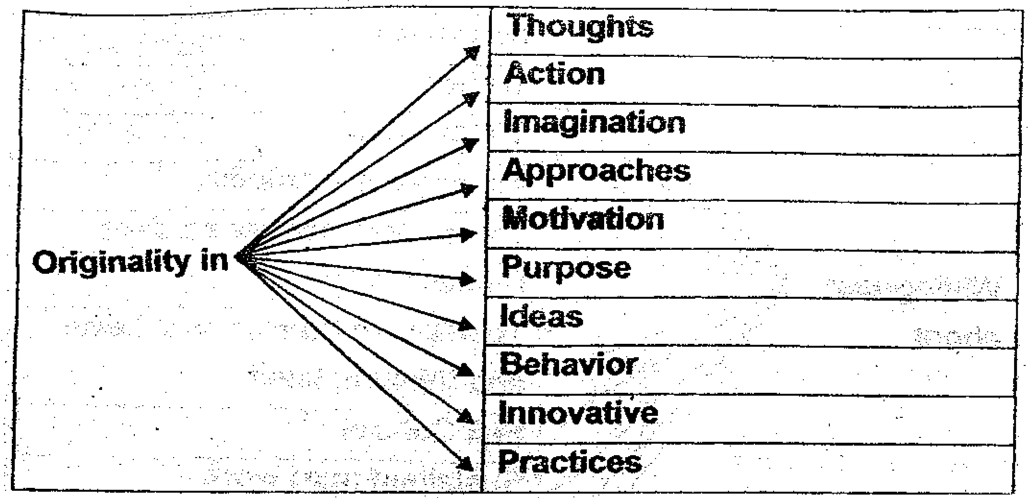
Originality in
Thoughts
Action
Imagination
Approaches
Motivation
Purpose
Ideas
Behavior
Innovative
Practices

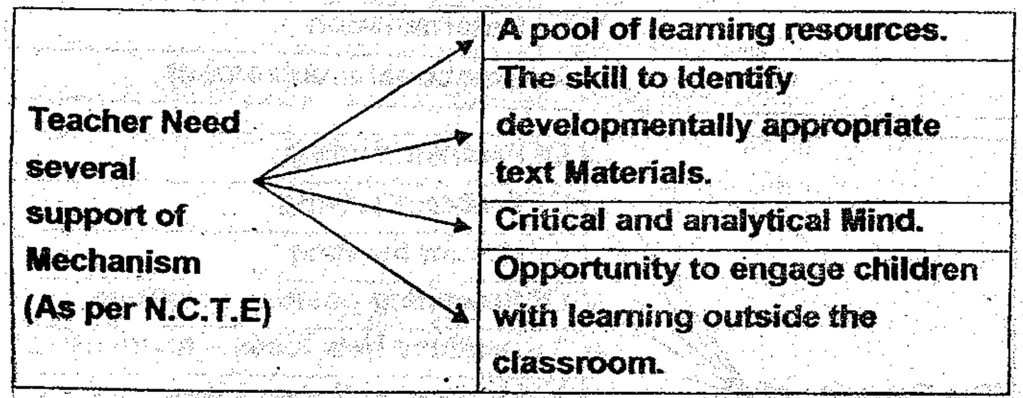
Teacher Need several support of Mechanism (As per N.C.T.E)
A pool of learning resources.
The skill to Identify developmentally appropriate text Materials.
Critical and analytical Mind.
Opportunity to engage children with learning outside the classroom.

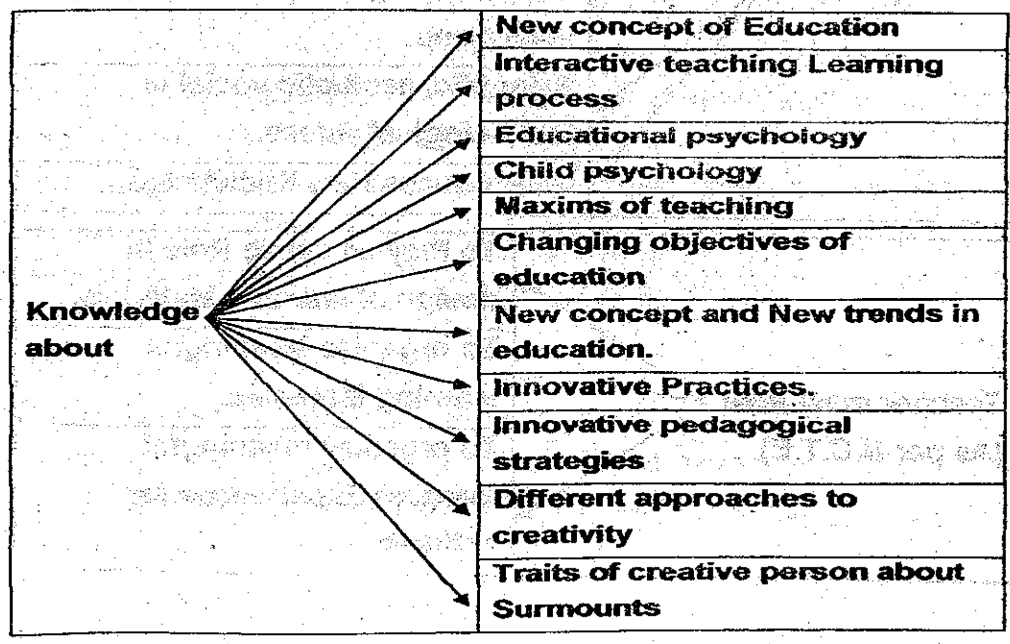
Knowledge about
New concept of Education
Interactive teaching Learning process
Educational psychology
Child psychology
Maxims of teaching
Changing objectives of education
New concept and New trends in education.
Innovative Practices.
Innovative pedagogical strategies
Different approaches to creativity
Traits of creative person about Surmounts

Willingness about	**Obstacles**
	To Grow
	To take risk
	To take responsibility
	To develop teacher student Relation ship
	To Improve Educational Level and thinking level
	Self Control
	Sustained hard work
	Determination.
	Emotional involvement

The Capacity of	**Of Problem finding**
	Of Problem solving
	Of Insight thinking
	Of Searching positive solutions
	To produce New Ideas – inventions.
	Restructuring S New Ideas, inventions
	Scientific, aesthetic social or technological values.
	To Produces New Knowledge

Teacher must able (As per N.C.T.E)	**To Play an active Role in design of learning Materials.**
	To organize Meaningful learning Materials.
	To organize meaningful learning Experiences for children.

सर्जनशीलतेचे मूल्यमापन

विद्यार्थ्यांमधील सर्जनशीलतेचे मूल्यमापन ही अतिशय क्लीष्ट बाब आहे पण ह्या ठिकाणी जेवढा शिक्षक हा Creative असेल तेवढाच तो ह्या घटकाचे मूल्यमापन स्वतःच्या निरीक्षणातून करू शकतो. स्वप्रत्याभरणाच्या माध्यमातून तो पुनश्च नवनिर्मितीच्या ध्येयाकडे आपले लक्ष केंद्रित करू शकतो.

Torrance ने Recording and assessing creativity चे खालील चार घटक सांगितले आहेत.

1. Fluency : The ability to produce a large number of Ideas.
2. Flexibility : The ability to produce large verify of Ideas.
3. Elaboration : Ability to develop to fill out an idea.
4. Originality : The ability to produce Ideas that are Unusual Statistically in Frequents.

सर्जनशीलता निर्मिती व विकसन याबाबत पाठपुरावा

१. सर्जनशीलतेच्या उद्दिष्टांचे नियोजन करा. त्यानुसार आपल्या अध्यापनाचे नियोजन करावे लागेल.
२. अध्ययन अध्यापनाची स्वतःची एक स्वतंत्र पध्दती विकसित करा.
३. विद्यार्थ्यांच्या अभिरुची व अनुभव ह्यांना Buildup करावे लागेल. अर्थात शाळेत व शाळेबाहेर सुध्दा.
४. Role Paly मुळे विद्यार्थ्यांची Imaginative engagement वाढते. स्वतःच्या कल्पनांचे प्रगटीकरणाचे स्वातंत्र्य मिळते. प्रायोगिकीकरणाबद्दल सकारात्मकता निर्माण होते. ह्या सर्वांमुळे त्यांचे Creative thinking and Behavior ह्याला चालना मिळते. ह्या सर्वांसाठी ज्ञान व कौशल्याचा आधार आवश्यक आहे.
५. विद्यार्थ्याला आव्हानात्मक पण संपादनक्षम असे उद्दिष्ट द्यावे लागेल. ह्या उद्दिष्टांवर कार्य करण्याची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य त्यांना द्यावे लागेल. ह्या कार्यात त्यांना आवश्यक असणाऱ्या सर्व उद्दिष्टांचा पुरवठा करावा लागेल.
६. विद्यार्थ्यांना प्रश्न विचारण्याकरिता प्रोत्साहित करावे लागेल. कल्पना व अभिव्यक्ती करण्याची परवानगी द्यावी लागेल. त्यांना Originality ला प्रोत्साहित व प्रबलन द्यावे लागेल.
७. What if ? How might you ? अशा आशयाचे प्रश्न विचारून मुद्याकडे वेगळ्या दृष्टिकोनातून पाहण्याची क्षमता विकसित करावी लागेल.
८. अशा वातावरणाची निर्मिती करावी लागेल ज्यात ते स्वतःला सुरक्षित समजू शकतील.
९. अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांना नेतृत्व करू द्यावे व आपण मात्र मागे बसावे.
१०. स्वतः विद्यार्थ्यांमध्ये मिसळा. आपणही Co-learner आहात. Creative thinking and behavior मध्ये Join व्हा.
११. विद्यार्थ्यांसोबत कार्य करण्याची संधी द्या.
१२. स्वतःचे कार्यमूल्यमापन करण्याकरीता विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन व मार्गदर्शन करा.
१३. स्वतःच्या कल्पनांची व प्रगतीची एकमेकांशी चर्चा करण्याचे स्वातंत्र्य त्याला द्या.
१४. इतरांच्या कार्याला गुणात्मकतेने स्विकारण्याची त्याची भूमिका तयार करा.
१५. रचनात्मक प्रत्याभरणासाठी विद्यार्थ्याला प्रोत्साहित करा.
१६. स्वतःचे शिक्षणाबाबतचे ज्ञान अद्ययावत ठेवावयास हवे.

१७. शिक्षकाने स्वतः माहितीचा स्त्रोत बनण्याचा प्रयत्न करावा.

१८. शिक्षणातील नवनवीन संकल्पनाशी त्यांचा संबंध असावा. त्यांने परिचय करून घ्यावा. याबाबत त्याला प्रोत्साहित करावे. तद्वतच शिक्षकाने स्वतः नवनवीन संकल्पनाच्या प्रांतात स्वतःला गुरफटून घ्यावे.

१९. अध्ययन-अध्यापनाबद्दल नविन दृष्टिकोन बाळगावा.

२०. सातत्याने Innovative thinking करा तद्नुसार Innovative practices वर भर द्यावा.

वरील सर्व विवेचनाचे अवलोकन केल्यास Creativity can learn, Can develop हे गृहितक मान्य करावे लागते नव्हे ते आज जगन्मान्य झालेले आहे एवढेच नाही तर Creative Education ही ज्ञान शाखा स्वतंत्रपणे समर्थपणे क्रियान्वित करता येऊ शकेल असा आत्मविश्वास शिक्षणक्षेत्रात निर्माण व्हायला हरकत नाही.

Bibliography

Craft A - Report - **Analysis of research and literature on Creativity in education** March 2001

Craft A - **Nourishing Educator Creativity : A holistic approach to C. P. D.** in British Journal of in service education - Vol : 22 No. 3 Autumn. 1996 Pages 309-322.

Craft A - **Identity and Creativity : Educating for post modemism in Teacher Development** : an International Journal of Teacher Professional development Vol no 1997 pages 83-93.

Ai-Girl-Tan - **Creativity - A handbook for teacher**, Nanyang Technological Univ. Singapore.

Federico Mayorunesco Director general - **UNESCO-Appeals for the promotion of arts Education and Creativity at school to help construct a culture of Peace.**

F David peal - **Creativity and Education.**

N. C. T. E. - **Curriculum Framework for Teacher Education, 2006.**

N. C. T. E. - **National Curriculum Framework, 2005.**

(जागतिक महिला दिनी प्रथम पुरस्कार प्राप्त निबंध)

"चाळीशी" दि गेम ऑफ लाईफ

- डॉ. सौ. वसुधा विनोद देव, प्राध्यापक
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

लहानपणापासून मी एक वाक्य बऱ्याच भगिनींच्या तोंडून ऐकले आहे ते वाक्य म्हणजे "चाळीशी नंतर असं व्हायचचं" समस्या कोणतीही असू देत समस्येवर उत्तर हेच, पण आजपर्यंत ही बाब मला अनाकलनीय होती कारण चाळीशीच्या अनुभवाच्या प्रांतात मी नव्हते. शिवाय लहानपणापासून ग. दि. माडगूळकर ह्यांच्या एका गीताने मनावर जे संस्कार केले ते गीत म्हणजे, "एक धागा सुखाचा, शंभर धागे दुःखाचे, जरतारी हे वस्त्र माणसा तुझीया आयुष्याचे" या गीताच्या पहिल्या कडव्यात ग. दि. माडगूळकरांनी मानवी आयुष्याच्या तीनही अवस्थांचे वर्णन केले आहे. मुकी अंगडी बालपणाची, रंगीत वसने तारुण्याची, जीर्ण शाल मग मिळे शेवटी लेणे वार्धक्याचे ।। ह्या गाण्याचे संस्कार व वरील वारंवार कानावर पडणारे वाक्य. माझ्या मनात कायम एक प्रश्न उभा रहायचा की बालपण, तारुण्य आणि वृध्दावस्था ह्या तीन अवस्था मानवाच्या आहेत हे मान्य पण त्याचे वयोगटानुसार विभाजन केल्यास ४० ते ६० ह्या वयाच्या कालखंडाला नेमके काय नाव द्यायचे ? शिवाय जीवनाचे विभाजन तर शारीरिक स्तरावर आहे. पण मानसिक स्तरावर बौध्दिक स्तरावर हे विभाजन करता येणार नाही पण हा प्रश्न तेव्हा कधीच समजला नाही. पण आज लक्षात येतय की चाळीशी म्हणजे काय ? चाळीशी ! खरोखर एक परिपक्व अवस्था, जीवनाच्या सार्थकतेच्या राजमहालात शिरण्याचा एक राजमार्ग कृतार्थ जीवनाचे परिपूर्ण नियोजनाचा काळ. ह्या काळात बाल्यावस्थेचा हुडपणा नाही, तारुण्याची धुंदी नाही, वृध्दावस्थेनुसार येणारी मानसिक मरगळ नाही तर मला वाटतं. ही तारुण्याची सेकंड इनिंग आहे. तारुण्याच्या पहिल्या डावात जो खेळ आपण खेळलो त्याचे परिशीलन करण्याचा हा काळ जीवनाच्या मैदानावर घटनारुपी चेंडू टोलविताना तारुण्याची पहिली इनिंग संपली. पण तो खेळ खेळताना मी किती धावा काढल्या, कशा धावा काढल्या, नियतीने अनेक प्रकारचे गुगली चेंडू मला बाद करण्याकरिता पाठविले होते पण तरीही ते वार परतवून लावत मी माझी पहिली इनिंग यशस्वीपणे पूर्ण केलेली आहे. पण त्यातील राहून गेलेल्या त्रुटी त्यात कमी पडलेली कौशल्ये कमी पडलेले माझे मनोधैर्य ह्या दुसऱ्या इनिंगमध्ये निश्चित बाद झाल्याची जाणीव आता मनाला झाली व मी ह्या निर्णयाप्रत आले की चाळीशी ही सांजवेळ नाही तर ती आता सळसळीत तारुण्याची, परिपक्व तारुण्याची दुसरी इनिंग आहे. हा सकारात्मक विचार जेव्हा मनात दृढ होतो तेव्हा एक स्त्री म्हणून माझे व्यक्तिमत्त्व मला पडताळून पाहता येते. व्यक्तिमत्वाचा विचार हा व्यापक आहे. व्यक्तिमत्वाचा विचार हा शारीरिक, मानसिक, भावनिक, बौध्दिक व सर्वात महत्त्वाचे अध्यात्मिक पातळीवर करावा लागेल. व्यक्तिमत्त्व विकसनाचा अधिकार मानवी हक्क म्हणून मला आहेच. ह्यापैकी शारीरिक व बौध्दिक विकास झाला आहेच. पण मला आता खऱ्या अर्थाने सौंदर्यप्रसाधने जी वापरायची आहेत, ती मानसिक व आध्यात्मिक सौंदर्याकरिता. कारण मला एकाच वेळी कुटुंबाकरिता, समाजाकरिता, राष्ट्राकरिता आणि हो स्वतःकरिता सुध्दा सुंदर दिसायचे आहे. हे सौंदर्य शारीरिकतेच्या दृष्टीने नाही तर मानसिक, भावनिक, बौध्दिक व अध्यात्मिक ह्या स्तरावरील आहे. मी नोकरी करणारी गृहिणी आहे हे वाक्य जेव्हा मनात येते तेव्हा माझ्या दोन भूमिका आहेत. नोकरी करणारी कर्तृत्त्ववान स्त्री व गृहिणी असणारी कर्तृत्त्ववान माता. ह्या दोन्हीही भूमिका मला

(167)

अतिशय समर्थपणे विकसित करायच्या आहेत आणि चाळीशी हा कालखंड त्याकरिता अतिशय महत्त्वाचा आहे. वयाच्या चाळीस वर्षापर्यंत आजवर अनेक व्यक्तींना, अनेक नात्यांना, अनेक घटनांना मी सामोरी गेली आहे. अनुभवाचा एक समृध्द साठा माझ्याजवळ आहे. प्रत्येक नात्याची घटनांची वस्तूची सत्यासत्यता मी पडताळून पाहिली आहे. जीवनाचे अधिष्ठान काय असावे ह्याची मला जाणीव झाली आहे. ही जाणीव घेणे महत्त्वाचे आहे. अनेक नात्यांच्या भूमिका निभावतांना माझ्यातील म्हणून 'मी' ह्याचा विसर मला माझ्या कर्तव्याच्या काळात पडला. अर्थात त्यामुळेच मी माझी कर्तव्ये यशस्वीपणे पार पाडू शकते. पण ज्या ज्या ठिकाणी माझ्यातील 'मी' ची गुंतवणूक माझ्यापुरतीच मी केली तेथे तेथे सेन्सेक्स कोलमडला असे माझ्या लक्षात आले त्यामुळे आता ह्या 'स्व' चा विस्तार करण्याचा हा खऱ्या अर्थाने योग्य काळ आहे. 'स्व' चा विस्तार करुन त्यात ही पुढील भावी पीढी मला समजावून घ्यायची आहे. आज येणाऱ्या तरुण पिढीचा मला विचार करायचा आहे. "आजची तरुण पिढी बिघडली" असे विधान मी समाजात वारंवार ऐकले पण "उद्याची तरुण पिढी" ही माझ्या हातात आहे. एक कर्तृत्ववान, सुशिक्षित व सुसंस्कृत माता म्हणून मला ह्या राष्ट्राला एक चांगला नागरिक अर्पण करायचा आहे. माझ्या हातात जी पीढी आहे ही अजून तारुण्यामध्ये प्रवेश करायची आहे. ह्या पिढीच्या 'स्व' च्या कक्षा मला रुंद बनवायच्या आहेत. माझे कुटुंब, माझा समाज ह्या संकल्पनांचा विस्तार करुन त्या राष्ट्रसंकल्पनेत परिवर्तीत करायच्या आहेत नव्हे वैश्विक भावनेपर्यंत जाऊन माझेच विशाल रूप मला बघायचे आहे व हा 'स्व' मला अमर्यादतेत विलीन करायचा आहे. त्यासाठी मला पहिली भूमिका पार पाडावी लागेल आदर्श मातेची. हाच माझा स्थायीभाव आहे. मी अनंतात झेप घेतली पण माझ्या मातृत्त्वाचा व मला घडविणाऱ्या मातृत्त्वाचा, जिने मला संदर्भ दिला त्या भारतमातेचा मला कधीच विसर पडला नाही आणि म्हणूनच केवळ माझ्याच अपत्याची नाही तर मला हा 'स्व' अमर्यादतेत व्यायचा आहे. माझ्या दुर्लभ मानवी जीवनाचे सार्थक करायचे आहे. ह्या मार्गात मला अनेक समस्या उद्भवतील त्या समस्या सोडविण्याकरिता प्रत्येक स्तरावर डॉक्टररुपी ईश्वर माझ्या मदतीला येणारच आहे. पण माझ्या स्वतःच्या आत्मिक सुखाकरिता मात्र मला स्वतःच प्रयत्न करायचा आहे. "आत्मनो मोक्षार्थ" ह्या संकल्पनेला अनुसरून ह्याचा विचार मीच करायला हवा. माझ्या मार्गात येणाऱ्या अनेक समस्या आहेत. पण ध्येय उदात्त आहे हे ध्येयच माणसाला कार्यप्रेरणा देते. ह्यावर माझा विश्वास आहे आणि जीवनाचं अंतिम ध्येय ही निर्मळ आनंदाची प्राप्ती हेच आहे. पण हा आनंद अहंकारकेंद्रीत कार्यात नाही ह्या वास्तवाचे भानही मला खऱ्या अर्थाने आले आहे कारण ह्या अहंकारकेंद्रीत कार्यातून अनेक वासनांची निर्मिती होते व ह्या वासना दुःखाला कारणीभूत ठरतात.

निखळ आनंदाचे शतक करण्याच्या ध्येयाने ह्या तारुण्याच्या सेकंड इनिंग मध्ये मी उतरलेली आहे. माझा खेळ पाहणारे अनेक डोळे माझ्यावर खिळले आहेत ह्याचे भान मला आहे ह्या नंतरच्या काळात अनेक गुगली चेंडूचे वार माझ्यावर होणार. मला बाद करण्याचा प्रयत्न होणार, प्रत्येक चेंडू टोलविण्याचा माझा प्रयत्न मात्र दमदार असेल. माझ्या खेळीने मी फक्त आनंदाचीच निर्मिती करण्याचा माझा प्रयत्न असेल. मला कल्पना आहे की कधीतरी ह्या खेळातून बाद व्हायचेच आहे. पण शेवटी खेळ किती वेळ खेळला याला महत्त्व नाही पण तो कसा खेळला गेला यावर पुढील पिढीला मार्गदर्शन मिळते.

ISSN 2278-4349

Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Correlation of Administrative behavior and Job satisfaction of Secondary School Headmaster in relation to School quality

Dr. DEO V. V.[1],
Associate Proffessor,
Government college of Education,
Akola,Maharashtra State,India

Mulkalwar M. P.[2],
Assistant Proffessor
Jijau Shikshan Mahavidhyalaya,
Yavatmal,Maharashtra tate,India

Dr. Mulkalwar P. N.[3*],
Associate Proffessor
Head of Computer Science
Amolakchand Mahavidhyalaya,
Yavatmal,Maharashtra State,India

ABSTRACT:

Secondary education in recent times has emerged as an important segment of the total educational system expected to contribute significantly to the individual as well as to the national development process. The students of secondary school they are in adolescence period of growth, which is most sensitive period of life. Therefore no doubt quality of all stages of education is important but secondary education is most important of all stages of education. As a head of the school the headmaster have to binds a human group together and motive them towards educational quality achievement. He is responsible for the quality of school. Considering this basic facts present study was planned to analyze correlation of administrative behavior and job satisfaction with quality of Secondary school of urban and rural area. Also planned to identify the difference among urban and rural school if any. Total of 500 HM, 250 from rural area and 250 from urban Secondary school selected as sample of the study. The

(169)

correlation among variables being derived by using Pearson coefficient of correlation 'r'. Significance of difference of correlation among rural and urban were tested by using 't' test. It is found that administrative behavior of HM with respect to quality of school of urban is better than rural secondary school. Significant difference between job satisfaction of HM of urban and rural secondary school were found.

Keywords : Administrative behavior , Job satisfaction ,Quality of school.

*To whom correspondence should be addressed. Email: pnm_amv@rediffmail.co.in

Introduction:

Schools are supposed to be shaping future of India. It is said in Kothari commission that, 'The destiny of India is now being shaped in her classrooms.' (1964-66 Kothari commission pg. No. 1). The students of secondary schools they are in adolescence period of growth. As per psychology this period is most sensitive period of life. Therefore all the stages of education is important in the development of child but secondary education is most important among all stages.

The national council of educational research and training has published the report in December 2000 regarding national curriculum framework for school education. It expressed following view towards secondary education.

"Secondary education in recent times has emerged as an important segment of the total educational system expected to contribute significantly to the individual as well as to the national development process." (Report of NCERT December 2000 pg. No. 2)

ISSN 2278-4349

In the secondary school as a head of the school headmaster as a leader plays an important role. The headmaster is responsible for the quality of school so it is said that,

'As is the headmaster so is the school.'

According to Keith Devis,

"Leadership is the ability to persuade others to seek defined objectives enthusiastically. Leadership is that quality of human factor which binds a group together and motivates it towards goal."

Therefore educational leadership is identified as an important factor for quality of education. However job satisfaction of administrator is an important factor to motivate the human group of the school towards continuing growth of educational quality.

Job satisfaction of headmaster is the crucial thing because headmaster of secondary school confront conflicting situation of various kinds. As a head and so as a leader of the all human concerning school viz. teachers, students, non-teaching staff, management, parents, society, officer of education department he have to full-fill expectations of all the above people. At the same time he has to follow government norms/rules.

Title

Correlation of Administrative Behaviour and Job Satisfaction of Secondary School Headmaster in relation to School Quality.

ISSN 2278-4349

Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Objectives

1. To ascertain administrative behavior of secondary school headmaster of rural and urban area.
2. To ascertain job satisfaction of secondary school headmaster of rural and urban area.
3. To ascertain quality of secondary school of rural and urban area.
4. To ascertain correlation between administrative behavior and job satisfaction of headmaster of secondary school in relation to quality of school of rural and urban area.

Hypothesis

The null hypothesis of the study is as follows:

1. There is no significant difference between administrative behavior headmaster of secondary school of rural and urban area.
2. There is no significant difference between job satisfaction of headmaster of secondary school of rural and urban area.
3. There is no significant difference between quality of secondary school of rural and urban area.
4. There is no significant difference between administrative behaviour and job satisfaction of secondary school headmaster in relation to quality of secondary school of rural & urban area.

Scope and Limitation

1. The study includes only Yavatmal district.
2. The study includes secondary school only.
3. The study includes secondary school headmasters only.
4. The study includes secondary school headmasters of 2011-12 academic session only.
5. The study includes administrative behavior secondary school headmasters for the following factors only.
    i. Planning
    ii. organization
    iii. communication
    iv. decision-making
6. The study includes job satisfaction of secondary school headmasters for the following factors only.
    i. Job-concrete
    ii. Job-abstract
    iii. Psycho-social status
    iv. Economic factors
    v. Contribution to society

ISSN 2278-4349

Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Research Methodology

In the study researcher has used descriptive survey method.

Operational definitions

It is necessary to explain the meaning of some terms. Following are the operational definitions of the terms used in the title:

1. Administrative behavior
2. Job satisfaction
3. Quality of school
4. Secondary school
5. Correlation
6. Amravati region

1. Administrative behavior

'Administrative behavior of secondary school heads specifying the four vital components of the administrative behavior i.e. planning, organization, communication and decision making.'

- ABS Manual Page No.3

Following are the four factors of Administrative behavior.

i. Planning
ii. organization
iii. communication
iv. decision-making

ISSN 2278-4349

2. Job satisfaction

'Job satisfaction has been defined as it is a favorableness with which workers view their job.'

- Summon Bonum (JSS Manual Page No.2)

Following are the five factors of job satisfaction.

i. Job-concrete

ii. Job-abstract

iii. Psycho-social status

iv. Economic factors

v. Contribution to society

3. Quality of school

'Quality of school according to SCRRT's shaley pratawari pustika 2007- 2012.

Following are the five factors of Quality of school.

i. Equipments and facilities

ii. Management

iii. Overall development of students

iv. Supervision

v. Relation with society

3

ISSN 2278-4349

2. Job satisfaction

'Job satisfaction has been defined as it is a favorableness with which workers view their job.'

- Summon Bonum (JSS Manual Page No.2)

Following are the five factors of job satisfaction.

i. Job-concrete

ii. Job-abstract

iii. Psycho-social status

iv. Economic factors

v. Contribution to society

3. Quality of school

'Quality of school according to SCRRT's shaley pratawari pustika 2007- 2012.

Following are the five factors of Quality of school.

i. Equipments and facilities

ii. Management

iii. Overall development of students

iv. Supervision

v. Relation with society

(176)

4. Secondary school

School having classes of std. 8th, 9th & 10th standard.

5. Correlation

'Study of correlation of independent variables Administrative behavior & job satisfaction with the dependent variable Quality of school.'

6. Amravati region

Region of Amravati secondary & higher secondary board of education. In which five district includes viz. Amravati, Yavatmal, Akola, Buldhana & Washim.

Variables

Variables are as under.

1. Independent variables-

 a. Administrative behavior.

 b. Job satisfaction

2. Dependent variable- Quality of school

Data collection Tools

For this study researcher has used following tools.

1. Administrative Behavior Scale- Haseen Taj (2009)

ISSN 2278-4349
Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

2. Job Satisfaction Scale- Dr. T.R. Sharma, Amarsingh (2006)

3. Check-list of Quality of school (self made by researcher)

Sample

For this study researcher has used random sampling method. From each district of Amravati region viz. Amravati, Yavatmal, Akola, Buldhana & Washim 50 headmasters from urban & 50 headmasters from rural secondary school selected as a sample. Total sample includes 500 HM of secondary school.

Statistical Technique

i. Pearson's product moment coefficient of correlation 'r' used to find relation between two variables.

ii. 't' test used to test difference between correlation of two variables of rural & urban.

Statistical Analysis of data

The researcher used Pearson 'r' and 't' test as a statistical technique. After analyzing t- value at 0.01 and 0.05 stage of significance it was concluded that whether to accept or reject the hypothesis.

(178)

ISSN 2278-4349

Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Table 1

N	Variables	r	T	significance
500	administrative behavior planning	0.77 0.82	1.43	no
	administrative behavior organization	0.82 0.91	4.26	yes
	administrative behavior communication	0.82 0.89	3.42	yes
	administrative behavior Decision making	0.55 0.77	4.34	yes

(179)

Table 2

N	Variables	r	t	significance
500	job satisfaction job-concrete	0.7 0.68	0.34	no
	job satisfaction Job-abstract	0.62 0.44	2.80	yes
	job satisfaction psycho-social status	0.54 0.71	3.1	yes
	job satisfaction Economic factors	0.44 0.595	2.34	yes
	job satisfaction Contribution to society	0.603 0.72 0.441	2.21	yes

ISSN 2278-4349
Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Table3

N	Variables	r	t	Significance
500	School quality Equipments & facilities	0.15 0.41	3.13	yes
	School quality management	0.069 0.16	0.99	no
	School quality overall development of students	0.437 0.337	1.3	no
	School quality Supervision	0.18 0.35	2.036	yes
	School quality relation with society	0.21 0.18	0.35	no

(181)

ISSN 2278-4349
Global Journal of Applied Social, Political & Sports Science

Table4

N	variables	r	T	significance
500	School quality administrative behavior	0.26 0.093	1.92	No
	School quality job satisfaction	0.3 0.16	1.6	No

After statistical analysis the researcher has drawn following conclusions. Through this conclusions the objectives of the study are also achieved.

Conclusions

On the basis of above results following conclusions are drawn:

1. Administrative behavior of headmaster of secondary school of urban area is better than that of rural area. There is significant difference between administrative behavior of headmaster of secondary school of rural and urban area.

2. There is significant difference between job satisfaction of headmaster of secondary school of rural and urban area.

3. In urban area there is inverse correlation relation between job satisfaction of headmaster of secondary school and economic factor.

4. There is seen similarity between job abstract and job satisfaction of headmaster of secondary school of rural and urban area.

5. The result shows scarcity of equipments & facilities in the secondary school of rural and urban area.

6. There found significant correlation between quality of secondary school of rural and urban area with administrative behavior.

7. There is significant correlation between job satisfaction and quality of school of secondary school of rural & urban area.

8. The area of job satisfaction of headmaster of rural & urban area is different.

9. There found significant difference in overall development of students of rural and urban secondary school.

References

1. Best, John W. (1992). Research In education 7th Edition. New Delhi : Prentice Hall to India private Limited.

2. Buch, M.B. (2000). Fifth Survey of Research in Education (1988-1992). First edition. Vol. II New Delhi : NCERT, p 1848.

3. Garret, H.E. (1981). Statistics in Psychology and Education. Bombay: Vikas, Feffer and simson ltd.

4. Khan, Mohd. S. (1990). Educational Research. New Delhi: Ashish Publicating House.

5. Kothri, C. R. (2004). Research Methodology and Techniques. Delhi: New Age International Publisher.

6. Kumar, Pramod.,& Mutha. D.N. (1999). Mannual for Teacher Job Satisfaction Scale. Agra : Department of psychology.

7. Mouly, G. J. (1964). The Science of Educational Research. New Delhi : Eurasia publishing House Pvt. Ltd.

8. Regional Division of India A cartagrative Analysis,(1988) Series I vol XII Maharastra.

9. Singh, Amar.,& Sharma. T. R.(1999). Job Satisfaction Scale. Agra: National Psychological corporation.

10. Shukla, K.L. (2005). Encyclopaedic dictionary of psychology. Vol.2 New Delhi: common wealth publisher..

11. Taj, Haseen. (1998). Manual For Administrative Behaviour Scale. Delhi: Psycho-educationl Testing Center.

12. Varma, M. (1965). An Introduction to Educational and psychological Research. New Delhi : Asia publishing House.

ISSN 2231-5063 Impact Factor : 4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 4 | October - 2016

GRT Golden Research Thoughts

मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव — एक विश्लेषण

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना :—
प्रस्तुत संशोधनामध्ये मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव पडताळण्यात आलेला आहे. प्रस्तुत संशोधनामध्ये, बी.एड., डी.टी.एड., जेष्ठ शिक्षक व शिक्षण क्षेत्रातील प्रशासकीय अधिकारी, चिन्मय मिशनमधील आचार्य व शिक्षण तज्ज्ञ यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. संशोधनाचे साधन म्हणून मतावली या साधनाचा वापर करण्यात आलेला आहे. तसेच संशोधनासाठी गुणात्मक सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. या संशोधनाच्या संदर्भात सांख्यिकीय विश्लेषणावरून स्पष्ट होते की, आधुनिक शिक्षण प्रणालीवर स्वामी चिन्मयानंदांच्या विचारांचा व संलक्पनाचा पगडा आढळतो. तसेच स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यात मानव संसाधन विकासास आवश्यक घटक अभिव्यक्त होतात.

बीजशब्द — मान संसाधन

प्रस्तावना :
शिक्षण ही मानवी जीवनातील एक आवश्यक गोष्ट आहे. शाळा, विद्यापीठें, यांच्या मार्फत विद्यार्थ्यांवर जी प्रक्रिया घडते ती म्हणजे शिक्षण. परंतु आजची शिक्षण पध्दती प्रचंड चुरशीची आणि स्वर्धातमक झाली आहे. एक सुरी अभ्यास, प्रत्येकालाच मेडिकलला जाण्याची धावपळ, कारण त्या खालची कोणतीही पदवी खालच्या दर्जाची मानली जावी बहुदा, त्याचप्रमाणे परदेशात जावून विशिष्ट शिक्षण पू२र्ण करायच म्हणून भयंकर रेसमध्ये असलेले विद्यार्थी व त्यामागे असलेले पालक समाजात दिसून येतात. याचा अर्थ आजचे शिक्षण म्हणजे केवळ माहिती गोळा करणे असा झालेले आहे. परंतू यामुळे मन क्रियाहीन होते व शिकण्याची कुवत नष्ट होते. व्यक्तिच्या ठिकाणी गोळा झालेले ज्ञानाचे भंडार खुप मोठे दिसत असले तरी अनुभवाला मर्यादा घालते. या उलट खरे शिक्षण अमर्याद असते. शिक्षणाबाबत प्राचिन संकल्पना वेगळी होती, सामान्यपणे लेखन, वाचन, पाठांतर, धार्मिक, सांस्कृतिक रीरिरीवाज इ. चे शिक्षण मुलांना घरीच मिळे. यावरून असे लक्षात येते की, शिक्षणाकडे पाहयाचा भारतीय दृष्टीकोन हा अधिकतम आध्यात्मिक आहे व आध्यात्मिकता हे भारताचे अंतरंग आहे.

देशातील नागरिकांमध्ये असलेल्या क्षमता व कौशल्य यात वाढ करून नागरिकांना अधिकाअधिक विकसीत करून त्यांच्या विकासासाठी पुरेपूर उपयोग करून घेणे हे मानव संसाधन विकासात आवश्यक आहे. अशा या मानव संसाधन विकास संकल्पनेचा उपयोग करून त्यांना माणूस म्हणून घडविणाऱ्या विचारांचे सामर्थ्य प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या विचारांमध्ये आढळून येते. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांमध्ये मानव संसाधन विकासास पूरक असे घटक आढळून येतात.

समस्या विधान :

''मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव — एक विश्लेषण''.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारातून मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा शोध घेणे.
२) एन.सी.एफ.२००५ च्या दस्तऐवजातून मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा शोध घेणे.
३) स्वामी चिन्मयानंद यांच्या मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव पडताळणे.
४) चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या विचारातील सहसंबंध शोधणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

स्वामी चिन्मयानंद यांचे मानव संसाधन विकास यावर आधारित विविध घटक व राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ मधील शैक्षणिक विचार यात सहसंबंध नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१. प्रस्तुत संशोधन हे महाराष्ट्र राज्यापूरते मर्यादीत आहे.
२. प्रस्तुत संशोधन हे स्वामी चिन्मयानंद यांच्या ग्रंथ विचारापुरते मर्यादित आहे.
३. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय मिशन पूरते मर्यादीत आहे.
४. प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक स्तरावरील National Curriculum frame work 2005 पुरते मर्यादित आहे.
५. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय ग्रंथापुरते मर्यादित आहे.
६. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय मिशनमधील आचार्य व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या पुरते मर्यादित राहील.

संशोधनाची पध्दती :

संशोधन कार्यामध्ये संशोधन पध्दतीला सर्वाधिक महत्व आहे. संशोधन कार्य करीत असतांना योग्य अशा संशोधन पध्दतीची निवड करणे आणि त्या पध्दतीचा वापर संशोधनामध्ये करणे गरजेचे आहे. संशोधनाच्या ज्या विविध पध्दती आहेत त्यापैकी प्रस्तुत संशोधनामध्ये गुणात्मक सर्वेक्षण पध्दतीची निवड करण्यात आली. प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पध्दतीची निवड करण्यात आली, कारण यामध्ये प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यातून शिक्षण विषयक विचारांचा सर्वप्रथम शोध घ्यायचा आहे व ही बाब गुणात्मक तथ्यांशी निगडीत आहे. गुणात्मक संशोधन केवळ गुणात्मक तथ्यांचेच संकलन करते असे नाही. प्रस्तुत संशोधनाचे जे उद्दिष्ट आहे, त्यात आधूनिक शिक्षण प्रणाली वरील प.पू. गुरूदेवांच्या विचारांचा प्रभावही पडताळून पहावयाचा आहे. गुणात्मक सर्वेक्षणातून शिक्षणामध्ये योगदानाला वाव मिळतो. प्रस्तुत संशोधनातून नविन शिक्षणाबाबतचा एक विस्तृत आराखडा हे संशोधनाचे योगदान आहे.

चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञांकडून आलेल्या माहितीचे वर्गीकरण करण्यासाठी तसेच अंतिम निष्कर्षापर्यंत पोहचण्यासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला.

संशोधनाची जनसंख्या व न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणतज्ञ, चिन्मय साधक व चिन्मय मिशन महाराष्ट्राचे आचार्य ह्यांचा समन्वय करण्यात आला आहे.

नमुना निवड :

१. संशोधन कार्यासाठी ४५० शिक्षण तज्ञांची निवड करण्यात अली, ह्याचे वर्गीकरण पुढील प्रमाणे — बी.एड. महाविद्यालयातील अधिव्याख्याता, डी.एड. अध्यापक विद्यालयातील अधिव्याख्याता, जेष्ठ शिक्षक व शिक्षण क्षेत्रातील प्रशासकीय अधिकारी.
२. चिन्मय साधनकांची निवड करीत असतांना एकुण १०० चिन्मय साधकांची निवड करण्यात आली.
३. संशोधनासाठी महाराष्ट्रातील २० आचार्य व ब्रम्हचारी यांची निवड करण्यात आली. नमुना निवड ही सहजप्राप्त नमुना निवड पध्दतीने करण्यात आली आहे.

माहिती संकलनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधन साधन म्हणून मतावली या संशोधन साधनाचा उपयोग केला.
१. चिन्मय साधकांसाठी मतावली
२. शिक्षण तज्ञांसाठी मतावली

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

मतावलीच्या आधारे मिळालेल्या माहितीवरून सांख्यिकीय विश्लेष्ण, अर्थनिवर्चन करण्यात आले. चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञांना देण्यात आलेल्या मतावलीचा सहसंबध खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. १ :

विवरण	शिक्षण		संस्कृती		मूल्य		सकारात्मक दृष्टीकोन		कौशल्य	
	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक
असहमत	४०	२०	३८	१८	३५	१९	४०	२०	३०	२१
अंशतः सहमत	९०	३५	८८	३४	८५	३४	७०	३०	६०	२३
सहमत	३००	५०	२०४	५३	३१०	५२	३२०	५५	३४०	५५
r- factor	r = 0.92		r = 0.94		r = 0.92		r = 0.93		r = 0.92	

वरील सारणीवरून लक्षात येते की, तज्ज्ञांच्या आणि चिन्मय साधकांच्या शिक्षण विषयक संकल्पना, मूल्य सकारात्मक दृष्टीकोन आणि कौशल्य यांचा धनात्मक उच्चश्रेणीचा सहसंबंध लक्षात येतो. चिन्मय साधक आणि तज्ञांच्या विचारात सहसंबंध आहे.

वरील गणनेवरून सिध्द होते की, तज्ज्ञांच्या आणि चिन्मय साधकांच्या कौशल्य विषयक संकल्पनांच्या आधारे उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आहे. अशा प्रकारे प्रत्येक घटकाचे विश्लेषण केल्यानंतर ज्ञान, प्रवृत्ती, प्रेरणा, बांधीलकी, अभिरूची या संकल्पनांच्या आधारे उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आहे.

वरील सर्व विधानांवरून असे आढळुन आले की, चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या विचारात सहसंबंध आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष :

चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञ यांच्यामधील शिक्षण या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील संस्कृती या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्यामधील

मूलय या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्यामधील सकारात्मक दृष्टीकेत या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील ज्ञान या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील क्षमता या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. संशोधनातील सर्व घटक यामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला.

वरील अर्थनिर्वचनावरून असे लक्षात येते की, .

१. आधूनिक शिक्षण पध्दतीवर स्वामी चिन्मयानंदाच्या विचारांचा व संकल्पनांचा पगडा आढळतो.
२. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यात मानव संसाधन विकासास आवश्यक घटक अभिव्यद्यक्त होतात.
३. आधूनिक काळात स्वामी चिन्मयानंदांच्या विचारांचे महत्व दिसून येते.
४. प.पू. स्वामी चिन्मयानंद यांनी विविध नवनवीन संकल्पना शिक्षण क्षेत्राला दिल्यात त्याचा उहापोह संशोधना अंतर्गत करण्यात आलेला आहे.
५. स्वामी विवेकानंद यांच्या साहित्यातून विविध शैक्षणिक तत्वे अभिव्यक्त होतात ही बाब संशोधनाच्या आधारे सिध्द झालेली आहे.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. Swami Tejomayananda (2004). Right Thinking. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
२. Nany Patchen (2006). Journey of Master Swami Chinmayananda. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
३. Swamini Samvidananda (1006). Chinmay Vision Program. Mumbai : chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
४. Bhanamati Rao (1996). Chinmaya centre of world understanding. Mumbai, Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
५. मुखोपाध्याय, मर्मर (२०१०). शिक्षणातील सर्वांगिण गुणवत्ता व्यवस्थापन, पुणे: महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ.

(188)

ISSN 2230-7850 Impact Factor : 4.1625 (UIF) Volume - 6 | Issue - 6 | July - 2016

Indian Streams Research Journal
International Recognized Multidisciplinary Research Journal
ISSN No : 2230-7850 Impact Factor : 4.1625 (UIF) [Yr. 2016]

ISRJ Indian Streams Research Journal

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्ये व शालेय संपादन यातील सहसंबंध

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :
शिक्षण हे मूल्य संवर्धनाचे साधन आहे. शालेय स्तरावर शिक्षण घेत असतांना विद्यार्थ्याला प्राप्त होणारे गुण यावर त्याचा मूल्य मापन होतो. परंतु या शिक्षणातून त्याच्यामधून मूल्यांची रूजवणुक किती होते ही बाब अत्यंत महत्वाची आहे व या दोहोंमध्ये सहसंबधं असणे ही बाबही महत्वाची आहे. प्रस्तुत

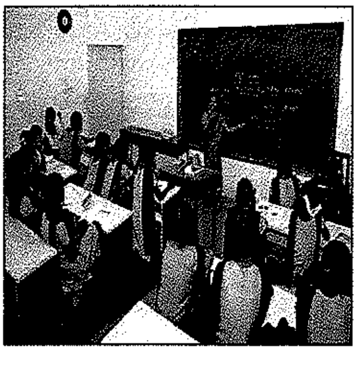

संशोधनातून माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी च्या विद्यार्थ्यांची संपादणूक व त्यांच्यामध्ये रूजलेली विशिष्ट मूल्य, त्यात प्रामुख्याने — धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, जीवन विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य किती रूजले हे पाहणे महत्वाचे ठरते. त्याच प्रमाणे त्यांचे संपादन व मूल्य यांचा सहसंबंध पडताळणे आवश्यक ठरते. याकरीता प्रस्तुत संशोधना अंतर्गत डॉ. जी.पी. शेरी आणि प्राध्यापक आरती वर्मा यांनी तयार केलेली पि.व्ही.क्यु. चा वापर करून माहिती संकलीत करण्यात आली व हा सहसंबंध पडताळण्यात आलेला आहे.

बीजशब्द — माध्यमिक स्तर, विविध मूल्य, शालेय संपादन, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

आधुनिक आणि उज्वल भारताचे भावी नागरीक हे संस्कारशील होण्यासाठी जीवनमुल्यांचे संस्कार आवश्यक आहेत. पायाभुत जीवनमुल्यांचा ऱ्हास होणे व आदर्श जिवनासाठी या धकाधकीच्या काळात मूल्य संस्कार होणे याचे महत्व आहे. आधुनिक कालखंडात मात्र मुल्यांच्या जडणघडणीची बैठक थोडी सैल झाल्या सारखी वाटते, याचे महत्वाचे कारण पाश्चात्यिकरणाचा झालेला अवलंब व सोशल मिडीयाचा अनावश्यक वापर. यामुळे शिक्षण, समाज व कुटूंब ह्या मूल्य संस्कार करणाऱ्या ज्या मुलभूत संस्था आहेत त्यातुन मूल्य संस्कार दुर्लक्षित झाल्या सारखे वाटतात. माध्यमिक स्तर हा विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीकोनातुन महत्वाचा कालखंड आहे. या स्तरावर विद्यार्थी गुणांच्या संदर्भाला महत्व आहे. जिथे प्रगती चांगली तर सगळं व्यवस्थित असे समजण्यात येते, त्यामुळे मुल्य रूजवणूक व विद्यार्थ्यांचे संपादन ह्यात सहसंबंध आहे किंवा नाही हे तपासणे महत्वाचे ठरते.

समस्या विधान :

''माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील मूल्ये व शालेय संपादन यातील सहसंबंध.''

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील रूजलेल्या मूल्यांचा शोध घेणे.
२) विद्यार्थ्यांच्या शालेय संपादणुकींचा शोध घेणे.
३) विद्यार्थ्यांमधील मूल्य व त्यांचे संपादन यातील परस्पर संबंध पडताळणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

विद्यार्थ्यांमधील मूल्ये व संपादन यात सार्थ सहसंबंध आढळुन येत नाही.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल मूल्य
ब) आश्रयी चल संपादन

संशोधनाची व्याप्ती :

१) प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील दोन माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यां पुरते मर्यादीत आहे.
२) प्रस्तुत संशोधन मुल्य शिक्षण व संपादणुक यांच्याशी संबंधीत आहे.
३) प्रस्तुत संशोधन हे ९ व्या वर्गा पुरते मर्यादीत आहे.
४) प्रस्तुत संशोधन हे धार्मिक मुल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, सौंदर्य दृष्टी विषयक मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, जीवन विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयी मूल्य याच्याशी संबंधीत आहेत.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील दोन माध्यमिक शाळांतील ५० मुले व ५० मुली यांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने करण्यात आली.

माहिती संकलनाची साधने :

संशोधन समस्येची माहिती मिळविण्याकरीता विद्यार्थ्यांच्या अंगी रूजलेल्या मूल्यांचा शोध घेण्यासाठी डॉ. जि. पी. शेरी आणि प्रा. आर. पी. वर्मा यांनी तयार केलेली पि.व्ही.क्यु. (Personal Value Questionnaire) चा वापर करण्यात आला. तसेच विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक गूण संपादनाकरीता प्रथम सत्रांत परिक्षेतील गुणसंपादन ग्राह्य मानण्यात आले.

संशोधनाची पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

संशोधन समस्येची माहिती संकलनाकरीता प्रत्यक्ष माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांकडुन प्रमाणित चाचणी सोडवुन घेण्यात आली. ह्या चाचणीचे आलेले निकाल पुढील प्रमाणे.

कोष्टक क्र. १ — माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यात रूजलेले विविध मूल्य दर्शक तक्ता

मूल्य घटक	उच्चतम ६५ व त्यापेक्षा जास्त	सामान्यापेक्षा उच्च ५५ तमे ६४	सामान्य ४६ ते ५४	सामान्यांपेक्षा कमी ३५ ते ४५	कनिष्ठ ३४ व त्यापेक्षा कमी
धार्मिक मूल्य स्तर	००%	०२%	२८%	५७%	१३%
सामाजिक मूल्य स्तर	०२%	१९%	४०%	२८%	११%
लोकशाही मूल्य स्तर	००%	१५%	४०%	४३%	०१%
सौंदर्य विषयक मूल्य	१४%	४१%	३४%	०८%	०३%
आर्थिक मूल्य	११%	४५%	३८%	०६%	००%
ज्ञानात्मक मूल्य	०२%	२२%	४१%	२७%	०८%
जीवन विषयक मूल्य	३३%	४०%	२०%	०७%	००%
शक्ती विषयक मूल्य	१३%	४१%	३९%	०६%	०१%
कौटूंबिक मूल्य	००%	२०%	३३%	४४%	०३%
आरोग्य विषयक मूल्य	००%	००%	२९%	५६%	१५%

कोष्टक क्र. २ — विद्यार्थ्यांच्या शालेय संपादणुकीतील प्रथम सत्रांत परिक्षेतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण दर्शक तक्ता

उत्तीर्णता श्रेणी	प्रथम सत्रांत परिक्षेतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण (टक्केवारी)
प्राविण्य श्रेणी (७५ व त्यापेक्षा जास्त गुण)	०९
प्रथम श्रेणी (६१ ते ७४ गुण)	२९
द्वितीय श्रेणी (४५ ते ६०गुण)	५१
तृतीय श्रेणी (४४ व त्यापेक्षा कमी)	११

कोष्टक क्र. ३ — विविध श्रेणी गुण संपादीत विद्यार्थी व मूल्ये यातील सहसंबंध दर्शक तक्ता

संपादन स्तर	धार्मिक मूल्य	सामाजिक मूल्य	लोकशाही मूल्य	सौंदर्य मूल्य	आर्थिक मूल्य	ज्ञानात्मक मूल्य	जीवन विषयक मूल्य	शक्ति विषयक मूल्य	कौटूंबीक प्रतिष्ठा मूल्य	आरोग्य मूल्य
प्रथम स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्विकार वा त्याग (*) ०.०५ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता शूल्य परिकल्पनेचा त्याग तर ०.०१ सार्थकला स्तराकरिता सार्थक शून्य परिकल्पनेचा स्विकार.									
मध्यमान	६	१०	११	६	४	९	६	५	६	४
प्रमाण विचलन	२.५७	२.८७	१.८९	२.७४	२.९५	३.००	२.७७	२.५३	३.०९	२.६८
सहसंबंध	—०.१५	—०.१४	०.१४	०.१५	—०.०६	—०.१७	—०.०१	०.२४	०.०९	०.०१
	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार*	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार*	परिकलपना स्वीकार	परिकलपना स्वीकार
द्वितीय स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्वीकार वा त्याग.									

(191)

मध्यमान	१	८	७	९	५	७	५	३	२	५
प्रमाण विचलन	२.७०	३.१७	२.६८	२.५०	२.६४	३.२१	३.३३	२.७५	३.४०	२.०१
सहसंबंध	—०.१२	०.७४	०.००१	०.३२	०.१२	०.०८	—०.३७	—०.०३	—०.२८	—०.०१
	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्यागं	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार
तृतीय स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्विकार वा त्याग (*) ०.०५ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता शूल्य परिकल्पनेचा त्याग तर ०.०१ सार्थकला स्तराकरिता सार्थक शून्य परिकल्पनेचा स्विकार.									
मध्यमान	६	४	११	६	६	१२	६	७	७	४
प्रमाण विचलन	२.७६	४.७९	२.३३	३.८२	२.७७	१.९७	२.६९	१.९४	१.७४	३.०८
सहसंबंध	०.५३	—०.००७	—०.१३	—०.०३	—०.२०	०.२५	०.२४	—०.२८	०.३४	—०.३१
	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना त्याग

समस्येचे प्रमुख निष्कर्ष :

अ) विद्यार्थ्यांच्या मूल्य विषयक दृष्टीकोनाबाबत निष्कर्ष :

विद्यार्थ्यांमध्ये धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, जिवनविषयक मूल्य, शक्तीविषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठाबाबत मूल्य याबाबत सकारात्मक दृष्टीकोन आढळतो. परंतु सौंदर्य विषयक मूल्य व ज्ञानात्मक मूल्य याबाबत नकारात्मक दृष्टीकोन आढळतो.

१) प्राविण्य प्राप्त विद्यार्थ्यांमध्ये लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, शक्तीविषयक मूल्य, कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य यात धनात्मक संबंध दिसून आला परंतू इतर मूल्यांच्या बाबतीत ऋणात्मक स्वरूपाचा मध्यम ते चांगल्या प्रतिचा सहसंबंध आढळला.

२) प्रथम श्रेणी प्राप्त बहुतेक विद्यार्थ्यांमध्ये लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, कौटूंबीक विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्या यात धनात्मक सहसंबंध आढळून आला, परंतु बाकी मूल्यांच्या संबंधात ऋणात्मक संबंध आढळुन आला.

३) द्वितीय श्रेणी प्राप्त विद्यार्थ्यात धार्मिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य, कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य व जीवन विषयक मूल्या यात ऋणात्मक स्वरूपाचा कमी ते मध्यम स्वरूपाचा सहसंबंध दिसून आला. परंतु बाकी मूल्यांच्या बाबतीत धनात्मक स्वरूपाचा चांगल्या प्रतिचा संबंध दिसून आला.

४) तृतीय श्रेणी प्राप्त बहुतूेक विद्यार्थ्यांमध्ये विविध मूल्यांत ऋणात्मक स्वरूपाचा कमी ते मध्यम प्रतीचा सहसंबंध दिसून आला.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. कुंडले, म. बा. (१९९०). शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, पुणे: श्री विद्या प्रकाशन.
२. सहस्त्रबुध्दे, हि. ह. (१९९८). शिक्षणातून मूल्य संवर्धन. पुणे: साधना प्रकाशन.
३. मुळावकर संतोष व मुळावकर कल्पना (२००५). मूल्य शिक्षण — सुसंवाद. नागपूर: विद्या प्रकाशन.

REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)
VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2017

चिती की प्रकश में समाज शिक्षा

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

सारांश :

''समाज पुरूष के व्यक्तिमत्व विकास'' – समाज शिक्षा

समाज शिक्षा पर प्रकाश डालते हुए जब हम समाज की परिभाषा को देखते है तो हिंदु धारणा के अनुसार व्यक्ति के अंर्तप्रेरणा का समाज यह प्रक्षेपण है। अर्थात व्यापक होने की जो स्वाभाविक प्रवृत्ति है। यही प्रवृत्ति समाज संकल्पना को निर्मित करती है। इस विचारधारा का जो अधिष्ठान है वह यह है कि मानव स्वयं अपूर्ण है और वह पूर्णत्व की ओर निरंतर बढता जाता है। इस प्रक्रिया में मानव को अनेक घटक सहाय्यभूत होते है, सुख साधना की इस प्रक्रिया में पूर्ण संस्कार एवं वासना के अनुरूप मानव अस्तित्व के विविध स्तरों से एकरूप होता है और इस एकरूपता के आधार पर जीवन को वैयक्तिक और सामाजिक आयाम प्राप्त होता है। यह हिंदु धर्म की धारणा है स वै नै व रेमे, तस्मादेकाकी न रमते, स द्वितीय मैं छत।'' (वृहदारण्यकोपनिषद) सोड कायमत। बहुस्था प्रजायेतेति (तैतरीय ब्राम्हण) यह इस विचार का आधार है यही प्रेरणा यह समाज निर्मिती का अधिष्ठान है। तैतरीय उपनिषद में संदर्भ आता है। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तर रूपम। माता एवं पिता का एक होना यह समाज की प्राथमिक अवस्था है। कुटुंब, परिसर, व्यावसायिक गट, समुह, समाज राष्ट्र, मानवता विश्व यह इस परिघ का विस्तार है। इसका विस्तार इस संशोधन पत्रिका में दिया है।

त्यजदेके कुलस्वार्थे । ग्राम स्वार्थे कुलं त्यजेत ।
ग्रामं जनपदस्वार्थे। आत्मार्थ पृथ्वी त्वजते।

बीजशब्द — चिती, समाज शिक्षा, समान एवं राष्ट्र का चतुर्विध व्यक्तीत्व.

प्रस्तावना :

आत्मप्रेरणा इस परिघ का अधिष्ठान है। यही कारण है कि समाज से चैतन्य अभिव्यक्त होता है। व्यक्ति सुख एवं समाज सुख यह घटक परस्परावलंबी है। व्यक्ति सुख के लिए समाज स्वास्थ्य

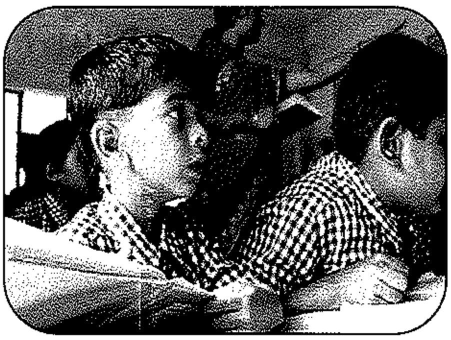

अनिवार्य है तथा स्वास्थ्यपूर्ण सामाजिक जीवन का उपभोग लेने के लिए व्यक्ति को अपना सुखोपभोग समाज मर्यादा में ही लेना जरूरी है। अवयव तथा अवयवी यह व्यक्ति और समाज संबंध का रूप है। व्यक्ति विकास का ध्येय और समाज विकास का ध्येय इसलिए एक है। व्यक्ति साफल्य की संकल्पना में व्यक्ति साफल्य का संदर्भ है। इसी में जब समाज शिक्षा की विचारधारा को प्रस्तुत करेगे तब हमें इसी मत का ध्यान रखना है। व्यक्तित्व विकास यह शिक्षा का उद्देश्य है। इसी आधारपर समाज का व्यक्तित्व होता और

इसी व्यक्तित्व का विकास यह समाज शिक्षा का आधार है। निम्न आकृति के माध्यम से प्रस्तुत की जाती है।

सामाजिक व्यक्तित्व के आधार से हमे सर्वप्रथम सामाजिक पुरूषार्थ की ओर प्रकाश डालना आवश्यक है।

सामाजिक धर्म :

समाज निर्माण जिस तत्व प्रेरणा के आधार से होता है वह सामाजिक धर्म है। सह अस्तित्व, सामंजस्य एवं सहकार्य यह समाज की मूल प्रेरणा है। यही प्रेरणा समाजन्वायवुध्दा शोषणरहितता एवं समरसता विकास का आधार है। यथोऽभ्युदया निःश्रेयससिध्दी सहकार्यः यही सामाजिक धर्म है।

सामाजिक काम :

सामुहिक इच्छा एवं आकांक्षा यह सामाजिक काम है। इतिहास साक्षी है जब भी किसी देश की बनी होती है और अगर देश की अतएवं चैतन्य शक्ति जागृत है तो वह देश पुनः समृध्दि की ओर अग्रेसर होताहै। विकासोन्मुख समाज की आकांक्षा यह समन्वित काम है।

सामाजिक अर्थ :

राष्ट्रीय आकांक्षा से संलग्नित यह घटक है। विविध क्षेत्रों में राष्ट्रीय संकल्प को पूर्ण करने हेतु संरचना का निर्माण यह सामाजिक अर्थ की संकल्पना है। राष्ट्रीय विचार राष्ट्रीय स्वदेशी तत्व के आधारपर यह अर्थ विकसित होना अनिवार्य है। परकिय तत्व को हमें स्वदेश अनुकूल करना होगा।

सामाजिक मोक्ष :

मोक्ष यह संकल्पना व्यक्ति से निगडीत है एवं व्यक्तिगत है। इसलिए यह समाजविन्मुख है। यह मोक्ष संकल्पना पर आरोप है। परंतु मोक्ष की ओर जानेवाला राजमार्ग समाज से होकर ही जाता है। कर्म योग, राज योग, भक्ति योग, ज्ञान योग हमें समाजविन्मुख नहीं होने देते। और इसी माध्यम से विश्व कल्याण को प्राप्त करना यह हमारा मोक्ष होता है। व्यक्तिगत मोक्ष के लिए शुर—वीर समाज की निर्मिती अनिवार्य है। सर्वेपि सुखिन सन्तु इस आंतरिक मूल्य के आधार पर समाज की रचना यह प्राथमिकता बनाती है।

समाजिक निती :

हिंदु जीवन दर्शन में गहन विचार यह निती संकल्पना का आधार है। भारतीय संस्कृति यह कर्तव्य भावनापर अधिष्ठित है। अधिकार संकल्पना को वह नही मानता। ऋण से ज्ञान संक्रमण एवं पितृऋण से समान सातत्य, आचार्य ऋण से ज्ञान संक्रमण, एवं देव ऋण से सर्वभूहितेरतत यह मूल्य भाव अपेक्षित है। कानून से यह प्रतिवर्धित नहीं। सामाजिक निती यह मानव अनुकूल वर्तनशास्त्र है। इसलिए समाज ऋण की संकल्पना को समाज में दृढ करना होगा।

यह विचार समाज शिक्षा का आधार होना चाहिए और शिक्षा के माध्यम से निम्नलिखित मूल्य संस्कार अपेक्षित है।

१) त्याग भावना को वृध्दिंगत करना :

सामाजिक शिक्षा के माध्यम से त्याग भावना का सत्कार होना आवश्यक है। व्यक्तिगत ध्येयपूर्ति एवं सामाजिक ध्येयपूर्ति इनमें जब भी द्वंद्व उत्पन्न होता है तब सामाजिक ध्येयपूर्ति को महत्वपूर्ण मानना होगा यह भावना का दृढिकरण होना अनिवार्य है।

२)जैविक एकात्मता का संस्कार :

मानव और समाज इनके अनवय व अवयवी यह संबंध है। अवयव के बिना अवयवी निरर्थक है। इस आधारपर सम संवेदना, सह संवेदना, सहकार्य, सामाजिक न्याय, इनके प्रति सकारात्मकता होना आवश्यक है। इसलिए संस्कार यंत्रणा को मजबुत बनाना चाहिए। अगर समाजपुरूष के अवयव में कही

(194)

चोट आती है तो अन्य अवयव द्वारा यह क्षतिपूर्ति होकर समाजपुरूष सक्षम बनने के लिए सहकार्य की वृत्ति को वृध्दिंगत करना आवश्यक है।

३) राष्ट्रावना का संस्कार :

समाज संस्कृति, समाज जीवनमूल्य, व्यक्तिगत एवं सामाजिक निती के समान निकष इससे ही राष्ट्र भावना दृढ हो सकती है। सांस्कृतिक एकता के माध्यम से एक आत्मिक बंध निर्माण होना अनिवार्य है। अगर ऐसा आत्मिक बंध निर्माण होता है तो ही राष्ट्र का विकास संभव है। मानवता निर्मिती में राष्ट्रभावना निहित है।

४) धर्मोपासना एवं धर्म का विवेकी आचरण :

धर्म के सही अर्थ को समाज के सम्मुख रखना अति आवश्यक है। धर्म का पर्यायी शब्द Religion नही हो सकता। क्योंकि धर्म से मूल प्रकृति की अभिव्यक्ति होती हैं धर्म यह अस्तित्व आधार है। इसलिए धर्म की परिभाषा स्वामी चिन्मयानंदजी 'Law of being' करते है। अस्तित्व के हर पहलू में एक हीतत्व विराजमान है। यह अनुभूति हमें धार्मिक बनाती है। इस अनुभूति के लिए मानवीय गुणों का उन्नयन आवश्यक है। यह धर्मोपासना सार्थक होने के लिए सभी कर्मकांड, अंध:श्रध्दा आदि दोषों का निरसन करना होगा। धर्म की संकल्पना आचार्य धर्म, पितृ धर्म, मातृ धर्म, नेता धर्म इससे भी निगडित है। अतएव प्रत्येक भूमिका के अनुसार कर्मो का पालन अभिप्रेत है। इस भूमिका के अनुरूप मानव के कर्तव्य क्या है इसका विचार हमें करना होगा।

५) वैश्विक दृष्टिकोण निर्मिती :

समाज में वैश्विक दृष्टिकोण निर्माण करना आवश्यक है। 'हे विश्वचि माझे घर' इस मराठी उक्ति के अनुसार यह भावना दृढ होना चाहिए। सह अस्तित्व, सहिष्णुता यह हमारे मूल्य है। इस मूल्य के आधारपर जब हम विश्व की ओर देखते है तो जीवन दृष्टि को छेडनेवाले द्वंद्व को इस जीवन दृष्टि में स्थान नही। मै और विश्व अभिन्न है यह दृढ धारणा हो। वैश्विक दृष्टिकोण को बढावा देगी।

उसके अलावा निम्नलिखित ध्येयों को समाज शिक्षा के लिए सामने रखना होगा।

अ) आश्रमव्यवसीा को समाजानुकूल करना
ब) निती विचार को समाजानुकूल करना
क) सामाजिक पुरूषार्थ संकल्पना को बढावा देना
ड) सामाजिक व्यक्तित्व को विकसित करना

उपरोक्त उद्देश्य यह समाज शिक्षा के आधार है। इस आधार से अगर Curriculum indicator को बनावा जाता हैं, तो यह समाज शिक्षा चिती को बनाए रखेगी। इसलिए आज जो समाज में स्वायत्त क्षेत्र विद्यमान है।

पाठ्यक्रम निदर्शक :

समाज शिक्षा के पाठ्यक्रम निदर्शक तत्व निम्नलिखित है —

१) समग्र व्यक्तिमत्व विकास की संकल्पना
२) जैविक तथा पारमार्थिक एकातमता
३) वैश्विक दृष्टिकोण
४) मूल्याशय
५) हिंदुत्व की विचारधारा में अखिल मानव जीवन
६) व्यक्ति का आध्यात्मिक अधिष्ठान
७) विश्व का अधिष्ठान
८) राष्ट्र संकल्पना तथा राष्ट्र भावना (संस्कृति परंपरा कला)
९) धर्म संकल्पना — अध्यात्म संकल्पना

समाज शिक्षा धर्मोपासना क्षेत्र को सौंपना होगा। अर्थात धर्म संघटना के कार्य में समाज शिक्षा को अंतर्भुत करना होगा, धर्म संघटना और शिक्षण संघटना को हाथ में हाथ डाले यह कार्य करना होगा। धर्म

(195)

जब तक शिक्षण संघटना का रूप नहीं धारण करता यह बात संभव नहीं होगी। इसलिए ऐसे धर्म शिक्षण संस्था की आवश्यकता है जो Law of Being के सिध्दांतो को मान्यता देता हो। इस धर्म शिक्षण मूलाधार होना चाहिए कि धर्म का सही अर्थ है। हिंदुत्व यह ऋषीत्व है। इस आधारपर सभी धर्म यह हिंदुत्व की ही धाराएँ है। जब—जब किसी धर्मा संचालन को हम ऋषी की मान्यता देते है। तब—तब हम हिंदुत्व को मान्यता देते है। इस दृढ विचारधारा के आधारपर हमें धर्म शिक्षण संघटन की निर्मिती करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है एवं कार्य निती निर्धारण करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है। एवं कार्य निती निर्धारण करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है। यह कार्य राज्य संस्था पर, नहीं सौंपा जाएगा। इसकी कार्य निती धर्म शिक्षण निर्धारित करेंगे।

संदर्भग्रंथ सूची :

1- Deo V. V. (2009). 'Shikshnopanishad'. Nagpur, Mangesh Prakashan.
2- Swami Tejomayananda (2004). Right Thinking. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
3- Swamini Samvidananda (2006). Chinmay Vision Program. Mumbai : chinmaya Seva Trust, Maharashtra.

(196)

ISSN: 2249-894X IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF) VOLUME - 6 | ISSUE - 12 | SEPTEMBER - 2017

REVIEW OF RESEARCH

बी.एड. स्तरावरील अध्ययनार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण होणाऱ्या आत्मविश्वास स्तराची पडताळणी

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :

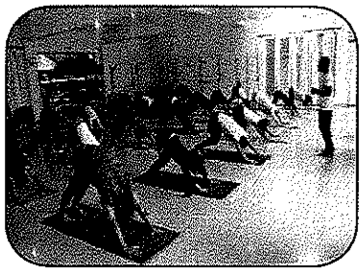

शिक्षणाचा मुख्य उद्देश उत्तर चारित्र्य निर्माण करणे व व्यक्तीमत्वाचा सर्वागिण विकास करणे हा आहे. मानवाचे व्यक्तीमत्व हे चार स्तरीय आहे. त्यात प्रामुख्याने शारिरीक, मानसिक, बौध्दीक व आध्यात्मिक या घटकांचा समावेश होतो. ह्या व्यक्तीमत्वाचा समतोल व समन्वयात्मक विकास हे शिक्षणाचे प्रमुख ध्येय आहे. हा समन्वय साधण्यासाठी विशेष प्रयत्न हे शिक्षणातुन व्हावे लागतात. ह्याच उद्देशाने बि.एड. अभ्यासक्रमात योग शिक्षणाचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे. या सोबतच व्यक्तिमध्ये आत्मविश्वासाची आवश्यकता यशप्राप्त करण्याच्या दृष्टीकोनातुन असते. परंतु जीवनातील काही अनुभव हे व्यक्तिच्या आत्मविश्वासावर प्रभाव टाकतात. सुखद अनुभव आत्मविश्वास वाढवतात, दु:खद अनुभव आत्मविश्वास कमी करतात. या व्यतिरीक्त विद्यार्थ्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. ह्या समस्यांना सामोरे जातांना त्याच्यामध्ये आत्मविश्वास असणे गरजेचे आहे व त्याच सोबत व्यक्तिमत्वाचा समतोल व समन्वयात्मक विकासही गरजेचे आहे. ह्यात योग शिक्षणाचे महत्वाचे योगदान आहे. योग शिक्षणाने हा आत्मविश्वास विकसीत होतो हे या संशोधनाअंती डॉ. रेखा गुप्ता यांची आत्मविश्वास चाचणीचा वापर केल्या अंती लक्षात येते.

बीजशब्द — बी.एड., अध्ययनार्थी, योग प्रशिक्षण, आत्मविश्वास स्तर

प्रस्तावना :

आत्मविश्वास ही व्यक्तीमत्व विकासाची फार मोठी शक्ती आहे. व्यक्तीला जीवनात यश संपादन करायचे असेल तर आत्मविश्वास त्याच्या ठिकाणी असणे गरजेचे आहे. हा आत्मविश्वास प्राप्त करण्यासाठी सर्वप्रथम स्व चा स्विकार करावा लागेल आणि यासाठी आत्मनिरीक्षण किंवा आत्मशोध हा आत्मविश्वासासाठी प्रेरक व मार्गदर्शक ठरतो.

प्रत्येक विद्यार्थी आपआपल्या प्रकृतीनुसार, आचार, व्यवहारानुसार तसेच संस्कार व बुध्दीक्षमतेनुसार विचार करीत असतो आणि या विचारांवर प्रामुख्याने प्रभाव पडतो तो मानसिक स्वास्थ्याचा. बि.एड.चा प्रशिक्षणार्थी हा सतत प्रात्यक्षीक कार्यात व्यस्त असतो, त्यामुळे बरेचदा त्याचा सैध्दांतिक भाग हा क्लिष्ट वाटतो व या परिस्थितीचा त्याच्या मानसिक स्वास्थ्यावर परिणाम होवुन त्याच्या आत्मविश्वासाचा स्तर कमी होण्याची भिती असतो. या सर्व बाबतीत त्याचं मन हे अत्यंत महत्वाचे आहे. शरिर मन आणि बुध्दी याचा समतोल व सुसंवाद असेल तर व्यक्ती हा कृतिशील व उत्साही बनतो. शारीरिक स्तरावर स्वास्थ्य,

मानसिक स्तरावर शांतता व बौध्दिक स्तरावर निर्णय क्षमता काढायची असेल तर योग्य शिक्षणा सारखे दुसरे साधन नाही आणि म्हणुनच या विषयावर संशोधन करणे हे आवश्यक ठरते.

समस्या विधान :

''बी.एड. स्तरावरील अध्ययनार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण होणाऱ्या आत्मविश्वास स्तराची पडताळणी''.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) बी.एड. प्रशिक्षणार्थ्यांचे योग प्रशिक्षण वर्ग घेणे.
२) बी.एड. प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाचे माध्यमातून रूजणारा आत्मविश्वास स्तर पडताळणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

योग्य प्रशिक्षणाने विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात लक्षणीय फरक पडत नाही.

चले :

अ)	स्वाश्रयी चल :—	योग प्रशिक्षण
ब)	आश्रयी चल :—	आत्मविश्वास स्तर
क)	बाहृय चले :—	परिसर, शिक्षण, विद्यार्थी

संशोधनाची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील शासकिय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथील १०० विद्यार्थ्यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील १०० विद्यार्थीचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी डॉ. रेखा गुप्ता यांची आत्मविश्वास शोधीका वापरण्यात आलेली आहे. सदर शोधीकेमध्ये ५६ प्रश्न असुन उत्तरे ''गलत'' व ''सही'' या स्वरूपात असुन त्यानुसार प्रतिसादकाला आपले मत व्यक्त करावयाचे आहे. सकारात्मक उत्तर देणाऱ्या प्रतिसादकाला ०१ गुण आणि नकारात्मक उत्तर देणाऱ्या प्रतिसादकाला ०० गुण देण्यात आलेले आहेत.

पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रायोगीक पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. या ५०—५० या प्रमाणे नियंत्रीत व प्रायोगीक गट तयार करून प्रायोगिक गटाला योगासनाचे प्रशिक्षण देण्यात आले. त्यासाठी योगासने व प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम आखण्यात आला. यात प्रार्थना, शरिर संचालक, विविध आसणे, सुंर्यनमस्कार, शवासन याचा अंतर्भात करण्यात आलेला आहे. नित्रंतीत गटाला मात्र कोणत्याही तऱ्हेचे प्रशिक्षण दिले नाही. यानंतर दोन्ही गटांसाठी समान उत्तर चाचणी देण्यात आली व दोन्ही गटातील प्रशिक्षार्थींना मिळालेल्या गुणांची चाचणी देण्यात आले.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

प्राप्तांकाचे अथनिर्वचन करण्याकरीता मध्यमान, प्रमाण विचनल, टि—परिक्षणीका व स्वाधीनता मात्रा याचा उपयोग करून सांख्यिकीय विश्लेषण करण्यात आले. प्राप्त झालेले मूल्य खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. १ : एका दृष्टीक्षेपात अंतीम चाचणी (टी—मूल्य सार्थकता)

गट	मध्यमान	प्रमाण विचलन	क्रांतीक गुणोत्तर	df - 198 द्विपुच्छ चाचणी	
प्रायोगिक गट	४१.९	२१.९१	{ २.८२	०.०५	०.०१
नियंत्रित गट	३०.७	२३.५९		१.९७	२.६०

१) उत्तर चाचणीचे नियत्रीत गटाचे मध्यमन ३०.७ आणि प्रायोगिक गटाचे मध्यमान ४१.९ आहे. यावरून नियंत्रीत गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचा आत्मविश्वास स्तर चांगला आहे.

२) अंतीम चाचणीचे नियंत्रित गटाचे प्रमाण विचलन २३.५९ आहे आणि प्रायोगिक गटाचे प्रमाण विचलन ३१.९१ आहे. यावरून नियंत्रीत गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचा प्राप्तांक जास्त आहे.

३) नियंत्रित गट आणि प्रायोगिक गट यांच्या अंतीम चाचणीतील प्राप्तांकाचा टी—चाचणीच्या सहाय्याने फरकाचा अभ्यास केला. त्याचे क्रांतीक गुणोत्तम मुल्य २.८२ मिळाले.

४) स्वाधिनता मात्रा (df) = 198 साठी ०.०५ सार्थकता स्तराची किंमत १.९७ आहे व ०.०१ सार्थकता स्तराची किंमत २.६० आहे.

५) संशोधकाने केलेल्या अभ्यासानुसार क्रांतीक गुणोत्तर २.८२ हे सार्थकता स्तरापेक्षा बरेच जास्त असल्याने प्राप्त क्रांतीक गुणोत्तर मुल्य सार्थक आहे.

६) ०.०५ आणि ०.०१ स्तरावर प्राप्त 't' मूल्य सार्थक असल्याने संशोधकाने ठरविलैलया शुन्य परिकल्पनेचा 'योग प्रशिक्षणाने प्रशिक्षणार्थ्यांच्या आत्मविश्वास स्तरावर लक्षणीय फरक पडत नाही'. त्याग करावा लागला. मुख्य सांख्यिकीय परिकल्पनेनूसार मध्यमानातील फरक सार्थक आढळला म्हणून हा मध्यमानातील फरक बाह्य घटकामुळे पडलेला नसुन केवळ योग प्रशिक्षणाच्या परिणामकारकतेमुळे पडलेला आहे, असे म्हणता येईल.

निष्कर्ष :

१)अध्यापक महाविद्यालयात योग प्रशिक्षणानंतर घेतलेल्या उत्तर चाचणीत नियंत्रित गटाच्या प्राप्तांकाच्या मध्यमानापेक्षा प्रायोगिक गटाच्या प्राप्तांकाचे मध्यमान जास्त आहे. यावरून नियंत्रित गटापेक्षा प्रायोगिक गटातील आत्मविश्वास स्तर जास्त आहे.

२)नियंत्रित गटातील प्रशिक्षणार्थींच्या आत्मविश्वास स्तरामध्ये कोणतीही वाढ झालेली नाही.

३)गुणांकाचे सांख्यिकीय विश्लेषणवरून असे लक्षात येते की, योग प्रशिक्षणाने प्रशिक्षणार्थ्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात वाढ होते.

४)योग प्रशिक्षणार्थी सामान्य व्यक्तिच्या तुलनेत मानसिक व बौध्दीक दृष्ट्या सक्षम दिसुन येतात.

५)अध्यापक विद्यालयातील प्रायोगिक गटातील अध्ययनार्थ्यांना योग प्रशिक्षण दिल्याने त्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात लक्षणीक फरक पडलेला दिसून आला. त्यावरून हा योगासनाचा परिणाम असल्याचा निष्कर्ष काढण्यात आला.

संदर्भग्रंथ सूची :

१.आचार्य बालकृष्ण (एप्रिल, २००९). योग संदेश, हरिद्वारः पतंजली योगपीठ

२.शर्मा पी.डी. (२००९). योगासने, मुबईः नवनित प्रकाशन

३.राजपुत के. एल. (१९८५). योगशिक्षा, दिल्ली : शिवनाथ ॲन्ड सन प्रकाशन.

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 2 | NOVEMBER - 2018

अकोला शहरातील माध्यमिक शाळांमधील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या पालक पाल्य संबंध व शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंध्याचा अभ्यास

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :

विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासात पालकांची भुमीका महत्वाची आहे. ज्या कुटूंबात पालक आणि पाल्य हे संबंध विश्वासावर व प्रेमावर आधारीत असतात, त्या विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास निकोप झाल्या शिवाय राहत नाही. या उलट ज्या कुटूंबात पाल्य व पालक यांचे संबंध कटू, नकारात्मक असतात त्या कुटूंबातील पाल्याचा विकास हा खुंटतो, शिवाय लींगभेदानुसार मुले आणि मुली यांच्याकडे पाहण्याचा पालकांचा दृष्टिकोन हा विभीन्न असल्यामुळे पाल्याच्या संपादणूकीवर याचा परिणाम होतो. पालकांच्या भुमीकेनुसार विविध घटकांचा विचार यामध्ये अंतर्भुत आहे. जसे काही पालक संरक्षक, नकारात्मक, सतत शिक्षा करणारे, कधी प्रेमळ, कधी आपल्या पाल्याला नाकारणारे असतील तर त्याचा त्याच्या संपादणुकीवर निश्चितपणे परिणाम होतो. हा परिणाम पाहण्यासाठी डॉ. नलीनी राव यांच्या पालक पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणीत चाचणीचा वापर करून विविध प्रकारचे निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहेत.

बीजशब्द — विद्यार्थी, पालक—पाल्य संबंध, शैक्षणिक संपादणूक, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

विद्यार्थ्याला जर शैक्षणिक प्रगती साधायची असेल तर त्याला त्याच्या पालकांकडुन सुविचारांची, सुसंस्कारांची शिदोरी नेणे अत्यंत गरजेचे आहे. त्याचप्रमाणे त्याच्या सुप्त गुणांना वाव देणेही तेवढेच गरजेचे आहे. आई वडीलांची प्रेरणा व प्रयत्न, प्रोत्साहन हे विद्यार्थ्याला कोणत्याही परिस्थितीत सामोरे जायला बळ देते. पालकांनी आपल्या मुलांना त्यांच्या इच्छेनुसार शिक्षण घेवु दिल्यास त्याच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये आमुलाग्र असा बदल दिसुन येतो. आपल्या पाल्याचे व्यक्तिमत्व हे स्वतंत्र आहे याची जाणीव प्रत्येक पालकाने ठेवणे गरजेचे आहे. अनेक वेळा पालक स्वताच्या अपत्याची तुलना अनेक मुलांशी करतात आणि आपल्या पाल्याचा आत्मविश्वास हा कमकूवत करतात. विद्यार्थ्यांच्या मानसिक विकासासाठी पालक आणि पाल्य संबंध हे निकोप असणे गरजेचे असते.

समस्या विधान :

"अकोला शहरातील माध्यमिक शाळांमधील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या पालक पाल्य संबंध व शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंध्याचा अभ्यास".

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) पालक पाल्य यांच्या संबंधाचे अध्ययन करणे.
२)विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणूकीचा अभ्यास करणे.

(200)

३)पालक पाल्य संबंध शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

पालक पाल्य यांच्या संबंधाचा पाल्याच्या शैक्षणिक संपादणूकीवर परिणाम दिसून येत नाही.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल :— पालक पात्र संबंध
ब) आश्रयी चल :— शैक्षणिक संपादणुक
क) बाह्य चले :— कुटूंब, शाळा, परिसर

संशोधनाची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील माध्यमिक शाळा इयत्ता — ९ वी व पालक पाल्य संबंध्या व पाल्याची शैक्षणि संपादणुक यांच्या पुरते मर्यादीत आहे.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील माध्यमिक शाळेतील वर्ग ९ वी च्या १०० विद्यार्थी ज्यात ५० मुले व ५० मुलींचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी डॉ. नलीनी राव यांच्या पालक—पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणीत चाचणीचा वापर करण्यात आलेला आहे. १०० प्रश्न असलेली ही पालक पाल्य संबंधाची चाचणी आहे. या चाचणीत पुढील घटकांचा अंतर्भाव आहे. Protecting, Symbolic punishment, Rejecting, Object punishment, demanding, indifferent, symbolic reward, loving, object reward, neglecting हे दहा प्रकार म्हणजे दहा प्रकारच्या पालकांच्या व्यक्तीरेखा नोंदविण्यात आलेल्या आहेत.

पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

सदर संशोधनासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, प्रमाण त्रृटी, व टि—टेस्ट, स्पिअरमनचा सहसंबंध गूणक या सांख्यिकीय तंत्राचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

सारणी क्र. १ : प्रमाणित चाचणीच्या दहा घटकांचे मुला मुलींच्या प्राप्त माहितीचे मध्यमान, प्रमाण विचलन व टि—परिक्षीका

अ. क्र.	घटक	मध्यमान मुले (M-1)	मध्यमान मुली (M-2)	प्रमाण विचनल मुले (SD-1)	प्रमाण विचनल मुली (SD-2)	t-value
1	Protecting	69.5	65	10.5	10.95	2.097
2	Symbolic punishment	54.4	53.8	8.24	10.26	0.32
3	Rejecting	47	46.6	8.48	7.74	0.24
4	Object	48.1	45.9	9.40	10.73	1.09

(201)

	Punishment					
5	Demanding	54.4	55.4	9.5	10.5	−0.5
6	Indifference	55.5	51.0	9.7	10.25	2.26
7	Symbolic Reward	62.7	60.8	8.04	11.4	0.96
8	Loving	66.2	67.7	10.2	12.1	−0.67
9	Object Reward	53.50	53.50	10.9	13.05	−0.67
10	Neglecting	49	49.4	9.68	9.95	1.21

सारणी क्र. २ : मुला मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीचे मध्यमान, प्रमाण विचनल व टि—परिक्षीका

अ. क्र.	घटक	मध्यमान मुले (M-1)	मध्यमान मुली (M-2)	प्रमाण विचनल मुले (SD-1)	प्रमाण विचनल मुली (SD-2)	t-value
1	प्रथम सत्रातील शैक्षणिक संपादणुक	59.1	62	11.2	9.4	−3.37
	र्थ — मुलांपेक्षा मुलींची शैक्षणिक संपादणूक अधिक आहे.					

सारणी क्र. ३ : विविध घटकांचा मुला मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीशी सहसंबंध

अ.क्र.	घटक	मुले (P-1)	मुली (P-2)
1	Protecting	0.43	0.50
2	Rejecting	0.04	− 0.06

प्रस्तुत संशोधनात प्रोटेक्टींग व रिजेक्टींग या घटकाचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीशी सहसंबंध काढल्यामुळे पालक—पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणित चाचणितील इतरही आठही घटकांचे निष्कर्ष काढता येतील. प्रोटेक्टींग व रिजेक्टींग हे दोन्हीही घटक विद्यार्थ्यांनी प्रतिसाद दिलेले उच्चतम घटक असल्यामुळे या दोघांचा सहसंबंध प्रस्तुत संशोधनात काढण्यात आलेला आहे.

निष्कर्ष :

१. मुलींपेक्षा मुलांना प्रकर्षाने जाणवते की त्यांचे पालक संरक्षण देणारे आहेत.
२. मुलींपेक्षा मुलांचे पालक त्यांना शिक्षा करतात असे प्रकर्षाने जाणवते.
३. मुलींपेक्षा मुलांना पालक अस्विकार करतात असे प्रकर्षाने जाणवते.
४. मुलींपेक्षा मुलांना पालक शारिरीक शिक्षा करतात असे प्रकर्षाने जाणवते..
५. मुलांपेक्षा मुलींना जाणवतं की पालक त्यांच्याडुन अपेक्षा ठेवतात.
६. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक उदासिन आहेत असे जाणवते.
७. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक अप्रत्यक्ष बक्षिस देतात असे जाणवते.
८. मुलांपेक्षा मुलींना त्यांचे पालक त्यांचेवर खुप प्रेम करतात असे जाणावते.
९. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक वस्तुरूपात बक्षिस देतात असे जाणवते.
१०.पालक दुर्लक्ष करतात असे मुलींपेक्षा मुलांना जाणवते.
११.संरक्षण देणारे पालक व मुलांची व मुलींची संपादणूक यात वैध आणि विश्वसनीय धन असा सहसंबंध आहे.
१२.मुलींचा व मुलांचा स्वीकार न करणारे पालक व मुलींची मुलांची शैक्षणिक संपादणूक यात सहसंबंध दिसुन आलेला नाही.

संदर्भग्रंथ सूची :

1. चितळे, आर. (१९९२). मुलांशी सुसंवाद, पुणे: उन्मेश प्रकाशन.

2. मलावी, व्ही. (२००५). तुमची मुले प्रतिभासंपन्न बाळे, मुंबई: सेल्फ डेव्हलपमेंट पब्लिकेशन

3. Baden, R. M. and Lallman I. (1978). Parental aspirations and expectations for daughters and sons: A comparative Analysis. (Book)

4. कुळकर्णी, स. (२००९). पालकनीती, पुणे : पालकनीती परिवाराचे प्रकाशन. (नियतकालीक)

(203)

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 7 | ISSUE - 8 | MAY - 2018

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास

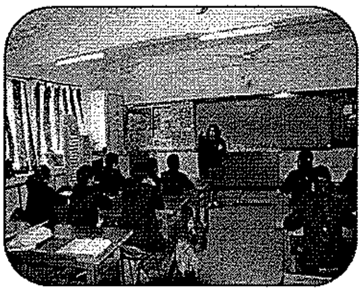

कु. निता विठ्ठलराव देशमुख [१], डॉ. वसुधा विनोद देव [२]
१ पीएच्. डी. संशोधिका संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ अमरावती.
2 सहयोगी प्राध्यापिका, शासकीय शिक्षण महाविद्यालय, अकोला.

सार :

प्रस्तुत संशोधनामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात करण्यात आला या संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीच्या अंतर्गत असलेल्या सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे. या संशोधनामध्ये अमरावती विभागातील ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित -विनाअनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांची निवड करण्यात आली आहे. त्यासाठी यादृच्छिक न्यादर्शन प्रविधीचा वापर करण्यात आला आहे. संशोधनाशी संबंधित माहितीचे संकलन करण्यासाठी शिक्षक अध्यापन अभियोग्यता चाचणी आणि समायोजन शोधिका या प्रमाणित चाचण्यांचा वापर करण्यात आला आहे. सांख्यिकीय विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी व्दिमार्गी प्रसरण विश्लेषण, एकमार्गी प्रसरण विश्लेषण आणि आलेख यांचा वापर करण्यात आला या संशोधनाच्या संदर्भात सांख्यिकीय विश्लेषणावरून स्पष्ट होते की, माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो म्हणजे उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न असल्याचे दिसून येते.

१.१ प्रस्तावना :

अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते त्याची अभियोग्यता ही अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेशी संबंधित विविध घटक ज्यामध्ये प्रामुख्याने वर्गामध्ये, शाळेतील शिक्षकांमध्ये आणि विविध आंतरक्रियात्मक बाबीमध्ये समायोजन कसे साधावे यासाठी दिशा देण्याचे कार्य होत असते. अध्ययन अध्यापनाच्या प्रक्रियेमध्ये शिक्षकांच्या समायोजनाची भूमिका महत्त्वाची आहे. जर शिक्षक शालेय वातावरणाच्या विविध घटकांशी समायोजित असतील तर त्यामाध्यमातून ते आपली मनस्थिती स्थीर ठेवू शकतात आणि निर्धारित उद्दिष्ट्ये साध्य करू शकतात. याशिवाय अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात अपेक्षित बार्बीची शिक्षकांमधील उपस्थिती आणि शिक्षकांचे शालेय स्तरावरील विविध घटकांशी असलेल्या समायोजनाची कमतरता अथवा अभाव शिक्षकांच्या संदर्भात शालेय स्तरावर विविध समस्या यामुळे निर्माण होतात. अध्यापन अभियोग्यतेच्या बाबतीत माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची स्थिती चांगली असेल तर शालेय समायोजनाच्या संदर्भात योग्य समन्वय प्रस्थापित करून मार्ग काढण्याचा प्रयत्न शिक्षकाकडून होतो. म्हणजे शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही त्यांच्या समायोजनाला प्रभावीत करत असल्याचे दिसून येते आणि त्याचा परिणाम त्यांच्या अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया आणि एकंदर शालेय जीवनावर अनुकूल होण्यास मदत होईल. अशा स्थितीत माध्यमिक स्तरावरील अनुदानित विनाअनुदानित माध्यमिक शाळांमध्ये ग्रामीण व शहरी भागामध्ये कार्यरत असलेल्या पुरूष आणि महिला शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे ज्यामाध्यमातुन वस्तुस्थितीचा अनुभव घेता येईल शिवाय शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता कितीप्रमाणामध्ये त्यांच्या समायोजनाला प्रभावीत करीत आहे त्यामध्ये विविध शाळा प्रकाराचा आणि लिंगांच्या संदर्भात काय स्थिती आहे याचा अभ्यास या संशोधनामध्ये करण्यात आलेला आहे.

१.२ संशोधनाचे महत्व :

कोणत्याही राष्ट्राचा विकास हा तेथील नागरिकांना दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असतो आणि शिक्षणाची गुणवत्ता ही शिक्षकांच्या वर्तनाशी आणि त्यांच्या गुणवत्तेशी संबंधित असते. आजच्या २१ व्या शतकाच्या उंबरठयावर असताना माहिती व तंत्रज्ञान युगात विद्यार्थ्यांचे भवितव्य हा विषय शिक्षकांसाठी महत्त्वाचा आहे. त्यासाठी शालेय जीवनांमध्ये शिक्षकांनी आपल्या व्यवसायाशी संबंधित

(204)

आचारसंहितांचे काटेकोर पालन करून शिक्षकीय पेशाशी संबंधित तत्त्वाचे आचरण प्रत्यक्ष आपल्या अध्यापकीय व्यवसायामध्ये करणे आवश्यक आहे. अध्यापन अध्ययन प्रकियेमध्ये शिक्षकांची आवड असणे आवश्यक आहे तसेच त्यामध्ये अध्यापकीय अभियोग्यता सुध्दा प्रभावी असली पाहिजे. ही प्रभावी अध्यापकीय अभियोग्यता शिक्षकांना त्यांच्या अध्यापन कार्यामध्ये येणाऱ्या विविध प्रकारच्या अडथळयांना आणि अडचणींना दूर करण्याचे कार्य करीत असते. कारण माझा मुख्य हेतू हा अध्ययन अध्यापन कार्य प्रभावी करणे व त्यामध्ये येणाऱ्या विविध प्रकारच्या अडचणींचे सातत्याने निरसन करणे आहे. शालेय स्तरावर आलेल्या अडचणी दूर करूनच शिक्षणाच्या संदर्भात विद्यार्थ्यांचे अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य होऊ शकतात, याची जाणीव शिक्षकांना असल्यास ते विविध अडचणींवर सहजतेने मात करतात यासाठी शिक्षकांमध्ये अध्यापन अभियोग्यतेची भूमिका ही महत्त्वाची आहे. ज्या शिक्षकांमध्ये ही अध्यापन अभियोग्यता प्रभावी आहे ते सातत्याने आपल्या अध्यापन कार्याशी संबंधित बाबीवर सर्वाधिक लक्ष देतात. शिवाय वर्गामधील विद्यार्थ्यांशी होणाऱ्या आंतरक्रिया, शिक्षकांशी होणाऱ्या आंतरक्रिया यामध्ये योग्य समायोजन प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करतात. म्हणजे शालेय वातावरणांशी अशा शिक्षकांचे समायोजन चांगले असते. याउलट परिस्थिती असल्यास समायोजनावर विपरीत प्रभाव पडतो आणि शालेय वातावरणामध्ये विविध समस्या निर्माण होतात. म्हणजे शिक्षकांमध्ये शालेय वातावरणाशी निगडीत होण्यासाठी त्यांच्यामध्ये प्रभावी अध्यापन अभियोग्यता असणे अपेक्षित आहे त्यामुळे त्यांचे प्रभावी समायोजन शालेय वातावरणाशी होऊन अपेक्षित उद्दिष्टये साध्य होतील.

१.३ संशोधनाची उदिद्ष्टये :

१. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात अभ्यास करणे.
२. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या समायोजनाचा विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात अभ्यास करणे.
३. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्य समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करणे.

१.४ संशोधनाच्या परिकल्पना :

१. माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकार (Aided & Non-aided school), लिंग (Gender) आणि शाळा क्षेत्राचा (Area of School) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर (Teaching Aptitude) सार्थक प्रभाव पडणार नाही.
२. माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकार (Aided & Non-aided school), लिंग (Gender) आणि शाळा क्षेत्राचा (Area of School) शिक्षकांच्या समायोजनावर (Adjustment) सार्थक प्रभाव पडणार नाही.
३. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्य समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडत नाही.

१.५ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

प्रस्तुत संशोधन हे अमरावती विभागतील माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकाचाच अभ्यास या संशोधनामध्ये करण्यात आला आहे. या संशोधनामध्ये अमरावती विभागातील माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचाच अभ्यास यामध्ये करण्यात आला आहे. प्रस्तुत अमरावती विभागातील ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विनाअनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील महिला शिक्षक व पुरूष शिक्षकापूरतेच मर्यादित आहे.

१.६ संशोधनाची पध्दती :

संशोधन कार्यामध्ये संशोधन पद्धतीला सर्वाधिक महत्त्व आहे. संशोधन कार्य करीत असताना योग्य अशा संशोधन पद्धतीची निवड करणे आणि त्या पद्धतीचा वापर संशोधनामध्ये करणे गरजेचे आहे. संशोधनाच्या ज्या विविध पद्धती आहेत त्यापैकी प्रस्तुत संशोधनामध्ये सर्वेक्षण पद्धतीची निवड करण्यात आली आहे. या संशोधन कार्यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या व्यावसायिक अभिवृत्तीचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात संशोधन कार्य करावयाचे असल्यामुळे संशोधन विषयामध्ये निर्धारित करण्यात आलेल्या चलांच्या संदर्भात त्यामध्ये अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळामधील शिक्षक, ग्रामीण व शहरी, महिला व पुरूष शिक्षक यांच्या संदर्भातील आवश्यक माहिती संकलन केवळ सर्वेक्षणाच्या माध्यमातूनच करणे शक्य आहे. या संशोधनामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांमध्ये अध्यापन अभिवृत्ती आणि समायोजनाची स्थिती काय आहे, यासंदर्भात माहिती प्राप्त करण्यासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांचे सर्वेक्षण करून त्यासंदर्भात आवश्यक माहिती प्राप्त करणे आणि या शिक्षकांच्या व्यावसायिक अभिवृत्तीचा त्यांच्या समायोजनावर काय प्रभाव पडतो याचा अभ्यास केवळ वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीच्या अंतर्गत असलेल्या सर्वेक्षणाच्या माध्यमातूनच शक्य होऊ शकते अन्य कोणत्याही पद्धतीचा अवलंब प्रस्तुत संशोधनाच्या संदर्भात करणे शक्य नाही म्हणून या संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. त्याअंतर्गत संशोधनासाठी माध्यमिक स्तरावरील अनुदानित व विनाअनुदानित शाळांचे सर्वेक्षण करून तेथे कार्यरत असलेल्या शिक्षकांच्या माध्यमातून आवश्यक माहिती प्राप्त करण्यासाठी सर्वेक्षण करण्यात आलेले आहे.

(२०५)

१.७ संशोधनाची जनसंख्या आणि न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनकार्यासाठी अमरावती विभागातील ५ जिल्हयामध्ये ग्रामीण आणि शहरी भागामध्ये कार्यरत असलेल्या अनुदानित आणि विना-अनुदानित माध्यमिक शाळा आणि या शाळांमध्ये कार्यरत असलेले सर्व महिला व पुरूष शिक्षक प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या निश्चित करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तुत संशोधनाकरिता यादृच्छिक नमुना निवड प्रणालीचा वापर करण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये अमरावती विभागामध्ये असलेल्या प्रत्येक जिल्हयामधून यादृच्छिक न्यादर्श प्रविधीच्या माध्यमातून अनुदानित आणि विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांची निवड करण्यात आलेली आहे. या शाळांमध्ये कार्यरत असलेल्या शिक्षकांपैकी यादृच्छिक न्यादर्शन प्रविधीचा वापर करून शिक्षकांची निवड लॉटरी पद्धतीच्या माध्यमातून संशोधनासाठी करण्यात आलेली आहे. प्रस्तुत संशोधनाकरिता न्यादर्शाचा आकार पुढीलप्रमाणे निर्धारित करण्यात आलेला आहे.

कोष्टक क्र. ३.१

संशोधनासाठी न्यादर्श स्वरूपात निवड करण्यात आलेल्या शाळांचे विवरण कोष्टक.

जिल्हा	अनुदानित विद्यालय			विना-अनुदानित विद्यालय			एकूण
	ग्रामीण	शहरी	एकूण	ग्रामीण	शहरी	एकूण	
अकोला	५	५	१०	५	५	१०	२०
वाशिम	५	५	१०	५	५	१०	२०
अमरावती	५	५	१०	५	५	१०	२०
यवतमाळ	५	५	१०	५	५	१०	२०
बुलढाणा	५	५	१०	५	५	१०	२०
एकूण	२५	२५	५०	२५	२५	५०	१००

कोष्टक क्र. ३.२

संशोधनासाठी न्यादर्श स्वरूपात निवड करण्यात आलेल्या शिक्षकांचे विवरणाचे कोष्टक.

जिल्हा	अनुदानित विद्यालय						विना-अनुदानित विद्यालय					
	ग्रामीण		शहरी		एकूण		ग्रामीण		शहरी		एकूण	
	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T
अकोला	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
वाशिम	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
अमरावती	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
यवतमाळ	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
बुलढाणा	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
एकूण	५०	५०	५०	५०	१००	१००	५०	५०	५०	५०	१००	१००

१.८ संशोधनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधनामध्ये शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेशी संबंधित माहिती प्राप्त करण्यासाठी सिंग आर. पी. आणि शर्मा एस. एन. यांनी विकसित व प्रमाणित केलेल्या Teaching Aptitude Test Battery चा वापर करण्यात आलेला आहे. तसेच प्रस्तुत संशोधनामध्ये शिक्षकांच्या समायोजनाशी संबंधित माहिती प्राप्त करण्यासाठी मंगल एस. के. यांनी विकसित व प्रमाणित केलेल्या Teacher Adjustment Inventory (MTAI) चा वापर करण्यात आलेला आहे.

(२०८)

१.९ सांख्यिकीय विश्लेषण व अर्थनिर्वचन :

सारणी क्र. ४.१

शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव दर्शवणारी सारणी.

स्त्रोत Source	वर्गाची बेरीज Type III Sum of Squares	स्वाधीनता मात्रा df	मध्यमान वर्ग Mean Square	F अनुपात	सार्थकता Sig.
शाळा प्रकार Type of School	३०५८.०९०	१	३०५८.०९०	११.४८९**	Sig
शाळा क्षेत्र Area	२५५०.२५०	१	२५५०.२५०	९.५८१*	Sig
लिंग Gender	१०५८८.४१०	१	१०५८८.४१०	३९.७८१**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र Type of School * Area	३४२.२५०	१	३४२.२५०	१.२८६	NS
शाळा प्रकार*लिंग Type of School * Gender	१८४०.४१०	१	१८४०.४१०	६.९१५**	Sig
शाळा क्षेत्र*लिंग Area * Gender	२४६.४९०	१	२४६.४९०	०.९२६	NS
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग Type of School * Area * Gender	३५७.२१०	१	३५७.२१०	१.३४२	NS
एकूण Total	२२४७६२६.०००	४००			

*** Significent at 0.05 Level ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणीमध्ये माध्यमिक स्तरावरील शाळांचा प्रकार (अनुदानित-विनाअनुदानित), शाळांचे क्षेत्र (ग्रामीण व शहरी) यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यामध्ये शाळा प्रकाराचा (अनुदानित-विनाअनुदानित) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ११.४८९, शाळा क्षेत्राचा (ग्रामीण व शहरी) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ९.५८१, लिंगाचा (महिला व पुरूष शिक्षक) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ३९.७८१, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.२८६, शाळा प्रकार*लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ६.९१५, शाळा क्षेत्र आणि लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ०.९२६, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.३४२ आहे.

यामध्ये शाळा प्रकार (अनुदानित विनाअनुदानित), शाळा क्षेत्र (ग्रामीण शहरी), लिंग (महिला व पुरूष शिक्षक), शाळा प्रकार व लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडतो तर शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र, शाळा क्षेत्र*लिंग, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडत नसल्याचे दिसून येते. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या संदर्भातील विविध जनसंख्यात्मक चलांचा त्यांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

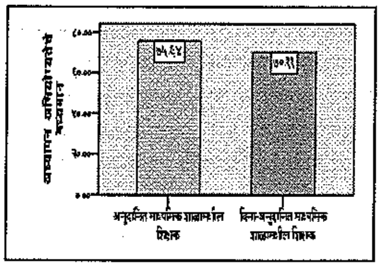

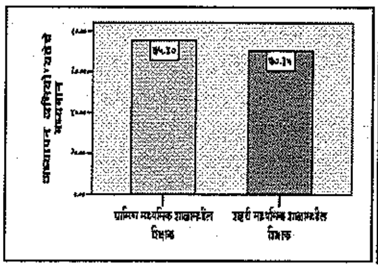

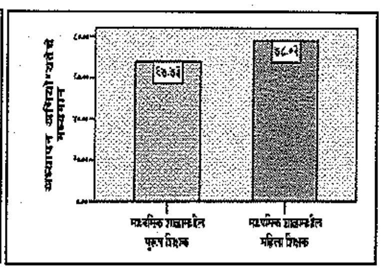

(207)

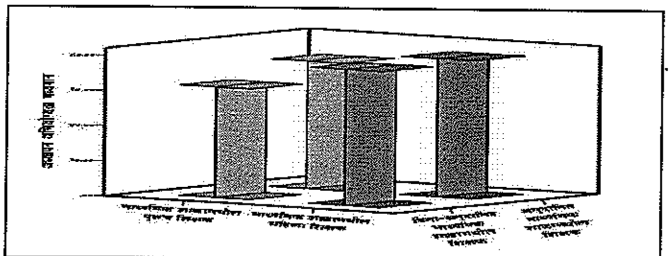

आलेख क्र. ४.१ शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या संदर्भात शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

सारणी क्र. ४.२

शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभाव दर्शवणारी सारणी.

स्त्रोत **Source**	वर्गांची बेरीज **Type III Sum of Squares**	स्वाधीनता मात्रा **df**	मध्यमान वर्ग **Mean Square**	**F** अनुपात	सार्थकता **Sig.**
शाळा प्रकार Type.of.School	४१०४६.७६०	१	४१०४६.७६०	९.९१४**	Sig
शाळा क्षेत्र Area	४२६००.९६०	१	४२६००.९६०	१०.२९०**	Sig
लिंग Gender	११४३७९.२४०	१	११४३७९.२४०	२७.६२७**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र Type.of.School * Area	५४१९५.८४०	१	५४१९५.८४०	१३.०९०**	Sig
शाळा प्रकार*लिंग Type.of.School * Gender	७६३८.७६०	१	७६३८.७६०	१.८४५	NS
शाळा क्षेत्र*लिंग Area * Gender	५१९८४.०००	१	५१९८४.०००	१२.५५६**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग Type.of.School * Area * Gender	१३१७९.०४०	१	१३१७९.०४०	३.१८३	NS
एकूण Total	७९३०००००	४००			

*** Significent at 0.05 Level ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणीमध्ये माध्यमिक स्तरावरील शाळांचा प्रकार (अनुदानित-विनाअनुदानित), शाळांचे क्षेत्र (ग्रामीण व शहरी) यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यामध्ये शाळा प्रकाराचा (अनुदानित-विनाअनुदानित) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ९.९१४, शाळा क्षेत्राचा (ग्रामीण व शहरी) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १०.२९०, लिंगाचा (महिला व पुरूष शिक्षक) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य २७.६२७, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १३.०९०, शाळा प्रकार*लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.८४५, शाळा क्षेत्र आणि लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १२.५५६, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ३.१८३ आहे.

यामध्ये शाळा प्रकार (अनुदानित विनाअनुदानित), शाळा क्षेत्र (ग्रामीण शहरी), लिंग (महिला व पुरूष शिक्षक), शाळा प्रकार व लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडतो तर शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र, शाळा क्षेत्र*लिंग, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडत नसल्याचे दिसून येते. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या संदर्भातील विविध जनसंख्यात्मक चलांचा त्यांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

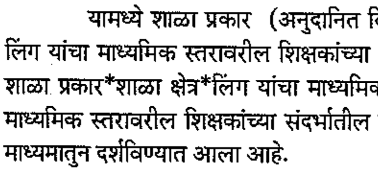

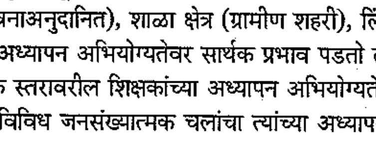

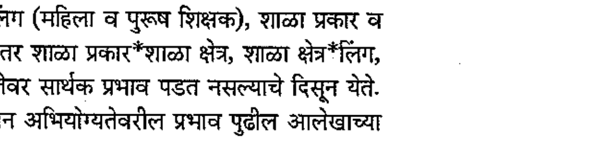

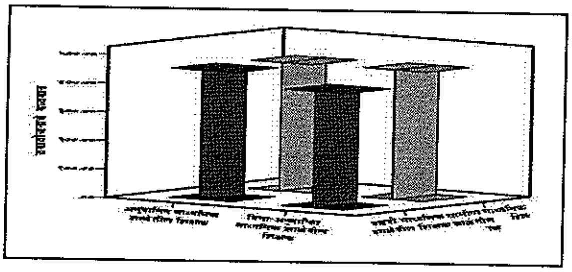

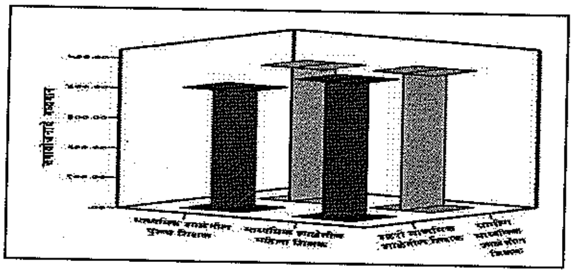

आलेख क्र. ४.२ शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या संदर्भात शिक्षकांच्या समायोजनाचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

सारणी क्र. ४.३

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावशीलता दर्शवणारी सारणी.

समुह	प्रसरण स्त्रोत SV	वर्गाची बेरीज SS	d.f.	मध्यमान वर्ग MS	प्रसरण अनुपात	सार्थकता Sig.
माध्यमिक विद्यालयातील एकूण शिक्षक	Between Group	१६०२४३९.८२७	२	८०१२१९.९१४	९२०.५५**	सार्थक आहे
	Within Group	३४५५३५.१७३	३९७	८७०.३६६		
	Total	१९४७९७५.०००	३९९			
ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षक	Between Group	८०२१०६.२०३	२	४०१०५३.१०१	५१५.७८६**	सार्थक आहे
	Within Group	१५३१७८.८१७	१९७	७७७.५५७		
	Total	९५५२८५.०२०	१९९			
शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षक	Between Group	७५८०३६.११४	२	३७९०१८.०५७	३८८.७८१**	सार्थक आहे
	Within Group	१९२०५२.९०६	१९७	९७४.८८८		
	Total	९५००८९.०२०	१९९			

*** Significent at 0.05 Level   ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणी मध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचे विश्लेषण करण्यात आलेले आहे. त्यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ९२०.५५ आहे. ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ५१५.७८६ आहे. शहरी शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ३८८.७८१ आहे. यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षक, ग्रामीण व शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या संदर्भात गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ०.०१ स्तरावर सार्थक आहे. याचा अर्थ असा की, माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षक आणि ग्रामीण व शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो हा प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

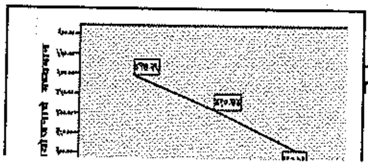

(२०९)

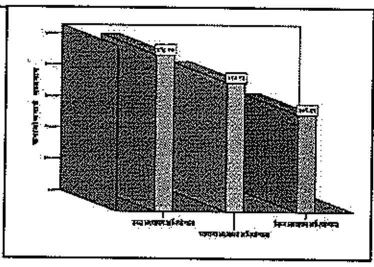

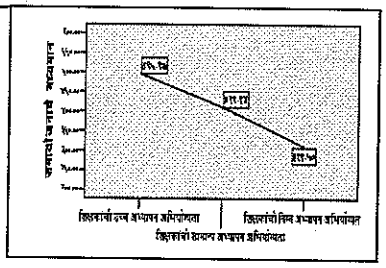

माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

संशोधनाचे निष्कर्ष :

माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकाराचा (अनुदानित विनाअनुदानित) शाळेतील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये ग्रामीण माध्यमिक शिक्षकांमधील अध्यापन अभियोग्यता ही शहरी शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये महिला शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही पुरूष शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. तसेच अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे. तर ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळेतील शिक्षक,ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षक आणि ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही म्हणजे त्यांची अध्यापन अभियोग्यता जवळपास सारखी आहे.

माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकाराचा अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. त्यामध्ये अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांचे समायोजन हे विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. यामध्ये ग्रामीण माध्यमिक शिक्षकांचे समायोजन शहरी शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. यामध्ये पुरूष शिक्षकांचे समायोजन महिला शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. ग्रामीण व शहरी भागातील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक नाही तसेच ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक नाही.

माध्यमिक विद्यालयातील एकूण शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे. ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे. शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

- Bhave V. (1995). Thought on Education. Varanasi : Sarva Seva Sangh Prakashan.
- Bhatnagar Suresh. (2007). Khothari Commission Recommendations and evaluation. Delhi : International Publication.
- Beena S., (1995). Determinants of Teacher effectiveness. Ambala Cantt: The Indian publications.
- Echazarra, A. et al. (2016), How teachers teach and students learn: Successful strategies for school, OECD Education Working Papers, No. 130, OECD Publishing, Paris, http://dx.doi.org/10.1787/5jm29kpt0xxx-en.

(210)

- Gupta Sen. (2012). Experiment in Teacher Education. Delhi : Indian Education NCERT Publication.
- अकोलकर, ग.वि,, (१९७३). शैक्षणिक समाजशास्त्राची रुपरेषा. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
- कुंडले म. बा. (२००५). शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
- कुंभोजकर, ग. वि., (१९८९). संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन.
- कुळकर्णी के. वी. शैक्षणिक मानसशास्त्र. पुणे : नुतन प्रकाशन.
- करंदीकर सुरेश, (२००४). शैक्षणिक मानसशास्त्र. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन. पृष्ठ क्र. १३१

(211)

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)   UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514   ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 5 | FEBRUARY - 2019

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

सारांश :

मानवाच्या व्यक्तीमत्वाला आकार देणारे घटक म्हणजे त्याचे कुटूंब, समाज व त्याची अनुवंशिकता. शिक्षणाचा मुख्य उद्देश मूल्य संस्कार हा आहे. शिक्षणाच्या प्रवाहातून कोणीही वंचित राहु नये हा प्रयत्न प्रत्येक स्तरावर सातत्याने सुरू असतो. व्यक्तीचा जन्म ज्या कुटूंबात होतो त्या कुटूंबाचे संस्कार त्याच्यावर होतात. मूल्य संस्कारामध्ये कुटूंबाचा वाटा हा अतिशय महत्वाचा असतो. भारतामध्ये आदिवासी समाज हा मोठ्या प्रमाणात आढळतो आणि हा समाज आजही मागासलेल्या स्वरूपात आहे. या कुटूंबाचे मूल्य त्याचे कौटूंबीक पर्यावरण ह्याचा विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर कधी अनुकूल तर कधी प्रतिकूल परिणाम होतो, ही बाब प्रस्तुत संशोधनातून सिध्द होते.

बीजशब्द — कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य, संपादन, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

बालकाच्या विकासात अनुवंशिकता व वातावरण हे दोनही घटक जबाबदार असतात. मानसशास्त्रज्ञांच्या मते वातावरण हा घटक जास्त जबाबदार असतो. काही मानसशास्त्रज्ञांच्या मते अनुवंशीकतेचा तितकासा प्रभाव पडत नाही. परंतु कौटूंबीक पर्यावरण आणि त्याची अनुवंशीकता ह्या दोनही गोष्टी त्याच्या व्यक्तिमत्व विकासाकरीता कारणीभूत ठरतात. व्यक्तिच्या विकासाकरीता ज्या ज्या बाह्यशक्ती प्रभावीत करतात त्याला सर्वसाधारणपणे पर्यावरण असे म्हटले जाते. कौटूंबीक पर्यावरणाच्या संदर्भात भौतिक, सामाजिक व मानसिक पर्यावरण असे सर्वसामान्यपणे मानले जाते. परंतु मानवाच्या विकासावर सर्वात परिणाम करणारा घटक जर कोणता असे तर तो म्हणजे कौटुंबीक पर्यावरण. ह्या कौटूंबीक पर्यावरणातच मनुष्य अनेक मुल्य, संस्कार ग्रहण करतो आणि ह्या मूल्य संस्कारामुळे त्याचे जीवन समृध्द बनते.

प्रत्येक समाजाची आपली एक मूल्य प्रणाली अस्तित्वात असते आणि या मूल्य प्रणालीलाच संस्कृती असे म्हणतात. हि मूल्ये विद्यार्थ्यांकरीता आदर्श, उद्देश व साध्य बनतात. शिक्षण घेणे हा सर्वांचाच अधिकार आहे. तळागाळातील लोकांना शिक्षण मिळावे ही बाब कायद्याने सुध्दा मान्य केलेली आहे.

आदिवासी समाज हा पुर्वीपासूनच अतिदुर्गम वास्तव्य करून राहिलेला आहे. ह्या समाजाला शिक्षणाच्या प्रवाहामध्ये सामावुन घेणे हे आवश्यक आहे. याचे कारण देशाचा विकास म्हणजेच त्या देशात शिक्षणाचा विकास कसा आहे यावर तोलल्या जातो आणि म्हणुनच आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण त्यांच्यात रूजलेली मूल्ये व त्यांचे संपादन यांच्यातील सहसंबंध अभ्यासणे आवश्यक आहे.

(212)

समस्या विधान :

''कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध''

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मुल्यांचा शोध घेणे.
२) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन अभ्यासणे.
३) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध तपासणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यामध्ये लक्षणीय फरक नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१. प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरापुरते मर्यादीत आहे.
२. प्रस्तुत संशोधन हे १५० आदिवासी विद्यार्थ्या पुरते मर्यादीत आहे.
३. प्रस्तुत संशोधन हे कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखां पुरते मर्यादीत आहे.

संशोधनाची पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल :— पर्यावरण व मूल्य
ब) आश्रयी चल :— संपादन
क) बाह्य चले :— आदिवासी
ड) नियंत्रीत चल :— कुटूंब

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील एकुण पाच महाविद्यालयातील १५० आदिवासी विद्यार्थ्यांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने करण्यात आलेली आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी जे. मुस यांची कौटूंबीक पर्यावरण चाचणीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. या चाचणी अंतर्गत कौटूंबीक पर्यावरणाचे आठ घटक महत्वाचे मानलेले आहेत. हे आठ घटक म्हणजे, Cohesion, Expressiveness, Conflict, Acceptance and Caring, Independence, Active recreational orientation, Organization, Control

सदर संशोधनामध्ये कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरातील विद्यार्थ्यांमध्ये रूजलेल्या मुल्यांचे मापन करण्यासाठी डॉ. जी. पी. शेरी व डॉ. आर. पी. वर्मा यांची Personal Value Questionnaire चा वापर करण्यात आलेला आहे, ज्यात दहा मुल्यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे आणि ही मूल्य म्हणजे धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सुखचैन मूल्य, शक्तीमूल्य, कौटूंबीक अब्रू मूल्य व स्वास्थ्य मूल्य यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

(213)

सांख्यिकीय तंत्र :

सदर संशेधानासाठी मध्यमान, विचनलशिलता, सहसंबंध, टि—परिक्षीका व सार्थकता स्तर निश्चित करणे या सांख्यिकीय तंत्राचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

सारणी क्र. १ : विद्यार्थ्यांची कौटूंबीक पर्यावरण चाचणीचे विश्लेषण

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	Mean	S.D.	मूल्यांचे घटक	Mean	S.D.
तत्परता	४३.३७	१.०८	धार्मिक मूल्य	८.६९	२.७४
मत व्यक्त करणे	३४.४२	०.०८	समाजिक मूल्य	१०.६७	१.९
भांडण	५५.३७	०.१२	लोकशाही मूल्य	७.०१	१.६८
काळजी	५६.४४	०.००४५	प्रशंसा मूल्य	१२.६०	२.१४
स्वतंत्र निर्णय	२२.३३	०.१	आर्थिक मूल्य	५.८२	२.२३
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	३१.८	०.११	ज्ञान मूल्य	९.१८	१.८७
संघटन	५६.५१	१.२	सुखचैन मूल्य	५.४४	१.५७
नियंत्रण	१७.९२	१.५५	शक्ती मूल्य	६.३६	१.३२
			कौटूंबीक अब्रू मूल्य	६.३३	१.८७
			स्वास्थ्य मूल्य	५.२०३	१.३५

सारणी क्र. २ : कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन.

अ. क्र.	शाखानिहाय विद्यार्थी	संपादन
1	विज्ञान	71%
2	वाणिज्य	70%
3	कला	70%

सारणी क्र.३ : कौटूंबीक पर्यावरणातील घटक व मूल्य यांच्या सहसंबंधातील कोष्टक

(At 5% level of significant for N – 2 df)

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	धार्मिक मूल्य	समाजिक मूल्य	लोकशाही मूल्य	प्रशंसा मूल्य	आर्थिक मूल्य	ज्ञान मूल्य	सुखचैन मूल्य	शक्ती मूल्य	कौटूंबीक अब्रू मूल्य	स्वास्थ्य मूल्य
तत्परता	r=0.88 t=34.56 H.R.	r=0.47 t=10.12 H.R.	r=0.95 t=56-75 H.R.	r=0.24 t=4.69 H.R.	r=0.10 t=2.02 H.R.	r=0.42 t=8-75 H.R.	r=0.42 t=8.75 H.R.	r=0.08 t=34.56 H.R.	r=0.04 t=0.89 H.A.	r=0.20 t=3.84 H.R.
मत व्यक्त करणे	r=0.02 t=5.25 H.R.	r=0.47 t=9.93 H.R.	r=0.19 t=3.66 H.R.	r=0.28 t=5.52 H.R.	r =-0.02 t=0.042 H.A.	r=0.52 t=11.60 H.R.	r=0.04 t=0.75 H.A.	r=0.22 t=4.207 H.R.	r=0.02 t=0.37 H.A.	r=0.29 t=5.65 H.R.
भांडण	r=-0.54	r=0.22 t=4.20	r=0.34 t=6.74	r=-0.33	r =0.12	r=-0.05	r=-0.02	r=-0.25	r=-0.29 t=5.85	r=-0.44

(२१४)

	t=11.96 H.A.	H.R.	H.R.	t=6.52 H.A.	t=2.25 H.R.	t=11.96 H.A.	t=0.007 H.R.	t=4.82 H.A.	H.A.	t=9.14 H.R.
काळजी	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=0.89 t=36.41 H.R.	r=0.04 t=9.93 H.R.	r=-0.02 t=0.42 H.R.	r =-0.21 t=4.07 H.A.	r=0.08 t=1.57 H.R.	r=0.30 t=6.00 H.R.	r=-0.10 t=0.065 H.A.	r=0.04 t=0.758 H.A.	r=0.04 t=0.765 H.A.
स्वतंत्र निर्णय	r=0.07 t=0.509 H.A.	r=-0.05 t=0.95 H.R.	r=0.10 t=1.93 H.R.	r=0.21 t=4.10 H.R.	r =0.16 t=3.015 H.R.	r=0.33 t=6.25 H.R.	r=0.11 t=2.06 H.R.	r=0.21 t=4.06 H.R.	r=0.29 t=5.65 H.R.	r=0.12 t=2.426 H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	r=-0.04 t=0.89 H.A.	r=0.45 t=9.58 H.R.	r=-0.09 t=1.72 H.A.	r=-0.22 t=4.36 H.A.	r =-0.21 t=4.00 H.A.	r=-0.31 t=6.19 H.A.	r=-0.03 t=0.61 H.R.	r=-0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.25 t=4.81 H.R.	r=-0.05 t=1.027 H.R.
संघटन	r=0.36 t=7.321 H.R.	r=-0.11 t=2.06 H.A.	r=-0.30 t=5.88 H.A.	r=0.06 t=1.19 H.R.	r =0.01 t=0.24 H.A.	r=0.63 t=15.51 H.R.	r=-0.29 t=5.78 H.A.	r=0.35 t=7.03 H.R.	r=0.53 t=11.90 H.R.	r=0.56 t=12.74 H.R.
नियंत्रण	r=0.01 t=0.33 H.A.	r=-0.17 t=3.21 H.A.	r=-0.06 t=1.23 H.A.	r=-0.06 t=15.53 H.R.	r =0.01 t=0.22 H.A.	r=0.01 t=0.28 H.A.	r=0.16 t=3.03 H.R.	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.12 t=2.25 H.A.	r=0.12 t=2.25 H.R.

H.R. = Hypothesis rejected **H.A. = Hypothesis accepted**

सारणी क्र. ४ : कौटूंबीक पर्यावरण घटक, मूल्य घटक व वार्षिक संपादन यातील सहसंबंध दर्शक कोष्टक

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.	मूल्यांचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.
तत्परता	0.12	2.426	H.R.	धार्मिक मूल्य	-0.06	0.12	H.R.
मत व्यक्त करणे	-0.07	22.51	H.A.	समाजिक मूल्य	-0.24	4.69	H.A.
भांडण	-0.04	9.14	H.A.	लोकशाही मूल्य	0.02	0.46	H.A.
काळजी	0.10	9.12	H.R.	प्रशंसा मूल्य	-0.01	0.3134	H.R.
स्वतंत्र निर्णय	0.10	0.111	H.A.	आर्थिक मूल्य	0.25	4.82	H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	-0.02	0.42	H.A.	ज्ञान मूल्य	0.29	5.5	H.R.
संघटन	0.04	2.426	H.R.	सुखचैन मूल्य	-0.05	1.05	H.A.
नियंत्रण	-0.02	0.38	H.R.	शक्ती मूल्य	0.57	13.25	H.R.
				कौटूंबीक अब्रू मूल्य	-0.03	0.56	H.R.
				स्वास्थ्य मूल्य	0.44	9.14	H.R.

H.R. = Hypothesis rejected **H.A. = Hypothesis accepted**

(215)

निष्कर्ष :

पर्यावरण चाचणीचा निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटूंबीक तत्परता, काळजी व संघटन हे जास्त प्रमाणात असते.

२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक पर्यावरणामध्ये आपले मत व उत्साहाने सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग हे सामान्य प्रमाणात आढळते.

३. कनिष्ठ महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटुंबीक पर्यावरणा अंतर्गत भांडण, स्वतंत्र निर्णय, नियंत्रण हे कमी प्रमाणात आढळतात.

मुल्य चाचणी निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्यये सामाजिक मूल्य व प्रशंसा मूल्य जास्त प्रमाणात असतात, तर धाम्रिक मूल्य सामान्य प्रमाणत असतात. परंतु लोकशही मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सूखचैन मूल्य, शक्ति मूल्य, कौटूंबीक अब्रूमुल्य व स्वास्थ मूल्य कमी प्रमाणात असतात.

कौटूंबीक पर्यावरण व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या कौटूंबीक पर्यावरणात तत्परता, कुटूंबामध्ये काळजी, संघटन व नियंत्रण असेल तर त्यांचे संपादन वाढते. त्या मानाने मत व्यथ्क्त करता आले, भांडणे झाली, स्वतंत्र निर्णय घेता येत असेल व मनोरंजन कार्यात सहभाग घेत असेल तर संपादन वाढत नाही.

मुल्य चाचणी व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुलांमध्ये धार्मिक मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, शक्ति मूल्य आणि स्वास्थ्य मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढते.

२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, सुखचैन मूल्य, अब्रू मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढत नाही.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. कोंडेकर, ए. वाय. आणि पाटील मंगला (२००५). आदिवासींचे समाजशास्त्र. कोल्हापूर, फडके प्रकाशन.

२. नागतोडे किरण (२०००). मूल्य शिक्षण, नागपूर, विद्या प्रकाशन.

३. लोटे रा. ज. (१९९४). समाजशास्त्र परिचय, नागपूर, पिंपळापूरे ॲन्ड कंपनी पब्लिशर्स

४. वंजारी शशी, देव वसुधा (२००८). उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, नागपूर, वि.सा. बुक्स

(216)

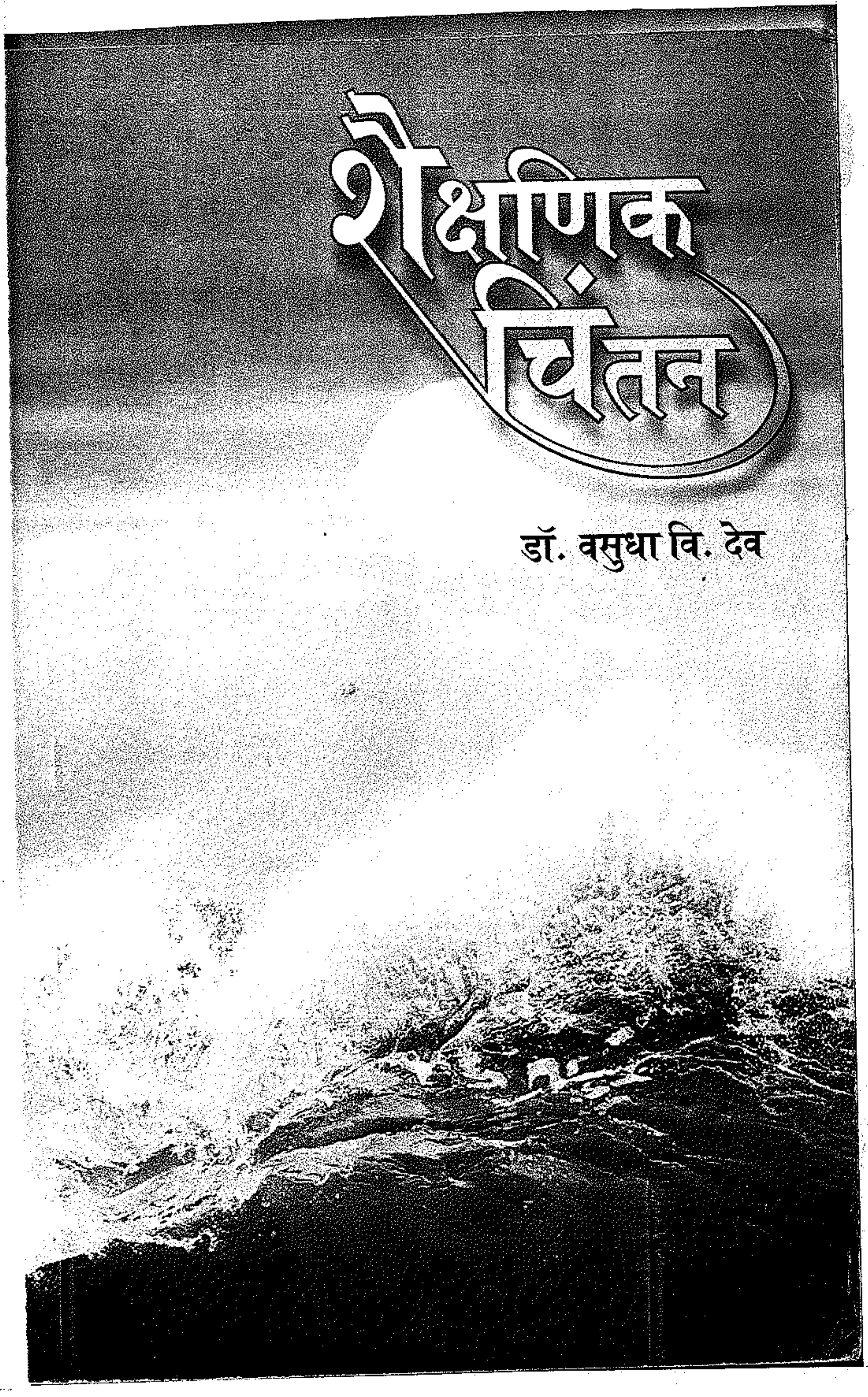
शैक्षणिक
चिंतन
डॉ. वसुधा वि. देव

- शैक्षणिक चिंतन
- **Shaikshanik Chintan**

- ©
  डॉ. वसुधा वि. देव
- Dr. Vasudha V. Deo

- **ISBN : 81-903849-7-x**

- **प्रकाशक**
  विनोद लोकरे
  विसा बुक्स
  'स्वागत', ५५ डागा ले आऊट,
  उत्तर अंबाझरी मार्ग,
  नागपूर-४४० ०३३
  फोन (०७१२) २२३४८२१

- आवृत्ती पहिली : २००७

- **अक्षर जुळवणी**
  मुद्रा,
  राम कुळकर्णी
  नागपूर

- **मुद्रक**
  रवि ऑफसेट,
  नागपूर

'शंभरी ओलांडतांना'

(एक आत्मकथन)

श्री. हनुमंतराव गो. जलतारे

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम।

शब्दांकन
सौ. वसुधा वि. देव - जलतारे

(217)

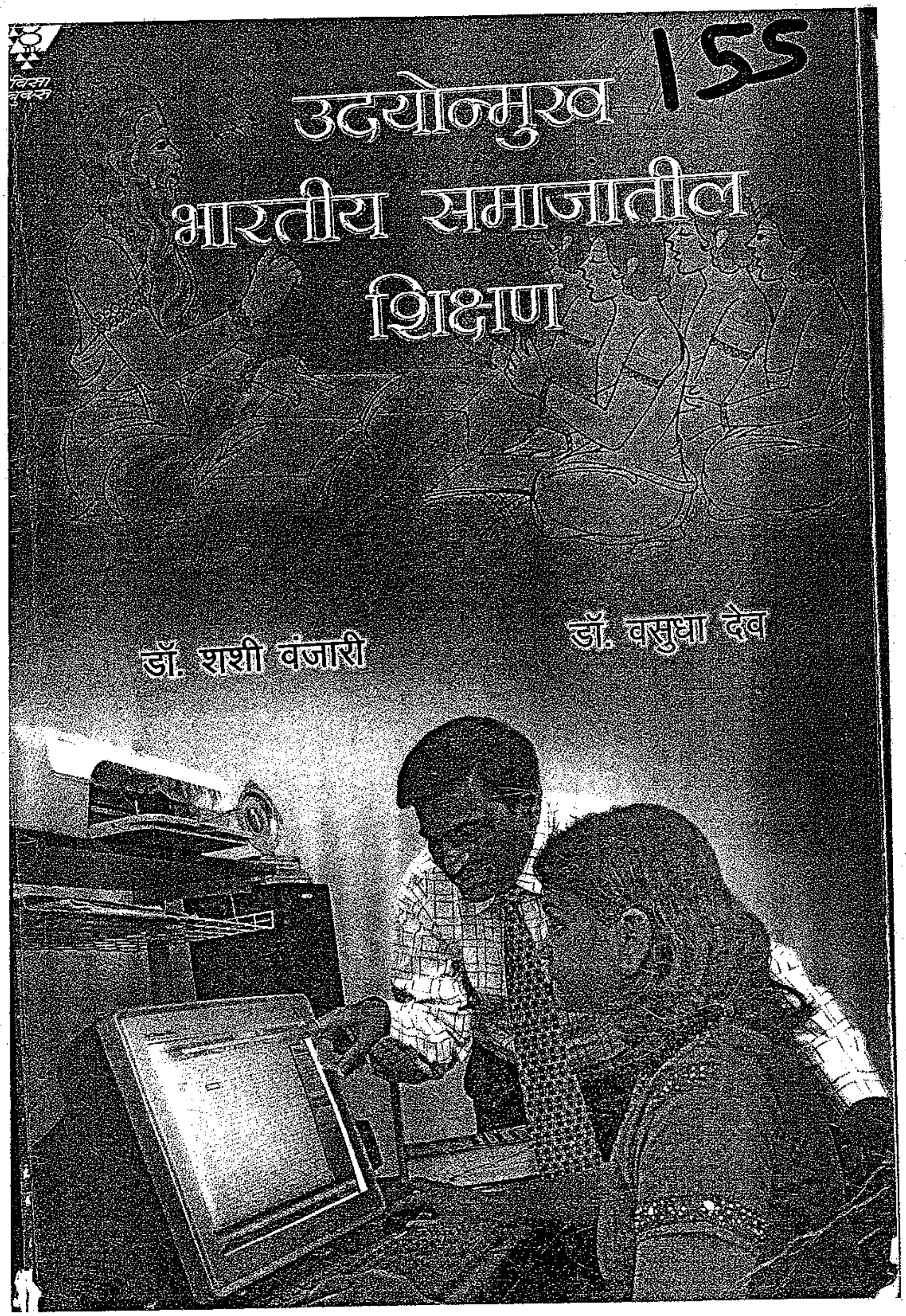
उदयोन्मुख
भारतीय समाजातील
शिक्षण
डॉ. शशी वंजारी
डॉ. वसुधा देव

■ उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण
डॉ. शशी वंजारी
डॉ. वसुधा देव

■ Udyonmukh Bhartiya Samajatil Shikshan
- Dr. Shashi Wanjari
- Dr. Vasudha Deo

■ © विनोद देव

■ **प्रकाशक :**
विनोद लोकरे
विसा बुक्स
'स्वागत' 55, डागा ले आऊट,
उत्तर अंबाझरी मार्ग,
नागपूर–440 033
मो. 9823287273

■ ISBN : 978-81-906172-1-5

■ प्रथम आवृत्ती : 18 जुलै 2008, गुरूपौर्णिमा

■ **मुद्रक :**
रेणुका प्रिंटर्स, नागपूर.

■ **अक्षर जुळवणी**
अल्फाबेट प्रिंटर्स
गिरीपेठ, नागपूर

शिक्षणोपनिषद्

(वेदाध्ययनाय प्रवर्तनाय)

डॉ. वसुधा विनोद देव

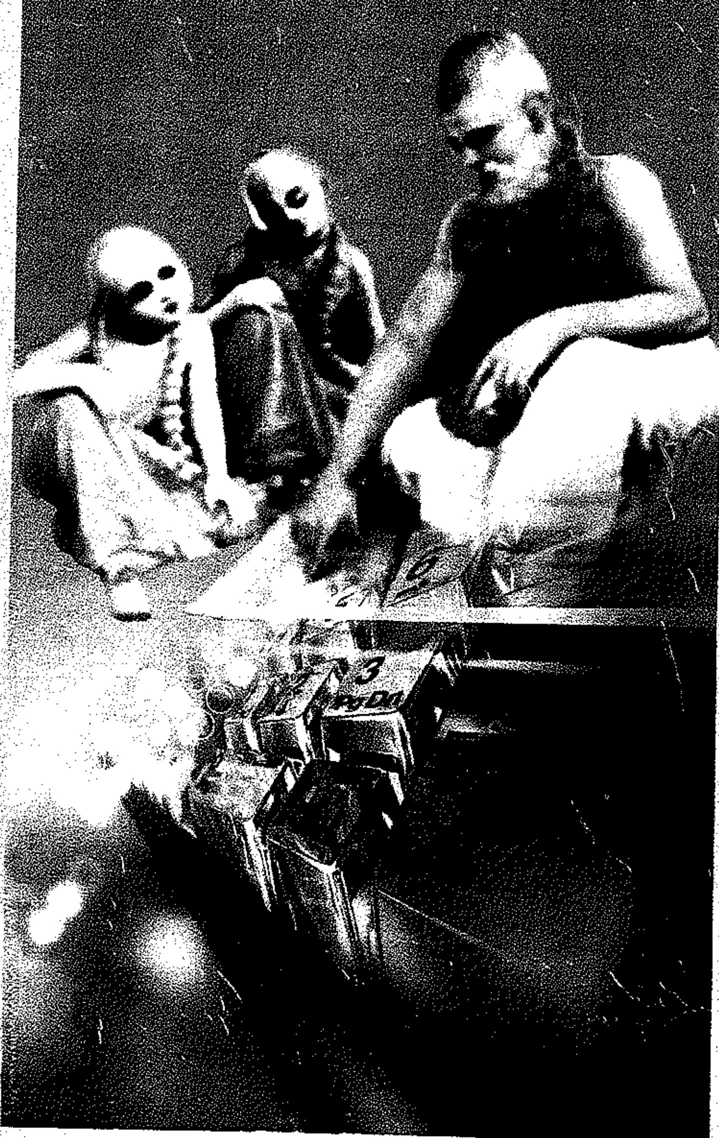

श्री मंगेश प्रकाशन
२३ नवी रामदासपेठ, नागपूर–४४० ०१०
फोन नं. : ०७१२-२४३७२७६

© श्री विनोद दत्तात्रय देव, अकोला
फोन : ९४२२९५९७६३

पहिली आवृत्ती २००९

ISBN No. 978-81-89904-47-0

किंमत रु. २००/- फक्त

टाईपसेटिंग :
हरसुलकर कॉम्प्युटर सेंटर
२३ नवी रामदासपेठ, नागपूर
मोबाइल : ९३७०१३८३७०

मुखपृष्ठ :
हरसुलकर ग्राफिक्स
मोबाइल : ९३७०१३८३७०

मुद्रक :
जयकृष्ण ऑफसेट,
गरोबा मैदान, नागपूर

२२३

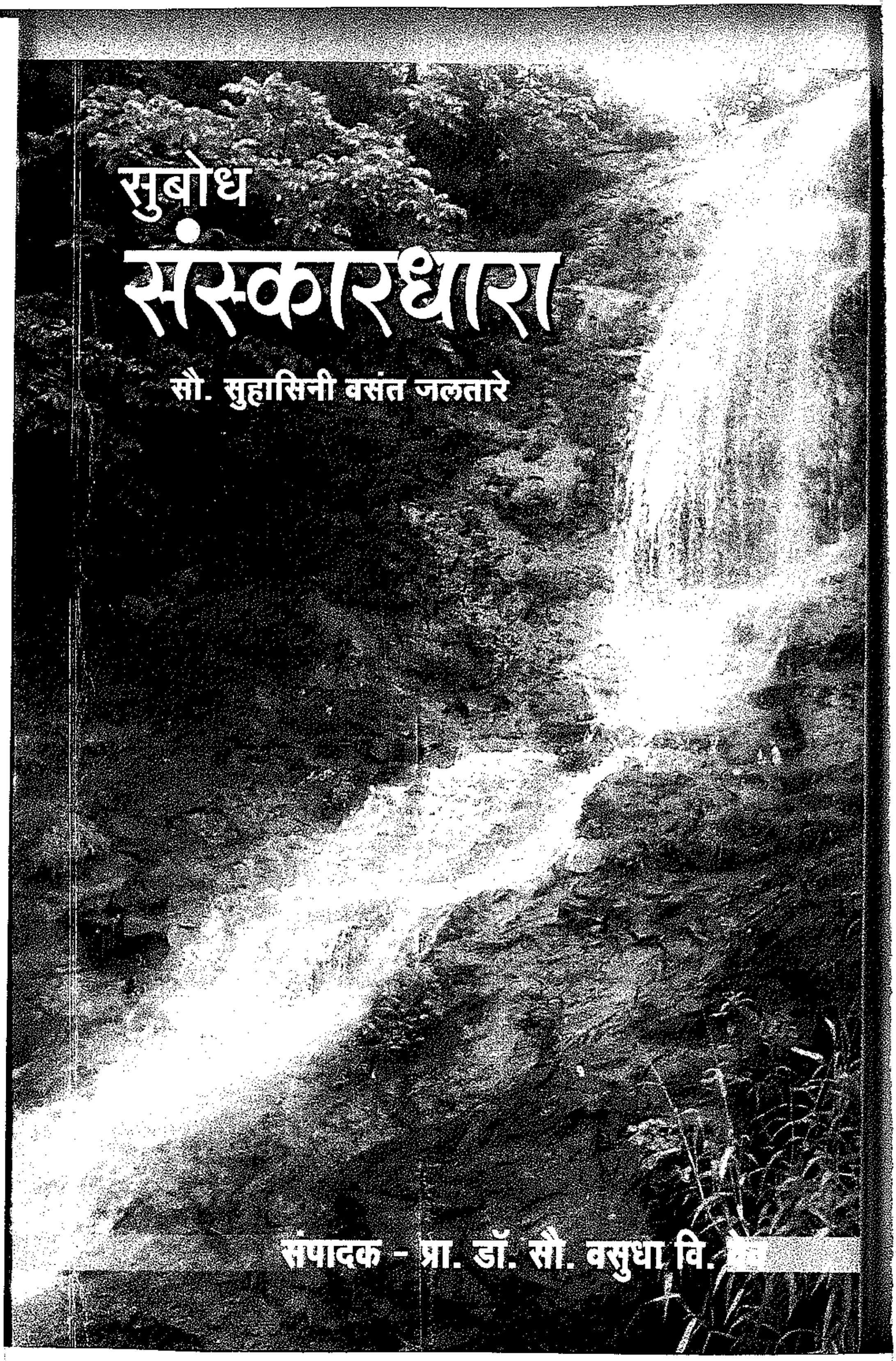
सुबोध
संस्कारधारा
सौ. सुहासिनी वसंत जलतारे
संपादक - प्रा. डॉ. सौ. वसुधा वि.

मूल्यशिक्षण

डॉ. वसुधा विनोद देव

राष्ट्रीय एकात्मता

सर्वधर्मसहिष्णुता

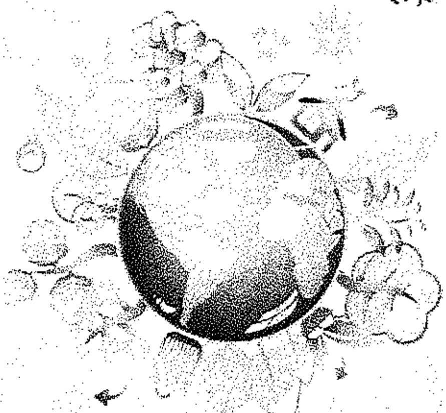

स्त्री-पुरुष समानता

श्रमप्रतिष्ठा

वैज्ञानिक दृष्टिकोन

सौजन्यशीलता

संवेदनशीलता

वक्तशीरपणा

नीटनेटकेपणा

पार्थ प्रकाशन, पुणे

ISBN : 978-81-930127-0-3

यु. जी. सी. च्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार लिहीलेले आणि महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या
डी.टी.एड., बी.एड. व एम.एड. च्या अभ्यासक्रमासाठी संदर्भ म्हणून उपयुक्त पुस्तक

मूल्यशिक्षण

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN : 978-81-930127-0-3

पार्थ प्रकाशन, पुणे.
305, चंद्रमा एल, डीएसके विश्व, धायरी,
पुणे–411041.

(२८)

ISBN : 978-81-930127-0-3

प्रकाशक : पार्थ प्रकाशन, पुणे.
305, चंद्रमा एल,
डीएसके विश्व, धायरी,
पुणे–411041.

© : श्री विनोद द. देव

आवृत्ती : पहिली, ऑक्टोबर, 2014.

मुखपृष्ठ : श्रीमती भोपळे वर्षाराणी

अक्षरजुळणी : श्री मोहन भोजपुरे,
ग्राफिक्स इंडिया, अकोला.

मुद्रक : रश्मी एंटरप्राइजेस
सी–42, डीएसके चिंतामणी,
शनिवार पेठ. पुणे.

मूल्य : रु. 150

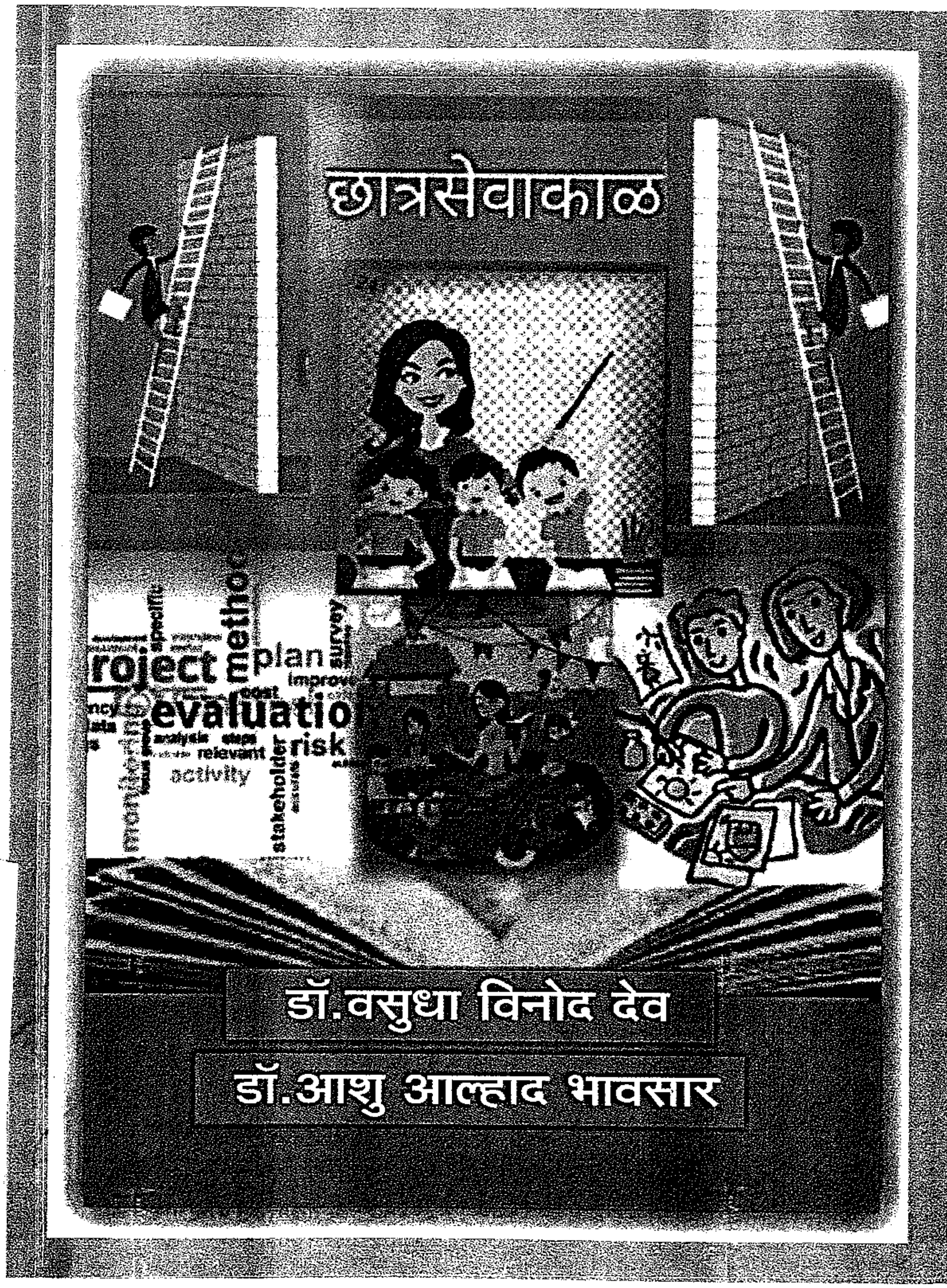
छात्रसेवाकाळ
plan
survey
evaluatio
risk
relevant
activity
stakeholder
डॉ.वसुधा विनोद देव
डॉ.आशु आल्हाद भावसार

बी.एड्. छात्रसेवाकाळ हस्तपुस्तीका

लेखक :

१) डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

२) डॉ. आशु आल्हाद भावसार, ०९४२३१४२६०७
१०१, आशीर्वाद अपार्टमेंट, दिवेकर चौक,
जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

© श्री विनोद द. देव - ९४२२९५९७६३
प्रा. आल्हाद भावसार - ९९२३७५७३६०

प्रकाशक :

श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमणध्वनी :- ०९४२२९२०२२५
आवृत्ती पहिली : दि. ३ जानेवारी २०१९

अक्षर रचना :

संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफिक्स, जठारपेठ, अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :

किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

(फक्त महाविद्यालयीन प्रशिक्षणार्थीसाठी व विनामूल्य वितरणासाठी)

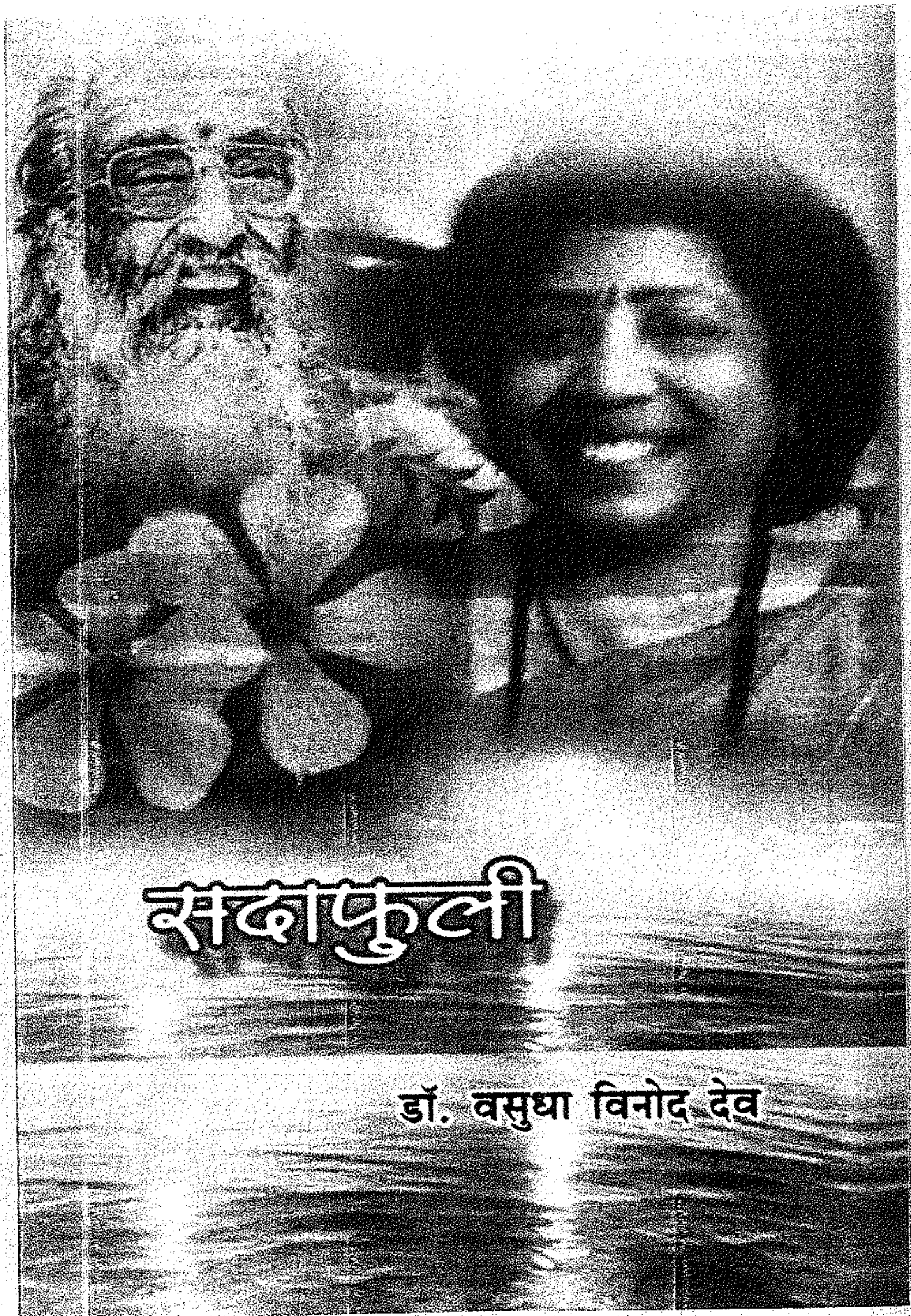
सदाफुली
डॉ. वसुधा विनोद देव

सदाफुली

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 32-978-93-84801-14-4

http//:www./chinmayasanskar.com

ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्रोत

http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३२, (ISBN : 32-978-93-84801-14-4)

सदाफुली

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२१५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२१५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२१९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

(२३९)

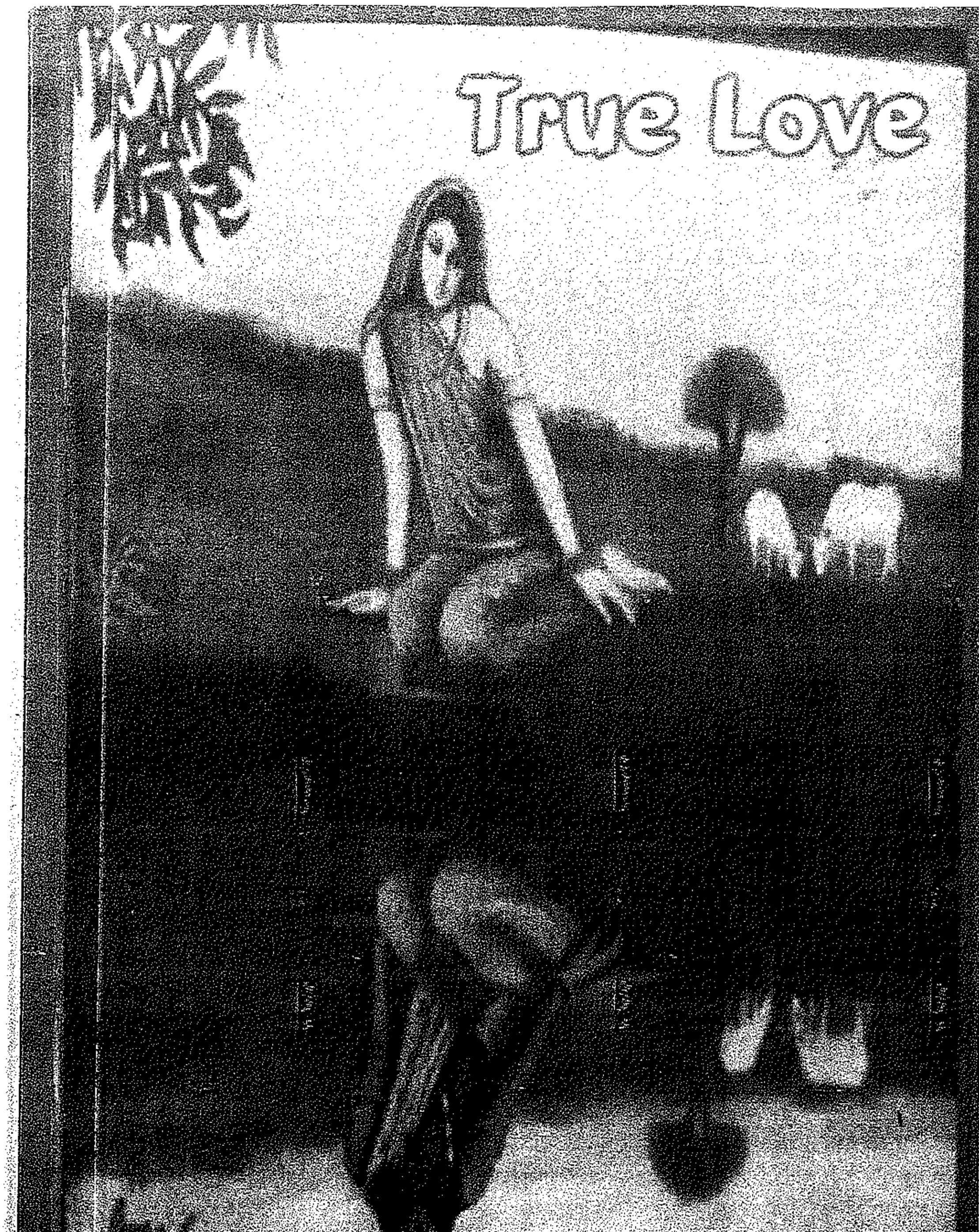
True Love
डॉ. वसुधा विनोद देव

TRUE LOVE

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 30-978-93-84801-12-0

http//:www./chinmayasanskar.com

ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत

http//:www./facebook.com/sadaphuli/

(२०५)

सुनंदा प्रकाशन क्र. ३०, (ISBN : 30-978-93-84801-12-0)

TRUE LOVE

ल्लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५१७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५१७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ, अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. ७५/-

(235)

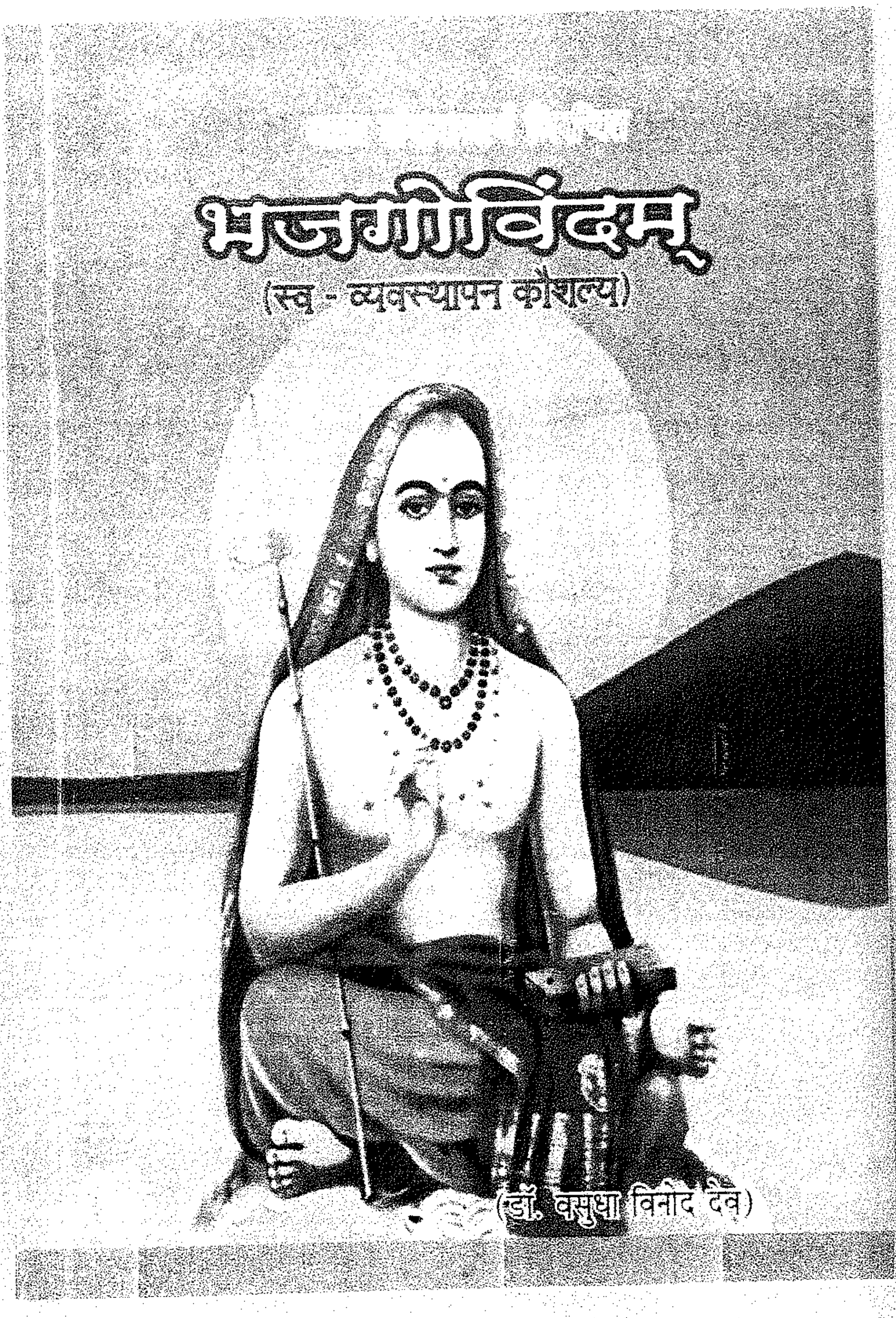

भजगोविंदम्
(स्व - व्यवस्थापन कौशल्य)
(डॉ. वसुधा विनोद देव)

स्व-व्यवस्थापन कौशल्य

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 29-978-93-84801-11-3

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

(237)

सुनंदा प्रकाशन क्रं. २१, (ISBN : 29-978-93-84801-11-3)

स्व-व्यवस्थापन कौशल्य

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३
(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

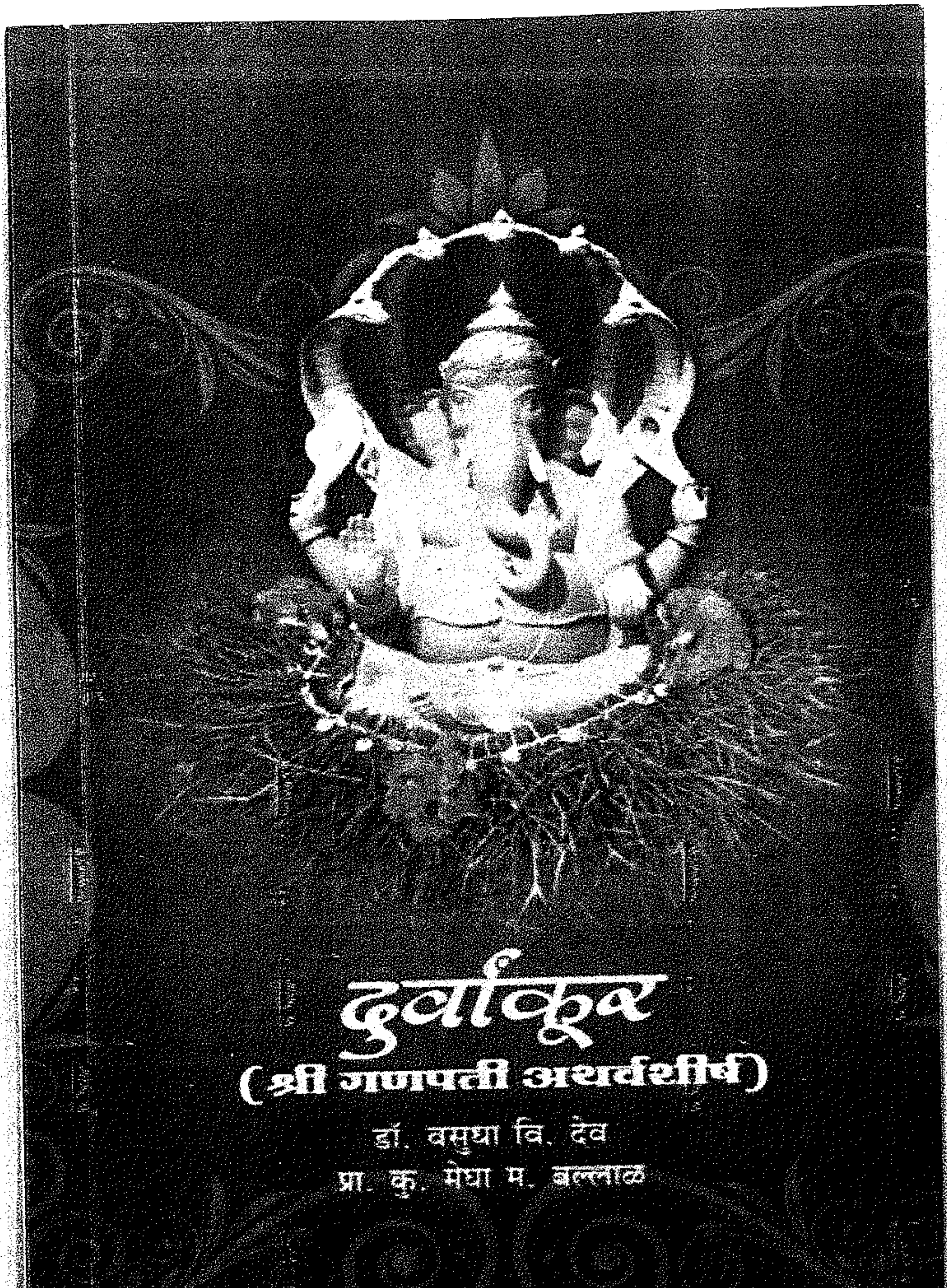
दुर्वांकुर
(श्री गणपती अथर्वशीर्ष)
डॉ. वसुधा वि. देव
प्रा. कु. मेघा म. बल्लाळ

दुर्वांकुर

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्र,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

प्रा. कु. मेघा म. बल्लाळ
सेवानिवृत्त प्राध्यापक

ISBN - 28-978-93-84801-10-6

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. २८, (ISBN - 28-978-93-84801-10-6)

दुर्वांकुर

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

२५१७

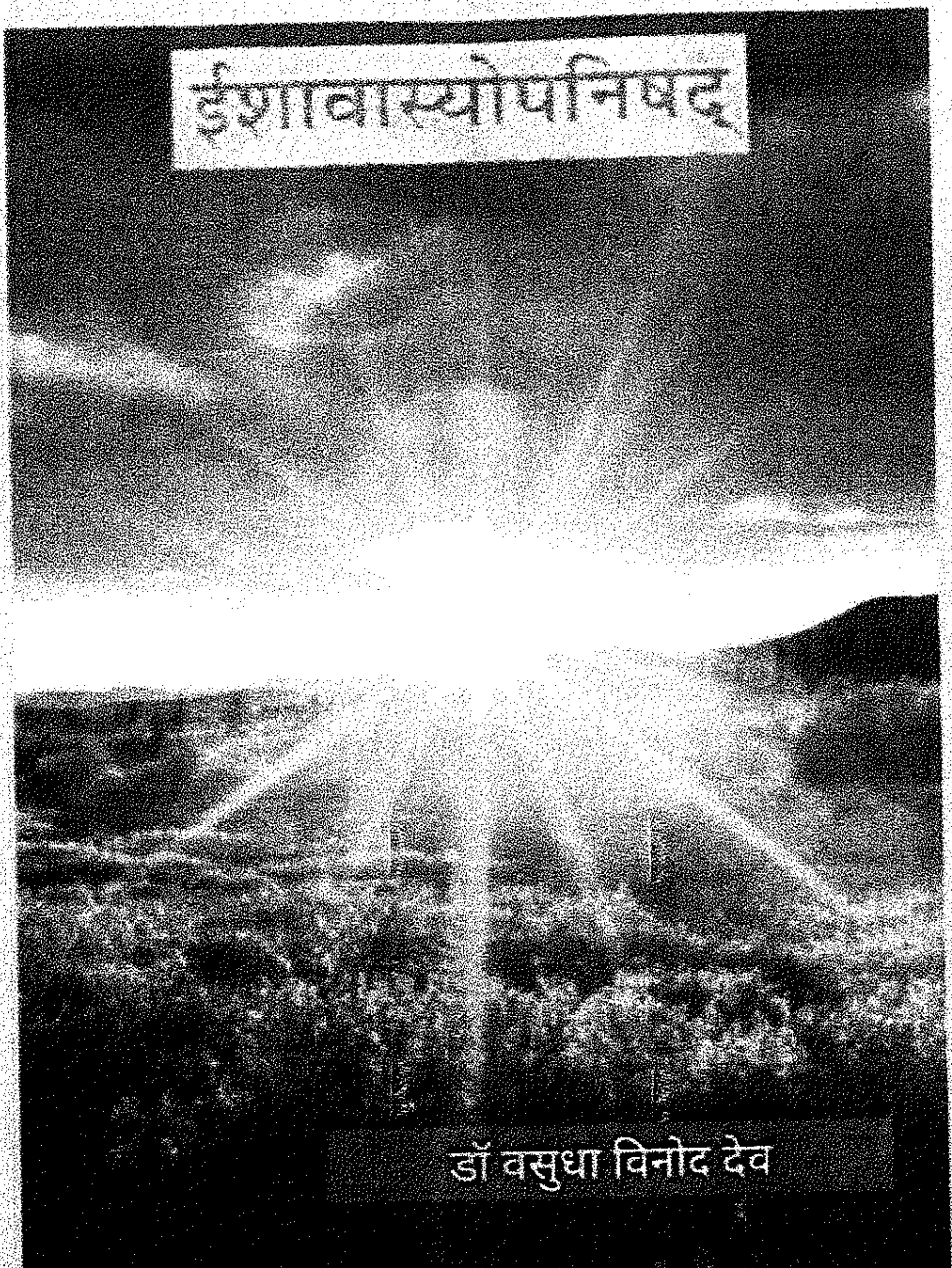
ईशावास्योपनिषद्
डॉ वसुधा विनोद देव

ईश उपनिषद्

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN : 33-978-93-8401-15-1

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

(248)

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३३, (ISBN : 33-978-93-8401-15-1)

ईश उपनिषद

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३
(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२१९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ, अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

(२५५)

Problem ? Shoot !!

डॉ. वसुधा विनोद देव

9850647992

Problem??? Shoot!!!

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN : 31-978-93-84801-13-7

http//:www./chinmayasanskar.com

ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत

http//:www./facebook.com/sadaphuli/

(२६८)

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३१, (ISBN : 31-978-93-84801-13-7)

Problem?? Shoot!!

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३
(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

(२४७)

EDUCATION FOR WORLD PEACE

The research in the field of peace education is [illegible] institutions and some of the key concerns identified [illegible] at school and personal levels.

While the whole world is developing in to an organized [illegible] education should encompass the highly skewed definition [illegible] today is suffering more as a consequence of the [illegible] suffering due to hunger, denial of human rights, [illegible] environmental degradation.

This broadening of concern amongst the [illegible] has led to broader definition and workability of [illegible]

Contents:– Reasons for a Philosophy of Peace Education; [illegible] Content of Peace Education in Schools; Peace Education: [illegible] Peace Education for All; Suggestive Activities in Promoting [illegible] Education in Present Era for World Peace; Peace Education in [illegible] Relevance of Peace Education in this Era of LPG (Liberalisation [illegible] Globalisation for Combating Social Evils; Methods for Imparting [illegible] Schools; Peace Education in Schools: A Need; The Role of [illegible] Conflict; Choosing the Way of Peace Rather than Violence; [illegible] Peace during the Present Scenario; Peace Education as a Means [illegible] Current State of Peace Education: the Global Scenario; [illegible] Educational Institutions; A Need [illegible] Environmental Ethic and the Culture of [illegible] Education; Environmental Education [illegible] Education: Issues and Policies; Establishing [illegible] Attainment of World Peace through Practices of [illegible] Value-based Education: Looking for Objective Solutions; [illegible] Yoga: Need of the Day; Relevance of Higher Education for Peace; [illegible] for Peace Education; Human Rights Education for [illegible] Lets Know Peace Education; Education for Attainment of World [illegible] Child Rights in Schools—A Way to Develop Peace; [illegible] A Need of Present Era; Role of Teacher Education for Promoting [illegible]

THE EDITOR

Dr. Shireesh Pal Singh was [illegible] Education from Chaudhary Charan Singh University [illegible] Education. He has got gold medal [illegible] from HNB Garhwal university. [illegible] Presently he is working as a lecturer [illegible] He has to his credit four books and [illegible] in journals of national and international [illegible]

D P H

DISCOVERY PUBLISHING HOUSE PVT. LTD.

4831/24, Ansari Road, Darya Ganj

New Delhi–110002 (India)

Phone: 23279245,43764432, Fax: [illegible]

E-mail: info@discoverypublishinggroup[illegible]

discoverypublishinghouse@gmail.com

parul.wasan@gmail.com

EDUCATION FOR WORLD PEACE

SHIREESH PAL SINGH

EDUCATION FOR WORLD PEACE

Edited by

Dr. Shireesh Pal Singh

Department of Education

Sri Guru Ram Rai P.G. College

Dehradun

(249)

DPH

DISCOVERY PUBLISHING HOUSE PVT. LTD.

NEW DELHI-110 002

Contents

Foreword

Preface

1. Reasons for a Philosophy of Peace Education 1
2. Need, Curriculum and Content of Peace Education in Schools 13
3. Peace Education : A New Approach in Education 25
4. Peace Education for All 39
5. Suggestive Activities in Promoting Peace Education . 51
6. Peace Education in Present Era for World Peace 70
7. Peace Education in this Era of Globalisation 79
8. Relevance of Peace Education in this Era of LPG (Libealisation, Privatisation and Globalisation for Combating Social Evils 103
9. Methods for Imparting Peace Education in Schools .. 115
10. Peace Education in Schools : A Need 128
11. The Role of Peace Education in Preventing Conflict 133
12. Choosing the Way of Peace Rather than Violence 142
13. Educating Ourselves for Peace during the Present Scenario 150
14. Peace Education as a Means of Value-based Society 161
15. Current State of Peace Education the Global Scenario 169
16. Peace Education through Educational Institutions : A Need to Integrate for Fresh Learning Experiences .. 181
17. Environmental Ethic and the Culture of Peace : An Integrated Approach to Peace Education 195
18. Environmental Education Curriculum Towards Enriching Peace Education : Issues and Policies 209

(250)

19. Establishing Peace on the Pillars of Join Philosophy 216
20. Attainment of World Peace through Practice of Buddhism 226
21. Towards the Revival of Value-based Education : Looking for Objective Solutions 245
22. Peace Education through Yoga : Need of the Day 254
23. Relevance of Higher Education for Peace 268
24. Teacher Preparation for Peace Education 278
25. Human Rights Education for Approaching Peace in Society 298
26. Lets Know Peace Education 306
27. Education for Attainment of World Peace 311
28. Protection of Child Rights in Schools—A Way to Develop Peace Environment 326
29. Culture of Peace—A Need of Present Era 334
30. Role of Teacher Education for Promoting Culture of Peace 340
Index 353

CHAPTER 1

Reasons for a Philosophy of Peace Education

*Dr. Shireesh Pal Singh
**Dr. Kamla Kant Yadav

Introduction

Perhaps peace education thinkers think peace can be taught like war is taught, but the reality is that neither war nor peace can be taught since they are learning concepts. Violence and war are products of the mis-education of a privileged minority and the non-education of a poor majority in many parts of the world.

Currently, peace education is rarely practiced in the educational institutions of undemocratic nation-states, and even where there are democracies, its implementation is limited. It is a positive sign that peace education thinkers may correct, amend or set right the true nature of peace education as a concept and adopt the right methodology of learning for peace education rather than focussing excessively on pedagogy.

(251)

* Dr. Shireesh Pal Singh, born in 1962 and did his Master Degree in Botany and Education from Chaudhary Charan Singh University, Meerut. Followed by NET in Education.He has got gold medal in M.Ed. He was awarded Ph.D degree in Education from HNB Garhwal University. He is working as a teacher educator for the last 4 years. Presently he is working as a lecturer in education in S.G.R.R.(P.G.) College Dehradun.

** Dr. Kamala Kant Yadav had M.A. and B.Ed from Deen Dayal Uppadhyay, M.Ed from Maharshi Dayanand Sarswati University, Ajmer, M.Com and Ph.D (Education) from Bikaner University, Bikaneer and worked in Indian Air Force in the rank of Junior Warrant Officer and performed the various duty like Ops adjt, In charge training. He worked two years as lecturer in education in Jawahar Vidyapeeth Teacher's Training College Knore, Udaipur (Raj). Presently he is working in Kendriya Vidyalaya, Dibrugarh as primary teacher.

CHAPTER 30

Role of Teacher Education for Promoting Culture of Peace

*Dr. Vasudha Vinod Deo

The concept of Peace Education and Teacher Education are specifically mentioned in the National Curriculum Framework 2005 (NCP) document. Today the issue of education for peace is being discussed globally. Betty Reardon has stated that Peace Education could provide knowledge applicable to the problem of reforming and reconstruction of the present conflicting and violent human society to make peaceful infield and violence force. Thus education has to decide upon its goals. Education should be a media through which to create integrated and spiritual human being because children today are the citizens of tomorrow. According to Indian view, contribution the development of peace culture and its contribution in world culture is vitally important. Thus spiritual education and coexistence should be given an important place in education. Unless a human being experiences peace of inner mind it can not be reflected in his conduct. Education for Peace emphasises the mind and intellect to shape inner personality. Education should lead to establishment of eternal peace. Education for Peace is a branch of knowledge through which development of peace culture should be the only goal. Indian philosophy, literature of the Saints and thoughts of the philosophers can contribute largely in this respect. Love at the level of Mind, Knowledge at the level of Intellect and Empowerment at the level of Spirit make the human personality a balanced one which in turn established peace in the society. Teacher

* Government College of Education, Akola, Maharashtra.

Education is also very important as he is the backbone of the education system. He is Philosopher, Guide and Facilitator. A teacher is not a knowledge giving machine or recorder. Swami Chinmayanand says, 'only a teacher can supply a clear vision.' The value of 'working as a team, serving as a preacher and nourishing the culture' has to be imbibed through teacher education. A teacher should be an ideal example of 'pure living'. Thus we have to bring about some changes in Teacher Education. The quality of any education system cannot higher than the quality of the teachers in the system.

The existing education system has led to human development but it has failed to bring about development of humanity. The education has certainly fulfilling the present necessities but what about the eternal needs? How can they be fulfilled? Who is responsible for all these things? Individual? society? Government or education? politics or socialism? All these are debatable subjects.

The Indian culture is ancient while the Indian spiritualism is eternal. If a peaceful human being is to be created through education, we have to create a medium of peaceful culture. Hence we need to inculcate spiritual values. Today we find inculcation of material prosperity but spiritual values are not noticed. Have we lost the ancient goals, values, culture and spiritualism in the quest of modernism?

A teacher has a vital place in education system. He is backbone of the educational system. His role is of integrated human builder. Through training it is emphasised that Knowledge, Skill and Attitude are imbibed in the teacher. The more the foundation strong, the more is the strength of the system. If the teachers have to play the role of human builder, they should command respect from the students. A teacher is not a knowledge giving machine or recorder. Swami Chinmayanand says, 'only a teacher can supply a clear vision.' We have to impart training which in turn will enable the teacher to imbibe peace. Hence some contexts are to be considered which can prove pilot in designing teacher education programmes.

(252)

1. The global context of teacher education : *'Satyam, Shivam, Sundaram' i.e.* Truth, Purity and Beauty are the basic values of life. Belief in God is the knowledge of Truth. Science has made our life beautiful but we have to behave scientifically according to our religion. We have to follow religion with faith in God. This faith in God provides knowledge to human race. These help us to maintain the balance of the world. It is through this medium that we can inculcate values in human mind. Education is the powerful medium to bring these to us. Hence these have to included in the realm of teacher education.

2. The national context of teacher education and globalisation : The function of education is to inculcate values in human mind. Education is the powerful medium to make human beings strong. We have to mould a generation through education which will believe in Indian way of life. Hence first of all we have to produce teachers who are inspired by the spirit of nationalism. A nation is not just a geographical region, but a group of people who have it is common traditions, values, standardised ways, and spiritualism and unitedly believe in progress. The philosophy of the nation is the spirit of the nation. The nations self realisation, its spirit and its spiritualism is the self-realisation of India. If we want to see the internal aspects of India we have to revive the Indian spiritualism. Swami Vivekanand has said this. Hence we have to believe in spiritualism as the basis of education. The objective of teacher education should be to determine the proper direction of education system. This national viewpoint can only create globalisation.

3. Social context : We need education which will ignite the inner energy. Every national society has within its a developmental inner energy which has to be given proper direction and ignition. This is in fact the objective of education. Maximum good of maximum people is the basis of education.

Like a person every society has its own personality which is reflected in the national goals.

4. The individual context of teacher education : According to a definition of education, the all round development of a personality is education. A person's personality is multifaceted . The following diagram explains this:

soule

Intellect

Mind

Body

Multi-faceted personality of human being

The realisation of the inner spirit leads to its extension and expansion. It is the effort of human being to achieve the completeness and to become complete. This journey begins from self and ends with the achievement of global personality. Hence we require education to shape the individual personality leading to a global one This is the goal of education in its true sense.

5. The quality context : The source of education has to reach every person. For this we need quality education because basically everyone expects to get qualitative education. All the elements included in teacher education have the context of quality. Through the medium of teacher education we should produce teachers who are completely filled with the feeling of extreme peace. Hence it should be an endeavour of the teachers to participate in the process so as to acquire this peace of mind. In realisation of the source of inner peace, its knowledge and creation of new generation with the help of this knowledge and capacities, lies the test of quality. Only material resources and result cannot be its test but the knowledge and skills to be imparted to teachers in teacher training programmes. It lies similarly in the choice of subjects and activities decided upon to create the required capabilities. The indicators of choosing a subject area will be the national, social and spiritual context of the subject. The application of the course book, syllabus, curriculum and co-curricular

activities will be based on these indicators. The quality of teacher education is related with the quality of all the other aspects of life. Again the context of quality is not confined only to the education system but it also touches the principles of human mind and intellect.

These contexts are important at the foundation level of education system. Considering all these aspects we come to the conclusion to find out the exact goals and aims of teacher education. Many questions like which subjects should be included in teacher education, what should be the duration of teacher education programme arise in our mind.

Goals of Teacher Education

Swami Chinmayanand has stated the following qualities to be developed among teachers through the teacher training programme:

1. The practice of what is right and proper as indicated in the scriptures.
2. Living the ideals that have been intellectually comprehended during the status.
3. A spirit of self sacrifice.
4. Control of Sense.
5. Tranquility of mind.
6. Practice of concentration.
7. Doing one's duty towards the humanity.

The development of the above mentioned qualities in teachers is tour primary concern in teacher education. The role of the teacher is also important in this process, hence the teachers should also possess some qualities like:

1. Working as a team;
2. Serving as a preacher; and
3. Nourishing the culture.

It is also needed to develop the following viewpoints in the teachers during training programmes:

1. The teachers' role should be: To give, To sure and To share knowledge;
2. Real education means transformation of knowledge into wisdom;
3. There should be coordination between our knowledge and actions;
4. It is not enough to give factual knowledge or wondrous theory to the young generation, it is our commitment to make them familiar with the ideals of human life;
5. Education means enrichment of character;
6. A good teacher will not be just an instructor, he will be a philosopher guide;
7. It is necessary that the teacher education programme would have the ability to understand Indian culture, values and philosophy;
8. It is necessary to develop the values of global thinking through teacher education;
9. Teacher education should lead to total knowledge of personality development;
10. The spirit of the teacher education should be to make aware of national, cultural, religious, global viewpoints;
11. There should be a feeling of devotion to the profession;
12. A teacher should become creative and innovative through education;
13. The should be coordinative look out towards religion and science;
14. There should be development regarding the study of religion and spiritualism in the learner teacher;
15. Taking into consideration that the present era is one of science and technology, we have to produce Knowledge Master and Wisdom Master;
16. A teaching personality should emerge from the teacher training.

(259)

Development of teaching personality should be the goal of teacher education. Following are some of the elements that should find place in the teacher development.

1. Formation of beliefs : Teacher education should produce committed teachers. Following are the factors that indicate this commitment :

(*i*) commitment to Knowledge
(*ii*) commitment to Religion
(*iii*) commitment to Spiritualism
(*iv*) commitment to Nations
(*v*) commitment to Society
(*vi*) commitment to Students
(*vii*) commitment to Nature
(*viii*) commitment to Character
(*ix*) commitment to Values
(*x*) commitment to Peace

2. Development of Perceptions

(*i*) Multifaceted character of a person
(*ii*) Relation between Man and World
(*iii*) Co-relation between Man and the Society
(*iv*) Balance in Physical, Spiritual and Social life
(*v*) National character
(*vi*) National devotion
(*vii*) National integration
(*viii*) Decision-making
(*ix*) Character
(*x*) Global perception

Viewpoints: Teacher education should bring about the following viewpoints in the teacher:

1. Loyalty to Nation and National Integration : A nation is not just living together of human community in a specific geographical region. Common goals, higher education and sharing a common will to progress which lives on a common region are a nation. This is the core of value education. Loyalty towards goal is an inspiration to work. Commitment is a power which creates inspiring environment. Human intellect is usually honest to these feelings hence it is our primary concern that a teacher should be devoted to his nation.

2. Love of discipline : A teacher should love discipline. He should be complete in Self discipline. The outward discipline should turn into inner discipline. Self discipline is nothing but the devotion to one's aims, dedication, social service, purity of heart, development of culture, self-education etc. This self discipline gives an organised personality to the teacher. Self discipline should be on physical, intellectual and emotional level.

3. Character : To put it simply character is organisation of good habits. Good habits depend on the frequency of good behaviour. Good habits also depend on positive thinking. A teacher can organise good thoughts through education.

4. Leadership quality : A teacher leads a society. It will not be wrong to say that an identity of any nation is through a teacher. The society follows only a teacher. Similarly students also draw heavily on their teachers. A teacher needs to have vision. In order to revive the society the teacher needs to have divine qualities within him. He also needs a balanced outlook.

5. Acceptance of novel ideas : Education makes the teacher knowledge master as well as wisdom master. He should develop the spirit of acceptance of advanced science and technology. Our country is father of advanced technological knowledge. To accept these things and to be able to learn and apply them in life, the teacher needs to be positive in his attitude.

3. Developing skills : 1. *Teaching skill* : We have to keep balance between the old and new methods of teaching. The

(255)

teachers have to develop mastery over all the methods. Hence we use various activities during teacher training.

2. *Self-Mastery* : It is necessary for the teachers to develop mastery over self. We find competition in every walk of life today. The prime thought is how one establishes his mastery over others in any field. But how can one establishes his supremacy over the world unless he achieves mastery over his self? For mastery over the self we have to depend on knowledge and high values of life. Unless a teacher has these values in him, he can not transfer them to the next generation.

3. *Creativity* : Creativity has to be developed during teacher training. Today creativity is being discussed globally. The concept of creativity has been widely acknowledged by all. If a teacher can master the factors needed for creativity— intellect, knowledge, personality and environment – he will be enable to impart these into his students. Hence the teachers should be made aware of specific theories of teaching. These include the problem oriented, case studies, simulation, role play, action research, etc. A teacher can achieve the above mentioned goals but for that we have to restructure some of the subjects. The decision to include the subjects must follow careful discussion on their need and importance.

Teacher Education and Curriculum Indicator

The curriculum of teacher education should be theoretical as well as practical. The draft is precisely given below:

1. Draft list of subject's areas with reference to development

- Theoretical foundation of human personality
- Education of Peace
- Mind Management
- Education for eternal development
- Indian Psychology
- Science of Meditation
- Education of self-control

- Arts and handicrafts
- Child Psychology: Principles and Practice

2. Draft of co-related areas : We can enlist some subjects with reference to co-related areas:

- The spiritual foundation of man
- The spiritual foundation of society
- Environment education
- Spiritual foundation of nature
- Education of co-existence
- Education of the rules of existence
- Culture and education

3. Draft of national education : We can suggest some areas for development of nationalism:

- Education for accountability
- Education for citizenship
- History of Education
- Literature of the Saints and Education
- Great educationists
- Universal Philosophy and Education

4. Draft of Religious Education : We can include the following areas under this:

- Education of Co-existence,
- Education of different religions,
- Spiritual Education and Practice,
- Meditation, Yoga, Japyoga.
- Education of Law of Being

5. In order to relate to the new era of scientific advancement we can include these subjects in the syllabus. History of Educational Management and New Trends in Education can be added.

(256)

Teaching Methods : Today under this we teach different methods of teaching, models of teaching, content-cum methodology, etc. These can be retained. In addition to these we can have the following areas:

1. Anti-lust method
2. Self-observation Method
3. Thinking Method
4. Cause-effect Method

The above mentioned methods have been recommended in Upanishads. A teaches has to be skilled to learn these subjects. Only these lead to developing ability to create the knowledge.

Evaluation scheme : following aspects should have place in the evaluation in teacher education:

1. Original thinking; and
2. Independent judgment

Different tools of evaluation have to be developed. Instead of emphasis on examination, focus should be on free expression of thoughts and ideas. The evaluation should be three tire :

1. Evaluation by the teachers;
2. Evaluation by the self in the presence of experts; and
3. Evaluation by co-learners.

Evaluation has to be qualitative as well as quantitative. These have to be prepared.

The draft of syllabus of teacher education is suggested here. Based on these lines a thorough syllabus can be designed. This is demand of the times.

REFERENCES

1. Editor (2001). *Sparks From the Fire.* Mumbai : Central Chinmaya Mission Trust.

2. *Ibid.*, (2006).
3. *The Essential Teacher.* Mumbai : Central Chinmaya Mission Trust *Ibid.*, (2006). *The Source of Inspiration.* Mumbai : Central Chinmaya Mission Trust :
    1. Swami Chinmayanand (2005). *Think Again.* Mumbai : C.C.M.T.
    2. Swami Chinmayanand (2002). *As I Think.* Mumbai : C.C.M.T.
    3. *Ibid.*, (2007). *Gitas Words of Guidance.* Mumbai : C.C.M.T.
    4. *Ibid.*, (2006). *Know What You Have.* Mumbai : C.C.M.T.
    5. *Ibid.*, (2006). *The Art of Living.* Mumbai : C.C.M.T.
    6. *Ibid.*, (1995). *Source of Joy.* Mumbai : C.C.M.T.
    7. *Ibid.*, (2004). *Art of Man Making.* Mumbai : C.C.M.T.
    9. *Ibid.*, (1997). *Planet in Crisis Actress to United Nations.* Mumbai : C.C.M.T.
    10. *Ibid.*, (2001). *Future of Country.* Mumbai : C.C.M.T.
    11. Swami (2004). *Right Thinking.* Mumbai : C.C.M.T. Tejomayananda.

Marathi Books

1. Deo Vasudha (2006) Shaikshanik Chintan-Nagpur, Visa Books.
2. Deo Vasudha (2009)—Chinmaya Shikshanopnishad-Nagpur, Mangesh Prakashan.
3. Wanjari Shashi Deo Vasudha (2007)—Udayonmukh Bhartiya Samajatil Shikshan—Nagpur, Visa Books.

(257)

महाराष्ट्र शासन

सत्यमेव जयते

विद्यापीठ अनुदान आयोगव्दारा प्रायोजित

राज्यस्तरीय चर्चासत्र

दिनांक २० व २१ ऑक्टोबर २०१०

शाश्वत विकासाकरिता शिक्षण

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

महाराष्ट्र शासन

सत्यमेव जयते

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

विद्यापीठ अनुदान आयोगाव्दारा प्रायोजित

राज्यस्तरीय चर्चासत्र

दिनांक २० व २१ आक्टोबर २०१०

शाश्वत विकासाकरिता शिक्षण

॥ संपादकीय ॥

शिक्षणातून मानवाचा शाश्वत विकास व्हायला हवा हा विचार आता जागतिक स्तरावर रूढ झाला आहे. United Nation Decade Of Education For Sustainable Development (ESD) २००५-२०१४ चे ध्येय आहे, " To integrate the principle values and practices of Sustainable Development into all aspect of Education and learning.'' शाश्वत भविष्याच्या निर्मितीसाठी ह्याला आपण Education of New Man असेही म्हणू शकु असा मानव ज्याची विचारक्षमता व विचारप्रक्रिया पोषक आहे. ज्याचा दृष्टीकोन एकात्मिक आणि वैश्विक आहे. सांस्कृतिक शाश्वततेचे अधिष्ठान ज्याला लाभले आहे सखोल मूल्य व नैतिकता त्याला प्राप्त झाली आहे जो वैश्विक जबाबदारी पेलण्यास समर्थ आहे. Sustainable Development ची परिभाषा करतांना Bruntland Commission ने विधान केले की," Sustainable Development is development which meets the need of present without comperamising the ability of Future generation to meet their own need." शिक्षणातून आता हा विचार करण्याची आवश्यकता आहे, ज्ञान कौशल्य मूल्य दृष्टीकोन, संस्कृती समाज, अध्ययन हे शाश्वत विकासाचे मुख्य घटक आहेत आणि म्हणूनच शाश्वत विकासाचे वैश्विक निकष अथवा Model नाही प्रत्येक देशाने आपल्याला अनुकूल असा ह्या संकल्पनेचा विचार करणे ही काळाची गरज आहे. ह्या दृष्टीकोनातून उच्च शिक्षणाला आणि शिक्षक शिक्षणाला ह्याबाबत सकारात्मक पाऊल उचलण्यातील एक महत्वाचे योगदान म्हणजेच प्रस्तुत चर्चासत्राचे आयोजन विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानीत '' शाश्वत विकासाकरिता शिक्षण'' (Education For Sustainable Development) ह्या चर्चासत्राच्या आयोजन नियोजन व संयोजनात ज्यांचे सहकार्य लाभले त्यांच्याप्रती मी हार्दिक ऋण व्यक्त करते.

डॉ. सौ. वसुधा वि. देव

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA (C.T.E.)

NACC RE-AC

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

Chinmaya Birth Centenary Celebration

CHINTANAM

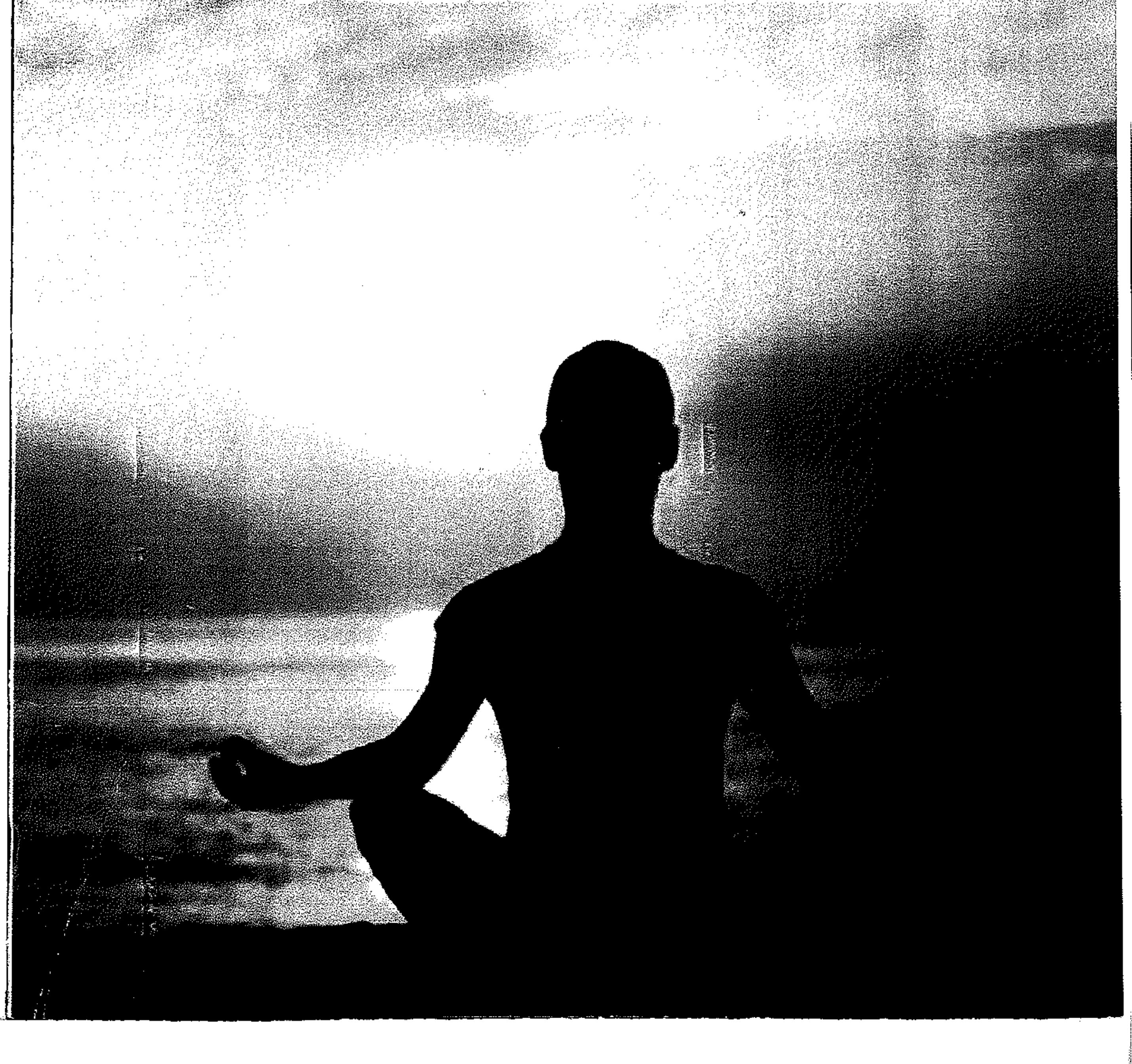

ISBN 978-9384801-01-4

CHINMAYA BIRTH CENTENARY CELEBRATION

BY

H.H. Swami Chinmayananda Studies Centre. Akola

Govt. College of Education (CTE) Akola

'CHINTANAM'

Sunanda Publication, Akola (M.S.)

Mr. Manish Shantaram Bute

(262)

Editorial Board

Chief Editor

(Dr. Sunanda Rodge)
Principal
Govt. College of Education, Akola

Editor

Dr.Asha M Dharaskar (Bhavsar)
Conference coordinator
Asst. Proffesor

Co-Editor

Dr.Vasudha Vinod Deo
Centre Coordinator
Associate Proffesor

(263)

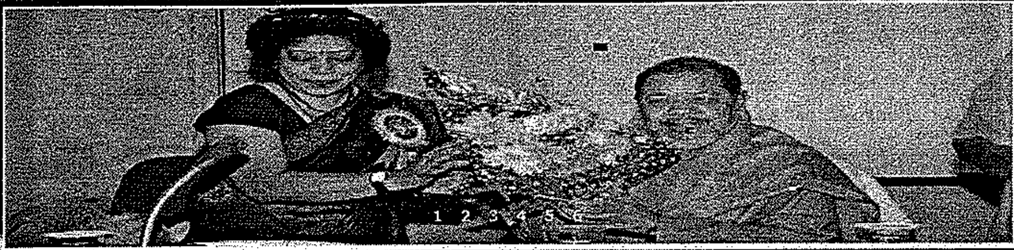

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, **Dr. Vasudha V. Deo** am extremely delighted to present the prospectus of ♦Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA♦ and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. ♦Sa VidyaYaVimuktaye♦ is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji♦s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

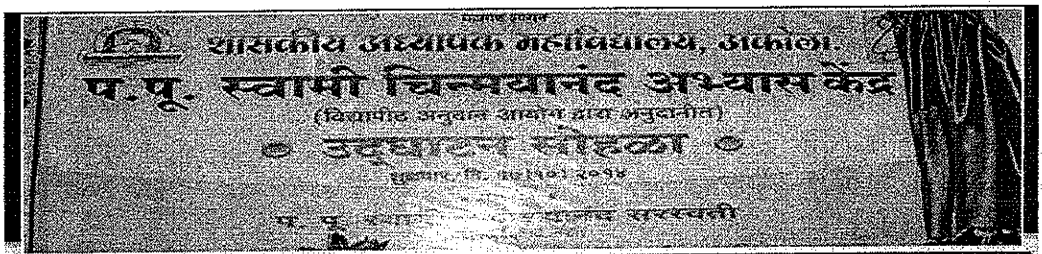

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of ♦Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA♦ and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. ♦Sa VidyaYaVimuktaye♦ is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji♦s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only.♦No Transfusion of idea only Transformation♦.This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge. In the service of lord.

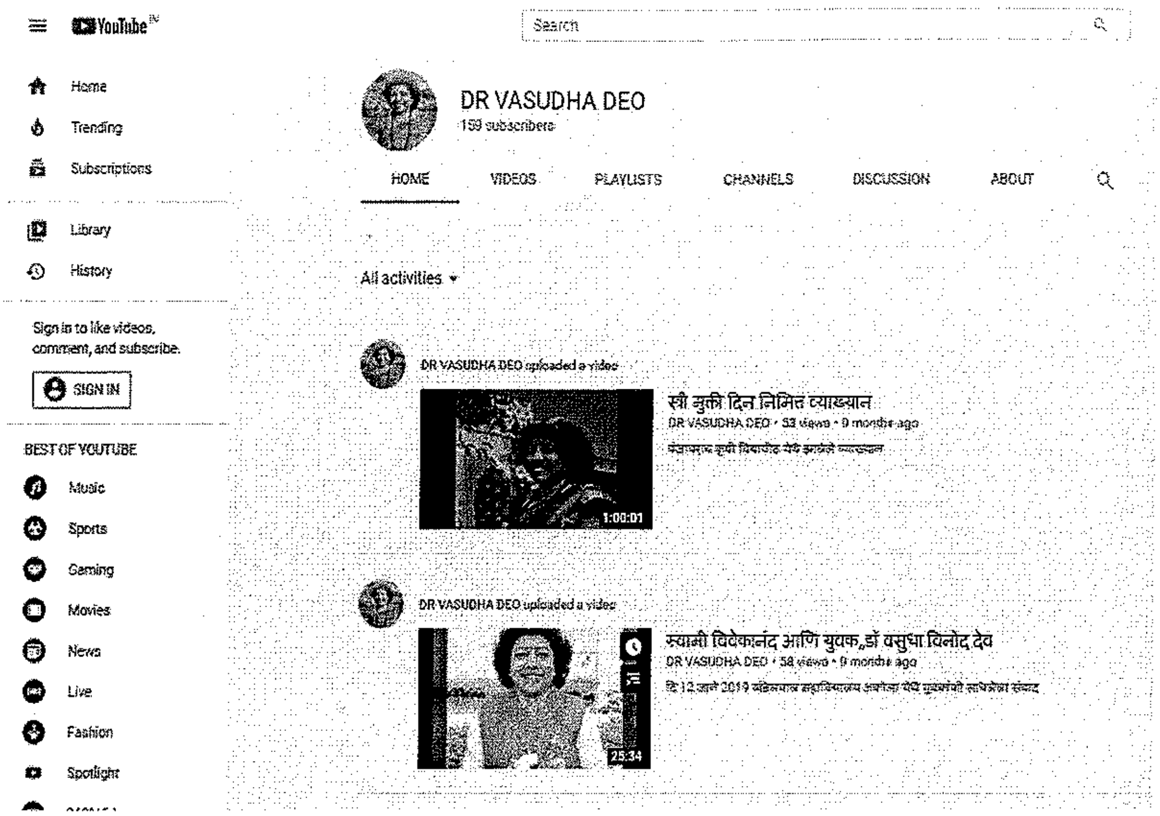
YouTube
Search
Home
Trending
Subscriptions
Library
History
Sign in to like videos, comment, and subscribe.
SIGN IN
BEST OF YOUTUBE
Music
Sports
Gaming
Movies
News
Live
Fashion
Spotlight
DR VASUDHA DEO
159 subscribers
HOME
VIDEOS
PLAYLISTS
CHANNELS
DISCUSSION
ABOUT
All activities
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्त्री मुक्ती दिन निमित्त व्याख्यान
DR VASUDHA DEO • 53 views • 9 months ago
1:00:01
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्वामी विवेकानंद आणि युवक,,डॉ वसुधा विनोद देव
DR VASUDHA DEO • 58 views • 9 months ago
25:34

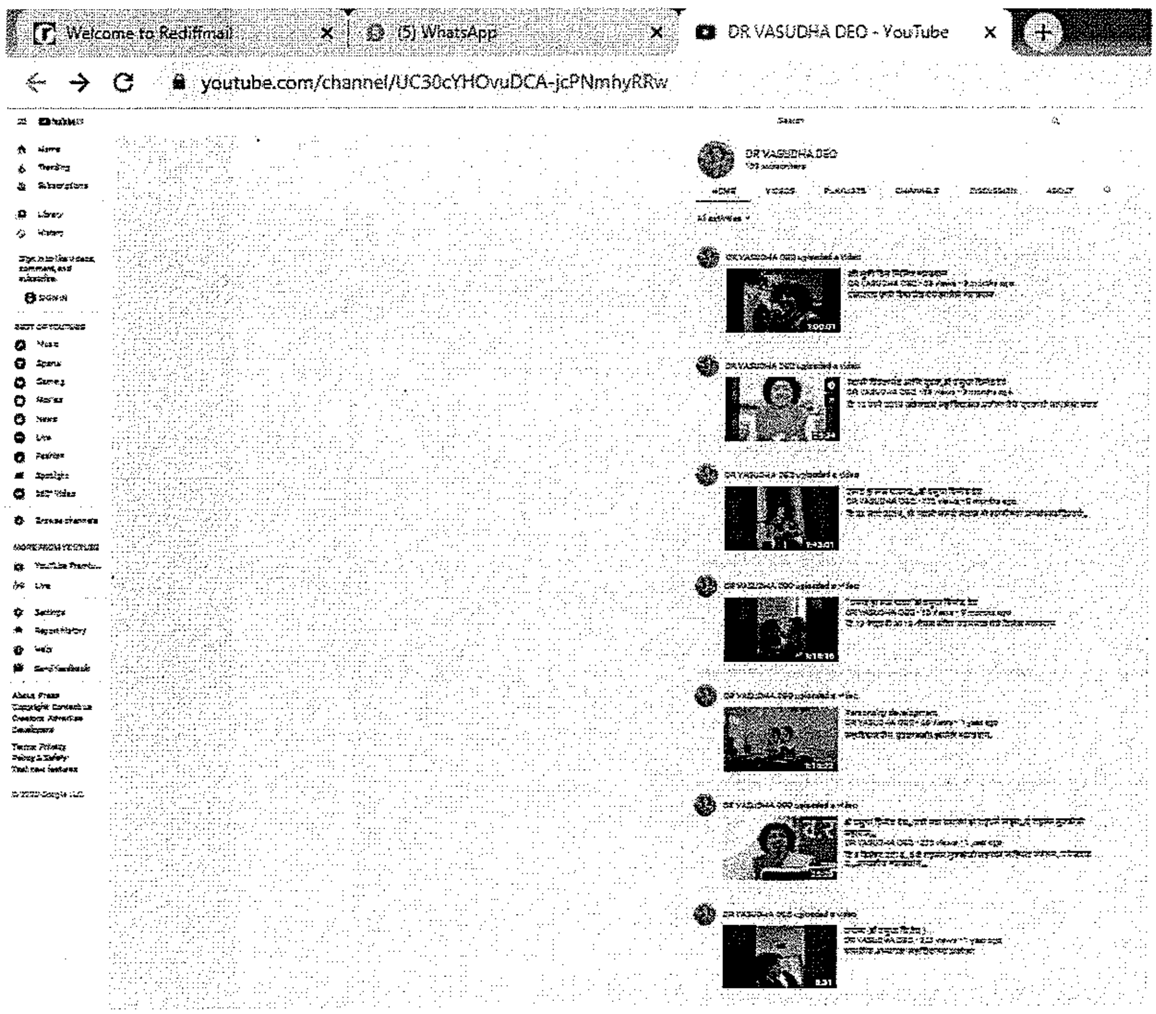
Welcome to Rediffmail
(5) WhatsApp
DR VASUDHA DEO - YouTube
youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
DR VASUDHA DEO

(265)

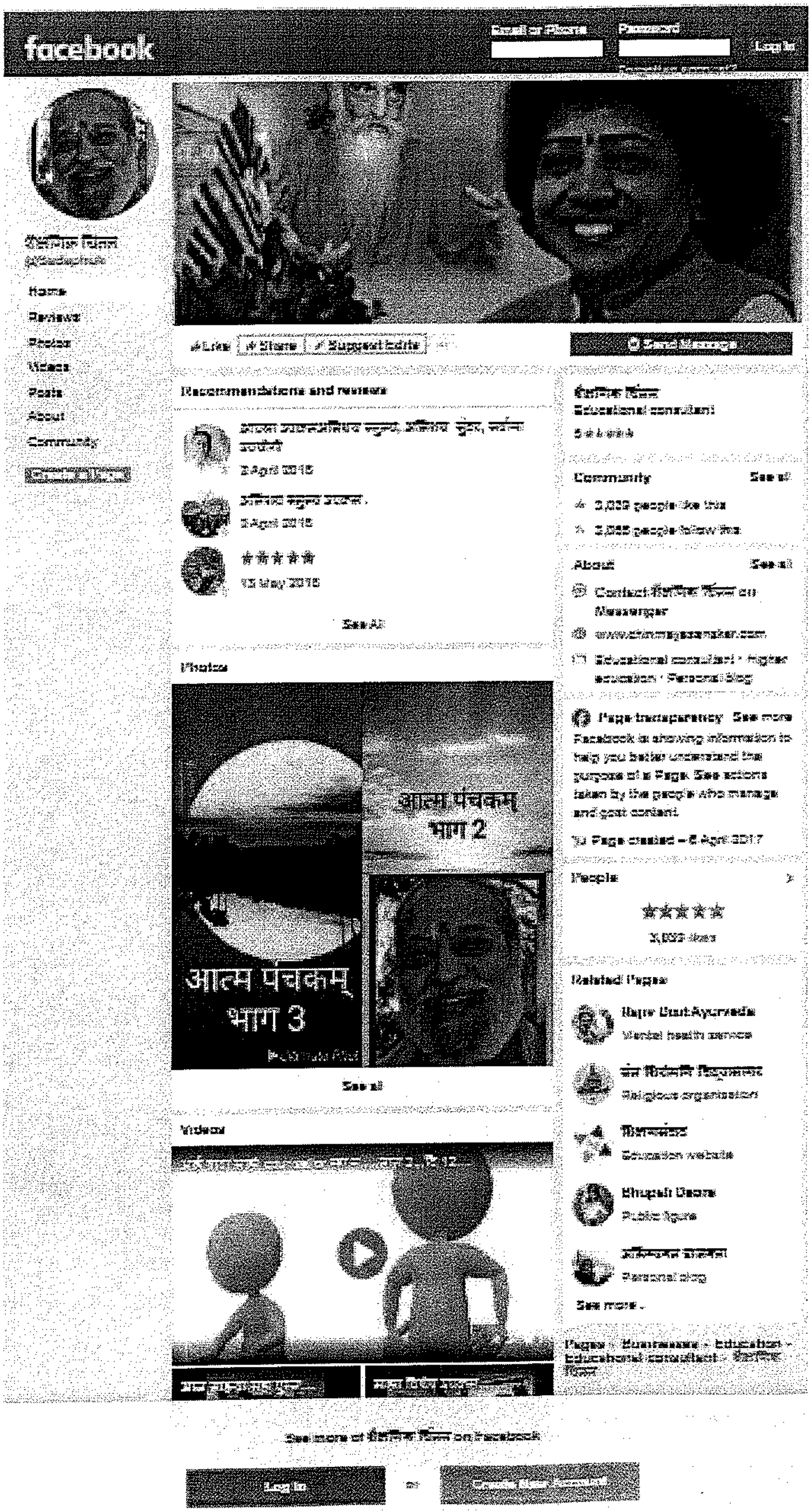
facebook
Log In
Home
Reviews
Photos
Videos
Posts
About
Community
Recommendations and reviews
See All
Photos
आत्म पंचकम्
भाग 2
आत्म पंचकम्
भाग 3
See all
Videos
Educational consultant
Community
See all
About
See all
Messenger
Page transparency
See more
Facebook is showing information to help you better understand the purpose of a Page. See actions taken by the people who manage and post content.
Page created – 6 April 2017
People
Related Pages
Mental health service
Religious organisation
Education website
Public figure
Personal blog
See more
Log In
or
Create New Account

(266)

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE

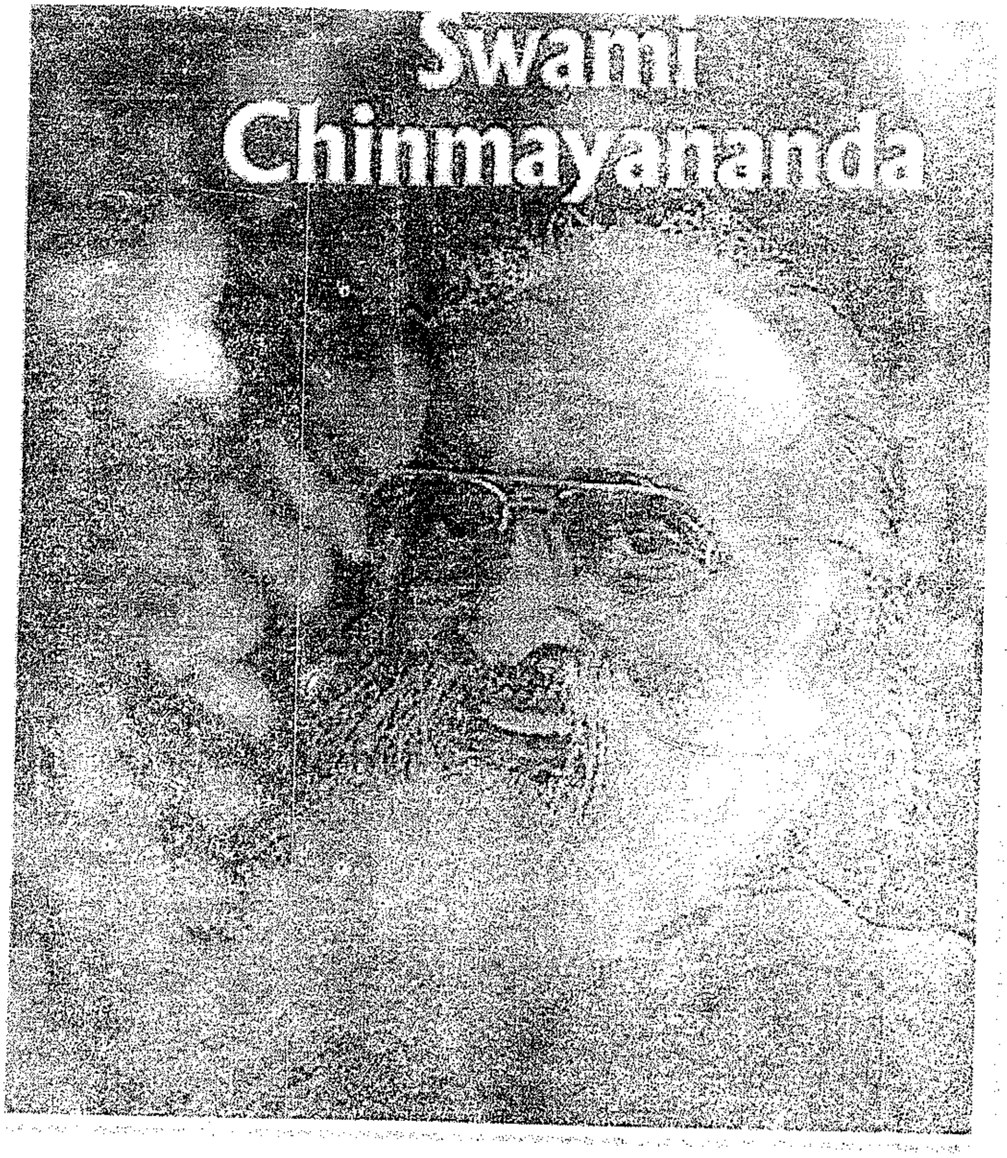

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE)

SA VIDYA YA VIMUKTA YE

UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

UNDER XII TH PLAN OF UGC SCHEME OF EPOCH-MAKING SOCIAL THINKERS OF INDIA

PROSPECTUS

SIX MONTHS CERTIFICATE COURSE BASED ON EDUCATIONAL THOUGHTS OF H.H. SWAMI CHINMAYANANDA

OUR MOTTO

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

PRINCIPAL

DR.RAJENDRA B. MANEKAR

CO-ORDINATOR

DR. VASUDHA V.DEO

VISION AND MISSION

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

1) To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
2) To understand various educational concepts
3) To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
4) To create focus on contemporary issues in education
5) To create focus on education for sustainable development in Indian context
6) To create focus on approaches to education

Swami Chinmayananda Studies Centre

Message

I, *Dr. Rajendra B.Manekar, (Principal, Government College of Education, Akola)* am extremely delighted to present the prospectus of **"Six Months Certificate Course based on Educational Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA"** . It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE . This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI .

Established in the year 1956, Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. **"Sa Vidya Ya Vimuktaye"** is the motto of the institute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future. The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted in attaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world .A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji's life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru, a teacher.

His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only. "No Transfusion of idea only Transformation". This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge.

In the service of lord,

Dr. Rajendra B.Manekar

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE)

UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

ADVISORY COMMITTEE

PATRON GLOBAL HEAD OF CHINMAYA MISSION H.H. SWAMI
TEJOMAYANANDA

MEMBER UGC NOMINEE DR.GAJANAN GULHANE
(H.O.D.)SGBAU

DEPTT. OF P.G EDN.

MEMBER SECRETARY PRINCIPAL

CO-ORDINATOR /DIRECTOR PROFESSOR DR. VASUDHA V. DEO

MEMBER PROFESSOR DR. ROHINI V. TADAS

MEMBER PROFESSOR DR. SUSHMA
M.GANOJE

MEMBER PROFESSOR DR. ARCHANA
G.WATKAR

MEMBER PROFESSOR DR.GOKARNA
K.MANKAR

MEMBER PROFESSOR DR.SANDHYA U.
SAMUDRE

MEMBER PROFESSOR DR. ASHA A.
DHARASKAR

MEMBER OFFICE IN-CHARGE MR. ANANT
DANDEKAR

MEMBER LIBRARIAN MR. SANKET RAUT

MEMBER INVITEE H.H. SWAMI
ATMADEVANANDA

MEMBER INVITEE H.H. SWAMI
PRATYAYANANDA

MEMBER INVITEE H.H. SWMINI
MANGALANANDA

MEMBER INVITEE H.H. SWAMI
SIDDHESHANANDA

MEMBER INVITEE MRS SUNITA V. POPHALI

ABOUT COLLEGE (For detailed see www.gceakola.org)

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

"H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

RECOMENDED BY UNIVERSITY GRANT COMMISION

Established in the year 1956, Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. **"Sa Vidya Ya Vimuktaye"** is the motto of the institute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future. The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted in attaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Goals Of The Institution.

1. To remove the superstitious belief and develop scientific and curative attitude in the students.
2. To give employment oriented education to the students.
3. To give career- oriented education to the students.
4. To develop over all personality of the students.
5. To provide educational facilities to the rural student at a reasonable cost.
6. To provide education to the students of socially & economically backward class.
7. To create a generation of scientist who shall dedicate themselves to the research works.
8. To increase the provision of medical specialists for the physical and mental fitness of the Society.
9. To create expert man power for the subject, International Business
10. To create Successful teachers among the students.
11. To guide for the succession competitive exams.
12. To create national character professional experts.
13. To create responsible citizen towards social outlook.
14. To create expert skilled and good character teachers in the field of education

Short Biography of Swami Chinmayananda

By Brahmcharini Sadhanaji.

There are many saints and sages in the history of India. There are also many gurus. But visionaries are only a few. Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world. From time to time, the world witnesses birth of a Yuga Purusha who comes for the purpose of leading the suffering humanity to the path of Dharma. And we are the blessed ones who have had the great fortune of being under the direct guidance of s Guru Sri Chinmayananda, a great saint who carved for us, the ideal model of Karma Yogi sweetened with endless Bhakti. Those who met him will never forget the glow of Chinmaya (Pure consciousness) that He carried around everywhere at all times.

Earlydays

Balakrishna Menon, the future Swami Chinmayananda was born on May 8, 1916 as the son of Parakutti and Kuttan Menon in Ernakulam, Kerala in the noble aristocratic family that strictly followed the Kerala traditions. Saints and sages often visited the house and they all paid lots of attention to Balan, predicting that he will have a great future. At an age of 5, Balan lost his mother. His father later remarried. Balan, as he was fondly called, spent his early childhood amidst a lot of love and attention amongst large extended family of cousins, uncles and aunts. He grew up as a charming and mischievous boy adored by all. Brilliant and intelligent student as he was, he used to complete his lessons easily without any effort. He loved reading, swimming and badminton. Ever ready for mischief and play, full of brilliant ideas and jokes, and great at mimicking everyone with great wit and humour, he never missed an opportunity to tease his sisters. Since early childhood he was an excellent actor ever full of dynamism a never ending source of new ideas for family and friends. Balan attended English Modern school where he also learned Malyalam and Sanskrit. Even later on as a Swami, he often used to make comments and jokes in Malyalam.

It was the family tradition that the whole family gathered together for daily satsang and puja at sunset. Children also had to participate in it daily. Swamiji used to tell us: "As I was sitting there in the pooja room waiting for the Arathi which meant the end of satsang, I used to gaze at the pictures of Gods right in front of me. The one I liked the most was Lord Siva. To pass time, I developed my own private game. I used to look at Lord Siva with Ganga flowing out from his matted hair, with the serpent for a head band and the crescent moon lighting his smiling compassionate eyes. Then I would shut my eyes to see whether I could see Him in my own mind, then open the eyes again and compare the picture and I would do that again and again, till I got it right to the smallest detail. With practice I was able to picture Shankara with closed eyes, exactly as He was on the altar and later the picture would come readily as ordered. I used to look forward to the satsang for I enjoyed my game." This game gave him a job so sweet and pleasant that it became a habit to call upon Lord's form even later on in his life. "At the time, thousands of questions used to come to my mind as to \why' and \whereof' of the whole \show' - and I had no answers till years later", adds Swamiji.

Involvement in An Independence movement

In 1940, young Balan joined the Luknow university where he studied English literature and law. He was very active in the life. On the campus, he appeared in several dramas in the theatre and became a member of the literary club, the debating club and was on the university tennis team. Balakrishnan Menon was an attractive young man and in demand in social circles. But it wasn't all he did. Sensitive to the life around him, in 1942, Menon joined the Indian independence movement for independence of his country was an issue very dear to his heart. He was involved in writing and distributing leaflets, organizing public strikes and giving speeches. Menon's rare leadership qualities made him visible in the movement and soon a warrant was issued in his name. He had to go into

hiding, but soon after returning, he was caught and put in prison. He spent several months in the overcrowded prison in terrible conditions. Terror, near-starvation diet, lack of hygiene and lack of ventilation invited disease.

In prison, he had plenty of time to reflect on his own life, as well as on life in general. He had seen lifeless bodies carried away daily - the reality of death could not be ignored. Questions such as: "What is the meaning of this life? Is there something more permanent and if so what is it?" occupied his mind. Weakened by months in jail, he fell ill with typhus fever. There was little hope for his recovery. Consequently, he was carried out into the night and tossed on the side of the road on the outskirts of the city.

Swamiji reports the event saying:

> "The British officer threw me out when he realized I had contracted typhus in his prison. He did not want another body on his record ! but luckily for me, a kindly Christian-Indian lady took me into her home and cared for me like a Son. Later she told me that my nose reminded her of her son who was with the army. Suppose you can say I was......... 'saved by the nose'."

However, Swamiji was not predestined to die then, for his great mission in life had not yet started. After several difficult weeks and months he slowly regained strength and got well.

As soon as Menon regained health he was eager to get on with his life. He finished the university studies, graduated from law and English literature and chose the journalists career. In 1945 he moved to Delhi, the centre of political activities, where he joined the editorial staff of the national newspaper of the Indians, The National Herald. Menon's passion for self-expression and the need to participate in the nation's revival, gained him reputation of an extremely dynamic and controversial reporter. He was loudly voicing his opinions on every aspect of Indian life history, culture and of course the current topics, such as inevitability of independence, and the social issues. His innate compassion for man was evident through all the writings. His sympathies were with the poor but at the same time, he actively participated in life of the privileged class.

His eloquence, brilliant intelligence, and the unique ability to come up with a joke on any occasion made him a popular member of a local Club where he was a loud voice in controversial discussions on social and political issues. But even though young and ambitious, Menon soon discovered for himself the emptiness of the so called "good life". Underneath the noisy parties, the expensive clothes and jewelry and empty talk he sensed dissatisfaction, agitation and often despair. The selfishness and insensitivity of the ruling class were striking.

This made him discover again the topic left behind some fifteen year back - the Hindu religion. The old memories of childhood; the joy of falling asleep with the mantra on his lips, the loving and reassuring picture of an old grandmother who dedicated her last years to chanting the name of Lord Krishna.

Turning Point

Japa came back to Menon. He took up the practice again with the refreshing realization that perhaps there was more to life than political and social struggle, parties and intellectual discussions - though he still did not know what it was. "This feeling" as Swamiji recalls it later, was soon followed by an intense study of philosophy, both Indian and European. Secretly, before going to sleep, he was doing the OM NAMAA SIVAYA mantra chanting.

It was at this crucial moment in his life that he came across books of Swami Sivananda, Vivekananda, Ram Tirtha, Aurobindo, Ramana Maharshi and others. He began studying philosophy

both Indian and European. The most profound influence made on Menon was writings of Swami Sivananda, who stressed: "Be good. Do good." "Serve, Love, Purify, Meditate, Realize, and be free". Menon was impressed, but doubts still lingered in the mind of this self-acclaimed agnostic. He decided to explore it right where the action was - in the Himalayas - the centre of spiritual life in India. Thus in the summer of 1947, the radical young journalist arrives at Swami Sivananda's ashram with the intention to find out "What is the true meaning of spirituality? Does it make any sense in life?" It would be a good subject for his new article, he thought.

However, already, the first meeting with Swami Sivananda blew away Menon's preconceived ideas about spirituality. The master's dignity, his brilliant intelligence, the special aura of divinity captured him. Further more, the ashram was not at all what he expected. It was a dynamic place where numerous spiritual and social projects were continuously going on and yet there was a very special peace and tranquillity felt in the mist of all the activity. It brought about the fascination in the doubting mind of the young journalist Swami Sivananda, who right away saw a great spiritual potential in Menon, paid special attention and used to tease him: "God gave you such an intelligence! Why don't you use it for Him?! You can join us and become a swami ! "

A month later, Menon returned to Delhi as a changed man and a year later, moved to Rishikesh. For some time, he was still going back and forth to Delhi continuing his Career of a journalist.

Spiritual path

Finally, he permanently joined Shivananda ashram. On the 25th of February 1949, the auspicious day of Shivaratri, Swami Shivananda initiated Menon to the order of sanyas. His name became SWAMI CHINMAYANANDA SARASWATI, the one who revels in the bliss of pure consciousness.

Swamiji studied and worked in the ashram for some time. But for him the only path was GNYANA YOGA, therefore Swami Shivananda told him: "You need to master the scriptures! Go to Uttarkashi to study under the renown vedantic master, Swami Tapovan!"

Thus Swamiji spent 8 years studying the scriptures at the feet of Sri Swami Tapovan in the high Himalayas in Uttarkashi. It was not easy, for Swami Tapovan was a great disciplinarian and a very demanding teacher. He never repeated his lesson twice. Swamiji lived in the cowshed with the stone for a pillow. However, Chinmaya was the uttama adhikari (the best Student), his burning desire for Self-knowledge knew no obstacles. He was often seen sitting all night in meditation in a quiet forest or on the Ganges banks. He spent days together on studies, contemplation and guru seva (service to the guru).

After studying the Bhagavad Geeta, Upanishads and Brahma Sutras, Swamiji says to his guru: "I feel the immense urge to go down to the plains and share the wealth of the holy scriptures with my fellow countrymen. I want to run down like river Ganga which nourishes and inspires with its refreshing waves."

Swami Tapovan did not share the enthusiasm of his disciple. He told him: "People are not ready yet, they will not understand you!" The guru suggested instead: "Take a trip down to plains wandering around as a renunciation, living as a beggar among those you had once known". Swamiji travelled on foot for some six months living on bhiksha; sleeping in ashrams, temples, and under wayside trees.

In November of 1951, Swami Chinmayananda completed his tour of India and returned to Tapovan Kutir in Uttarkasi. But he came back even more convinced that his mission in life was to bring the rich and forgotten Vedantic philosophy to every corner of the world. He had witnessed the

spiritual and economic degradation throughout his homeland and was resolved to do series of Geeta Gnyana Yagnas in all of the big Cities of India and abroad.

But Swamiji was not going to disobey his Guru and would not leave without guru's blessings. Again he asked Swami Tapovan for permission and this time, Swami Tapovan said, all right, go and start your gnyana yagnas but on one condition - you must have at least four people in the audience including the speaker, and Guru's words were fulfilled. Truly enough, the first gnyana yagna in Poona started with four people.

Spiritual Renaissance Begins

Thus Swami Chinmayananda came down from the high Himalayan peaks to bring the knowledge of the rishis and with it, the revival of moral and spiritual values in the whole nation. The need for such a direction in India's recently won independence was urgent for the nation was falling down from the philosophical level of the old principles of Vedanta. His primary aim was: "To convert Hindus to Hinduism".

This hasn't been an easy task. From the very beginning, Swamiji had to face lots of opposition. It seemed that he had everyone against him. Never before was studying of the scriptures in India open to everyone. Up till then the sacred spiritual knowledge was kept secret, being a privilege of the learned priest class. When Swami Chinmayananda came thundering down with the message of the scriptures, tradition bound India was shocked. The priest class, the guardians of the scriptures, hearing that the young radical swami invaded their closely guarded territory, were outraged and criticized him strongly. Not only was he taking the secret knowledge to the streets by holding public lectures but he was teaching it in English, the language of the foreigners! The priests and preachers called him a rebel and swore that God himself would tear out Swamiji's tongue for such sacrilege.

Even the educated class would not support the renaissance of spiritual culture that Swamiji was initiating. The English educated intelligence was not ready to receive his message. Trying to imitate the ways of the West, materialistic and sceptical, they were oblivious of the traditional Aryan spiritual culture of Hinduism.

But Swamiji did not give up. He used to tell us that Success is our birthright and he has proven it with his life. He knew that given the time, he will win the hearts and minds of the nation. Undefeated, he travelled through the country urging that all national activities should be organized around higher spiritual ideals, proving that spirituality is not a hindrance to progress but enriches life and gives it new meaning. Swamiji, the greatest missionary of our times, tirelessly worked for 42 years in spite of ill health, travelling throughout India and the whole world with no holidays, no breaks. He used to say: "When I rest, I rust". His joyous presence brought inspiration and strength around. Easily approachable, he clarified doubts and anxieties and offered guidance at the satsangs and discussions to men and women across the globe. Swamiji always found time for an honest seeker, regardless whether he was a child or the distinguished scholar or politician. Ever punctual, never complaining, full of enthusiasm, ready to help and guide, never missed an appointment, even when sick. He taught the importance of spiritual knowledge in every day life. His style was new, somehow shocking but irresistible. He explained philosophy of ancient scriptures with logic of science and at the same time with dynamism and humour, the methods suitable to the modern youth. His charming smile cheered hearts, and magnet of his clear strong voice soon started drawing hundreds and thousands to the lectures.

At the lectures, Swamiji demanded that everyone had the Upanishad and Geeta text in hand and that everyone participated in the chanting of the Sanskrit texts.

Apart from lecturing, Swami Chinmayananda wrote commentaries to major Vedantic texts as well as many of His own books that dealt with different aspects of true religion, including books for

children. His approach is unique. By the use of scientific logic and simplicity of style He made the profound scriptural knowledge easy to understand and brought it closer to us by illustrating it with examples from our own life. Written in modern language, they perfectly serve the needs of the modern people.

Once a child asked Him, Swamiji where do you live? Swamiji answered: "at the airports and the train Stations". And it is true this great saint did not have a home of His own, a matter of fact He owned nothing. Up to the end of His life, He never stayed in one place more than a week. With "Hari Om" He used to arrive and with "Hari Om" He would leave one place for another, taking with Him but the love and the satisfaction that more hearts were inspired to live Vedantic way of life, the life of spiritual knowledge and the noble values. He used to say: "Vedanta makes you a better Hindu, better Christian better Muslim as it makes you a better human being."

Chinmaya Mission

Already in the 60s, the results of Swami Chinmayananda's work were striking. The Chinmaya movement touched every corner of India and it was the time for Swamiji to take the principles of Vedanta out into the world. He started lecturing abroad. Year by year, Mission centres were growing in numbers everywhere around the world. Mission motto is: "Give maximum happiness to the maximum of people for the maximum of time".

But Swamiji knew that simply attending the lectures and reading the books, our lives will not be changed. That is why He introduced the weekly study groups and classes where newly learned ideas could be reinforced and assimilated in the mutual discussions.

Swamiji gave special attention and affection to children, for He saw them as the builders of the future. For them He organized the Bala Vihar and Yuva Kendra classes, which He called children's clubs. Those classes teach the principles of Hindu religion and culture helping the youngsters to unfold their hidden potential in the light of dynamic spirituality. Many of them have grown up as the most successful and highly cultured members of society. To see them prosper Swamiji remarked, was the best Gurudakshina he ever received.

Chinmaya Mission sponsors 62 schools in India where apart from the normal school curriculum, children learn the Vedic heritage. There are also nursing and management schools to provide higher education. The spreading of the Vedantic knowledge is assured by continuous publishing and distributing Swamiji's books all over the world.

In order to have the Vedantic knowledge brought to every corner of the world and every avenue of life, Swamiji started ashrams in India and America where the new teachers, brahmacharies and Swamis of the Mission were trained according to the old guru-kula tradition. The main ashram in India are in Mumbai and in Himalayas in Siddhabari. In America, ashrams are in Piercy, San Jose, Washington, Chicago, Flint, New York state, and Florida. In His great compassion, Swamiji wanted to help poor, sick and the old, that is why He started free clinics, hospitals, vocational Hari Har schools, orphanages, and old peoples homes.

Lifelong Achievements

In 1992, Swami Chinmayananda gave an address in the United Nations titled "Planet in Crisis". Just before the Mahasamadhi, Swamiji was recognized as a world-renown teacher of Vedanta and a Hindu religious leader. He was selected as a President of Hindu religion for the Centennial Conference of the Parliament of World Religions in Chicago where Swami Vivekananda gave His address a hundred years ago. He was also honoured in Washington, DC, at "World Vision 2000", a conference of religious leaders sponsored by Hindu Vishwa Parishad on August 6-8, 1993. The award was to be presented to Swamiji for His selfless service to humanity and as his

extraordinary achievement in creating a renaissance of spiritual and cultural values in the country of His birth, India.

Unfortunately, Swamiji was not able to appear for the last two functions as He attained Mahasamadhi on August 3rd.1993

Swami Chinmayananda, the greatest Missionary and the visionary of our times left His bodily form in San Diego on August 3rd but His mission will continue, carried out by all of us with the zeal and love that He taught us for years. His body was taken to India and buried in Siddhabari ashram but His teachings and His achievements will live for ever.

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

A PART TIME CERTIFICATE COURSE BASED ON

EDUCATIONAL THOUGHTS OF H.H.SWAMI CHINMAYANANDA

"CERTIFICATE COURSE IN CHINMAYA EDUCATION (C.C.ED)"

Structure of course

Name of course :- Certificate course in Chinmaya Education

Duration of Course:- One Session (six months part time)

Total Credit Points:- 40(forty)

Total Learning Hours: - 600 (six hundred)

Total Marks: - 1200 (one thousand two hundred)

Contact sessions:- Four (twenty eight days)

OBJECTIVES

Primary Objective

To understand, examine and analyze the various educational concepts and educational thoughts of swami Chinmayananda.

Secondary objectives –

1. To understand the concept of education
2. To understand the nature of human personality
3. To understand relationship between education, individual and national development
4. To examine the concept of Dharma in modern scenario
5. To analyze the social context of education
6. To understand the concept of education for sustainable development in Indian context and examine the curriculum frame work for it.

7. To analyze the concept of knowledge, Values, Peace, Culture.
8. To analyze a educational curriculum frame work for child and youth education (Primary, Secondary, Higher education)
9. To Understand the concept of learner, Teacher as a facilitator.
10. To understand the following concept in education

Aims of life	Relationship between Guru and Shishya
Teaching learning process	Concept of mind
To day's science	Ecology
Different managerial concepts	Various Innovative Concepts
Epistemology	Axiology
Ontology	Women education

11 To understand the directive principles for implementing the curriculum frame work of education for sustainable development

12 To analyze various aspect of education

a) Education for self control	b) Child central education
c) Dharmik Shikshan	d) Value education
e) Education for peace	f) Environmental education
g) Parent education	h) prenatal education
i) Education for leadership	j) Teacher education
k) Education for character building	

Course Areas

CH-EDU 1 – H.H. SWAMI CHINMAYANANDA –A GREAT VISIONARY

Swami Chinmayananda –Introduction and his divine work.

Chinmaya Mission – Aims and objectives of Institute, nature of work

CH-EDU 2 –Philosophical Foundation of education

CH-EDU 3 – Education for sustainable development

CH-EDU 4 – Contemporary issues in education system

CH-EDU 5 – Teacher as a facilitator

CH-EDU 6 – Approaches to the education

CH-EDU 7 – Project Report &Viva-Voce

Eligibility For Admission

1) Any teacher

(Junior college, Senior college teacher Any primary/ secondary teacher)

2) Any student teacher admitted in B. ed. Or D .ed

3) Any professional or person who is willing to do the study of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA

4) Any person (having Graduate)

Input Capacity of Centre 60

Criteria For Admission— Criteria For Admission will First come first admit

No age limit for admission

Course Fee :-Admitted Candidate will be charged for learning material

Modes of learning -

Modes of learning will include theoretical discourses, lectures, various kind of learning experiences will be arranged. The nature of engagement will be the following kinds.

a. lecture – Discussion Session
b. Seminars
c. Project Works
d. Work Shops
e. Focused Reading and Reflection
f. Presentations

Centre will organize Four Contact Sessions which includes Expert Guidance .Centre will provide Teaching Learning Material for study. This is pare-time course .Student should take responsibility of self study. Centre will organize 28 days contact session.80% attendance will be compulsory for student.

Details About Contact Session:-

First Session (six days):- This session will be orientation session .It includes following activities:

(a) Introduction about course (b) Introduction about Swami chinmayananda and

chinmaya mission (c) overview of all courses (d) Guidance about term papers all subjects (e) library work (f) Some video sessions

Second Session (Ten Days): (a)Introduction about chinmaya vision program (b)visit to chinmaya ashram

(c)guidance about portfolio (d) Guest lecture (e) Four Workshops on

Seminar Presentation (f) Some video sessions

Third Session (six days): This session will include (a) Counselling of all courses (b) Three workshops

c.v.p. lesson one (c) Three workshops on C.V.P. lesson two (d) Guest lecture (e) Personal Guidance (f) Some video sessions

Fourth Session (six days): This session will include (a) Two guest lectures b) Four meditation workshops

c) Some video sessions d) Viva-Voce

Sessions can be organize every Saturday /sunday

Teaching /learning Material :- **Teaching Learning material will be provide by centre**

Medium of Teaching/Learning:- Medium of instructions will be Marathi /Hindi /English

Evaluation Process:-

Evaluation process includes both types of evaluation

Internal Evaluation **External**
Evaluation

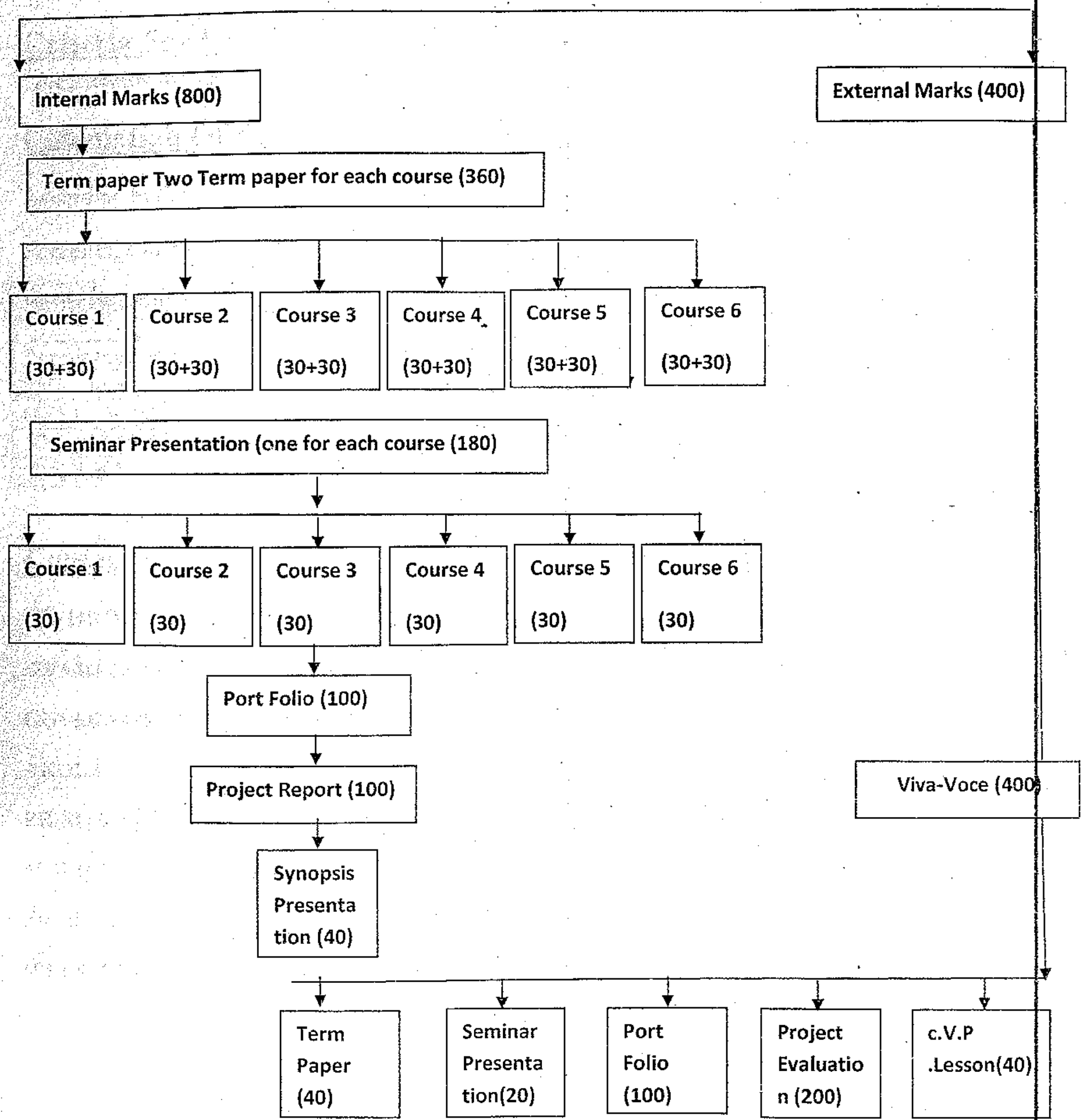

(233)

Project Work:- Each Student should undertake one project. For this project there will be 200 marks .Out of this, 100 marks for project work evaluated by external examiner and 100 marks for Viva-Voce taken by external examiner. Student should submit their project in three copies before September 15th

Viva-Voce :- Common oral test will be held in centre. The objective of the test will be to take review about progress of student and all work he/she did.

Criteria For Passing :- It will necessary to obtained at least 50% marks in each term papers , presentation, project work , lesson presentations.

Calculation Of Percentage and Class :-

According Following Calculation the Result will be declared:

Percentage of course = $\boldsymbol{marks\ obtained \div Total\ Marks \times 100}$

Percentage will be converted as per following method

Percentage of Marks	Class of Result	Grade
75% and Above	First Class with distinction	O
60% to 74.99%	First Class	A
50% to 59.99%	Second Class	B
50% and Below	Fail	C

Contact :-

CO-ORDINATOR

SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION

AKOLA

PH.NO 0724/2433765

MOBILE- +91-9422959764

Email:- vasudhadeo@gmail.com

WEBSITE:- www.gceakola.org and www.chinmayasanskar.com

SYLLABUS

Course 1:- H.H. SWAMI CHINMAYANANDA –A GREAT VISIONARY

Course Objective

-To introduce biography of swami chinmayananda

-To introduce function of chinmaya mission

Unit ..1 Introduction of Swami Chinmyananda

Unit..2 Introduction of nature and functions of Chinmaya Mission

Unit..3 Contribution of Chinmaya Mission towards society

Unit..4 Contribution of Chinmaya Mission towards Culture

Unit..5 Contribution of Chinmaya Mission towards Children and youth.

Unit .. 6 Contribution of Chinmaya Mission towards field of education

Course 2 :-Philosophical Foundation of education

Objectives:-

-To know the concept of education

-To understand aims of education

-To understand nature of human personality

-To analyze the social context of education.

Unit – 1: - Education – concept, meaning scope

Meaning of education - ancient to present

Some features of education – Goals of life

Unit – 2 :- Aims of Education - Changing aims of education

From ancient to modern period, universal aims of education, source of aims of education

Unit – 3 :- Development of Human Personality

1) Nature of human personality
2) Type of human personality
3) Ancient Vedic Theories of human personality
4) Concept of mind.
5) Human personality and panchakosh
6) Education for self management
7) Education for stress management

Unit – 4 :- Education and Society

1) Concept of society
2) Development of society
3) Chaturvarnal systems and development of human quality
4) Changing scenario of society and education

Unit 5: Comparative Study Swami Chinmayananda And other Philosopher

1)Plato,2) Socrates,3) Shankaracharya, 4) Swami Vivekananda, 5)Yogi Aurobindo

Unit 6:- Schools of philosophy and Swami Chinmayananda

1) Idealism 2) adwaitwad 3)Naturalism

Course – 3:- Education for Sustainable Development.

Objectives:-

1) To understand the concept of education with reference to ESD
2) To understand the concept of education in Indian Context
3) To understand the Components of education For Sustainable Development
4) To understand various approaches to education

Unit - 1) Concept of education – Meaning of education for scope

Unit - 2) Directive Principal, Qualitative reference, social reference.

Unit - 3) Aims & education

Unit - 4) Approaches to ESD – child central education, youth education, education for self control, parent education, women education, science education, nature education, education for leadership, teacher education, education according to age group, school environment.

Unit - 5) Complete frame work about ESD education and its directive principal

Course 4:- Contemporary Issues in Indian education

Objective :- To understand the various contemporary issues in Indian education and remedies suggested by Swami Chinmayananda

Unit -1:- Equality in Education,

Meaning of equality on spiritual level, reasons of inequality

Unit- 2:- Quality in Education,

Meaning of quality, internal quality and external quality of education, Indication of quality in reference to learning environment and students out comes, Improvements of outcomes of teacher, student, school, adopting some strategies.

Unit – 3:- Peace Education

Concept, meaning, peace as a internal system, mind management, promotion of peace culture, through practices, role 0f education, role of teacher.

Unit – 4:- Environment Education

Spiritual base of environment, conservation of environment, role of education, person in promoting conservation of environment.

Unit -5:- Knowledge based Education

Concept and true meaning of knowledge in Indian context, nature of knowledge difference between information, instruction knowledge, wisdom.

Unit -6 :- Nationalization of education

Meaning of nation, national integration, role of mahatmas in national integration, importance of nationalization of education, role of teacher, role of school family, society, individual development for national development, nation education, cultural education, education for character building.

Unit -7:- Dharma and Culture

True meaning of dharma, culture, concept of dharma in modern scenario, education for knowledge of dharma, and cultural. Indian culture as a universal culture, role of teacher in promoting towards awareness about true dharma and culture.

Unit-8 :- Prenatal education

Importance of prenatal education, role of parents, society, school, family in prenatal education.

Course – 5 Teacher as a Facilitator

Objective:-

To understand the changing concept of teacher

To examine role of modern teacher

To understand role of teacher as Gurus.

To understand the relationship between Guru and Shishya

To understand modern role of teacher

To understand various methods of teaching

Unit – 1 Teacher: - concept of teacher, changing concept from Guru to Teacher, qualities of Guru Teacher.

Unit – 2:- Teacher as facilitator, quality of teacher as a facilitator

Unit – 3:- Developing Identity as Guru – teacher, developing learning related competencies

Unit – 4:- Interactions with other state holders- present society community.

Unit – 5:- Method of teaching – Vedic method of teaching

Course 6:- Approaches to the education

To understand various approaches and trend in education

Unit - 1:- Education for self control – Need, aspect, importance

Unit -2:- Value education concept of value, classification of value, traditional values, modern values , values in Vedas

Unit - 3:- Youth education – who is youth, need of youth education, type of youth education, aims of youth education

Unit - 4:- Parent education – Need importance of parent education in modern time, improving the role of parent.

Unit - 5:-Children education – Aims of child education, importance of child education, role of sanskar in child development

Unit - 6:- Adult education – Concept of adult, aims of adult education, spiritual and informal education.

Unit -7 Chinmaya vision Programme -Four Layers of personality Education for development o

Course 7:- Project and vova-voce

Reference books

LIST OF REFERENCE BOOK

English Books

Br.Abhay Chatianya	(2001).	Crescendo Peaks. Mumbai : AICHYK
Badias E. Maria	(2006).	Self Discovery. Mumbai : C.C.
Editor	(2001).	Sparks From the Fire. Mumbai : C.C.M.T.
Br.Abhay Chatianya	(2001).	Crescendo Peaks. Mumbai : AICHYK
Badias E. Maria	(2006).	Self Discovery. Mumbai : C.C.M.T.
Best John and	(1995).	Research in Education. Prentice HallJames Khan
Editor	(2001).	Sparks From the Fire. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2001).	More Sparks From the Fire. Mumbai :C.C.M.T.
Ibid	(1997).	Harmony and Beauty. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	Vedanta in Action. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2001).	Chinmaya Vishwa. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2005).	Practice of Vedanta. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2001).	Mistry of Creation. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2004).	On the Path. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2005).	Advice to Householders.Mumbai:C.C.M.T.
Ibid	(2005).	The Question of Freedom. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	The Essential Teacher. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	The Source of Inspiration. Mumbai :C.C.M.T.
Ibid	(1997).	Swami Chinmayananda As I Know. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	Tune in Mind. Mumbai : C.C.M.T.
Jois Rama M.	(1998).	Human Right and Indian Values. New Delhi : NCERT
Lender Lilia	(2006).	The Choice is Yours. Mumbai : C.C.M.T.
Sundaram Viji	(2001).	Chinmaya Mission - Transforming Lives. Mumbai : C.C.M.T.
Swami Chidananda	(2001).	Call of The Conch History of Chinmaya Rukmani Ramani Mission. Mumbai : C.C.M.T.
Swami Chinmayanand	(2005).	Think Again. Mumbai : C.C.M.T.
Swami Chinmayanand	(2002).	As I Think. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2007).	Gitas Words of Guidence. Mumbai :C.C.M.T.
Ibid	(2006).	Know What You Have. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	The Art of Living. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(1995).	Source of Joy. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2006).	Forgive Me. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid	(2005)	Jweleve Precious Pure. Mumbai:C.C.M.T.
Ibid	(2005).	Think Again. Mumbai : C.C.M.T.

Ibid (2006). Spiritual Culture. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1998). Role of Mahatma in National Integration. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1995). A Sweeping Look at Vedanta. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1996). Adhyatmic Sadhana. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1996). Hindu Jivan Darshan. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2006). Secret of Action. West :Chinmaya Mission
Ibid (1998). Hindu Festivals. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2001). Why Serve. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1990). Seek the Eternal. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2001). The Highest Truth. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2006). Hinduism at Againce. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2002). His Massages I. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2002). His Massages II. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2002). His Massages III. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2004). Art of Contemptation. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2006). Symbolism in Hiduism. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2004). Art of Man Making. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1991). Scraps and Bits. Ahemadabad : (Book Division)
Ibid (2002). Narad Bhaktisutra. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (1996). Vedanta Through Letters. Mumbai :C.C.M.T.
Ibid (1997). Planet in Crisis Actress to United Nations. Mumbai : C.C.M.T.
Ibid (2001). Future of Country. Mumbai : C.C.M.T.
Swami Tejomayananda(2004). Right Thinking. Mumbai : C.C.M.T.
Naney Patchen (2006). Journey of a Master Swami Chinmayananda. Mumbai : C.C.M.T.
Swamini Samvidananda (1996). Chinmaya Vision Program

मराठी

देव वसुधा (२००६). शैक्षणिक चिंतन. नागपूर : व्हिसा बुक्स.
दीक्षित श्रीनिवास (१९९६). भारतीय तत्वज्ञान. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन
दुनाखे अरविंद (१९९८). प्रगत शैक्षणिक तत्वज्ञान. पुणे : नुतन प्रकाशन
जोशी ग. ना. (१९७५). पाश्चात्य तत्वज्ञानाचा इतिहास. पुणे : कॉन्टीनेन्टल प्रकाशन
ाधिका कृष्णकुमार (२००१). चिरंतर गुरु. मुंबई : सी.सी.एम.टी.
स्वामी चिन्मयानंद (२००५). यत्न तो देव जाणावा. मुंबई : सी.सी.एम.टी.
तत्रैव (२०००). आपण आणि परमेश्वर. मुंबई . सी.सी.एम.टी.
तत्रैव (१९९७). मानवी जीवनाची उत्क्रांती. मुंबई : सी.सी.एम.टी.
तत्रैव (२००३). आत्म स्वरुप जाणा. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००२). गीतेची तात्त्विक पार्श्वभूमी. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९७). दृष्टीक्षेपात वेदांत. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९८). आत्मानात्म विवेक. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९२). अद्वैत मकरंद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००२). मनिषा पंचकम्. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००५). पत्रातून वेदांत. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००४). विवेक चुडामणी १. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००५). विवेक चुडामणी २. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००४). कैवल्योपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००५). तुमचं माझं प्रेमाचं नातं. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००५). तत्वबोध. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००२). तैतरीयोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००४). वाक्यवृत्ती. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००६). भजगोविंदम्. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००६). आत्मबोध. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९२). माझ्या मातीचे गायन. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९६). धर्म आणि मानवी मूल्ये. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००१). ध्यान आणि जीवन. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००२). जीवन ज्योत. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९०). गीता अध्याय १ ते १८. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९०). अपरोक्षानुभूती. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००३). ऐतरेयोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (२००३). इशावास्योपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९८). केवल्योपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९४) कठोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९८५) प्रश्नोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९८५) मुण्डकोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

तत्रैव (१९९३) कनोपनिषद. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

हिंदी पुस्तके

गुप्त रामबाबू (१९९५). विश्वके महान शिक्षाशास्त्री. आग्रा : रतन प्रकाशन मंदीर

स्वामी चिन्मयानंद (२००६). शांती का स्वरुप. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(१९९६). साधन पंचकम्. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(१९९६). ऋषीयोका आवाहन. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(२००५). निष्काम कर्मयोग. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(१९९७). सेवा करे. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(१९८०). विपूल लाभ का रहस्य. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

(२००५). हमारे बच्चे हमारा भविष्य. मुंबई : सी.सी.एम.टी

(२००५). आत्मविकास की कला. मुंबई : सी.सी.एम.टी.

संशोधन मार्गदर्शन

अमरावती विद्यापीठ

एम.एड. स्तरावरील लघुशोध प्रबंध

१)	राजीव येडतकर (१९९६–९७)	—	यवतमाळ शहरातील माध्यमिक शाळेतील इयत्ता ९वी च्या विद्यार्थ्यांची मराठी शुध्दलेखनात होणाऱ्या चुकांचा शोध व उपचारात्मक अध्यापन.
२)	विवेक धर्माधिकार (१९९४–९५)	—	प्राथमिक स्तरावर खाजगी शिकवणी लावण्या मागे विद्यार्थी पालक व शिक्षकांच्या कारणमिमांसेचा अभ्यास.
३)	शुभांगी पांडे (१९९५–९६)	—	अध्यापकीय व्यक्तीमत्व घडविण्याकरिता घेण्यात येणाऱ्या उद्‌बोधन कृतिसत्राचा यशस्वी अध्यापनाकरिता अध्यापकांना होणारा उपयोग.
४)	ललीत नाफडे (१९९५)	—	यवतमाळ जिल्ह्यातील किमान कौशल्यावर आधारित व्यावसायिक अभ्यासक्रमातील शिक्षक व निदेशकांना येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास.
५)	कु. संगीता वाकेकर (१९९४–९५)	—	महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ, पूणे ह्यांनी निर्धारित केलेल्या इयत्ता ८वी च्या संस्कृतच्या पाठ्यपुस्तकाचे उद्दिष्टानुसार समिक्षण.
६)	वैजयंती पंडीत (१९९४–९५)	—	यवतमाळ शहरातील कनिष्ठ महाविद्यालय स्तरावर संगीत विषयाच्या अध्ययन आणि अध्यापनात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.
७)	भगवान डोहळे (१९९४–९५)	—	घाटंजी पंचायत समिती अंतर्गत ग्रामीण भागातील माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील आदीवासी मुलींच्या शिक्षणातील अडचणींचा शोध.
८)	सुजाता गुल्हाने (१९९५–९६)	—	यवतमाळ शहरातील मराठी माध्यमिक शाळातील भुगोल विषयाच्या शिक्षणाची सद्यस्थिती.

९)	पुनेश्वर मालखेडे (१९९४—९६)	—	यवतमाळ जिल्ह्यातील राळेगांव पंचायत समिती अंतर्गत प्राथमिक शिक्षण घेणाऱ्या आदीवासी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक समस्या व कारणे.
१०)	रमेश गो. जगताप (१९९५)	—	यवतमाळ जिल्ह्यातील आदीवासी भागातील प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या गळती आणि स्थगीतीच्या कारणांचा शोध.
११)	दत्तात्रय देशपांडे (१९९८)	—	यवतमाळ जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील इतिहासाचे अध्यापन करतांना अध्यापकांना येणाऱ्या अडचणी — एक चिकित्सक अभ्यास.
१२)	माधवी रत्नाकर (१९९७—९८)	—	कळंब पंचायत समिती अंतर्गत ग्रामीण भागातील दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगणाऱ्या मुलामुलींच्या शैक्षणिक समस्या.

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

एम.एड. स्तरावरील लघुशोध प्रबंध

१)	प्रसाद शा. राजे (२००६—०७)	—	दापुरा केंद्रातील शाळांमध्ये अपंग समावेशीत शिक्षणात विविध उपक्रमांच्या अंमलबजावणीत येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.
२)	सैय्यद आरीफ (२००५—०६)	—	माध्यमिक स्तरावर राबविण्यात येणाऱ्या मुल्यशिक्षण उपक्रमाचा चिकित्सक अभ्यास.
३)	प्रदीप रा. इंगोले (२००६—०८)	—	पंचायत समिती चांदुर बाजार अंतर्गत प्राथमिक शाळेतील मुख्याध्यापक व शिक्षकांचा लोकसंख्या शिक्षण विषयक कार्यक्रमातील सहभाग.
४)	ज्ञानेश्वर शेगोकार (२००६—०८)	—	चंडपूर तालुक्यातील इयत्ता ११ वी च्या रसायनशास्त्र विषयाच्या अध्यापनात येणाऱ्या अडचणी व त्यावरील उपाय.
५)	अनिल पा. ढवळे (२००४—०५)	—	दृष्टीहीन विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात भूगोल विषयाच्या अध्ययन अध्यापनामध्ये उठावदार स्वयंअध्ययन साहित्याचा वापर आणि त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या संपादणुकीवर होणारा परिणाम ह्यांचा अभ्यास.
६)	गजानन सवडतकर (२००५—०७)	—	अकोला शहरातील विशेष मुलांच्या शाळांच्या शैक्षणिक समस्यांचा अभ्यास.
७)	बजरंगसिग ठाकुर (२००६—०८)	—	हिंगोली तालुक्यातील माध्यमिक शाळेतील इयत्ता ८वी वर्गाच्या कार्यानुभव विषयाच्या अध्यापनात येणाऱ्या अडचणी व त्यावरील उपाय.
८)	कु. लता विघे (२००५—०७)	—	अमरवती शहरातील संक्रमण शिक्षण केंद्रातील शाळा बाह्य बालकांच्या संदर्भात तेथील शिक्षकांना येणाऱ्या विविध अडचणींचा अभ्यास.

९)	ममता ठाकुर (२००३—०५)	—	खाजगी प्राथमिक शाळेतील प्रशिक्षीत व अप्रशिक्षीत शिक्षकांच्या अध्यापकीय क्षमतेचा तौलनीक अभ्यास.
१०)	अशोक भोपलवार (२००३—०५)	—	अमरावती शहरातील सक्तीची सेवा करणाऱ्या पालकांच्या व त्यांच्या पाल्यांच्या शैक्षाकि समस्यांचा अभ्यास.
११)	संतोष भोयर (२००३—०५)	—	अनौपचारिक शिक्षण अभियान राबवितांना ग्रामीण भागात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.
१२)	सदानंद मनवर (२००३—०५)	—	कनिष्ठ माध्यमिक स्तरावर व्यावसायिक शिक्षणात प्रवेशित विद्यार्थ्यांची व्यावसायीक अभिव्यक्तीची परिपक्वता पडताळणे.
१३)	स्मीता जोगळेकर (२००४—०६)	—	गणितातील मुलभूत संकल्पनांच्या संदर्भात संगणक कार्यक्रमाची परिणामकारकता पडताळणे.
१४)	अनामिका दघट (२००६—०८)	—	धारणी तालुक्यातील उच्च प्राथमिक शाळेत इतिहास अध्यापना अंतर्गत बोली भाषेच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनाची परिणामकारकता पडताळणे.
१५)	श्री अंगद सोपान पंदे (२०११—१२)	—	बुलढाणा जिल्ह्यातील ग्रामीण व शहरी भागातील माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांच्या प्रशासकीय वर्तनाचा तुलनात्मक अभ्यास.
१६)	अजय बळीराम चव्हाण (२०१३—१५)	—	कारंजा तालुक्यातील इयत्ता ९वीच्या विद्यार्थ्यांचा सवयींचा शोध — एक सर्वेक्षण.
१७)	गजानन निरंजन भगत (२०१३—१५)	—	महाराष्ट्रातील इयत्ता १० वी च्या प्रचलीत इतिहास विषयाच्या पाठ्यपुस्तकाचा चिकित्सक अभ्यास.
१८)	सौ. शिला वावगे (२०१२—१४)	—	उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची भावनिक परिपक्वता व स्वसंकल्पना ह्यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास.

१९)	श्रीकांत महादेव गायकवाड — (२००८—१०)	नगर तालुक्यातील डोंगरी भागातील शिक्षकांच्या अध्यापनातील समत्वाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.
२०)	गणेश रामकृष्ण मानकर — (२०१०—१२)	श्रमीक महिला कामगारांच्या पाल्यांच्या शिक्षण विषयक समस्यांचा शोध.
२१)	पद्मावती काशीराम टिकार — (२०१२—१४)	माध्यमिक स्तरावरील कार्य करणाऱ्या शिक्षकांची अभिवृत्ती व मूल्य यामधील सहसंबंध.
२२)	किरण नारायण कडु — (२००८—१०)	कारंजा तालुक्यातील डी.एड. स्तरावरील अध्ययनार्थ्यां मध्ये योग्य प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण होणाऱ्या आत्मविश्वास स्तराची पडताळणी.

एम.फील. लघुशोध प्रबंध

१)	कु. करूणा मेश्राम —	आदीवासी विद्यार्थ्यांची कौटुंबीक पयार्द्यवरण व मूल्य व संपादन ह्यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास.
२)	कु. स्मीता जोगळेकर —	उच्च माध्यमिक स्तरावर गणित विषयाच्या प्रभावी अध्ययनासाठी शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर — एक अभ्यास.

अमरावती विद्यापीठ

आचार्य पदवी प्राप्त विद्यार्थ्यांची यादी

१)	सौ. मनिषा मुलकुलवार (नोव्हेंबर, २०१३)	—	माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांचे प्रशासकीय वर्तन व कार्यात्मक समाधान यांचा शालेय गुणवत्तेच्या दृष्टीकोनातुन सहसंबंधात्मक अभ्यास.
२)	श्री अनिल ढवळे (फेब्रुवारी, २०१६)	—	A comparative study of the impact of parent child relationship on self concept and self acceptance of visually impaired and hearing impaired adolescent.
३)	कु. वैशाली ठग (फेब्रुवारी, २०१७)	—	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सामाजिक बुध्दीमत्ता आणि व्यक्तमत्व ह्यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास.
४)	श्री प्रदिप अवचार (फेब्रुवारी, २०१७)	—	मध्यवर्ती कारागृहातील बंदीवानांच्या कौटुंबीक वातावरणाच्या संदर्भात त्यांच्या पाल्यांचे मानसिक आरोग्य व समायोजन यांचे अध्ययन.
५)	कु. स्मीता जोगळेकर (फेब्रुवारी, २०१८)	—	मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातुन स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नविन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव
६)	कु. निता देशमुख (जानेवारी, २०१९)	—	माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनातील वैफल्य — एक सर्व्हेक्षण

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

ST/Exam/or-48/05-06/5OR

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Thursday, 14th November 2013

NOTIFICATION

No. 59/2013. Date : 14.11.2013.

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Management Council in its meeting held on 11.11.2013 in considering recommendations of Academic Council on the reports of examiners appointed by the Board of Examinations for evaluation of the thesis submitted for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) has resolved to declare the following candidates eligible for the Ph.D. degree.

TABLE

SR. NO	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01.	Shri. Navneet Aasi C/o. Dr. Subhash C. Sharma Staff Quarters D.C.P.E. H.V.P.M. Amravati. (15-7-2007)	Phy.Edu. / Education	A STUDY OF ATTITUDE OF VARIOUS STREAMS COLLEGIATE STUDENTS TOWARDS PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS OF VIDARBHA REGION	Dr. S.C. Sharma Principal, Degree College of Phy.Edu. H.V.P.M. Amravati.
02.	Ku. Rupali Sharadrao Talegaonkar C/o. S.R. Talegaonkar Mudliyar Nagar, Amravati (15-1-2009)	Chemistry / Science	SYNTHESIS OF THIAZOLYL SUBSTITUTED SCHIFF'S BASES AND STUDIES IN THEIR PHYSICAL PROPERTIES	Dr. Archana S. Burghate Dept of Chemistry, Shri. Shivaji Science College, Amravati.
03	Shri. Shrikrishna Narayan Raut Shankar Nagar, Jatharpeth Akola (15-7-2009)	Business Economics /Commerce	धारणी तालुक्यातील कोरकू आदिवासींव्दारे चरितार्थाकरिता करण्यात येणाऱ्या व्यवसायांचे अध्ययन (वर्ष २००३ -२००८).	Dr. S.P. Jadhao Head, Dept of Commerce R.A. College, Washim
04	Ku. Sunanda Dadaji Tembhurne C/o. V.J. Walde, Anand Vihar, Chitalkar Lay Out, Waghapur Yavatmal. (15-1-2007)	Zoology /Science	STUDY OF ENVIRONMENTAL CONDITIONS AND ECOLOGICAL BALANCE PERTAINING TO BIODIVERSITY OF NIRGUDA RIVER BASIN IN NAVERGAON DAM, TALUKA MAREGAON, DIST.YAVATMAL	Dr. R.G. Jadhao Dept. of Zoology Shri Shivaji Science College, Amravati
05	Shri. Pramod Pradhan Khade Dept of Mathematics, Govt. Vidarbha Institute of Science and Humanities, Amravati (15-7-2008)	Mathematics / Science	SOME INVESTIGATIONS OF COSMOLOGICAL MODELS IN GENERAL THEORY OF RELATIVITY	Dr. S.P. Kandalkar Dept of Mathematics Govt. Vidarbha Institute of Science and Humanities, Amravati
06	Shri. Santoshkumar Gundappa Gajale L.B. Aney Mahila Mahavidyalaya, Yavatmal (15-1-2008)	Hindi /Arts	संत कबीर एवं महात्मा बसवेश्वर के साहित्य में सामाजिक चेतना का तुलनात्मक अध्ययन	Dr. S.M. Bundele Head, Dept of Hindi Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

18	Shri. Vinod Ratiram Bansile Near Sandeep Medical Stores Old Jalna Road, At. Po.Deulgaonraja Dist. Buldana (15-7-2009)	Business Economics / Commerce	ग्रामीण महिला उद्योजकता विकासात महिला बचत गटांची भुमिका- विदर्भातील अकोला, बुलढाणा व वाशिम जिल्हयांचा चिकित्सक अभ्यास (कालखंड २०००-२००१ ते २००९-२०१०)	Dr. J.J. Ahirrao Smt. Dankunwar Mahila Mahavidyalaya Jalna
19	Shri. Anil Dadaji Pawar C/o. D.D. Pawar Plot No. 17, Shakuntal Colony, V.M.V. Road, Amravati (15-1-2010)	Geography / Social Science	नाशिक जिल्हयातील लोकसंख्या एक भौगोलिक अध्ययन (इ.स. १९४७ - २०११)	Dr. A.S. Bhole Dept. of Geography, Mulaji Jetha Mahavidyalaya, Jalgaon
20	Shri. Manish Prabhakarrao Gaikwad Dande Plot Rajapeth Amravati (15-7-2006 / 15-7-2011)	Geography / Social Sciences	अमरावती जिल्हयातील शेतकऱ्यांच्या सामाजिक, आर्थिक व व्यवसायीक संरचनेत झालेल्या बदलाचा भौगोलीक अभ्यास (१९८१-२००५)	Dr. (Mrs.) R.M. Deshmukh Head, Dept of Geography Bhartiya Mahavidyalaya, Amravati
21	Shri. Milind Kisanrao Dawale At. Uprai Po. Markanda Tq. Daryapur Dist. Amravati (15-7-2006)	Pali & Prakrit / Arts	पाली तिपिटक साहित्याच्या आधारे भगवान बुध्दाच्या धम्मामध्ये धम्मसेनापती भदन्त सारिपुत व भदन्त महामोग्गल्लान यांचे महत्व व योगदान.	Dr. L.G. Meshram 29, Green Field Lay Out, Bhamti Nagpur - 440022
22	Shri. Santosh Vishnu Chatur Swami Vivekanand Society Darwha Dist. Yavatmal (15-7-2009)	Marathi /Arts	मराठी व्रतकथा : एक चिकित्सक अभ्यास	Dr.K.A. Phale Principal, Smt. Shakuntalabai Dhabekar Mahavidyalaya Karanja (Lad) Dist. Washim
23	Ku. Minal Rajabhau Jatkar Inside Ambagate Near Sitaram Building, Budhawara Road, Amravati (15-1-2010)	Library & Information Science / Social Sciences	SELF - ARCHIVING AND ITS IMPLICATIONS FOR SOCIAL SCIENTIST : A CRITICAL STUDY	Dr. (Mrs) M.A. Hirwade Dept of Library & Information Science R.T.M. Nagpur University, Nagpur
24	Mrs. Manisha Pramod Mulkalwar 70, Ayodhya Nagar, Yavatmal (15-1-2009)	Education / Education	माध्यमिक शाळेतील मुख्याध्यापकांचे प्रशासकीय वर्तन व कार्यात्मक समाधान यांचा शालेय गुणवत्तेच्या दृष्टिकोनातून सहसंबधात्मक अभ्यास	Dr. (Mrs) V.V. Deo Govt. College of Education Akola
25	Shri. Nilesh VIjaykumar Fursule Rathi Pura Banosa, Behind Balaji Mandir Banosa Tq. Daryapur Dist. Amravati. (15-1-2008)	Production Engg. / Engg. & Tech.	STUDY OF LEAN SIX SIGMA FOR SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND APPLICATION	Dr. S.V. Bansod Dept of Mech. Engg. PRMIT & Research Badnera Dist. Amravati
26	Ku. Swati Dinesh Baheti Ghanshyam Jwelers, Sarafa Bazar, Amravati (15-1-2009)	Microbiology / Science	STUDIES ON MULTIDRUG RESISTANT BACTERIAL UROPATHOGENS IN DIABETIC AND NON-DIABETIC PATIENTS AND THEIR SUSCEPTIBILITY TO SOME MEDICINAL PLANTS	Dr. (Mrs.) S.S. Deshmukh Principal, J.D. Patil Sangludkar College, Daryapur Dist. Amravati
27	Shri. Prashant Jagannathrao Awate C/o. Sanjay B. Thor 'Maratha Vihar' Gopal Nagar, Amravati (15-12007)	Zoology / Science	ECOLOGY OF UPPER WARDHA PROJECT, DIST. AMRAVATI (M.S.) WITH REFERENCE TO ZOOPLANKTONS	Dr. C.B. Meshram Dept of Zoology Shri Shivaji Science College. Amravati
28	Ku. Varsha Shamrao Dhoran 28, Deepak Nagar, Buldana Road, Malkapur Dist. Buldana (15-7-2007)	Botany / Science	CYTOLOGICAL CHARACTERIZATION AND BANDING STUDIES IN ASPARAGUS L.	Dr. (Mrs) V.N. Nathar Dept of Botany, S.G.B. Amravati University, Amravati
29	Shri. Balu Shravan Bhalerao At. Ramgaon Po. Rahatgaon Tq. Dist. Amravati (15-1-2008)	Economics / Social sciences	अमरावती जिल्हयातील दलित वस्ती सुधार योजनेचे आर्थिक अध्ययन (इ.स. १९९७-९८ ते २००६-०७)	Dr. S.S. Naik Dept of Economics Govt. V.I.S.H. Amravati.

ST/Exam/or-48/05-06/5OR

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Thursday, 18th February, 2016

NOTIFICATION

No. 42 / 2016. Date : 18.02.2016

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners appointed by the Board of Examinations for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Board of Examinations u/s 32(4) and on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 14(7) of the Maharashtra Universities Act,1994, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Keshao Suryabhansa Gulhane 36 A, Santaji Nagar, Near Shankar Nagar, Rajapeth, Amravati. (15-01-2012)	Business Economics / Commerce	अमरावती विभागातील तेलबिया उत्पादक शेतक-यांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन (सन : २००५ ते २०१०)	Dr. Dinesh B. Raghuwanshi, 39, Vidya Bharati Colony, Karanja (Lad), Dist. Washim.
02	Shri. Deepak Ramraoji Dandekar "Gokul", Gandhinagar Ward No.03, Wardha. (15-07-2009)	Electronics Engg. / Engg. & Tech.	NOVEL TOPOLOGY CONTROL ARCHITECTURE DESIGN IN SIMULATED ENVIRONMENT FOR LARGE SCALE WIRELESS SENSOR NETWORK	Dr. P.R. Deshmukh, Sipna College of Engg. & Tech., Badnera Road, Amravati.
03	Shri. Shivaji Govindrao Mhaske At. Post. Janephal, Tq. Mehkar, Dist. Buldana. (15-01-2009)	Botany / Science	STUDIES ON ETHNOMEDICINAL PLANTS SIGNIFICANTLY EFFECTIVE AGAINST CHRONIC DISEASES	Dr. S.R. Manik, Head, Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

-(300)

22	Ku. Shaikh Farhana Aazmi C/o. Mohammad Sadique, Pusad Mohalla, Darwha, Dist. Yavatmal. (15-01-2010)	Urdu / Arts	VIDARBH MAIN URDU TAHQEEQ	Dr. Rohina Tabassum, Eyankayya Pura, Camp, University Road, Amravati.
23	Shri. Sanjay Eknathrao Kale Shyam Nagar, Plot No. 01, Behind Jagruti Colony, V.M.V. Road, Amravati. (15-01-2009 / 15-01-2015)	Political Science / Social Sciences	भारतीय संविधानातील शोषणाविरुध्दच्या अधिकाराच्या संदर्भात बालकामगार कायद्याच्या अंमलबजावणीचे विश्लेषणात्मक अध्ययन (विशेष संदर्भात : अमरावती जिल्हा, १९९५-२००५)	Prof. P.S. Kane, Ex-Principal, Govt. V.I.S. & H., Amravati.
24	Shri. Deolal Sukhadeorao Athawale Sahayog Nagar, In Front of Hanuman Mandir, Daryapur, Dist. Amravati. (15-07-2011)	Political Science / Social Sciences	अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती (अत्याचारास प्रतिबंध) अॅट्रॉसिटी अॅक्ट १९८९ कायद्याच्या अंमलबजावणीतील यशापयशाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन (विशेष संदर्भात : अमरावती जिल्हा, कालखंड : १९९५ - २०१०)	Dr. Subhash S. Gawai, Dept. of Political Science, Bharatiya Mahavidyalaya, Amravati.
25	Ku. Dipali Sureshrao Choudhary Shivaji Nagar, Chandur Bazar, Dist. Amravati. (15-01-2008 / 15-01-2014)	Chemistry / Science	THERMODYNAMIC AND ACOUSTICAL BEHAVIOUR OF SOME SUBSTITUTED ACETOPHENONES IN SOLUTIONS	Dr. A.S. Aswar, Head, Dept. of Chemistry, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
26	Ku. Vandana Dinanath Motghare Pati Pura, Ward No. 03, (Near By Kamgar Kalyan Kendra), Yavatmal. (15-07-2006)	Education/ Education	विदर्भातील उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमाचा विद्यार्थ्यांच्या मानसिकता आणि वर्तनावर होणारा परिणाम - एक अभ्यास	Dr. Yusuf Khan, Khidkipura, Old City, Akola.
27	Shri. Anil Pandurang Dhawale Opp. Govt. Polytechnic, Behind Poonam Photo Studio, Gadge Nagar, Amravati. (15-01-2009)	Education/ Education	A COMPARATIVE STUDY ON THE IMPACT OF PARENT-CHILD RELATIONSHIP ON SELF-CONCEPT AND SELF-ACCEPTANCE OF VISUALLY AND HEARING IMPAIRED ADOLESCENTS	Dr. Vasudha V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
28	Shri. Avinash Bhimrao Duryodhan V.H.B. Colony, M.I.G. 64, Q. No. 61, Gourakshan Road, Akola. (15-01-2011)	Education/ Education	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक मौलीक विचारांचे महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांवर दिसुन येणा-या प्रभावाचे सर्वेक्षण - एक सर्वेक्षणात्मक अभ्यास	Dr. Yusuf Khan, Khidakipura, Old City, Akola.
29	Shri. Ravindra Ulhas Marathe Ground Floor, "Shram Safalaya", Khaparde Garden, Amravati. (15-01-2013)	Commerce / Commerce	A STUDY OF HEALTH AND SAFETY MEASURES IN INDUSTRIAL UNITS IN THE FACTORY SECTOR OF AMRAVATI DISTRICT	Dr. Ashok T. Pande, "Ashirwad", Opp. D.I.C., Paranjape Colony, Amravati.

ST/Exam/or-48/05-06/5OR

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Monday, 13th February 2017

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No.139 / 2017. Date : 13.02.2017

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners appointed by the Board of Examinations for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Board of Examinations u/s 32(4) and on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 14(7) of the Maharashtra Universities Act,1994, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Shalik Marotrao Gawande 43-Maghad Nagri, Darwa Road, Lohara, Yavatmal. (15-01-2014)	Mathematics / Science	STUDY OF COSMOLOGICAL MODELS OF UNIVERSE WITH HYBRID EXPANSION LAW	Dr. K.S. Adhav, Ex-Professor & Head, Dept. of Mathematics, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
02	Shri. Bhanudas Wamanrao Somatkar Dept. of English, Arts & Science Mahila College, Mehkar, Dist. Buldana. (15-01-2010)	English / Arts	DORIS LESSING'S ART : A STUDY OF FEMALE EXPERIENCES IN HER SELECT NOVELS	Dr.V.J.Reddy 104,Jaylaxmi Towers,Musheerabad "X" Road, Secundarabad.
03	Shri. Umesh Pandit Patil C/o. Ranjit Balode, Balode Layout, Hingana Road, Kaulkhed, Akola. (15-01-2007 / 15-01-2013)	English / Arts	J.M. COETZEE: A THEMATIC STUDY OF HIS SELECT NOVELS	Dr.V.J.Reddy 104,Jaylaxmi Towers,Musheerabad "X" Road, Secundarabad.
04	Ku. Monali Ambadas Koli C/o. Dr. S.S. Gawai, 1, Abhinav State Bank Colony, Chaprashipura, Camp, Amravati. (15-07-2011)	Political Science / Social Sciences	भारतीय संविधान निर्मितीच्या जडणघडणीत संविधान सभेतील महिला प्रतिनिधींच्या सहभागाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	Dr. Subhash S. Gawai, Dept. of Political Science, Bharatiya Mahavidyalya, Amravati.

(302)

32	Shri. Prashant Narendra Bobdey "Shiv-Kavach", Bobdey Colony, Khamgaon. (15-01-2012)	Commerce / Commerce	बुलडाणा व अकोला जिल्हयाच्या विकासात सुक्ष्म, लघु व मध्यम (लघु व कुटीर) उद्योगांच्या योगदानाचे तुलनात्मक अध्ययन (संदर्भ काळ :२००१ – ११)	Dr. D.N. Vyas, Dept. of Commerce, G.S. Science, Arts & Commerce College, Khamgaon, Dist. Buldana.
33	Shri. Kishor Punjaji Suradkar At. Umari, Post. Adsul, Tq. Telhara, Dist. Akola. (15-07-2012)	Botany / Science	DIVERSITY OF ENDOPHYTIC FUNGI FROM MEDICINAL PLANTS AND THEIR ANTIMICROBIAL POTENTIAL	Dr. D.V. Hande, Dept. of Botany, Shri. Shivaji Science College, Amravati.
34	Ku. Rupali Subhashrao Kaikade C/o. Mr. D. Dudhe, 35, Deep Nagar, Wadgaon Road, Yavatmal. (15-01-2011)	Botany / Science	STUDY OF PHYTOCHEMICALS AND ANATOMICAL BIOMARKERS OF SOME MEDICINAL PLANTS MENTIONED IN ATHARVEDA	Dr. (Mrs) S.N. Ingole, Dept. of Botany, Bar. R.D.I.K. & N.K.D College, Badnera, Dist. Amravati.
35	Shri. Manish Madhukar Potey 502, Mahavir Apartment, Plot No. 30, Sector-20C, Airoli, Navi Mumbai. (15-01-2012)	Computer Science & Engg. / Engg. & Tech.	DATA SECURITY CONTROLS AND MECHANISMS IN CLOUD COMPUTING	Dr. C.A. Dhote, Dept. of Computer Science & Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Dist. Amravati.
36	Shri. Salim Allauddin Chavan 11, Shriraj Nagar, Wadgaon Road, Yavatmal. (15-07-2011)	Electronics & Telecomm. Engg. / Engg. & Tech.	DEVELOPMENT OF GRADUAL TRANSITIONS DETECTION ALGORITHM IN VIDEO SEGMENTATION	Dr. S.G. Akojwar, Principal, Rajiv Gandhi College of Engg., Research & Technology, Balharpur Road, Bhiwapur Ward Babupeth, Chandrapur
37	Shri. Javed Gulsher Khan "Sadiya", Near Motee Masjid, Motee Pura, At. Post. Nandura., Dist. Buldana. (15-01-2012)	Mechanical Engg. / Engg. & Tech.	OPTIMIZATION OF PRODUCTIVITY AND COST IN PLASTIC PIPE MAKING INDUSTRY WITH IMPLEMENTATION OF LEAN MANUFACTURING	Dr. R.S. Dalu, Dept. of Mechanical Engg., Govt. College of Engg., Amravati.
38	Shri. Vishwanath Akoji Kodape C/o. Prof. D.S. Namurte, Solani Colony, Arjun Nagar, Amravati. (15-07-2012)	Physical Education / Education	महाविद्यालयीन व्हॉलीबॉल खेळाडूंच्या कौशल्य निष्पादनावर क्रियाशील प्रशिक्षणाचा परिणाम	Dr. V.M. Sharma, Rukhmini Nagar, Amravati.
39	Shri. Pradip Ajabrao Awachar "Prassanna", Near Shiv Mandir, Gokul Colony, Akola. (15-01-2010)	Education / Education	मध्यवर्ती कारागृहातील बंदिवानांच्या कौटूंबिक वातावरणाच्या संदर्भात त्यांच्या पाल्यांचे मानसिक आरोग्य व समायोजन यांचे अध्ययन	Dr. Vasudha Deo, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.
40	Ku. Vaishali Bhagwan Thag Keshao Nagar, Buldana. (15-01-2009)	Education / Education	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सामाजिक बुध्दिमत्ता आणि व्यक्तिमत्व यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास	Dr. Vasudha Deo, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.
41	Shri. Harshanand Panjabrao Khobragade Govt. Qt. No. 1/23, Near Collector Bunglow, Vishnuwadi, Buldana. (15-07-2010)	Education / Education	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सामाजिक बुध्दिमत्ता, समायोजन क्षमता व अभ्यास सवयीचा त्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम : एक अभ्यास	Dr. Rohini V. Tadas, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.

(303)

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

PART THREE

Wednesday, 14th February 2018

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No. 218 / 2018

Date : 14.02.2018

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 12(7) of the Maharashtra Public Universities Act,2016, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Gajanan Rameshrao Ratnaparkhi Amba Vihar, Akoli Road, Amravati. (15-01-2004 / 15-01-2009)	Psychology / Humanities	शास्त्रीय संगीत प्रशिक्षित आणि शास्त्रीय संगीत अप्रशिक्षित प्रौढ व्यक्तिमधील संपादन प्रेरणा,आत्माविष्कार, सृजनशीलता,आक्रमकता आणि भावनिक अस्थिरता घटकांबाबत अभ्यास	Dr. (Mrs) N.H. Deshmukh, Dept. of Psychology, Govt. V.I.S. & H., Amravati. Co-Supervisor : Dr. R.H. Deshmukh, Dept. of Music, Amolakchand Mahavidyalaya, Yavatmal.
02	Ku. Suvarna Devidas Jawanjal 182, V.H.B. Colony, Achalpur, Tq. Achalpur, Dist. Amravati. (15-07-2011)	Home Economics / Humanities	जाहिराती व त्यामधील स्त्रियांच्या सहभागाचा शहरी समाजजीवनावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन	Dr. (Mrs) Sharda S. Gawande, Principal, Kala Mahavidyalaya, Nandgaon (Kh), Dist. Amravati.
03	Ku. Sarika Shridhar Bodade New Changani Nagar, Ravi Nagar, Amravati. (15-07-2011)	Home Economics / Humanities	अमरावती जिल्हयातील बालगुन्हेगारांची पार्श्वभूमी व बालगृहातील शैक्षणिक आणि आरोग्यविषयक दर्जाचे अध्ययन	Dr. (Mrs) Sharda S. Gawande, Principal, Kala Mahavidyalaya, Nandgaon (Kh), Dist. Amravati.
04	Shri. Haricharan Laxmanrao Gajbhiye "Manolaksha", Datta Ward, New Pusad, Tq. Pusad, Dist. Yavatmal. (15-01-2015)	Physical Education / Inter-disciplinary Studies	A COMPARATIVE STUDY OF OCCUPATIONAL STRESS SELF-RATING DEPRESSION AND HEALTHY LIFE STYLE OF TEACHERS WORKING IN GRANT-IN-AID AND NON-GRANTED COLLEGES	Dr. Tomy Jose, Degree College of Physical Education, H.V.P.M., Amravati.

	Ku. Krishna [illegible] Pimpri [illegible] Samat Seva [illegible] Chandur Rly. Dist. Amravati (15-01-2015)	[illegible]	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND STUDY OF SUBSTITUTED THIOCARBAMIDO, 2-[illegible] DITHIOBIURETO AND 1,2,4-DITHIAZOLO BENZOTHIAZOLES WITH SPECIAL REFERENCE TO THEIR IMPACT ON SEED GERMINATION PATTERN OF SORGHUM VULGARE (POACEAE)	Dr. [illegible] Amravati
33	Mrs. Smita Gajanan Jogalekar Chaitanayawadi Kanade Nagar, Society Plots, Ward No. 17, Buldana. (15-07-2011)	Education / Inter-Disciplinary Studies	मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव – एक विश्लेषण	Dr. Vasudha V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
34	Shri. Swapnil Chandrashekhar Deshmukh Sarswati Colony, Near Iskcon Temple, Rathi Nagar, Amravati. (15-07-2011)	Marathi / Humanities	युगवाणीचे वाङ्मयीन कार्य : एक अभ्यास (१९७५ ते २०००)	Dr. S.W. Chavan, Dept. of Marathi, Govt. V.I.S. & H., Amravati.
35	Shri. Dhanraj Ramdas Dhotre Quarter No. 03, Sant Knath Bhawan, Shri. Sant Gajanan Maharaj College of Engg., Shegaon, Dist. Buldana. (15-01-2015)	Computer Science & Engg. / Science and Technology	SEMANTICALLY DRIVEN CONTENT BASED IMAGE RETRIEVAL AND RANKING THROUGH SOFT COMPUTING APPROACH	Dr. G.R. Bamnote, Dept. of Computer Science & Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Dist. Amravati.
36	Mrs. Sunita Laxman Jadhav Plot No. 05, Ashvini Nagar, E-Ward, Sagarmal Kolhapur. (15-01-2015)	Library & Information Science / Inter-disciplinary Studies	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF E-RESOURCES AND E-SERVICES IN UNIVERSITY LIBRARIES OF MAHARASHTRA	Dr. Ravindra D. Sarode, Dept. of Library & information Science, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
37	Shri. Ramesh Namaji Tijare Smt. V.N. Mahila Mahavidyalaya, Pusad, Dist. Yavatmal. (15-07-2011)	Sociology / Humanities	वर्धा जिल्हयातील वार्धक्याचे समाजशास्त्रीय अध्ययन	Dr. B.K. Khadse, Vidya Nagar, Wardha.
38	Shri. Yogesh Namdeo Sardar Bhim Nagar, Ward No. 16, Malkapur, Dist. Buldana. (15-01-2014)	English / Humanities	A STUDY OF HUMAN RELATIONSHIPS IN THE SELECT PLAYS OF EDWARD ALBEE	Dr. S.D. Chavan, Dept. of English, Shri. Vyankatesh College, Deulgaon Raja, Dist. Buldana.
39	Shri. Ravindra Chandrakant Mukwane Vidya Bharti Jr. College, Karanja (Lad), Dist. Washim. (15-01-2015)	Zoology / Science and Technology	STUDY OF FISH FAUNA OF UMA RIVER BASIN DIST. WASHIM, IN RELATION TO ITS WATER QUALITY AND DOMESTIC FISH MARKETING STATUS	Dr. A.M. Avinashe, Dept. of Zoology, S.S.S.K.R. Innani Mahavidyalaya, Karanja (Lad), Dist. Washim.
40	Ku. Anjali Rameshpant Wath Friends Colony, Near Dr. Devang, V.M.V. road, Amravati. (15-07-2011)	Sociology / Humanities	अमरावती जिल्हयातील संघटित क्षेत्रात नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन	Dr. (Mrs) V.D. Gudadhe, Subhodh Colony, Near Durge Hospital, V.M.V. Road, Amravati.

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Tuesday, 30th April 2019

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No. 103/2019

Date: 30.04.2019

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree as per Direction No. 07/2019 Dated 01/02/2019 and declared the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table.

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Avinash Panjabrao Jadhao Plot No. 36B, Gawande Layout, Sai Nagar, Badnera Road, Amravati. (15-01-2013)	Computer Science and Engineering / Science and Technology	DESIGN OF SECURITY AWARE ROUTING PROTOCOLS IN VEHICULAR AD HOC NETWORK	Dr. D.N. Chaudhari, Dept. Of Computer Science & Engg., Jawaharlal Darda Institute of Engg. & Tech., Yavatmal.
02	Shri. Narendra Haribhau Shegokar Shri. Vyankatesh Arts & Commerce College, Deulgaon Raja, Dist. Buldana. (15-07-2013)	Commerce / Commerce and Management	भारतीय आयुर्विमा मंडळाच्या विविध विमा योजनांचे पॉलीसी धारकांच्या दृष्टीकोनातून चिकित्सक अध्ययन	Dr. L.K. Karangale, Dept. Of Commerce, Bhagwan Baba College Lonar, Dist. Buldana.
03	Mrs. Harshali Pankaj Patil C-701, Emrald Technopark II, Near Thakur Public School, Thakur Village, Kandivali (E), Mumbai-400101. (15-01-2015)	Computer Science and Engineering / Science and Technology	INTEGRATING SENTIMENT AND AFFECT ANALYSIS IN SOCIAL MEDIA	Dr. Mohammad Atique, Dept. of Computer Science & Engg., Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
04	Shri. Dipak Ashok Warke Near Naik Hospital, Sahakar Nagar, At. Post. Bhusawal, Dist. Jalgaon. (15-07-2012)	Mechanical Engineering / Science and Technology	PERFORMANCE EVALUATION OF EVAPORATIVE COOLING SYSTEM USING DESICCANT DE-HUMIDIFICATION	Dr. Samir J. Deshmukh, Dept. Of Mechanical Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Amravati.
05	Ku Sujata Bhaskar Tadam Ekta Apartment, Flat No. F-3, Gokul Nagar, Jawahar Nagar, Akola. (15-07-2012)	Mathematics / Science and Technology	STUDY OF UNIFORMLY CONTINUOUS SPACES AND COMPACTNESS RELATED CONCEPTS IN UNIFORM SPACES AND PROXIMITY SPACES	Dr. S.M. Padhye, Dept. of Mathematics, Shri. R.L.T. College of Science, Akola.

06	Ku. Seema Govindsingh Raghuwanshi New Sonkhas, Mangrulpir, Dist. Washim. (15-01-2015)	Economics / Humanities	वाशिम जिल्ह्यातील प्रधानमंत्री ग्राम सडक योजनेचे आर्थिक मुल्यमापन (कालखंड सन २००४-२००५ ते २०१४-२०१५)	Dr. P.U. Aathawale, Dept. of Economics, S.N. Arts & U.K. Commerce College, Akola.
07	Ku. Renuka Dattatraya Joshi C/o. Aabasaheb Deshpande, 'Anand', Vidya Nagar, Parbhani. (15-07-2014)	Microbiology / Science and Technology	STUDIES ON L-ASPARAGINASE PRODUCTION BY ENDOPHYTIC BACTERIA ISOLATED FROM PLANTS RECOMMENDED FOR CANCER THERAPY	Dr. N.S. Kulkarni, Dept.of Microbiology, R.A. Arts, Shri. M.K. Commerce and S.R. Rathi Science College, Washim.
08	Shri. Onkar Madhorao Borekar Arts, Commerce College, Yeoda, Tq. Daryapur, Dist. Amravati. (15-07-2014)	Commerce / Commerce and Management	अमरावती जिल्ह्याच्या ग्रामीण भागातील दारिद्रय रेषेखालील व्यक्तींच्या निवासी घरांचा प्रश्न सोडविण्यात इंदिरा आवास योजनेचे योगदान (२००५-२००६ ते २०१४-२०१५)	Dr. D.V. Nichit, Principal, Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Walgaon, Dist. Amravati
09	Shri. Bhagwan Vishvanath Kendrekar Near Ganpati Mandir, Sant Namdev Nagar, Hingoli. (15-01-2014)	Commerce / Commerce and Management	CUSTOMER SATISFACTION OF CELLULAR SERVICES IN HINGOLI DISTRICT OF MAHARASHTRA (PERIOD 2009-2010 TO 2014-2015)	Dr. B.S. Zare, Dept. of Commerce, Shri. Shivaji Arts & Commerce College, Amravati.
10	Shri. Vivek Rambhauji Narkhedkar P.G. Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati. (15-01-2013)	Botany / Science and Technology	IN VITRO STUDIES ON ANTHER AND POLLEN CULTURE FOR HAPLOID PLANT REGENERATION	Dr. J.A. Tidke, Head, Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati
11	Ku. Meenakshi Shivcharan Wankhede D-404, Jai Amba Appt-6, Karde Nagar, Kathora Road, Amravati. (15-01-2015)	Education / Inter-disciplinary Studies	DEVELOPMENT OF PHONETIC BASED PACKAGED PROGRAMME AND ITS EFFECTIVENESS ON ACADEMIC ACHIEVEMENT OF THE STUDENTS WITH DYSLEXIA	Dr. G.L. Gulhane, Head, Dept.of Education, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
12	Ku. Nita Vitthalrao Deshmukh C/o. V.A. Deshmukh, Gupte Marg, Infront of Rutuja Appartment, Jatharpeth, Akola. (15-01-2014)	Education / Inter-disciplinary Studies	माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनातील वैफल्य : एक सर्वेक्षण	Dr. (Mrs) V.V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
13	Shri. Anand Mukundrao Pande Brahmin Galli, Near Ganesh Mandir, Risod, Tq. Risod, Dist. Washim. (15-07-2014)	Microbiology / Science and Technology	EFFECT OF PLANT GROWTH PROMOTING RHIZOBACTERIA CONTAINING 1-AMINO CYCLOPROPANE-1-CARBOXYLATE (ACC) DEAMINASE ON THE GROWTH OF WHEAT CULTIVATED UNDER STRESS CONDITION	Dr. N.S. Kulkarni, Dept.of Microbiology, R.A. Arts, Shri. M.K. Commerce and S.R. Rathi Science College, Washim.
14	Shri. Vijay Bashkaram Gadicha Rampuri Camp, Amravati. (15-01-2014)	Computer Science and Engg. / Science and Technology	ENHANCEMENT OF INFORMATION SECURITY USING IMAGE FUSION AND VISUAL CRYPTOGRAPHY	Dr. A.S. Alvi, Dept. of Computer Science and Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Amravati.

23-195/06

5. The statement of expenditure incurred and brief academic progress report relating to the above project be sent in the prescribed format to this office after completion of one year. Audited utilization certificate, audited statement of expenditure and final project report be submitted immediately after completion of the project.
6. The assets acquired wholly or substantially out of UGC grant shall not be disposed off or encumbered on utilized for purposes other that those for which the grant was given, without proper sanction of the UGC, Western Regional Office, Pune- 7 and should at any time the college cease to function, such assets shall revert to U.G.C.
7. A register of the assets acquired wholly or substantially out of the grant shall be maintained by the University/College in the prescribed form.
8. The University/College shall strictly follow all the instructions issued by the Govt. of India from time to time with regard to reservation of posts for SC/ST/OBC.
9. The interest earned by the University/College/Institute will be treated as additional grant and it is required to be incorporated in the U.C./Statement of Expenditure submitted to UGC, (WRO).
10. The University/College shall fully implement the office Language Policy of the Union Govt. and comply with the official Language Act, 1963 and Official language (use for official purposes of the Union) Rules, 1976 etc.
11. The sanction issues in exercise of the delegation of powers vide Commission office order No.5/92 dated may 01, 1992.
12. The funds to the extent are available under the scheme.

Yours faithfully,

(N.A. Kazmi)
Additional Secretary

Copy to:

1. The Principal Govt. College of Education, Akola, Akola - .
2. Deo V V, Govt. College of Education, Akola, Akola -
3. Director, BCUD, Amravati University
4. Director, Higher Education, 1
5. Accountant General, -20.
6. Guard File.

(N.A. Kazmi)
Additional Secretary

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
पत्रे कार्यालय, अकोला
जावक क्र. 38
दिनांक 19/1/07

University Grants Commission
Western Regional Office
Ganeshkhind
Pune – 411007
783

No. File: 23-195/06

Ph:(20) 25696897/25691477
Date: 17 JAN 2007

The Account Officer
University Grants Commission
Pune - 411007.

Subject: Financial assistance to teacher in colleges for undertaking Minor Research Projects - Release of first instalment.

Sir,

The UGC on the recommendations of the expert Committee has approved the Minor Research Project entitled "Analytical Studies of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda. With Refereone on New Curriculum" in the subject- Education to be undertaken by Deo V.V. Govt. College of Education, Akola, Akola. The financial assistance of the UGC would be limited to Rs.50000/- (Rupees Fifty Thousand Only) for a period of two years. *An amount of Rs.32500/- (Rupees Thirty two Thousand five Hundred Only)* is presently being sanctioned as the first instalment.

Non-Recurring Grant for 2 years	Amount (Rs)	Recurring grant	I Year Amount	2nd Year Amount
Books & Journal	15000	Contingency	7500	7500
Equipment	0	Special Needs	0	0
		Travel/Field word	10000	10000
		Chemicals	0	0
		Extension Activities	0	0
Total	15000		17500	17500

Total amount for the project:50000/-

The grant is subject to the terms and conditions as mentioned below.

1. A Certificate of Acceptance of the conditions governing the research project should be sent immediately to this office.
2. The amount of the grant shall be drawn by the Accounts Officer (C.D.D.), University Grants Commission on the grant-in-aid bill and shall be [illegible]

(308)

सत्यमेव जयते

Government Of India
Copyright Office
Extract from the Register of Copyrights

Dated : 12/4/2013

1.	Registration Number	: **L-48292/2013**
2.	Name, address and nationality of the applicant	: DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA- INDIAN
3.	Nature of the applicant's interest in the copyright of the work	: AUTHOR
4.	Class and description of the work	: LITERARY/ DRAMATIC WORK
5.	Title of the work	: ANALYTICAL STUDY OF EDUCATION THOUGHTS OF SWAMI CHINMAYANAND WITH REFERENCE TO NEW CURRICULLUM
6.	Language of the work	: MARATHI
7.	Name, address and nationality of the author and if the author is deceased, date of his decease	: DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA- INDIAN
8.	Whether the work is published or unpublished	: UNPUBLISHED
9.	Year and country of first publication and name, address and nationality of the publisher	: N.A.
10.	Years and countries of subsequent publications, if any, and names, addresses and nationalities of the publishers	: N.A.
11.	Names, addresses and nationalities of the owners of various rights comprising the copyright in the work and the extent of rights held by each, together with particulars of assignments and licences, if any	: DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA- INDIAN
12.	Names, addresses and nationalities of other persons, if any, authorised to assign or licence of rights comprising the copyright	: N.A.
13.	If the work is an 'Artistic work', the location of the original work, including name, address and nationality of the person in possession of the work. (In the case of an architectural work, the year of completion of the work should also be shown).	: N.A.
14.	Remarks, if any	:

Diary Number : 8476/2011-CO/L

Date of Application : 27/06/2011

Date of Receipt : 14/07/2011

DEPUTY REGISTRAR OF COPYRIGHTS

Diary Number : **8476/2011-CO/L**
Ministry of Human Resource Development
Department of Higher Education
Copyright Office
(Tele: 3384387, -2549, -2458 Extn.: 31)
©

4th Floor, Jeevan Deep Building,
Parliament Street, New Delhi, 110001

Dated :**12/04/2013**

To,

DR. USHASHI GUHA
246 ,GANDHI NAGAR, OPP TO SHIVAJI KRIDA MANDAL ,NAGPUR 10 ,

Subject : Copyright Registration Certificate - forwarding of.

With reference to your application dated **27/06/2011**, I have the honour to send herewith a copy of the extract from the Register of Copyrights with regard to the work
ANALYTICAL STUDY OF EDUCATION THOUGHTS OF SWAMI CHINMAYANAND WITH REFERENCE TO NEW CURRICULLUM
particulars of which have been entered in the Register of Copyrights.

2. A copy of the Unpublished work received along with your application duly stamped with seal of the Copyright Office is returned herewith, while another is retained in this office for record.

3. Kindly acknowledge receipt of this letter.

Yours faithfully

Deputy Registrar of Copyrights

(310)

ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

ज्ञानगंगोत्री, गंगापूर धरणाजवळ, नाशिक ४२२ २२२

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

प्रमाणपत्र

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षक प्रशिक्षक संघटना आणि शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा यांनी संयुक्त विद्यमाने पुरस्कृत केलेल्या शिक्षणशास्त्रात मौलिक योगदान करणाऱ्या ग्रंथासाठी देण्यात येणाऱ्या डॉ. आनंद वास्कर – उत्कृष्ट शैक्षणिक ग्रंथ पुरस्कारासाठी नामांकन करण्यात आल्याबद्दल श्री./श्रीमती/डॉ. डॉ. शशी वंजारी आणि डॉ. वसुधा देव

यांना उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण प्रकाशन वर्ष (२००८)

या ग्रंथास हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे

अभिनंदन !

अध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षक प्रशिक्षण परिषद

अधिवेशन स्वागताध्यक्ष
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पाटण

संचालक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

दिनांक : २३/०१/२०१०

(३।।)

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
आणि
महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षक प्रशिक्षक संघटना
यांनी संयुक्त विद्यमाने पुरस्कृत केलेला

'डॉ. आनंद वास्कर उत्कृष्ट शिक्षणशास्त्र ग्रंथ पुरस्कार'

श्री./ श्रीमती /डॉ. शशी वंजारी आणि डॉ. वसुधा देव

यांच्या उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण प्रकाशन वर्ष (२००८)

ह्या ग्रंथास दि. २३-०१-२०१० रोजी तिसाव्या वार्षिक अधिवेशनात गौरवपूर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

अभिनंदन !

संचालक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

अध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक शिक्षक प्रशिक्षण परिषद

अधिवेशन स्वागताध्यक्ष
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पाटण

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा अध्यापक वृंद यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ ,नाशिक महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक आणि शिक्षण प्रशिक्षण संघटना यांनी संयुक्त विद्यमानाने पुरस्कृत केलेला डॉ.आनंद वास्कर उत्कृष्ट ग्रंथ पुरस्कार

उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण
(लेखक : डॉ. शशी वंजारी , डॉ. वसुधा देव)

स्वत:ची अस्मिता हरवून बसलेल्या भारतीय समाजाचे स्वत्व जागे करून त्यांना उद्योन्मुख करण्यासाठी शिक्षणा शिवाय दुसरा रामबान उपाय नाही. उद्योन्मुखतेला विकासप्रवण करण्यासाठी शिक्षणाचा करिश्मा अत्यंत उपयोगी आहे. स्वातंत्र्यानंतर ग्रामीण व नागरी समाजाच्या पुनर्रचनेचे प्रयोग, त्यांची तत्वे आणि उपयोजन ह्या द्वारे झालेला विकास स्फुर्तिदायक पणे भविष्याकडे पाहण्यास लावणारा आहे. त्यात काही त्रुटी असतीलही. पण त्या कशा कमी करावयाच्या ह्यासाठीचा मुद्देसूदपणा उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण ह्या पुस्तकात लेखिका डॉ.शशी वंजारी आणि डॉ. वसुधा देव ह्या दिलेल्या आहे.

दोन विभागात २२ घटकातील पुस्तकाचा विस्तार वाचकांना ज्ञानपर्वनी देऊन जातो. अ-विभाग तात्विक अधिष्ठानातंर्गत :

१) शिक्षण २) शिक्षण आणि तत्वज्ञान ३) आदर्शवाद प्लेटो, सॉक्रिटीस अद्वैतवाद ४) निसर्गवाद - रूसो,गुरूदेव रविन्द्रनाथ टागोर ५) वास्तववाद - ॲरिस्टॉटल, जैनवाद ६) मानवतावाद व बौध्द तत्वज्ञान ७) कार्यवाद ८) बालकेंद्रीत शिक्षण व गिजुभाईबधेका ९) शैक्षणिक विचारवंताचे शिक्षणातील योगदान महात्मा गांधी (बुनीयादी शिक्षण योजना,) स्वामी विवेकानंद, (माणूस घडविणारे शिक्षण), योगी अरविंद (एकात्मीक शिक्षण योजना), पेस्टॉलॉजी, बर्टाड रसेल, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज इ.

ब विभागात समाजशास्त्रीय अधिष्ठाना अंतर्गत :

१) भारतीय संविधान व शिक्षण २) लोकशाही आणि शिक्षण ३) समाजवाद आणि शिक्षण ४) राष्ट्रीय एकात्मता आणि शिक्षण ५) शैक्षणिक नियोजन ६) शिक्षण व समाजशास्त्र ७) उदार व उपयुक्ततावादी शिक्षण ८) आर्थिक विकास आणि शिक्षण ९) समाज परिवर्तन आणि शिक्षण १०) शिक्षण व मानवसंसाधन विकास ११) संस्कृती पुस्तकास लाभलेला आहे. विसा बुक्सचे विनोद लोकरे, ह्यांनी ह्या पुस्तकाची निर्मिती केली आहे. उत्तम बांधनी आणि अक्षर जुळणीत देखिल हे पुस्तक सरस आहे. परंतु कागद आणि अन्य साधन सुविधांचा विचार करता ह्या पुस्तकाची अध्ययनार्थीसाठी जनआवृत्ती काढता येते का? ह्यासाठी नक्की विचार करावा. असे मनोमन वाटते. अर्थाशिवाय अर्थ नाही हे जरी खरे असले तरी अध्ययनार्थींचाही विचार व्हावा. एकंदरित उद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण हा ग्रंथ म्हणजे शैक्षणिक तत्वज्ञानाचा दस्तऐवज होय हे मात्र नक्की.

ग्रंथ परिचय: प्रा. विजयकुमार पाईकराव (2010)

☎ : २४३५७५५] । तमसो मा ज्योतिर्गमय । [स्थापना : १९७२

शिक्षण प्रसारक मंडळ, अकोला द्वारा संचालित

मोहरीदेवी खंडेलवाल कन्या विद्यालय व कनिष्ठ महाविद्यालय, अकोला.

किमान कौशल्यावर आधारित व्यवसायिक अभ्यासक्रम – M.C.V.C.

• Creche & Pre - School Management • Accounting & Auditing • Marketing & Salesmanship

पत्र क्रमांक : VOC / / /200 दिनांक : / /200

- प्रमाण पत्र -

प्रमाणित करण्यात येते की , डॉ. सौ. वसुधा विनोद देव

(सहयोगी प्राध्ययापक शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,अकोला.)

हयांनी दिनांक :- १८.०५.२००८ रोजी पुनरुत्थान ट्रस्ट अहमदाबाद हयांच्या माध्यमातुन स्थानीक मोहरीदेवी खंडेलवाल कन्या विद्यालय अकोला येथे आयोजित केलेल्या अखिल भारतीय विद्वत परिषदेत "*दिनदयाल उपाध्याय व शैक्षिक चिंतन*" हया विषयावर तज्ञ व्याख्यान सादर केले . करिता प्रमाण पत्र देण्यात येत आहे.

दिनांक :-

ठिकाण- अकोला

Smt. Sattar

प्राचार्य

मोहरीदेवी खंडेलवाल कन्या विद्यालय,

[illegible], अकोला.

।। सा विद्या या विमुक्तये ।।
विद्याभारती अखिल भारतीय शिक्षा संस्था
विद्या भारती – अकोला जिल्हा

के.के.जोशी
अध्यक्ष,
अकोला जिल्हा
मो. 9422161907

रवि देशपांडे
सचिव,
अकोला जिल्हा
मो. 9371013096

- प्रमाण पत्र -

प्रमाणित करण्यात येते की , डॉ. सौ. वसुधा विनोद देव

(सहयोगी प्राध्ययापक शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,अकोला.)

हयांनी दिनांक :- १८.०५.२००८ रोजी पुनरुत्थान ट्रस्ट अहमदाबाद व विद्याभारती,अकोला जिल्हा हयांच्या माध्यमातुन स्थानीक मोहरीदेवी खंडेलवाल कन्या विद्यालय अकोला येथे आयोजित केलेल्या अखिल भारतीय विद्वत परिषदेत "*दिनदयाल उपाध्याय व शैक्षिक चिंतन*" हया विषयावर तज्ञ व्याख्यान सादर केले . करिता प्रमाण पत्र देण्यात येत आहे.

दिनांक :-

ठिकाण- अकोला

सचिव
विद्याभारती, अकोला.

॥ ॐ ॥

श्री सरस्वती एज्युकेशन सोसायटी व्दारा संचालित

(कवि कुलगुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय रामटेक संलग्नित)

कृष्णाजी जोशी शिक्षाशास्त्री (बी.एड्.) महाविद्यालय

श्री. तिरूपती तंत्र निकेतन परिसर, केशव नगर, अकोला - ४४४००४

Phone : 0724 - 2489964, Fax : 0724 - 2489963

Email : sses.bed@gmail.com ● Website - www.kjmahavidyalay.org

✻ प्राचार्य ✻ डॉ. डि.आर. कुळकर्णी (M.Sc., M.Ed., Ph.D., SET)

✻ संचालक ✻ सचिन जोशी (B.E. Civil, M.I.E.)

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, कृष्णाजी जोशी शिक्षाशास्त्री (बी.एड.) महाविद्यालय,अकोला व पुनरूत्थान ट्रस्ट, अहमदाबाद यांच्या संयुक्त विद्यमाने भारतीय प्रज्ञा परिषद शोध गोष्ठीचे अखिल भारतीय स्थरावरील आयोजन अकोला येथे दि. ६ नोव्हेबर ते ८ नोव्हेंबर २००९ रोजी करण्यात आले. या परिषदेस डॉ. सौ. **वसुधा विनोद देव,** सहयोगी प्राध्यापिका, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला यांनी खालील तीन सत्रामध्ये विशेष प्रवक्ता (चेअर पर्सन)म्हणून मार्गदर्शन केले व परिषदेत सहभाग दिला.

दि. ७/११/२००९ - आचार्य शिक्षा

दि. ७/११/२००९ - पालक शिक्षा

दि. ७/११/२००९ - समाज शिक्षा

त्यांच्या उज्वल भवितव्यासाठी हार्दिक शुभेच्छा

संचालक
कृष्णाजी जोशी शिक्षाशास्त्री (बी.एड.)
महाविद्यालय,अकोला

कृष्णाजी जोशी बी.एड. महाविद्यालय Code 123188 अकोला

प्राचार्य /समन्वयक
कृष्णाजी जोशी शिक्षाशास्त्री (बी.एड.)
महाविद्यालय,अकोला

Athens Institute for Education and Research

A World Association of Academics & Researchers

Session (9)-(10)

9th Annual International Conference on Philosophy, 26-29 May 2014, Athens, Greece

Organized by the Philosophy Research Unit

Conference Venue: Titania Hotel, 52 Panepistimiou Street, 10678 Athens, Greece

(317)

Monday 26 May 2014

08:00-08:30 Registration

08:30-08:45 Welcome and Opening Remarks

- Dr. Gregory T. Papanikos, President, ATINER.
- Dr. George Poulos, Vice-President of Research, ATINER & Emeritus Professor, University of South Africa, South Africa.
- Dr. Nicholas Pappas, Vice-President of Academics, ATINER & Professor, Sam Houston University, USA.
- Dr. Patricia Hanna, Head, Philosophy Research Unit of ATINER & Professor, University of Utah, USA.

08:45-10:30 Session I (Room A) **Chair:** Patricia Hanna, Head, Philosophy Research Unit of ATINER & Professor, University of Utah, USA	**08:45-10:30 Session II (Room B)** **Chair:** Saba Bazargan, Assistant Professor, University of California at San Diego, USA.
1. Donald Poochigian, Professor, University of North Dakota, USA. Infinity in Mathematics. 2. Patrick Fleming, Assistant Professor, James Madison University, USA. Arbitrariness and Choice in Practical Reason. 3. Favio Cala Vitery, Professor, Jorge Tadeo Lozano University, Colombia. Bohmian Quantum Mechanics as a Constructive Theory.	1. Eric Kraemer, Professor, University of Wisconsin-La Crosse, USA. Virtue Epistemologys: Confronting the Problem of Cognitive Vice. 2. Stephanie Rennick, PhD Candidate, University of Glasgow/Macquarie University, UK/Australia. "Why Foreknowledge does not always entail Problematic Predestination".

10:40-12:10 Session III (Room A) **Chair:** Donald Poochigian, Professor, University of North Dakota, USA.	**10:40-12:10 Session IV (Room B)** **Chair:** Eric Kraemer, Professor, University of Wisconsin-La Crosse, USA.
1. Kazutaka Kondo, Assistant Professor, Waseda University, Japan. Socrates' Rhetorical Strategy in Plato's Apology. 2. Elena Akhmaeva, PhD Student, Lobachevsky State University of Nizhniy Novgorod, Russia. The Transformation of the Ancient Worldview in the Consciousness of a Medieval Man.	1. Saba Bazargan, Assistant Professor, University of California at San Diego, USA. Moral Liability of Unjust Beneficiaries in War. 2. Andy Engen, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA. Communication, Expression, and the Justification of Punishment. 3. Peter Oni, Lecturer, University of Lagos, Nigeria. African Initiation Rite in the Light of Hannah Arendt's Conception of Violence.

12:20-13:50 Session V (Room A)
Chair: Kazutaka Kondo, Assistant Professor, Waseda University, Japan.

1. Duncan Richter, Professor, Virginia Military Institute, USA. Sketches of Blurred landscapes: Wittgenstein and Ethics.
2. Ilse Somavilla, Researcher, University of Innsbruck, Austria, The Dimension of Silence in the Philosophy of Wittgenstein.
3. Mark Thomas, PhD Student, University of Freiburg, Germany. Does Kant Revive the Doctrine of Pre-established Harmony to Synchronize Nature and Freedom?

12:20-13:50 Session VI (Room B)
Chair: Peter Oni, Lecturer, University of Lagos, Nigeria.

1. Andrew Alwood, Assistant Professor, Virginia Commonwealth University, USA. Epicurean Pleasures.
2. Alexey Lyzlov, Assistant Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia. Historicity and Postmodernity Towards the Positive Reflection of Contemporary Human Situation.
3. Daniel Pallares Dominguez, PhD Student, Jaume University of Castellon, Spain. Reviewing of Neuroethics as an Applied Ethics and Fundamental Ethics.

13:50-14:50 Lunch (details during registration)

15:00-16:30 Session VII (Room A)
Chair: Kevin Corcoran, Professor, Calvin College, USA.

1. Vasudha Deo, Associate Professor, SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India. Swami Chinmayananda and Religion.
2. Kruttika Chincholikar, Associate Professor, Government College of Education, India & Sunita Totade, Associate Professor, Government College of Education, India. Theory of Cosmic Consciousness in Hindu Religion.

15:00-16:30 Session VIII (Room B)
Chair: Tennyson Samraj, Professor, Canadian University College, Canada.

1. Alessandra Melas, Post-Doctoral Fellow, University of Sassari, Italy. An Ontic Conception of Chance in Monod's Non-Teleological Evolutionary Biological Theory.
2. Tamara Kayali, Lecturer, The Australian National University, Australia. A Role for Bioethicists and Philosophers in Psychiatric Classification.
3. Svetlana Shibarshina, PhD Student, Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod, Russia. B. L. Whorf on Cosmos, Individual and Language.

16:40-18:10 Session IX (Room A)
Chair: Vasudha Deo, Associate Professor, SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India.

1. Kevin Corcoran, Professor, Calvin College, USA. The Persistence of Persons.
2. Mai Suga Oki, Researcher, Waseda University, Japan. Where are Poets in Plato's Political Philosophy?
3. Maria Ortega Manez, PhD Graduate & Researcher, University of Paris-Sorbonne (Paris IV), France. Why has Plato Written about Mimesis?

16:40-18:10 Session X (Room B)
Chair: Tamara Kayali, Lecturer, The Australian National University, Australia.

1. Silvia Galikova, Professor, University of Trnava, Slovakia. Towards the Reality of Self-Agency.
2. Tennyson Samraj, Professor, Canadian University College, Canada. Carbon Based Brain, Consciousness and Cognition: Understanding Cognitive States in the Context of the KK Thesis.
3. Jordi Cabos Teixido, Researcher, University of Barcelona, Spain. Strength and Limit Situations: Apology of Philosophy.

18:20-20:20 Session XI (Room A)
Chair: Mai Suga Oki, Researcher, Waseda University, Japan.

1. Martyna Koszkalo, Assistant Professor, University of Gdansk, Institute of Philosophy, Sociology and Journalism, Poland. Voluntarism and Intellectualism. Thomas Aquinas versus John Duns Scotus.

2. Natasza Szutta, Assistant Professor, University of Gdansk, Poland. Is Aristotelian Concept of Phronesis Empirically Adequate?
3. Ni Yu, PhD, The University of Edinburgh, UK. The Analytical Comparison of Philosophical Methodology in Plato's Meno and Laozi's Daodejing. .

21:00–23:00 Greek Night (Details during registration)

Tuesday 27 May 2014

08:00-09:30 Session XIII (Room A)
Chair: Gary Fuller, Professor, Central Michigan University, USA.

1. Emily Marie Kelahan, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA. Hume's "Former Opinions".
2. Alessandra Granito, University of Chieti, Italy. The Reasons of Nothingness. For a Comparison between 19th-20th Century Italian and German Philosophy on the Negative Ontology.
3. William O' Meara, Professor, James Madison University, USA. The Aristotelian Principle in Mill and Kant.

09:40-11:10 Session XV (Room A)
Chair: Emily Marie Kelahan, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA

1. Gary Fuller, Professor, Central Michigan University, USA. Physicalism, Composition and Realization.
2. Fred Adams, Professor, University of Delaware, USA. Cognition Wars.
3. Sinem Elkatip Hatipoglu, Assistant Professor, Istanbul Sehir University, Turkey. An Attempt to Undermine the Extreme Claim.

11:20-12:50 Session XVII (Room A)
Chair: William O' Meara, Professor, James Madison University, USA.

1. Jonas Ciurlionis, Lecturer, Vilnius University, Lithuania. On Identity and Simultaneity.
2. Magdy Kilany, Professor, University of Alexandria, Egypt. Philo's Attitude towards Sophistai.
3. Rajyashree Yadav, Lecturer, Govt. R.D. Girls College, Bharatpur, India. The Relationship between Health and Ethical Conduct in Philosophical Perspective of Ayurveda (an Ancient Indian Medical Science).

08:00-09:30 Session XIV (Room B)
Chair: Luiz Paulo Rouanet, Adjunt Professor, Federal University of Sao Joao del-Rei, Brazil.

1. Christine James, Professor, Valdosta State University, USA. The Cultural Economy and Austerity Measures: Problematizing the Creativity Market.
2. Jacinta Mwende Maweu, Lecturer, University of Nairobi, Kenya. I am Because We Are? The Irony of Ubuntuism, Ethnic Conflicts and the Crisis of Identity in Africa.
3. Dario Pagano, PhD Student, University of Palermo, Italy. The Ideal Origins of Natural Rights.

09:40-11:10 Session XVI (Room B)
Chair: Jacinta Mwende Maweu, Lecturer, University of Nairobi, Kenya.

1. Luiz Paulo Rouanet, Adjunt Professor, Federal University of Sao Joao del-Rei, Brazil. Socrates, the Greatest Sophist?
2. Dana Munteanu, Associate Professor, Ohio State University, USA. Aristotle on Arts and Morality.
3. Hagit Aldema, Teaching Fellow, Tel Aviv University, Israel. From Aporia to the One (and Back Again).

11:20-12:50 Session XVIII (Room B)
Chair: Dana Munteanu, Associate Professor, Ohio State University, USA.

1. Sebastian Briceno, PhD Student, University of Nottingham, UK. Will, Action, and Being Active.
2. Marcelo Gross Villanova, Professor, Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul, Brazil. Religion and Politics by Hobbesian right of Resistance

339

12:50-13:50 Lunch (Details during registration)

14:00-15:30 Session XIX (Room A) **Chair:** Magdy Kilany, Professor, University of Alexandria, Egypt.	**14:00-15:30 Session XX (Room B)** **Chair:** Blaine Garfolo, Chair, Academic Advising Committee for the DBA Program, Northwestern Polytechnic University, USA
1. Mine Balliu, PhD Student, University of Tirana, Albania. Totalitarianism of Arendt and the Case of Albania.	1. Sander Wilkens, Lecturer, University of Berlin, Germany. The Theory of the Antonyms. 2. Enkelejda Hamzaj, PhD Candidate, Marin Barleti University, Albania. Jurgen Habermas: The Communicative Action and the Strategic Action. 3. Marta Zareba, PhD Student, University of Warsaw, Poland. Causalism and Intentional Omissions.

(320)

15:40-17:10 Session XXI (Room A)
Chair: Jonas Ciurlionis, Lecturer, Vilnius University, Lithuania.

1. Kei Yeung Luk, Lecturer, Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong. Does Laozi commit the Paradox of Wuwei? - An Analysis on Slingerland's Interpretation of Laozian Wu-wei.
2. Pedro Savaget Nascimento, Professor, University of Birmingham, UK & Andityas Matos, Professor, Federal University of Minas Gerais, Brazil. The Influence of Stoicism in Classical Roman Law: The Rescripts of the Emperor Marcus Aurelius on Family Law and Freedom.
3. Shweta Singh, Assistant Professor, University of Delhi, India. Particularism in Buddhism: Morality without Frames?
4. Thomas Giourgas, Research Assistant, University of Edinburgh, U.K., The Chasm between Protagorean Ethics and Education.

17:30-20:30 Urban Walk (Details during registration)

21:00-22:00 Dinner (Details during registration)

Wednesday 28 May 2014
Cruise: (Details during registration)

Thursday 29 May 2014
Delphi Visit: (Details during registration)

अ.भा.श्री गुरुदेव सेवा मंडळ, गुरुकुंज आश्रम, मोझरी, कर्मयोग शिक्षण प्रसारक संस्था, आपातापा, अकोला,
कस्तुरी चॅरिटेबल सोसायटी, अकोला तथा भारतीय विचार मंच, विदर्भ यांच्या संयुक्त विद्यमाने

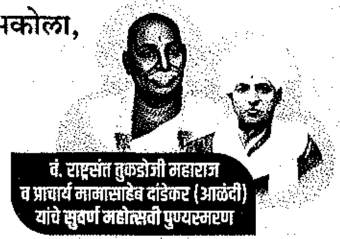

६ वे विदर्भस्तरीय

वं.राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

साहित्य संमेलन

रविवार, दि.९ डिसेंबर २०१८, सकाळी ८ ते ५ वा.

स्थळ : शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, रामदासपेठ, अकोला

प्रमाणपत्र

श्री/श्रीमती प्रा. डॉ. वसुधा देव

आपण ह्या साहित्य संमेलनात सत्राध्यक्ष / वक्ता / प्रतिनिधी / कार्यकर्ता म्हणून सक्रीयपणे सहभागी झाल्याबद्दल आपणास साभिनंदन व साभार हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्रा.डॉ.सुभाष लोहे	ह.भ.प.ज्ञानेश्वर महाराज वाघ	प्रा. किशोर बुटोले	प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे
संयोजक, भारतीय विचार मंच, विदर्भ प्रांत	संमेलनाध्यक्ष	संयोजक, साहित्य संमेलन	स्वागताध्यक्ष

(३२१)

! हरी ओम !

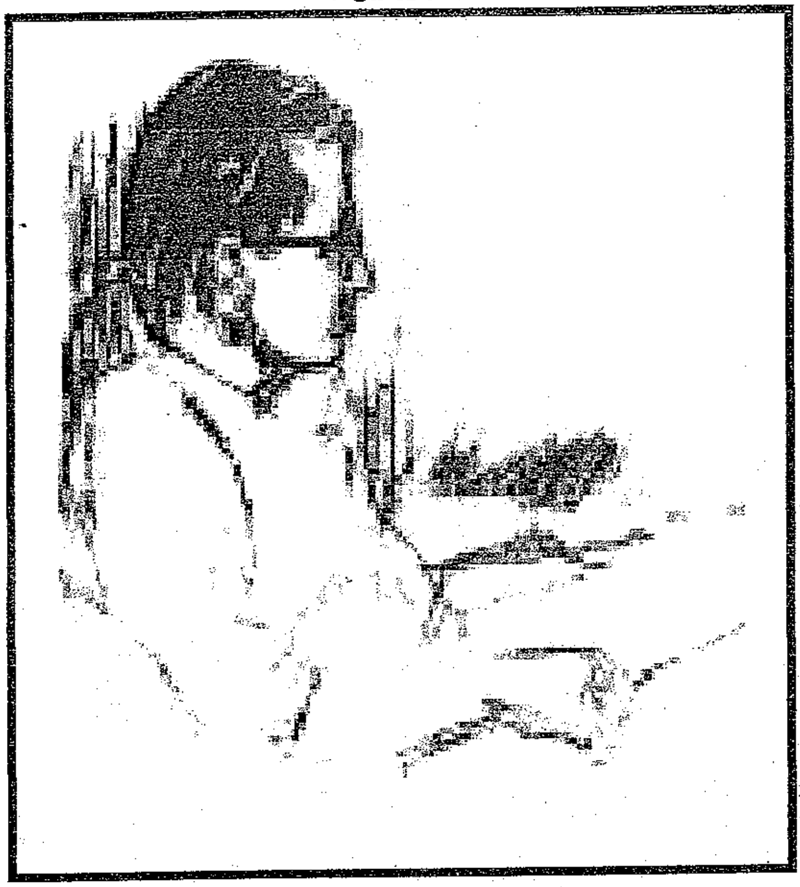

पंडीत दिनदयाल उपाध्याय - एकात्म मानव दर्शन व शैक्षिक चिंतन

प्रा.डॉ. सौ वसुधा विनोद देव,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

(322)

! हरी ओम !

पंडीत दिनदयाल उपाध्याय - एकात्म मानव दर्शन व शैक्षिक चिंतन

प्रा.डॉ. सौ वसुधा विनोद देव,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

(323)

पंडीत दिनदयाल उपाध्याय एकात्म मानवदर्शन व शैक्षिक चिंतन

डॉ. सौ. वसुधा वि. देव
शासकीय अध्यापक, महाविद्यालय
अकोला.

"समाजाच्या प्रगतीसाठी प्रोत्साहक व आवश्यक असेल ते ते सर्व करणे आवश्यक आहे. जुन्या व्यवस्थांचा लय होत आहे. म्हणुन अश्रु ढाळण्याची गरज नाही वा नविन रचना स्विकारण्याला बिचकण्याचे कारण नाही. मात्र हे करतांना आमच्या परंपरेतून विकसीत झालेल्या आमच्या समाजाच्या चैतन्ययुक्त अंतस्तत्वाचे पोषण होत आहे. ह्या गोष्टीची काळजी मात्र घेतली पाहीजे" श्री गुरूजीच्या ह्या वाक्यात पं. दिनदयाल उपाध्याय ह्याची दृष्टी आपणास आढळते. हिन्दु जीवनदृष्टी ही युगानुकुल असावी ह्या दृष्टीकोनातुन एकात्म मानव दर्शन ह्या संकल्पनेचे आजचे प्रयोजन आपण मानले पाहीजे. हिन्दु तत्वज्ञाना बाबत हा प्रागतिक दृष्टीकोन पंडीतजींनी मांडला. मुळातच ही संकल्पना मांडण्याची आवश्यकता ही पंडीतजीना भासावी ह्यातच त्यांचे खरी दृष्टी समावली आहे. आजची परिस्थिती लक्षात घेता त्यांचे हे द्रष्टेपण सिध्द झाल्या शिवाय रहात नाही.

२१ व्या शतकात आपण आलो आणि आपले जीवनाची प्रमाणके बदलली. विकासाच्या संकल्पना बदलल्या. धर्म, अध्यात्म, संस्कृती, राष्ट्र, राष्ट्रभावना ह्या सगळ्याच संकल्पना बदलल्या आणि एक नवीन जीवन प्रणालीचा आम्ही स्विकार केला जी जीवनप्रणाली कोठेतरी पाश्चात्यीकरणाने डागाळली आहे. आधुनिकतेच्या नावाखाली होणारी मूल्याची नितीमत्तेची ढासळण, विकासाच्या नावाखाली होणारी अधोगती, भौतिक विकासासोबत अध्यात्मिकतेचा -हास ह्या सर्व वास्तव बाबींचे चटके आज आम्हाला बसत आहेत. भारतीय स्वांतत्र्य आता ६२ व्या वर्षात पदार्पण करणार पण ख-या अर्थाने आपण स्वातंत्र्याचा अर्थ जाणला आहे असे वाटत नाही. केवळ पाश्चिमात्य विकासाच्या संकल्पनाच्या आधारे आपल्या देशाचा विकास साधण्याचा आपण प्रयत्न केला पण ह्या विकासाच्या प्रत्येक टप्प्यावर येतांना मागे काय काय राहून गेले हे पाहण्याचे भान आम्हाला राहीलेच नाही. विकास विषयक विविध सिध्दांत आपण वापरून पाहीले त्यातून वरवर वाटणारा विकास झाल्या सारखा आभास निर्माण होण्या इतपत आम्ही विकास केला नव्हे २०२० च्या महासत्ता भारताचेही आम्ही स्वप्न पाहीले. मुळातच प्रत्येक राष्ट्राची स्वत:ची एक प्रकृती असते. स्वत:च्या प्रकृतीनुसारच स्वत:चा विकास करून घ्यायचा असतो. इतरांच्या प्रकृतीने आपला विकास होणार नाही. विकासाची परिणामे जी पाश्चात्य राष्ट्राना लागु आहेत ती आम्हाला लागु असुच शकत नाही आणि म्हणुनच विकासाच्या स्वत:च्या संकल्पनेचाच वापर आपल्याला करावा लागेल. विकासाच्या संकल्पनांचा प्रश्न जेव्हा येतो तेव्हा मग आपली दृष्टी वळते ती हिन्दु जीवनदर्शना कडे. आज जागतिक स्तरावर अनेक संस्कृती निर्माण झाल्या काळाच्या ओघात त्यांचे अस्तित्व नाहीसे झाले. पण अनेक संकटांना तोंड देत

(324)

आजही हिन्दु संस्कृती सामर्थ्यानिशी उभी आहे. ह्यातच हिन्दु जीवन दर्शनाचे सत्व आहे. असे म्हणावे लागते आणि म्हणुनच विकासाच्या कोणत्याही संकल्पनेचा विचार करतांना ती अमलात आणतांना आपल्या आंतरीक सत्वाचा आपल्याला विचार करावा लागतो त्याच सोबत वैश्विक स्तरावर असणा-या परिस्थितीचे भान ठेवुन त्याची चिकित्साही करावी लागते. पण त्याच सोबत वैश्विक वास्तव व आंतरिक सत्व ह्यांच्यातील समन्वयाची भूमीकाही महत्वाची ठरते. पश्चिमी संस्कृतीच्या लाटेत मानवी व्यक्तीमत्वाची प्रतिष्ठा लोकशाही निष्ठा, नैतिकता, समता, इत्यादी सांस्कृतिक मूल्याचे महत्व हे समाजाला वाटेनासे झाले. कर्तव्यावर आधारीत असणा-या संस्कृतीच्या विसर पडला व त्या ऐवजी अधिकारावर आधारीत कर्तव्याच्या संकल्पनेचा स्विकार आम्ही केला. अनेक पाश्चात्य भोगवादी संकल्पनांना समाजमनाने स्विकृती दिल्यामुळे निश्चीतपणे आमच्या मूल्य व्यवस्थेवर आघात होत आहे त्यामुळे मानवाचे मानवी भावनांचेच आज यांत्रीकीकरण झाले आहे की काय हे वाटण्याइतपत भयावह परिस्थीती आज जागतीक खेडयात निर्माण झाली आहे त्यामुळेच की काय भौतिक वादात लडबड लेले पाश्चात्य सुध्दा आज आत्मचिकीत्सा करू लागले आहेत. प्रत्येक देश पर्याय शोधात मग्न आहेत. पश्चिमेच्या अनुसरणाने राष्ट्रात ज्या अनेक समस्या उभ्या केल्या त्यावर निश्चीत पणे पर्यायी उपाययोजना शोधण्याची वेळ आता आली आहे पण ही योजना विश्वकल्याणाच्या दृष्टीकोनातून तर असावीच पण त्याच सोबत आपली अस्मिता व स्वत्व टिकवणारी सुध्दा असावी. शिवाय ह्या व्यवस्थेला वैश्विक वास्तवाचा विचार करावा लागेल. तसेच आपली प्राचीन जीवन दृष्टी सनातन जीवन दृष्टीची चिकित्सा करून त्याचे आधुनिक संदर्भ पहावे लागतील. ह्याचाच अर्थ प्राचीन मूल्याना आधुनिक संदर्भात आपल्याला समाजासमोर आणावे लागेल व ह्यासाठी एक समर्थ संस्कार यंत्रणेचाही विचार करावा लागेल आणि मग ह्यासाठी वळावे लागते ते हिन्दु जीवन दृष्टीकडेच. ह्याचे कारण हिन्दु जीवन दृष्टी ही केवळ व्यापकच आहे असे नाही तर ती सर्व समावेशकही आहे. श्री. पंडीतजीनी प्रामुख्याने जो विचार केला तो हाच की सनातन जीवन दृष्टीतील शाश्वत व परिवर्तनीय तत्वाचा विवेक हा महत्वाचा आहे. एवढेच नाही तर ह्या परिर्वतनीय तत्वाचे पुर्नव्यवस्थापन करून प्राचिन मूल्याची आधुनिक परिभाषा ठरवुन बदलत्या काळानुसार त्यातील काही तत्वावरिल भर आपणास कमी करावा लागेल हा सर्व विचार करून श्री पंडीतजीनी जी व्यापक संकल्पना मांडली तोच आजच्या चर्चेचा विषय आहे. "एकात्म मानव दर्शन" ही संकल्पना मांडुन श्री. पंडीतजीनी शैक्षणिक तत्वज्ञानात एक मोलाची भर टाकली आहे. शैक्षणिक तत्वज्ञान हा शब्द वापरतांना अर्थात दोन बाबीचा विचार ह्यात महत्वाचा ठरतो व तो म्हंणजे पं. दिनदयाल उपाध्याय ह्यांची "एकात्म मानव दर्शन" ह्या संकल्पनेची तात्विक बाजु व संकल्पनेची प्रात्याक्षिक बाजुचा विचार सुध्दा त्यांनी व्यापकतेने केलेला आहे.

एकात्म मानव दर्शन संकल्पना तात्विक पार्श्वभूमी :-

एकात्म मानव दर्शन संकल्पनेची मुळ प्रेरणा ही हिन्दु जीवन दृष्टी आहे ह्यापुर्वीच म्हटल्याप्रमाणे हिन्दु तत्वज्ञान हे केवळ व्यापकच नाही तर सर्वसमावेशक आहे ती एक सनातन जीवन दृष्टी आहे. हिन्दुत्वाला मर्यादा नाही ऋषींचे तत्वज्ञान

(325)

म्हणजे हिन्दुत्व ही संकल्पना आपण स्विकारली तर सर्व विचार संप्रदाय हे हिन्दुत्वाचेच एक भाग आहे. फक्त काळानुसार काळाच्या मागणीनुसार ते विचार प्रवाह उदयाला आले व बाहेर पडल्या सारखे आज आपल्याला वाटतात. ह्याचे महत्वाचे कारण हिन्दु जीवनदृष्टीची वैश्विक एकात्मता अर्थात ह्या संपुर्ण विश्वाच्या मुळाशी एकच तत्व विद्यमान आहे. एकच चैतन्य अखील सृष्टीतून व्यक्त होते आहे. जे तत्व माझ्यात आहे. तेच तत्व सर्व चराचर सृष्टीत व्यापून राहिले आहे व ह्या दृष्टीने विचार केला तर मीच ह्या सर्व सृष्टीत अभिव्यक्त होत आहे. आणि म्हणुन ह्या अखिल विश्वात एक प्रकारचा आंतरिक सहसंबध आहे. हिन्दु तत्वज्ञानाची ही जीवनदृष्टी अतिशय व्यापक आहे. आत्मिक स्तरावरील ही विश्वैक्याची संकल्पना हिन्दु दृष्टीने प्रदान केली आणि त्या मुळेच हे विश्व म्हणजे एकाच चैतन्याची अभिव्यक्ती आहे अशी धारणा जेव्हा पक्की होते तेव्हा ह्या अखील विश्वाकडे पाहण्याचा मानावाचा दृष्टीकोन बदलुन जातो. कारण अखिल घटकाचे मूलतत्व एकच चैतन्य आहे हा विचार मानवाला मानवाशी, निसर्गाशी, समाजाशी एकत्र बांधुन ठेवतो. ह्या संपुर्ण विश्वात मानवाचे स्थान त्यांच्या व्यक्तीमत्वाचे स्वरूप व त्याचे विश्वव्यापारातील इतर घटकांशी असणारे नाते, मानवाचे अंतीम ध्येय काय आहे? व ते प्राप्त करण्याचे साधन काय? माध्यम काय? हे चारही मुद्दे कोणत्याही जीवन दृष्टीची चिकित्सा करण्यासाठी महत्वपुर्ण आहेत. हिन्दुजीवन दृष्टीचा विचार केल्यास मानवी व्यक्तीमत्वाच्या चार मितीचा विचार हिन्दु जीवन दृष्टीत आढळतो. मानवी व्यक्तीमत्वाचे हे चार स्तर असल्याने मानवाची सुखाची प्रेरणाही चतुर्विध असते. ही बाब पुढील आकृतीवरून लक्षात येते.

मानवाचे चतुर्विध व्यक्तीमत्व

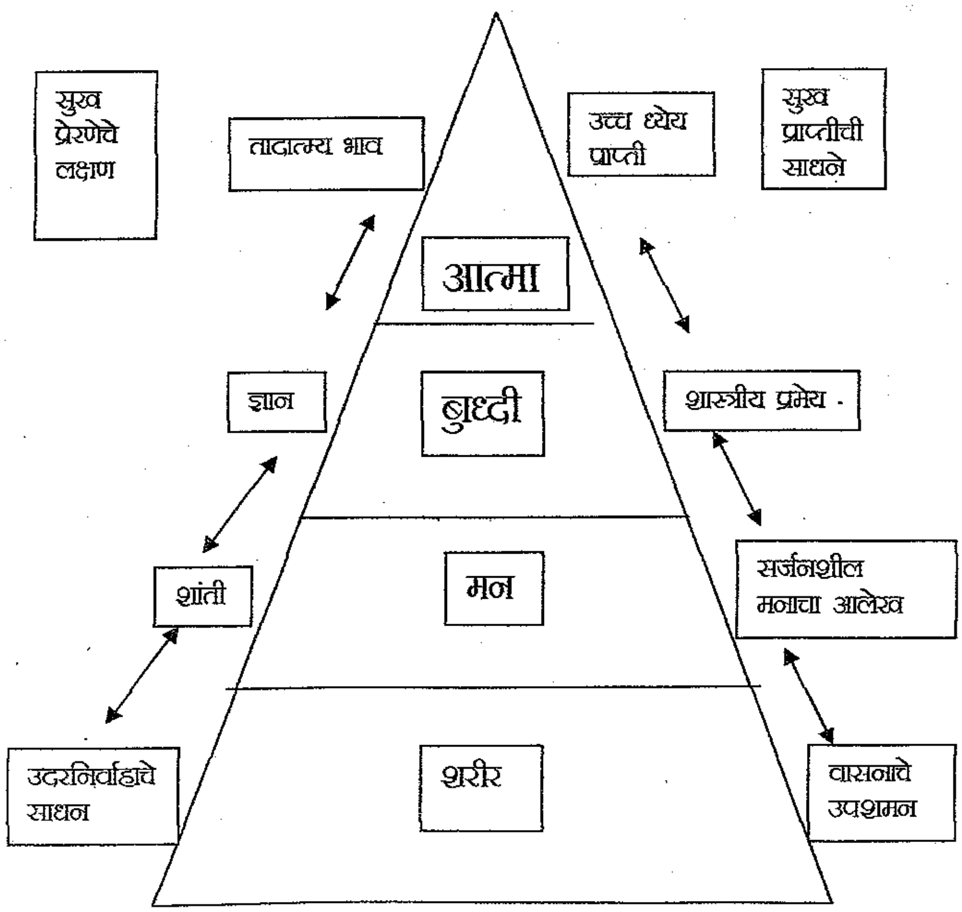

हया चारही प्रेरणा पुर्तीचा आनंद वेवेगळा राहु शकत नाही तर हया चारही घटकांचा मेळ म्हणजे मानवी व्यक्तीमत्व आहे. कारण एकाच घटनेचा आनंद हा चारही स्तरावर वेगळा असेल पण तो परस्पर संबधी असेल ही बाब पुढील आकृती वरुन अधिक स्पष्ट होते.

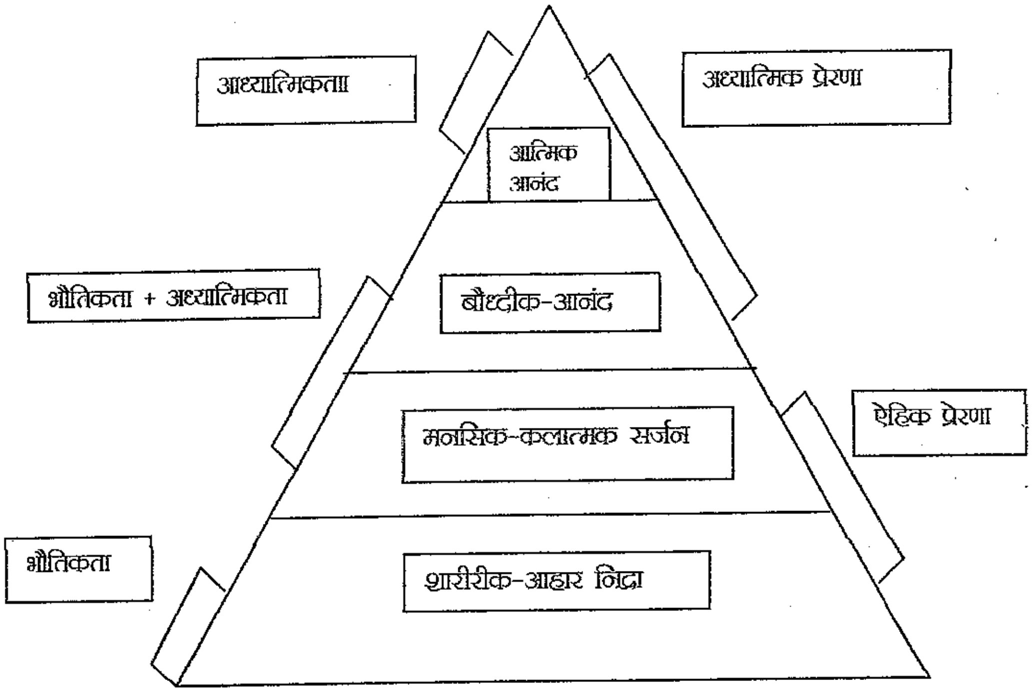

-सुखाची श्रेणीबध्दता-

मानवाची ही सुखाची प्रेरणा ही मुलत: अध्यात्मिक आहे मानवाच्या हया चार मितीचा मेळ म्हणजेच त्याचे व्यक्तीमत्व आहे. सुखाच्या हया श्रेणीबध्द विवेचनात वरच्या श्रेणीपासुन मिळणारा आनंद हा अधिक काळ टिकणारा व आत्मिक आंनद असतो. हा आत्मिक आंनदाचा परिघ क्रमाक्रमाने वाढत जातो व मानवाचे पुढील सहसंबध प्रस्थापीत करुन त्याला अखंड आनंदाची अनुभूती प्राप्त करुन देतो. व हा मानवी अध्यात्मिकतेचा परिघ मग व्यक्ती, समाज, निसर्ग असा विस्तारत जातो व तो चैतन्याप्रत पोहचु शकतो. हयाचाच परिणाम म्हणुन मानव हा समाज व निसर्ग हयांच्याशी एकरुपता अनुभवु लागतो व व्यक्तीजीवन, समाजजीवन, सृष्टीव्यापार यांच्यातील एकात्मतेची प्रचिती मग मानवाला येऊ लागते. हया एकात्मतेची प्रचिती मानवला अखंड आनंद प्रदान करुन जाते. पुढील आकृती वरुन ही बाब अधिक स्पष्ट होते.

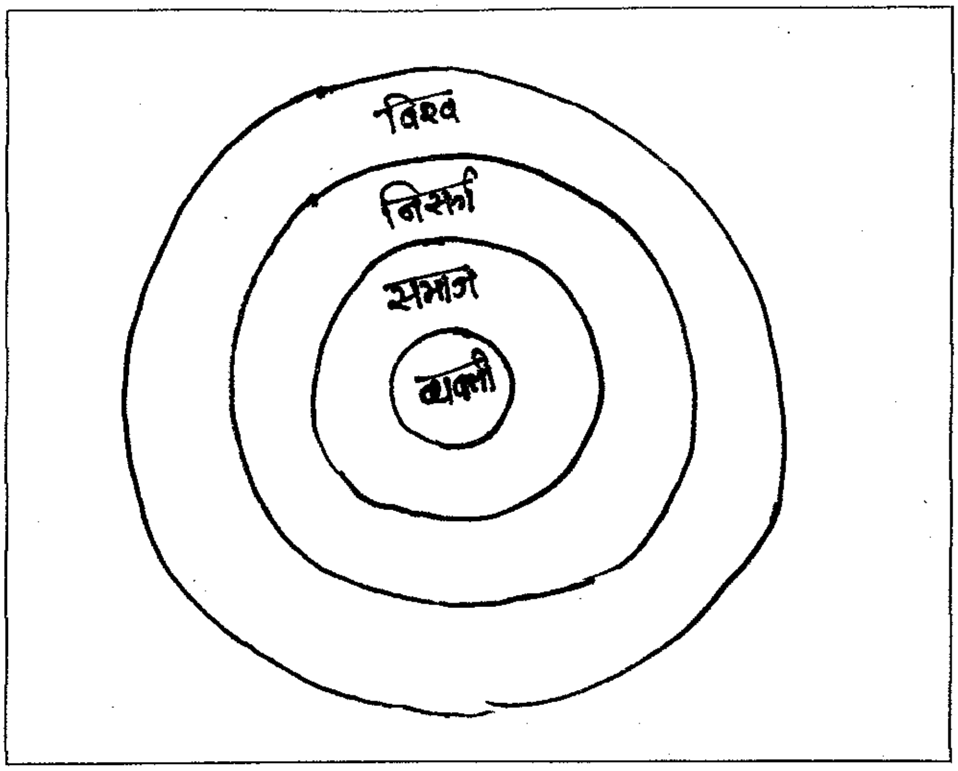

एकदा चैतन्याची अनुभुती आली की मानवाच्या व्यक्तीमत्वाचा परीघ हा अधिक व्यापक बनतो व त्याला अखंड आनंदाची अनुभूती येते व जीवनाचे अंतीम ध्येयजर कोणते असेल तर ते हेच आहे की परिपुर्ण, अखंड, निरामय, शुध्द सुख देणारी अध्यात्मिकता प्राप्त करणे. वैयक्तिक आत्मिकते पासुन वैश्विक आत्मिकते पर्यंत मानवा आत्मिक विकास होऊ शकतो.

वरिल आकृतीचे निरिक्षण केल्यास वैयक्तीक आत्मिकतेकडुन वैश्विक आध्यात्मिकते कडे जाणा-या ह्या प्रवासात काही आंतरिक सहसंबध निर्माण होतात ते पुढील प्रमाणे.

१. व्यक्ती व समाज :-

"एकोहम बहुस्याम" ही सृष्टी निर्मितीच्या मुळाशी असणारी प्रेरणा आहे. मानवाच्या जाणीवेचा परिघ जसजसा व्यापक होत जातो तसतशी अधिक व्यापक पातळीशी एकरूप होण्याची एक नैसर्गिक ओढ मानवाच्या मनात असते. कुटुंब परिसर समाज ह्या स्वाभाविक प्रेरणांचा तो स्विकार करतो परिणामी जी गटबंधने निर्माण होतात. त्यात एक प्रकारचा जैविक सहसंबध निर्माण होतो. जे चैतन्य तत्व मानवामध्ये आहे तेच चैतन्य तत्व समाजातही विद्यमान असल्याने मग समाजालाही मानवाप्रमाणेच व्यक्तीमत्व प्राप्त होते. हा संबध अवयव-अवयवी हा असतो आणि त्या प्रमाणे केवळ व्यक्तीचे अवयव म्हणजे व्यक्तीमत्व होत नाही तर ह्यात अवयवांच्या माध्यमातुन होणारी अभिव्यक्ती हे व्यक्तीचे व्यक्तीमत्व निर्धारीत करते.

२. व्याक्ती व निसर्ग :-

जाणीवेचा परिघ अधिक व्यापक झाल्यावर मानवाचा सहसंबध निर्माण होतो तो निसर्गाशी व निसर्गातील मानवेतर सृष्टीशी त्याचा सहसंबध प्रस्थापीत होतो. चैतन्यातील अव्दैत भावना हा ह्या संबधाचा मुळ पाया असल्याने सृष्टीतील अनेक घटकांशी त्याचे आत्मिक नाते प्रस्थापीत होते. सृष्टीतील हे संबध परस्परावलंबी, परस्पर पुरक आहेत. परस्परांचे धारण पोषण करणारे आहेत. माणुस व जीव सृष्टी ह्याचा परस्वपर सहसंबध, ह्या बाबत मानवाला जाणीव होते मानव व निसर्गातील चैतन्य तत्व हे एक तर आहेच पण मानव ह्या सृष्टी व्यापाराचा एक अंश आहे त्यामुळेच मानव व निसर्ग ह्यांच्यात जैविक सहसंबध आहे ही धारणा दृढ होते आणि म्हणुनच भारतीय संस्कृतीत नैसर्गिक संसाधनाचा वापर करण्याबाबतचे असे संकेत आहेत की जेणेकरून निसर्गाच्या पुनार्निर्माणाच्या कार्यात बाधा उत्पन्न होणार नाही.

३. व्यक्ती व वैश्विक अधिष्ठान :-

व्यक्ती-समाज-निसर्ग ह्यांच्यात एकमेव चैतन्य तत्वाची अनुभुती आल्यावर मात्र ह्या संपुर्ण विश्वाच्याच मुळाशी चैतन्य तत्व विद्यमान आहे ही अनुभुती मानवाला होते. त्याचा जाणीवेचा परिघ हा व्यापक सर्वसमावेशक होतो व तो चैतन्याप्रत पोहचु शकतो व ह्यातुन आनंदाची प्राप्ती होते व हा आनंद अखंड निरामय असतो.

वरिल सर्व विवेचनावरून मानवी विकासाचे दोन आकृती बंध तयार होतात.

मानवी विकासाचे आकृतीबंध

विकासाचा आकृतीबंध → शरीर मन बुध्दी आत्मा

सहसंबधांचा आकृतीबंध → व्यक्ती-समष्ठी-सृष्टी-परमेष्ठी

मानवी जाणिवेचे संदर्भ

वरिल सर्व स्तरावर आत्मिक परिघ विस्तारल्यामुळे मग देहाचे निराकरण होते. आणि म्हणुनच हे विश्व म्हणजे वरिल बाबीमधील संघर्षावर आधारीत रचना नसुन सर्व घटकामधील एकात्म जैविक संबधामुळे परस्पर समन्वय परस्पर पुरकता व सहकार्य ह्यावर असधारीत ती वैश्विक व्यवस्था आहे (cosmos) वरिल सर्व घटकात

संतुलन साधणे आवश्यक आहे व ह्या बाबी समाजिक स्तरावर जाणे ही काळाची गरज आहे :- हे संतुलन पुढील प्रमाणे

१. ऐहिकता व आध्यात्मिकता मेळ :-

आजची समाजाची परिस्थीती ही भीषण आहे. मानवाची ऐहिकता ही भोगवादातुन व्यक्त होत आहे तर अध्यात्मिकता ही अवडंबरातुन व्यक्त होत आहे. पण ह्या दोहोमध्ये संतुलन निर्माण व्हायला हवे.

२. वैयक्तिक सामाजीक संतुलन :-

मानवाच्या आत्मिक जाणीवेचा परिघ जसजसा वाढतो तसतसा त्याचा समाजाशी जैविक संपर्क प्रस्थापीत होतो. पण ह्या संबधामध्ये संतुलन असावे केवळ आत्मभावनेशीच निगडीत राहुन चालणार नाही तर आत्मिक भावनेतुन सामाजिक बांधीलकी जोपासल्या गेली पाहीजे. कालौघात अनेक विचारप्रवाह समाजात निर्माण झाले व ह्यात व्यक्तीध्येय व समाजध्येय ह्यात तफावत निर्माण झाली. ह्याचे महत्वाचे कारण काही विचारप्रवाह हे व्यक्ती केंद्री आहेत तर करही विचारप्रवाह हे समाजकेंद्री आहेत. समाजरचना ह्या उदिष्टानुसार सातत्याने बदलत राहते. पण हिन्दु जीवनदृष्टी ह्या दोघोत संतुलन साधते. व्यक्ती सुखासाठी समाजस्वास्थाची गरज आहे तर आदर्श समाजासाठी व्यक्तीने आपले सुखोपभोग हे समाजहिताच्या मर्यादेतच राखले पाहीजे हा विवेक हिन्दु जीवनदृष्टीने स्विकारला आहे कारण व्यक्ती व समाज हा संबध अवयव - अवयवी असा आहे. त्या अनुषंगाने सहकार्य, सहसंवेदना, सामाजिक न्याय ह्या बाबत सकारात्मक दृष्टीकोन निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे. ह्यासाठी व समाजामध्ये जैविक संबध राखण्यासाठी संस्कार यंत्रणा व माध्यमे कार्यक्षम करावे लागतील. समाजाच्या अवयवात कमतरता आली असेल व समाज अधु झाला असेल तर ह्या क्षतिपूर्तीचा प्रयत्न इतरांनी केला पाहीजे. पण नेमके भारतात जे घडले ते असे की भारतात सामाजिक बांधीलकी निर्माण झाली नाही त्यामुळे राष्ट्रीय भावना समाजात निर्माण झाली नाही वास्तविक समान सांस्कृतीक घटक, समान मूल्यव्यस्था, नैतिकतेचे समान निकष हा आपल्या राष्ट्रीयत्वाचा पाया आहे. हा पाया पाश्चात्यांचा नाही "समान संस्कृतीचे पाईक म्हणुन आम्ही एक आहोत" ह्या आत्मिक बंधातुन विकसित होणा-या राष्ट्रीय भावनेची कास आपण धरायला हवी.

मानवेतर सृष्टीशी जैविक एकात्मता :-

हिन्दु जीवनदृष्टी निसर्गात व मानवेतर सृष्टीत सुध्दा चैतन्यतत्व पाहते आणि म्हणुनच तत्वज्ञानाने तसेच संत साहित्यातुन सुध्दा पर्यावरणाबाबत अव्दैत साधण्याचा प्रयत्न केलेला आपणास आढळतो आणि म्हणुन पर्यावरणाचा -हास होणार नाही इतपतच त्याच उपभोग घेण्याची जीवनदृष्टी हिन्दु तत्वज्ञानाची आहे पण आता हे नाते सामाजिक पातळीवर नेऊन समाजाकडूनच हा प्रयत्न आता व्हायला हवा केवळ शासकीय पातळीवर त्याचा विचार करून आपणास भागणार नाही.

"हिन्दु तत्वज्ञानाचा युगानुकुल विचार" हा क्रांतीकारी विचार श्री. पंडीतजींनी मांडला आहे. त्याकरिता काही मार्गदर्शक तत्वेही त्यांनी सांगीतली विशेषत्वाने हिन्दु तत्वज्ञानातील आश्रमव्यवस्थेचा युगानुकुल विचार त्याच प्रमाणे पुरूषार्थ संकल्पनेतुन सामाजिक पुरूषार्था ह्या बाबतचे त्यांचे विवेचन हे अतिशय विचारप्रवण व कालानुरूप असे आहे. समाजाला व्यक्तीप्रमाणेच स्वतंत्र व्यक्तीमत्व असल्याने व्यक्तीमत्व व पुरूषार्थ बंध त्यांनी समाजाकरिता लागु केले आहेत.

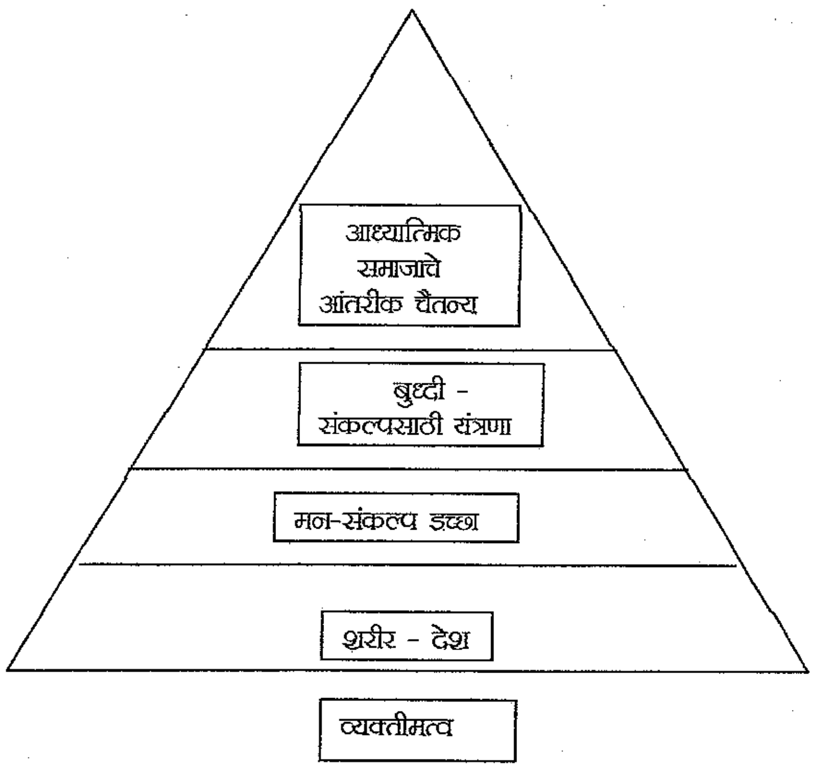

(331)

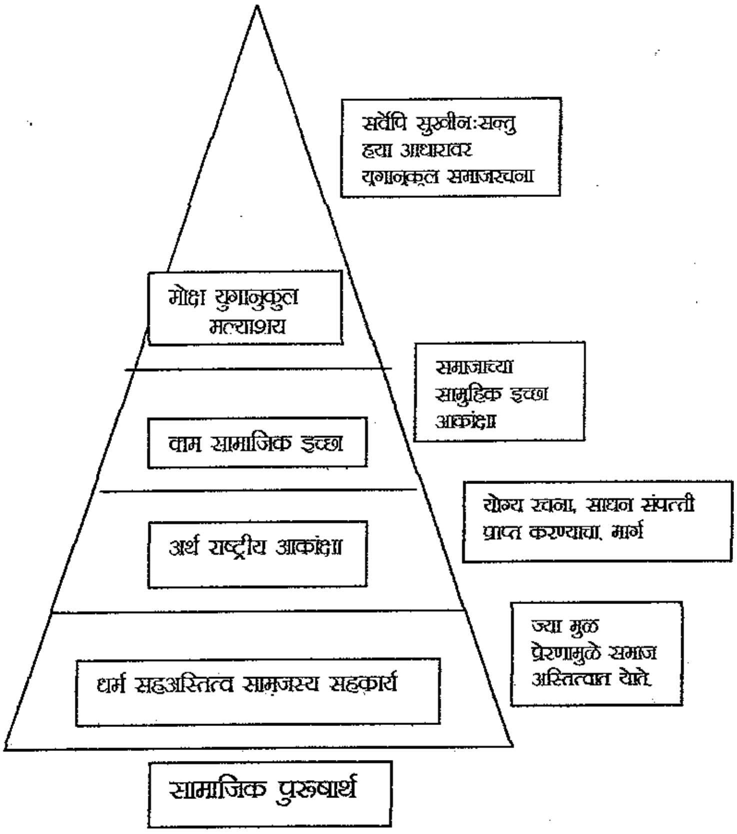

एकात्म मानव विकास संकल्पनेची व्यापकता वरिल विवेचनावरुन लक्षात येते पण हया संकल्पनेचा महत्वाचा भाग जो आहे तो म्हणजे भारतीय जीवन दृष्टीला युगानुकुल बनविणे. हया करिता श्री. पंडीतजींनी दैशिक शास्त्र - बद्रीसाह दुलधारीया हयांच्या पुस्तकातुन चिती आणि विराट हया संकल्पनाची मांडणी त्यांनी समाज संकल्पनेच्या संदर्भात केली. ती पुढील प्रमाणे

(३५२)

राष्ट्र संकल्पना

चिती → राष्ट्राचे स्वत:चे सत्व → अध्यात्म हे भारताचे सत्व आहे

विराट →
१. अस्मितेच्या अधारावर राष्ट्रीय व सामाजिक साकल्याचा विचार करणे व समाजाचा पुरुषार्थ जागा करणे.
२. प्रत्येक राष्ट्राची विकासक्षम आंतरिक उर्जा नियोजीत दिशेने गतिमान होणे.

ह्याच दृष्टीकोनातुन ह्यापूर्वी केलेली समाजिक पुरूषार्थाची संकल्पनेचा विचार करून सामाजिक पुरुषार्थ जागविणे ही काळाची गरज आहे. हिन्दु जीवन दृष्टीतील अशा अनेक संकल्पना आहेत त्याची काळानुसार पुनर्स्थापना करणे शक्य आहे.

एकात्म मानव दर्शन संकल्पनेतील निवडक भाग वरिल विवेचनात समाविष्ट करण्यात आला आहे ह्या लेखाचा दुसरा टप्पा हा प्रात्याक्षिकाचा आहे अर्थात शिक्षणाच्या माध्यमातुन हे तत्वज्ञान कसे रूजविता येईल हा विचार महत्वाचा ठरतो कारण शिक्षण हे समाजपरिवर्तनाचे व अर्थातच सुसंस्काराचे साधन आहे. पण शैक्षणिक दृष्टीकोनातुन वरिल तत्वांचा विचार करता श्री अरविंद लेले यांनी "एकात्म मानव दर्शन- चिरंतन हिन्दु "जीवन दृष्टी" -एक अध्ययन" ह्या पुस्तकात काही मुद्दे उपस्थित केले आहे. त्याचा आपल्याला प्रथम विचार करावा लागेल व त्यानंतर शिक्षणाचा विचार महत्वपुर्ण ठरेल हे मुद्दे पुढील प्रमाणे.

१. हिन्दु जीवन दृष्टीतील शाश्वत परिवर्तनीय तत्वाचा विवेक.
२. हिन्दु जीवन दृष्टीत शिरलेल्या प्रवृत्ती कोणत्या.
३. शाश्वताशी संबध तुटल्यामुळे त्यात कोणल्या तृटी निर्माण झाल्या.
४. वर्तमान काळात शाश्वत मूल्याची उपयुक्तता व परिवर्तनीय मूल्यांचे पुनस्थापना.
५. प्राचीन मुल्यांच्या आधुनिक परिभाषा.
६. नविन काळात अनुसरून कोणता नविन मूल्याचा समावेष करावा लागेल.

वरिल मुद्यांचे अवलोकन केल्यास एक बाब लक्षात येते की एकात्म मानव दर्षन ह्या दृष्टीकोनातुन शिक्षणाचा विचार करायचा झाल्यास राष्ट्रीय चितीचा विचार तर करावाच लागेल ह्याच सोबत विराटचा विचार महत्वपुर्ण ठरेल हे शिक्षणाचे ध्येय असेल व ह्या ध्येयाला अनुसरून व्यक्तीगत व सामाजिक समन्वयात्मक विकास हा महत्वाचा ठरेल. व ह्या समन्वयातुन अखिल विश्वाच्या कल्याणाची भावना राष्ट्रीय अस्मितेची भावना, जागृत करणे, व्यक्तीचा "स्व" चा परिघ हा विस्तृत विशाल करणे ही आनुषांगीक ध्येय आपणास ठेवावी लागतील. आधुनिक विज्ञानाशी अध्यात्माशी सांगड घालणे मानवामध्ये सहअस्तीत्वाची भावना निर्माण करणे इत्यादी बांबीचा विचार महत्वाचा ठरतो. राष्ट्रचिंतन ह्या पुस्तकात श्री. पंडीतजीनी शिक्षणाबाबतचे आपले विचार मांडले आहेत ते म्हणतात "शिक्षणाच्या संबध हा व्यक्तीशी आहे त्यापेक्षा जास्त तो समाजाशी आहे

शिक्षणशिवाय समाज संभवत नाही" समाजाची परिभाषा करतांना ते म्हणतात "मानवाच्या समुहात भौतिक बदल होत असतो परंतु असे असुनही जर त्या मानव समुहाची व्यक्तीत्व व चेतना जागृत असेल, नविन घटकांना जुन्या घटकाशी असलेल्या आपल्या संबधाचे ज्ञान असेल आणि जुन्या घटकांच्या जीवनाच्या अनुभूतीला जे आपली अनुभूती समजुन जे पुढे जात असतील तर त्याला समाज ही सज्ञा प्राप्त होते. केवळ व्यक्तीचा समुह म्हणजे समाज नाही तर भूतकाळालीन संस्काराचे ग्रहण करून वर्तमानात ते उद्याच्या पिढीच्या हातात देऊन जर मानवसमुहाची चेतना जागृत रहात असेल तरच तो समाज ठरतो" समाजाबाबत हा राष्ट्रीय विचार श्री. पंडीतजीनी केला समाजातील ह्या अनुभव संक्रमण व चेतना जागृतीचा सबंध त्यांनी शिक्षणाशी लावला व शिक्षणाची अतिशय व्यापक परिभाषा दिली आहे.

शिक्षण :-

"जेव्हा मनुष्य आपल्या मागुन जन्मलेल्या माणसांना विभिन्न क्षेत्रातील सारभुत अनुभव प्रदान करतो तेव्हा त्या प्रक्रियेतुन निरंतर गतीमान अशा मानव समुहाची निर्मीती होते, त्याला समाज म्हणतात आणि अनुभुव प्रसारणाच्या ह्या प्रक्रियेला शिक्षण म्हणतात.

श्री. पंडीतजीनी शिक्षणाचा संबंध हा समाजाशी जोडला एवढेच नव्हे तर समाजाची निर्मिती ही शिक्षणाशिवाय अशक्य आहे असा ही दृष्टीकोन त्यांनी मांडला. म्हणुन शिक्षणाचा प्रश्न हा सामाजिक दृष्टीकोनातुन पाहीला पाहीजे असे ते म्हणतात. शिक्षणाला ते ऋषी ऋण मानतात व हे ऋषी ऋण प्रत्येकाने फेडायलाच हवे. ह्या ठिकाणी आपल्या संस्कृतीचा अमोल ठेवा भावी पिढीच्या हातात देवुन ऋणातुन मुक्त होणे हाच त्याचा उदात्त भाव शिक्षणाच्या प्रति आहे. ज्ञान + प्रयत्न + अनुभव = ज्ञानसमृध्दी असे ज्ञानाबाबतचे समिकरण आपल्याला त्यांच्या विचारात आढळते आपल्या संस्कृतीतील असारभुत तत्वांचा त्याग करून सारभुत तत्वाचे संरक्षण कुशलतेने केले पाहीजे व त्यासाठी पुर्वजांकडुन प्राप्त झालेल्या संचित ज्ञानाला आत्मसात करून त्या तत्वांना सुबोध व युगानुकुल बनवतील अशा तज्ज्ञांची आवश्यकता त्यांनी स्पष्ट केली आहे. समाजाचा प्रत्येकच घटक हा अध्यापन कर्ता आहे. पण शाळेची अनिवार्यता त्यांनी सांगीतली आहे.

शिक्षणाची माध्यमे :- पंडीतजीच्या मते शिक्षणाची माध्यमे तीन आहेत.

१. संस्कार

२. अध्यापन

३. स्वाध्याय

१. संस्कार :-

मानव हा अनुकरणशील आहे ह्या अनुकरणातुन संवेदना व सूचना प्राप्त होवुन मानवाच्या क्रिया समर्थ बनतात व हयालाच सुसंस्कार म्हणतात अर्थात सुसंस्कार हे शिक्षणाचे माध्यम असल्याने मानवाच्या संपर्कातील प्रत्येक घटक हा शिक्षण प्रक्रियेचा घटक ठरतो.

(३३५)

२. अध्यापन व लोकशिक्षण :-

अध्यापन व लोकशिक्षण ह्यांचा सहसंबंध श्री. पंडीतजींनी जोडला आहे त्यामुळे आधुनिक परिभाषेत सांगावयाचे झाल्यास श्री. पंडीतजीनी औपचारिक शिक्षणाला महत्व दिलेच पण त्यापेक्षा कीतीतरी जास्त अनौपचारिक शिक्षणाला महत्व दिले आहे "केवळ लिपी भाषा " ह्या मुळे शिक्षणाचा उद्येश पुर्ण होत नाही. जीवनाच्या प्रत्येक आश्रमात अध्ययन व अध्यापनाची क्रिया घडत असते. ह्यासाठी समाज, प्रसारमाध्यम इ. बाह्य घटकांचा अंतर्भाव सुध्दा त्यांनी अध्यापनात समावेश केला आहे.

३. स्वाध्याय :-

शिक्षणचे माध्यम स्वाध्याय हे आहे स्वाध्याय म्हणजे मानवाने स्वत:ला केलेले अध्ययन. लिपीज्ञान आवश्यक आहेच पण त्याच सोबत मनन चिंतन ह्यानेही मानव ज्ञान प्राप्त करतो. स्वाध्याया वाचुन ज्ञान तेजस्वी बनत नाही.

ह्या सर्वासाठी शालेय क्षेत्र :- शाळाबाह्य क्षेत्र ह्यांच्यात समन्वयात्मक भूमिका असायला हवी. संपुर्ण शिक्षणाचे भाषिक माध्यम हे स्वभाषा असावे कारण स्वभाषा ही स्वत:ची अभिव्यक्ती आहे. ती मानवाला समाजाला एकमेकांपासून वाटत नाही. शिक्षणा बाबतच्या विवेचनावरून त्यांची जी दृष्टी लक्षात येते ती ही कि,

१. शिक्षण हे औपचारिक तसेच अनौपचारिक असावे.
२. शिक्षण हे समाजाभिमुख असावे व समाज शिक्षणाभिमुख.
३. शिक्षण हे संस्कृती संक्रमण, संस्कृती संवर्धन, संस्कृती रक्षणाचे साधन असावे.
४. शिक्षण ही समाजतर्गत अनुभव प्रसारणाची क्रिया आहे.
५. ह्या अनुभव प्रसारणाच्या क्रियेतुन समाजाची गतिमानता राखता आली पाहिजे.
६. समाज निर्मितीसाठी शिक्षण आवश्यक आहे.
७. शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन हा सामाजिक हवा.
८. शिक्षणातून ऋषीऋण फेडण्याची भावना व्यक्तीच्या मनात हवी.
९. संस्कृतीतील सारभूत व असारभूत तत्वे ह्याचा विवेक महत्वाचा आहे.
१०. असारभूत तत्वाचे काळानुसार पुनर्स्थापना महत्वाची आहे.
११. संस्कृती विवेक करणा-या तज्ञांची आज आवश्यकता आहे.
१२. समाजाचा पाया हा सुसंस्कार असायला हवा.
१३. समाजातील तसेच मानवाच्या संपर्कातील प्रत्येक घटक हा सुसंस्कारीत असण्याची खबरदारी प्रत्येकाला घ्यावी लागेल.
१४. केवळ ज्ञान प्राप्त करणे म्हणजे शिक्षण होत नाही. तर चिंतन व माननाची सवय व्यक्तीची वृध्दीजन करावी लागेल म्हणजेच त्या ज्ञानास समाजात स्थैर्य प्राप्त होईल ज्ञानाची रूजवणुक होईल.
१५. समाजाच्या प्रत्येक क्षेत्रात परस्पर अंतर्गत समन्वय निर्माण करावा लागेल ही बाब आपणास अमलात आणवी लागेल त्या साठी समाजात विसंगती शिरणार नाही ही खबरदारी तर घ्यावी लागेलच पण त्याचबरोबर समाजातील विसंगतीचे उच्चाटन कसे करता येईल ह्याची ही खबरदारी घ्यावी लागेल.
१६. स्वभाषा, स्वराष्ट्र, ह्या बाबतच्या अभिमान हा प्रत्येकामध्ये कसा जागृत राहु शकेल ह्या साठी प्राथमिक स्तरापासुनच आपल्याला प्रयत्न करावा लागेल व त्यासाठी

(335)

शिक्षण हे सामाजिक वा पर्यायाने राष्ट्रीय असावे. स्वभाषा, स्वधर्म, स्वदेशी, व स्वतंत्र ह्या स्व वर शिक्षणाची इमारत उभी करावी लागेल.

१७. प्राचिन साहीत्य कला वाड्:मय, तत्वज्ञान, मूल्य, ज्या ज्या बाबी ही संस्कृतीशी निगडीत आहेत त्याचा युगानुकुल मांडणी करण्यासाठी आता तज्ज्ञांना कार्य सोपवावे लागेल.

१८. वर्तमान कालीन पिढीमध्ये सुध्दा संस्कृतीविवेकाचे सामर्थ्य निर्माण करावे लागेल.

१९. राष्ट्रीय सत्य आणि राष्ट्रीय अस्मीता हाच शिक्षणाचा पाया असेल.

२०. शिक्षणातुन राष्ट्राची समाजाची आंतरिक उर्जा ही गतिमान ठेवण्याचे सामर्थ्य आजच्या पिढीत निर्माण करावे लागेल तरच उज्वल भविष्याची आपण कल्पना करू शकु.

२१. भारतीय तत्वज्ञानातील आश्रमव्यवस्था, पुरूषार्थ संकल्पना यासारख्या संपल्पनांना सामाजिक रूप द्यावे लागेल.

२२. स्त्री शक्तीने आपली मातृशक्तीचे संरक्षण केले पाहीजे. तसेच स्त्री पुरूषांची आपआपल्या कार्यात समन्वय प्रस्थापीत हरायला पाहीजे आपआपल्या भुमिका योग्य निभवायला हव्यात.

२३. ध्येय निष्ठ सेवाव्रती तत्वनिष्ठ राष्ट्रभक्त शिक्षकांची निर्मिती तर महत्वाची ठरतेच पण त्याच सोबत आश्रमशाळा, निवासी शाळा ज्यात एक आदर्श वातावरण असेल अशा आश्रम शाळांची निर्मिती महत्वाची ठरते.

२४. अशा शाळा व अभ्यासक्रमाची निर्मिती महत्वाची ठरते ह्यात वरिल सर्व बाबीचे

जागृत करणे, व्यक्तीचा "स्व" चा परिघ हा विस्तृत विशाल करणे ही आनुशांगीक

प्रतिवेळ असेल.

वरिल मुद्यांचे अवलोकन केल्यास एक बाब लक्षात येते की एकात्म मानव दर्शन ह्या दृष्टीकोनातुन शिक्षणाचा विचार करायचा झाल्यास Education for formation of Integreted Human साठी राष्ट्रीय चितीचा विचार तर करावाच लागेल ह्याच सोबत विराटचा विचार महत्वपुर्ण ठरेल हे शिक्षणाचे ध्येय असेल व ह्या ध्येयाला अनुसरून व्यक्तीगत व सामाजिक समन्वयात्मक विकास हा महत्वाचा ठरेल. व ह्या समन्वयातुन अखिल विश्वाच्या कल्याणाची भावना राष्ट्रीय अस्मितेची भावना, ध्येय आपणास ठेवावी लागतील. आधुनिक विज्ञानाशी अध्यात्माशी सांगड घालणे मानवामध्ये सहअस्तीत्वाची भावना निर्माण करणे ह्या शिक्षणाची पुरक ध्येय ठरवावी लागतील सर्वात महत्वाचे हिन्दु जीवनदृष्टी ही जीवनपध्दती बनायला हवी. ह्या साठी शिक्षणाचा एक व्यापक आराखडा बनायला हवा. त्याचे छोटे प्रारूप पुढे सुचविण्यात येत आहे. ही योजना आकृतीबंधास अनुसरून देण्यात येत आहे.

(336)

आकृतीबंध – १

विकासाचा आकृतीबंध

- शरीर
  शारिरीक विकास
  ↓
  उदरनिर्वाह ⟷

  physical edu.
  व्यवसाय शिक्षण
  व्यक्तीचे आध्यात्मिक अधिष्ठान
  spirituo Anatomy
  Physiology
  Hygine
  Nutrition ⟷

- मन
  मानसिक विकास
  ↓
  शांती ⟷

  Education for peace ⟷

- बुध्दी
  बौध्दीक विकास
  ↓
  ज्ञान ⟷

  science edu. with reference to Vedas new era ⟷

- आत्मा
  आध्यात्कि विकास
  ↓
  तादात्म्य

  Education for art of contempletion meditation yoga spiritual techniques harmany creation

आकृतीबंध – २

सहसंबधाचा आकृतीबंध

- व्यक्ती ⟷
  ↓
  प्राचिन तत्वज्ञान व व्यक्ती अधिष्ठान

- समाज ⟷
  ↓
  सांस्कृतीक सामाजीक शिक्षण
  soc-cultural-heritage edu.
  spirital aspect of society (value education) spirituo sociology Unity in Diversity

- निसर्ग ⟷
  ↓
  spiritual aspects of nature, enviromaental education & Education for co-existence with referenc to Bhartiya philosophy

- परमात्मतत्व
  ↓
  spiritual education, education of law of being (dharma) divine oneness universal love

(337)

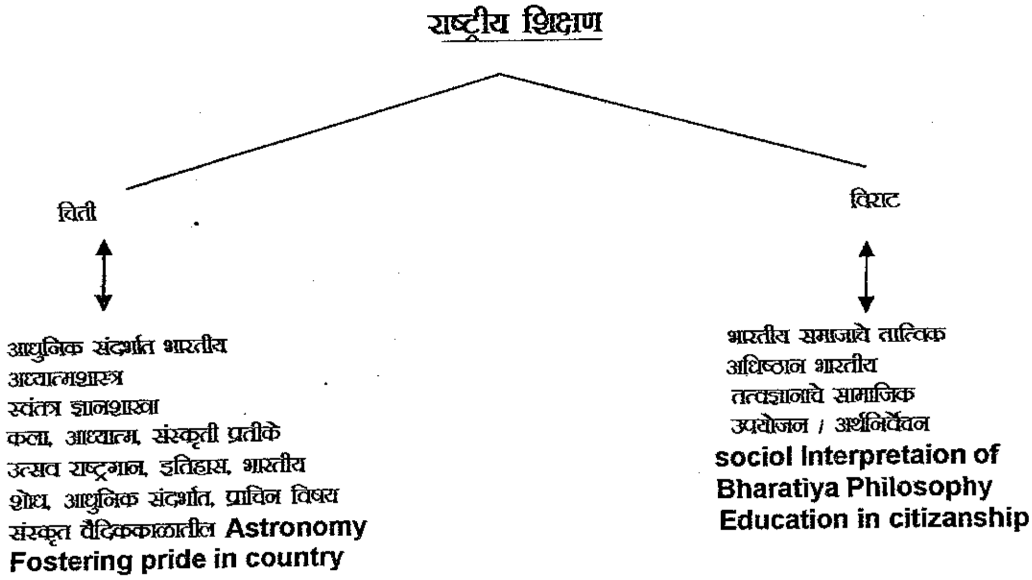

वरिल उभ्यासक्रमांचा विचार हा बालकाच्या लहान वयापासुनच आपल्याला करता येईल. कारण एका ठिकाणी असे नमुद करण्यात आले आहे की "It is easier to build a child than it is to Repaire an adult"

वरिल सर्व घटकांना अनुसरून मग शिक्षक प्रशिक्षणाचा सुध्दा आपल्याला विचार करावा लागेल शिक्षकाची "Teacher as a Intergreted Human Builder" ह्या संकल्पनेस अनुसरून शिक्षक प्रशिक्षण योजना त्याला आनुषांगीक अध्ययन अध्यापन पध्दती ह्या सर्वांचा विचार पर्यायाने येईल. शिक्षकाचा प्रथम हा दृष्टीकोन विकसीत होणे गरजेचे ठरेल What I teach is what I know and What I educate is What I am अर्थात शिक्षकाला भारतीय अध्यात्म तत्वज्ञान ह्याचा आदर तर असावाच पण त्याच सोबत त्याचे आचरण ही त्यानुसार असावे. तसेच त्याच्यात राष्ट्रीय भावना प्रखर असावी. शिक्षक प्रशिक्षण हे एकात्म मानव दर्शनाच्या संदर्भात त्रिस्तरीय ठेवण्यात यावे. knowledge – skill – attitude हे तीन स्तर होय.

<u>शालेय कार्यनीती</u> :-

शाळेच्या स्तरावर विचार केल्यास शाळेचे मिशन व्हीजन हे राष्ट्राच्या आंतरिक उर्जेशी निगडीत असावे ethos शी निगडीत असावे व त्यानुसार शाळेची कार्यनीती आखण्यात यावी. एवढेच नाही तर त्या कार्यनीतीच्या पुनर्लोकनाची व्यवस्थाही शाळामधुन उपलब्ध असावी. शाळेच्या कार्यात सुध्दा एकात्मता असावी अर्थात प्रत्येक स्तरावर शाळेचे कार्य हे एकात्मिक स्वरूपाचे असावे जेणे करून बालकाचा एकात्मिक विकास होण्यास मदत होईल. ह्या शालेय व्यवस्थेत शाळा, शिक्षक समाज ह्या

सर्वांमध्ये परस्पर सहकार्याची भावना वृध्दींगत करणे आवश्यक ठरेल केवळ शाळांचाच विचार महत्वाचा नाही तर school activity चा ही विचार महत्वाचा ठरतो. त्या अनुषंगाने educational partership अर्थात, Teacher – parent, school – society, spiritual Institution अशा भागीदारी अतिशय महत्वपुर्ण ठरतात.

पालक उदबोधन वर्ग :-

पालक उद्बोधन हा उपक्रम ह्या साठी उपयुक्त ठरेल अर्थात आजच्या धकाधकीच्या काळात हे शक्य आहे का? एक शिक्षक म्हणुन मला असे वाटते की आपल्या पाल्यांवर संस्कार करायचे म्हणजे नेमके काय करायचे, पाल्याचा विकास घडवुन आणायचा म्हणजे काय करायचे? हयाचे शास्त्रशुध्द प्रशिक्षण देण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे आपल्या पाल्याचा प्रवेश शाळेमध्ये टिकवुन ठवण्यासाठी हे उदबोधन करणे अनिवार्य आहे असे बंधन जर पालकांवर टाकण्यात आले तर ही बाब शक्य आहे. पालकारिता सुध्दा पुनर्लोकन प्रणाली विकसीत करता येईल उदबोधनाची पुनर्लोकनाची जबाबदारी विविध अध्यात्मिक संस्थाकडे सोपविता येईल.

वरिल सर्व बाबींचा नव्याने विचार करावा ही काळाची गरज आहे. ह्या बाबीची सुरवात हा कदाचित प्रारंभ बिंदु ठरू शकेल पण त्यातुन आजच्या पिढीला आकार येईल पर्यायाने उद्याच्या राष्ट्राला आपण आकार देवु शकु. व हे आपल्यालाच करायचे आहे.

(339)

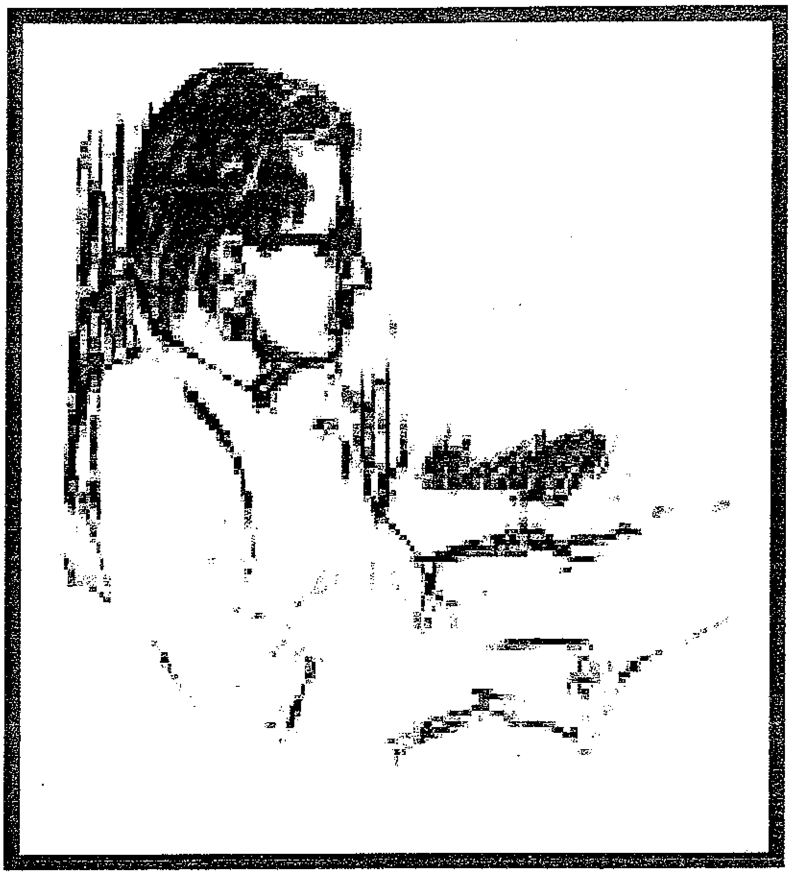

चिती एवं आचार्य शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

(360)

चिती एवं आचार्य शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

NCF २००५ में प्रस्तुत कुछ विधानों की ओर मैं आप सभी महानुभावों का ध्यान खिंचना चाहूँगी।

वर्तमान अर्थव्यवस्था के जागतिकीकरण के कारण ज्ञान का रूपांतरण क्रय वस्तु में हो रहा है। एवं सभी मानवी व्यवहारों पर भी इन परिस्थितियों का प्रभाव स्पष्ट दिखाई दे रहा है। इन्हीं कारणों से हमारी परंपराएँ, ज्ञान कुशलता आदि नष्ट होने की संभावनाएँ निर्माण हो रही हैं । इन परिस्थितियों में बालकों की सर्जनशीलता, नैतिकता, तथा आत्मसम्मानों का संर्वधन एवं विकास करना, इन बातों की ओर अधिक ध्यान देना आवश्यक है।

"प्रकृति एवं सामाजिक पर्यावरण इन दोनों में समायोजन करते करते जीवन व्यतित करना ही हमारी आवश्यकताएँह" ।

हमारी सांस्कृतिक विरासत एवं राष्ट्रीय अस्मिता बनाए रखने के लिए पाठ्यक्रमों में नई पीढ़ी को परिवर्तित हो रही सामाजिक परिस्थितियों में नई प्रधानताएँ आदि के संदर्भ में भुतकाल का मूल्यांकन एवं परिशीलन करने की क्षमता निर्माण होनी चाहिए।

अध्यापन यही व्यवसाय के तौरपर स्वीकार करनेवाले प्रशिक्षित तथा समर्पित शिक्षक वर्ग प्राप्त होना यही सभी क्षेत्रों की प्राथमिक आवश्यकता है। तथा सभी शिक्षक में शैक्षिक गुण से परिपूर्ण है।

किसी भी शिक्षा व्यवस्था का गुणात्मक स्तर शिक्षकों की गुणात्मकता के स्तर से ऊँचा हो ही नहीं सकता।

प्रशिक्षण के माध्यम से शिक्षकों की व्यावसायिक तैयारियाँ कर लेना यह बात अत्यंत महत्वपूर्ण है, इस तथ्य को १९६० में स्वीकारा गया, फिर भी इन बातों से संबंधित यथार्थ आज भी बहुत ही चिंताजनक है।

चटोपाध्याय समिति (१९८३ -१९८५) के अनुसार माध्यमिक पाठशाला की शिक्षकों के लिए प्रशिक्षण का समय कक्षा १२ वी के पश्चात् ५ वर्ष हो तथा कला विज्ञान महाविद्यालयों में शिक्षा/शिक्षण विभाग होना अनिवार्य माना गया जिससे छात्रों को शिक्षक प्रशिक्षण का चुनाव करना आसान हो।.

बालकों की आवश्यकताएँ एवं उनकी शिक्षा लेने की रूची को प्रतिसाद देनेवाले शिक्षकों का निर्माण करने की आवश्यकता है।

उपर्युक्त सभी बातों का अवलोकन करने के पश्चात् स्पष्ट होता है कि, आजके तांत्रिक युग में कुछ चिरंतन तथ्यों के मूल्यों को अबाधित रखना अनिवार्य माना गया है। आज आधुनिकता तथा नए ज्ञान की जितनी चर्चाएँ होती हैं उतनी चर्चा हमारे सांस्कृतिक विरासत, राष्ट्रीय अस्मिता यह हमारे शिक्षा की नींव है। फिर वह शिक्षा माध्यमिक स्तर हो या उच्च तथा महाविद्यालयीन शिक्षा हो तथा शिक्षकों को दी जानेवाली शिक्षा हो। इन सभी बातों का पाठ्यक्रम की रचना में होने के बावजूद भी इन बातों का प्रत्यक्ष पाठ्यक्रम रचना में समावेश दिखाई नहीं देता। आज तक शिक्षा के हर सिढ़ीपर क्षमता एवं मूल्यों का विकास यह केवल पाठ्यपुस्तकों तक ही सीमित रह गया।

स्वातंत्र्योत्तर भारत में शिक्षा संबंधी विचारों का बार-बार मंथन किया गया उसमें अनेक आदर्श तत्वों को स्वीकृत भी किया गया। व्यक्तित्व विकास के ध्येय को भी इन तत्वों में सबसे महत्वपूर्ण माना गया। परंतु प्रस्तुत संकल्पना केवल उपरी हिस्सा ही रह गयी। वर्तमान शिक्षा प्रणाली से मानव विकास संभव हुआ, पर मानव्य विकास होता हुआ दिखाई नहीं देता। हमें दी जानेवाली शिक्षा से हमारी तात्कालिक आवश्यकताएँ तो पूरी होती हुई दिखाई देती है, परंतु हमारी शाश्वत आवश्यकताओं का क्या? वह कैसे पुरी होगी? इन सब बातों का जिम्मेदार कौन? व्यक्ति? समाज? शासन? या शिक्षा, राजनीति या समाजकारण? यह सब विवादात्मक विषय है। परंतु इस बात को हमे मानना ही पड़ेगा कि हम ज्वलंत राष्ट्रीय अस्मितावाली पीढ़ी तैयार करने में नाकामयाब हुए हैं। राष्ट्र का निर्माण करना है तो राष्ट्रप्रेम से ओतप्रोत पीढ़ी निर्माण करना अत्यावश्यक है। परंतु दुर्भाग्यवश वर्तमान पीढ़ी या आज का युवक विदेशियों पर प्रेम करता हुआ

दिखाई देता है। विदेशी तत्वज्ञान तथा विदेशी विचारधारा का प्रभाव वर्तमान युवा पीढ़ी पर हद से अधिक दिखाई देता है। राष्ट्रीयता यह हमारी आत्मा है उसे ही हमने खो दिया है।

प्राचीन युग से किसी न किसी कारणवश हम गुलाम बने थे। यही आदत हमें वैचारिक गुलामी करने पर मजबुर कर रही है। तथा गुलामी हमारी आदत बन गई है। जीवन का हिस्सा बन गई है। इसका परिणाम यह ना हो कि भारत देश फिर से पराधीन तथा किसी देश का मोहताज बन जाए। गुलाम बन जाए। इस संभ्रमित अवस्था से हमे उभरने के लिए केवल शिक्षा यही एक सशक्त माध्यँम दिखाई देता है।

भारतीय संस्कृति प्राचीनतम हैं तथा भारतीय अध्यात्म अमर है। राष्ट्र निर्माण का कार्य यदि शिक्षा के माध्यम से करना है तो शिक्षा को ही नई पीढ़ी पर योग्य संस्कार करने होंगे तथा पाठशालाओं में ही मानव निर्माण का कार्य होना आज की प्रथम आवश्यकता है।

वर्तमान युग में भौतिक समृध्दि के ही संस्कार हो रहे हैं। परंतु अध्यात्मिक संस्कृति के संस्कार होते हुए नहीं दिखाई देते। आधुनिकता की ओर अग्रेसर होते हुए नहीं दिखाई देते। आधुनिकता की ओर अग्रेसर होते हुए क्या हमने हमारे प्राचीन ध्येय तथा संस्कृति, अध्यात्म को पीछे छोड़ दिया है?

विकसनशील भारत के लिए पश्चिमी शिक्षा प्रणाली हमें उपयुक्त नहीं दिखाई देती है। यदि भारत देश का विकास केवल भारतीयत्व कोटी आधारभूत मानना होगा। राष्ट्र, अध्यात्म मूल्य, धर्म की नींव रखनी होगी। स्वराज्य स्वतंत्रता, स्वधर्म के लिए नई मर्यादा शिक्षण प्रणाली को प्रदान करनी होगी। किसी भी देश का विकास मनुष्य मानवतापर ही निर्भर होता है। इसीलिए शिक्षा से ही मानव एक संवेदनशील नागरीक बनता है। और यही सत्य है। शिक्षा से संबंधित सभी बातों को/ तत्वों को प्रत्यक्ष रूप में लाने के लिए तथा आनेवाली पीढ़ी में संक्रमित करने में अहम भूमिका शिक्षक की होती है। शिक्षा प्रणाली में शिक्षक एक महत्वपूर्ण अंग है। शिक्षक शिक्षा प्रणाली में "रीढ़ की हड्डी है। उसकी भूमिका "Integrated Human Builder" की है। प्रशिक्षण के माध्यम से Knowledge, Skill एवं Attitude का होना इन्हीं बातों पर अधिक ध्यान दिया जाता है। शिक्षा की नींव जितनी मजबूत हो उतनी ही शिक्षा प्रणाली मजबुत बनती है। परंतु सही अर्थों में Human Builder की भुमिका यदि शिक्षकों को अच्छी तरह से निभाना है तो उसे छात्रों का आदरणीय बनना पड़ेगा / तथा छात्रों के आदर का पात्र

बनना पड़ेगा। उसे केवल ध्वनिमुद्रक नहीं बनना है। स्वामी चिन्मयानंद के अनुसार "Only teacher can supply a clear vision." इस दृष्टिकोन से शिक्षकों को प्रशिक्षित करना तथा प्रशिक्षण की रचना करते समय पं. दिनदयाल उपाध्याय के अनुसार सर्वप्रथम राष्ट्र की अवधारणाओं को मध्यनजर रखते हुए शिक्षक प्रशिक्षण का भी हमें विचार करना है।

राष्ट्र की अवधारणाओं के संस्करण करनेवाला शिक्षक प्रशिक्षण लेना हमें अनिवार्य रहेगा। क्योंकि उसके कुछ संदर्भ भी महत्वपूर्ण हो सकते हैं। जो शिक्षक प्रशिक्षण के पाठ्यक्रमों के लिए भी पथ प्रदर्शक बन सकते है।

१) शिक्षक प्रशिक्षण हेतु वैश्विक संदर्भ :-

संपूर्ण विश्व का अधिष्ठान है सत्यं, शिवं एवं सुंदरम् अर्थात यही जीवनमूल्य संपूर्ण जीवन के अधिष्ठान माने गये हैं। सत्य का ज्ञान ही ईश्वर की निष्ठा कहलाता है। विज्ञान ने हमारे जीवन को सुंदर तो बनाया है, परंतु वैज्ञानिक आचरण हमें धर्म के अनुसार ही करना पड़ता है। तथा धर्म का आचरण ईश्वर निष्ठा के साथ करना पडता है। यही ईश्वरनिष्ठा समस्त मानव जाति को ज्ञान प्रदान करती है। इन्हीं कारणों से हमारे विश्व का संतुलन बनाए रखने में मदद होती है। इसी के माध्यम से मानव जाति के मनपर संस्कार हो सकते हैं। उन्हें हम तक पहुँचाने का प्रभावी साधन है शिक्षा। यही कारण है कि शिक्षा के माध्यम से इसे ही सर्वप्रथम शिक्षक प्रणाली में सम्मिलित करना आवश्यक है।

२) शिक्षक प्रशिक्षण का राष्ट्रीय संदर्भ :-

मनुष्य पर सुसंस्कार करना ही शिक्षा का कार्य हैं। मनुष्य को समर्थ बनाने का सशक्त माध्यम शिक्षा है। वर्तमान शिक्षा प्रणाली के माध्यम से भारतीय विचारधारा से प्रभावित पीढ़ी तैयार करनी है तो हमें सर्वप्रथम राष्ट्रीय भावनासे परिपूर्ण सुसंस्कारी शिक्षक तैयार करना हमारी प्राथमिकता है। राष्ट्र केवल एक भुभाग नहीं है, वह है समान परंपराएँ, मूल्य, प्रमाणक, अध्यात्म आदि से प्रेरित तथा जिसपर रहनेवाले व्यक्ति विकास का समान ध्येय रखते है। राष्ट्र का तत्वज्ञान ही देश का प्राण राष्ट्र की आत्मा है। पं. दीनदयाल उपध्यायजी ने जो राष्ट्र की अवधारणा स्पष्ट की है उसमें चिती एवं विराट इन दोनों को विशेष महत्व दिया है। चिती का अर्थ है राष्ट्र का स्वत्व, राष्ट्र की आत्मा, एवं अध्यात्म यही भारत का स्वत्व है। भारत देश का यदि अंतरंग देखना है

तो भारतीय अध्यात्म को पुनर्जीवन देना पडेगा। यह बात स्वामी विवेकानंद ने कहीं है। और इसलिए शिक्षा का मुलाधार अध्यात्म को ही मानना पडेगा। अध्यात्म यही भारत की राष्ट्रीय अस्मीता है। इस दृष्टि से शिक्षा की दिशा निश्चित करना यही शिक्षक शिक्षा का उद्देश्य होना चाहिए।

३) सामाजिक संदर्भ :- शिक्षा यह 'विराट' इस अवधारणा से संबंधित होनी चाहिए। अर्थात समाज का पुरूषार्थ जागृत करने वाली शिक्षा देना आवश्यक है। प्रत्येक राष्ट्रीय समाज के अंतर में एक विकासक्षम आंतरिक ऊर्जा होती है। उसे एक निश्चित दिशा होती है उस ऊर्जा को योग्य दिशा में गतिमान करना ही राष्ट्रीय समाज का विराट जागृत करना है। इस अर्थ में आत्मनो मोक्षार्थ जगत् हितायच यही व्यक्ति का जीवन साफल्य हैं। कृष्णन्तो विश्वमार्यस यही सामाजिक संकल्प है तथा सर्वेपि सुखिनः सन्तु यह विश्वकल्याण की भावना ही शिक्षा का मुलधार है।

मनुष्य को जिस प्रकार व्यक्तित्व होता है उसी प्रकार समाज का भी एक व्यक्तित्व होता है। समाज को भी पुरूषार्थ होता है। यह पुरूषार्थ राष्ट्रीय आकांक्षाओं से मिलता जुलता होना चाहिए। यह बात निचे दी गई आकृती के माध्यम से समाज का व्यक्तित्व तथा समाज का पुरूषार्थ स्पष्ट हो सकता है।

आकृती

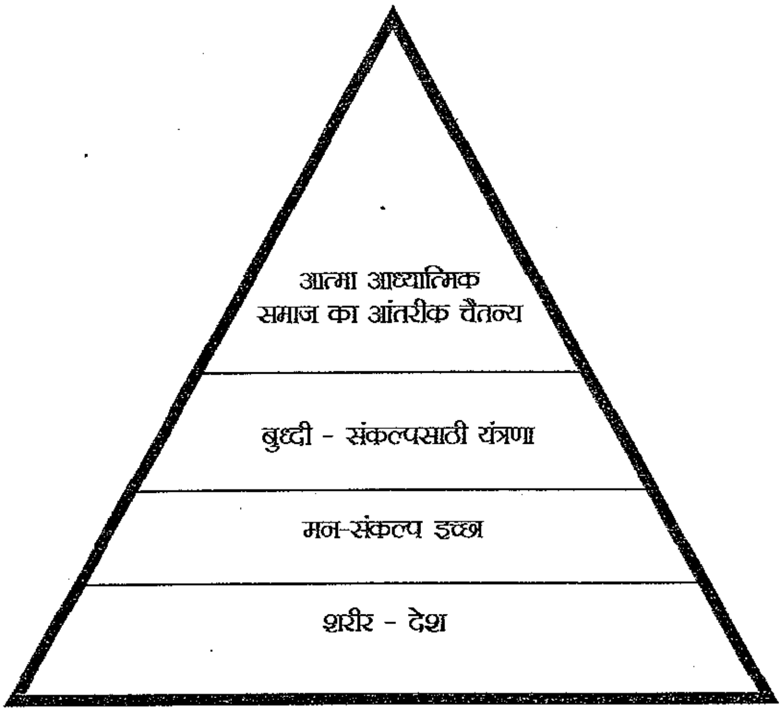

क्या हम इन तत्वों को शिक्षक प्रशिक्षण का आधार बना सकते है?

४) शिक्षक प्रशिक्षण का व्यक्तिगत संदर्भ :- शिक्षा की परिभाषा के अनुसार, "व्यक्तित्व का सर्वांगीण विकास ही शिक्षा है। व्यक्ति का व्यक्तित्व चतुर्विध होता है। यह बात निचे दि गई आकृति के माध्यम से स्पष्ट होती है।

आकृती

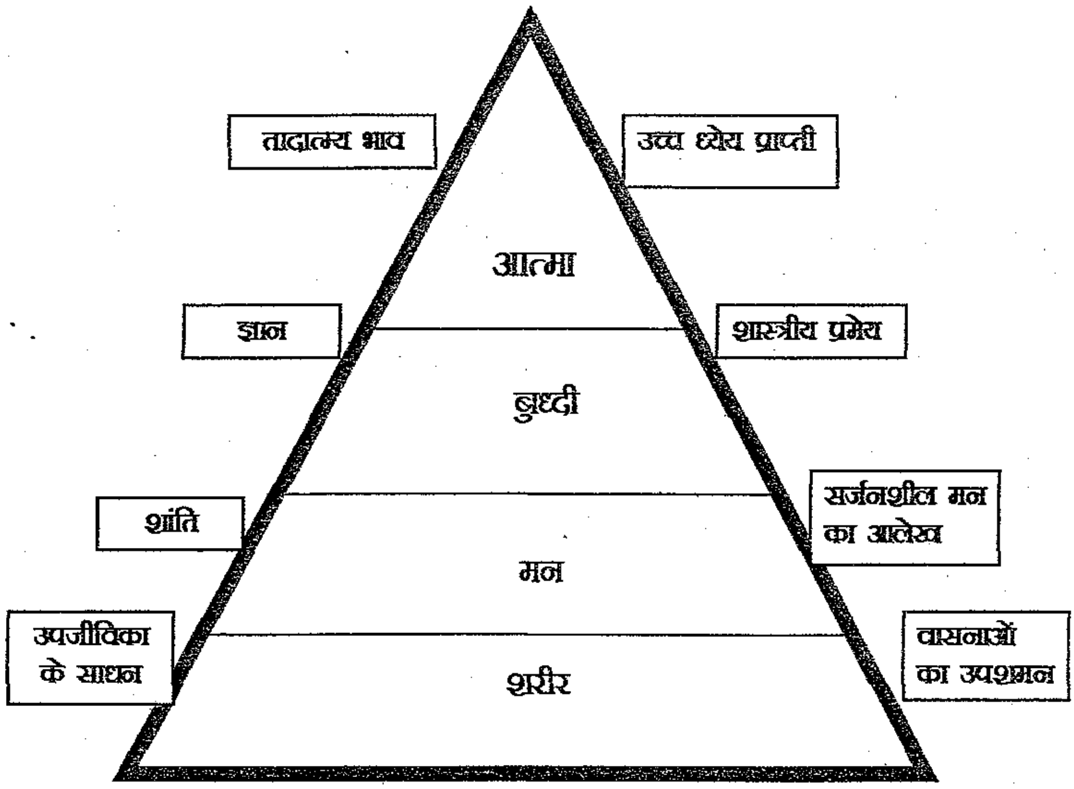

मनव के चतुर्विध व्यक्तित्व

जिस प्रकार मानव का व्यक्तित्व चतुर्विध है उसी प्रकार उसकी सुख की प्रेरणाएँ चतुर्विध होती है। यह निचे दि गई आकृति से स्पष्ट होता है।

आकृती

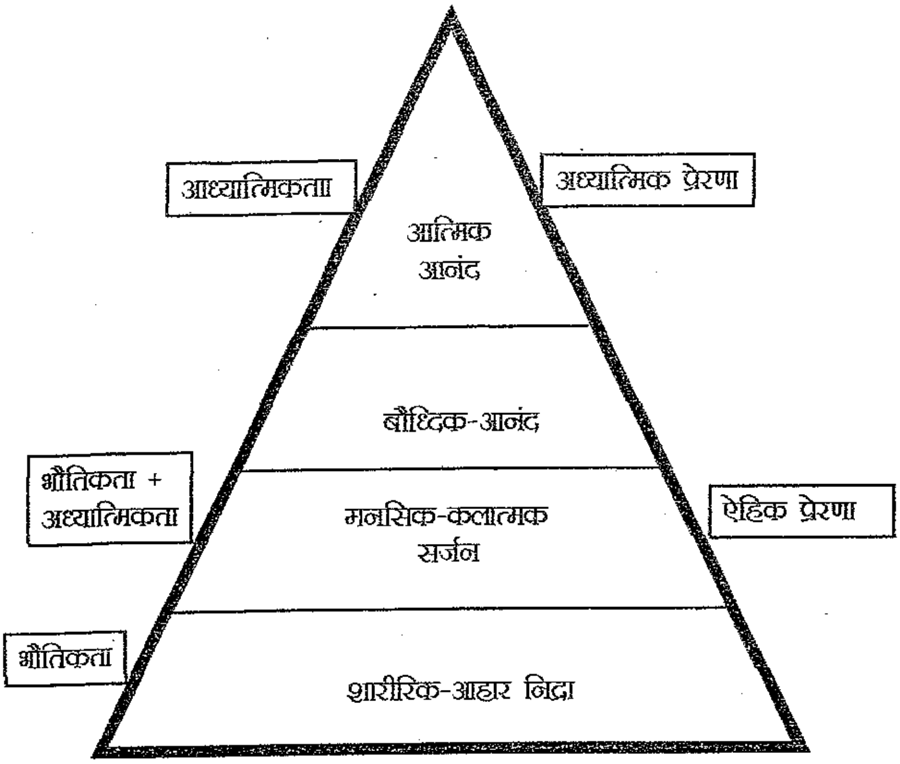

मानवी मन में स्थित आत्मीय एहसास का दायरा विशालता व्यापकता की ओर जानेवाला है, पुर्णत्व की ओर जाना, पूर्णत्व में विलिन होना यही मनुष्य की कोशिश होती है। इस दायरे का आरंभ 'स्व' से होकर वैश्विकता की ओर जाता है। यही बात आकृति के माध्यम से स्पष्ट होती है।

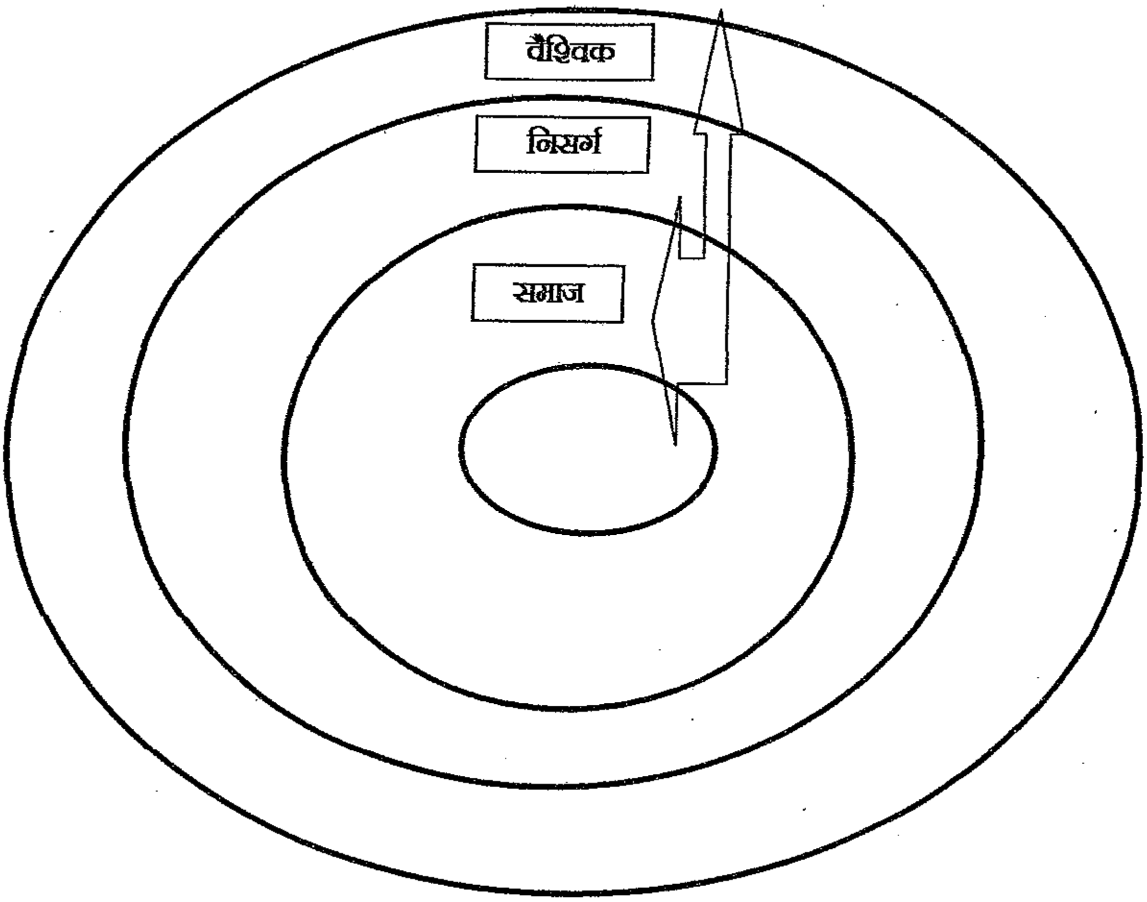

क्या हम इसे शिक्षा को मुलाधार बना सकते है? हॉ यदि यही शिक्षा का निजी संदर्भ होगा।

५) गुणात्मकता के संदर्भ :– प्रत्येक व्यक्ति तक शिक्षा का स्त्रोत पहुँचना चाहिए। उसके लिए गुणात्मकता महत्वपूर्ण मानी जाती है। क्योंकि मुलत: गुणात्मकतापूर्ण शिक्षा मिलने की अपेक्षा की जाती है। शिक्षक प्रशिक्षण में शामिल सभी घटक तत्वों को गुणात्मक संदर्भ होते है। शिक्षक शिक्षा के माध्यम से ऐसे शिक्षक निर्माण हो जो राष्ट्र की अवधारणा से ओतप्रोत हो और इसीलिए शिक्षक को चाहिए की शिक्षा के प्रवाह में आकर सभी क्षमताओं को संपादित करें। क्षमता प्राप्त करने के लिए संपूर्ण राष्ट्र की अवधारणाओं से परिचय होना, उसका ज्ञान तथा उसी ज्ञान एवं क्षमताओं के माध्यम से नई पीढ़ी का निर्माण करना, उन्हें सुसंस्कारित करने का हुनर संपादन करना ही गुणात्मकता की कसौटी होगी। केवल भौतिक संसाधन अथवा नतीजा यह गुणात्मकता की कसौटी नहीं हो सकती। समर्पित शिक्षक निर्माण करने के लिए निश्चित किया गया ज्ञान एवं कुशलता यही गुणात्मक कसौटी होगी। ज्ञान एवं कुशलता विकसित करने के लिए कौन से विषय, कौन सा कार्य निश्चित किया है यही गुणात्मकता की कसौटी होगी।

विषय का चयन करते समय राष्ट्रीय, सामाजिक, आध्यात्मिक संदर्भ ही पाठ्यक्रम के Indicators होंगे। इसके आधार पर ही पाठ्यपुस्तक, पाठ्यक्रम, पाठ्यक्रमपुरक उपक्रम आदि का नियोजन महत्वपूर्ण होगा। पाठ्यक्रम अवधारणाओं को भारतीय तत्वज्ञान, मूलव्यवस्था, राष्ट्रीय अवधारणा, सामाजिक पुरूषार्थ आदि सभी तत्वों से जोडना पड़ेगा। जीवन के समग्र गुणात्मकता से शिक्षक प्रशिक्षण की गुणात्मकता संबंधित होती है। फिर भी गुणात्मकता के संदर्भ केवल व्यवस्था एक ही सीमित नहीं तो उन्हें मानवी मन, बुध्दि आदि मानवीय तत्वों से जोडना पडेगा। ऐसा सोचकर ही मन में स्थित अवधारणाओं के कारण होनेवाली मन की रचना/ बनावट ही उसका संदर्भ हो सकती है। शाश्वत विकास की अवधारणाओं से शिक्षक शिक्षा को जोड़ना आवश्यक है। क्योंकि बुध्दि की निर्णय क्षमता, बौध्दिक विकास, मानसिक, आध्यात्मिक तथा गुणात्मकता का विकास ही महत्वपूर्ण होता है।

शिक्षक प्रशिक्षण की दृष्टि से प्रशिक्षण के अधिष्ठान के तौर पर यह संदर्भ महत्वपूर्ण होते है। इन सब बातों का विचार करने के पश्चात् हम इस निष्कर्ष तक पहुँचते है कि, शिक्षक प्रशिक्षण के वास्तविक ध्येय कौन–से होने चाहिए? कौन कौन–से विषयों का समावेश प्रशिक्षण में होना चाहिए, पाठ्यक्रम पूरा करने के लिए कितना समय वर्ष देने चाहिए? इस प्रकार के अनेक प्रश्न हमारे सामने उपस्थित होते है।

शिक्षक प्रशिक्षण के ध्येय / लक्ष्य :-

स्वामी चिन्मयानंद जी के मतानुसार शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से शिक्षकों के नीचे दिए गए गुणों का प्रादुर्भाव होना चाहिए।

1) The practice of what is right & proper as indicate in scripture.
2) Living the ideal that have been intellectually comprehended during the status.
3) A spirit of self sacrifice.
4) Control of Sense.
5) Tranquility of mind.
6) Practice of concentration.
7) Doing ones duty towards humanity.

उपर्युक्त गुणों का निर्माण शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से होना हमारी प्राथमिकता है। इस प्रक्रियाओं में शिक्षक / अध्यापक की भूमिका भी महत्वपूर्ण होती है। इस दृष्टि से निचे दिए गए कुछ संस्कार भी प्रशिक्षणार्थी शिक्षकों पर होने चाहिए।

1) Worked as team

2) Serving as a preacher

3) Nourshing the character

शिक्षक सही अर्थों में Pure living का उदा. शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से शिक्षकों के निचे दिए गए कुछ दृष्टिकोण भी विकसित होने चाहिए :-

1) To give, To sure, To share यही knowledge शिक्षकों की भूमिका होनी चाहिए।

2) Real education means transformation of knowledge in to wisdom

3) ज्ञान एवं हमारी कृतियों का समन्वय होना चाहिए।

4) वर्तमान युवा पीढ़ी को केवल factual या Wondrous Theory पढ़ाने से काम नहीं होगा उन्हें जीवन के आदर्शों का परिचय देना हमारा उत्तरदायित्व होगा।

5) शिक्षा का अर्थ चारित्र्य संपन्नता।

6) एक अच्छा शिक्षक केवल Instruction का उपयोग नहीं करेगा वह सही मायनों में philosopher guide बनेगा।

7) भारतीय संस्कृति, मूल्य, तत्वज्ञान आदि समझने की क्षमता प्रशिक्षण के माध्यम से होना आवश्यक है।

8) भारतीयत्वता को जागृत करनेवाले संस्कार प्रशिक्षण के माध्यम से होना आवश्यक है।

9) शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से व्यक्तित्व विकास के संपूर्ण ज्ञान का परिचय होना चाहिए तथा ज्ञान प्राप्त होना चाहिए।

10) राष्ट्रीय दृष्टीकोण, सांस्कृतिक दृष्टीकोण, धार्मिक दृष्टिकोण, संविधान के प्रति जागृत होना ही प्रशिक्षण की आत्मा होनी चाहिए।

11) व्यवसाय के प्रति समर्पण की भावना होनी चाहिए।

12) शिक्षा से शिक्षक Creative, Innovative बनना चाहिए।

13) धर्म एवं विज्ञान के प्रति समन्वयात्मक दृष्टि निर्माण होनी चाहिए।

14) धर्म, अध्यात्म के प्रति अध्ययन कर्ता की भूमिका विकसित होनी चाहिए।

15) वर्तमान युग तकनिकी ज्ञान का युग है, विज्ञान युग है इस बात को ध्यान में रखना चाहिए, इसलिए शिक्षक शिक्षा के माध्यम से **Knowledge Master** एवं **Wisdom Master** यह दोनों भूमिकाएँ स्पष्ट तथा विकसित होना आवश्यक है।

16) शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से अध्यापकीय व्यक्तित्व विकसित होना आवश्यक है।

१) शिक्षक प्रशिक्षण के लक्ष्य। ध्येय अध्यापकीय व्यक्तित्व विकास यही होने चाहिए, जिसमें कुछ घटक तत्वों का समावेश किया गया है।

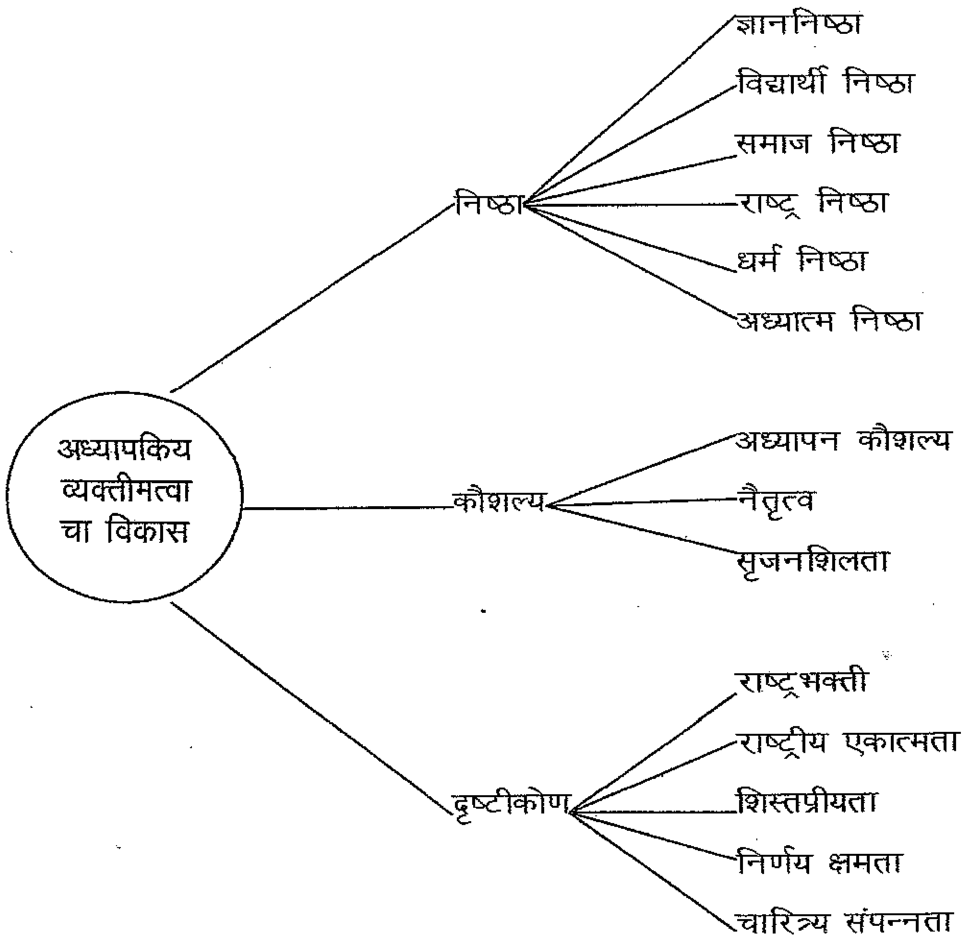

१) निष्ठा का निर्माण होना :- शिक्षक / अध्यापक शिक्षा से निष्ठावान शिक्षक तैयार होना चाहिए। निष्ठाएँ निचे दिए गए घटकों से संबंधित निर्माण होनी चाहिए।.

१. ज्ञाननिष्ठा	२. धर्मनिष्ठा
३. अध्यात्मनिष्ठा	४. राष्ट्रनिष्ठा
५. समाजनिष्ठा	६. विद्यार्थीनिष्ठा
७. प्रकृतिनिष्ठा	८. चारित्र्यनिष्ठा
९. मूल्यनिष्ठा	१०. शांतिनिष्ठा

२) दृष्टीकोण विकास – अवधारणाओं का विकास

१. मानव का चतुर्विध व्यक्तित्व।

२. मानव एवं विश्व का संबंध।

३. व्यक्ति एंव समाज का सहसंबंध।

४. ऐहिक, आध्यात्मिक, सामाजिकता में संतुलन।

५. राष्ट्रीय व्यक्तित्व।

६. राष्ट्रभक्ति।

७. राष्ट्रीय एकता।

८. निर्णय क्षमता।

९. चारित्र्य संपन्नता।

१०. वैश्विक दृष्टिकोण।

दृष्टिकोण :- शिक्षक शिक्षा से निचे दिए गए दृष्टिकोण विकसित होने चाहिए।

१) <u>राष्ट्रभक्ति व राष्ट्रीय एकात्मता :-</u>

राष्ट्र केवल किसी एक भूमिपर रहनेवाले लोगों का समुह नहीं है, राष्ट्र है उच्च शिक्षा समान ध्येय के लिए कार्य करनेवाले व्यक्ति, जब किसी विशिष्ट भौगोलिक क्षेत्र में एकत्रित होते हैं, तभी वह भूप्रदेश राष्ट्र कहलाता है। यही संस्कार शिक्षा का मर्म है। ध्येय के प्रति निष्ठा कार्य करने की प्रेरणा होती है। संकल्पना शक्ति होती है जो प्रेरणात्मक वातावरण का निर्माण करती है। इन सभी तत्वों से प्रामाणिक रहनेवाली

मानव की बुध्दि होती है। तात्पर्य शिक्षक का राष्ट्रभक्त होना हमारी प्रथम आवश्यकता है।

२) <u>अनुशासन प्रियता</u> :-

शिक्षक अनुशासन प्रिय होना चाहिए। स्वयं अनुशासन तथा आत्मानुशासन से परिपूर्ण होना चाहिए। बाहयानुशासन ही आंतरिक अनुशासन में परिवर्तित होना चाहिए। यही अनुशासन ध्येय / लक्ष्य के प्रति भक्ति, समर्पण, कर्मयोग के अनुसार आचरण, समाजसेवा, हृदयशुध्दि, संस्कृति का विकास, आत्मशिक्षा यही प्रत्यक्ष रूप से अनुशासन है। यही अनुशासन, शिक्षकों को संघटीत व्यक्तित्व प्रदान कर सकता है। अनुशासन शारीरिक, बौध्दिक, मानसिक स्तर पर होना चाहिए। और इसलिए सदाचरण की पढ़ाई विशेष महत्व रखती है।

३) <u>चारित्र्य संपन्नता</u> :-

संक्षेप में चारित्र्य की परिभाषा देना है तो हम कहेंगे कि, अच्छी आदतों का होना ही चारित्र्य का गठन है। अच्छी आदतें अच्छी कृतियों की वारंवारिता पर निर्भर होती है। अच्छी आदतें अच्छी कृतियाँ अच्छे विचारों पर निर्भर होती है। शिक्षक शिक्षा के माध्यम से योग्य विचारों का गठन कर सकता है।

४) नेतृत्व क्षमता :- समाज का नेतृत्व शिक्षक ही करता है। किसी भी देश का परिचय ही शिक्षक के माध्यम से होता है। ऐसा कहना गलत नहीं होगा। समाज शिक्षक का ही अनुकरण करता है तथा छात्र भी अपने जीवनमूल्यों को शिक्षक के जीवनमूल्यों पर ही निश्चित करते है। शिक्षक के जीवनमूल्यों पर ही निश्चित करते हैं शिक्षक को Vision होना नितांत आवश्यक होता है। समाज को पुनर्जीवित करने के लिए समाज के नेतृत्व में देवत्व के गुण होने की आवश्यकता होती है। संतुलित दृष्टि का विकसित होना भी शिक्षक शिक्षा से अपेक्षित है।

५) <u>नाविन्य के प्रति सकारात्मकता</u> :- शिक्षक शिक्षा से जिस प्रकार Wisdom Master होता है, उसी तरह Knowledge Master भी होता है। उसके लिए

आधुनिक तकनिकी, विज्ञान के प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण निर्माण होना आवश्यक है। आधुनिक तकनिकी ज्ञान की उत्पत्ती करनेवाला हमारा देश है। इस बातों को स्वीकृत कर उसका अध्ययन तथा उन सभी ज्ञान का उपयोग विवेकशीलता से करना हे तो सकारात्मक दृष्टिकोण विकसित करना आवश्यक है।

३) <u>कौशल्य / कुशलता को विकसित करना</u> :-

१) **<u>अध्यापन कौशल्य</u> :-** प्राचीन तथा आधुनिक अध्ययन पध्दतीयों में मेल रखना आवश्यक है। प्रत्येक अध्यापन पध्दतियों में मेल रखना आवश्यक है। प्रत्येक अध्यापन पध्दतियों पर भी प्रभुत्व निर्माण होना चाहिए। इसलिए शिक्षक शिक्षा में विविध कृति सत्रों का उपयोग हम कर सकते है।

२) **<u>आत्मप्रभुत्व :-</u>** शिक्षकों में आत्म प्रभुत्व कौशल्य का निर्माण होना अत्यावश्यक है। क्योंकि वर्तमान युग में प्रत्येक क्षेत्रों में जानलेवा स्पर्धा शुरू है। हर व्यक्ति हर क्षेत्र में अन्य लोगों पर प्रभुत्व किस प्रकार प्रस्थापित कर सकते है यही विचार अग्रीम होता है। परंतु व्यक्ति जब तक स्वयं पर प्रभुत्व प्राप्त नहीं करता वह विश्वपर प्रभुत्व कैसे प्राप्त कर सकता है? आत्मप्रभुत्व संपादन हेतु हमे ज्ञान तथा उच्चतम जीवन मूल्यों पर हावी होना चाहिए यह सब बातें या गुण शिक्षकों हो तो वही अपने छात्रों में भी समयोचित परिवर्तन ला सकते है।

३) **सृजनशिलता :-** शिक्षक प्रशिक्षण के माध्यम से शिक्षकों की सृजनशीलता विकसित होनी चाहिए। वैश्विक स्तर पर सृजनशीलता की चर्चाएँ हो रही है। teaching for creativity इस अवधारणा को सभी शिक्षाशास्त्रीयों ने मान्यता दी है। सृजनशीलता निर्माण के जो साधन है वह बुध्दि, ज्ञान तथा व्यक्तिमत्व तथा परिक्षेत्र आदि के यथोचित ज्ञान से शिक्षक परिचित हो तो वह छात्रों में सृजनशीलता निर्माण कर सकता है। इसलिए विशिष्ट अध्यापन पध्दति का संपूर्ण ज्ञान शिक्षकों को देना आवश्यक है, उसमें मुख्यत: problem oriented, case studies, simulation, Roll play, Action research. आदि तत्वों का होना आवश्यक है।

शिक्षक शिक्षा के माध्यम से उपर्युक्त लक्ष्य प्राप्त कर सकता है, परंतु उसके लिए कुछ विषयों का पुनर्नियोजन करना होगा। विविध उपायों को ध्यान में रखकर उस पर विचार विर्मश के पश्चात् ही उसका निर्धारण हो। पं. दीनदयाल उपाध्याय जी के विचारों से जो अभिव्यक्त होता है उसका ही हमें अनुसरण करना होगा ताकि विषयों का सही नियोजन हो सके।

शिक्षक शिक्षा तथा पाठ्यक्रम – शिक्षक शिक्षा का पाठ्यक्रम तात्विक एवं प्रात्यक्षिक दोनों स्तर पर होना चाहिए। उसका संक्षेप में प्रारूप निचे दिया गया है।

१) विकास का प्रारूप निश्चितकर कुछ विषयों की सूची निचे दी गई है।

१. मानवी व्यक्तित्व के तात्विक अधिष्ठान एवं शिक्षा।
२. शांति की शिक्षा।
३. मन व्यवस्थापन।
४. शाश्वत विकास की शिक्षा।
५. भारतीय मनोविज्ञान।
६. मूल्यशिक्षा।
७. ध्यान शास्त्र।
८. आत्मसंयम की शिक्षा।
९. कला तथा हस्तकलाएँ।
१०. बाल मनोविज्ञान तत्व एवं व्यवहार।

२) सहसंबंधो का आकृतिबंध / प्रारूप :- विकास के प्रारूप के अनुसार कुछ विषयों की हम सूचनाएँ दे सकते है।

१. मानव का आध्यात्मिक अधिष्ठान।
२. समाज के आध्यात्मिक अधिष्ठान।
३. पर्यावरण शिक्षा।
४. प्रकृति के अध्यात्मिक अधिष्ठान।
५. सहअस्तित्व की शिक्षा।
६. अस्तित्व के नियमों की शिक्षा (धर्म एवं शिक्षा)।

७. भारतीय संस्कृति एवं शिक्षा।

३) **राष्ट्रीय शिक्षा का प्रारूप/ आकृतिबंध** :- मुख्यत: राष्ट्रप्रेम की शिक्षा महत्वपूर्ण है, इसलिए कुछ विषयों का निर्धारण हम कर सकते है।

१. उत्तरदायित्व की शिक्षा (Education for Accoutability)

२. Education for Citizenship

३. भारतीय शिक्षा का इतिहास।

४. संत साहित्य एवं शिक्षा।

५. महान शिक्षाशास्त्री।

६. भारतीय तत्वज्ञान एवं शिक्षा।

४) **धार्मिक शिक्षणाचा आकृतिबंध** :- निचे दिए गए विषयों का अंतर्भाव कर सकते है।

१. सह अस्तित्व की शिक्षा

२. विविध धर्म की शिक्षा

३. Spiritual Education & Practice

४. Meditation, Yoga, Japayoga.

५) नये युग से नाता जोडने के लिए शैक्षिक तकनिकी जैसे विषय हम पाठ्यक्रमों में अंतर्भूत कर सकते है। शिक्षा के व्यवस्थापन का इतिहास तथा नये विचार प्रवाह जैसे विषय भी हम नए ज्ञान से संबंध रखने के लिए तथा नाता जोडने के लिए अंतर्भूत कर सकते है।

प्रात्याक्षिक कार्यांतर्गत :- आज प्रात्यक्षिक कार्यांतर्गत विविध अध्यापन पध्दति, अध्यापन प्रतिमान, आशययुक्त अध्यापन पध्दति तथा अध्यापन पध्दति की नई तकनिक पढ़ाते है इसी के साथ-साथ कुछ प्राचीन पध्दति के संदर्भ में विविध पध्दतियॉं विकसित कर सकते है।

१. वासनाक्षय पध्दति

२. आत्मनिरिक्षण पध्दति

३. विचार पध्दति

४. कार्यकारण पध्दति

उपर्युक्त पध्दतियों का भारतीय उपनिषदों में उल्लेख मिलता है। इन विषयों को पढ़ाने के लिए शिक्षक को कुशल बनाना आवश्यक है। इन्हीं के कारण ज्ञान का निर्माण करने की क्षमता छात्रों में निर्माण करने की क्षमता छात्रों में निर्माण हो सकती है।

<u>विविध कृतीसत्र तथा परिसंवादों का आयोजन</u> :- शिक्षक शिक्षा के क्षेत्र में आज भी परंपरागत पध्दति से शिक्षा दी जाती है। अध्ययन के लिए स्वयं अध्ययन अधिक प्रभावी है। इसका उद्देश्य यही है कि भारतीय विचारधारा का आलोचनात्मक दृष्टि से पढ़ाई करने की क्षमता शिक्षकों में निर्माण होना आवश्यक है। शिक्षक अध्ययन की प्रक्रिया में कृतिशील बनेंगे तो शिक्षा में शामिल होना, सहयोग देना किसे कहते है इसका भी आकलन होगा। संवाद एवं परिसंवाद का आयोजन करने से प्रशिक्षण का स्तर बढ़ेगा। सिध्दांत एवं कृतिशीलता का समन्वय करने की क्षमता विकसित करने के लिए चर्चासत्र, परिसंवाद आदि का आयोजन करना उपयुक्त होगा। इसके अतिरिक्त विविध कार्यशाला, प्रकल्प आदि का अंतर्भाव करना होगा, तथा प्रधानाचार्य तथा सहयोगी अध्यापकों को भी इसमें शामिल कर सकते है। तथा समाज के विविध व्यक्तियों का भी इसमें सहयोग ले सकते है।

<u>पत्राधार संच तैयार करना</u> :- प्रत्येक शिक्षक को प्रशिक्षण काल में स्वयं का पत्राधार संच तैयार करना अनिवार्य हो। जिससे स्वयं का विकास, स्वयं में जो परिवर्तन होते है उसे वे पहचान सके। यह पोर्टफोलिओं तज्ञ लोगों के मार्गदर्शन में हो इस पोर्टफोलिओ आत्मनिरिक्षणावर तथा मन व्यवस्थापन पर आधारित हो।

<u>मूल्यांकन</u> :- शिक्षक प्रशिक्षण की मूल्यांकन पध्दति में निचे दिए गए गुणों का मूल्यांकन हो।

१. Original thinking

२. Indipendent judgement

मूल्यांकन के लिए विविध साधनों का विकास करना होगा। परीक्षा पध्दति पर अधिक जोर न देकर अभिव्यक्ति मूल्यों की ओर ध्यान देना आवश्यक है। यह मूल्यांकन त्रिस्तरीय होना चाहिए।

१. अध्यापकों ने किया हुआ मूल्यांकन।

२. तज्ञों के उपस्थिति में स्वयं ने किया हुआ मूल्यांकन।

३. सहध्यायी प्रशिक्षणार्थियों ने किया हुआ मूल्यांकन।

प्रस्तुत मूल्यांकन के साधनों का निर्माण हो सकता है अर्थात मूल्यांकन quantitative तथा qualitative होना चाहिए। (जिससे परंपरागत मूल्यांकन पध्दति से छुटकारा मिल सकता है।) जिससे परंपरागत मूल्यांकन पध्दति से हम मुक्त हो सकते है।

अभ्यास का कालखंड / सरावकाल :- सेवाभावी शिक्षक तैयार करने की दृष्टि से प्रत्येक प्रशिक्षार्थी या छात्राध्याप की सेवा १ साल के लिए विविध विद्यालयों में अनिवार्य कर दी जाए। इस सेवा कालखंड में उसे अपनी सेवा का अहवाल तैयार करना अनिवार्य हो। इस सेवांतर्गत पोर्टफोलिओ उसने तैयार करना आवश्यक होगा।

शिक्षक शिक्षा संस्था :- वर्तमान युग में हम देखते है कि शिक्षा संस्था का स्तर दिन-ब-दिन घटता जा रहा है। शिक्षक संस्थाका स्वरूप गुरुकुल पध्दतिपर आधारित हो तथा शिक्षक अध्ययनप्रेमी हो। शिक्षासंस्था में प्रातः काल से लेकर संध्यासमय तक समयसारणी निश्चित की गई हो। स्वावलंबन पर विशेष ध्यान दिया जाए। उन्हें हर समय उच्च व्यक्तित्व तथा उच्च विचारों के महानुभावों के साथ समय व्यतित करने का भी प्रावधान उसमें हो। संस्था का मिशन व्हिजन राष्ट्र की ऊर्जा से जुड़ा हुआ हो। संस्था के मानवीय घटक सुसंस्कृत भारतीय विचारधारा से ओतप्रोत, राष्ट्र भावना, धर्मप्रेम तथा नैतिक मूल्यों के प्रति निष्ठा रखनेवाले हो।

कालाखंड :-

शिक्षक /अध्यापक प्रशिक्षा का कालखंड ५ साल का हो। उसके पश्चात् १ वर्ष छात्रसेवा काल हो। अर्थात संपूर्ण प्रशिक्षा का कालखंड कुल ६ वर्ष का तय करना अनिवार्य हो। शिक्षक / अध्यापक का सर्वांगीण विकास करना कुछ सालों का कार्य नहीं है। हम देखते है की शरीर का डॉक्टर बनने में ७/८ साल लगते है, तो मन के डॉक्टर को हम कम समय क्यों दे? इसका भी विचार होना अनिवार्य है कारण शिक्षक शिक्षा से हमें knowledge master एवं wisdom master तैयार करना है। कक्षा १० वी के पश्चात् यह प्रशिक्षा / प्रशिक्षण दिया जाए, प्रवेश लेने से संबंधित कुछ नियम हो। आधुनिक शैक्षिक योजनाओं में शिक्षक प्रशिक्षण पारंगत स्नातक से जोडने का प्रस्ताव दिया है। परंतु जिस विषय का अध्यापन कार्य उसे करना हैं उसी विषय का

अध्ययन शिक्षक शिक्षा में समाविष्ट हो। स्नातक स्तर पर ही शिक्षण शास्त्र विषय अंतर्भूत करने से अच्छा है कि शिक्षणशास्त्र स्नातक पाठ्यक्रम में सामाजिक शास्त्र, विज्ञान आदि विषयों का अंतर्भाव हो। शिक्षणशास्त्र / शिक्षाशास्त्र के स्नातकोत्तर स्तर पर संशोधन कार्य एवं प्रगत अध्ययन कार्य से संबंधित हो तथा यह कार्य कृतिपर आधारित हो।

सेवांतर्गत प्रशिक्षण :- शिक्षक यदि बी. एड्. सेवांतर्गत प्रशिक्षण लेने के बाद उसे प्रशिक्षित कहा जाता है। यह धारणाएँ हमें बदलनी होगी। विविध विषयों से संबंधित परिसंवाद, कृतिसत्र, चर्चासत्र आदि के माध्यम से शिक्षकों की शिक्षा शुरू रखना अनिवार्य है। नियोजन के अनुसार पाठ्यक्रम पूर्ण करना शिक्षक को बंधनकारक हो। इसके लिए काल / समय का बंधन निश्चित कर देना चाहिए।

उपर्युक्त दिए गए शिक्षक प्रशिक्षण पाठ्यक्रम के लिए केवल निर्देश दिए गए है। इसी आधार पर शिक्षक प्रशिक्षण का एक प्रारूप तैयार करना समय की मांग है।

चिती की प्रकाश में आचार्य शिक्षा पालक शिक्षा एवं समाज शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

(381)

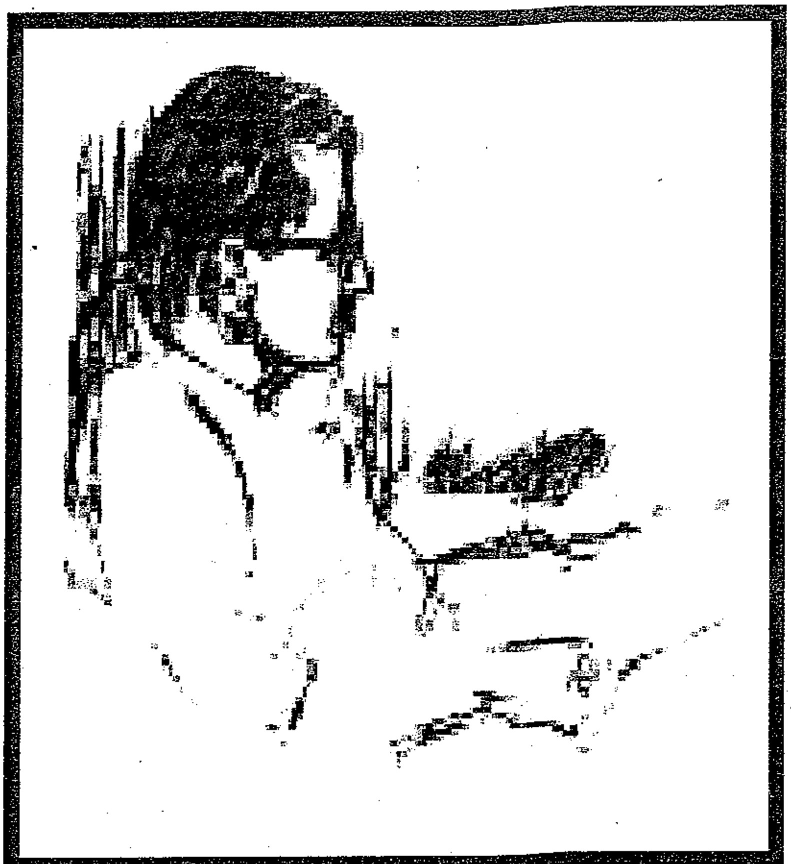

चिती की प्रकाश में **पालक** शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

चिती तथा पालक शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

पालक शिक्षा

बालक के व्यक्तीमत्व विकास मे पालक अहम् भूमिका रखते है। केवल जन्म देने से उनका कर्तव्य पूर्ण नही होता बल्की बालक कों एक अच्छा इन्सान बनानेमे उनका योगदान महत्वपूर्ण होता है। आज हर कोई पालक अपना पाल्य डॉक्टर, इंजिनियर बने और उच्च शिक्षा प्राप्त करे हस दिशाये प्रयत्नशील होते है। लेकिन अपना पाल्य एक अच्छा इन्सान बने हस दिशामे कितने पालक प्रयत्नशील होते है? तथा उसे एक अच्छा इन्सान बनाने के प्रति वे कहा तक सजग रहते है? इस विचार से परिस्थिती की गंभीरता ध्यान मे आती है। अगर पौधे को अच्छेसे बढ़ाना है तो बीजारोपणसे ही उसकी अच्छी देखभाल करनी पड़ती है, इसी तरह बालक मे योग्य संस्कारों का रोपण करने के लिये ज बवह माता के गर्भ मे शिशु के रूप मे होद्व तबसे योग्य संस्कार उस गर्भित बालकपर होना आवश्यक है। गर्भस्थ बालक पर अगर माता के व्दारा हॉटेलींग तथा आजकल के पिक्चर्स संस्कार करते है तो हम अच्छे मानव की निर्मिती की अपेक्षा हल कैसे कर सकते है? और इसलिये पालक शिक्षा जो पालकों को सांस्कृतिक तथा नैतिक शिक्षा देना आवश्यक है। जितना अधिकतम संस्कारक्षम वर्तन पालकों को हो, बालक उतनाही सुसंस्कृत बनेगा। सिर्फ इसी कारण प्रथमत: पालकों पर राष्ट्रप्रेम, धर्मप्रेम, संस्कृतिप्रेम, मानवताप्रेम इनके संस्कार होना अत्यावश्यक है।

'We have take responsibility for molding and beautifying our children and prepare them to face the world tomorrow and to lead and guide the world of future' यह भूमिका पालक शिक्षा का होना चाहिये ऐसा स्वामी चिन्मयानंद कहते है। आज के युग में पालको मे बदलाव लाने की अत्याधिक आवश्यकता है। कारण पालक उच्च मूल्य मालूम होते है। इस कारण पालक शिक्षा के व्दारा यह बात साध्य हो और यह पालक शिक्षा देने के लिये हमे कुछ बातों का विचार करना पड़ेगा।

पालक शिक्षा की परिभाषायें

Programs support services and resources offered to parents and caregiver that are designed to support them or increase their capacity and confidence in raising healthy children.

Parent education is directed at educational affords that attempt to enhance or facilitated parent behaviour that will influence positive developmental outcomes in their children.

Vision of parent education –

To strengthen families by providing relevant effective education and support to encourage on optimal environment for healthy growth and development of parent and children.

पालक तथा पाल्य इनके समग्र विकास के लिये परिवार का सबलीकरण करने के लिये उन्हे योग्य शिक्षा देनी चाहिये ।

पालक शिक्षा के चार निदर्शक होने चाहिये

1) Parent development
2) Early childhood development
3) Family development
4) Culture & community
5) Parent child relationship
6) Child development

पालक शिक्षा की आवश्यकता

१) बालक गर्भ मे होने की अवस्था ।
२) बालक का जन्म होने के बाद ।
३) बालक की वृद्धि आगे की हर एक अवस्था में ।

४) बालक का व्यक्तीमत्त्व विकास

५) विविध स्तोत्रों का पठन

६) बालक का वर्तनशास्त्र

७) अनुशासन का शास्त्र

८) पालक और बालक में रहनेवाले संबंधों की दुरावस्था

९) बालक का मानसशास्त्र

१०) बालक का संगोपन

११) अध्ययन के साधन

१२) बालक का भाषिक विकास

१३) सृजनशिलता एवं कला

१४) क्रियात्मक विकास

१५) बालक की सामाजिक अधिक्षमता

१६) बालक के समस्याओं का हल करने की कुशलता

१७) समाज एवं संस्कृती शिक्षा

बालक की युवावस्था

इस अवस्था बालक के जीवन की एक तुफानी अवस्था होती है जिसमे अशांत बालक को अच्छे परवरिश की नितांत आवश्यकता होती है। इस अवस्था के बच्चो मे माता पिता का स्थान महत्वपूर्ण भूमिका निभाता है। इस स्थिती में पालक शिक्षा मे निम्नलिखित विषयों का समावेश होना जरूरी है। वे इस प्रकार

१) पाल्य और पालकों का सहसंबंध

२) पारिवारिक आंतरक्रियाओं का मानसशास्त्र

३) कौमार्यावस्था में .... बदलाव का मानसशास्त्र

४) भगवद्‌गीता

५) पाल्य के अध्ययन मे सहभाग

६) तनाव का व्यवस्थापन

७) मन का व्यवस्थापन

८) अचल पारिवारिक वातावरण का अधिष्ठान

९) राष्ट्रीयत्व की शिक्षा

१०) वैश्विक नागरिकता

११) पाल्य का मूल्यांकन

उपरोक्त सभी बातों को साध्य करने के लिये प्रथम यह सोचना पडेगा की इन बातों को साध्य औपचारिक या अनौपचारिक शिक्षा व्दारा करना उचित होगा? इस महत्वपूर्ण विचार को लेकर निम्नलिखित उपायों का अवलंबन किया जा सकता है।

पालक शिक्षा के निदर्शक (Indicators)

१) बालक का व्यक्तीमत्व विकास (शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, अध्यात्मिक, भाषीक विकास अध्ययन, सृजनशिलता)

२) पालकों की परिवर्तनीय भूमिकायें

३) पारिवारिक विकास जिसमे कौटुंबिक मूल्य निर्मिती मे पारिवारिक आंतरक्रियाओं का अभ्यास समाविष्ट हो।

४) पालक तथा पाल्य संबंध (गरज महत्व, कौशल्य, मार्गदर्शन, सामाजिक अधिक्षमता)

५) बालकों का या पाल्यों का राष्ट्रीय दृष्टीकोन (नागरिकता, वैश्विक नागरिकता, संविधान उज्वल इतिहास)

६) बालकों का या पाल्योंका वैश्विक दृष्टीकोन (विश्वसंस्कृती, वैश्विकता, वैश्विकधर्म)

७) पालक तथा पाल्य का पर्यावरणीय दृष्टीकोन (सुरक्षा तथा संवर्धन)

पं. स्वामी चिन्मयानंद के शैक्षिक दृष्टीकोन मे ये निदर्शक निम्न स्वरूप मे प्रतिबिंबित होते है।

1) **The food for body :-** Includes good Nutritious diet and hygienic diet adequate exercise and disciplined daily routine.
2) **The food for the metal and intellectual level :-** Healthy relationship, with object, human beings good and creative thoughts.
3) **The food for spiritual level** is Food for Soul developing kinship with God, expansion of ones outlook, embracing Gods qualities of love, compassion and courage inner refinement enquiry in to fundamental questions above oneself and life.
4) When insufficient or wrong good food is given at each level it cause many problem.
   a) **Physical :-** disease, laziness, weakness.
   b) **Emotional :-** Insecurity, violent tendencies, perversion, anger, jealousy.

c) **Intellectual :-** Frustration, gossip, carping, perversion, Corruption, Conflicts in decision making wrong judgement.

पालक शिक्षा अभ्यासक्रम के निदर्शक

बालक का व्यक्तिमत्व विकास (CVP पर आधारित)

१) बालक का व्यक्तीत्व विकास :- १. शारीरिक सुदृढता

२. आहार

३. आरोग्य

४. शारीरिक बढोत्तरी

५. स्वास्थ्य शिक्षा

६. स्वास्थ्य शिक्षा का मूल्यांकन

७. योगा

२) बालक का मानसिक विकास :- १. भावनिक

२. भावनाओं का व्यवस्थापन

३. मानसिक आरोग्य का मूल्यांकन

३) बालकों का बौद्धिक विकास

४) बालकों का अध्यात्मिक विकास

५) भारतीय संस्कृति

६) देशप्रेम (Patriotism)

७) वैश्विक दृष्टीकोन (Universal Outlook)

८) पालकों का विकास :- १. गर्भ की वृद्धी तथा विकास

२. .... (Delivery) की का शास्त्र

३. पालक कौशल्य

४. पालक तत्वज्ञान

५. संयमित पालकत्व

६. पालकत्व की अवस्थाये

७. प्रश्नोपनिषद तैतरीय

८. भगवद्गीता

९. संतसाहित्य

१०. बालक की सामाजिक अधिक्षमता

११. पर्यावरण शिक्षा

९) पालक पाल्य का सहसंबंध

१. पालक पाल्य संबंध का अधिष्ठान

२. बालक का मानसशास्त्र

३. बालक का वर्तनशास्त्र

४. सहसंबंध कौशल्य

५. अध्यापन के साधन

६. संगोपनशास्त्र

७. अनुशासन का मानसशास्त्र

८. कौमार्यावस्था एवं बदलाव

९. पाल्य का अध्ययन मे सहभाग

१०. मन का व्यवस्थापन

११. पाल्य का मूल्यांकन

१०) पारिवारिक विकास

१. पाल्य का भाषिक विकास

२. पारिवारिक मूल्य परम्परा

३. पारिवारिक आंतरक्रियाये

४. तनाव का व्यवस्थापन

५. स्थैर्यशील पारिवारिक वातावरण का अधिष्ठान

६. पारिवारिक मूल्य

७. स्तोत्र का पठन

उपरोक्त निदर्शक पालक शिक्षा के माने जाते है।

अभ्यासक्रम की कार्यवाही

इस के लिये (पालक शिक्षा) अंमल मे लाने के लिये निम्न उपाय योजना की जा सकती है।

१. जैसे ही जिम्मेदार पालक बनने की आहट लगे वैसेही डॉक्टर के पास जाने की अनिवार्यता जैसे महसूस होती है उसी प्रकार शिक्षातज्ज्ञ के पास जाने की आवश्यकता भी महसूस होनी चाहिये। इसकी पूर्ती के लिये पालक शिक्षा संस्थाओं की जरूरत पड़ेगी। वह पूर्ती निम्नप्रकार से की जा सकती है।

२. हर एक पाठशाला मे पालक शिक्षा के स्वतंत्र विभाग की व्यवस्था।

३. सामाजिक संघटनाओंपर करार (Contract) तत्वपर यह जिम्मेदारी सौंपी जा सकती है।

४. बालक के बाल्यावस्था से शालेय व्यवहार में पालकों का सहभाग लेकर पालक शिक्षक संघ के व्दारा विविध कृतिसत्रों का (Workshops) तथा परिसंवाद का आयोजन किया जा सकता है।

५. पालक शिक्षक परिषदों का आयोजन।

६. पालक शिक्षक गुट स्थापन किये जा सकत है।

७. पारिवारिक शालेय सहभागीत्व।

८. बालक, पालक तथा शिक्षक की समन्वय समिती।

९. विवाहविच्छेदित माँ बाप होनेवाले बालकों के लिये या जिन घरों में पारिवारिक वातावरण संघर्षमय हो ऐसे बालकों के पालकों का विचार भी करना अनिवार्य है।

१०. नौकरी पेशा माताओं के लिये, जो किसी व्यवसाय के कारण घर के बाहर जाती हो, ऐसी माताओं के लिये भी विशेष शिक्षा की आवश्यकता है।

११. इस प्रकार के हर एक पालकों के लिये एक पालक हस्तपुस्तिका का निर्माण शिक्षातज्ज्ञों की सहाय्यतासे किया जा सकता है।

१२. पालक शिक्षा के लिये हम Parents Education Network तैयार कर सकते है।

१३. राष्ट्रीय स्तर पर CPE (Centre for Parent Education) की स्थापना कर के उसे एज्युकेशन कॉलेज के साथ जोडा जा सकता है।

१४. Program Providers हम तैयार कर सकते है।

१५. पालक शिक्षा का एक मूल अभ्यासक्रम रूपरेखा तैयार कर सकते है।

१६. साहित्य संबंध प्राप्ती के स्त्रोत निर्धारित करने पडेंगे।

१७. Lesson Plan तैयार कर सकते है।

१८. स्वयंमापन पट्टीका पालकों के लिये विकसित की जा सकती है। (चिन्मयमिशन व्दारा ऐसी निर्मिती हो चुकी है)

१९. वर्कशॉप आयोजित कर सकते है।

२०. पालकों के लिये समुपदेशन (Counselling) सत्रों का आयोजन कर सकते है।

२१. पालकों के लिये उनको कुछ खास प्रकल्प (Project) बनाकर सौंप सकते है।

२२. पाल्य का व्यक्तिमत्व मापन के लिये प्रशिक्षण दे सकते है। (चिन्मय मिशन ने यह विकसित किया है) इसमे निम्नलिखित स्वभाव विश्लेष्य (traits) का समावेश है। संवेदनशीलता, सहकारिता,

५. पालक शिक्षक परिषदों का आयोजन।

६. पालक शिक्षक गुट स्थापन किये जा सकत है।

७. पारिवारिक शालेय सहभागीत्व।

८. बालक, पालक तथा शिक्षक की समन्वय समिती।

९. विवाहविच्छेदित माँ बाप होनेवाले बालकों के लिये या जिन घरों में पारिवारिक वातावरण संघर्षमय हो ऐसे बालकों के पालकों का विचार भी करना अनिवार्य है।

१०. नौकरी पेशा माताओं के लिये, जो किसी व्यवसाय के कारण घर के बाहर जाती हो, ऐसी माताओं के लिये भी विशेष शिक्षा की आवश्यकता है।

११. इस प्रकार के हर एक पालकों के लिये एक पालक हस्तपुस्तिका का निर्माण शिक्षातज्ञों की सहाय्यतासे किया जा सकता है।

१२. पालक शिक्षा के लिये हम Parents Education Network तैयार कर सकते है।

१३. राष्ट्रीय स्तर पर CPE (Centre for Parent Education) की स्थापना कर के उसे एज्युकेशन कॉलेज के साथ जोडा जा सकता है।

१४. Program Providers हम तैयार कर सकते है।

१५. पालक शिक्षा का एक मूल अभ्यासक्रम रुपरेखा तैयार कर सकते है।

१६. साहित्य संबंध प्राप्ती के स्त्रोत निर्धारित करने पडेंगे।

१७. Lesson Plan तैयार कर सकते है।

१८. स्वयंमापन पट्टीका पालकों के लिये विकसित की जा सकती है। (चिन्मयमिशन व्दारा ऐसी निर्मिती हो चुकी है)

१९. वर्कशॉप आयोजित कर सकते है।

२०. पालकों के लिये समुपदेशन (Counselling) सत्रों का आयोजन कर सकते है।

२१. पालकों के लिये उनको कुछ खास प्रकल्प (Project) बनाकर सौंप सकते है।

२२. पाल्य का व्यक्तिमत्व मापन के लिये प्रशिक्षण दे सकते है। (चिन्मय मिशन ने यह विकसित किया है) इसमे निम्नलिखित स्वभाव विश्लेष्य (traits) का समावेश है। संवेदनशीलता, सहकारिता, सहनशीलता, अपनत्व की भावना, आत्मविश्वास, प्रथमसायास लेने की भावना, नेतृत्व, वर्तन में एकरुपता, भावनिक तौलनिकता, स्वयं निर्भरता, धैर्य, मत व्यक्त करने की प्रयुक्ता, योग्य रितीने अपने अनबन की अभिव्यक्ती, स्वयंशिस्त, प्रामाणिकता, त्याग, निसर्गप्रेम, भगवान के प्रति रिश्ता, जीवन के प्रति आशावादी दृष्टीकोन तथा सजगता।

२३. पालकों को शिक्षा देनेवालों का प्रशिक्षण इसलिये महत्वपूर्ण है की IAPE (Institute of Advance Parent Education) की स्थापना महत्वपूर्ण है।

२४. यह अभ्यासक्रम का हमे गरज के रूपमे अवलंबन कर सकते है। इसलिये पालक प्रशिक्षकों की भूमिका महत्वपूर्ण है। पालकों के गुट बनाकर इस प्रकार पालक प्रशिक्षकों को सौंपे जा सकते है तथा इन गुटोंपर जो संशोधन कार्य होगा वह उस गुट के अभ्यासक्रम का निर्धारण करने की स्वतंत्रता उन्हे होगी। इसलिये निर्धारक तत्व के अनुसार चेक लिस्ट तैयार कर सकते है। इस कारण हमे चर्चासत्र का आयोजन करना संभव है। यह हम नूतन शैक्षणिक सत्र के आरंभ में कर सकते है। इस चर्चासत्र मे हम शिक्षकों का सहभाग ले सकते है। शिक्षक पालकों के साथ चर्चा कर करके उनकी आवश्यकताओं को मालूम कर सकते है। इस माध्यम मे हमे किसी एक विशिष्ट पालक गुट की गरजों का ज्ञान हो सकता है। तदनुसार वे हर एक क्षेत्र को चुनकर अपने अपने समान विषयों के गुट बना सकते है। उन विषयों के अभ्यास के लिये उन्हे विशेष सत्र के माध्यम से आंतरक्रियात्मक परिसंवाद मे अपने अपने विषयोंपर चिंतन करने का अवसर प्राप्त हो सकता है। इसलिये पाठ योजना तैयार की जा सकती है और उसका नतीजा हम देख सकते है।

इसप्रकार पालक शिक्षा के बारे में एक विस्तृत अभ्यासक्रम की रूपरेखा तैयार की जा सकती है तथा उसका अवलंबन करना भी संभव है।

डॉ. वसुधा वि. देव,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

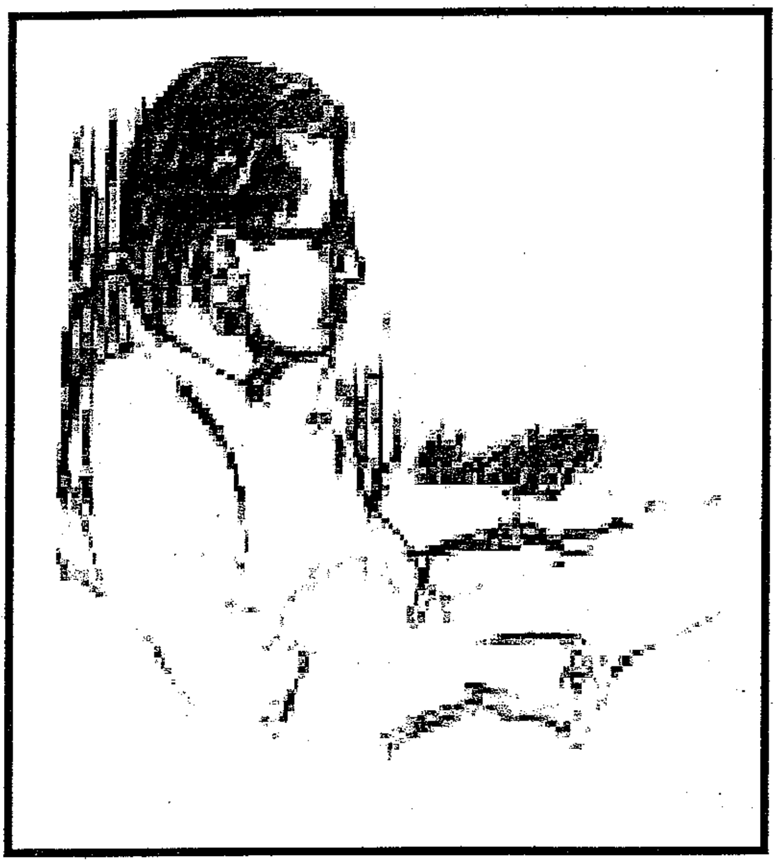

चिती की प्रकाश में आचार्य शिक्षा पालक शिक्षा एवं समाज शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

(372)

चिती की प्रकाश में समाज शिक्षा

डॉ. वसुधा वि. देव,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

"समाज पुरूष के व्यक्तिमत्व विकास" – समाज शिक्षा

समाज शिक्षा पर प्रकाश डालते हुए जब हम समाज की परिभाषा को देखते है तो हिंदु धारणा के अनुसार व्यक्ति के अंतप्रिरणा का समाज यह प्रक्षेपण है। अर्थात व्यापक होने की जो स्वाभाविक प्रवृत्ति है। यही प्रवृत्ति समाज संकल्पना को निर्मित करती है। इस विचारधारा का जो अधिष्ठान है वह यह है कि मानव स्वयं अपूर्ण है और वह पूर्णत्व की ओर निरंतर बढ़ता जाता है। इस प्रक्रिया में मानव को अनेक घटक सहाय्यभूत होते है, सुख साधना की इस प्रक्रिया में पूर्ण संस्कार एवं वासना के अनुरूप मानव अस्तित्व के विविध स्तरों से एकरूप होता है और इस एकरूपता के आधार पर जीवन को वैयक्तिक और सामाजिक आयाम प्राप्त होता है। यह हिंदु धर्म की धारणा है स वै नै व रेमे, तस्मादेकाकी न रमते, (वृहदारण्यकोपनिषद) सो कामयत। बहुस्था प्रजायेतेति (तैतरीय ब्राह्मण) यह इस विचार का आधार है यही प्रेरणा यह समाज निर्मिती का अधिष्ठान है। तैंतरीय उपनिषद में संदर्भ आता है। माता पूर्वरुपम् । पितोत्तर रुपम। माता एव पिता का एक होना यह समाज की प्राथमिक अवस्था है। कुटुंब, परिसर, व्यावसायिक गट, समुह, समाज राष्ट्र, मानवता विश्व यह इस परिघ का विस्तार है।

त्यजदेके कुलस्वार्थे। ग्राम स्वार्थे कुलं त्यजेत।

ग्रामं जनपदस्वार्थे। आत्मार्थ पृथ्वी त्वजते।

आत्मप्रेरणा इस परिघ का अधिष्ठान है। यही कारण है कि समाज से चैतन्य अभिव्यक्त होता है। व्यक्ति सुख एवं समाज सुख यह घटक परस्परावलंबी है। व्यक्ति सुख के लिए समाज स्वास्थ अनिवार्य है तथा स्वास्थ्यपूर्ण सामाजिक

है। व्यक्ति सुख के लिए समाज स्वास्थ अनिवार्य है तथा स्वास्थ्यपूर्ण सामाजिक जीवन का उपभोग लेने के लिए व्यक्ति को अपना सुखोपभोग समाज मर्यादा में ही लेना जरूरी है। अवयव तथा अवयवी यह व्यक्ति और समाज संबंध का रूप है! व्यक्ति विकास का ध्येय और समाज विकास का ध्येय इसलिए एक है। व्यक्ति साफल्य की संकल्पना में व्यक्ति साफल्य का संदर्भ है। इसी में जब समाज शिक्षा की विचारधारा को प्रस्तुत करेगे तब हमें इसी मत का ध्यान रखना हैं। व्यक्तित्व विकास यह शिक्षा का उद्देश्य है। इसी आधारपर समाज का व्यक्तित्व होता और इसी व्यक्तित्व का विकास यह समाज शिक्षा का आधार है। निम्न आकृति के माध्यम से प्रस्तुत की जाती है।

आकृती

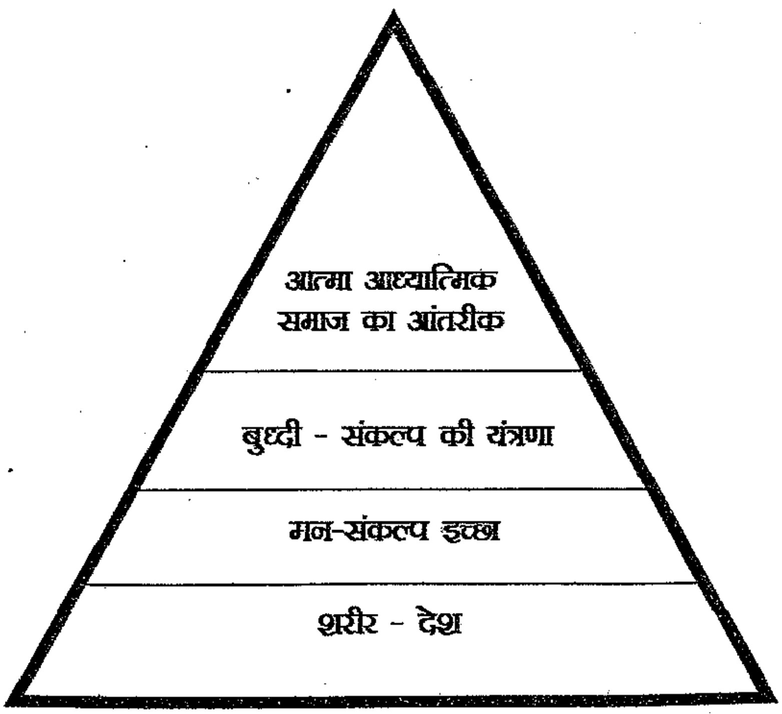

व्यक्तिमत्व

आकृती

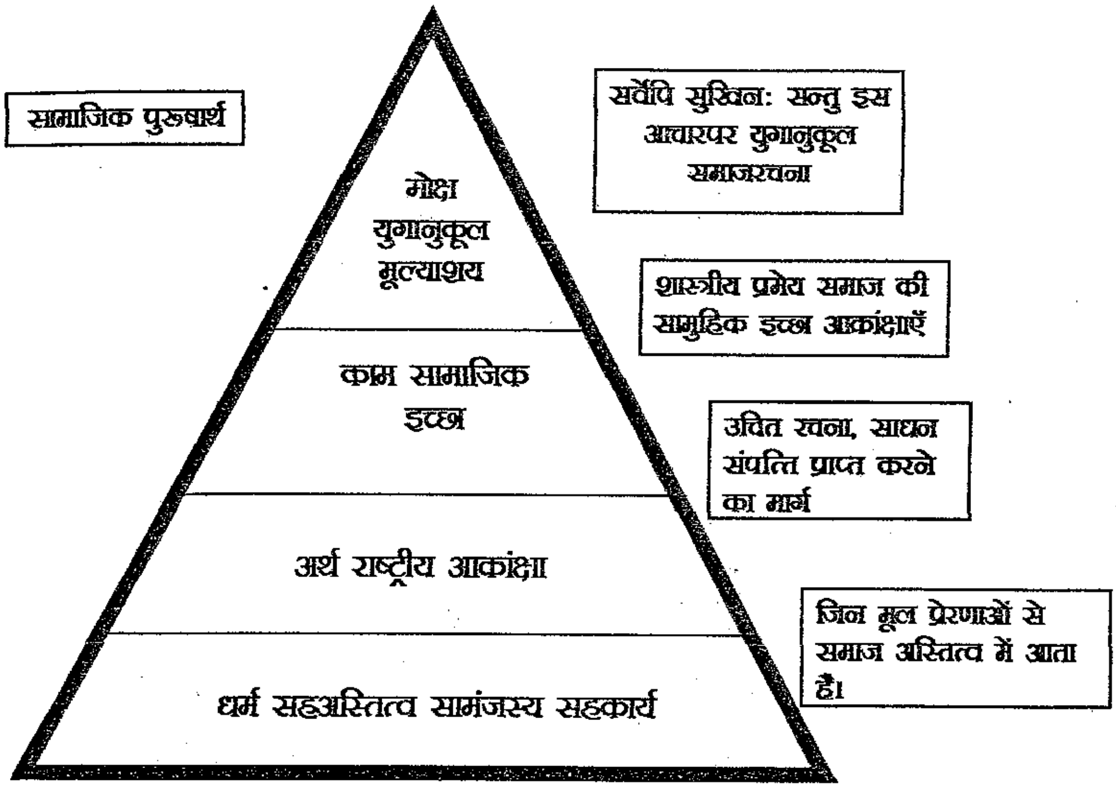

समाज के चतुर्विध व्यक्तिमत्व

सामाजिक धर्म :- समाज निर्माण जिस तत्व प्रेरणा के आधार से होता है वह सामाजिक धर्म है – सह अस्तित्व, सामंजस्य एवं सहकार्य यह समाज की मूल प्रेरणा है – यही प्रेरणा समाजन्वायवुध्दा शोषणरहितता एवं समरसता विकास का आधार है। यथोऽभ्युदया नि:श्रेयससिध्दी सहार्य: यही सामाजिक धर्म है।

सामाजिक काम :- सामुहिक इच्छा एवं आकांक्षा यह सामाजिक काम है। इतिहास साक्षी है जब भी किसी देश की बनी होती है और अगर देश की अतएव चैतन्य शक्ति जागृत है तो वह देश पुन: समृध्दि की ओर अग्रेसर होता है विकासोन्मुख समाज की आकांक्षा यह समन्वित काम है।

सामाजिक अर्थ :- राष्ट्रीय आकांक्षा से संलग्नित यह घटक है! विविध क्षेत्रों में राष्ट्रीय संकल्प को पूर्ण करने हेतु संरचना का निर्माण यह सामाजिक अर्थ की संकल्पना है।

राष्ट्रीय विचार राष्ट्रीय स्वदेशी तत्व के आधारपर यह अर्थ विकसित होना अनिवार्य है परकिय तत्व को हमें स्वदेश अनुकूल करना होगा।

सामाजिक मोक्ष :- मोक्ष यह संकल्पना व्यक्ति से निगड़ीत है एवं व्यक्तिगत है। इसलिए यह समाजविन्मुख है। यह मोक्ष संकल्पना पर आरोप है। परंतु मोक्ष की ओर जानेवाला राजमार्ग समाज से होकर ही जाता है। कर्म योग, राज योग, भक्ति योग, ज्ञान योग हमें समाजविन्मुख नहीं होने देते। और इसी माध्यम से विश्व कल्याण को प्राप्त करना यह हमारा मोक्ष होता है। व्यक्तिगत मोक्ष के लिए शुर-वीर समाज की निर्मिती अनिवार्य है। सर्वेपि सुखिन सन्तु इस आंतरिक मूल्य के आधार पर समाज की रचना यह प्राथमिकता बनाती है।

सामाजिक निती :- हिंदु जीवन दर्शन में गहन विचार यह निती संकल्पना का आधार है। भारतीय संस्कृति यह कर्तव्य भावनापर अधिष्ठित है। अधिकार संकल्पना को वह नहीं मानता। ऋण से ज्ञान संक्रमण एवं पितृऋण से समान सातत्य आचार्य ऋण से ज्ञान संक्रमण, एवं देव ऋण से सर्वभूहितेरतत यह मूल्य भाव अपेक्षित है। कानून से यह प्रतिवर्धित नहीं। सामाजिक निती यह मानव अनुकूल वर्तनशास्त्र है। इसलिए समाज ऋण की संकल्पना को समाज में दृढ़ करना होगा।

यह विचार समाज शिक्षा का आधार होना चाहिए और शिक्षा के माध्यम से निम्नलिखित मूल्य संस्कार अपेक्षित है।

१) त्याग भावना को वृध्दिंगत करना :-

सामाजिक शिक्षा के माध्यम से त्याग भावना का सत्कार होना आवश्यक है। 'व्यक्तिगत ध्येयपूर्ति एवं सामाजिक ध्येयपूर्ति इनमें जब भी द्वंद्व उत्पन्न होता है तब सामाजिक ध्येयपूर्ति को महत्वपूर्ण मानना होगा यह भावना का दृढ़िकरण होना अनिवार्य है।

२) जैविक एकात्मता का संस्कार :-

मानव और समाज इनके अवयव व अवयवी यह संबंध है। अवयव के बिना अवयवी निरर्थक है। इस आधारपर सम संवेदना, सह संवेदना, सहकार्य, सामाजिक न्याय, इनके प्रति सकारात्मकता होना आवश्यक है। इसलिए संस्कार यंत्रणा को मजबुत बनाना चाहिए। अगर समाजपुरूष के अवयव में कही चोट आती है तो अन्य अवयव द्वारा यह क्षतिपूर्ति होकर समाजपुरूष सक्षम बनने के लिए सहकार्य की वृत्ति को वृध्दिंगत करना आवश्यक है।

३) राष्ट्रभावना का संस्कार :-

समाज संस्कृति, समान जीवनमूल्य, व्यक्तिगत एवं सामाजिक निती के समान निकष इससे ही राष्ट्र भावना दृढ़ हो सकती है। सांस्कृतिक एकता के माध्यम से एक आत्मिक बंध निर्माण होना अनिवार्य है। अगर ऐसा आत्मिक बंध निर्माण होता है तो ही राष्ट्र का विकास संभव है। मानवता निर्मिती में राष्ट्रभावना निहित है।

४) धर्मोपासना एवं धर्म का विवेकी आचरण :-

धर्म के सही अर्थ को समाज के सम्मुख रखना अति आवश्यक है। धर्म का पर्यायी शब्द Religion नहीं हो सकता। क्योंकि धर्म से मूल प्रकृति की अभिव्यक्ति होती है। धर्म यह अस्तित्व आधार है। इसलिए धर्म की परिभाषा स्वामी चिन्मयानंदजी 'Law of being' करते है। अस्तित्व के हर पहलू में एक ही तत्व विराजमान है। यह अनुभूति हमें धार्मिक बनाती है। इस अनुभूति के लिए मानवीय गुणों का उन्नयन आवश्यक है। यह धर्मोपासना सार्थक होने के लिए सभी कर्मकांड अंध:श्रध्दा आदि दोषों का निरसन करना होगा। धर्म की संकल्पना आचार्य धर्म, पितृ धर्म, मातृ धर्म, नेता धर्म इससे भी निगडित है। अतएव प्रत्येक भूमिका के अनुसार कर्मो का पालन अभिप्रेत है। इस भूमिका के अनुरूप मानव के कर्तव्य क्या है इसका विचार हमें करना होगा।

५) वैश्विक दृष्टिकोण निर्मिती :-

समाज में वैश्विक दृष्टिकोण निर्माण करना आवश्यक है। हे विश्वचि माझे घर' इस मराठी उक्ति के अनुसार यह भावना दृढ़ होना चाहिए। सह अस्तित्व, सहिष्णुता यह हमारे मूल्य है। इस मूल्य के आधारपर जब हम विश्व की ओर देखते है तो जीवन दृष्टि को छेडनेवाले द्वंद्व को इस जीवन दृष्टि में स्थान नहीं। मैं और विश्व अभिन्न है यह दृढ़ धारणा हो। वैश्विक दृष्टिकोण को बढ़ावा देगी।

उसके अलावा निम्नलिखित ध्येयों को समाज शिक्षा के लिए सामने रखना होगा।

अ) आश्रमव्यवस्था को समाजानुकूल करना

ब) निती विचार को समाजानुकूल करना

क) सामाजिक पुरूषार्थ संकल्पना को बढ़ावा देना

ड) सामाजिक व्यक्तित्व को विकसित करना

उपरोक्त उद्देश्य यह समाज शिक्षा के आधार है। इस आधार से अगर Curriculum Indicator को बनाया जाता है, तो यह समाज शिक्षा चिती को बनाए रखेगी। इसलिए आज जो समाज में स्वायत्त क्षेत्र विद्यमान है।

पाठ्यक्रम निदर्शक :-

समाज शिक्षा के पाठ्यक्रम निदर्शक तत्व निम्नलिखित है -

१) समग्र व्यक्तित्व विकास की संकल्पना

२) जैविक तथा पारमार्थिक एकात्मता

३) वैश्विक दृष्टिकोण

४) मूल्याशय

५) हिंदुत्व की विचारधारा में अखिल मानव जीवन

६) व्यक्ति का आध्यात्मिक अधिष्ठान

७) विश्व का अधिष्ठान

८) राष्ट्र संकल्पना तथा राष्ट्रभावना (संस्कृति परंपरा कला)

९) धर्म संकल्पना - अध्यात्म संकल्पना

समाज शिक्षा धर्मोपासना क्षेत्र को सौपना होगा। अर्थात धर्म संघटना के कार्य में समाज शिक्षा को अंतर्भुत करना होगा, धर्म संघटना और शिक्षण संघटना को हाथ में हाथ डाले यह कार्य करना होगा। धर्म जब तक शिक्षण संघटना का रूप नहीं धारण करता यह बात संभव नहीं होगा। इसलिए ऐसे धर्म शिक्षण संस्था की आवश्यकता है जो 'Law of Being' के सिध्दांतो को मान्यता देता हो। इस धर्म शिक्षण मूलाधार होना चाहिए कि धर्म का सही अर्थ Law of Being है। हिंदुत्व यह ऋषीत्व है। इस आधारपर सभी धर्म यह हिंदुत्व की ही धाराएँ है। जब-जब किसी धर्म संचालन को हम ऋषी की मान्यता देते है तब-तब हम हिंदुत्व को मान्यता देते है। इस दृढ़ विचारधारा के आधारपर हमें धर्म शिक्षण संघटन की निर्मिती करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है एवं कार्य निती निर्धारण करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है। यह कार्य राज्य संस्था पर, शासन संस्था पर नहीं सौपा जाएगा। इसकी कार्य निती धर्म शिक्षक निर्धारित करेगे। अध्यात्मिक गुरु इसकी कार्य निती को निर्धारित करेगे। इसलिए रामकृष्ण मिशन, चिन्मय मिशन जैसे संस्था का आधार लेना उपयुक्त होगा और इनके माध्यम से अभ्यासक्रम विकसित करना होगा तथा प्रत्येक व्यक्ति को यह शिक्षा अनिवार्य होनी चाहिए।

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT AND MANAGEMENT

Dr. Mrs. Shashi Wanjari, (Lecturer)
Mrs. Vasudha deo, (Lecturer)
Govt. College of Education
YAVATMAL. (M. S.)
India.

The present paper deals with the topic 'Institutional environment and management' for the promotion of the quality at teachers' education. Why is it necessary to study the environment and management of the training institute ? Perhaps this question takes us to an unending debate. Hence we should have the correct answer. Are the training institute inadequate ? It is ture that the falling standard of the institutes motivates us to search in the light of environment and management.

Therefore we should be aware of the factors that affect the quality of institutes.

Throughout the world, environmental education is a part of the process by which deterioration of the environment can be retarted. Presumably there is a positive correlation between environmental education and enchacement of the quality of life

Environmental education has three Dimensions.

a) Environmental Education
b) Environmental Study
c) Environmental Approach

Environmental Education :

"Environmental education is a way of implementing the goals of envoronmental protection.

Environmetal education is the process of reorganising values and clarifying concepts in order to develop skills and attitudes necessary to understand and appreciate the inter-relatedness among man, his culture & his biophysical surroundings. Environmental education also entails practice in decesion making and self-Pormulation of a code of bahaviour about issues concerning environmental quality.

Environmental Study :

Accoriding to Haque environmental study is an approach through activities based on the child's physical and social environment which leads to the progressive development of attitude & skills.

Environmental Approach :

It means that the content and processes become organised so that they become meaning ful & relevant to the learner in his environment.

The first two demensions of environmental education are very impotant from biological point of view

The last dimension is very important from training institute point of view. Each training institute should have an approach towards creating healthy environment. Healthy environment is very important for an effective process of education to take place. It motivates teachers to be at their best in teaching and inspires the students to be keenly interested in in their learning. For the desired quality of education as a whole, it is but very essential that an atmophere poised with zeal & zest on the part of both teachers and taughts is ensured in all educational institution without any exception whatsoever.

Environmental approach may help us :

- in getting integrated with various components of the institute.
- to have strong motivational impact on the participant.
- to encourage teachers to environmentalize their teaching
- to enhance the quality of learner
- in getting integrated into the whole system of instruction and its evaluation.

To acheive the above objectives there should be a good co-ordination among all It is shown in following figure.

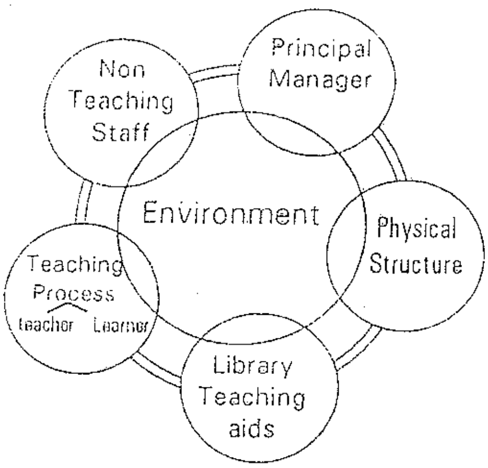

fig I. - Co-ordination Diagram.

As shown in the figure, each component is related with other, though it is living (teacher, learner, staff etc.) or non living (library, aids etc). The living factor is important because non-living factor is operated & maintained by it.

No doubt at all that the environment of the institute must be healthy. But to bring healthiness, it is necessary to have good management because behind the function of every system there is on operational force. This operation force is nothing fout its management.

To enchance the quality of product all the training institute, in addition to an environmental approach we need to study the management. Environment of the institute helps to produce good product and management helps in creating good environment.

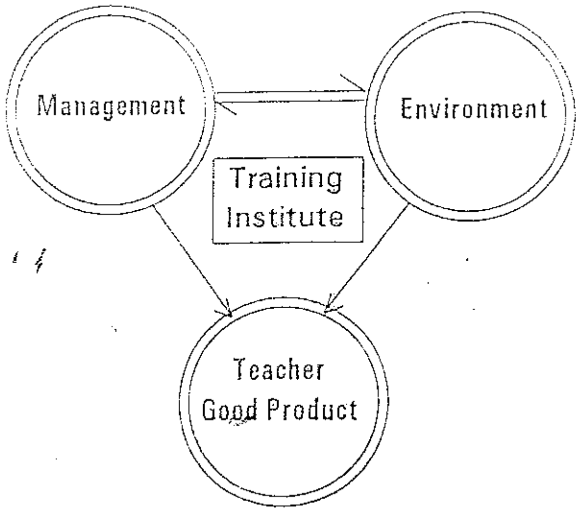

Fig. 2 Institutional environment & Management

Institutional Management :

it aims at the development of the environment for learner's benefit.

Institutional environment and management employ the following three conepts.

I) **System opproach :** A procedure which is useful for the recognition of the relationship between all factors, institutional process teaching techniques, role of principals etc.

II) **System analysis :** It concerns with finding solution to a problem in teaching learning process.

III) **System management :** It consists of actual techniques of management for solving intitutional problem.

Consclusion :

In order to achieve the goal of any training institute, the teacher educator must recognise the need for such a relationship between institutional environment and management. The managers (Principals) must realize the need for co-ordination in environmental matters between their teaching, nonteaching staff, the various groups of people involved in teaching learning process.

It is the challenge for all of us to promise ourself, to take care of environment in training instutute and co-operate to our manager to manage the institute for better development.

References :

1) Rao V. K. and Reddy : Environmental education commonwealth Publisher. Darya Ganj, New Delhi-2
2) Panda B. N. and Tewari A. D. : Teacher Education APH Publishing corparation, 5 Ansari Rd, Darya Ganj, New Delhi -2
3) C. T. E. News Letters.
4) Dr. Sapre. P. Towards a knowledge base of T. E. A special Address.

9

4th INTERNATIONAL CONFERENCE ON

Yoga Research and Value Education

Research Paper

Theme - Yoga and Value Inculcation

Sub theme - Yoga Based Value Education

Presenters

Mrs. Vasudha V. Deo

M.Com, M.A.(Mar., Eco., Sub. Comm.), M.Ed.

Lecturer, Govt. B.Ed. College, Akola

Ms. Anjali D. Choulwar

M.Sc. (Org. Chem)

Lecturer, Amolakchand Mahavidyalaya, Yeotmal

(382)

(2)

YOGA AND VALUE INCULCATION

Sub-Theme :- Yoga Based Value Education.

Presented by

Mrs. Vasudha V. Deo
Lecturer, Govt. B.Ed. College, Akola

Ms. Anjali D. Choulwar
Lecturer, Amolakchand Mahavidyalaya,
Yavatmal.

Looking at the present condition of education, one feels bad. No one is feeling free and independent, and such education cannot create independent and good human beings. The whole humanity has been paralysed. The basic reason for this is today's education had cut off the relation between human and nature.

- Sadhu Amrut Bodhidharma

The above paragraph is the distressing reality of present education. Potter can mould clay on revolving wheel till it is wet and make beautiful artistic pots out of it. But it is not possible after the pots are heated in furnace. Children are like that, where they are of tender age their minds can be given proper shape and they can become civilised and culturred citizens of tomorrow. This should be the aim of education. Education makes him cultured and civilised. God creats man and good education makes him civilised and cultured citizen. Only cultured and well educated can reach his aim of life. It teaches him the meaning of life. In the present (Macaulian) System of education man has lost site of his aim of life.

Indian Culture is global culture. It is eternal, sanatan adn hence always fresh. Indian culture is universal. It has always thought of whole universe and not of any undividual part of human race.

"Let evil darkness go and let every one achieve what he wants"[1]. This was the wish expressed by Great Marathi Saint "Dnyaneshwar". This global culture has many special features in it. It has revealed real meaning of life, aim of life. It has exposed real knowledge to humanity. When the question arose in the minds of thinkers about Identity of man as to who he is (Koham) upanishadas provided the answer that you are the ultimate, you are the Brahma[2]. And the realisation that I am the Brahma came to us.

When a man gets puzzled and perplexed in day to day struggle of life amongst his near and dears, philosophy of Geeta comes to his help. Nishkam Karmayoga, Bhaktiyoga, Dnyanyoga propouded in Geeta shows him the real path. The philosophy of Geeta preaches us the value of life and ultimate goal of life that brings self realisation, to realise one self as to what he is in the aim of life. That should be the aim and goal of education. Character building based on values of life has given rise to principle of value based education. In the past the education was based on the human values. Gurukul System was prevalent in ancient India, that could achieve this aim. Now a days outlook of life has changed.

दुरीतांचे तिमीर जावो । विश्व स्वधर्म सुर्ये पाहो ।

जो जे वांछिल तो ते लाहो । प्राणिजात ॥[1]

मनोबुध्द्य हंकारचित्तानि नाहं न च श्रोत्रजिव्हे न च घ्राणनेत्रे ।

नच व्योम भूमिर्न तेजो न वायुश्चिदानन्दरुप: शिवोऽहं शिवोऽहम् ॥[2]

9

The world has become more materialistic. The necessities of mankind has changed. That has changed the references of life. Basic values has changed. In this cyclone of materialistic thinking man has lost his identity, culture and humanity. This has brought the need and necessity of value based education.

In post independent India

1. University Education Commission
2. Secondary School Commisssion
3. Religious and Moral education committee.
4. NCERT
5. Education for our people (1978 to 80).
6. Simla conference on education

all professed for value based education in one voice.

Value based education is made compulsory throughout Maharashtra from 1997. Dr. Eknathrao Gawande defined the value education as "By the inculcation of human values that can bring about the deveopment of a person at social, national, intellectual, emotional and at creative levels is the value educations". Our Father of Nation Mahatma Gandi visualises that "Education that brings development of 3 H (Heart, Hand and Head) is the real education. That means individual has three dimensions. One is Emotional, second is knowledge and third is action. If these 3 dimensions can be equally balanced and achieved through education; that will develop balanced individual. This balanced

development is achieved through medium of yoga. The prime aim of yoga is to develop morally strong character of human. Patanjali has professed following practices for achieving this goal.

''योगश्चित्त वृत्तीं निरोध''. Mind of man always thinks of worldly things and worldly enjoyments. If this trend and tendency is checked, mind will be directed towards innerself; and ultimately get unified with self (आत्मा). This development is known as "Yoga". Nowadays yoga is recognised as a science. So in the language of science it can be defined as training of mind that will help development in physical, mental, intellectual and spiritual plains. It is the training that will develop ability and capacity to achieve balance between inner world and outer world. This balancing of inner and outer self is the real development of individual. Education means positive, progressive and permanent change in behaviour. Practicing yoga can bring out spiritual, mental, intellectual and physical change. This has given strength to individual to meet challenges of life and live successful life. Hence value based education must include education on yoga which will develop high level of spiritual development in individual, ultimately universal outlook will develop. It is the need of time to develop students in this light. This paper is submitted to propogate the need of "yoga based value education". To achieve this Ashtanga Yoga is recomended. Patanjali has recomended eight steps which can develop an individual. Ashtanga Yoga comprises of physical, ethical, mental, spiritual stages to be practiced which can be shown as the following pyramid

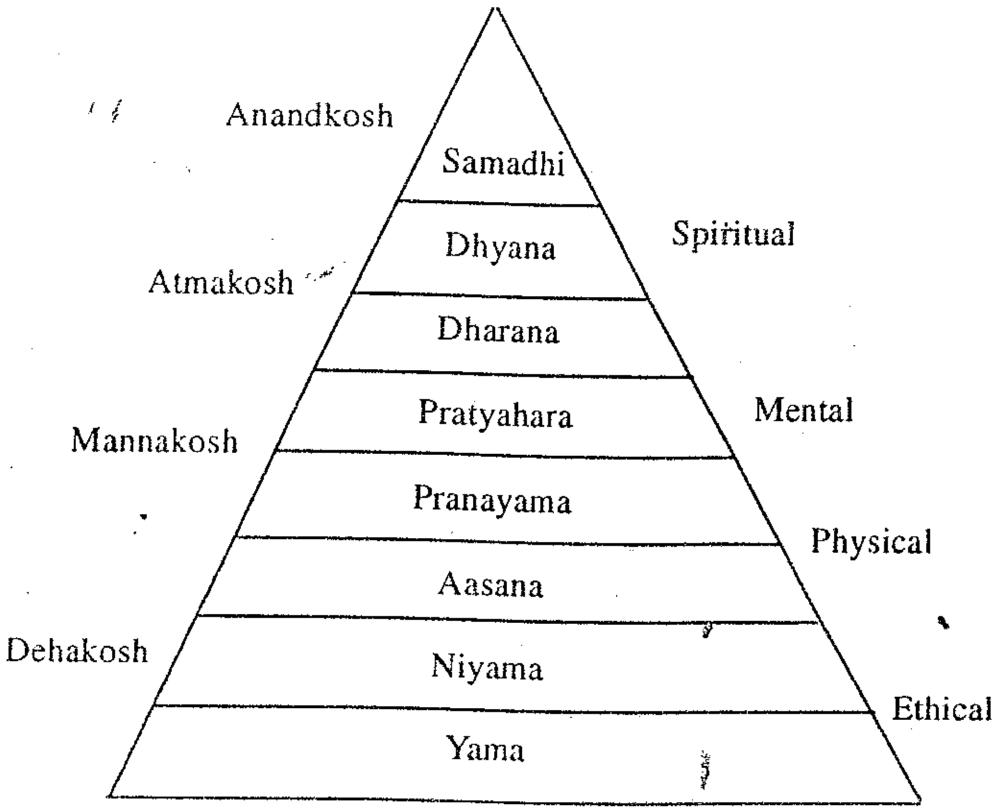

While considering Ashtanga Yoga for value education firstly classification of values included in this will have to be stated. This classification may be done as under. At this stage definitions of Patanjali are given and the taxonomy classification understood there by is given.

1. Yama - "Ahimsa Satya Asteya and Brahmacharya are the yamas"[3]

	Definition	Value
I) Ahimsa (Yoga and Value based environmental education)	Non-violence on mental, physical, emotional levels humanity, respect for animal & plants etc.	Love, pity, vegiterian diet, its spiritual importance,

अहिंसा सत्यम अस्तेय् ब्रम्हचर्य अपरीग्रह यम: ॥ ३० ॥ साधनापाद[3]

II)	Satya	To accept whatever happens is truth	To accept reality, tendency to accept reality, Importance of truth. Importance of truthfull behaviour, pure mentality of truthfulness.
III)	Asteya	Asteya means non-stealing	Denouncing theft, selflessness. No attraction for other's things.
IV)	Brahmacharya (Value based population education)	Brahmacharya, the continence.	Knowledge of sex. Control of sex. Tapaswita, Tejaswita, Love for culture, Moral bindings.
V)	Aparigraha	Non dependence on other's charity	Understanding realities, proper use of wealth, aloofness of mind, good behaviour.

2) Niyama :- Patanjal has defined second yoga of Asthanga yoga as follows "Shuddhi, Santosa, Tapa, Svadhyaya are the niyamas".[4]

Shuddhi (Yoga and Value based bodycare science)	Cleanliness from out side and inside	Imoprtance of outer cleanliness, mental cleanness, importance of cleanliness of area, health, diet, Atma Shuddhi, hatred for uncleanliness.

शौच संतोष तप: स्वाध्याय ईश्वर प्राणिधानानी नियम: ।। ३२ ।। साधनपाद[4]

(३०८)

Santosa	To remain pleased in all circumstances	To remain fresh and contented in mind and avoid disagreement. To remain satisfied.
Tapa	Tapa is the medium by which one can raise the rigour in spiritual practice.	Healthiness in mind cautious about rules of health, peace of mind. Ability to think about good of other, love for wisdom.
Svadhyaya (Yoga and Value based self learning theory - Yoga and Value based emotional intelligency)	Svadhyaya means reflecting on what you study and making it a part of your own.	Love for studies, decisive ability.
Isvarpranidhan - To surrender the self at HIS feet.		
3) Aasana -	Third yoga in the Ashtanga yoga is Aasana. "Aasana should be stable and comfortable"[5]	Importance of health, concentration of mind, importance of development of physic.
4) Pranayama	"The inhalation, retention and exhalation in recommended proportion is the Pranayama"[6]. It helps one to rise to a higher plane of consciousness.	Importance of each breath, scientific aspects, concentration of mind.

स्थिरसुखमासन: ॥ ४६ ॥ साधनपाद[5]

तस्मिन्सती श्वास प्रश्वासयो: गतिविच्छेद: प्राणायाम: ॥४९ ॥ साधनपाद[6]

5) Pratyahara	Pratyahara means withdrawing the outgoing mind.	Importance of proper diet of organs, proper bias of the mind in persuading organs towards proper subject, Importance of Sattvik nature of organs, self efficiency, ability to control detachment.
6) Dharana (Yoga and Applied spiritual science)	Royal gateway to enter into 'Atmakosh' from 'Dehakosh'.	Stability, tolerance, concentration of mind, liking towards god, importance of Japa, global concentration.
7) Dhyana	Dhyana is a mystic worship, and attempt to worship God in spirit and in truth.	Meditating power of mind, regularity in meditation, integrity in meditation.
8) Samadhi	The super conscious state where "I" of the person vanishes	Involvement with the elements, integration of personality and innerpoise.

Many values are present in Ashtanga Yoga. It can take out man from one kosh to another ultimatly reaching Anand kosh.

From the above said value taxonomy, we suggest following interdisciplinary subjects for Yoga based value education -

i) Yoga and value based body care science.

ii) Yoga and value based environmental education.

iii) Yoga and value based behavioural science.

iv) Yoga and value based population education.

v) Yoga and Mental engineering.

vi) Yoga and Applied spiritual science.

If we wish to inculcate all the above said values with the help of "Ashtangayoga", the yoga based value education comes at top most priority and we can think about the ashtanga yoga at various levels in present scenario of value education.

i) Primary Level	:-	It comprises of Yama, Niyama, Aasana
ii) Middle Level	:-	It comprises of Pranayama, Pratyahara
iii) Higher Level	:-	It comprises of Dharna, Dhyana, Samadhi

All the above said levels is not the classification but are the stages of human life. The various said subjects the included at the above mentioned states of human life.

Stage-I Yama, Niyama, Aasana
i) Yoga and value based body care science.
ii) Yoga and value based environmental education.
iii) Yoga and value based behavioural science.
iv) Yoga and value based population education.

(11)

Stage-II	Pranayama, Pratyahara	v)	Yoga and Mental engineering.
Stage-III	Dharana, Dhyana, Samadhi	vi)	Yoga and Applied spiritual science.

But with reference to these subjects there shouldn't be any sort of examination instead a continual observation system and self introspection evaluation system should be there. Unless a student fits himself at a particular stage, he shouldn't be allowed to take education from the next stage. As a medium of evaluation at different stages we can have the observation table based on behavioural responses of that student.

If we wish to keep universality of culture constant then only alternative is the "Ashtanga Yoga". Hereby we sincerely request educationist and the Government to rethink on the present format of value education and to introduce the yoga based value education.

''राष्ट्र व व्यक्ती घडविण्याच्या कार्यात हिन्दुत्वाचा सहभाग

''आमच्या देशाचे नांव हिन्दुस्थान आहे. आमचा देश हा हिंदुंचा आहे. हिन्दु ह्या देशाचे स्वामी आहेत''. प्र. ग. सहस्त्रबुध्दे यांचे हे विधान एका मार्मिक सत्याची आठवण करुन देत. ते सत्य म्हणजे हिन्दु विचार धारेनी ह्या देशाचे भरण पोषण केले आहे. हिन्दु संस्कृतीने आम्हाला नविन मूल्ये प्रदान केली. ज्या संस्कृतीने आमच्या आई प्रमाणे वाढविले त्या संस्कृतीचे आम्ही वारसदार आहेत हे सांगण्याचा अभिमान आमच्या ठिकाणी निर्माण व्हावयास हवा व त्या करिता हिन्दु धर्माचे अंतरंग आम्हास माहित असायला हवे. आधुनिक धर्म संकल्पनेत पोथी निष्ठ, व्यक्ती निष्ठ संप्रदायालाच ''धर्म'' ह्या नावाने संबोधले जाते. ही धर्माची अलीकडील काळातील संकल्पना आहे. ही धर्मसंकल्पना तात्कालिक आहे. ती व्यक्तीला भेदबुध्दी शिकविते. एवढेच नाही तर ईश्वराला ही आपल्या चौकटीत बंदीस्त करावयास शिकवीते. ही आधुनिक धर्मसंकल्पनेत हिन्दु धर्माचा विचार करता येणार नाही. कारण हिन्दु धर्म हा व्यक्ती निष्ठ नाही. व्यक्ती विकासाचा निरपेक्ष दृष्टीकोनातुन विचार करतो पण तो व्यक्ती निष्ठ नाही शिवाय तो जाती उपजातीने बंदीस्त करण्या इतपत संकुचित नाही. हिन्दु शब्दाची परिभाषा करतांना वि. दा. सावरकर म्हणतात -

''आसिंधु सिंधु पर्यंता यस्य भारत भूमिका
पितृभू पुण्य भुश्चैव स वै हिंदु रिती स्मृता :

हिन्दु हा शब्द ऋगवेदा इतका जुना असुन त्याचा संबंध सिंधु ह्या शब्दाशी आहे असा निष्कर्ष काढून पुढे त्यांनी हिन्दु ह्या शब्दातील धर्म वाचक संकल्पना काढून यातील हिन्दुचा समान आधार शोधुन काढून सर्वप्रथम हिन्दूत्व ही व्यापक संकल्पना मांडली . ह्या संकल्पनेचा मूळ आधार होता समान पितृभु, समान जाती (रक्त), समान संस्कृती. ह्या तिन घटकांशी निगडीत हिन्दूत्व ह्या संकल्पनेचे पुन्हा दृढीकरण होण्याची आवश्यकता समाजात निर्माण झाली आहे. हिन्दुवाद ह्या शब्दाला धर्मशास्त्र उपासना लय ह्या शब्दाचा उपसर्ग असल्याने सावरकरांनी त्या ऐवजी हिंदूत्व हा शब्द वापरला. हिन्दुत्व हा शब्द व्यापक असून त्यात सामाजिक, राजकीय, नैतिक व धार्मिक अंगाचा समावेश होतो. हिन्दुत्व ही संकल्पना व्यापक आहे या अर्थाने ती अनेक धर्माचा व अनेक पंथाचा समावेश हिन्दुत्वात होतो. ह्या अनुषंगाने

भारतात जेवढे अवैदिक धर्म आहेत ते सर्व हिदुत्वात समाविष्ठ आहे कारण ते भारताला आपली पुण्यभूमी मानतात. हिन्दुत्वाची ही व्यापक संकल्पना खऱ्या अर्थाने मानव घडवीणारी पर्यायाने राष्ट्र घडविणारी संकल्पना आहे. राष्ट्र घडविणारी संकल्पना ह्या दृष्टीने की हिंदु हे एक राष्ट्र आहे कारण हिन्दु हा शब्द भारतीय ह्या शब्दांशी समानार्थी आहे. ही व्यापक संकल्पना विचारात घेवून प्रस्तुत शोध निबंधात हिन्दुत्वाच्या अशा घटकांचा विचार करण्यात येईल ज्या द्वारे राष्ट्र निर्माण व व्यक्ती निर्माण हे कार्य घडून येते. व आज राष्ट्र खऱ्या अर्थाने समर्थ बनवायचे असेल तर ''हिन्दुत्वा'' ला पर्याय नाही आणि म्हणूनच याला अनुसरुन एक सर्वकष विचार सरणी प्रस्तुत शोध निबंधाच्या माध्यमातून मांडण्यात येईल.

''हिन्दु तत्वज्ञान अधिष्ठीत शिक्षणप्रणाली-२१ व्या शतकाची गरज

लेखिका
सौ. वसुधा वि. देव
प्राचार्या,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

२१ वे शतक उजाडले तेच मूळात अनेक प्रकारच्या समस्या घेवून ! अनेक विरोधाभासातच २१व्या शतकाची पहाट झाली. ही पहाट झाली असे खरेच म्हणायचे का ? कारण अजुनही देश समस्यामध्ये गटांगळ्या खातो आहे. विरोधाभास हा समाजाचा स्थायीभाव होवू पहात आहे. सर्वत्र अनाचार, अत्याचार, विध्वंस, भौतिकवाद भोगवाद, सत्तेची लालसा व त्या करिता अक्षरश: काहीही करण्याची तयारी, ढासळणारी समाजव्यवस्था, ढासळणारी मूल्य व्यवस्था, मूल्य संघर्ष, धर्मभेद, वंशभेद, जातीभेद, सांप्रदायिकता अशा किती तरी समस्या आहेत ज्या भारताला अक्षरश: उधळी सारख्या पोखरत आहे. अशा ह्या वातावरणात तंत्रज्ञानाची झेप व ह्या तंत्रज्ञानाच्या भरारी मुळे अक्षरश: मानवी भावभावनांचे थडगेच जणू जगामध्ये बांधली गेली. मग ह्या परिस्थीतीत समाजात नविन विचारांची, पोषक विचारांची पहाट झाली असे म्हणावे का ? रात्रीच्या अंधकारात उषेची किरणे लपली असतात असे म्हणतात. भारतीय जीवनाच्या ह्या अंध:कार समयी त्याला तारणारा जर कोणता विचार प्रवाह असेल तर तो विचार प्रवाह आहे हिन्दुत्वाचा. तो आशेचा किरण आहे हिन्दुत्वाचा. हिन्दुत्वाने हा देश हजारो वर्षा पासून जोपसला, वाढविला. हिन्दुत्व हे विश्वकल्याणकारी विचार आहे. मनुष्याला मनुष्य बनविणारा आहे) दीनत्वाला दूर लोटते ते हिदुत्व, स्वत:ला त्याच सोबत इतरांनाही हीन दीन राहु देत नाही ते हिन्दुत्व. हिन्दु धर्म हा मानव धर्म आहे. वैश्विक धर्म आहे. ज्ञान विज्ञानाची इहपारलौकिकाची सांगड घालणारा धर्म आहे. तो अतिपुरातन व नित्यनुतन असा सनातन धर्म आहे.

हिंदुत्व म्हणजे काय ? हिन्दुधर्म म्हणजे काय ? हिंदुत्व व हिन्दुधर्म ह्यातील साम्या भेद काय ? हे विचार मनात येणे स्वाभाविक आहे. हिंदु ही जीवन पध्दती आहे. ही जीवनपद्धती अतिशय उदार सहिष्णु सर्व समावेशक आहे.

''सर्व देव नमस्कारान् केशव प्रतिगच्छती'' ही येथील मूळ धारणा आहे. हिंदु तत्वज्ञान अतिशय विशाल आहे, व्यापक आहे, सूक्ष्म आहे. हिंदु धर्म हा धर्म परंपरेतील धर्मा प्रमाणे संकुचित अथवा संकीर्ण नाही. वैयक्तीक स्वातंत्र्य हा हिंदु तत्वाज्ञानाचे वैशिष्ट्य आहे. पण ह्याच हिंदुंच्या सहिष्णुतेला दुर्बलता समजुन अनेकदा हिंदुच्या मानबिंदुशी सतत खेळण्याचा प्रयत्न ह्याच हिंदुस्थानात झाला. ह्याला संपूर्ण इतिहास साक्ष आहे. हिंदुत्वाची हि विटंबना फार काळ सहन केली जाणार नाही. हिंदुत्व हा हिन्दुस्थानचा आत्मा आहे. हिंदुत्व हेच राष्ट्रीयत्व आहे. हिंदुत्व हे जीवन आहे. २१व्या शतकात ह्या विचारावर चिंतन होते का ? केवळ तांत्रिक विकास, वैज्ञानिक विकास म्हणजे राष्ट्राचा विकास झाला असे म्हणता येणार नाही. ह्या सगळ्या विचारधारा जर समाजात रुजवायच्या असतील तर शिक्षण क्षेत्राला पुन्हा सरसावेच लागेल. कारण शिक्षण हे समाज घडविण्याच, पिठीला आकार देण्याच साधन आहे. ह्या शिक्षणाच्या माध्यमातून समाजाला सर्व व्यापक सर्व समावेशक घडविता येवू शकतो पण ह्या करता शिक्षणाचा पसया हा अध्यात्मिक हवा. अध्यात्म हेच भारताचे अंतरंग आहे. भारताची ओळख करुन घ्यायची असेल, भारताचा विकास घडवून आणायचा असेल, सर्वात महत्वाचे भारताचे ''भारतीय करण'' घडवून आणायचे असेल तर भारताचे हे आध्यात्म पुनरुज्जीवीत करावे लागेल. त्याकरिता शिक्षणाला मूळ अध्यात्माचे अधिष्ठान द्यावे लागेल.

प्रस्तुत शोध निबंधाच्या माध्यमातुन अशा काही तत्वांची क्रमबध्द मांडणी करण्यात येईल ज्या तत्वांच्या माध्यमातून ज्या तत्वांच्या आचरणातून एक नवीन समाज निर्मिती होईल अशा समाज तो व्यापक मनोवृत्तीचा असेल, सहिष्णू असेल, जो खऱ्या अर्थाने 'भारतीय' असेल. कुपमंडळीय वृत्तीचा त्याग करणारा असेल अशा सर्व तत्वांची क्रमबध्द मांडणी करणे हाच प्रस्तुत शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

(३९६)

(12)

विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत

राष्ट्रीय परिषद

माहिती व तंत्रज्ञान युगातील आव्हाने व
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयांची भूमिका

TEACHER EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM

– शोध निबंध विषय –

''बहुशाखीय अध्यापक शिक्षण'' अध्यापक शिक्षणातील आव्हान

लेखिका
सौ. वसुधा वि. देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

(397)

अनुक्रमणिका

१) प्रास्ताविक

२) अध्यापक शिक्षणाचे तीन पैलु

३) अध्यापकाचे बहुआयामी व्यक्तीमत्वाचे पैलु

४) Multidisciplinary Teacher Education

   1) Teacher Education in Multi-Media

   2) Value Based teacher Education

   3) Training of teacher in Environmental Education

   4) Teacher Education throuth research

   5) Teacher Education in Instructional technology

   6) Teacher Education through Internet

   7) Open Learning based teacher Education

   8) Teacher Education through tele conferencing.

५) त्रीस्तरीय अध्यापक शिक्षण

६) तात्पर्य

७) संदर्भसूचि

''बहुशाखीय अध्यापक शिक्षण'' – एक आव्हान

लेखिका
सौ. वसुधा वि. देव
अधिव्याख्याता,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

आज मानवी जीवनात शिक्षणाला अनन्य साधारण महत्व प्राप्त झाले आहे. शिक्षणाशिवाय जीवन ही संकल्पनाच कुणाला मान्य नाही. व्यक्ती जर शिक्षणा पर्यंत येवू शकत नसेल तर शिक्षणाने व्यक्ती पर्यंत जावे असा विचार प्रवाह आज शिक्षण क्षेत्रात दृढ होत आहे. शिक्षण म्हणजे सुसंस्कार अशी शिक्षणाची परिभाषा करण्यात येते. हे संस्कार घडवण्याचे कार्य अध्यापकालाच करावे लागते. पूर्वी अध्यापन ही एक कला आहे असे मानण्याचा प्रघात होता. पण आज मात्र अध्यापनाला मात्र शास्त्र म्हणून मान्यता मिळाली आहे. व ती एक शास्त्रोक्त कला बनली आहे. कलेचे हे शास्त्र आज बरेच प्रस्थापीत झाले असून अध्यापकाला ह्या कलेचे मोल समजणे, जाणणे, अंगीकृत करणे आवश्यक झाले आहे.

प्राचीन काळी गुरु म्हणजे मूर्तीमंत ज्ञान अशी संकल्पना होती. कालांतराने गुरुची भूमिका ''व्यावसायिक'' होवून अध्यापन हा एक व्यवसाय समजला जावू लागला. गुरुकुल व आश्रम ह्यांची जागा संस्थांनी घेतली. मध्ययुगीन काळात अध्यापकाचे कार्य सहज सोपे व सिमीत झालेल आपणास आढळते व त्यामूळेच गुरुची जागा अध्यापकाने घेतली.

ब्रिटीश काळात अध्यापकाची भूमिका, त्याचे स्थान, पाठ्यक्रम ह्याचे अनन्यसाधारण महत्व लक्षात घेवून अध्यापक निर्मितीचे कार्य सुरु झाले. व विशीष्ट देशाची शिक्षण व्यवस्था ही अध्यापकाची भूमिका निश्चीत करते आणि ती व्यवस्था अध्यापकाच्या निर्मीतीचा आधार बनते हा विचार प्रवाह दृढ झाला व भारतीय शिक्षणाचा विचार करता अगदी मॅकॉले शिक्षण पध्दती पासून आजतागायत अभ्यासक्रमात सातत्याने परिवर्तन घडून आली. प्रत्येक परिवर्तनात व्यक्ती विकास, समाज विकास व राष्ट्रविकास ह्यावरच भर देण्यात आला. अशा बालक समाज व राष्ट्रकेंद्र अभ्यासक्रमासाठी तितक्याच प्रभावशाली कुशल अध्यापकांची आवश्यकता आहे. हा अध्यापक विषयाचा जाणकार, संतुलीत मनोधारणेचा, वर्ग अध्यापनात कुशल त्याच प्रमाणे परिवर्तनाशी समायोजन साधणारा असावा अशी विचार धारा आज प्रभावी बनत आहे आणि शिक्षण प्रशिक्षणाचे हे खरे

आव्हान आहे. समाजपरिवर्तन हे शिक्षण प्रशिक्षणाचे महत्वाचे आव्हान आहे. हा दृष्टीकोन डोळ्या समोर ठेवून अध्यापक शिक्षणाच्या क्षेत्रात आवश्यकते नुसार व बदलत्या कालमान परिस्थीती नुसार परिवर्तन करणे आवश्यक आहे कारण अध्यापक शिक्षण हरा संपूर्ण शिक्षण व्यवस्थेचा कणाच आहे.

शिक्षण हे सामाजिक परिवर्तनाचे साधन मानल्या गेले आहे. परिर्वतन, नाविन्यता ही चैतन्यशीलतेची जीवंतपणाची लक्षण मानले आहे. जो समाज परिवर्तनाच्या प्रक्रीयेत जेवढा प्रगत राहील तेवढी त्या समाजाची प्रगती अधिकाधिक होत असते आणि म्हणूनच असे म्हणण्यात येते की जो समाज थांबला तो संपला व जो समाज गतीमान राहील तो प्रगत झाला हे समीकरण आहे. व ह्या परिवर्तनाच्या प्रक्रीयेत शिक्षणाचा वाटा सिंहाचा असतो. अध्यापक शिक्षण ह्याला अपवाद नाही. अध्यापक शिक्षणाला आता समाज परिवर्तनासाठी सज्ज व्हावे लागेल व त्या करिता तीन गोष्टींचा विचार अध्यापक शिक्षणाला करावा लागेल.

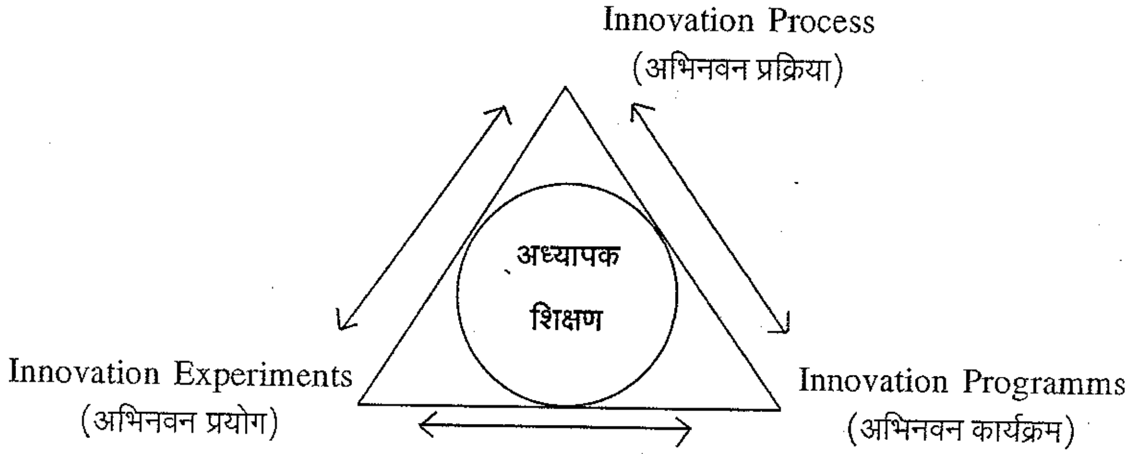

ह्याचाच अर्थ शिक्षणाला जेव्हा परिवर्तनाच्या दिशा स्पष्टपणे दिसू लागतात तेव्हाच शिक्षणात प्रायोगिकता राबविता येते. ह्या अनुषंगाने नवनविन योजना आखता येतात. नवनविन कल्पनांना वाव मिळून नवनविन कार्यक्रमाचे आयोजन करता येते. ह्या संपुर्ण प्रक्रियेलाच innovative process म्हणतात. एकदा शिक्षणाला समाजपरिवर्तनाचे साधन मानले की शिक्षणालाही परिवर्तनशिल बनावे लागते व ह्या परिवर्तनशिल शिक्षणातील शैक्षणिक प्रक्रियेत शिक्षण पध्दती अभ्यासक्रम अध्यापक हे तीनही घटक सारखेच गतिमान हवे. हे विधान या अनुषंगाने की वर्तमान आधुनिक उदयोन्मुख भारतीय समाजाने विज्ञान व तंत्रज्ञान ह्यांच्या मदतीने ह्या स्पर्धेच्या युगात विकासाकडे वाटचाल सुरु केली आहे. विज्ञान व तंत्रज्ञान आज समाजाच्या विविध अंगाना स्पर्श करित आहेत. परिणामी आज शिक्षणाच्या क्षेत्रात आधुनिकीकरणाचा विचार करण्यात येत आहे. ह्या आधुनिकीकरणाच्या अपेक्षा पूर्ण करणे हे अध्यापक शिक्षणाच्या दृष्टीने एक मोठे आव्हानच आहे कारण देशाच्या

(६००)

शिक्षण पध्दतीला अनुकुल असा योग्य अध्यापक उपलब्ध करुन देणे ही अध्यापक शिक्षणाची जबाबदारी आहे. आणि म्हणूनच प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या माध्यमातुन ह्या आधुनिकीकरणाचे आव्हान पेलण्याच्या दृष्टीकोनातून अध्यापक शिक्षणाच्या संदर्भात एक ''बहुशाखीय अध्यापक शिक्षण'' हा विचार मांडण्यात येत आहे. (Multi disciplinary teacher education) बहुशाखीय अभ्यासक्रमात हा विचार प्राधान्य क्रमाने येतो की परिवर्तनाशी समायोजन साधणारा शिक्षक हा बहुआयामी व्यक्तीमत्वाचा असावा व त्याचे व्यक्तीमत्वाच्या विविध पैलुंचा विकास करणारे अध्यापक शिक्षण आज आवश्यक आहे. Development of effective personality हे जर अध्यापक शिक्षणाचे ध्येय ठेवले तर त्याकरिता शिक्षकांचा बहुआयामी व्यक्तीमत्वच खरे प्रभावी व्यक्तीमत्व होय. ह्या प्रभावी व्यक्तीमत्वात प्रामुख्याने कोणकोणत्या बाबी येतात ही बाब पुढील आकृतीवरुन लक्षात येईल.

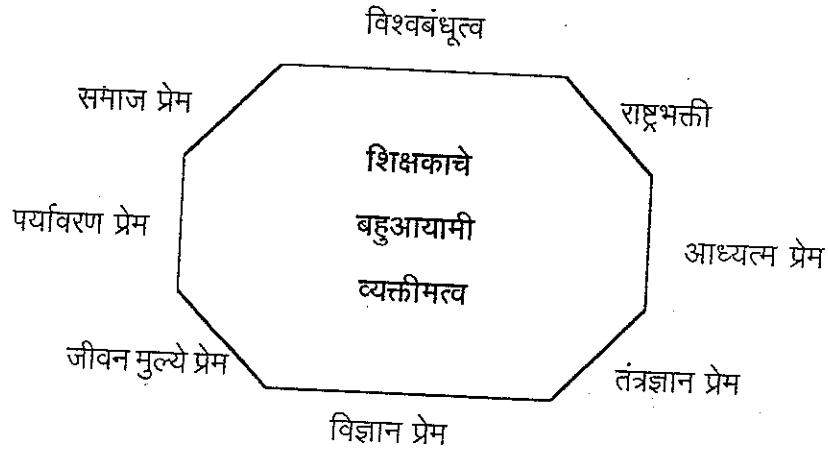

परिवर्तनशील समाजात शिक्षक हा वरिल प्रमाणे बहु आयामी व्यक्तीमत्वाचा असावा. आजच्या परिवर्तनशील जगाची ही मागणी आहे. व्यक्तीमत्वाचे वरिल पैलु विकसीत करण्यासाठी खालील अभ्यासक्रमांची शिफारस करण्यात येत आहे.

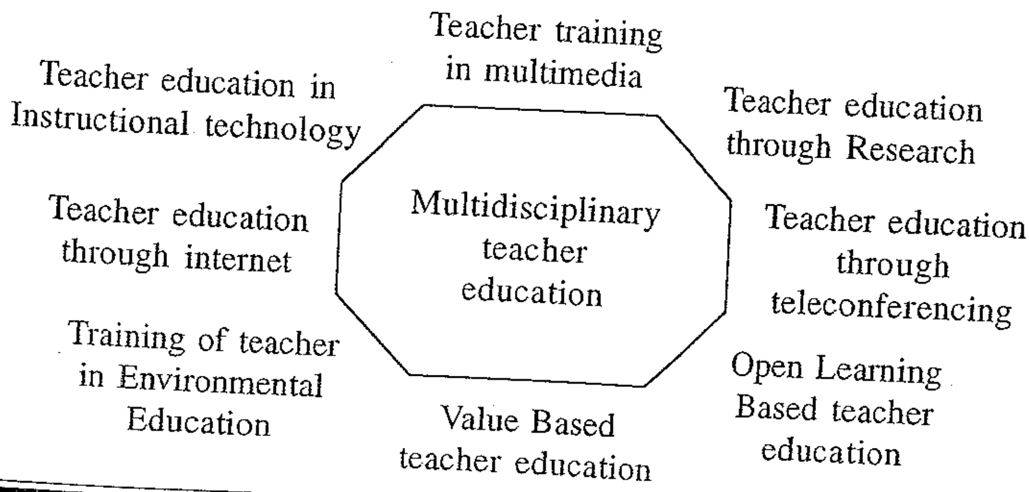

वरील Multidisciplinary teacher education मध्ये प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या अभिरुचिला अनुसरुन अध्यापक शिक्षणाच्या शाखेची निवड करु शकेल. ह्या विविध विषयाचे विभाजन हे सेवापूर्व प्रशिक्षण व सेवांतर्गत प्रशिक्षण ह्या करावयाचे झाल्यास ते पुढील प्रमाणे करावे.

Multidisciplinary teacher education

Pre-Service teacher Education	Inservice teacher Education
1) Teacher Education in multimedia	1) Teacher Education in Instractional technology.
2) Value Based teacher Education	2) Teacher Education through internet.
3) Teacher Education in Environmental Education	3) Open Learning Based teacher Education.
4) Teacher Education through Research	4) Teacher Education through teleconferencing.

वरील प्रत्येक शाखेचा विस्तृत विचार पुढील विवेचनात दिलेला आहे.

1) **Teachers Education in Multimedia :-**

संगणक हे Multimedia चे उत्तम उदा. आहे. शिक्षणामध्ये संगणकाचा वापर कसा करावा त्याच प्रमाणे संगणकाच्या माध्यमातुन अध्यापन कसे करावे ह्या संबंधी Moduls चा समावेश असावा.

१) शैक्षणिक तंत्रज्ञान म्हणजे काय ? (संकल्पना)

२) Multimedia म्हणजे काय ? (संकल्पना)

३) Computer Assisted Learning चा परिचय व संकल्पना

४) Hypertext Softwares चा परिचय व संकल्पना

५) Multimedia - वर्ग अध्यापनाचे व प्रशिक्षणाचे माध्यम

६) Multimedia - स्वयंअध्यायन व संशोधनाचे साधन

वरील व्यतिरिक्त मॉड्युलस्चा समावेश ह्यात करता येईल.

२) **Value Based teacher Education :-** शिक्षक शिक्षणाचा हा असा एक आदर्श नमुना असेल की ज्यात केवळ साहित्य, तत्वज्ञान, विज्ञान, धर्म अध्यात्मिकता, कला, पर्यावरण शास्त्र ह्या सर्व विषयाचे मूल्याधिष्ठीत एकात्मीकरण असेल व विषय व विविध कार्यक्रमाच्या माध्यमातुन त्याची राबवणूक केली जाईल.

३) **Training of teacher in Environmental Education :-** ''पर्यावरण'' ही संकल्पना आता ज्वलंत अशी संकल्पना आहे. पर्यावरण प्रेमी जर शिक्षक असेल तर तो निश्चीतपणे आपल्या विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरण विषयक प्रेम संक्रमीत करु शकेल.

NCERT ने ह्या संदर्भात पुढील Topic सुचविले आहेत.

1) Teaching of Environmental Studies at the Elementry Levels - Besic Principles

2) Curricalum transaction in EE at the Elementry Level.

3) Evaluation in Environmental Science at Elementry Level.

4) **Teacher Education through Research :-** अध्यापकाला संशोधन दृष्टी असणे आवश्यक आहे कारण तो सामाजीक अभियंता आहे. सामाजिक परिवर्तनाच्या कार्यात त्याची जबाबदारी अत्यंत महत्वाची आहे. त्या अनुषंगाने संशोधनाच्या माध्यमातुन अध्यापक शिक्षणाची शिफारस करण्यात येत आहे. विविध शैक्षणिक समस्या आज अस्तीत्वात आहे. शिक्षणातील कितीतरी क्षेत्रात आज नवनविन विचारांची आवश्यकता आहे. हे आधुनिकिकरण जोवर शिक्षण स्विकारत नाही तोवर समाज स्विकारत नाही व ह्याच करिता अध्यापक शिक्षणात संशोधनाचे माध्यम महत्वाचे वाटते.

सेवांतर्गत अध्यापक शिक्षण :- सेवांतर्गत अध्यापक शिक्षणात खालील महत्वाच्या ज्ञान शाखांची शिफारस करण्यांत येत आहे.

1) **Teacher Education In Instructional Technology :-** माहिती व तंत्रज्ञान युगात अनुदेशन तंत्रज्ञानाला अतिशय प्राधान्य आहे व हे महत्व लक्षात घेता खालील बाबींवर अध्यापक शिक्षणात भर असावा.

१) अनुदेशन माध्यम प्रशिक्षण.

२) Audio Script a Video Script विकसीत करण्याचे प्रशिक्षण.

३) CAI साधने विकसीत करण्याचे प्रशिक्षण.

४) अनुदेशात विविध प्रतिमानाचा वापर.

वरील बाबींना अनुसरुन एक प्रशिक्षण कार्यक्रम तयार करणे ही आज काळाची गरज आहे.

Teacher Education Through Internet :- कोणत्याही प्रशिक्षण संस्थेत न जाता सेवांतर्गत अध्यापक शिक्षणाचा आधुनिक युगातील हा एक आदर्श नमुना आहे. ह्या शिक्षणाकरिता अशा प्रत्येक अध्यापकाला प्रवेश असावा जी Internet वरिल Enterence Test उत्तीर्ण होईल. उत्तीर्ण झालेल्या प्रत्येक शिक्षकास विषय निवडीची स्वायत्तता असेल. इंटरनेटवर त्याला भरपुर मोठ्या प्रमाणावर वाचनालय उपलब्ध असेल. विविध देशातील अध्यापक शिक्षणाचा तौलानीक अभ्यास त्याला करता येईल. ह्यायोगे त्याचा दृष्टिकोन अधिक व्यापक होण्यास मदत होईल.

Open Learning Based Teacher Education :- Open Learning ही संकल्पना अध्ययन कर्त्याच्या स्वायत्ततेशी निगडीत आहे. ह्यात अध्ययनाशी निगडीत असणाऱ्या प्रत्येक घटकाच्या निवडीची स्वायत्तता अध्ययन कर्त्याची असते. एवढेच नव्हे तर स्वयंमूल्य मापनाची सुध्दा स्वायत्तता असते. तया अनुषंगाने भारत सरकारने NOS संघटन मौलिक कार्य करित आहे. पण ह्याचा विकास सर्व राज्यात होण्याची आज आवश्यकता आहे.

Teacher Education through teleconferencing :- वरिल संकल्पना ही आधुनिक संकल्पना आहे. परंतु ह्या करिता आज proper design ची आवश्यकता आहे. शिवाय त्याकरिता वेगळ्या उदबोधनाची आवश्यकता आहे. विशेष जाणीव जागृतीची आवश्यकता आहे. Teleconferencing च्या संदर्भात खालील प्रयोग आजवर करण्यांत आलेले आहेत.

1) ISRO - UGC Talk Back Experiment(1991)

2) In DO-US Sub Commission Project Class Room 2000-1993.

3) ISRO - I G NOV Teleconference - 1993.

4) INSET through Inter active Video Technology

5) An Innovative Indian Experience 1996.

अशा विविध अभ्यासक्रमांच्या माध्यमातून अध्यापन शिक्षण हे आधुनिक होणे ही काळाची गरज आहे व प्रत्येक अध्यापक शिक्षणाची ज्ञान शाखा ही त्रीस्तरीय असावी.

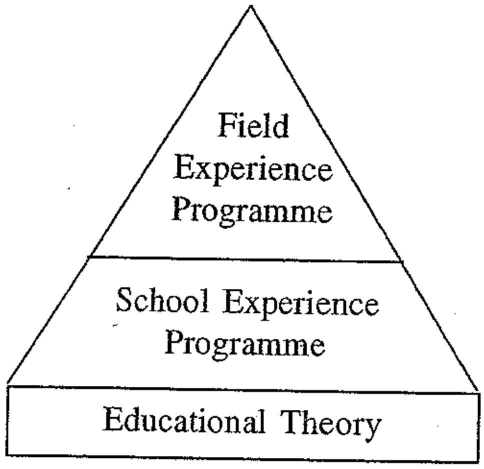

तात्पर्य :- आजच्या परिवर्तनाच्या युगात अध्यापक शिक्षणाची प्रक्रिया ही जर Innovative Process बनायची असेल तर त्याकरिता Innovative Programms व Innovative Experiment अध्यापक शिक्षणात होणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची

डॉ. कक्कड गुरुप्रसाद, डॉ. गायकवाड शशी - शिक्षण व अध्यापक शिक्षण विचार मंथन, नुतन प्रकाशन, पुणे.

Dr. Uoet (Co-ordination CASE) - Emerging Technologies in Education (Centre of Advance Study in Education, Vadodara)

सौ. वसुधा वि. देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.
दि. २७/०३/२००२

प्रति,
डॉ. के. एम. भांडारकर
प्राचार्य,
पी. पी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
गोंदीया.

विषय :- राष्ट्रीय परीषद २००२.

मा. महोदय,

आपण आयोजित केलेल्या राष्ट्रीय परिषदेबाबत सर्वप्रथम आपले हार्दिक अभिनंदन.

''बहुशाखीय अध्यापक शिक्षण'' अध्यापक शिक्षणातील आव्हान हा शोधनिबंध परिषदेकरिता पाठवितांना मला अतिशय आनंद होत आहे. परिषदेच्या निमित्ताने उपलब्ध करुन दिलेल्या संधीबाबत मी आपली ऋणी आहे.

धन्यवाद !

आपली नम्र,

अकोला.

दिनांक - २७/०३/२००२

(देव)

सौ. वसुधा वि. देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

(४०८)

३५

महाराष्ट्र राज्य शिक्षक प्रशिक्षक संघटना

२२वे अधिवेशन

माहिती व तंत्रज्ञान युगातील आव्हाने व
शिक्षणाशास्त्र महाविद्यालयांची भूमिका

– शोध निबंध विषय –

शालेय स्तरावरील संगणक अध्ययन

लेखिका

सौ. वसुधा वि. देव

एम.कॉम., एम.ए. (अर्थ. मराठी)

एम.एड. सेट

अधिव्याख्याता

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला.

(407)

शालेय स्तरावरिल संगणक अध्ययन

शिक्षण ह्या संकल्पनेच्या संदर्भात आजही बरेच गैरसमज आहेत. शाळेत जाणे, पदव्या संपादन करणे, ज्ञान प्राप्त करणे इ. शिक्षणाच्या संदर्भात असणारे गैरसमज आपणास आढळतात परंतु केवळ साक्षरता म्हणजे शिक्षण नव्हे. शिक्षणाचा प्रारंभ अथवा शेवटही नव्हे. म. गांधी शिक्षणाच्या संदर्भात म्हणतात, Literacy is not end of education, not even begining. By education I mean drawing out of best in man's body mind and spirit. म्हणजेच व्यक्तीच्या विद्यमान असणाऱ्या उत्कृष्टतेची अभिव्यक्ती म्हणजे शिक्षण अशी शिक्षणाची सर्वांगपरिपूर्ण परिभाषा म. गांधी यांनी केली एवढेच नव्हे तर 3H ही संकल्पना मांडून त्यांनी व्यक्तीमत्व विकास कसा साधावा याचेही मार्गदर्शन केलेले आपणास आढळते. व्यक्तीमत्व जर सर्वांग सुंदर विकसीत करायचे असेल तर Hand, Heart, Head यांचा समतोल विकास होणे आवश्यक आहे. ही परिभाषा त्रिकालाबाधीत सत्य आहे. केवळ साक्षरता म्हणजेच शिक्षण नव्हे, पूर्वी लेखन वाचन क्षमता म्हणजे साक्षरता असे म्हणण्यात येई. ही साक्षरता शाब्दिक असे. १९७० सालापासून दृष्य साक्षरते बद्दलही चर्चा होवू लागली. दृष्य कल्पनांच्या वाचन लेखन यासाठी काही विशीष्ट कौशल्ये असतात व ती क्षमता व्यक्तीच्या ठिकाणी येणे आवश्यक असते यातून ''दृष्य साक्षरता'' ही संकल्पना उदयाला आली. म्हणजेच दृष्य साक्षरतेमधील, अर्थ निर्वचन, व निर्मिती ही शाब्दिक साक्षरतेमधील वाचन लेखन याच्या बरोबरीची असते. आजचे युग हे माहिती व तंत्रज्ञानाचे युग आहे. या युगात एका वेगळ्याच साक्षरतेला महत्व प्राप्त झाले आहे व ही साक्षरता आहे ''संगणक साक्षरता''. ही साक्षरता लोकांना संगणक समजावून घेणे, व त्याचा वापर करण्याच्या क्षमतेशी निगडीत आहे. याशिवाय संगणक साक्षरता पुढील प्रश्नाशी निगडीत आहे.

१) संगणक म्हणजे काय ?

२) संगणक काय कार्य करु शकतो ?

३) संगणकाचा वापर कसा केला जातो ?

४) संगणकाचे कार्य कसे चालते ?

५) मी संगणक हाताळु शकतो का ?

६) मी संगणकावर कार्य करु शकतो का ?

७) मी समस्येवर विचार करु शकतो का ?

८) संगणकाचा वापर करु शकतो का ?

ह्याचाचा अर्थ संगणक साक्षरता ह्या घटकात अष्टपैलु आहे. व तो व्यक्तीचे अष्टपैलु व्यक्तीमत्व विकसीत करण्यास कारणीभूत ठरतो परंतु केवळ संगणक साक्षरता आली म्हणजे संगणकाचे ज्ञान प्राप्त झाले असे नाही. म. गांधींच्या म्हणण्यानुसार केवळ साक्षरता म्हणजे शिक्षणाचा प्रारंभ ही नाही किंवा शेवटही नाही तर शिक्षणाला माहिती व तंत्रज्ञान युगाचे हे अव्हान शिक्षण व्यवस्थेलाच पेलावे लागेल. नव्हे 'माहिती व तंत्रज्ञानाच्या' माध्यमातून व्यक्तीमत्वाला नवीन आकार देण्याचे कार्य शिक्षणालाच करावे लागेल.

१९८६ च्या शैक्षणिक धोरणात असे नमूद करण्यात आहे आहे की As Computer have become importent and ubiauitours tools, a minimal exposure to computers and a training in their use will form a part of professional education Programmes of computer literacy will be organize on wider scale from the school stage.

याव्यतीरिक्त Programme of Action 1992 मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, Computer application with adequate facilities of computers in schools would be encouraged on operational besis at secondary and higher secondary level.

तात्पर्य शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापरहा शालेय अभ्यासक्रमात होणे क्रमप्राप्त आहे. विशेषत: अध्ययन, अध्यापन, प्रवेशप्रक्रिया, मूल्यमापन, मार्गदर्शन, समुपदेशन, आणि शिक्षक प्रशिक्षण प्रक्रियेत सुध्दा. परंतु आज शालेय जीवनाच्या प्रत्येक स्तरावर Computer Education हा जरी अनिवार्य भाग असला तरी तो अभ्यासक्रमाचे अंग नाही. ही बाब अतिशय चिंतनीय आहे.

शालेय स्तराचा संगणक शिक्षणाचा विचार केल्यास शालेय स्तरावर संगणक वापराचे दोन प्रकार आहेत.

१) विविध विषयाचे संगणकाच्या माध्यमातून अध्ययन.

२) संगणक हा स्वतंत्र विषय म्हणून शिकविणे.

पुढील आकृतीच्या सहाय्याने ही बाब अधिक स्पष्ट होते.

संगणक अध्ययन

शालेय स्तरावर विविध विषय शिकविण्यासाठी CAI चा वापर (Computer Assisted Instructions)

स्वतंत्र विषय म्हणून संगणक शिकविणे विविध Package च्या माध्यमातून जसे M. S. Office

१) अभ्यास सत्र

२) ड्रील व सराव

३) अभिरुचके

४) समस्या निराकरण

शालेय स्तरावर अनुदेशानासाठी संगणकाचा वापर करता येतो. त्यालाच CAI (Computer Assisted Instruction) म्हणतात. याची महत्वाची स्वरुपे खालील प्रमाणे आहे.

१) **अभ्यास सत्र** :- अभ्याससत्राचे तात्पर्य, अध्ययनकर्ता व कार्यक्रम तयार करणारा यांच्यातील संभाषण.

२) **ड्रील व सराव** :- ह्या कार्यक्रमातून अध्ययन कर्त्याला त्वरित प्रत्याभरण मिळते. तसेच अध्ययनकर्ता प्रश्न विचारुन त्यांच्या उत्तराची वाट पहातो व त्याचसोबत त्याची तुलना आधीच्या निकषासोबत करता येते.

३) **अभिरुपके** :- संगणक अध्ययनकर्त्याला वेगवेगळी परिस्थिती निर्माण करुन देतो. परिणामी विद्यार्थ्यांना जो अनुभव प्रत्यक्ष जीवनात घेता येत नाही. त्याचा अभ्यास संगणक अभिरुपकांच्या माध्यमातून करता येतो. उदा. काही घटना, धोका, खर्च किंवा वेळे अभावी बघता येत नसतील. त्याचा अभ्यास अभिरुपकांच्या माध्यमाने करता येतो. ह्या अभिरुपकामूळे अमूर्त विषयांना अधिक मूर्त रुप दिले जाते. अधिकाधिक माहिती दिली जाते. ज्या योगे विद्यार्थ्यांना अध्ययनात अधिकाधिक आवड निर्माण होते.

४) **समस्या निराकरण** :- दिलेल्या विषयाचे आकलन अध्ययन कर्त्याला ताबडतोब होते, शिवाय आपले ज्ञानाची सखोलता त्याला पडताळून पाहता येते.

वरील प्रमाणे CAI च्या माध्यमातून शालेय शिक्षणात संगणकाचा वापर आवश्यक आहे.

स्वतंत्र विषय म्हणून संगणक शिक्षण

शालेय स्तरावर स्वतंत्र विषय म्हणून जेव्हा संगणक शिक्षणाकडे आपण बघतो तेव्हा जे दृष्य दिसते ते असे की,

१) शाळेमध्ये संगणक शिक्षण आवश्यक आहे, पण तो अभ्यासक्रमाचा भाग नाही.

२) संगणक शिक्षणासाठी शालेय स्तरावर स्वतंत्र शुल्क आकारले जाते.

३) नेमक्या कोणत्या वर्गापासुन Computer Education घ्यावे ह्याबाबत निश्चीतता नाही. काही शाळांमध्ये अगदी नर्सरी पासून संगणक शिकविण्यांत येते तर काही शाळांमध्ये १ल्या वर्गापासून, काही शाळांमध्ये ५व्या वर्गापासून संगणक शिकविण्यांत येते.

४) संगणकाचा अभ्यासक्रम हा समसमान नाही, याचाच अर्थ पूर्व निर्धारीत अभ्यासक्रम नाही.

५) हा अभ्यासक्रम शालेय स्तरावरील असल्यामुळे त्यात भिन्नता आढळते.

६) Computer शिकविणारे शिक्षकांसाठी नियुक्तीचे Norm नाहीत. त्यामूळे शाळेत शिकविणारे शिक्षक हे समान अर्हता धारक नाहीत.

७) शालेय वेळापत्रकात संगणकाच्या तासिकेला विशेष प्राधान्य नाही.

८) शाळेतील संगणक हे बहुतांशी जुने असतात, परिणामी संगणकातील नवनविन बदल हे विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचत नाहीत.

९) ह्या सर्व बाबींचा परिणाम म्हणून विद्यार्थ्यांना संगणकात अभिरुची निर्माण होत नाही.

शालेय स्तरावरील ही परिस्थिती वास्तविकता आहे. माहिती व तंत्रज्ञान युगात संगणक शिक्षण द्यायचे असेल तर त्याचे सर्वप्रथम सर्वकष अभ्यासक्रम निर्धारीत करावा लागेल व त्याकरिता शासन स्तरावर खालील उपाय योजना कराव्या लागतील.

१) सर्वप्रथम अभ्यासक्रमा अंतर्गत एक आवश्यक विषय म्हणून संगणकाचा अंतर्भाव करावा लागेल.

२) संगणक शिक्षणाची विविध स्तरावर उद्दिष्ट्ये निर्धारीत करुन त्यानुसार अभ्यासक्रमाची रचना करावी लागेल. साधारणत: ती खालील प्रमाणे असावी अशी शिफारस करण्यांत येत आहे.

उच्च माध्यमिक स्तर — सृजनशीलता / व्यावसायिक कौशल्य — Applied computer

माध्यमिक स्तर — शास्त्र ज्ञान / संगणक कार्यप्रणाली परिचय — Different languages and packages

प्राथमिक स्तर — संगणक जाणीव जागृती / संगणक अभिरुची — Fundamentals of computer and rames

वरील प्रमाणे Computer Education च्या संदर्भात आराखडा तयार करुन त्यांची उपाय योजना शालेय स्तरावर ताबडतोब करण्यात यावी.

३) Computer शिकविणाऱ्या शिक्षकांच्या संदर्भात नियुक्तीची प्रमाणके ठरविण्यांत यावी.

४) Computer Education चा प्रवास ह्या अभिरुचीपासून सृर्जनशीलतेकडे जाणारा असावा.

५) Computer Education बद्दल वेगळे शुल्क नको.

६) ग्रामीण भागातही Computer Education देण्यांत यावे.

७) संगणक क्षेत्रातील नवनविन परिवर्तने विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविण्यांत यावी.

अशा रितीने जर संगणक शिक्षण विद्यार्थ्यांला दिले तर तो निश्चीतपणे Knowledge Master बनेल. अभ्यासक्रमातील विविध विषयाच्या अध्ययनातून व्यक्तीने Wisdom Master बनावे हे शिक्षणाचे ध्येय आहेच. प्रभावी व्यक्तीमत्व जर शिक्षणातून घडवायचे असेल. त्याचप्रमाणे महात्मा गांधींनी म्हटल्या प्रमाणे शिक्षणाच्या माध्यमातून जर खरच 3H चा विकास घडवून आणायचा असेल तर व्यक्तीला Knwledge Master व Wisdom Master बनवावेच लागेल. त्यांच्या प्रभावी व्यक्तीमत्वाचे ते चिन्ह असेल. आणि म्हणूनच महात्मा गांधीजींची शिक्षणाची परिभाषा आधुनिक काळाच्या अनुरोधाने करावयाची असल्यास अशी करता येईल.

Computer literacy is not the end of education, not even begining by education. I mean making a perfect man in the form of knowledge master and wisdom master and also completing the way of life which begins from awareness about computer and the end of this way will creativity in computer education.

❊ अनुक्रमणिका ❊

☆ प्रास्ताविक

☆ मूल्याधिष्ठीत शिक्षणाची उद्देश

☆ मूल्याधिष्ठीत शिक्षण व अभ्यासक्रम

☆ मूल्याधिष्ठीत अध्यापन पध्दती

☆ प्राथमिक स्तरावर मूल्याधिष्ठीत शिक्षण

☆ उच्च प्राथमिक स्तरावर मूल्याधिष्ठीत शिक्षण

☆ माध्यमिक स्तरावर मूल्याधिष्ठीत शिक्षण

☆ उच्च स्तरावर मूल्याधिष्ठीत शिक्षण

☆ मूल्यधिष्ठीत शिक्षण व मूल्यमापन

☆ प्रत्येक स्तरावर कसोटी

☆ मूल्याधिष्ठीत शिक्षक प्रशिक्षण

☆ पालक उद्‌बोधन

(A/14)

ATHENS INSTITUTE OF RESEARCH AND EDUCATION

9TH ANNUAL INTERNATIONAL CONFERENCE ON PHILOSOPHY, 26-29 MAY 2014, ATHENS, GREECE

RESEARCH PAPER

THEME :- PHILOSOPHY OF RELIGION

SUB-THEME

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA AND RELIGION

BY

DR. VASUDHA VINOD DEO

ASSOCIATE PROFESSOR

GOVT. COLLEGE OF EDUCATION AKOLA

AFFILIATED TO

SANT GADGEBABA AMARAVATI UNIVERSITY

AMARAVATI

INDIA

(115)

Swami Chinmayananda and Religion

Dr. Vasudha Vinod Deo
Associate Professor
Govt. College Of Education Akola
Affiliated To
Sant Gadgebaba Amaravati University
Amaravati
India

Swami Chinmayananda was an outstanding theologian who posited before India a novel interpretation of the concept of Hinduism, based on Hindu Scriptures like the Bhagavad Gita .He was a great scholar of Vedanta philosophy, and a staunch propagator of the path of Knowledge.Swami Chinmayananda was the super most among the few gracious spiritual personalities who contributed in the noble task of disseminating Indian culture world over . A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian He was an ideal Guru or teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality.

. When any generation feels emotionally insecure, or nurtures hatred for what is the best in its culture, the only way is to remove that unnecessary sense of insecurity from the mind of the common man; only then the resurrection is possible – that was his opinion. That was the reason he took up the task of propagating religion. If man is not reaching out to the religion, religion has to reach out to the man, and for that Gurudev devoted his entire life

.Narrower meaning of religion

It is human tendency today to see religion in temples, mosques, religious organizations, missions, Mathas, schools, etc. This gives birth to religious intolerance and hatred, causing religious wars, which is not only intimidating but also insulting to the humanity. This general approach towards religion was not acceptable to SwamiChinmayananda. Modern man is somewhat scared of scientific and technological revolution. At the same time he is also surrounded by political, social, and natural calamities and is living in a continuous stressful condition. But SwamiChinmayananda draws attention of everybody to a terrible reality, that though science and technology have provided a great deal of comforts, facilities and conveniences to us, it has also posed a serious political, social and emotional dilemma before us in the form of such complex society, and we cannot disown this truth. We have achieved a lot materialistically, but our lives are full of sorrow and suffering. Even after so many scientific discoveries and even after revolutions . Modern man has fear of natural calamities, but he also has fear of new discoveries in science and technology. The entire generation is growing up under stress. In this situation, he needs to be guided on how to activate fundamental spiritual truth. He needs to protect humanity. Whenever a connection was established between religion and its goals, it became a blessing for humanity. On the other hand, whenever religion became narrow-minded, and got stuck with 'my religious leader', 'my sacred scripture', 'my religious deeds', it started dividing the society.

What is Religion

True religion possesses two important limbs namely its Philosophy and ritualistic injunction. Both aspects must go hand in hand. Philosophy reinforces the external practice of rituals and give them the purpose and goal for realization. Together they bring out the meaning significance and purpose of religion

Religion and culture

When a set of people live for a long period of time in a particular geographical area, respecting certain philosophical values and virtues of life, there emanates a fragrance which is called their culture. Quality of culture depends on the values. When values are eroded, culture is broken. "Cultural ideas in circulation are a religion and from time a religion needs change. They must put on fresh robs and reappear on the stage of life to serve mankind. "We need a Fundamental change of attitude. We need to understand that an old vision may not the suit modern time. We must adapt the vision to the new requirement of modern life. Adaptability should have always been the quality of religion. Religion has continually change it should always embraced the new dimensions and demands of society. When cultural institution lose this elasticity they die, society drops them. Even though the immediate and the direct function of the human heart is to maintain the circulation of blood in the human body. It is also responsible for collecting the impure blood purifying it and sending it back again in to circulation. In case the aorta is not bringing in fresh supplies of blood and in case the pulmonary artery is not draining the heart of its impure contents the very heart must soon stop functioning poisoned by its own contents it will die. The heart of country, which has spiritual culture is its religion built upon its ancient scriptures. If religion were not to function as the cultural heart of country as an institution it has no Justification. "We must rediscover our religion we must rediscover a team of stalwart hearts educated fully in the Devine contents of our scriptures.

Riligoin –Science of life and way of life

SwamiChinmayananda firmly advocates that Religion is a science. He thinks of such a religion, which assists a person to discover his inner power or with the help of which a person can face challenges in life. He can serve people and live his life. To live life by all means, with all confidence is real religion. Science of re-evaluation of life is religion. Experiments done by scientists are done in the science-laboratories, but experiments of ancient Rishis is the inner world and experiences of man. Scientists want to know about the world, whereas the Rishis want to discover and know about the man.

Religion is the science of life. Animals have no religion. Religion is a treatment for lack of peace in life. Religion is the able science for self-perfection." Objective of life and its nature is the foundation of religion.. Religion gives strength to face life with vigor, to one who has faith in it. It is the claim of religion, that our true nature is that of pure knowledge and ultimate joy. Religion is the science of all sciences, as it gives us selfless guidance. Self perfection only will pave the way for the world-perfection. The world around is of unconscious nature. On the strength of our self perfection, we should pour life in it. This idea must be imbibed on the mind of every educated person. Real meaning of religion is being ignored today. We should rearrange our daily living wisely, based on these values.. True religion never gets destroyed. This was SwamiChinmayananda firm belief.

Social Meaning of Religion

Rights and Duties is Religion .According to SwamiChinmayananda religion should built on the duty, on responsibility, not on the right. Many thought process are based on the principle of right. The rights which have been on the rise through the weapons, through bullets of guns and cannons, and have reached where they are today. Rights are to be snatched per force. Culture which is based on rights definitely walks the path of shouting and fighting. That will contribute to the tendencies such as extracting, collecting, storing, preserving, resulting in the loss of peace in society. But religion should consider the self-duty and the self-responsibility one's fundamental special right. Duty encourages the attitude of giving, of charity, rather than taking and collecting

True meaning of Religion

SwamiChinmayananda has given all-inclusive definition that, Religion is English translation of word Dharma. "Dharma is a Sanskrit word. It has no synonym in English. Some people translate it as Righteousness. But that does not convey the meaning of Dharma. He agrees with the ancient concept of religion. But he even presented a different connotation, and that was, religion means law of being. The closest expression for word Dharma is Law of Being, because of which a thing or a person is recognized as it or he/she is. For instance, integral attribute of fire is to burn so that is fire's Dharma. So, religion does not only mean good conduct or goodness, but that, without which a thing cannot sustain its own independent existence. If the term Dharma is to be used in the context of a man, what is the Dharma of man? SwamiChinmayananda says, "A bundle of desires with which a person takes birth in his/her present life, is his/her Dharma. Everyone should act in accordance with his born, natural attributes, that is the way to live a peaceful, happy, contented life. This is 'Swadharma' which is integral attribute. To behave or act against the rooted desire, is 'para-dharma'the attribute of the other. two concepts of Dharma and Paradharma ---

ligion and the religion of others– are totally misunderstood. Then, what is exactly man's Dharma? Colour f skin, endless variety of various emotions and thoughts, in short, condition and ability of one's nature, body, mind, intellect - So the integral or inseparable Dharma of man is the divine spark of fire or eternal Paramatma. The rules of ethics and good conduct, our duties of life, our responsibilities according to the situations, love, respect, kindness, empathy ---all this is considered our Dharma, in all our scriptures. There are some fundamental noble values of life, which are universally applicable. Such values mean Dharma. There are some basic values which are prerequisites for the foundation of ethics and morality. There is a situation, where one is equipped with these values and is always ready to face problems -- is Dharma. Similarly, completeness of morality is Dharma. The eternal duties of every man is Dharma. ---- man who has attained perfection in performing his duties towards mankind and who is trying to live the life of human dignity, and relentlessly striving to be a human being that has reached the highest level in the process of development --- all these situations can be termed as Dharma.

Global Meaning of Religion

There are some basic questions that Who is responsible for the creation of this whole universe? What is my relationship with this world? Who created this world? From all these questions some people came to the conclusion that some powerful divine element is at the back of all this. If they had not posed this question in connection with the universe, they might have done so in connection with themselves. How and why have I came here? Who has created me? How can I be happy? What emerges in the answers of these questions, is called spiritual element. "In the language of Upanishadas, these are called values." When we apply this pure philosophy in a social situation, that becomes dharma, and when we practice it in our lives, religious norms are formed. This is a positive outlook with regard to religion, Religion gives us the feeling of co-existence, we develop a soul-searching spiritual approach of a very high level. At that level, there is no feeling of differentiation, and the concept of "Divinity in all" takes root. This is the feeling of global harmony. Foundation of global harmony is religion, but when the same religion gets entangled with 'my religion, my spiritual Guru, my religious scripture', the true meaning of religion gets wiped out and the hatred for religion starts, leading to the fragmentation, annihilation of societies Social tensions start mounting. Destruction takes place in the society, in the name of religion.

Religion and Personality Developmen

SwamiChinmayananda has beautifully elaborated the concept of religion and personality development. We can have a very clear and clean picture before us on intellectual level, about how we should be. But on mental and physical level we behave opposite to our ideal thinking. There is a lot of difference in the idealistic 'me' and the 'me' in reality, and this difference is the measure to measure the degradation of man from the point of perfection. If we examine ourselves minutely, we will find that we are clear about as to how should we be on intellectual level, on ethical level, and how we should be socially and physically. We want to be ethical, good, strong and disciplined. This is an ideal picture we have about us, before our eyes. But on emotional level, our lust, greed, likes and dislikes, anger and hatred, love, desire, and wishes show us hopes and disappoint us. Till such a time as a person is not aware of the two personalities within himself, no Dharma is of use to him. Man should have the grasp of his original, rooted desires. They are noble, extensive. But gradually they become one with man's physical, mental, emotional level and the low-graded personality takes birth. If this low-graded personality is in harmony with the intellect of a man, it becomes disciplined and when low-graded personality comes under the rule of high-level personality, man starts following the 'dharma'. Whenever we experience low-graded feelings under the influence of divinity, the devilish tendencies in us change and this divinity becomes our friend. Here, man truly discovers his real 'dharma' Religion provides man with highest ideals .The quality of actions depend upon the ideals which guide and inspire an individual working in the word. The secret of success therefore lies in choosing definite and noble ideals or goal of life. Religion gradually help us to develop a broader vision and practice and art of working for a cause larger than our narrower selfish ends and learn to draw inspiration from our work itself .

Our Religion - Hindutva

The upanishadic culture is the culture of our country. The training given to the citizen of bharat to live this sanatan dharma is called Hinduism. Our culture has this living vivacity to answer the new throbs of society Hinduism has constantly changed according to the needs of the society. The vision of rishis always

ept expanding and reflected the needs of the people therefore they could accommodate and recognized to suit new ideas and ambitions and Inspiration of the community. According to SwamiChinmayananda on the field of this world, where the values, the principles advocated by the Rishis , by the Upanishadas, are followed verbatim, that we call Dharma. Our Hindutwa has many Dharmas, many Dharmas together have become one Dharma, and that, collectively, is called Hindutwa. The word Hindu is not mentioned from caste or communal angle, but from global outlook. Those who respect and honor the noble and ethical values in life, demolish brutality within themselves, and try to re-establish the rule of God. All such people are Hindus.

SwamiChinmayananda, the Hinduness incarnate, was felicitated by the well-known American magazine "Hinduism Today" with the title "Hindu of the Year", and the award for Hindu resurrection. This Title is bestowed on a person who leaves maximum impact on Hindus all over the world. In August 1993, SwamiChinmayananda was to be honored with the "Global Vision 2000" award. He was chosen to be the President of the representatives of Hindu religion, who were to represent the Hinduness on the global level, in the global religious Lokasabha (parliament), to be held in September 1993. He was invited to address the Global Religious Assembly. 100 years after the speech of Swami Vivekananda, this moment of joy had come in the life of India, but that was not to be! Before that on August 3, 1993, Swami Chinmayananda went into the final communion with God.

Hariom

ग्रामगीतेतील आरोग्याबाबत विचार

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,अकोला

प्रस्तावना :–

'संत तुकडोजी महाराज' . विदर्भवासीयांना हे नाव मुळीच नवीन नाही. लहान, युवक, प्रौढ व वश्ध्द सर्व अवस्थामधील व्यक्तींना अतिशय परिचयाचे, पण आपुलकीचे असणारे हे नाव. समाजाने ज्यांना 'राष्ट्रसंत' ही पदवी बहाल केली असे क्रियाशील संतत्व असणारे संत तुकडोजी महाराज. साधनेच्या अत्युच्च शिखरावरील एक महान तपस्वी. यावलीसारख्या अतिशय लहान गावात एका दरिद्री व अज्ञानी कुटुंबात जन्मलेला माणिक, अशिक्षित माणिक आडकोजीसारख्या सद्गुरूच्या संपर्कात येतो काय आणि निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून आपल्या श्रध्दा प्रखर करतो काय, आपल्या वाणीने समाजाला जिंकून 'देवबाबा' म्हणून मान्यता पावतो काय ? सारेच कसे तर्काच्या पलीकडे वाटते. कारण आम्ही जे तर्कानेही जाणू शकलो नाही, ते त्यांनी आपल्या काव्यातून समाजासमोर मांडले. त्यांचे कवित्व हे ऋतंभरा प्रज्ञेतून आलेले. त्यामुळेच त्यांचे काव्य हे प्रासादिक आहे. त्यांचे भांडवल केवळ त्यांची श्रध दा व त्यांची निष्ठा. परंतु समाजाच्या मूलभूत प्रेरणेला जागश्त करण्याचे काम त्यांच्या श्रध्देने व निष्ठेने केले. हा पडसाद आज केवळ भारतातच नाही, तर अखिल विश्वात उमटत आहेत. तुकडोजी महाराजांमधील भावतो, तो क्रियाशील संत. समर्थ सद्गुरू स्वामी विवेकानंद यांच्या कार्याशी, विचारांशी नाते सांगणारे त्यांचे क्रियाशील संतत्व. संपूर्ण समाजाला, राष्ट्राला दिशा दाखविणारा हा नंदादीप आहे असे म्हटल्यास वावगे होणरार नाही. गुरूकश्पेचा महिमा अपार असतो. पण गुरूकश्पेने शिष्यालाच गुरूपण प्राप्त व्हावे, ही महिमाच न्यारी आहे. संत वाडश्.मायात असे उच्च कोटीचे उदाहरण बघायला मिळते. शिष्यत्व ही मानवी आयुष्याची सुरूवात आहे, तर गुरूत्व हा परमोच्च बिंदू. एक सत्‌शिष्य सद्गुरूपदाला पोहोचतो व संपूर्ण समाजाची दिशाच बदलवून टाकतो, ही बाब पाहिली की क्रियाशील संतत्वाचे मोठेपण लक्षात येते. गुरूबद्दलची भक्ती त्यांच्या साहित्यात पदोपदी आढळते.

तुकडोजी महाराजांच्या कार्याचा अनेक पैलूंनी विचार करता येऊ शकतो. त्यांचे धार्मिक कार्य, आध्यात्मिक कार्य, सामाजिक कार्य, राष्ट्रीय कार्य. त्यांच्या कार्याबाबतच्या विचारांचे प्रतिबिंब त्यांच्या लिखाणात आढळते. साहित्याचा त्यांचा हा प्रवास मानवी मनाला थक्क करून सोडणारा आहे. मूलतः अध्यात्माचा पिंड असल्याने त्यांच्या प्रत्येक प्रकारच्या विचारांचा पाया अध्यात्मच आहे. भारतीय पारंपारिक पध्दतीनुसारच ते अध्यात्माचा विचार करतात. पण त्यांचा ईश्वर टागिरकंदरात अथवा मंदिराच्या गाभा—यात बसलेला नाही, तर तो अज्ञानी, गरीब, निरक्षर जनतेत त्यांना ईश्वर दिसतो. हया विश्वाच्या अणुरेणूत त्यांना ईश्वराचे अस्तित्व जाणवते आणि म्हणूनच त्यांनी आपली शक्ती, भक्ती, वाणी, लेखणी, यांना शस्त्र बनवून समाजजागृतीचे कार्य केले. आधुनिक विज्ञानाचा गंध नसणा—या तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यात मात्र वारंवार अध यात्म व विज्ञान यांचा सुरेख संगम आढळतो. कारण अध्यात्म व विज्ञान हे एकमेकांशिवाय अपूर्ण आहे. राष्ट्रसंतांच्या अध्यात्माचे दोन पैलू आहेत. त्यातील एक पैलू पारमार्थिक तर एक पैलू राष्ट्र आहे. म्हणजेच हा परमार्थ व राष्ट्रभावना हया एकाच नाण्याच्या आध्यात्मिक नाण्याच्या दोन बाजू आहेत असे म्हटले तर वावगे होणार नाही. हयातील पारमार्थिक बाजूस गुरूभक्ती, गुरूसेवा व त्याच्या माध्यमातून आत्मोन्नती, हा भाग महत्वाचा आहे. व राष्ट्रभावना ही क्रमविकासाची साधना आहे. व्यक्तीधर्म, कुटुंबधर्म, समाजधर्म, गावधर्म व त्याचे पालन करून राष्ट्रधर्म बळकट करणे हा भावार्थ त्यात आहे. म्हणूनच त्यासाठी त्यांनी मार्ग निवडला तो भजनांचा व खंजिरीचा भजनांच्या माध्यमातून त्यांनी राष्ट्रभक्ती, समाजभक्तीचे, गुरूभक्तीचे गुणगान केले. तर खंजिरीच्या माध यमातून त्यांनी समाज जागा केला. समाजनिष्ठा ही त्यांची खरी आध्यात्मिकता. त्यांच्या आध्यात्मिक पैलूत कर्मकांड कोठेही नाही. समाज कर्मकांडात अडकला की समाजाची अधोगती होते हयाची त्यांना पुरेशी जाणीव होती आणि म्हणूनच खरे अध्यात्म हे गोरगरीबांची सेवा करण्यात आहे. समाजसेवेतून आत्मोन्नती त्यांना अभिप्रेत आहे. गुरूसेवा करण्याकरिता त्यांनी समाज हाच आश्रय निवडला. आपल्या कार्यात सुसंगती यावी याकरिता त्यांनी 'गुरूदेव सेवा मंडळा' ची स्थापना केली. त्यांच्या ग्रामीगीता, समाज संजीवनी, विवके माधुरी, राष्ट्रनौका, क्रांतीवीणा, दिव्यदर्शन, ज्ञानदीप, आनंदामृत हयासारख्या ग्रंथातून अध्यात्म व राष्ट्रभक्ती यांचा सुरेख समन्वय

ISBN : 978-81-925458-2-0
(420)

ळतो.

ज्ञान

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज हे उत्क्रांतीवादी संत आहेत. साहित्यात उत्क्रांतीवाद आणणारे ते विज्ञाननिष्ठ संत आहेत. विज्ञानवादी लोकांनी उत्क्रांतीवाद मांडताना म्हटले आहे, की इतर सामान्य जीव कोटीतून उत्क्रांत होत होत मनुष्ययोनी माणसाला प्राप्त झाली. ज्यावेळी तो मनुष्य जन्माला आला त्यापूर्वी तो अनेक सर्वसामान्य जीवात जन्मला व येथपर्यंत आला. या ठिकाणी विज्ञानवाद्यांचा उत्क्रांतीवाद संपतो व नेमका तेथूनच राष्ट्रसंतांचा उत्क्रांतीवाद प्रारंभ होतो. बुध्दी व इतर महत्वाच्या कार्यशक्तीच्या दश्ष्टीने अपूर्ण अशा जीवदशेतून वर चढत जाऊन मनुष्यत्वाच्या मार्गावर आला, तसाच तो हया स्थानातून वर चढत जाऊन मनुष्यत्वातून वरिष्ठत्व, साधुत्व नि देवत्व प्राप्त करणार आहे. उन्नत होण्याची ही नैसर्गिक प्रणाली आहे. पण ही उत्क्रांत अवस्था एकाच जन्मात प्राप्त होईल असे नाही. कारण 'अहं ब्रम्हास्मि।' ही अनुभूती एकाच जन्मात न आल्यास आपल्या धारणाशक्तीच्या जोरावर त्याला अनेकदा मनुष्य जन्म घ्यावा लागतो व अमरत्व प्राप्त करून घ्यावे लागते व हाच खरा उत्क्रांतीमार्ग होय. हया उत्क्रांती मार्गात त्यांची पदोपदी विज्ञाननिष्ठ दश्ष्टीकोन असणारी कवने ग्रामगीतेत आढळतात. विज्ञान न शिकलेल्या राष्ट्रसंतांच्या ग्रामगीतेत आधुनिक वैज्ञानिक ज्ञानशाखांचा समावेश तर आहेच, पण हयाशिवाय inter disciplinary approach ही त्यात आहे. वैज्ञानिक ज्ञानशाखांमध्ये शरीरशास्त्र, आहारशास्त्र, समाजशास्त्र, शिक्षणशास्त्र, मानसिक अभियांत्रिकी, पर्यावरणशास्त्र इ. ज्ञानशाखांचा अंतर्भाव आहे. हया सगळ्या ज्ञानशाखा मूल्याधिष्ठित आहेत म्हणून हया आंतरशाखीय आहेत.

शरीरशास्त्रांतर्गत लैंगिक शिक्षणाचा विचार करताना ब्रम्हचर्याची संकल्पना त्यांनी मांडली.

ब्रम्हचर्य म्हणजे ब्रम्हाचरण् । ब्रम्हतेजाचे साधन ।
विद्याप्राप्तीचे वर्तन । वीर्यरक्षण ब्रम्हचर्य ।।

अर्थात ब्रम्हचर्य हे केवळ विद्याप्राप्तीचे साधन आहे असे नाही तर पुरूषतेजाचे रक्षण करण्याचेही ते साधन होय याचे कारण त्यांनी दिले आहे – सर्व बळात वीर्यबळ महत्वाचे आहे. वीर्याअंगी आरोग्यबीज व बुध्दिसामर्थ्य आहे. हे वीर्य शरीरात कसे बनते हे सांगताना त्यांनी पुरूष सेवन करीत असलेल्या अन्नाच्या प्रमाणात वीर्याची निर्मिती होते हा मुद्दा प्रकर्षाने मांडलात्र 'चाळीस शेर अन्न पचते । त्याचे एक शेर रक्त बनते । वीर्य त्याचे दोन तोळे' असा व्यक्ती ब्रम्हचर्यपतीत झाला, तर त्याची किती शारीरिक हानी होते हयाचेही वर्णन ग्रामगीतेत आढळते. हे ब्रम्हचर्य अविवाहित पुरूषाने सांभाळावे पण विवाहित पुरूषाने कसे सांभाळावे हयाचे शिक्षण त्यांनी ग्रामगीतेतून दिले आहे. आधुनिक शास्त्रात यालाच लैंगिक शिक्षण म्हणता येईल. गृहस्थीधर्माचे त्यांनी याचे विवेचन केले आहे. 'गृहस्थाश्रम जरी घेतला । पथ्याने विषयी वागला । तरी तो ब्रम्हचारीच समजला । जातो गृहस्थ ।' यातून त्यांना अभिप्रेत असणारी बाब म्हणजे 'स्त्रीपुरूष समागमाच्या नियमाची.' वारंवार समागम करण्याच्या वासना वृत्तीपेक्षा संतान उत्पत्तीच्या उदात्त हेतूने केलेले समागम व त्यातून प्राप्त झालेले ब्रम्हचर्य यालाच आधुनिक ज्ञानशास्त्राच्या भाषेत लैंगिक शिक्षण म्हणता येईल.

सेवेच्या माध्यमातून स्वच्छताशास्त्राच्या विचार त्यांच्या विचार सरणीत आढळतो. 'शरीरशुध्दी । हृदयशुध्दी । ग्रामशुध्दी' हा त्यांचाप क्रमविकास आहे. हयात पर्यावरण शिक्षणाचा सुध्दा त्यांनी विचार केला आहे. हया अंतर्गत आपल्या घरासमोर प्रत्येकाने फुलझाडे लावणे, बाग फुलवणे ही कश्ती त्यांना महत्वाची वाटते. व्यक्ती हा अनुकरणप्रिय असतो. चांगल्या गोष्टी समाजात अनुकरणशील ठरल्यास ग्रामोन्नती होते पण वाईट गोष्टी समाजात असल्यास समाजाची अधोगती झाल्याशिवाय राहात नाही. चांगले गुण अनुकरणाने आत्मसात होतात. हया सद्गुणांचे construction व्यक्तीने आपल्यात केल्यास त्यायोगे समाज, राष्ट्र हासद्गुणी बनतो. हे एक प्रकारचे तुकडोजी महाराजांनी सांगितलेले 'Mental Engineeriing' आहे, असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

आहारशास्त्राचा अतिशय बारकाईने विचर तुकडोजी महाराजांच्या विचारसरणीत आढळतो. भोजन घेताना काय करावे, काय सेवन करावे हयाचा विवेक त्यांच्या विचारसरणीत आढळतो. आधुनिक विज्ञानाने ही बाब सिध्द केली आहे, की व्यक्ती ज्या प्रकारचे अन्न सेवन करतो, तशी त्याची विचारधारा बनते. तुकडोजी महाराजांनी नेमका हाच विचार मांडला आहे. जेवताना चांगला विचार का करावा ? भगवंताचे नामस्मरण का करावे ? हयाबद्दल सांगताना ते म्हणतात –

भोजनाचे वेळी प्रसन्न । केलिया विचार शुभचिंतन ।
तैसेची भिनती निर्मळ गुण । अन्नसवे ।।

आणि हयासाठीच जेवताना व्यक्तीचे मन प्रसन्न असावे. मानवाने काय खावे हा विवेक महत्वाचा असतो. आहाराच्या प्रकारात सात्विक आहार राजसिक आहार, तामसी आहार असे प्रकार आहेत. जसा त्याचा आहार तसे त्याचे विचार बनतात. हया ठिकाणी आनुवंशिक गुएणांचाही विचार राष्ट्रसंतांनी केला आहे. माणसाच्या अंगी काही गुण अनुवंशिक असतात तर काही गुण संपादित असतात. हा अनुवंशाचा मानसशास्त्रीय सिध्दांतही त्यांच्या विचारसरणीत आढळतो. ही संपादित गुणांची क्षमता

ISBN : 978-81-925458-2-0
(421)

मानवाच्या अंगी आहाराने निर्माण होते, ही आधुनिक विज्ञानानेही मान्य केलेली बाब आहे. सात्विक आहाराची परिभाषा करताना ते म्हणतात, 'सात्विक म्हणजे शरीरपोषक आहार.' काय खावे व काय खाऊ नये याचा अत्यंत वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून विचार राष्ट्रसंतांनी केला आहे. आधुनिक आहारशास्त्राची ही बैठक आहे असे म्हटल्यास वावगे होणार नाही. आंबट, तळकट, विटलेले अन्न खाऊ नये, गोड वरचेवर खाऊ नये हया बाबी पचायला जड आहेत. त्यामुळे शरीराची हानी झाल्याशिवाय राहात नाही. पण ताज्या पालेभाज्या, फळे हयांचे सेवन नित्य करावे. सर्वात चांगले जेवण कोणते हयाबाबत मार्गदर्शन करताना ते म्हणतात –

सर्व भोजनी उत्तम भोजन । ज्यात गोधश्त दुग्धप्राशन
समजावे अमश्ताचे सेवन । शरीरासाठी

आज संपूर्ण जगभर शाकाहाराचा प्रचार वाढत असताना राष्ट्रसंतांचे हे विचार महत्वाचे वाटतात. शिवाय Cow Therapy ही आधुनिक वैद्यकशास्त्रात फार महत्वाची मानण्यात येते. हयाचे मूळ राष्ट्रसंतांच्या विचारसरणीत आढळते.

आधुनिक काळात 'छोटे कुटुंब सुखी कुटुंब' हया विचाराचा प्रचार जगभर होत आहे. वैज्ञानिक जीवन कसे असावे, निरोगी संतान उत्पत्ती कशी होईल हयासाठी सद्‌विचारांचे महत्व हा सगळा विचार राष्ट्रसंतांनी केला. हयात त्यांनी मिश्रविवाहास मान्यता दिली आहे. राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दश्ष्टिकोनातून हा विचार महत्वाचा वाटतो. शिवाय आज विवाह करताना रक्तगट महत्वाचा मानण्यात येतो. अर्थात् यावेळी गुण गुणाकडे धाव घेत असतो आणि म्हणून जात – धर्म यापलीकडे गुणांना प्राधान्य देऊन समाजात विवाह झाल्यास होणारी प्रजा ही सशक्त होईल, असा विज्ञाननिष्ठ विचारप्रवाह त्यांनी मांडला.

समाजशास्त्र तर राष्ट्रसंतांच्या विचारांचा गाभा आहे असे म्हटल्यास ववगे होणार नाही ; कारण त्यांचा कोणताही विचार मग तो वैज्ञानिक असो, धार्मिक असो, अध्यात्मिक असो, त्यांची शुध्द भावना आहे, ती समाजोध्दाराची, समाजपरिवर्तनाची, समाजसंवध नाची. रूढी, परंपरा, सण – उत्सव या सर्वांचा विचार समाजाच्या दृष्टिकोनातून त्यांनी केला. संपूर्ण समाज एकसंध व्हावा, एक दिलाने कार्यरत व्हावा, समाजातील भेदाभेद, जातीयता, सांप्रदायिकता नष्ट व्हावी. शरीराने, मनाने बळकट व्हावा. प्रत्येक खेड्याला तीर्थस्थानाचा दर्जा मिळावा, ग्रामसुधारणा घडून यावी, हा उदात्त हेतू हे त्यांचे समाजशास्त्रीय विचारधारेचे द्योतक आहेत.

ही सर्व विचारधारा मांडत असताना त्यांना आत्मतत्वाचा विसर पडला नाही. त्यांना सद्‌गुरूंचा, गुरूकार्याचा विसर पडला नाही. आत्मानंद, आत्मोध्दार, आत्मानुभव हयाकरिता आत्मबळाची कला ही सर्वश्रेष्ठ जीवनकला आहे, असे ते मानतात. हया आत्मबळाने जीवास समरसता लाभते. हे आत्मबळ लाभल्यास जगात सर्वत्र सौंदर्य बघायला व्यक्ती शिकते. जग सुंदर व आनंदाने परिपूर्ण बनते. ही सर्व बाब गुरूकश्पेशिवाय शक्य नाही आणि म्हणूनच आत्मोन्नती हीच सर्वश्रेष्ठ उन्नती आहे. 'Art of Living' ही विचारधारा जेवढी समर्थपणे साध्या शब्दात आणि मुख्यत्वे सर्वसामान्य ग्रामीण जनते साठी जेवढी चांगली राष्ट्रसंतांनी मांडली, तेवढी क्वचितच कुणी मांडली असेल.

संदर्भ

तुकडोजी महाराज राष्ट्रसंत, (२०००). 'ग्रामगीता', मोझरी श्री. गुरूदेव सेवा प्रकाशन मंडळ.

(422)

ISBN : 978-81-925458-2-0

MANAGEMENT OF JOB SATISFACTION FOR INSTITUTIONAL EMPOWERMENT

Vishal S. Ingle,
Research Scholar
Asst.Porf. C.I.C.E. M.Ed., Nagpur

Guide Dr. Vasuda Deo
Asso. Prof. Govt.College of Edu., Akola.

Wu ganlin, Chinese scholar said, " If you want to use a person's 'Hand' , you must use the 'heart' of the person ; If your want the 'person' , you must affect his 'heart' . According to this quotation human resources is vital part in an any organization . Teaching staff is most important human resources in educational organization. It is also main primary factor constituting the core competitiveness of college and university and job satisfaction of teaching staff is one of most factor affecting to colleges & universities competitiveness.

The purpose of this study to development of educational institutions management throw teachers Job satisfaction. And finally to achieve the development of teacher. Teaching staff is a prime factor in educational institutions . All educational works directly & indirectly related to teacher . That's why teacher should be satisfy in their job. Because the only satisfied teacher can give best to the educational institutions. So in these all reason the administrative condition & environment should & energetic for teachers. To achieve the institutional goal to satisfaction of teacher plays a very vital roll.

The school of education is separate characteristic. The study of all educational schools in involve in education department, that's why education department should maintain high status of education. And its over all responsibility on teachers performance . that's why skillful , competent & more satisfied teacher gives best of their level . Teachers work efficiency depends upon their job satisfaction. Teachers Job satisfaction affect various factors. These are-

Teachers Job Satisfaction affecting factor :

1. **Emotional Factors :**
   i. Mental Health
   ii. Enthusiasm
   iii. Stress
   iv. Anxiety
   v. Positive Attitude
   vi. Frustration
   vii. Aspiration
   viii. Attitude-Aptitude
2. **College cultural environment :**
   i. Administrative Support & Discipline
   ii. Helping environment for teacher
   iii. Staff Involvement
   iv. Team work
   v. Positive Environment
   vi. Task Responsibility
   vii. Work climate
   viii. Safety
   ix. Evaluation process
   x. Staff morale
   xi. Participant in management design
3. **Pre-Service preparation** :
   i. Competence of Skill and ability to teach
   ii. Knowledge of Subject aria
   iii. Preparation for Organizing Academic Task
   iv. Operating a Classroom
   v. Knowledge about student

(423)

vi. Command on Curriculum needs
vii. Confidence about teaching
viii. Enthusiasm about job

4. **In-Service training :**
   i. Induction process
   ii. Mentors
   iii. Professional Development
   iv. Intensive support
   v. Peer evaluations
   vi. Experience teachers observation
   vii. Portfolio

5. **Motivation of profession :**
   i. Work with competent & Skilled people
   ii. Desire to teach others
   iii. Take challenges of the profession
   iv. Professional growth
   v. Contribution to humanity
   vi. Making a uniqueness in society
   vii. Strong commitment
   viii. Social status

6. **Demographics :**
   i. Gender
   ii. Age
   iii. Experience
   iv. Teaching assignment
   v. Marital status
   vi. Salary
   vii. Demographics of institute (Rural, Suburban & Urban)
   viii. Employer (Private , Semi Government & Government)

7. **External forces :**
   i. Spending area
   ii. Job Security
   iii. Social Issues
   iv. Attitudes of student, parents & Community
   v. Parental Support
   vi. Community support
   vii. Job partnership
   viii. Job Availability

8. **Compensation :**
   i. Salaries
   ii. Benefits
   iii. Retirement
   iv. Education not comparable to other fields
   v. Scholarships
   vi. Tuition reimbursement
   vii. Relocation costs
   viii. Bonus

Actually the various factor affect on teacher job satisfaction but these 8 factor are classified & representative all factor. So that all 8 factor is important for teachers job satisfaction study. Philosophy, Psychology, Management , Demography & Social science study support for the study of this above mentioned 8 factors. The effectiveness of these

factors its depends upon satisfaction of expectation. So the success of teacher job satisfaction its depends upon how he manage with the affecting factor. In short satisfaction of all factor college teacher become satisfied . And can achieve desired objective of educational management.

College teacher are satisfaction in their job, satisfaction of these factor. And teachers job satisfaction affect on manage mental success. Main challenge to achieve educational goal & teachers job satisfaction. Remedial process co-balance for teachers job satisfaction and good management system is PRIDE model. PRIDE system & Teachers job satisfaction college management have the responsibility achieving the high level job satisfaction . One is the most important aim of management to improve the teacher performance , improve quality for beater result simultaneously to bring pride of teachers. For that model give five steps process collected as PRIDE model system . these are five steps.

P - Provide a good & Quality work environment
R - Reward and Recognition of effort
I - Involve in Work Management
D - Develop he skill & Competence
E - Evaluate & Measure the Job Satisfaction

- **Step 1 P - Provide a good & Quality work environment :**

Work environment is most effective factor for teacher job satisfaction. Positive & healthy environment motivate the teacher for their job performance. The facility of good environment should be provided according to competences of teachers and the same time physical, mental & emotional needs of teacher should be take in account. For that purpose we should think about teachers personal & common necessity. To create healthy environment in colleges the motivating sources played important role.

The management should use the positive environment for satisfaction of teacher and through that utilize the best competence of teacher. Through this step teacher will coordinate with their requirement & work environment and achieve their job satisfaction. After all they will try to devote themselves for their job with all their level best.

- **Step 2 R - Reward and Recognition of effort**

Reward & Recognition is important factor in workforce energy. Teacher are not only posses intellectual property but also emotional aspiration. So that Reward and Recognition is motivational factor for their teaching. Continuously teacher should get Reward and Recognition for their all vocational achievement. Reward & Recognition give high level reinforcement to teacher. For motivating their morale management leader must appreciate verbally , promotion, participation in decision making & part of management board. In short teacher should get respect in the society that they will give with all of their level best for the development of society as well as for the development of educational institutional or organization .

- **Step 3 I - Involve in Work Management :**

Teacher should be participated in educational management so that they give with all of their level best for the organization and they will think that the decision of management is their own decision. And efficiently they will do their work. As being a part of management teacher will solve all his problem related to his job. They solve their problems and efficiently they will do their task. Their will be affection in the mind of teacher for their management and because of that affection they will do their work and task honestly & loyalty in their work. After all they will get job satisfaction.

- **Step 4 D - Develop he skill & Competence :**

For the achievement of job , management is not only responsible for the job satisfaction of teacher but teacher is also responsible teacher education, training , direct vocational competence and effect of attitude and other factor affect on job satisfaction. Through education teacher can achieve job satisfaction. Education and training facilities become more effective motivation. Teacher will diagnose the problems related to education and management and he will try to find out the remedies to solve that problems. And research attitude will develop in their skill and competence. Finally they will get job satisfaction .

- **Step 5 E - Evaluate & Measure the Job Satisfaction :**

The evaluation & measure of job satisfaction is a continuous process. Because the concept of job satisfaction is related to emotional & mental states of the teacher. For that so many factor affect on their job satisfaction . In educational system so many factor coming continuously and its effect teacher job competence . for that personal and commonly measurement & evaluation of job satisfaction also continuously on bases of the result suggest remedies on these problem. Job satisfaction is a flexible process that's way continuous evaluation & measurement for achieve job

(425)

satisfaction is necessary. Teacher should measure properly self job satisfaction & in institutional level organizational management must evaluate employs job satisfaction proper period. Through that we can maintain high level of job satisfaction

In short teacher is the main factor in the educational process. That's way every educational organization should change on the bases of their requirement in PRIDE model. Through teachers high level job satisfaction achieve high level educational goal.

References

1. Ramatulasamma K, & Rao Bhaskara D. (2003) job Satisfaction of Teacher Educators, New delhi, Discovery publishing house.
2. Sambit K. Padhi & Niradhar Dev (2011) Professional Development of University Teachers through P.R.I.D.E., Professional Development of Teacher and Teacher Educators . Fagwara, Lovely Professional University.
3. http://www.coach4u.net/coach_4_u_blog/top-5-job-satisfaction-factors.html
4. http://www.coach4u.net/coach_4_u_blog/top-5-job-satisfaction-factors.html
5. http://www.chartcourse.com/articlepride.htm
6. http://pubs.aged.tamu.edu/jae/pdf/Vol45/45-03-065.pdf
7. http://cdn.ttgtmedia.com/searchCRM/downloads/CallCenterFDch17.pdf
8. http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-11152005-172907/unrestricted/final.pdf
9. http://en.wikipedia.org/wiki/Job_satisfaction

* * * * *

(426)

Swami Chinmayanand and Religion

Dr Vasudha V Deo
Associate Professor
Govt. College of Education, Akola.

Swami Chinmayanand has stated valuable thoughts about religion. Today the circumstances through which human beings have to live are very difficult. Today we see the rise of casteism, religionalism, regionalism, and racism. Religions are breaking down the social structures. Swami Chinamayananda's thoughts about religion show us the way in such situations. Swami Chinmayananda's definition of religion (dharma) is very clear. According to him Dharma is a Law of Being. He says this is the only word which is nearest to the meaning of religion. Nothing can retain its existence without its inherent law i.e. quality. For example to burn is the religion of fire. Anything remains in its own state because of its quality. Hence religion does not mean only goodness of mind or conduct. This basic Law of Being is the religion of the thing. If we apply the same principle to human beings, what would his religion? Swami Chinmayanan says religion is that bundle of lust with which a man is born. The true religion is that every human being should act according to his natural instinct to live a life full of satisfaction. Conduct against the basic instincts is anti-religious. When majority of people of a society do not follow the true religion they prefer animal like life and strife and struggle. Thus religion should be those inherent tendencies which inspire a human being to behave in a human manner. Thus Gerudeo has stated a comprehensive view of religion.

On his discourse of 6th adhyaya (chapter) of Geeta Gurudeo has stated the concept of religion and personality development in an excellent manner. He says, "If a human being has to reach to the inner highest state of cultural and spiritual being, he has to focus on the lower instincts to uplift them to the centralized higher level of instincts." In fact this realization is present in every human being however it is unfortunately confined only to the limits of thinking and does no reflect in action. One can have a very clear and ideal picture about oneself in his mind, but in reality one behaves opposite of it. The degradation from the ideals and practices is the scale to measure his fall. If one introspects, one visualizes a morally strong person on intellectual front, physically loving and socially disciplines human being. Nevertheless, the conflict of feelings and aspirations, hopes, love, anger, likes and dislikes keep us away from attaining that desired ideals. Unless a human being becomes aware of these contrasting personalities religion is of no use for him. The realization of these two personalities and the urge to reach the higher level of inner self is possible only by the best means of religion. Mind

misleads us from the way of attaining the ultimate goal of life and makes us engage in physical pleasures which are temporary.

Human being needs religion to know the exact nature of its personality. Human being should know the nature of original aspirations. These original aspirations are divine and comprehensive but when these unite with the physical, mental and emotional stages, they give rise to inhuman feelings. However if the divine spirits overcome the inhuman feeling man can lead a religious life.

Does life have any aims or is life just an accident? These are some challenging questions which a developed man faces today. Religion is a guiding force for these people. Any religion has some philosophy. This philosophy tends to provide answers to present-day problems and explains the ways of present day life. The Oriental and Western philosophies differ here. As the Western man is outward by nature, philosophy to him is a science of physical objective life. According to them the philosophy indicates a way about life while for the Orientals philosophy is something more than just a way of life. For them philosophy is a way of living life.

Philosophy is religion and religion is a way of living. Gurudeo has defined religion as ways of conduct based on the philosophy of successful life. He has very strong opinions about religion and God. The concept of God as propagated by temples, mosques, churches and gurudwaras can not be accepted because these places differentiate man from man. Gurudeo believed that the man made religions turn into deformed institutes. This phenomenon has taken place the world over but in India the spiritual foundations were never shaken. Based on this fact Gurudeo stated that true religion exists only in India where the Vedas and Upnishdas are followed in to-to. This definition of religion is very comprehensive one. Its significance is well understood on the backdrop of bloodshed in the name of religion today.

The wave of religious revival struck India in the 18th century but it failed to wash out the evil customs in religion. Today there are many voluntary religious institutes which have been working in the field but they have also chosen wrong ways with wrong concepts. If we want to grow religion we have to root out the evils from it. But today the situation is quite different. The advancement in the field of science is abolishing the sense of humanity from human beings. Today human beings are afraid of natural calamity, but he is more afraid of man made calamities, inventions of science and the diseases which were unknown till yesterday. Today's generations are living under tension. Men living in skyscrapers who have everything to satiate their hunger are still worried. They are in need of guidance to activate the spiritual truths in life. In the same way religion is needed to direct him to keep alive humanity in the world. Whenever religion and aims of life went hand in hand, it was a blessing to human life. On the other hand when religion became corrupt and was isolated from the goals of life, it narrowed down to a few selfish people ending its comprehensiveness. In his book titled 'An Enquiry

(428)

into Peace' Gurudeo says: Religion is based on duties and responsibilities. It is not based of rights. In contrast the Western way of thought has molded itself upon the principle of right. Rights are to be taken, to be acquired and to be preserved. A civilization based upon rights must necessarily come to fight. In such a society the instincts of acquiring, hoarding and maintaining ultimately upset peace. On the other hand a culture build upon duties recognizes the right to do our duty as a fundamental privilege in life. A generation that understands such culture gets trained to demand of life ample chances to fulfill its duties. Duty therefore develops the spirit of giving.

Gurudeo has defined Religion is his book Spiritual Culture. The definition is very broad and comprehensive. He says: Dharma is a Sanskrit word. It has no substitute word in English. Some translate it as Righteousness but it does not reflect the true meaning of religion. Explaining the comprehensiveness of religion, Gurudeo says: It includes all those fundamental values of life that are universally good in all places and at all times. It is the foundation of all efforts at moral rearmaments and ethical perfection encompasses the eternal duties of every person who wants to live up to the full dignity of the human beings and strive consistently to grow into his full stature as a God. Man in this very life translate Dharma as Duty.

Science of Religion:

Gurudeo used to say that religion is a science. Gurudeo thinks of such a religion which helps man seek his own inner powers by which he can face the challenges in life. True religion is that which helps man to live through service to others, can live with faith in the worldly life. Religion is the science of revaluation of life. The experiments that scientists perform are within laboratories but the experiments that *rhushis* and *munis* perform are about human experience and the inner world. The scientists seek to know what the world is whereas *rhushis* seek to know what a man is. Explaining the correlation between religion and science Gurudeo says: Once the religions did not recognize the value of scientific achievements and did not maintain balance with the science, hence religion was defeated. Today science is committing the same mistake. Science has intentionally declared to keep distance from religion. As a result materialism has reached its peak and has become helpless. Religion and science can not make human life comfortable by separating from each other. Religion helps man to blossom his personality and make him able to enjoy life in a better way. The proper and real understanding of the orders of religion provides inspiration for the higher ideals of life and offers a broad view of it.

(429)

The Sovereignty of Religion :

The concept of religion has covered the entire human life. The word dharma is related with the breathing of human being. While explaining this idea in the introduction to *Kenopanishad* Gurudeo has said: "Religion is a privilege to man and not an animal instinct." Even though human beings get food, clothing, and shelter they are seldom complacent in life. He is always curious to achieve something higher than these. The man who is a perfect creation faces the problems of identity of self. Who am I? Where am I going? What is the purpose of my life? These questions haunt him. Of the two sides of a religion people only think of the rituals and discard the theoretical side. Gurudeo expresses displeasure about his. According to him rituals and theory are complementary to each other, both are incomplete without the other. The religious rituals followed without the theory are mere superstitions. In fact, the focus of any religion is on the aims of life and their nature. Religions prescribe the code of conduct which is needed to attain the ultimate goal of life.

Gurudeo says: "Religion does not do any miracles to change the nature of life. Religion can bring no change in the outer world, but it promises to change our responses to the situations thus bringing about a change in ourselves. Religion provides faith to those who believe in it. It gives mental stability and spiritual concentration to personalities. All religions suggest the same ways to look at things. Discard the false pride and its effects on your self. Pains and sufferings are the signs of pride, dedicate them to God. Turn your self-pride into a divine power by destroying the evils and building up the virtues. Religion claims that our real nature is utmost pure and divine. Hence it is a science of all sciences. This is not possible without the complete understanding of religion. Today our life is so affected by selfish motives and pride that it is impossible for us to attain real peace. Hence what we need most today is the spiritual revolution. In his article *'Khara Dharma'* (True Religion) Gurudeo says: "Religion is a science of life which can provide values to life. We have to restructure these values according to present day situations." Gurudeo stresses a flexible approach to religion. He insists that if the religion can not fulfill the day's needs we have to make certain amendments to religion. He even goes forward stating that sometimes we have to throw away the old dogmas and adopt new ones. This flexible approach to religion was a unique contribution of Gurudeo to the global thinking about religions.

REFERENCES

Swami Chinmayanand(2002). As I Think. Mumbai : C.C.M.T.

(५७०)

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, भंडारा

प्रमाणपत्र

"शिक्षकांसाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षण"

(विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली, पुरस्कृत)

राज्यस्तरीय चर्चासत्र

डॉ./प्रा/श्रीमती सौ. वसुधा वि. देव, अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ हे/ह्या

दि. २८, २९ व ३० एप्रिल २००० रोजी आयोजिलेल्या उपर्युक्त चर्चासत्रास उपस्थित राहून सक्रिय सहभाग घेतल्याबद्दल प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

(डॉ. शां. गो. बुटे)
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, भंडारा

दिनांक : ३० एप्रिल २०००

(43)

(932)

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, बुलडाणा

जि. बुलडाणा

राज्यस्तरीय चर्चासत्र

प्रमाणपत्र

शैक्षणिक संशोधन गरज व महत्त्व

या विषयावर दि. १ व २ आक्टो. २००० रोजी आयोजित चर्चासत्रात

श्री./श्रीमती प्रा. सौ. वसुधा विनोद नलतारि, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

ह्यांनी सक्रीय सहभाग घेतला. त्यांनी या चर्चासत्रात शैक्षणिक संशोधनातील आंतर-शास्त्रीय उपागम उपघटकावर निबंधवाचन केले व मार्गदर्शन केले.

प्रा. अ. बी. साळी
समन्वयक

एस. बी. कांबळे
अध्यक्ष / प्राचार्य
राज्यस्तरीय चर्चासत्र

बुलडाणा
दि. २ ऑक्टोबर २०००

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
बुलडाणा

श्री साई ऑफसेट, बुलडाणा

श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती. संचालित

श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती.

(शिक्षण व शारीरिक शिक्षण विभाग)

राज्यस्तरीय शिक्षण परिषद

प्रमाण-पत्र

''२१ व्या शतकातील मूल्यशिक्षणाचे भवितव्य''

या विषयावर दि. २२ व दि. २३ डिसेंबर २००० रोजी आयोजित परिषदेत

श्री/श्रीमती प्रा. वसुधा वि. देव

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ

ह्यांनी सक्रीय सहभाग घेतला. त्यांनी या परिषदेत "मूल्य शिक्षण सुसंस्काराचे एक साधन" या

विषयावर निबंध सादर केला व मार्गदर्शन केले.

अमरावती.
दि. २३ डिसें. २०००

श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय,
अमरावती.

डॉ. एकनाथ गावंडे
अध्यक्ष/प्राचार्य
राज्यस्तरीय परिषद

NOOTAN VIDARBHA SHIKSHAN MANDAL,AMRAVATI.

MAHILA MAHAVIDYALAYA , AMRAVATI.

STATE LEVEL CONFERENCE ON

HUMAN RIGHTS & PEACE

WE BELIEVE IN EQUALITY, JUSTICE & PEACE

(Recognised by U.G.C.)

29 th September 2001

Certificate

This is to certify that

Mr./Ms. Vasudha Deo

of Govt. B.Ed. College, Akola.

has participated / presented paper in the state level conference on '**Human Rights & Peace**' *organized by Mahila Mahavidyalaya,Amravati on 29 th Sept. 2001*

नूतन विदर्भ शिक्षण मंडळ

A.R. Kasture	Y. Mashankar	Mrs K S Ganorkar
Dr. Asha Kasture Principal	Dr. Y.S. Mashankar President Nootan Vidharbha Shikshan Mandal	Smt. Kunda Ganorkar Co-ordinator

(434)

श्रीमती राधाबाई सारडा महाविद्यालय

अंजनगाव सुर्जी, जि. अमरावती

विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत

चर्चासत्र

१५ फेब्रुवारी २००२

— प्रमाणपत्र —

प्रमाणित करण्यात येते की, अमरावती विद्यापीठान्तर्गत श्रीमती राधाबाई सारडा महाविद्यालय, अंजनगाव सुर्जी, जि. अमरावती येथे आयोजित विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत **'स्त्रियांसमोरील २१ व्या शतकातील आव्हाने'** या विषयावरील चर्चासत्रात उपस्थित राहिल्याबद्दल / चर्चासत्रात शोधनिबंध सादर केल्याबद्दल सौ. वसुधा वी. देव ह्यांना हे प्रमाणपत्र प्रदान करण्यात येत आहे.

(म.अ. पेटे)
प्राचार्य

(५३५)

(436)

Gondia Education Society's

PUNJABHAI PATEL COLLEGE OF EDUCATION

GONDIA (MAHARASHTRA)

UGC SPONSORED NATIONAL CONFERENCE ON TEACHER EDUCATION IN THE THIRD MILLENNIUM

CERTIFICATE

7th and 8th April 2002.

This is to certify that

Smt. Vasuda Deo, Govt. B.Ed College Akola (M.S)

has attended the National Conference on **'Teacher Education in the Third Millennium'** *organised by our Institution on the 7th and 8th day of April 2002.*

His/Her active participation in the conference is highly appreciated.

Dr. G.S. Parashar Head PGTD (Edu) & Dean, Faculty of Education Nagpur University, Nagpur	**Dr. Hira Aher** Principal & President - Vidarbha Teacher Educators' Association	**Dr K M Bhandarkar** Principal. Conference Director & Secretary- Vidarbha Teacher Educators' Association

Certificate

on

HINDUTVA IN ACADEMIC SCENARIO THE GLOBAL CHALLENGE

Organised by

Vishwa Samwad Kendra

Nagpur

This is to certify that MRS. VASUDHA V. DEO

Hindutva - Concept - challenge *participated / presented*

paper in the conference held at Nagpur, on 23-25 Aug. 2002

Convener
Dr. Mrs.Shashi Wanjari

Chairman
P. R. Mundle

KAIVALYADHAMA S.M.Y.M.SAMITI
LONAVLA 410 403, PUNE, INDIA

KAIVALYADHAMA LONAVLA

4th *International Conference on* YOGA RESEARCH AND VALUE EDUCATION

CERTIFICATE

This is to certify that Mr./ Ms./ Dr. Vasudha V. Deo *has attended / participated in the deliberations during the Conference on "YOGA RESEARCH AND VALUE EDUCATION," held at Kaivalyadhama, Lonavla during Dec. 28-31, 2002. He/ She has presented paper (s) / Poster / delivered lecture, entitled* Interdisciplinary approach to Yoga based Value Education *and also Chaired the Session (Scientific / Philosophico-Literary / Yoga Therapy / Value Education / Allied Sciences / Plenary / Panel Discussion).*

(438)

Chairman Organising Committee	Secretary Organising Committee	Chairman Programme Committee

Govt. of Maharashtra

Government College of Education, Yavatmal.

University Level Seminar

On

Newly introduced B.Ed. Syllabus in Amravati University

27th & 28 th December 2003

CERTIFICATE

This is to Certify that

Shri/Smt. Prof. V. V. Dev. Govt. College of Education, Akola.

has attended the University level Seminar on

'Newly introduced B.Ed. Syllabus in Amravati University'

27th & 28 th December 2003

His/Her active participation in the seminar is highly appreciated

Date - 28-12-2003

Dr. N.M. Kadu
Convenor
Organising Committee
Govt College of Education, Yavatmal

Dr. R. B. Manekar
Chairman
Organising Committee
Govt College of Education, Yavatmal.

(429)

Certificate

Government of Maharashtra

Govt. College Of Education, Akola (M. S.)

STATE LEVEL SEMINAR

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT & HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT

Sponsored by -
Ministry of Human Resource Development, Govt. of India.

This is to certify that

~~Mr.~~/Ms./~~Dr.~~ Vasudha Vinod Deo

has Participated in the State Level Seminar on Intellectual Property Right and Human Resource Development held at Government College of Education, Akola during 23 rd & 24 th January, 2004. ~~His~~ / Her active participation in the seminar is highly appreciated.

अर्हं सर्वस्य प्रभावो

I. P. R.

(Mrs. Vasudha V. Deo)
Co-ordinator

(Dr. Shantaram G. Bute)
Principal & Seminar Director

(440)

THE LONAVLA YOGA INSTITUTE (India)

For Research, Education and Therapy

(Accredited by Govt. of India, Ministry of Health & Family Welfare and Recognised by Pune University)

A-7, Gulmohar Apartment, Bhangarwadi, Lonavla - 410 401 (India)

1st International Conference on Revival of Traditional Yoga

CERTIFICATE

This is to certify that Mr./Mrs/Dr. Deo Vasudha *has attended / participated in the conference on 'REVIVAL OF TRADITIONAL YOGA' held at Lonavla during Jan 17-18, 2006. He/She has presented Paper(s) / Delivered lecture, entitled* Traditional Yoga and Education *and also Chaired the session (Plenary/Panel Discussion).*

(147)

Shri. R. J. Tawade
(Chairman) 1st ICRTY

Dr. Manmath M. Gharote
(Organising Secretary) 1st ICRTY

(442)

Certificate

Berar General Education Society's

Smt. L.R.T. COLLEGE OF COMMERCE, AKOLA

Awarded 'B+' Grade by NAAC, Bangalore

A TWO-DAY NATIONAL LEVEL CONFERENCE

SPONSORED BY UGC & NAAC

ON

QUALITY IN HIGHER EDUCATION

Post Accreditation Review Of Accredited Institutions For Sustaining The Quality Education

Certified that Dr. / ~~Mr.~~ / Ms. Mrs. Vasudha V. Deo

of Govt. College of Education, Akola has participated / presented a paper

on – in the

National Level Conference held on Sunday, 15th and Monday, 16th January, 2006.

Dr. VARSHA S. SUKHADEVE
Co-ordinator

PRIN. Dr. S.G. CHAPKE
Convenor

Manoj Comprint 2425310

Nutan Vidyalaya Shikshan Sanstha's

NUTAN MAHAVIDYALAYA, SAILU
DIST. PARBHANI

Globalization and Higher Education in India : Challenges and Strategies.

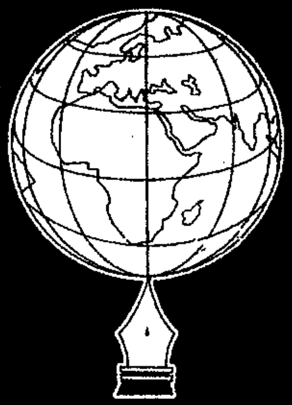

U.G.C. SPONSORED

STATE LEVEL CONFERENCE

ON

"Globalization and Higher Education in India : Challenges and Starategies"

9th & 10th January 2006.

CERTIFICATE

This is to certify that ~~Mr.~~/Ms./~~Dr.~~ Vasudha Deo.

from Lect., Govt. B.Ed. College, Akola.

has participated / presented a paper on Higher Education & Research.

in the conference held at Nutan Mahavidyalaya, Sailu on 9th and 10th January 2006.

Prof. P. R. Rawte
Convener

Dr. V. K. Kothekar
Principal

(444)

Govt. of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

STATE LEVEL SEMINAR

GLOBAL WARMING & EDUCATION

Sponsored by - University Grant Commission

CERTIFICATE

This is to certify that

Mr./Mrs./Dr. Vasudha Vinod Deo.

has participated in the state level seminar on 'Global Warming & Education' held at Government College of Education, Akola during 17th & 18th September 2008.

He / She has Presented a Paper on the theme ....

.... and Participated actively in the discussion.

(Dr. Sushama M. Ganoje)
Co-ordinator

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय

(Dr. Shantaram G. Bute)
Principal & Seminar Director

CERTIFICATE

Govt. of Maharashtra

Govt. COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA.

NAAC - B+

STATE LEVEL SEMINAR

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Sponsored by - UGC

This is to certify that

Mr./Mrs./Dr. Vasudha V. Deo ....

....

has attended / Participated in the deliberation during the Seminar on Education for Sustainable Development held at Govt. College of Education, (CTE) Akola during Oct. 20-21, 2010. He / She has presented paper / delivered lecture, entitled

....

His / Her participation in the seminar is highly appreciated.

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Present
From Past to Future

Dr. Vasudha V. Deo
Co-ordinator

Dr. Shantaram G. Bute
Principal

International Conference
on
Interdisciplinary Research and Development in Management, Engineering, Technology and Social Sciences (ICMETSS) 2012

Central India Group of Institutions, Nagpur

CIMSR
Choice Institute of Managem[ent] Studies & Research, Pune

28th and 29th April, 2012

ESTD : 1985
Council for Teachers Education

CERTIFICATE

CCEAM
COMMONWEALTH COUNCIL FOR EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND MANAGEMENT

This is to certify that Dr. Vasuda Deo

of Govt. College of Education

has participated in the International Conference on Interdisciplinary Research and Development in Management, Engineering, Technology and Social Sciences held on 28th and 29th April, 2012 at Hotel Tuli Imperial, Nagpur, Maharashtra, INDIA and presented a paper on

Management of Job Satisfaction for institutional empowerment

(946)

Prof. Rakesh Mittal Director, CIMSR, Pune and Conference Secretary	**Prof. Abdul Ahad** Director, CIGI and Conference Chairman	**Dr. Ushushi Guha** Council for Educational Administration & Management, Australia (Nagpur Chapter)	**Dr. Dev Raj Vij** International President Council For Teachers Education (CTE)

(447)

संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ शिक्षणशास्त्र अभ्यासमंडळ व
श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती यांच्या संयुक्त विद्यमाने

विभाग स्तरीय

बी.एड्. अभ्यासक्रम पुनर्रचना कार्यशाळा

दि. १२ एप्रिल २०१३

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, श्री/श्रीमती/डॉ. वसुधा व्ही. देव, शासकीय शिक्षण महाविद्यालय, अकोला यांनी दि. १२ एप्रिल २०१३ रोजी संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ शिक्षणशास्त्र अभ्यासमंडळ व श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित विभाग स्तरीय बी.एड्. अभ्यासक्रम पुनर्रचना कार्यशाळेत सहभाग घेतला.

डॉ. शांताराम गो. बुटे अध्यक्ष, अभ्यास मंडळ, शिक्षण विद्याशाखा तथा प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	डॉ.सौ. निर्मला अ. वानखडे अधिष्ठाता, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा तथा प्राचार्य, श्री शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

(408)

ज्ञान - विज्ञानं विमुक्तये

सत्यमेव जयते

Government of Maharashtra

UGC Sponsored
National Workshop on
'Scientific Papers and Proposals Writing'
(27th & 28th September - 2013)
Organized by Department of Sociology, Political Science and Zoology,
Govt. College of Arts and Science, Aurangabad.

शासकीय ज्ञान विज्ञान महाविद्यालय औरंगाबाद
GOVT. COLLEGE OF ARTS & SCIENCE AURANGABAD

CERTIFICATE

This is to certify that Dr./Mr. / Miss / Mrs./Prof. Dr. Vasudha Vinod Deo from Govt. College of Education, Akola has actively participated/Chaired/Co-Chaired/delivered a invited lecture in the workshop held at Government College of Arts and Science, Aurangabad (M.S.) on 27th & 28th Septemeber - 2013.

Miss V. M. Ingole	**Dr. V. R. More**	**Dr. A. S. Khemnar**
Convener	Organizing Secretary	Chief Organizer

(449)

DELTA

ESTD. ON 5TH SEPTEMBER 2009

DISTRICT ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' ASSOCIATION, AKOLA

CERTIFICATE OF PRESENTATION / PARTICIPATION

This is to certify that

Ms./Mr./Dr./Prof. Vasudha Deo

of Govt. College of Education, Akola *participated in the conference organized in collaboration with S.G.B.A. University / Education Department on* 23rd November, 2013 *at* Govt. College of Education, Akola

He / She also presented a paper / conducted a workshop / poster presentation / chaired a session at the conference.

Title of the paper Swami Chinmayananda and Religion.

Date : 23.11.13

President
DELTA, Akola.
President
DELTA, AKOLA
(District English Language ...)

Principal
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

मराठवाडा शिक्षण प्रसारक मंडळ, औरंगाबाद संचलित

श्री शिवाजी कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, परभणी

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

मराठी विभाग आयोजित

विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली पुरस्कृत

मराठी विषयाचे राष्ट्रीय चर्चासत्र

'राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : व्यक्ती आणि वाङ्मय'

दि. २३ व २४ डिसेंबर २०१३

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की,

डॉ. देव वसुधा विनोद,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

यांनी 'राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : व्यक्ती आणि वाङ्मय' या विषयावरील राष्ट्रीय चर्चासत्रात

अध्यक्ष/मार्गदर्शक/विषयप्रवर्तक/अभ्यासक/शोधनिबंध वाचक

म्हणून सहभाग घेतला व

ग्रामगीतेतील आरोग्याबाबत विचार.

या विषावरील शोध निबंध सादर केला. करीता हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

प्रा.पी.डी. भोपे	प्रा.आर.एस. बडुरे	डॉ.बी.यु. जाधव
संयोजक	सह-संयोजक	प्राचार्य

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA (C.T.E.)

NAAC RE-ACCREDITED WITH GRADE "B"

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

Recomended by

University Grants Commission New, Delhi

TWO DAYS NATIONAL CONFERENCE (INTER DISCIPLINARY)

Chinmaya Birth Centenary Celebration

Date 2nd & 3rd February 2015

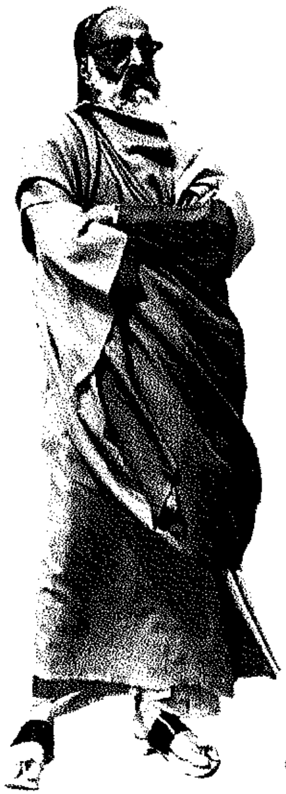

This is to certify that

Mrs. Dr. Vasudha V. Deo *has whole heartedly participated in the 1st National Conference based on Educational Thoughts of Swami Chinmayananda.*

Theme "No Transfusion of Idea, Only Transformation"

He/She has presented paper/delivered lecture entitled Swami Chinmayanand and Religion *and also chaired the season (Plenary/Panel Discussion/Presentation).*

Co-ordinator	Centre Co-ordinator	Principal
Dr. Asha Dharaskar	Dr. Vasudha Deo	Dr. Sunanda G. Rodge
Govt. College of Education, Akola	Govt. College of Education, Akola	Govt. College of Education, Akola

(157)

Government of Maharashtra

Government College of Education, Akola.

NAAC Re-Accredited with Grade 'B'

University Grant Commission, New Delhi

in collaboration with

Prajapita Brahmakumaris Eshwariya Vishwavidhyalaya, Mount Abu. (Raj.)

Two Days National Conference (Inter Disciplinary)

on

Integration of Value Education in Present Scenario

6th & 7th February, 2015

CERTIFICATE

This is to certify that,

~~Mr.~~/Mrs./Dr. Prof. Vasudha V. Deo.

Has attended / Participated in the National conference on ***Integration of Value Education in Present Scenario*** held at Govt. College of Education, Akola (CTE) during 6th & 7th Feb. 2015.

He / She has presented paper / delivered lecture, entitled ....

.... He / She chaired the session (Expert/ Paper presentation) His/Her participation in the conference is highly appreciated.

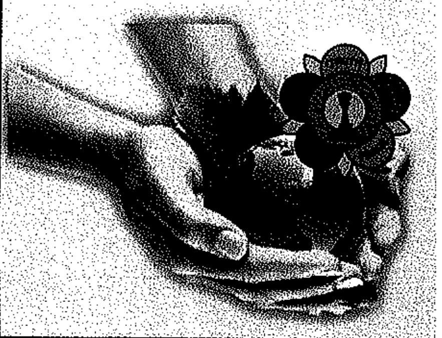

Co-ordinator
Dr. Sandhya U. Samudre
Govt. College of Education, Akola

Principal
Dr. Sunanda G. Rodge
Govt. College of Education, Akola

(254)

Athens Institute for Education and Research

This certifies that Vasudha Deo, Associate Professor,

SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India,
participated and presented the paper

"Swami Chinmayananda and Religion"

at the 9th Annual International Conference on Philosophy,

26-29 May 2014, Athens, Greece.

The official program is available at http://www.atiner.gr/philosophy.htm

Dr. Gregory T. Papanikos
President

ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ * ATHENS INSTITUTE FOR EDUCATION AND RESEARCH * 1995

Dr. Nicholas C.J. Pappas
Vice President of Academics

शैक्षणिक योगदान

- शैक्षणिक सत्र २००६–०७ मध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगाकडुन Minor Research Project साठी स्वामी चिन्मयानंदांच्या शैक्षणिक विचारांचा आधुनिक शिक्षणाच्या दृष्टीकोनातुन विश्लेषणात्मक अभ्यास या विषयाकरीता ५०,०००/– रूपयांचे अनुदान प्राप्त झाले. हे जागतिक स्तरावरील पहिले संशोधन असुन मानव संसाधन विकास मंत्रालयातर्फे कॉपीराईट असणारे संशोधन आहे.

- या संशोधनावर आधारीत विद्यापीठ अनुदान आयोगा मार्फत Epoch Making Social Thinkers of India या योजने अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद अध्यासन केंद्र म्हणुन शासकीय अध्यापक महाविद्यालयास मान्यता प्राप्त झाली व त्यासाठी सात लाख रूपये अनुदान मंजुर झाले. यापैकी तीन लाख रूपये सेंटर सेटअप करीता तर २ लाख रूपये विविध कार्यक्रमांकरीता प्राप्त झाले.

- स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्र हे यु.जी.सी. मधील स्वामी चिन्मयानंद यांचे नांवे असणारे पहिले केंद्र असुन जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे, तसेच महाराष्ट्राच्या बी.एड. महाविद्यालयातील हे पहिले व एकमेव केंद्र आहे.

- या केंद्राचे उद्‌घाटन पद्‌मश्री स्वामी तेजोमयानंद सरस्वती विश्वप्रमुख, चिन्मय मिशन यांच्या हस्ते संपन्न झाले व त्या वेळेस त्यांच्या उद्‌बोधनात सदर केंद्र जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे ही बाब अधोरेखीत केली.

- ह्या केंद्राच्या माध्यमातून CCED (Certificate Course in Chinmaya Education) हा नाविन्यपुर्ण कोर्स राबविण्यात आला. ज्याचे संपुर्ण अभ्यासक्रम स्वतः तयार केलेला आहे. या अभ्यासक्रमाचा लाभ एकुण ३५ शिक्षकांनी घेतलेला असुन ह्यासाठी स्वयं अध्ययन पुस्तीका ही विकसीत करण्यात आलेली आहे.

- प्राप्त झालेल्या अनुदानातुन माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी विविध प्रशिक्षणे तसेच ट्रेनर्स ट्रेनींग प्रोग्राम व राष्ट्रीय चर्चा सत्र घेण्यात आले.

- माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांचे जी प्रशिक्षणे घेण्यात आली त्यात एकुण २५० शिक्षकांचा सहभाग राहिलेला आहे व जे राष्ट्रीय चर्चासत्र घेण्यात आले त्यात एकुण १०० विद्वानांचा सहभाग राहिलेला आहे. या चर्चासत्रामध्ये स्वामी चिन्मयानंद यांच्या विचारांवर आधारीत ISBN असणारे सोव्हेनियर तयार करण्यात आले.

- अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद आणि मानव संसाधन विकास ह्या विषयावरील आचार्य पदवी ही जागतीक स्तरावरील स्वामी चिन्मयानंद आणि शिक्षण ह्यास अनुसरून पहिली पि.एच.डी. ठरली.
- स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांवर आधारीत चिन्मय शिक्षणोपनिषद या पुस्तकाचे प्रकाशन २००९ साली करण्यात आले.
- सदर केंद्राच्या वतीने आजही अकोल्यातील एका प्रथितयश शाळेमध्ये प्रती वर्षी शालेय विद्यार्थीनींसाठी व्यक्तिमत्व विकासावर आधारीत कार्यशाळा घेण्यात येते.
- बी.एड. च्या विद्यार्थ्यांसाठी Understanding the Self हा विषय जो ६० तासांकरीता देण्यात आलेला आहे, हा स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या वतीने घेण्यात येतो.
- स्वामी चिन्मयानंद ॲन्ड रिलीजन ह्या विषयावर आधारीत २०१४ मध्ये अथेन्स (ग्रिस) येथे जागतिक तत्वज्ञान परिषदेमध्ये सादरीकरण करण्याकरीता आमंत्रीत करण्यात आले होते व एका सेशन करीता अध्यक्षपदही बहाल करण्यात आले होते.
- शैक्षणिक सत्र २०१८–१९ मध्ये पि.एच.डी. संशोधन केंद्र, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथील प्रवेशीत एक प्रशिक्षणार्थीनी स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या अंतर्गत संशोधन कार्याकरीता प्रस्ताव तयार केलेला आहे.
- चिन्मय मिशनच्या माध्यमातुन २००२ पासुन ते २०१८ पर्यंत प्रतिवर्षी गिता पठण स्पर्धेचे आयोजन करण्यात येते, आज पावेतो प्रतिवर्षी किमान ८०० या प्रमाणे १२००० विद्यार्थ्यांचा सहभाग यामध्ये राहिलेला आहे.
- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला. त्यामध्ये काही विषय जे नवीन होते त्याबाबतीत स्वत: वर्कशीट विकसीत केल्या. हे विषय पुढील प्रमाणे –

  i. Reading and reflecting on text, ii. Understanding the self, iii. Environmental education, iv. School engagement
- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला, त्यात छात्र सेवाकाळ जो विशिष्ट पध्दतीने राबवायचा आहे त्यासाठी, छात्रशिक्षकांसाठी एक हस्तपुस्तीका (ISBN No. 34-978-93-84801-16-8) विकसीत करून ही हस्तपुस्तीका विद्यार्थ्यांना प्रतिवर्षी मोफत उपलब्ध करून दिली जाते व त्याच्या आधारावर विद्यार्थ्यांना सर्व प्रकारचे प्रिंटींग साहित्य दिले जाते.

- Understanding the self या विषयावर आधारीत स्वतःच्या You Tube चॅनलवर विविध व्याख्याने उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.
- https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
- शैक्षणिक विचारांच्या आधारावर शैक्षणिक चिंतन हे फेसबुक पेज वाचकांसाठी उपलब्ध असुन त्यावर विविध विषयावरील किमान ३०० लेख उपलब्ध आहेत. https://www.facebook.com/Sadaphuli/
- www.chinmayasanskar.com हि स्वतःची वेबसाईट असुन तूर्तास ही वेब—साईट स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राकरीता समर्पीत करण्यात आलेली आहे.
- C.T.E. अंतर्गत २००५ आणि २००६ मध्ये व २००६—०७ मध्ये एकुण १४ Training Manuals विकसीत केली.
- एकुण १४ पुस्तक प्रकाशित झालेले असुन त्याचा फायदा अनेक विद्यार्थी घेत आहेत. यातील ७ पुस्तके स्वतःच्या वेबसाईटवर e-books च्या स्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

शैक्षणिक योगदान

- शैक्षणिक सत्र २००६–०७ मध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगाकडुन Minor Research Project साठी स्वामी चिन्मयानंदांच्या शैक्षणिक विचारांचा आधुनिक शिक्षणाच्या दृष्टीकोनातुन विश्लेषणात्मक अभ्यास या विषयाकरीता ५०,०००/– रूपपांचे अनुदान प्राप्त झाले. हे जागतिक स्तरावरील पहिले संशोधन असुन मानव संसाधन विकास मंत्रालयातर्फे कॉपीराईट असणारे संशोधन आहे.
- या संशोधनावर आधारीत विद्यापीठ अनुदान आयोगा मार्फत Epoch Making Social Thinkers of India या योजने अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद अध्यासन केंद्र म्हणुन शासकीय अध्यापक महाविद्यालयास मान्यता प्राप्त झाली व त्यासाठी सात लाख रूपये अनुदान मंजुर झाले. यापैकी तीन लाख रूपये सेंटर सेटअप करीता तर २ लाख रूपये विविध कार्यक्रमांकरीता प्राप्त झाले.
- स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्र हे यु.जी.सी. मधील स्वामी चिन्मयानंद यांचे नांवे असणारे पहिले केंद्र असुन जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे, तसेच महाराष्ट्राच्या बी.एड. महाविद्यालयातील हे पहिले व एकमेव केंद्र आहे.
- या केंद्राचे उद्घाटन पद्मश्री स्वामी तेजोमयानंद सरस्वती विश्वप्रमुख, चिन्मय मिशन यांच्या हस्ते संपन्न झाले व त्या वेळेस त्यांच्या उद्बोधनात सदर केंद्र जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे ही बाब अधोरेखीत केली.
- ह्या केंद्राच्या माध्यमातून CCED (Certificate Course in Chinmaya Education) हा नाविन्यपुर्ण कोर्स राबविण्यात आला. ज्याचे संपुर्ण अभ्यासक्रम स्वत: तयार केलेला आहे. या अभ्यासक्रमाचा लाभ एकुण ३५ शिक्षकांनी घेतलेला असुन ह्यासाठी स्वयं अध्ययन पुस्तीका ही विकसीत करण्यात आलेली आहे.
- प्राप्त झालेल्या अनुदानातुन माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी विविध प्रशिक्षणे तसेच ट्रेनर्स ट्रेनींग प्रोग्राम व राष्ट्रीय चर्चा सत्र घेण्यात आले.
- माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांचे जी प्रशिक्षणे घेण्यात आली त्यात एकुण २५० शिक्षकांचा सहभाग राहिलेला आहे व जे राष्ट्रीय चर्चासत्र घेण्यात आले त्यात एकुण १०० विद्वानांचा सहभाग राहिलेला आहे. या चर्चासत्रामध्ये स्वामी चिन्मयानंद यांच्या विचारांवर आधारीत ISBN असणारे सोव्हेनियर तयार करण्यात आले.

- अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद आणि मानव संसाधन विकास ह्या विषयावरील आचार्य पदवी ही जागतीक स्तरावरील स्वामी चिन्मयानंद आणि शिक्षण ह्यास अनुसरून पहिली पि.एच.डी. ठरली.
- स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांवर आधारीत चिन्मय शिक्षणोपनिषद या पुस्तकाचे प्रकाशन २००९ साली करण्यात आले.
- सदर केंद्राच्या वतीने आजही अकोल्यातील एका प्रथितयश शाळेमध्ये प्रती वर्षी शालेय विद्यार्थीनींसाठी व्यक्तिमत्व विकासावर आधारीत कार्यशाळा घेण्यात येते.
- बी.एड. च्या विद्यार्थ्यांसाठी Understanding the Self हा विषय जो ६० तासांकरीता देण्यात आलेला आहे, हा स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या वतीने घेण्यात येतो.
- स्वामी चिन्मयानंद ॲन्ड रिलीजन ह्या विषयावर आधारीत २०१४ मध्ये अथेन्स (ग्रिस) येथे जागतिक तत्वज्ञान परिषदेमध्ये सादरीकरण करण्याकरीता आमंत्रीत करण्यात आले होते व एका सेशन करीता अध्यक्षपदही बहाल करण्यात आले होते.
- शैक्षणिक सत्र २०१८–१९ मध्ये पि.एच.डी. संशोधन केंद्र, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथील प्रवेशीत एक प्रशिक्षणार्थीनी स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या अंतर्गत संशोधन कार्याकरीता प्रस्ताव तयार केलेला आहे.
- चिन्मय मिशनच्या माध्यमातुन २००२ पासुन ते २०१८ पर्यंत प्रतिवर्षी गिता पठण स्पर्धेचे आयोजन करण्यात येते, आज पावेतो प्रतिवर्षी किमान ८०० या प्रमाणे १२००० विद्यार्थ्यांचा सहभाग यामध्ये राहिलेला आहे.
- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला. त्यामध्ये काही विषय जे नवीन होते त्याबाबतीत स्वत: वर्कशीट विकसीत केल्या. हे विषय पुढील प्रमाणे –

  i. Reading and reflecting on text, ii. Understanding the self, iii. Environmental education, iv. School engagement
- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला, त्यात छात्र सेवाकाळ जो विशिष्ट पध्दतीने राबवायचा आहे त्यासाठी, छात्रशिक्षकांसाठी एक हस्तपुस्तीका (ISBN No. 34-978-93-84801-16-8) विकसीत करून ही हस्तपुस्तीका विद्यार्थ्यांना प्रतिवर्षी मोफत उपलब्ध करून दिली जाते व त्याच्या आधारावर विद्यार्थ्यांना सर्व प्रकारचे प्रिंटींग साहित्य दिले जाते.

- Understanding the self या विषयावर आधारीत स्वतःच्या You Tube चॅनलवर विविध व्याख्याने उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.
- https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
- शैक्षणिक विचारांच्या आधारावर शैक्षणिक चिंतन हे फेसबुक पेज वाचकांसाठी उपलब्ध असुन त्यावर विविध विषयावरील किमान ३०० लेख उपलब्ध आहेत. https://www.facebook.com/Sadaphuli/
- www.chinmayasanskar.com हि स्वतःची वेबसाईट असुन तूर्तास ही वेब—साईट स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राकरीता समर्पीत करण्यात आलेली आहे.
- C.T.E. अंतर्गत २००५ आणि २००६ मध्ये व २००६—०७ मध्ये एकुण १४ Training Manuals विकसीत केली.
- एकुण १४ पुस्तक प्रकाशित झालेले असुन त्याचा फायदा अनेक विद्यार्थी घेत आहेत. यातील ७ पुस्तके स्वतःच्या वेबसाईटवर e-books च्या स्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
यांचे कार्यालय, अकोला
जावक क्र. ......38......
दिनांक...... 19/1/07

University Grants Commission
Western Regional Office
Ganeshkhind
Pune - 411007
783

No. File: 23-195/06

Ph:(20) 25696897/25691477
Date: 17 JAN 2007

The Account Officer
University Grants Commission
Pune - 411007.

Subject: Financial assistance to teacher in colleges for undertaking Minor Research
Projects - Release of first instalment.

Sir,

The *UGC* on the recommendations of the expert Committee has approved the *Minor Research Project* entitled "Analytical Studies of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda. With Referecne on New Curriculum" in the subject- Education to be undertaken by Deo V V, Govt. College of Education, Akola, Akola. The financial assistance of the UGC would be limited to Rs.50000/- (Rupees Fifty Thousand Only) for a period of *two years. An amount of Rs.32500/- (Rupees Thirty two Thousand five Hundred Only) is* presently being sanctioned as the first instalment.

Non-Recurring Grant for 2 years	Amount (Rs)	Recurring grant	I Year Amount	2nd Year Amount
Books & Journal	15000	Contingency	7500	7500
Equipment	0	Special Needs	0	0
		Travel/Field word	10000	10000
		Chemicals	0	0
		Extension Activities	0	0
Total	15000		17500	17500

Total amount for the project:50000/-

The grant is subject to the terms and conditions as mentioned below.

1. A Certificate of Acceptance of the conditions governing the research project should be sent immediately to this office.
2. *The amount of the grant shall be drawn by the Accounts Officer (D.D.O), University* Grants Commission on the grant-in-aid bill and shall be disbursed to and credited to the above-mentioned institute through Cheque/D.D.
3. The sanctioned amount is debetable to the major Head 5.3.3 and is valid for payment during the financial year 2006 -2007 only.
4. The grant is subject to adjustment on the basis of Utilization Certificate in prescribed proforma submitted by University/College/Institute.

* Date of implementation will be the date of sanction

(460)

23-195/06

5. The statement of expenditure incurred and brief academic progress report relating to the above project be sent in the prescribed format to this office after completion of one year. *Audited utilization certificate, audited statement of expenditure* and final project report be submitted immediately after completion of the project.
6. The assets acquired wholly or substantially out of UGC grant shall not be disposed off or encumbered on utilized for purposes other that those for which the grant was given, without proper sanction of the UGC, Western Regional *Office, Pune- 7 and should at any time the college cease to function, such assets* shall revert to U.G.C.
7. *A register of the assets acquired wholly or substantially out of the grant shall be* maintained by the University/College in the prescribed form.
8. The University/College shall strictly follow all the instructions issued by the Govt. of India from time to time with regard to reservation of posts for SC/ST/OBC.
9. The *interest* earned by the University/College/Institute will be treated as additional grant and it is required to be incorporated in the U.C./Statement of Expenditure submitted to UGC, (WRO).
10. The University/College shall fully implement the office Language Policy of the *Union Govt. and comply with the official Language Act, 1963 and Official* language (use for official purposes of the Union) Rules, 1976 etc.
11. The sanction issues in exercise of the delegation of powers vide Commission office order No.5/92 dated may 01, 1992.
12. The funds to the extent are available under the scheme.

Yours faithfully,

(N.A. Kazmi)
Additional Secretary

Copy to:
1. The Principal Govt. College of Education, Akola, Akola - .
2. Deo V V, Govt. College of Education, Akola, Akola -
3. Director, BCUD, Amravati University
4. Director, Higher Education, 1
5. Accountant General, -20.
6. Guard File.

(N.A. Kazmi)
Additional Secretary

अग्रेषण प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यांत येते की, विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने अंतर्गत **डॉ. वसुधा विनोद देव** (अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला) यांनी सन २००७-२००९ ह्या वर्षात विषय **"प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास''** ह्या विषयावरील संशोधन कार्य समाधानकारकपणे पूर्ण केले आहे. त्यांनी केलेले काम हे त्यांचे स्वत:चे असून त्यांनी त्यासाठी वापरलेल्या योग्य संदर्भ स्त्रोतांचा निर्देश ह्या अहवालात केला आहे.

प्रस्तुत संशोधन अहवाल हा भाग-१ व भाग-२ अशा दोन प्रतीत सादर करण्यांत येत आहे.

अकोला

दिनांक : ३ जानेवारी, २००९

डॉ. शांताराम बुटे

प्राचार्य,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,

अकोला

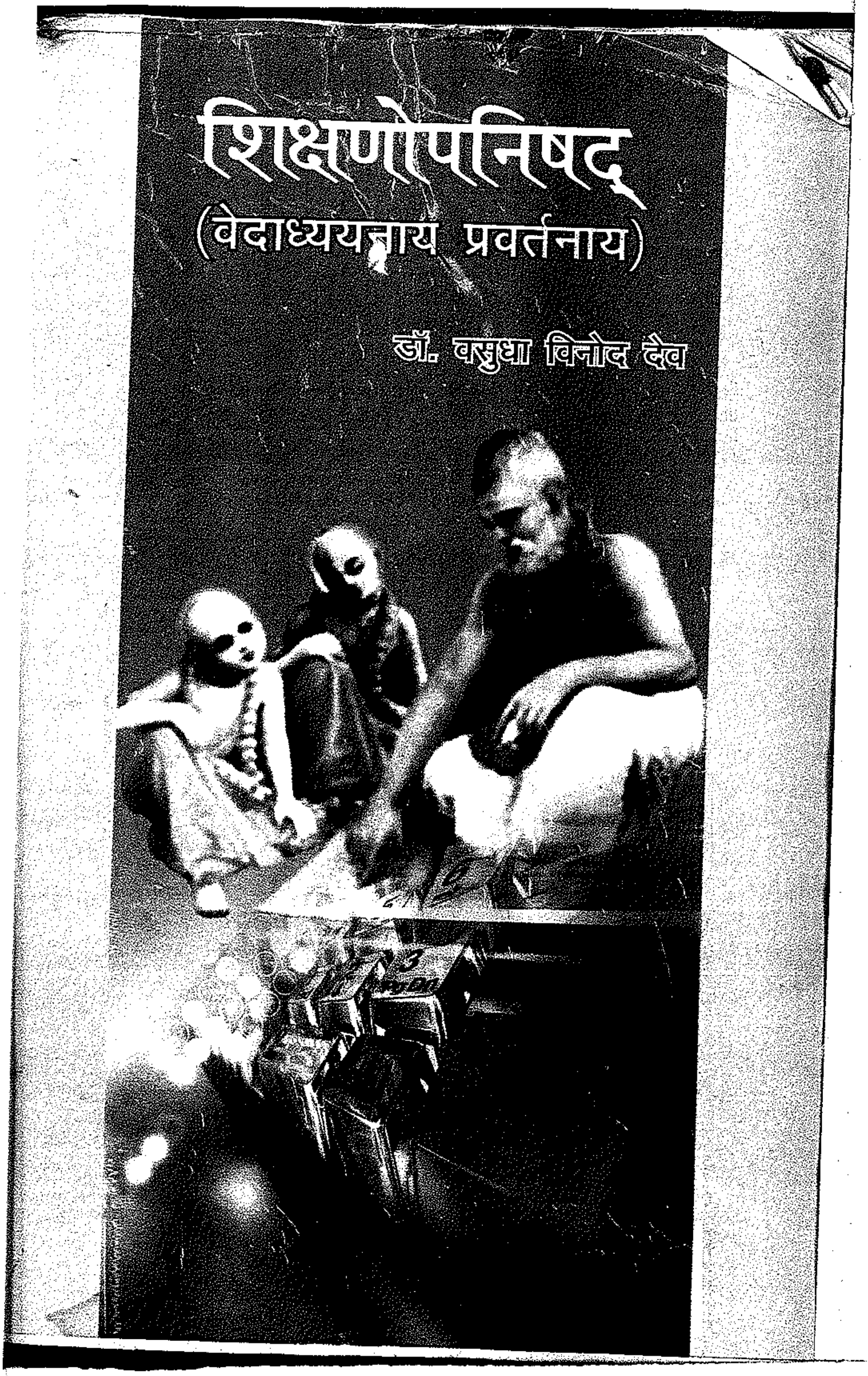
शिक्षणोपनिषद्
(वेदाध्ययनाय प्रवर्तनाय)
डॉ. वसुधा विनोद देव

श्री मंगेश प्रकाशन
२३ नवी रामदासपेठ, नागपूर–४४० ०१०
फोन नं. : ०७१२-२४३७२७६

© श्री विनोद दत्तात्रय देव, अकोला
फोन : ९४२२९५९७६३

पहिली आवृत्ती २००९

ISBN No. 978-81-89904-47-0

किंमत रु. २००/- फक्त

टाईपसेटिंग :
हरसुलकर कॉम्प्युटर सेंटर
२३ नवी रामदासपेठ, नागपूर
मोबाइल : ९३७०१३८३७०

मुखपृष्ठ :
हरसुलकर ग्राफिक्स
मोबाइल : ९३७०१३८३७०

मुद्रक :
जयकृष्ण ऑफसेट,
गरोबा मैदान, नागपूर

सत्यमेव जयते

Government Of India
Copyright Office
Extract from the Register of Copyrights

Dated : 12/4/2013

1.	Registration Number	:	**L-48292/2013**
2.	Name, address and nationality of the applicant	:	DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA-INDIAN
3.	Nature of the applicant's interest in the copyright of the work	:	AUTHOR
4.	Class and description of the work	:	LITERARY/ DRAMATIC WORK
5.	Title of the work	:	ANALYTICAL STUDY OF EDUCATION THOUGHTS OF SWAMI CHINMAYANAND WITH REFERENCE TO NEW CURRICULLUM
6.	Language of the work	:	MARATHI
7.	Name, address and nationality of the author and if the author is deceased, date of his decease	:	DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA-INDIAN
8.	Whether the work is published or unpublished	:	UNPUBLISHED
9.	Year and country of first publication and name, address and nationality of the publisher	:	N.A.
10.	Years and countries of subsequent publications, if any, and names, addresses and nationalities of the publishers	:	N.A.
11.	Names, addresses and nationalities of the owners of various rights comprising the copyright in the work and the extent of rights held by each, together with particulars of assignments and licences, if any	:	DR. VASUDH VINOD DEO , CHINMAYA SANDIPAI ASHRAM, KOLHAPUR, MAHARASHTRA-INDIAN
12.	Names, addresses and nationalities of other persons, if any, authorised to assign or licence of rights comprising the copyright	:	N.A.
13.	If the work is an 'Artistic work', the location of the original work, including name, address and nationality of the person in possession of the work. (In the case of an architectural work, the year of completion of the work should also be shown).	:	N.A.
14.	Remarks, if any	:	

Diary Number :	8476/2011-CO/L
Date of Application :	27/06/2011
Date of Receipt :	14/07/2011

DEPUTY REGISTRAR OF COPYRIGHTS

(464)

41

Diary Number : **8476/2011-CO/L**
Ministry of Human Resource Development
Department of Higher Education
Copyright Office
(Tele: 3384387, -2549, -2458 Extn.: 31)
©

4th Floor, Jeevan Deep Building,
Parliament Street, New Delhi, 110001

Dated :**12/04/2013**

To,

DR. USHASHI GUHA
246 ,GANDHI NAGAR, OPP TO SHIVAJI KRIDA MANDAL ,NAGPUR 10 ,

Subject : Copyright Registration Certificate - forwarding of.

With reference to your application dated **27/06/2011**, I have the honour to send herewith a copy of the extract from the Register of Copyrights with regard to the work

ANALYTICAL STUDY OF EDUCATION THOUGHTS OF SWAMI CHINMAYANAND WITH REFERENCE TO NEW CURRICULLUM

particulars of which have been entered in the Register of Copyrights.

2. A copy of the Unpublished work received along with your application duly stamped with seal of the Copyright Office is returned herewith, while another is retained in this office for record.

3. Kindly acknowledge receipt of this letter.

Yours faithfully

Deputy Registrar of Copyrights

स्टेट ल्लोवर्स
R.

शा.शिक्षण महाविद्यालय
आवक कार्यालय, अकोला
आवक क्र. 158
दिनांक 10/06/2013

UNIVERSITY GRANTS COMMISSION
35, FEROZE SHAH ROAD,
NEW DELHI-110 001

No. F.6-1/2012 (NFE)

May, 2013
30 MAY 2013

The Principal,
Govt. College of Education,
Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital,
Dist. Akola-444 001 (M.S.)

Subject : Establishment of Swami Chimayananda Studies Centre at Govt. College of Education, Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital, Dist. Akola-444 001 (M.S.) under the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India during XII Plan period (2013-14 to 2016-17) - regarding.

Sir/Madam,

I am directed to refer to your ~~presentation~~ proposal considered ~~made~~ in the UGC office in the month of February, 2013 on the above subject and to convey the approval of the University Grants Commission for establishment of Swami Chimayananda Studies Centre at your College during the XII Plan period (2013-14 to 2016-17) with the following financial inputs:-

I. Non-Recurring

i)	Equipments (Audio-visual aids, computer etc.) (Once at the time of the establishment of the Centre)	Rs.3,00,000/-
	Total	**Rs.3,00,000/-**

II. Recurring grant (PA)

i)	Books & Journals	Rs.50,000/-
ii)	Seminars/Workshops/Courses Lectures series	Rs.75,000/-
iii)	Honorarium to visiting faculty (Rs.1,000/- for outstation and Rs.500/- for local faculty)	Rs.1,00,000/-
iv)	Hiring Services including one research associate	Rs.50,000/-
v)	Programme Cost (including field action, preparation of research Proposals, TA/DA etc. including meeting of Advisory Committee)	Rs.75,000/-
vi)	Contingency	Rs.50,000/-
	Total	**Rs.4,00,000/-**

Contd...

(466)

The grants will be paid on the conditions as laid down in the XI Plan guidelines governing the scheme, till the XII Plan guidelines are finalized. However, it would be subject to the XII Five Year Plan guidelines to be finalized.

The following documents may be sent to the UGC office for taking further necessary action in the matter:

1. Acceptance Certificate to the effect that XI Plan guidelines of the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India are accepted by the College, duly signed by the Principal of the College.

2. Undertaking from the Principal that the College is a Govt. aided / Private Govt. aided / Self-financed OR in any other category.

3. Mandate Form duly filled in all respects and signed. (Proforma is available on UGC website.)

Yours faithfully,

(Sunita Chugh)
Under Secretary

Copy to:-

1. The Director / Co-Ordinator, Swami Chimayananda Studies Centre, Govt. College of Education, Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital, Dist. Akola-444 001 (M.S.)

2. The Registrar, **Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati-444 602 (M.S.)**

3. No.F.4-189/2013(NFE).

(Shanti Tigga)
Section Officer

स्टेट Lovers
R.

(Stamp: ...कार्यालय, अकोला; आवक क्र. 158; 10/06/2013)

UNIVERSITY GRANTS COMMISSION
35, FEROZE SHAH ROAD,
NEW DELHI-110 001

No. F.6-1/2012 (NFE)

May, 2013
30 MAY 2013

The Principal,
Govt. College of Education,
Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital,
Dist. Akola-444 001 (M.S.)

Subject : Establishment of Swami Chimayananda Studies Centre at Govt. College of Education, Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital, Dist. Akola-444 001 (M.S.) under the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India during XII Plan period (2013-14 to 2016-17) - regarding.

Sir/Madam,

I am directed to refer to your ~~presentation~~ proposal considered ~~made~~ in the UGC office in the month of February, 2013 on the above subject and to convey the approval of the University Grants Commission for establishment of Swami Chimayananda Studies Centre at your College during the XII Plan period (2013-14 to 2016-17) with the following financial inputs:-

I. Non-Recurring

i)	Equipments (Audio-visual aids, computer etc.) (Once at the time of the establishment of the Centre)	Rs.3,00,000/-
	Total	**Rs.3,00,000/-**

II. Recurring grant (PA)

i)	Books & Journals	Rs.50,000/-
ii)	Seminars/Workshops/Courses Lectures series	Rs.75,000/-
iii)	Honorarium to visiting faculty (Rs.1,000/- for outstation and Rs.500/- for local faculty)	Rs.1,00,000/-
iv)	Hiring Services including one research associate	Rs.50,000/-
v)	Programme Cost (including field action, preparation of. research Proposals, TA/DA etc. including meeting of Advisory Committee)	Rs.75,000/-
vi)	Contingency	Rs.50,000/-
	Total	**Rs.4,00,000/-**

Contd...

(467)

The grants will be paid on the conditions as laid down in the XI Plan guidelines governing the scheme, till the XII Plan guidelines are finalized. However, it would be subject to the XII Five Year Plan guidelines to be finalized.

The following documents may be sent to the UGC office for taking further necessary action in the matter:

1. Acceptance Certificate to the effect that XI Plan guidelines of the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India are accepted by the College, duly signed by the Principal of the College.

2. Undertaking from the Principal that the College is a Govt. aided / Private Govt. aided / Self-financed OR in any other category.

3. Mandate Form duly filled in all respects and signed. (Proforma is available on UGC website.)

Yours faithfully,

(Sunita Chugh)
Under Secretary

Copy to:-

1. The Director / Co-Ordinator, Swami Chimayananda Studies Centre, Govt. College of Education, Ramdaspeth, Near Akola Eye Hospital, Dist. Akola-444 001 (M.S.)

2. The Registrar, **Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati-444 602 (M.S.)**

3. No.F.4-189/2013(NFE).

(Shanti Tigga)
Section Officer

GOVT. OF MAHARASHTRA

GOVT. COLLEGEOF EDUCATION, AKOLA

RAMDASPETH, NEAR AKOLA EYE HOSPITAL
DIST. AKOLA PIN – 444 001.

Www.gceakola. org

NAAC reaccrediateb B

Dr.S.G.BUTE,
PRINCIPAL

☎ 0724-2433765, FAX 2437389 Mo.No. o 8380080225,09422920225

No/B.Ed./UGC-EMSTSC/ 124 /2014

Office of principal

Govt .college of education Akola

Dt 04/04/2014

To

Section Officer

University Grant Commission

35, Feroz Shah Road

New Delhi

Sub:- Financial Assistance for Swami Chinmayananda Studies Centre . Under scheme "Epoch making social thinker of India Submission of required documents th plan period (2013-14 to 2017

Ref: - . Your letter no F-4-189/2013(NFE)dt. 26 March 2014

Respected sir

With reference to your above letter I am sending here with Following Documents

1) Acceptance Certificate to the effect XII th plan Guidelines of the scheme "Epoch making Social thinker of India Accepted by College
2) Undertaking from Principal that the college is a Government college
3) Mandate Form
4) CERTIFICATE from Director of Higher Education Government of Maharashtra Pune

.Kindly accept thanking you.

Yours Faithfully

Principal,
Govt .college of education
Akola

Enclosez -as above

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

GOVT. OF MAHARASHTRA

GOVT. COLLEGEOF EDUCATION, AKOLA

RAMDASPETH, NEAR AKOLA EYE HOSPITAL
DIST. AKOLA PIN – 444 001.

Www.gceakola. org

NAAC reaccrediateb B

Dr.S.G.BUTE,
PRINCIPAL
Mo.No. o 8380080225,09422920225

☎ 0724-2433765, FAX 2437389

Acceptance Certificate

This is to certify that UGC New Delhi has approved our college i.e. Government College of Education Akola to establish Swami Chinmayananda Study Centre at our college under the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India during xii plan period

The College is thankful to UGC for approving the same and hereby convey that the terms and condition laid down by the UGC in this regard is acceptable to this college.

Hence This Certificate.

4/4/2014

Principal

Dt.04/04/2014

Place :-Akola

Govt. college of education Akola

GOVT. OF MAHARASHTRA

GOVT. COLLEGEOF EDUCATION, AKOLA

RAMDASPETH, NEAR AKOLA EYE HOSPITAL
DIST. AKOLA PIN – 444 001.

Www.gceakola. org

NAAC reaccrediateb B

Dr.S.G.BUTE,
PRINCIPAL

☎ 0724-2433765, FAX 2437389 Mo.No. o 8380080225,09422920225

UNDERTAKING

This is to certify that UGC, New Delhi has approved Government College of Education, Akola to establish Swami Chinmayananda Studies Centre under the scheme of Epoch Making Social Thinkers of India during XII plan period.

This is further to certify that Government College of Education, Akola is Government aided college, recognize by U.G.C. under 2 (f) & 12 (B) and qualified to receive grant from UGC.

4/4/2014

Principal

Govt. college of education Akol

Place

Date

GOVT. OF MAHARASHTRA

GOVT. COLLEGEOF EDUCATION, AKOLA

RAMDASPETH, NEAR AKOLA EYE HOSPITAL
DIST. AKOLA PIN – 444 001.

Www.gceakola. org

NAAC reaccrediateb B

Dr.S.G.BUTE,
PRINCIPAL

☎ 0724-2433765, FAX 2437389 Mo.No. 8380080225,9422920225

MANDATE FORM

ELECTRONIC CLEARING SERVICE (CREDIT CLEARING)/REAL TIME GROSS SETTLEMENT (RTGS) FACILITY FOR RECEIVING PAYMENTS

A. DETAIL OF ACCOUNT HOLDER:•

NAME OF ACCOUNT HOLDER	Principal, Govt. College of Education,AKOLA
B. BANK ACCOUNT DETAILS:-	
BRANCH NAME WITH CODE and ADDRESS,	State Bank Of India, Main Branch, Akola Tower Chalk, Code No. 0306
TELEPHONE NUMBER AND EMAIL	0724-2433765 Email Id.: vasudhadeo@gmail.com
WHETHER THE BRANCH IS COMPUTER SIED?	YES
WHETHER THE BRANCH IS RTGS ENABLED? IF YES,	YES
THEN WHAT IS THE BRANCH IFSC CODE	SBIN0000306
IS-THE -BRANCH AISO NEFT ENABLED	YES

TYPE OF BANK ACCOUNT (SB/CURRENT/CASH CREDIT)	SB
COMPLETE BANK ACCOUNT NUMBER (LATEST)	11125062851
MICR CODE OF BANK	444002001

I hereby declare that particulars given above are correct and complete. If the transaction is delayed or not affected at all for reason of Incomplete or Incorrect Information I would not hold the user Institution responsible. I have read the option invitation letter and agree to discharge responsibility expected of me a a participant under the Scheme.

Signature of Customer

Principal
Govt. College of Education
AKOLA

Date:

Certified that the particulars furnished above are correct as per o records.

(Bank's Stamp)

Date:

सु. प्र. कडुस्कर
S. P. KADUSKAR
K - 5855

Signature of Customer

Principal
Govt. College of Education
AKOLA

1 Please attach a photocopy of cheque along With the verification obtained f the bank.

2.In case your Bank Branch is presently not 'RTGS enabled", then upon Its up gradation to "RTGSC:, enabled " branch, please submit the Info again in the above proforma to the Department at

Government of Msharashtra
Directorate of Education (HIGHER EDUCATION)
Maharashtra State Pune-1.
Web : www.dirhe.org
E-mail : info@dirhe.org.in

Ph.020/26122119.26130627.26051512.26124639. Fax.020/26111153.

No .dhe /2013-14/ undertaking certificate /prasha-1 7864 date -29.10.2013

UNDERTAKING CERTIFICATE

This is certify that UGC,New Delhi has approved Government college of Education ,Akola to establish Swami Chinmayananda Studies Center Under Scheme of Epoch Making Social Thinkers of India during 12 plan period.

This is further to certify that Government college of Education ,Akola is Government aided college, recognize by U.G.C under 2(f) &12(B) and qualified to receive grant from UGC.

29/10/2013

(Dr. P.R.Gaikwad)
Director of Education (Higher Education)
Maharashtra State,Pune-1.

Place-Pune
Date-29/10.2013

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE

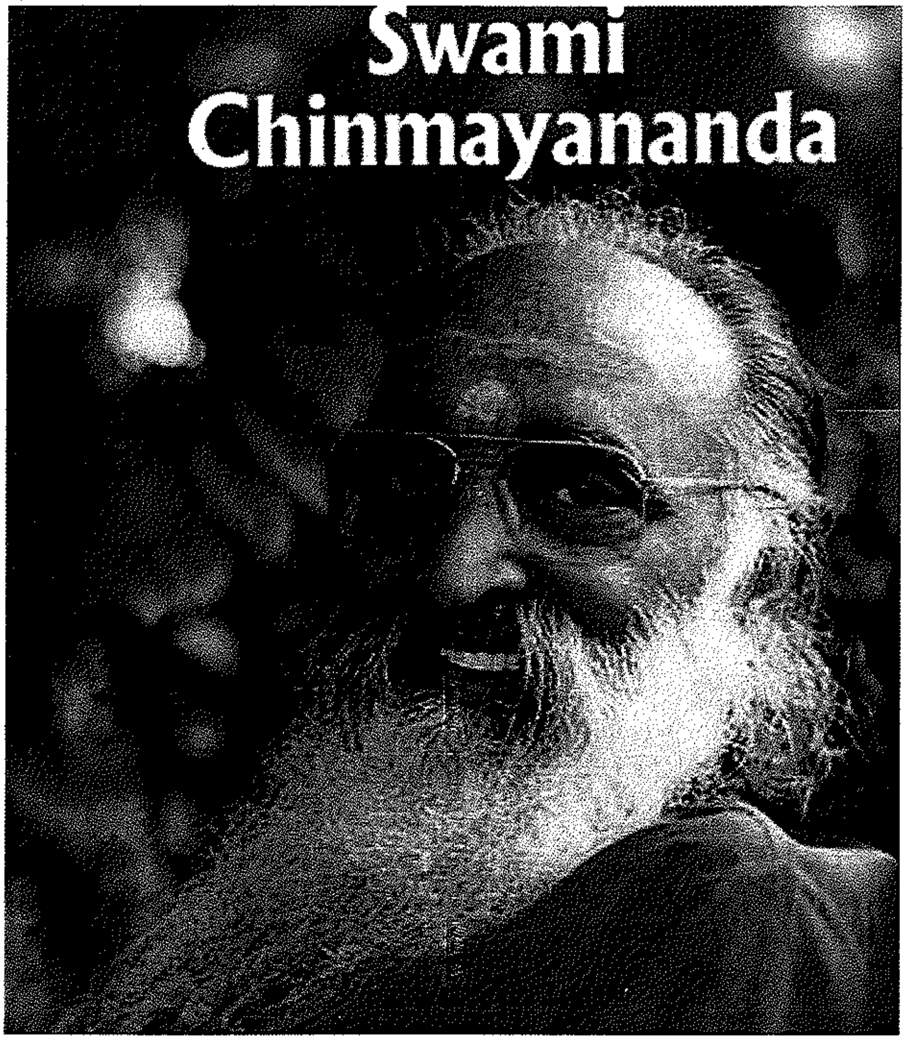

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

(494)

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE)

SA VIDYA YA VIMUKTA YE

UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

UNDER XII TH PLAN OF UGC SCHEME OF EPOCH-MAKING SOCIAL THINKERS OF INDIA

PROSPECTUS

SIX MONTHS DIPLOMA COURSE BASED ON THOUGHTS OF H.H. SWAMI CHINMAYANANDA

OUR MOTTO

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE)

SA VIDYA YA VIMUKTA YE

UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

UNDER XII TH PLAN OF UGC SCHME OF
EPOCH-MAKING SOCIAL THINKERS OF INDIA

DIRECTOR/ CO-ORDINATOR

DR. VASUDHA V.DEO

PRINCIPAL IN-CHARGE

VISION AND MISSION

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

1) **To understand educational contribution of Swami Chinmayananda**
2) **To understand various educational concepts**
3) **To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda**
4) **To create focus on contemporary issues in education**
5) **To create focus on education for sustainable development in Indian context**
6) **To create focus on approaches to education**

Swami Chinmayananda Studies Centre

Message

I, ***Dr. Vasudha V.Deo, (Principal in- charge Government College of Education, Akola)*** am extremely delighted to present the prospectus of **"Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA"** and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE . This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI .

Established in the year 1956, Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. **"Sa Vidya Ya Vimuktaye"** is the motto of the institute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future. The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted in attaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world .A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji's life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru, a teacher.

His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only. "No Transfusion of idea only Transformation". This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge.

In the service of lord,

Dr. Vasudha V.Deo

(Principal In-charge)

Coordinator

H.H.Swami Chinmayananda Studies Centre

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION AKOLA

(NAAC RE-ACCREDITED WITH "B" GRADE)

UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

ADVISORY COMMITTEE

PATRON	GLOBAL HEAD OF CHINMAYA MISSION	H.H. SWAMI TEJOMAYANANDA
MEMBER	UGC NOMINEE	DR.GAJANAN GULHANE (H.O.D.)SGBAU DEPTT. OF P.G EDN.
MEMBER SECRETARY	PRINCIPAL	
CO-ORDINATOR /DIRECTOR	PROFESSOR	DR. VASUDHA V. DEO
MEMBER	PROFESSOR	DR. ROHINI V. TADAS
MEMBER	PROFESSOR	DR. SUSHMA M.GANOJE
MEMBER	PROFESSOR	DR. ARCHANA G.WATKAR
MEMBER	PROFESSOR	DR.GOKARNA K.MANKAR
MEMBER	PROFESSOR	DR.SANDHYA U. SAMUDRE
MEMBER	PROFESSOR	DR. ASHA A. DHARASKAR
MEMBER	OFFICE IN-CHARGE	MR. ANANT DANDEKAR
MEMBER	LIBRARIAN	MR. SANKET RAUT
MEMBER	INVITEE	H.H. SWAMI ATMADEVANANDA
MEMBER	INVITEE	H.H. SWAMI PRATYAYANANDA
MEMBER	INVITEE	H.H. SWMINI MANGALANANDA
MEMBER	INVITEE	H.H. SWAMI SIDDHESHANANDA
MEMBER	INVITEE	MRS SUNITA V. POPHALI

ABOUT COLLEGE (For detailed see www.gceakola.org)

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA
"H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE
RECOMENDED BY UNIVERSITY GRANT COMMISION

Established in the year 1956, Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. **"Sa Vidya Ya Vimuktaye"** is the motto of the institute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future. The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted in attaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Goals Of The Institution.

1. To remove the superstitious belief and develop scientific and curative attitude in the students.
2. To give employment oriented education to the students.
3. To give career- oriented education to the students.
4. To develop over all personality of the students.
5. To provide educational facilities to the rural student at a reasonable cost.
6. To provide education to the students of socially & economically backward class.
7. To create a generation of scientist who shall dedicate themselves to the research works.
8. To increase the provision of medical specialists for the physical and mental fitness of the Society.
9. To create expert man power for the subject, International Business
10. To create Successful teachers among the students.
11. To guide for the succession competitive exams.
12. To create national character professional experts.
13. To create responsible citizen towards social outlook.
14. To create expert skilled and good character teachers in the field of education

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE
GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA
A PART TIME DIPLOMA COURSE BASED ON
EDUCATIONAL THOUGHTS OF
H.H.SWAMI CHINMAYANANDA
"DIPLOMA IN CHINMAYA EDUCATION (D.C.ED)"

Structure of course

Name of course :- Diploma in Chinmaya Education

Duration of Course:- One Session (six months part time)

Total Credit Points:- 40(forty)

Total Learning Hours: - 600 (six hundred)

Total Marks: - 1200 (one thousand two hundred)

Contact sessions:- Four (twenty eight days)

OBJECTIVES

Primary Objective

To understand, examine and analyze the various educational concepts and educational thoughts of swami Chinmayananda.

Secondary objectives –

1. To understand the concept of education
2. To understand the nature of human personality
3. To understand relationship between education, individual and national development
4. To examine the concept of Dharma in modern scenario
5. To analyze the social context of education
6. To understand the concept of education for sustainable development in Indian context and examine the curriculum frame work for it.
7. To analyze the concept of knowledge, Values, Peace, Culture.
8. To analyze a educational curriculum frame work for child and youth education (Primary, Secondary, Higher education)
9. To Understand the concept of learner, Teacher as a facilitator.
10. To understand the following concept in education

Aims of life — Relationship between Guru and Shishya
Teaching learning process — Concept of mind
To day's science — Ecology
Different managerial concepts — Various Innovative Concepts
Epistemology — Axiology
Ontology — Women education

11 To understand the directive principles for implementing the curriculum frame work of education for sustainable development

12 To analyze various aspect of education

a) Education for self control
b) Child central education
c) Dharmik Shikshan
d) Value education
e) Education for peace
f) Environmental education
g) Parent education
h) prenatal education
i) Education for leadership
j) Teacher education
k) Education for character building

Course Areas

CH-EDU 1 – H.H. SWAMI CHINMAYANANDA –A GREAT VISIONARY

Swami Chinmayananda –Introduction and his divine work.

Chinmaya Mission – Aims and objectives of Institute, nature of work

CH-EDU 2 –Philosophical Foundation of education

CH-EDU 3 – Education for sustainable development

CH-EDU 4 – Contemporary issues in education system

CH-EDU 5 – Teacher as a facilitator

CH-EDU 6 – Approaches to the education

CH-EDU 7 – Project Report &Viva-Voce

Eligibility For Admission

1) Any teacher

   (Junior college, Senior college teacher Any primary/ secondary teacher)

2) Any student teacher admitted in B. ed. Or D .ed

3) Any professional or person who is willing to do the study of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA

4) Any person (having Graduate)

Input Capacity of Centre –35

Criteria For Admission— Criteria For Admission will First come first admit No age limit for admission

Course Fee :- No course fee will be charge (Admitted Candidate will be charged for learning material)

Modes of learning -

Modes of learning will include theoretical discourses, lectures, various kind of learning experiences will be arranged. The nature of engagement will be the following kinds.

a. lecture – Discussion Session
b. Seminars
c. Project Works
d. Work Shops
e. Focused Reading and Reflection
f. Presentations

Centre will organise Four Contact Sessions which includes Expert Guidance .Centre will provide Teaching Learning Material for study. This is pare-time course .Student should take responsibility of self study. Centre will organise 28 days contact session.80% attendance will be compulsory for student.

Details About Contact Session:-

First Session (six days):- This session will be orientation session .It includes following activities: (a) Introduction about course (b) Introduction about Swami chinmayananda and chinmaya mission (c) overview of all courses (d) Guidance about term papers all subjects (e) library work (f) Some video sessions

Second Session (Ten Days): (a)Introduction about chinmaya vision program (b)visit to chinmaya ashram (c)guidance about portfolio (d) Guest lecture (e) Four Workshops on Seminar Presentation (f) Some video sessions

Third Session (six days): This session will include (a) Counselling of all courses (b) Three workshops c.v.p. lesson one (c) Three workshops on C.V.P. lesson two (d) Guest lecture (e) Personal Guidance (f) Some video sessions

Fourth Session (six days): This session will include (a) Two guest lectures b) Four meditation workshops c) Some video sessions d) Viva-Voce

Teaching /learning Material :- **Teaching Learning material will be provide by centre**

Medium of Teaching/Learning:- Medium of instructions will be Marathi /Hindi /English

Evaluation Process:-

Evaluation process includes both types of evaluation

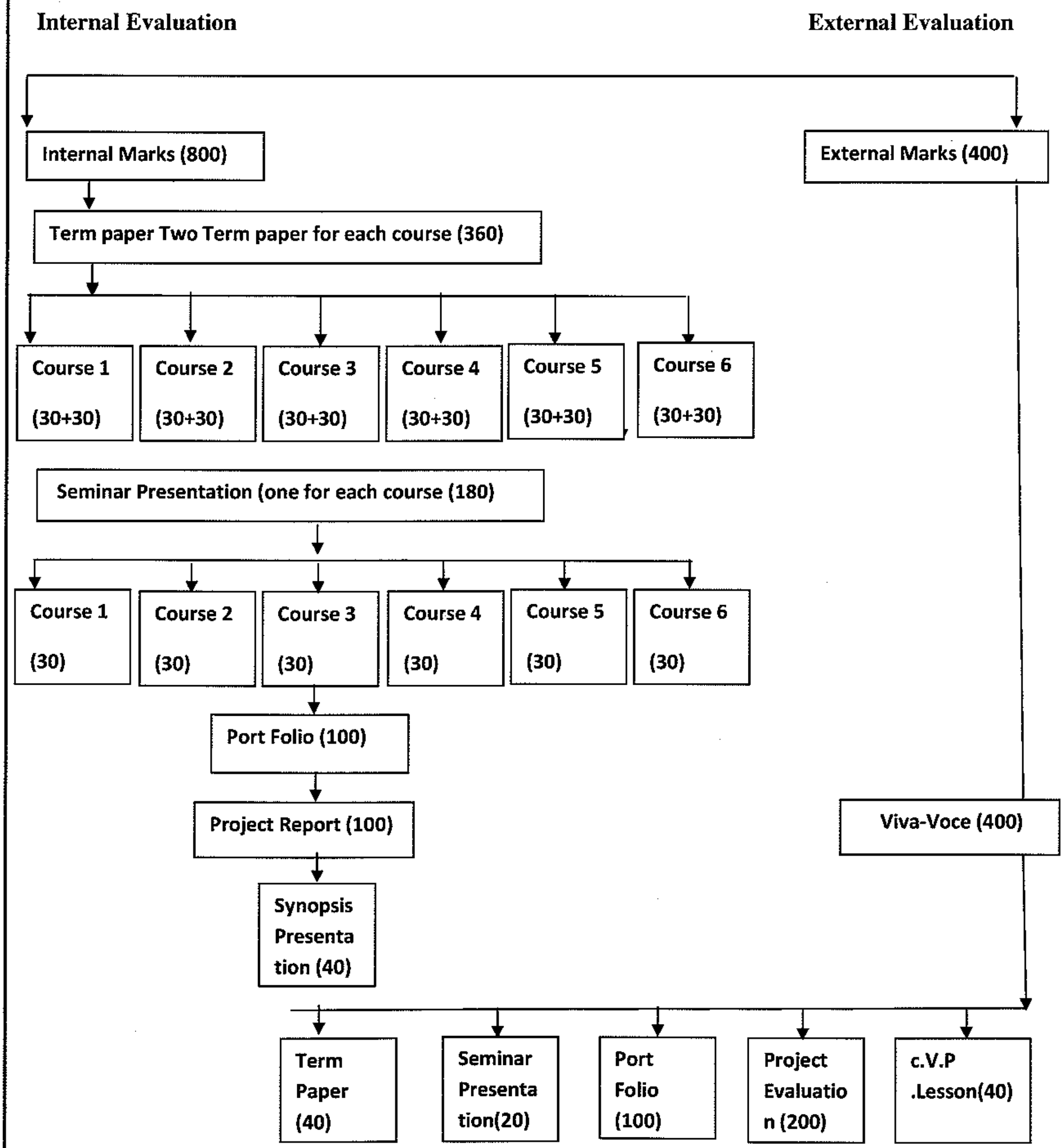

Project Work:- Each Student should undertake one project. For this project there will be 200 marks .Out of this, 100 marks for project work evaluated by external examiner and 100 marks for Viva-Voce taken by external examiner. Student should submit their project in three copies before September 15th

Viva-Voce :- Common oral test will be held in centre. The objective of the test will be to take review about progress of student and all work he/she did.

Criteria For Passing :- It will necessary to obtained at least 50% marks in each term papers , presentation, project work , lesson presentations.

Calculation Of Percentage and Class :-

According Following Calculation the Result will be declared:

Percentage of course = $\textit{marks obtained} \div \textit{Total Marks} \times 100$

Percentage will be converted as per following method

Percentage of Marks	Class of Result	Grade
75% and Above	First Class with distinction	O
60% to 74.99%	First Class	A
50% to 59.99%	Second Class	B
50% and Below	Fail	C

Admission Process :- Student Should take Admission Form from Government college of Education Akola in March between 1st March to 15th March and should submit on 15th March.

a) Student should fill the form without any mistake.
b) To confirm the admission student should make inquiry on centre.
c) Admitted candidates list will be declared on 15th April.

Contact :-

DIRECTOR/ CO-ORDINATOR

SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION

AKOLA

PH.NO 0724/2433765

MOBILE- +91-9422959764

Email:- vasudhadeo@gmail.com

WEBSITE:- www.gceakola.org and www.chinmayasanskar.com

SYLLABUS

Course 1:- H.H. SWAMI CHINMAYANANDA –A GREAT VISIONARY

Course Objective

-To introduce biography of swami chinmayananda

-To introduce function of chinmaya mission

Unit ..1 Introduction of Swami Chinmyananda

Unit..2 Introduction of nature and functions of Chinmaya Mission

Unit..3 Contribution of Chinmaya Mission towards society

Unit..4 Contribution of Chinmaya Mission towards Culture

Unit..5 Contribution of Chinmaya Mission towards Children and youth.

Unit .. 6 Contribution of Chinmaya Mission towards field of education

Course 2 :-Philosophical Foundation of education

Objectives:-

-To know the concept of education

-To understand aims of education

-To understand nature of human personality

-To analyze the social context of education.

Unit – 1: - Education – concept, meaning scope

Meaning of education - ancient to present

Some features of education – Goals of life

Unit – 2 :- Aims of Education - Changing aims of education

From ancient to modern period, universal aims of education, source of aims of education

Unit – 3 :- Development of Human Personality

1) Nature of human personality
2) Type of human personality
3) Ancient Vedic Theories of human personality
4) Concept of mind.
5) Human personality and panchakosh
6) Education for self management
7) Education for stress management

Unit – 4 :- Education and Society

1) Concept of society
2) Development of society
3) Chaturvarnal systems and development of human quality
4) Changing scenario of society and education

Unit 5: Comparative Study Swami Chinmayananda And other Philosopher

1)Plato,2) Socrates,3) Shankaracharya, 4) Swami Vivekananda, 5)Yogi Aurobindo

Unit 6:- Schools of philosophy and Swami Chinmayananda
1) Idealism 2) adwaitwad 3)Naturalism

Course – 3:- Education for Sustainable Development.

Objectives:-

1) To understand the concept of education with reference to ESD
2) To understand the concept of education in Indian Context
3) To understand the Components of education For Sustainable Development
4) To understand various approaches to education

Unit - 1) Concept of education – Meaning of education for scope

Unit - 2) Directive Principal, Qualitative reference, social reference.

Unit - 3) Aims & education

Unit - 4) Approaches to ESD – child central education, youth education, education for self control, parent education, women education, science education, nature education, education for leadership, teacher education, education according to age group, school environment.

Unit - 5) Complete frame work about ESD education and its directive principal

Course 4:- Contemporary Issues in Indian education

Objective :- To understand the various contemporary issues in Indian education and remedies suggested by Swami Chinmayananda

Unit -1:- Equality in Education,

Meaning of equality on spiritual level, reasons of inequality

Unit- 2:- Quality in Education,

Meaning of quality, internal quality and external quality of education, Indication of quality in reference to learning environment and students out comes, Improvements of outcomes of teacher, student, school, adopting some strategies.

Unit – 3:- Peace Education

Concept, meaning, peace as a internal system, mind management, promotion of peace culture, through practices, role Of education, role of teacher.

Unit – 4:- Environment Education

Spiritual base of environment, conservation of environment, role of education, person in promoting conservation of environment.

Unit -5:- Knowledge based Education

Concept and true meaning of knowledge in Indian context, nature of knowledge difference between information, instruction knowledge, wisdom.

Unit -6 :- Nationalization of education

Meaning of nation, national integration, role of mahatmas in national integration, importance of nationalization of education, role of teacher, role of school family, society, individual development for national development, nation education, cultural education, education for character building.

Unit -7:- Dharma and Culture

True meaning of dharma, culture, concept of dharma in modern scenario, education for knowledge of dharma, and cultural. Indian culture as a universal culture, role of teacher in promoting towards awareness about true dharma and culture.

Unit-8 :- Prenatal education

Importance of prenatal education, role of parents, society, school, family in prenatal education.

Course – 5 Teacher as a Facilitator

Objective:-

To understand the changing concept of teacher

To examine role of modern teacher

To understand role of teacher as Gurus.

To understand the relationship between Guru and Shishya

To understand modern role of teacher

To understand various methods of teaching

Unit – 1 Teacher: - concept of teacher, changing concept from Guru to Teacher, qualities of Guru Teacher.

Unit – 2:- Teacher as facilitator, quality of teacher as a facilitator

Unit – 3:- Developing Identity as Guru – teacher, developing learning related competencies

Unit – 4:- Interactions with other state holders- present society community.

Unit – 5:- Method of teaching – Vedic method of teaching

Course 6:- Approaches to the education

To understand various approaches and trend in education

Unit - 1:- Education for self control – Need, aspect, importance

Unit -2:- Value education concept of value, classification of value, traditional values, modern values , values in Vedas

Unit - 3:- Youth education – who is youth, need of youth education, type of youth education, aims of youth education

Unit - 4:- Parent education – Need importance of parent education in modern time, improving the role of parent.

Unit - 5:-Children education – Aims of child education, importance of child education, role of sanskar in child development

Unit - 6:- Adult education – Concept of adult, aims of adult education, spiritual and informal education.

Unit -7 Chinmaya vision Programme -Four Layers of personality Education for development o

LIST OF ACHARYA

As Resource Persons for Various Activities

1) **H.H. Swamini Vimalananda**
2) **H.H. Swmini Mangalananda**
3) **H.H. Swami Subodhananda**
4) **H.H. Swami Atmadevananda**
5) **H.H. Swami Swatmananda**
6) **H.H. Swami Pratyayananda**
7) **H.H. Swami Advaitananda**
8) **Br Shravan Chaitanya**
9) **H.H. Swami Siddheshananda**
10) **H.H. Swami Medhajaananda**
11) **H.H.Atri Chaitany**
12) **H.H. Swamini Ujwalananda**
13) **H.H. Swmini Pradnyananda**
14) **H.H. Swami Prakarshananda**
15) **Br. Sandhya Chaitanya**
16) **Br. Prerna Chaitanya**
17) **Br. Ved Chaitanya**
18) **Br. Maitreyee**

And More Acharya from Chinmaya Mission

Government of Maharashtra
GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA
UGC Sponsored and Recognized

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

UNDER XII TH PLAN OF UGC SCHME OF EPOCH-MAKING SOCIAL THINKERS OF INDIA

*

INFORMATION ABOUT
CHINMAYA ACTIVITIES FOR ALL

*

OUR MOTTO

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

*

DIRECTOR, CO-ORDINATOR
DR. VASUDHA V.DEO
PRINCIPAL IN-CHARGE

*

WHAT WE DO

(OUR ACTIVITIES)

SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE CREATES PATH OF SELF UNFOLDMENT AND TECHNIQUES OF TRANSFORMATION

OUR MOTTO:-NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

ACTIVITIES

1) CHILD DEVELOPMENT OR EMPOWERMENT PROGRAMM :-(C.D.P./C.E.P)

MOTTO OF CDP:-

CATCH THEM YOUNG

Children are the architects of the future world, and builders of nation. We should adopt a methodical approach to foster their innate talents and heighten their spiritual potential. Children are the cream of our generation and are the rulers and makers of tomorrow. Upon them depends the future of our nation. In the context of education, Swamiji says, "Don't just invest on the child. Also invest in the true education. Investment in the child's education is not only a load of information but also the light of transformation."

We need to pay attention to following issues:

1) Every child has its own special features. It is different from others. Parents have to be aware of this. Direction of a child's development is to be decided accordingly.

2) Child's personality is getting scattered due to the observation of contradictory conditions.

3) Education should have progressive approach towards development of today's intelligent generation. Otherwise we will have to face severe consequences in future.

4) Our children today are facing a socially very destructive situation. We have to protect them.

5) All Sanskaras cannot be given through text books, parents have a role to play. Mother's role is especially important.

6) The right age to give this training is 6 - 12 years. This is the most suitable age to give Sanskaras.

7) We must teach the children not only to have right values and conviction of their own but also to have the heroism to live up to them.

8) In this influential age creation of beautiful world around them is important. Similarly, love and respect for this beautiful world and its expression is important. Training during this period is of 24 hours.

9) Next stages in child's education are: 5 - 10, 10 - 14, 14 -18, 18 -20, 20 -25 years.

10) 'Catch them young' should be the vision of child education.

11) School atmosphere and atmosphere at home is important in development of child. Schools should be like homes; at the same time, there should be emphasis on cultured actions.

12) Child's present is important in his education.

13) Children should develop ability to face challenges since childhood.

We found objectives of this activity in goal of BALVIHAR .ACTIVITY OF CHINMAYA MISSION

Objectives of Children Empowerment Programm (CEP)

We can see the goals of Bal-vihar in swamiji's speech "March of Future":

1) To train the children and induct among them the reverence for our ancient culture and inspire them to live up to it with correct understanding.
2) To create self confidence to serve and act cheerfully.
3) To generate true affection in all contacts, inculcate personal discipline and a true spirit of leadership.
4) To mould their capacity to express and assert their individuality.
5) To bring out their dormant faculties and detect defects, cultivate and improve their creative abilities.
6) To help them develop a healthy restraint over temptation in the atmosphere in which they grow.
7) To provide an atmosphere to grow with noble ideals, healthy emotions and physical discipline.

Target Group

Target Group for Children Empowerment program is as follows

Children between the age 6 to 15 year old

Training period

For CEP Training period :- Three days

Topics For Training

1) Garden of Life 2)Geeta for children 3)I love You 4)Game Of Life 5)Stotra Chants

6)Patriotic Group Songs Fast Bhajans 7)Right thinking 8)Know what you have 9)As I think

10) chirantan Guru

Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	Presentation, discussion, Group Work

Resource Persons:-

1)Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

2) YOUTH EMPOWERMENT PROGRAMM (YEP)

Youth of today need roots of culture and wings of beauty. Youth are the support of any movement. They must recognize their hidden strength and develop it for the society. Education should help the youth in making following progress: 1) Eagerness for self development 2) Developing sublime goals 3) Spiritual understanding 4) Love for Indian culture. To make such youth means to re-build the nation. Education should create integrated youth. He should get to learn how to make use of his abilities for constructive work. Education should create dynamic spiritual army. Country should become a nation. We must, in the wisdom gathered in the past, mould the present into the charm, beauty, shape and glory of desirable future. This is a concept of making of the youth. Youth should have strong feeling of being Indian. A true spiritual youth can become a true patriot

Gurudev wanted to build an army of youngsters His emphasis was on 'Spirituality in Action', which he called dynamic spirituality. Only the study of Indian philosophy is not enough, it is equally important to give expression to it in daily life. We need such dynamism today. We need to develop our country and transform it into the nation. And this, he believed, is a responsibility of the youth. His intention behind setting up this centre was spiritual, as well as social. His emphasis was on youth with high values in life. He had great faith in the power of youth. According to him youth must look ahead, youth alone can dare looking ahead. The old will tend to look back and live in memories. The youth is ever full of hopes and plans, to build a new world to fit in their demands in life. We should collate and collect the knowledge of the past in the present, and build in accordance with the present, for beautiful future –that was his thinking

MOTTO OF YEP

To Create Dynamic Spiritual Army

Objectives of YEP

2) **To Make Spiritual Army**
3) **To make integrated youth**
4) **To develop the feeling of teamwork**
5) **To develop the following quality**
   A)Self respect B)Proud of their Nation C) Self confidence D) Prepare to work for re-building the nation E) Ready to make sacrifice

6) **To increase the love about our Nation**

TARGET GROUP:-

For Y.E.P.the target group will be as follows

College students from any discipline between age 18 to 25 years

PROGRAMMS TO BE ORGANISED:- Following program will be organized by centre

1) **Camps**

2) **Workshops**

3) **Social Activities:- Visit to Vriddhashram, Visit to Special School**

   Blood Donation Camp , Teaching Value based living to the children and teenagers in slum area

4) **Cultural Arts:-Centre will Motivate Youth to Develop their talents like dance music drama even finance**

   Marketing

5) **The study group will be organized at every Saturday and Sunday Name of study Group will be**

CHINMAYA YOUTH SUDY CIRCLE (CHYSC) This Activity will continue for Three years. It include the study of following books

Sr. no	Text For Youth	Study period
1	Game of Life	8 weeks
2	I Love You	12 weeks
3	An Alter in your Life	02 weeks
4	Why do we	08 weeks
5	We Must	16 Weeks
6	Art of living	30 weeks
7	Right Thinking	08 weeks
9	Secret of Action	04 weeks
10	Kindle Life	12 weeks
11	Vision of Geeta	08 weeks
12	Art of Contemplation	08 weeks

ACTIVITIES

1. Blood Donation Camps 2)Visiting Orphanages 3)Personality development camps
   4) Public speaking course
   - Sevak sadhana week ,Abhanga Darshan, Chinmaya katha
   - Youth camps, View of education, Pulse polio
   - Shravan sadhana on Bhagwadgeeta, Chinmaya youth festival
   - Patriotic song competition

   * Drama – Yugapurusha
   - Projects on "My city is beautiful and awakening of national consciousness among people"
   - Parikrama – inter-school cultural programme
   - Art of man-making quiz contest, Talks
   - Chinmaya Vyakhyanmala, One act play
   - Saints of Maharashtra, Indian Classical dance competition

Special coaching classes for 10th passed students

Training period

For YEP Training period will Three days

Topics For Training

a) Mind your mind b) Unfolding of Self c) Total Self d) Achieving success in exams

e) Stress Management f) Self management g) Life Management h)Time management i) Love your life

j) Fearless youth k) Life –A festival l) Art of living m)Game of life n)As i think o)Art of man making

p)Transformation technology q)Art of action r)Inspiring leadership s)Beautiful mind t) Art of communication

u) Art of listing

Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	Presentation, discussion, Group Work

Resources Persons:-

1)Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norm

WOMAN EMPOWERMENT PROGRAMM (WEP)

In Western countries, concept of womanhood is restricted to the role of a wife, whereas in India, it progresses to the stature of motherhood. Whenever there is a question of development of women, Gurudev has always given special importance to woman's motherhood. There is nothing greater than the word mother in this world. Because it does not even have a touch of religion, caste, colour, creed, language, gender. 'Mother' is a store of good sanskaras, it is the base of good culture. That is why she is being worshiped and adored since the time of Puranas. Because she is the symbol of power. She is the form of intelligence, mother of the whole world.

Women are under the influence of westernization and modernization. There is imbalance in the society. To rectify this situation, women have to seek balance between both modern and Vedic paths--- like new ornament in same old Gold. Modern thinking, along with high moral values.

Motto:- Save the custodians of our cultures

Objectives of WEP

1) **To Make them introduce with responsibility and duty**
2) **To make integrated Woman**
3) **To develop the feeling of teamwork**
4) **To develop the following quality**
   Self respect, Self confidence, Ready to make sacrifice,
   To create self confidence to serve and act cheerfully
5) **To give introduction of Indian Philosophy and culture**
6) **To develop the self discipline**
7) **To improve the internal efficiency to face the challenges**
8) **To help them for self transformation**
9) **To increase the love about our Nation**

TARGET GROUP:-

For W.E.P .the target group will be as follows

Any woman (working, or housewife) between age 25 to 75 years

PROGRAMMS TO BE ORGANISED:- Following program will be organized by centre

Two days Study Group once in a week

Curriculum:- It will Contain following texts (Based on Chinmaya Devi Group)

Sr.no	Name of books	Contain to be study
1	Kindle of life	10 pages
2	Bhaj Govindam	4 stanza
3	Tatva Bodh	5pages
4	Manah Shodhanam	2stanza
5	Atma bodh	3 stanza
6	Upadesh sarah	2 stanza
7	Narad Bhakti Sutra	5 sutra
8	Meditation and life	1 chapter
9	The Holy Geeta Introduction	10 pages
10	Jnana sarah	2 stanza
11	Kena Upanishad	1mantra
12	Geeta chapter 3-6	3 stanza
13	Dhyanswarupam	2 stanza
14	Kaivalya Upanishad	2 stanza
15	Geeta chapter 7-9	2 stanza
16	Ishavasya Upanishad	2 stanza
17	Geeta 10-12	3 stanza
18	Bhakti Sudha	3stanza
19	Geeta 13-15	3 stanza
20	Mundak Upanishad	2 mantras
21	Geeta 16-18	3 stanza
22	Saddarshanam	1 stanza

This project is for women. Woman's image of mother is important. Because the process of good conduct—'samskaras' in society can continue only if mother power is kept awakened. Indian philosophy recognizes the powerful image of woman. This study group is expected to hold classes once-a-week.

These will not be a series of lectures, where only one person speaks and others merely listen. These will be thoroughly interactive. All the members of the study class will participate equally in the class. Once-a-week everybody gathers together and one person organizes friendly discussion.

Resource Persons:-

1)Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

TEACHERS RECHARGE PROGRAMM (TRP)

In the concept of education, in order to do eternal development, this is of great importance that the teacher is backbone of education system. Today's scenario, the teacher is a component which stuffs information in the head of student. But this is not the only task of a teacher. In ancient India, guru or teacher was considered to be a spiritual father. Modern version of that concept is philosopher, guide and facilitator. But for this, teacher should have such a conduct, personality, sense of affection, respect and intellectual ability which enables him to get respect. All these above-mentioned merits should be taught through education system.
A teacher can provide a clear vision. Through the medium of training and education, following qualities and values should be inculcated:

1. The practice of what is right and proper as indicated in the Scripture.
2. Leaving the ideals that have been intellectually comprehended during the studies.
3. A spirit of self-sacrifice
4. Control over senses
5. Tranquillity of mind
6. Practice of concentration
7. Doing one's duty towards humanity

A true teacher will not only use method of instruction. He in fact gives good guidance to the students and this ability of giving good guidance should come through teachers' training. Even today role of teacher should be "worked as a team, serving as a preacher" and nourishing the culture. Study of Indian philosophy might go a long way in inculcating the sense of national pride and it should be made a part of syllabus. Teacher should act as a model of pure living. Every action of the teacher is important. Therefore, he should get proper training of good conduct, personality development, national viewpoint. He should be committed and devoted to his profession. He should know about human relationship.

Motto:- No Transfusion of Idea Only Transformation

Objectives:-

1) To introduce teacher with Life and work of Swami Chinmayananda
2) To introduce teacher with functions of Chinmaya mission
3) To Develop teamwork amongst teacher
4) To make teacher aware about complete development of human personality
5) To make teacher aware about patriotism and universal outlook
6) To make teacher aware about value based education

TERGET GROUP:-

Target group will be as follows

1) Any teacher from primary school
2) Any teacher from secondary school
3) Any Member from school Management
4) Parents

Name of Trainning:-

CHIMAYA VISION PROGRAM

Chinmaya Vision Programme augments the role of teachers, parents and the management in this endeavour.

The **teacher** is guided into this program with the help of the CVP Manual, seminars and newsletters. Teacher's assessment scales enable him/her to assess self-worth and effectiveness.

The **parent** is gently drawn into the program through Manuals, parenting workshops, child assessment, self-assessment and expert advice.

The **school management** through its active participation significantly helps this programme which aims at all-round "man-making" education and not just academics at the cost of other aspects of a child's development.

Thus chinmaya Vision Program makes significant breakthrough in the character-moulding and personality development of growing children complementing academic excellence which is what true education is all about.
CVP is not an activity but a vision-inducing program - the very spirit behind all activities in the Vidyalaya. It is not a 'value add', but the Vidyalaya culture. It is not portion-based, but attitude-based.
CVP is not Value Education but Value-based Education. Value Education is when a specific time is allotted for inculcating values through stories, activities, games etc. Value based education is when values are given through all the academic subjects, co-curricular and extra curricular activities of the Vidyalaya. CVP is not only value education, but also value-based education.

Integrated Development
It aims at the overall unfolding and gentle blossoming of the child at the physical, mental, intellectual and spiritual levels of his/her personality.

Physical Development
It implies good health and proper growth of children leading to the optimum expression of their overall well-being. It includes physical fitness, nutrition, hygiene, personal grooming, health education, health assessment, prevention of diseases and their treatment.

Mental Development
It aims at making the child an emotionally balanced person. It thereby helps him/her to live in harmony with himself/herself and the world. It includes emotional expansion, handling emotions, handling relationships, gender specific education, mental health assessment and counselling.

Intellectual Development
Man has infinite intellectual potential. Under this head, CVP aims to help the child manifest his/her inherent intellectual capacities and enhance existing ones. It includes intellectual kindling, independent thinking, management skills, aesthetics, intellectual assessment and guidance.

Spiritual Development
Man is potentially divine. Spiritual Development enables the child to discover his/her inherent divinity and manifest it. It is achieved through value education, value based education, philosophy meditation techniques, yoga etc.

Indian Culture
Culture is more than just art forms, festivals and rituals. Culture is the very way of life of a race and its thinking, which makes it unique and special. Under this Head, the child is given a wide exposure to the various aspects of our culture, cultural awareness and appreciation of the vast literacy, artistic and scientific heritage of India, explanations of customs and traditions and cultural motivation through hobbies and projects etc.This vital area of focus includes education in citizenship, civic consciousness, fostering pride in being Indian and vital national concerns such as unity in diversity. It aims at creating dedicated and committed citizens who take real pride in serving the nation.

Universal Outlook

Universal Outlook refers to an appreciation, sensitivity and commitment to universal issues. After years of mindless pillage of nature, the world needs to come back to a universal holistic view of life. A universal outlook helps the child view himself / herself as a responsible citizen of the world (including world issues), live in harmony with creation (environment education and the synthesis between science and religion) as well as become aware of being an intrinsic part of the macrocosm.

Duration of Training : -Duration of this training will be four days each day working hour will be 6 hours

Planning of various Session

First Session	**Recess**	**Second Session**
Theory	....	**Presentation, discussion, Group Work**

FACULTY RECHARGE PROGPAMM (FRP)

Motto:- No Transfusion of Idea Only Transformation

Objectives:-

1) To introduce Faculty with Life and work of Swami Chinmayananda
2) To introduce Faculty with functions of Chinmaya mission
3) To Develop teamwork amongst Faculty
4) To make Faculty aware about complete development of human personality
5) To make Faculty aware about patriotism and universal outlook
6) To make Faculty aware about value based education
7) To make Faculty aware about concept of education
8) To make Faculty aware about value based education

TERGET GROUP:-

Target group will be as follows

Any Faculty from B.Ed College

Name of Training :-

CHINMAYA EDUCATION

TOPICS FOR TRAINING

1) Education-concept
2) Child centric education
3) Education for self control
4) Religious education
5) Value education
6) National education
7) Peace education
8) Cultural education
9) Environment education
10) Science education

11) Discipline for personality

Development 12) Parent education

13) Pre-birth education 14) Leadership education

15) Teacher's training

Duration of Training : -Duration of this training will be four days each day working hour will 6 hours

Planning of various Session

First Session	**Recess**	**Second Session**
Theory	....	**Presentation, discussion, Group Work**

Resource Persons:-

1)Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3) Professors

Learning Material:- learning material for this training will be shikshanopanishad

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

INDIAN CULTURE AND HERITAGE AND DHARMA

Gurudeo had utmost respect for Indian culture. "Many cultures were born and got destroyed till today. Because they did not have the ability to embrace the increasing needs of the society. But Indian culture, which gets its expression through Hindu religion, did not get destroyed even after thousands of years. Because it has the capacity of embracing the changes occurring in the society. When a set of people live for a long period of time in a particular geographical area, respecting certain philosophical values and virtues of life, there emanates a fragrance which is called their culture." Quality of culture depends on the values. When values are eroded, culture is broken. Then there is lack of ethics, and poverty gets hold. Humanity emerges out of cultural wealth. But with lack of it, there is also a lack of good conduct in society. It is a duty of educated people today to impart to the young generation not just factual knowledge, or wondrous theories, but also ideals of life, and how to bring them into practice.

"Religion is a very complicated term. The word has derived from the root 'dhri', means to hold, to support. Religion is something that collectively holds different parts and features of a thing. It is generally translated as rules of religious conduct, religiousness, ethics, duty, generosity, etc. Gurudev agrees with the ancient concept of religion. But he even presented a different connotation, and that was, religion means law of being. The closest expression for word Dharma

For instance, integral attribute of fire is to burn so that is fire's Dharma. So, religion does not only mean good conduct or goodness, but that, without which a thing cannot sustain its own independent existence. Owing to which a thing can exist just as what it is, is the Dharma of that thing, that is its Swadharma. If the term Dharma is to be used in the context of a man, what is the Dharma of that man? Gurudev says, "A bundle of desires with which a person takes birth in his/her present life, is his/her Dharma. Everyone should act in accordance with his born, natural attributes, that is the way to live a peaceful, happy, contented life. This is 'Swadharma' which is an integral attribute. To behave or act against the rooted desire, is 'para-dharma'the attribute of the other. When majority of people in society do not follow Dharma or do not conduct themselves according to their integral attributes, instead of living a life of cooperation, suitable to intelligent human dignity, these people rule over the world as animal-like men. Dharma is, possibly, a kind

of faith in life which is to be practiced privately and secretly. This faith is inherent in the internal mind and nurtures it. This mind subtly rears up the sublime life values which train and mature the thoughts.

Philosophy is 'Dharma'—sacred obligation of duty—and Dharma is a way of living. When Gurudev observed or examined other religions he found that Hindu religion provides a list of things on which peaceful world of developing life can be built, and it also clearly explains why these values are fundamental.

According to Gurudev, there is a philosophy that makes human life worth living, and the code of conduct in accordance with this philosophy is Dharma.

ACTIVITIES:-Camp on Various following Subject

a) Meditation Camp b) Universal Religion c) base of Indian culture d) symbolism of Indian culture

Duration of Training : -Duration of this training will be four days each day working hour will be 6 hours

Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	**Presentation, discussion, Group Work**

Recourse Persons:-

1) Acharya of Chinmaya Mission

2) Teachers

3) Professors

Learning Material:- learning material for this training will be shikshanopanishad

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norm

ART OF GOOD PARENTING (AGP)

Parents have important role to play in child's education. This role does not end after giving birth to child. It is more important to make that child a good human being. Today, all parent want to make their children doctors, engineers or some such qualified professional, to earn good money. But how many parents take special efforts to make their children good human beings? In this context, situation is really very serious. Training in good conduct needs to be given since infancy-- in fact, since the time the child is in mother's womb.

Practice of meditation is good for a child since beginning. It increases the power of concentration and strength of mind. This training of meditative yoga will be very advantageous for personality development. If students are expected to learn this on their own, parents training is necessary. It will only be possible if they are cultured people, and they are willing to give time for the development of the mind of their children. But these things are rare these days. And it is a very sad thing. So parent's training is necessary. This training has to start from the day parents come to know about their future parenthood. This training includes education about Indian culture, spiritual education, meditation practice, science of bringing up a child, science of Sanskaras, child psychology, science of physical development, diet etc. This is a pre-birth education of child, and the thought behind it is, children are our future.

Parents education is an important factor. That includes child psychology, rearing of children, lessons in good conduct. If parents display their good conduct, child will become refined. We have to take responsibility for moulding and beautifying our children, prepare them to face the world tomorrow, and to lead and guide the world of future. Parents have to devote more time for their infants. For that they have to change themselves. Because high values are inculcated through families, not just through schools and curriculums and parents should be educated on this.

parents should make their child develop following habits: 1) introspect 2) detect 3) negate 4) substitute. Swamiji's definition of good character was good habits.

1)Personality Development of child:-

A) Physical Development:--

1 Nutrition
2 Hygiene
3 Physical Grooming
4 Health Education
5 Health assessment
6 Yoga

B) Mental development of child :- १. Emotional expansion

२. Handing Emotions
३. Mental Health assessment

C) Intellectual development of child :- १ Intellectual Kindling

2. concentration

,3. Analytical ability 4.Discrimination

4., Creativity, Abstract thinking observation, Comparison, Organization classification.

5. Aesthetics:- Sensitivity to beauty.
6.Independent thinking :- unbiased observation of people, things, situation, Intellectual conviction.
4. Intellectual assessment :- Vocational guidance assessment

D Spiritual Development 1. Value education, Philosophy

2. .Spiritual self Analysis :- Introspection, Detection, Sublimation
3. Spiritual techniques :- Breathing techniques, Meditation

Indian Culture :-

१. Cultural Exposure :- Arts, Festivals, Customs, Rituals,

chanting symbolism

२. Cultural Heritage, Awareness :- History, Epics, Indian discoveries, inventions Ancient subject with Modern relevance Sanskrit, Vaidic Math.
३. Cultural Motivation :- Cultural Hobbies, Art Music

E) (Patriotism) :-

१. Education in citizenship :- History, Civics, Civil

Consciousness, Responsibility, Accountability, Service.

२. Fostering Pride, in ones citizenship: - 1) Great lives, 2) National symbols, Country Glory.
३. Unity in Diversity:- Understanding secularism

Universal Outlook

Citizen of World   Harmony in creation

Relationship with God as a universal force

Development of parental personality

A . Parental Skill

B .Competencies of Child

C .Parent –child Relationship

D .Child Psychology

E .Child Development

F .Family Environment and Family Values

G .Social, National , Responsibilities Duties of family

Duration of Training :   -Duration of this training will be four days each day working hour will be 6 hours

Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	Presentation, discussion, Group Work

Resource Persons:-

Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Learning Material:- learning material for this training will be Chinmaya Vision Program

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

EDUCATION FOR NATIONAL CULTURAL DEVELOPMENT

Patriotism, love for culture, these issues cannot be ignored in the process of thinking about education. In fact, these issues are the base of education. The legacy of the elements on the basis of which the glory of India has remained intact is certainly in hands of the next generation. Hence it is necessary that things like national integrity, cultural transmission and cultural conservation are achieved through education. To be able to have firm patriotic feelings, it is necessary to first understand the concept of nation. Nation is not just a group of people living on that land. Nation is when the people living there come together for an organized programme, and strive to achieve the same goal with commitment. Self-centred, scattered people can never create nation. Nation is also not created by revolutionary schemes, new discoveries or scientific revolutions. At the most, they can only show the path of progress. Nation is made of many individuals, so quality of nation depends upon the quality of people that it is made of. Therefore, if we have to create a nation, we will have to create individuals. Their characters. Things like unity, integrity, cooperation, tolerance will have to be inculcated in them. Nation-building cannot be achieved merely through materialist gains. Leadership of good character is needed for nation building.

To create such national character

Education has to inculcate following Sanskaras: 1) Self respect 2) pride for the country 3) self confidence 4) willingness to work for rebuilding the nation 5) willingness to make sacrifice. The vision 'India as a whole' should be provided by education. Material and spiritual welfare of all.

Duration of Training : -Duration of this training will be four days each day working hour will be 6 hours
Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	Presentation, discussion, Group Work

Resource Persons:-

Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Learning Material:- learning material for this training will be based on text of Swami Chinmayananda

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

VALUE BASED MANAGEMENT

The whole of mankind is standing between two words --birth and death. It may not be wrong to say that if we are the creators of our world, we are responsible for its ugly look and bad condition. If we purify our heart and see the reflection of the world in it, it will also appear pure. This purification of heart is a difficult thing for man. People talk a lot about ethical life, about honesty and ethics, but very few people follow it in practice. The world will not progress till these values are followed in practice. Our creativity can develop by reorganization of our inner personality. Without this quality of life will not improve. If there is positive quality in heart and creative intellectual value in man, his response to any situation is balanced and it has happy results. Individual perfection is the reason behind total perfection.

This code of conduct creates harmony in the inner and outer personality of man and he becomes capable to face all the challenges in the world. If the atmosphere around him is positive and good then these values help him to enjoy happy life. When a person follows these values in life, he is following the code of conduct laid down by religion/Dharma.

In any enterprise, if one can put his best constantly, with full concentration, on his aspired goal, he will definitely be successful. But generally what happens is that a common man, unfortunately, cannot put his thoughts in one perspective effectively and successfully. Result is this that his goal keeps constantly changing and his resolve to achieve that goal also changes. Such indeterminate person can never progress in the way of being successful in any enterprise.

Gurudev has dealt with many management concepts. These are useful in any field. He insists on value-based management. Management skill, according to Gurudev, depends on the condition of the mind .If Mind is calm and peaceful, management is successful to that extent. For that one has to surrender one's ego at God's feet. Dissipated mind cannot think right, so mind has to be peaceful. "Bring the mind where the hand is working" is the key of good management. Man must have 1) mental strength and 2) physical vitality.

Target Group

Target group will be as follows

1) All professionals (doctors professors Engineers ,CEOs, managers ect.)

Topics for training

a) Mind your mind b) Unfolding of Self c) Total Self d) Achieving success in exams

e)Stress Management f) Self management g) Life Management h)Time management i) Love your life

j) Fearless youth k) Life –A festival l) Art of living m)Game of life n)As i think o)Art of man making

p)Transformation technology q)Art of action r)Inspiring leadership s)Beautiful mind t) Art of communication

u) Art of listing v) Spirituality at Workplace

Duration of Training : -Duration of this training will be four days each day working hour will be 6 hours

Planning of various Session

First Session	Recess	Second Session
Theory	....	**Presentation, discussion, Group Work**

Resource Persons:-

1)Acharya of Chinmaya Mission

2)Teachers

3)Professors

Learning Material:- learning material for this training will be books

Honorarium:- T.A.D.A. As per U.G.C and Government Norms

ART OF HAPPY AGEING (AHA) (Based on chinmaya vanprastha)

He has explained how elders should make their life meaningful while living normal family-life There are always new challenges in life and man is constantly learning from these. He has told us how to face these challenges. There is a chain of challenges one after the other in man's life. How capable we are as human being can be seen from the way we face them. Sometimes we have the check-mate over these challenges, sometimes they do, over us. Whatever it is, we have to meet these challenges. There is no other way. If we have courage and faith while meeting them, we succeed. But if we take no action, do nothing about it, they finish us. This is a rule of life. We accept them as an endless game of life. Our mind should be full of living force. Tired mind cannot fight. "Be Yourself" says Gurudev. We have to embark upon our weaknesses. Flow of life is never the same. Every situation is different, and we have to face it ably. Therein lies our Purushartha. Many times people criticize us. If there is truth in the criticism we should accept it, if not, we should learn to ignore it. We should accept this criticism with gratitude and try to change accordingly.

'Art of Happy Ageing' Course is for persons over 50 years who are interested in planning for their eventual retirement and their life's activities thereafter. The preparatory course is for four days and the full basic course is for ten days. The course is typically conducted by two senior gerontologists and a Chinmaya Mission acharya, for whom the local organizers provide transportation, lodging and board. Talks, demonstrations, and workshops are offered on the following topics:

Physical Health

How to prevent and cure old-age ailments and diseases, how to maintain vibrant health, specific yoga techniques.

Emotional Health

How to prevent and cure psychological problems, analysis of the mind and its workings, integration techniques.

Social Health

The vision and approach to retirement, how to plan in advance for retirement and constructive social activities during retirement.

Financial Health

Financial planning for retirement, investment strategies, part-time jobs, wills and testaments, the holistic vision of minimalism and how to reduce one's dependence on money.

Spiritual Health

Vedantic study, guided meditation and spiritual sadhana.

'Keeping Fit: Course based on The Yoga Technique'

'Keeping Fit' is a course, which is both preventive and curative. It helps to strengthen both, the gross and subtle body, through the respective exercises. Almost all important pranayamas, bandhas, and mudras are incorporated in the yoga techniques taught. Concentration of the mind is achieved through the rhythmic performance of prescribed exercises, all of which are patterned after renowned yoga techniques. The exercises revitalize muscles, strengthen bones, and positively affect involuntary organs as well as the digestive and neurological systems. While this course promotes the prevention and cure of various old-age illnesses, more importantly, it imparts holistic health, increased energy and well being.

HARI-OM

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

प.पू. स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्र

UGC व्दारा पुरस्कृत

Certificate Course in Chimaya Education

अभ्यासक्रम – दीर्घ स्वाध्याय, लघुस्वाध्याय लेखन

आणि सादरीकरण

संशोधन कार्य सादरीकरण, पोर्टफोलिओ

-: मार्गदर्शक पुस्तिका :-

प्राचार्य

डॉ र. भि. मानेकर

समन्वयक

डॉ वसुधा विनोद देव

No Transfusion of Idea Only Transformation

-: प्रस्तावना :-

प्रशिक्षणार्थी बंधू भगीनीनो चिन्मय प्रेमीनों

Certificate Course in Chinmaya Education (CCEd) हया शिक्षण कमासाठी आपण प्रवेश घेतल्याबद्दल आपले हार्दिक अभिनंदन ! हा अभ्यासक्रम प.पू. स्वामी चिन्मयानंद हयांच्या शैक्षणिक विचारांवर आधारित अभ्यासक्रम आहे. हया अभ्यासक्रमातून आपणास जीवन शिक्षण, जीवनकौशल्य, जीवनध्येय, जीवनसाध्य, हयाचे आकलन तर होईलच पण त्याचबरोबर शिक्षणाचे चार आधारस्तंभ, Integrated Development, Indian Culture, Patriotism, Universal Out look हयाचे ज्ञान मिळेल अशी अपेक्षा आहे व हयाचा माध्यमातून आपल्या बाबतीत Transformation प्रकियेला प्रारंभ होईल.

हया अभ्यासक्रमांतर्गत सैध्दांतिक अभ्यासक्रमांचा सविस्तर अभ्यास करण्यासाठी लघुस्वाध्याय, दीर्घस्वाध्याय लेखन व सादरीकरण करावयाचे आहे. दीर्घस्वाध्यायाचे आपणास सादरीकरण करावयाचे आहे. तसेच लघुस्वाध्याय आपणास केंद्रावर जमा करावयाचे आहे. स्वयंअध्यायनाच्या दृष्टीने स्वाध्याय लेखन अत्यंत महत्वाचे आहे हे लेखन करण्यापूर्वी ही स्वाध्यायपुस्तिका आपण काळजीपूर्वक वाचा त्यात लेखनाबाबात आपणास मार्गदर्शन केले आहे. स्वाध्यायाचे मूल्यमापन करण्यासाठी काही मुद्दे ठरविले आहे हया मुद्दांचा काळजीपूर्वक अभ्यास करा आपणास एक Spiritual Diary ठेवावयाची आहे त्याचे मार्गदर्शन आपणास हया पुस्तिकेत आढळेत तसेच प.पू. चिन्मयानंद हयांचा आपणास आवडलेल्या पुस्तकावर आधारित जीवन शोध अर्थात Research project आपणास सादर करावयाचा आहे हया पुस्तिकेत आपणास हयाबाबत मार्गदर्शन आढळेल.

अभ्यासकेंद्राचे www. Chinmaya sanskar. Com ही वेबसाईट आपल्या सेवेत अर्पण केली आहे. त्याचाही वापर आपण जरुर करावा व आपल्या शकांचे निरसन करावे आपणास हया अभ्यासक्रमासाठी हार्दिक शुभेच्छा !

(डॉ रा. भि. मानेकर)
प्राचार्य

अभ्यासकेंद्राच्या विद्यार्थ्यांची वैशिष्टे :-

Certificate Course in chinmaya Education प्रवेश घेणा–या आपणास सर्वाची काही वैशिष्टे आहेत

1. आपण सर्व आपआपल्या क्षेत्रात अनुभवी आहात 2. आपण चिन्मयप्रेमी आहात. 3. आपण स्वावलंबी स्वानुभवी आहात आणि स्वानुभव हा अध्ययनाचा फार मोठा स्त्रोत आहे.

4. आपण अध्यापन करतांना ब–याचशा बाबी नव्याने शिकतो आणि म्हूणनच आपले अध्ययन हे ज्ञानकेंदी असते 5. आपण स्वतः अध्ययनाला चालना देणारे आहात.

आपली ही वैशिष्टे लक्षात घेऊनच अभ्यासकेंद्राने विविध स्वयंअध्ययन पध्दतीचा वापर केला उदा. चर्चा परिसंवाद गटकार्य spiritical Diary इ. च्या माध्यामातून आपला एकमेकाशी सुसंवाद तर होईलच पण त्यापेक्षाही आपला आपल्याशी संवाद होईल व हया संवादातून आपणामध्ये सकारात्मक परिवर्तने सुरुवात होईल.

अनिवार्य अभ्यासक्रम

दीर्घस्वाध्याय सादरीकरण

आपणास अभ्यासक्रम पुस्तिकेत अनिवार्य अभ्यासक्रम दिले आहेत 6 विषय हे तात्विक असून अभ्यासक्रम 7 हा project Work व आधारीत आहे. हयापैकी पहील्या सहा विषयावरील दीर्घ स्वाध्याय आपणासस हयाच पुस्तिकेत दिले आहेत. हया स्वाध्यायाचे आपणास सादरीकरण करावे लागेल. हयासाठी अभ्यासकेंद्रावर पुरक वातावरण तयार करण्यात येते आपल्या पहील्या संपर्कसत्रात आपणास दीर्घस्वाध्यायाचे वाटप करण्यात येईल. दुस–या सत्रात आपणास हया स्वाध्याचे पैकी कोणत्याही एक विषयाच्या स्वाध्यायाचे सादरीकरण करावयाचे आहे. हया दरम्यानच्या कामात आपण आपल्या स्वाध्यायावर सखोल चिंतन करणे अपेक्षित आहे.

स्वाध्याय लेखनाचे मार्गदर्शन तत्वे :-

1. आपण स्वाध्यायावरच लेखन करित आहोत खात्री करा 2. A-4 साईजच्या को–या कागदावर दोन्ही बाजूस आपण सुवाच्च स्वाध्याय लेखन करावे 3. दीर्घ स्वाध्यायाचे उत्तर 1500 ते 1800 शब्दात म्हणजेच किमान 10 ते 12 पाने स्वहस्तलिखितच असावे. 4. योग्य समास सोडून लेखन करावे 5. उत्तराच्या शेवटी विचारप्रक्रियेला चालना देणारे, शैक्षणिक उपयोगीतेच्या दृष्टीने स्वतःचे मत मांडणे आवश्यक आहे. 6. आवश्यक तेचे आकृत्या चित्र आरेखन मांडण्याचा प्रयत्न करा. 7. स्वाध्यायाच्या शेवटी संदर्भग्रंथाचा, wetsite चा उल्लेख करा 8. अभ्यासकेंद्राची वेबसाईट www. Chinmayasankar.com चा वर अवलंब करा 9. अभ्यासकेंद्राने पुरविलेल्या अध्ययन साहित्यातून जशीच्या तशी उत्तरे लिहून नका 10. दीर्घस्वाध्यासाठी प्रत्येकी 2 प्रश्न निवडा

स्वाध्याय सादरीकरणाची मार्गदर्शक तत्वे :- आपणास दिलेल्या 6 अनिवार्य दीर्घस्वाध्यायापैकी एका स्वाध्याचे सादरीकरण करावयाचे आहे. हया साठी आपण 6 विषयाचे 12 दीर्घस्वाध्याय लिहिले आहेत हयापैकी कोणत्याही एका स्वाध्यायाचे आपण सादरीकरणासाठी निवड करा 2. सादरीकरणांसाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करा 3. स्वाध्याय सादरीकरणासाठी आपणास 10 मी चा वेळ देण्यात येईल 4. उपयोजनात्मक मूल्यांना महत्व दया 5. परीक्षक व सहाध्याची यांच्याकडे पाहून स्वाध्याय आत्मविश्वासाने सादर करा 6. सादरीकरण झाल्यावर सहाध्यायी प्रश्नाची आत्मविश्वासपूर्वक उत्तरे घा

पोर्टफोलिओ (पत्राधार संच)

आपण ज्या अभ्यासक्रमास प्रवेश घेतला आहे. त्या चे Vision आहे No Transfusion of Idea Only Tranformation मित्रहो अभ्यासक्रमाच्या माध्यामातून आपल्या विचारात सकारात्मक बदल होणे गरजे आहे. आपल्या विचारात सकारात्मक उर्जा येणे आवश्यक आहे. त्यासाठी आपणास आम्ही Chinmaya window देत आहोत हया खिडकीच्या चारही कोणातून आपणास आपले जीवन बघावयाचे आहे व त्याच्या आधारे आपण आपला पोर्टफोलीओ बनवायचा आहे. हयावर आपणास गुणांकन आहे. हे निरीक्षण आपण अत्यंत वस्तूनिष्ठतेने करावे कारण हयाच्या माध्यामातून आपल्या चित्तातील मनातील मलीनता दूर होईल व हे जग आपणास अतिशय स्वच्छ दिसू लागेल हया बाबीस ताबडतोब सुरुवात करा ! प्रारंभी आपले प्रयत्न कदाचित यशस्वी होणार नाही पण प्रयत्न सुरु ठेवा हे आपले स्वतःचे शोधन आहे हे विसरु नका हया chinmaya window चे चार घटक हे पुढीप्रमाणे आहेत 1. Introspection 2. Detection 3. Negation 4. Subsitution आत्मनिरीक्षणाच्या हया चार मार्गाने नित्य जावून आपणास अत्यंत वस्तूनिष्ठ पणे हे कार्य करावयाचे आहे. त्यासाठी एक Spiritual Diary तयार करा त्यात नोंदी हया.

Project/Synopsis presentation

Project Work हा आपल्या अभ्यासक्रमाचा महत्वाचा भाग आहे. Project Work हया अंतर्गत प.पू. गुरुदेवांच्या कोणताही एका

पुस्तकाचे आपणास विश्लेषण करायचे असून त्यांची उपयोगीता व उपयोजन आधुनिक काळात कशी असेल हयाबाबत विस्तृत विवेचन आपणास घावयाचे आहे. हयाचे निकष खालीलप्रमाणे असतील.

1. आपण पुस्तकाची निवड का केली.
2. त्या पुस्तकातील महत्वाचा आशय विषयाचे आरेखन
3. त्यातील मुख्य मुद्याचा शोध
4. प्रत्यक्ष जीवनात त्याचे उपयोग व्यक्तीगत सामाजिक जीवनातील उपयोगीता
5. आपणास त्या पुस्तकांचा झालेला फायदा
6. पुस्तकाचे शैक्षणिक मूल्य इ.
7. आपल्या विचारांच्या कक्षा रुदावण्यास पुस्तकाचा झालेला उपयोग

वरील प्रकारचे मुद्दे विचारात घेवून आपणास किमान 25 पृष्ठांचा Project सादर करावयाचा आहेत्र

हया Project चा आराखडा आपणास सादर करावायाचा आहे. त्याचे मुद्दे पुढीलप्रमाणे 1. प्रास्ताविक 2. समा(?) विधान 3. प्रकारचा उद्देश 3. संशोधन प्रश्न 4. आपण कोणत्या पुस्तकाचा वापर करणार आहात 5. त्या पुस्तकाचे विश्लेषण 6. निष्कर्ष 7. निष्कर्षाचे उपयोजन 8. आधुनिक काळात त्या विचारांची उपयोगीता 9. आधुनिक शिक्षण प्रणालीवर त्याचा प्रभाव संशोधन अहवालाचे आपण तीन विभागात विभागणी करावी लागेल.

1. **प्रारंभिक विभाग** :- मुखपृष्ठ 2. संशोधकाचे प्रतिज्ञापत्र

3. ऋणनिर्देश 4. अनुक्रमाकिा 5. आकृत्या आलेख सूचि 6. परिशीष्टाची सूचि

2. **मुख्य विभाग** 1. सर्व प्रकरणांचा समावेश हयात असेल 3. (6) अंतिम विभाग 1. संदर्भ ग्रंथ सूचि व परिशीष्टे

Project करिता आपणास जे पुस्तक ग्रंथालयातून देण्यात येईल ते आपणास Project पूर्ण झाल्यावर वापस करावयाचे आहे. अन्यथा आपणास पाचपट रक्कम महाविद्यालयात जमा करावी लागेल.

Certficate Course in Chinmaya Education दीर्घ स्वाध्याय

Course 1. Swami Chinmayananda A Great Visionary

1. प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या जीवनातील कोणत्याही दोन घटनांचा परामर्ष घेवून त्या घटनांचे त्यांच्या जीवनातील महत्व विषद करा.
2. प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या व्यक्तीमत्वाच्या विविध पैलूवर प्रकाश टाका व त्यापैकी आपणाला कोणते गुण महत्वाचे वाटतात ते सोदाहरण स्पष्ट करा !
3. प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या जीवनातून कोणकोणती मूल्य अभिव्यक्त होतात ?
4. A Great Visionary असे प.पू. गुरुदेवाबद्दल का म्हटले जाते ? हयाचे विवेचन विविध घटनांचा मागोवा होऊन स्पष्ट करा.

Course 2 :- Philosophycal Foundation of Education

1. स्वामी चिन्मायानंद हयांच्या शैक्षणिक विचारातून शिक्षण ही संकल्पना स्पष्ट करा.
2. प्रचीन काळापासून शिक्षण विषयक ध्येये कशी बदलंत आहेत ते सांगून प.पू. स्वामी चिन्मयानंदानी विषद केलेली शिक्षण विषयक ध्येय सांगा.
3. प.पू. स्वामी चिन्मयानंद हयांनी सांगितलेली जीवनविषयक ध्येय कोणती ? हया ध्येयाचे आधुनिक काळातील महत्व विषद करा.
4. मानवी व्यक्तीमत्वाची रचना स्पष्ट करुन प्राचीन कालीन व्यक्तीमत्व विकासाची संकल्पना स्पष्ट करा.
5. स्थूल व्यक्तीमत्व सूक्ष्म व्यक्तीमत्व हया संकल्पना स्पष्ट करुन व्यक्तीमत्व विकास कसा घडवून आणता येईल ते स्पष्ट करा.
6. मनवी व्यक्तीमत्वाचा पंचकोषत्मक व्यक्तीमत्व सिध्दांत स्पष्ट करा ? हयापैकी आपल्या मते कोणत्या कोषाचा विकास अधिक महत्वाचा आहे.

मन ही संकल्पना स्पष्ट करा ? Right thinking म्हणजे काय ? हयावर आपले मत स्पष्ट करा.

8. चातुवर्ण्य समाजव्यस्था व मानवी विकास हयावर प.पू. गुरुदेवांचे विचार स्पष्ट करुन आजच्या काळात त्याची उपयुक्तता स्पष्ट करा.

9. प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या शैक्षणिक विचारांची खालीलपैकी एका तत्वज्ञ शिक्षणातज्ज्ञांच्या विचारांशी तुलना करा.

1. प्लेटो 2. सॉकिटीस 3. शंकराचार्य 4. स्वामी विवेकानंद 5 योगी अरविंद

10. प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या शैक्षणिक विचारांची खालील पैकी तत्वज्ञानाच्या एका शाखेशी करा

1. आदर्शवाद 2. अव्दैतवाद 3. निसर्गवाद

11. प.पू. स्वामी चिन्मयानंद हयांच्या शैक्षाणिक तत्वज्ञानाचे खालील मुद्दांना अनुसरुन विवेचन करा. 1. शिक्षणाचे ध्येय 2. शिक्षणाची परिभाषा 3. शिक्षणप्रक्रिया 4. अध्ययन अध्यापन पध्दती 5. शिक्षकांचे गुण 6. विद्यार्थ्यांचे गुण 7. गुरुशिष्यसंबंध

Course 3 :- Education For Sustainable Development :-

1. शाश्वत विकासाकरिता शिक्षण ही संकल्पना प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाच्या दृष्टिकोनातून स्पष्ट करा.
2. शाश्वत विकासाच्या दृष्टिकोनातून शिक्षण संकल्पना स्पष्ट करा. व शिक्षणाची व्याप्ती स्पष्ट करा.
3. शाश्वत विकासाकरिता शिक्षण हया अभ्यासक्रमाची मार्गदर्शक तत्वे स्पष्ट करा.
4. शाश्वत विकासाकरिता शिक्षणाची ध्येय व उद्दिष्टे स्पष्ट करुन आधुनिक शिक्षणप्रणालीत त्याचे कसे प्रतिबींब आढळते ते स्पष्ट करा.
5. शाश्वत विकासाच्या खालील उपागमापैकी कोणत्याही 2 उपागमावर चर्चा करा.

1. बालकेंद्री शिक्षण 2. युवकांचे शिक्षण 3. आत्मनियंत्रणाचे शिक्षण 4. पालक शिक्षण 5. स्त्रीशिक्षण 6. विज्ञान शिक्षण 7. निसर्ग शिक्षण 8. नेतृत्वाचे शिक्षण 9. शालेय वातावरण.

6. शाश्वत विकासाच्या शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमाची मार्गदर्शक तत्वे विषद करा.

Course 4 :- Contemporary Issue in Indian Education :-

1. अध्यात्मीक स्तरावरील ऐक्य भावना ही संकल्पना व्यक्तीमत्वाच्या सिध्दांताच्या आधारे स्पष्ट करा.
2. मानवी व्यक्तीमत्वाची गुणवत्ता निर्धारीत करणारा घटक कोणता ? हया घटकाचे व्यवस्थापान कसे कराल.
3. विद्यार्थ्यांचे अध्ययन सुलभ व्हावे हयासाठी गुणवत्तापूर्व वातावरणाची निर्मिती कशी कराल ? सोदाहारण स्पष्ट करा.
4. शांतता शिक्षण ही संकल्पना स्पष्ट करा !
5. स्वामी चिनमयानंदानी स्पष्ट केलेले शांतता शिक्षण विषयक योजना स्पष्ट करा.
6. शांतता शिक्षण अंतर्गत शिक्षकांची भूमिका स्पष्ट करा.
7. भारतीय शिक्षण अंतर्गत शिक्षकांची भूमिका स्पष्ट करा.
8. भारतीय दृष्टीकोनातून ज्ञानाची संकल्पना स्पष्ट करा आजच्या शिक्षणप्रणालीवर हया संकल्पनेचा कोणता प्रभाव आहे ते लिहा.
9. Information Instruction Knowlege, wisciom हया चार संकल्पनाचा परामर्ष हवा हया पैकी शिक्षणातून फलनिष्पत्ती काय असावी ते सोदाहरण लिहा.
10. राष्ट्र व देश हया दोन्ही संकल्पनाचा मागोवा स्वामी चिन्मयानंद हयाच्या विचाराच्या आधारे घ्या
11. राष्ट्रीय एकात्मता ही संकल्पना स्पष्ट करुन राष्ट्रीय एकात्मतेत महत्वांची भूमिका काय हे स्पष्ट करा.
12. राष्ट्रीय एकात्मतेच्या भावनेच्या विकासात खालील घटकांची भूमिका सोदाहरण स्पष्ट करा.

    1. शिक्षक 2. शाळा 3. कुटूंब 4. समाज

13. व्यक्तीगत विकासातून राष्ट्रविकास स्वामी चिन्मयानंदाच्या हया संकल्पनेचा मागोवा घ्या व हयासाठी तुम्ही कोणते प्रयत्न कराल.

14. चारित्र्य निर्माणा करिता शिक्षण ही संकल्पना स्पष्ट करा हयाबाबत स्वामी चिन्मयनंदानी कोणती भूमिका स्पष्ट केली आहे ?

15. स्वामी चिन्मयानंदानी सांगितलेली धर्म ही संकल्पना स्पष्ट करा आधुनिक काळात हया संकल्पनेचे महत्व विषद करा.

16. संस्कृती व धर्म हयाचा सहसंबंध स्वामी चिन्मयानंदाची कसा स्पष्ट केला आहे व आजच्या काळात त्याचे महत्व व उपयोजन काय आहे ते लिहा.

17. विश्वसंस्कृतीचा विकास कसा करता येईल हयात कार्यात शिक्षकांची भूमिंका स्पष्ट करा.

18. जन्मपूर्व शिक्षणाचे महत्व स्पष्ट करून शिक्षकाची कुटूंबाची भूमिका स्पष्ट करा

19. जन्मपूर्व शिक्षणाच्या संदर्भात समाज कुटूंब हयांची भूमिका स्पष्ट करा.

Courses 5:- Teacher as a facilitator

1. प्राचीन काळापासून गुरु संकल्पना कशी बदलते आहे ते स्पष्ट करा.

2. Teacher as a facilitator हया भूमिकेत अनुसरुन शिक्षकाची गुणधर्म सांगा

3. शिक्षकांची आधुनिक काळातील भूमिका स्पष्ट करा.

Course 6 :- Approaches to the Education :-

1. आत्मनियंत्रणाकरिता शिक्षण ही संकल्पना स्पष्ट करा -
2. आत्मनियंत्राकरिता शिक्षणाची आधुनिक काळातील गरज स्पष्ट करा
3. प.प. स्वामी चिन्मयानंद हयांनी सांगितलेली मूल्य संकल्पना स्पष्ट करा व मूल्यवर्गीकरण लिहा.
4. युवा कुणाला म्हणावे हयाबाबत प.पू. स्वामी चिन्मयानंद हयांचे विचार स्पष्ट करा.
5. पलक शिक्षणाचे ध्येय सांगून पालक शिक्षणाची आजच्या आधुनिक काळातील गरज स्पष्ट करा.
6. बलक शिक्षणाबाबात प.पू. स्वामी चिन्मयानंदाचा दृष्टीकोन स्पष्ट करा.
7. प्रौढाच्या शिक्षणाचे महत्व व आधुनिक काळातील गरज स्पष्ट करा.

C.V.P. Chinmaya Vision Program वरील कृतिसत्र झाल्यावर आपणास त्यावर Lesson Plan तयार करुन आपल्या शाळेत किमान प्रत्येक pillar वर Lesson आधारित एक Lesson घ्यावयाचा आहे.

- दीर्घस्वाध्याय सादरीकरण मूल्यमापन -

दीर्घ स्वाध्यायं सादरीकरणात आपणास पुढीलप्रमाणे गुण प्राप्त होणार आहे.

1. स्वाध्यायाचे दर्शनी स्वरुप	20
2. स्वाध्यायाचा आशय	40
3. सादरीकरण	25
4. आंतरक्रियात्मक वागणूक	15
	100

संशोधन अहवाल लेखनाचे नियम :-

1. संशोधन अहवालाचे टंकलेखन कागदाच्या दोन्ही बाजूस करावे.
2. दोन्ही बाजूना 1.5 इंच इतर बाजूंना वर व खाली 1 इंच समास सोडावा.
3. Line Spacing 1.5 असावे.
4. मराठीचा फॉन्ट 14 वापरावा उपशीर्षसाठी 16 तर शिर्षकासाठी 18 आकार वापरावा कृती देव हा फॉन्ट वापरावा.
5. नवीन प्रकरणाची संख्या नवीन पृष्ठावर करावी.
6. आपल्या संशोधनाची CD व बांधणी केलेला अहवाल सादर करावा.

आपण हया अभ्यासक्रमाची यशस्वी पूर्तता कराल हयाबाबत आम्हास आत्मविश्वास वाटतो. आपणास हार्दिक शुभेच्छा

(डॉ वसुधा वि. देव)
समन्वयक

---------------000---------------

VISION AND MISSION

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

1) To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
2) To understand various educational concepts
3) To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
4) To make focus on contemporary issues in education
5) To make focus on education for sustainable development in Indian context
6) To make focus on approaches to education
7) To make focus on Concept of nation country religion universal outlook
8) To understand the concept of personality development , Human Development

Book-Post

GOVERNMENT OF MAHARASHTRA

SAVIDYAYAVIMUKTAYE

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION AKOLA

(NAAC REACCREDITED WITH "B" GRADE)

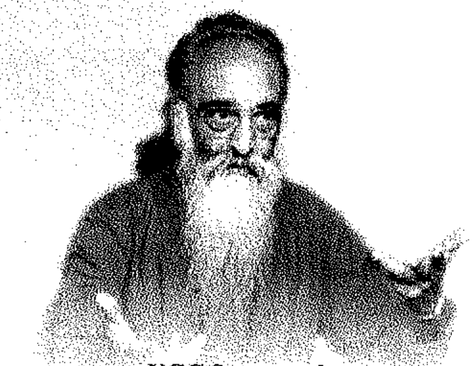

UGC Sponsored

H.H.SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

UNDER XII TH PLAN OF UGC SCHME OF
EPOCH-MAKING SOCIAL THINKERS OF INDIA

INFORMATION ABOUT

SIX MONTHS [redacted] COURSEBASED ON

EDUCATIONAL THOUGHTS OF H.H. SWAMI CHINMAYANANDA

AND

ACTIVITIES FOR ALL

OUR MOTTO

"NO TRANSFUSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION"

DR. VASUDHA DEO

CO-ORDINATOR

Respected All

. It is pride for our institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE . **This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION NEW DELHI.**

Established in the year 1956, this is the only institute in Vidarbha region which has now reached the zenith of success. **"Sa Vidya Ya Vimuktaye"** is the motto of the institute. Inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values, the institute is heading towards progression. The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff of the institute, efficient non-teaching staff, students who are selected on merit, advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library, efficient Extension Services Department are the monogram of the institute. All these factors have contributed in the up-gradation of the institute. The overall outcome of the training by social, spiritual, educational dimensions resulting in a teacher teaching having attained highly thoughtful aesthetic sense is created by the institute

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world .A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian - He was an ideal Guru or teacher..Balakrishna Menon, the future Swami Chinmayananda was born on May 8, 1916 as the son of Parakutti and Kuttan Menon in Ernakulam, Kerala in the noble aristocratic family that strictly followed the Kerala traditions. In 1940 young Balan joined the Luknow university were he studied English literature and law. in 1942 Menon joined the Indian independence movement, for independence of his Country was an issue very dear to his heart. He spent several months in the overcrowded prison in terrible condition In 1945 he moved to Delhi, the center of political activities, where he joined the editorial staff of the national newspaper of the Indians. The National Herald. Menon's passion for self-expression, the need to participate in the nation's revival gained him reputation of an extremely dynamic and controversial reporter. It was at this crucial moment in his life that he came across books of Swami Sivananda, Vivekananda, Ram Tirtha, Aurobindo, Ramana Maharshi and others He began studying philosophy' both Indian and European. The most profound influence made on Menon writings of Swami Sivananda, who stressed: "Be good. Do good." "Serve, Love, Purify, Meditate, Realize, and be free". Thus in the summer of 1947 the radical young journalist arrives at Swami Sivananda's ashram with the intention to find out "What is the true meaning of spirituality? Does it make any sense in life?" It would be a good subject for his new article, he thought. Finally he permanently joined Sivananda ashram, and on the 25th of February 1949, the auspicious day of Sivaratri Swami Sivananda initiated Menon to the order of sanyas. His name become now SWAMI CHINMAYANANDA SARASWATI, the one who revels in the bliss of pure consciousness. Swami Sivananda told him: "You need to master the scriptures! Go to Uttarkashi to study under the renown vedantic master, Swami Tapovan!"

He started Chinmaya Mission to spread the knowledge .Mission motto is: "Give maximum happiness to the maximum of people for the maximum of time. In order to have the Vedantic knowledge brought to every corner of the world and every avenue of life Swamiji started ashrams in India and America where the new teachers, brahmacharies and Swamis:Swami Chinmayananda, the greatest Missionary and the visionary of our times left His bodily form in San Diego on August 3rd but His mission will continue, carried out by all of us with the zeal and love that He taught us for years. His teachings and His achievements will live for ever.

A Part Time Certificate Course Based On Educational Thoughts Of H.H.Swami Chinmayananda "Certificate In Chinmaya Education (C.C.Ed)"

Structure Of Course

Name Of Course :- Diploma In Chinmaya Education
Duration Of Course:- One Session (Six Month Part Time)
Total Credit Points:- 40(Forty)
Total Learning Hours :- 600 (Six Hundred)
Total Marks :- 1200 (One Thousand Two Hundred)
Contact Sessions:- Four (Twenty Eight Days)

Course Areas

Ch-Edu 1 – H.H. Swami Chinmayananda –A Great Visionary
Ch-Edu 2 - Philosophical Foundation Of Education
Ch-Edu 3 – Education For Sustainable Development
Ch-Edu4-Contemporary Issues In Education System
Ch-Edu 5 – Teacher As A Facilitator
Ch-Edu 6 – Approaches To The Education
Ch-Edu 7 – Project Report & Viva-Voce

Activities for	Name of Program	
Children	**Child Empowerment**	**(C.E.P)**
Woman's	**Woman Empowerment Program**	**(W.E.P.)**
Youth	**Youth Empowerment Program**	**(Y.E.P.)**
Parents	**Art of Good Parenting**	**(A.G.P.)**
Teachers	**Teachers recharge program**	**(T.R.P.)**
Senior citizens	**Art of Happy Ageing**	**(A.H.A.)**
Professionals	**Value based management**	**(V.B.M.)**

Our Special Workshops on

a) Mind your mind
b) Unfolding of Self
c) Total Self
d) Achieving success in exams
e) Stress Management
f) Self management
g) Life Management
h) Time management
i) Love your life
j)Fearless youth
k) Life –A festival
l) Art of living
m) Game of life
n) As i think
o) Art of man making
p) Transformation technology
q) Art of action
r) Inspiring leadership
s) Beautiful mind
t) Art of communication
u) Art of listing
v) Spirituality at Workplace

For Details :- do visit :- **www.gceakola.org** **www.chinmayasanskar.com**

(522)

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

विद्यापीठ अनुदान आयोगद्वारा पुरस्कृत - राष्ट्रीय चर्चासत्र

!! निमंत्रण !!

श्री / श्रीमती ____________________

स.न.वि.वि.

आमच्या महाविद्यालयात दि. ०२ व ०३ फेब्रुवारी २०१५ रोजी

"No Transfusion of Idea, only Transformation"

या विषयावर राष्ट्रीय चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले आहे. या चर्चासत्राचे उद्‌घाटन दि. ०२ फेब्रुवारी २०१५ शुक्रवार रोजी सकाळी ११.०० वा. संपन्न होत आहे.

..अध्यक्ष..	..उद्‌घाटक..	..प्रमुख अतिथी..
डॉ.सुनंदा गो. रोडगे	**प.पू.स्वामीनी विमलानंदा**	**मा.डॉ.रणजित पाटील**
प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	संचालक, चिन्मय मिशन शिक्षण विभाग, कोईम्बतुर	गृह (शहर), नगरविकास, सामान्य प्रशासन, विधी न्याय, संसदीय कार्य मंत्री महाराष्ट्र शासन, मुंबई तथा पालकमंत्री अकोला/वाशिम

स्थळ

सभागृह,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

..स्नेहांकित..

डॉ.आशा म. धारस्कर

समन्वयक / सहा. प्राध्यापक

(३८)

PATRON

Hon'ble Dr.Prakash Gayakwad
Director of Higher Education, Pune(M.S.)

CHAIR PERSON

Dr. Vasudha Deo
Principal (Incharge)
Govt. College of Education Akola

CO-ORDINATOR

Dr. Asha M. Dharaskar - Bhavsar
Govt. College of Education Akola

ADVISORY COMMITTEE

Hon'ble Dr. Shantaram G. Bute
Principal, Maharani Tarabai Govt. College of Education Kolhapur.

Hon'ble Dr. Shashi Vanjari
Asso. Professor
Education Department
RTM Nagpur University Nagpur.

Dr. Gajanan Gulhane
P.G. Education Department,
S.G.B. Amravati University,Amravati

Organizing Committee

Member - **Dr. Rohini Tadas**
Asso. Professor
Cell : 9403084660

Member - **Dr. Sushma Ganoje**
Asso. Professor
Cell : 9096872443

Member - **Dr. Gokarna Mankar**
Asso. Professor
Cell : 7798468056

Member - **Dr. Sandhya Samudre**
Asst. Professor
Cell : 9860172049

Member - **Ku. Neeta Choure**
Asst. Professor
Cell : 9422831949

Member - **Mr. Sanket Raut**
Librarian
Cell : 9158935559

Member - **Mr. Anant Dandekar**
Office In charge
Cell : 9881068474

PROGRAMME SECHDULE

2nd February 2015

10.00 am to 11.00 am	Registration and Breakfast.
11.00 am to 12.00 pm	Inaugural Function.
12.00 pm to 01.00 pm	Key Note Address.
01.00 pm to 02.00 pm	Lunch Time.
02.00 pm to 03.00 pm	Expert Session.
03.00 pm to 04.00 pm	Expert Session.
04.00 pm to 04.30 pm	Tea Time.
04.30 pm to 05.30 pm	Paper presentation
08.00 pm to 09.00 pm	Cultural Program

3rd February 2015

09.30 am to 10.30 am	Breakfast.
10.30 am to 12.00 pm	Paper Presentation
12.00 pm to 01.30 pm	Paper Presentation.
01.30 pm to 02.30 pm	Lunch.
02.30 pm to 04.30 pm	Paper Presentation.
04.30 pm to 05.30 pm	Valedictory Session.

-: For Details :-
www.gceakola.org
www.chinmayasanskar.com
-: Contact Us :-
Fax No. 0724-2437389
Cell : 08380080225

Ganraya : 8600293119

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION (C.T.E)
Akola (M.S)
NACC Re-Accredited with Grade "B"

H.H. Swami Cinmayananda Studies Cent

Sponsored by UGC

A Two Days National Conference

ON

"No Transfusion of Idea Only Transformation."

On 2nd and 3rd Feb. 2015

DR. VASUDHA V. DEO
Principal
(Incharge)
Chairman,
Organizing Committee

DR. ASHA M. DHARASKAR (BHAVSAR)
Co -ordinator / Asst. Professor
(9423942607)

VENUE
Auditorium, Government college of Education
Akola (M.S)

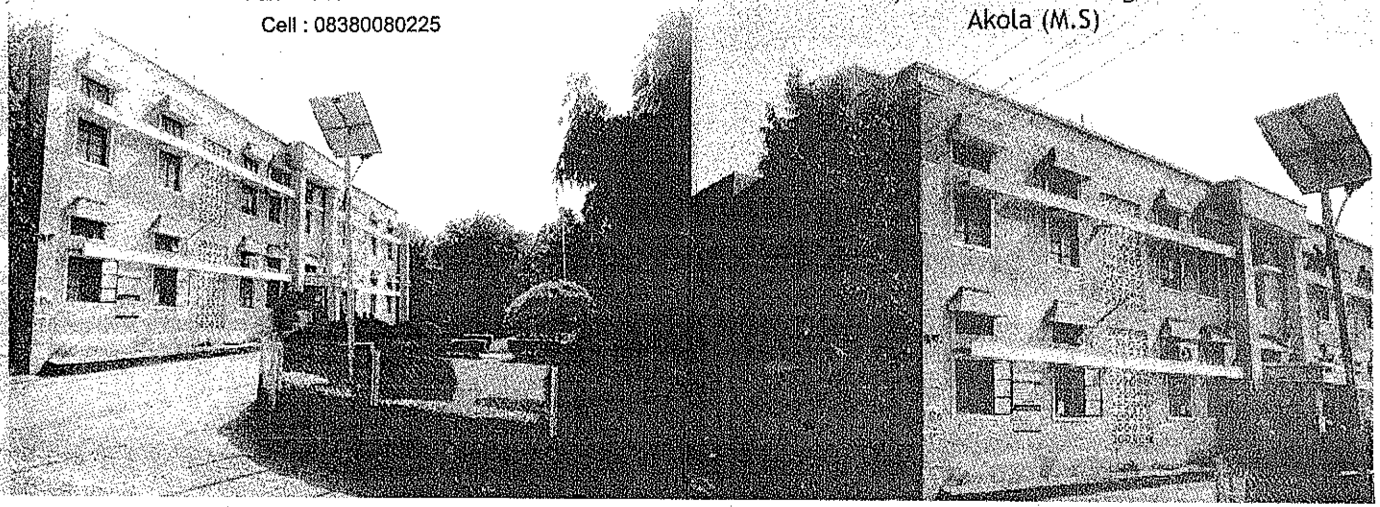

About The College

Established in the year 1956 is the only college in vidarbha region which has now reached the Zenith of success. " Sa Vidya Ya Vamuktaye" Is the motto of institution. Inspired by the aims such as complete Development of teaching personality and value the institution is heading towards progression.

The Highly talented, dedicated, teaching staff of the College, Effect non-teaching staff, by merit selected talented Students, latest-visual aids, Technological aids, prosperous library, efficient extension Department are the monogram of the institution. All these factors have resulted in the gradation and pride of college.

It is pride for our institute that this college is recommended as Swami Chinmayananda Studies Centre. This is the first study centre in the world funded by UGC. College will organize verious activities like short term courses on educational thoughts of Swami Chinmayananda. Various workshops for children, women, youth and senior citizens will be organize by college.

About Swami Chinmayananda

Swami Chinmayananda was not only the ge of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but whole world. A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian —Swamiji's life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru, a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people , the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of fields. He used to draw an imaginary picture if India as a super power, but he was ever insistent the and tolerance alone should emanate from the grate power.

Invitation

It gives us an immense pleasure to inform you, that Swami Chinmayananda Studies Center of Government college of Education ,Akola is organizing a UGC Sponsored Interdisciplinary National Conference on Chinmaya Education "No Transfusion of idea only Transformation" on 2nd and 3rd Feb 2015.

Theme

Only instruction is not education. Instruction is necessary, . Instructions are given from outside. Giving more and more information, more and more instructions to children is not true education. Merely adding one more instruction, providing more and more data, is not education. The place, where information is imparted, can be called institute, not school. School is where we bring out from a student the beauty that was already inherent in him, which we, , did not recognize. Education should produce good character. Similarly, knowledge should be transformed into wisdom. In every student, there is an inherent beauty which is hidden. This is the strength of man. This beauty and this strength should get expression through education. Education is expected to have this capability. s is the creative task of education. This description tells us that self transformation means education. While defining the true education Swami chinmayananda says, "Real education means the transformation of knowledge into wisdom which is then used to carve out a strong character".

MAIN THEME :

"No Transfusion of idea, only Transformation."

SUB THEME

- Concept of Transformation.
- Vision Mission and Goal
- Concept of Knowledge
- Concept of Peace Education
- Aims of Education
- Integrated Value Education
- Indian concept of Personality.
- Education for sustainable development

Objectives

- To Explain the concept of Transformation.
- To achieve the goal/aim of Transformation firstly determined the vision, Mission and goal of education.
- To Explain the Indian concept of personality development.
- To focus on Indian concept of value and development of value.
- To express the concept of knowledge according to Indian point of view.
- To focus on various approaches to education.

Instruction to Authors

The authors have to prepare their paper in English(Times New Roman) or Hindi/Marathi(Use Kruti Dev 010) language, Not more than 2000 words and also a con size abstract of the paper maximum in 300 words typed only in MS-WORD format, on one side of A4 size paper with margin(Left- 1.25", Right- 1.00", Top- 1.00" Bottom- 1.00") Font size – Title -14pt Bold, Name of author – 12pt talic, section and sub section heading – 12 pt. Bold, Figure and table caption – 10pt Normal.

As per the above format research paper and its abstract along with the registration fees to be sent on or before 20 Jan 2015.

Soft copy can be send by E-mail

1) **chinmayacon14@gmail.com**
2) **chinmayaconference15@gmail.com**

All papers will be reviewed by scrutiny committee and edited paper will be published in the souvenir with ISBN (Sunanda Prakashan). Only soft copy will be accepted.

Registration Fees : Rs. 1200/- for each delegate and Paper Presenters.

Mode of Payment

D.D on favor of Principal,Govt. college of education, AkolaPayable at State Bank Of India Akola on before 20th Jan2015

राष्ट्रीय चर्चासत्र अहवाल

दि. २ व ३ फेब्रुवारी २०१५

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला अंतर्गत दि. २ व ३ फेब्रुवारी २०१५ रोजी दोन दिवसीय आंतरविद्याशाखीय विद्यापीठ अनुदान आयोग पुरस्कृत राष्ट्रीय चर्चासत्राचे आयोजन प.पु.स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्राच्या वतीने करण्यात आले. दि. ०२/०२/२०१५ रोजी सकाळी ठीक ११.३० वाजता प.पू. स्वामिनी विमलानंदा संचालक चिन्मय एज्युकेशन सोसायटी यांच्या शुभ हस्ते व महाविद्यालयाच्या प्राचार्या मा. डॉ. सुनंदा रोडगे यांच्या अध्यक्षतेखाली उद्घाटन सोहळा संपन्न झाला. यावेळी प.पू. स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्राच्या समन्वयक डॉ. वसुधा देव तसेच राष्ट्रीय चर्चासत्राच्या समन्वयक डॉ. आशा धारस्कर यांची उपस्थिती होती. उद्घाटनपर कार्यक्रमाचे सुत्रसंचालन व आभार प्रदर्शन सौ. मनप्रित जनेजा यांनी केले. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविकातून डॉ. आशा धारस्कर (राष्ट्रीय चर्चासत्र समन्वयक) यांनी दोन दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्राविषयी माहिती देऊन चर्चासत्राचे उद्दिष्ट्ये स्पष्ट केली. प.पु.स्वामिनी विमलानंदा यांनी उद्घाटनपर भाषण करुन चर्चासत्राच्या यशस्वीतेसाठी शुभेच्छा दिल्यात. अध्यक्षा डॉ. सुनंदा रोडगे यांच्या अध्यक्षीय भाषणाने कार्यक्रमाची सांगता झाली. चर्चासत्राच्या दुसऱ्या सत्रात श्रीमती इंदूमती काटदरे (गुजराथ) संचालक, पुन:रुत्थान विद्यापीठ यांनी तज्ज्ञ व्याख्यानामधून भारतीय दृष्टिकोनातून व्यक्तिमत्त्वाची संकल्पना स्पष्ट केली. या सत्राचे सूत्रसंचालन प्रा. डॉ. सुषमा गणोजे यांनी केले.

तृतीय सत्र डॉ. ज्योती पावडे (प्राचार्य असगर हुसेन शिक्षण महाविद्यालय, अकोला) यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाले या सत्राला डॉ. शशी वंजारी (प्राध्यापक, राष्ट्रसंत तु.म.विद्यापीठ, नागपूर) व डॉ. उशोशी गुहा यांचे मार्गदर्शन लाभले. डॉ. उशोशी गुहा यांनी Goal, ision and aims यावर आपले विचार व्यक्त केले. प्रस्तुत सत्राचे सूत्रसंचालन प्रा. डॉ. रोहिणी तडस यांनी केले.

दि. ०३/०२/२०१५ रोजी शोध निबंध सादरीकरण सत्र सकाळी ११.३० ते २.३० या कालावधित संपन्न झाले. शोध निबंध सादरीकरण सत्राला अध्यक्ष म्हणून प्राचार्य डॉ.

धैर्यवर्धन पुंडकर (डॉ. मनोरमा व डॉ. हरिभाऊ कला, वाणिज्य, विज्ञान महाविद्यालय, बाळापूर) उपस्थित होते. त्यांच्या अध्यक्षतेखाली एकूण ११ प्राध्यापकांनी संबंधित विषयांच्या अनुषंगाने आपले शोधनिबंध सादर केलेत प्रस्तुत सत्राचे सूत्रसंचालन प्रा. डॉ. संध्या सामुद्रे यानी केले.

राष्ट्रीय चर्चासत्राचा समारोप दि. ०३/०२/२०१५ रोजी दुपारी ठीक ३.०० ते ५.०० या वेळेत घेण्यात आला. समारोपीय कार्यक्रमाला व्यासपीठावर अध्यक्षा मा. प्राचार्या डॉ. सुनंदा जी. रोडगे तसेच कार्यक्रमाच्या प्रमुख अतिथी अकोला येथील चिन्मय मिशन आचार्या प.पु. स्वामिनी मंगलानंदा अभ्यासकेंद्र समन्वयक डॉ. वसुधा देव तसेच राष्ट्रीय चर्चासत्राच्या समन्वयक डॉ. आशा धारस्कर उपस्थित होत्या. स्वामिनी मंगलानंदा यांनी अतिथी व्याख्यानामधून शिक्षक प्रशिक्षणार्थींनी मूल्यात्मक दृष्टीकोन विकसित करणे गरजेचे आहे. असे मत प्रतिपादन केलेत तर अध्यक्षा डॉ. सुनंदा रोडगे यांनी अध्यक्षीय भाषणातून राष्ट्रीय चर्चासत्र विषयीचे आपले अमूल्य मत व्यक्त केले. समारोपीय कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन सौ.मनप्रित जनेचा (स्कूल ऑफ स्कॉलर) यांनी केले. तसेच डॉ. आशा धारस्कर यांनी आभार व्यक्त केले.

या विषयावर आयोजित करण्यात आले होते. चर्चासत्राचे उपविषय खालीप्रमाणे

1) Concept of Transformation
2) Vision Mission and Goal
3) Concept of knowledge
4) Concept of peace Education
5) Aims of Education
6) Integrated value Education
7) Indian concept of personality
8) Edication for sustainable development

चर्चासत्राला माननीय पालक मंत्री श्री रणजितदादा पाटील, मा. संचालक, उच्च शिक्षण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे तसेच विश्वव्यापी चिन्मय मिशन प्रमुख प.पु. स्वामी तेजोमयानंद यांचे शुभसंदेश प्राप्त झालेत.

या चर्चासत्राच्या अनुषंगाने 'चिंतनम्' हे आय.एस.बी.एन. क्र. प्राप्त सोविनियर प्रकाशित करण्यात आले या सोविनियरचे मुख्य संपादक प्राचार्या डॉ. सुनंदा रोडगे ह्या असुन संपादक - प्रा. डॉ. आशा म. धारस्कर तर उपसंपादक - प्रा. डॉ. वसुधा देव ह्या आहेत सदर 'चिंतनम्' या सोविनियरमध्ये एकुण ४६ प्राध्यापकांचे शोध निबंध प्रसिध्द झाले आहेत.

प्रस्तुत चर्चासत्रा अंतर्गत प.पु. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या जन्मशताब्दी वर्षा प्रित्यर्थ स्वामी चिन्मयानंद यांच्या जीवनावरील माहितीचे सचित्र प्रदर्शनी भरविण्यात आली. या प्रदर्शनाचे उद्घाटन प.पु. स्वामीनी विमलानंदा तसेच अध्यक्षा डॉ. सुनंदा रोडगे यांनी केले.

प्रस्तुत राष्ट्रीय चर्चासत्राला महाविद्यालयातील प्राध्यापक वृंद डॉ. रोहिणी तडस डॉ. सुषमा गणोजे, डॉ. गोकर्णा मानकर, डॉ. संध्या सामुद्रे, ग्रंथपाल श्री संकेत राऊत वसतीगृह अधिक्षक श्री अनंत दांडेकर तसेच सर्व कार्यालयीन कर्मचारी यांचे मोलाचे सहकार्य प्राप्त झाले या सर्वांप्रती धन्यवाद !

स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्र अहवाल

Epoch making Social thinkers of India ह्या विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या १२ व्या पंचवार्षिक योजने अंतर्गत महाविद्यायातस स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्र म्हणून मान्यता मिळाली व २०१४-१५ ह्या शैक्षणिक वर्षात केंद्राचे कार्यास सुरवात झाली ह्या योजने अंतर्गत महाविद्यालयास सेंटर सेट अप करीता ३ लाख व विविध प्रशिक्षण Certificate course in chinging Education ह्या उपक्रमाकरिता प्रतिवर्ष ४ लाख रु. एवढे अनुदान प्राप्त झाले.

अभ्यासकेंद्राकरिता सर्वप्रथम कार्यक्रम सल्लागार समितीचे गठन करण्यात आले. ते पुढीलप्रमाणे

स्वामी तेजोमयानंदा	डॉ. रोहिणी तडस	स्वामी आत्मदेवानंदा
डॉ. सुनंदा रोडगे	डॉ. सुषमा गणोजे	स्वामी मंगलानंदा
डॉ. वसुधा देव	डॉ. गोकर्णा मानकर	स्वामी प्रत्ययानंदा
गजानन गुल्हाने	डॉ. संध्या सामुद्रे	स्वामी सिध्देशानंदा
डॉ. आशा धारस्कर	डॉ. निता चौरे	सौ. सुनिता पोफळी

कार्यक्रम सल्लागार समितीच्या सभेत विविध उपक्रमावर चर्चा होवून त्या आधारे पुढील प्रकारचे उपक्रम घेण्यात आले.

दि. १७ ऑक्टोबर २०१४ रोजी केंद्राचे उद्घाटन तात्कालिन प्र. प्राचार्या डॉ. वसुधा देव ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाले. ह्या कार्यक्रमाकरिता विश्वव्यापी चिन्मय मिशन प्रमुख प.पु. स्वामी तेजोमयानंद सरस्वती ह्यांची विशेष उपस्थिती लाभून त्यांच्या शुभहस्ते केंद्राचे उद्घाटन झाले. हे केंद्र विश्वातील अर्थात जागतिक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे, असे त्यांना घोषित केले. ह्या कार्यक्रमास नागपूर येथील

आचार्या, प.पू स्वामीनी मंगलानंदा, तसेच चिन्मय विद्यालय शेगाव येथील आचार्या स्वामीनी उज्ज्वलानंदा ह्यांची विशेष उपथिती होती. ह्या कार्यक्रमाचे संचालन व आभार प्रदर्शन डॉ. धारस्कर ह्यांनी केले.

केंद्राच्या माध्यमातून शिक्षकांसाठी सर्वप्रथम Trainer Traning आयोजित करण्यात आले. ह्या कार्यक्रमास विशेष अतिथी डॉ. शांताराम बुटे (प्राचार्य ताराबाई शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापूर) हे होते. ह्या प्रशिक्षणाकरिता मुख्य प्रशिक्षक म्हणून प.पु. स्वामीची उज्वलानंदा यांनी कार्य केले. दि. १८/११/२०१४ ते २१/११/२०१४ ह्या कालावधित संपन्न झालेल्या Chinmaya ision Program ह्या प्रशिक्षक प्रशिक्षणात एकुण ५२ शिक्षकांनी सहभाग नोंदविला.

ह्यानंतर शिक्षकांसाठी खालील प्रमाणे कार्यशाळा संपन्न झाल्या.

कार्यशाळा

दिनांक	कार्यशाळेचा विषय	सहभागी शिक्षक	तज्ञांची नावे
८ ते ९/१२/२०१४	Integrated Development	१९	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते
११/१२/२०१४ ते १७/१२/२०१४	Integrated Development of human being	१७	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते
१६/१२/२०१४ ते २०/१२/२०१४	Personality Development of Child	३३	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते
१९/१२/२०१४ ते २०/१२/२०१४	Personality Development of Child	३३	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते
२२/१२/२०१४ ते २३/१२/२०१४	Integrated Development of Child	३३	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते
२६/१२/२०१४ ते २७/१२/२०१४	Complete Development of Child	२२	डॉ. वसुधा देव डॉ. सुनिल बिहाडे डॉ. आनंद धत्ते

वरील सर्व प्रशिक्षणे जिल्ह्यातील माध्यमिक शिक्षकांसाठी आयोजित करण्यात आली होती. २०१५-१६ हे वर्ष स्वामी चिन्मयानंद ह्यांच्या जन्म शताब्दीचे वर्ष होय. ह्याचे औचित्य साधून केंद्रसमन्वयकांनी स्वामी चिन्मयानंद ह्यांचे जीवनावरील १० चित्रांचे A Man is ision and Mission ह्या विषयावरील सचित्र चिन्मय दर्शन ह्या प्रदर्शनाच आयोजन केले. हे प्रदर्शन भविष्यात विविध शाळेत आयोजित करण्याच संस्थेचा मानस आहे.

दि. २ व ३ फेब्रुवारी रोजी केंद्राच्या माध्यमातुन No Transfusion of Idea only Tranformation ह्या विषयावर राष्ट्रीय चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले. स्वामी चिन्मयानंद ह्याच्या शैक्षणिक विचारांवरील पहिलेच चर्चासत्र होय. ह्या चर्चासत्राचे उद्घाटन चिन्मय एज्युकेशन सेल च्या Director प.पु. स्वामीनी विमलानंदा ह्यांच्या हस्ते व महाविद्यालयाच्य प्राचार्या डॉ. सुनंदा रोडगे ह्याच्या अध्यक्षते खाली संपन्न झाले. ह्या चर्चासत्रास नागपुर विद्यापीठाच्या शिक्षण पारंगत विभागाच्या डॉ. शशी वंजारी तसेच पुनरुथ्थान विद्यापीठ अहमदाबाद येथी मा. इंदूमतीजी काटघरे तसेच नागपुर येथील पेटंट ॲटर्नी डॉ. उशोशी गुहा ह्यांचे मार्गदर्शन लाभले. चर्चासत्राचे निमित्तने चिंतनय हे ISBN प्राप्त पुस्तकाचे प्रकाशनही झाले.

चर्चासत्राच्या दुसऱ्या दिवशी विविध प्रतिनिधींची निबंध सादरीकरण झाले. समारोपीय कार्यक्रमास प्रमुख अतिथी म्हणून अकोला चिन्मय मिशनच्या आचार्या प.पू. स्वामीनी मंगलानंदा ह्या होत्या. ह्या चर्चासत्राचे समन्वयक म्हणून डॉ. आशा धारस्कर ह्यांनी कार्य केले. मा. प्राचार्या डॉ. सुनंदा रोडगे ह्यांच्या कुशल नेतृत्वाने हे चर्चासत्र अतिशय यशस्वी झाले.

अभ्यासकेंद्राच्या ह्या कार्यात महाविद्यालयाचे सर्व सन्माननीय प्राध्यापक, कार्यालयीन कर्मचारी व सर्व सेवक यांचे अत्यंत मोलाचे सहाकार्य लाभले. मा. प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे ह्यांचे मोलाचे योगदान लाभले व माननीय प्राचार्या डॉ. सुनंदा रोडगे ह्यांचे प्रोत्साहन व मार्गदर्शन हे कार्याला उंची प्राप्त करण्यास निश्चितच सहाय्यक ठरतील. माझे विद्यार्थी हे तर खरे प्रेरणा स्त्रोत आहेत. सर्वाच्या प्रति मी ऋण व्यक्त करते.

धन्यवाद

डॉ. वसुधा देव

माणूस मोत्याच्या हाराने शोभून दिसत नाही तर घामाच्या धारांनी शोभून दिसतो.

चिन्मय अभ्यासकेंद्र अहवाल

दि. ३ ऑगस्ट २०१५ रोजी स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्राच्यावतीने सर्टिफीकेट कोर्स इन चिन्मय एज्युकेशन या अभ्याक्रमाचा उद्घाटन कार्यक्रम संपन्न झाला. उद्घाटनाला प्रमुख अतिथी म्हणून नांदेड चिन्मय मिशनचे आचार्य स्वामी प्रत्ययानंद सरस्वती हे उपस्थित होते. सरस्वती व स्वामी चिन्मयानंदांच्या प्रतिमा पूजनाने कार्यक्रमाची सुरूवात झाली. अभ्यास केंद्राच्या समन्वयक डॉ. वसुधा देव यांनी अभ्यास केंद्राचा व सी.सी.एड्. अभ्यासक्रमाचा परिचय करून दिला. त्यानंतर स्वामी प्रत्ययानंद यांनी प्रस्तुत अभ्यास केंद्राच्या माध्यमातून स्वामी चिन्मयानंद ह्यांच्या कार्याचा व विचारांचा प्रचार व प्रसार होत आहे, ह्याबाबत समाधान व्यक्त केले. व जागतिक स्तरावरील या पहिल्या केंद्राला त्यांनी मनःपूर्वक शुभेच्छा दिल्या सी.सी.एड्. हया अभ्यासक्रमांर्तगत प्रवेश नोंदणी ५२ प्रशिक्षणार्थ्यांनी केली. या प्रशिक्षणार्थींना यावेळी पुस्तकाचे व माहिती पुस्तिकेचे वाटप करण्यात आले. कार्यक्रमाचे संचालन कु. सोनल भेंडे ह्यांनी केले. तर आभार प्रदर्शन श्री महंम्मद अली ह्यांनी केले. सदर अभ्यासक्रम संपूर्ण शैक्षणिक क्षेत्रात एकूण १५ दिवस घेण्यात आला.

सी.पी.व्ही. कार्यशाळा

दि. २०/०६/१५ ते २१/०६/१५

विवेकानंद प्राथमिक शाळा अकोला ह्या शाळेच्या शिक्षकांसाठी दि. २०/०६/१५ ते २१/०६/१५ या कालावधीत चिन्मय व्हिजन प्रोग्रामवर आधारित मूल्यशिक्षण व व्यक्तिमत्व विकास ही कार्यशाळा घेण्यात आली. विवेकानंद प्राथमिक शाळेच्या मुख्याध्यापिका सौ. संगिता कोकीळ ह्यांनी दीप प्रज्वलनाने कार्यक्रमाची सुरूवात केली. प्रथम सत्रात डॉ. वसुधा देव ह्यांनी केंद्र परिचय व स्वामी चिन्मयानंद ह्यांचा परिचय करून दिला.

द्वितीय सत्रामध्ये मानसिक विकास व बौध्दिक विकास ह्या विषयावर पी.पी.टी. व गटचर्चेच्या आधारे डॉ. देव ह्यांनी विवेचन केले. दि. २१/०६/१५ ह्या दिवशी शारीरिक विकास ह्या विषयाअंतर्गत डॉ. बिहाडे यांनी विविधांगी आहाराची माहिती दिली. तर श्री आनंद थत्ते यांनी योगाच्या माध्यमातून शरीर आणि मनाच्या संतुलनावर प्रकाश टाकला व प्रशिक्षणार्थींकडून प्रात्यक्षिकही करून घेतले. शेवटच्या सत्रात डॉ. देव ह्यांनी आध्यात्मिक विकास ह्या विषयावर मार्गदर्शन केले व ध्यानाचे प्रात्यक्षिक घेतले.

कार्यक्रमाचा समारोप प्रार्थना गीताने करण्यात आला व प्रशिक्षणार्थींना प्रमाणपत्राचे वाटप करण्यात आले.

एक दिवसीय कार्यशाळा

विषय : अल्फाबेटस् ऑफ लाईफ

अकोला शहरातील प्रथितयश शाळा मनुताई कन्या शाळा ह्या शाळेचा वर्धापन दिन दि. १० ऑक्टोबर २०१५ ह्या दिवशी शाळेतील विद्यार्थिनींसाठी स्वामी चिन्मयानंद अभ्यासकेंद्राच्या वतीने एक दिवसीय कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले होते. ह्या कार्यशाळेचा विषय अल्फाबेट्स ऑफ लाईफ हा होता. या कार्यशाळेला प्रमुख मार्गदर्शक म्हणून डॉ. वसुधा देव ह्यांनी कार्य केले. प्रथम सत्रात अल्फाबेट्स ऑफ लाईफ विद्यार्थ्यांना सांगण्यात आले द्वितीय सत्रात विद्यार्थीनींची १० गटात विभागणी करून विविध सामाजिक मुद्यांवर प्रत्येक गटाला नाट्य सादरीकरण देण्यात आले. विद्यार्थीनींनी अतिशय उत्स्फूर्तपणे नाट्य सादरीकरणात सहभाग घेतला व सादरीकरण केले. यावेळी मनुताई कन्या शाळेच्या शिक्षिका सौ. वर्षा पाठक ह्यांची प्रामुख्याने उपस्थिती होती. कार्यक्रमाचा समारोप प्रार्थना गीताने करण्यात आला. सहभागी विद्यार्थिनींना प्रमाणपत्राचे वाटप करण्यात आले. या कार्यशाळेत एकून १०० विद्यार्थीनी सहभागी झाल्या.

Government of Maharashtra

GOVERNMENT COLLEGE OF EDUCATION, AKOLA (C.T.E.)

H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE

Chinmaya Birth Centenary Celebration

CHINTANAM

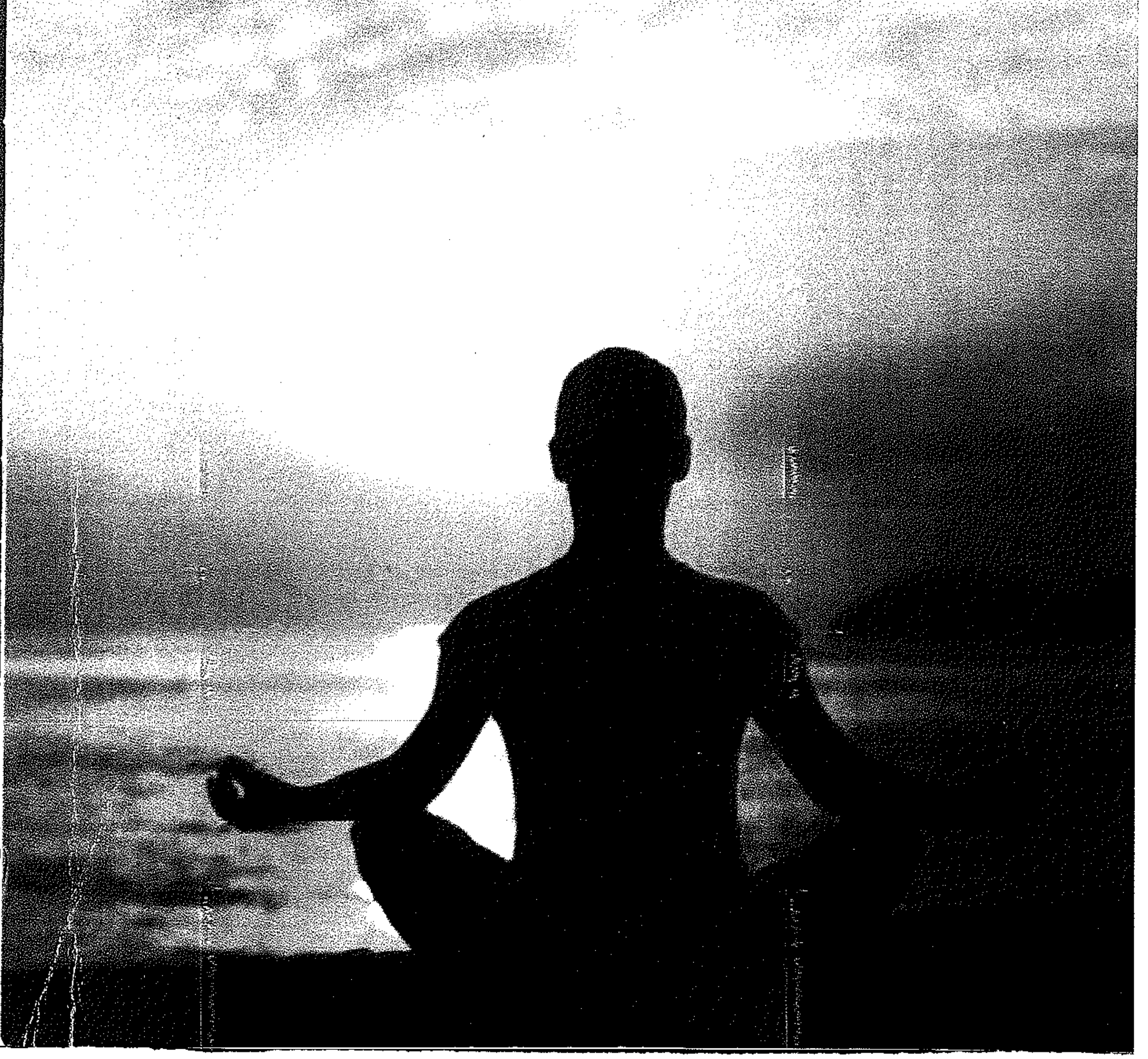

(529)

❖ Chief Editor & Publisher : **Dr. Sundanda G. Rodge** ©
Principal
Govt. College of Education, Akola

❖ **Publication** : **Mr. Manish Shantaram Bute**
Sunanda Pablication,
Rajeshwar Apt. Tapdia Nagar, Akola (M.S.)
Cell : 09422920225

❖ **Publication Date** : 2 Feb. 2015

❖ **Editor** : **Dr. Asha Dharaskar** (Bhavsar)

❖ **Co-Editor** : **Dr. Vasudha V. Deo**

❖ **Concept Of Cover Page** : **Mr. Sanket S. Raut**

❖ **Cover Page Design** : **Nitin Bhojapure**

❖ **Printer** : **Shree. Prakash Sharma,**
Shree Sai Udyog, Akola

❖ **ISBN** : **978-9384801-01-4**

❖ **For Private Distribution Only .**

The editorial board/organizing committee are not responsible for the statements made or the opinions expressed in the souvenir of the seminar.

The editorial board is not responsible for any omissions or typographical errors.

Editorial Board

Chief Editor

(Dr. Sunanda Rodge)
Principal
Govt. College of Education, Akola

Editor

Dr.Asha M Dharaskar (Bhavsar)
Conference coordinator
Asst. Proffesor

Co-Editor

Dr.Vasudha Vinod Deo
Centre Coordinator
Associate Proffesor

(531)

		STATE BANK OF INDIA (FOREIGN DEPARTMENT) KOLKATA (CALCUTTA)
57A	Account With Institution	
	Identifier Code	: CITIGB2L
		CITIBANK N.A. LONDON
59	Beneficiary Customer	
	Account	: GB13CITI18500486420805
	Name & Address	: GRIGORIOS PAPANIKOS
		: 115 HAUGH ROAD FLAT 2/1
		: GLASGOW, U K G3 8TX
70	Remittance Information	
	Narrative	: REGISTRATION FEES FOR
		: 9TH ANNUAL INTL CONF ON PHILOSOPHY
		: BY VASUDHA DEO
		: REF NO PHI2014/0472008B
71A	Details Of Charges	
	Code	: SHA

Creation Date	:	2014/02/03	Creation Time	:	14:27:52
Sent Date	:	2014/02/03	Sent Time	:	14:29:34
OfacClean Date	:	2014/02/03	OfacClean Time	:	14:29:57
Acknowledged Date	:	2014/02/03	Acknowledged Time	:	14:33:00

End of Report

(532)

STATE BANK OF INDIA RAMDASPETH AKOLA MAHARASHTRA

User Id : 4415892 Date : 2014/02/03 14:31:06
Report Id : 20140203143106 IFSC : SBIN0006180

Message Report

OUTGOING MESSAGE

Message Sender Reference	: 201402031429SBIN0006180000003189
Sender Sequence Number	: 3189
Message Type	: MT 103 (Single Customer Credit Transfer)
Receiver Address	: SBINDEFF (STATE BANK OF INDIA FRANKFURT AM MAIN)
Messages User Reference (MUR)	: SBININBB53303189
Non-Delivery Warning Requested	: NO
Delivery Notification Requested	: NO
Obsolescence Period (hh:mm)	:
Message Status	: ACKNOWLEDGED
Creator's UserId	: 1363638
Verifier's UserId	: 5442990 (2014/02/03 14:28)
Authorizer's UserId	: 4415892 (2014/02/03 14:29)

20 Transaction Reference Number
Sender's Reference : 0618014TS0015027
23B Bank Operation Code
Bank Operation Code : CRED
32A Value Date/Currency Code/Interbank Settled Amount
Date : 20140203
Currency : EUR
Amount : 360.00
33B Currency/Instructed Amount
Currency : EUR
Amount : 360.00
50K Ordering Customer
Account : /11125262487
Name & Address : VASUDHA V DEO
: 3 CHINMAYA, GHATOL LAYOUT
: SHANKAR NAGAR AKOLA
: MAHARASHTRA, INDIA
52A Ordering Institution
Identifier Code : SBININBB533
STATE BANK OF INDIA (RAMDASPETH,AKOLA) AKOLA
53A Sender's Correspondent
Identifier Code : SBININBBFXD

ATHENS INSTITUTE FOR EDUCATION AND RESEARCH
8 Valaoritou Str., Kolonaki, 10671 Athens, Greece. Tel.: + 30 210-36.34.210 Fax: + 30 210-36.34.209
Email: info@atiner.gr URL: www.atiner.gr

Athens, 5 November 2013

VASUDHA DEO
ASSOCIATE PROFESSOR
SANT GADGEBABA AMARAVATI UNIVERSITY AMARAVATI
INDIA

Our Ref: PHI2014/0472008b

Dear Professor Deo,

I would like to inform you that the selection committee has decided to invite you to speak at our 9th **Annual International Conference on Philosophy, 26-29 May 2014, Athens, Greece** on the topic of:

Swami Chinmayananda and Religion

Please be prepared for an oral presentation of 20 minutes including discussion and visit the conference website: http://www.atiner.gr/philosophy.htm for more information. Confirm your participation by completing and sending the registration form **before 9 January 2014** by fax, regular mail or email. The registration form can be downloaded from: http://www.atiner.gr/2014/REG-PHI.doc. For your convenience, a special conference rate has been arranged with a hotel. Please complete the registration form for the nights you want accommodation for. Reservations should be made as soon as possible as the offer only stands as long as rooms are available. The selection of the hotel will be done 1-2 weeks before the conference. ATINER will select one of the hotels available on the following list: http://www.atiner.gr/docs/Hotels_List.htm. If you need more information on the accommodation please send us an email (not to the hotel itself) at info@atiner.gr.

The conference's social program is available at http://www.atiner.gr/2014/SOC-PHI.htm. These academic events give the opportunity to our conference participants to further discuss the issues developed during the formal sessions and establish academic collaborations with other scholars from many different countries. This is the essence of all our conferences because it serves the mission of our Organization as a world Association of academics and researchers.

If you want your paper to be considered (peer reviewed) for publication, please submit your manuscript by **27 April 2014** following the paper guidelines, which can be downloaded from: http://www.atiner.gr/docs/Paper_Guidelines.htm. **Papers cannot exceed 5000 words (everything included) and must be sent by email only.** For more information, please see our abstract and paper publication policy at http://www.atiner.gr/docs/Publication_Policy.htm. Please, do not fax your paper. In addition to your paper being considered for publication, the Institute publishes an abstract book with an ISBN number and a Conference Paper Series with an ISSN number. The latter publications come out immediately after the conference.

Please support ATINER by asking your library to order our publications from previous conferences, either as books or selected conference proceedings. Visit our publications website for contents and order forms (http://www.atiner.gr/docs/BOOK_PUBLICATIONS.htm).

I look forward to meeting you in Athens.

Sincerely yours,

Greg T. Papanikos

Gregory T. Papanikos
President

(534)

आवक क्रमांक 367
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला, यांचे कार्यालय
29.1.14

महाराष्ट्र शासन
शिक्षण संचालनालय, (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे-४११ ००१
Web : www.dirhe.org
E-mail : dhepune@yahoo.co.in

(०२०) २६१२२११९, २६०५१५१२, २६१३०६२७, २६१२४६३९ फॅक्स नं.०२०/२६१११११५३

क्रमांक.उशिस.२०१३/आंतरराष्ट्रीय संशोधन परवानगी डॉ.वसुधादेव/प्रशा-१/९४५ दिनांक-२४.१२.२०१३

27 JAN 2014

प्रति,

प्राचार्य,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

विषय-२६.ते २९ मे २०१४ ला अंथेन्स ग्रीस येथे होणा-या आंतरराष्ट्रीय वार्षिक तत्वज्ञ परिषदेस हजर राहणेस पारवानगी मिळणेबाबत.
डॉ.वसुधा देव सहयोगी प्राध्यापक शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

संदर्भ-आपले पत्र–NO./conference/528/2013dt.13.12.2013

उपरोक्त विषयी संदर्भाधिन पत्रानुसार,डॉ.वसुधा वि.देव सहयोगी प्राध्यापक शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला यांना, दिनांक २६ ते २९ मे २०१४या कालावधीत अथेन्स ग्रिस येथे आंतरराष्ट्रीय वार्षिक तत्वज्ञ परिषदेस उपस्थित राहण्यास परवानगी मागीतलेली आहे.त्यास अनुसरुन शासनपत्र दिनांक १९/०२/९९ नुसार दिलेल्या अधिकारानुसार आणि तरतुदीस अधिन राहुन त्यांना खालील अटीवर परवानगी देण्यात येत आहे.

१.वरील कालावधीसाठी लागणारा अनुपस्थितीचा काळ हा अनुज्ञेय रजा धरण्यात येईल.

२.परदेशी जाण्यासाठी लागणारा खर्च स्वतः करावा लागेल.

३. राष्ट्रीय ध्येय धोरणाविरुध्द टिका अथवा टिपणी करु नये.

४.विदेशी अतिथ्य स्विकारु नये.

५.वरील कालावधी व्यतीरिक्त कोणत्याही परिस्थितीत रजा कालावधी वाढवुन मिळणार नाही.

६.विहीत नमून्यात अर्ज सादर केल्या शिवाय रजा मंजुर करता येणार नाही.

27/1/2014

(डॉ.प्र.रा.गायकवाड)
प्र.शिक्षण संचालक(उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१

प्रत- १डॉ.वसुधा वि.देव सहयोगी प्राध्यापक शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला.
२मा.प्रधानसचिव,उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग,मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई-३२यांना माहीतीस्तव सविनय सादर.

(535)

(536)

Athens Institute for Education and Research

This certifies that Vasudha Deo, Associate Professor,
SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India,
participated and presented the paper
"Swami Chinmayananda and Religion"
at the 9th Annual International Conference on Philosophy,
26-29 May 2014, Athens, Greece.

The official program is available at http://www.atiner.gr/philosophy.htm

Dr. Gregory T. Papanikos
President

ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ... ATHENS INSTITUTE FOR EDUCATION AND RESEARCH 1995

Dr. Nicholas C.J. Pappas
Vice President of Academics

Athens Institute for Education and Research
A World Association of Academics & Researchers

9th Annual International Conference on Philosophy, 26-29 May 2014, Athens, Greece

Organized by the Philosophy Research Unit

Conference Venue: Titania Hotel, 52 Panepistimiou Street, 10678 Athens, Greece

Monday 26 May 2014

08:00-08:30 Registration

08:30-08:45 Welcome and Opening Remarks

- Dr. Gregory T. Papanikos, President, ATINER.
- Dr. George Poulos, Vice-President of Research, ATINER & Emeritus Professor, University of South Africa, South Africa.
- Dr. Nicholas Pappas, Vice-President of Academics, ATINER & Professor, Sam Houston University, USA.
- Dr. Patricia Hanna, Head, Philosophy Research Unit of ATINER & Professor, University of Utah, USA.

08:45-10:30 Session I (Room A)

Chair: Patricia Hanna, Head, Philosophy Research Unit of ATINER & Professor, University of Utah, USA

1. Donald Poochigian, Professor, University of North Dakota, USA. Infinity in Mathematics.
2. Patrick Fleming, Assistant Professor, James Madison University, USA. Arbitrariness and Choice in Practical Reason.
3. Favio Cala Vitery, Professor, Jorge Tadeo Lozano University, Colombia. Bohmian Quantum Mechanics as a Constructive Theory.

08:45-10:30 Session II (Room B)

Chair: Saba Bazargan, Assistant Professor, University of California at San Diego, USA.

1. Eric Kraemer, Professor, University of Wisconsin-La Crosse, USA. Virtue Epistemologys: Confronting the Problem of Cognitive Vice.
2. Stephanie Rennick, PhD Candidate, University of Glasgow/Macquarie University, UK/Australia. "Why Foreknowledge does not always entail Problematic Predestination".

10:40-12:10 Session III (Room A)

Chair: Donald Poochigian, Professor, University of North Dakota, USA.

1. Kazutaka Kondo, Assistant Professor, Waseda University, Japan. Socrates' Rhetorical Strategy in Plato's Apology.
2. Elena Akhmaeva, PhD Student, Lobachevsky State University of Nizhniy Novgorod, Russia. The Transformation of the Ancient Worldview in the Consciousness of a Medieval Man.

10:40-12:10 Session IV (Room B)

Chair: Eric Kraemer, Professor, University of Wisconsin-La Crosse, USA.

1. Saba Bazargan, Assistant Professor, University of California at San Diego, USA. Moral Liability of Unjust Beneficiaries in War.
2. Andy Engen, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA. Communication, Expression, and the Justification of Punishment.
3. Peter Oni, Lecturer, University of Lagos, Nigeria. African Initiation Rite in the Light of Hannah Arendt's Conception of Violence.

(537)

12:20-13:50 Session V (Room A)
Chair: Kazutaka Kondo, Assistant Professor, Waseda University, Japan.

1. Duncan Richter, Professor, Virginia Military Institute, USA. Sketches of Blurred landscapes: Wittgenstein and Ethics.
2. Ilse Somavilla, Researcher, University of Innsbruck, Austria, The Dimension of Silence in the Philosophy of Wittgenstein.
3. Mark Thomas, PhD Student, University of Freiburg, Germany. Does Kant Revive the Doctrine of Pre-established Harmony to Synchronize Nature and Freedom?

12:20-13:50 Session VI (Room B)
Chair: Peter Oni, Lecturer, University of Lagos, Nigeria.

1. Andrew Alwood, Assistant Professor, Virginia Commonwealth University, USA. Epicurean Pleasures.
2. Alexey Lyzlov, Assistant Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia. Historicity and Postmodernity Towards the Positive Reflection of Contemporary Human Situation.
3. Daniel Pallares Dominguez, PhD Student, Jaume University of Castellon, Spain. Reviewing of Neuroethics as an Applied Ethics and Fundamental Ethics.

13:50-14:50 Lunch (details during registration)

15:00-16:30 Session VII (Room A)
Chair: Kevin Corcoran, Professor, Calvin College, USA.

1. Vasudha Deo, Associate Professor, SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India. Swami Chinmayananda and Religion.
2. Kruttika Chincholikar, Associate Professor, Government College of Education, India & Sunita Totade, Associate Professor, Government College of Education, India. Theory of Cosmic Consciousness in Hindu Religion.

15:00-16:30 Session VIII (Room B)
Chair: Tennyson Samraj, Professor, Canadian University College, Canada.

1. Alessandra Melas, Post-Doctoral Fellow, University of Sassari, Italy. An Ontic Conception of Chance in Monod's Non-Teleological Evolutionary Biological Theory.
2. Tamara Kayali, Lecturer, The Australian National University, Australia. A Role for Bioethicists and Philosophers in Psychiatric Classification.
3. Svetlana Shibarshina, PhD Student, Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod, Russia. B. L. Whorf on Cosmos, Individual and Language.

16:40-18:10 Session IX (Room A)
Chair: Vasudha Deo, Associate Professor, SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India.

1. Kevin Corcoran, Professor, Calvin College, USA. The Persistence of Persons.
2. Mai Suga Oki, Researcher, Waseda University, Japan. Where are Poets in Plato's Political Philosophy?
3. Maria Ortega Manez, PhD Graduate & Researcher, University of Paris-Sorbonne (Paris IV), France. Why has Plato Written about Mimesis?

16:40-18:10 Session X (Room B)
Chair: Tamara Kayali, Lecturer, The Australian National University, Australia.

1. Silvia Galikova, Professor, University of Trnava, Slovakia. Towards the Reality of Self-Agency.
2. Tennyson Samraj, Professor, Canadian University College, Canada. Carbon Based Brain, Consciousness and Cognition: Understanding Cognitive States in the Context of the KK Thesis.
3. Jordi Cabos Teixido, Researcher, University of Barcelona, Spain. Strength and Limit Situations: Apology of Philosophy.

18:20-20:20 Session XI (Room A)
Chair: Mai Suga Oki, Researcher, Waseda University, Japan.

1. Martyna Koszkalo, Assistant Professor, University of Gdansk, Institute of Philosophy, Sociology and Journalism, Poland. Voluntarism and Intellectualism. Thomas Aquinas versus John Duns Scotus.

538

2. Natasza Szutta, Assistant Professor, University of Gdansk, Poland. Is Aristotelian Concept of Phronesis Empirically Adequate?
3. Ni Yu, PhD, The University of Edinburgh, UK. The Analytical Comparison of Philosophical Methodology in Plato's Meno and Laozi's Daodejing. .

21:00–23:00 Greek Night (Details during registration)

Tuesday 27 May 2014

08:00-09:30 Session XIII (Room A)
Chair: Gary Fuller, Professor, Central Michigan University, USA.

1. Emily Marie Kelahan, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA. Hume's "Former Opinions".
2. Alessandra Granito, University of Chieti, Italy. The Reasons of Nothingness. For a Comparison between 19th-20th Century Italian and German Philosophy on the Negative Ontology.
3. William O' Meara, Professor, James Madison University, USA. The Aristotelian Principle in Mill and Kant.

08:00-09:30 Session XIV (Room B)
Chair: Luiz Paulo Rouanet, Adjunt Professor, Federal University of Sao Joao del-Rei, Brazil.

1. Christine James, Professor, Valdosta State University, USA. The Cultural Economy and Austerity Measures: Problematizing the Creativity Market.
2. Jacinta Mwende Maweu, Lecturer, University of Nairobi, Kenya. I am Because We Are? The Irony of Ubuntuism, Ethnic Conflicts and the Crisis of Identity in Africa.
3. Dario Pagano, PhD Student, University of Palermo, Italy. The Ideal Origins of Natural Rights.

09:40-11:10 Session XV (Room A)
Chair: Emily Marie Kelahan, Assistant Professor, Illinois Wesleyan University, USA

1. Gary Fuller, Professor, Central Michigan University, USA. Physicalism, Composition and Realization.
2. Fred Adams, Professor, University of Delaware, USA. Cognition Wars.
3. Sinem Elkatip Hatipoglu, Assistant Professor, Istanbul Sehir University, Turkey. An Attempt to Undermine the Extreme Claim.

09:40-11:10 Session XVI (Room B)
Chair: Jacinta Mwende Maweu, Lecturer, University of Nairobi, Kenya.

1. Luiz Paulo Rouanet, Adjunt Professor, Federal University of Sao Joao del-Rei, Brazil. Socrates, the Greatest Sophist?
2. Dana Munteanu, Associate Professor, Ohio State University, USA. Aristotle on Arts and Morality.
3. Hagit Aldema, Teaching Fellow, Tel Aviv University, Israel. From Aporia to the One (and Back Again).

11:20-12:50 Session XVII (Room A)
Chair: William O' Meara, Professor, James Madison University, USA.

1. Jonas Ciurlionis, Lecturer, Vilnius University, Lithuania. On Identity and Simultaneity.
2. Magdy Kilany, Professor, University of Alexandria, Egypt. Philo's Attitude towards Sophistai.
3. Rajyashree Yadav, Lecturer, Govt. R.D. Girls College, Bharatpur, India. The Relationship between Health and Ethical Conduct in Philosophical Perspective of Ayurveda (an Ancient Indian Medical Science).

11:20-12:50 Session XVIII (Room B)
Chair: Dana Munteanu, Associate Professor, Ohio State University, USA.

1. Sebastian Briceno, PhD Student, University of Nottingham, UK. Will, Action, and Being Active.
2. Marcelo Gross Villanova, Professor, Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul, Brazil. Religion and Politics by Hobbesian right of Resistance

1539

12:50-13:50 Lunch (Details during registration)

14:00-15:30 Session XIX (Room A) **Chair:** Magdy Kilany, Professor, University of Alexandria, Egypt.	**14:00-15:30 Session XX (Room B)** **Chair:** Blaine Garfolo, Chair, Academic Advising Committee for the DBA Program, Northwestern Polytechnic University, USA
1. Mine Balliu, PhD Student, University of Tirana, Albania. Totalitarianism of Arendt and the Case of Albania.	1. Sander Wilkens, Lecturer, University of Berlin, Germany. The Theory of the Antonyms. 2. Enkelejda Hamzaj, PhD Candidate, Marin Barleti University, Albania. Jurgen Habermas: The Communicative Action and the Strategic Action. 3. Marta Zareba, PhD Student, University of Warsaw, Poland. Causalism and Intentional Omissions.

15:40-17:10 Session XXI (Room A) **Chair:** Jonas Ciurlionis, Lecturer, Vilnius University, Lithuania.
1. Kei Yeung Luk, Lecturer, Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong. Does Laozi commit the Paradox of Wuwei? - An Analysis on Slingerland's Interpretation of Laozian Wu-wei. 2. Pedro Savaget Nascimento, Professor, University of Birmingham, UK & Andityas Matos, Professor, Federal University of Minas Gerais, Brazil. The Influence of Stoicism in Classical Roman Law: The Rescripts of the Emperor Marcus Aurelius on Family Law and Freedom. 3. Shweta Singh, Assistant Professor, University of Delhi, India. Particularism in Buddhism: Morality without Frames? 4. Thomas Giourgas, Research Assistant, University of Edinburgh, U.K., The Chasm between Protagorean Ethics and Education.

17:30-20:30 Urban Walk (Details during registration)

21:00-22:00 Dinner (Details during registration)

Wednesday 28 May 2014
Cruise: (Details during registration)

Thursday 29 May 2014
Delphi Visit: (Details during registration)

(540)

Athens Institute for Education and Research

This certifies that Vasudha Deo, Associate Professor,
SANT Gadgebaba Amaravati University Amaravati, India,
participated and presented the paper
"Swami Chinmayananda and Religion"
at the 9th Annual International Conference on Philosophy,
26-29 May 2014, Athens, Greece.

The official program is available at http://www.atiner.gr/philosophy.htm

Dr. Gregory T. Papanikos
President

ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ • ATHENS INSTITUTE FOR EDUCATION AND RESEARCH • 1995

Dr. Nicholas C.J. Pappas
Vice President of Academics

YouTube IN
Search
Home
Trending
Subscriptions
Library
History
Sign in to like videos, comment, and subscribe.
SIGN IN
BEST OF YOUTUBE
Music
Sports
Gaming
Movies
News
Live
Fashion
Spotlight
DR VASUDHA DEO
159 subscribers
HOME
VIDEOS
PLAYLISTS
CHANNELS
DISCUSSION
ABOUT
All activities
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्री मुक्ती दिन निमित्त व्याख्यान
DR VASUDHA DEO · 53 views · 9 months ago
1:00:01
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्वामी विवेकानंद आणि युवक,डॉ वसुधा विनोद देव
DR VASUDHA DEO · 58 views · 9 months ago
26:34

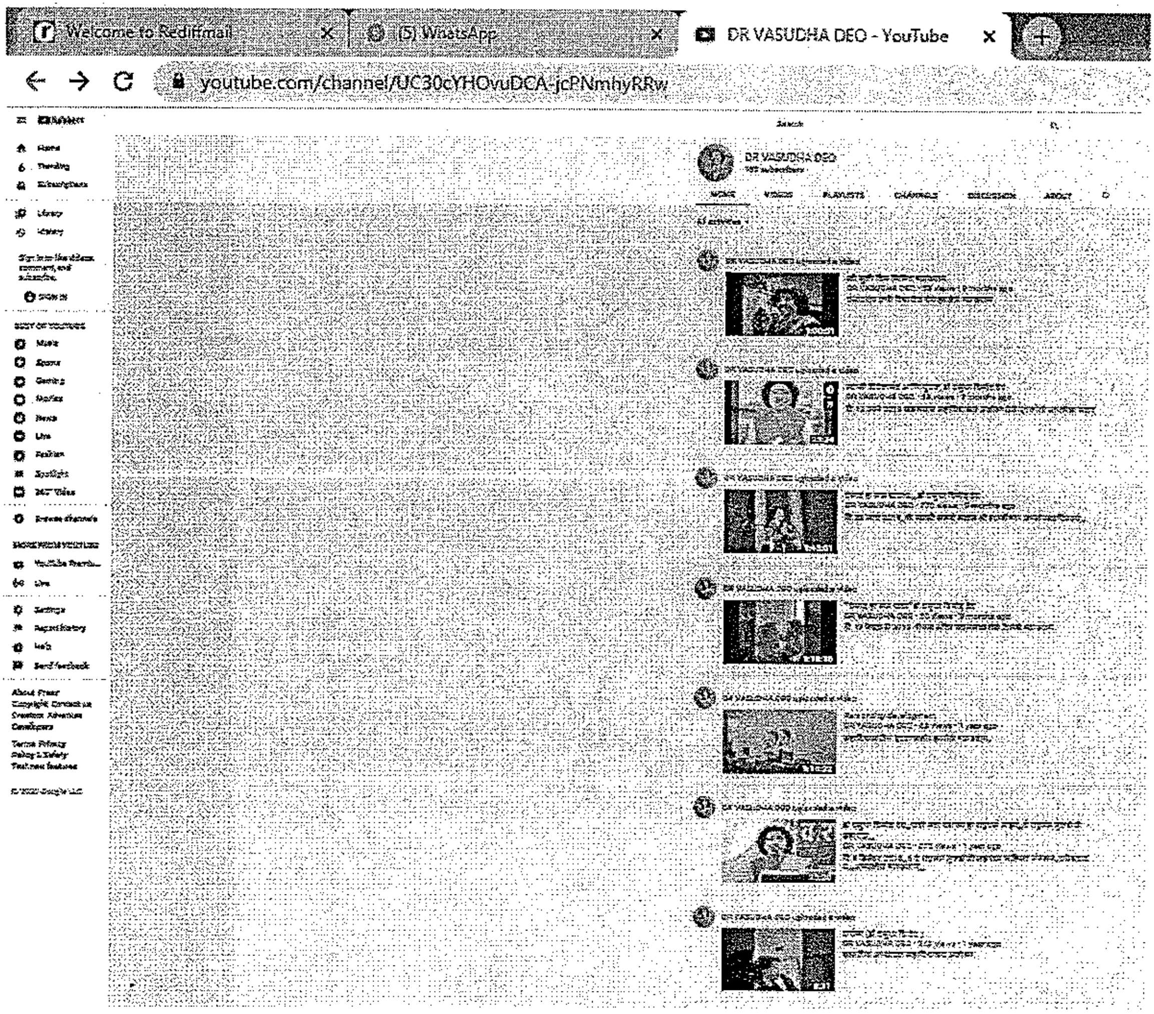
Welcome to Rediffmail
(5) WhatsApp
DR VASUDHA DEO - YouTube
youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
DR VASUDHA DEO

(542)

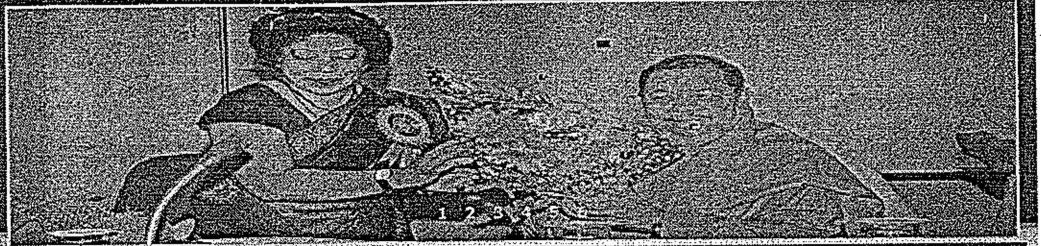

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of ◆Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA◆ and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. ◆Sa VidyaYaVimuktaye◆ is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji◆s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

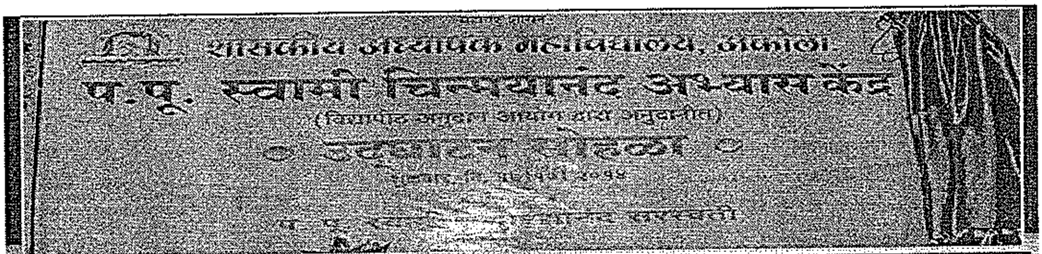

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of ◆Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA◆ and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. ◆Sa VidyaYaVimuktaye◆ is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji◆s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only.◆No Transfusion of idea only Transformation◆.This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge. In the service of lord,

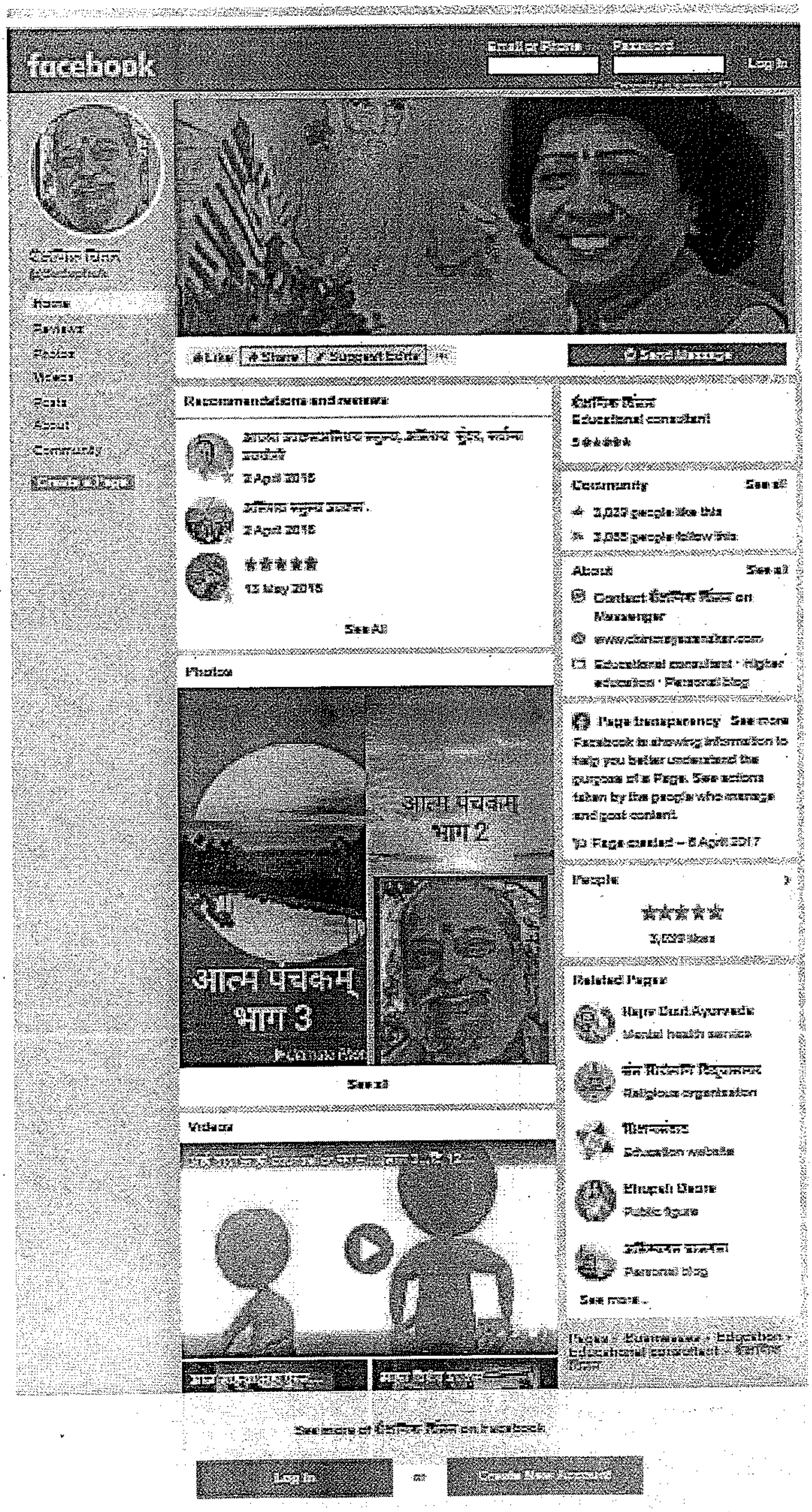
facebook
Log In
Home
Reviews
Photos
Videos
Posts
About
Community
Like
Share
Suggest Edits
Recommendations and reviews
2 April 2018
12 May 2018
See All
Educational consultant
Community
See all
About
Messenger
Page transparency
See more
Facebook is showing information to help you better understand the purpose of a Page. See actions taken by the people who manage and post content.
Page created – 8 April 2017
People
Photos
आत्म पंचकम् भाग 2
आत्म पंचकम् भाग 3
See all
Videos
Related Pages
Mental health service
Religious organisation
Education website
Public figure
Personal blog
See more...
Log In
or
Create New Account

To,

Mrs. Smita G. Jogalekar
Chaitanyawadi,Kanade Nagar,
Society Plots,Ward No.17,
Buldhana.

Sir/Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on **08.11.2011** in the **B.O.S. Education**

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टिकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमातील प्रभाव – एक विश्लेषण	Dr. Vasudha V. Deo, Asso. Prof. Govt. College of Education ,Akola	SGBAU/Ph.D./EDN-4892/2011, w.e.f. 15.07.2011 File No. - 4892

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification.(On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.) ***Please note that this registration of Ph.D. is subject to the verification and truthfulness of all documents at any level at any time during the tenure.***

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Yearly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) You have to submit the Ph.D. Thesis within Six years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2017) otherwise; your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-
Supervisor / Co- Supervisor for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the Yearly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

(505)

From : AMONI

To,

Mrs. Smita G. Jogalekar
Chaitanyawadi,Kanade Nagar,
Society Plots,Ward No.17,
Buldhana.

Sir/Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on **08.11.2011** in the B.O.S. **Education**

Topic	***Supervisor***	***Registration No. & Remark***
मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव -- एक विश्लेषण	**Dr. Vasudha V. Deo.** **Asso. Prof. Govt. College of Education ,Akola**	**SGBAU/Ph.D./EDN-4892/2011.** **w.e.f. 15.07.2011** **File No. - 4892**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification.(On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.) ***Please note that this registration of Ph.D. is subject to the verification and truthfulness of all documents at any level at any time during the tenure.***

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Yearly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) ***You have to submit the Ph.D. Thesis within Six years from the date of registration (I.e. on or before 15.07.2017) otherwise; your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.***

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-
Supervisor / Co- Supervisor for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the Yearly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Government College of Education Akola

and

H.H Swami Chinmayananda Studies Centre

Workshop on

- Understanding the self –

Co-ordinator

Dr.Vasudha V. Deo

Associate Professor

Worksheet as per Syllabus

Dr. Vasudha Vinod Deo

(५४३)

Government College of Education
Akola

and

H.H Swami Chinmayananda Studies Centre
Workshop on
- Understanding the self –

Dr. Vasudha Vinod Deo

Co-ordinator

Dr.Vasudha V. Deo

Associate Professor

Worksheet as per Syllabus

EPC - 404: Understanding of Self

Credits: 2 Marks: 50

The aim of this course is to develop understanding of student teacher about the development of the self as a person and as a teacher through continuous reflection. The course will enable the student teacher to develop a holistic and integrated understanding of one self and her/his personality.

Personality development workshop should be conducted and following aspects can be included:-

Course Objectives-

- To develop understanding of student-teachers about themselves the development of the self as a
- person and as a teacher
- To develop sensibilities, dispositions, and skills that will later help them in facilitating the
- personal growth
- To develop social relational sensitivity and
- To develop effective communication skills, including the ability to listen and observe
- To develop a holistic and integrated understanding of the human being and personality
- To build resilience within to deal with conflicts at different levels and learn to create teams to
- draw upon collective strengths
- Inculcation of Self Reflection

COURSE OUTLINE:

- Developing a concept of 'self'
- Understanding oneself as others see them
- Understanding one's emotions:

o Happiness
o Anger
o Disgust

- Earning to exercise self control and self restraint
- Inculcating strategies for tolerance and handling uncouth behaviou and condescending attitudes
- of people around us.
- Understanding One's strengths and Weaknesses
- Understanding one's Values and Priorities
- Analysing oneself, accepting oneself as one is.
- Being Wise, Being fair, Being sensitive, Overcoming peer pressure.

MODE OF TRANSACTION:

The course will be transacted in Workshop mode wherein there will be 15 sessions which are to becompleted and turned in during the next session. These sessions shall entail: small group discussions,group discussions, sharing of experiences (with a single partner, in a small group, or with the whole group), games, deliberating on case studies, Video shows and discussions

thereafter, screening of films and subsequent discussions, sharing of thoughts, feelings, dilemmas and fears etc.Transaction shall require two hours per week on a single day (30 hours) with students divided in groups of not more than 25, under supervision of two to four teachers per group.

Each session will involve

1. Orientation about the session and its theme & expectations from students.
2. Group formation (different groups are to be formed every time).
3. Activity/ discussion.
4. Assignment (collection of assignment of the previous session and explanation of assignment of the current session) and briefing about any particular aspect of the forthcoming session.

At the beginning of every session two students would be identified to write the summary of theclass and present the summary in about five to ten minutes at the beginning of the next session.

Workshop sessions:

Session	**Theme**
1	**Ice breakers and Introductions of members.** ASSIGNMENT: write about any two people of the group who impressed you most/touched you/ inspired you most (Max 150 words each)
2	**WHO AM I?** Understanding the concept of 'SELF' ASSIGNMENT: Describe your own understanding of what is 'Self'.
3	**UNDERSTANDING MYSELF** My goals, desires and feelings; my expectations from my family ASSIGNMENT: Reflect and describe your own action/ behaviour in this context. Make a list of people that you are grateful to and why?
4	**MY PERSONALITY:** Partners Exercise: Each partner to be supplied with two sets of JOHARI WINDOW hand out: Discover your personality characteristic/ type: 1. The Open/Receptive 2. The Blabber mouth 3. The Pumper 4. The Hermit **ASSIGNMENT**: Describe your partner's personality
5	**HAPPINESS** What makes you Happy? **ASSIGNMENT:** 1. Recall your experiences and identify the situations that made you happy. 2. Observe yourself throughout any one day and see what proportion of the day you felt happy. Are the causes of these states dependent on the outside factors or the Internal

	states? Evaluate any two instances of the day in details.
6	**ANGER:** Deliberate in a small group on: **What situations/reasons anger/annoy me? What thoughts predominate my mindwhen in rage? How do I react?** **Activity:** Recall your experiences and identify the situations that made you angry. Makea list. **Is anger a sign of power or helplessness?** **Do I suppress or express my anger? Do I ever regret?** **How do I control my anger?** **ASSIGNMENT:** Recall your (or of a person you know closely) feelings/reactions after anunpleasant expression of anger.
7	**MY PRIORITIES AND VALUES** In a small group discuss and answer the following: Activities: • What meaning and importance do these have for you? Arrange them in order of importance and explain why?Success, Recognition, Fame, Happiness, Affluence….. • What would you rather be beautiful/ rich/ wise/ fair/ compassionate? Explain why? **ASSIGNMENT:** Write a brief reflective report on this experience.
8	**STRENGTHS** Deliberate in a small group upon the question **What are my Strengths? What can I do to enhance them?** **ASSIGNMENT:** Write a paragraph: describing your strengths. How does it affect people around you?
9	**WEAKNESS** Deliberate in a small group upon the question **What are my Weaknesses? What can I do to overcome them?What are my Fears/ anxieties? How can I overpower these?** **ASSIGNMENT:** Do people in your environment think differently about you or all think in the same way about you? Include opinions of your acquaintances and Family.
10	**CONDESCENDING ATTITUDE** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: **Do you feel the need to boast? Why? Why not? Are you at peace with yourself?** **ASSIGNMENT:** Observe people around you? Listen to their conversations. How much of I, ME, MY MYSELF, statements do you hear? How do others respond to that? Write a brief report.
11	**SELF CONTROL** Individual Activity: Write in points answers to the following: **What type of People /** **characteristics of people you detest most? How do you handle them outwardly?**

	Inwardly? **ASSIGNMENT:** Observe people around you? Analyse your own feelings. How did you exercise self control in handling them? Write a brief report.
12	**SELF ANALYSIS** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: **Do I like myself? Should others like me? Why? Or Why not?** **ASSIGNMENT:** Write a brief report on your; self analysis.
13	**SELF CONFIDENCE & PEER/SOCIAL PRESSURE** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: How do you rate your physical appearance? Is it a problem for you that you are not as handsome/ good looking/ Beautiful as you would have liked to be? Do you look at yourself based on others perception of you? Is material/money important in your self esteem? **ASSIGNMENT:** Identify your goals and desires. How far is your peer group responsible for these?
14	**FEEDBACK: How has this course helped you in self exploration?**

ASSESSMENT:
Students will be assessed and given marks out of 50.
Of which 20 marks will be for the Oral examination of individual students in front of a panel of teachersand 30 marks will be for the Participation and Regularity.
Each assignment must be turned in on the next scheduled session. The assignments not submitted in timewill not be taken. Assignments will be evaluated on the basis of their quality and genuineness.

Suggested Readings:

1. Berne, Eric. 1962, Games People Play: The psychology of human relationships, Carmel,California.
2. Bly, Robert. W. Time Management: Make Every Second Count. Jaico Publishing House. India.
3. Covey, Stephen. R. 1989, The 7 Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons inPersonal
4. Elgin, Suzette. Haden.1997. How to disagree without being disagreeable. John Wiley &Sons,Inc. Professional, reference and Trade Group 605 Third Avenue, New York, N.Y. 10158-0012.
5. Harris, Thomas. A. 1995, I'm OK- You're OK. Arrow Books, Cox& Wyman Ltd, Reading,Berkshire.
6. Sharbuno, Jeanne. 52 Ways to Live Success. Jaico Publishing House. India
7. Sullivan, Debra. R. 2006, Learning to Lead: Effective Leadership Skills for Teachers ofYoung Children (Redleaf Press Series) ISBN-10: 0131727907, 13: 9780131727908. Merrill Publishers.
8. Singh, S.K. (2008). Becoming a Teacher. Varanasi: Amrit Prakashan

Assignment No.1

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:____________________________________

Dr. Vasudha Vinod Deo

Title: Write about any two people of the group who impressed you most touched you / inspired you most.

1) नाव:
2) शिक्षण:
3) स्वभाव:
4) आवडी - निवडी:
5) आदर्श व्यक्तिमत्व :

6) त्यांना राग केव्हा येतो ? कशाचा येतो ?

7) त्यांना जास्तीत जास्त आनंद केव्हा होतो ?

8) त्यांचा आयुष्याबद्दलचा दृष्टीकोन?

9) त्यांचा जीवनाचे ध्येय काय आहे ?

10) त्यांच्याजीवनातील प्राधान्य क्रम कोणते ?

11) त्यांचा आपल्या कुटुंबाकडून व समाजाकडून अपेक्षा काय आहेत ?

12) त्यांच्याबद्दल माझे मत / माझे निरीक्षण

Dr. Vasudha Vinod Deo

दुसरी व्यक्ती

1) नाव:
2) शिक्षण:
3) स्वभाव:
4) आवडी - निवडी:
5) आदर्श व्यक्तिमत्व :

6) त्यांना राग केव्हा येतो ? कशाचा येतो ?

7) त्यांना जास्तीत जास्त आनंद केव्हा होतो ?

8) त्यांचा आयुष्याबद्दलचा दृष्टीकोन?

Dr. Vasudha Vinod Deo

9) त्यांचा जीवनाचे ध्येय काय आहे ?

10) त्यांच्याजीवनातील प्राधान्य क्रम कोणते ?

11) त्यांचा आपल्या कुटुंबाकडून व समाजाकडून अपेक्षा काय आहेत ?

12) त्यांच्याबद्दल माझे मत / माझे निरीक्षण

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.2

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:____

Title: **Describe your own understanding of "What is self".**

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.3

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No: ________________________________

Title: My Goals, My desires, my feelings & My Expectations from my Family. Reflect and describe your own action behavior in this context. Make a list of people that you are grateful to &why ?

My Goals	My Desires

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

My Feelings	Expectations From Family

My Purpose of Life : -

Dr. Vasudha Vinod Deo

Reflections : -

List of people that you are grateful to :-

Why you are grateful of that people ?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.4

JOHARIWindowWorksheet

Known to Self	Not Known to Self
Open / Free Area	Blind Area
Hidden Area	Unknown Area

Johari Window Descriptors

Able	Giving	Powerful
Accepting	Happy	Private
Adventurous	Helpful	Proud
Aggressive	Humorous	Quiet
Assertive	Idealistic	Reflective
Autocratic	Impulsive	Relaxed
Autonomous	Independent	Reliable
Bold	Influential	Religious
Calm	Ingenious	Responsive
Caring	Innovating	Risk taker
Cheerful	Inspirational	Searching
Clever	Intelligent	Self Aware
Complex	Introverted	Self Conscious
Compliant	Intuitive	Self Contained
Confident	Kind	Sensible
Courageous	Knowledgeable	Sentimental
Critical	Listener	Shy
Decisive	Logical	Silly
Demanding	Loving	Spiritual
Dependable	Loyal	Spontaneous
Dignified	Mature	Systematic
Diplomatic	Modest	Talkative
Dominating	Motivator	Tenacious
Empathetic	Nervous	Tense
Energetic	Observant	Thorough
Enthusiastic	[illegible]	Trustworthy
Extroverted	Organized	Warm
[illegible]	[illegible]	Wise
Friendly	Persuasive	Witty

(561)

Assignment No.5

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:______________________________________

Roll No:

Title: 1) Recall your experiences and Identify the situations that made you happy.

1) Ans :-

2) Observe yourself through any one day and see what proportion of the day you felt happy

Dr. Vasudha Vinod Deo

(562)

3) Are the causes of these states dependent on the outside factors or the internal states

4) Evaluate any two Instance of the day in details.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.6

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:

Recall your feeling/ Reactions after an unpleasant expressions of anger.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

Assignment No.7

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name: ______________________________

Roll No: ______________________________

Write the Reflective Report on "My Priorities and values" session.

My 10 Priorities	Top 5 Priorities
1)	1)
2)	2)
3)	3)
4)	4)
5)	5)
6)	
7)	
8)	
9)	
10)	

Dr. Vasudha Vinod Deo

Values according to your priorities

Understanding the self

Assignment No.8

Strengths Analysis

1) What are your unique skills / Qualification ?
2) What did you do better than other? Anyone else ?
3) What unique resources can you access ?
4) Why do people praise you ?
5) What achievement do you proud ?
6) What value do you believe in ?
7) What is your competitive advantages ?

Weakness

1) What skills | knowledge do you lack
2) What skills could you improve?
3) What do you avoid doing?
4) What do other see as your weakness?
5) What resources are you deficient in?
6) What are your negative work habits?
7) What is your competitive disadvantages?

Opportunities

1) What opportunities to learn are open?
2) What situation can you take advantage of ?
3) Do you have people to here | advice you?
4) What others futures can you exploit?
5) Have you any solutions to others complaints?
6) Is there unfilled need around you?
7) What external forces can affect your career?

Threats

1) What obstacles do you currently face?
2) What are your competitors doing?
3) Is the demand for your strength declining?
4) What trend could harm your interest ?
5) What threats arise from your weaknesses ?

Understanding the self

SWOT Analysis

	Helpful to achieving objective	Harmful to achieving the objective
Internal Origin	Strengths	Weakness
	1	1
	2	2
	3	3
	4	4
	5	5
	6	6
	7	7
	8	8
	9	9
	10	10
ExTernal origin	Opportunities	Threats
	1	1
	2	2
	3	3
	4	4
	5	5
	6	6
	7	7
	8	8
	9	9
	10	10

Understanding the self

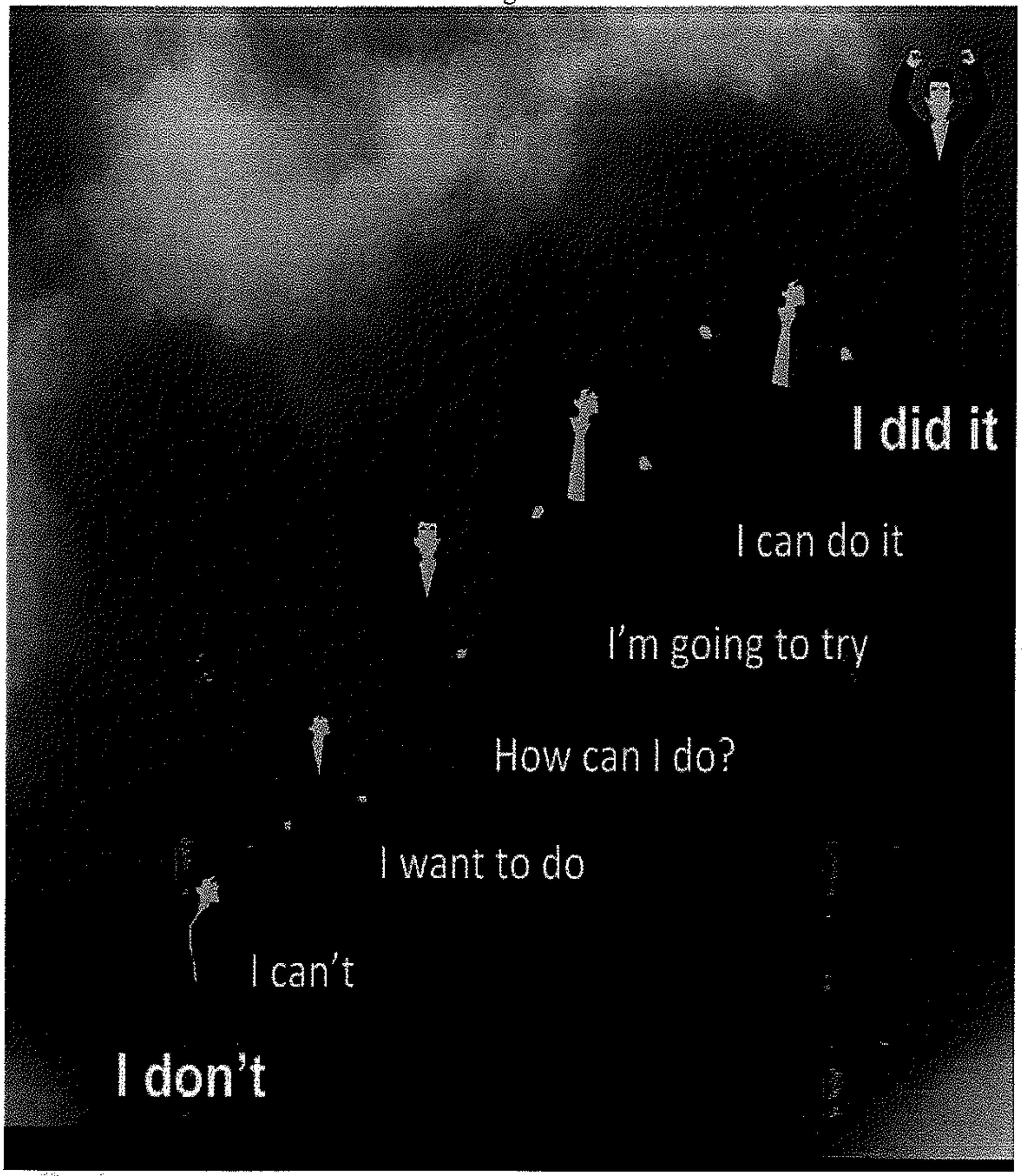

Assignment No.9

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No:

Do People in your environment think differently about you or all think in the same way about you.

Dr. Vasudha Vinod Deo

(569)

Assignment No.10

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:______________________________

Roll No:______________________________

Title :-

1)Observe people around you what type of people, characteristics of people you detest most?

1) Ans :-

2)How do you handle them outwardly and Inwardly ?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.11

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:

Title: - Self Analysis

1) Do I like myself ?

2) Do others likes me? Why?

3) Why?

4) Why do others dislike me?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.12

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:______________________________________

Roll No:

Title: Self Confidence

1) Do you give importance to your appearance?

2) Is your appearance your problem or not? Explain?

3) Do you live your life by the sake of others / Is there any impact of others on your appearance?

Dr. Vasudha Vinod Deo

(572)

Appendix 1

Anger Questionnaire

Use this short screening test to help determine if you should seek help (diagnosis and treatment) for anger problems.

Instructions: The items below refer to how you have behaved during the past year. Please indicate whether each question is TRUE or FALSE as a description of you during the past year.

Note: If you suspect that you have an anger management problem you should seek help from a health professional regardless of how you score on this screening test.

1	I don't show my anger about everything that makes me mad, but when I do - look out.	OTrue	OFalse
2	I still get angry when I think of the bad things people did to me in the past.	OTrue	OFalse
3	Walling in line, or waiting for other people, really annoys me.	OTrue	OFalse
4	I fly off the handle easily.	OTrue	OFalse
5	I often find myself having heated arguments with the people who are closest w me.	OTrue	OFalse
6	I sometimes lie awake at night and think about the things that upset mc during the day.	OTrue	OFalse
7	When someone says or does something that Upsets me, I don't usually say anything at the time, but later spenda lot of time thinking up cutting replies I could and should have made.	OTrue	OFalse
8	I find it very hard to forgive someone who has done me wrong.	OTrue	O False
9	I get angry with myself when I lose control of my emotions.	OTrue	O False

Dr. Vasudha Vinod Deo

No.	Statement		
10	People really irritate me when they don't behave the way they should, or when they act like they don't have the good sense of a head of lettuce.	O True	O False
11	If I get really upset about something, I have a tendency to feel sick later, either with a weak spell, headache, upset stomach, or diarrhea.	O True	O False
12	People I've trusted have often let me down, leaving me feeling angry or betrayed.	O True	O False
13	When things don't go my way, I get depressed.	O True	O False
14	I am apt to take frustration so badly that 1 cannot put itout of my mind.	O True	O False
15	I've·been so angry at times I couldn't remember things Isaid or did.	O True	O False
16	After arguing with someone, I hate myself.	O True	O False
17	I've had trouble on the job because of my temper.	O True	O False
18	When riled up, I often blurt out things I later regret saying.	O True	O False
19	Some people are afraid of my bad temper.	O True	O False
20	When someone hurts or frustrates me, I want to get even.	O True	O False
21	When ¡ get angry, frustrated or hurt, I comfort myself by eating or using alcohol or other drugs.	O True	O False
22	I've gotten so angry at times that I've become Physically violent, hitting other people or breaking things.	O True	O False
23	At times, I've felt angry enough to kill.	O True	O False
24	Sometimes I feel so hurt and alone I feel like committing suicide.	O True	O False
25	I'm a really angry person, and I know I need help learning to control my temper and angry feelings because ¡t has already caused me a lot of problems.	O True	O False

Appendix 2

Attitudes

Name:________________________________Date:_________

1. Find a saying, song, poem, or speech about attitude that you like and use it as a heading. (For example, "The dictionary is the only place that success comes before work," "If you think you or think you can't, either way you will be right." - Henry Ford.)

2. Follow these instructions for the six sections below:

* In the first section, top left: list some of your positive attitudes.

* In the second, top right: list some of the consequences of those attitude for you.

* In the third: list some of your negative attitudes.

* In the fourth: list some of the consequences of those negative attitude for you.

* In the fifth: change the negative attitudes listed in (4) into positive attitudes.

* In the sixth: write the positive attitude statement you have chosen to focus on this week. (It should be something you can start immediately; for example, "I will listen more to my friend before I reply, " "I will make my best effort in math/ science/. . . ."

(575)

Understanding the self

1	2
3	4
5	6

Ways to think positively

Types of negative thought	Instead of these thoughts	Practice
Thinking healthy eating and exercise are too hard to fit in my life	I can never eat French fries again	*I will only have French fries once a week *If I order French Fries, I will order a small
	Exercise isn't fun	*I will find an exercise I enjoy *I will focus on the benefits of physical activity
Blaming other people or situations for my problems	It's raining outside so I won't walk today	*I will find exercise that I can do indoors
	My husband doesn't want to eat vegetables so I can't eat healthy	*I will make vegetables for myself *I will try to find recipes that both of us can enjoy

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

Focusing only on the negative things	I don't have anyone to support me while trying to be healthy	*My friend Elaine is trying to eat healthy too; she will be supportive *I will ask my family and friends for more support
	I did't eat enough fruit this week, I probably gained weight	*I ate fruit 5 days this week *I will keep a variety of fruits at home next week
Calling my self names	I'm pathetic	*I can walk a mile now without getting tired *I love myself and all the great changes I've made
	I'm a terrible cook	*My kids said the food I made last night was really good *I will try new recipes
Comparing myself to others	I exercise more than Clayton, but still can't lose weight	*I will ask Clayton for tips on exercising *I am so proud of the changes I have made to be more active.
	Rachel is able to walk two miles and I can't walk one	*I will eventually be able to walk further *I will make time for strength training
Always assuming the worst	i might hurt myself while exercising and then I won't be able to lose weight	*I will find safe exercises that I am able to do *I will be sure to stretch before and after exercising to avoid injury
	My grandparents had heart disease; I'm sure I'll have it too	*I will do my best to live a healthy lifestyle and stay positive *I will ask my doctor about ways to prevent heart disease

Appendix 3

Oxford Happiness Questionnaire

By Dr. Steve Wright
The Oxford Happiness Questionnaire was developed by psychologists Michael Argyle and Peter Hills at Oxford University. Take a few moments to take the survey. This is a good wey to get a snapshot of your current level of happiness. You caneven use your score to compare to your happiness level at some point in the futureby taking the survey again. If you are using some of the interventions presented on this site to raise your happiness level, you can see whether your score on the Oxford Happiness Questionnaire goes up as a result.

Instructions

Below are a number of Statements about happiness. Please Indicate how much you agree or disagree with each by entering a number In the blank after each statement, according to the following scale:

1 = strongly disagree
2 = moderately disagree
3 = slightly disagree
4 = slightly agree
5 = moderately agree
6 = strongly agree

Please read the statements carefully, because some are phrased positively arid othersnegatively. Don't take too long over individual questions; there are no "right" or "Wrong"answers (and no trick questions). The first answer that comes Into your head is probablythe right one for you. If you find some of the questions difficult, please give the answerthat Is true for you In general or for most of the time.

The Questionnaire

1. I don't feel particularly pleased wIth the way I am. (R) ___________

2. I am Intensely interested In other people. _________

3. I feel that life is very rewarding.________

4. I have very warm feelings towards almost everyone.________

5. I rarely wake up feeling rested (R) _______

6. I am not particularly optimistic about the future. (R)________

7. I find most things amusing.________

8. I am always committed and involved.______-

9. Life is good.______

10. I do not think that the world id a good place.(R)________

11. I laugh a lot.______

12, 1 am well satisfied about everything in my life.______

13. I don't think I look attractive. (R) ._______

14. There is a gap between Whet I would like to do and what I have done. (R)________

15. I am very happy._____

16. I find beauty in some things. _____

17. 1 always have a cheerful effect on others. _____

18. I can fit in (find time for) everything I want to.____

19. I feel that I am not especially in control of my life. (R)_____

20. I feel able to take anything on. _____

21. 1 feel fully mentally alert._____

22. I often experience joy and elation._______

23. I don't find it easy to make decisions. (R)______

4, I don't have a particular sense of meaning and purpose in my life. (R)_____

25. I feel I have a great deal of energy._____

26. I usually have a good influence on events. _____

27. I don't have fun with other people. (R) _____

28. I don't feel particularly healthy. (R)_____

29. I don't have particularly happy memories of the past. (R)______

Calculate your score

Step 1. Items marked (R) should be scored in reverse.:

It you gave yourself a "1," cross it out and change it to a "6."

Change "2" to a "5"

Dr. Vasudha Vinod Deo

Change "3" to a "4"

Change "4" to a "3"

Change "5" to a "2"

Change "6" to a "1"

Step 2. Add the numbers for all 29 questions. (Use the converted numbers for the 12Items that are reverse scored.)

Step 3. Divide by 29. So your happiness score = the total (from step 2) divided by 29.I recommend you record your score and the date. Then you'll have the option tocompare your score now with your score at a later date. This can be especially helpful ifyou are trying some of the exercises, and actively working on increasing your happiness.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Core Work Sheet

What is happiness ?where it is depend on external things or internal state of mind? (50 words)

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

Name : -

Desire	Feeling	Expectation	JOHARI WINDOW		
			Open sell	Blind sell	Hidden sell

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

My Goal of life :-							
Anger		My Priorities	My Values	SWOT Analysis			
				S	W	O	T

Dr. Vasudha Vinod Deo

(584)

Understanding the self

My Attitude		Self Control			I detest. Most
Negative	Positive	B	M	I	

Dr. Vasudha Vinod Deo

(585)

Self Analysis (Chinmaya Window)				Peer Pressure		Self Confidence
Introspect	Detect	Negate	Stebstitate	Positive	Negative	

Dr. Vasudha Vinod Deo

(586)

Write a report on concept of "self" who am I (including ultimate goal of life)

Your feedback on workshop

How you feel the change after workshop – write your reflections

Your commitment to you

Dr. Vasudha Vinod Deo

My future plans

Are you satisfy with your work?

Your suggestion to improve this workshop

Does this workshop seem useful in term of personality Development?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Name & Signature

(588)

Thank You

Dr. Vasudha Vinod Deo

छात्रसेवाकाळ

डॉ.वसुधा विनोद देव

डॉ.आशु आल्हाद भावसार

(590)

बी.एड्. छात्रसेवाकाळ हस्तपुस्तीका

लेखक :

१) डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

२) डॉ. आशु आल्हाद भावसार, ०९४२३१४२६०७
१०१, आशीर्वाद अपार्टमेंट, दिवेकर चौक,
जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

© श्री विनोद द. देव – ९४२२९५९७६३
प्रा. आल्हाद भावसार – ९९२३७५७३६०

प्रकाशक :

श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमणध्वनी :- ०९४२२९२०२२५
आवृत्ती पहिली : दि. ३ जानेवारी २०१९

अक्षर रचना :

संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफिक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :

किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

(फक्त महाविद्यालयीन प्रशिक्षणार्थीसाठी व विनामूल्य वितरणासाठी)

परिशिष्ट

केंद्र संमेलनात परिचय करावयाच्या पुस्तकांची मार्गदर्शक यादी

सदर पुस्तकांची यादी नमुनादाखल असून ती शिक्षकांनी संकलित केली आहे. यांसारख्या इतर अनेक पुस्तकांचा समावेश पुस्तक परिचयासाठी करण्याचे स्वातंत्र्य राहील.

क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक
१)	तोत्तोचान	तेत्सुको कोरोयानागी अनुवाद – चेतना सरदेशमुख
२)	श्यामची आई	सानेगुरुजी
३)	आठवणीतील शाळा आणि शिक्षक	महाराष्ट्र राज्य शै. सं. व प्र. परिषद, पुणे.
४)	चिपर बाय दी डझन	गिलब्रेट – मंगला निगूडकर
५)	मुलं घडताना–घडविताना	रेणू दांडेकर
६)	समानतेसाठी शिक्षण	महाराष्ट्र राज्य शै. सं. व प्र. परिषद, पुणे.
७)	शाळा	मिलिंद बोकील
८)	एक होता कार्व्हर	वीणा गवाणकर
९)	नापास मुलांचे प्रगतिपुस्तक	अरुण शेवते
१०)	शिक्षण	स्वामी विवेकानंद
११)	माझा वेगळा उपक्रम......	महाराष्ट्र राज्य शै. सं. व प्र. परिषद, पुणे.
१२)	प्रिय बाई	सुधा कुलकर्णी
१३)	अध्यापन आणि नवनिर्मिती	प्रवीण दवणे
१४)	नीलची शाळा समरहिल	सुजाता देशमुख ए. एस. नील
१५)	ऐलमा पैलमा शिक्षण देवा	लीला पाटील
१६)	शिक्षण आनंदक्षण	रमेश पानसे
१७)	शिक्षण घेता–देता	लीला पाटील
१८)	शिक्षणप्रवाहाच्या उगमापाशी	सुचिता पडळकर
१९)	शिक्षणातील चांगले काही	रेणू दांडेकर
२०)	शिक्षणातील लावण्य	लीला पाटील
२१)	शिक्षणातील ओॲसिस	लीला पाटील
२२)	शिक्षणातील थोर विचारवंत	रा. तु. भगत

क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक
२३)	अर्थपूर्ण आनंदशिक्षणासाठी	लीला पाटील
२४)	लिहिणं मुलाचं शिकवणं शिक्षकांचं	लीला पाटील
२५)	परिवर्तनशील शिक्षण	लीला पाटील
२६)	प्रवास ध्यासाचा आनंद सृजनाचा	लीला पाटील
२७)	मुलांचे सृजनात्मक लिखाण	मंजिरी निमकर
२८)	माय कंट्री स्कूल डायरी	ज्युलिया वेबर गॉर्डन, अनुवाद–भागवत विद्या
२९)	उत्तम शिक्षक होण्यासाठी	विजया वाड
३०)	विद्यार्थी मित्रांनो	राम क्षीरसागर
३१)	अद्ययावत शालेय व्यवस्थापन व प्रशासन	एन. ई. कोचेवाड
३२)	शाळेपासून मुक्ती वर्षापुरती	राहुल अल्वारिस
३३)	शिक्षण परिवर्तनाची सामाजिक चळवळ	रमेश पानसे
३४)	मुक्तांगण ते मुक्त विद्यापीठ	प्र. ल. गावडे
३५)	शाळा माझे अनुभव	उषा केळकर
३६)	असा असावा शिक्षक	चारूशीला आगाशे
३७)	आधी शिक्षण पालकांचं	प्रदीप वसंत आगाशे
३८)	मूल्यशिक्षण कार्यपुस्तिका	सतीश पोरे
३९)	एका समृद्ध शालेचा प्रवास	विनिता गनबोटे, वाजपेयी कबीर
४०)	मर्मबंधातील शाळा	प्रतिभा भालेराव
४१)	शैक्षणिक चिंतन	वसुधा देव
४२)	जागरूक वर्गशिक्षक	राजकुँवर ग. सोनवणे
४३)	टीचर	अरुण ठाकूर
४४)	शिकवण्यायोग्य काय आहे?	कृष्ण कुमार
४५)	दिवास्वप्न	शोभा भागवत, गिजूभाई बधेका
४६)	आजचे शिक्षण उद्याचे जीवन	रमेश पानसे
४७)	महाराष्ट्राचा शैक्षणिक विकास	शमसुद्दीन तांबोळी
४८)	मुलांचे शिक्षण, पालक व शासन	रमेश पानसे

श्रेय नामावली

अ. क्र.	नाव	पदनाम	पत्ता
१.	श्री. दीपक अंबादास माळी	अधिव्याख्याता	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, वेळापूर, ता. माळशिरस, जि. सोलापूर.
२.	डॉ. इब्राहिम पीरसाहेब नदाफ	अधिव्याख्याता	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, उस्मानाबाद, जि. उस्मानाबाद.
३.	श्रीमती के. एस. बुरघाटे	अधिव्याख्याता	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, यवतमाळ, जि. यवतमाळ.
४.	चिंतामणी गुलाबराव वंजारी	अधिव्याख्याता	जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, यवतमाळ.
५.	श्रीमती पालकर सुनीता	शिक्षण विस्तार अधिकारी	पं. स. माणगाव, जि. रायगड.
६.	श्री. खंदारे रवींद्र सिद्धेश्वर	शिक्षण विस्तार अधिकारी	पंचायत समिती, जावळी (मेढा), ता. जावळी (मेढा), जि. सातारा.
७.	निंबाजी कृष्णाजी गिते	केंद्रप्रमुख	पंचायत समिती, सुधागड, ता. सुधागड, जि. रायगड. केंद्र सिद्धेश्वर.
८.	श्री. सुनील विठ्ठल कारखेले	केंद्रमुख	केंद्रीय शाळा वणोशी, गुरववाडी, ता. दापोली, जि. रत्नागिरी.
९.	श्री. सिद्राम रामचंद्र वाघमोडे	केंद्रप्रमुख	केंद्रीय शाळा कडबगाव, ता. अक्कलकोट, जि. सोलापूर.
१०.	श्री. किरण अनंत लोहार	प्राथमिक शिक्षक	वि. म. पीरवाडी, ता. करवीर, जि. कोल्हापूर.
११.	श्री. प्रकाश रंगनाथ पवार	माध्यमिक शिक्षक	छत्रे न्यू इंग्लिश स्कूल, मनमाड, ता. नांदगाव, जि. नाशिक.
१२.	श्री. संजय मनोहर मेहता	पदवीधर शिक्षक	जि. प. शाळा, चंद्रनगर, ता.दापोली, जि. रत्नागिरी.

क्र.	पुस्तकाचे नाव	लेखक
४९)	नवी तालीम गांधीप्रणित शिक्षणविषयक प्रयोगांचा इतिहास	रमेश पानसे
५०)	प्रभावशाली शिक्षणतज्ज्ञ	शमसुद्दीन तांबोळी
५१)	शैक्षणिक मार्गदर्शन आणि समुपदेशन	शशी सरवदे
५२)	शिक्षण विचारमंथन	रमेश पानसे
५३)	उत्तम अध्यापनाची रहस्ये	अशोक केळकर
५४)	१०० चौरसांचे अनेक उपयोग	नागेश शंकर मोने
५५)	परीक्षेला पर्याय काय	हेरंब कुलकर्णी
५६)	टचिंग द व्हाइड	ज्यो सिंप्सन, अनुवाद – उषप्रभा पागे
५७)	गंमत शाळा	राजीव तांबे
५८)	द रीडर	अंबिका सरकार
५९)	आव्हान प्राथमिक शिक्षणाच्या गुणवत्तेचे	वि. वि. चिपळूणकर
६०)	शिक्षणाचे बदलते संदर्भ	अनिल कुलकर्णी
६१)	नैतिक मूल्यांचे शिक्षण	स. ध. झांबरे
६२)	प्रतिभावंत शिक्षणतज्ज्ञ डॉ. जे. पी. नाईक	सागर देशपांडे
६३)	कणा शिक्षणाचा	वि. वि. चिपळूणकर
६४)	आनंददायी शिक्षण	शिवाजी बोरचाटे
६५)	आमची शाळा भाषा गणिताचे खेळ	राजीव तांबे
६६)	माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण व्यवस्थापन	स्नेहल तावडे
६७)	बालशिक्षण स्वरूप व नवी दिशा	रमेश पानसे
६८)	कवाडे उघडताच	प्रतिभा भराडे
६९)	विवेकी पालकत्व	डॉ. अंजली जोशी

Self-Assessment-Cum-Performance Appraisal Forms

API - PBAS Proforma

Government College of Education, Akola

Dr. Vasudha Vinod Deo

Under CAS Promotion for :

13(a) to 14 Stage/ Level

For

Faculty of Education

ASSESSMENT YEAR - 2016-2017 TO 2018-2019

Self-Assessment-Cum-Performance Appraisal Forms
API - PBAS Proforma

Name of the Institute/College: Government College of Education, Akola

Name of Department: Higher and Technical Education

Under CAS Promotion for : 13(a) to 14 Stage/ Level
For
Faculty of Education

Reference: i) The Gazette of India: Extraordinary, Part III Section 4 dated 18th July, 2018
ii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 8th March, 2019
iii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 10th May, 2019

ACADEMIC YEAR: 2016-2017

PART A : GENERAL INFORMATION AND ACADEMIC BACKGROUND

1	Name (in Block Letters)	:	VASUDHA VINOD DEO
2	Department	:	Higher and Technical Education
3	Current Designation & Academic Level	:	Associate Professor (13A)
4	Date of last Promotion	:	01/01/2006
5	Current position and Academic Level of an applicant under CAS	:	Associate Professor – 13A
6	The designation and grade pay applied for under CAS		Professor Rs. 10,000/-
7	Date of eligibility for promotion	:	01/01/2009
8	Address (with Pin code)	:	3, Chinmaya, Shankar Nagar, Ghatol Layout, Jatharpeth, Akola
	Telephone / Mobile No	:	8788292860
	E-mail	:	vasudhadeo@gmail.com

9 **Academic Qualifications (from S.S.C. till Post-Graduation):**

Examinations	Name of the Board / University	Year of Passing	Percentage of Marks Obtained	Division / Class / Grade	Subject
S.S.C.	Pune	1979	69.00%	First	Language, Social Science, Science, Maths
H.S.S.C.	Nagpur	1981	63.00%	First	Commerce
B.Com.	Nagpur	1984	61.00%	First	Auditing, Accountancy, Income Tax
B.Ed.	Amravati	1986	73.00%	First	Edn. Philosophy, Edn. Socio. Marathi & History method

M.A. Eco.	Amravati	1988	49.00%	Second	International Eco., Eco. of Deve., Economic system B.M.
M.Ed.	Amravati	1988	65.00%	First	History of Education and sociology
M.Com.	Amravati	1990	55.00%	Second	M.S., A.S., M.M. and H.F.M.
M.A. Marathi	Amravati	1993	52.00%	Second	Marathi Natak ani Prachin Kavya, Bhasha Shastra & V. V. Shirwadkar
SET (Education)	PUNE	1995	--	--	Education
M.A. Subject Communication	Y.C.M.O.U.	2003	70.00%	First	Instructional System Design, Assessment and Evaluation, Communication mode in education
Ph.D.	Nagpur	2006	--	--	Madhyamik Staravaril Mulya Shikshanacha Vishleshanatmak Abhyas
D.I.T.	ASTS, Pune C-DAK	1999	74.00%	First	MS-Office, Windows-97 and Internet
MS-CIT	MKCL	2006	76.00%	First	

10 **Research Degree(s):**

Degrees	Title	Date of Award	Name of University
M. Phil.			
Ph.D. / D.Phil.	Analytical Studies of Value Educational Program as per NCF, 1986	06/06/2006	Nagpur
D.Sc. / D.Litt./ Any other – Minor Research Project funded by UGC	Analytical Study of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda with Special Reference to New Curriculum.	2009	U.G.C.
M.Ed. (Education)	Study of problems of convent going students their present and Teachers.	1988	Sant Gadge Baba Amravati University
M.A. (Subject Communication)	Subject Communication – Analytical study of communicative values reflect in Marathi at higher secondary level.	2003	Y.C.M.O.U., Nashik

11. **Appointments held prior - joining this institution:** (Please attach relevant certificates of service / experience)

Designation	Name of Employer	Essential Qualifications for the post at the time of Appointment	Nature of Appointment (Regular/ Fixed term/Temporary /Adhoc)	Nature of Duties	Date of Joining	Date of Leaving	Salary with Grade	Reason of leaving
Lecturer	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., SET	Regular	Teaching & Guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	
Associate professor	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., M.Com., SET, Ph.D., D.I.T. MH-CIT	Regular	Teaching and guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	

12. **Posts held after appointment at this institution:**

Designation	Department	Date of Joining		Grade Pay / Pay Matrix Level
		From	To	
Principal	Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Principal	Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Center Coordinator	Swami Chinmayananda Study Center, Govt. College of Education, Akola	May, 2014	Till today	

13. **Period of teaching experience :**
P.G. Classes (In Years): 12 years
U.G. Classes (In Years): 27 years

14. **Research Experience excluding years spent in M. Phil. / Ph. D. (In Years): 25 years.**

15. **Fields of Specialization under the Subject / Discipline : Value Education/Education**

16. **Human Resource Development Center Orientation / Refresher Course / FDP/ MOOC / One-Two week courses attended so far:**

Name of the Course	Place	Duration	Name of Organizer
Refresher course	Nagpur	21 day's	Academic staff college , Nagpur
M.A. (subject communication) two year research programme this course is equivalent to two refresher courses	Y.C.M.O.U., Nasik Study Center Shree Shivaji College of Education, Amaravati	2 year's	Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nasik

Name & Signature of Teacher

PART B: ACADEMIC PERFORMANCE INDICATORS (API):

Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for (1) teaching related activities; domain knowledge; (2) Involvement in University / College student's related activities / research activities. The minimum API score required by teachers from this category is different for different levels of promotion. The self- assessment score should be based on objectively verifiable records. It shall be finalized by the Screening Cum Evaluation / Selection Committee. University may detail the activities, in case institutional specificities require, and adjust the weightages without changing the minimum total API scores required under this category

Table 1

Assessment Criteria and Methodology for University/College Teachers

1. Teaching :

Category	Name of Activity	Unit of Calculation		Self-Appraisal Grading	Verified API Grading by Committee
		Actual Class spent per year	% of Teaching	For Assistant Professor/ Associate Professor/ Professor i) Good: 80 % & above ii) Satisfactory :Below 80% but 70% & above iii) Not satisfactory: Less than 70%	
	(1)	(2)	(3)	(4)	
1	**Teaching Subject :** **PE101: Childhood and Growing up (Developed Question Bank)** Black board teaching – 15 Use of ITC – 15 Assignment - 07	37	50	**Good : 80% and Above**	
2	**P:-106: Enriching Teaching Skill** Black board teaching – 05 Use of ICT – 05 Practical - 40	50	100		
3	E.P.C.-105 : RRT (Developed Self Learning Material and Worksheets) Use of ICT – 05 Practical - 35 Project - 10 Group discussion - 10	60	100		
4	P-107 : Demonstration Teaching Skill Practical - 30	30	100		
5	P:-109 : School Engagement (Developed Manual for School Engagement) Doubts – 10 Mentoring - 30 Project - 10 Group discussion - 10	60	100		
6	P:-201 : Learning and Teaching Black board teaching - 20 Use of ICT – 10 Assignment - 10	40	50		

7	C.P.-203: Padogogy (Language) Black board teaching - 15 Use of ICT – 05 Assignment - 10	30	**100**		
8	P:-208 : Internship Guidance - 100 Mentoring - 50	150	**100**		
9	P:-210 : SUPW Black board teaching - 02 Mentoring 28	30	**100**		
10	CP :-302 : Padagogy (language) Black board teaching - 15 Use of ITC – 05 Assignment - 10	30	**75**		
11	P:-305 : Internship (Developed Handbook for Student Teacher) Mentoring - 50	50	**100**		
12	P:-307 : Action Research (Develop Self Assessment Schedule for Student) Black board teaching - 12 Mentoring 30 Project 28	60	**100**		
13	EPC : 404 Understanding the Self (Developed Worksheets for Complete syllabus) Use of ICT - 20 Practical 12 Assignment 12 Group discussion 12 Doubts 04	60	**100**		
14	P:-406 : Community work Mentoring 06 Field work 04	.10	**100**		
15	P-407 : Performing art Mentoring 20	20	**100**		
16	P:408 : Environmental Education Black board teaching - 06 Practical, Mentoring Field Work 28	30	**100**		
	(Number of classes taught/total classes assigned) x100% (Classes taught includes sessions on tutorials, lab and other teaching related activities) (Teaching: Black board Teaching: ICT based Practical / Tutorials / Assignments / Project, Field Work Group Discussion, Seminars Remedial Teaching, Clarifying doubts within and outside the class hours Additional teaching to support counseling and mentoring)				
	Total Actual hours spent	**92%**			

2. Involvement in the University/College students related activities/research activities

Activities	**Total days Spent per year**	**Self-Appraisal Grading For Assistant Professor / Associate Professor / Professor** **i) Good :** Involved in at least 3 activities **ii) Satisfactory :**1-2 activities **iii) Not-satisfactory:** Not involved/ undertaken any of the activities **Note:** Number of activities can be within or across the broad categories of activities.	**Verified API Grading by Committee**
(1)	**(2)**	**(4)**	
(a) Administrative responsibilities such as 1. IQAC Coordinator 2. NCTE Coordinator 3. Swami Chinmayanand Coordinator 4. Women Redressel Chairperson 5. Staff Council Member 6. Student Council Member 7. Library Adv. Committee Member 8. Career counseling and placement Member Sec. 9. Admission Committee Member 10. Hostel Committee Member 11. Staff Welfare Member 12. Fee Appropriation Member 13. College Maintenance Member 14. Web site updating Member Sec. 15. Information Officer Member **List is attached**	Throughout the year	Good	
(b) Examination and evaluation duties assigned by the college / university or attending the examination paper evaluation. *i) Question Paper Setting* **(Childhood and growing up, Learning and Teaching, Marathi, English, Hindi)** *ii) Invigilation/ Supervision* *iii) Grievance Committee* *iv) Internal Assessment* *v) External Assessment* *vi) Ph. D. Thesis evaluation / any other)* *Thesis evaluated of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University Aurangabad*	10 days 05 days 05 days 05 days -- 10 days	Good	
(c) Student related co-curricular Guidance to student for participating various competitions Participation in day celebrations Guidance to students Gathering Various Competitions Program Officer for gathering **Extension Activities** Guidance and participation in National Voters Day Exhibition of teaching aids Guidance for SEPW Guidance to students in various schools in	15 days 15 day	Good	

collaboration with Swami Chinmayananda Study Center Participation in Cleaning drive for Morna River **Field Based Activities** Visit to blind School Visit to old age home Visit to Jail Visit to Morna river cleaning Drive **Career Counseling** Organization of Campus Interview One day workshop on career guidance **Student Seminars**	10 days 05 days 20 days		
d) Institutional Governance **(List of committee is attached)** 1. IQAC Coordinator 2. NCTE Coordinator 3. Swami Chinmayanand Coordinator 4. Women redressal Chairperson 5. Staff Council Member 6. Student Council Member 7. Library Adv. Committee Member 8. Career council & Place Member Sec. 9. Admission Committee Member 10. Hostel Committee Member 11. Staff Welfare Member 12. Fee Appropriation Member 13. College Maintenance Member 14. Web site updating Member Sec. 15. Information Officer Member	As per meeting and work assign by principal	Good	
(d) Organizing seminars/ conferences/ workshops, etc and other college/university activities. a. Workshop on reading and reflecting on text. b. Workshop on SUPW c. Workshop on Action Research Project d. Workshop on understanding the cell e. Workshop on environmental project	06 days 05 days 10 days 10 days 05 days	Good	
(e) Evidence of actively involved in guiding Ph.D. students i) No. of Registered candidate : 07 **(list is attached)** ii) No. of Awarded Candidates: 02 **(Notification is attached)**	45 days	Good	
(f) Conducting Minor or Major Research Project sponsored by national or international agencies. *i) Above 10 Lacs:* *ii) Below 10 Lacs*	--	Good	
(g) At least one single or joint publication in peer- reviewed or UGC list of Journals. **(Papers are attached)**	15 days	Good	
Overall Grading: **Good:** *Good in teaching and satisfactory or good in activity at S.No.2. Or*		Good	

Satisfactory: *Satisfactory in teaching and good or satisfactory in activity at S.No.2.* **Not Satisfactory:** *If neither good nor satisfactory in overall grading.*			

Note: For the purpose of assessing the grading of Activity at Serial No. 1 and Serial No. 2, all such periods of duration which have been spent by the teacher on different kinds of paid leaves such as Maternity Leave, Child Care Leave, Study Leave, Medical Leave, Extraordinary Leave and Deputation shall be excluded from the grading assessment. The teacher shall be assessed for the remaining period of duration and the same shall be extrapolated for the entire period of assessment to arrive at the grading of the teacher. The teacher on such leaves or deputation as mentioned above shall not be put to any disadvantage for promotion under CAS due to his/her absence from his/her teaching responsibilities subject to the condition that such leave/deputation was undertaken with the prior approval of the competent authority following all procedures laid down in these regulations and as per the acts, statutes and ordinances of the parent institution.

Table 2
Methodology for Institute Teachers for calculating Academic / Research Score

(Assessment must be based on evidence produced by the teacher such as: copy of publications, project sanction letter, utilization and completion certificates issued by the University and acknowledgements for patent filing and approval letters, students' Ph.D. award letter, etc,.)

RESEARCH AND ACADEMIC CONTRIBUTIONS:
Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for research and academic contributions. The minimum API scores required for teachers from this category are different for different levels of promotion in universities and colleges. The self-assessment score shall be based on verifiable records and shall be finalized by the screening cum evaluation committee for the promotion of Assistant Professor to higher grades and Selection Committee for the promotion of Assistant Professor to Associate Professor and Associate Professor to Professor and for direct recruitment of Associate Professor and Professor.

(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals: (Please refer points as per UGC notification)

Sr. No.	Title of paper	Journal Name, Page nos., Vol. no., Issue no., Year of publication	ISSN / ISBN NO.	Impact Factor if any	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Supervisor/ Co-supervisor	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Manav Sansadhan Vikasachya Drushtikonatun Swamy Chinmayanand Yancha Shaikshinik Vicharancha Navin Abhyaskramavaril Prabhav	Golden Research Thoughts, Vol.6, Issue No.4, Oct. 2016	2231-5063	4.6052 (UIF)	0	Yes	10 + 20 = 30		1 – 4
2	Madhyamik Staravaril Vidhyathiyanmadhya Mulya va Shalaya Sampadan Yatil Sahsambandha	Vol. 6, Issue 6, July, 2016	2230-7850	4.1625 (UIF)	0	Yes	10 + 20 = 30		1 – 4
3									
						Total (1)	60		

(2) (a) Publications (other than Research papers) (Books, Chapters in Books)
(i) Books Published with ISSN / ISBN number
International Publisher: 12 points per Book for Single Author
National Publisher: 10 points per Book for Single Author, etc. as per Appendix II Table 2 (GR:8/3/19)

Sr. No.	Title of Book with no. of pages	Publishers name with ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (2)(a)(i):			

(2) (a)(ii) Chapter in Edited Book with ISSN / ISBN **(5 points per Chapter)**

Sr. No.	Title of Chapter with Page Nos.	Name of Book	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (2)(a)(ii)			

(2) (a) (iii) Editor of Book with ISSN / ISBN number
Editor of Book by International Publisher: 10 points per Book for Single Author
Editor of Book by National Publisher: 8 points per Book for Single Author

Sr. No.	Title of Book with Page Nos.	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total (2)(a)(iii)			

(2) (b) Translation works in Indian and Foreign Languages by qualified faculties
(3 points per Chapter or Research paper)
(8 points per Book)

Sr. No.	Original Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. Nos. ISSN / ISBN NO.	Name Of Original Author	Translated Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. ISSN / ISBN NO.	No. of Translated Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total (2)(b)			
					Total (2) : (2)(a)(i) + (2)(a)(ii) + (2)(a)(iii) + (2)(b)			

(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula

(3)(a) Development of Innovative pedagogy: (5 points per Innovative pedagogy)

Sr. No.	Title of Innovative pedagogy	Sponsored Agency if any	Types of Teaching-Learning Environments: Face-to-face/ Networked/ Open and distance/ Virtual / if any	Specify ICTs resources: web link : YouTube Videos-Audios/ Smart Classroom /Simulation Games/ Blogging/ Online Discussion Forums/Virtual Laboratories / Telecast / Picture /Models /Charts if any	Date of approval from authority	Date of Imple-mentation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Various ppt's	--	Net work	www.chinmayasanskar.com			05		
2	Motivational talks on understanding the self			https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw			05		
3	Various learning articles on understanding the self			https://www.facebook.com/Sadaphuli/			05		
						Subtotal (3)(a)	15		

(3) (b) Design of new curricula and courses: (02 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Title of new curricula and courses	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Subtotal (3)(b)			

(3) (c) MOOCs:

(3) (c) (i) Development of complete MOOCs in 4 quadrants (4 credit course) (20 per curricula / Course) (In case of MOOCs of lesser credits 05 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority if any	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(i)			

(3) (c) (ii) MOOCs (developed in 4 quadrant) per module/lecture (5points per module / lecture)

Sr. No.	Name of Programme & Course where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(ii)			

(3) (c) (iii) Content writer/subject matter expert for each module of MOOCs (at least one quadrant) (2 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme & Course where Content is introduced	Course Credits	Title of new MOOC Content curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(iii)			

(3) (c) (iv) Course Coordinator for MOOCs (4 credit course) (8 points per curricula / Course) (In case of MOOCs of lesser credits 02 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme & Course	Course Credits	Title of MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models / Charts - if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(iv)			
	Total (3)(c) : (3)(c)(i) + (3)(c)(ii) + (3)(c)(iii) + (3)(c)(iv)								

(3) (d) : E-Content

(3) (d) (i) Development of e-Content in 4 quadrants for a complete course/e-book

(12 points per curricula / Course)

Sr. No.	Title of e-Content course/ e-book with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(i)								

(3) (d) (ii) e-Content (developed in 4 quadrants) per module **(5 points per module / Course)**

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(ii)								

(3) (d) (iii) Contribution to development of e-content module in complete course/paper/e-book (at least one quadrant) **(2 points per module / Course)**

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(iii)								

(3) (d) (iv) Editor of e-content for complete course/ paper /e-book **(10 points per Course / paper)**

Sr. No.	Title of e-Content Course with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Editors	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total: (3)(d)(iv)							
	Total (3) (d): (3)(d)(i) + (3)(d)(ii) + (3)(d)(iii) + (3)(d)(iv)							
	Total (3): (3)(a) + (3)(b) + (3)(c) + (3) (d)							

(4) Research Score:

(4) (a) Research guidance: (Ph.D. : 10 points per degree awarded & 05 per thesis submitted)

Sr. No.	Sr. No.	Number of Candidate Enrolled	No. of Thesis Submitted with dates	No. of Candidate Degree Awarded with dates	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
	M. Phil / P.G. Dissertation						
	Ph.D.	07	05	02 Dt. 13/02/2017	20		
				Sub Total: (4)(a)	20		

(M. Phil. / P.G dissertation: 2 points per degree awarded)

(4) (b) Research Projects Completed: A: More than 10 lakhs (10 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (5 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Date of Completion	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Sub Total: (4)(b)			

(4) (c) Research Projects Ongoing: A: More than 10 lakhs (5 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (2 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Duration of Project	Date of Starting	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1										
2										
							Sub Total: (4)(c)			

(4) (d) Consultancy: **(3 points per Consultancy Project)**

Sr. No.	Title of Consultancy Project	Sponsored Agency	Date of Starting	Amount Mobilized (Rs. Lakh)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
				Sub Total: (4)(d)			
	Total (4) : (4)(a) + (4)(b) + (4)(c) + (4)(d)						

(5) (a) Patents : **(10 points per International Patent and 7 points per National Patent)**

Sr. No.	Title of patent Project	Patent Number	Sponsored Agency if any	Date of Award	International / National	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (5)(a)			

(5) (b) *Policy Document (Submitted to an International Body/Organization like UNO/UNESCO/World Bank/International Monetary Fund etc. or Central Government or State Government)

A: International (10 points per Policy Document)
B: National (7 points per Policy Document)
C: State (4 points per Policy Document)

Sr. No.	Title of Policy Document	Name of Submitted Agency	International / National / State	Policy Document Number	Date of Acceptance	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (5)(b)			

(5) (c) Awards/Fellowship: A: International (7 points per Awards/Fellowship)
B: National (5 points per Awards/Fellowship)

Sr. No.	Name of Award / Fellowship	Date of Received	International / National	Name of Awardees Academic Body / Association	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
				Sub Total: (5)(c)			
				Total (5) : (5)(a) + (5)(b) + (5)(c)			

(6) *Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars/ Conferences/full paper in Conference Proceedings (Paper presented in Seminars/Conferences and also published as full paper in Conference Proceedings will be counted only once)

International (Abroad): (7 points per Seminars/ Conferences)
International (within Country): (5 points per Seminars/ Conferences)
National: (3 points per Seminars/ Conferences)
State / University Level: (2 points per Seminars/ Conferences)

Sr. No.	Title of Presentation in Academic Session	Title of Conference / Seminar	Mode of Presentation: Invited lectures / Resource Person / Paper presentation	Name of Organizer	Whether International (Abroad) / International (within Country) / National / State / University Level	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Total (6) :			

Note: The Research score for research papers would be augmented as follows: Peer-Reviewed or UGC-listed Journals (Impact factor to be determined as per Thomson Reuters list): i) Paper in refereed journals without impact factor - 5 Points ii) Paper with impact factor less than 1 - 10 Points iii) Paper with impact factor between 1 and 2 - 15 Points iv) Paper with impact factor between 2 and 5 - 20 Points v) Paper with impact factor between 5 and 10 - 25 Points vi) Paper with impact factor >10 - 30 Points
a) Two authors: 70% of total value of publication for each author.
b) More than two authors: 70% of total value of publication for the First/Principal/Corresponding author and 30% of total value of publication for each of the joint authors.
Joint Projects: Principal Investigator and Co-investigator would get 50% each.

Note:

- Paper presented if part of edited book or proceeding then it can be claimed only once.
- For joint supervision of research students, the formula shall be 70% of the total score for Supervisor and Co-supervisor. Supervisor and Co-supervisor, both shall get 7 marks each.
- *For the purpose of calculating research score of the teacher, the combined research score from the categories of 5(b). Policy Document and 6. Invited lectures/Resource Person/Paper presentation shall have an upper capping of thirty percent of the total research score of the teacher concerned.
- The research score shall be from the minimum of three categories out of six categories.

Summary of Table 2
Academic / Research Score

Details of Academic & Research activities	Self-Appraisal Score	API Score Verified by Committee	Remarks
(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals	60		
(2) Publications (other than Research papers)			
(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula	15		
(4) Research guidance/ Projects Completed / Projects Ongoing/ Consultancy	20		
(5) Patents / Policy Document / Awards/Fellowship			
(6) Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars / Conferences/full paper in Conference Proceedings			
Grand Total of Table 2	95		

IV SUMMARY OF API SCORES:

Category	Criteria	Annual API Score
Table 1	Activities: **Overall Grading** 1. Teaching 2. Involvement in the University / College students related activities / research activities	92
Table 2	Academic/Research Score	95

List of Enclosures: (Please attach copies of certificates and / or letters sanction orders, papers etc. wherever Necessary)

UNDERTAKING

I **Dr/Mr. / Mrs.** **Vasudha Vinod Deo** undertakes that the information provided is correct as per records submitted by me to Institute and documents enclosed along with the duly filled in PBAS Proforma.

Date : ....
with
Place : ....

Signature of the faculty

Designation

Date : ....

Place : ....

Signature
Head of Department

Verified by IQAC ....

Date : ....
Place : ....

Signature
Coordinator - IQAC

Signature of Director/Principal

N.B. : The individual PBAS Performa duly filled along with all enclosures, submitted for CAS promotions will be verified by the Institute as necessary and placed before the Screening Cum Evaluation Committee or Selection Committee for Assessment Verification.

<u>मंत्रालय प्रवेशासाठी तात्पुरते प्रवेशपत्र मिळण्यासाठी अर्ज</u>

१. संपूर्ण नाव - डॉ वसुधा विनोद देव

२. कार्यालयीन पदनाम - सहयोगी प्राध्यापक

३. कार्यालयीन पत्ता - शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

४. निवासी पत्ता -

५. संपर्क दूरध्वनी क्रमांक -१. कार्यालयीन : ०२०-२६१२२११९

२. भ्रमणध्वनी : ७७१९८८८८९९

६.प्रवेशपासचा कालावधी - १ वर्ष

७. मंत्रालयात तात्पुरता प्रवेश मागण्याचे कारण - मा. मंत्री महोदय, मा.सचिव व मंत्रालयातील इतर बैठका व कामकाज

अर्जदाराची स्वाक्षरी (दिनांकासहीत)

सूचना-

अर्जासोबत खालील कागदपत्रांची पूर्तता केल्याशिवाय अर्ज स्वीकारला जाणार नाही.

१) संबंधित प्रशासकीय विभागाच्या उपसचिव व त्यावरील दर्जाच्या अधिकाऱ्याची शिफारस (कारण मिमांसेसह)

२) अलीकडचे २ फोटो.

३) कार्यालयीन ओळखपत्र आणि फोटो ओळखपत्र याची पत्र.

Maharashtra State Board of Secondary & Higher Secondary Education

~~Maharashtra State Board of Secondary Education~~

NAGPUR DIVISIONAL BOARD, NAGPUR

This is to certify that the withinsigned

JALTARE VASUDHA VASANTRAO

passed the SECONDARY SCHOOL CERTIFICATE (NEW COURSE) EXAMINATION of
April 1979 *in the Grade shown below :*

SEAT NO.	GRAND TOTAL OF MARKS OUT OF 700	GRADE	SCHOOL NO.	SR. NO. OF CERTIFICATE
H11875	485	FIRST	01.155	004563

DATE OF BIRTH 03/01/64.

THIRD JANUARY NINETEEN SIXTY FOUR

Signature of the Head of the School

Headmaster
Shri Narsing Kanya Shala
[illegible]

Divisional Secretary

Nagpur,
Dated 16th July 1979

IMPORTANT
No change in this S. S. Certificate shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the certificate in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

NOTES :

(1) The candidate has passed according to the new ten-year course.

(2) The date of birth shown in this certificate is the same as that entered in the candidate's application for admission to the examination.

(3) An asterisk (*) appearing along with the Total Marks indicates that the candidate has passed with the benefit of exemption.

(4) The Secondary School Certificate is awarded to successful candidates in :—

Grade Distinction : 75% and above.
Grade First : 60% and above, & below 75%.
Grade Second : 45% and above, & below 60%.
Grade Pass : To all other candidates including the exempted.

S 803 / SSC NEW / AE 5

Maharashtra State Board of Secondary and Higher Secondary Education

PUNE 411 010

Statement showing the marks in each subject obtained at the S.S.C. (New Course) Examination

DIVISIONAL BOARD	CENTRE NO.	EXAM. SEAT NO.	DISTRICT & SCHOOL NO.	MONTH & YEAR OF EXAMINATION	SERIAL NO. OF STATEMENT
NAGPUR	059	H11873	01.155	APRIL-1979	011150

CANDIDATE'S FULL NAME BEGINNING WITH SURNAME

JALTARE VASUDHA VASANTRAO

SUBJECTS →	LANGUAGES			MATHS	SCIENCE	SOCIAL SCIENCES	GRAND TOTAL	RESULT
	FIRST	SECOND	THIRD					
	MAR	HIN	ENG					
MAXIMUM MARKS	100	100	100	150	150	100	700	
MARKS OBTAINED	076	056	066	104	111	070	483	PASS

SUBJECTS	OPTIONAL		SCHOOL	
**INDEX NO.	39	NN	72	73
*MARKS/GRADE OBTAINED	A	NN	A+	A+

DIVISIONAL SECRETARY

NOTES:

1) Successful candidates have passed according to the new ten-year course.
2) XX : Indicates 'Exemption'.
   AA : Indicates 'Absent'.
   NN : Indicates 'Not offered'.
3) Pass: 35 p.c. in each subject.
   Grade Distinction : 75 p.c. & above.
   Grade First : 60 p.c. & above.
   Grade Second : 45 p.c. & above and below 60 p.c.
   Grade Pass : All other successful candidates, including the exempted.
   Exemption : 55 p.c. (minimum).
4) * : Indicates marks are out of 100 or grades as per table 1.
   ** : Names of subjects for the Index Nos. & abbreviations are shown on the reverse.

TABLE-1

MARKS OBTAINED	GRADE
[illegible] & below	C
[illegible]	C+
50% to 64%	B
65% to 79%	B+
80% to 89%	A
90% & above	A+

IMPORTANT:
No change in this statement of marks shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the statement in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

RECEIVED FEE Rs. 2

8600/SSC-NEW/AX-5

(19)

MAHARASHTRA STATE BOARD OF SECONDARY AND HIGHER SECONDARY EDUCATION

NAGPUR DIVISIONAL BOARD

STATEMENT SHOWING THE MARKS IN EACH SUBJECT OBTAINED AT THE HIGHER SECONDARY CERTIFICATE EXAMINATION (STD. XII UNDER 10+

CENTRE NO	EXAMINATION SEAT NO	DISTRICT AND JR.COLLEGE NO.	CANDIDATE'S FULL NAME BEGINNING WITH SURNAME	MONTH AND YEAR OF EXAMINATION
004	S 234829	01.012	JALTARE VASUDHA VASANTRAO	MARCH, 1981.

003035

SUBJECTS OFFERED	COMPULSORY LANGUAGE		OPTIONAL SUBJECTS					VOCATIONAL SUBJECT	GRAND TOTAL	PERCENTAGE OF MARKS
SUBJECT CODES (FOR DESCRIPTION SEE OVERLEAF)	01	02	49	50	52	53	--			63.83
MAXIMUM MARKS	100	100	100	100	100	100	100	200	600/700	RESULT
MARKS OBTAINED	53	65	64	71	60	70	--		383	PASS

DIVISIONAL S...

Grade One with Distinction 75% & above
Grade ONE : 60 p.c. marks and above
Grade TWO : 45 p.c. marks and above
Grade THREE : All other successful candidates including pass with exemption

RECEIVED FEE Rs. 3

IMPORTANT NOTE

No change in this statement of marks shall be made except by the authority issuing it. Any infringement of this requirement will result in the cancellation of the statement in question and may also involve imposition of other appropriate penalty as may be decided by the Board.

NOTE :-

XX: Indicates Exemption
AA: Indicates Absent
Passing 35% in each ...
Exemption 35% minimum ...
+ to Grand Total means ...
given as per Regulation

(20)

NAGPUR UNIVERSITY — STATEMENT OF MARKS

B.COM.I MAR 1982 DATED 02-07-82

ROLL NO.	NAME OF THE CANDIDATE	CENTRE NO.	COLLEGE NO.	MEDIUM
62962	VASUCHA VASANTRAO JALTARE	076	076	M

SUBJECT GROUP	SUBJECT ABBREVIATION	MAX. MARKS PER PAPER		MINIMUM FOR PASSING		PREVIOUS EXEMPTION FULL./TH./PR.	THEORY PAPER MARKS			FAIL (*)/ CONDONED (C)	PRACTICALS MARKS		FAIL (*)/ CONDONED (C)	DISTINCTION/ COMPARTMENT EXEMPTION IN FULL/TH./PR.
		THEORY	PRACT.	THEORY	PRACT.		1.	2.	3.		1.	2.		
I	ENG	100		20			51							
	MAR	100		20			55				≠			
II	P/E	100		20			57							
	BCR	100		20			55							
III	ACC	100		20			78							
	C/P	100		20			59							

PARTICULARS	MARKS OBTAINED	OUT OF	RESULT	REMARK	DIVISION
GRAND TOTAL	355	600	PASS		

RANK

SEE NOTES ON THE REVERSE

SEAL OF NAGPUR UNIVERSITY

ASST. REGISTRAR (EXAMS.)
NAGPUR UNIVERSITY

NAGPUR UNIVERSITY — STATEMENT OF MARKS

B.COM II MARCH-1983 19/07/83

ROLL NO.	NAME OF THE CANDIDATE	CENTRE NO.	COLLEGE NO.	MEDIUM
38754	VASUDHA VASANTRAO JALTARE	076	075	M

SUBJECT GROUP	SUBJECT ABBREVIATION	MAX. MARKS PER PAPER THEORY	MAX. MARKS PER PAPER PRACT.	MINIMUM FOR PASSING THEORY	MINIMUM FOR PASSING PRACT.	PREVIOUS EXEMPTION FULL / TH. / PR.	THEORY PAPER MARKS 1.	2.	3.	FAIL (*) / CONDONED (C)	PRACTICALS MARKS 1.	2.	FAIL (*) / CONDONED (C)	DISTINCTION / COMPARTMENT EXEMPTION IN FULL / TH. / PR.
GRP III	ENG	50		10			025							
	MAR	50		10			027							
	S/P	100		20			057							
GRP II	B/M	100		20			058							
	A/A	100		20			081							
GRP I	STS	100		20			078							
	ECO	100		20			053							

PARTICULARS	MARKS OBTAINED	OUT OF	RESULT	REMARK	DIVISION
GRAND TOTAL	389	600	PASS		

RANK

SEE NOTES ON THE REVERSE

SEAL OF NAGPUR UNIVERSITY

(signature)

ASST. REGISTRAR (EXAMS.)
NAGPUR UNIVERSITY

137

NAGPUR UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

214

B. Com. Final Examination, Summer/~~Winter~~, 1984.

Name ...Vasudha Vasantrao Jaltare... Roll No. 34929.-

	Group 1		Group 2			Group 3					
	Auditing and Income Tax	Business Administration	Indian Mercantile & Industrial Law	English	Other Indian Language MAR	Modern Economic Problems & Planning in India	Elective Subject CMA	Total Marks obtained	Total Marks at the B. Com. Part-I Examination	Total Marks at the B. Com. Part-II Examination	Aggregate Marks at the B. Com. Part-I, B. Com. Part-II and B. Com. Final Examinations
Max. Marks	100	100	100	50	50	100	100	600	600	600	1800
Min. Marks	20	20	20	10	10	20	20				
	66		66			66		210 ~~Conversion~~	210	210 ~~Conversion~~	
Marks obtained	45	58	57	23	26	53	93	355	355	389	1099

Total Marks obtained 355 (in words) Three hundred fifty five only out of 600.

RESULT

Passes ✓ ~~Fails~~

Division First

Distinctions in CMA

Order of Merit —

Exemption/s —

Compartment in —

Compiled by Sawant

Checked by [signature]

Nagpur:

Dated 29.6.1984 (*This Statement is subject to corrections, if any.*)

Asstt. Registrar (Exams.),
Nagpur University.

N. B. :—The students those who have passed the B. Com. Part-II (Old Course) Examination and are admitted at the B. Com. Final (New Course) Examination are exempted from appearing in the subjects. Auditing & Income Tax and Modern Economic Problems & Planning in India as they have cleared these subjects at the B. Com. Part-II (Old Course) Examination.

Nagpur Vidyapeeth Mudranalaya, Nagpur.

AMRAVATI UNI ERSITY

STATEMENT OF RKS № 000256

Bachelor of Education Examination of Summer/Winter 198 6

Name ...Ku. Vasudha Vasant Jaltar... Roll No. ...58854...

Subject	PART I (Written)						
	Paper I Philosophical and Sociological Foundations of Education	Paper II Psychological Foundations of Education	Paper III Methods of Instruction and Evaluation	Paper IV School Administration and Current Trends in Indian Education	Paper V Special Methods: First Subject (Mar)	Paper V Special Methods: Second Subject (Geog)	Total of Part I
Maxi. Marks	100	100	100	100	100		500
Mini. Marks	33	33	33	33	33		200
Marks obtained	55	60	49	52	35 +	31	282

PART II (Practical) — Sessional Marks	1. Practical Teaching			2. Co-curricular Activities			3. Assignments				4. Teaching Aids		5. Terminal Examination		Total of Part II	Incentive Marks	Aggregate of Part I & Part II
Subject	Practical Teaching Method I	Practical Teaching Method II	For Final Lessons	Academic Programme	Games and Sports or Civil Defence or Social Service	Cultural Programme	Essays	Psychological Experiments	Case Study	Reading of Paper	Two Instructional Materials or Charts	Book/Project	First Test	Second Test			
	60 + 10	60 + 10	100	A 30	B 30	C 30	A 30	B 20	C 10	D 20	A 20	B	(i) 25	(ii) 25			
Maxi. Marks	240			90			80				4[illegible]		50		500		1000
Mini. Marks	96														200		
Marks obtained	67 +	67 +	91	20 +	29 +	29	23 +	19 +	09 +	18	20 +	19	17 +	13	450	–	732

Total of Marks obtained (in words) ...Seven hundred thirty-two... out of 1000

RESULT : Passes/~~Fails~~ Division ...First... Exemption in ...—...

Compiled by ...[signature]... Checked by ...[signature]...

Amravati 19 JUN [illegible]

Dated 198

(This Statement is subject to corrections if any)

[signature]

Asstt. Registrar, (Exams)

Amravati University

(2[illegible])

अमरावती विद्यापीठ

№ 001744

STATEMENT OF MARKS

M. A. Part I, Examination of Summer/Winter 1987.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 3891

Subjects ECONOMICS	Paper-I Theory of Price	Paper-II Theory of Money, Income and Employment	Optional Paper-III & Paper IV (Any two): Public Finance	Economics of Agriculture	Population	History of Economic Thought	Economics of Industry	Economics of Labour	Economics of Consumption	Economics Statistics	Econometrics-I	TOTAL
Maxi. Marks	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400
Mini. Marks	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144
Marks obtained	50	40	—	—	—	—	—	48	—	46	—	184

Total of Marks obtained (in words) One Hundred Eighty four out of 400

RESULT–Passes / Fails ✓ Exemption in —

Compiled by [signature] Checked by [signature]

Amravati:
Dated 15/9/1987. (This Statement is subject to corrections, if any)

Asstt. Registrar. (Exams.)
Amravati University

AMRAVATI UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

№ 001124

M. A. Part II Examination, ~~Summer~~/Winter 1988.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 8332

Subject ECONOMICS	Paper-I Economics of Development	Paper-II International Economics	Paper-III & Paper IV: i) Economics Development of U.S.A., U.S.S.R. China & India	ii) Trade Cycle	iii) Economics System	iv) National Income & Social Accounting	v) Banking and Money Markets	vi) Mathematical Economics	vii) Economics Public Utilities, Transport Public Enterprise	viii Econometrics Paper-II	TOTAL	Total of Marks at the Part I Examination	Aggregate Marks at the Part I & II Exams.
Maxi. } Marks	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400	400	800
Mini. } Marks	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144	144	
Marks obtained	39	48	—	—	47	—	67	—	—	—	201	184	385

Total of Marks obtained (in words) Two Hundred one out of 400

RESULT : Passes ~~Fails~~ Exemption in Paper/s —

Division II Order of Merit —

Compiled by [signature] Checked by [signature]

Amravati
Dated 3 JAN 1989 (This Statement is subject to corrections, if any)

Asstt. Registrar, (Exams)
Amravati University

AMRAVATI UNIVERSITY

№ 000021

STATEMENT OF MARKS

M. Ed. Part-I Examination Summer / ~~Winter~~, 1988

Name Miss. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No 13856

Subject :	Three Compulsory Papers									Two Optional Papers						
	1			2			3			4			5			
	Philosophy of Education	Sessional Work	Total	Advanced Educational Psychology	Sessional Work	Total	Elements of Educational Research	Sessional Work	Total	History of Education in India	Sessional Work	Total	Educational Sociology	Sessional Work	Total	Aggregate Marks
Max. Marks	80	20	100	80	20	100	80	20	100	80	20	100	20	20	100	500
Mini. Marks			40			40			40			40			40	240
Marks awarded	45	15	60	63	17	80	40	16	56	53	18	71	40	17	57	324

Total of marks awarded (In words) Three hundred twenty four out of 500

RESULT - Passes / ~~Fails~~

Exemption in ______

Compiled by ______

Checked by ______

Amravati

Dated -7 OCT 19[illegible]

(This Statement is subject to corrections, if any)

Asstt. Registrar (Exams)
Amravati University

AMRAVATI UNIVERSITY

№ 000064

STATEMENT OF MARKS

M. Ed. Part-II Examination of 1988.

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 13952

Subject of Dissertation	Dissertation with Viva-Voce
कान्व्हेंट शाळांतील शिक्षणाच्या बाबतीत छात्र, पालक व शिक्षक यांच्या समस्यांचा अभ्यास.	
Maximum Marks	100
Minimum Marks	50
Marks obtained	65

Total of Marks obtained (in words) Sixty Five out of 100

Passes ✓ RESULT Fails

Division Ist Order of Merit ....

Compiled by [signature] Checked by [initials]

Asstt. Registrar, (Exams),
Amravati University

Amravati
Dated 19/5/1989. *(This Statement is subject to corrections, if any)*

अमरावती विद्यापीठ

(28)

AMRAVATI UNIVERSITY

ST/M.S./50/or/155/90/10B.

STATEMENT OF MARKS

№ 000106

Examination for the Degree of Master of Commerce Part – II Summer Winter, 1990

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 36195

Subject :	(A) Compulsory Papers		(B) Optional Paper: 1. Financial Accounting Group		2 Management Group			3 Agro–Industrial Group			Total of marks obtained	Total of marks obtained at the Part I Examination	Aggregate marks at the Part I and Part II Examinations
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X			
	Management Process	Applied Statistics	Cost Accounting	Management Accounting	Human Factor Management	Marketing Management	Financial Management	Economics of Labour	Indian Statistics	Public Finance			
Maxi. Marks	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	400	400	800
Mini. Marks	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	144		
Marks obtained	45	71	—	—	57	59	—	—	—	—	232	206	438

Total of Marks obtained (in words) Two hundred Thirty two out of 400

RESULT : Passes / Fails

Exemption in —

Division IInd

Compiled by [signature]

Checked by [signature]

Amravati

Asstt. Registrar (Exams.)

(29)

AMRAVATI UNIVERSITY

№ 000390

STATEMENT OF MARKS

ST/MS/13/or-7/91-92/20B

M.A. Part I Examination of Summer/Winter 1991

Name Ku. Vasudha Vasantrao Jaltare Roll No. 2580

Subject	Paper I	Paper II	Paper III Optional		Paper IV	Total
MARATHI			अ) कादंबरी	आ) नाटक		
Maxi. Marks	100	100	100	100	100	400
Mini. Marks	25	25	25	25	25	144
Marks Obtainted	73	57	—	58	50	238

Total Marks obtained (in words) Two Hundred Thirty Eight Out of 400

Exemption in Paper/s —

RESULT – Passes/Fails

Compiled by

Checked by

उप कुलसचिव (परीक्षा)
Asstt. Registrar (Exams.)
Amravati University
अमरावती.

Amravati

Date 24 1991 ... is subject to corrections, if any)

ST/M.S./14/or-122/92-93/10B

AMRAVATI UNIVERSITY

STATEMENT OF MARKS

M.A. Part–II Examination of Summer/ ~~Winter~~, 1993

№ 000512

Name Vasudha Vasantrao Jaltare

Roll No. 4227

Subject MARATHI मराठी	Paper I प्राचीन कविता	Paper II (विशेष ग्रंथकार) अ) संत तुकाराम किंवा आ) वि.वा. शिरवाडकर	Paper III भाषाशास्त्र व व्याकरण	Paper IV निबंध (वाङ्मयीन विषयावर) किंवा लघुशोधप्रबंध	Total	Total Marks at the Part I Examination	Aggregate Marks at the Part I & II Examination
Maxi. Marks	100	100	100	100	400	400	800
Mini.	25	25	25	25	144	144	
Marks Obtained	52	59	32	38	181	238	419

(**Note** : Incentive marks shown in the circle are used for passing)

Total of Marks obtained [in words] One Hundred Eighty one out of 400

RESULT : Passes/~~Fails~~ Exemption in Division IInd

Compiled by Checked by Order of Merit

Amravati

Dated 5 AUG 1993

(This Statement is subject to corrections, if any)

Deputy Registrar [Exams.]
Amravati University

(31)

STATE ELIGIBILITY TEST, MAHARASHTRA

ELIGIBILITY TEST FOR LECTURERSHIP

CONDUCTED BY UNIVERSITY OF PUNE AS THE STATE AGENCY

(Ref.: Govt. of Maharashtra Resolution No.: USG-1391/2066/VS-4 dt. 14-7-1994)

ACCREDITED BY U.G.C. **PUNE 411 007.**

Seat No. : 06440

Certified that

JALTARE VASUDHA VASANT

has qualified at the Maharashtra State Eligibility Test for Lecturership

held in JUNE ,95 *in the Subject* EDUCATION

He / She is further declared eligible for Lecturership in Universities / Colleges.

Chairman
Steering Committee

Member Secretary

Chairman
Implementation Committee

YASHWANTRAO CHAVAN MAHARASHTRA OPEN UNIVERSITY, NASHIK

Post Graduate and Research Programme

Grade Sheet :April,2003

61145

Programme :M.A.   Subject Communication :

PRN :MM0100005   Study Centre :1201A

Name:JALTARE VASUDHA VASANTRAO   Exam. Centre :

Course Code and Course Name	Assignment Grade	End Exam. Grade	Average Grade
Instructional System Design(EDU011)	0	A	A
Assesment and Evaluation(EDU008)	0	A	A
Communication modes in Education(EDU010)	0	B	A

Project/Product Grade: A   VIVA GRADE : 0

Remark : PASS   Final Grade :A   CGPA : 4.17

Converted Percentage Equivalent:70.05

NOTE : 1. Ab. : Absent   2. CC - Copy case   3.-NA : Not Applicable

4. * : Grade/Marks obtained at the previous examination.

5. ** : Grade/Marks obtained at this examination are less than those obtained at previous examination. Therefore grade/marks obtained at the previous examination are shown.

6. § : Credit transfer from other programme.

7. -.- : CGPA/Final Grade/Combined Percentage Equivalent are not reflected because of unsuccessful complection of programme.

NASHIK

DATE :01.April 2003

Satish Ratwa

CONTROLLER OF EXAMINATIONS

Instructions:

1. For combine Grade Calculation, the grade point in assignment & End examination are taken in the ratio of 3:7.
For Post Graduate programme.
2. The CGPA for whole performance will be calculated by taking one for each course (03 for Three courses),(02 for project / product) , (01 for Combine Vivavoce) Below is an Example for CGPA calculation.

CGPA: Total Grade Point in 03 coursee + 02 X (Grade Point in Project / Product)+ Combine Grade Point in Vivavoice

6

3. It is essential to obtain at least "C" Grade in each Course and B Grade in project / product as well as in combine vivavoce Examination.The CGPA must be at least 2.5 for passing this examination.

Percentagewise Grade Chart

% of Marks	Grade	Grade Point	Grade Point Range	Remark
75% or more	O	5	4.50 or more	Excellent
60% - 74%	A	4	3.50 - 4.49	Very Good
50% - 59%	B	3	2.50 - 3.49	Good
40% - 49%	C	2	2.00 - 2.49	Fair
Less than 40%	D	0	Less than 2.00	Unsatisfactory

RASHTRASANT TUKADOJI MAHARAJ NAGPUR UNIVERSITY

:NOTIFICATION:

No.: Ph.D./05/368 **Dated; 3 / 6 / 2006**

It is notified for general information that the following candidates are hereby declared eligible for the award of **Ph.D.** Degree in the faculty mentioned against their respective names:

Sr. No.	Name and Address of Candidates	Date of Registration	Degree	Faculty	Subject	Title of Thesis	Name and Address of Supervisor
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1.	Smt. Ambuj Ilindra Flat No. 22 , Plot No. I-8 Sagar Palace, Laxminagar Nagpur.	18/05/2001	Ph.D	Engg. & Tech.	Chemical Tech.	" Utilization of cellulosic and lingocelluosic waste for the production of microcrystalline cellulose".	Dr. J.D. Dhake L.I.T. Nagpur.
2.	Ku. Renu Gupta C/o Shri Ashish Naidu Indralok Apartment Plot No. 4, P. & T. Colony Ravinagar, Nagpur.	04/12/1999	Ph.D	Soc. Science	Social work	" Tribal women students in Higher education in Delhi: A study of their Socio-cultural and Economic Alienation and the need for social work Intervention".	Dr. V.V. Devasia Tripude College of social work Nagpur.
3.	Shri Hemant Bhagwatrao Yawalikar Plot No. 64/65 Dattakrupa Apartments, Atrey – layout Pratap Nagar, Nagpur-440022	Re 18/10/2004	Ph.D	Soc. Science	Psychology	" Temperament Types, motivational patterns and personality profiles of sportpersons and Nonsportpersons".	Dr. D.S. Janbandhu 5, NHV. HSG, Soc. Civil line Nagpur.
4.	Shri Pramod Asaram Wadte At. Post. Dahatonda Tah. Murtijapur Dist. Akola-444107	26-9-2002	Ph.D	Soc. Sci.	Geography	नागपूर जिल्हयातील सप्तधारा खोऱ्यातील कृषीचा भौगोलिक अभ्यास.	Dr. V.H. Deodhar Retd. Prof. Deptt. of Geography V.N.I.S., Nagpur.
5.	Shri Mohd. Jakir Mohd. Altaf Sheikh F-4, Rachana Apartment, Mul Road, Chandrapur-442401	26-9-2002	Ph.D.	Soc. Sci.	Geography	चंद्रपूर नगराच्या जनसांख्यिकीय परिवर्तनाचे भौगोलिक विश्लेषण. (1951 – 2001)	Dr. P.M. Nagtode, Retd. Head of the Deptt. Geography, Sardar Patel Mahavidyalaya, CHANDRAPUR.

(34)

6.	Ku. Shalini Ramdas Fulmali 43, Gajanan Nagar, Onkar Chowk Manewada Ring Road, Nagpur.	15/03/2002	Ph.D.	Soc.Sci.	Lib. Science	" Study of Libraries and their services to the Rehabilitation Institutes for the Disabiled in Gujarat and Maharashtra States".	Dr. Mrs. D. Rajyalakshmi Deptt. of Library and Information Science R.T.M. N.U. Nagpur.
7.	Shri Digambar Dattatraya Kapse Samarth Mahavidyalaya, Lakhani, Dist. Bhandara.	10-10-2000	Ph.D.	Soc. Sci.	History	दिल्ली स्थित हिंगणे वकिलांची मराठा राजकारणातील भूमिका – एक चिकित्सक अभ्यास.	Dr. B.R. Andhare, Bharat Nagar, Nagpur.
8.	Ku. Sarita Shivprasad Mishra 14, Dhangauri Nagar, Pipla road, post-Ayodhya Nagar, Nagpur.	04/10/2000	Ph.D.	Arts	Hindi	वक्रोक्ती सिध्दान्त और हिन्दी की लम्बी कविताओं का मूल्यांकन.	Dr. Usha Sajapurkar, Head, Deptt. of Hindi, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.
9.	Ku. Vaishali Shyamsunder Ramteke Air pollution control Division Neeri, Nagpur-440020	21/06/2001	Ph.D.	Science	Chemistry	"A Comparative study on Active and passive sampling methods using various Adsorbents to Determine Arometic Compounds in Indoor and outdoor Air".	Dr. M.Z. Hasan Scientist APC, Division Neeri, Nagpur.
10.	Shri Prashant Kumar Pandey 105/IV C.P.W.D. Qtrs. Seminary Hills Nagpur.	24/03/2003	Ph.D.	Science	Chemistry	" Development of Semiconducting material based on metal molybdates and Tungstates in the different forms with special emphasis on thin films and their application as photo electrodes in photovoltaic electrochemical (PVEC) cells".	Dr. R.B. Kharat Retd. Prof. Deptt. of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. N.S. Bhave Deptt of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur.
11.	Shri Vishal Dayaghan Pajankar 68, Adiwasi Colony Bhamti, Nagpur-440022	06/03/2002	Ph.D.	Science	Statistics	" Some contribution to the theory of Reliability Models".	Dr. P.G. Khot Prof. & Head Deptt. of Statistics, R.T.M.N.U. Nagpur.
12.	Shri Satish Vasant Kakade Prabhukunj Guruwarpeth 32, Shirala Dist . Sangli (M.S.)	05/10/2001	Ph.D.	Science	Statistics	" Multivariate Techniques in the study of Acute myocardial infarction (AMI)	Dr. N.K. Tyagi Prof. & Head Deptt. of Statistics & Demograph M.G.I.M.S. Sewagram, Wardha.
13.	Shri Arun Mahadeorao Lakhapati 42, Kartik Apartment Dattatraya Nagar Nagpur-440024	Re-02/05/2002	Ph.D.	Ayurved Medicine	Shalya Tantra	" Role of yashtimadhu, Lodhra, Haridra in the Management of Vrana".	Dr. P.D. Gupta Shri Ayurved College, Nagpur.

14.	Shri Anandrao Keshaorao Tikhe At.Post. Ta. Kalmeshwar Ward No. 15, Dist Nagpur.	27/09/2002	Ph.D.	Science	Mathematics	" A Study of some mathematical aspects of certain direct and inverse problems of thermoelasticity".	Dr. K.C. Deshmukh Deptt of Mathematics R.T.M.N.U. Nagpur.
15.	Shri Tarachand Godruji Gedam Plot No. 28 Nari Road, Awale Nagar Nagpur-440026	14/03/2002	Ph.D.	Soc. Science	History	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मांतर : एक चिकित्सक अभ्यास.	Dr. V.M. Lanjewar P.S.S. College, Paoni. Co-Guide Dr. Bhau Lokhande, Dr. Ambedkar Chair, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.
16.	Shri Premchand Dalickandji Nakhat Nakhat Medicals, Post – Lohi (Bazar), Tah. Darwha, Dist. Yawatmal.	28-3-2003	Ph.D.	Medicine	Pharmacy	" Formulation and Evaluation of organogels for Transdermal delivery of some NSAIDS".	Dr. P.G. Yeole, Principal, Instt. of Pharm. Education & Research, Wardha.
17.	Shri Harishchandra Madhavrao Kamdi C/o Prof. K.B. Matere Mataward, Desaiganj Dist. Gadchiroli.	10/10/2001	Ph.D.	Comm.	Business Economics	गडचिरोली जिल्हयातील जंगल कामगार सहकारी संस्थांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन. (1990–91 ते 2000–01)	Dr. B.B. Taywade Principal, Dhanwate National College, Nagpur.
18.	Smt. Kavita Rajendra Pawar C/o Dr. D.B. Tembhare 44, Vijay Nagar, South Ambazari Road, Nagpur-440022	24/03/2003	Ph.D.	Science	Zoology	" Studies on Neuro-Endocrine integration in the Aquatic beetle, cybister tripunctatus OL. (Coleoptera : Dytiscidac.)	Dr. A.M. Khurad Deptt. of Zoology R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. R.J. Andrew Shri Shivaji ESA's Science College, Congress Nagar, Nagpur-440012
19.	Ku. Jyoti Panduranji Timande Sydampuri, Ward No. 4, Near Eknath Mandir Nagpur Road, Wardha.	26/09/2002	Ph.D.	Science	Zoology	" Study of the Honey Bee, Apis Florea Farb. (Hymenoptera : Apidae) And its Apiary Products and their commercial value."	Dr. D.B. Tembhare Prof. & Head Deptt. of Zoology R.T.M.N.U. Nagpur.
20.	Shri Sushil Khemraj Paliwal C/o Shri R.I. Rukhmode Pragati Colony, Po. Sendurwafa Tah. Sakoli, Distt. Bhandara	20/12/1998	Ph.D.	Science	Physics	" Thermodynamic and Related Investigation on some Biologically Active Materials."	Dr. Vilas A. Tabhane Reader in Physics Institute of Science Nagpur.
21.	Ku. Kanchan Bhardwaj C/o Shri D.T. Jaiswal Near Shinde Mangat Karyalaya, Sarkar Nagar, Chandrapur.	27/03/2003	Ph.D.	Education	Physical Education	" Effects of Aerobic Dance Exercise on the Cardio-Vascular Function and Body Weight of Sports Woman."	Dr. Ramesh Chand Kanwar Nagpur Sharirik Shikshan Mahavidyalaya. Nagpur.

22.	Shri Suhas Prabhakar Palsapure C/o Dr. K.P. Bhusari, 35, Tilak Nagar, Nagpur-10	24/09/2002	Ph.D.	Comm.	Business Management	" A study of Human Resource Development Through Management Education and Training."	Dr. Ram Kale, Director, NYSS Instt. of Management and Research, Nagur.
23.	Shri Yeshwant Ambadas Patki Ameya Apartment Behind Dena Bank, Dharampeth Nagpur-440010	28/05/2001	Ph.D.	Social Science	Gandhian Thought	" Health for all – A study in Gandhian perspective."	Dr. K.S. Bharati Deptt. of Gandhian Thought R.T.M.N.U. Nagpur.
24.	Smt. Manjushree Vikrant Sardeshpande "Ashis" (Rear Block) Behind Indian Coffee House, Gokulpeth, Nagpur.	10/10/2001	Ph.D.	Arts	English	" A critical study of Asif currimbhoy as a Dramatist."	Dr. B.V. Moharil Retd. Principal Dhampeth Arts & Comm. College, Nagpur.
25.	Shri Govind Madhavrao Tirmanwar At.Post. Chalbardi Tah. Pandharkawada Distt. Yavatmal.	25/09/2002	Ph.D.	Soc. Science	History	नागपूरकर भोसले आणि गढा – मंडला. (इ.स. 1730 ते 1800)	Dr. B.R. Andhare Bharat Nagar Nagpur.
26.	Smt. Rajshree Satish Vaishnav 77-A, Krishna Palace Pande Lay-out, Khamla Nagpur.	15/10/2001	Ph.D.	Education	Education	" Development of Computer Aided Instructional Material for Teaching Biology."	Dr. G.S. Parasher Head Deptt. of Education R.T.M.N.U. Nagpur.
27.	Ku. Manjusha Madhukar Jadhao Near Chitra Talkies Gandhibagh, Nagpur-440002	28/09/2000	Ph.D.	Science	Chemistry	" Physicochemical studies of some Biphenol Terpolymers."	Dr. N.S. Bhave Deptt. of Chemistry R.T.M.N.U. Nagpur. Co-Guide Dr. L.J. Paliwal, Deptt. of Chemistry Hislop College, Nagpur.
28.	Smt. Vasudha Vinod Deo Plot No. 10, Second Lay-out S.E. Rly. Colony, Ranapratapnagar Nagpur.	20/10/1999	Ph.D.	Education	Education	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मुल्यशिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास.	Dr. (Smt.) S.G. Wanjari Deptt. of Education, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur.

6/6/06

Controller of Examinations
Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University.

: RTMNU/Ph
Copy forwarded
1. The Ca
2. All Me
All Th

No. : RTMNU/Ph.D./05568 **Dated : 3/6/2006.**

Copy forwarded for information to

1. The Candidates concerned and their Supervisors,
2. All Members of Board of Examinations, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
3. All The Chairman Board of Studies, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
4. The Hon'ble Vice-Chancellor, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
5. The Hon'ble Pro-Vice-Chancellor, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
6. The Director, Board of College & University Development, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
7. The University Librarian, R.T.M.Nagpur University of the V.B. alias Bhausaheb Kolte Library, Nagpur.
8. The Director, Students Welfare, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
9. The Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
10. The Controller of Examinations, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
11. The Finance & Accounts Officer, R.T.M. Nagpur University, Nagpur
12. All Heads of the Teaching Department, R.T.M.Nagpur University, Nagpur,
13. All Principals/Director of the affiliated & Conducted Colleges, R.T.M.Nagpur University, Nagpur
14. The Director, Indian Council of Social Sciences, 35, Firazshah Road, New Delhi-2.
15. The Secretary General, Association of Indian Universities, 16, Kotla Road, New Delhi-2
16. The Secretary, Inter University Board of India, Rose Avenue, New Delhi,
17. The Joint Secretary, Library & Documentation Association of Indian Universities, 16, Kotala Road, New Delhi.
18. The Librarian, Indian Institute of Sciences, Bangalore-12.
19. The Registrars of Universities in Maharashtra.
20. The Member In-charge, Employment Information and Guidance Bureau, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
21. The Senior Statistical officer University Grants Commission, Bahadurshah Zafar Marg, New Delhi.
22. All the Deputy Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
23. All the Asstt. Registrar, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
24. The Superintendent (G.A./Estt.), R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
25. The Clerk In-charge, (Ph.D. Cell), R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
26. The Clerk In-charge, (Annual Report), Statistic Section, R.T.M. Nagpur University, Nagpur.
27. The Clerk In-charge, Degree Section, R.T.M.Nagpur University, Nagpur.
28. The Asstt. Registrar, (R.T.M.Nagpur University Sub-Centre), Gadchiroli.

(36)

6/6/06

Asstt. Registrar, (Prof. Exams)
Rashtrasant Tukadoji Maharaj
Nagpur University

CERTIFICATE

This is to certify that

Vasuda Vasant Jaltare

having undergone a three months part time course designed and developed by the

Advanced Computing Training School (ACTS), Pune

the National Resource Centre of C-DAC
in Advanced Computing Training and offered at

Information Technology Resources & Training Centre, Yavatmal

the Authorised Training Centre of C-DAC,

in the following compulsory modules

- Computer Fundamentals
- MS Office 97 Suite
- Communication Fundamentals
- Introduction to IT Applications
- Microsoft Windows 95/98/NT
- Leap Office
- Internet

during the period May 1999 to July 1999
and having been examined and found proficient in these,
has been awarded the

Diploma in Information Technology

He/She has secured **223** marks out of 300 and
has been placed in Grade *A*.

R.K. Arora	Vivek Sawant	D.B. Gohad
Executive Director	Programme Coordinator	Team Coordinator
C-DAC	ACTS Pune	ITRTC Yavatmal

CENTRE FOR DEVELOPMENT OF ADVANCED COMPUTING
A Scientific Society of Department of Electronics, Government of India

Date [illegible] 1999 [illegible]

Grade Scale A+ 90 % and above, A [illegible] %, B+ 60 - 69.9 %, B [illegible] %, C+ [illegible] %, C 40 - 44.9 %

Sr. No. : 1505119

Maharashtra State Board of Technical Education, Mumbai

Maharashtra Knowledge Corporation Limited

This is to certify that ***VASUDHA VINOD DEO***

the withinsigned having successfully completed the prescribed course of studies and having passed the examination with **76** percent marks has been awarded the

Maharashtra State Certificate in Information Technology (MS-CIT)

(Regular Mode)

on behalf of the Government of Maharashtra in the month of ***October-2006*** in testimony whereof is set the seal and signatures of the Director, Maharashtra State Board of Technical Education, Mumbai and the Managing Director, Maharashtra Knowledge Corporation Limited.

Director
MSBTE

Managing Director
MKCL

www.msbte.com

www.mkcl.org

Ref : 12210015-N3042[illegible]/October-06/A0[illegible]

Date Of Issue: 24th November 2006

The photograph of the Candidate is printed on this Certificate, if the photograph is pasted externally this Certificate will not be valid.

(88)

जुने नाव व नोंदणी क्रमांक	नवीन नाव व पत्ता
कु. रंजना वसंतराव जेकब (जे—१८८)	सौ. रंजना विरसेन बार्से सेंट उर्सुला स्कूल कंपाऊंड, सिव्हील लाईन्स, नागपूर ४४० ००१.
कु. वसुधा वसन्तराव जलतारे (जे—१८९)	सौ. वसुधा विनोदराव देव द्वारा—श्री. डी. बी. देव, प्लॉट नं. १०, एस. ई. रेल्वे कॉलनी, सेकंड ले आऊट, प्रतापनगर, नागपूर ४४० ०२२.
भंगीदास प्रताप जाधव (जे—१९०)	भानुदास प्रताप जाधव मु. शेलार, पो. भिवंडी, ता. भिवंडी (नवीन टेलीफोन चाळ), शेलार, जि. ठाणे ४२१ ३०२.
संपत नारायण जगदाळे (जे—१९१)	राजाराम नामदेव जगदाळे मु. पो. तडवळे सं. कोरेगाव, ता. कोरेगाव, जि. सातारा.
माधुरी मुरलीधर जोशी (जे—४३)	माधुरी शंकर निकम मु. पो. व ता. देवगड, द्वारकीरत्न, महाविद्यालय मार्ग, जिल्हा सिंधुदुर्ग ४१६ ६१३.
रंजना जगन्नाथ जोशी (जे—७३)	सौ. रंजना शशिकांत सोनवणे जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा, देवळाली प्रवरा, ता. राहुरी, जिल्हा अहमदनगर ४१३ ७१६.
सुरेश सुभान कोकणी (के—५६२)	सुरेश सुभान गवळी द्वारा—श्री. सी. बी. बागुल यांचे घरात, शनि गल्ली, मु. पो. व ता. तळोदा, जिल्हा धुळे ४२५ ४१३.
सखाराम महादेव कोंडविलकर (के—५६३)	संजय महादेव कोंडविलकर मु. पो. आंबवली बुद्रुक, ता. महाड, जिल्हा रायगड.
विजया आत्माराम काकडे (के—५६४)	विजया सुखदेव येडगे मु. पो. जखिणवाडी, ता. कराड, जिल्हा सातारा ४१५ ११०.
कल्पना गणपत खडपकर (के—५६५)	नेहा गिरीश तोरसकर विठ्ठलवाडी, मु. पो. व ता. वेंगुर्ले, जिल्हा सिंधुदुर्ग ४१६ ५१६.
सौ. शोभा शामराव कांबळे (के—५६६)	सौ. शोभा बाबासाहेब बनसोडे मु. पो. शेणोली, ता. कराड ४१५ ११०.
सौ. उमा भरमगोंडा कांबळे (के—५६७)	सौ. उमा भरमगोंडा हंचिनाळकर द्वारा—भ. स. कांबळे, पाटबंधारे प्रकल्प, अन्वेषण उप विभाग, फोंडाघाट, ता. कणकवली, जिल्हा सिंधुदुर्ग ४१६ ६०१.
कु. लुसी योहान कन्डुलना (के—५६८)	श्रीमती लुसी जेम्स समद होली क्रॉस प्रायमरी शाळा, मु. पो. नवी वस्ती, बडनेरा, ता. व जिल्हा अमरावती ४४४ ६०१.
आशा मुरलीधर [illegible] (के—५६९)	[illegible] मु. पो. [illegible], ता. पारनेर, जिल्हा अहमदनगर ४१४ ००१.
भरमा सत्यापा कांबळे (के—५७०)	भरमगोंडा सत्यापा हंचिनाळकर पाटबंधारे प्रकल्प, अन्वेषण उप विभाग, फोंडाघाट, ता. कणकवली, जिल्हा सिंधुदुर्ग ४१६ ६०१.
कल्पना चिंधुजी खोडे (के—५७१)	कल्पना देविदास बलकी आशिर्वाद नगर, प्लॉट नं. १०७६, हुडकेश्वर रोड, नागपूर ४४० ०२४.
सुरेखा रामचंद्र कलढोणे (के—५७२)	सुनिता अरूण उनउने चौंडेश्वरी मंदीराजवळ, मु. पो. म्हसवड, ता. माण, जिल्हा सातारा ४१५ ५०९.
रंगनाथ रामचंद्र कासार (के—५७३)	रंगनाथ रामचंद्र कोकीळ मु. पो. दिघी, ता. हवेली, जिल्हा पुणे ४११ ०१५.
रजनी कमलाकर कुलकर्णी (के—५७४)	सौ. रजनी जयवंत नाईक २८/ब, ६३६, लोकमान्य नगर, पुणे ४११ ०३०.
शालन विष्णू कदम (के—५७५)	सौ. सुजाता राजेंद्र गायकवाड द्वारा—श्री. राजेंद्र गणपत गायकवाड, मु. सोनगाव सं. निंब, पो. क्षेत्रमाहुली, ता. व जिल्हा सातारा ४१५ ३१०.
कु. अर्चना शालिग्राम कोतवाल (के—५७६)	सौ. अर्चना उमेश घाटे द्वारा—श्री. तात्या घाटे, सेवानिवृत्त तहसीलदार "सदानंद", अ/१०२, महसूल कॉलनी, रतनलाल प्लॉटस्, अकोला ४४४ ००१.
मिनाक्षी मधुकर कवडे (के—५७७)	सौ. मिनाक्षी मारूती डाके द्वारा—म. गांधी विद्यालय, कडेगाव, ता. खानापूर, जिल्हा सांगली ४१५ ३०४.
कु. सुजाता रामदास खरतड (के—५७८)	सौ. सुजाता मनोहर मानकर क्वार्टर नं. एफ ३६/१२, मु. पो. उर्जानगर, ता. व जिल्हा चंद्रपूर ४४२ ४०४.
संजीव श्रीरंग कठारे (के—५७९)	संजय श्रीरंग कठारे "श्रीवरद", ४७, क्रांतीसिंह नाना पाटील हौ. सोसा., विजयनगर, मु. पो. वानलेसवाडी, सांगली ४१६ ४१४.
सुषमा कृष्णाजी काजारी (के—५८०)	सौ. शामल संजय तांदळे द्वारा—श्री. संजय गंगाराम तांदळे, मु. पो. टेरव (तांदळे वाडी), तालुका चिपळूण, जिल्हा रत्नागिरी ४१५ ६०५.
कांबळे संभाजी हिंदुराव (के—५८१)	डोंगरे संभाजी हिंदुराव ३४५ ई, डॉ. आंबेडकर नगर, कोल्हापूर ४१६ ००६
कु. [illegible] (के—५८२)	[illegible] [illegible], [illegible], जि. [illegible] ४१६ ६०२.

जुने नाव व नोंदणी क्रमांक	नवीन नाव व पत्ता
तिर्लोटकर सिताराम येसु (एक्स—९६०४)	तिर्लोटकर सिताराम यशवंत 'वृंदावन', रुम नं. १०७, पहिला मजला, जयहिंद सिनेमा समोर, आंबेडकर रोड, परेल, मुंबई ४०० ०१२.
गोपीनाथ गुणाजी भागोजी (एक्स—९६०६)	गोपीनाथ गुणाजी जुवळे सागरपूत चाळ, घर नं. १२९९/२, गणपती पाडा, जुना बेलापूर रोड, कळवा (पू.), जि. ठाणे.
दिनेश पांडुरंग शिर्के (एक्स—९६०७)	दिनेश रघुनाथ शिर्के 'पी', ब्लॉक, ४८ सर्व्हन्टस् क्वार्टर्स, कुलाबा, मुंबई ४०० ००५.
कु. राजश्री शंकर शिंदे (एक्स—९६१०)	सौ. सायली सुभाष चव्हाण पाच पांडव बिल्डिंग, तिसरा माळा, रुम नं. २३, किसन नगर-३, म्युनिसिपल स्कूल समोर, ठाणे ४०० ६०४.
कु. अलका वसंत बने (एक्स—९६११)	सौ. विनया विजय मोरे शिवाजी सेवा मंडळ, प्रभात व्यायाम शाळा, गोळीबार रोड, खार (पूर्व), मुंबई ४०० ०५५.
डॉन धर्मा साळुंके (एक्स—९६१२)	आबाराम धर्मा पारधी मु. पो. वाघाडी (सुभाष नगर), ता. शिरपूर, जिल्हा धुळे ४२५ ४०५.
आवेशकुमार संपती कांबळे (एक्स—९६१३)	अविनाश संपतराव कांबळे न्यु पंजाबी चाळ, रुम नं. २, पी. एल. लोखंडे मार्ग, चेंबुर, मुंबई ४०० ०८९.
शशीकला सहदेव कदम (एक्स—९६१६)	सौ. लक्ष्मी मधुकर सरमळकर त्रिवेणी संगम, तळ मजला, खोली नं. १०, (निकमवाडी), संतान चौकी, भवानी शंकर रोड, दादर, मुंबई ४०० ०२८.
माधवराव रामा न्हावी (एक्स—९६१८)	माधवराव रामा म्हसके मु. बोरगाव खुर्द, पो. टोळी, ता. एरंडोल, जिल्हा जळगाव.
कु. प्रतिभा पुजू गावीत (जी—२५७)	सौ. प्रतिभा सुरेश गवळी द्वारा-श्री. सी. व्ही. बागुळ, मु. पो. ता. तळोदा, शनि गल्ली, जिल्हा धुळे ४२५ ४१३.
विठ्ठल तान्ह्या पडवळे (एफ—११)	विठ्ठल तानाजी पडवळे सकूबाई चाळ, मु. नरपड, पो. नरपड, ता. डहाणू, जिल्हा ठाणे.
श्रीमती मंगल जगन्नाथ फटनाईक. (एफ—२६)	सौ. रश्मी राजन कोरगांवकर मु. पो. सरंबळ (भाटीवाडी), ता. कुडाळ, जिल्हा सिंधुदुर्ग.
कु. जयश्री परशुराम हिंदुराव (एच—५४)	सौ. जयश्री दिपक [illegible] मु. पो. [illegible] ([illegible]), ता. [illegible], जिल्हा [illegible] [illegible].
बाळू महादेव हागरे (एच—५५)	बाळासाहेब महादेव माळी मु. पो. राजापूर, ता. खटाव, जिल्हा सातारा ४१५ ५०३.
कु. संगिता प्रभाकर हरणे (एच—५६)	सौ. संगिता परशराम नरवाडे द्वारा—पी. आर. नरवाडे, मु. पो. ढाणकी, ता. उमरखेड, जिल्हा यवतमाळ ४४५ २०७.
रौनक अली जमाल अली ईतामदार. (आय—२७)	रौनकअली जमालअली सय्यद द्वारा—सय्यद सादेक अली, असराई बालेपीर, बीड ४३१ १२२.
मंगला दगडू जगदाळे (जे—१७६)	सौ. मंगलाबाई अशोक सोनार गोपाळ नगर, प्लॉट नं. १ च्या पाठीमागील अतिक्रमण, धुळे, ता. जिल्हा धुळे ४२४ ००१.
लक्ष्मीबाई रामचंद्र जाधव (जे—१७७)	सुलोचना रामचंद्र जाधव खणभाग, तीवारे गल्ली, १६५९, सांगली ४१६ ४१६.
सुवर्णा गणेश जोशी (जे—१७८)	रेखा रविंद्र बापट मु. पो. ता. खेड, जि. रत्नागिरी.
जाधव प्रविण रामचंद्र (जे—१७९)	पाटील प्रविण रामचंद्र मु. विजयनगर, पो. सुपने, ता. कराड, जि. सातारा ४१५ ११४.
रुकसाना कासम जमादार (जे—१८०)	रुकसाना लियाकत लाडगे सिटी पोलीस लाईन, एम. गॅरेज, बॅक साईड ५६/१२/४, सातारा ४१५ ००१.
कु. शारदा शिवाजी जामगडे (जे—१८१)	सौ. शारदा यशवंत खंडारे द्वारा—मठ मोहल्ला, इंदोरा, नागपूर ४४० ०१७.
सुनिता आनंदराव जाधव (जे—१८२)	वृषाली राम जगताप मु. पो. वडगाव हवेली, ता. कराड, जि. सातारा ४१५ ११०.
साधना हिरालाल जोतवानी (जे—१८३)	कोमल सुनील गुरनानी प्लॉट नं. १२७, सिंधी कॉलनी, खामला, नागपूर ४४० ०२५.
जोशी ज्योती त्र्यंबक (जे—१८४)	जोशी ज्योती सुभाष सुभाष कॉलनी, प्लाट नं. ११८, (फ्लड एरिया) शिरपूर, जि. धुळे ४२५ ४०५.
धोंडीराम ऊर्फ राम जनार्दन ऊर्फ काकासो जगताप. (जे—१८५)	राम जनार्दन जगताप मु. पो. वडगाव हवेली, तालुका कराड, जिल्हा सातारा ४१५ ११०.
जाधव मंदाकिनी बाळू (जे—१८६)	जव्हारकर मंदा नितीन मु. चिंचघर, पो. कुडूस, ता. वाडा, जि. ठाणे ४२१ ३१२.
कु. हेमश्री सुरेश [illegible] (जे—१८७)	सौ. हेमश्री रविंद्र जाधव ६१/४८४, नेहरूनगर, टाईप-II नाशिक रोड, नाशिक ४२२ १०१.

**SANT GADGE BABA
AMRAVATI UNIVERSITY**
AMRAVATI - 444602
(M.S.)

©: 2662206, 2662207, 2662208, 2662249, 2662358 **FAX NO.** 0721-2660949, 2662135 **GRAM** : AMUNI
website : www.sgbau.ac.in

No.SGBAU/554/302/2008.
Date: 18/09/2008.

To,
DR.VASUDHA V.DEO,
LECTURER,GOVT.B.ED.COLLEGE,
AKOLA.

Subject : Recognition as Ph.D.Supervisor.
Ref'nce : Your application dated 23.10.2007.

Madam,

Your application for recognition as supervisor for Ph.D. by research in the subject **EDUCATION** in the faculty of **EDUCATION** was considered and recommended by the Research and Recognition Committee (R.R.C.).

I am pleased to inform you that the recommendations of R.R.C. were considered and accepted by the Board of University Teaching and Research (B.U.T.R.) in its meeting held on 11.08.2008 vide Item No.4.

Therefore you are recognised as supervisor for Ph.D. in the subject **EDUCATION** in the faculty of **EDUCATION** from the date of acceptance by the B.U.T.R.

Yours faithfully,

(N.J.RAUT)
Asstt.Registrar(Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,
AMRAVATI.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मूल्यशिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास

नागपूर विद्यापीठांतर्गत शिक्षण शाखेतील आचार्य पदवीसाठी सादर

* शोध प्रबंध *

मार्गदर्शिका
डॉ. सौ. शशी वंजारी
प्रपाठक
पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,
नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

संशोधिका
सौ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला.

२००३ - २००४

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यांत येते की, **सौ. वसुधा विनोद देव** यांनी **"राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार माध्यमिक स्तरावर राबविल्या जाणाऱ्या मूल्य शिक्षण उपक्रमाचा विश्लेषणात्मक अभ्यास"** ह्या शोध प्रबंधाचे कार्य माझ्या मार्गदर्शनाखाली समाधानकारकरित्या पूर्ण केले आहे.

हा शोध प्रबंध त्यांच्या स्वत:च्या परिश्रमाचे फळ असून आजतागायत माध्यमिक स्तरावर अशाप्रकारचे कार्य झाले नाही. हा शोध प्रबंध आचार्य पदवी करीता सादर करावयाच्या योग्यतेचा आहे. तो सादर करण्यास माझी अनुमती आहे.

नागपूर

दिनांक :- १६ जुन २००३

(डॉ. सौ. शशी वंजारी)

प्रपाठक,

पदव्युत्तर शिक्षण विभाग,

नागपूर विद्यापीठ,

नागपूर

" प.पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास "

(भाग - १)

विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने
अंतर्गत सादर केलेला लघुशोध प्रबंध

* मार्गदर्शक *
प.पू. स्वामी पुरुषोत्तमानंद सरस्वती
प्रमुख आचार्य,
चिन्मय सेवा ट्रस्ट
महाराष्ट्र व गोवा

* संशोधिका *
डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

सन २००७ - २००९

" प.पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषणात्मक अभ्यास "

(भाग - २)

विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारा अनुदानित लघुसंशोधन प्रकल्प योजने
अंतर्गत सादर केलेला लघुशोध प्रबंध

* मार्गदर्शक *
प.पू. स्वामी पुरुषोत्तमानंद सरस्वती
प्रमुख आचार्य,
चिन्मय सेवा ट्रस्ट
महाराष्ट्र व गोवा

* संशोधिका *
डॉ. वसुधा विनोद देव
अधिव्याख्याता,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
अकोला

सन २००७ - २००९

अमरावती विद्यापीठाच्या एम. एड. भाग २

परिक्षेसाठी सादर केलेला प्रबंध १९८८

कॉन्व्हेंट शिक्षणाच्या बाबतीत छात्र पालक आणि शिक्षक ह्यांच्या समस्यांचा अभ्यास

– संशोधिका –

कु. वसुधा वसंत जलतारे

बी. कॉम; बी. एड.

– मार्गदर्शक –

प्रा. युसुफ खान

एम. ए. (इंग्रजी) एम. ए. (अर्थशास्त्र)

एम. एड. सी. पी. टी. ई. साहित्यरत्न

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

(45)

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावर मराठी अभ्यासक्रमाच्या क्रमिक पुस्तकातून अभिव्यक्त होणाऱ्या संप्रेषीत मुल्यांचा पडताळा घेणे

ज्ञानगंगा घरोघरी

एम.ए. (विषयसंप्रेषण) या अभ्यासक्रमाच्या अंशतः पूर्ततेसाठी केलेला संशोधन अहवाल

★ मार्गदर्शक ★
मा. डॉ. एकनाथराव गावंडे
प्राचार्य
श्री. शिवाजी शिक्षण महाविद्यालय,
अमरावती

★ संशोधिका ★
सौ. वसुधा वि. देव (जलतारे)
एम.कॉम, एम.ए.(अर्थशास्त्र)
एम. ए. (मराठी) एम. एड.
सेट (शिक्षणशास्त्र)

★ सहमार्गदर्शक ★
डॉ. नरेंद्र मा. कढू
अधिव्याख्याता
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय,
यवतमाळ

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

दि. ३० एप्रिल २००२

महाराष्ट्र शिक्षण सेवा गट-अ (प्रशिक्षण शाखा)
शासकीय अध्यापक महाविद्यालयात
अधिव्याख्याता (मराठी) पदावर सरळ सेवा
प्रवेशाने नियुक्ती करण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन
उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग
शासन निर्णय क्र. एसएओ १०९४/११४२/(२६/९४)/मशि-२
मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई - ४०० ०३२.
दिनांक:-१६ सप्टेंबर, १९९८

वाचावे:-१. महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई यांचे गोपनीय पत्र क्र. १५(२)/(१७८/४)/११४०/दहा, दिनांक १२ डिसेंबर, १९९७.
२. शिक्षण संचालक, (उच्च शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे-१, यांचे गोपनीय पत्र क्र. मपअ १०९३/अधि./शाअमहावि/मराठी/प्रशा-१. दिनांक २१ जून, १९९८.

शासन निर्णय:-महाराष्ट्र शिक्षण सेवा गट-अ (प्रशिक्षण शाखा) या संवर्गातील शासकीय अध्यापक महाविद्यालयातील अधिव्याख्याता (मराठी) या पदावर रूपये २२००-७५-२८००-१००-४०००/- या वेतनश्रेणीत खालील उमेदवारांची त्यांच्या नांवासमोर नमूद केलेल्या पदावर २ वर्षाच्या परिवीक्षा कालावधीकरिता ते ज्या तारखेपासून कार्यभार स्विकारतील त्या तारखेपासून स्थानापन्न नियुक्ती करण्यात येत आहे.

अ.क्र.	उमेदवाराचे नाव व संवर्ग	महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाचा गुणवत्ता क्र.	नियुक्तीचे पद व दिनांक	शेरा
१.	२.	३.	४.	५.
१.	श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव माहरीर (खुला)	१	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड.	श्रीमती हसीना बेगम रसूल यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर
२.	श्री. भरमू गुंडू खाडे (खुला)	२	अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, पनवेल, जि. रायगड	त्यांची स्वत:ची हंगामी सेवा समाप्त करून

३.	श्रीमती वसुधा वसंत जलतारे (खुला)	३	अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ	त्यांची स्वतःची हंगामी सेवा समाप्त करून
४.	श्रीमती सुनिता आत्माराम लोंढे (खुला)	४	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई	श्रीमती शीला पथू मानकट्टी यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर
५.	श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे (अनुसूचित जाती) (अनुसूचित जातीकरिता राखीव पदावर)	७	अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी	श्रीमती कल्पना आदिनाथ बेलोकर यांची हंगामी सेवा समाप्त करून रिक्त होणा-या पदावर.

२. उपरोक्त उमेदवारांची नियुक्ती सरळ सेवा प्रवेशाने नियुक्तीसाठी विहित केलेल्या नियमांच्या अधिन आहे आणि ते यापूर्वी हिंदी व मराठी भाषेच्या परीक्षा उत्तीर्ण झालेले नसल्यास त्या परीक्षा त्यांनी विहित मुदतीत उत्तीर्ण होणे आवश्यक आहे. तसे न झाल्यास त्याचा परीणाम त्यांची वेतनवाढ रोखून ठेवण्यात होईल.

३. सदर उमेदवारांनी कामाचा अपेक्षित दर्जा प्राप्त न केल्यास किंवा काही विहित विभागीय परीक्षा असल्यास त्या परीक्षा परिविक्षा कालावधीत उत्तीर्ण न झाल्यास किंवा त्यांचे काम /वर्तणुक अयोग्य आढळल्यास, ते सेवेतून कमी करण्यास पात्र ठरतील.

४. सदर उमेदवारांची नियुक्ती झाल्यापासून नियमानुसार सहा महिन्याच्या कालावधीत त्यांची वैद्यकीय तपासणी संबंधित प्राचार्यानी करून घेणे आवश्यक आहे आणि त्याप्रमाणे अनुपालन अहवाल या विभागास व शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण) महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना पाठवावा.

५. सदर उमेदवारांची महाराष्ट्र शिक्षण सेवा, गट-अ (प्रशिक्षण शाखा) या संवर्गातील अधिव्याख्याता पदासाठीची ज्येष्ठता त्यांनी त्यांच्या पदाचा कार्यभार स्विकारल्याच्या दिनांकापासून व अधिव्याख्याता (मराठी) या पदासाठीची ज्येष्ठता महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या पसतीक्रमानुसार आणि विहित मुदतीत त्यांनी त्यांच्या पदाचा कार्यभार स्विकारल्यावर व मुदतवाढीवर अवलंबून राहिल.

६. संबंधित उमेदवारांनी [illegible] ठिकाणी प्रस्तावित पदावर आदेशाच्या दिनांकापासून एक महिन्याच्या आत रुजू [illegible] त्यांच्या पदाचा कार्यभार स्विकारल्याचा दिनांक शासनाकडे व शिक्षण संचालक ([illegible]), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचेकडे कळवावा.

७. नियुक्तीपूर्वी संबंधित प्राचार्यांनी खालील उमेदवारांच्या शैक्षणिक अर्हतेबाबतच्या मूळ प्रमाणपत्रांची तपासणी करून घ्यावी व अहवाल शासनास पाठवावा.

१.	श्रीमती सुनिता आत्माराम खोंडे	जन्मतारखेचा पुरावा असलेले प्रमाणपत्र
२.	श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव मोहरीर	महाराष्ट्र शासनाचे कर्मचारी असल्याचे प्रमाणपत्र
३.	श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे	सेट परीक्षा निकालाचा दिनांक व एम.एड पदवी प्रमाणपत्र (सेट परीक्षा दिनांक ३१ जानेवारी, १९९६ पूर्वी उत्तीर्ण करणे आवश्यक आहे.

८. यासंबंधी आवश्यक ती अधिसूचना महाराष्ट्राच्या राजपत्रात प्रसिध्द करण्यात येईल.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने.

(ल. गो. कुंभारे)
अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
२. महालेखापाल, महाराष्ट्र १/२, (लेखा व अनुज्ञेयता), मुंबई/नागपूर
३. महालेखापाल, महाराष्ट्र १/२, (लेखा परीक्षा), मुंबई/नागपूर
४. जिल्हा कोषाधिकारी, नांदेड/रायगड/यवतमाळ/परभणी
५. अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई /निवासी लेखा अधिकारी, मुंबई
६. सचिव, महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई (पत्राद्वारे)
७. सामान्य प्रशासन विभाग (१६-ब), मंत्रालय, मुंबई
८. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड / यवतमाळ / परभणी / पनवेल, जि. रायगड/ मुंबई.
९. श्री. लक्ष्मण काशिनाथराव मोहरीर, १८१, अनंत संकुल, ज्योती नगर, औरंगाबाद
१०. श्री. भरमू गुंडू खाडे, अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, पनवेल जि. रायगड
११. श्रीमती सुनिता आत्माराम खोंडे, ३/२, [illegible], [illegible] नगर, कोजूरमार्ग, मुंबई.
~~१२.~~ श्रीमती वसुधा वसंत जलतारे, अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, यवतमाळ
१३. श्रीमती वीणा वासुदेव लाडे, द्वारा-श्रीमती [illegible] बाई लाडे, [illegible] लाईन, [illegible] बगीचा, मोहन नगर, नागपूर-४४०००१.
१४. श्रीमती हसीना बेगम रसूल, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड
१५. श्रीमती शांता पघू मानकट्टी, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई.
१६. श्रीमती कल्पना आदिनाथ बेलोकर, हंगामी अधिव्याख्याता, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी
१७. निवड नस्ती/मशि-२

पांळ १५.९.९८.

RPAD

अग्रेषित ... महाविद्यालय
... अकोला
जावक क्र. ...992... १२३
दिनांक ...

महाराष्ट्र शासन
शिक्षण संचालनालय, (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे ४११ ००१
Web : www.dirhe.org.in E-Mail : Info@dirhe.org.in

फोन नं.०२०/२६१२२११९, २६०५१५१२, २६१३०६२७, २६१२४६३९ फॅक्स नं.०२०/२६१२११३२

क्रमांक.ममअ-२००९/सेवाखंड क्षमापित/संकिर्ण/प्रशा-१ दिनांक : ०२/०३/२००९

वाचा: १.शासन निर्णय क्रमांक.युएसजी १२९८/३४०२६/(४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९
२.शासन पत्र क्रमांक.संकीर्ण२०९८/(४४८)/विशि-१, दिनांक.८/३/२००३
३.प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला यांचेकडील पत्र क्रमांक आस्था/तांपद/आस्था/११०७/ २००८-०९/ दि- ०२-०३-०९

आदेश

उपरोक्त संदर्भ क्र.१ च्या शासन निर्णयानुसार अधिव्याख्याता (वरिष्ठश्रेणी/निवडश्रेणी) पदावर स्थाननिश्चिती करण्यासाठी ग्राह्य धरावयाच्या सेवेबाबत मार्गदर्शन करण्यात आलेले आहे. शैक्षणिक सत्राच्या पूर्ण कालावधीसाठी नियुक्ती देण्यात आलेल्या शिक्षकांच्या नियुक्त्या सत्र समाप्तीनंतर संपुष्टात येतात. अशा शिक्षकांना नियमानुसार सुट्टीच्या कालावधीतील वेतन दिले जाते. ही बाब विचारात घेता व शासन निर्णय दिनांक.७/६/१९८०च्या परिच्छेद १ (vii) मधील तरतुदींच्या अनुषंगाने अशा शिक्षकांना सेवासातत्य देण्यात यावे व याचा उपयोग या शिक्षकांचा एकूण सेवा कालावधी विचारात घेण्यासाठी करण्यात यावा असे आदेश संदर्भ क्र.२ च्या पत्रानुसार निर्गमित करण्यात आलेले आहेत.

वर नमूद केलेली वस्तुस्थिती विचारात घेऊन प्राचार्यांनी उपरोक्त संदर्भ क्र.३ मध्ये शिफारस केल्यानुसार त्याप्रमाणे शासन निर्णय क्र.युएसजी १२९८/३४०२६/ (४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९ नुसार शिक्षण संचालक(उच्च शिक्षण) यांना प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारानुसार त्याचप्रमाणे या शासन निर्णयात नमूद केलेल्या अटींच्या अधीन राहून सोबतच्या विवरणपत्रात नमूद केलेल्या अधिव्याख्यात्यांचा त्यांच्या नावापुढे दर्शविण्यात आलेला सेवाखंडाचा कालावधी वरिष्ठश्रेणी व निवडश्रेणीतील स्थाननिश्चितीसाठी/सेवानिवृत्ती साठी क्षमापित करण्यात येत आहे. याबाबतची नोंद संबंधितांच्या सेवापुस्तकात घ्यावी.

(डॉ.ग.वि.सिंदंकर)
शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य, पुणे १.

प्रत,
१. संबंधित अधिव्याख्याता
२. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
३. निवडनस्ती

शासन निर्णय क्रमांक.युएसजी १२९८/३४०६/(४७१२)/विशि-४, दिनांक.६/३/१९९९ मधील तरतूदीनुसार शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला अधिव्याख्यातांना [illegible]
दर्शविण्यात आलेल्या कालावधीचा सेवेतील सेवाखंड क्षमापित करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

अ.क्र.	नांव	विषय	महाविद्यालयाचे नांव	सेवाखंड क्षमापित केलेला कालावधी	एकुण दिवस	शेरा
०१	डॉ सौ विं विं देव अधिव्याख्याता	मराठी	शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	दि. १६/११/९१ ते दि. १८/११/९१ ३ दिवस दि. ०१/०७/९२ ते दि. ०२/०७/९२ २ दिवस	५ दिवस	

(डॉ.रा.वि.किर्दक)
शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

१०६६०

क्रमांक:सअ३/२००२/अति.का/प्रशा-२,
शिक्षण संचालनालय,[उच्च शिक्षण],
महाराष्ट्र राज्य,पुणे-४११००१.
दिनांक - 30/4/2002

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
यांचे कार्यालय, अकोला
आवक क्र. 3
दिनांक 2/5/02

प्रति,
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

विषय - अतिरिक्त कार्यभार स्विकारण्याबाबत

आपल्या ~~संस्थेतील~~/महाविद्यालयातील श्रीम. एस. जी. पाठक प्राचार्य ~~प्रभारी~~ या हे शासन निर्णय क्रमांक एससीपी/१००१/[१९५/०१]/मशि-२, दिनांक १.४.२००२ नुसार दिनांक ३०.४.२००२ रोजी वयाच्या ५८ व्या वर्षी सेवानिवृत्त होत असल्यामुळे संस्थेतील/महाविद्यालयातील सेवा जेष्ठतम सौ. वसुधा देव अधिव्याख्याता यांच्याकडे पुढील आदेश होईतोपर्यन्त ~~संचालक~~/प्राचार्य पदाचा अतिरिक्त कार्यभार देण्यात यावा व कार्यभार दिल्याचे व स्विकारल्याचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र संचालनालयास व संबंधित कार्यालयास पाठविण्यात यावेत.

शिक्षण संचालक [उच्च शिक्षण]
यांचेकरिता.

प्राप्त दि. 2/5/2002

प्रत माहितीकरिता व योग्य त्या कार्यवाहीसाठी.

१] श्रीम. एस. जी. पाठक प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
२] सौ. वसुधा देव अधिव्याख्याता शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
३] मा. सचिव,उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन,मुंबई-३२ यांना माहितीकरिता सविनय सादर.
४] मा.कोषागार अधिकारी, अकोला
५] मा. महालेखापाल, महाराष्ट्र २ नागपूर
६] विभागीय सहसंचालक,उच्च शिक्षण, अमरावती विभाग अमरावती
७] सहाय्यक संचालक,लेखा-१, शिक्षण संचालनालय,उच्च शिक्षण,महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१.

डी/३०४०२

मकामुना (एच-२५)--५-२००७--५,००० पु./५० पा.--पीए४*
शा. प., सा. बां. वि., क्र. एफएमएस-१०७९-४८४३/२८५८/स-१,
दि. १७-८-८४.]

सर्वसा. ९३ म.
Gen. 93 m.
(सा. बां. वि. ९३ व १४१ सह)

राजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

मुख्यालय अकोला दिनांक ०१/५/२००४ मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

पद प्राचार्य

कार्यभाराचे हस्तांतरण ज्या अन्वये केले तो आदेश शासन आदेश क्र. २००४/(१५४/०३) मशि-
दि. ०१/०५/२००४

हस्तांतरित केलेले स्थायी अग्रिम रु.

पदमुक्त अधिकारी

१. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. [illegible] गोवर्धन बुरे

२. (एक) रजेवर जात असल्यास--

(अ) रजेचा कालावधी --

(ब) रजेच्या कालावधीतील पत्ता --

(क) जेथून रजावेतन घ्यावयाचे आहे ते ठिकाण --

(दोन) सेवानिवृत्त होत असल्यास किंवा निवृत्तिपूर्व रजेवर जात असल्यास आणि भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम तात्काळ काढावयाचे प्रस्तावित केलेले असल्यास, भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम काढण्याचा अर्ज महालेखापालाकडे पाठविला आहे काय ?

किंवा

(तीन) बदली झाली असल्यास, जेथे बदली झाली ते--

(अ) पद प्राचार्य आणि (ब) ठिकाण शासकीय अध्यापक महाविद्यालय कोल्हापूर

३. सही--

Principal, Govt. College of Education, AKOLA

४. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास, अधिकृत पदनाम

पदमोचक अधिकारी

५. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. सौ. [illegible] किशोर देव

६. (एक) रजेवरून परत येत आहेत काय ?

(दोन) असल्यास, पदनियुक्तीचा आदेश जेथे मिळाला ते ठिकाण

(तीन) असल्यास, जेथून बदली ते--

(अ) पद आणि (ब) ठिकाण

(क) पूर्वीच्या ठिकाणाहून कार्यमुक्त झाल्याचा दिनांक मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

७. सही--

सहयोगी प्राध्यापक
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय

८. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास--

(अ) पदमोचक अधिकाऱ्याचे अधिकृत पदनाम प्र. प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(ब) माहित असल्यास, पदनियुक्त अधिकाऱ्याचे नाव

क्रमांक-- (१) [illegible]

प्रत माहिती व आवश्यक त्या कार्यवाहीसाठी-- [illegible]

(१) अधिदान व लेखा अधिकारी, म. शा. मुंबई/वरिष्ठ उप कोषागार अधिकारी [illegible]

कार्यालय प्रमुखाचे पदनाम व सही

[illegible]

[मागे पहा.

[illegible]

(७) [illegible] अकोला

अराजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

(८) प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय कोल्हापूर

क्रमांक

PRINCIPAL
Govt. College of Education
AKOLA.

दिनांक :

प्रति,

महोदय,

आम्ही खाली सही करणार, आपणास असे कळवितो की, आम्ही .... या पदाचा कार्यभार अनुक्रम हस्तांतरित केलेला आहे व स्वीकारलेला आहे.

२. कार्यभाराचे हस्तांतरण दिनांक .... रोजी मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर सुरू झाले व दिनांक .... रोजी मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर संपले.

आपले

पदग्रहण अधिकाऱ्याची सही

दिनांक

पदमोचक अधिकाऱ्याची सही

.... यांना

या कार्यालयातील बदलीसंबंधीचे प्रतिवेतन अग्रेषित. [दिनांक .... क्रमांक .... च्या संदर्भात शासनाकडे पाठविण्याकरिता.]

कार्यभार हस्तांतरण पूर्ण करण्यास लागलेला कालावधी हा अत्याधिक नव्हता/ .... दिवसांनी अत्याधिक होता.

(कार्यालय प्रमुखाचे पदनाम व सही)

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

रामदासपेठ अकोला नेत्र अस्पतालजवळ
जिल्हा अकोला पीन 444 001
नॅक पुर्नमुल्यांकित "B"

Websight : gceakola.ong

Email/ID :shantarambute@yahoo.in
डॉ. शांताराम बुटे
प्राचार्य

कार्यालय :0724-2433765 फॅक्स : 2437389 मोबाईल 9422920225/8380080225

जा.क./बी.एड/आस्था/बदल्या/ 171 /14
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला
दिनांक :— 9.5.2014

कार्यालयीन आदेश

वाचावे :— 1 महाराष्ट्र शासन उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग मुंबई हयांचे आदेश क. बदली — 2013/(145/13)मशि—1 दि. 5/5/2014

2. शिक्षण संचालनालय उच्च शिक्षण पुणे हयांचे आदेश कं उशिस 2014/प्राचार्य बदल्या आदेश /प्रशा—1/1/3751 दि. 6/5/2014

उपरोक्त संदर्भिय 1 च्या शासन आदेशानुसार डॉ. शांताराम गो. बुटे, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला हयांचे स्थांनातरण प्रशासकीय कारणास्तव शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर येथे झाले.

संदर्भिय 2 च्या संचालनालयाच्या आदेशानुसार त्यांना प्रस्तुत महाविद्यालयाच्या आस्थापनेवरून शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर येथे त्याच पदावर रूजु होण्याकरिता दि. 9.5.2014 रोजी मध्यान्होत्तर कार्यमुक्त करण्यांत येत आहे.

संदर्भिय 2 च्या आदेशानुसार त्यांचेकडिल प्राचार्य पदाचा कार्यभार डॉ. व. वि. देव, जेष्ठ सह. प्राध्यापक, प्रस्तुत महाविद्यालय, अकोला हयांचेकडे तात्पुरत्या स्वरूपात सोपविण्यांत येत आहे.

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(डॉ. शां. गो. बुटे)
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

प्रतिलीपी माहितीस्तव :—

1.मा. सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई 32 हयांना माहितीस्तव सादर
2.मा. शिक्षण संचालक, उच्च शिक्षण, म. रा., पुणे हयांना माहितीस्तव सादर
3.मा. सहसंचालक उच्च शिक्षण अमरावती विभाग, अमरावती हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
4 मा. मा. सहसंचालक उच्च शिक्षण कोल्हापुर विभाग, कोल्हापुर हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
5.मा. महालेखाकार (द्वितीय), नागपुर, हयांना माहितीस्तव सादर
6.मा. कोषागार अधिकारी, अकोला हयांना माहितीस्तव रवाना
7.मा. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, कोल्हापुर हयांना माहितीस्तव अग्रेषित
8.डॉ. शांताराम गोवर्धन बुटे, प्राचार्य हयांना माहितीस्तव तथा योग्य कार्यवाहीस्तव
9.डॉ. वसूधा वि. देव, सहयोगी प्राध्यापक, प्रस्तुत महाविद्यालय, अकोला हयांना माहितीस्तव तथा योग्य कार्यवाहीस्तव

महाराष्ट्र शासन
शिक्षण संचालनालय, (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, मध्यवर्ती इमारत, पुणे ४११ ००१
Web : www.dhepune.gov.in
E-mail : prash.dhepune@nic.in
फोन नं.०२०/२६१२२११९, २६०५१५१२, २६१३०६२७, २६१२४६३९ फोन नं.०२०/२६१११५३

क्रमांक : ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१/१०२०१ दिनांक ३१.०७.२०१९

वाचा : क्रमांक : ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१ (१०१८०),
दिनांक ३१.०७.२०१९

आदेश :

उपरोक्त वाचा येथील आदेश रद्द करण्यांत येत असून सुधारीत आदेश पुढील प्रमाणे निर्गमित करण्यांत येत आहे. डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला हे नियत वयोमानानुसार आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी सेवानिवृत्त होत आहेत. त्यामुळे त्यांच्याकडील प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला या पदाचा कार्यभार अतिरिक्त स्वरुपात डॉ.वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक यांच्याकडे दिनांक ३१.०७.२०१९ पासून पुढील आदेश होईपर्यंत अत्यंत तात्पुरत्या स्वरुपात सोपविण्यात येत आहे. कार्यभार हस्तांतरीत केल्याची प्रत या संचालनालयास सादर करावी.

(डॉ.धनराज माने)
शिक्षण संचालक (उच्च शिक्षण)
महाराष्ट्र राज्य, पुणे - १

प्रत :

१. डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
२. डॉ.वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला
३. प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला यांना माहिती तथा उचित कार्यवाही करीता अग्रेषीत
४. सहसंचालक, उच्च शिक्षण, अमरावती विभाग, अमरावती
५. जिल्हा कोषागार अधिकारी, अकोला
६. सहाय्यक संचालक, लेखा
७. मा.सचिव, उच्च व तंत्रशिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई ४०००३२

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

नेत्र अस्पताल जवळ, रामदास पेठ, अकोला

www. gceakola.org email - principalakola80@gmail.com

कार्यालय दूरध्वनी क्रमांक ०७२४-२४३७३८९ प्राचार्य निवासस्थान ०७२४-२४३३७६५

क्र.शाअमवि/अकोला/आस्था /२०१९/ ३३१ दिनांक ३१.०७.२०१९

प्रति,
मा.शिक्षण संचालक,
उच्च शिक्षण
महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१

विषय :- प्राचार्य पदाचा कार्यभार स्विकारल्याबाबत

संदर्भ :- १. आपले संचालनालयाचे आदेश क्र ममअ-ब/२०१९/सेवानिवृत्ती/डॉ.मानेकर/प्रशा-१/१०१८१, दिनांक ३१.०७.२०१९
२. आपले संचालनालयाचे आदेश क्र ममअ-ब/२०१९/अ.का./मानेकर/प्रशा-१/१०२०१, दिनांक ३१.०७.२०१९

महोदय,

उपरोक्त विषयाबाबत सविनय सादर करण्यात येते की, या महाविद्यालयातील डॉ.आर.बी.मानेकर, प्राचार्य यांच्या वयाची ६२ वर्षे होत असल्याने, त्यांना नियत वयोमानानुसार संदर्भीय आदेश क्र ०१ अन्वये आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी मध्यान्होत्तर शासकीय सेवेतून सेवानिवृत्त केलेले आहे आणि प्राचार्य शासकीय अध्यापक महाविद्यालयाचा कार्यभार संदर्भीय आदेश क्र ०२ अन्वये माझ्याकडे सोपविण्यात आलेला आहे.

त्यानुसार डॉ.आर.बी.मानेकर यांचेकडील प्राचार्य पदाचा कार्यभार आज दिनांक ३१.०७.२०१९ रोजी मध्यान्होत्तर स्विकारलेला आहे. माहितीकरीता सविनय सादर.

आपली विश्वासू,

(डॉ व्ही.व्ही.देव)
प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

प्रतिलिपी : माहिती तथा आवश्यक कार्यवाह

१. मा.सचिव,उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई -०३२ यांना सविनय सादर.
२. मा.महालेखाकार, महाराष्ट्र व्दितीय, नागपूर३ यांना सविनय सादर.
३. जिल्हा कोषागार अधिकार, जिल्हा कोषागार कार्यालय,अकोला. माहिती तथा आवश्यक कार्यवाहीकरीता सादर.
४. सहाय्यक संचालक,लेखा विभाग,शिक्षण संचालनालय,उच्च शिक्षण,महाराष्ट्र राज्य,पुणे-१ यांना सविनय सादर.
५. डॉ.आर.बी.मानेकर, सेवानिवृत्त प्राचार्य, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

मफामुना (एच-१९०)-२-२०००-१०,००० पु./५० पा.-पीए४*
शा. प., ना. वो. वि., क. अेफ अेम्. अेम्-१०७१/४८४३/२८५८/पं-१,
दि. १७-८-१९८४.]

सर्वसा. ९३ म.
Gen. 93 m.
(ना. बो. वि. ९३ व १४१ सह)

राजपत्रित अधिकाऱ्यांचे कार्यभार हस्तांतरण प्रमाणपत्र

मुख्यालय अकोला .... दिनांक ३१.०७.२०१९ .... मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

पद प्राचार्य

कार्यभाराचे हस्तांतरण ज्या अन्वये केले तो आदेश मा. संचालक, उच्च शिक्षण म. रा. पुणे-१ यांचे आदेश क्रमांक-ब/२०१९/अ.क्र./संकिर्ण/प्रशा-१/१०२०१ दि. ३१.०७.२०१९

हस्तांतरित केलेले स्थायी अग्रिम रु.

पदमुक्त अधिकारी

१. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. आर. डी. मानकर प्राचार्य

२. (एक) रजेवर जात असल्यास—

(अ) रजेचा कालावधी ....

(ब) रजेच्या कालावधीतील पत्ता ....

(क) जेथून रजावेतन घ्यावयाचे आहे ते ठिकाण ....

(दोन) सेवानिवृत्त होत असल्यास किंवा निवृत्तिपूर्व रजेवर जात असल्यास आणि भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम तात्काळ काढण्याचे प्रस्तावित केलेले असल्यास, भविष्यनिर्वाह निधीची रक्कम काढण्याचा अर्ज महालेखापालांकडे पाठविला आहे काय ?

किंवा

(तीन) बदली झाली असल्यास, जेथे बदली झाली ते—

(अ) पद .... आणि (ब) ठिकाण ....

३. सही [signature] 31/7/19

४. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास, अधिष्ठायी पदनाम ....

पदमोचक अधिकारी

५. नाव व आद्याक्षरे (ठळक अक्षरात) डॉ. वसुधा विनोद देव, सहयोगी प्राध्यापक

६. (एक) रजेवरून परत येत आहेत काय ? ....

(दोन) असल्यास, पदनियुक्तीचा आदेश जेथे मिळाला ते ठिकाण ....

(तीन) नसल्यास, जेथून बदली झाली ते—

(अ) पद .... आणि (ब) ठिकाण ....

(क) पूर्वीच्या ठिकाणाहून कार्यमुक्त झाल्याचा दिनांक .... मध्यान्हपूर्व/मध्यान्होत्तर

७. सही— [signature]

८. इतर कर्तव्ये सांभाळून केवळ अतिरिक्त कार्यभार धारण करीत असल्यास—

(अ) पदमोचक अधिकाऱ्याचे अधिकृत पदनाम सहयोगी प्राध्यापक

(ब) माहीत असल्यास, पदनियुक्त अधिकाऱ्याचे नाव डॉ. वसुधा विनोद देव

क्रमांक—

प्रत माहितीसाठी व आवश्यक त्या कार्यवाहीसाठी,

(१) अधिदान व लेखा अधिकारी, म. रा., मुंबई/जिल्हा कोषागार अधिकारी, अकोला.

[signature]

प्राचार्य
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला [मागे पहा.

Scanned by CamScanner

University Grants Commission

ACADEMIC STAFF COLLEGE

NAGPUR UNIVERSITY

SEAL OF NAGPUR UNIVERSITY

UGC SPONSORED ORIENTATION / REFRESHER COURSE

CERTIFICATE OF PARTICIPATION

This is to certify that Dr./Mr./Ms. MRS. VASUDHA V. DEO

of GOVERNMENT B. Ed. COLLEGE, AKOLA

participated in the ~~Orientation Programme~~ / Refresher Course in the subject EDUCATION (28-02-2004 to 19-03-2004). *and obtained Grade* A

Course Coordinator **Director** **Vice-Chancellor**
Nagpur University,
Nagpur.

Appendix II

Dr. P. H. Sethumadhava Rao
Joint Secretary
University Grants Commission
Bahadurashah Zafar Marg. New Delhi - 110 002
D.O.No.F.1-6/90

Septempber, 1993

Dear Mr. Vice-Chancellor

The University Grants Commission at its metting held recently considered the relaxation of conditions for participation of lecturers in the Refresher Courses / Summer Institutes for placement in senior scale / selection grade / Reader.

The Commission had constituted a Standing Committee to look into the matter and make recommendations accordingly.

On the recommendations made by the Standing Committee the Commission has taken the following decisions :

(1) It was decided that the following courses / programmes will be recognised as equivalent to Orientation / Refresher Courses :

(a) P. G. Diploma in English conducted by CIEEL, Hyderabad may be considered as equivalent to two refresher courses in English.

(b) P. G. Diploma in Higher Education conducted by I.G.N.O.U. New Delhi may be considered as equivalent to one Orientation Course for teachers of various disciplines. This course may be considered as equivalent to two Refresher Courses for teachers of Education.

(c) The P. G. Diploma in Distance Education of I.G.N.O.U. may be considered as equivalent to two Refresher Courses for teachers of Distance Education in various Universities.

(d) The Master Degree in Subject Communication conducted by Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nashik may be considered as equivalent to two Refresher Courses in the respective disciplines.

(e) The Masters Degree in Distance Education of Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nashik may be considered as equivalent to two Refresher Courses for teachers of Distance Education.

(2) S. E. R. C. and other school organised by Universities on behalf of D. S. T. in various disciplines which are of three to four weeks duration may be considered as equivalent to one Refresher Course in that particular or related discipline.

(3) The Summer Institutes of about six weeks duration conducted in different disciplines by various universities under the aiges of the University Grants Commission may be considered as equivalent to one Refresher Course in that particular discipline.

(4) The courses such as Indo-British Workshop conducted by E. M. R. C., Ahmedabad (six-weeks' duration), Indo-French Workshop organised at M. C. R. C., New Delhi (four weeks' duration), may be treated as equivalent to one Refresher Course specially for the faculty. Working in various media centres who are the lecturer's scale of Rs.2200-4000 for the purpose of Career Advancement.

(5) The Course on "An Intergrated Approach to Knowledge & Information for University and College Teachers" conducted by National Institute of Advanced Studies, Indian Institute of Science, Bangalore may be recognised as equivalent to one Orienetation Course.

I shall be grateful if you kindly bring the above decisions to the notice of all concerned.

With regards,

- P. H. Sethumadhava Rao

स्व आकलन कार्यशाळा

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथे संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत अभ्यासक्रमानुसार नियमित शिक्षण स्नातक अभ्यासक्रमाच्या प्रशिक्षणार्थी विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास होण्याच्या दृष्टिने 'स्व आकलन कार्यशाळा' चे आयोजन दि. १८.१२.२०१७ ते दि. ३०.१२.२०१७ पर्यंत होते.

आजच्या तांत्रिक युगात आपण आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करुन पूर्णपणे तांत्रिक मानव बनत चाललो आहोत. त्यामुळे स्वतःला स्वतःची ओळख होण्याकरिता 'स्व आकलन कार्यशाळेचे' योग्यरित्या आयोजन करण्यात आले. पहिल्या दिवशी ICE-Breaking and Introduction of Member असा स्वाध्याय घेण्यात आला. यात विद्यार्थ्यांना कुठल्याही दोन व्यक्तींबद्दल माहीती घेण्यास सांगितले व यात छंद, आवड, राग, जीवनातील ध्यय, स्वतःचा कमकुवतपणाा, स्वतःतील चांगले व वाईट गुण या बद्दल माहिती घेण्यास सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी Who am I ? या विषयावर सविस्तर चर्चाकरुन प्रा.डॉ. देव मॅडम यांनी आजच्या आधुनिक युगात आपण स्वतःला ओळखण्याचे महत्व पटवुन देऊन मॅडमनी आपल्या आयुष्याला ओळखण्याचे महत्व पटवुन देऊन मॅडमनी आपल्या आयुष्यात कर्मद्रियें, ज्ञानेंद्रिये, सप्तगुण, पंचकोशात्मक व्यक्तीमत्व म्हणजे काय? आणि आपण जे कर्म करतो ते आपले आयुष्य सुख-समाधानात जगावे, आत्मा चैतन्य-स्वरुप असतो, त्यामुळे 'वसुधैव कुटुंब्कम' ही संकल्पना अस्तित्वात आली यावर उपनिषदांचे श्लोक व चित्रपट दाखविण्यात आला. याव्दारे मी कोण? ही संकल्पना समजली.

तिसऱ्या दिवशी 'Understanding Myself' या विषया अंतर्गत विद्यार्थ्यांना शंकेचे निरसन करण्यात आले व नंतर मनुष्याच्या आयुष्यातील ध्येय, भावना व अपेक्षा यावर उत्कृट सादरीकरण केले. तसेच आयुष्यातील वैयक्तिक ध्येय, समाजिक ध्येय व आर्थिक ध्येय गाठण्यासाठी सविस्तर मार्गदर्शन केले. चवथ्या दिवशी 'माझे व्यक्तीमत्व' या विषयावर प्रा. डॉ. देव मॅडमनी P.P.T. व्दारे शिकविले. त्यामध्ये 'Presentation on Johari Window' यामध्ये प्रत्येकाला चिठ्ठीव्दारे एक सहयोगी देण्यात आले व त्याच्या विषयी सविस्तर माहिती विचारण्यास सांगितले व त्याव्दारे सहयोगाच्या विषयी माहिती घेतांना त्यांचा Open Area, Hidden Area व Blind Area या विषयावर माहिती लिहिण्यास सांगितले व त्यावर विद्यार्थ्यांनी सादरीकरण केले. पाचव्या दिवशी 'व्यक्तीमत्व' या विषयावर मॅडमनी विद्यार्थ्यांचे Presentation घेतले व 'आनंद' या विषयावर माहीती दिली. आनंद म्हणजे चीरकाल सुखद्येय. सुखाची संकल्पना व्यक्ती परिस्थिती, नातीगोती, आर्थिक परिस्थिती याच्याशी निगडीत असतो, तर परमानंद हा चिरकाल टिकणारा असतो.

सहाव्या दिवशी प्रा.डॉ. देव मॅडमनी 'राग' या विषयावर राग का येतो? आपण राग कसा व्यक्त करतो व रागाची तिव्रता कशी ओळखावी याविषयी सविस्तर माहिती सांगितली तसेच क्रोधावर नियंत्रण कसे मिळवावे याबद्दल 'संदिप माहेश्वरी' व ब्रम्हकुमारी शिवानी दिदी यांचा Video दाखवुन क्रोध ही एक भावना आहे व त्यावर Self-control व्दारे नियंत्रण कसे मिळवावे हे शिकविले. तसेच क्रोधाने स्वतःचे नुकसानच होते. त्यामुळे क्रोधावर नियंत्रण मिळवावे.

सातव्या दिवशी प्रा. देव मॅडमनी 'माझी प्राथमिकता व मूल्ये' या विषयावर मॅडमनी शारीरीक मुल्ये, बौध्दीक मूल्ये व नैतीक मूल्ये यावर आधारीत आधात्मिक मूल्ये या विषयी सविस्तर माहीती दिली. तसेच या मूल्यांचा महत्व आयुष्यात काय आहे, हे जाणुन घेण्यास मदत झाली.

आठव्या दिवशी 'बलस्थाने व कमकुवतपणा' या विषयी प्रा. डॉ. देव मॅडम यांनी सविस्तर माहिती दिली. आयुष्यात प्रत्येकाला सुख हवे असते व ते मिळविण्यासाठी वर्तमान काळात जगावे व भूतकाळास विसरावे व भविष्याची चिंता करु नये कारण 'चिंता ही चितेप्रमाणे असते' असे मॅडमनी सांगितले. बलस्थान म्हणजे ज्ञान व शिक्षण तसेच शिक्षणच आपल्याला अभिव्यक्त होण्यासाठी बळ देते. सुसंस्कार आणि कार्याप्रती समर्प्रित भावना ही महत्वाची असते व कमकुवतपणा हा आपल्या मनाशी निगडीत असतो. बुध्दीने भावनेवर मात करुन आपला कमकुवतपणा आपण नष्ट करु शकतो.

नवव्या दिवशी 'Condescending Attitude' म्हणजेच 'अति अहंमपणा' असा अर्थ सांगुन प्रा.डॉ. देव मॅडम यांनी प्रत्येक व्यक्तीने स्वभावगुण हे वेगवेगळे असतात, तसेच 'व्यक्ती तश्या प्रवृत्ती' या प्रमाणे प्रत्येकाची वर्तवणूक असते. त्यासाठी प्रत्येकाने नेहमी सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवावा व नकारात्मक दृष्टिकोन संपुष्टात आणावा. अहमपणा न बाळगता कोणत्याही कार्याची सिध्दी ही सकरात्मक विचारांनी करावी, अशी उच्च शिकवण दिली.

दहाव्या दिवशी 'स्व नियंत्रण' या विषयावर सांगतांना प्रा.डॉ. देव मॅडम कुठल्याही कार्याची सुरुवात संपूर्ण एकाग्रतेने करावी आपले संपूर्ण लक्ष्य आपल्या कामावर ठेवावे व आपल्या पंचेद्रियांवर मिळविण्याचा प्रयत्न करुन उच्च लक्ष्य प्राप्त करावे.

अकराव्या दिवशी स्वः विश्लेषण (Self anslysis) या विषयावर तिन मॉडलचे उदाहरणे दिलीत.

1. Watch - Model - I 2. Swot - Model - II 3. Chinmay - Window Model - III

या मॉडेलवरुन मॅडमनी वास्तविक जीवनातील उदाहरणे दिली.

बाराव्या दिवशी २.१.२०१८ या दिवशी 'स्व आकलन कार्यशाळेचा' समारोपीय कार्यक्रम आयोजीत करण्यात आला. या कार्यक्रमास मुख्य अतिथी – माजी प्राचार्य श्री. शांताराम बुटे

अध्यक्ष – प्राचार्य श्री. रा. भि. मानेकर सर
वक्ते – श्री. अनिल तसरे सर
संचालन – प्रा. डॉ. देव मॅडमनी केले व दोन विद्यार्थ्यांचे मनोगत घेण्यात आले.

तसेच 'Achieve Your Goal' या विषयावर डॉ. तसरे सर यांनी मार्गदर्शन केले. तसेच श्री. बुटेसर यांनी मुलांना मूल्य शिक्षणाचे आयुष्यातील महत्व पटवुन दिले व यासाठी त्यांनी विद्यार्थ्यांना श्रेष्ठ संतांच्या ओव्या, श्लोक व भजन ऐकविले व एक एक दाखला देत मूल्य शिक्षणाचे महत्व पटवुन दिले. सर्वात शेवटी अध्यक्षांचे भाषण व आभार प्रदर्शनाने कार्यशाळेची सांगता झाली.

या कार्यशाळेचे १२ दिवसांचे विविध विषयांचे Video Shutting झाले व ते सर्व Video You-tube वर link करुन टाकण्यात आलेले आहेत. तरी सर्वांनी ती Video पहावीत व लाभ घ्यावा असे आवान करण्यात येत आहे. ह्या कार्यशाळेच्या यशस्वीतेसाठी मा. प्राचार्य, सर्व प्राध्यापक वृंद व कार्यालयीन कर्मचारी ह्यांचेप्रति ऋणनिर्देश.

प्रा.डॉ. वसुधा देव,
समन्वयक, स्व-आकलन कार्यशाळा

Annexure II

Annual Calender of Academic Activities of the Institution

2016-2017B. Ed. I Year I Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	No. of Weeks	Guidence/ Organise In-charge
Commencement of new academic session – 13th June 2016				
July 2016	25th to 29th July	Option form filling for I,II,III CAP Round	1week	On line Process
August 2016	16th to 22nd Aug 26th to 29th Aug	Admission Process - I round Admission Process - II round	2weeks	College Admission committee
September 2016	1st,2nd,3rd Spt. 6th to 17th Spt. 6th Spt. 19th to 30th Spt. 25th Spt.	Orientation Workshop Theory Periods Dr. Radhakrishan Jayanti First Half Theory Periods & Assignment Presentations and Second half EPC(Reading & Reflecting) Pandit Dindayal Upadhyay Jayanti	½ week 2weeks 2 weeks	All professors All Professors Dr. Deo All professors/ Dr.Samudre Dr. Deo Dr. More
October 2016	2nd Oct. 3rd to 15th Oct. 16th Oct. 17th to 22nd Oct.	Mahatma Gandhi & Lal Bahadur Shasri Jayanti First half School Engagement and Second half Theory Periods / 5 Psychology Expt. / Unit Test I &II Maharshi Valmiki Jayanti Microteaching Workshop & Group Work	2 weeks 1 week	Dr. More Dr. Mankar All prof./ Dr.Deo /Dr. Samudre More Dr. Lingayat
Winter Vacation Holiday : 23rd Oct. to 13th Nov.				
November 2016	14th to 19th Nov 19th Nov. 26th Nov. 21st to 30th Nov.	Integration Lesson & Simulation Lesson Indira Ganhi Jayanti Sanvidhan day Univrsity exam.	1 week 1 week	Dr.More&Dr.Watkar Dr.More Dr.More All Professors
Total No. Of Weeks:			12 ½ Weeks	

II Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	No. of Weeks	Guidence/ Organise In-charge
December 2016	1st to 10th Dec. 12th to 17th Dec. 19th to 24th Dec. 26th to 31st Dec	Orientation Workshop/ Theory periods Internship Workshop + Theory Periods Audio-Visual Workshop Theory periods	1week 1 week 1 week 1 week	All Professors Dr. Watkar Dr. Lingayat All Professors
January 2017	2nd to 12th Jan. 13th to 18th Jan. 19th to 31st Jan.	Internship School Engagement Theory Periods/ Seminar Presentation/ test I	2 weeks 1week 2week	Dr. Watkar All Professors Dr.Samudre
February 2017	1st to 18th Feb. 19th to 25th Feb. 27th &28th Feb.	Theory Periods SUPW/ Unit test II	2week 1week	All Professors Dr. Deo/ Dr. Samudre
March 2017	1st to 4th March 6th to 18th March 20th to 31st March	Theory Periods EPC(Drama & Art) Theory Periods	1 week 2 weeks 2 weeks	All Professors Dr. More All Professors
April 2017	1st to 21st April 24th to 29th April	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	3 weeks 1 week	All Professors All Professors
Total No. Of Weeks:			21 Weeks	

B.Ed. II Year III Semester

Month	Date	Teaching-Learning Process	Weeks	Guidence/ Organisor/ In-charge.
Commencement of new academic session – 13th June 2016				
July 2016 (18 days)	11th to13th July 14th to16th July 18th to23rd July 25th to30th July	Orientation Workshop Action Research Workshop Subject Teaching + A.R.G.W. /Internship Workshop Internship	½ week ½ week 1week 1 week	All professors Dr. Lingayat All professors Dr. Watkar
August 2016 (25 Days)	1st to2nd Aug. 3rd to27th Aug. 29th to31st Aug	Subject Teaching + Action research Group work Yoga Education + EPC(ICT) Yoga Practical + Internship Workshop	½ week 3weeks ½ week	All professors Dr. More & Dr. Watkar
September 2016 (22 Days)	1st,2nd,3rd Spt. 5th to17th Spt. 19th to 24th Spt. 26th to 30th Spt	Subject Teaching + Action research Group work Internship Subject Teaching + ICT Pract. Unit Test I + ICT Prct.	½ week 2weeks 1weeks ½ weeks	All professors Dr. Watkar All professors & Dr. Watkar Dr. Samudre& Dr. Watkar
October 2016 (17 Days)	1st to15th Oct. 17th to22nd Oct.	Internship Unit Test II + Theory periods	2 weeks 1 weeks	Dr.Watkar Dr. Samudre
Winter Vacation Holiday : 23rd Oct. to 13th Nov.				
November 2016 (14 days)	15th to19th Nov. 20st to 30th Nov.	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam. University Exam.	1 week 1 week	All Professors
Total No. Of Weeks:			15 Weeks	
		IV Semester		
December 2016 (26 Days)	1st to15th Dec. 15th to 31st Dec.	Internship + Parent teacher Association	2 week 2 weeks	Dr. Watkar Dr. More
January 2017 (26 Days)	2nd to12th Jan. 13th to18th Jan. 19th to31st Jan.	EPC : Understanding the Self Working with Community Theory Periods + Final Lesson Guidance	2 weeks 1 week 2 weeks	Dr. Deo Dr. More All Professors
February 2017 (23 Days)	1st to 15th Feb 6th to11th Feb. 13th to28th Feb.	Final Lesson Exam./ Theory Periods Environment Project Theory Periods/ Unit Test I	1 week 2 week	Dr. Watkar Dr. Deo All Professors
March 2017 (25 Days)	1st to18th March 20th to31st March	Performing Arts TheoryPeriods/seminar Presentation /Unit Test II	3 weeks 2 weeks	Dr. More All Professors/ Dr. Samudre
April 2017 (24 Days)	3rd to15th April 17th to29th April	Theory Periods Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	2 week 2week	All Professors All Professors
Total No. of Weeks:			21 weeks	

(Dr. A.G. Watkar)
Asst. Prof. & Incharge

(Dr. R.B. Manekar)
Principal

(62)

Annexure III

2018-19

Government College of Education, Akola

List of various committees

The main committees and their charge were as follows:

1. Internship –School Engagement --- Dr S.U Samudre
2. Pre-practice Teaching Work --- Dr N.B.Chavahan
3. Practice Teaching (Internship) --- Dr A G Watkar
4. Cultural-sports Community --- Dr A M Dharaskar
5. Activities --- Dr V V Deo
6. Examination --- Dr S U Samudr

To regulate the functioning of the college, following committees were formed.

1. The following committees were retained

1. Local Advisory Committee

2. IQAC

3. Women Grievance Redressal Committee

4. Anti-ragging Committee

Structure of the above committees:

1. Local Advisory Committee

1.	Dr Archana Nerkar	Chairman	Joint Director
2.	Dr Rajendra B Manekar	Member Secretary	Principal
3.	Prof Pramod Borde		Member
4.	Dr Anjali Rajwade		Member
5.	Shri Manohar Dandale		Member
6.	Dr Archana G.Watkar	Member	Associate Professor
7.	Dr Vasudha Deo	Member	Associate Professor

8. Dr Gokarna Mankar Member Associate Professor
9. Shri Anil R.Tasre Member

2. College IQAC

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr Vasudha Deo Associate Professor Coordinator
3. Dr Shriprabhu Chapke Member
4. Dr Gajanan Nare Member
5. Dr Dinkar Umbarkar Member
6. Dr Shrikant Ukhalkar Member
7. Dr Anjali Rajwade Member
8. Dr Seema Lingayat Member
9. Dr Nilima A More Member
10. Dr Gokarna B Mankar Member
11. Dr Archana Watkar Member
12. Dr Sandhya Samudre Member
13. Shri Anil Tasre Member

3. Women Grievance Redressal Committee

1. Dr Vasudha Deo Chairperson
2. Dr Seema Lingayat Member Secretary
3. Dr Aasha Mirage Non-Government Member
4. Dr Sandhya Samudre Member
5. Shri Anil Tasre Member

4. Anti-Ragging Committee

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr Vasudha Deo Member
3. Dr Archana Watkar Member
4. Adv Manisha Kulkarni Member
5. Shri Pramod Deshpande Member

6. Police Inspector Ramdas Peth — Member
7. Shri Anil R Tasre — Member
8. Parents' Representative — Member
9. Parents' Representative — Member
10. Students' Representative (Woman) — Member
11. Students' Representative (Man) — Member

5. Staff Council

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Dr Gokarna Mankar		Member
6. Dr Sandhya Samudre		Member
7. Dr Archana Watkar		Member
8. Mr.Anil Tasare		Member
9. Dr.Sanket Raut		Member

6. Students Council

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archama Watkar	Asso Professor	Member Secretary
3. University Representative		Member
4. Class Representative		Member
5. Women's Representative		Member
6. Cultural Representative		Member
7. Sports Representative		Member

7. Academic Calender Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Dr Gokarna Mankar		Member
6. Dr Sandhya Samudre		Member
7. Dr Archana Watkar		Member Secretary
8. Mr.Anil Tasare		Member

8. College Annual Magazine Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Nilima More	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr.Sanket Raut		Member
4. Six students		Members

9. UGC Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Nilima More		Member Secretary
3. Dr Sandhya Samudre		Member
4. Shri Anil Tasare		Member

10. Library Advisory Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Librarian		Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Seema Lingayat		Member
5. Dr Archana Watkar		Member
6. Shri Anil Tasare		Member

11. Career Counseling and Placement Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Vasudha Deo		Member Secretary
3. Dr Nilima More		Member
4. Dr Sandhya Samudre		Member
5. Dr Sanket Raut		Member
6.		

12. Alumni Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archana Watkar		Member Secretary
3 . Dr Sandhya Samudre		Member
1. Shri Umesh Chapke		President
2. Sau Sherekar		Member
3. Shri Kailas Sangle		Member
4. Dr Seema Mule		Member
5. Dr Gajanan Nare		Member

13. Attendance and Discipline Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archana Watkar		Member Secretary
3. Dr Seema Lingayat		Member

14. Time-Table Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat		Member Secretary

15. Admission Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Vasudha Deo	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Seema Lingayat		Member

4. Dr Archana

5. Dr Gokarna Mankar — Member

6. Dr Sandhya Samudre — Member

7. Dr Nilima More — Member

8. Shri Anil Tasare — Member

9. Shri Rajesh Padole — Member

16. Hostel Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Shri Anil Tasare		Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Archana Watkar		Member
5. Student Representative		

17. Staff Welfare Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Shri Anil Tasare		Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Shri Raju Yadav		Member
6. Shri Rajesh Padole		Member

18. **Appellant Officer** Dr Rajendra B Manekar, Principal

Information Officer Dr Vasudha Deo Associate Professor

19. Activity Fee Appropriation Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Dr Gokarna Mankar		Member
6. Dr Sandhya Samudre		Member

7. Dr Archana Watkar		Member
8. Mr.Anil Tasare		Member
9. Dr.Sanket Raut		Member

20. College Maintenance Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Dr Gokarna Mankar		Member
6. Dr Sandhya Samudre		Member
7. Dr Archana Watkar		Member
8. Mr.Anil Tasare		Member
9. Dr.Sanket Raut		Member

21. Purchase Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archana Watkar		Member
3. Mr.Anil Tasare		Member

22. Website Updating Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Vasudha Deo		Member
3. Dr.Sanket Raut		Member

23. Principal Advisory Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Seema Lingayat	Asso Professor	Member Secretary
3. Dr Vasudha Deo		Member
4. Dr Nilima More		Member
5. Dr Gokarna Mankar		Member
6. Dr Sandhya Samudre		Member

4. Dr Archana

7. Dr Archana Watkar Member

8. Mr.Anil Tasare Member

9. Dr.Sanket Raut Member

Various Departments

1. **Pre- Practice Teaching Department................Dr.Seema Lingayat**
2. **School Engagement ....Dr. Gokarna Mankar**
3. **Internship ....Dr.Archana Watkar**
4. **Cultural Sports &Community ....Dr. Nilima More**
5. **Various Activities ....Dr.Vasudha Deo**
6. **Examination ....Dr.Sandhya Samudre**

Dr.Vasudha V.Deo	**Dr.Rajendra B.Manekar**
Coordinator	**Principal**
Govt.College of Education	**Govt.CoolegofEducation**

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

शालेय - अनुबंध

School Engagement

*

विद्यार्थी मार्गदर्शिका

*

मार्गदर्शन व प्रेरणा

डॉ. राजेंद्र मानेकर

प्राचार्य

मार्गदर्शिका विकसन

डॉ वसुधा वि देव
डॉ रोहिणी वि तडस
डॉ सुषमा मु. गणोजे
डॉ अर्चना ग वातकर
डॉ संध्या उ सामुद्रे
डॉ आशा म धारस्कर

समन्वयक

डॉ. गोकर्णा कृ. मानकर

शैक्षणिक वर्ष २०१५-१६

P- 4 School Engement

Credit :3)

आकार आणि शाळेची सुरक्षितता - Dimensions and school Safty

A) **भौतिक आकार : शाळेची इमारत** - Physical Dimensions : School Infrastructure

१) शालेय इमारत आणि वर्गखोल्या - Appearance of the School building and its classrooms

२) शाळेचा आकार विद्यार्थी शिक्षक प्रमाणपत्र -School size and ratio of students to teachers

३) वर्गखोल्यांचा क्रम व रचना - Order and oranization of classrooms in the school

४) साधनांची उपलब्धता - Avaiability of resources

१) शालेय परिसर व क्रीडांगण - School premises and playground

२) ग्रंथालय / प्रयोगशाळा - Library / Labortory

३) स्वच्छतेच्या सोयी / पिण्याचे पाणी/ उपहारगृह - Sanitary / Drinking water/cafeteria

४) विद्यार्थी वाहतुक व इतर सुविधा - Transport and other facilites

B) **सामाजिक परिमाणे / बाजू - Social Dimensions**

१) आंतर व्यक्तीगत संबंधाची गुणवत्ता - विद्यार्थ्यांमधील, विद्यार्थी-शिक्षकांमधील, प्रशासक आणि कर्मचाऱ्यांमधील, पालकांचा सहभाग - Quality of inerpersonal relationship between and among students, teachers, administrations and staff, involvement of parents.

२) विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, पालक यांचे समन्यायी वर्तन - Equitable and fair treatment of students, teachers, staff and guardinans.

३) स्पर्धेचा स्तर विद्यार्थ्यांमधील सामाजिक तुलना - Degree of cometition and social comparioion between students.

४) शालेय निर्णयात शिक्षक, विद्यार्थी आणि कर्मचाऱ्यांच्या योगदानाचा स्तर - Degree to which teachers, students and staff contribute to decision making at the school

C) **शैक्षणिक परिणामे / बाजू - Academic Dimensions**

१) अध्यापनाची गुणवत्ता - Quality of instruction

२) शिक्षकाच्या विद्यार्थ्यांच्या संपादनविषयीच्या अपेक्षा - Teacher expections for students achievement.

३) विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीवर देखरेख, पालक व विद्यार्थ्यांना तात्काळ अहवाल देणे - Monitoring student progress and promptly reporting results to students and parents

४) शालेय वेळापत्रक आणि दिनदर्शिका - School Time - table and calender

D) **शालेय सुरक्षा - School Safety**

१) शालेय कर्मचाऱ्यांची सामान्य जबाबदारी - General responsibilities of school staff

२) विद्यार्थी उपद्रव - दरडावणे (दादागिरी), टोळी, छळ करणे, त्रास देणे (मानसिक, लैंगिक इ.) Student rowdies , Bullying, Ganging, Ragging and Harassment (mental, sexual etc.)

३) दक्षता - शाळेकडून घेतली जाणारी धोरणं, नियम इ. - Policies, Rules, Rugulations and precautions to be observed by schools.

४) संकटकाळी उपाययोजना - Emergency Alert Systems and Standred official procedure (SOP) for

i) शाळेत लागलेली आग - Fire in school

ii) आतंकवाद्याचा हमला/ बॉम्ब धमकी/ घुसखोरी/ ओलीस ठेवणे - Terrorist attack / Bomb threat / intruder / hostage

iii) हल्ला/मारामारी/विद्यार्थी असंतोष/चेंगराचेंगरी - Assaults / Fights / Student Unrest / ampede

iv) चक्रीवादळ /भुकंप - Server storm / Earthquake

v) धोकादायक साहित्य / रासायनिक स्फोटके - Hazardous material / Chemicals spills

vi) साधने - Weapons

vii) आत्महत्येचा प्रयत्न/ आत्मघातकी मृत्यू, गंभीर दुखापत - Suicide attempt / Sucide death/ Serious injury

शालेय अनुबंध

विद्यार्थी मित्रांनो, शालेय अनुबंध हा आपला प्रशिक्षणाचा एक अनिवार्य व महत्त्वाचा भाग आहे. ह्या अंतर्गत आपल्याला खालील उद्देशाचे अवलोकन करणे आवश्यक आहे.

१) सराव पाठ शाळेला भेट देणे

२) शालेय प्रणालीचे अवलोकन करणे

३) शालेय प्रणालीच्या अंती त्याचा अहवाल तयार करणे

वरील उद्देशांना मूर्त रुप आणण्यासाठी आपणास खालील ४ बाबीवर अवलोकन करुन त्याचा अहवाल सादर करावयाचा आहे.

१) आकार आणि शाळेची सुरक्षितता (**Dimention & School Safty**)

२) शामाजिक परिमाणे **Social Dimention**

३) शैक्षणिक परिमाणे **Acawemic Dimention**

४) शालेय सुरक्षा

वरील बाबीचे निरीक्षण पुढील प्रमाणे

शाळेची प्रारंभिक माहिती

शाळेचे नांव :- --

संपूर्ण पत्ता --

शाळेचे संस्थापन वर्षे –

शाळेचा प्रकार --

अ) खाजगी / शासकीय / स्थानिक स्तराच्या संस्था

ब) मुलांची / मुलींची

क) अनुदान घेणारी / न घेणारी

ड) १) माध्यमिक / सामान्य / तांत्रिक / कृती / वाणिज्य / इतर

२) उच्च माध्यमिक / कला / विज्ञान / तांत्रिक / कृती

इ) व्यवस्थापन मंडळ--

नांव व पत्ता ---

१) शासनाकडून शाळेला शाळेला मान्यता

कायमस्वरुपाची / तात्पुरती

२) शाळेत शिकविणल्या जाणाऱ्या इयत्ता व वेळ

	शिकविणल्या जाणाऱ्या इयत्ता	वेळ	तुकड्या	विद्यार्थी

१) शाळेतील एकुण तुकड्या----------------

२) शाळेतील एकुण विद्यार्थी---------------

३) शिक्षणाचे माध्यम------------------

१ आकार आणि शाळेची सुरक्षितता

अ) भौतिक आकार : शाळेची इमारत - ह्या घटकावर निरीक्षण करण्यास आपणास खालील प्रमाणे पडताळा सूची देण्यात येत आहे.

पडताळा सूची बाबत सूचना

प्रस्तुत पडताळा सूचीत आपणास काही विधाने दिली आहेत. व त्यासमोर दोन रकाने दिली आहे. (होय/नाही) आपणास योग्य रकान्यात अशी खूण करावयाची आहे व दिलेल्या प्रत्येक विधानावर आपले मत स्वतंत्रपणे नोंदवावयाचे आहे.

भौतिक आकार : शाळेची इमारत पडताळा सूची

वि. चे नांव –

रोल नं. –

	विधाने	होय	नाही
	शाळेची इमारत		
१	शाळेला स्वतःची स्वतंत्र इमारत आहे		
२	शालेय इमारतीचे बांधकाम पक्के आहे		
	खालील भौतिक सुविधा उपलब्ध आहेत. १) प्रत्येक वर्गाकरिता वर्गखोली २) विज्ञान प्रयोगशाळा ३) व्यवसाय शिक्षण प्रयोगशाळा ४) मुख्याध्यापक कक्ष ५) प्रशासकीय कार्यालय ६) शिक्षकांची खोली/शिक्षक कक्ष ७) सामुदायीक कार्यक्रमासाठी सेमिनार हॉल ८) भूगोल/कला/कार्यानुभव/संगित यासाठी स्वतंत्र दालन ९) स्वतंत्र संगणक कक्ष १०)कला/हस्तकला/सांस्कृतिक कक्ष ११)ग्रंथालय १२)स्वतंत्र प्रसाधनगृहे १३)प्रथमोपचाराची सोय १४)स्वतंत्र क्रिडांगण १५)अंतर्गत खेळासाठी आवश्यक सुविधा		
	वर्ग खोल्या		
३	प्रत्येक वर्गाला स्वतंत्र वर्ग खोली उपलब्ध आहे		
४	प्रत्येक वि. मध्ये मागे एक असे वि. ना. बसावयास बाके/जोड बाके आहेत.		
५	प्रत्येक वि. साठी बसण्याची जागा सात चौ. फुट आहे.		
६	फळ्यापासून कमीतकमी ८ फुट अंतरावर बसण्याची व्यवस्था आहे.		
७	शिक्षकांना शिकविण्याकरिता ६बाय १२ फुट लांबीचा फळ्याखालील ओटा उपलब्ध आहे.		
८	शिक्षकांकरिता प्रत्येक वर्गात बसण्याची व्यवस्था आहे.		

९	शाळेच्या सर्व खोल्यातुन वायु विजणाची परिणामकारक सोय आहे.		
१०	वर्ग खोल्यामध्ये भरपुर हवा आणि प्रकाश आहे.		
	शाळेचा आकार		
११	शालेय आकार प्रवेशित वि. करिता पुरेसा आहे.		
१२	वि. शिक्षक प्रमाण नियमानुसार आहे.		
१३	वि. संख्येस वर्ग खोली पुरेशी आहे		
१४	शाळेची इमारत गोंगाटापासून दूर आहे.		
१५	शाळेची इमारत शहरापासून लांब आहे.		
१६	शाळेचे वातावरण आरोग्यदृष्ट्या निर्दोष आहे.		
	वर्ग खोल्याचा क्रम		
१७	शिक्षकांना उभे राहण्यास व हालचाल करण्यास पुरेशी जागा आहे		
१८	इयत्तेनुसार वर्ग खोल्याचा क्रम लावलेला आहे.		
१९	वर्गाचा दरवाजा व्हरांड्याच्या बाजुने उघडणारा आहे.		
२०	वर्गातील खिडक्या वि. डाव्याबाजुस आहेत.		
२१	एका वर्गातील शिक्षकाचा व विद्यार्थ्याचा आवाज दुसऱ्या वर्गात पोहचत नाही.		
२२	वर्गात अध्ययन अध्यापन साहित्य मांडण्याची व्यवस्था आहे.		
	शालेय परिसर व क्रिडांगण		
२३	शाळेत क्रिडांगण उपलब्ध आहे.		
२४	विद्यार्थी संख्येनुसार क्रिडांगणाचे क्षेत्र पुरेसे आहे.(१६० विद्यार्थ्यासाठी १ हेक्टर या प्रमाणात)		
	ग्रंथालय		
२५	शाळेत सुसज्ज ग्रंथालय आहेत.		
२६	ग्रंथालयात पुरेशी पुस्तके आहेत.		
२७	ग्रंथालयात ग्रंथपाल आहे.		
२८	ग्रंथालयातील वातावरण शांत आहे.		
२९	ग्रंथालयात पुरेसा प्रकाश आहे.		
	प्रयोगशाळा		
३०	शाळेत विज्ञान प्रयोगशाळा उपलब्ध आहे.		
३१	प्रयोगशाळेत शिक्षकांसाठी दिग्दर्शन टेबल व प्लॅटफॉर्म उपलब्ध आहे.		
३२	प्रयोगशाळेत विविध रसायने/विविध तक्ते, साहित्य, प्रतिकृती,विज्ञान विषयक संदर्भ ग्रंथ इ. उपलब्ध आहे.		
३३	प्रयोगशाळेत प्रथमोपचार पेटी व अग्णीशमनाची सोय उपलब्ध आहे.		
३४	प्रयोगशाळेत वायुविजनाची व्यवस्था आहे.		
३५	शाळेत आयसीटी खोली आहे		
	स्वच्छतेच्या सोयी		
३६	शाळेत विद्यार्थी व विद्यार्थीनींसाठी स्वतंत्र स्वच्छतागृह आहे		
३७	स्वच्छतागृहात पाण्याची व्यवस्था आहे.		
३८	स्वच्छतागृहाची नियमित स्वच्छता होते.		
३९	शिक्षकांसाठी व कर्मचाऱ्यांसाठी स्वतंत्र्य स्वच्छतागृह आहे.		
४०	प्रसाधनगृहात मोठया आकाराचा आरसा आहे.		

	पिण्याचे पाणी		
४१	शाळेत आरोग्याच्या दृष्टीने पिण्यासाठी स्वच्छ व शुध्द पाण्याची व्यवस्था आहे.		
४२	पाण्याचा साठा करण्यासाठी पक्क्या टाक्या बांधल्या आहे.		
४३	टाक्याची स्वच्छता नियमितपणे होते.		
४४	वि.च्या प्रमाणात पुरेशी नळ संख्या आहे.		
४५	पाण्याच्या टाकीला योग्य उंचीवर नळ लावले आहेत.		
४६	साधारणपणे ५० वि. साठी १ नळ या प्रमाणात नळांची संख्या आहे.		
	उपहारगृह		
४७	शाळेत उपहारगृहाची व्यवस्था आहे.		
४८	उपहारगृहात स्वच्छता पाळली जाते.		
४९	उपहारगृहातील पदार्थ स्वच्छतेचे निकष वापरुन तयार केले जातात		
	विद्यार्थी वाहतुक		
५०	विद्यार्थ्यांना ने आण करण्याची व्यवस्था आहे.		
५१	शाळेत वाहने ठेवण्यासाठी वाहन स्टॅण्ड आहे.		
	अध्यापन अध्यापनालाही खालील साहित्य शाळेत उपलब्ध आहेत. १) रेडिओ २) टेप ३) ध्वनिक्षेपन ४) फिल्म प्रोजेक्टर ५) स्लाईड प्रोजेक्टर ६) रेकॉर्ड प्लेयर ७) ग्रामोफोन ८) दूरचित्रवाणी		

२ सामाजिक परिमाण

आंतरव्यक्तिगत संबंधाची गुणवत्ता

विद्यार्थी मित्रांनो शालेय अनुबंधांतर्गत सामाजिक परिमाणामध्ये आंतरव्यक्तिगत संबंधाची गुणवत्ता यामध्ये संरचित मुलाखती घ्यावयाच्या आहेत. ज्यांच्या मुलाखती घ्यावयाच्या आहेत ते घटक खालीलप्रमाणे

१) मुख्याध्यापक

२) शिक्षक (किमान ५)

३) कर्मचारी (किमान २)

४) पालक (किमान ५)

मुख्याध्यापकांसाठी मुलाखतीचे प्रारुप

मुख्याध्यापकाचे नांव :--

शाळेचे नांव :--

एकूण अनुभव :----------------------------

१) आपल्या शाळेतील शिक्षक संख्या किती?

२) अभ्यासक्रमाव्यतिरीक्त कार्य सोपवितांना आपण कोणता दृष्टीकोन ठेवला?

३) शिक्षकाचे आपणांस योग्य सहकार्य लाभते का?

४) आपल्या सहकारी शिक्षकाशी मैत्रीपूर्ण संबंध निर्माण करता का?

५) यासाठी आपण कोणते प्रयत्न करता?

६) शिक्षकांना केलेल्या चांगल्या कामाची दखल आपण कशी घेता ?

७) शालेय कामकाजाचे नियोजन करतांना शिक्षकांशी विचारविनिमय करता का?

८) एखाद्या शिक्षकाची कामात चूक झाल्यास त्याबाबत आपली प्रतिक्रिया कशी असते?

९) शालेय शिक्षकामध्ये गटबाजी निर्मण होवू नये म्हणून आपण काय करता?

१०) वारंवार अनुपस्थित असणाऱ्या शिक्षकाबाबत आपण काय कार्यवाही करता?

११) आपणास शाळेतील विद्यार्थ्यांची किमान तोंड ओळख आहे का?

१२) आपण विविध तासीकांना निरिक्षणास जाता का?

१३) शाळेचे विविध वर्गाचे प्रतिनिधी यांच्याशी विशेष ओळख करुन घेता का?

१४) शाळेतील विविध कार्यक्रमास आपण व्यक्तीशः उपस्थित राहता काय?

१५) आपण विद्यार्थ्यांच्या अडीअडचणी प्रत्यक्ष समाजावून घेता काय?

१६) गुणवंत विद्यार्थ्याचे व चांगले कार्य करणाऱ्या विद्यार्थ्याचे आपण कौतुक करता का?

१७) कार्यालयीन कर्मचाऱ्यामध्ये कामाची समान विभागणी केली आहे का?

१८) शाळेच्या विविध कार्यक्रमामध्ये कार्यालयीन कर्मचाऱ्यांचा सहभाग असतो का?

१९) कार्यालयीन कर्मचाऱ्यांनी जबाबदारीनी पार पाडलेल्या कामगिरी बद्दल आपण यथोचित गौरव करता का?

२०) कर्मचाऱ्यांच्या समस्यांची सहानुभुतीपूर्वक सोडवणूक करताका?

२१) शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या मासिक प्रगतीचा अहवाल पालकांकडे पाठविता का?

२२) शाळेत पालक मेळावे आयोजित केले जातात का?

२३) शाळेमध्ये बेशिस्त विद्यार्थी असतील तर त्यासंदर्भात संबंधीत पालकांना उद्बोधन करता काय?

२४) शाळेतील विविध कार्यक्रमाचा पालकांचा सहभाग घेता काय?

२५) आपणास पालकाचे सहकार्य मिळते काय?

शिक्षकाच्या मुलाखतीचे प्रारुप

शिक्षकाचे नावं :--

शाळेचे नांव :---

एकूण अनुभव :------------------------

१) आपणाकडे आलेला कार्यप्रभार आपण आनंदाने स्विकारता का?

२) मुख्याध्यापकांनी टाकलेली जबाबदारी आपण सहज स्विकारता का?

३) मुख्याध्यापकाचा एखादा निर्णय अयोग्य वाटल्यास आपण काय करता?

४) शालेय कामकाजातील अडचणीबाबत आपण मुख्याध्यापकाशी चर्चा करता काय?

५) जेष्ठ सहकाऱ्याशी आदराने वागता का?

६) कनिष्ठ सहकाऱ्याशी आपुलकीने वागता का?

७) सहकारी शिक्षकाविषयी वरिष्ठाकडे तक्रार करता का?

८) आपल्या सहकाऱ्याचा गुणांचा गौरव करता का?

९) आपल्या विद्यार्थ्याशी आपले संबंध प्रेमाचे सहानुभुतीचे आहेत का?

१०) आपण विद्यार्थ्यांना धाकात ठेवता का?

११) विद्यार्थ्याच्या व्यक्तिगत परिचय करुन घेता का?

१२) विद्यार्थ्याच्या प्रगतीविषयी शिक्षक / पालक यांच्यात चर्चा घडवून आणता का?

१३) पालक शिक्षक संघ स्थापन केला आहे का?

१४) शालेय प्रगतीत पालकांचा सहभाग मिळविता का?

१५) शाळेतील विविध कार्यक्रमासाठी पालकांना निमंत्रण देता का?

कर्मचाऱ्याच्या मुलाखतीचे प्रारुप

नावं :--

शाळेचे नांव :--

एकूण अनुभव :------------------------

१) कार्यभाराचे समान वाटप आहे का?

२) तुम्हाला जास्त कार्यभार दिला आहे असे वाटते का?

३) शालेय कार्यक्रमात सहभागी होवून स्वेच्छेने जबाबदारी स्विकारता का?

४) शिक्षकाचे प्रशासकीय कार्यात सहकार्य लाभते का?

५) शालेय कामकाजात पालकांचे सहकार्य लाभते काय?

६) विद्यार्थी कल्याणाच्या योजना विद्यार्थ्यांना सांगता का?

७) इ.बी.सी. फॉर्म / शिष्यवृत्ती फॉर्म/ परीक्षा फॉर्म व इतर आवेदन पत्र भरतांना विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या अडचणी सोडविता का?

८) विविध शासकीय योजनांपासून विद्यार्थी वंचित राहणार नाही याची दक्षता घेता काय?

पालकांची मुलाखत

१) पालकाचे नाव :-..

२) आपणाला शाळेत वर्षातून किती वेळा बोलविले जाते ?

३) आपण मुख्याध्यापाकाशी चर्चा करता काय ?

४) आपले समज गैरसमज पालक मेळाव्याच्या निमित्ताने दूर होतात काय ?

५) विविध क्षेत्रातील पालकांच्या व्याख्यानांचे आयोजन केले जाते काय ?

६) पाल्याच्या प्रगतीबाबत शिक्षक आपणास विश्वासात घेतात काय ?

विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, पालक यांचे समन्यायी वर्तन -

अ विद्यार्थी मित्रांनो वरील मुद्याच्या संदर्भात आपणास पदनिश्चयन श्रेणी देण्यात येत आहे. त्यासाठी आपणास काही विधाने देण्यात येत आहे.

प्रस्तूत पदानिश्चयन श्रेणी हि एकूण ७५ गुणांची आहे

विद्यार्थ्याच्या संदर्भात समन्यायी वर्तन

	विधाने	असहमत १	अंशत:सहमत २	सहमत ३
१	प्रवेशपात्र विद्यार्थ्यांना समानतेच्या तत्त्वानुसार प्रवेश दिला जातो			
२	विद्यार्थ्यांमध्ये लिंग भेद केल्या जात नाही.			
३	विद्यार्थ्यांमध्ये जातीभेद केल्या जात नाही.			
४	विद्यार्थ्यांना विकासाची समान संधी दिली जाते.			
५	गतीमंद विद्यार्थ्यांच्या विकासाकरिता विशेष प्रयत्न केले जातात.			
६	अपंग विद्यार्थ्यांच्या विकासाकरिता विशेष प्रयत्न केले जातात.			

७	सर्व विद्यार्थ्यांना त्यांच्या प्रगतीनुसार संपादनासाठी प्रोत्साहन दिले जाते			
८	सर्वांना समान न्याय मिळण्याच्या दृष्टीकोनानुसार संस्थेच्या विविध योजना आहेत.			
९	शाळेतील शिक्षक हे कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव पाळत नाही.			
१०	विविध मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षकांचा दृष्टीकोन सकारात्मक आहे.			
११	शिक्षकांना गुणवत्ता विकासाची समान संधी दिली जाते.			
१२	शिक्षकांना सेवा शर्तीचा समान लाभ मिळवून दिला जातो.			
१३	शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या विविध बोली भाषा, संस्कृती, धर्म याचा आदर करतात.			
१४	शिक्षक कोणत्याही जाती,धर्म याबाबतीत पूर्वग्रहदुषीत नाहीत.			
१५	अध्यापन करतांना विद्यार्थ्यांशी अपमानास्पद बोलत नाही.			
१६	विद्यार्थ्यांचा व्यंग व त्रुटीचा सहानुभुतीपूर्वक विचार करतात.			
१७	कर्मचाऱ्यांना शाळेत समानतेची वागणूक मिळते			
१८	कर्मचाऱ्यांच्या बाबतीत श्रेष्ठ/कनिष्ठ हा भेदभाव पाळला जात नाही.			
१९	कर्मचाऱ्यांना कौशल्य विकसनाची समानसंधी दिली जाते			
२०	पदोन्नतीच्या दृष्टीने असणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना विभागीय परीक्षेस बसण्यासही प्रोत्साहीत केले जाते.			
२१	सेवा शर्तीचा समान लाभ दिला जातो.			

२२	विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीसाठी पालकांना सहभागी करुन घेतले जाते.			
२३	पालकांच्या अडीअडचणीचा सहानुभुतीपूर्वक विचार केला जातो.			
२४	पालकांना शाळेत सन्मानाची वागणुक दिली जाते			
२५	शालेय योजनांची/विविध स्पर्धांची माहिती पालकांपर्यंत नियमित पोहचवली जाते.			

स्पर्धेचा स्तर व विद्यार्थ्यांमधील सामाजिक तुलना या घटकाबाबत माहिती घेण्यासाठी आपणाला वेगवेगळ्या इयत्तातील किमान पाच विद्यार्थ्यांच्या मुलाखती खालील प्रारुपाला अनुसरुन घ्यावयाच्या आहेत.

विद्यार्थ्यांचे नांव :---

शाळेचे नांव :--

इयत्ता :--

१) विशेष संपादनाबाबत चढाओढ निर्माण केली जाते का?

२) संपादन कमी असणाऱ्या तुमच्या मित्राबद्दल तुमचे वर्तन कसे असते?

३) शिक्षक विद्यार्थ्यांमध्ये तुलना करतात काय?

४) वरील प्रश्नाचे उत्तर होय असल्यास तुमची प्रतिक्रिया काय असते?

५) विविध सांस्कृतिक उपक्रमाच्या स्पर्धा शाळेत होतात का?

६) तुम्हाला सहभागी होण्याबाबत कसे प्रोत्साहीत केले जाते?

७) एखाद्या स्पर्धेत तुमचा पराभव झाल्यास तुमची प्रतिक्रिया काय असेल?

८) अशा स्पर्धेतुन तुम्हाला अधिक यश मिळविण्याची प्रेरणा मिळते काय?

९) अशा स्पर्धेमुळे तुमचा विकास खंडीत होतो असे वाटते का?

१०) आपण एकमेकांशी तुलना करता काय?

११) कोणकोणत्या घटकांच्या आधारे तुलना करता ?

१२) तुलनच्या आधारे तुमचे मतभेद होतात काय?

शालेय निर्णयात शिक्षक / विद्यार्थी आणि कर्मचाऱ्यांच्या योगदानाचा स्तर

विद्यार्थी मित्रांनो वरील मुद्याच्या संदर्भात आपणास पद्‌निश्चयन श्रेणी देण्यात येत आहे.

प्रस्तुत पदानिश्चयन श्रेणी हि एकूण ३० गुणांची आहे

	विधाने	असहमत १	अंशत:सहमत २	सहमत ३
१	शालेय निर्णयात शिक्षकांना सहभागी केले जाते			
२	गुणवत्ता विकासासाठी सर्वानुमते व सर्वांच्या हिताचे निर्णय घेतले जातात.			
३	शिक्षकांच्या मताचा आदर केला जातो.			
४	शिक्षकांना विविध मते मांडण्याचा अधिकार आहे.			
५	शाळेत छात्र संसद आहे.			
६	छात्र संसदेतील प्रतिनिधी लोकशाही तत्त्वानुसार निवडले जातात.			
७	शालेय निर्णय प्रक्रियेतील छात्र संसदेतील प्रतिनिधींचा सक्रिय सहभाग घेतल्या जातो.			
८	विविध अभ्यासपुरक कार्यक्रमाच्या आयोजनाची जबाबदारी विद्यार्थ्यांवर सोपवीली जाते.			
९	प्रशासकीय निर्णयात कर्मचाऱ्यांना सहभागी करुन घेतले जाते.			
१०	त्यांच्या मताचा आदर केला जातो.			

३ शैक्षणिक परिमाणे

विद्यार्थी मित्रांनो शालेय अनुबंधातील तिसरा घटक म्हणजे शैक्षणिक परिमाणे. शाळेच्या संदर्भात या परिमाणाचे निरिक्षण करण्यासाठी आपणास एक निरिक्षण सूची देण्यात येत आहे या आधारे आपणास विविध उपघटकाचे निरिक्षण करुन त्यावर आपले अभिप्राय स्वतंत्रपणे नोंदवावयाचे आहेत.

१) अध्यापनाची गुणवत्ता या अंतर्गत आपल्याला खालील बाबींचा विचार करावयाचा आहे.

१) अभ्यासक्रमाचे आशय व घटक याविषयांचा शिक्षकांचे अद्ययावत व सखोल ज्ञान.

२) अध्यापनातील विविध कौशल्ये

३) अध्यापक प्रशिक्षणात कौशल्य विषयावर भर

अ) सैध्दांतीक माहितीवरील प्रभुत्व

ब) पाठ नियोजनाच्या कार्यावाहीवरील प्रभुत्व

क) प्रत्यक्ष सराव प्रत्याभरण

ड) स्वयंसमिक्षा करणारी व क्षमता व विचार

इ) व्यावसायीक बांधीलकी

फ) व्यवस्थापकीय क्षमता विकसन

वरील मुद्दयांना अनुसरुन पदनिश्चयन श्रेणी देण्यात येत आहे. त्यावर आपली मते नोंदवावी

प्रस्तत पदानिश्चयन श्रेणी हि एकण १९ गणांची आहे

	विधान	असहम त१	अंशत:सहमत २	शहमत ३ I
	अध्यापनाची गुणवत्ता			
१	विषयाला धरुन अध्यापन करतात			
२	विद्यार्थ्यांना अध्ययनासाठी मदत करतात			
३	अध्यापन विषयाचे नियोजन करतात			
४	दैनंदिन पाठ नियोजन / घटक नियोजन करतात			
५	अध्यापन करतांना शैक्षणिक साहित्याचा वापर करतात			
६	अध्यापनातील नवीन तंत्राचा अवलंब करतात			
७	अध्यापन करतांना विविध प्रश्न विचारतात			
८	अध्यापन करतांना विषयास अनुरुप अशा शैक्षणिक अनुभुती दिल्या जातात.			
९	विद्यार्थ्यांना स्वाध्याय/गृहपाठ/प्रकल्प करायला सांगतात.			
१०	विद्यार्थ्यांचे गृहपाठ तपासून देतात			
११	अध्यापनात विविध कौशल्याचा अंतर्भाव करतात			
१२	विविध कौशल्याचे एकात्मिक प्रकटन करतात			
१३	कौशल्य विकसनावर भर देतात			
१४	शिक्षकाचे सैध्दांतीक माहितीवर प्रभुत्व आहे			
१५	शिक्षक अध्यापनात समरस होतात.			
१६	शिक्षकाचे ज्ञान अद्ययावत आहे			
१७	अभ्यासपुरक व अभ्यासेतर उपक्रमाचे आयोजन करतात			
१८	अध्यापनात विद्यार्थ्यांचा सहभाग घेतला			
१९	शाळेत प्रार्थना/विविध सभा/सामा.व सांस्कृतिक कार्यक्रमाचे आयोजन करतात			

२०	वेगवेगळ्या सहली/स्पर्धा/मार्गदर्शनाचे आयोजन करतात			
२१	विद्यार्थ्यांवर नितांत प्रेम करतात त्यांना अडचणीच्या वेळी मदत करतात			
२२	सर्वांगीन विकासासाठी धडपड करतात			
२३	विविध सामाजिक उपक्रमात सहभाग घेतात.			
२४	शिक्षकी व्यवसायाच्या भूमिका व जबाबदाऱ्या आत्मसात करुन त्याचे पालन करतात			
२५	व्यवसायाशी बांधीलकी राखतात			
२६	वर्ग/शाळा/समाज येथे वावरतांना त्यांची आस्था प्रकट होते.			
२७	विविध मानवी मूल्यांचे सातत्याने प्रकटीकरण करतो			
२८	ज्ञानाचे सतत्याने नुतनीकरण करतो			
२९	व्यक्तीमत्व विकास,समायोजन,अध्ययन प्राप्ती करीता वि. नां समुपदेशन देतो			
३०	कृती शोधन/ नवोपक्रम यांना प्राधन्य देतो			
३१	शमाज आणि शाळा या दोहोंमध्ेे संबंध प्रस्थापित करतो.			
३२	आधुनिकीकरणाला स्विकारतो			
३३	शामाजिक व व्यावसायीक उत्तरदायीत्वाची जाणिव आहे.			

२) शिक्षकाच्या विद्यार्थ्यांच्या संपादनाविषयीच्या अपेक्षा

विद्यार्थी मित्रांनो ह्या मुद्यावर कार्य करतांना आपणास किमान १० शिक्षकांकडून विद्यार्थ्यांच्या संपादनाविषयीच्या अपेक्षा मागवावयाच्या आहेत. त्यासाठी आपण खालील प्रारुप वापरावे.

शाळेचे नांव ---

शिक्षकाचे नांव --

अध्यापन अनुभव ---

अ) आपल्या विद्यार्थ्यांकडून असणाऱ्या शैक्षणिक संपादनाविषयाच्या अपेक्षा (किमान ४ ओळी)

ब) आपल्या विद्यार्थ्यांकडून असणाऱ्या क्रिडाविषयक अपेक्षा (किमान ४ ओळी)

क) आपल्या विद्यार्थ्यांकडून असणाऱ्या सांस्कृतिक संपादनाविषयाच्या अपेक्षा (किमान ४ ओळी)

ड) आपल्या विद्यार्थ्यांकडून असणाऱ्या विज्ञान/तंत्रज्ञानविषयक संपादनाविषयाच्या अपेक्षा (किमान ४ ओळी)

विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीवर देखरेख, पालक व विद्यार्थ्यांना अहवाल देणे.

विद्यार्थी मित्रांनो वरील मुद्यासाठी आपणास प्रश्नावली देण्यात येते ही प्रश्नावली आपणास किमान ५ शिक्षकांना द्यावयाची आहे. व त्यांच्या उत्तराच्या आधारे आपणास अहवाल लिहावयाचा आहे.

१) आपण घेत असलेल्या गृहपाठाबद्दलची कार्यवाही लिहा.

२) आपण घेत असलेल्या घटक चाचणीविषयीची कार्यवाही लिहा.

३) आपण घेत असलेल्या परीक्षाविषयांची कार्यवाही लिहा.

४) विद्यार्थ्यांची प्रगती आपण विद्यार्थ्यांना विदीत करण्याची आपली पध्दत

५) विद्यार्थ्यांची प्रगती आपण पालकांना विदीत करण्याची आपली पध्दत

शालेय वेळापत्रक आणि दिनदर्शिका

१) वरील मुद्यांनुसार शालेय वेळापत्रक दिनदर्शिका पर्यवेक्षकांकडून प्राप्त करुन घ्यावयाची आहे.

२) शालेय दिनदर्शिका तयार करण्याची कार्यपध्दती जाणून घ्यावयाची आहे.

३) वेळापत्रक व दिनदर्शिका यावर गुणात्मक शेरे द्यावयाचे आहे.

४ शालेय सुरक्षा

विद्यार्थी मित्रांनो शालेय सुरक्षा या परिणामास अनुसरुन आपणास खालील शोध सूचीच्या आधारे माहिती संकलन करुन त्यावर आपले गुणात्मक शेरे द्यावे

शालेय सुरक्षा शोध सूची

१) शालेय कर्मचाऱ्यांच्या सामान्य जबाबदारी

	मुख्याध्यापक शिक्षक खालील बाबींबद्दल सजग आहेत.	होय	नाही
१	शाळेचा परिसर अग्निपासून सुरक्षित असण्याबाबतची कार्यवाही केली आहे.		
२	शालेय परिसराच्या आसपास ध्वनी प्रदुषण बाबत मुख्याध्यापक सजग आहे.		
३	शालेय इमारतीच्या मजबुतीबाबत मुख्याध्यापक सावध आहेत.		
४	विजेच्यां तारांपासून शालेय इमारत सुरक्षित आहे.		
५	शाळेची सुरक्षा भिंत व प्रवेश द्वार पक्के आहे.		
६	शालेय परिसर पर्यावरण पुरक असण्याबाबत मुख्याध्यापक सजग आहे.		
७	शालेय परिसर प्रदुषणमुक्त ठेवण्याबाबत कटाक्षाने पालन करतात.		
८	वाहन सुरक्षिततेची व्यवस्था उपलब्ध आहे.		
९	शाळेबाहेर दुषित अन्न विकणाऱ्यांना प्रतिबंध करतात.		
१०	आपातकालीन व्यवस्थेबाबत सजग आहे का		
	शिक्षकेत्तर कर्मचारी		
१	कार्यालयीन कागदपत्रांची सुरक्षाप्रणाली अस्तित्वात आहे.		
२	शाळा सुटल्यानंतर प्रत्येक वर्गाला कुलुप लावतात.		
३	प्रत्येक वर्गातील पंखे /लाईट बंद करतात.		
४	अग्नीशमन बंब दरवर्षी बदलतात.		
५	शाळेच्या प्रवेशव्दाराला कुलुप लावतात.		

६	संशयास्पद वस्तू / व्यक्ति आढळल्यास मुख्याध्यापकांना सूचित करतात.		
७	फेरीवाले यांना शाळेत येण्यास प्रतिबंध करतात.		
८	शालेय परिसरातील वस्तूंची देखभाल व जतन करतात		
	विद्यार्थी उपद्रव		
१	शाळेत उपद्रवी विद्यार्थी दिसतात का?		
२	उपद्रवी विद्यार्थ्यांचे प्रमाण किती?		
३	उपद्रव देतांना दिसतात काय?		
४	उपद्रवी विद्यार्थ्यावर प्रतिबंध घालण्यासाठी शाळेत कोणती उपाय योजना करण्यात आलेली आहे.		
५	उपद्रवाविषयी खालीलपैकी कोणती कृती केली जाते १) विद्यार्थ्यांना रागविणे/शिक्षा करणे. २) पालकांना सांगणे. ३) शाळेतून काढून टाकणे ४) यापेक्षा वेगळे काही		
६	उपद्रवी विद्यार्थ्याचे वेगळे समुपदेशन केले जाते काय?		
७	उपद्रवी विद्यार्थ्याच्या उपद्रवाबाबत कारणमिमांसेचा शोध घेण्यात येतो का?		
८	उपद्रवी विद्यार्थ्याच्या घातक प्रवृत्तीचे रुपांतर चांगल्या प्रवृत्तीत होण्यासाठी काही वेगळे प्रयत्न करण्यात येतात काय?		
९	उपद्रवी विद्यार्थ्याच्या शाळेत टोळ्या आहेत का?		
१०	ह्या टोळ्या इतर विद्यार्थ्यांना त्रास देतात काय?		
११	निरुपद्रवी विद्यार्थ्याचा उपद्रवी विद्यार्थ्याकडून मानसिक छळ केला जातो काय?		
१२	शाळेत लैंगिक छळाचे प्रकरण घडतात काय?		
	दक्षता व शाळेकडून घेतली जाणारी धोरणं, नियम		
१	शाळेमध्ये खालील समित्यांचे गठन केले आहे का? अ) तक्रार निवारण समिती ब) अँटी रॅगिंग समिती क) महिला तक्रार निवारण समिती		

	शाळेकडून आखलेली धोरणे व नियम		
१	शासनाच्या विविध धोरणांनुसार शालेय सुरक्षा बाबत विद्यार्थ्यांना सूचित केले आहे का?		
२	विद्यार्थ्यांचे टेलिफोन नंबर लिहीले आहे का?		
३	सुरक्षा रक्षक नमलत का?		
४	विद्यार्थ्यांना ओळखपत्र दिले आहे का?		
५	आपातकालीन दुरध्वनी क्रमांक विद्यार्थ्यांना दिले आहेत का?		
६	विद्यार्थ्यांच्या सुरक्षेच्या अंतर्गत पालकांना अंतर्भूत केले आहे का?		
	संकटकाळी उपाययोजना		
१	शाळेत लागलेली आग १) शाळेत अग्निशमन बंब आहे का? २) हा बंब वापरण्याचे प्रशिक्षण शाळेतील कर्मचाऱ्यांना दिले आहे का? ३) शुरक्षिततेच्या दृष्टीने शाळेला बाहेर पडण्याच्या दृष्टीने दोन प्रवेशव्दार आहेत का?		
	आतंकवाद्यांचा हमला		
१	विद्यार्थ्यांना ओलीस ठेवण्याचा प्रकार घडला आहे का?		
२	याबाबतीत विद्यार्थ्यांना सतर्क केले आहे का?		
३	आतंकवाद्यांचा हमला / बॉम्ब धमकी / घुसखोरी याबाबत विद्यार्थ्यांना माहिती दिली जाते का?		
	हल्ला / मारामारी / विद्यार्थी असंतोष / चेंगराचेंगरी		
१	विद्यार्थी असंतोषाची प्रकरणे घडलेली आहेत का?		
२	विद्यार्थी मारामारीची प्रकरणे घडली आहेत का?		
३	शाळेत चेंगराचेंगरी होवू नये यासाठी व्यवस्था केली आहे का?		

४	शाळेचे व्हरांडे / मैदान / प्रार्थनेची जागा प्रशस्त आहेत का?		
	चक्रीवादळ / भुकंप		
१	शाळेच नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापन कक्ष स्थापन केला आहे का?		
२	इमारतीची रचना भुकंप रोधक आहे का?		
३	आपत्ती व्यवस्थापनेचे धडे शाळेत दिलेले आहेत का?		
४	आपत्ती व्यवस्थापन समिती तयार केली आहे का?		
	धोकादायक साहित्य / रासायनिक स्फोटके		
१	धोकादायक साहित्य ओळखण्याबाबत विद्यार्थ्यांना सजग केले जाते का?		
२	घातक शस्त्रांबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये सतर्कता निर्माण केली जाते का?		
३	विद्यार्थ्याला गंभीर दुखापत झाल्यास त्याला अत्यावश्यक वैद्यकीय सेवा उपब्लध करुन दिली जाते का?		

महाराष्ट्र शासन

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती

बी.एड्. अभ्यासक्रम

EPC:-105
READING AND REFLECTING ON TEXT

(वाचन परावर्तन)

– मार्गदर्शक हस्तपुस्तिका –

विकसन व लेखन

डॉ. वसुधा विनोद देव

(सहयोगी प्राध्यापक)

प्राचार्य

डॉ. रा. भि. मानेकर

EPC:-105
READING AND REFLECTING ON TEXT

मित्रानो, Reading and Reflecting on Text ह्या कृतीसत्रात मी आपले हार्दिक स्वागत करते.

मित्रानो, आपण आजपर्यंत अनेक पुस्तके लेख वृत्तपत्र वाचलीत,,अनेक चित्रपट पाहिले,,परंतु प्रत्येकच वेळी त्याच्या शैक्षणिक उपयोजना बाबत आपण विचार केला आहे असे क्वचित झाले असेल,,पण आता आपण शिक्षक होणार,,तेव्हा निश्चित पणे आपल्या वाचनाला अधिष्ठान हवे,वाचनाला दिशा हवी ,मी हे का वाचले कसे वाचले त्याचा माझ्या जीवन समृद्धीकरिता कोणता उपयोग आहे?त्याचे व्यावहारिक उपयोजन काय आशा विविध गोष्टी समजणे मला आवश्यक आहे,,आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे त्याचे शैक्षणिक उपयोजन काय??अशा विविध बाबी ज्याच्या माध्यमातून माझे वाचन त्याची दिशा त्याचे उपयोजन ह्या सर्वच स्तराचे मला आकलन होणे आवश्यक आहे,,,

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाने ह्या अभासक्रमाची खलील उद्दिष्ट्ये सांगितली आहेत,,,

१.निवडलेल्या टेक्स्ट च्या वाचनातून अर्थनिष्पत्ती करण्याची क्षमता विकसित करणे

२.आपण केलेल्या वाचनाचे वैचारिक,व संतुलीतनिर्धारण करणे व त्या टेक्स्ट मध्ये ज्या संकल्पना दिलेल्या आहेत त्याबद्दल आपले मत तयार करणे,,,

३.टेक्स्ट च्या संदर्भात आपले आकलन विकसित करणे आणि हे आकलन स्वनिरीक्षण अनुभव आणि स्व मताच्या आधारे विकसित करणे ,तसेच त्याचे समीक्षणात्मक प्रवर्तन करणे

४.टेक्स्ट चा संदर्भात स्वतः ची गृहीतके,टेक्स्ट चा गहन आशयाचे विश्लेषण,व टेक्स्ट चे मूल्यांकन ह्या संदर्भात स्वतःचे आकलन सादरीकरणाची क्षमता प्रशिक्षणार्थीत निर्माण करणे,,,

५.अध्ययनकर्त्यांची गृहीतके जी संबंधित टेक्स्ट च्या माध्यमातून कदाचित तुटले असतील किंवा त्यांना आव्हान मिळाले असेल असे मुद्दे ओळखण्याची संधी उपलब्ध करून देणे,,,

६.वेगवेगळ्या स्वरूपात प्रवर्तन लेखनाची क्षमता विकसित करणे,,,,

विद्यार्थी मित्रानो, आपण स्वयं अध्ययनाच्या अवस्थेत आहात. परंतु ह्याबाबत आपणास सराव गरजेचा आहे.तुम्ही जेव्हा एखाद्या पुस्तकाचा अभ्यास करता तेव्हा तेव्हा त्याबाबत ची तुमची एक विचारधारा तयार होणे आवश्यक असत. एव्हढेच नाही तर त्या वाचनाचा अन्वयार्थ काढण्याचा एक सराव पण आवश्यक असतो .त्याबाबत चे आपले दृष्टिकोन विकसित व्हावा लागतो .हा दृष्टिकोन केवळ वाचन पुरताच मर्यादित नाही तर जेवढी अध्ययन संसाधने आज उपलब्ध आहेत त्या सर्वांचा वापर जेव्हा आपण करतो त्यातून आपला दृष्टिकोन विकसित होत असतो ह्या अनुषंगाने हा विषयाचे कृतीसत्र आपणासाठी अत्यंत महत्वाचे आहे ,ह्यासाठी आपण खालील प्रकारे हा उपक्रम

राबविणार आहोत:-

१)मित्रानो ह्या साठी १० दिवसाचे प्रतिदिन ०६ तासिका चे वेळापत्रक लावण्यात येईल आपली उपस्थिती अनिवार्य असेल करण ह्यावर अंतर्गत गुणआहेत .आपण अनुपस्थित राहिल्यास आपल्याला ह्या अनुपस्थिती मुळे ह्या विषयाचे गुणांकन होणार नाही आणि त्यासाठी आपण जबाबदार असाल

२)हे संपूर्ण कृतीसत्र ग्रंथालयात घेण्यात येईल

३)ह्याचे स्वतंत्र वेळापत्रक आपणास देण्यात येईल त्याचे तंतोतंत पालन होणे आवश्यक आहे

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या अभ्यासक्रम पुस्तिकेत ह्याची Course Out line देण्यात आली ती पुढील प्रमाणे

१) सर्वप्रथम आपणास काय करायचे आहे हे जाणून घ्या. आपणास ग्रंथालयात जाऊन पुस्तकांची पाहणी करावयाची आहे,,व आपणासखलील पैकी एका साहित्य प्रकारची निवड करायची आहे

२) जीवनचरित्र,आत्मचरित्र कादंबरी,नाटक,कविता,निबंध इ साहित्य प्रकारची आपण निवड करू शकता

३) काही नामांकित पुस्तके समाजशास्त्र तत्वज्ञान मानसशास्त्र राज्यशास्त्र इ. विषयावर आधारित

४) तत्वज्ञा राजकारणी किंवा सामाजिक तत्व चिंतन ह्यांनी स्वत: लिहिलेली पुस्तके

वरील पुस्तकांना अनुसरून आपल्याला खालील मुद्द्यांच्या आधारे त्यांचे वाचन करावयाचे आहे

१) ह्या पुस्तकातील मुख्य मुद्दे कोणते

२) ते मुद्दे कसे विकसित केले आहे

३) त्याचा उद्देश काय

४) त्याचा प्रभाव काय

५) त्याची तात्विक चौकट काय आहे

६) ह्यातील कोणत्या कल्पनेने मी प्रेरित झालो

७) का प्रेरित झालो?

८) ह्या कल्पना अंतर्भूत विचारांची विरुद्ध आहे की मिळती जुळती?

९) माझ्या जीवन अकलनाशी ह्या संकल्पना कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत.

१०)समाजाबद्दल चे माझ्या अकलनाशी त्या कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत

११)ह्या संकल्पनामुळे माझ्या विचारांच्या कक्षा किती रुंदावल्या

१२)माझी मानसिक क्षितिजे किती रुंदावली?

आता आपण प्रत्यक्ष कृतीकडे वळू या,,,

डॉ. वसुधा ...

विद्यार्थी मित्रानो आपण खलील पैकी तात्कालिक विषयाच्या आधारे एक ची निवड करू शकता;–

(१) वृत्तपत्रात आलेल्या सामाजिक शैक्षणिक राजकीय आणि आर्थिक विषयावर लेखाची आपण निवड करू शकता

(२) प्रथितयश नियातकालिकातील लेख उदा India today,Economic and political weekly,Business today , journals of Education,.

(३) CNN, BBC, आशा न्यूज चॅनेल वर येणाऱ्या ज्या documentary film ज्या current issue,historical social political , बाबीवर आधारित आहेत.

वरील पैकी जर आपणास निवड करण्याची इच्छा असेल तर आपण निवड करू शकता

ही निवड केल्यावर खलील निकषानुसार आपण संबंधित टेक्स्ट व स्वतः ह्यात जोडणी करा, ,म्हणजेच स्वतः ला त्या टेक्स्ट शी जोडून घ्या ,,,

(१) ह्या लेखामुळे मला विशिष्ट विषय समजायला काशी मदत झाली

(२) माझ्या संकल्पनांना ह्या लेखामुळे काशी प्रेरणा मिळाली म्हणजेच ज्या विशिष्ट विषयावर हा लेख आधारित आहे त्या विषयाच्या अधिक अभ्यास बाबत मला काशी प्रेरणा मिळाली

(३) ह्या विषयाबाबत माझ्या मनात जे गृहीतके होती त्या गृहितकांना ह्या लेख मूळे कसे आव्हान मिळाले

(४)सामाजिक राजकीय शैक्षणिक आर्थिक विविध विषयाबाबत चे चिकित्सक विवेचन कसे करण्यात आले आहे.

वरील बाबीवर आपण वाचताना विचार करावयाचा आहे किंबहुना असे म्हणता येईल की वरील बाबी ही माझ्या अभ्यासाची मार्गदर्शक तत्वे आहेत.

आता ह्याबाबत म्हणजेच वाचन झाल्यावर तुम्हाला खलील कृती करणे व त्यावर आधारित अहवाल तयार करणे आवश्यक आहे

(१) जो लेख तुम्ही वाचला आहे त्या लेखांच्या आधारे तुमचा व्यक्तिगत प्रतिसाद लिहा ह्यातून हे लक्षात येईन की तुम्ही स्वतः त्या करिता वेळ दिलेला आहे।

(२) त्या लेखातील ह्या प्रमुख संकल्पना आहेत त्याला आशयांकित करा

(३) आतास्वतःला प्रश्न विचारा ह्या संकल्पनांचे माझ्या दृष्टिकोनातून महत्व काय अर्थ काय आहे व तेलिहून काढा।

(४) ह्या लेखातील असे मुद्दे शोधून काढा ज्या मुद्द्यांशी तुम्ही सहमत व असहमत आहेत व त्याची कारांमीमांसही लिहा

(५) त्यावर टीका समीक्षण करणाऱ्या साहित्याची पण शोध घ्या आणि ही टीका का करण्यात आली आहे त्याचा शोध घ्या

हया प्रवर्तनाचे विविध पद्धतीने आपण सादरीकरण करू शकता ते खालीलप्रमाणे:-

१. मौखिक सादरीकरण

२.आपल्या वाचनाच्या आधारावर वादविवाद चर्चा ह्याचे आयोजन आपण करू शकता

३.आपल्या वचनावर आधारित आपण पोस्टर तयार करू शकता

४.आपल्या वाचनाच्या आधारे आपण कोलाज तयार करू शकता

५. इंटर्नशिप मध्ये आपण Morning Assembly मध्ये सदर विषयाचे सादरीकरण करू शकता,,

६. आपल्या विषयावर आधारित आपण PPT बनवू शकता

७. एखादे लेखी article आपण लिहू शकता,,

८. आपण Reflective Journal लिहू शकता

मूल्यमापन निकष:-

Reading and reflecting on text ह्या उपक्रमसाठी आपणास विद्यापीठाकडून ५० गुण निर्धारित करण्यात आले आहेत,,ह्या गुणसाठी खलील निकष आहेत

१.आपण तयार केलेले प्रवर्तन अर्थात Reflections

२.आपण सादर केलेली रेकॉर्ड फाईल

३.वरील ज्या सादरीकरणाच्या विविध forms देण्यात आले ते अनिवार्य आहेतच पण केवळ तेच म्हणजे मूल्यमापनाची निकष ठरणार नाहीत

मित्रानो, हे सर्व विद्यापीठाने दिलेली सदर उपक्रमाची मार्गदर्शक तत्वे आहेत,,आणि ह्याच्या आधारे खलील कृतीचे आयोजन ह्या कृतीसत्रात करण्यात येईल,,,

१)सर्वप्रथम ह्या कृतीसत्राच्या coordinator ह्या संपूर्ण अभ्यासक्रमाचे ओळख करून देतील

२) प्रशिक्षणार्थींना ग्रंथालयात टेक्स्ट पुस्तके शोधण्याचा कालावधी प्रशिक्षणार्थींना दिला जाईल

३) वाचनासाठी नेमक्या कोणत्या घटकाची निवड केली ह्यावरून आपले गटात विभाजन करण्यात येईल

४) समजा काही विद्यार्थ्यांना समान विषयावर चर्चा करायची असेल तर त्यांना समान टेक्स्ट निवडण्याची संधी देण्यात येईल

५) आपल्या गटासाठी आता वाचनाची कृती खुली करून देण्यात येईल

आपणासखलील पैकी एका साहित्य प्रकारची निवड करायची आहे

१) जीवनचरित्र,आत्मचरित्र कादंबरी,नाटक,कविता,निबंध इ. साहित्य प्रकारची आपण निवड करू शकता

२) काही नामांकित पुस्तके समाजशास्त्र तत्वज्ञान मानसशास्त्र राज्यशास्त्र इ विषयावर आधारित

३) तत्वज्ञा राजकारणी किंवा सामाजिक तत्व चिंतन ह्यांनी स्वतः लिहिलेली पुस्तके

वरील पुस्तकांना अनुसरून आपल्याला खालील मुद्द्यांच्या आधारे त्या पुस्तकाचे वाचन करायचे आहे अभ्यास करायचा आहे.

सर्वप्रथम त्या पुस्तकंही तोंडओळख करून घ्या,, म्हणजेच पुस्तकाचे नाव लेखक ,प्रकाशन वर्ष,प्रकाशक ,मुखपृष्ठ,आशय ई. त्यानंतर खलील मुद्दे विचारात घ्या प्रथम वाचन करा,,,

१) ह्या पुस्तकातील मुख्य मुद्दे कोणते

२)ते मुद्दे कसे विकसित केले आहे

३)त्याचा उद्देश काय

४)त्याचा प्रभाव काय

५) त्याची तात्विक चौकट काय आहे

६)ह्यातील कोणत्या कल्पनेने मी प्रेरित झालो

७) का प्रेरित झालो?

८) ह्या कल्पना अंतर्भूत विचारांची विरुद्ध आहे की मिळती जुळती?

९) माझ्या जीवन अकलनाशी ह्या संकल्पना कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत

१०) समाजाबद्दल चे माझ्या अकलनाशी त्या कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत

११)ह्या संकल्पनामुळे माझ्या विचारांच्या कक्षा किती रुंदावल्या

१२)माझी मानसिक क्षितिजे किती रुंदावली?

७) ह्याशिवाय आपण खलील प्रकारही वाचनासाठी निवडू शकता,,,विद्यार्थी मित्रानो आपण खलील पैकी तात्कालिक विषयाच्या आधारे एक ची निवड करू शकता;-

(१)वृत्तपत्रात आलेल्या सामाजिक शैक्षणिक राजकीय आणि आर्थिक विषयावर लेखाची आपण निवड करू शकता

(२) प्रथितयश नियातकालिकातील लेख उदा. India today,Economic and political weekly,Business today , journals of Education,

(३) CNN, BBC आशा न्यूज चॅनेल वर येणाऱ्या documentary film ज्या, current issue,historical social political बाबीवर आधारित आहेत.

८) वरील पैकी जर आपणास निवड करण्याची इच्छा असेल तर आपण निवड करा

ही निवड केल्यावर खलील निकषानुसार आपण संबंधित टेक्स्ट व स्वतः ह्यात जोडणी करा,,म्हणजेच स्वतः ला त्या टेक्स्ट शी जोडून घ्या ,,,

(१) ह्या लेखामुळे मला विशिष्ट विषय समजायला काशी मदत झाली।

(२) माझ्या संकल्पनांना ह्या लेखामुळे काशी प्रेरणा मिळाली म्हणजेच ज्या विशिष्ट विषयावर हा लेख आधारित आहे

त्या विषयाच्या अधिक अभ्यास बाबत मला काशी प्रेरणा मिळाली

(३) ह्या विषयाबाबत माझ्या मनात जे गृहीतके होती त्या गृहितकाना ह्या लेख मूळे कसे आव्हान मिळाले

(४)सामाजिक राजकीय शैक्षणिक आर्थिक विविध विषयाबाबत चे चिकित्सक विवेचन कसे करण्यात आले आहे।

वरील बाबीवर आपण वाचताना विचार करावयाचा आहे किंबहुना असे म्हणता येईल की वरील बाबी ही माझ्या अभ्यासाची मार्गदर्शक तत्वे आहेत

९) आता ह्याबाबत म्हणजेच वाचन झाल्यावर तुम्हाला खलील कृती करणे व त्यावर आधारित अहवाल तयार करणे आवश्यक आहे

(१) जो लेख तुम्ही वाचला आहे त्या लेखांच्या आधारे तुमचा व्यक्तिगत प्रतिसाद लिहा ह्यातून हे लक्षात येईन की तुम्ही स्वतः त्या करिता वेळ दिलेला आहे।

(२) त्या लेखातील ह्या प्रमुख संकल्पना आहेत त्याला आशयांकित करा

(३) आतास्वतःला प्रश्न विचारा ह्या संकल्पनांचे माझ्या दृष्टिकोनातून महत्व काय अर्थ काय आहे व तेलिहून काढा

(४) ह्या लेखातील असे मुद्दे शोधून काढा ज्या मुद्द्यांशी तुम्ही सहमत व असहमत आहेत व त्याची कारणमीमांसही लिहा

(५) त्यावर टीका समीक्षण करणाऱ्या साहित्याची पण शोध घ्या आणि ही टीका का करण्यात आली आहे त्याचा शोध घ्या

डॉ. कृष्णा किर

मित्रानो आपली वाचन ही कृती झालेली आहे आणि आता प्रत्यक्ष प्रवर्तनाचे वेळ आली आहे,,

तुम्ही वाचलेल्या पुस्तक टेक्स्ट ह्यावर आधारित खलील निकषांच्या आधारावर परावर्तन तयार करा

विद्यार्थ्यांचे नाव --

क्रमांकः- --------

मार्गदर्शक प्राध्यापकः- ------------------------------------

निवडलेला साहित्य प्रकारः- -----------------

निवडलेली कृती:- ----------------------

निकष;-

१.निवडलेले पुस्तक टेक्स्ट :--------

२.प्रारंभिक मूलभूत माहिती:-(शीर्षक लेखक,विषय,मुखपृष्ठ,प्रकाशक,प्रकाशन वर्ष,,)

३) ह्या पुस्तकातील मुख्य मुद्दे कोणते

४) ते मुद्दे कसे विकसित केले आहे

५)त्याचा उद्देश काय

६)त्याचा प्रभाव काय

७)त्याची तात्विक चौकट काय आहे

८)ह्यातील कोणत्या कल्पनेने मी प्रेरित झालो

९)का प्रेरित झालो?

१०) ह्या कल्पना अंतर्भूत विचारांची विरुद्ध आहे की मिळती जुळती?

११) माझ्या जीवन अकलनाशी ह्या संकल्पना कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत

१२)समाजाबद्दल चे माझ्या अकलनाशी त्या कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत।

१३)ह्या संकल्पनामुळे माझ्या विचारांच्या कक्षा किती रुंदावल्या।

१३)माझी मानसिक क्षितिजे किती रुंदावली??

१४) ह्या लेखामुळे मला विशिष्ट विषय समजायला काशी मदत झाली।

(१५) माझ्या संकल्पनांना ह्या लेखामुळे काशी प्रेरणा मिळाली म्हणजेच ज्या विशिष्ट विषयावर हा लेख आधारित आहे त्या विषयाच्या अधिक अभ्यास बाबत मला काशी प्रेरणा मिळाली

(१६) ह्या विषयाबाबत माझ्या मनात जे गृहीतके होती त्या गृहितकाना ह्या लेख मूळे कसे आव्हान मिळाले

(१७) सामाजिक राजकीय शैक्षणिक आर्थिक विविध विषयाबाबत चे चिकित्सक विवेचन कसे करण्यात आले आहे।

(१७) त्या लेखातील ह्या प्रमुख संकल्पना आहेत त्याला आशयांकित करा

(१८) आतास्वतःला प्रश्न विचारा ह्या संकल्पनांचे माझ्या दृष्टिकोनातून महत्व काय अर्थ काय आहे व तेलिहून काढा

(१९) ह्या लेखातील असे मुद्दे शोधून काढा ज्या मुद्द्यांशी तुम्ही सहमत व असहमत आहेत व त्याची कारण मीमांसही लिहा

२०) पुस्तक लेख ह्यातील भाषा आशय विषय विवेचन ह्यावर तुमचे ,views त्यात विषय आशय ह्यात जाणवणारी कमतरता

२१) तुम्ही त्यावर काय उपाय सुचवू इच्छिता

२२) ह्या विषयाचे शैक्षणिक महत्व व उपयोजन काय आहे?

वाचनपरावर्तन ह्यासाठी या हस्तपुस्तिकेत ही METACOGNITION AWARENESS SCALE FOR READIND STRATEGY टेस्ट सोबत जोडली आहे,,त्यात ३० मुद्दे आहेत ,,आणि पद निश्चयन श्रेणी दिली आहे,त्यात १२३४५ असे गुणांकन दिले आहे,,हे गुणांकन आपण द्या ,,पण त्याच्या आधारे स्वतः चा शोध घ्या

METACOGNITION AWARENESS SCALE FOR READIND STRATEGY ही टेस्ट Louder Mokhtari and Carla A.Reichard ह्यांची आहे,,ह्यात एकूण ३० विधाने देण्यात आली आहेत,,हे प्रामुख्याने वाचनाच्या संदर्भात Self Report Instrument आहे. मी वाचन कसे करावे हा दृष्टिकोन ह्यातून विकसित होईल Reading Strategies चा पाठपुरावा करण्यासाठी हे अतिशय उपयुक्त आहे,,,ह्यात तीन प्रकारच्या Reading Strategies देण्यात आल्या आहेत,,,

१) GLOBAL READING STRATEGY(GLOB):-ह्यावर एकूण १३ विधाने आहेत,,आणि ही विधाने I think,I decided, आशा प्रकारची आहेत

२) PROBLEM SOLVING STRATEGIES: (PROB)

जेव्हा एखादा टेक्स्ट वाचायला कठीण आहे त्यावेळी आपण ह्याचा उपयोग करतो,,ह्यावर आधारित एकूण ८ विधाने आहेत

३) SAPORT READING STRATEGY:-(SAP) :-एखादा विषय समजण्यासाठी आपण काही पूरक साहित्य कृतीचा वापर करतो,,ह्यात प्रामुख्याने संदर्भ ग्रंथ,नोट्स,इत्यादीचा वापर करतो,,ह्या अंतर्गत शोधिकेत एकूण ९ विधाने आहेत आपणास त्याबाबत गुणांकन तर करावयाचे आहेच पण त्याचसोबत आपल्याला आपले अनुभव ह्याबाबतीत कथन करावयाचे आहे,,, ही चाचणी आपणास वेळेवर देण्यात येईल,त्यासाठी वेगळा वेळही देण्यात येईल,,, मित्रानो ह्या उपक्रमाचे मूल्यमापन करण्यासाठी मी एक तालिका विकसित केली आहे,,सर्वप्रथम तिचा स्वयं मूल्यमापन म्हणून उपयोग करा,,व आपले गुणांकन स्वतः करा,,, आपणास सर्वांना हार्दिक शुभेच्छा!

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

EPC:-105 READING AND REFLECTING ON TEXT

Appendix A **स्वयं मूल्यमापन व मूल्यमापन प्रपत्र**

	Poor	Avarngly	Good	V.good	Excealent
१)प्रारंभिक मूलभूत माहिती:-(शीर्षक लेखक,विषय,मुखपृष्ठ,प्रकाशक,प्रकाशन वर्ष,,)दिलेलीअहे					
२) ह्या पुस्तकातील मुख्य नमूद केले आहेत					
३)ते मुद्दे कसे विकसित केले आहे ह्याचा उल्लेख केला आहे					
४.)मुद्दे मांडण्याचा उद्देश काय ते नमूद केले आहे,,					
५)त्याचा प्रभाव काय ते विशद केले आहे					
६)त्याची तात्विक चौकट काय आहे हे नमूद केले आहे					
७)ह्यातील कोणत्या कल्पनेने प्रेरित झालो ह्याचा उल्लेख आहे					
८) प्रेरित होण्याची कारणे अंतर्भूत केलेली आहेत					
८) ह्या कल्पना अंतर्भूत विचारांची विरुद्ध आहे की मिळती जुळती ह्याचा उल्लेख आहे					
९) जीवन अकलनाशी ह्या संकल्पना कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत ह्याचस उल्लेख आहे १०)समाजाबद्दल च आकलन त्यांच्या अकलनाशी त्या कितपत मिळत्या जुळत्या आहेत ह्याचा उल्लेख आहे					
११)ह्या संकल्पनामुळे संबंधित विद्यार्थ्यांच्या विचारांच्या कक्षा किती रुंदावल्या हे नमूद केले आहे					
१२)अभ्यासकांची मानसिक क्षितिजे किती रुंदावली ह्याचा उल्लेख आहे					
१३) ह्या लेखामुळे अभ्यासकाला विशिष्ट विषय समजायला काशी मदत झाली हे नमूद केले आहे					
(१३) अभ्यासकांच्या संकल्पनांना ह्या लेखामुळे काशी प्रेरणा मिळाली म्हणजेच ज्या विशिष्ट विषयावर हा लेख आधारित आहे त्या विषयाच्या अधिक अभ्यास बाबत अभ्यासकाला काशी प्रेरणा मिळाली हे लिहिले आहे					
(१४) ह्या विषयाबाबत अभ्यासकांच्या मनात जे गृहीतके होती त्या गृहितकाना ह्या लेख मूळे कसे आव्हान मिळाले हे लिहिले आहे					
(१५)सामाजिक राजकीय शैक्षणिक आर्थिक विविध विषयाबाबत चे चिकित्सक विवेचन कसे करण्यात आले आहे।					
(१६) त्या लेखातील ह्या प्रमुख संकल्पना आहेत त्याला आशयांकित केले आहे					
(१७) ह्या संकल्पनांचे अभ्यासकांच्या दृष्टिकोनातून महत्व काय अर्थ काय आहे ते नमूद केले आहे					
(१८) मुद्द्यांशी अभ्यासकांची सहमती व असहमती आहेत व त्याची कारण मीमांसही लिहली आहे					
१९)पुस्तक लेख ह्यातील भाषा आशय विषय विवेचन ह्यावर अभ्यासकांचे views त्यात विषय आशय ह्यात जाणवणारी कमतरता लिहिले आहे					
२०) अभ्यासकाने त्यावर काय उपाय सुचविले आहेत					
२१) ह्या विषयाचे शैक्षणिक महत्व व उपयोजन नमूद केले आहे,,					
२३) योग्य तो उपक्रम घेतला आहे					
२४) अहवाल लेखन अक्षर मांडणी ,योग्य व आवश्यक तेथे आकृत्या फोटो ह्याचा अंतर्भाव आहे					
२५) MARSI मधील सहभाग योग्य व अहवालही योग्य आहे					

Appendix B

Metacognitive Awareness of Reading Strategies Inventory (Version 1.0)

Directions: Listed below are statements about what people do when they read *academic or school-related materials* such as textbooks or library books. Five numbers follow each statement (1, 2, 3, 4, 5), and each number means the following:

- 1 means "**I never or almost never** do this."
- 2 means "**I do this only occasionally.**"
- 3 means "**I sometimes** do this" (about 50% of the time).
- 4 means "**I usually** do this."
- 5 means "**I always or almost always** do this."

After reading each statement, **circle the number** (1, 2, 3, 4, or 5) that applies to you using the scale provided. Please note that there are **no right or wrong** answers to the statements in this inventory.

Type	Strategy	Scale				
GLOB	1. I have a purpose in mind when I read.	1	2	3	4	5
SUP	2. I take notes while reading to help me understand what I read.	1	2	3	4	5
GLOB	3. I think about what I know to help me understand what I read.	1	2	3	4	5
GLOB	4. I preview the text to see what it's about before reading it.	1	2	3	4	5
SUP	5. When text becomes difficult, I read aloud to help me understand what I read.	1	2	3	4	5
SUP	6. I summarize what I read to reflect on important information in the text.	1	2	3	4	5
GLOB	7. I think about whether the content of the text fits my reading purpose.	1	2	3	4	5
PROB	8. I read slowly but carefully to be sure I understand what I'm reading.	1	2	3	4	5
SUP	9. I discuss what I read with others to check my understanding.	1	2	3	4	5
GLOB	10. I skim the text first by noting characteristics like length and organization.	1	2	3	4	5
PROB	11. I try to get back on track when I lose concentration.	1	2	3	4	5
SUP	12. I underline or circle information in the text to help me remember it.	1	2	3	4	5
PROB	13. I adjust my reading speed according to what I'm reading.	1	2	3	4	5
GLOB	14. I decide what to read closely and what to ignore.	1	2	3	4	5
SUP	15. I use reference materials such as dictionaries to help me understand what I read.	1	2	3	4	5
PROB	16. When text becomes difficult, I pay closer attention to what I'm reading.	1	2	3	4	5
GLOB	17. I use tables, figures, and pictures in text to increase my understanding.	1	2	3	4	5
PROB	18. I stop from time to time and think about what I'm reading.	1	2	3	4	5
GLOB	19. I use context clues to help me better understand what I'm reading.	1	2	3	4	5
SUP	20. I paraphrase (restate ideas in my own words) to better understand what I read.	1	2	3	4	5
PROB	21. I try to picture or visualize information to help remember what I read.	1	2	3	4	5
GLOB	22. I use typographical aids like boldface and italics to identify key information.	1	2	3	4	5
GLOB	23. I critically analyze and evaluate the information presented in the text.	1	2	3	4	5
SUP	24. I go back and forth in the text to find relationships among ideas in it.	1	2	3	4	5
GLOB	25. I check my understanding when I come across conflicting information.	1	2	3	4	5
GLOB	26. I try to guess what the material is about when I read.	1	2	3	4	5
PROB	27. When text becomes difficult, I reread to increase my understanding.	1	2	3	4	5
SUP	28. I ask myself questions I like to have answered in the text.	1	2	3	4	5
GLOB	29. I check to see if my guesses about the text are right or wrong.	1	2	3	4	5
PROB	30. I try to guess the meaning of unknown words or phrases.	1	2	3	4	5

आपण केलेल्या कार्याबद्दल व सहभागाबद्दल आपले हार्दिक अभिनंदन धन्यवाद

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

पर्यावरण प्रकल्प

पाणी प्रदूषण

सर्वेक्षण प्रारूप

मार्गदर्शक तथा समन्वयक
डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक

प्र.1. जलदूषण तुम्हाला महाइति आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.2 जलप्रदूषनाला मानव जबाबदार आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.3 प्राण्यामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.4 जलप्रदूषण आणि पाण्याचा वापर यांचा संबंध आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.5. जलप्रदूषणाने मानवी स्वास्थावर विपरीत परिणाम होतो का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.6. घरगुती वापरामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.7. साठवलेल्या पाण्याने जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.8. नदीमध्ये तुम्ही कपडे धुता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.9. जलप्रदूषण हे घातक आहे का?

उत्तर :- होय नाही

प्र.10. जलप्रदूषणाने जलचरांवर विपरीत परिणाम होतात का?

उत्तर :- होय नाही

प्र.11. जलप्रदूषण आपण नियंत्रित करू शकतो का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.12. शेतातील रसायनिक खतांचा वापरामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.13. कारखान्यातील उत्सर्जित पाण्याने जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.14. प्लॅस्टिकच्या अति वापरामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.15. निर्माल्य पाण्यात टाकल्यामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.16. मृतदेह पाण्यात टाकल्याने जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.17. जलप्रदूषण किती प्रमाणात होते असे तुम्हाला वाटते ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.18. आपल्या भोवताली आपल्याला जलप्रदूषण दिसते का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र. 19. तुम्ही जलप्रदूषनाला बळी पडेल आहात का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र.20. जलप्रदूषनाची कोणती करणे आहेत?

उत्तर :- ....

....

....

....

प्र.21. तुमच्या घरातील पिण्याचे पाणी दूषित आहे का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र. 22. तुम्ही पिण्याच्या पाण्याचे शुद्धीकरण कसे करता?

उत्तर :- 1)

2)

3)

4)

प्र. 23. तुम्ही तुमच्या घरातील टाकाऊ पानाचे व्यवस्थापन कसे करता ?

उत्तर :- ....

....

....

....

प्र. 24. जलप्रदूषण होऊ नये म्हणून तुम्ही तुमच्या घरात व्यवस्था केली आहे का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र. 25. जलप्रदूषण होऊ नये म्हणून तुमची भूमिका काय?

उत्तर :- ....

....

....

....

प्र. 26. जल शुद्धीकरणाचे प्रकल्प तुमच्या भोवताली आहे का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र. 27. जल शुद्धीकरणाच्या उपक्रमात तुम्ही सहभागी होता का ?

उत्तर :- होय | नाही

प्र. 28. Indoor आणि outdoor जलप्रदूषणे सांगा?

उत्तर :- ....

....

प्र.29. पाण्यामार्फत रोगाची लागवण तुम्हाला झाली होती का ? व कोणते आजार ?

उत्तर :- ....

....

प्र.30. तुम्हाला जलप्रदूषण म्हणजे माहिती आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 31. तुम्ही जलप्रदूषण विषयी जागृत आहात का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.32. वाढलेले फूल, राखुंडी पाण्यात टाकल्यामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 33. जळकुंभी पाण्यात निर्माण झाल्यामुळे पाणी दूषित होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 34. औद्योगिक रासायनिक पदार्थ पाण्यात सोडल्याने पाणी प्रदूषित होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 35. सांडपाणी नदीत सोडल्यामुळे जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 36. पाण्यातील जीव मृत्यू होऊन कुजल्याने पाणी प्रदूषित होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 37. मूर्ति विसर्जन पाण्यात केल्याने जलप्रदूषण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 38. पाण्यामध्ये ब्लिचिंग पावडर टाकल्याने पाणी प्रदूषित होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.39. पावसाचे पाणी प्रदूषित असते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.40. अशुद्ध पाणी तुम्ही वापरल्याणे शुद्ध होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.41. जल प्रदूषनामुळे जलीय जीवसृष्टीवर परिणाम होतो का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 42. उन्हाळ्याच्या दिवसात नळाला येणारे पाणी पिण्यायोग्य असते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.43. जलचर प्राणी कमी झाल्यामुळे पाणी दूषित होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.44. आपल्या यावर काही प्रतिक्रिया व्यक्त करा ?

उत्तर :- ....

....

....

....

प्र. 45. पिण्यासाठी शासकीय नळाचे पाणी वापरता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 46. पिण्यासाठी बोरिंग चे पाणी वापरता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 47. पाण्याच्या निर्जंतुकरनासाठी नैसर्गिक पदार्थ वापरता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 48. पाण्याच्या निर्जंतुकरनासाठी रसायनिक पदार्थ वापरता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 49. पाणी शुद्धीकरन यंत्र बसवले आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र.50. पाणी शुद्धीकरणसाठी उपाय करता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 51. पाण्याची साठवणूक स्वछ ठिकाणी करता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 52. परिसरात पाण्याचा प्रादुर्भाव आहे का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 53. असल्यास सरकारी कर्मचारी उपाय करतात का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 54. दूषित गढूळ पाणी पुरवठा होतो का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 55. तुमच्या परिसरात जळजनया आजार आढळतात का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 56. परिसरात जल चाचणी साथी पाठक नियमित भेट देते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 57. परिसरातील पाण्याचे नमुने प्रयोगशाळेत पाठवल्या जातात का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 58. प्रयोगशाळेचे नमुने अहवाल तुम्हाला प्राप्त होतात का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 59. पाण्याच्या अपव्ययावर नियंत्रण ठेवले जाते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 60. पाण्याच्या तकीची नियमित स्वच्छता होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 61. दूषित पाणी पुरवठ झाल्यास म.न.पा. कडे तक्रार करता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 62. तक्रारीचे निवारण होते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 63. पावसलयातील दूषित पाणी पुरवठ्यासाठी उपाय करता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 64. पावसलयातील पाणी साठविण्यासाठी उपाय करता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 65. वैयक्तिक स्तरावर घरगुती सदस्यांना पाणी वापर आणि स्वच्छते संदर्भात सूचना देता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 66. या उपायोजनांचा फायदा आपणांस झाला का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 67. सादर जळजनया आजार पसरू नये म्हणून आरोग्य विभाग प्रयत्न करते का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 68. वैयक्तिक स्तरावर जलप्रदूषण नियंत्र करण्याकरिता समाजास उपाययोजना सुचवता का ?

उत्तर :- होय नाही

प्र. 69. दूषित पाण्यामुळे प्राणी जीवनावर काय परिणाम होतो ?

A) प्राण्याचे मृत्यू होत आहे.

B) पाण्यांना स्वसणाचा त्रास होत आहे.

C) जलाशयाचे प्रमाण कमी होत आहे.

D) वरील सर्व

प्र. 70. दूषित पाण्यामुळे मानवी शरीरावर काय परिणाम होतो ?

उत्तर :- ....

....

....

....

प्र. 71. पाणी पातळी किती वर्षानी तपासणे गरजेचे आहे?

उत्तर :- ....

....

प्र. 72. दूषित पाण्यात कोणते घातक असतात ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 73. नद्या व तलाव यांची साफसफाई कशा प्रकारे करावी ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 74. पाण्याचे संवर्धन कसे करावे ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 75. क्षरच्या कमतरतेमुळे कोणता आजार होतो ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 76. दूषित पाण्याचा जलचक्रावर काय परिणाम होतो ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 77. जलप्रदुषनामुळे अन्नसाखळीवर काय परिणाम होतो ?

उत्तर :- ....

....

प्र.78. दूषित पाण्याचा पुनर्वपर कश्याप्रकारे होतो ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 79. जलप्रदूषण निर्मितीचे कारण?

उत्तर :- ....

....

प्र. 80. जलप्रदूषनामुळे कोणते विशांनुजन्य रोग होतात ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 81. धार्मिक बाबींमुळे कश्याप्रकारे जलप्रदूषण होते ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 82. सांडपाण्याचा निचर कश्याप्रकारे करता येईल ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 83. पाण्याचे प्रदूषण मोजण्याचे तंत्र कोणते ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 84. पिण्यायोग्य पाण्यामध्ये BOD ची पातळी किती असावी ?

उत्तर :- ....

....

प्र. 85. समुद्रा काठी वाढणाऱ्या पर्यटनामुळे जलप्रदूषण कसे होते ?

उत्तर :- ....

....

- महाराष्ट्र शासन -

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

"सा विद्या या विमुक्त ये"

हरित अंकेक्षण

(Synopsis of Green Auditing)

शैक्षणिक सत्र २०१९-२०

~ आराखडा संकल्पना निर्मिती विकसन ~

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक

"आपले महावि**द्या**लय
स्वच्छ सुंदर महावि**द्या**लय "

- प्राचार्य -

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

Green - Auditing

महाविध्यालायाचे घोषवाक्य :- "सा विद्या या विमुक्तये "

महाविध्यालायाचे ध्येय:- अध्यापकीय व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास

महाविध्यालायाचे उदिष्ट्ये:-

१) ज्ञाननिष्ठा
२) विध्यार्थी निष्ठा
३) व्यवसाय निष्ठा
४) समान निष्ठा
५) अध्यापन कुशलता
६) चरित्र संपन्नता
७) निर्णय क्षमता
८) सर्जन शीलता
९) नेतृत्व क्षमता
१०) शिस्त प्रीयता
११) राष्ट्रभक्ती व एकात्मता
१२) वैज्ञानिक दृष्टीकोन

महाविद्यालायाची आधारभूत संरचना :-

१) प्रशासकीय इमारत :- पहिला मजला ९ - दुसरा मजला ९
२) ग्रंथालय :- तळ मजला
३) योगकक्ष :- पहिला मजला
४) प्राचार्य निवासस्थान :-
५) मुलांचे वसतिगृह :-
६) कर्मचारी निवास्थान :-
७) मुलीचे वसतिगृह :-
८) एकूण परिसर मोजमाप :-

Green Auditing ची उदिष्ट्ये -

१) महाविद्यालायाचा परिसर स्वच्छ व आरोग्यदायी आहे किंवा नाही ह्याची तपासणी करणे.
२) पर्यावरणीय समस्यांचा शोध घेणे.
३) पर्यावरण बाबत प्रशिक्षणार्थी मध्ये जाणीव जागृती निर्माण करणे.
४) Green Campus निर्मिती साठी प्रयत्न करणे.
५) प्लास्टिक मुक्त, प्रदूषण मुक्त campus तयार करणे.
६) प्रशिक्षनार्थ्यामध्ये जलसाक्षरता निर्माण करणे.
७) पर्यावरण प्रेम हे मूल्य रुजवणे.

पर्यावरण अंकेक्षणाची व्याप्ती :- महाविद्यालयाच्या पर्यावरण अंकेक्षणाची मर्यादा पुढील प्रमाणे आहे.

१) पाणी व्यवस्थापन अंकेक्षणाची
२) उर्जा व्यवस्थापन अंकेक्षणाची
३) हिरवा परिसर व्यवस्थापन अंकेक्षणाची
४) कार्बन पदचिन्ह अंकेक्षणाची
५) कचरा व्यवस्थापन अंकेक्षणाची

अंकेक्षण पद्धती :- महाविद्यालयीन पर्यावरन अंकेक्षणासाठी सर्वेक्षण व निरीक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात येईल.

अंकेक्षण साधने :- Green Auditing साठी सर्वेक्षणाचे प्रारूप बनवण्यात आले आहेस त्याचा अवलंब करण्यात येईल.

माहितीचे अर्थानिर्वचन:- सर्वेक्षणाच्या माध्यमातून प्राप्त झालेल्या माहितीचे सारनियन पद्धतीने अर्थानिर्वचन करण्यात येईल निष्कर्ष शिफारशी व उपाय योजना सुचविण्यात येईल.

कालावधी :- सदर अंकेक्षण प्रतिवर्षी करण्यात येईल व ह्या साठी प्रशिक्षणार्थीचे सहकार्य घेण्यात येईल.

अंकेक्षण कार्यपद्धती :- सदर अंकेक्षण स्तरावर घेण्यात येईल.

१) **अंकेक्षण पूर्व स्तर** :- प्रशिक्षणार्थीचे ५ गट करण्यात येईल व त्यांना अनुक्रमे अंकेक्षण सर्वेक्षण प्रारूपे दिली जातील व तात्पुर्वी त्यांचे पर्यावरण अंकेक्षणाच्या संदर्भात उद्बोधन घेण्यात येईल.

२) **अंकेक्षण स्तर** :- प्रशिक्षणार्थी च्या उदबोधनानंतर त्यांचे गट पाडले जातील व त्यांना सर्वेक्षण प्रारूपे देण्यात येईल व प्रतक्ष वस्तुनिष्ठ अंकेक्षण करावयास सांगण्यात येईल. महाविद्यालयाच्या प्रत्येक घटकाचे सहकार्य त्यांना लाभेल.

३) **उत्तर अंकेक्षण स्तर** :- विध्यार्थ्यानी जे सर्वेक्षण केले त्याचे सारनियन करण्यात येईल सारनियनाच्या आधारे निष्कर्ष करण्यात येऊन शिफारशी पण सुचवण्यात येईल. व ह्या संपूर्ण कार्यवाहीचा अहवाल तयार करण्यात येईल.

सदर अहवाल स्टाफ कौन्सिल व IQAC समोर मांडण्यात येईल व त्यानुसार पुढील कार्यवाहीची दिशा निश्चीत होईल.

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

"Green Audit"

२०१९

सूचना :- विध्यार्थी मित्रांनो तुम्हाला आपल्या महाविद्यालयाच्या "Green Audit" साठी काही सर्वेक्षण प्रारूपे दिली आहेत त्याचा वापर करून वास्तुनिष्ठ सर्वेक्षण करा ह्या प्ररुपात जेथे विस्तृत माहिती भारने अपेक्षित आहे तेथे विस्तृत अहवाल द्या हा उपक्रम आपण आपल्या महाविद्यालयात प्रथमच घेत आहोत तुम्हाला हार्दिक शुभेच्छा.

१) <u>पाणी व्यवस्थापन अंकेक्षण</u>

- सर्वेक्षण प्रारूप -

१) महाविद्यालयात कोठे कोठे पाण्याचा वापर करण्यात येतो ह्याची यादी तयार करा.

२) महाविद्यालयात पाण्याचे स्त्रोत कोणकोणते आहेत?

३) महाविद्यालयात किती बोअर वेल आहेत?

४) ह्या बोअरवेल मधून पाणी उपसा करण्यासाठी किती water pump बसविण्यात आले आहेत? त्याच्या क्षमता किती आहेत?

५) प्रत्येक बोअरवेल ची खोली किती फुट आहे?

६) प्रत्येक बोअरवेल मध्ये सध्या उपलब्ध पाण्याची पतळी किती आहे?

७) पाण्याच्या साठवणुकीचे महाविद्यालयात काय नियोजन आहे.व साठवणुकीची किती व कोणती साधने उपलब्ध आहेत?

८) छतावर रोज किती लिटर पाण्याची साठवणूक होते? (प्रत्येक टाकीची क्षमता लिहा.)

९) महाविद्यालयातील पाण्याच्या अपव्ययाचे नियोजन काय केले आहे?

१०) पाण्याच्या अपव्ययाचे स्त्रोत कोणकोणते आहेत?

११) निरुपयोगी पाण्याचा उपयोग आपल्या महाविद्यालयात कसा करण्यात येतो?

१२) पाण्याचा अपव्यय टाळण्यासाठी महाविद्यालयात कोणते नियोजन आहे.

१३) महाविद्यालयात water coolers किती आहेत? दिवसभर किती पाणी ?

१४) महाविद्यालयातील bathrooms, (होस्टेल मधील) किती आहेत?

१५) ह्यात रोज अंदाजे किती पाण्याचा उपयोग होतो?

१६) महाविद्यालयात एकून Toilets, Urinals किती आहेत? आणि ह्यात अंदाजे किती पाण्याचा वापर होतो?

१७) महाविद्यालयात एकून किती Water Taps आहेत?

१८) महाविद्यालयातील होस्टेल,कर्मचारी निवासस्थान,प्राचार्य निवासस्थानात अंदाजे किती लिटर पाणी वापरण्यात येते?

१९) महाविद्यालयाच्या बगिच्या साठी रोज किती लिटर पाण्याचा वापर करण्यात येतो?

२०) महाविद्यालयात rain water harvesting करण्यात आले आहे का?

२१) एकून किती उनित्स हे र.व.ह करिता करण्यात आले आहे?

२२) सध्याच्या परिस्थितीत महाविद्यालयातील किती Taps हे लिक आहेत?

२३) पाणी व्यवस्थापनासाठी महाविद्यालयात मानव संसाधन यंत्रणा तयार करण्यात आली आहे काय? त्यांची नवे लिहा?

२४) महाविद्यालयाच्या बगिच्या,झाडे इ ने व्यापलेला एकून किती भाग आहे (अंदाजे लिहा)

२५) पाणी व्यवस्थापन बाबत महाविद्यालयीन प्रशासनाच्या काही योजना आहेत का?

२६) पाणी वाचवा ह्या बाबत तुमच्या आपल्या महाविद्यालयासाठी काही उपाय सूचना आहेत का? लिहा

विध्यार्थी मित्रांनो आपल्या महाविद्यालयाच्या परिसरात खालील बाबीचा अंतर्भाव आहे

१) प्रशासकीय इमारत
२) लायब्ररी व योग कक्ष
३) प्राचार्य निवास्स्तान
४) कर्मचारी निवासस्थान
५) मुलांचे वसतिगृह
६) मुलींचे वसतिगृह
७) संपूर्ण परिसर

२) उर्जा व्यवस्थापन अंकेक्षण

१) आपल्या महाविद्यालयातील विविध उर्जास्त्रोताची यादी तयार करा
२) मागील वर्षी आपणास एकून किती वीज बिल आले?
३) आपणास एकून किती L.P.G सिलेंडर लागले?
४) आपल्या महाविद्यालयात किती जनरेटर्स आहेत व त्याला मागील वर्षी अंदाजे किती इंधन लागले?
५) उर्जा वाचण्यासाठी महाविद्यालयात कोणकोणते उपाय केले आहेत?
६) महाविद्यालयात एकून CFL bulbs किती आहेत?
७) महाविद्यालयात एकून LED bulbs किती आहेत?
८) महाविद्यालयात एकून पंखे किती?
९) महाविद्यालयात AC व Coolers ची संख्या किती आहेत?
१०) महाविद्यालयात विजेवर चालणारी एकून किती उपकरणे आहेत? यादी करा
११) महाविद्यालयात एकून Computers किती आहेत?
१२) महाविद्यालयात एकून झेरॉक्स मशीन किती आहेत?
१३) महाविद्यालयात Invertors किती आहेत?
१४) पाणी गरम करण्याची विजेवर आधारित किती उपकरणे महाविद्यालयात आहेत?
१५) महाविद्यालयात प्रत्येक units चे अंदाजे सरासरी बिल किती येते?
१६) महाविद्यालयात किती स्ट्रीट लाईट उपलब्ध आहेत?
१७) महाविद्यालयात एकून विजेवर चालणारी इतर कोणकोणती उपकरणे आहेत? (TV,Mixer,Washing Machine,इ)
१८) महाविद्यालयातील Power Saving साठी कोणते उपाय केलेल्या आहेत?
१९) सोलर उर्जा उपलब्ध आहेत का? त्याचे units लिहा?
२०) energy conservation करिता आपल्या महाविद्यालयात कोणत्या उपाय योजना करण्यात येतात?
२१) उर्जा वाचाविण्याबाबत आवारात फलक लावण्यात आले आहे का?
२२) उर्जा वाचाविण्याबाबत आपणाकडे आपल्या महाविद्यालयासाठी काही उपाय योजना आहेत का? लिहा

३) हिरवा परिसर व्यवस्थापन अंकेक्षण

१) महाविद्‌यालयात किती SQ FT बगिच्या आहे?

२) पप्रशिक्षणार्थी बगिच्या चा उपयोग करतात काय? कशासाठी?

३) आपल्या महाविद्‌यालयात असणार्या एकून सर्व झाडांची वर्गवारी व नावासह यादी तयार करा व आवश्यक झाडांची नावे सुचवा

४) तुमच्या महाविद्‌यालयच्या आवारात ह्या झाडांची नावे आपण दर्शविली आहे काय?

५) आपल्या महाविद्‌यालयात चालू शैक्षणिक सत्रात वृक्षारोपण झाले आहे का? आपण किती झाडे लावली? व किती झाडे जगलीत?

६) आपल्या महाविद्‌यालयात आपण भाजीपाला लावला आहे का?

७) सर्व झाडांना आपण रोज किती पाणी वापरता?

८) ह्या बगीच्याचे व्यवस्थापन करण्याकरिता मानव संसाधन यंत्रणा कार्यरत आहे का?

९) निरुपयोगी पाणी ह्या बगीच्यात वळवण्यात आले आहे का?

१०) आपल्या बगीच्यात वापरण्यात येणारी किताकनाशके कोणती व त्याचा अंदाजे किती वापर होतो?

११) आपल्या महाविद्‌यालयात आपण Organic Farming करता काय?

१२) आपल्या परीसारात औषधीय वनस्पती, भाजीपाला,फुलझाडे, इतर झाडांची यादी तयार करा?

१३) आपल्या महाविद्‌यालयात Nature Club आहे काय?

१४) पर्यावरण जागृती ह्यासाठी आपल्या महाविद्‌यालयात कोणकोणते उपक्रम घेण्यात येतात? ह्यात विधार्थी सहभागाचे स्वरूप काय असते?

१५) वृक्षाछादित परिसर किती आहे?

१६) परिसरात वृक्षाचे प्रमाण वाढविण्यासाठी महाविद्‌यालयीन प्रशासनाचे प्रयत्न कोणकोणते आहेत?

१७) आपल्याकडील गार्डन चा समाजाला कसा फायदा होतो

१८) पाणी दुष्काळ काळात वृक्ष वाचविण्यासाठी कोणकोणते उपाय केले जातात?

१९) वृक्षारोपण वृक्षसंवर्धन ह्या साठी परिसरात फलक लावण्यात आले आहे काय?

२०) ह्या बाबत आपल्या काही योजना व संकल्पना आहेत काय?

४) कार्बन पद्चीन्ह अंकेक्षण

१) आपल्या महाविद्यालयात एकून संख्या

१.प्राध्यापक २.कर्मचारी ३.प्रशिक्षणार्थी

२) आपल्या महाविद्यालयातील एकून वाहने

३) किती व्यक्ती सायकल / दूचाकी/ चारचाकी/ वाहनाचा उपयोग करतात?

४.) सर्वसामान्य वाहनाची येणाऱ्या व्यक्तीची संख्या

५) विविध उपक्रमाकरिता बाहेरून येणाऱ्या वाहनांची अंदाजे संख्या

६) दिवसभरात महाविध्यालयात येणाऱ्या अभ्यागतांची अंदाजे संख्या

७) प्रत्येक दिवशी जनरेटर चा उपयोग होतो का?

८) महाविद्यालयात एकून LPG सिलेंडर किती व त्याचा उपयोग किती होतो?

९) महाविद्यालयात केरोसीन चा वापर होतो काय?

१०) विविध वाहनांचा किती उपयोग होतो? व अंदाजे किती लिटर fuel वापरात येते?

११) महाविद्यालयाच्या आवारात कार्बन पद्चीन्हाचेप्रमाण कमी व्हावे ह्यासाठी आपण काय उपाययोजना सुचवाल?

१२) कर्मचारी निवासस्थानात चुकीचा वापर होतो काय?

१३) ग्रंथालयातील निकामी कागदे जाळली जातात काय?

१४) महाविद्यालयाच्या परिसरात कचरा जाळला जातो काय

१५) परिसरात वायू विजनाची व्यवस्था योग्य आहे काय?

१६) महाविद्यालय परिसरात धूम्रपान होते का?

१७) महाविद्यालयात अग्निरोधक पंपाची व्यवस्था आहे काय?

५) कचरा व्यवस्थापन अंकेक्षण

1) महाविद्यालयात उपलब्ध एकून मानव संसाधन
2) महाविद्यालयाची आधारभूत संरचनाव त्यांचे मोजमाप
3) महाविद्यालयात ड्रेनेज system आहे का? त्याचे स्वरूप काय?
4) महाविद्यालयात कोणत्या प्रकारचा कचरा तयार होतो? यादी द्या
5) महाविद्यालयात डस्टबीन किती आहेत?
6) कचरा नष्ट करण्यासाठी आपण कोणती उपाययोजना करता?
7) सॅनीटरी नॅपकिन्स ची विल्हेवाट लावण्याची यंत्रणा उपलब्ध आहे का?
8) महाविद्यालयात दिवसभरात अंदाजे किती कचरा तयार होतो?
9) महाविद्यालयातील कचरा हा आपणासाठी समस्या झाले आहे का?
10) ह्या कचऱ्यामुळे परिसरात प्रदूषण तयार होते का?
11) कचऱ्याचे व्यवस्थापन कसे केले जाते?
12) कचऱ्याचे पुनर्वापर बाबत महाविद्यालयात कोणत्या योजना आहेत?
13) कचऱ्याचे पुनर्वापर बाबत महाविद्यालयात जाणीव जागृती कशी केली जाते?
14) स्वच्छ व कचरामुक्त परिसर यासाठी परिसरात काही फालके लावण्यात आली आहेत काय?
15) कचरा मुक्त महाविद्यालयासाठी काही उपाय सूचना
16) सॅनीटरी नॅपकिन्स ची विल्हेवाट लावण्याची यंत्रणा उपलब्ध आहे का?
17) कर्मचारी निवासस्थानातील कचऱ्याचे व्यवस्थापन कसे करण्यात येते?
18) कचऱ्याचे ज्वलनानंतर राखेचे समायोजन कसे करण्यात येते?

Government College of Education Akola

and

H.H Swami Chinmayananda Studies Centre

Workshop on

- Understanding the self –

Dr. Vasudha Vinod Deo

Co-ordinator

Dr.Vasudha V. Deo

Associate Professor

Worksheet as per Syllabus

EPC - 404: Understanding of Self

Credits: 2 Marks: 50

The aim of this course is to develop understanding of student teacher about the development of the self as a person and as a teacher through continuous reflection. The course will enable the student teacher to develop a holistic and integrated understanding of one self and her/his personality.

Personality development workshop should be conducted and following aspects can be included:-

Course Objectives-

- To develop understanding of student-teachers about themselves the development of the self as a
- person and as a teacher
- To develop sensibilities, dispositions, and skills that will later help them in facilitating the
- personal growth
- To develop social relational sensitivity and
- To develop effective communication skills, including the ability to listen and observe
- To develop a holistic and integrated understanding of the human being and personality
- To build resilience within to deal with conflicts at different levels and learn to create teams to
- draw upon collective strengths
- Inculcation of Self Reflection

COURSE OUTLINE:

- Developing a concept of 'self'
- Understanding oneself as others see them
- Understanding one's emotions:

o Happiness
o Anger
o Disgust

- Earning to exercise self control and self restraint
- Inculcating strategies for tolerance and handling uncouth behaviou and condescending attitudes
- of people around us.
- Understanding One's strengths and Weaknesses
- Understanding one's Values and Priorities
- Analysing oneself, accepting oneself as one is.
- Being Wise, Being fair, Being sensitive, Overcoming peer pressure.

MODE OF TRANSACTION:

The course will be transacted in Workshop mode wherein there will be 15 sessions which are to becompleted and turned in during the next session. These sessions shall entail: small group discussions,group discussions, sharing of experiences (with a single partner, in a small group, or with the whole group), games, deliberating on case studies, Video shows and discussions

thereafter, screening of films and subsequent discussions, sharing of thoughts, feelings, dilemmas and fears etc.Transaction shall require two hours per week on a single day (30 hours) with students divided in groups of not more than 25, under supervision of two to four teachers per group.

Each session will involve

1. Orientation about the session and its theme & expectations from students.
2. Group formation (different groups are to be formed every time).
3. Activity/ discussion.
4. Assignment (collection of assignment of the previous session and explanation of assignment of the current session) and briefing about any particular aspect of the forthcoming session.

At the beginning of every session two students would be identified to write the summary of theclass and present the summary in about five to ten minutes at the beginning of the next session.

Workshop sessions:

Session	Theme
1	**Ice breakers and Introductions of members.** ASSIGNMENT: write about any two people of the group who impressed you most/touched you/ inspired you most (Max 150 words each)
2	**WHO AM I?** Understanding the concept of 'SELF' ASSIGNMENT: Describe your own understanding of what is 'Self'.
3	**UNDERSTANDING MYSELF** My goals, desires and feelings; my expectations from my family ASSIGNMENT: Reflect and describe your own action/ behaviour in this context. Make a list of people that you are grateful to and why?
4	**MY PERSONALITY:** Partners Exercise: Each partner to be supplied with two sets of JOHARI WINDOW hand out: Discover your personality characteristic/ type: 1. The Open/Receptive 2. The Blabber mouth 3. The Pumper 4. The Hermit **ASSIGNMENT**: Describe your partner's personality
5	**HAPPINESS** What makes you Happy? **ASSIGNMENT**: 1. Recall your experiences and identify the situations that made you happy. 2. Observe yourself throughout any one day and see what proportion of the day you felt happy. Are the causes of these states dependent on the outside factors or the Internal

	states? Evaluate any two instances of the day in details.
6	**ANGER:** Deliberate in a small group on: **What situations/reasons anger/annoy me? What thoughts predominate my mindwhen in rage? How do I react?** **Activity:** Recall your experiences and identify the situations that made you angry. Makea list. **Is anger a sign of power or helplessness?** **Do I suppress or express my anger? Do I ever regret?** **How do I control my anger?** **ASSIGNMENT:** Recall your (or of a person you know closely) feelings/reactions after anunpleasant expression of anger.
7	**MY PRIORITIES AND VALUES** In a small group discuss and answer the following: Activities: • What meaning and importance do these have for you? Arrange them in order of importance and explain why?Success, Recognition, Fame, Happiness, Affluence….. • What would you rather be beautiful/ rich/ wise/ fair/ compassionate? Explain why? **ASSIGNMENT:** Write a brief reflective report on this experience.
8	**STRENGTHS** Deliberate in a small group upon the question **What are my Strengths? What can I do to enhance them?** **ASSIGNMENT:** Write a paragraph: describing your strengths. How does it affect people around you?
9	**WEAKNESS** Deliberate in a small group upon the question **What are my Weaknesses? What can I do to overcome them?What are my Fears/ anxieties? How can I overpower these?** **ASSIGNMENT:** Do people in your environment think differently about you or all think in the same way about you? Include opinions of your acquaintances and Family.
10	**CONDESCENDING ATTITUDE** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: **Do you feel the need to boast? Why? Why not? Are you at peace with yourself?** **ASSIGNMENT:** Observe people around you? Listen to their conversations. How much of I, ME, MY MYSELF, statements do you hear? How do others respond to that? Write a brief report.
11	**SELF CONTROL** Individual Activity: Write in points answers to the following: **What type of People /** **characteristics of people you detest most? How do you handle them outwardly?**

	Inwardly? **ASSIGNMENT:** Observe people around you? Analyse your own feelings. How did you exercise self control in handling them? Write a brief report.
12	**SELF ANALYSIS** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: **Do I like myself? Should others like me? Why? Or Why not?** **ASSIGNMENT:** Write a brief report on your; self analysis.
13	**SELF CONFIDENCE & PEER/SOCIAL PRESSURE** **Individual Activity:** Answer the question to yourself and discuss in a group: How do you rate your physical appearance? Is it a problem for you that you are not as handsome/ good looking/ Beautiful as you would have liked to be? Do you look at yourself based on others perception of you? Is material/money important in your self esteem? **ASSIGNMENT**: Identify your goals and desires. How far is your peer group responsible for these?
14	**FEEDBACK: How has this course helped you in self exploration?**

ASSESSMENT:
Students will be assessed and given marks out of 50.
Of which 20 marks will be for the Oral examination of individual students in front of a panel of teachersand 30 marks will be for the Participation and Regularity.
Each assignment must be turned in on the next scheduled session. The assignments not submitted in timewill not be taken. Assignments will be evaluated on the basis of their quality and genuineness.

Suggested Readings:

1. Berne, Eric. 1962, Games People Play: The psychology of human relationships, Carmel,California.
2. Bly, Robert. W. Time Management: Make Every Second Count. Jaico Publishing House. India.
3. Covey, Stephen. R. 1989, The 7 Habits of Highly Effective People: Powerful Lessons inPersonal
4. Elgin, Suzette. Haden.1997. How to disagree without being disagreeable. John Wiley &Sons,Inc. Professional, reference and Trade Group 605 Third Avenue, New York, N.Y. 10158-0012.
5. Harris, Thomas. A. 1995, I'm OK- You're OK. Arrow Books, Cox& Wyman Ltd, Reading,Berkshire.
6. Sharbuno, Jeanne. 52 Ways to Live Success. Jaico Publishing House. India
7. Sullivan, Debra. R. 2006, Learning to Lead: Effective Leadership Skills for Teachers ofYoung Children (Redleaf Press Series) ISBN-10: 0131727907, 13: 9780131727908. Merrill Publishers.
8. Singh, S.K. (2008). Becoming a Teacher. Varanasi: Amrit Prakashan

Assignment No.1

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:

Dr. Vasudha Vinod Deo

Title: Write about any two people of the group who impressed you most touched you / inspired you most.

1) नाव:
2) शिक्षण:
3) स्वभाव:
4) आवडी - निवडी:
5) आदर्श व्यक्तिमत्व :

6) त्यांना राग केव्हा येतो ? कशाचा येतो ?

7) त्यांना जास्तीत जास्त आनंद केव्हा होतो ?

8) त्यांचा आयुष्याबद्दलचा दृष्टीकोन?

9) त्यांचा जीवनाचे ध्येय काय आहे ?

10) त्यांच्याजीवनातील प्राधान्य क्रम कोणते ?

11) त्यांचा आपल्या कुटुंबाकडून व समाजाकडून अपेक्षा काय आहेत ?

12) त्यांच्याबद्दल माझे मत / माझे निरीक्षण

Dr. Vasudha Vinod Deo

दुसरी व्यक्ती

1) नाव:
2) शिक्षण:
3) स्वभाव:
4) आवडी - निवडी:
5) आदर्श व्यक्तिमत्व :

6) त्यांना राग केव्हा येतो ? कशाचा येतो ?

7) त्यांना जास्तीत जास्त आनंद केव्हा होतो ?

8) त्यांचा आयुष्याबद्दलचा दृष्टीकोन?

Dr. Vasudha Vinod Deo

9) त्यांचा जीवनाचे ध्येय काय आहे ?

10) त्यांच्याजीवनातील प्राधान्य क्रम कोणते ?

11) त्यांचा आपल्या कुटुंबाकडून व समाजाकडून अपेक्षा काय आहेत ?

12) त्यांच्याबद्दल माझे मत / माझे निरीक्षण

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.2

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:_________________________________

Roll No: ____

Title: **Describe your own understanding of "What is self".**

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.3

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:______________________________

Roll No: ______________________________

Title: My Goals, My desires, my feelings & My Expectations from my Family. Reflect and describe your own action behavior in this context. Make a list of people that you are grateful to &why ?

My Goals	My Desires

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

My Feelings	Expectations From Family

My Purpose of Life : -

Dr. Vasudha Vinod Deo

Reflections : -

List of people that you are grateful to :-

Why you are grateful of that people ?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.4

JOHARIWindowWorksheet

	Known to Self	Not Known to Self
Known To Others	Open / Free Area	Blind Area
Not Known to Others	Hidden Area	Unknown Area

Johari Window Descriptors

Able	Giving	Powerful
Accepting	Happy	Private
Adventurous	Helpful	Proud
Aggressive	Humorous	Quiet
Assertive	Idealistic	Reflective
Autocratic	Impulsive	Relaxed
Autonomous	Independent	Reliable
Bold	Influential	Religious
Calm	Ingenious	Responsive
Caring	Innovating	Risk taker
Cheerful	Inspirational	Searching
Clever	Intelligent	Self-Aware
Complex	Introverted	Self Conscious
Compliant	Intuitive	Self Contained
Confident	Kind	Sensible
Courageous	Knowledgeable	Sentimental
Critical	Listener	Shy
Decisive	Logical	Silly
Demanding	Loving	Spiritual
Dependable	Loyal	Spontaneous
Dignified	Mature	Systematic
Diplomatic	Modest	Talkative
Dominating	Motivator	Tenacious
Empathetic	Nervous	Tense
Energetic	Observant	Thorough
Even-tempered	Open	Trustworthy
Extroverted	Organized	Warm
Flexible	Patient	Wise
Friendly	Persuasive	Witty

Assignment No.5

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No:

Title: 1) Recall your experiences and Identify the situations that made you happy.

1) Ans :-

2) Observe yourself through any one day and see what proportion of the day you felt happy

Dr. Vasudha Vinod Deo

3) Are the causes of these states dependent on the outside factors or the internal states

4) Evaluate any two Instance of the day in details.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.6

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No:

Recall your feeling/ Reactions after an unpleasant expressions of anger.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.7

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:__________________________________

Roll No:

Write the Reflective Report on "My Priorities and values" session.

My 10 Priorities	Top 5 Priorities
1)	1)
2)	2)
3)	3)
4)	4)
5)	5)
6)	
7)	
8)	
9)	
10)	

Dr. Vasudha Vinod Deo

Values according to your priorities

Understanding the self

Assignment No.8

Strengths Analysis

1) What are your unique skills / Qualification ?
2) What did you do better than other? Anyone else ?
3) What unique resources can you access ?
4) Why do people praise you ?
5) What achievement do you proud ?
6) What value do you believe in ?
7) What is your competitive advantages ?

Weakness

1) What skills | knowledge do you lack
2) What skills could you improve?
3) What do you avoid doing?
4) What do other see as your weakness?
5) What resources are you deficient in?
6) What are your negative work habits?
7) What is your competitive disadvantages?

Opportunities

1) What opportunities to learn are open?
2) What situation can you take advantage of ?
3) Do you have people to here | advice you?
4) What others futures can you exploit?
5) Have you any solutions to others complaints?
6) Is there unfilled need around you?
7) What external forces can affect your career?

Threats

1) What obstacles do you currently face?
2) What are your competitors doing?
3) Is the demand for your strength declining?
4) What trend could harm your interest ?
5) What threats arise from your weaknesses ?

Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

SWOT Analysis

	Helpful to achieving objective	Harmful to achieving the objective
Internal Origin	**Strengths** 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	**Weakness** 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
ExTernal origin	**Opportunities** 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	**Threats** 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Dr. VasudhaVinodDeo (Associate Professor) Government College of Education, Akola

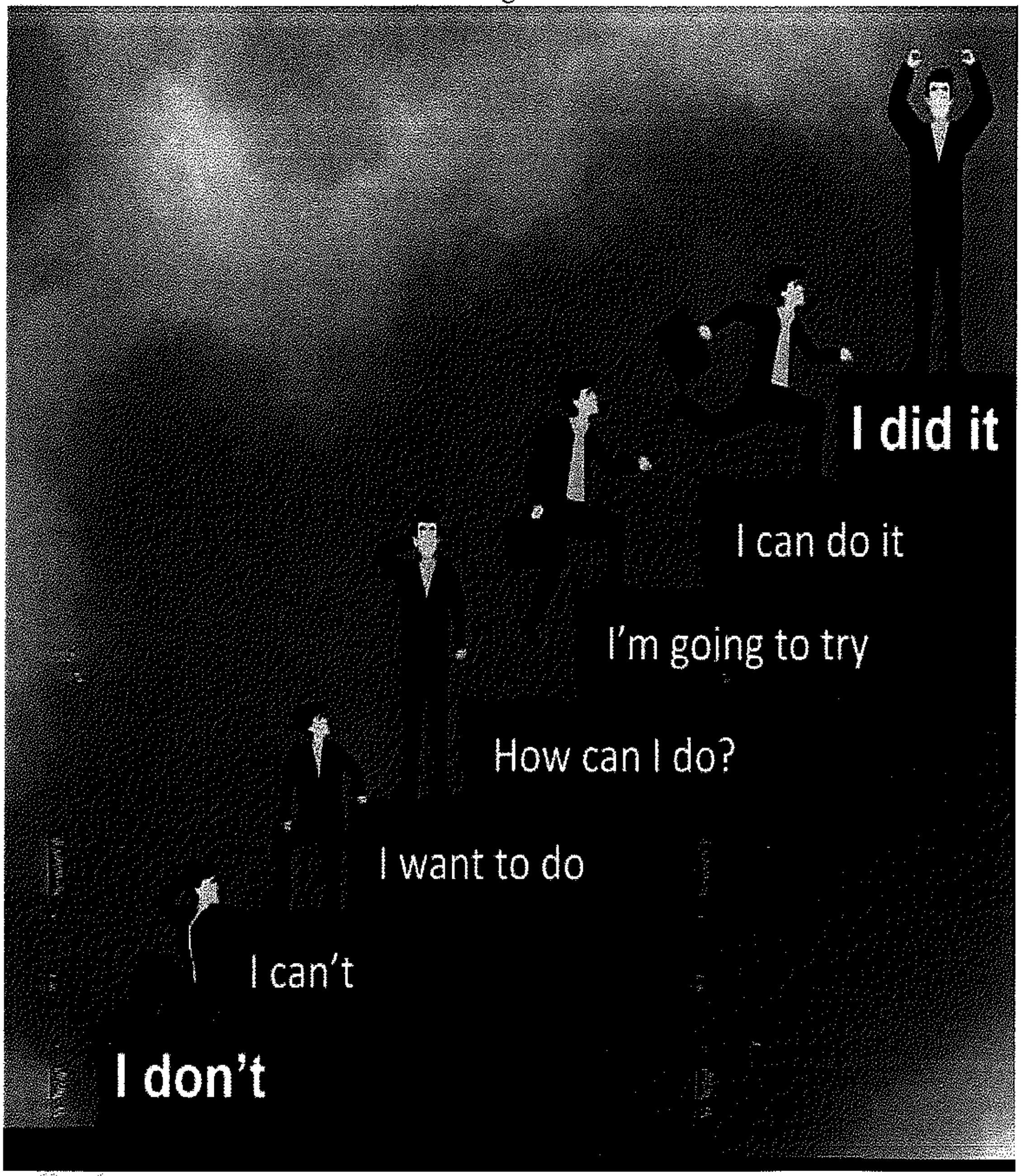
I did it
I can do it
I'm going to try
How can I do?
I want to do
I can't
I don't

Assignment No.9

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No:

Do People in your environment think differently about you or all think in the same way about you.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.10

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:________________________________

Roll No:

Title :-

1)Observe people around you what type of people, characteristics of people you detest most?

1) Ans :-

2)How do you handle them outwardly and Inwardly ?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.11

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:____________________________________

Roll No:

Title: - Self Analysis

1) Do I like myself ?

2) Do others likes me? Why?

3) Why?

4) Why do others dislike me?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Assignment No.12

Government college of Education, Akola

UNDERSTANDING THE SELF

Dr.Vasudha V Deo (Associate Professor)

Name:__________________________________

Roll No:

Title: Self Confidence

1) Do you give importance to your appearance?

2) Is your appearance your problem or not? Explain?

3) Do you live your life by the sake of others / Is there any impact of others on your appearance?

Dr. Vasudha Vinod Deo

Appendix 1

Anger Questionnaire

Use this short screening test to help determine if you should seek help (diagnosis and treatment) for anger problems.

Instructions: The items below refer to how you have behaved during the past year. Please indicate whether each question is TRUE or FALSE as a description of you during the past year.

Note: If you suspect that you have an anger management problem you should seek help from a health professional regardless of how you score on this screening test.

1	I don't show my anger about everything that makes me mad, but when I do - look out.	OTrue	OFalse
2	I still get angry when I think of the bad things people did to me in the past.	OTrue	OFalse
3	Walling in line, or waiting for other people, really annoys me.	OTrue	OFalse
4	I fly off the handle easily.	OTrue	OFalse
5	I often find myself having heated arguments with the people who are closest w me.	OTrue	OFalse
6	I sometimes lie awake at night and think about the things that upset mc during the day.	OTrue	OFalse
7	When someone says or does something that Upsets me, I don't usually say anything at the time, but later spenda lot of time thinking up cutting replies I could and should have made.	OTrue	OFalse
8	I find it very hard to forgive someone who has done me wrong.	OTrue	O False
9	I get angry with myself when I lose control of my emotions.	OTrue	O False

10	People really irritate me when they don't behave the way they should, or when they act like they don't have the good sense of a head of lettuce.	○True	○ False
11	If I get really upset about something, I have a tendency to feel sick later, either with a weak spell, headache, upset stomach, or diarrhea.	○True	○ False
12	People I've trusted have often let me down, leaving me feeling angry or betrayed.	○True	○ False
13	When things don't go my way, I get depressed.	○True	○ False
14	I am apt to take frustration so badly that 1 cannot put itout of my mind.	○True	○ False
15	I've been so angry at times I couldn't remember things Isaid or did.	○True	○ False
16	After arguing with someone, I hate myself.	○True	○ False
17	I've had trouble on the job because of my temper.	○True	○ False
18	When riled up, I often blurt out things I later regret saying.	○True	○ False
19	Some people are afraid of my bad temper.	○True	○ False
20	When someone hurts or frustrates me, I want to get even.	○True	○ False
21	When ¡ get angry, frustrated or hurt, I comfort myself by eating or using alcohol or other drugs.	○True	○ False
22	I've gotten so angry at times that I've become Physically violent, hitting other people or breaking things.	○True	○ False
23	At times, I've felt angry enough to kill.	○True	○ False
24	Sometimes I feel so hurt and alone I feel like committing suicide.	○True	○ False
25	I'm a really angry person, and I know I need help learning to control my temper and angry feelings because ¡t has already caused me a lot of problems.	○True	○ False

Appendix 2

Attitudes

Name:________________________________Date:_________

1. Find a saying, song, poem, or speech about attitude that you like and use it as a heading. (For example, "The dictionary is the only place that success comes before work," "If you think you or think you can't, either way you will be right." - Henry Ford.)

2. Follow these instructions for the six sections below:

* In the first section, top left: list some of your positive attitudes.

* In the second, top right: list some of the consequences of those attitude for you.

* In the third: list some of your negative attitudes.

* In the fourth: list some of the consequences of those negative attitude for you.

* In the fifth: change the negative attitudes listed in (4) into positive attitudes.

* In the sixth: write the positive attitude statement you have chosen to focus on this week. (It should be something you can start immediately; for example, "I will listen more to my friend before I reply, " "I will make my best effort in math/ science/. . . ."

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

1	2
3	4
5	6

Ways to think positively

Types of negative thought	Instead of these thoughts	Practice
Thinking healthy eating and exercise are too hard to fit in my life	I can never eat French fries again	*I will only have French fries once a week *If I order French Fries, I will order a small
	Exercise isn't fun	*I will find an exercise I enjoy *I will focus on the benefits of physical activity
Blaming other people or situations for my problems	It's raining outside so I won't walk today	*I will find exercise that I can do indoors
	My husband doesn't want to eat vegetables so I can't eat healthy	*I will make vegetables for myself *I will try to find recipes that both of us can enjoy

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

Focusing only on the negative things	I don't have anyone to support me while trying to be healthy	*My friend Elaine is trying to eat healthy too; she will be supportive *I will ask my family and friends for more support
	I didn't eat enough fruit this week, I probably gained weight	*I ate fruit 5 days this week *I will keep a variety of fruits at home next week
Calling my self names	I'm pathetic	*I can walk a mile now without getting tired *I love myself and all the great changes I've made
	I'm a terrible cook	*My kids said the food I made last night was really good *I will try new recipes
Comparing myself to others	I exercise more than Clayton, but still can't lose weight	*I will ask Clayton for tips on exercising *I am so proud of the changes I have made to be more active.
	Rachel is able to walk two miles and I can't walk one	*I will eventually be able to walk further *I will make time for strength training
Always assuming the worst	i might hurt myself while exercising and then I won't be able to lose weight	*I will find safe exercises that I am able to do *I will be sure to stretch before and after exercising to avoid injury
	My grandparents had heart disease; I'm sure I'll have it too	*I will do my best to live a healthy lifestyle and stay positive *I will ask my doctor about ways to prevent heart disease

Appendix 3

Oxford Happiness Questionnaire

By Dr. Steve Wright
The Oxford Happiness Questionnaire was developed by psychologists Michael Argyle and Peter Hills at Oxford University. Take a few moments to take the survey. This is a good wey to get a snapshot of your current level of happiness. You caneven use your score to compare to your happiness IeveI at some point in the futureby taking the survey again. If you are using some of the interventions presented on this site to raise your happiness level, you can see whether your score on the Oxford Happiness Questionnaire goes up as a result.

Instructions

Below are a number of Statements about happiness. Please Indicate how much you agree or disagree with each by entering a number In the blank after each statement, according to the following scale:

1 = strongly disagree
2 = moderately disagree
3 = slightly disagree
4 = slightly agree
5 = moderately agree
6 = strongly agree

Please read the statements carefully, because some are phrased positively arid othersnegatively. Don't take too long over individual questions; there are no "right" or "Wrong"answers (and no trick questions). The first answer that comes Into your head is probablythe right one for you. If you find some of the questions difficult, please give the answerthat Is true for you In general or for most of the time.

The Questionnaire

1. I don't feel particularly pleased wIth the way I am. (R) __________

2. I am Intensely interested In other people. _________

3. I feel that life is very rewarding.________

4. I have very warm feelings towards almost everyone.________

5. I rarely wake up feeling rested (R) _______

6. I am not particularly optimistic about the future. (R)________

7. I find most things amusing.________

8. I am always committed and involved.______-

9. Life is good.______

10. I do not think that the world id a good place.(R)________

11. I laugh a lot.______

12, I am well satisfied about everything in my life.______

13. I don't think I look attractive. (R) ._______

14. There is a gap between Whet I would like to do and what I have done. (R)________

15. I am very happy._____

16. I find beauty in some things. _____

17. I always have a cheerful effect on others. _____

18. I can fit in (find time for) everything I want to.____

19. I feel that I am not especially in control of my life. (R)_____

20. I feel able to take anything on. _____

21. I feel fully mentally alert._____

22. I often experience joy and elation._______

23. I don't find it easy to make decisions. (R)______

4, I don't have a particular sense of meaning and purpose in my life. (R)_____

25. I feel I have a great deal of energy.______

26. I usually have a good influence on events. _____

27. I don't have fun with other people. (R) _____

28. I don't feel particularly healthy. (R)_____

29. I don't have particularly happy memories of the past. (R)______

Calculate your score

Step 1. Items marked (R) should be scored in reverse.:

It you gave yourself a "1," cross it out and change it to a "6."

Change "2" to a "5"

Change "3" to a "4"

Change "4" to a "3"

Change "5" to a "2"

Change "6" to a "1"

Step 2. Add the numbers for all 29 questions. (Use the converted numbers for the 12Items that are reverse scored.)

Step 3. Divide by 29. So your happiness score = the total (from step 2) divided by 29.I recommend you record your score and the date. Then you'll have the option tocompare your score now with your score at a later date. This can be especially helpful ifyou are trying some of the exercises, and actively working on increasing your happiness.

Dr. Vasudha Vinod Deo

Core Work Sheet

What is happiness ?where it is depend on external things or internal state of mind? (50 words)

Dr. Vasudha Vinod Deo

Understanding the self

Name : -					
Desire	Feeling	Expectation	JOHARI WINDOW		
			Open sell	Blind sell	Hidden sell

Dr. Vasudha Vinod Deo

My Goal of life :-								
Anger		My Priorities	My Values	SWOT Analysis				
				S	W	O	T	

Dr. Vasudha Vinod Deo

(158)

Understanding the self

My Attitude		Self Control			I detest. Most
Negative	Positive	B	M	I	

(459)

Dr. Vasudha Vinod Deo

Self Analysis (Chinmaya Window)				Peer Pressure		Self Confidence
Introspect	Detect	Negate	Stebstitate	Positive	Negative	

(160)

Dr. Vasudha Vinod Deo

Write a report on concept of "self" who am I (including ultimate goal of life)

Your feedback on workshop

How you feel the change after workshop – write your reflections

Your commitment to you

Dr. Vasudha Vinod Deo

My future plans

Are you satisfy with your work?

Your suggestion to improve this workshop

Does this workshop seem useful in term of personality Development?

Name & Signature

Dr. Vasudha Vinod Deo

Thank You

Dr. Vasudha Vinod Deo

Bachelor of Education (B. Ed.)

2015-16, 2016-17

Semester III

Course EPC 304: Critical Understanding of ICT

Credits: 2Hours: (60 Hrs Internal) Marks: 50

-:Syllabus of 10 Days Workshop:-

-: Index :-

No.	Topic	Page no.
1	**Objectives of the course**	2
2	Day 1st~ Concept & Components of ICT	3
3	Day 2nd~ Philosophical approach about ICT regarding Education	3
4	Day 3rd~ Basic Concepts & Computer Operations	4
5	Day 4th~ Understanding MS Office_1	4
6	Day 5th~ Understanding MS Office_2	5
7	Day 6th~ Special Workshop on PPT Methodology_1	5
8	Day 7th~ Special Workshop on PPT Methodology_2	6
9	Day 8th~ Using Internet & allied components in Education	6
10	Day 9th~ Special Workshop on Developing the Smart Class	7
11	Day 10th~ Sessional Work & Final Assignment Presentation	7
12	**Particularities & Requirements of the course**	8
13	**Appendix 1** {List of softwares & documents to be distributed among the participants}	9
14	**Appendix 2** {KYC form to be filled by the participants}	10

Objectives of the Course:-

Today, it is very essential to have a substantial knowledge of ICT & Digital technology for any one of us. It is also very crucial for the Teachers of this era. The students are always supposed to cope up with the ever changing world & thus should be provided all such digital facilities, providing, all it should be safe & in an organized structural format, otherwise, being vulnerable to the threats of the digital torrents, will be ruined. A Teacher can prove as the most helpful aid in this situation & therefore, must be properly educated.

According to the new policy of State & Central Govt. we must be develop a structure to accomplish digital education with the conventional one.

Here is a course, designed to undertake these needs.

In the 10 days Workshop, we will be dealing with:-

1. To fulfill the need of the Course "**EPC 304: Critical Understanding of ICT**".
2. To educate the students of B. Ed. as per as the new standpoint of State & Central Govt.
3. To make the participant capable of using the Digital systems in their teaching method.
4. To provide basic information of a number of Softwares useful in the field of Teaching.
5. To help the participant in developing a "Smart Class" being today's critical necessity of teacher.
6. To convert the participant from an "Ordinary User" into a "Smart User" of the digital technology.
7. Clarifying all other essential points regarding the field of ICT with reference to Digital & Smart Education.

0553

Syllabus

Day One

"Concept & Components of ICT"

No.	Topic	Details	Time Period
	Formal Inauguration & Introduction	The mentor introduces the participants & gives a short description of the workshop.	30 min
1	What is ICT?	Participants are asked to share their views regarding various points about ICT & the Mentor clarifies them.	30 min
2	History of ICT	Mentor explains the history & development of ICT & computer science & Participants are supposed to ask their questions.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	Conventional components of ICT	Mentor explains the topics like "Communication", "People", "Information", etc.	1 Hr
4	"Smart" ICT S=safe M=measurable A=artistic R=realistic T=technician	Mentor explains the topics like "Smart Phones", "Smart User", "Smart Consumer", "Smart Teacher" & "Smart Student" etc.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	Why Smart ICT today?	Mentor explains the importance of ICT in today's era & asks Participants to share their views.	1 Hr

Day Two

"Philosophical approach about ICT regarding Education"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Basic Terminology	Mentor explains various terms such as "Philosophy", "Education", "Teaching Skills", "Educational tool" "Methodology", etc.	1 Hr
2	Using ICT as an Educational tool	Mentor explains Scope & Limitations of ICT in Educational Context with reference to Indian Culture asks participants to share their views.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	ICT Teaching Methodology	Mentor explains 'what', 'when', 'how' & 'how much' we should use ICT in Today's Education in India.	1 Hr
4	Education System & ICT	Mentor explains Role of Teacher, Student, Parents, School, Government & Educational Research Authorities.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	**Assignment 1**	Mentor asks selected representative participants to prepare & present a short speech on the topic "ICT in Education".	1 Hr

Syllabus

Day Three

"Basic Concepts & Computer Operations"

No.	Topic	Details	Time Period
1	What is Computer?	Mentor explains the terms like "Hardware", "Software", "Operating System", "Data", "Networking", "Internet" etc.	1 Hr
2	Hardware of Computer	Mentor describes various physical parts of computer & the assembling of a PC.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	"Smart" Handling & care of a PC	Mentor explains how to handle & take care of the PC & other devices in the smart way.	1 Hr
4	Software of Computer, Specially Anti-Virus	Mentor describes some useful Softwares & various utilities for educational purposes & asks the participants to share their information.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	Introduction to Windows OS	How to actually use a computer with the Latest Microsoft OS ~Windows 7 with various utilities.	1 Hr

Day Four

"Understanding MS Office_I"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Introduction to Word & Data processing, specially MS Office 7	Mentor explains various basic terms regarding Word & Data processing, specially the use of MS Office 7.	1 Hr
2	Use of MS Word 2007	Mentor explains various basic terms & regarding the use of MS Word 2007.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	**Practical** of MS Word 2007	Participants are asked for perform certain tasks regarding MS Word 2007.	1 Hr
4	Handling Devnagari Scripts in MS Word 2007	Mentor Describes the participants how to use Devnagari Fonts & associated software like ISM, Baraha, Kruti Dev etc.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	**Assignment 2**	Mentor asks all participants to create a word document in letter format on the topic "Progress Report of a Student".	1 Hr

Syllabus

Day Five

"Understanding MS Office_2"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Use of MS Excel 2007	Mentor explains various basic terms & regarding the use of MS Excel 2007.	1 Hr
2	Educational Scope of MS Excel 2007	Mentor explains Educational Scope of MS Excel 2007.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	**Practical** of MS Excel 2007	Participants are asked for perform certain tasks regarding MS Excel 2007.	1 Hr
4	**Guest Lecture-1** Handling Formulae in MS Excel 2007	The Guest Mentor Describes the participants how to use Formulae in MS Excel 2007.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	**Assignment 3**	Mentor asks all participants to create an Excel sheet on the topic "Summative & Formative Evaluation of 10 students".	1 Hr

Day Six

"Special Workshop on PPT Methodology_1"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Introduction to Slide Presentation & Use of MS Power Point 2007	Mentor explains various basic terms & regarding Slide Presentation & the use of MS Power Point 2007.	1 Hr
2	Educational Scope of Slide Presentation & MS Power Point 2007	Mentor explains Educational Scope of Slide Presentation & MS Power Point 2007.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	Methodology of a PPT Presentation	Mentor explains the Methodology of a PPT Presentation in detail with a special PPT.	2 Hrs
		Short Recess	15 min
4	Handling Special Effects in MS Power Point 2007	Mentor Describes the participants how to use Special Effects in MS Power Point 2007.	30 min
5	**Assignment 4**	Mentor asks all participants to workout on paper to create a slide Power Point Presentation on one of the topics: **"संगणकीय शिक्षणाचे वर्तमानातील महत्त्व" or "आमच्या स्वप्नातील आदर्श शाळा".**	30 min

Syllabus

Day Seven

"Special Workshop on PPT Methodology_2"

No.	Topic	Details	Time Period
1	**Practical** of MS Power Point 2007 **Session 1**	Groups of Students Present their PPT on the topic: **"संगणकीय शिक्षणाचे वर्तमानातील महत्त्व".**	2 Hrs
		Lunch Break	45 min
2	**Practical** of MS Power Point 2007 **Session 2**	Groups of Students Present their PPT on the topic: **"आमच्या स्वप्नातील आदर्श शाळा".**	2 Hrs
		Short Recess	15 min
3	Why PPT in Class room?	Participants are asked to share their view on the importance of PPT in daily teaching & the Mentor Concludes.	1 Hr

Day Eight

"Using Internet & allied components in Education"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Introduction to Internet specially Google & G-mail	Mentor describes various basic terms regarding Internet, specially the use of Google & G-mail.	1 Hr
2	Basic Tasks regarding Internet Surfing	Mentor describes various basic tasks such as "Surfing", "Browsing", "Downloading", "Searching", "Bloging", "Smart E-Buddy" etc.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	Internet in the context of Indian Education "Teacher on Internet"	Participants are asked to share their views over & Mentor gives a vast account on the Educational websites. Especially about the role & scope for Teacher on Internet.	1 Hr
4	Developing Indian Educational Community by Sharing information	Mentor explains the participants how to Develop Indian Educational Community by Sharing information.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	**Assignment 5**	Mentor asks all participants to create a g-mail account & search Docs, PPTs. & PDFs. Over selected themes.	1 Hr

Syllabus

Day Nine

"Developing the Smart Class"

No.	Topic	Details	Time Period
1	What is Smart Class or E-class?	Mentor describes various basic terms regarding E-Class.	1 Hr
2	**Practical** Comparing Conventional & Smart Class	Mentor explains the topic with the help of a practical example.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	Recourses for E-Class	Mentor gives a vast account on the Recourses. Especially about the E-books, PPTs, Programs, Games & Videos as well as Internet.	1 Hr
4	**Guest Lecture-2** Service providers for E-Class	The Guest Mentor describes about their services regarding E-Class.	1 Hr
		Short Recess	15 min
5	**Assignment 6**	Mentor asks all participants to create an outline of their personally designed E-Class.	1 Hr

Day Ten

"Sessional Work & Final Assignment Presentation"

No.	Topic	Details	Time Period
1	Educational Material Distribution	Mentor Distributes Various Educational PDFs, Programs etc in digital format, explaining their use.	1 Hr
2	Review over Using ICT in Education	Mentor reviews ICT in Educational Context & participants are asked to share their views.	1 Hr
		Lunch Break	45 min
3	Assignment Submissions	Participants submit their final assignments & Mentor maintains a record of the same.	30 min
4	Personal Quires	Participants are allowed to question regarding their quires & Mentor clarifies.	1 Hr 30 min
		Short Recess	15 min
5	**Closing Ceremony**	Participants Arrange the program & College Authorities are Invited for the short but 'smart' Closing Ceremony.	1 Hr

Particulars of the Course:-

Total No of Mentors – **2** {1 Main & 2 assistants}

Total Days – **10**

Total Hours – **60**

Total No of Assignments – **6**

Total No of Practical – **4**

Total No of Lectures – **40**

Total Guest Lectures – **2**

Requirements of the Course to be noted by the College authorities:-

1. Basic Assistance & other Educational requirements.
2. Smart Class with a considerable number of computers, with internet facility.
(1 PC per 2 students is prescribed i.e. half the number of the students will be the no. of computers needed. However if the students have their own PCs, then no. of PCs can be deducted thereby.)
3. A Laptop PC with MS Windows 7 OS owned by the College, especially for the Mentor.
(So that special softwares & other data can be kept safe for the College for the future use.)
4. Special help required by the Mentor &/or the Guest Lecturer.
(Such as letter of Request, Certificate of Appreciation & Conduct, etc.)
5. The Mentor will be providing some Softweres & data regarding the workshop, as given in ***Appendix no 1***, & are supposed to be allowed by the College authorities.
6. KYC format information of the participants before 5 days of the workshop, as par as ***Appendix no 2***.
(In order to get a clear idea of their mindset so that the best can be delivered by the Mentor.)

Some special points to be noted by the participants:-

1. Participants are supposed to bring & use their personal PCs if possible.
2. Each participant must maintain a **200 page Register** for notes & have to bring one **4 GB USB Flash Drive {Pen drive}** for some IMP Data to be distributed.
3. Each participant must submit the assignment in **digital** as well as **paper format** whenever asked by the authorities of the college or the Mentor. No excuses will be entertained.
4. Each participant has to invest time & toil for the Homework given by the mentor generally based on internet facility which the student has to accomplish by himself / herself. (The College authorities may provide the internet facility, if possible.) No assistance of any kind will be provided.
5. All the students are supposed to follow the instructions given by the mentor & all the Rules & Regulations are mandatory to follow otherwise will be liable for the punishment prescribed by the College authorities.
6. Participants are supposed to organize the programs such as Inauguration & Closing Ceremony & others for the whole workshop & the guest lectures as well on their own. No assistance will be provided by the College authorities or the mentor. All such programs should be conducted as per as the College Policy.

7. Every final decision will be taken by the College authorities regarding any problem during the workshop.

8. Every participant is supposed to provide basic information as according to the form in ***Appendix no 2***.

Appendix 1

List of Softwares & Documents to be distributed among the participants:-

A} Softwares (*copied in the personal Pen Drive or DVD of the student*)

NO.	Name	NO.	Name
1	MS Word 2007	18	Crome Installer
2	MS Excel 2007	19	Website Blocker
3	MS Power Point 2007	20	Youtube downloader & Converter
4	Adobe Reader	21	Google Earth
5	Adobe Page Maker 7	22	Picasa
6	ABBYY Fine reader	23	Web shots
7	Adobe Photoshop CS	24	Audacity
8	Baraha	25	VLC
9	Marathi Indic Input	26	Windows Media Player
10	ISM	27	WinAmp
11	MS In script Keyboard _MA	28	flashplayer_11
12	IME	29	Geogebra
13	APS 2000+	30	Virtual Chemistry Lab
14	PDF maker/Writer	31	Super Copier
15	English to Hindi Dictionary	32	Format Factory
16	Unistal- Kaspersky Anti-Virus Personal	33	WinRar
17	Nero	34	WinZip

B} Documents or **Data** *(will be provided as a soft copy. No Print will be given.)*

NO.	Name	Type
1	Computer, The Concept of	PDF
2	Understanding Hardware for maintenance	PDF
3	User Guide MS Word 2007	PDF
4	User Guide MS Excel 2007	PDF
5	User Guide MS PowerPoint 2007	PDF
6	User Guide for Adobe Page Maker 7	PDF
7	Secure internet Surfing	PDF
8	Addresses of some 'teacher friendly' Websites	PDF
9	Collection of Pictures, diagrams etc	Picture files
10	Kruti Dev Fonts	330 different Dev Nagari fonts

Appendix 2

Format of KYC information form to be given by the participants:-

No.	Topic	Personal Description		
1	Roll No in the batch of B.Ed.			
2	Full Name (First name first)	Mr. / Mt. / Mrs. / Ms./		
3	Date of Birth	Date	Month	Year
4	Mobile no.	+91		
5	What's Up No.	+91		
6	E-mail			
7	Postal Address			
8	Educational Background			
9	Qualification regarding IT			
10	Have you attained any such workshop before? **If Yes, Please Specify.**			
11	Special expectation, if any. **Specify in brief but clearly.**			

Sant Gadge Baba Amravati University,Amravati

Tele (O): 2662207
Gram : AMUNI

No.SGBAU/PhD/ 262 /2009.
Dated: 06.11.2009.

To,
Shri ...nil P.Dhawale,
Opp.Govt.Polytechnic,
Behind Poonam Photo Studio,
Gadge Nagar,Amravati.

Sir,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of Education on 11.09.2009 in the B.O.S. Education

Topic	Supervisor	Registration No.
A Comparative Study of the Impact of parent-Child relationship on Self - Concept and self -Acceptance of Visually impaired and Hearing impaired adolescent	Dr.Vasudha Deo,Akola.	SGBAU/Ph.D/ EDN/07/2009, w.e.f. 15.01.2009.

You will be governed by the provisions of the Ordinance No.39 of 2005 amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That original qualifying Degree Certificate Residential Certi... ... competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned.)

2) If the first installment of retention fee Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter : it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly instalments of retention fee Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Six-Monthly Progress Report of your research work to be submitted to the duly University countersigned by your Supervisor

5) You have to submit the Ph.D. Thesis within five years from the date of registration (i.e.on or before 15.01.2014) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of concerned Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell),
S.G.B.Amravati University,Amravati

Copy forwarded to
Dr.Vasudha Deo,Akola for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the six monthly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell),
S.G.B.Amravati University,Amravati

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Tele (O.): 2662207
Grain AMUNI

No.SGBAU/PhD/269/2009.
Dated 24.11.2009.

To,
Ku.Manisha P.Mulkulwar,
70,Ayodhya Nagar,
YAVATMAL.

Subject : Registration of Ph.D. in Education.
Ref'nce : Your application for registration w.e.f. 15.01.2009.

Your application for registration for Ph.D. in the subject Education in the faculty of Education under the guideship of Dr.V.V.Deo was considered by the Research and Recognition Committee (i.e. R.R.C.) on 11.09.2009 under Section 36-A(6) (i) of Maharashtra Universities Act,1994.

The decision of the R.R.C. is as under :-

Approved with following change in suggestion-

संशोधन कार्यक्षेत्र अमरावती विभाग असावे.

You are requested to communicate within one month from the date of this letter whether the above changes/ suggestions are acceptable to you or otherwise.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell),
S.G.B.Amravati University,Amravati

Copy for information to Supervisor/Co-Supervisor :-
Dr.V.V.Deo,
Flat No.5,
Pawansut Apartment,
Tapadia Nagar,
Akola.

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

No SGBAU/PhD/3?/2010
Dated : 2?.01.2010.

Tele : 2662207 (Extn.304)
Gram : AMUNI

To,
Ku.Vaishali B.Thag,
Keshaonagar,
Buldana.

Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act.1994 in the faculty of Education on 11.09.2009 in the B.O.S. Education.

Topic	Supervisor	Registration No. & Remark
माध्यमिक स्तरावरील विदयार्थ्यांची सामाजिक बुध्दीमत्ता आणि व्यक्तिमत्व यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास	Dr.V.D.Deo. Govt.College of Edu. Akola.	SGBAU/Ph.D./EDN/12/2009. w.e.f. 15.01.2009

You will be governed by the provisions of the *Ordinance No.39 of 2005* amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned.If the documents were verified at the time of Centralized Interview,this condition may be ignored.)

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Six-Monthly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) ***You have to submit the Ph.D. Thesis within five years from the date of registration (i.e.on or before 15.01.2014) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.***

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-
Dr.V.V.Deo,Akola for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not.It is further requested that the six monthly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Tele (O) : 2662207 (Extn.304)
Gram : AMUNI

No.SGBAU/PhD/153/2010.
Dated : 30.03.2010

To,

VISHAL SHIVAJI INGLE
Amarprit colony,
Balaji Nagar, Dabaki Road,
Akola Dist Akola

Sir/ Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on 30.03.2010 in the B.O.S. **Education.**

Topic	***Supervisor***	***Registration No. & Remark***
विदर्भातील शिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांचे कार्य समाधान व जीवन समाधान यांच्या सहसंबंधाचा अभ्यास	**Dr. Mrs. Vasudha V. Deo Professor, Govt. Education College, Akola**	**SGBAU/Ph.D./Education /18/2009, w.e.f. 15.07.2009**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.)

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Six-Monthly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) ***You have to submit the Ph.D. Thesis within five years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2014) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.***

-Sd-

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-
Dr. Mrs. Vasudha V. Deo, Professor, Govt. Education College, Akola for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the six monthly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Tele:(O): 2662207 (Extn.304)
Gram : AMUNI

No.SGBAU/PhD/265/2010.
Dated : 01.06.2010

To,
Shri.P.A. Awacher
" Prassanna" Near Shiv-Mandir,
Gokul Coloney,
Akola -444001

Sir/ Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on 01.06.2010 in the B.O.S. **Education.**

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
मध्यवर्ती कारागृहातील बंदीवानांच्या कौटुंबिक वातावरणाच्या संदर्भात त्यांच्या पाल्याचे मानसिक आरोग्य व समायोजन यांचे अध्ययन	Dr. Vasudha Vinod Deo Professor, Government College of Education, Akola	SGBAU/Ph.D./Education /3/2010. w.e.f. 15.01.2010

You will be governed by the provisions of the *Ordinance No. 19 of 2009* amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.)

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter, it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Yearly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) *You have to submit the Ph.D. Thesis within Six years from the date of registration (i.e. on or before 15.01.2016) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.*

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

Copy forwarded to :-
Dr. Vasudha Vinod Deo, Professor, Government College of Education, Akola for information with request to inform the university that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the yearly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

Tele (O) : 0721-2552520
Email - drphdcell@sgbau.ac.in

No.SGBAU/Ph.D./824/2014
Dated : 19/10/2014

To,

Ku. Nita V. Deshmukh
C/o. V.A. Deshmukh
Gupta Marg Infront of Rutuja Appt.
Jatharpeth Akola.

It is to inform you that the topic of your research proposal under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U. Act.1994 for the Subject **Education** in the faculty of **Education** on dt. **04.10.2014**

Topic	Supervisor	Registration No. & Remark
माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनातील वैफल्य : एक सर्वेक्षण	Dr. Mrs. V. V. Deo	SGBAU/Ph.D./EDN./6475/2014 w.e.f. 15.1.2014 File No. 6475

The provisions of the Ordinance No.19 of 2009 amended by the University from time to time, shall be applicable.

Your registration is subject to compliance with following conditions:-

1) Verification of all documents of qualification/eligibility at any time during the period of registration.

2) Regular Yearly Retention Fee of Rs.1000/- due on 15th January / July will have to pay on or before 31st January / July of every year, otherwise Late Fee of Rs.100/- per month will be charged.

3) Submission of Yearly Progress Report of your research work duly signed by your supervisor along with Retention Fee receipt.

4) Your will have to submit the Ph.D. Thesis within six years from the date of registration (i.e. on or before **15.1.2020**). After expiry of the stipulated period, your registration shall stand cancelled.

Assistant Registrar (Ph.D. Cell)
S.G.B. Amravati University, Amravati.

Copy to :-

Dr. Mrs. V. V. Deo
Associate Professor,
Govt. College of Education,
Akola.

To,

Mrs. Smita G. Jogalekar
Chaitanyawadi,Kanade Nagar,
Society Plots,Ward No.17,
Buldhana.

Sir/Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act.1994 in the faculty of **Education** on **08.11.2011** in the B.O.S. **Education**

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव – एक विश्लेषण	**Dr. Vasudha V. Deo, Asso. Prof. Govt. College of Education ,Akola**	**SGBAU/Ph.D./EDN-4892/2011, w.e.f. 15.07.2011 File No. - 4892**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification.(On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.) ***Please note that this registration of Ph.D. is subject to the verification and truthfulness of all documents at any level at any time during the tenure.***

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Yearly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) You have to submit the Ph.D. Thesis within Six years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2017) otherwise; your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-

Supervisor / Co- Supervisor for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the Yearly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinanse.

ISSN 2231-5063 Impact Factor : 4.6052(UIF) Volume - 6 | Issue - 4 | October - 2016

GRT Golden Research Thoughts

मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव — एक विश्लेषण

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना :—
प्रस्तुत संशोधनामध्ये मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अंभ्यासक्रमावरील प्रभाव पडताळण्यात आलेला आहे. प्रस्तुत संशोधनामध्ये, बी.एड., डी.टी.एड., जेष्ठ शिक्षक व शिक्षण क्षेत्रातील प्रशासकीय अधिकारी, चिन्मय मिशनमधील आचार्य व शिक्षण तज्ज्ञ यांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. संशोधनाचे साधन म्हणून मतावली या साधनाचा वापर करण्यात आलेला आहे. तसेच संशोधनासाठी गुणात्मक सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. या संशोधनाच्या संदर्भात सांख्यिकीय विश्लेषणावरून स्पष्ट होते की, आधुनिक शिक्षण प्रणालीवर स्वामी चिन्मयानंदांच्या विचारांचा व संलक्पनाचा पगडा आढळतो. तसेच स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यात मानव संसाधन विकासास आवश्यक घटक अभिव्यक्त होतात.

बीजशब्द — मान संसाधन

प्रस्तावना :
शिक्षण ही मानवी जीवनातील एक आवश्यक गोष्ट आहे. शाळा, विद्यापीठे, यांच्या मार्फत विद्यार्थ्यांवर जी प्रक्रिया घडते ती म्हणजे शिक्षण. परंतु आजची शिक्षण पध्दती प्रचंड चुरशीची आणि स्वर्धातमक झाली आहे. एक सुरी अभ्यास, प्रत्येकालाच मेडिकलला जाण्याची धावपळ, कारण त्या खालची कोणतीही पदवी खालच्या दर्जाची मानली जावी बहुदा, त्याचप्रमाणे परदेशात जावून विशिष्ट शिक्षण पूर्ण करायच म्हणून भयंकर रेसमध्ये असलेले विद्यार्थी व त्यामागे असलेले पालक समाजात दिसून येतात. याचा अर्थ आजचे शिक्षण म्हणजे केवळ माहिती गोळा करणे असा झालेले आहे. परंतू यामुळे मन क्रियाहीन होते व शिकण्याची कुवत नष्ट होते. व्यक्तिच्या ठिकाणी गोळा झालेले ज्ञानाचे भंडार खुप मोठे दिसत असले तरी अनुभवाला मर्यादा घालते. या उलट खरे शिक्षण अमर्याद असते. शिक्षणाबाबत प्राचिन संकल्पना वेगळी होती, सामान्यपणे लेखन, वाचन, पाठांतर, धार्मिक, सांस्कृतिक रीतिरीवाज इ. चे शिक्षण मुलांना घरीच मिळे. यावरून असे लक्षात येते की, शिक्षणाकडे पाहयाचा भारतीय दृष्टीकोन हा अधिकतम आध्यात्मिक आहे व आध्यात्मिकता हे भारताचे अंतरंग आहे.

देशातील नागरिकांमध्ये असलेल्या क्षमता व कौशल्य यात वाढ करून नागरिकांना अधिकाअधिक विकसीत करून त्यांच्या विकासासाठी पुरेपूर उपयोग करून घेणे हे मानव संसाधन विकासात आवश्यक आहे. अशा या मानव संसाधन विकास संकल्पनेचा उपयोग करून त्यांना माणूस म्हणून घडविणाऱ्या विचारांचे सामर्थ्य प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या विचारांमध्ये आढळून येते. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांमध्ये मानव संसाधन विकासास पूरक असे घटक आढळून येतात.

समस्या विधान :

''मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव — एक विश्लेषण''.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारातून मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा शोध घेणे.

२) एन.सी.एफ.२००५ च्या दस्तऐवजातून मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा शोध घेणे.

३) स्वामी चिन्मयानंद यांच्या मानव संसाधन विकासाच्या घटकांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव पडताळणे.

४) चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या विचारातील सहसंबंध शोधणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

स्वामी चिन्मयानंद यांचे मानव संसाधन विकास यावर आधारित विविध घटक व राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ मधील शैक्षणिक विचार यात सहसंबंध नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१. प्रस्तुत संशोधन हे महाराष्ट्र राज्यापूरते मर्यादीत आहे.

२. प्रस्तुत संशोधन हे स्वामी चिन्मयानंद यांच्या ग्रंथ विचारापुरते मर्यादित आहे.

३. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय मिशन पूरते मर्यादीत आहे.

४. प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक स्तरावरील National Curriculum frame work 2005 पुरते मर्यादित आहे.

५. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय ग्रंथापुरते मर्यादित आहे.

६. प्रस्तुत संशोधन हे चिन्मय मिशनमधील आचार्य व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या पुरते मर्यादित राहील.

संशोधनाची पध्दती :

संशोधन कार्यामध्ये संशोधन पध्दतीला सर्वाधिक महत्व आहे. संशोधन कार्य करीत असतांना योग्य अशा संशोधन पध्दतीची निवड करणे आणि त्या पध्दतीचा वापर संशोधनामध्ये करणे गरजेचे आहे. संशोधनाच्या ज्या विविध पध्दती आहेत त्यापैकी प्रस्तुत संशेधनामध्ये गुणात्मक सर्वेक्षण पध्दतीची निवड करण्यात आली. प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पध्दतीची निवड करण्यात आली, कारण यामध्ये प. पू. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यातून शिक्षण विषयक विचारांचा सर्वप्रथम शोध घ्यायचा आहे व ही बाब गुणात्मक तथ्यांशी निगडीत आहे. गुणात्मक संशोधन केवळ गुणात्मक तथ्यांचेच संकलन करते असे नाही. प्रस्तुत संशोधनाचे जे उद्दिष्ट आहे, त्यात आधूनिक शिक्षण प्रणाली वरील प.पू. गुरूदेवांच्या विचारांचा प्रभावही पडताळून पहावयाचा आहे. गुणात्मक सर्वेक्षणातून शिक्षणामध्ये योगदानाला वाव मिळतो. प्रस्तुत संशोधनातून नविन शिक्षणाबाबतचा एक विस्तृत आराखडा हे संशोधनाचे योगदान आहे.

चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञांकडून आलेल्या माहितीचे वर्गीकरण करण्यासाठी तसेच अंतिम निष्कर्षापर्यंत पोहचण्यासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला.

संशोधनाची जनसंख्या व न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणतज्ञ, चिन्मय साधक व चिन्मय मिशन महाराष्ट्राचे आचार्य ह्यांचा समन्वय करण्यात आला आहे.

नमुना निवड :

१. संशोधन कार्यासाठी ४५० शिक्षण तज्ञांची निवड करण्यात अली, ह्याचे वर्गीकरण पुढील प्रमाणे — बी.एड. महाविद्यालयातील अधिव्याख्याता, डी.एड. अध्यापक विद्यालयातील अधिव्याख्याता, जेष्ठ शिक्षक व शिक्षण क्षेत्रातील प्रशासकीय अधिकारी.
२. चिन्मय साधनकांची निवड करीत असतांना एकुण १०० चिन्मय साधकांची निवड करण्यात आली.
३. संशोधनासाठी महाराष्ट्रातील २० आचार्य व ब्रम्हचारी यांची निवड करण्यात आली. नमुना निवड ही सहजप्राप्त नमुना निवड पध्दतीने करण्यात आली आहे.

माहिती संकलनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधन साधन म्हणून मतावली या संशोधन साधनाचा उपयोग केला.

१. चिन्मय साधकांसाठी मतावली
२. शिक्षण तज्ञांसाठी मतावली

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

मतावलीच्या आधारे मिळालेल्या माहितीवरून सांख्यिकीय विश्लेष्ण, अर्थनिवर्चन करण्यात आले. चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञांना देण्यात आलेल्या मतावलीचा सहसंबध खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. १ :

विवरण	शिक्षण		संस्कृती		मूल्य		सकारात्मक दृष्टीकोन		कौशल्य	
	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक	तज्ज्ञ	साधक
असहमत	४०	२०	३८	१८	३५	१९	४०	२०	३०	२१
अंशत: सहमत	९०	३५	८८	३४	८५	३४	७०	३०	६०	२३
सहमत	३००	५०	२०४	५३	३१०	५२	३२०	५५	३४०	५५
r- factor	r = 0.92		r = 0.94		r = 0.92		r = 0.93		r = 0.92	

वरील सारणीवरून लक्षात येते की, तज्ज्ञांच्या आणि चिन्मय साधकांच्या शिक्षण विषयक संकल्पना, मूल्य सकारात्मक दृष्टीकोन आणि कौशल्य यांचा धनात्मक उच्चश्रेणीचा सहसंबंध लक्षात येतो. चिन्मय साधक आणि तज्ञांच्या विचारात सहसंबंध आहे.

वरील गणनेवरून सिध्द होते की, तज्ज्ञांच्या आणि चिन्मय साधकांच्या कौशल्य विषयक संकल्पनांच्या आधारे उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आहे. अशा प्रकारे प्रत्येक घटकाचे विश्लेषण केल्यानंतर ज्ञान, प्रवृत्ती, प्रेरणा, बांधीलकी, अभिरूची या संकल्पनांच्या आधारे उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आहे.

वरील सर्व विधानांवरून असे आढळुन आले की, चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्या विचारात सहसंबंध आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष :

चिन्मय साधक व शिक्षण तज्ज्ञ यांच्यामधील शिक्षण या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील संस्कृती या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्यामधील

मूलय या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ज्ञ यांच्यामधील सकारात्मक दृष्टीकेत या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील ज्ञान या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला. चिन्मय साधक व शिक्षणतज्ञ यांच्यामधील क्षमता या संकल्पनेच्या मतामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळुन आला. संशोधनातील सर्व घटक यामध्ये उच्च श्रेणीचा धनात्मक सहसंबंध आढळून आला.

वरील अर्थनिर्वचनावरून असे लक्षात येते की, .

१. आधूनिक शिक्षण पध्दतीवर स्वामी चिन्मयानंदाच्या विचारांचा व संकल्पनांचा पगडा आढळतो.
२. स्वामी चिन्मयानंद यांच्या साहित्यात मानव संसाधन विकासास आवश्यक घटक अभिव्यद्यक्त होतात.
३. आधूनिक काळात स्वामी चिन्मयानंदांच्या विचारांचे महत्व दिसून येते.
४. प.पू. स्वामी चिन्मयानंद यांनी विविध नवनवीन संकल्पना शिक्षण क्षेत्राला दिल्यात त्याचा उहापोह संशोधना अंतर्गत करण्यात आलेला आहे.
५. स्वामी विवेकानंद यांच्या साहित्यातून विविध शैक्षणिक तत्वे अभिव्यक्त होतात ही बाब संशोधनाच्या आधारे सिध्द झालेली आहे.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. Swami Tejomayananda (2004). Right Thinking. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
२. Nany Patchen (2006). Journey of Master Swami Chinmayananda. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
३. Swamini Samvidananda (1006). Chinmay Vision Program. Mumbai : chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
४. Bhanamati Rao (1996). Chinmaya centre of world understanding. Mumbai, Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.
५. मुखोपाध्याय, मर्मर (२०१०). शिक्षणातील सर्वांगिण गुणवत्ता व्यवस्थापन, पुणे: महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ.

(185)

ISSN 2230-7850 Impact Factor : 4.1625 (UIF) Volume - 6 | Issue - 6 | July - 2016

Indian Streams Research Journal
International Recognized Multidisciplinary Research Journal
ISSN No : 2230-7850 Impact Factor : 4.1625 (UIF) [Yr. 2016]

ISRJ Indian Streams Research Journal

माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्ये व शालेय संपादन यातील सहसंबंध

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :
शिक्षण हे मूल्य संवर्धनाचे साधन आहे. शालेय स्तरावर शिक्षण घेत असतांना विद्यार्थ्याला प्राप्त होणारे गुण यावर त्याचा मूल्य मापन होतो. परंतु या शिक्षणातून त्याच्यामधून मूल्यांची रूजवणुक किती होते ही बाब अत्यंत महत्वाची आहे व या दोहोंमध्ये सहसंबधं असणे ही बाबही महत्वाची आहे. प्रस्तुत

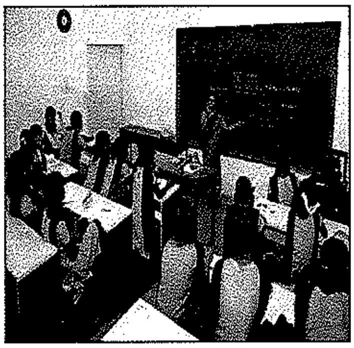

संशोधनातून माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता ९ वी च्या विद्यार्थ्यांची संपादणूक व त्यांच्यामध्ये रूजलेली विशिष्ट मूल्य, त्यात प्रामुख्याने — धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, जीवन विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य किती रूजले हे पाहणे महत्वाचे ठरते. त्याच प्रमाणे त्यांचे संपादन व मूल्य यांचा सहसंबंध पडताळणे आवश्यक ठरते. याकरीता प्रस्तुत संशोधना अंतर्गत डॉ. जी.पी. शेरी आणि प्राध्यापक आरती वर्मा यांनी तयार केलेली पि.व्ही.क्यु. चा वापर करून माहिति संकलीत करण्यात आली व हा सहसंबंध पडताळण्यात आलेला आहे.

बीजशब्द — माध्यमिक स्तर, विविध मूल्य, शालेय संपादन, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

आधुनिक आणि उज्वल भारताचे भावी नागरीक हे संस्कारशील होण्यासाठी जीवनमुल्यांचे संस्कार आवश्यक आहेत. पायाभुत जीवनमुल्यांचा ऱ्हास होणे व आदर्श जिवनासाठी या धकाधकीच्या काळात मूल्य संस्कार होणे याचे महत्व आहे. आधुनिक कालखंडात मात्र मुल्यांच्या जडणघडणीची बैठक थोडी सैल झाल्या सारखी वाटते, याचे महत्वाचे कारण पाश्चात्यिकरणाचा झालेला अवलंब व सोशल मिडीयाचा अनावश्यक वापर. यामुळे शिक्षण, समाज व कुटूंब ह्या मूल्य संस्कार करणाऱ्या ज्या मुलभूत संस्था आहेत त्यातुन मूल्य संस्कार दुर्लक्षित झाल्या सारखे वाटतात. माध्यमिक स्तर हा विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीकोनातुन महत्वाचा कालखंड आहे. या स्तरावर विद्यार्थी गुणांच्या संदर्भाला महत्व आहे. जिथे प्रगती चांगली तर सगळं व्यवस्थित असे समजण्यात येते, त्यामुळे मुल्य रूजवणूक व विद्यार्थ्यांचे संपादन ह्यात सहसंबंध आहे किंवा नाही हे तपासणे महत्वाचे ठरते.

समस्या विधान :

"माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील मूल्ये व शालेय संपादन यातील सहसंबंध."

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील रूजलेल्या मूल्यांचा शोध घेणे.
२) विद्यार्थ्यांच्या शालेय संपादणुकींचा शोध घेणे.
३) विद्यार्थ्यांमधील मूल्य व त्यांचे संपादन यातील परस्पर संबंध पडताळणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

विद्यार्थ्यांमधील मूल्ये व संपादन यात सार्थ सहसंबंध आढळुन येत नाही.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल मूल्य
ब) आश्रयी चल संपादन

संशोधनाची व्याप्ती :

१) प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील दोन माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यां पुरते मर्यादीत आहे.
२) प्रस्तुत संशोधन मुल्य शिक्षण व संपादणुक यांच्याशी संबंधीत आहे.
३) प्रस्तुत संशोधन हे ९ व्या वर्गा पुरते मर्यादीत आहे.
४) प्रस्तुत संशोधन हे धार्मिक मुल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, सौंदर्य दृष्टी विषयक मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, जीवन विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयी मूल्य याच्याशी संबंधीत आहेत.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील दोन माध्यमिक शाळांतील ५० मुले व ५० मुली यांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने करण्यात आली.

माहिती संकलनाची साधने :

संशोधन समस्येची माहिती मिळविण्याकरीता विद्यार्थ्यांच्या अंगी रूजलेल्या मूल्यांचा शोध घेण्यासाठी डॉ. जि. पी. शेरी आणि प्रा. आर. पी. वर्मा यांनी तयार केलेली पि.व्ही.क्यु. (Personal Value Questionnaire) चा वापर करण्यात आला. तसेच विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक गूण संपादनाकरीता प्रथम सत्रांत परिक्षेतील गुणसंपादन ग्राह्य मानण्यात आले.

संशोधनाची पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

संशोधन समस्येची माहिती संकलनाकरीता प्रत्यक्ष माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांकडुन प्रमाणित चाचणी सोडवुन घेण्यात आली. ह्या चाचणीचे आलेले निकाल पुढील प्रमाणे.

कोष्टक क्र. १ — माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांत रूजलेले विविध मूल्य दर्शक तक्ता

मूल्य घटक	उच्चतम ६५ व त्यापेक्षा जास्त	सामान्यापेक्षा उच्च ५५ तमे ६४	सामान्य ४६ ते ५४	सामान्यांपेक्षा कमी ३५ ते ४५	कनिष्ठ ३४ व त्यापेक्षा कमी
धार्मिक मूल्य स्तर	००%	०२%	२८%	५७%	१३%
सामाजिक मूल्य स्तर	०२%	१९%	४०%	२८%	११%
लोकशाही मूल्य स्तर	००%	१५%	४०%	४३%	०१%
सौंदर्य विषयक मूल्य	१४%	४१%	३४%	०८%	०३%
आर्थिक मूल्य	११%	४५%	३८%	०६%	००%
ज्ञानात्मक मूल्य	०२%	२२%	४१%	२७%	०८%
जीवन विषयक मूल्य	३३%	४०%	२०%	०७%	००%
शक्ती विषयक मूल्य	१३%	४१%	३९%	०६%	०१%
कौटूंबिक मूल्य	००%	२०%	३३%	४४%	०३%
आरोग्य विषयक मूल्य	००%	००%	२९%	५६%	१५%

कोष्टक क्र. २ — विद्यार्थ्यांच्या शालेय संपादणुकीतील प्रथम सत्रांत परिक्षेतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण दर्शक तक्ता

उत्तीर्णता श्रेणी	प्रथम सत्रांत परिक्षेतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण (टक्केवारी)
प्राविण्य श्रेणी (७५ व त्यापेक्षा जास्त गुण)	०९
प्रथम श्रेणी (६१ ते ७४ गुण)	२९
द्वितीय श्रेणी (४५ ते ६०गुण)	५१
तृतीय श्रेणी (४४ व त्यापेक्षा कमी)	११

कोष्टक क्र. ३ — विविध श्रेणी गुण संपादीत विद्यार्थी व मूल्ये यातील सहसंबंध दर्शक तक्ता

संपादन स्तर	धार्मिक मूल्य	सामाजिक मूल्य	लोकशाही मूल्य	सौंदर्य मूल्य	आर्थिक मूल्य	ज्ञानात्मक मूल्य	जीवन विषयक मूल्य	शक्ति विषयक मूल्य	कौटूंबीक प्रतिष्ठा मूल्य	आरोग्य मूल्य
प्रथम स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्विकार वा त्याग (*) ०.०५ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता शूल्य परिकल्पनेचा त्याग तर ०.०१ सार्थकला स्तराकरिता सार्थक शून्य परिकल्पनेचा स्विकार.									
मध्यमान	६	१०	११	६	४	९	६	५	६	४
प्रमाण विचलन	२.५७	२.८७	१.८९	२.७४	२.९५	३.००	२.७७	२.५३	३.०९	२.६८
सहसंबंध	—०.१५	—०.१४	०.१४	०.१५	—०.०६	—०.१७	—०.०१	०.२४	०.०९	०.०१
	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार*	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार*	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार
द्वितीय स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्वीकार वा त्याग.									

(187)

मध्यमान	१	८	७	९	५	७	५	३	२	५
प्रमाण विचलन	२.७०	३.१७	२.६८	२.५०	२.६४	३.२१	३.३३	२.७५	·३.४०	२.०१
सहसंबंध	—०.१२	०.७४	०.००१	०.३२	०.१२	०.०८	—०.३७	—०.०३	—०.२८	—०.०१
	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार
तृतीय स्तराचे गुणसंपादन	०.०५ व ०.०१ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता सार्थक सहसंबंधाचा स्विकार वा त्याग (*) ०.०५ सार्थकता स्तरावर (df = 98) करिता शूल्य परिकल्पनेचा त्याग तर ०.०१ सार्थकला स्तराकरिता सार्थक शून्य परिकल्पनेचा स्विकार.									
मध्यमान	६	४	११	६	६	१२	६	७	७	४
प्रमाण विचलन	२.७६	४.७९	२.३३	३.८२	२.७७	१.९७	२.६९	१.९४	१.७४	३.०८
सहसंबंध	०.५३	—०.००७	—०.१३	—०.०३	—०.२०	०.२५	०.२४	—०.२८	०.३४	—०.३१
	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना स्वीकार	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग*	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना त्याग	परिकल्पना त्याग

समस्येचे प्रमुख निष्कर्ष :

अ) विद्यार्थ्यांच्या मूल्य विषयक दृष्टीकोनाबाबत निष्कर्ष :

विद्यार्थ्यांमध्ये धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, जिवनविषयक मूल्य, शक्तीविषयक मूल्य व कौटूंबीक प्रतिष्ठाबाबत मूल्य याबाबत सकारात्मक दृष्टीकोन आढळतो. परंतु सौंदर्य विषयक मूल्य व ज्ञानात्मक मूल्य याबाबत नकारात्मक दृष्टीकोन आढळतो.

१) प्राविण्य प्राप्त विद्यार्थ्यांमध्ये लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, शक्तीविषयक मूल्य, कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य यात धनात्मक संबंध दिसून आला परंतू इतर मूल्यांच्या बाबतीत ऋणात्मक स्वरूपाचा मध्यम ते चांगल्या प्रतिचा सहसंबंध आढळला.

२) प्रथम श्रेणी प्राप्त बहुतेक विद्यार्थ्यांमध्ये लोकशाही मूल्य, सौंदर्य विषयक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, कौटूंबीक विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्या यात धनात्मक सहसंबंध आढळून आला, परंतु बाकी मूल्यांच्या संबंधात ऋणात्मक संबंध आढळुन आला.

३) द्वितीय श्रेणी प्राप्त विद्यार्थ्यांत धार्मिक मूल्य, ज्ञानात्मक मूल्य, शक्ती विषयक मूल्य, आरोग्य विषयक मूल्य, कौटूंबीक प्रतिष्ठा विषयक मूल्य व जीवन विषयक मूल्या यात ऋणात्मक स्वरूपाचा कमी ते मध्यम स्वरूपाचा सहसंबंध दिसून आला. परंतु बाकी मूल्यांच्या बाबतीत धनात्मक स्वरूपाचा चांगल्या प्रतिचा संबंध दिसून आला.

४) तृतीय श्रेणी प्राप्त बहुतेक विद्यार्थ्यांमध्ये विविध मूल्यांत ऋणात्मक स्वरूपाचा कमी ते मध्यम प्रतीचा सहसंबंध दिसून आला.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. कुंडले, म. बा. (१९९०). शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, पुणे: श्री विद्या प्रकाशन.
२. सहस्त्रबुध्दे, हि. ह. (१९९८). शिक्षणातून मूल्य संवर्धन. पुणे: साधना प्रकाशन.
३. मुळावकर संतोष व मुळावकर कल्पना (२००५). मूल्य शिक्षण — सुसंवाद. नागपूर: विद्या प्रकाशन.

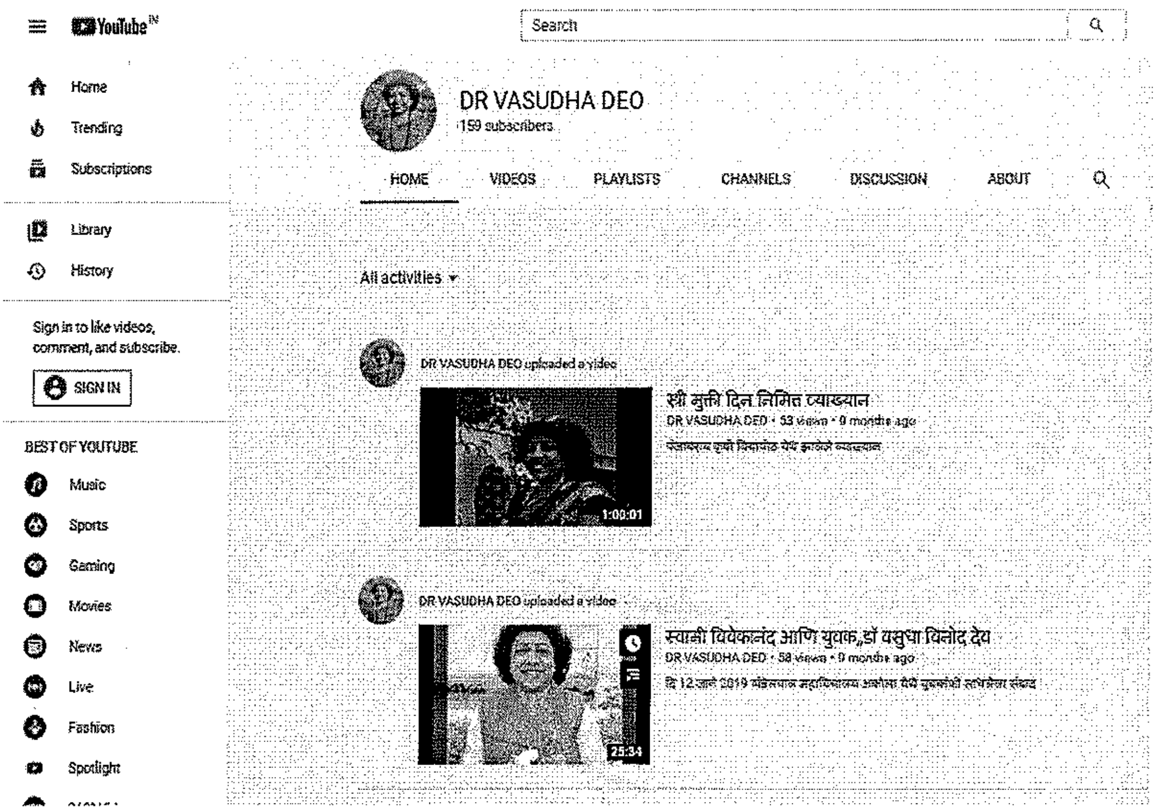
YouTube
Search
Home
Trending
Subscriptions
Library
History
Sign in to like videos, comment, and subscribe.
SIGN IN
BEST OF YOUTUBE
Music
Sports
Gaming
Movies
News
Live
Fashion
Spotlight
DR VASUDHA DEO
159 subscribers
HOME
VIDEOS
PLAYLISTS
CHANNELS
DISCUSSION
ABOUT
All activities
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्त्री मुक्ति दिन निमित्त व्याख्यान
DR VASUDHA DEO • 53 views • 9 months ago
1:00:01
DR VASUDHA DEO uploaded a video
स्वामी विवेकानंद आणि युवक,,डॉ वसुधा विनोद देव
DR VASUDHA DEO • 58 views • 9 months ago
25:34

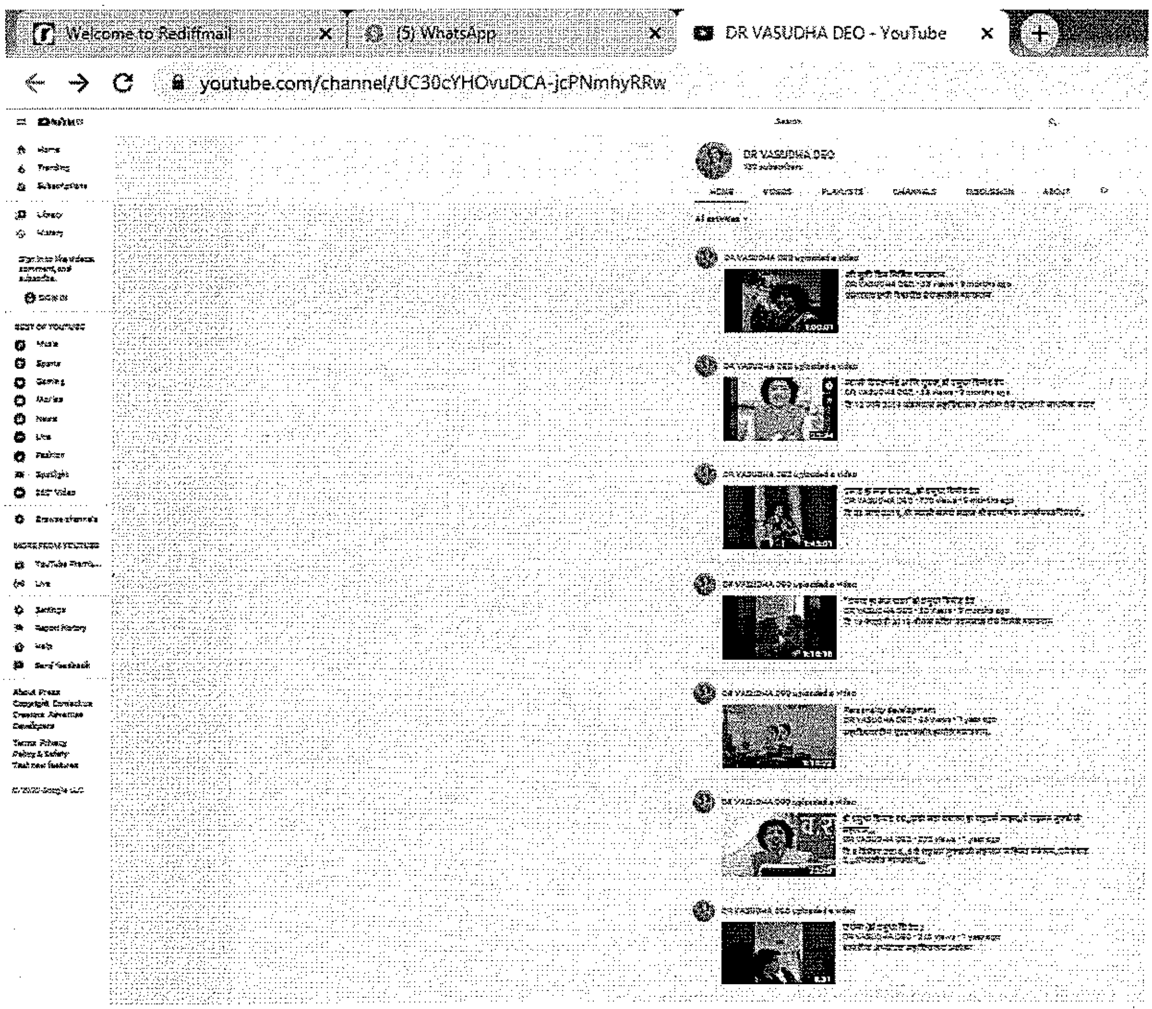
Welcome to Rediffmail
(5) WhatsApp
DR VASUDHA DEO - YouTube
youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
DR VASUDHA DEO

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, **Dr. Vasudha V. Deo** am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

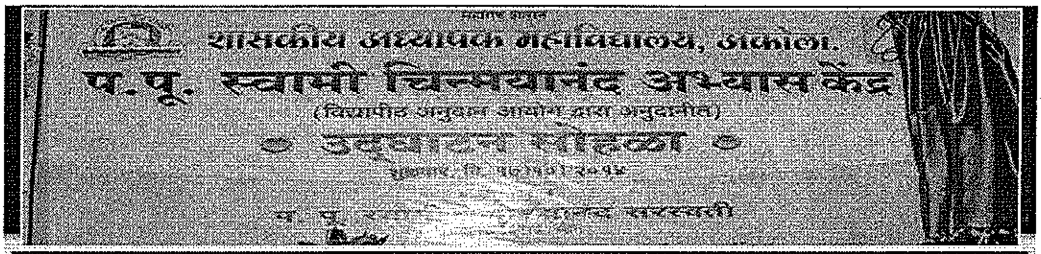

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, **Dr. Vasudha V. Deo** am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only.�No Transfusion of idea only Transformation�.This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge. In the service of lord.

facebook

Email or Phone | Password | Log In

शैक्षणिक चिंतन

Home
Reviews
Photos
Videos
Posts
About
Community

Create a Page

Like | Share | Suggest Edits

Send Message

Recommendations and reviews

[illegible]
3 April 2018

[illegible]
3 April 2018

★★★★★
13 May 2018

See All

Photos

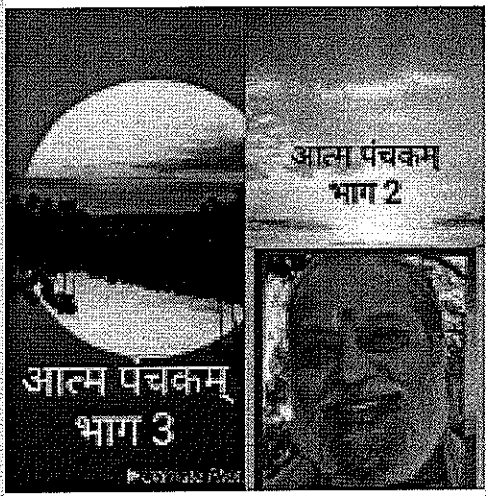

See all

Videos

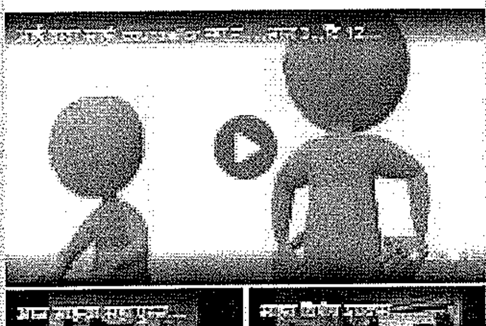

शैक्षणिक चिंतन
Educational consultant

Community See all

[illegible] people like this
[illegible] people follow this

About See all

Contact शैक्षणिक चिंतन on Messenger
[illegible]
Educational consultant · Higher education · Personal Blog

Page transparency See more
Facebook is showing information to help you better understand the purpose of a Page. See actions taken by the people who manage and post content.

Page created – [illegible] April 2017

People

★★★★★
[illegible] likes

Related Pages

[illegible]
Mental health service

[illegible]
Religious organization

[illegible]
Education website

[illegible]
Public figure

[illegible]
Personal blog

See more

Pages › Businesses › Education › Educational consultant › शैक्षणिक चिंतन

See more of शैक्षणिक चिंतन on Facebook

Log In or Create New Account

ST/Exam/or-48/05-06/5OR

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Thursday, 18th February, 2016

NOTIFICATION

No. 42 / 2016. Date : 18.02.2016

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners appointed by the Board of Examinations for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Board of Examinations u/s 32(4) and on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 14(7) of the Maharashtra Universities Act,1994, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri Keshao Suryabhansa Gulhane 36 A, Santaji Nagar, Near Shankar Nagar, Rajapeth, Amravati. (15-01-2012)	Business Economics / Commerce	अमरावती विभागातील तेलबिया उत्पादक शेतक-यांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन (सन : २००५ ते २०१०)	Dr. Dinesh B. Raghuwanshi, 39, Vidya Bharati Colony, Karanja (Lad), Dist. Washim.
02	Shri. Deepak Ramraoji Dandekar "Gokul", Gandhinagar Ward No.03, Wardha. (15-07-2009)	Electronics Engg. / Engg. & Tech.	NOVEL TOPOLOGY CONTROL ARCHITECTURE DESIGN IN SIMULATED ENVIRONMENT FOR LARGE SCALE WIRELESS SENSOR NETWORK	Dr. P.R. Deshmukh, Sipna College of Engg. & Tech., Badnera Road, Amravati.
03	Shri. Shivaji Govindrao Mhaske At. Post. Janephal, Tq. Mehkar, Dist. Buldana. (15-01-2009)	Botany / Science	STUDIES ON ETHNOMEDICINAL PLANTS SIGNIFICANTLY EFFECTIVE AGAINST CHRONIC DISEASES	Dr. S.R. Manik, Head, Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

22	Ku. Shaikh Farhana Aazmi C/o. Mohammad Sadique, Pusad Mohalla, Darwha, Dist. Yavatmal. (15-01-2010)	Urdu / Arts	VIDARBH MAIN URDU TAHQEEQ	Dr. Rohina Tabassum, Eyankayya Pura, Camp, University Road, Amravati.
23	Shri. Sanjay Eknathrao Kale Shyam Nagar, Plot No. 01, Behind Jagruti Colony, V.M.V. Road, Amravati. (15-01-2009 / 15-01-2015)	Political Science / Social Sciences	भारतीय संविधानातील शोषणाविरुध्दच्या अधिकाराच्या संदर्भात बालकामगार कायद्याच्या अंमलबजावणीचे विश्लेषणात्मक अध्ययन (विशेष संदर्भात : अमरावती जिल्हा, १९९५-२००५)	Prof. P.S. Kane, Ex-Principal, Govt. V.I.S. & H., Amravati.
24	Shri. Deolal Sukhadeorao Athawale Sahayog Nagar, In Front of Hanuman Mandir, Daryapur, Dist. Amravati. (15-07-2011)	Political Science / Social Sciences	अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती (अत्याचारास प्रतिबंध) अॅट्रॉसिटी अॅक्ट १९८९ कायद्याच्या अंमलबजावणीतील यशापयशाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन (विशेष संदर्भात : अमरावती जिल्हा, कालखंड : १९९५ - २०१०)	Dr. Subhash S. Gawai, Dept. of Political Science, Bharatiya Mahavidyalaya, Amravati.
25	Ku. Dipali Sureshrao Choudhary Shivaji Nagar, Chandur Bazar, Dist. Amravati. (15-01-2008 / 15-01-2014)	Chemistry / Science	THERMODYNAMIC AND ACOUSTICAL BEHAVIOUR OF SOME SUBSTITUTED ACETOPHENONES IN SOLUTIONS	Dr. A.S. Aswar, Head, Dept. of Chemistry, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
26	Ku. Vandana Dinanath Motghare Pati Pura, Ward No. 03, (Near By Kamgar Kalyan Kendra), Yavatmal. (15-07-2006)	Education/ Education	विदर्भातील उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमाचा विद्यार्थ्यांच्या मानसिकता आणि वर्तनावर होणारा परिणाम - एक अभ्यास	Dr. Yusuf Khan, Khidkipura, Old City, Akola.
27	Shri. Anil Pandurang Dhawale Opp. Govt. Polytechnic, Behind Poonam Photo Studio, Gadge Nagar, Amravati. (15-01-2009)	Education/ Education	A COMPARATIVE STUDY ON THE IMPACT OF PARENT-CHILD RELATIONSHIP ON SELF-CONCEPT AND SELF-ACCEPTANCE OF VISUALLY AND HEARING IMPAIRED ADOLESCENTS	Dr. Vasudha V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
28	Shri. Avinash Bhimrao Duryodhan V.H.B. Colony, M.I.G. 64, Q. No. 61, Gourakshan Road, Akola. (15-01-2011)	Education/ Education	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक मौलीक विचारांचे महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांवर दिसुन येणा-या प्रभावाचे सर्वेक्षण - एक सर्वेक्षणात्मक अभ्यास	Dr. Yusuf Khan, Khidakipura, Old City, Akola.
29	Shri. Ravindra Ulhas Marathe Ground Floor, "Shram Safalaya", Khaparde Garden, Amravati. (15-01-2013)	Commerce / Commerce	A STUDY OF HEALTH AND SAFETY MEASURES IN INDUSTRIAL UNITS IN THE FACTORY SECTOR OF AMRAVATI DISTRICT	Dr. Ashok T. Pande, "Ashirwad", Opp. D.I.C., Paranjape Colony, Amravati.

38	Ku. Yogita Bhaskarrao Gawande C/o. P.G. Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati. (15-01-2010)	Botany Science	STUDIES ON POLLEN AND PISTIL PROTEINS INVOLVED IN POLLEN-PISTIL INTERACTIONS	Dr. J.A. Tidke, Pro-Vice Chancellor, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

By Order,

Sd/-
Dr. J. D. Wadate,
Controller of Examinations,
S.G.B. Amravati University, Amravati

ST/Exam/or-48/05-06/5OR

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Monday, 13th February 2017

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No.139 / 2017. Date : 13.02.2017

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners appointed by the Board of Examinations for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Board of Examinations u/s 32(4) and on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 14(7) of the Maharashtra Universities Act,1994, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Shalik Marotrao Gawande 43-Maghad Nagri, Darwa Road, Lohara, Yavatmal. (15-01-2014)	Mathematics / Science	STUDY OF COSMOLOGICAL MODELS OF UNIVERSE WITH HYBRID EXPANSION LAW	Dr. K.S. Adhav, Ex-Professor & Head, Dept. of Mathematics, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
02	Shri. Bhanudas Wamanrao Somatkar Dept. of English, Arts & Science Mahila College, Mehkar, Dist. Buldana. (15-01-2010)	English / Arts	DORIS LESSING'S ART : A STUDY OF FEMALE EXPERIENCES IN HER SELECT NOVELS	Dr.V.J.Reddy 104,Jaylaxmi Towers,Musheerabad "X" Road, Secundarabad.
03	Shri. Umesh Pandit Patil C/o. Ranjit Balode, Balode Layout, Hingana Road, Kaulkhed, Akola. (15-01-2007 / 15-01-2013)	English / Arts	J.M. COETZEE: A THEMATIC STUDY OF HIS SELECT NOVELS	Dr.V.J.Reddy 104,Jaylaxmi Towers,Musheerabad "X" Road, Secundarabad.
04	Ku. Monali Ambadas Koli C/o. Dr. S.S. Gawai, 1, Abhinav State Bank Colony, Chaprashipura, Camp, Amravati. (15-07-2011)	Political Science / Social Sciences	भारतीय संविधान निर्मितीच्या जडणघडणीत संविधान सभेतील महिला प्रतिनिधींच्या सहभागाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	Dr. Subhash S. Gawai Dept. of Political Science, Bharatiya Mahavidyalya, Amravati.

32	Shri. Prashant Narendra Bobdey "Shiv-Kavach", Bobdey Colony, Khamgaon. (15-01-2012)	Commerce / Commerce	बुलडाणा व अकोला जिल्हयाच्या विकासात सुक्ष्म, लघु व मध्यम (लघु व कुटीर) उद्योगांच्या योगदानाचे तुलनात्मक अध्ययन (संदर्भ काळ :२००१ – ११)	Dr. D.N. Vyas, Dept. of Commerce, G.S. Science, Arts & Commerce College, Khamgaon, Dist. Buldana.
33	Shri. Kishor Punjaji Suradkar At. Umari, Post. Adsul, Tq. Telhara, Dist. Akola. (15-07-2012)	Botany / Science	DIVERSITY OF ENDOPHYTIC FUNGI FROM MEDICINAL PLANTS AND THEIR ANTIMICROBIAL POTENTIAL	Dr. D.V. Hande. Dept. of Botany. Shri. Shivaji Science College, Amravati.
34	Ku. Rupali Subhashrao Kaikade C/o. Mr. D. Dudhe, 35, Deep Nagar, Wadgaon Road, Yavatmal. (15-01-2011)	Botany / Science	STUDY OF PHYTOCHEMICALS AND ANATOMICAL BIOMARKERS OF SOME MEDICINAL PLANTS MENTIONED IN ATHARVEDA	Dr. (Mrs) S.N. Ingole. Dept. of Botany, Bar. R.D.I.K. & N.K.D. College, Badnera, Dist. Amravati.
35	Shri. Manish Madhukar Potey 502, Mahavir Apartment, Plot No. 30, Sector-20C, Airoli, Navi Mumbai. (15-01-2012)	Computer Science & Engg. / Engg. & Tech.	DATA SECURITY CONTROLS AND MECHANISMS IN CLOUD COMPUTING	Dr. C.A. Dhote, Dept. of Computer Science & Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Dist. Amravati.
36	Shri. Salim Allauddin Chavan 11, Shriraj Nagar, Wadgaon Road, Yavatmal. (15-07-2011)	Electronics & Telecomm. Engg. / Engg. & Tech.	DEVELOPMENT OF GRADUAL TRANSITIONS DETECTION ALGORITHM IN VIDEO SEGMENTATION	Dr. S.G. Akojwar. Principal, Rajiv Gandhi College of Engg., Research & Technology, Balharpur Road, Bhiwapur Ward Babupeth, Chandrapur
37	Shri. Javed Gulsher Khan "Sadiya", Near Motee Masjid, Motee Pura, At. Post. Nandura., Dist. Buldana. (15-01-2012)	Mechanical Engg. / Engg. & Tech.	OPTIMIZATION OF PRODUCTIVITY AND COST IN PLASTIC PIPE MAKING INDUSTRY WITH IMPLEMENTATION OF LEAN MANUFACTURING	Dr. R.S. Dalu, Dept. of Mechanical Engg., Govt. College of Engg., Amravati.
38	Shri. Vishwanath Akoji Kodape C/o. Prof. D.S. Namurte, Solani Colony, Arjun Nagar, Amravati. (15-07-2012)	Physical Education / Education	महाविद्यालयीन व्हॉलीबॉल खेळाडूंच्या कौशल्य निष्पादनावर क्रि याशील प्रशिक्षणाचा परिणाम	Dr. V.M. Sharma, Rukhmini Nagar, Amravati.
39	Shri. Pradip Ajabrao Awachar "Prassanna", Near Shiv Mandir, Gokul Colony, Akola. (15-01-2010)	Education / Education	मध्यवर्ती कारागृहातील बंदिवानांच्या कौटूंबिक वातावरणाच्या संदर्भात त्यांच्या पाल्यांचे मानसिक आरोग्य व समायोजन यांचे अध्ययन	Dr. Vasudha Deo, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.
40	Ku. Vaishali Bhagwan Thag Keshao Nagar, Buldana. (15-01-2009)	Education / Education	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सामाजिक बुध्दिमत्ता आणि व्यक्तिमत्व यांचा सहसंबंधात्मक अभ्यास	Dr. Vasudha Deo, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.
41	Shri. Harshanand Panjabrao Khobragade Govt. Qt. No. 1/23, Near Collector Bunglow, Vishnuwadi, Buldana. (15-07-2010)	Education / Education	माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सामाजिक बुध्दिमत्ता, समायोजन क्षमता व अभ्यास सवयीचा त्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम : एक अभ्यास	Dr. Rohini V. Tadas, Dept. of Education, Govt. College of Education, Akola.

Self-Assessment-Cum-Performance Appraisal Forms
API - PBAS Proforma

Name of the Institute/College: Government College of Education, Akola

Name of Department: Higher and Technical Education

Under CAS Promotion for : 13(a) to 14 Stage/ Level
For
Faculty of Education

Reference: i) The Gazette of India: Extraordinary, Part III Section 4 dated 18th July, 2018
ii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 8th March, 2019
iii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 10th May, 2019

ACADEMIC YEAR: 2017-2018

PART A: GENERAL INFORMATION AND ACADEMIC BACKGROUND

1	Name (in Block Letters)	:	VASUDHA VINOD DEO
2	Department	:	Higher and Technical Education
3	Current Designation & Academic Level	:	Associate Professor (13A)
4	Date of last Promotion	:	01/01/2006
5	Current position and Academic Level of an applicant under CAS	:	Associate Professor – 13A
6	The designation and grade pay applied for under CAS		Professor Rs. 10,000/-
7	Date of eligibility for promotion	:	01/01/2009
8	Address (with Pin code)	:	3, Chinmaya, Shankar Nagar, Ghatol Layout, Jatharpeth, Akola
	Telephone / Mobile No	:	8788292860
	E-mail	:	vasudhadeo@gmail.com

9 **Academic Qualifications (from S.S.C. till Post-Graduation):**

Examinations	Name of the Board / University	Year of Passing	Percentage of Marks Obtained	Division / Class / Grade	Subject
S.S.C.	Pune	1979	69.00%	First	Language, Social Science, Science, Maths
H.S.S.C.	Nagpur	1981	63.00%	First	Commerce
B.Com.	Nagpur	1984	61.00%	First	Auditing, Accountancy, Income Tax
B.Ed.	Amravati	1986	73.00%	First	Edn. Philosophy, Edn. Socio. Marathi & History method

M.A. Eco.	Amravati	1988	49.00%	Second	International Eco., Eco. of Deve., Economic system B.M.
M.Ed.	Amravati	1988	65.00%	First	History of Education and sociology
M.Com.	Amravati	1990	55.00%	Second	M.S., A.S., M.M. and H.F.M.
M.A. Marathi	Amravati	1993	52.00%	Second	Marathi Natak ani Prachin Kavya, Bhasha Shastra & V. V. Shirwadkar
SET (Education)	PUNE	1995	--	--	Education
M.A. Subject Communication	Y.C.M.O.U.	2003	70.00%	First	Instructional System Design, Assessment and Evaluation, Communication mode in education
Ph.D.	Nagpur	2006	--	--	Madhyamik Staravaril Mulya Shikshanacha Vishleshanatmak Abhyas
D.I.T.	ASTS, Pune C-DAK	1999	74.00%	First	MS-Office, Windows-97 and Internet
MS-CIT	MKCL	2006	76.00%	First	

10 **Research Degree(s):**

Degrees	Title	Date of Award	Name of University
M. Phil.			
Ph.D. / D.Phil.	Analytical Studies of Value Educational Program as per NCF, 1986	06/06/2006	Nagpur
D.Sc. / D.Litt./ Any other – Minor Research Project funded by UGC	Analytical Study of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda with Special Reference to New Curriculum.	2009	U.G.C.
M.Ed. (Education)	Study of problems of convent going students their present and Teachers.	1988	Sant Gadge Baba Amravati University
M.A. (Subject Communication)	Subject Communication – Analytical study of communicative values reflect in Marathi at higher secondary level.	2003	Y.C.M.O.U., Nashik

11. **Appointments held prior - joining this institution:** (Please attach relevant certificates of service / experience)

Designation	Name of Employer	Essential Qualifications for the post at the time of Appointment	Nature of Appointment (Regular/ Fixed term/Temporary /Adhoc)	Nature of Duties	Date of Joining	Date of Leaving	Salary with Grade	Reason of leaving
Lecturer	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., SET	Regular	Teaching & Guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	
Associate professor	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., M.Com., SET, Ph.D., D.I.T. MH-CIT	Regular	Teaching and guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	

12. **Posts held after appointment at this institution:**

Designation	Department	Date of Joining		Grade Pay / Pay Matrix Level
		From	To	
Principal	Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Principal	Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Center Coordinator	Swami Chinmayananda Study Center, Govt. College of Education, Akola	May, 2014	Till today	

13. **Period of teaching experience :**
P.G. Classes (In Years): 12 years
U.G. Classes (In Years): 28 years

14. **Research Experience excluding years spent in M. Phil. / Ph. D. (In Years): 25 years.**

15. **Fields of Specialization under the Subject / Discipline : Value Education/Education**

16. **Human Resource Development Center Orientation / Refresher Course / FDP/ MOOC / One-Two week courses attended so far:**

Name of the Course	Place	Duration	Name of Organizer
Refresher course	Nagpur	21 day's	Academic staff college , Nagpur
M.A. (subject communication) two year research programme this course is equivalent to two refresher courses	Y.C.M.O.U., Nasik Study Center Shree Shivaji College of Education, Amaravati	2 year's	Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nasik

Name & Signature of Teacher

PART B: ACADEMIC PERFORMANCE INDICATORS (API):

Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for (1) teaching related activities; domain knowledge; (2) Involvement in University / College student's related activities / research activities. The minimum API score required by teachers from this category is different for different levels of promotion. The self- assessment score should be based on objectively verifiable records. It shall be finalized by the Screening Cum Evaluation / Selection Committee. University may detail the activities, in case institutional specificities require, and adjust the weightages without changing the minimum total API scores required under this category

Table 1

Assessment Criteria and Methodology for University/College Teachers

1. Teaching :

Category	Name of Activity	Unit of Calculation		Self-Appraisal Grading	Verified API Grading by Committee
		Actual Class spent per year	% of Teaching	For Assistant Professor/ Associate Professor/ Professor i) Good: 80 % & above ii) Satisfactory :Below 80% but 70% & above iii) Not satisfactory: Less than 70%	
	(1)	(2)	(3)	(4)	
1	**Teaching Subject :** **PE101: Childhood and growing up (Developed Question Bank)** Black board teaching – 15 Use of ICT – 10 Assignment - 05	30	**50**	**Good : 80% and Above**	
2	**P:-106: Enriching teaching skill** Black board teaching – 05 Use of ICT – 05 Practical - 40	50	**100**		
3	E.P.C.-105 : RRT(Developed Self Learning Material and Worksheets) Use of ICT – 05 Practical - 35 Project - 10 Group discussion - 10	60	**100**		
4	P-107 : Demonstration teaching skill Practical - 30	30	**100**		
5	P:-109 : School Engagement (Developed Manual for School Engagement) Doubts – 10 Mentoring - 30 Project - 10 Group discussion - 10	60	**100**		
6	P:-201 : Learning and Teaching Black board teaching - 20 Use of ICT – 05 Assignment - 05	30	**50**		

7	C.P.-203: Padogogy (Language) Black board teaching - 10 Use of ITC – 05 Assignment - 10	25	**64**		
8	P:-208 : Internship Guidance - 100 Mentoring - 50	150	**100**		
9	P:-210 : SUPW Black board teaching - 02 Mentoring 28	30	**100**		
10	CP :-302 : Padagogy (language) Black board teaching - 15 Use of ICT – 05 Assignment - 10	30	**75**		
11	P:-305 : Internship (Developed Handbook for Student Teacher) Mentoring - 50	50	**100**		
12	P:-307 : Action Research (Develop Self Assessment Schedule for Student) Black board teaching - 12 Mentoring 30 Project 28	60	**100**		
13	EPC : 404 Understanding the Self (Developed Worksheets for Complete syllabus) Use of ICT - 20 Practical 12 Assignment 12 Group discussion 12 Doubts 04	60	**100**		
14	P:-406 : Community work Mentoring 06 Field work 04	.10	**100**		
15	P-407 : Performing art Mentoring 20	20	**100**		
16	P:408 : Environmental Education Black board teaching - 06 Practical, Mentoring Field Work 28	30	**100**		
	(Developed Proforma for Green Audit and Survey Questionnaire Tutorials Assignments Action Research Project Seminars Guidance And Counseling Mentoring (Number of classes taught/total classes assigned) x100% (Classes taught includes sessions on tutorials, lab and other teaching related activities) (Teaching: Black board Teaching: ICT based Practical / Tutorials / Assignments / Project, Field Work Group Discussion, Seminars Remedial Teaching, Clarifying doubts within and outside the class hours Additional teaching to support counseling and mentoring)				
	Total Actual hours spent	**90%**			

201)

2. Involvement in the University/College students related activities/research activities

Activities	**Total days Spent per year**	**Self-Appraisal Grading For Assistant Professor / Associate Professor / Professor** **i) Good :** Involved in at least 3 activities **ii) Satisfactory :**1-2 activities **iii) Not-satisfactory:** Not involved/ undertaken any of the activities **Note:** Number of activities can be within or across the broad categories of activities.	**Verified API Grading by Committee**
(1)	**(2)**	**(4)**	
(a) Administrative responsibilities such as 1. IQAC Coordinator 2. NCTE Coordinator 3. Swami Chinmayanand Coordinator 4. Women redressed Chairperson 5. Staff Council Member 6. Student Council Member 7. Library Adv. Committee Member 8. Career council & Place Member Sec. 9. Admission Committee Member 10. Hostel Committee Member 11. Staff Welfare Member 12. Fee Appropriation Member 13. College Maintenance Member 14. Web site updating Member Sec. 15. Information Officer Member **List is attached**	Throughout the year	Good	
(b) Examination and evaluation duties assigned by the college / university or attending the examination paper evaluation. *i) Question Paper Setting* **(Childhood and growing up, Learning and Teaching, Marathi, English, Hindi)** *ii) Invigilation/ Supervision* *iii) Grievance Committee* *iv) Internal Assessment* *v) External Assessment* *vi) Ph. D. Thesis evaluation / any other)* *Thesis evaluated of Dr. Babasaheb Ambedkar Aurangabad University*	10 days 05 days 05 days 05 days -- 10 days	Good	
(c) Student related co-curricular Guidance to student for participating various competitions Participation in day celebrations Guidance to students Gathering Various Competitions Program Officer for gathering **Extension Activities** Guidance and participation in National Exhibition of teaching aids Guidance for SUPW Guidance to students in various schools in collaboration with Swami Chinmayananda Study Center	15 days 15 day	Good	

Participation in Cleaning drive for Morna River **Field Based Activities** Visit to blind School Visit to old age home Visit to Jail **Career Counseling** Organization of Campus Interview One day workshop on career guidance **Student Seminars**	10 days 05 days 20 days		
d) Institutional Governance **(List of committee is attached)** 1. IQAC Coordinator 2. Women redressal Chairperson 3. Staff Council Member 4. Student Council Member 5. Library Adv. Committee Member 6. Career council & Place Member Sec. 7. Admission Committee Member 8. Hostel Committee Member 9. Staff Welfare Member 10. Fee Appropriation Member 11. College Maintenance Member 12. Web site updating Member Sec. 13. Information Officer Member	As per meeting and work assign by principal	Good	
(d) Organizing seminars/ conferences/ workshops, etc and other college/university activities. a. Workshop on reading and reflecting on text. b. Workshop on SUPW c. Workshop on Action Research Project d. Workshop on understanding the self e. Workshop on environmental project	06 days 05 days 10 days 10 days 05 days	Good	
(e) Evidence of actively involved in guiding Ph.D. students i) No. of Registered candidate : 07 **(list is attached)** ii) No. of Awarded Candidates: 02 **(Notification is attached)**	45 days	Good	
(f) Conducting Minor or Major Research Project sponsored by national or international agencies. *i) Above 10 Lacs:* *ii) Below 10 Lacs*	--	Good	
(g) At least one single or joint publication in peer- reviewed or UGC list of Journals. **(Papers are attached)**	15 days	Good	
Overall Grading: **Good:** *Good in teaching and satisfactory or good in activity at S.No.2. Or* **Satisfactory:** *Satisfactory in teaching and good or satisfactory in activity at S.No.2.* **Not Satisfactory**: *If neither good nor satisfactory in overall grading.*		Good	

Note: For the purpose of assessing the grading of Activity at Serial No. 1 and Serial No. 2, all such periods of duration which have been spent by the teacher on different kinds of paid leaves such as Maternity Leave, Child Care Leave, Study Leave, Medical Leave, Extraordinary Leave and Deputation shall be excluded from the grading assessment. The teacher shall be assessed for the remaining period of duration and the same shall be extrapolated for the entire period of assessment to arrive at the grading of the teacher. The teacher on such leaves or deputation as mentioned above shall not be put to any disadvantage for promotion under CAS due to his/her absence from his/her teaching responsibilities subject to the condition that such leave/deputation was undertaken with the prior approval of the competent authority following all procedures laid down in these regulations and as per the acts, statutes and ordinances of the parent institution.

Table - 2

Methodology for Institute Teachers for calculating Academic / Research Score

(Assessment must be based on evidence produced by the teacher such as: copy of publications, project sanction letter, utilization and completion certificates issued by the University and acknowledgements for patent filing and approval letters, students' Ph.D. award letter, etc.)

RESEARCH AND ACADEMIC CONTRIBUTIONS:

Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for research and academic contributions. The minimum API scores required for teachers from this category are different for different levels of promotion in universities and colleges. The self-assessment score shall be based on verifiable records and shall be finalized by the screening cum evaluation committee for the promotion of Assistant Professor to higher grades and Selection Committee for the promotion of Assistant Professor to Associate Professor and Associate Professor to Professor and for direct recruitment of Associate Professor and Professor.

(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals: (Please refer points as per UGC notification)

Sr. No.	Title of paper	Journal Name, Page nos., Vol. no., Issue no., Year of publication	ISSN / ISBN NO.	Impact Factor if any	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Supervisor/ Co-supervisor	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Chiti Ke Prakashane Samajshiksha	Review of Research Vol.No.7, Issue No. 3	2249-894x	5.2333	0	Principal Author	10 + 25 = 35		1 - 4
2	B.Ed. Staravaril Adhyanarthian Madhya Yog Prashikshinacha Madhyamatun Nirman Honarya Atmavishwas Starachi Patdalani.	Vol. 6, Issue 12, Sept, 2017	2249-894x	5.2333	0	Principal Author	10 + 25 = 35		1 - 3
3									
Total (1)							70		

(2) (a) Publications (other than Research papers) (Books, Chapters in Books)

(i) Books Published with ISSN / ISBN number

International Publisher: 12 points per Book for Single Author
National Publisher: 10 points per Book for Single Author, etc. as per Appendix II Table 2 (GR:8/3/19)

Sr. No.	Title of Book with no. of pages	Publishers name With ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Sadaphuli	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 32-978-93984801-1414	National Publisher	--	--	10		

2	True Love	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 30-978-93484801-12-0	National Publisher	--	--	10		
3	Bhaja Govindam (Life Management Skill)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 29-978-9384801-11-3	National Publisher	--	--	10		
4	Durvankur (Who am I)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 28-978-9384801-10-6	National Publisher	--	--	10		
5	Ishavasyop-nishad	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 33-978-93-84801-15-1	National Publisher	--	--	10		
6	Problem? Shoot	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 33-978-93-84801-13-17	National Publisher	--	--	10		
					Sub Total: (2)(a)(i):	60		

(2) (a)(ii) Chapter in Edited Book with ISSN / ISBN **(5 points per Chapter)**

Sr. No.	Title of Chapter with Page Nos.	Name of Book	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (2)(a)(ii)			

(2) (a) (iii) Editor of Book with ISSN / ISBN number

Editor of Book by International Publisher: 10 points per Book for Single Author

Editor of Book by National Publisher: 8 points per Book for Single Author

Sr. No.	Title of Book with Page Nos.	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total (2)(a)(iii)			

(2) (b) Translation works in Indian and Foreign Languages by qualified faculties

(3 points per Chapter or Research paper)

(8 points per Book)

Sr. No.	Original Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. Nos. ISSN /ISBN NO.	Name Of Original Author	Translated Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. ISSN /ISBN NO.	No. of Translated Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total (2)(b)			
				Total (2) :	(2)(a)(i) + (2)(a)(ii) + (2)(a)(iii) + (2)(b)			

(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula

(3)(a) Development of Innovative pedagogy: (5 points per Innovative pedagogy)

Sr. No.	Title of Innovative pedagogy	Sponsored Agency if any	Types of Teaching-Learning Environments: Face-to-face/ Networked/ Open and distance/ Virtual / if any	Specify ICTs resources: web link : YouTube Videos-Audios/ Smart Classroom /Simulation Games/ Blogging/ Online Discussion Forums/Virtual Laboratories / Telecast / Picture /Models /Charts if any	Date of approval from authority	Date of Imple-mentation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Various ppt's	--	Net work	www.chinmayasanskar.com			05		
2	Motivational talks on understanding the self			https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw			05		
3	Various learning articles on understanding the self			https://www.facebook.com/Sadaphuli/			05		
						Subtotal (3)(a)	15		

(3) (b) Design of new curricula and courses: (02 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Title of new curricula and courses	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture /Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Subtotal (3)(b)			

(3) (c) MOOCs:

(3) (c) (i) Development of complete MOOCs in 4 quadrants (4 credit course) (20 per curricula / Course) (In case of MOOCs of lesser credits 05 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority if any	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(i)			

(3) (c) (ii) MOOCs (developed in 4 quadrant) per module/lecture (5points per module / lecture)

Sr. No.	Name of Programme & Course where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(ii)			

(3) (c) (iii) Content writer/subject matter expert for each module of MOOCs (at least one quadrant) (2 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme & Course where Content is introduced	Course Credits	Title of new MOOC Content curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Subtotal (3)(c)(iii)								

(3) (c) (iv) Course Coordinator for MOOCs (4 credit course) (8 points per curricula / Course) (In case of MOOCs of lesser credits 02 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme & Course	Course Credits	Title of MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Subtotal (3)(c)(iv)								
	Total (3)(c) : (3)(c)(i) + (3)(c)(ii) + (3)(c)(iii) + (3)(c)(iv)								

(3) (d) : E-Content

(3) (d) (i) Development of e-Content in 4 quadrants for a complete course/e-book (12 points per curricula / Course)

Sr. No.	Title of e-Content course/ e-book with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(i)								

(3) (d) (ii) e-Content (developed in 4 quadrants) per module (5 points per module / Course)

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(ii)								

(3) (d) (iii) Contribution to development of e-content module in complete course/paper/e-book (at least one quadrant) (2 points per module / Course)

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(iii)								

(3) (d) (iv) Editor of e-content for complete course/ paper /e-book (10 points per Course / paper)

Sr. No.	Title of e-Content Course with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Editors	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (3)(d)(iv)			
	Total (3) (d): (3)(d)(i) + (3)(d)(ii) + (3)(d)(iii) + (3)(d)(iv)							
	Total (3): (3)(a) + (3)(b) + (3)(c) + (3) (d)							

(4) Research Score:

(4) (a) Research guidance: (Ph.D. : 10 points per degree awarded & 05 per thesis submitted)

Sr. No.	Sr. No.	Number of Candidate Enrolled	No. of Thesis Submitted with dates	No. of Candidate Degree Awarded with dates	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
	M. Phil / P.G. Dissertation						
	Ph.D.	03	01	01 Dt. 14/02/2018	10		
				Sub Total: (4)(a)	**10**		

(M. Phil. / P.G dissertation: 2 points per degree awarded)

(4) (b) Research Projects Completed: A: More than 10 lakhs (10 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (5 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Date of Completion	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Sub Total: (4)(b)			

(4) (c) Research Projects Ongoing: A: More than 10 lakhs (5 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (2 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Duration of Project	Date of Starting	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1										
2										
							Sub Total: (4)(c)			

(4) (d) Consultancy: (3 points per Consultancy Project)

Sr. No.	Title of Consultancy Project	Sponsored Agency	Date of Starting	Amount Mobilized (Rs. Lakh)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
				Sub Total: (4)(d)			
	Total (4) : (4)(a) + (4)(b) + (4)(c) + (4)(d)						

(5) (a) Patents : **(10 points per International Patent and 7 points per National Patent)**

Sr. No.	Title of patent Project	Patent Number	Sponsored Agency if any	Date of Award	International / National	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total: (5)(a)							

(5) (b) *Policy Document (Submitted to an International Body/Organization like UNO/UNESCO/World Bank/International Monetary Fund etc. or Central Government or State Government)
A: International (10 points per Policy Document)
B: National (7 points per Policy Document)
C: State (4 points per Policy Document)

Sr. No.	Title of Policy Document	Name of Submitted Agency	International / National / State	Policy Document Number	Date of Acceptance	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total: (5)(b)							

(5) (c) Awards/Fellowship: **A: International (7 points per Awards/Fellowship)**
B: National (5 points per Awards/Fellowship)

Sr. No.	Name of Award / Fellowship	Date of Received	International / National	Name of Awardees Academic Body / Association	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
Sub Total: (5)(c)							
Total (5) : (5)(a) + (5)(b) + (5)(c)							

(6) *Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars/ Conferences/full paper in Conference Proceedings (Paper presented in Seminars/Conferences and also published as full paper in Conference Proceedings will be counted only once)
International (Abroad): (7 points per Seminars/ Conferences)
International (within Country): (5 points per Seminars/ Conferences)
National: (3 points per Seminars/ Conferences)
State / University Level: (2 points per Seminars/ Conferences)

Sr. No.	Title of Presentation in Academic Session	Title of Conference / Seminar	Mode of Presentation: Invited lectures / Resource Person / Paper presentation	Name of Organizer	Whether International (Abroad) / International (within Country) / National / State / University Level	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Total (6) :							

Note: The Research score for research papers would be augmented as follows: Peer-Reviewed or UGC-listed Journals (Impact factor to be determined as per Thomson Reuters list): i) Paper in refereed journals without impact factor - 5 Points ii) Paper with impact factor less than 1 - 10 Points iii) Paper with impact factor between 1 and 2 - 15 Points iv) Paper with impact factor between 2 and 5 - 20 Points v) Paper with impact factor between 5 and 10 - 25 Points vi) Paper with impact factor >10 - 30 Points
a) Two authors: 70% of total value of publication for each author.
b) More than two authors: 70% of total value of publication for the First/Principal/Corresponding author and 30% of total value of publication for each of the joint authors.
Joint Projects: Principal Investigator and Co-investigator would get 50% each.

Note:

- Paper presented if part of edited book or proceeding then it can be claimed only once.
- For joint supervision of research students, the formula shall be 70% of the total score for Supervisor and Co-supervisor. Supervisor and Co-supervisor, both shall get 7 marks each.
- *For the purpose of calculating research score of the teacher, the combined research score from the categories of 5(b). Policy Document and 6. Invited lectures/Resource Person/Paper presentation shall have an upper capping of thirty percent of the total research score of the teacher concerned.
- The research score shall be from the minimum of three categories out of six categories.

Summary of Table 2
Academic / Research Score

Details of Academic & Research activities	Self-Appraisal Score	API Score Verified by Committee	Remarks
(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals	70		
(2) Publications (other than Research papers)	60		
(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula	15		
(4) Research guidance/ Projects Completed / Projects Ongoing/ Consultancy	10		
(5) Patents / Policy Document / Awards/ Fellowship			
(6) Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars / Conferences/full paper in Conference Proceedings			
Grand Total of Table 2	155		

IV SUMMARY OF API SCORES:

Category	Criteria	Annual API Score
Table 1	Activities: **Overall Grading** 1. Teaching 2. Involvement in the University / College students related activities / research activities	89
Table 2	Academic/Research Score	155

List of Enclosures: (Please attach copies of certificates and / or letters sanction orders, papers etc. wherever Necessary)

UNDERTAKING

I **Dr/Mr. / Mrs.** **Vasudha Vinod Deo** undertakes that the information provided is correct as per records submitted by me to Institute and documents enclosed along with the duly filled in PBAS Proforma.

Date : ....
Place : ....

Signature of the faculty with Designation

Date : ....

Place : ....

Signature
Head of Department

Verified by IQAC ....

Date : ....
Place : ....

Signature
Coordinator - IQAC

Signature of Director/Principal

N.B. : The individual PBAS Performa duly filled along with all enclosures, submitted for CAS promotions will be verified by the Institute as necessary and placed before the Screening Cum Evaluation Committee or Selection Committee for Assessment Verification.

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2017-18

B. Ed. I Year

I Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	Weeks	Organisor/In-charge
Commencement of new academic session - 13th June 2016				
une, July, Aug. 2017	27th July to 7 Aug.	Option Form filling for selection of college.	2½weeks	On line Process
Aug. Spt. 2017	31st Aug.to4th Spt	Admission Process - I round	2 weeks	College Admission Committee
	12th to16th Spt.	Admission Process - II round		
eptember 2017	18th to 23rd Spt.	Orientation Workshop + Subject teaching	1 week	All professors
	26th to 29th Spt	Admission Process - III round + Subject teaching	1weeks	All Professors College Admission Committee
October 2017	2nd to 7th Oct.	Subject teaching	1weeks	All Professors
	9th to 12th oct 13th & 14th Oct	Admission Process -Spot Round+ Subject teaching	1weeks	College Admission Committee
Winter Vacation Holiday : 16th Oct. to 4th Nov. 2017				
November 2017	6th to11th Nov.	First half Subject Teaching and Second half EPC (Reading & Reflecting on text)	1 week	All prof./ Dr. Deo
	13th to 18th Nov.	First half Subject Teaching & Second half Seminar presentation.	1 week	All Prof./Dr. Samudre
	20th to30th Nov.	First half School Engagement & Second half Psychology Expt. + Unit Test I	2 Week	Dr. Samudre/Dr. Deo
December 2017	1st to 6th Dec.	Microteaching Workshop	1 Week	Dr. Chavan
	7th to 9th Dec.	Integration Lesson Workshop	1Week.	All prof./ Dr. Chavan
	11th & 12th Dec.	Simulation Lesson Workshop	3 weeks	Dr. Watkar
	13th to 16th Dec.	Subject teaching + Unit Test II + Practical Submission		All prof/ Dr. Samudre
	18th to 30th Dec.	Guidance & Preparation for Uni. Exam.		All Professors

Total No. Of Weeks: 17 Weeks

II Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	Weeks	Organisor/In-charge
anuary 2018	1st to 6th Jan.	Orientation Workshop/Subject Teaching	1week	All Professors
	8th to10th Jan.	Internship Workshop	½ week	Dr. Watkar
	11th to13th Jan.	Audio-Visual Workshop	½ week	Dr. Samudre
	15th to 31st Jan.	Internship/ Subject Teaching	2½ week	Dr. Watkar/All Professors
ebruary 01	1st to 3rd Feb.	Subject Teaching	½ weeks	All Professors
	5th to17th Feb.	EPC(Drama & Art) and Gathering	2 week	Dr. More
	19th to24th Feb.	School Engagement	2week	Dr. Samudre
	26th to 28th Feb.	Subject Teaching	½ week	All Prof.
March 2017	1st to 3rd March	Seminar Presentation	½ week	All Professors
	5th to10th March	SUPW	1week	Dr. Deo
	12th to24th March	Subject Teaching	2 weeks	All Professors
	26th to31st march	Test-I + Subject Teaching	1 week	Dr. Samudre
2017	2nd to 14th April	Subject Teaching + Test II	2 weeks	All Prof./ Dr. Samudre
	16th to21st April	Practical Submission	1 week	All Professors
	23rd to 28th April	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	1 week	All Professors

Total No. Of Weeks : 18 Weeks

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & Incharge
Govt. College of Education, Akola

(Dr. R.B. Manekar)
Principal
Govt. College of Education, Akola

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2017-18

B.Ed. II Year

III Semester

Month	Date	Teaching-Learning Process	Weeks	In-charge.
Commencement of new academic session – 12th June 2017				
June 2017 (16 Days)	14th to 16th June	Orientation Workshop	½ weeks	All professors
July 2017 (26 Days)	3rd to 8th July	Action Research Workshop	1 week	Dr. Deo
	10th to 15th July	Action research Group Work	1 week	All professors
	17th to 31st July	Subject Teaching + ICT Workshop	2 weeks	Dr. Watkar
August 2017 (24 Days)	1st to 5th Aug.	Subject Teaching + ICT Workshop	1 week	Dr. Watkar
	7th to 12th Aug.	Internship Workshop + ICT Workshop	1 week	Dr. ~~More &~~ Dr. Watkar
	14th to 19th Aug.	Subject Teaching + lesson planning Group Work	1 weeks	All professors
	21st to 31st Aug	Internship		Dr. Watkar
September 2017 (24 Days)	1st to 30th Spt.	Internship	2 week	Dr. Watkar
			4 week	~~All professors~~ Dr. W.
October 2017 (11 Days)	2nd to 14th Oct.	Yoga Education / Subject Teaching	2 weeks	Dr. More
Winter Vacation Holiday : 16th Oct. to 4th Nov. 2017				
November 2017 (22 days)	6th to 18th Nov.	unit test I &II + Assignments work	2 week	Dr. Samudre / All Professors
	20st to 30th Nov.	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam.		
December 2017	1st to 9th Dec.	University Exam/ Practical Submissions	1½ week	
			1 week	
Total Days:132		**Total No. of Weeks : 20 Weeks**		

IV Semester

Month	Date	Teaching-Learning Process	Weeks	In-charge.
December 2017 (17 Days)	11th to 16th Dec.	Subject Teaching + Parent teacher Association Workshop	1 week	All Professors
	18th to 30th Dec.	Internship	2 weeks	Dr. Watkar
January 2018 (26 Days)	1st to 13th Jan.	EPC : Understanding the Self	2 weeks	Dr. Deo
	15th to 20th Jan.	Working with Community	1 week	Dr. More
	22nd to 31st Jan.	Final Lesson Guidance Workshop + Final Lesson Exam of S.G.B.A.U.	2½weeks	All Professors Exam. Internal
February 2018 (22 Days)	1st to 17th Feb	Subject Teaching / Performing Arts & Gathering	2½ weeks	Dr. More
	19th to 24th Feb.	Environment Project	1 week	Dr. Deo
	26th to 28th Feb.	Subject Teaching / Unit Test I	½ weeks	All Professors Dr. Samudre
March 2018 (24 Days)	1st to 10th March	Subject teaching /seminar Presentation	1½weeks	Dr. More
	12th to 17th March	Parent teacher Association	1 weeks	Dr. Watkar
	19th to 31st March	Subject teaching /Unit Test II	2 weeks	Dr. Samudre
April 2018 (23 Days)	2nd to 14th April	Subject teaching / Practical Submissions	2 week	All Professors
	16th to 28th April	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam	2week	All Professors
Total Days: 112		**Total No. of Weeks: 21 weeks**		

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & Incharge
Govt. College of Education, Akola

(Dr. R.B. Manekar)
Principal
Govt. College of Education, Akola

Annexure IV

Government College of Education Akola

List of various comities for 2017-18

Various Departments

1. Internship School Engagement --- Dr. S.U. Samudre
2. Pre-Practice Teaching Work --- Dr. N.B. Chavan
3. Practice Teaching Internship --- Dr. A .G. Watkar/Dr.Asha Dharaskar
4. Cultural Sports Community --- Dr. Nilima More
5. Activities --- Dr. V. V. Dev
6. Examination --- Dr. S. Samudre
7.

College IQAC

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal Chairman
2.	Dr Vasudha Deo	Associate professor Coordinator
3.	Dr Nutan Chavan	Member
4.	Dr. Nilima A. More	Member
5.	Dr. Archana Watkar	Member
6.	Dr. Sandhya Samudre	Member
7.	Shri. Anil Tasare	Member
8.	Shri Anil Tasare	Member

1. Women Grievance Redressal Committee

1.	Dr Vasudha Deo	Chairperson
2.	Dr. Nutan Chavan	Member Secretary
3.	Dr. Asha Mirge	Non Government Member
4.	Dr Sandhya Samudre	Member
5.	Shri Anil Tasare	Member

2. Anti Ragging Committee

1.	Dr Rajendra B. Manekar	principal	chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	Dr. Archna Watkar		Member
4.	Adv. Manish Kulkarni		Member
5.	Shri Pramod Deshpande		Member
6.	Police Inspector R Ramdaspeth		Member
7.	Shri Anil Tasre		Member

8. Parents' Representative — Member
9. Parents' Representative — Member
10. Parents' Representative (Women) — Member
11. Parents' Representative (Man) — Member

3. Staff Council

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr. Vasudha Deo		Member
3. Dr. Nilima More		Member
4. Dr. Nutan Chavan		Member
5. Dr.Asha Dharaskar		Member
6. Dr. Sandhya Samudre		Member
7. Dr. Archana Watkar		Member
8. Mr. Anil Tasre		Member

4. Student Council

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archana Watkar	Assi. Professor	Member Secretary
3. Dr. Vasudha Deo		Member
4. University Representative		Member
5. Class Representative		Member
6. Women's Representative		Member
7. Cultural Representative		Member
8. Sports Representative		Member

5. Academic calendar committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr Archana Watkar	Assi. Professor	Member Secretary
3. Dr. Vasudha Deo		Member
4. Dr. Nilima More		Member
5. Dr. Nutan Chavan		Member
6. Dr.Asha Dharaskar		Member
7. Dr. Sandhya Samudre		Member
8. Dr. Archana Watkar		Member secretary

6. College Annual Magazine Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr.Asha Dharaskar		Member Secretary
3. Librarian		Member
4. Six Students		Member
5.		

7. UGC Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Nilima More		Member Secretary
3.	Dr. Sandhya Samudre		Member
4.	Mr. Anil Tasre		Member

8. Library Advisory Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Librarian		Member Secretary
3.	Dr. Vasudha Deo		Member
4.	Dr. Nilima More		Member
5.	Dr. Nutan Chavan		Member
6.	Dr.Asha Dharaskar		Member
7.	Dr. Sandhya Samudre		Member
8.	Dr. Archana Watkar		Member
9.	Mr. Anil Tasre		Member

9. Career Counseling And Placement Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member Secretary
3.	Dr.Asha Dharaskar		Member
4.	Dr. Sandhya Samudre		Member

10.Alumni Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr.Asha Dharaskar Member Secretary		Member
3.	Dr. Sandhya Samudre		Member

11.Attendance And Discipline Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Archana Watkar		Member Secretary
3.	Dr. Nilima More		Member

12.Time- Table Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Nutan Chavan		Member secretary

13.Admission Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Aechana Watkar	Assi. Professor	Member Secretary
3.	Dr. Nutan Chavan		Member
4.	Dr. Nilima More		Member
5.	Dr. Sandhya Samudre		Member
6.	Mr. Anil Tasre		Member
7.	Mr. Rajesh Padole		Member

14.Hostel Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Superintendent		Member Secretary
3.	Dr. Vasudha Deo		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Student Representative		

15.Staff Welfare Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Mr. Anil Tasre		Member Secretary
3.	Mr. R. Wane		
4.	Mr. ganesh pathak		
5.	Dr. Vasudha Deo		Member
6.	DR. Nilima More		Member
7.	Shri . Raju Yadav		Member
8.	Shri Rajesh Padole		Member
9.	Mr. Anil Wankhade		Member

16. Appellant officer	Dr Rajendra B Manekar	Principal
Information officer	Dr. Vasudha Deo	Asso. Professorctivity

17. Fee appropriation committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	DR. Nilima More		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Dr. Sandhya Samudre		Member
6.	Dr. Archana Watkar		Member
7.	Dr.Asha Dharaskar		Member
8.	Mr. Anil Tasre		Member secretary
9.	Dr. Samket Raut		Member

18. College Maintenance Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	DR. Nilima More		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Dr.Asha Dharaskar		Member
6.	Dr. Sandhya Samudre		Member
7.	Dr. Archana Watkar		Member
8.	Mr. Anil Tasre		Member Secretary

19.Purchase Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Mr. Anil Tasre		Member
3.	Dr. Archana Watkar		Member
4.	**Dr.Nilima More**		

20.Website updating committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member

Dr. Vasudha V. Deo

Coordinator

Dr. Rajendra B. Manekar

Principal

Gram : AMUNI

To,

Mrs. Smita G. Jogalekar
Chaitanyawadi,Kanade Nagar,
Society Plots,Ward No.17,
Buldhana.

Sir/Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act.1994 in the faculty of **Education** on **08.11.2011** in the B.O.S. **Education**.

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचाराचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव – एक विश्लेषण	**Dr. Vasudha V. Deo, Asso. Prof. Govt. College of Education ,Akola**	**SGBAU/Ph.D./EDN-4892/2011, w.e.f. 15.07.2011 File No. - 4892**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification.(On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.) ***Please note that this registration of Ph.D. is subject to the verification and truthfulness of all documents at any level at any time during the tenure.***

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Yearly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) You have to submit the Ph.D. Thesis within Six years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2017) otherwise; your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University,Amravati.

Copy forwarded to :-
Supervisor / Co- Supervisor for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the Yearly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Tele (O) : 2662207 (Extn.304)
Gram : AMUNI

No.SGBAU/PhD/153/2010.
Dated : 30.03.2010

To,

VISHAL SHIVAJI INGLE
Amarprit colony,
Balaji Nagar, Dabaki Road,
Akola Dist Akola

Sir/ Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on 30.03.2010 in the B.O.S. **Education.**

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
विदर्भातील शिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांचे कार्य समाधान व जीवन समाधान यांच्या सहसंबंधाचा अभ्यास	**Dr. Mrs. Vasudha V. Deo Professor, Govt. Education College, Akola**	**SGBAU/Ph.D./Education /18/2009, w.e.f. 15.07.2009**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.)

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter, it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Six-Monthly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) ***You have to submit the Ph.D. Thesis within five years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2014) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.***

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

Copy forwarded to :-
Dr. Mrs. Vasudha V. Deo, Professor, Govt. Education College, Akola for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the six monthly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

Tele (O) : 0721-2552520
Email : drphdcell@sgbau.ac.in

No.SGBAU/Ph.D./824/2014
Dated : 19/10/2014

To,

Ku. Nita V. Deshmukh
C/o. V.A. Deshmukh
Gupta Marg Infront of Rutuja Appt.
Jatharpeth Akola.

It is to inform you that the topic of your research proposal under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U. Act.1994 for the Subject **Education** in the faculty of **Education** on dt. **04.10.2014**

Topic	Supervisor	Registration No. & Remark
माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनांतील वैफल्य - एक सर्वेक्षण	Dr. Mrs. V. V. Deo	SGBAU/Ph.D./EDN./6475/2014 w.e.f. 15.1.2014 File No. 6475

The provisions of the Ordinance No.19 of 2009 amended by the University from time to time, shall be applicable.

Your registration is subject to compliance with following conditions:-

1) Verification of all documents of qualification/eligibility at any time during the period of registration.

2) Regular Yearly Retention Fee of Rs.1000/- due on 15th January / July will have to pay on or before 31st January / July of every year, otherwise Late Fee of Rs.100/- per month will be charged.

3) Submission of Yearly Progress Report of your research work duly signed by your supervisor along with Retention Fee receipt.

4) You will have to submit the Ph.D. Thesis within **six years** from the date of registration (i.e. on or before **15.1.2020**). After expiry of the stipulated period, your registration shall stand cancelled.

Assistant Registrar (Ph.D. Cell)
S.G.B. Amravati University, Amravati.

Copy to :-

Dr. Mrs. V. V. Deo
Associate Professor,
Govt. College of Education,
Akola.

REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)
VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2017

चिती की प्रकश में समाज शिक्षा

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

सारांश :

"समाज पुरूष के व्यक्तिमत्व विकास" — समाज शिक्षा

समाज शिक्षा पर प्रकाश डालते हुए जब हम समाज की परिभाषा को देखते है तो हिंदु धारणा के अनुसार व्यक्ति के अंर्तप्रेरणा का समाज यह प्रक्षेपण है। अर्थात व्यापक होने की जो स्वाभाविक प्रवृत्ति है। यही प्रवृत्ति समाज संकल्पना को निर्मित करती है। इस विचारधारा का जो अधिष्ठान है वह यह है कि मानव स्वयं अपूर्ण है और वह पूर्णत्व की ओर निरंतर बढता जाता है। इस प्रक्रिया में मानव को अनेक घटक सहाय्यभूत होते है, सुख साधना की इस प्रक्रिया में पूर्ण संस्कार एवं वासना के अनुरूप मानव अस्तित्व के विविध स्तरों से एकरूप होता है और इस एकरूपता के आधार पर जीवन को वैयक्तिक और सामाजिक आयाम प्राप्त होता है। यह हिंदु धर्म की धारणा है स वै नै व रेमे, तस्मादेकाकी न रमते, स द्वितीय मैं छत।" (वृहदारण्यकोपनिषद) सोड कायमत। बहुस्था प्रजायेतेति (तैतरीय ब्राम्हण) यह इस विचार का आधार है यही प्रेरणा यह समाज निर्मिती का अधिष्ठान है। तैतरीय उपनिषद में संदर्भ आता है। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तर रूपम। माता एवं पिता का एक होना यह समाज की प्राथमिक अवस्था है। कुटुंब, परिसर, व्यावसायिक गट, समुह, समाज राष्ट्र, मानवता विश्व यह इस परिघ का विस्तार है। इसका विस्तार इस संशोधन पत्रिका में दिया है।

त्यजदेके कुलस्वार्थे । ग्राम स्वार्थे कुलं त्यजेत ।
ग्रामं जनपदस्वार्थे। आत्मार्थ पृथ्वी त्वजते।

बीजशब्द — चिती, समाज शिक्षा, समान एवं राष्ट्र का चतुर्विध व्यक्तीत्व.

प्रस्तावना :

आत्मप्रेरणा इस परिघ का अधिष्ठान है। यही कारण है कि समाज से चैतन्य अभिव्यक्त होता है। व्यक्ति सुख एवं समाज सुख यह घटक परस्परावलंबी है। व्यक्ति सुख के लिए समाज स्वास्थ्य

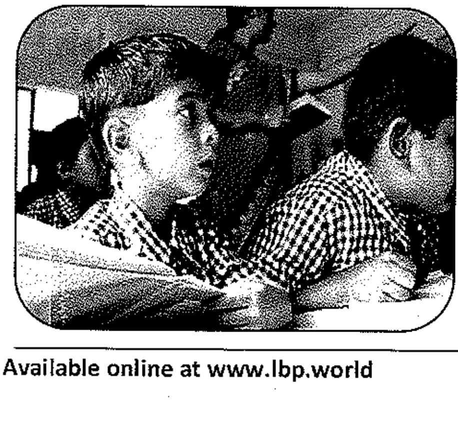

अनिवार्य है तथा स्वास्थ्यपूर्ण सामाजिक जीवन का उपभोग लेने के लिए व्यक्ति को अपना सुखोपभोग समाज मर्यादा में ही लेना जरूरी है। अवयव तथा अवयवी यह व्यक्ति और समाज संबंध का रूप है। व्यक्ति विकास का ध्येय और समाज विकास का ध्येय इसलिए एक है। व्यक्ति साफल्य की संकल्पना में व्यक्ति साफल्य का संदर्भ है। इसी में जब समाज शिक्षा की विचारधारा को प्रस्तुत करेंगे तब हमें इसी मत का ध्यान रखना है। व्यक्तित्व विकास यह शिक्षा का उद्देश्य है। इसी आधारपर समाज का व्यक्तित्व होता और

224)

इसी व्यक्तित्व का विकास यह समाज शिक्षा का आधार है। निम्न आकृति के माध्यम से प्रस्तुत की जाती है।

सामाजिक व्यक्तित्व के आधार से हमे सर्वप्रथम सामाजिक पुरूषार्थ की ओर प्रकाश डालना आवश्यक है।

सामाजिक धर्म :

समाज निर्माण जिस तत्व प्रेरणा के आधार से होता है वह सामाजिक धर्म है। सह अस्तित्व, सामंजस्य एवं सहकार्य यह समाज की मूल प्रेरणा है। यही प्रेरणा समाजन्वायवुध्दा शोषणरहितता एवं समरसता विकास का आधार है। यथोऽभ्युदया नि:श्रेयससिध्दी सहकार्य: यही सामाजिक धर्म है।

सामाजिक काम :

सामुहिक इच्छा एवं आकांक्षा यह सामाजिक काम है। इतिहास साक्षी है जब भी किसी देश की बनी होती है और अगर देश की अतएवं चैतन्य शक्ति जागृत है तो वह देश पुन: समृध्दि की ओर अग्रेसर होताहै। विकासोन्मुख समाज की आकांक्षा यह समन्वित काम है।

सामाजिक अर्थ :

राष्ट्रीय आकांक्षा से संलग्नित यह घटक है। विविध क्षेत्रों में राष्ट्रीय संकल्प को पूर्ण करने हेतु संरचना का निर्माण यह सामाजिक अर्थ की संकल्पना है। राष्ट्रीय विचार राष्ट्रीय स्वदेशी तत्व के आधारपर यह अर्थ विकसित होना अनिवार्य है। परकिय तत्व को हमें स्वदेश अनुकूल करना होगा।

सामाजिक मोक्ष :

मोक्ष यह संकल्पना व्यक्ति से निगडीत है एवं व्यक्तिगत है। इसलिए यह समाजविन्मुख है। यह मोक्ष संकल्पना पर आरोप है। परंतु मोक्ष की ओर जानेवाला राजमार्ग समाज से होकर ही जाता है। कर्म योग, राज योग, भक्ति योग, ज्ञान योग हमें समाजविन्मुख नहीं होने देते। और इसी माध्यम से विश्व कल्याण को प्राप्त करना यह हमारा मोक्ष होता है। व्यक्तिगत मोक्ष के लिए शुर—वीर समाज की निर्मिती अनिवार्य है। सर्वेपि सुखिन सन्तु इस आंतरिक मूल्य के आधार पर समाज की रचना यह प्राथमिकता बनाती है।

समाजिक निती :

हिंदु जीवन दर्शन में गहन विचार यह निती संकल्पना का आधार है। भारतीय संस्कृति यह कर्तव्य भावनापर अधिष्ठित है। अधिकार संकल्पना को वह नही मानता। ऋण से ज्ञान संक्रमण एवं पितृऋण से समान सातत्य, आचार्य ऋण से ज्ञान संक्रमण, एवं देव ऋण से सर्वभूहितेरतत यह मूल्य भाव अपेक्षित है। कानून से यह प्रतिवर्धित नहीं। सामाजिक निती यह मानव अनुकूल वर्तनशास्त्र है। इसलिए समाज ऋण की संकल्पना को समाज में दृढ करना होगा।

यह विचार समाज शिक्षा का आधार होना चाहिए और शिक्षा के माध्यम से निम्नलिखित मूल्य संस्कार अपेक्षित है।

१) त्याग भावना को वृध्दिंगत करना :

सामाजिक शिक्षा के माध्यम से त्याग भावना का सत्कार होना आवश्यक है। व्यक्तिगत ध्येयपूर्ति एवं सामाजिक ध्येयपूर्ति इनमें जब भी द्वंद्व उत्पन्न होता है तब सामाजिक ध्येयपूर्ति को महत्वपूर्ण मानना होगा यह भावना का दृढिकरण होना अनिवार्य है।

२)जैविक एकात्मता का संस्कार :

मानव और समाज इनके अनवय व अवयवी यह संबंध है। अवयव के बिना अवयवी निरर्थक है। इस आधारपर सम संवेदना, सह संवेदना, सहकार्य, सामाजिक न्याय, इनके प्रति सकारात्मकता होना आवश्यक है। इसलिए संस्कार यंत्रणा को मजबुत बनाना चाहिए। अगर समाजपुरूष के अवयव में कही

चोट आती है तो अन्य अवयव द्वारा यह क्षतिपूर्ति होकर समाजपुरूष सक्षम बनने के लिए सहकार्य की वृत्ति को वृध्दिंगत करना आवश्यक है।

३) राष्ट्रावना का संस्कार :

समाज संस्कृति, समाज जीवनमूल्य, व्यक्तिगत एवं सामाजिक निती के समान निकष इससे ही राष्ट्र भावना दृढ हो सकती है। सांस्कृतिक एकता के माध्यम से एक आत्मिक बंध निर्माण होना अनिवार्य है। अगर ऐसा आत्मिक बंध निर्माण होता है तो ही राष्ट्र का विकास संभव है। मानवता निर्मिती में राष्ट्रभावना निहित है।

४) धर्मोपासना एवं धर्म का विवेकी आचरण :

धर्म के सही अर्थ को समाज के सम्मुख रखना अति आवश्यक है। धर्म का पर्यायी शब्द Religion नही हो सकता। क्योंकि धर्म से मूल प्रकृति की अभिव्यक्ति होती हैं धर्म यह अस्तित्व आधार है। इसलिए धर्म की परिभाषा स्वामी चिन्मयानंदजी 'Law of being' करते है। अस्तित्व के हर पहलू में एक हीतत्व विराजमान है। यह अनुभूति हमें धार्मिक बनाती है। इस अनुभूति के लिए मानवीय गुणों का उन्नयन आवश्यक है। यह धर्मोपासना सार्थक होने के लिए सभी कर्मकांड, अंध:श्रध्दा आदि दोषों का निरसन करना होगा। धर्म की संकल्पना आचार्य धर्म, पितृ धर्म, मातृ धर्म, नेता धर्म इससे भी निगडित है। अतएव प्रत्येक भूमिका के अनुसार कर्मो का पालन अभिप्रेत है। इस भूमिका के अनुरूप मानव के कर्तव्य क्या है इसका विचार हमें करना होगा।

५) वैश्विक दृष्टिकोण निर्मिती :

समाज में वैश्विक दृष्टिकोण निर्माण करना आवश्यक है। 'हे विश्वचि माझे घर' इस मराठी उक्ति के अनुसार यह भावना दृढ होना चाहिए। सह अस्तित्व, सहिष्णुता यह हमारे मूल्य है। इस मूल्य के आधारपर जब हम विश्व की ओर देखते है तो जीवन दृष्टि को छेडनेवाले द्वंद्व को इस जीवन दृष्टि में स्थान नही। मै और विश्व अभिन्न है यह दृढ धारणा हो। वैश्विक दृष्टिकोण को बढावा देगी।

उसके अलावा निम्नलिखित ध्येयों को समाज शिक्षा के लिए सामने रखना होगा।

अ) आश्रमव्यवसाि को समाजानुकूल करना
ब) निती विचार को समाजानुकूल करना
क) सामाजिक पुरूषार्थ संकल्पना को बढावा देना
ड) सामाजिक व्यक्तित्व को विकसित करना

उपरोक्त उद्देश्य यह समाज शिक्षा के आधार है। इस आधार से अगर Curriculum indicator को बनावा जाता हैं, तो यह समाज शिक्षा चिती को बनाए रखेगी। इसलिए आज जो समाज में स्वायत्त क्षेत्र विद्यमान है।

पाठ्यक्रम निदर्शक :

समाज शिक्षा के पाठ्यक्रम निदर्शक तत्व निम्नलिखित है —

१) समग्र व्यक्तिमत्व विकास की संकल्पना
२) जैविक तथा पारमार्थिक एकातमता
३) वैश्विक दृष्टिकोण
४) मूल्याशय
५) हिंदुत्व की विचारधारा में अखिल मानव जीवन
६) व्यक्ति का आध्यात्मिक अधिष्ठान
७) विश्व का अधिष्ठान
८) राष्ट्र संकल्पना तथा राष्ट्र भावना (संस्कृति परंपरा कला)
९) धर्म संकल्पना — अध्यात्म संकल्पना

समाज शिक्षा धर्मोपासना क्षेत्र को सौंपना होगा। अर्थात धर्म संघटना के कार्य में समाज शिक्षा को अंतर्भुत करना होगा, धर्म संघटना और शिक्षण संघटना को हाथ में हाथ डाले यह कार्य करना होगा। धर्म

जब तक शिक्षण संघटना का रूप नहीं धारण करता यह बात संभव नहीं होगी। इसलिए ऐसे धर्म शिक्षण संस्था की आवश्यकता है जो Law of Being के सिध्दांतो को मान्यता देता हो। इस धर्म शिक्षण मूलाधार होना चाहिए कि धर्म का सही अर्थ है। हिंदुत्व यह ऋषीत्व है। इस आधारपर सभी धर्म यह हिंदुत्व की ही धाराएँ है। जब—जब किसी धर्मा संचालन को हम ऋषी की मान्यता देते है। तब—तब हम हिंदुत्व को मान्यता देते है। इस दृढ विचारधारा के आधारपर हमें धर्म शिक्षण संघटन की निर्मिती करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है एवं कार्य निती निर्धारण करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है। एवं कार्य निती निर्धारण करना अनिवार्य है। तथा इसको स्वायत्तता प्रदान करना अनिवार्य है। यह कार्य राज्य संस्था पर, नहीं सौंपा जाएगा। इसकी कार्य निती धर्म शिक्षण निर्धारित करेंगे।

संदर्भग्रंथ सूची :

1- Deo V. V. (2009). 'Shikshnopanishad'. Nagpur, Mangesh Prakashan.

2- Swami Tejomayananda (2004). Right Thinking. Mumbai: Chinmaya Seva Trust, Maharashtra.

3- Swamini Samvidananda (2006). Chinmay Vision Program. Mumbai : chinmaya Seva Trust, Maharashtra.

ISSN: 2249-894X IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF) VOLUME - 6 | ISSUE - 12 | SEPTEMBER - 2017

REVIEW OF RESEARCH

बी.एड. स्तरावरील अध्ययनार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण होणाऱ्या आत्मविश्वास स्तराची पडताळणी

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :

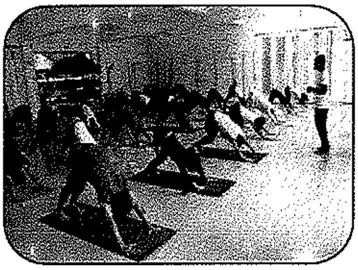

शिक्षणाचा मुख्य उद्देश उत्तर चारित्र्य निर्माण करणे व व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगिण विकास करणे हा आहे. मानवाचे व्यक्तीमत्व हे चार स्तरीय आहे. त्यात प्रामुख्याने शारिरीक, मानसिक, बौध्दीक व आध्यात्मिक या घटकांचा समावेश होतो. ह्या व्यक्तीमत्वाचा समतोल व समन्वयात्मक विकास हे शिक्षणाचे प्रमुख ध्येय आहे. हा समन्वय साधण्यासाठी विशेष प्रयत्न हे शिक्षणातुन व्हावे लागतात. ह्याच उद्देशाने बि.एड. अभ्यासक्रमात योग शिक्षणाचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे. या सोबतच व्यक्तिमध्ये आत्मविश्वासाची आवश्यकता यशप्राप्त करण्याच्या दृष्टीकोनातुन असते. परंतु जीवनातील काही अनुभव हे व्यक्तिच्या आत्मविश्वासावर प्रभाव टाकतात. सुखद अनुभव आत्मविश्वास वाढवतात, दु:खद अनुभव आत्मविश्वास कमी करतात. या व्यतिरीक्त विद्यार्थ्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. ह्या समस्यांना सामोरे जातांना त्याच्यामध्ये आत्मविश्वास असणे गरजेचे आहे व त्याच सोबत व्यक्तिमत्वाचा समतोल व समन्वयात्मक विकासही गरजेचे आहे. ह्यात योग शिक्षणाचे महत्वाचे योगदान आहे. योग शिक्षणाने हा आत्मविश्वास विकसीत होतो हे या संशोधनाअंती डॉ. रेखा गुप्ता यांची आत्मविश्वास चाचणीचा वापर केल्या अंती लक्षात येते.

बीजशब्द — बी.एड., अध्ययनार्थी, योग प्रशिक्षण, आत्मविश्वास स्तर

प्रस्तावना :

आत्मविश्वास ही व्यक्तीमत्व विकासाची फार मोठी शक्ती आहे. व्यक्तीला जीवनात यश संपादन करायचे असेल तर आत्मविश्वास त्याच्या ठिकाणी असणे गरजेचे आहे. हा आत्मविश्वास प्राप्त करण्यासाठी सर्वप्रथम स्व चा स्विकार करावा लागेल आणि यासाठी आत्मनिरीक्षण किंवा आत्मशोध हा आत्मविश्वासासाठी प्रेरक व मार्गदर्शक ठरतो.

प्रत्येक विद्यार्थी आपआपल्या प्रकृतीनुसार, आचार, व्यवहारानुसार तसेच संस्कार व बुध्दीक्षमतेनुसार विचार करीत असतो आणि या विचारांवर प्रामुख्याने प्रभाव पडतो तो मानसिक स्वास्थ्याचा. बि.एड.चा प्रशिक्षणार्थी हा सतत प्रात्यक्षीक कार्यात व्यस्त असतो, त्यामुळे बरेचदा त्याचा सैध्दांतिक भाग हा क्लिष्ट वाटतो व या परिस्थितीचा त्याच्या मानसिक स्वास्थ्यावर परिणाम होवुन त्याच्या आत्मविश्वासाचा स्तर कमी होण्याची भिती असतो. या सर्व बाबतीत त्याचं मन हे अत्यंत महत्वाचे आहे. शरिर मन आणि बुध्दी याचा समतोल व सुसंवाद असेल तर व्यक्ती हा कृतिशील व उत्साही बनतो. शारीरिक स्तरावर स्वास्थ,

मानसिक स्तरावर शांतता व बौध्दिक स्तरावर निर्णय क्षमता काढायची असेल तर योग्य शिक्षणा सारखे दुसरे साधन नाही आणि म्हणुनचं या विषयावर संशोधन करणे हे आवश्यक ठरते.

समस्या विधान :

''बी.एड. स्तरावरील अध्ययनार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून निर्माण होणाऱ्या आत्मविश्वास स्तराची पडताळणी''.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) बी.एड. प्रशिक्षणार्थ्यांचे योग प्रशिक्षण वर्ग घेणे.

२) बी.एड. प्रशिक्षणार्थ्यांमध्ये योग प्रशिक्षणाचे माध्यमातून रूजणारा आत्मविश्वास स्तर पडताळणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

योग्य प्रशिक्षणाने विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात लक्षणीय फरक पडत नाही.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल :— योग प्रशिक्षण

ब) आश्रयी चल :— आत्मविश्वास स्तर

क) बाह्य चले :— परिसर, शिक्षण, विद्यार्थी

संशोधनाची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील शासकिय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथील १०० विद्यार्थ्यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील १०० विद्यार्थीचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी डॉ. रेखा गुप्ता यांची आत्मविश्वास शोधीका वापरण्यात आलेली आहे. सदर शोधीकेमध्ये ५६ प्रश्न असुन उत्तरे ''गलत'' व ''सही'' या स्वरूपात असुन त्यानुसार प्रतिसादकाला आपले मत व्यक्त करावयाचे आहे. सकारात्मक उत्तर देणाऱ्या प्रतिसादकाला ०१ गुण आणि नकारात्मक उत्तर देणाऱ्या प्रतिसादकाला ०० गुण देण्यात आलेले आहेत.

पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रायोगीक पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. या ५०—५० या प्रमाणे नियंत्रीत व प्रायोगीक गट तयार करून प्रायोगिक गटाला योगासनाचे प्रशिक्षण देण्यात आले. त्यासाठी योगासने व प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम आखण्यात आला. यात प्रार्थना, शरिर संचालक, विविध आसणे, सुंर्यनमस्कार, शवासन याचा अंतर्भात करण्यात आलेला आहे. नित्रंतीत गटाला मात्र कोणत्याही तऱ्हेचे प्रशिक्षण दिले नाही. यानंतर दोन्ही गटांसाठी समान उत्तर चाचणी देण्यात आली व दोन्ही गटातील प्रशिक्षार्थींना मिळालेल्या गुणांची चाचणी देण्यात आले.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

प्राप्तांकाचे अथनिर्वचन करण्याकरीता मध्यमान, प्रमाण विचनल, टि—परिक्षणीका व स्वाधीनता मात्रा याचा उपयोग करून सांख्यिकीय विश्लेषण करण्यात आले. प्राप्त झालेले मूल्य खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. १ : एका दृष्टीक्षेपात अंतीम चाचणी (टी—मूल्य सार्थकता)

गट	मध्यमान	प्रमाण विचलन	क्रांतीक गुणोत्तर	df - 198 द्विपुच्छ चाचणी	
प्रायोगिक गट	४१.९	२१.९१	{ २.८२	०.०५	०.०१
नियंत्रित गट	३०.७	२३.५९		१.९७	२.६०

१) उत्तर चाचणीचे नियत्रीत गटाचे मध्यमन ३०.७ आणि प्रायोगिक गटाचे मध्यमान ४१.९ आहे. यावरून नियंत्रीत गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचा आत्मविश्वास स्तर चांगला आहे.

२) अंतीम चाचणीचे नियंत्रित गटाचे प्रमाण विचलन २३.५९ आहे आणि प्रायोगिक गटाचे प्रमाण विचलन ३१.९१ आहे. यावरून नियंत्रीत गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचा प्राप्तांक जास्त आहे.

३) नियंत्रित गट आणि प्रायोगिक गट यांच्या अंतीम चाचणीतील प्राप्तांकाचा टी—चाचणीच्या सहाय्याने फरकाचा अभ्यास केला. त्याचे क्रांतीक गृणोत्तम मुल्य २.८२ मिळाले.

४) स्वाधिनता मात्रा (df) = 198 साठी ०.०५ सार्थकता स्तराची किंमत १.९७ आहे व ०.०१ सार्थकता स्तराची किंमत २.६० आहे.

५) संशोधकाने केलेल्या अभ्यासानुसार क्रांतीक गुणोत्तर २.८२ हे सार्थकता स्तरापेक्षा बरेच जास्त असल्याने प्राप्त क्रांतीक गुणोत्तर मुल्य सार्थक आहे.

६) ०.०५ आणि ०.०१ स्तरावर प्राप्त 't' मूल्य सार्थक असल्याने संशोधकाने ठरविलैलया शुन्य परिकल्पनेचा 'योग प्रशिक्षणाने प्रशिक्षणार्थ्याच्या आत्मविश्वास स्तरावर लक्षणीय फरक पडत नाही'. त्याग करावा लागला. मुख्य सांख्यिकीय परिकल्पनेनूसार मध्यमानातील फरक सार्थक आढळला म्हणून हा मध्यमानातील फरक बाह्य घटकामुळे पडलेला नसुन केवळ योग प्रशिक्षणाच्या परिणामकारकतेमुळे पडलेला आहे, असे म्हणता येईल.

निष्कर्ष :

१) अध्यापक महाविद्यालयात योग प्रशिक्षणानंतर घेतलेल्या उत्तर चाचणीत नियंत्रित गटाच्या प्राप्तांकाच्या मध्यमानापेक्षा प्रायोगिक गटाच्या प्राप्तांकाचे मध्यमान जास्त आहे. यावरून नियंत्रित गटापेक्षा प्रायोगिक गटातील आत्मविश्वास स्तर जास्त आहे.

२) नियंत्रित गटातील प्रशिक्षणार्थीच्या आत्मविश्वास स्तरामध्ये कोणतीही वाढ झालेली नाही.

३) गुणांकाचे सांख्यिकीय विश्लेषणवरून असे लक्षात येते की, योग प्रशिक्षणाने प्रशिक्षणार्थ्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात वाढ होते.

४) योग प्रशिक्षणार्थी सामान्य व्यक्तिच्या तुलनेत मानसिक व बौध्दीक दृष्ट्या सक्षम दिसुन येतात.

५) अध्यापक विद्यालयातील प्रायोगिक गटातील अध्ययनार्थ्यांना योग प्रशिक्षण दिल्याने त्यांच्या आत्मविश्वास स्तरात लक्षणीक फरक पडलेला दिसून आला. त्यावरून हा योगासनाचा परिणाम असल्याचा निष्कर्ष काढण्यात आला.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. आचार्य बालकृष्ण (एप्रिल, २००९). योग संदेश, हरिद्वार: पतंजली योगपीठ
२. शर्मा पी.डी. (२००९). योगासने, मुबई: नवनित प्रकाशन
३. राजपुत के. एल. (१९८५). योगशिक्षा, दिल्ली : शिवनाथ ॲन्ड सन प्रकाशन.

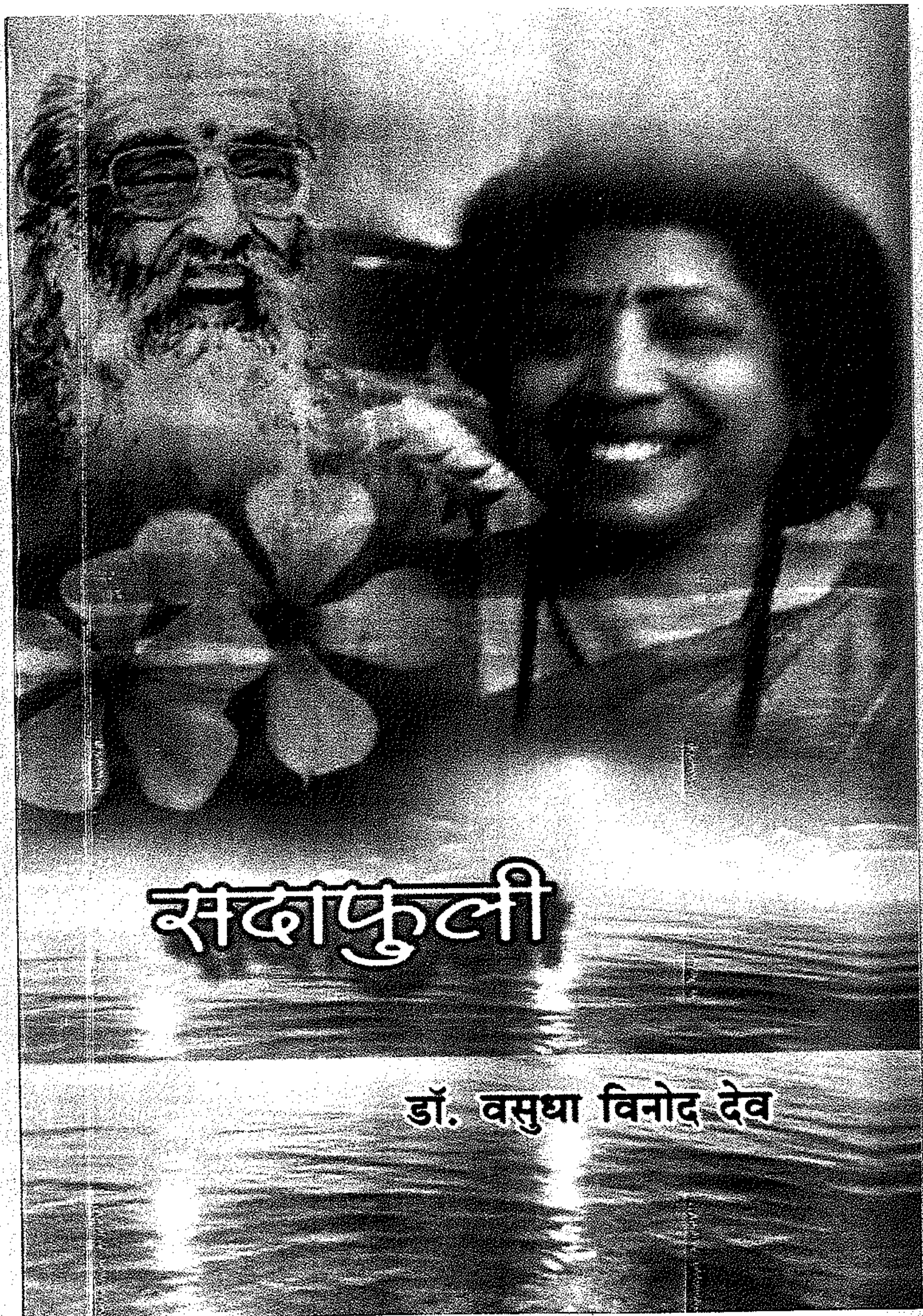
सदाफुली
डॉ. वसुधा विनोद देव

सदाफुली

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 32-978-93-84801-14-4

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३२, (ISBN : 32-978-93-84801-14-4)

सदाफुली

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

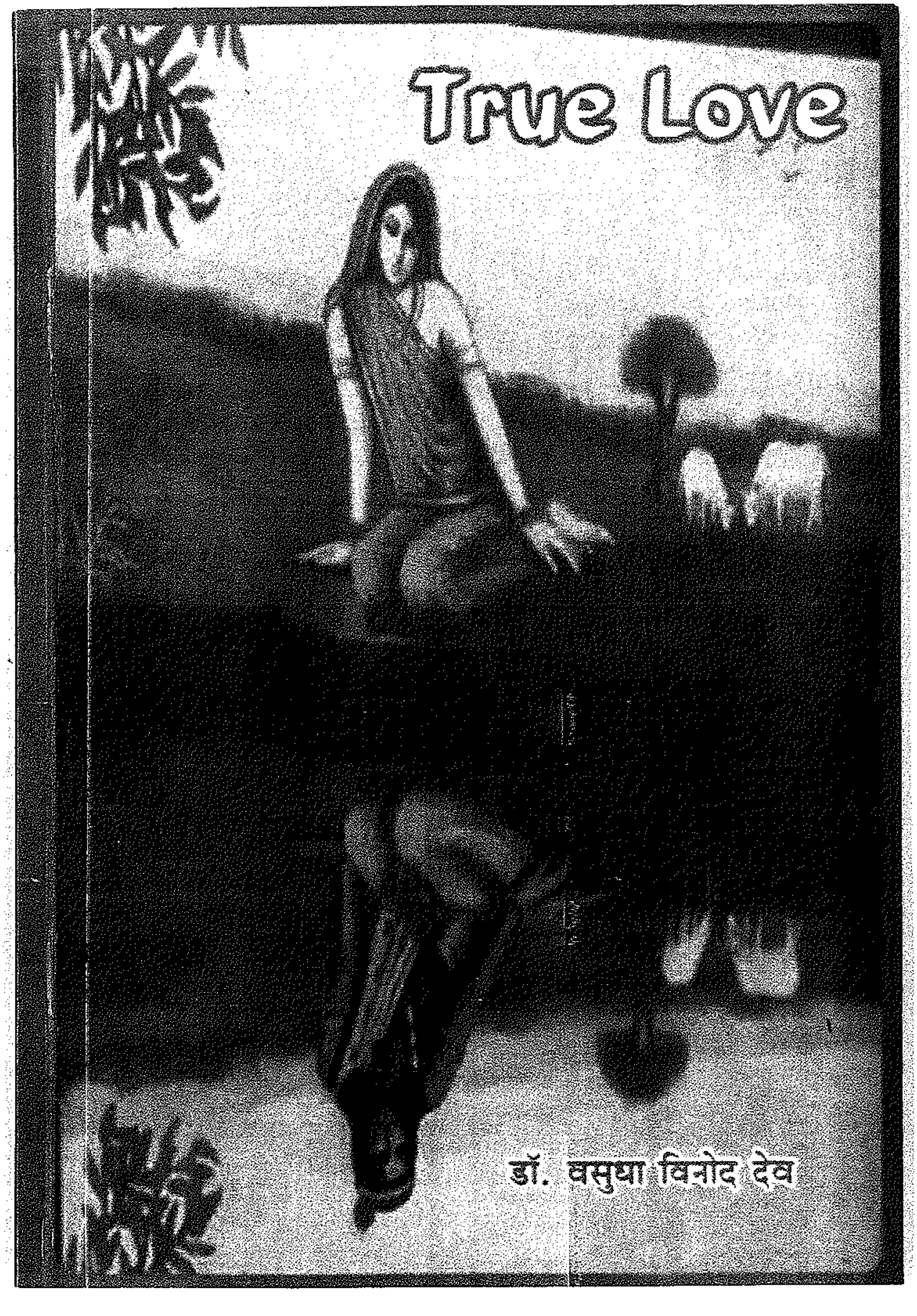
True Love
डॉ. वसुधा विनोद देव

TRUE LOVE

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 30-978-93-84801-12-0

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३०, (ISBN : 30-978-93-84801-12-0)

TRUE LOVE

ल्लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. ७५/-

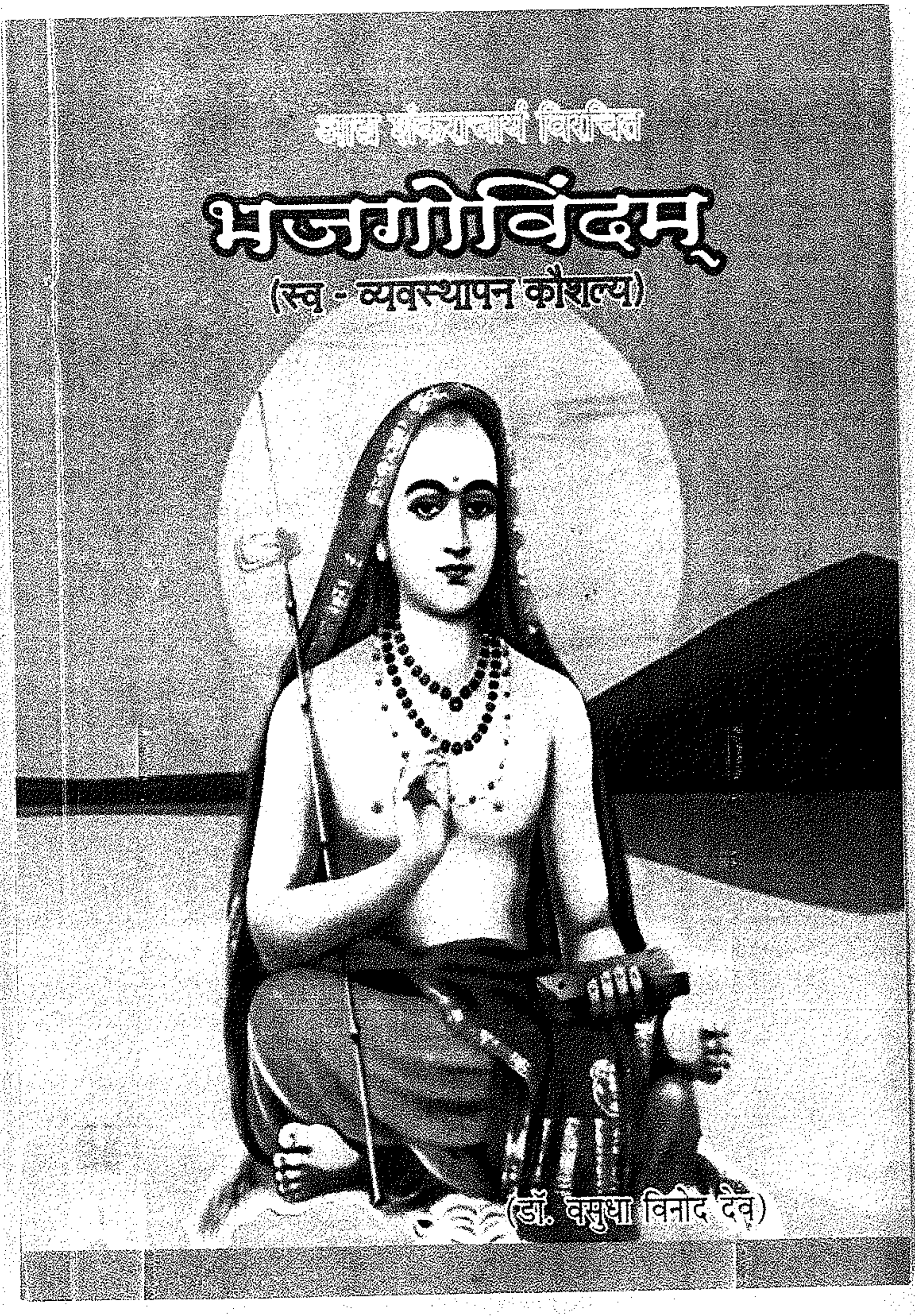
भजगोविंदम्
(स्व - व्यवस्थापन कौशल्य)
(डॉ. वसुधा विनोद देव)

स्व-व्यवस्थापन कौशल्य

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN - 29-978-93-84801-11-3

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. २९, (ISBN : 29-978-93-84801-11-3)

स्व-व्यवस्थापन कौशल्य

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३
(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

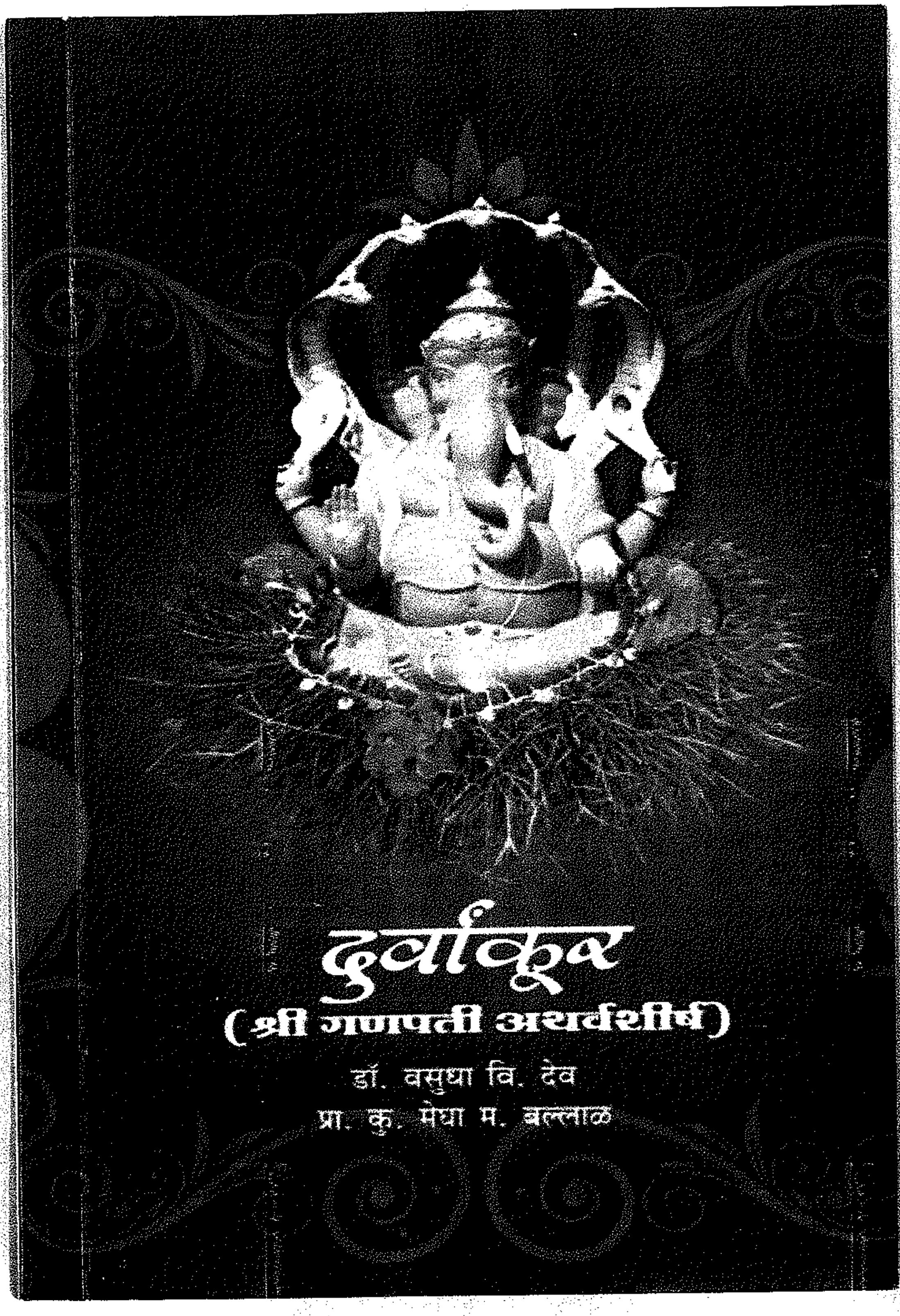
दुर्वांकूर
(श्री गणपती अथर्वशीर्ष)
डॉ. वसुधा वि. देव
प्रा. कु. मेधा म. बल्लाळ

दुर्वांकुर

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

प्रा. कु. मेघा म. बल्लाळ

सेवानिवृत्त प्राध्यापक

ISBN - 28-978-93-84801-10-6

http//:www./chinmayasanskar.com

ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत

http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. २८, (ISBN - 28-978-93-84801-10-6)

दुर्वांकुर

लेखक :

डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

ईशावास्योपनिषद्
डॉ वसुधा विनोद देव

ईश उपनिषद्

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक व
समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN : 33-978-93-8401-15-1

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

२५५)

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३३, (ISBN : 33-978-93-8401-15-1)

ईश उपनिषद

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३

(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ, अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

(२५६)

Problem ? Shoot !!

डॉ. वसुधा विनोद देव

9850647992

Problem??? Shoot!!!

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक व

समन्वयक स्वामी चिन्मयनानंद अभ्यास केंद्र ,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

ISBN : 31-978-93-84801-13-7

http//:www./chinmayasanskar.com
ह्या पुस्तकातील मुळ लेखांचा स्त्रोत
http//:www./facebook.com/sadaphuli/

सुनंदा प्रकाशन क्रं. ३१, (ISBN : 31-978-93-84801-13-7)

Problem?? Shoot!!

लेखक :
डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५
श्री. विनोद दत्तात्रय देव ०९४२२९५९७६३
(सर्व हक्क सुरक्षित)

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमनध्वनी :- ०९४२२९२०२२५

आवृत्ती पहिली : दि. २१ मे २०१८

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफीक्स, जठारपेठ,अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

मुल्य :
रु. १५०/-

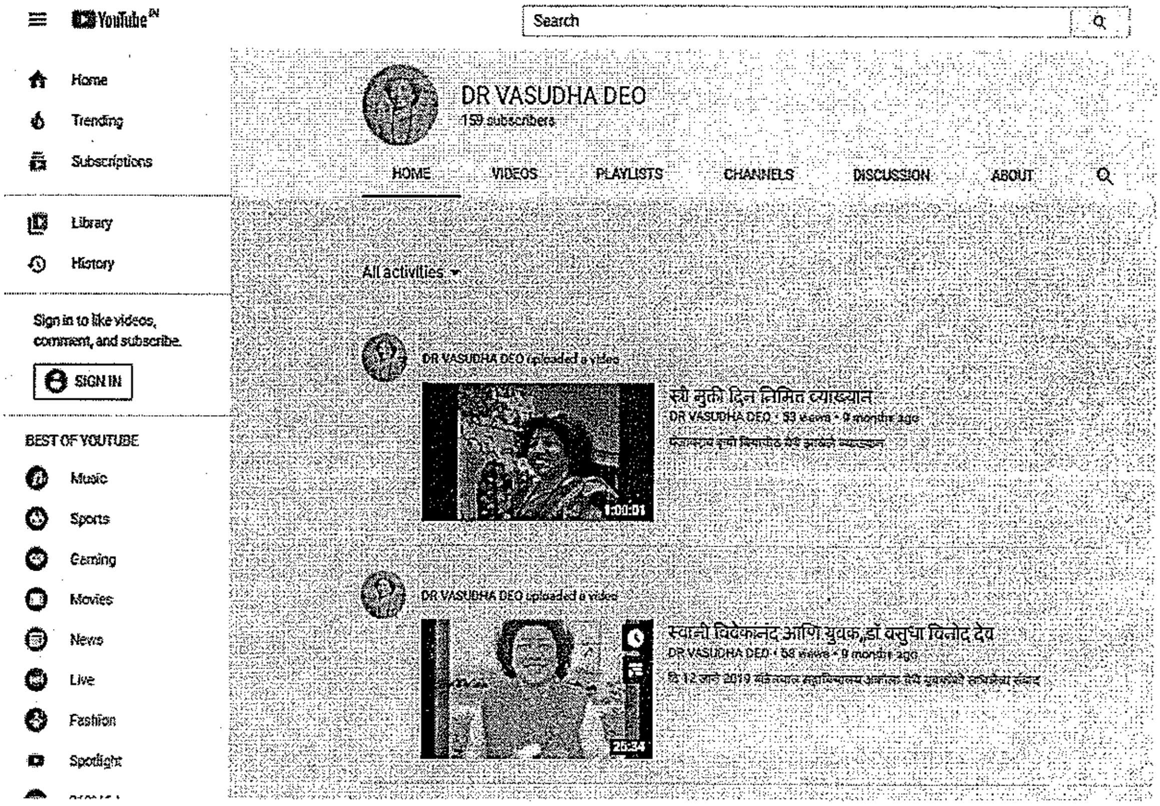
YouTube IN
Search
Home
Trending
Subscriptions
Library
History
Sign in to like videos, comment, and subscribe.
SIGN IN
BEST OF YOUTUBE
Music
Sports
Gaming
Movies
News
Live
Fashion
Spotlight
DR VASUDHA DEO
159 subscribers
HOME
VIDEOS
PLAYLISTS
CHANNELS
DISCUSSION
ABOUT
All activities
DR VASUDHA DEO uploaded a video
1:00:01
स्त्री मुक्ती दिन निमित्त व्याख्यान
DR VASUDHA DEO • 53 views • 9 months ago
DR VASUDHA DEO uploaded a video
26:34
स्वामी विवेकानंद आणि युवक,डॉ वसुधा विनोद देव
DR VASUDHA DEO • 58 views • 9 months ago

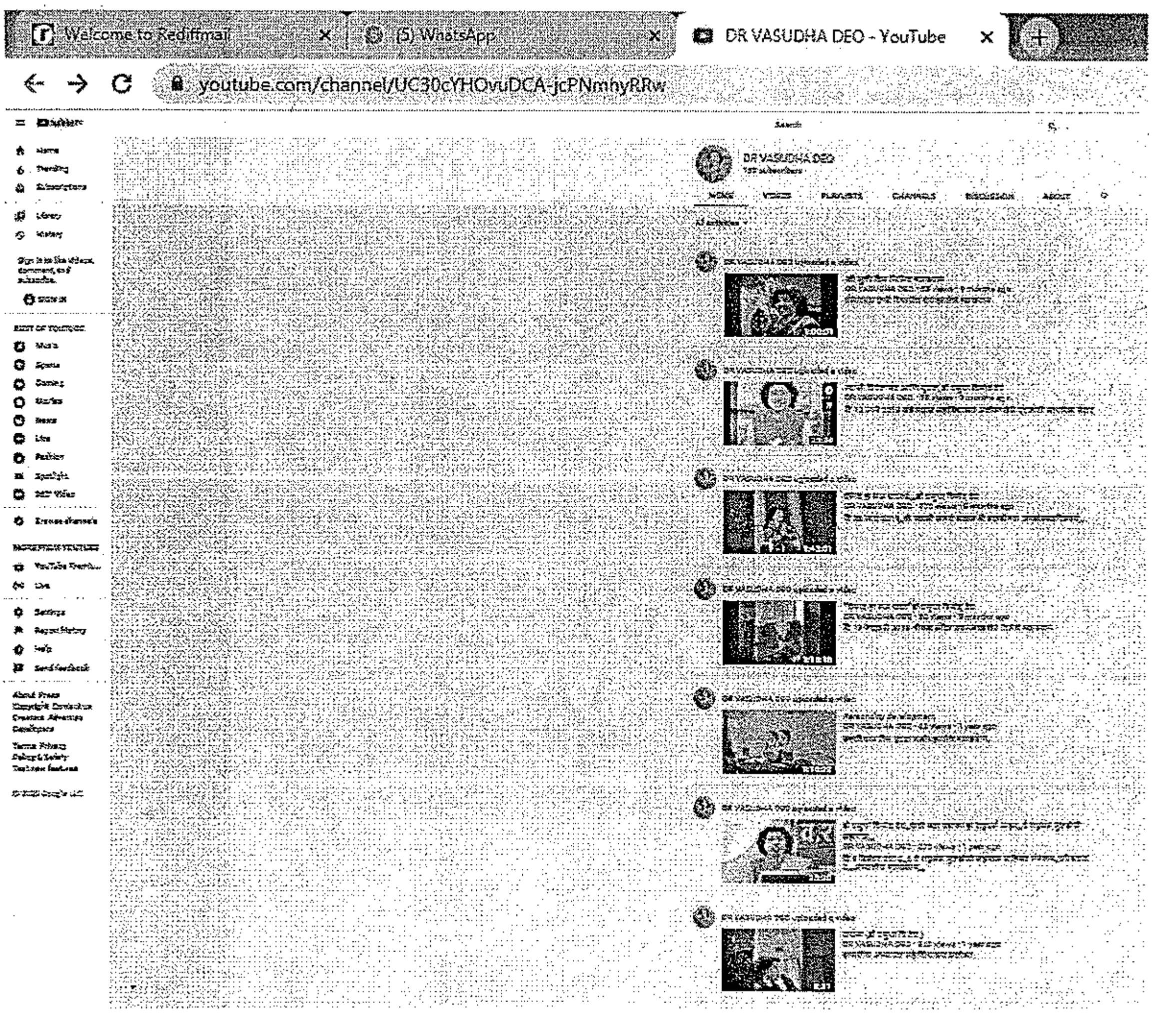
Welcome to Rediffmail
(5) WhatsApp
DR VASUDHA DEO - YouTube
youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
DR VASUDHA DEO

249

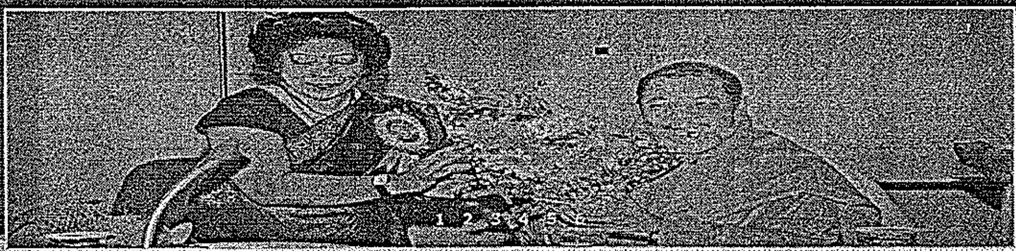

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

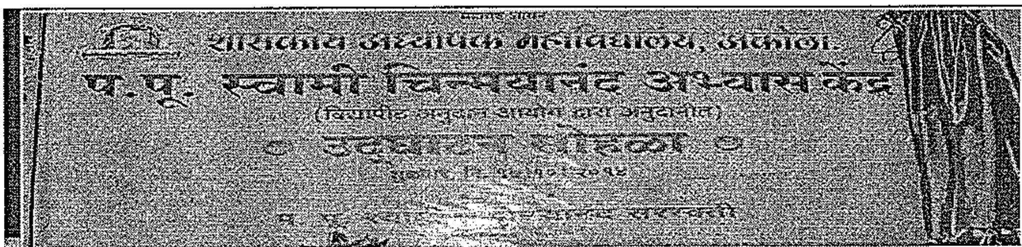

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only.�No Transfusion of idea only Transformation�.This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge. In the service of lord.

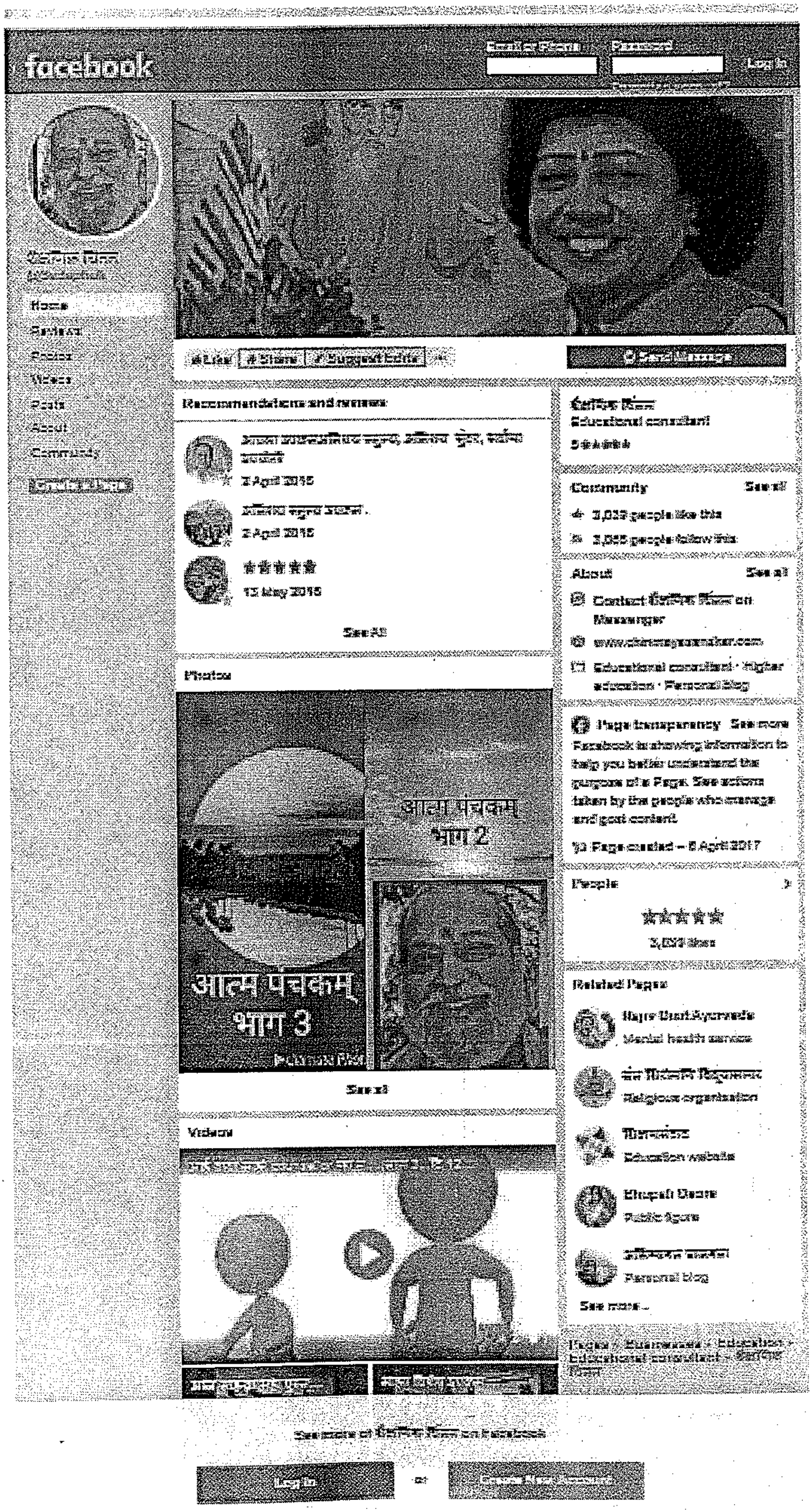
facebook
Log In
Home
Reviews
Photos
Videos
Posts
About
Community
Recommendations and reviews
See All
Photos
आत्म पंचकम्
भाग 2
आत्म पंचकम्
भाग 3
Videos
Educational consultant
Community
About
Page transparency
Facebook is showing information to help you better understand the purpose of a Page. See actions taken by the people who manage and post content.
People
Related Pages
Mental health service
Religious organisation
Education website
Public figure
Personal blog
See more...
Log In
Create New Account

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

PART THREE

Wednesday, 14th February 2018

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No. 218 / 2018 Date : 14.02.2018

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree on behalf of the Academic Council and Management Council under the powers vested with him vide section 12(7) of the Maharashtra Public Universities Act,2016, and has declare the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Gajanan Rameshrao Ratnaparkhi Amba Vihar, Akoli Road, Amravati. (15-01-2004 / 15-01-2009)	Psychology / Humanities	शास्त्रीय संगीत प्रशिक्षित आणि शास्त्रीय संगीत अप्रशिक्षित प्रौढ व्यक्तिमधील संपादन प्रेरणा,आत्माविष्कार, सृजनशीलता,आक्रमकता आणि भावनिक अस्थिरता घटकांबाबत अभ्यास	Dr. (Mrs) N.H. Deshmukh, Dept. of Psychology, Govt. V.I.S. & H., Amravati. Co-Supervisor : Dr. R.H. Deshmukh, Dept. of Music, Amolakchand Mahavidyalaya, Yavatmal.
02	Ku. Suvarna Devidas Jawanjal 182, V.H.B. Colony, Achalpur, Tq. Achalpur, Dist. Amravati. (15-07-2011)	Home Economics / Humanities	जाहिराती व त्यामधील स्त्रियांच्या सहभागाचा शहरी समाजजीवनावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन	Dr. (Mrs) Sharda S. Gawande, Principal, Kala Mahavidyalaya, Nandgaon (Kh), Dist. Amravati.
03	Ku. Sarika Shridhar Bodade New Changani Nagar, Ravi Nagar, Amravati. (15-07-2011)	Home Economics / Humanities	अमरावती जिल्हयातील बालगुन्हेगारांची पार्श्वभूमी व बालगृहातील शैक्षणिक आणि आरोग्यविषयक दर्जाचे अध्ययन	Dr. (Mrs) Sharda S. Gawande, Principal, Kala Mahavidyalaya, Nandgaon (Kh), Dist. Amravati.
04	Shri. Haricharan Laxmanrao Gajbhiye "Manolaksha", Datta Ward, New Pusad, Tq. Pusad, Dist. Yavatmal. (15-01-2015)	Physical Education / Inter-disciplinary Studies	A COMPARATIVE STUDY OF OCCUPATIONAL STRESS SELF-RATING DEPRESSION AND HEALTHY LIFE STYLE OF TEACHERS WORKING IN GRANT-IN-AID AND NON-GRANTED COLLEGES	Dr. Tomy Jose, Degree College of Physical Education, H.V.P.M., Amravati.

32	Ku. Krushna Sanjay Pampalia Samaj Seva Bhagyat Kendra, Chandur Rly. Dist. Amravati. (15-01-2015)	Chemistry / Science and Technology	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND STUDY OF SUBSTITUTED THIOCARBAMIDO, 2,4-DITHIOBIURETO AND 1,2,4-DITHIAZOLO BENZOTHIAZOLES WITH SPECIAL REFERENCE TO THEIR IMPACT ON SEED GERMINATION PATTERN OF SORGHUM VULGARE (POACEAE)	Dr. Rahimullah [illegible] Shah Dept. of Chemistry, Govt. V.I.S. & H., Amravati.
33	Mrs. Smita Gajanan Jogalekar Chaitanayawadi Kanade Nagar, Society Plots. Ward No. 17, Buldana. (15-07-2011)	Education / Inter-Disciplinary Studies	मानव संसाधन विकासाच्या दृष्टीकोनातून स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांचा नवीन अभ्यासक्रमावरील प्रभाव — एक विश्लेषण	Dr. Vasudha V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
34	Shri. Swapnil Chandrashekhar Deshmukh Sarswati Colony, Near Iskcon Temple, Rathi Nagar, Amravati. (15-07-2011)	Marathi / Humanities	युगवाणीचे वाङ्‌मयीन कार्य : एक अभ्यास (१९७५ ते २०००)	Dr. S.W. Chavan, Dept. of Marathi, Govt. V.I.S. & H., Amravati.
35	Shri. Dhanraj Ramdas Dhotre Quarter No. 03, Sant Knath Bhawan, Shri. Sant Gajanan Maharaj College of Engg., Shegaon, Dist. Buldana. (15-01-2015)	Computer Science & Engg. / Science and Technology	SEMANTICALLY DRIVEN CONTENT BASED IMAGE RETRIEVAL AND RANKING THROUGH SOFT COMPUTING APPROACH	Dr. G.R. Bamnote, Dept. of Computer Science & Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera. Dist. Amravati.
36	Mrs. Sunita Laxman Jadhav Plot No. 05, Ashvini Nagar, E-Ward, Sagarmal Kolhapur. (15-01-2015)	Library & Information Science / Inter-disciplinary Studies	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF E-RESOURCES AND E-SERVICES IN UNIVERSITY LIBRARIES OF MAHARASHTRA	Dr. Ravindra D. Sarode, Dept. of Library & Information Science, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
37	Shri. Ramesh Namaji Tijare Smt. V.N. Mahila Mahavidyalaya, Pusad, Dist. Yavatmal. (15-07-2011)	Sociology / Humanities	वर्धा जिल्हयातील वार्धक्याचे समाजशास्त्रीय अध्ययन	Dr. B.K. Khadse, Vidya Nagar, Wardha.
38	Shri. Yogesh Namdeo Sardar Bhim Nagar, Ward No. 16, Malkapur, Dist. Buldana. (15-01-2014)	English / Humanities	A STUDY OF HUMAN RELATIONSHIPS IN THE SELECT PLAYS OF EDWARD ALBEE	Dr. S.D. Chavan, Dept. of English, Shri. Vyankatesh College, Deulgaon Raja, Dist. Buldana.
39	Shri. Ravindra Chandrakant Mukwane Vidya Bharti Jr. College, Karanja (Lad), Dist. Washim. (15-01-2015)	Zoology / Science and Technology	STUDY OF FISH FAUNA OF UMA RIVER BASIN DIST. WASHIM, IN RELATION TO ITS WATER QUALITY AND DOMESTIC FISH MARKETING STATUS	Dr. A.M. Avinashe, Dept. of Zoology, S.S.S.K.R. Innani Mahavidyalaya, Karanja (Lad), Dist. Washim.
40	Ku. Anjali Rameshpant Wath Friends Colony, Near Dr. Devang, V.M.V. road, Amravati. (15-07-2011)	Sociology / Humanities	अमरावती जिल्हयातील संघटित क्षेत्रात नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या सामाजिक व आरोग्यविषयक समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन	Dr. (Mrs) V.D. Gudadhe, Subhodh Colony, Near Durge Hospital, V.M.V. Road, Amravati.

Self-Assessment-Cum-Performance Appraisal Forms
API - PBAS Proforma

Name of the Institute/College: Government College of Education, Akola

Name of Department: Higher and Technical Education

Under CAS Promotion for : 13(a) to 14 Stage/ Level
For
Faculty of Education

Reference: i) The Gazette of India: Extraordinary, Part III Section 4 dated 18th July, 2018
ii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 8th March, 2019
iii) Government of Maharashtra Misc. – 2018.CR 56/18/ UNI1 date 10th May, 2019

ACADEMIC YEAR: 2018-2019

PART A: GENERAL INFORMATION AND ACADEMIC BACKGROUND

1	Name (in Block Letters)	:	VASUDHA VINOD DEO
2	Department	:	Higher and Technical Education
3	Current Designation & Academic Level	:	Associate Professor (13a)
4	Date of last Promotion	:	01/01/2006
5	Current position and Academic Level of an applicant under CAS	:	Associate Professor - 13a
6	The designation and grade pay applied for under CAS		Professor Rs. 10,000/-
7	Date of eligibility for promotion	:	01/01/2009
8	Address (with Pin code)	:	3, Chinmaya, Shankar Nagar, Ghatol Layout, Jatharpeth, Akola
	Telephone / Mobile No	:	8788292860
	E-mail	:	vasudhadeo@gmail.com

9 **Academic Qualifications (from S.S.C. till Post-Graduation):**

Examinations	Name of the Board / University	Year of Passing	Percentage of Marks Obtained	Division / Class / Grade	Subject
S.S.C.	Pune	1979	69.00%	First	Language, Social Science, Science, Maths
H.S.S.C.	Nagpur	1981	63.00%	First	Commerce
B.Com.	Nagpur	1984	61.00%	First	Auditing, Accountancy, Income Tax
B.Ed.	Amravati	1986	73.00%	First	Edn. Philosophy, Edn. Socio. Marathi & History method

M.A. Eco.	Amravati	1988	49.00%	Second	International Eco., Eco. of Deve., Economic system B.M.
M.Ed.	Amravati	1988	65.00%	First	History of Education and sociology
M.Com.	Amravati	1990	55.00%	Second	M.S., A.S., M.M. and H.F.M.
M.A. Marathi	Amravati	1993	52.00%	Second	Marathi Natak ani Prachin Kavya, Bhasha Shastra & V. V. Shirwadkar
SET (Education)	PUNE	1995	--	--	Education
M.A. Subject Communication	Y.C.M.O.U.	2003	70.00%	First	Instructional System Design, Assessment and Evaluation, Communication mode in education
Ph.D.	Nagpur	2006	--	--	Madhyamik Staravaril Mulya Shikshanacha Vishleshanatmak Abhyas
D.I.T.	ASTS, Pune C-DAK	1999	74.00%	First	MS-Office, Windows-97 and Internet
MS-CIT	MKCL	2006	76.00%	First	

10 **Research Degree(s):**

Degrees	Title	Date of Award	Name of University
M. Phil.			
Ph.D. / D.Phil.	Analytical Studies of Value Educational Program as per NCF, 1986	06/06/2006	Nagpur
D.Sc. / D.Litt./ Any other – Minor Research Project funded by UGC	Analytical Study of Educational Thoughts of Swami Chinmayananda with Special Reference to New Curriculum.	2009	U.G.C.
M.Ed. (Education)	Study of problems of convent going students their present and Teachers.	1988	Sant Gadge Baba Amravati University
M.A. (Subject Communication)	Subject Communication – Analytical study of communicative values reflect in Marathi at higher secondary level.	2003	Y.C.M.O.U., Nashik

11. Appointments held prior - joining this institution: (Please attach relevant certificates of service / experience)

Designation	Name of Employer	Essential Qualifications for the post at the time of Appointment	Nature of Appointment (Regular/ Fixed term/Temporary /Adhoc)	Nature of Duties	Date of Joining	Date of Leaving	Salary with Grade	Reason of leaving
Lecturer	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., SET	Regular	Teaching & Guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	
Associate professor	Govt. of Maharashtra	M.A., M.Ed., M.Com., SET, Ph.D., D.I.T. MH-CIT	Regular	Teaching and guidance	19/11/1990		37000-9000-67400	

12. Posts held after appointment at this institution:

Designation	Department	Date of Joining		Grade Pay / Pay Matrix Level
		From	To	
Principal	Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Principal	Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	09th May, 2014	30th Dec., 2014	
Director	Study Center for YCMOU, Govt. College of Education, Akola	31st July, 2019	Till today	
Center Coordinator	Swami Chinmayananda Study Center, Govt. College of Education, Akola	May, 2014	Till today	

13. **Period of teaching experience :**
P.G. Classes (In Years): 12 years
U.G. Classes (In Years): 29 years

14. **Research Experience excluding years spent in M. Phil. / Ph. D. (In Years): 25 years.**

15. **Fields of Specialization under the Subject / Discipline : Value Education/Education**

16. **Human Resource Development Center Orientation / Refresher Course / FDP/ MOOC / One-Two week courses attended so far:**

Name of the Course	Place	Duration	Name of Organizer
Refresher course	Nagpur	21 day's	Academic staff college , Nagpur
M.A. (subject communication) two year research programme this course is equivalent to two refresher courses	Y.C.M.O.U., Nasik Study Center Shree Shivaji College of Education, Amaravati	2 year's	Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nasik

256

Name & Signature of Teacher

PART B: ACADEMIC PERFORMANCE INDICATORS (API):

Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for (1) teaching related activities; domain knowledge; (2) Involvement in University / College student's related activities / research activities. The minimum API score required by teachers from this category is different for different levels of promotion. The self- assessment score should be based on objectively verifiable records. It shall be finalized by the Screening Cum Evaluation / Selection Committee. University may detail the activities, in case institutional specificities require, and adjust the weightages without changing the minimum total API scores required under this category

Table 1

Assessment Criteria and Methodology for University/College Teachers

1. Teaching :

Category	**Name of Activity**	**Unit of Calculation**		**Self-Appraisal Grading**	**Verified API Grading by Committee**
		Actual Class spent per year	**% of Teaching**	**For Assistant Professor/ Associate Professor/ Professor** **i) Good:** 80 % & above **ii) Satisfactory** :Below 80% but 70% & above **iii) Not satisfactory:** Less than 70%	
	(1)	**(2)**	**(3)**	**(4)**	
1	**Teaching Subject :** **PE101: Childhood and growing up (Developed Question Bank)** Black board teaching – 13 Use of ICT – 10 Assignment - 05	28	**39**		
2	**P:-106: Enriching teaching skill** Black board teaching – 05 Use of ICT – 05 Practical - 40	50	**100**		
3	E.P.C.-105 : RRT(Developed Self Learning Material and Worksheets) Use of ICT – 05 Practical - 35 Project - 10 Group discussion - 10	60	**100**	**Good : 80% and Above**	
4	P-107 : Demonstration teaching skill Practical - 30	30	**100**		
5	P:-109 : School Engagement (Developed Manual for School Engagement) Doubts – 10 Practical - 30 Project - 10 Group discussion - 10	60	**100**		
6	P:-201 : Learning and Teaching Black board teaching - 20 Use of ICT – 05 Assignment - 05	30	**50**		

7	C.P.-203: Padogogy (Language) Black board teaching - 10 Use of ICT – 05 Assignment - 05	20	**50**		
8	P:-208 : Internship Guidance - 100 Mentoring - 50	150	**100**		
9	P:-210 : SUPW Black board teaching - 02 Mentoring 28	30	**100**		
10	CP :-302 : Padagogy (language) Black board teaching - 15 Use of ICT – 05 Assignment - 10	30	**75**		
11	P:-305 : Internship (Developed Handbook for Student Teacher) Mentoring - 50	50	**100**		
12	P:-307 : Action Research (develop Self Assessment Schedule for Student) Black board teaching - 12 Mentoring 30 Project 28	60	**100**		
13	EPC : 404 Understanding the Self (Developed Worksheets for Complete syllabus) Use of ICT - 20 Practical 12 Assignment 12 Group discussion 12 Doubts 04	60	**100**		
14	P:-406 : Community work Mentoring 06 Field work 04	.10	**100**		
15	P-407 : Performing art Mentoring 20	20	**100**		
16	P:408 : Environmental Education Black board teaching - 06 Practical, Mentoring Field Work 28	30	**100**		
	(Number of classes taught/total classes assigned) x100% (Classes taught includes sessions on tutorials, lab and other teaching related activities) (Teaching: Black board Teaching: ICT based Practical / Tutorials / Assignments / Project, Field Work Group Discussion, Seminars Remedial Teaching, Clarifying doubts within and outside the class hours Additional teaching to support counseling and mentoring)				
	Total Actual hours spent	**88%**			

2. Involvement in the University/College students related activities/research activities

Activities	Total days Spent per year	Self-Appraisal Grading For Assistant Professor / Associate Professor / Professor i) Good : Involved in at least 3 activities ii) Satisfactory :1-2 activities iii) Not-satisfactory: Not involved / undertaken any of the activities Note: Number of activities can be within or across the broad categories of activities.	Verified API Grading by Committee
(1)	(2)	(4)	
(a) Administrative responsibilities such as 1. IQAC Coordinator 2. NCTE Coordinator 3. Ph.D. Research center Coordinator 4. Women redressed Chairperson 5. Staff Council Member 6. Student Council Member 7. Library Adv. Committee Member 8. Career council & Place Member Sec. 9. Admission Committee Member 10. Hostel Committee Member 11. Staff Welfare Member 12. Fee Appropriation Member 13. College Maintenance Member 14. Web site updating Member Sec. 15. Information Officer Member **List is attached**	Throughout the year	Good	
(b) Examination and evaluation duties assigned by the college / university or attending the examination paper evaluation. *i) Question Paper Setting* **(Childhood and growing up, Learning and Teaching, Marathi, English, Hindi)** *ii) Invigilation/ Supervision* *iii) Grievance Committee* *iv) Internal Assessment* *v) External Assessment* *vi) Ph. D. Thesis evaluation / any other)* *Thesis evaluated of Dr. Babasaheb Ambedkar Aurangabad University*	10 days 05 days 05 days 05 days -- 10 days	Good	
(c) Student related co-curricular Guidance to student for participating various competitions Participation in day celebrations Guidance to students Gathering Various Competitions Program Officer for gathering National Voters Day Janani too Teachers day **Extension Activities** Guidance and participation in National Exhibition of teaching aids Guidance for SUPW Guidance to students in various schools in	15 days 15 day	Good	

collaboration with Swami Chinmayananda Study Center Debate on Violation of right of women and third gender person Participation in guidance program for new voters Chairperson of Session in Sahitya Sammalen based on Literature of Tukdoji Maharaj **Field Based Activities** Visit to Orphan **Career Counseling** Organization of Campus Interview One day workshop on career guidance **Student Seminars**	 01 days 05 days 20 days		
d) Institutional Governance **(List of committee is attached)** 1. IQAC Coordinator 2. NCTE Coordinator 3. Swami Chinmayanand Coordinator 4. Ph.D. Research center Coordinator 5. Women redressed Chairperson 6. Staff Council Member 7. Student Council Member 8. Library Adv. Committee Member 9. Career council & Place Member Sec. 10. Admission Committee Member 11. Hostel Committee Member 12. Staff Welfare Member 13. Fee Appropriation Member 14. College Maintenance Member 15. Web site updating Member Sec. 16. Information Officer Member	As per meeting and work assign by principal	Good	
(d) Organizing seminars/ conferences/ workshops, etc and other college/university activities. a. Workshop on reading and reflecting on text. b. Workshop on SUPW c. Workshop on Action Research Project d. Workshop on understanding the self e. Workshop on environmental project	06 days 05 days 10 days 10 days 05 days	Good	
(e) Evidence of actively involved in guiding Ph.D. students i) No. of Registered candidate : 07 **(list is attached)** ii) No. of Awarded Candidates: 01 **(Notification is attached)**_	40 days	Good	
(f) Conducting Minor or Major Research Project sponsored by national or international agencies. *i) Above 10 Lacs:* *ii) Below 10 Lacs*	--	Good	
(g) At least one single or joint publication in peer- reviewed or UGC list of Journals. **(Papers are attached)**	15 days	Good	

Overall Grading: **Good:** *Good in teaching and satisfactory or good in activity at S.No.2. Or* **Satisfactory:** *Satisfactory in teaching and good or satisfactory in activity at S.No.2.* **Not Satisfactory:** *If neither good nor satisfactory in overall grading.*		Good	

Note: For the purpose of assessing the grading of Activity at Serial No. 1 and Serial No. 2, all such periods of duration which have been spent by the teacher on different kinds of paid leaves such as Maternity Leave, Child Care Leave, Study Leave, Medical Leave, Extraordinary Leave and Deputation shall be excluded from the grading assessment. The teacher shall be assessed for the remaining period of duration and the same shall be extrapolated for the entire period of assessment to arrive at the grading of the teacher. The teacher on such leaves or deputation as mentioned above shall not be put to any disadvantage for promotion under CAS due to his/her absence from his/her teaching responsibilities subject to the condition that such leave/deputation was undertaken with the prior approval of the competent authority following all procedures laid down in these regulations and as per the acts, statutes and ordinances of the parent institution.

Table - 2
Methodology for Institute Teachers for calculating Academic / Research Score

(Assessment must be based on evidence produced by the teacher such as: copy of publications, project sanction letter, utilization and completion certificates issued by the University and acknowledgements for patent filing and approval letters, students' Ph.D. award letter, etc,.)

RESEARCH AND ACADEMIC CONTRIBUTIONS:

Based on the teacher's self-assessment, API scores are proposed for research and academic contributions. The minimum API scores required for teachers from this category are different for different levels of promotion in universities and colleges. The self-assessment score shall be based on verifiable records and shall be finalized by the screening cum evaluation committee for the promotion of Assistant Professor to higher grades and Selection Committee for the promotion of Assistant Professor to Associate Professor and Associate Professor to Professor and for direct recruitment of Associate Professor and Professor.

(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals: (Please refer points as per UGC notification)

Sr. No.	Title of paper	Journal Name, Page nos., Vol. no., Issue no., Year of publication	ISSN / ISBN NO.	Impact Factor if any	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Supervisor/ Co-supervisor	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Akola Shaharatil Madhyamik Shalan madhil Iyatta Navavitil Vidhyarthanchya Palak Palya Sambandha Va Shaikshinik Sampadan yancha Sahasambadhacha Abhyas	Review of Research Vol.No.8, Issue No. 2	2249-894x	5.7631 (UIF)	0	Principal Author	10 + 25 = 35		1 - 4
2	Kanishtha Mahavidyalayan Staravaril Adivashi Vidhyarthincha Kautumbik Prayavaran Va Mulya Sampadan Yancha Sahasambadha	Vol. 8, Issue 5, February, 2019	2249-894x	5.7631 (UIF)	0	Principal Author	10 + 25 = 35		1 – 5
3	Madhyamik Staravaril Shikshancha Adhyapan Abhiyogtyacha Tyacha Samayojana varil Prabhavacha Abhyas	Vol. 7, Issue 8, May, 2018	2249-894x	5.2331 (UIF)	0	Supervisor	10 + 14= 24		1 – 8
						Total (1)	94		

(2) (a) Publications (other than Research papers) (Books, Chapters in Books)
(i) Books Published with ISSN / ISBN number
International Publisher: 12 points per Book for Single Author
National Publisher: 10 points per Book for Single Author,
etc. as per Appendix II Table 2 (GR:8/3/19)

Sr. No.	Title of Book with no. of pages	Publishers name With ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Chatraseva Kal (Teachers Handbook)	Sunanda Prakashan, Akola ISBN No. 34-978-93-94801-16-8	National Publisher	01	Principal Author	07		
2								
3								
	Sub Total: (2)(a)(i):					07		

(2) (a)(ii) Chapter in Edited Book with ISSN / ISBN **(5 points per Chapter)**

Sr. No.	Title of Chapter with Page Nos.	Name of Book	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total: (2)(a)(ii)							

(2) (a) (iii) Editor of Book with ISSN / ISBN number
Editor of Book by International Publisher: 10 points per Book for Single Author
Editor of Book by National Publisher: 8 points per Book for Single Author

Sr. No.	Title of Book with Page Nos.	Publisher Name & ISSN / ISBN NO.	International / National Publisher	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total (2)(a)(iii)							

(2) (b) Translation works in Indian and Foreign Languages by qualified faculties
(3 points per Chapter or Research paper)
(8 points per Book)

Sr. No.	Original Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. Nos. ISSN /ISBN NO.	Name Of Original Author	Translated Title of Chapter or Research paper / Book with Page Nos. ISSN /ISBN NO.	No. of Translated Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total (2)(b)							
	Total (2) : (2)(a)(i) + (2)(a)(ii) + (2)(a)(iii) + (2)(b)							

(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula

(3)(a) Development of Innovative pedagogy: (5 points per Innovative pedagogy)

Sr. No.	Title of Innovative pedagogy	Sponsored Agency if any	Types of Teaching-Learning Environments: Face-to-face/ Networked/ Open and distance/ Virtual / if any	Specify ICTs resources: web link : YouTube Videos-Audios/ Smart Classroom / Simulation Games/ Blogging/ Online Discussion Forums/Virtual Laboratories / Telecast / Picture /Models /Charts if any	Date of approval from authority	Date of Imple-mentation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1	Various ppt's	--	Net work	www.chinmayasanskar.com			05		
2	Motivational talks on understanding the self			https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw			05		
	Various learning articles on understanding the self			https://www.facebook.com/Sadaphuli/			05		
						Subtotal (3)(a)	15		

(3) (b) Design of new curricula and courses: (02 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Title of new curricula and courses	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Subtotal (3)(b)			

(3) (c) MOOCs:

(3) (c) (i) Development of complete MOOCs in 4 quadrants (4 credit course) (20 per curricula / Course) (In case of MOOCs of lesser credits 05 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority if any	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(i)			

(3) (c) (ii) MOOCs (developed in 4 quadrant) per module/lecture (5points per module / lecture)

Sr. No.	Name of Programme & Course where curricula introduced	Course Credits	Title of new MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
						Subtotal (3)(c)(ii)			

(3) (c) (iii) Content writer/subject matter expert for each module of MOOCs (at least one quadrant) (2 points per curricula / Course)

Sr. No.	Name of Programme & Course where Content is introduced	Course Credits	Title of new MOOC Content curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Subtotal (3)(c)(iii)								

(3) (c) (iv) Course Coordinator for MOOCs (4 credit course) (8 points per curricula / Course)
(In case of MOOCs of lesser credits 02 marks / credit)

Sr. No.	Name of Programme & Course	Course Credits	Title of MOOC curricula	Specify ICTs resources: web link / You tube link: Audio/ Video/ Telecast / Picture / Models/Charts if any	Date of approval from authority	Date of Implementation	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Subtotal (3)(c)(iv)								
	Total (3)(c) : (3)(c)(i) + (3)(c)(ii) + (3)(c)(iii) + (3)(c)(iv)								

(3) (d) : E-Content

(3) (d) (i) Development of e-Content in 4 quadrants for a complete course/e-book (12 points per curricula / Course)

Sr. No.	Title of e-Content course/ e-book with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(i)								

(3) (d) (ii) e-Content (developed in 4 quadrants) per module (5 points per module / Course)

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(ii)								

(3) (d) (iii) Contribution to development of e-content module in complete course/paper/e-book (at least one quadrant) (2 points per module / Course)

Sr. No.	Title of e-Content module with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Authors	Whether Principal Author / Co-Author	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (3)(d)(iii)								

(3) (d) (iv) Editor of e-content for complete course/ paper /e-book (10 points per Course / paper)

Sr. No.	Title of e-Content Course with no. of pages, ISSN / ISBN NO. if any	Name of Programme & Course to which introduced	Specify ICTs resources: web link	Whether Peer reviewed	No. of Co-Editors	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
	Sub Total: (3)(d)(iv)							
	Total (3) (d): (3)(d)(i) + (3)(d)(ii) + (3)(d)(iii) + (3)(d)(iv)							
	Total (3): (3)(a) + (3)(b) + (3)(c) + (3) (d)							

(4) Research Score:

(4) (a) Research guidance: (Ph.D. : 10 points per degree awarded & 05 per thesis submitted)

Sr. No.	Sr. No.	Number of Candidate Enrolled	No. of Thesis Submitted with dates	No. of Candidate Degree Awarded with dates	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
	M. Phil / P.G. Dissertation						
	Ph.D.	02	01	01 Dt. 15/10/2017	05		
	Sub Total: (4)(a)				05		

(M. Phil. / P.G dissertation: 2 points per degree awarded)

(4) (b) Research Projects Completed: A: More than 10 lakhs (10 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (5 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Date of Completion	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1									
2									
	Sub Total: (4)(b)								

(4) (c) Research Projects Ongoing: A: More than 10 lakhs (5 points per Project)
B: Less than 10 lakhs (2 points per Project)

Sr. No.	Type of Project : A / B	Title of Project	Sponsored Agency	Duration of Project	Date of Starting	Whether Co-PI	Grant Received (Rs.)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1										
2										
	Sub Total: (4)(c)									

(4) (d) Consultancy: **(3 points per Consultancy Project)**

Sr. No.	Title of Consultancy Project	Sponsored Agency	Date of Starting	Amount Mobilized (Rs. Lakh)	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
				Sub Total: (4)(d)			
				Total (4) : (4)(a) + (4)(b) + (4)(c) + (4)(d)			

(5) (a) Patents : **(10 points per International Patent and 7 points per National Patent)**

Sr. No.	Title of patent Project	Patent Number	Sponsored Agency if any	Date of Award	International / National	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (5)(a)			

(5) (b) *Policy Document (Submitted to an International Body/Organization like UNO/UNESCO/World Bank/International Monetary Fund etc. or Central Government or State Government)
A: International (10 points per Policy Document)
B: National (7 points per Policy Document)
C: State (4 points per Policy Document)

Sr. No.	Title of Policy Document	Name of Submitted Agency	International / National / State	Policy Document Number	Date of Acceptance	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Sub Total: (5)(b)			

(5) (c) Awards/Fellowship: **A: International (7 points per Awards/Fellowship)**
B: National (5 points per Awards/Fellowship)

Sr. No.	Name of Award / Fellowship	Date of Received	International / National	Name of Awardees Academic Body / Association	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1							
2							
				Sub Total: (5)(c)			
				Total (5) : (5)(a) + (5)(b) + (5)(c)			

(6) *Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars/ Conferences/full paper in Conference Proceedings (Paper presented in Seminars/Conferences and also published as full paper in Conference Proceedings will be counted only once)
International (Abroad): (7 points per Seminars/ Conferences)
International (within Country): (5 points per Seminars/ Conferences)
National: (3 points per Seminars/ Conferences)
State / University Level: (2 points per Seminars/ Conferences)

Sr. No.	Title of Presentation in Academic Session	Title of Conference / Seminar	Mode of Presentation: Invited lectures / Resource Person / Paper presentation	Name of Organizer	Whether International (Abroad) / International (within Country) / National / State / University Level	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1								
2								
					Total (6) :			

Note: The Research score for research papers would be augmented as follows: Peer-Reviewed or UGC-listed Journals (Impact factor to be determined as per Thomson Reuters list): i) Paper in refereed journals without impact factor - 5 Points ii) Paper with impact factor less than 1 - 10 Points iii) Paper with impact factor between 1 and 2 - 15 Points iv) Paper with impact factor between 2 and 5 - 20 Points v) Paper with impact factor between 5 and 10 - 25 Points vi) Paper with impact factor >10 - 30 Points
a) Two authors: 70% of total value of publication for each author.
b) More than two authors: 70% of total value of publication for the First/Principal/Corresponding author and 30% of total value of publication for each of the joint authors.
Joint Projects: Principal Investigator and Co-investigator would get 50% each.

Note:

- Paper presented if part of edited book or proceeding then it can be claimed only once.
- For joint supervision of research students, the formula shall be 70% of the total score for Supervisor and Co-supervisor. Supervisor and Co-supervisor, both shall get 7 marks each.
- *For the purpose of calculating research score of the teacher, the combined research score from the categories of 5(b). Policy Document and 6. Invited lectures/Resource Person/Paper presentation shall have an upper capping of thirty percent of the total research score of the teacher concerned.
- The research score shall be from the minimum of three categories out of six categories.

Summary of Table 2
Academic / Research Score

Details of Academic & Research activities	Self-Appraisal Score	API Score Verified by Committee	Remarks
(1) Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals	94		
(2) Publications (other than Research papers)	07		
(3) Creation of ICT mediated Teaching Learning pedagogy and content and development of new and innovative courses and curricula	15		
(4) Research guidance/ Projects Completed / Projects Ongoing/ Consultancy	05		
(5) Patents / Policy Document / Awards/ Fellowship			
(6) Invited lectures / Resource Person/ paper presentation in Seminars / Conferences/full paper in Conference Proceedings			
Grand Total of Table 2	121		

IV SUMMARY OF API SCORES:

Category	Criteria	Annual API Score
Table 1	Activities: **Overall Grading** 1. Teaching 2. Involvement in the University / College students related activities / research activities	87
Table 2	Academic/Research Score	**124**

List of Enclosures: (Please attach copies of certificates and / or letters sanction orders, papers etc. wherever Necessary)

UNDERTAKING

I **Dr/Mr. / Mrs. Vasudha Vinod Deo** undertakes that the information provided is correct as per records submitted by me to Institute and documents enclosed along with the duly filled in PBAS Proforma.

Date : ....
Place : ....

Signature of the faculty with Designation

Date : ....

Place : ....

Signature
Head of Department

Verified by IQAC ....

Date : ....
Place : ....

Signature
Coordinator - IQAC

Signature of Director/Principal

N.B. : The individual PBAS Performa duly filled along with all enclosures, submitted for CAS promotions will be verified by the Institute as necessary and placed before the Screening Cum Evaluation Committee or Selection Committee for Assessment Verification.

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2018-19

B. Ed. 1st Year

I Semester				
Month	**Date**	**Teaching-Learning Process**	**Weeks**	**Organisor In-charge Pr**
Commencement of new academic session – 14th June 2018				
June 2018	18th June	College Filling in Online registration Form & uploading the documents		Admission Commi Dr. Watkar
July, Aug. 2018	18th July to 14th Aug.	Guidance to the Candidate for Option Form filling (for I & II Round) On line Process	4 weeks	Admission Commi Dr. Watkar
Aug.&,Spt. 2018	30th Aug.to 4th Spt 11th to18th Spt. 21st to 25th Spt 24th to 29th Spt.	Admission Process (I round) Admission Process (II round) Guidance to the Candidate for Option Form filling (For III Round) On line Process Orientation Workshop+ Subject teaching	1 weeks 1 Week 1 Week 1 Week	College Admission Committee Dr. Watkar All Professors
October 2018	1st to 5th Oct. 6th to 10th Oct. 11th to 12th Oct. 13th to19th Oct. 22nd to 25th Oct. 26th to 31st Oct.	Subject teaching Subject teaching + Admission Process (III round) Subject teaching Subject teaching + Admission Process (Application for College Round) Subject teaching + Spot Round Admission Psychological Expt.+School Engagement	1weeks 1weeks 1Week ½ Week 1 Week 1 week	All Professors All Professors / Admission Comm All Professors All Professors / Admission Comm All Professors / Admission Comm Dr.Chavan/Dr. Sa
November 2018	1st to 3rd Nov.	Psychological Expt+ School Engagement	½ Week	Dr.Chavan/Dr. Sa
Winter Vacation Holiday: 5th NOV. to 24th Nov. 2018				
November 2018	26th to 30th Nov.	EPC (Reading & Reflecting on text)	1 week	Dr. Deo
December 2017	1st to 8th Dec. 10th to 19th Dec. 20th to24th Dec. 26th to 27th Dec. 28th to 31st Dec.	EPC (Reading & Reflecting on text) Microteaching Workshop Integration Lesson Workshop Simulation Lesson Workshop Subject teaching + Unit Test I	1 Week 1Week 3 weeks ½ Week ½ Week	Dr. Deo Dr. Chavan Dr. Chavan Dr. Watkar All Professors/Dr.S
Jan. 2018	1st to 5th Jan. 8th to 12th Jan	Seminar presentation Unit test II /Practical Submission/ Subject Teaching / Guidance & Preparation for Uni. Exam	1Week 1Week	Dr. Samudre Dr.Samudre/All Pro
Total No. Of Weeks 17 Weeks				

(Dr. V.V. Deo)
Incharge Principal
Govt. College of Education, Akola

...College of Education, Akola

271

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course (2018-20)
for Session 2018-19

B. Ed. I Year

II Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	Weeks	Organiser/ In-charge Proff.
January 2019 (15 Days)	14th to 19th Jan. 21st to25th Jan. 28th to31st Jan.	School Engagement Subject Teaching Audio-Visual Workshop	1week 1 week ½ week	Dr. Samudre All Professors Dr.~~Chavan~~ Watkar
February 2019 (23 Days)	1st to 16th Feb. 18th to28th Feb.	Internship EPC(Drama & Art) and Gathering	2½weeks 1½week	Dr. Dharaskar Dr.~~More~~ Tadas
March 2019 (24 Days)	1st to 9th March 11th to16th March 18th to23rd March 25th to30th march	Seminar Presentation / Subject Teaching SUPW Subject Teaching Test I + Subject Teaching	1 week 1week 1 weeks 1 week	All Professors Dr. Deo All Professors Dr. Samudre/ All Professors
April 2019 (20 Days)	1st to 9th April 10th to 20th April 22nd to 27th April	Subject Teaching + Test II Practical Submission/ Subject Teaching Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	1 weeks 1 week 1 week	All Prof./ Dr.Samudre All Professors All Professors
Total Days: 82		**Total No. of Weeks : 13½Weeks**		

14.1.19

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & In charge
(Academic calendar)
Govt. College of Education, Akola

14/1/19.

(Dr. R.B. Manekar)
Principal
Govt. College of Education,
Akola

2018 Days)	21st June 21st to 23rd June 25th to 30th June	International Yoga Day Admissions of III sem. Students Orientation Workshop	1½ weeks	Dr. More Admission Committee All Prof.
July 2018 (26 Days)	2nd to 7th July 9th to 14th July 16th to 21st July 23rd to 31st July	subject teaching Action Research Workshop Action research Group Work ICT Workshop	1 week 1 week 1week 1½ Weeks	All Professor Dr. Deo All professor Dr. Deo
August 2018 (3Days)	1st to 4th Aug. 6th to 11th Aug. 13th to18th Aug. 21st to31st Aug	ICT Workshop Internship Workshop + Subject teaching Subject Teaching + lesson planning Group Work Internship	½ week 1 week 1weeks 1½ week	Dr. Deo Dr. Watkar All professor Dr. Watkar Dr. Watkar
September2018 (22 Days)	1st to 29th Spt.	Internship	4 week	Dr. Watkar
October 2017 (24 Days)	1st to13th Oct. 15th to 31st Oct.	Yoga Education Subject teaching / unit test I &II + Assignments work	2 weeks 3½ week	Dr. More All Prof. Dr. Samudre
November 2018 (3 days)	1st to 3rd Nov.	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam	½ Week	All Professors
Winter Vacation Holiday : 5th NOV. to 24th Nov. 2018				
November 2018 (days)	26th to30th Nov.	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam/ University Exam / Practical Submissions	1 week	All Professors
December 2018 (13 days)	*1st to 15th Dec.*	*University Exam/ Practical* Submissions	2 week	*All* Professors
Total Days:129		**Total No. of Weeks : 23½ Weeks**		

(Academic calendar)
Govt. College of Education, Akola

Principal
Govt. College of Education, Akola

Government College of Education, Akola
Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2018-19
B.Ed. II Year

IV Semester
26th Nov. to 27th April

Month	Date	Teaching-Learning Process	Weeks	In-charge Professor
November 2018 (3 Days)	28th to 30th Nov.	Orientation Workshop	½ week	All Professors
December 2018 (25 Days)	1st to 14th Dec. 15th Dec. 17th to 31st Dec.	Subject Teaching Parent teacher Association orientation Internship	1 week 2 weeks	All Professors Dr. Watkar Dr. Dharskar
January 2019 (26 Days)	1st to 3rd Jan. 4th to 5Th Jan. 7th to 17th Jan. 18th & 19th Jan 21st to25th Jan. 28th to 31st Jan.	Internship Parent teacher Association EPC : Understanding the Self Subject Teaching Working with Community Final Lesson Guidance Workshop/ Subject Teaching	1 week 2 weeks 1weeks ½ weeks	Dr. Dharskar Dr. Watkar Dr. Deo All Professors Dr. ~~Dharaskar~~ Tade All Professors
February 2019 (23 Days)	1st to 9th Feb 11th to 28th Feb.	Final Lesson Exam of S.G.B.A.U./ Subject Teaching Performing Arts & Gathering	1½ week 2½ weeks	Dr. Dharaskar All Professors Dr. ~~More~~ Tadas
March 2019 (24 Days)	1st to 9th March 11th to 16th March 18th to30th March	Subject teaching /seminar Presentation/ Unit Test I Environment Project Subject teaching /Unit Test II	1½weeks 1 weeks 2 weeks	All Professors/ Dr. Samudre Dr. ~~Chavan~~ Deo All Professors/ Dr. Samudre
April 2019 (20 Days)	1st to 13th April 15th to27th April	Subject teaching / Practical Submissions Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	2 week 1½week	All Professors All Professors

Total Days: 121 **Total No. of Weeks: 20 weeks**

28.11.18

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & Incharge
(Academic Calendar)
Govt. College of Education, Akola

27/11/18

(Dr. R. B. Manekar)
Principal
Govt. College of Education, Akola

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2019-20

B.Ed. 1st years

I Semester

Month	Date	Teaching-Learning Process	Weeks	Organisor/In-charge Prof.
Commencement of new academic session – 10th June 2019				
July, Aug. 2019		Guidance to the Candidates for Online Admission Process of B. Ed. 2019-20		Dr. Watkar
Spt. 2019	6th to 13th Spt. 16th to 21st Spt 23rd to 26th Spt 23rd to 30th Spt.	Admission Process (I round) Admission Process (II round) Guidance to the Candidates for Option Form filling (for III round) Orientation Workshop+ Subject teaching	 6 days	College Admission Committee/ Dr. Watkar All professors
Oct. 2019	1st to 5th Oct. 7th to 12th Oct 14th to 23rd Oct.	Subject teaching Subject teaching + Admission Process (III Round) Subject teaching+ Admission Process (Institutional Round)	4 days 5 days 9 days	All Professors All Professors / College Admission Committee All Professors / College Admission Committee
Winter Vacation Holiday : 24th Oct. to 20th Nov. 2019				
Nov 2019	21st to 23rd Nov 25th to 30th Nov.	Psychological Expt. EPC (Reading & Reflecting on text)	3 days 6 days	Dr. Tadas/Dr. Watkar Dr. Deo
Dec 2019	2nd to 5th Dec. 6th to 14th Dec. 16th to 24th Dec. 26th to 28th Dec 30th to 31st Dec.	EPC (Reading & Reflecting on text) Microteaching Workshop Integration Lesson Workshop Simulation Lesson Workshop Subject teaching	4 days 8 days 8 days 3 days 2 days	Dr. Deo Dr. watkar Dr. Watkar Dr. Watkar All Professor
Jan. 2020	1st to 11th Jan. 13th to 31st Jan.	School Engagement Seminar Presentation/ Unit test II/ Practical Submission/Subject teaching/Guidance & Preparation for Uni. Exam.	10 days 17 dyas	Dr. Samudre Dr.Samudre/All Professor

Total No. of Teaching days: 85 days

Total hours : 510

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course (2019-21) for Session 2019-20

B. Ed. I Year

II Semester

Month	Duration	Teaching-Learning Process	Days	Organiser/ In-charge Proff.
Feb.2020 (24 Days)	1st to 6th Feb.	School Engagement / Audio-Visual Workshop	5 days	Dr. Samudre / Dr. Watkar
	7th to 22nd Feb	Internship	13 days	Dr. Dharaskar
	24th to 29th Feb.	EPC(Drama & Art)	6 days	Dr. Deo
March 2020 (24 Days)	2nd to 7th March	Subject Teaching	6 days	All Professors
	9th to 14th March	SUPW	5 days	Dr. Deo
	16th to 21st March	Seminar presentation / Subject Teaching	6 days	All Professors
	23th to 31st march	Test I + Subject Teaching	7 days	Dr. Samudre/ All Professors
April 2019 (19Days)	1st to 11th April	Subject Teaching + Test II	7 days	All Prof./ Dr.Samudre
	13th to 18th April	Practical Submission/ Subject Teaching	6 days	All Professors
	20th to 25th April	Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	6 days	All Professors

Total Days: 67 days

Total No. of Weeks : 11 Weeks

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & In charge
(Academic calendar)
Govt. College of Education,
Akola

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(Dr. V. V. Deo)
Principal
Govt. College of Education,
Akola

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2019-20

B.Ed. II Year

IV Semester
21st Nov. to 25th April

Month	Date	Teaching-Learning Process	Days	In-charge.
November 2019 (9 Days)	21st to 30th Nov.	University exam	9 days	
December 2019 (25 Days)	2nd to 7th Dec.	Orientation Workshop /Subject Teaching + Performing Art	6 days	All Professors
	9th to 11th Dec.	Parent teacher Association orientation	3 days	Dr. Watkar
	12th to 31st Dec.	Internship	20 days	Dr. Dharskar
January 2020 (27 Days)	1st to 4th Jan.	Subject Teaching + performing Art	4 days	All Professors
	6th to 16th Jan.	EPC : Understanding the Self	10 days	Dr. Deo
	17th to 18th Jan.	Parent teacher Association + performing Art	2 days	Dr. Watkar
	20th & 25th Jan	Working with Community	6 days	Dr. Tadas
	27th to 31st Jan.	Final Lesson Guidance Workshop	5 days	Dr. Dharaskar
February 2020 (24 Days)	1st to 8th Feb	Final Lesson Guidance Workshop +Final Lesson Exam of S.G.B.A.U.	7 days	Dr. Dharaskar
	10th to 22nd Feb.	Subject Teaching + Performing Art	11 days	All Professors
	24 th to 29th Feb.	Performing Arts & Gathering	6 days	Dr. Tadas
March 2020 (24 Days)	2nd to 7th March	Subject teaching /seminar Presentation	6 days	All Professors/
	9th to 14th March	Environment Project	5 days	Dr. Deo
	16th to 21st March	Subject teaching /Unit Test I	6 days	All Professors/
	23rd to 31st March	Subject teaching /Unit Test II/ Practical Submissions	7 days	Dr. Samudre
April 2020 (19 Days)	1st to 24th April	Subject teaching / Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam./ University Exam.	19 days	All Professors

Total Days:128

Total No. of Weeks: 21 weeks

2-12-19

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & In charge
(Academic calendar)
Govt. College of Education,
Akola

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय अकोला

(Dr.V. V. Deo)
Principal
Govt. College of Education,
Akola

Government College of Education, Akola

Annual Academic Calendar of Two Year B.Ed. Course for Session 2019-20

B.Ed. 2nd years

III Semester

Month	Date	Teaching-Learning Process	Days	In-charge Prof.
Commencement of academic session – 10th June 2019				
July 2019 (2? Days)	1st July 2nd to 12th July 13th July 15th to 20th July 22nd to 31st July	Orientation Workshop ICT Workshop Subject teaching Action research Workshop Internship (24 hours)	2 days 10 days 1 day 6 days 10 days	All Professor Dr. Deo All prof. Dr. Deo Dr. Dharskar
August 2019 (22Days)	1st to 31st Aug.	Internship (24 hours)	31 days	Dr. Dharskar
September2019 (23 Days)	1st to 9th Spt. 10rd to 14th spt. 15th to 30th Spt.	Internship (24 hours) Action Research Group Work Subject teaching	9 days 4 days 10 days	Dr. Dharaskar All prof. All Prof.
October 2019 (18 Days)	1st to12th Oct. 14th to 23rd Oct.	Yoga Education Subject teaching / unit test I &II + Assignments work	9 days 9 days	Dr. Tadas All Prof./ Dr. Samudre
Winter Vacation Holiday: 24th Oct. to 20th Nov. 2019				
November 2019 (9 days)	21st to 30th Nov.	Subject teaching / Preparation & Guidance for S.G.B.A.U. Exam	9 days	All Professors
December 2019 (12 days)	2nd to 14th Dec.	University Exam/ Practical Submissions	12 days	All Professors

Total No. of days : 111 days

Total hours : 666

28-1-19

(Dr. A. G. Watkar)
Astt. Prof. & In-charge
(Academic calendar)
Govt. College of Education, Akola

(Dr. R. B. Manekar)
Principal
Govt. College of Education,
Akola

Annexure IV

Government College of Education Akola

List of various comities for 2017-18

Various Departments

1. Internship School Engagement --- Dr. S.U. Samudre
2. Pre-Practice Teaching Work --- Dr. N.B. Chavan
3. Practice Teaching Internship --- Dr. A .G. Watkar/Dr.Asha Dharaskar
4. Cultural Sports Community --- Dr. Nilima More
5. Activities --- Dr. V. V. Dev
6. Examination --- Dr. S. Samudre
7.

College IQAC

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal Chairman
2.	Dr Vasudha Deo	Associate professor Coordinator
3.	Dr Nutan Chavan	Member
4.	Dr. Nilima A. More	Member
5.	Dr. Archana Watkar	Member
6.	Dr. Sandhya Samudre	Member
7.	Shri. Anil Tasare	Member
8.	Shri Anil Tasare	Member

1. Women Grievance Redressal Committee

1.	Dr Vasudha Deo	Chairperson
2.	Dr. Nutan Chavan	Member Secretary
3.	Dr. Asha Mirge	Non Government Member
4.	Dr Sandhya Samudre	Member
5.	Shri Anil Tasare	Member

2. Anti Ragging Committee

1.	Dr Rajendra B. Manekar	principal	chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	Dr. Archna Watkar		Member
4.	Adv. Manish Kulkarni		Member
5.	Shri Pramod Deshpande		Member
6.	Police Inspector R Ramdaspeth		Member
7.	Shri Anil Tasre		Member

8. Parents' Representative Member
9. Parents' Representative Member
10. Parents' Representative (Women) Member
11. Parents' Representative (Man) Member

3. Staff Council

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr. Vasudha Deo Member
3. Dr. Nilima More Member
4. Dr. Nutan Chavan Member
5. Dr.Asha Dharaskar Member
6. Dr. Sandhya Samudre Member
7. Dr. Archana Watkar Member
8. Mr. Anil Tasre Member

4. Student Council

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr Archana Watkar Assi. Professor Member Secretary
3. Dr. Vasudha Deo Member
4. University Representative Member
5. Class Representative Member
6. Women's Representative Member
7. Cultural Representative Member
8. Sports Representative Member

5. Academic calendar committee

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr Archana Watkar Assi. Professor Member Secretary
3. Dr. Vasudha Deo Member
4. Dr. Nilima More Member
5. Dr. Nutan Chavan Member
6. Dr.Asha Dharaskar Member
7. Dr. Sandhya Samudre Member
8. Dr. Archana Watkar Member secretary

6. College Annual Magazine Committee

1. Dr Rajendra B Manekar Principal Chairman
2. Dr.Asha Dharaskar Member Secretary
3. Librarian Member
4. Six Students Member
5.

7. UGC Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr. Nilima More		Member Secretary
3. Dr. Sandhya Samudre		Member
4. Mr. Anil Tasre		Member

8. Library Advisory Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Librarian		Member Secretary
3. Dr. Vasudha Deo		Member
4. Dr. Nilima More		Member
5. Dr. Nutan Chavan		Member
6. Dr.Asha Dharaskar		Member
7. Dr. Sandhya Samudre		Member
8. Dr. Archana Watkar		Member
9. Mr. Anil Tasre		Member

9. Career Counseling And Placement Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr. Vasudha Deo		Member Secretary
3. Dr.Asha Dharaskar		Member
4. Dr. Sandhya Samudre		Member

10.Alumni Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr.Asha Dharaskar		Member
Member Secretary		
3. Dr. Sandhya Samudre		Member

11.Attendance And Discipline Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr. Archana Watkar		Member Secretary
3. Dr. Nilima More		Member

12.Time- Table Committee

1. Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2. Dr. Nutan Chavan		Member secretary

13.Admission Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Aechana Watkar	Assi. Professor	Member Secretary
3.	Dr. Nutan Chavan		Member
4.	Dr. Nilima More		Member
5.	Dr. Sandhya Samudre		Member
6.	Mr. Anil Tasre		Member
7.	Mr. Rajesh Padole		Member

14.Hostel Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Superintendent		Member Secretary
3.	Dr. Vasudha Deo		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Student Representative		

15.Staff Welfare Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Mr. Anil Tasre		Member Secretary
3.	Mr. R. Wane		
4.	Mr. ganesh pathak		
5.	Dr. Vasudha Deo		Member
6.	DR. Nilima More		Member
7.	Shri . Raju Yadav		Member
8.	Shri Rajesh Padole		Member
9.	Mr. Anil Wankhade		Member

16. Appellant officer	Dr Rajendra B Manekar	Principal
Information officer	Dr. Vasudha Deo	Asso. Professorctivity

17. Fee appropriation committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	DR. Nilima More		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Dr. Sandhya Samudre		Member
6.	Dr. Archana Watkar		Member
7.	Dr.Asha Dharaskar		Member
8.	Mr. Anil Tasre		Member secretary
9.	Dr. Samket Raut		Member

18. College Maintenance Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member
3.	DR. Nilima More		Member
4.	Dr. Nutan Chavan		Member
5.	Dr.Asha Dharaskar		Member
6.	Dr. Sandhya Samudre		Member
7.	Dr. Archana Watkar		Member
8.	Mr. Anil Tasre		Member Secretary

19.Purchase Committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Mr. Anil Tasre		Member
3.	Dr. Archana Watkar		Member
4.	**Dr.Nilima More**		

20.Website updating committee

1.	Dr Rajendra B Manekar	Principal	Chairman
2.	Dr. Vasudha Deo		Member

Dr. Vasudha V. Deo

Coordinat

S.U.P.W. कार्यशाळा

दि. १० एप्रिल २०१९ ते १५ एप्रिल २०१९

संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती यांच्या बी. एड. भाग-१, सेम-२ या अभ्यासक्रमांतर्गत शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, येथे S.U. P. W. कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले. कार्यशाळेच्या समन्वयक प्रा. डॉ. वसुधा देव या होत्या. या कार्यशाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना कार्यानुभव शिक्षण देण्यात आले. यामध्ये शिकविण्यासाठी उच्चशिक्षित शिक्षिका आल्या होत्या. ज्यांनी कार्यशाळेच्या पहिल्या दिवसापासूनच आपल्या ज्ञानदानाला सुरूवात केली. यामध्ये कार्यशाळेच्या पहिल्या दिवसापासून उत्सुक असलेले विद्यार्थी शिक्षकांनी सांगितलेल्या कृती करीत होते. पहिल्या दिवशी दैनंदिन उपयोगी कागदाची पिशवी तयार करण्यात आली तर माध्यान्न कालखंडानंतर लिफाफे तयार करण्यात आले. त्यासाठी लागणारी सर्व सामग्री महाविद्यालयातून देण्यात आली होती.

विद्यार्थ्यांनी उत्तम प्रतिसाद देत आपले कार्य योग्यरित्या पार पाडले. कार्यक्रमाच्या दुसऱ्या दिवशी गणपती बनविणे हा उपक्रम होता. यामध्ये प्रत्येक विद्यार्थ्यांमध्ये माती भिजविण्यापासून ते संपूर्ण मूर्तीचे रंगकाम करेपर्यंत संपूर्ण काम हे विद्यार्थ्यांनी केले. त्यातून त्यांना सृजनशिलता कळली व प्रत्येकाला आपण बनविलेल्या गणपती मूर्त्यांमधून आपल्यामधील अंतर्भूत सुप्त कला बघायला मिळाल्या. विद्यार्थ्यांनी आपल्या तयार झालेल्या मूर्त्या आणि बॅग व पिशव्या प्रदर्शनासाठी ठेवल्या प्रदर्शन शेवटच्या दिवशी १५ तारखेला ठेवण्यात आले व त्यामध्ये सर्व प्राध्यापक वृंद व प्राचार्यांच्या उपस्थितीमध्ये प्रदर्शन ठीक ११.१० ला राष्ट्रगीताने चालू झाले आणि नंतर प्राचार्यांनी उपस्थित विद्यार्थ्यांसोबत त्यांनी प्रचार केलेल्या मूर्त्यांची व इतर हस्तकलांची पाहणी केली व विद्यार्थ्यांना आपले अभिप्राय व मनोगत शाब्दिकरित्या सांगितले.विद्यार्थ्यांमध्ये कार्यानुभवामधून कार्याबद्दल सृजनता व स्वनिर्मित हस्तकलेचा वापर या व्यक्तीमत्त्व विकास पुरक विचारांचे हस्तांतरण करण्यात येते.

डॉ. वसुधा देव
सहयोगी प्राध्यापक

वाचन आणि परावर्तित विषयवस्तू

दि. २७ नोव्हेंबर २०१८ ते ५ डिसेंबर २०१८

या कार्याशाळेचे आयोजन संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती यांच्या अनुषंगाने शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथे दि. २७ नोव्हेंबर २०१८ ते ५ डिसेंबर २०१८ या दरम्यान करण्यात आले. या कार्यशाळेच्या समन्वयक प्रा. डॉ. वसुधा देव या होत्या.

कार्यशाळेमध्ये कोणत्याही एका पुस्तकाचे वाचन करून त्याचे रसग्रहण करणे व नंतर आपल्या शब्दांमध्ये त्याला इतरांसमोर मांडणे हे या कार्यशाळेचे प्रारूप होते. यासाठी एकुण पाच गट करण्यात आले. नंतर एका गटामध्ये एकुण दहा विद्यार्थी सहभागी होते. नंतर पुस्तक नेमकं कोणते निवडावे हे सर्वस्वी विद्यार्थ्यांवर अवलंबून होते. परंतू नेमक कोणते पुस्तक घ्यावे हा प्रश्न होता. यातुनच समन्वयकांच्या मार्गदर्शनाने अध्ययनास ''राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची ग्रामगीता'' घेतल्या गेली. त्यामधील अध्यायांचे वाचन व विश्लेषण विद्यार्थ्यांनी केले. कार्यशाळेमध्ये विद्यार्थ्यांना येणाऱ्या अडचणींचा, समस्येचा निवाडा करण्यासाठी समन्वय स्वत: दखल घेऊन अडचणी दूर करून घेत. वाचन उत्तमरित्या पूर्ण झाले. नंतर विचार इतरांसमोर मांडण्यासाठी विद्यार्थ्यांना गटनिहाय कृती वाटून दिल्या गेल्या, ज्यामध्ये

गट क्र. १ : गटचर्चा गट क्र. २ : वादविवाद
गट क्र. ३ : पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन गट क्र. ४ : मौखिक
गट क्र. ५ : पोस्टर मेकिंग प्रेझेंटेशन ॲन्ड एक्सप्लेनेशन

या प्रत्येक कृतीमधून आपण आतापर्यंत अध्यायांचे आपल्याला झालेले आकलन विद्यार्थ्यांनी सर्वांसमोर उत्तम प्रकारे मांडले. यामध्ये प्रत्येक गटाच्या सादरीकरणाचे बोधन इतरांना होऊन संपूर्ण ग्रामगीतेचा रसस्वाद सर्व विद्यार्थ्यांना मिळाला.

समारोपीय कार्यक्रम

अध्यक्ष : प्राचार्य डॉ. रा. भि. मानेकर, समन्वयक : प्रा. डॉ. वसुधा वि. देव हे मंचावर होते तर सुत्रसंचालन वैशाली उगले यांनी केले. दरम्यान प्रत्येक गटाने आपले सादरीकरण पूर्ण केले. कार्यक्रमाचे शेवटी सर्व विचार एकवटून विद्यार्थ्यांना देण्याचे काम समन्वयकांनी आपल्या बोधभाषणातून केले. आभार प्रदर्शन संगिता उगले यांनी करून कार्यशाळेचा समारोप पार पाडला.

डॉ. वसुधा देव
सहयोगी प्राध्यापक

कृती संशोधन

दि. ९ जुलै २०१८-ते १९ जुलै २०१८ या कालावधीमध्ये कृती संशोधन ही कार्यशाळा घेण्यात आली. तसेच १० दिवसाची कार्यशाळा ५० गुणांसाठी होती. सर्वप्रथम विद्यार्थ्यांना कृतीसंशोधन म्हणजे काय? कृतीसंशोधन कशा पद्धतीने करायला पाहिजे. कृतीसंशोधनाचे महत्त्व काय असते ते समजावून सांगितले. कृतीसंशोधनाचा विषय कशाप्रकारे निवडायचा व त्यावर कशाप्रकारे कृतीसंशोधन करायचे ते अतिशय सोप्या पद्धतीने समजावून सांगीतले.

त्यानंतर विद्यार्थ्यांचे वेगवेगळे गट तयार करण्यात आले आणि आपआपल्या मेंटॉरकडून घेतलेल्या विषयाचे निराकरण करून विषय कृतीसंशोधनासाठी घेण्यात आले आणि आपल्या गट मागदर्शकाने कृतीसंशोधनाची व्याख्या, त्यानंतर संशोधनाची उद्दिष्ट्ये, त्याचे प्रकार संशोधन प्रश्न, गृहीतके, संशोधनाचे चल परिकल्पना व्याख्या, वैशिष्ट्ये इत्यादी कृती संशोधनासाठी आवश्यक असणाऱ्या मुद्यांवर विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले आणि सदर विद्यार्थ्यांना समजण्यास सोपे जावे म्हणून पीपीटी प्रेझेंटेशन चा वापर करण्यात आला.

दि. १३ जुलै २०१८ रोजी डॉ. मोरे मॅडम यांनी कृतीसंशोधन पद्धती, ऐतिहासिक पद्धती, वर्णनात्मक पद्धती, प्रायोगिक पद्धती, ह्या सर्व पद्धती समजावून सांगितल्या. कृषी संशोधनाचा उपयोग अध्यापनात कशाप्रकारे केला जातो. यावर त्यांनी मार्गदर्शन केले व विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नांचे उत्तरासह निराकरण केले. तर या कृतीसंशोधन कार्यशाळेचा समारोप दि. १९ जुलै २०१८ रोजी घेण्यात आला. यामध्ये प्रत्येक विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेऊन कृतीसंशोधन सादर केले व त्यावर मार्गदर्शक व समन्वयक यांनी महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन केले. अशाप्रकारे कृतीसंशोधन कार्यशाळा अतिशय चांगल्या प्रकारे आनंदाने पार पाडण्यात आली. सदर कृतीसंशोधन कृतीसत्राच्या समन्वयक म्हणून डॉ. वसुधा देव ह्यांनी कार्यप्रभार सांभाळला. कार्यशाळेच्या यशस्वीतेबद्दल मा. प्राचार्य डॉ. रा. भि. मानेकर, सर्व प्रध्यापक, कर्मचारी ह्यांचे मनपूर्वक आभार.

डॉ. वसुधा देव
समन्वयक

I.C.T. WORKSHOP

संत गाडगेबाबा विद्यापीठ अंतर्गत शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथे दि. २३/०७/२०१८ ते ०४/०८/२०१८ या दरम्यान ICT वर्कशॉप आयोजित करण्यात आला होता. या वर्कशॉपचे समन्वयक डॉ. वसुधा देव यांनी कार्यशाळेचे प्रास्ताविक केले तर या कार्यशाळेचे मार्गदर्शक मा. श्री. महेश बाहेती सरांनी या कार्यशाळेचा कार्यभार सांभाळला.

दि. २३/०७/२०१८ रोजी बाहेती सरांनी I.C.T. कार्यशाळेमध्ये कार्यशाळेचे महत्त्व, शिकण्याचे उद्दिष्टे, शिकण्याची गरज, आणि अध्यापनात या कार्यशाळेचा उपयोग कसा करायचा, पुढील दिवसांमध्ये I.C.T. मध्यल्या Home, Insert, Page layout, mailing, view इत्यादी. सरांच्या उत्तम मार्गदर्शनाखाली व देव मॅडमच्या सहकार्याने ही कार्यशाळा अतिशय उत्तमरित्या पार पडत होती. यामध्ये M.S. Word, MS-Office, tab आणि tools या कार्यशाळेमध्ये मार्गदर्शक सरांनी कार्यशाळेनंतर त्यावर प्रात्याक्षिक देत होते. त्यानंतर यामध्ये प्रश्न उत्तरांच्या माध्यमातून सरांनी online submission blogs तयार करणे आदी कार्य या कार्यशाळेत शिकविण्यात आले. तर या महत्त्वपूर्ण कार्यशाळेचा समारोप दिनांक ०४/०८/२०१८ रोजी बाहेती सर, मा. प्राचार्य डॉ. मानेकर सर आणि डॉ. वसुधा देव यांच्या मार्गदर्शनाखाली झाला.

या कार्यशाळेत सर्व प्राध्यापक कार्यालयीन कर्मचारी यांचे मोलाचे सहभाग लाभले. या सर्वांचे मनपूर्वक आभार.

डॉ. वसुधा देव
समन्वयक

पर्यावरण शिक्षण

संत गाडगे बाबा विद्यापिठांतर्गत शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथे दिनांक १ मार्च २०१९ ते २ मार्च २०१९ या दरम्यान पर्यावरण शिक्षण या कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले होते. म्हणजेच त्यामध्ये संपूर्ण महाविद्यालयाचे ग्रीन ऑडीट करण्यात आले होते.

वरील कार्यशाळा हि Water pollution हा घटक गृहित धरून त्यात Water supply, water purification, water conservation, quality of water इत्यादी उपघटकावर येतात. या सर्व घटकांवर कार्य करण्यासाठी आपल्याला कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण कार्यकारी अभियंता, ग्रामिण पाणी पुरवठा विभाग व उपमुख्य कार्यकारी अभियंता या सर्वांच्या मार्गदर्शनाची आवश्यकता होती म्हणून या कार्यशाळेच्या सुरूवातीला वरील काही व्यक्तीची उपस्थिती महत्त्वाची ठरली त्यामध्ये श्रीमती अंबादे मॅडम व श्री गवळी सरांनी उपस्थिती दर्शविली होती. त्यानंतर दुसऱ्या दिवशी ग्रीन ऑडीट केले त्यामध्ये गट पाडण्यात आले व त्यांना खालील प्रमाणे काम करण्यात सांगितले.

१) संपूर्ण महाविद्यालयाचा बाह्य परिसर

२) संपूर्ण प्रशासकीय इमारत

३) ग्रंथालय योगा हॉल

४) प्राचार्य निवासस्थान

५) मुलांचे व मुलींचे वसतीगृह

६) कर्मचारी निवासस्थान

वरील बाबींवर कार्य करण्यात आले अशा प्रकारे शासकीय अध्यापक महाविद्यालयात पर्यावरण शिक्षण प्रकल्प राबविण्यात आला हा प्रकल्प करताना आनंदाचे व खेळीमेळीचे वातावरण होते. यातुन प्रशिक्षणार्थ्यांना त्यांच्या अध्यापनात उपयोगात आणता येईल अशा गोष्टी झाल्या. ह्या सर्व कार्यशाळेच्या यशस्वीतेसाठी मा. प्राचार्य सर्व प्राध्यापक वृंद कार्यालयीन कर्मचारी ह्यांचे आभार.

डॉ. वसुधा देव
समन्वयक

स्व-आकलन कार्यशाळा

शासकीय अध्यापक महाविद्यालयात, अकोला येथे संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत अभ्यासक्रमानुसार नियमीत शिक्षण स्नातक अभ्यासक्रमाच्या प्रशिक्षणार्थी विद्यार्थ्यांचा सर्वागीण विकास होण्याच्या दृष्टीने 'स्व आकलन कार्यशाळा' चे आयोजन दि. ७ जाने २०१९ ते १९ जाने २०१९ पर्यंत होते.

कार्यशाळेच्या पहिल्या दिवशी सकाळी ११.४० वाजता या कार्यशाळेच्या उद्‌घाटनपर कार्यक्रमाची सुरूवात करण्यात आली. कार्यक्रमाचे अध्यक्ष म्हणून प्राचार्य डॉ. रा. भी. मानेकर होते. तर या कार्यक्रमाच्या समन्वयक म्हणुन प्रा. डॉ. देव यांनी भुमिका पार पाडली. तसेच कार्यक्रमाला डॉ. धारस्कर मॅडम तथा डॉ. तडस मॅडम यांची सुद्धा उपस्थिती लाभली होती. त्यानंतर प्रात्याक्षिकाला सुरूवात करण्यापूर्वी आईस ब्रेकींग पद्धतीने गट तयार करण्यात आले. यात विद्यार्थ्यांना कुठल्याही दोन व्यक्तीबद्दल माहिती घेण्यास सांगितले. त्यानंतर प्रत्येक गटातील दोन व्यक्तीचे सादरीकरण घेण्यात आले.

कार्यशाळेच्या दुसऱ्या दिवशी Who am I ? या विषयावर प्रा. डॉ. देव मॅडम यानी व्याख्यान दिले. त्यामध्ये त्यांनी पंचमहाभुते, तत्त्व, ज्ञानेंद्रिये, कर्मेद्रिये, सप्तधातु, सात चक्र, षडरिपु या सर्व विषयावर सविस्तर चर्चा करून त्याचे महत्त्व पटवून दिले. त्यानंतर सगळ्याना Who am I ? या प्रश्नाचे उत्तर मिळाले ते म्हणजे I am suprime soul. मी एक शरीर नाही मी एक चैतन्य आहे.

कार्यशाळेच्या तिसऱ्या दिवशी my personality या विषयावर मार्गदर्शन करण्यात आले. सर्वप्रथम Johary window ही संकल्पना प्रथम स्पष्ट करण्यात आली. त्यासाठी प्रा. डॉ. देव मॅडम यांनी पी.पी.टी. द्वारे मार्गदर्शन केले. त्यानंतर ११ गट तयार करण्यात आले. प्रत्येक गटात ४ प्रशिक्षणार्थ्यांची निवड करण्यात आली. यामध्ये प्रत्येक गटामध्ये प्रत्येक प्रशिक्षणार्थ्याने गटातील इतर तिघाबद्दलचे दिलेल्या Johary window या वर्कबुकमधील 55 adjectives पैकी 12 Adjective लिहावे. गटातील ३ प्रशिक्षणार्थ्यांसाठी प्रत्येकी 8 adjectives लिहावे नंतर ते Open area blind area साठी campare करावे जे समोरच्या व्यक्तीचे व स्वतःचे सारखे adjective open area मध्ये लिहावे त्यानंतर १२ पैकी राहिलेले adjectives सर्व hidden area मध्ये लिहावे. त्यानंतर गटातील दोघांनी एकमेकांचे adjectives स्पष्ट करून उत्कृष्ट सादरीकरण केले.

या कार्यशाळेच्या चवथ्या दिवशी understanding myself या विषया अंतर्गत मार्गदर्शन करण्यात आले. मानवाच्या जीवनातील ध्येय, भावना, इच्छा, अपेक्षा या विषयावर सविस्तर माहिती प्रा. डॉ. देव मॅडम यांनी दिली. तसेच पाचव्या दिवशी प्रा. डॉ. देव मॅडम यांनी आम्हाला 'आनंद' या विषयावरील त्यांचे Talk video दाखवले. त्यामध्ये त्यांनी सांगितले की, आपण आपल्या सुखांना दुसऱ्यावर निर्भर ठेवले नाही तर आपण जीवनात नक्कीच आनंदी बनु शकतो. सहाव्या दिवशी प्रा. डॉ. देव मॅडम यांनी प्रशिक्षणार्थ्यांना स्वाध्याय लिहुन घेण्यास सांगितले. त्यानंतर स्वामी विवेकानंद जयंती आणि राष्ट्रमाता जिजाऊ जयंती महाविद्यालयात साजरी करण्यात आली.

सातव्या दिवशी Anger या विषयावर सविस्तर माहिती सांगण्यात आली तसेच रागावर नियंत्रण व रागाचे नियोजन याविषयी प्रा. डॉ. देव मॅडम

यांनी मार्गदर्शन केले. आठव्या दिवशी प्रा. देव मॅडमनी My priorities and values या विषयावर मॅडमनी मार्गदर्शन केले. तसेच आपले जीवन समृद्ध बनवण्यासाठी कोणत्या मार्गाने जावे हे व्हीडीओ क्लिप द्वारे सांगितले 'सत्यम शिवम सुंदरम्' ही मुलभूत मुल्ये या माध्यमातून समजली.

कार्यशाळेच्या नवव्या दिवाशी Swat Analysis याविषयावर सविस्तर माहिती देण्यात आली तसेच ४० स्लाईड पीपीट दाखवून त्यामध्ये आपल्या जीवनातील strength, weakness, opportunity, thareat याविषयी सांगण्यात आले.

दहाव्या दिवशी Attitude या विषयावर प्रकाश टाकण्यात आला. यामध्ये नकरात्मक दृष्टीकोन सकारात्मक कसा बनवता येईल. याविषयी विवेचन करण्यात आले.

कार्यशाळेच्या अकराव्या दिवाशी self control, self analysis, peer pressure या विषयावर प्रा. देव मॅडम यांनी मार्गदर्शन केले. त्यांनी सांगितले की चांगल्या हेल्थसाठी स्व-नियंत्रण आणि स्व-नियंत्रणासाठी अष्टांगयोगा चा मार्ग जीवनात अवलंबने आवश्यक आहे. बाराव्या दिवशी Altimate goal of life मोक्षप्राप्ती या विषयावर विवेचन करण्यात आले. कार्यशाळेचा शेवटचा दिवस असल्यामुळे काही प्रशिक्षणार्थ्यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले.

प्रा. डॉ. वसुधा देव
समन्वयक, स्व-आकलन कार्यशाळा

राष्ट्र सेविका समिती,
अकोला
विजयादशमी उत्सव - युगाब्द ५११९

श्री/सौ. ____________________

सप्रेम नमस्कार..!

चारित्र्या वीण जीवन कसले
देवाविणा का मंदिर सजले
स्वत्वे स्थापण्या ते अनुशासन
संघटना हे एकच साधन

याच निर्धाराने गेल्या ८१ वर्षापासून राष्ट्र सेविका समिती अव्याहतपणे कार्य करीत आहे. या वर्षीचा विजयादशमी उत्सव दि. २ ऑक्टोबर २०१७ रोजी संपन्न होत आहे.

✻ अध्यक्षा ✻

सौ. मनिषा नाईक

(योग प्रशिक्षक व समुपदेशक)

✻ प्रमुख वक्त्या ✻

सौ. वसुधा देव

(प्राध्यापिका, शासकीय अध्यापक विदयालय)

✻ स्थळ ✻

विर सावरकर सभागृह, बाल शिवाजी शाळा, जठारपेठ, अकोला

सोमवार दि. २ ऑक्टोबर २०१७, वेळ :- संध्या. ५.३० वा.

सहपरिवार व इष्टमित्रांसह कार्यक्रम उपस्थित रहावे ही विनंती.

✻ विनित ✻

डॉ. सौ. स्मिता कायंदे

नगर कार्यवाहिका

लोकमत

शिक्षण क्षेत्रातील ज्ञानयोगिनी!

सहा विषयांमध्ये एमए, एमकॉम: सहा पुस्तके, पाच ई-पुस्तके प्रकाशित

नितीन गव्हाळे ।
लोकमत न्यूज नेटवर्क

अकोला : काही माणसे जन्माला येतात, ती वेगळी ज्ञातकुळी घेऊनच. भलेही ती गर्भश्रीमंत नसोत, प्रथितयश, ख्यातनाम वगैरे नसोत; परंतु आपल्या

कर्तृत्वाचा, ज्ञानाचा प्रभाव ते समाजमनावर उमटवतातच. या ज्ञातकुळीतील एक नाव प्रा. डॉ. वसुधा देव. त्यांच्या शिक्षणाच्या व्यासंगावर कटाक्ष टाकला, तर त्या शिक्षण क्षेत्रातील ज्ञानयोगिनीच ठरतात.

शिक्षण हे व्यक्तिमत्त्व घडविण्याचे आणि एक चांगला नागरिक बनण्याचे साधन आहे; मात्र अनेकजण शिक्षणाकडे रोजगाराचे साधन म्हणून बघतात. शिक्षण केवळ रोजगाराचे साधन नाही, तर ते एक परिपक्व माणूस घडविण्याचे माध्यम आहे. माणूस आयुष्यभर शिकतच असतो. त्यापैकीच एक डॉ. वसुधा देव या आहेत. आकोट हे माहेर. नामवंत विधिज्ञ वसंतराव सलतारे यांच्या त्या कन्या. शिक्षणाचा वसा त्यांना घरातूनच मिळाला आणि शिक्षण क्षेत्रातच काम करायचे त्यांनी आधीच ठरविले होते. प्राथमिक, माध्यमिक व महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर त्यांनी एम.कॉम., एमएड केले. अकोटला नरसिंग विद्यालयात शिक्षिका म्हणून काम केले. पुढे सावित्रीबाई फुले शिक्षण महाविद्यालयात अध्यापन केले. १९९० मध्ये यवतमाळ येथील शासकीय अध्यापक महाविद्यालयात प्राध्यापक म्हणून त्या रुजू झाल्या. विद्यार्थ्यांना शिकविताना त्यांचे प्रश्न ऐकून घेताना, त्यांना आपण सर्वच विषयांमध्ये पारंगत असावे किंवा त्या विषयांचा अभ्यास तरी केलेला असावा, असे वाटू लागले. केवळ पगारापुरती नोकरी करून त्या झालेल्या शिक्षणात समाधानी राहू शकल्या असत्या; परंतु विद्यार्थ्यांच्या आणि स्वतःच्या ज्ञानात भर पडावी, या दूरदृष्टीतून त्यांनी मराठी, अर्थशास्त्र, विषय संप्रेषण, शिक्षणशास्त्र विषयात एमए केले. सेट परीक्षा उत्तीर्ण केली. पुढे मूल्य शिक्षण विषयात संशोधन करून पीएचडी प्राप्त केली. वसुधा देव... एवढ्यावरच थांबल्या नाहीत. त्यांनी माहिती तंत्रज्ञान विषयाचा डिप्लोमा केला. घर, कुटुंब आणि मुलगा चिन्मय याचा सांभाळ करून त्यांनी शिक्षण घेतले. यासाठी त्यांना त्यांचे पती विनोद देव यांची मोलाची साथ लाभली. त्यांना शिक्षणशास्त्र, तत्त्वज्ञान विषयावर लिखाणाची आवड आहे. आतापर्यंत त्यांची सहा पुस्तके प्रकाशित झाली आहेत. त्यापैकी उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण हे पुस्तक शासनमान्य असून, या पुस्तकाला मुक्त विद्यापीठाचा पुरस्कार प्राप्त आहे. एक महिला म्हणून शिक्षण क्षेत्रात वसुधा देव यांनी केलेले कार्य प्रेरणादायी आहे.

जागतिक स्तरावरील पहिले अभ्यास केंद्र

डॉ. वसुधा देव यांच्या पुढाकारातून स्वामी चिन्मयानंद ऑन हायर एज्युकेशन हा विद्यापीठ अनुदान आयोगामार्फत मान्यता प्राप्त प्रकल्प जागतिक स्तरावरचा आणि विद्यापीठ अनुदान आयोगावरील पहिला प्रकल्प सुरू झाला. या प्रकल्पावर आधारित शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथे पहिल्यांदा जागतिक स्तरावरील स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्र सुरू झाले. या केंद्राच्या माध्यमातून ३०० शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले आहे.

जागतिक तत्त्वज्ञान परिषदेत प्रतिनिधित्व

डॉ. वसुधा यांचा तत्त्वज्ञान विषयावर गाढा अभ्यास आहे. अथेन्स येथे झालेल्या जागतिक तत्त्वज्ञान परिषदेमध्ये त्यांनी भारताचे प्रतिनिधित्व करीत परिषदेमध्ये स्वामी चिन्मयानंद आणि रिलिजन हा विषय मांडला होता.

मराठी महाराष्ट्राचा बुलंद आवाज

महासागर

e-mail : nagpurpost@gmail.com&mahasagarngp@gmail.com

• अकोला • शनिवार, दिनांक ३० मार्च २०१९ ८ पाने • किंमत २ रुपये

वाराणसीतून मोदींच्या ... लढणार चंद्रशेखर

नाम ध्यान ज्ञान हाच श्रेष्ठ प्रसाद -डॉ. वसुधा देव

अकोला, दि. २९ - दैनंदिन व्यवहारात उपरानंतर प्रसादाचे महत्व आहे., ह्या प्रसादातून जीवनात प्रसादबुद्धी निर्माण होणे हे प्रसादाचे प्रयोजन असते. मानवाच्या जीवनात येणारा प्रत्येक क्षण हा ईश्वराचा प्रसाद आहे ही जीवनदृष्टी ठेवली तर जीवन आनंदमय होते असे वक्तव्य डॉ वसुधा विनोद देव ह्यांनी केले. श्री स्वामी समर्थ आराधना मंडळ चैतन्यवाडी अकोला येथे सुरु असणाऱ्या श्री स्वामी समर्थ प्रगट दिन महोत्सव आयोजित करण्यात आलेला आहे. ह्याच्या तृतीय पुष्प प्रसाद हा मज द्यावा ह्या विषयावरील विवेचन त्यांनी केले.

प्रत्येक उपरानेनंतर म्हणण्यात येणारे हे भजन असून अत्यंत लोकप्रिय असे भजन आहे. ह्यावरील निरूपण करताना त्या असेही म्हणाल्या की ईश्वराला सद्गुरुंना कोणता प्रसाद मागावा व त्यासाठी साधक म्हणून आपण कोणती तयारी करावी ह्याचे उत्कृष्ट मार्गदर्शन करणारे हे भजन आहे. मानवाच्या जीवनाची उन्नती साधनेतून होते आणि सद्गुरु जी साधना शिष्याला सांगतात त्यातून शिष्याच्या उन्नतीची तळमळ गुरुंना असते., शिष्याचे कर्तव्य व जीवनध्येय हेच आहे की त्याने सद्गुरुंनी सांगितलेल्या मार्गाने वाटचाल करावी. शिष्यासाठी नामप्रसाद ध्यानप्रसाद भक्तीप्रसाद व आत्मप्रसाद हा श्रेष्ठ प्रसाद आहे आणि ह्या प्रसादाचाच हट्ट आपणही स्वामीकडे करावा., व स्वामींनीही तो आपणास द्यावा ह्यासाठी आपण स्वतःला सतशिष्य म्हणून सिद्ध करावे व प्रसाद प्राप्त करावा." विविध संत साहित्यातील दाखले देऊन त्यांनी विषयाचे निरूपण केले., ह्या ,कार्यक्रमाच्या शेवटी प्रसाद हा मज द्यावा ह्या भजनाचे सर्व श्रोत्यांनी भावपूर्ण गायन केले. चिन्मय मिशनच्या आचार्य प. पू. स्वामींनी स्वतानंद ह्या गुरुस्थान ब्रह्मलीन झाल्याने त्यांना हे प्रवचन पुष्प अर्पण करण्यात आले. कार्यक्रमाचे संचालन बापू देशमुख ह्यांनी केले तर आभारप्रदर्शन आशा देशमुख ह्यांनी केले., व सौ देशपांडे ह्यांनी शाल श्रीफळ देऊन सौ देव ह्यांचा सत्कार केला. कार्यक्रमात चिन्मये मिशन अध्यक्ष श्री पाटणकर ,विनोद देव , मुकुंदराव कुळकर्णी , किरण चौक , श्रीराम देशपांडे , सुधाकर देशमुख व श्री डोंगरे साहेब आवर्जून उपस्थित होते , कार्यक्रमासाठी बापू देशमुख,ह्यांनी अथक परिश्रम घेतले., श्री स्वामींचा प्रगट दिन महोत्सव हा ६.एप्रिल २०१९ पर्यंत सुरु राहणार आहे त्याचा लाभ जास्तीतजास्त साधकांनी घ्यावा असे आवाहन आयोजकांनी केले आहे., कार्यक्रमास बहुसंख्येने साधक हजर होते.

291

कार्यक्रमपत्रिका

रविवार, दि. ९ डिसेंबर २०१८

स.८.०० वाजता : **ग्रंथदिंडी**

स. ९.०० वाजता : **नोंदणी, चहा-नाश्ता**

स. ९.४५ वाजता : **प्रदर्शनी उद्घाटन**

स. १०.१५ ते १२.०० : **उद्घाटन समारंभ**

उद्घाटक : **मा.डॉ.मुरलीधर चांदेकर**
कुलगुरु संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ,अमरावती

संमेलनाध्यक्ष : **मा.ह.भ.प.ज्ञानेश्वर महाराज वाघ**
ज्ञानेश आश्रम, वारी, जि. अकोला

स्वागताध्यक्ष : **मा. प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे**
संस्थापक, कर्मयोग शिक्षण प्रसारक संस्था, अकोला

प्रमुख अतिथी : **मा.श्री.जनार्दनपंत बोथे**
सरचिटणीस,अ.भा.गुरुदेव सेवा मंडळ,गुरुकुंज आश्रम,मोझरी

सूत्र संचालन : **प्रा.डॉ.राजीव बोरकर**

दु. १२.०० ते १.३० : **परिसंवाद – १**
गाव व गावातील माणूस राष्ट्रसंतांच्या चिंतनाचा केंद्रबिंदू

सत्राध्यक्ष : **मा. प्राचार्य डॉ. अरविंद देशमुख**
श्रीराम महाविद्यालय, कुऱ्हा, जि. अमरावती

वक्ते : **मा. ह. भ. प. प्रशांत महाराज ताकोते**, आकोट
विषय – ग्राम हे मंदिर, त्यातील जन हे सर्वेश्वर

वक्ते : **मा. श्री. अरुणजी नेटके**
प्रांत संघटनमंत्री, विश्व हिंदू परिषद, नागपूर
विषय – हो राममय, अरु कृष्णमय

वक्ते : **मा. श्री. सुशिलजी वणवे**
प्रमुख, राष्ट्रसंत प्रकाशन समिती, गुरुकुंज
विषय – चरित्र भारत का है धन, विशाल भारत का है मन

सूत्रसंचालन : **मा. संजय गायकवाड**
संचालक, अखिल भारतीय गुरुदेव सेवा मंडळ, गुरुकुंज मोझरी

दु. १.३० ते २.३० : **भोजन अवकाश**

दु. २.३० ते ४.०० : **परिसंवाद – २**
पावो सदा यशाला, हा राष्ट्रधर्म माझा

सत्राध्यक्ष : **मा. प्रा. सौ. वसुधा देव**, अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

वक्ते : **मा. डॉ. राजेश लव्हाळे**
संयोजक, सामाजिक सद्भाव मंच, वाशिम जिल्हा
विषय – या कोवळ्या कळ्यांमाजि लपले ज्ञानेश्वर, रवींद्र, शिवाजी

वक्ते : **मा. प्रा. डॉ. ममता इंगोले**, एल. आर. टी. कॉलेज, अकोला
विषय – ग्रामगीतेतील मातृशक्ती

वक्ते : **मा. प्रा. डॉ. राजेंद्र नाईकवाडे**
सी. पी. ॲन्ड बेरार कॉलेज, नागपूर
विषय – राष्ट्रसंतांच्या साहित्यातील सांस्कृतिक राष्ट्रदर्शन

सूत्रसंचालन : **प्रा. अश्विनी ठाकरे**, अकोला

श्री नाथ दत्त मंदिर प्रवचन माला का प्रथम पुष्प

मन, शरीर, बुध्दि पर नियंत्रण जरुरी : डा. देव

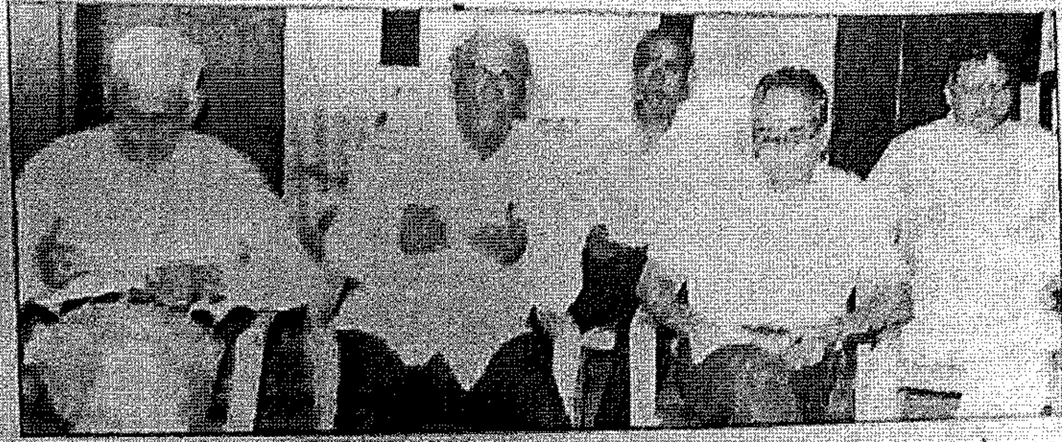

संवाददाता अकोला

सभी मनुष्यों को शरीर, मन और बुध्दि परमात्मा ने दी है। मन शरीर पर नियंत्रण रखता है तो, बुध्दि शरीर व मन पर नियंत्रण रखती है। शरीर मन और बुध्दि यह वासना से भरी होने से यह तीनों पराधिकार होने से हमें सदैव आनंद नहीं दे सकते है ऐसे मौलिक विचार प्रा.डा.वसुधा देव ने प्रकट किए। स्थानीय रामदास पेठ स्थित श्रीनाथ दत्त मंदिर में आयोजित त्रिदिवसीय प्रवचन माला के पहले पुष्प को पिरोते हुए देव ने आगे कहा कि शरीर से कर्मयोग, मन से भक्तियोग और बुध्दि से ज्ञानयोग कर के हम [illegible] सकते है। श्रवण, मनन और नीतिध्यास से आनंद की अनुभूति आती है। इस से विचारों में भी शुध्दता आती है। सद्बुध्दि से विचारों की शुध्दी होती है। विचार शुध्द होने से मनुष्य द्वारा सदाचरी बन और सद्गुणों से प्रेरित होकर ही योग्य कर्म किया जाता है। परिवर्तन को पकडकर रखनेवाले स्थिरतत्व होते है।

साथ ही वैचारिक आक्रमण से सामाजिक बदलाव होते है। समाज की एकता के लिए आद्य शंकराचार्य ने चारों दिशाओं में विविध पीठों की स्थापना के विचार प्रवचनकार डा.प्रा.वसुधा देव ने प्रस्तुत किए। प्रवचनमाला के प्रारंभ में मंदिर के विश्वस्त सुनील भालेराव ने डा.प्रा.वसुधा देव का परिचय कराया। स्थानीय रामदास पेठ स्थित श्रीनाथ मंदिर में प. योगानंद श्री आपदनाथ महाराज की मूर्ति स्थापना का पावन कार्यक्रम दिन 12 अक्टूबर को संपन्न हो रहा है। इस मूर्ति स्थापना दिन के अवसर पर श्रीनाथ मंदिर में शासकिय अध्यापक महाविद्यालय अकोला की प्रा.डा. वसुधा देव के प्रवचन का आयोजन किया गया है। इस प्रवचनमाला में आद्य शंकराचार्य विरचित आत्मषटकम् विषय पर प्रतिदिन शाम 7:30 बजे प्रवचन होंगे। गुरुवार 12 अक्टूबर को मूर्ति स्थापना दिन पर सुबह 7 बजे अभिषेक, दोपहर 12 बजे आरती और महाप्रसाद का वितरण किया जाएगा। शाम 5 बजे श्री विष्णु सहस्त्रनाम और शाम 6:30 बजे पूर्णारती व भजन आदि संपन्न होंगे। इस तीन दिवसीय मूर्ति स्थापना समारोह में बड़ी संख्या में श्रध्दालुओं को उपस्थित रहकर लाभ लेने का आवाहन आयोजकों की ओर से किया गया है।

|| श्रीराम जयराम जयजयराम || ॐ || श्रीराम जयराम जयजयराम ||

श्रीरामनाम उपासना मंडळ

श्रीराम मंदिर, तिवारी चौक, यवतमाळ

र.नं. एफ-२०११

वर्ष १९ वे

श्रीराममूर्ती स्थापनोत्सव २०१९

माघ शु. १५, मंगळवार दि. १९ फेब्रुवारी २०१९

- सकाळी ६ ते ७ – श्रीरामरायांचे औक्षण व काकड आरती चैतन्य भजनी मंडळ, यवतमाळ
- सकाळी ७.३० वा. – श्रीराममूर्तीची षोडशोपचार पूजा अर्चना व अभिषेक
- सकाळी ९ ते १०.१५ – श्रीरामनाम जप व रामरक्षा पठण
- सकाळी १०.३० ते १२ – प्रवचन –

डॉ. सौ. वसुधा वि. देव

प्रा. शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

विषय : प्रसाद हा मज द्यावा ।

- दुपारी १२ ते १२.३० – 'श्री' ची आरती
- सायंकाळी ६ ते ७ – दैनंदिन उपासना

.....। आपले विनीत ।.....

डॉ. सुनिल ना. लुले
अध्यक्ष
मो. ९०९६३२२८५१

सुनिल य. भीष्म
सचिव
मो. ९९२२४२१४३६

समस्त विश्वस्त मंडळ,

श्रीरामनाम उपासना मंडळ, श्रीराम मंदिर, यवतमाळ

श्रीराम जयराम जयजयराम || श्रीराम जयराम जयजयराम || श्रीराम जयराम जयजयराम || श्रीराम जयराम जयजयराम

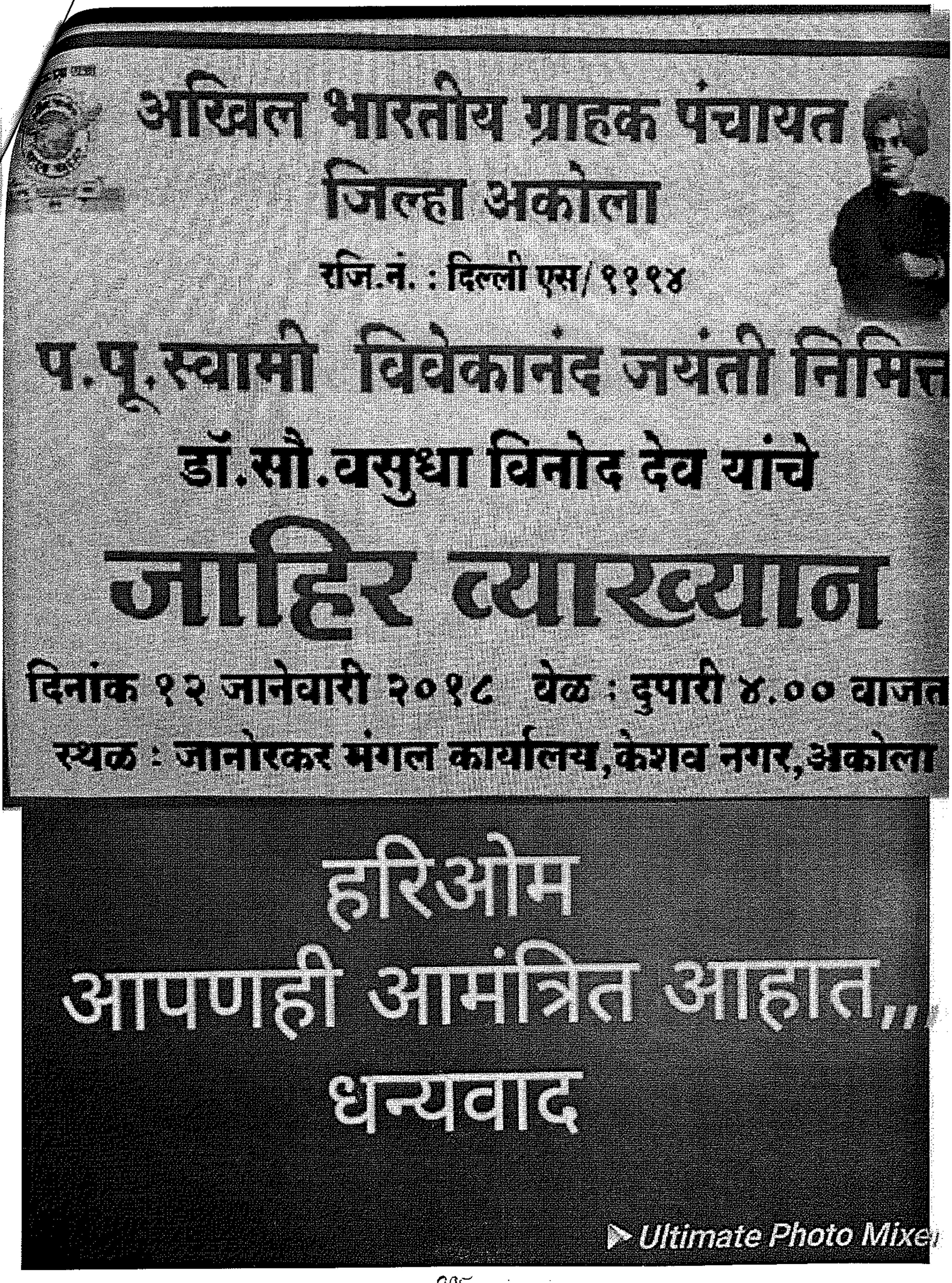

अखिल भारतीय ग्राहक पंचायत
जिल्हा अकोला
रजि.नं. : दिल्ली एस/११९४
प.पू.स्वामी विवेकानंद जयंती निमित्त
डॉ.सौ.वसुधा विनोद देव यांचे
जाहिर व्याख्यान
दिनांक १२ जानेवारी २०१८ वेळ : दुपारी ४.०० वाजता
स्थळ : जानोरकर मंगल कार्यालय, केशव नगर, अकोला
हरिओम
आपणही आमंत्रित आहात,,
धन्यवाद
Ultimate Photo Mixer

Tukadoji Maharaj literary meet gets good response

■ District Correspondent
AKOLA, Dec 10

THERE is a need to bring together voices of social reformers and journalists along with power and truth to bring about the development of the world, asserted Dnyaneshwar Wagh, President of Dnyanesh Ashram Wari. He was speaking at the 6th Vidarbha-level Tukadoji Maharaj literary meet organised jointly by A B Gurudev Seva Mandal, Gurukunj Mozari Ashram, Karmayogi Shikshan Prasarak Sanstha Apatapa, Kasturi Charitable Society and Bharatiya Vichar Manch to mark golden jubilee year of Rashtrasant Tukadoji Maharaj and Principal Mamasaheb Dandekar Alandi at Government Education College, Ramdas Peth, recently.

Wagh further said that Tukadoji Maharaj strove to bring together truth and power. The saint literature has global scope and underlined that scholars has brought more loss to the world than illiterate people.

Dr Vasudha Deo delivering speech at the symposium at Rashtrasant Tukadoji meet while other dignitaries look on. (Pic by Anurag Abhang)

The meet started with *granthdindi*. Litterateurs and dignitaries from education field thronged in the literary meet.

Dr Murlidhar Chandekar, V-C of SBG Amravati University, Guardian Minister Dr Ranjit Patil inaugurated the meet while Dr Shantaram Bute was the President of Welcome Committee and Janardhanpant Bothe was the chief guest.

Janardhanpant Bothe, General Secretary, Gurukunj Ashram Mozri, threw light on the war event fought on the border of China.

Tukadoji Maharaj spread patriotism through 'Rashtra Jagel tar devdharma jagel' (If nation exists, God and religion will exist).

Guardian Minister Dr Ranjit Patil asserted that there is a need to bring together virtuous people assuring to extend any help to take forward culture.

When the adverse condition prevails, saints come forward. To lead culture the contribution of saints is significant, asserted Murlidhar Chandekar recalling saint meet in 1956 by rashtrasants.

Dr Shantaram Bute asserted that such type of meets will take forward thoughts of saints to the people. *Gramgita* is ideal to bring about development of nation. Dr Rajiv Borkar conducted the meet and proposed a vote of thanks.

Prof Dr Subhash Lohe, Prof Kishor Butole, Samir Thodge, Mahesh Modak, Akil Bhartiya Gurudev Seva Mandal, Karmayogi Shikshan Prasarak Mandal, Kasturi Charible Society and Bharatiya Vichar Manch activists took efforts to make the programme successful.

(296)

Akhil Bhartiya Grahak Panchayat pays tributes to Swami Vivekanand

District Correspondent
AKOLA, Jan 21

A PROGRAMME was organised at Janorkar hall, Akola, by local unit of Akhil Bhartiya Grahak Panchayat to pay tributes to Swami Vivekananda on the occasion of his birth anniversary.

Dr Vasudha Deo was the chief guest and keynote speaker while Gunwantrao Janorkar, Vinod Deo, Jayprakash Patil, Geeta Chandwadkar, Ramshastri Gadadhar, Dr Ashok Olambe and Sudhakar Jakate were the guests of honour for the programme. While addressing, Deo said "All round development of a country and an individual is possible only when a fine blend of sciences of western countries and rich spirituality of our country is done".

Dr Deo pointed out that every word or sentence uttered by Swami Vivekananda are indeed words of wisdom that can be carved and preserved forever in the golden letters.

Dr Vasudha Deo addressing the programme.

Dr Deo further added that Swamiji opposed that education which did not teach lessons of life and is unable to set one's heart and soul towards the correct path. Dr Deo appreciated all the members of Grahak Panchayat for working consistently since 43 years for a noble cause by organising events and taking various initiatives. Hemant Jakate delivered the introductory remarks. Tatyasaheb Vaichal sang Grahak geet. Bhaosaheb Mamu conducted the programme while Manoj Agrawal proposed a vote of thanks.

Ram Bodhankar, Sudhakar Pimpalgaonkar, Manohar Gangakhedkar, Sakharam Mulay, Manohar Shingnare, Sharad Yadawadkar, Anil Kolhatkar, Sunil Dahake, Adv Subhash Thakur, Shripad Kulkarni, Kamlakar Kulkarni, Vinay Deshpande, Manjit Deshmukh, Dinesh Pande and Murad Khan worked hard for the success of the programme. The programme was largely attended and appreciated.

नाम, ध्यान, ज्ञान हाच श्रेष्ठ प्रसाद : डॉ. वसुधा देव

स्वामी समर्थ प्रकट दिन महोत्सव : श्री स्वामी समर्थ आराधना मंडळाचे आयोजन

। अकोला
दि. २१ (प्रतिनिधी)

दैनंदिन व्यवहारात उपासनेनंतर प्रसादाचे महत्त्व आहे, ह्या प्रसादातून जीवनात प्रसादबुद्धी निर्माण होणे हे प्रसादाचे प्रयोजन असते. मानवाच्या जीवनात येणारा प्रत्येक क्षण हा ईश्वराचा प्रसाद आहे, ही जीवनदृष्टी ठेवली तर जीवन आनंदमय होते, असे वक्तव्य डॉ. वसुधा विनोद देव ह्यांनी केले.

श्री स्वामी समर्थ आराधना मंडळ चैतन्यवाडी अकोला येथे सुरू असणाऱ्या श्री स्वामी समर्थ प्रकट दिन महोत्सव आयोजित करण्यात आलेला आहे, ह्याच्या तृतीय पुष्प 'प्रसाद हा मज द्यावा' ह्या विषयावरील विवेचन त्यांनी केले.

त्या म्हणाल्या, की ईश्वराला सद्गुरूंना कोणता प्रसाद मागावा व त्यासाठी साधक म्हणून आपण कोणती तयारी करावी, ह्याचे उत्कृष्ट मार्गदर्शन करणारे हे भजन आहे. मानवाच्या जीवनाची उन्नती साधनेतून होते आणि सद्गुरू जी साधना शिष्याला सांगतात त्यातून शिष्याच्या उन्नतीची तळमळ गुरूंना असते, शिष्याचे कर्तव्य व जीवनध्येय हेच आहे की त्याने सद्गुरूंनी

सांगितलेल्या मार्गाने वाटचाल करावी. कार्यक्रमाच्या शेवटी प्रसाद हा मज द्यावा ह्या भजनाचे सर्व श्रोत्यांनी भावपूर्ण गायन केले. संचालन बापू देशमुख यांनी, तर आभार आशा देशमुख यांनी मानले. देशपांडे यांनी देव ह्यांचा सत्कार केला. कार्यक्रमात चिन्मय मिशन अध्यक्ष पाटणकर, विनोद देव, मुकुंदराव कुलकर्णी, श्रीराम देशपांडे, सुधाकर देशमुख व डोंगरे आवर्जून उपस्थित होते. श्री स्वामींचा प्रकट दिन महोत्सव हा ६ एप्रिलपर्यंत सुरू राहणार आहे. त्याचा लाभ जास्तीतजास्त साधकांनी घ्यावा, असे आवाहन आयोजकांनी केले आहे.

Tele (O) : 0721-2552520
Email : drphdcell@sgbau.ac.in

No SGBAU/Ph.D./824/2014
Dated : 14.10.2014

To,

Ku. Nita V. Deshmukh
C/o. V.A. Deshmukh
Gupta Marg Infront of Rutuja Appt.
Jatharpeth Akola.

It is to inform you that the topic of your research proposal under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U. Act.1994 for the Subject **Education** in the faculty of **Education** on dt. **04.10.2014**

Topic	Supervisor	Registration No. & Remark
माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनांतील वैफल्य – एक सर्वेक्षण	Dr. Mrs. V. V. Deo	SGBAU/Ph.D./EDN./6475/2014 w.e.f. 15.1.2014 File No. 6475

The provisions of the Ordinance No.19 of 2009 amended by the University from time to time, shall be applicable.

Your registration is subject to compliance with following conditions:-

1) Verification of all documents of qualification/eligibility at any time during the period of registration.

2) Regular Yearly Retention Fee of Rs.1000/- due on 15th January / July will have to pay on or before 31st January / July of every year, otherwise Late Fee of Rs.100/- per month will be charged.

3) Submission of Yearly Progress Report of your research work duly signed by your supervisor along with Retention Fee receipt.

4) You will have to submit the Ph.D. Thesis within six years from the date of registration (i.e. on or before **15.1.2020**). After expiry of the stipulated period, your registration shall stand cancelled.

Assistant Registrar (Ph.D. Cell)
S.G.B. Amravati University, Amravati.

Copy to :-

Dr. Mrs. V. V. Deo
Associate Professor,
Govt. College of Education,
Akola.

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Tele (O) : 2662207 (Extn.304)
Gram : AMUNI

No.SGBAU/PhD/153/2010.
Dated : 30.03.2010

To,

VISHAL SHIVAJI INGLE
Amarprit colony,
Balaji Nagar, Dabaki Road,
Akola Dist Akola

Sir/ Madam,

I am pleased to inform you that the topic of your research under the supervisor as mentioned below has been accepted by the Research and Recognition Committee under Section 36-A(6)(i) of M.U.Act,1994 in the faculty of **Education** on 30.03.2010 in the B.O.S. **Education.**

Topic	*Supervisor*	*Registration No. & Remark*
विदर्भातील शिक्षण महाविद्यालयातील शिक्षकांचे कार्य समाधान व जीवन समाधान यांच्या सहसंबंधाचा अभ्यास	**Dr. Mrs. Vasudha V. Deo Professor, Govt. Education College, Akola**	**SGBAU/Ph.D./Education /18/2009, w.e.f. 15.07.2009**

You will be governed by the provisions of the ***Ordinance No.19 of 2009*** amended by the University from time to time.

Your registration is subject to the following conditions:-

1) That the Original Qualifying Degree Certificate/Residential Certificate from competent authority is to be submitted to the University for verification (On verification the original documents will be returned. If the documents were verified at the time of Centralized Interview, this condition may be ignored.)

2) If the first installment of retention fee of Rs.200/- is not received within the period of thirty days from the date of the letter; it will be presumed that you are not interested in prosecuting your research work, and action to cancel your registration will be initiated.

3) That regularly six monthly installments of retention fee of Rs.200/- due on 15th Jan. and 15th July are to be paid on or before 30th Jan. and 30th July respectively, otherwise Late Fee of Rs.50/- per month will be charged.

4) That Six-Monthly Progress Report of your research work to be submitted to the University duly countersigned by your supervisor.

5) ***You have to submit the Ph.D. Thesis within five years from the date of registration (i.e. on or before 15.07.2014) otherwise your registration shall stands cancelled as per provisions of the concerned Ordinance.***

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

Copy forwarded to :-
Dr. Mrs. Vasudha V. Deo, Professor, Govt. Education College, Akola for information with request to inform us that the candidate has actually commence his research work under your supervision or not. It is further requested that the six monthly progress report on his research work should be sent in accordance with the provisions of the Ordinance.

Deputy Registrar (Ph.D.Cell)
S.G.B.Amravati University, Amravati.

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 2 | NOVEMBER - 2018

अकोला शहरातील माध्यमिक शाळांमधील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या पालक पाल्य संबंध व शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंध्याचा अभ्यास

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला.

सारांश :

विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासात पालकांची भुमीका महत्वाची आहे. ज्या कुटूंबात पालक आणि पाल्य हे संबंध विश्वासावर व प्रेमावर आधारीत असतात, त्या विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास निकोप झाल्या शिवाय राहत नाही. या उलट ज्या कुटूंबात पाल्य व पालक यांचे संबंध कटू, नकारात्मक असतात त्या कुटूंबातील पाल्याचा विकास हा खुंटतो, शिवाय लींगभेदानुसार मुले आणि मुली यांच्याकडे पाहण्याचा पालकांचा दृष्टिकोन हा विभीन्न असल्यामुळे पाल्याच्या संपादणूकीवर याचा परिणाम होतो. पालकांच्या भुमीकेनुसार विविध घटकांचा विचार यामध्ये अंतर्भुत आहे. जसे काही पालक संरक्षक, नकारात्मक, सतत शिक्षा करणारे, कधी प्रेमळ, कधी आपल्या पाल्याला नाकारणारे असतील तर त्याचा त्याच्या संपादणुकीवर निश्चितपणे परिणाम होतो. हा परिणाम पाहण्यासाठी डॉ. नलीनी राव यांच्या पालक पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणीत चाचणीचा वापर करून विविध प्रकारचे निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहेत.

बीजशब्द — विद्यार्थी, पालक—पाल्य संबंध, शैक्षणिक संपादणूक, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

विद्यार्थ्याला जर शैक्षणिक प्रगती साधायची असेल तर त्याला त्याच्या पालकांकडुन सुविचारांची, सुसंस्कारांची शिदोरी नेणे अत्यंत गरजेचे आहे. त्याचप्रमाणे त्याच्या सुप्त गुणांना वाव देणेही तेवढेच गरजेचे आहे. आई वडीलांची प्रेरणा व प्रयत्न, प्रोत्साहन हे विद्यार्थ्याला कोणत्याही परिस्थितीत सामोरे जायला बळ देते. पालकांनी आपल्या मुलांना त्यांच्या इच्छेनुसार शिक्षण घेवु दिल्यास त्याच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये आमुलाग्र असा बदल दिसुन येतो. आपल्या पाल्याचे व्यक्तिमत्व हे स्वतंत्र आहे याची जाणीव प्रत्येक पालकाने ठेवणे गरजेचे आहे. अनेक वेळा पालक स्वताच्या अपत्याची तुलना अनेक मुलांशी करतात आणि आपल्या पाल्याचा आत्मविश्वास हा कमकूवत करतात. विद्यार्थ्याच्या मानसिक विकासासाठी पालक आणि पाल्य संबंध हे निकोप असणे गरजेचे असते.

समस्या विधान :

''अकोला शहरातील माध्यमिक शाळांमधील इयत्ता ९वी तील विद्यार्थ्यांच्या पालक पाल्य संबंध व शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंध्याचा अभ्यास''.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) पालक पाल्य यांच्या संबंधाचे अध्ययन करणे.
२) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणूकीचा अभ्यास करणे.

३) पालक पाल्य संबंध शैक्षणिक संपादणूक यांच्या सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

पालक पाल्य यांच्या संबंधाचा पाल्याच्या शैक्षणिक संपादणूकीवर परिणाम दिसून येत नाही.

चले :

अ) स्वाश्रयी चल :— पालक पात्र संबंध

ब) आश्रयी चल :— शैक्षणिक संपादणुक

क) बाह्य चले :— कुटूंब, शाळा, परिसर

संशोधनाची व्याप्ती :

प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरातील माध्यमिक शाळा इयत्ता — ९ वी व पालक पाल्य संबंध्या व पाल्याची शैक्षणि संपादणुक यांच्या पुरते मर्यादीत आहे.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील माध्यमिक शाळेतील वर्ग ९ वी च्या १०० विद्यार्थी ज्यात ५० मुले व ५० मुलींचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी डॉ. नलीनी राव यांच्या पालक—पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणीत चाचणीचा वापर करण्यात आलेला आहे. १०० प्रश्न असलेली ही पालक पाल्य संबंधाची चाचणी आहे. या चाचणीत पुढील घटकांचा अंतर्भाव आहे. Protecting, Symbolic punishment, Rejecting, Object punishment, demanding, indifferent, symbolic reward, loving, object reward, neglecting हे दहा प्रकार म्हणजे दहा प्रकारच्या पालकांच्या व्यक्तीरेखा नोंदविण्यात आलेल्या आहेत.

पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

सदर संशोधनासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन, प्रमाण त्रृटी, व टि—टेस्ट, स्पिअरमनचा सहसंबंध गुणक या सांख्यिकीय तंत्राचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

सारणी क्र. १ : प्रमाणित चाचणीच्या दहा घटकांचे मुला मुलींच्या प्राप्त माहितीचे मध्यमान, प्रमाण विचलन व टि—परिक्षीका

अ. क्र.	घटक	मध्यमान मुले (M-1)	मध्यमान मुली (M-2)	प्रमाण विचनल मुले (SD-1)	प्रमाण विचनल मुली (SD-2)	t-value
1	Protecting	69.5	65	10.5	10.95	2.097
2	Symbolic punishment	54.4	53.8	8.24	10.26	0.32
3	Rejecting	47	46.6	8.48	7.74	0.24
4	Object	48.1	45.9	9.40	10.73	1.09

	Punishment					
5	Demanding	54.4	55.4	9.5	10.5	−0.5
6	Indifference	55.5	51.0	9.7	10.25	2.26
7	Symbolic Reward	62.7	60.8	8.04	11.4	0.96
8	Loving	66.2	67.7	10.2	12.1	−0.67
9	Object Reward	53.50	53.50	10.9	13.05	−0.67
10	Neglecting	49	49.4	9.68	9.95	1.21

सारणी क्र. २ : मुला मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीचे मध्यमान, प्रमाण विचनल व टि—परिक्षीका

अ. क्र.	घटक	मध्यमान मुले (M-1)	मध्यमान मुली (M-2)	प्रमाण विचनल मुले (SD-1)	प्रमाण विचनल मुली (SD-2)	t-value
1	प्रथम सत्रातील शैक्षणिक संपादणुक	59.1	62	11.2	9.4	−3.37
	र्थ — मुलांपेक्षा मुलींची शैक्षणिक संपादणूक अधिक आहे.					

सारणी क्र. ३ : विविध घटकांचा मुला मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीशी सहसंबंध

अ.क्र.	घटक	मुले (P-1)	मुली (P-2)
1	Protecting	0.43	0.50
2	Rejecting	0.04	− 0.06

प्रस्तुत संशोधनात प्रोटेक्टींग व रिजेक्टींग या घटकाचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीशी सहसंबंध काढल्यामुळे पालक—पाल्य संबंधावर आधारीत प्रमाणित चाचणितील इतरही आठही घटकांचे निष्कर्ष काढता येतील. प्रोटेक्टींग व रिजेक्टींग हे दोन्हीही घटक विद्यार्थ्यांनी प्रतिसाद दिलेले उच्चतम घटक असल्यामुळे या दोघांचा सहसंबंध प्रस्तुत संशोधनात काढण्यात आलेला आहे.

निष्कर्ष :

१. मुलींपेक्षा मुलांना प्रकर्षाने जाणवते की त्यांचे पालक संरक्षण देणारे आहेत.
२. मुलींपेक्षा मुलांचे पालक त्यांना शिक्षा करतात असे प्रकर्षाने जाणवते.
३. मुलींपेक्षा मुलांना पालक अस्विकार करतात असे प्रकर्षाने जाणवते.
४. मुलींपेक्षा मुलांना पालक शारिरीक शिक्षा करतात असे प्रकर्षाने जाणवते..
५. मुलांपेक्षा मुलींना जाणवतं की पालक त्यांच्याडुन अपेक्षा ठेवतात.
६. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक उदासिन आहेत असे जाणवते.
७. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक अप्रत्यक्ष बक्षिस देतात असे जाणवते.
८. मुलांपेक्षा मुलींना त्यांचे पालक त्यांचेवर खुप प्रेम करतात असे जाणावते.
९. मुलींपेक्षा मुलांना त्यांचे पालक वस्तुरूपात बक्षिस देतात असे जाणवते.
१०.पालक दुर्लक्ष करतात असे मुलींपेक्षा मुलांना जाणवते.
११.संरक्षण देणारे पालक व मुलांची व मुलींची संपादणूक यात वैध आणि विश्वसनीय धन असा सहसंबंध आहे.
१२.मुलींचा व मुलांचा स्वीकार न करणारे पालक व मुलींची मुलांची शैक्षणिक संपादणूक यात सहसंबंध दिसुन आलेला नाही.

संदर्भग्रंथ सूची :

1. चितळे, आर. (१९९२). मुलांशी सुसंवाद, पुणे: उन्मेश प्रकाशन.

2. मलावी, व्ही. (२००५). तुमची मुले प्रतिभासंपन्न बाळे, मुंबई: सेल्फ डेव्हलपमेंट पब्लिकेशन
3. Baden, R. M. and Lallman I. (1978). Parental aspirations and expectations for daughters and sons: A comparative Analysis. (Book)
4. कुळकर्णी, स. (२००९). पालकनीती, पुणे : पालकनीती परिवाराचे प्रकाशन. (नियतकालीक)

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 8 | ISSUE - 5 | FEBRUARY - 2019

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

सारांश :

मानवाच्या व्यक्तीमत्वाला आकार देणारे घटक म्हणजे त्याचे कुटूंब, समाज व त्याची अनुवंशिकता. शिक्षणाचा मुख्य उद्देश मूल्य संस्कार हा आहे. शिक्षणाच्या प्रवाहातून कोणीही वंचित राहु नये हा प्रयत्न प्रत्येक स्तरावर सातत्याने सुरू असतो. व्यक्तीचा जन्म ज्या कुटूंबात होतो त्या कुटूंबाचे संस्कार त्याच्यावर होतात. मूल्य संस्कारामध्ये कुटूंबाचा वाटा हा अतिशय महत्वाचा असतो. भारतामध्ये आदिवासी समाज हा मोठ्या प्रमाणात आढळतो आणि हा समाज आजही मागासलेल्या स्वरूपात आहे. या कुटूंबाचे मूल्य त्याचे कौटूंबीक पर्यावरण ह्याचा विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर कधी अनुकूल तर कधी प्रतिकूल परिणाम होतो, ही बाब प्रस्तुत संशोधनातून सिध्द होते.

बीजशब्द — कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य, संपादन, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

बालकाच्या विकासात अनुवंशिकता व वातावरण हे दोनही घटक जबाबदार असतात. मानसशास्त्रज्ञांच्या मते वातावरण हा घटक जास्त जबाबदार असतो. काही मानसशास्त्रज्ञांच्या मते अनुवंशीकतेचा तितकासा प्रभाव पडत नाही. परंतु कौटूंबीक पर्यावरण आणि त्याची अनुवंशीकता ह्या दोनही गोष्टी त्याच्या व्यक्तिमत्व विकासाकरीता कारणीभूत ठरतात. व्यक्तिच्या विकासाकरीता ज्या ज्या बाह्यशक्ती प्रभावीत करतात त्याला सर्वसाधारणपणे पर्यावरण असे म्हटले जाते. कौटूंबीक पर्यावरणाच्या संदर्भात भौतिक, सामाजिक व मानसिक पर्यावरण असे सर्वसामान्यपणे मानले जाते. परंतु मानवाच्या विकासावर सर्वात परिणाम करणारा घटक जर कोणता असे तर तो म्हणजे कौटूंबीक पर्यावरण. ह्या कौटूंबीक पर्यावरणातच मनुष्य अनेक मुल्य, संस्कार ग्रहण करतो आणि ह्या मूल्य संस्कारामुळे त्याचे जीवन समृध्द बनते.

प्रत्येक समाजाची आपली एक मूल्य प्रणाली अस्तित्वात असते आणि या मूल्य प्रणालीलाच संस्कृती असे म्हणतात. हि मूल्ये विद्यार्थ्यांकरीता आदर्श, उद्देश व साध्य बनतात. शिक्षण घेणे हा सर्वांचाच अधिकार आहे. तळागाळातील लोकांना शिक्षण मिळावे ही बाब कायद्याने सुध्दा मान्य केलेली आहे.

आदिवासी समाज हा पुर्वीपासूनच अतिदुर्गम वास्तव्य करून राहिलेला आहे. ह्या समाजाला शिक्षणाच्या प्रवाहामध्ये सामावुन घेणे हे आवश्यक आहे. याचे कारण देशाचा विकास म्हणजेच त्या देशात शिक्षणाचा विकास कसा आहे यावर तोलल्या जातो आणि म्हणुनच आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण त्यांच्यात रूजलेली मूल्ये व त्यांचे संपादन यांच्यातील सहसंबंध अभ्यासणे आवश्यक आहे.

३०५

समस्या विधान :

"कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध"

संशोधनाची उद्दीष्टे :

१) कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मुल्यांचा शोध घेणे.
२) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन अभ्यासणे.
३) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध तपासणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यामध्ये लक्षणीय फरक नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१. प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरापुरते मर्यादीत आहे.
२. प्रस्तुत संशोधन हे १५० आदिवासी विद्यार्थ्यां पुरते मर्यादीत आहे.
३. प्रस्तुत संशोधन हे कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखां पुरते मर्यादीत आहे.

संशोधनाची पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

चले :

अ)	स्वाश्रयी चल :—	पर्यावरण व मूल्य
ब)	आश्रयी चल :—	संपादन
क)	बाह्य चले :—	आदिवासी
ड)	नियंत्रीत चल :—	कुटूंब

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील एकुण पाच महाविद्यालयातील १५० आदिवासी विद्यार्थ्यांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने करण्यात आलेली आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी जे. मुस यांची कौटूंबीक पर्यावरण चाचणीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. या चाचणी अंतर्गत कौटूंबीक पर्यावरणाचे आठ घटक महत्वाचे मानलेले आहेत. हे आठ घटक म्हणजे, Cohesion, Expressiveness, Conflict, Acceptance and Caring, Independence, Active recreational orientation, Organization, Control

सदर संशोधनामध्ये कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरातील विद्यार्थ्यांमध्ये रूजलेल्या मुल्यांचे मापन करण्यासाठी डॉ. जी. पी. शेरी व डॉ. आर. पी. वर्मा यांची Personal Value Questionnaire चा वापर करण्यात आलेला आहे, ज्यात दहा मुल्यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे आणि ही मूल्य म्हणजे धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सुखचैन मूल्य, शक्तीमूल्य, कौटूंबीक अब्रू मूल्य व स्वास्थ्य मूल्य यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

सांख्यिकीय तंत्र :

सदर संशोधानासाठी मध्यमान, विचनलशिलता, सहसंबंध, टि—परिक्षीका व सार्थकता स्तर निश्चित करणे या सांख्यिकीय तंत्राचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :

सारणी क्र. १ : विद्यार्थ्यांची कौटूंबीक पर्यावरण चाचणीचे विश्लेषण

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	Mean	S.D.	मूल्यांचे घटक	Mean	S.D.
तत्परता	४३.३७	१.०८	धार्मिक मूल्य	८.६९	२.७४
मत व्यक्त करणे	३४.४२	०.०८	समाजिक मूल्य	१०.६७	१.९
भांडण	५५.३७	०.१२	लोकशाही मूल्य	७.०१	१.६८
काळजी	५६.४४	०.००४५	प्रशंसा मूल्य	१२.६०	२.१४
स्वतंत्र निर्णय	२२.३३	०.१	आर्थिक मूल्य	५.८२	२.२३
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	३१.८	०.११	ज्ञान मूल्य	९.१८	१.८७
संघटन	५६.५१	१.२	सुखचैन मूल्य	५.४४	१.५७
नियंत्रण	१७.९२	१.५५	शक्ती मूल्य	६.३६	१.३२
			कौटूंबीक अब्रू मूल्य	६.३३	१.८७
			स्वास्थ्य मूल्य	५.२०३	१.३५

सारणी क्र. २ : कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन.

अ. क्र.	शाखानिहाय विद्यार्थी	संपादन
1	विज्ञान	71%
2	वाणिज्य	70%
3	कला	70%

सारणी क्र.३ : कौटूंबीक पर्यावरणातील घटक व मूल्य यांच्या सहसंबंधातील कोष्टक

(At 5% level of significant for N – 2 df)

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	धार्मिक मूल्य	समाजिक मूल्य	लोकशाही मूल्य	प्रशंसा मूल्य	आर्थिक मूल्य	ज्ञान मूल्य	सुखचैन मूल्य	शक्ती मूल्य	कौटूंबीक अब्रू मूल्य	स्वास्थ्य मूल्य
तत्परता	r=0.88 t=34.56 H.R.	r=0.47 t=10.12 H.R.	r=0.95 t=56-75 H.R.	r=0.24 t=4.69 H.R.	r=0.10 t=2.02 H.R.	r=0.42 t=8-75 H.R.	r=0.42 t=8.75 H.R.	r=0.08 t=34.56 H.R.	r=0.04 t=0.89 H.A.	r=0.20 t=3.84 H.R.
मत व्यक्त करणे	r=0.02 t=5.25 H.R.	r=0.47 t=9.93 H.R.	r=0.19 t=3.66 H.R.	r=0.28 t=5.52 H.R.	r =-0.02 t=0.042 H.A.	r=0.52 t=11.60 H.R.	r=0.04 t=0.75 H.A.	r=0.22 t=4.207 H.R.	r=0.02 t=0.37 H.A.	r=0.29 t=5.65 H.R.
भांडण	r=-0.54	r=0.22 t=4.20	r=0.34 t=6.74	r=-0.33	r =0.12	r=-0.05	r=-0.02	r=-0.25	r=-0.29 t=5.85	r=-0.44

	t=11.96 H.A.	H.R.	H.R.	t=6.52 H.A.	t=2.25 H.R.	t=11.96 H.A.	t=0.007 H.R.	t=4.82 H.A.	H.A.	t=9.14 H.R.
काळजी	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=0.89 t=36.41 H.R.	r=0.04 t=9.93 H.R.	r=-0.02 t=0.42 H.R.	r =-0.21 t=4.07 H.A.	r=0.08 t=1.57 H.R.	r=0.30 t=6.00 H.R.	r=-0.10 t=0.065 H.A.	r=0.04 t=0.758 H.A.	r=0.04 t=0.765 H.A.
स्वतंत्र निर्णय	r=0.07 t=0.509 H.A.	r=-0.05 t=0.95 H.R.	r=0.10 t=1.93 H.R.	r=0.21 t=4.10 H.R.	r =0.16 t=3.015 H.R.	r=0.33 t=6.25 H.R.	r=0.11 t=2.06 H.R.	r=0.21 t=4.06 H.R.	r=0.29 t=5.65 H.R.	r=0.12 t=2.426 H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	r=-0.04 t=0.89 H.A.	r=0.45 t=9.58 H.R.	r=-0.09 t=1.72 H.A.	r=-0.22 t=4.36 H.A.	r =-0.21 t=4.00 H.A.	r=-0.31 t=6.19 H.A.	r=-0.03 t=0.61 H.R.	r=-0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.25 t=4.81 H.R.	r=-0.05 t=1.027 H.R.
संघटन	r=0.36 t=7.321 H.R.	r=-0.11 t=2.06 H.A.	r=-0.30 t=5.88 H.A.	r=0.06 t=1.19 H.R.	r =0.01 t=0.24 H.A.	r=0.63 t=15.51 H.R.	r=-0.29 t=5.78 H.A.	r=0.35 t=7.03 H.R.	r=0.53 t=11.90 H.R.	r=0.56 t=12.74 H.R.
नियंत्रण	r=0.01 t=0.33 H.A.	r=-0.17 t=3.21 H.A.	r=-0.06 t=1.23 H.A.	r=-0.06 t=15.53 H.R.	r =0.01 t=0.22 H.A.	r=0.01 t=0.28 H.A.	r=0.16 t=3.03 H.R.	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.12 t=2.25 H.A.	r=0.12 t=2.25 H.R.

H.R. = Hypothesis rejected **H.A. = Hypothesis accepted**

सारणी क्र. ४ : कौटूंबीक पर्यावरण घटक, मूल्य घटक व वार्षिक संपादन यातील सहसंबंध दर्शक कोष्टक

कौटूंबीक पर्यावरणाचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.	मूल्यांचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.
तत्परता	0.12	2.426	H.R.	धार्मिक मूल्य	-0.06	0.12	H.R.
मत व्यक्त करणे	-0.07	22.51	H.A.	समाजिक मूल्य	-0.24	4.69	H.A.
भांडण	-0.04	9.14	H.A.	लोकशाही मूल्य	0.02	0.46	H.A.
काळजी	0.10	9.12	H.R.	प्रशंसा मूल्य	-0.01	0.3134	H.R.
स्वतंत्र निर्णय	0.10	0.111	H.A.	आर्थिक मूल्य	0.25	4.82	H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	-0.02	0.42	H.A.	ज्ञान मूल्य	0.29	5.5	H.R.
संघटन	0.04	2.426	H.R.	सुखचैन मूल्य	-0.05	1.05	H.A.
नियंत्रण	-0.02	0.38	H.R.	शक्ती मूल्य	0.57	13.25	H.R.
				कौटूंबीक अब्रू मूल्य	-0.03	0.56	H.R.
				स्वास्थ्य मूल्य	0.44	9.14	H.R.

H.R. = Hypothesis rejected **H.A. = Hypothesis accepted**

निष्कर्ष :

पर्यावरण चाचणीचा निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटूंबीक तत्परता, काळजी व संघटन हे जास्त प्रमाणात असते.

२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक पर्यावरणामध्ये आपले मत व उत्साहाने सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग हे सामान्य प्रमाणात आढळते.

३. कनिष्ठ महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटुंबीक पर्यावरणा अंतर्गत भांडण, स्वतंत्र निर्णय, नियंत्रण हे कमी प्रमाणात आढळतात.

मुल्य चाचणी निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्यये सामाजिक मूल्य व प्रशंसा मूल्य जास्त प्रमाणात असतात, तर धाम्रिक मूल्य सामान्य प्रमाणत असतात. परंतु लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सूखचैन मूल्य, शक्ति मूल्य, कौटूंबीक अब्रूमुल्य व स्वास्थ मूल्य कमी प्रमाणात असतात.

कौटूंबीक पर्यावरण व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या कौटूंबीक पर्यावरणात तत्परता, कुटूंबामध्ये काळजी, संघटन व नियंत्रण असेल तर त्यांचे संपादन वाढते. त्या मानाने मत व्यथ्क्त करता आले, भांडणे झाली, स्वतंत्र निर्णय घेता येत असेल व मनोरंजन कार्यात सहभाग घेत असेल तर संपादन वाढत नाही.

मुल्य चाचणी व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुलांमध्ये धार्मिक मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, शक्ति मूल्य आणि स्वास्थ्य मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढते.

२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, सुखचैन मूल्य, अब्रू मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढत नाही.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. कोंडेकर, ए. वाय. आणि पाटील मंगला (२००५). आदिवासींचे समाजशास्त्र. कोल्हापूर, फडके प्रकाशन.

२. नागतोडे किरण (२०००). मूल्य शिक्षण, नागपूर, विद्या प्रकाशन.

३. लोटे रा. ज. (१९९४). समाजशास्त्र परिचय, नागपूर, पिंपळापूरे ॲन्ड कंपनी पब्लिशर्स

४. वंजारी शशी, देव वसुधा (२००८). उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, नागपूर, वि.सा. बुक्स

309

REVIEW OF RESEARCH
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF) UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514 ISSN: 2249-894X
VOLUME - 7 | ISSUE - 8 | MAY - 2018

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास

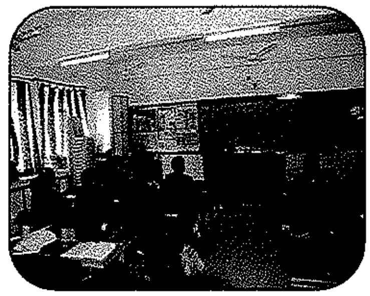

कु. निता विठ्ठलराव देशमुख [१], डॉ. वसुधा विनोद देव [२]
१ पीएच्. डी. संशोधिका संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ अमरावती.
[2] सहयोगी प्राध्यापिका, शासकीय शिक्षण महाविद्यालय, अकोला.

सार :

प्रस्तुत संशोधनामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात करण्यात आला या संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीच्या अंतर्गत असलेल्या सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे. या संशोधनामध्ये अमरावती विभागातील ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित -विनाअनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांची निवड करण्यात आली आहे. त्यासाठी यादृच्छिक न्यादर्शन प्रविधीचा वापर करण्यात आला आहे. संशोधनाशी संबंधित माहितीचे संकलन करण्यासाठी शिक्षक अध्यापन अभियोग्यता चाचणी आणि समायोजन शोधिका या प्रमाणित चाचण्यांचा वापर करण्यात आला आहे. सांख्यिकीय विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यासाठी व्दिमार्गी प्रसरण विश्लेषण, एकमार्गी प्रसरण विश्लेषण आणि आलेख यांचा वापर करण्यात आला या संशोधनाच्या संदर्भात सांख्यिकीय विश्लेषणावरून स्पष्ट होते की, माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो म्हणजे उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न असल्याचे दिसून येते.

१.१ प्रस्तावना :

अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेमध्ये शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते त्याची अभियोग्यता ही अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेशी संबंधित विविध घटक ज्यामध्ये प्रामुख्याने वर्गामध्ये, शाळेतील शिक्षकांमध्ये आणि विविध आंतरक्रियात्मक बाबीमध्ये समायोजन कसे साधावे यासाठी दिशा देण्याचे कार्य होत असते. अध्ययन अध्यापनाच्या प्रक्रियेमध्ये शिक्षकांच्या समायोजनाची भूमिका महत्त्वाची आहे. जर शिक्षक शालेय वातावरणाच्या विविध घटकांशी समायोजित असतील तर त्यामाध्यमातून ते आपली मनस्थिती स्थीर ठेवू शकतात आणि निर्धारित उद्दिष्ट्ये साध्य करू शकतात. याशिवाय अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात अपेक्षित बाबींची शिक्षकांमधील उपस्थिती आणि शिक्षकांचे शालेय स्तरावरील विविध घटकांशी असलेल्या समायोजनाची कमतरता अथवा अभाव शिक्षकांच्या संदर्भात शालेय स्तरावर विविध समस्या यामुळे निर्माण होतात. अध्यापन अभियोग्यतेच्या बाबतीत माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची स्थिती चांगली असेल तर शालेय समायोजनाच्या संदर्भात योग्य समन्वय प्रस्थापित करून मार्ग काढण्याचा प्रयत्न शिक्षकाकडून होतो. म्हणजे शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही त्यांच्या समायोजनाला प्रभावीत करत असल्याचे दिसून येते आणि त्याचा परिणाम त्यांच्या अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया आणि एकंदर शालेय जीवनावर अनुकूल होण्यास मदत होईल. अशा स्थितीत माध्यमिक स्तरावरील अनुदानित विनाअनुदानित माध्यमिक शाळांमध्ये ग्रामीण व शहरी भागामध्ये कार्यरत असलेल्या पुरूष आणि महिला शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे ज्यामाध्यमातुन वस्तुस्थितीचा अनुभव घेता येईल शिवाय शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता किती प्रमाणामध्ये त्यांच्या समायोजनाला प्रभावीत करीत आहे त्यामध्ये विविध शाळा प्रकाराचा आणि लिंगांच्या संदर्भात काय स्थिती आहे याचा अभ्यास या संशोधनामध्ये करण्यात आलेला आहे.

१.२ संशोधनाचे महत्व :

कोणत्याही राष्ट्राचा विकास हा तेथील नागरिकांना दिल्या जाणाऱ्या शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असतो आणि शिक्षणाची गुणवत्ता ही शिक्षकांच्या वर्तनाशी आणि त्यांच्या गुणवत्तेशी संबंधित असते. आजच्या २१ व्या शतकाच्या उंबरठयावर असताना माहिती व तंत्रज्ञान युगात विद्यार्थ्यांचे भवितव्य हा विषय शिक्षकांसाठी महत्त्वाचा आहे. त्यासाठी शालेय जीवनामध्ये शिक्षकांनी आपल्या व्यवसायाशी संबंधित

310

आचारसंहितांचे काटेकोर पालन करून शिक्षकीय पेशाशी संबंधित तत्त्वाचे आचरण प्रत्यक्ष आपल्या अध्यापकीय व्यवसायामध्ये करणे आवश्यक आहे. अध्यापन अध्ययन प्रकियेमध्ये शिक्षकांची आवड असणे आवश्यक आहे तसेच त्यामध्ये अध्यापकीय अभियोग्यता सुध्दा प्रभावी असली पाहिजे. ही प्रभावी अध्यापकीय अभियोग्यता शिक्षकांना त्यांच्या अध्यापन कार्यामध्ये येणाऱ्या विविध प्रकारच्या अडथळयांना आणि अडचणींना दूर करण्याचे कार्य करीत असते. कारण माझा मुख्य हेतू हा अध्ययन अध्यापन कार्य प्रभावी करणे व त्यामध्ये येणाऱ्या विविध प्रकारच्या अडचणींचे सातत्याने निरसन करणे आहे. शालेय स्तरावर आलेल्या अडचणी दूर करूनच शिक्षणाच्या संदर्भात विद्यार्थ्यांचे अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य होऊ शकतात, याची जाणीव शिक्षकांना असल्यास ते विविध अडचणींवर सहजतेने मात करतात यासाठी शिक्षकांमध्ये अध्यापन अभियोग्यतेची भूमिका ही महत्त्वाची आहे. ज्या शिक्षकांमध्ये ही अध्यापन अभियोग्यता प्रभावी आहे ते सातत्याने आपल्या अध्यापन कार्याशी संबंधित बाबीवर सर्वाधिक लक्ष देतात. शिवाय वर्गामधील विद्यार्थ्यांशी होणाऱ्या आंतरक्रिया, शिक्षकांशी होणाऱ्या आंतरक्रिया यामध्ये योग्य समायोजन प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करतात. म्हणजे शालेय वातावरणांशी अशा शिक्षकांचे समायोजन चांगले असते. याउलट परिस्थिती असल्यास समायोजनावर विपरीत प्रभाव पडतो आणि शालेय वातावरणामध्ये विविध समस्या निर्माण होतात. म्हणजे शिक्षकांमध्ये शालेय वातावरणाशी निगडीत होण्यासाठी त्यांच्यामध्ये प्रभावी अध्यापन अभियोग्यता असणे अपेक्षित आहे त्यामुळे त्यांचे प्रभावी समायोजन शालेय वातावरणाशी होऊन अपेक्षित उद्दिष्टये साध्य होतील.

१.३ संशोधनाची उदिद्ष्टये :

१. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात अभ्यास करणे.
२. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या समायोजनाचा विविध जनसंख्यात्मक चलांच्या संदर्भात अभ्यास करणे.
३. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्य समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करणे.

१.४ संशोधनाच्या परिकल्पना :

१. माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकार (Aided & Non-aided school), लिंग (Gender) आणि शाळा क्षेत्राचा (Area of School) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर (Teaching Aptitude) सार्थक प्रभाव पडणार नाही.
२. माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकार (Aided & Non-aided school), लिंग (Gender) आणि शाळा क्षेत्राचा (Area of School) शिक्षकांच्या समायोजनावर (Adjustment) सार्थक प्रभाव पडणार नाही.
३. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्य समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडत नाही.

१.५ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

प्रस्तुत संशोधन हे अमरावती विभागतील माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकाचाच अभ्यास या संशोधनामध्ये करण्यात आला आहे. या संशोधनामध्ये अमरावती विभागातील माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचाच अभ्यास यामध्ये करण्यात आला आहे. प्रस्तुत अमरावती विभागातील ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विनाअनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील महिला शिक्षक व पुरूष शिक्षकापूरतेच मर्यादित आहे.

१.६ संशोधनाची पध्दती :

संशोधन कार्यामध्ये संशोधन पद्धतीला सर्वाधिक महत्त्व आहे. संशोधन कार्य करीत असताना योग्य अशा संशोधन पद्धतीची निवड करणे आणि त्या पद्धतीचा वापर संशोधनामध्ये करणे गरजेचे आहे. संशोधनाच्या ज्या विविध पद्धती आहेत त्यापैकी प्रस्तुत संशोधनामध्ये सर्वेक्षण पद्धतीची निवड करण्यात आली आहे. या संशोधन कार्यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या व्यावसायिक अभिवृत्तीचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात संशोधन कार्य करावयाचे असल्यामुळे संशोधन विषयामध्ये निर्धारित करण्यात आलेल्या चलांच्या संदर्भात त्यामध्ये अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळामधील शिक्षक, ग्रामीण व शहरी, महिला व पुरूष शिक्षक यांच्या संदर्भातील आवश्यक माहिती संकलन केवळ सर्वेक्षणाच्या माध्यमातूनच करणे शक्य आहे. या संशोधनामध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांमध्ये अध्यापन अभिवृत्ती आणि समायोजनाची स्थिती काय आहे, यासंदर्भात माहिती प्राप्त करण्यासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांचे सर्वेक्षण करून त्यासंदर्भात आवश्यक माहिती प्राप्त करणे आणि या शिक्षकांच्या व्यावसायिक अभिवृत्तीचा त्यांच्या समायोजनावर काय प्रभाव पडतो याचा अभ्यास केवळ वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीच्या अंतर्गत असलेल्या सर्वेक्षणाच्या माध्यमातूनच शक्य होऊ शकते अन्य कोणत्याही पद्धतीचा अवलंब प्रस्तुत संशोधनाच्या संदर्भात करणे शक्य नाही म्हणून या संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. त्याअंतर्गत संशोधनासाठी माध्यमिक स्तरावरील अनुदानित व विनाअनुदानित शाळांचे सर्वेक्षण करून तेथे कार्यरत असलेल्या शिक्षकांच्या माध्यमातून आवश्यक माहिती प्राप्त करण्यासाठी सर्वेक्षण करण्यात आलेले आहे.

१.७ संशोधनाची जनसंख्या आणि न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनकार्यासाठी अमरावती विभागातील ५ जिल्हयामध्ये ग्रामीण आणि शहरी भागामध्ये कार्यरत असलेल्या अनुदानित आणि विना-अनुदानित माध्यमिक शाळा आणि या शाळांमध्ये कार्यरत असलेले सर्व महिला व पुरूष शिक्षक प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या निश्चित करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तुत संशोधनाकरिता यादृच्छिक नमुना निवड प्रणालीचा वापर करण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये अमरावती विभागामध्ये असलेल्या प्रत्येक जिल्हयामधून यादृच्छिक न्यादर्श प्रविधीच्या माध्यमातून अनुदानित आणि विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांची निवड करण्यात आलेली आहे. या शाळांमध्ये कार्यरत असलेल्या शिक्षकांपैकी यादृच्छिक न्यादर्शन प्रविधीचा वापर करून शिक्षकांची निवड लॉटरी पद्धतीच्या माध्यमातून संशोधनासाठी करण्यात आलेली आहे. प्रस्तुत संशोधनाकरिता न्यादर्शाचा आकार पुढीलप्रमाणे निर्धारित करण्यात आलेला आहे.

कोष्टक क्र. ३.१

संशोधनासाठी न्यादर्श स्वरूपात निवड करण्यात आलेल्या शाळांचे विवरण कोष्टक.

जिल्हा	अनुदानित विद्यालय			विना-अनुदानित विद्यालय			एकूण
	ग्रामीण	शहरी	एकूण	ग्रामीण	शहरी	एकूण	
अकोला	५	५	१०	५	५	१०	२०
वाशिम	५	५	१०	५	५	१०	२०
अमरावती	५	५	१०	५	५	१०	२०
यवतमाळ	५	५	१०	५	५	१०	२०
बुलढाणा	५	५	१०	५	५	१०	२०
एकूण	२५	२५	५०	२५	२५	५०	१००

कोष्टक क्र. ३.२

संशोधनासाठी न्यादर्श स्वरूपात निवड करण्यात आलेल्या शिक्षकांचे विवरणाचे कोष्टक.

जिल्हा	अनुदानित विद्यालय						विना-अनुदानित विद्यालय					
	ग्रामीण		शहरी		एकूण		ग्रामीण		शहरी		एकूण	
	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T	M. T.	F. T
अकोला	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
वाशिम	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
अमरावती	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
यवतमाळ	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
बुलढाणा	१०	१०	१०	१०	२०	२०	१०	१०	१०	१०	२०	२०
एकूण	५०	५०	५०	५०	१००	१००	५०	५०	५०	५०	१००	१००

१.८ संशोधनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधनामध्ये शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेशी संबंधित माहिती प्राप्त करण्यासाठी सिंग आर. पी. आणि शर्मा एस. एन. यांनी विकसित व प्रमाणित केलेल्या Teaching Aptitude Test Battery चा वापर करण्यात आलेला आहे. तसेच प्रस्तुत संशोधनामध्ये शिक्षकांच्या समायोजनाशी संबंधित माहिती प्राप्त करण्यासाठी मंगल एस. के. यांनी विकसित व प्रमाणित केलेल्या Teacher Adjustment Inventory (MTAI) चा वापर करण्यात आलेला आहे.

१.९ सांख्यिकीय विश्लेषण व अर्थनिर्वचन :

सारणी क्र. ४.१

शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव दर्शवणारी सारणी.

स्त्रोत **Source**	वर्गाची बेरीज **Type III Sum of Squares**	स्वाधीनता मात्रा **df**	मध्यमान वर्ग **Mean Square**	**F** अनुपात	सार्थकता **Sig.**
शाळा प्रकार Type of School	३०५८.०९०	१	३०५८.०९०	११.४८९**	Sig
शाळा क्षेत्र Area	२५५०.२५०	१	२५५०.२५०	९.५८१*	Sig
लिंग Gender	१०५८८.४१०	१	१०५८८.४१०	३९.७८१**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र Type of School * Area	३४२.२५०	१	३४२.२५०	१.२८६	NS
शाळा प्रकार*लिंग Type of School * Gender	१८४०.४१०	१	१८४०.४१०	६.९१५**	Sig
शाळा क्षेत्र*लिंग Area * Gender	२४६.४९०	१	२४६.४९०	०.९२६	NS
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग Type of School * Area * Gender	३५७.२१०	१	३५७.२१०	१.३४२	NS
एकूण Total	२२४७६२६.०००	४००			

*** Significent at 0.05 Level ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणीमध्ये माध्यमिक स्तरावरील शाळांचा प्रकार (अनुदानित-विनाअनुदानित), शाळांचे क्षेत्र (ग्रामीण व शहरी) यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यामध्ये शाळा प्रकाराचा (अनुदानित-विनाअनुदानित) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ११.४८९, शाळा क्षेत्राचा (ग्रामीण व शहरी) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ९.५८१, लिंगाचा (महिला व पुरूष शिक्षक) शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ३९.७८१, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.२८६, शाळा प्रकार*लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ६.९१५, शाळा क्षेत्र आणि लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ०.९२६, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.३४२ आहे.

यामध्ये शाळा प्रकार (अनुदानित विनाअनुदानित), शाळा क्षेत्र (ग्रामीण शहरी), लिंग (महिला व पुरूष शिक्षक), शाळा प्रकार व लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडतो तर शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र, शाळा क्षेत्र*लिंग, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडत नसल्याचे दिसून येते. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या संदर्भातील विविध जनसंख्यात्मक चलांचा त्यांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

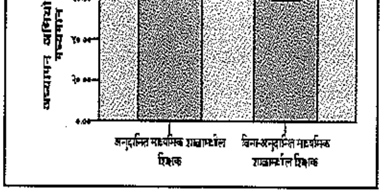

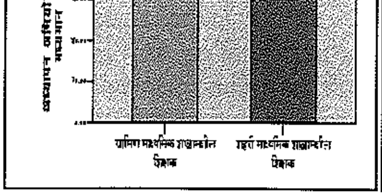

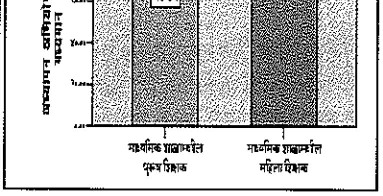

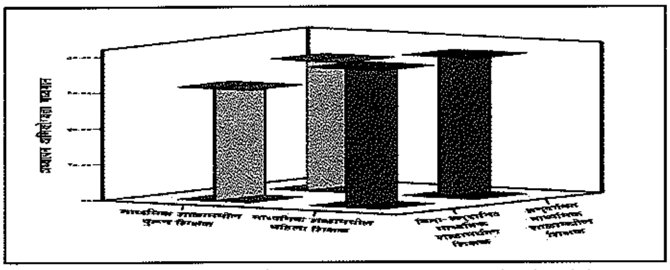

आलेख क्र. ४.१ शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या संदर्भात शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

सारणी क्र. ४.२

शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभाव दर्शवणारी सारणी.

स्त्रोत Source	वर्गाची बेरीज Type III Sum of Squares	स्वाधीनता मात्रा df	मध्यमान वर्ग Mean Square	F अनुपात	सार्थकता Sig.
शाळा प्रकार Type of School	४१०४६.७६०	१	४१०४६.७६०	९.९१४**	Sig
शाळा क्षेत्र Area	४२६००.९६०	१	४२६००.९६०	१०.२९०**	Sig
लिंग Gender	११४३७९.२४०	१	११४३७९.२४०	२७.६२७**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र Type of School * Area	५४१९५.८४०	१	५४१९५.८४०	१३.०९०**	Sig
शाळा प्रकार*लिंग Type of School * Gender	७६३८.७६०	१	७६३८.७६०	१.८४५	NS
शाळा क्षेत्र*लिंग Area * Gender	५१९८४.०००	१	५१९८४.०००	१२.५५६**	Sig
शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग Type of School * Area * Gender	१३१७९.०४०	१	१३१७९.०४०	३.१८३	NS
एकूण Total	७९३०००००	४००			

*** Significent at 0.05 Level ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणीमध्ये माध्यमिक स्तरावरील शाळांचा प्रकार (अनुदानित-विनाअनुदानित), शाळांचे क्षेत्र (ग्रामीण व शहरी) यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाचा अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यामध्ये शाळा प्रकाराचा (अनुदानित-विनाअनुदानित) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ९.९१४, शाळा क्षेत्राचा (ग्रामीण व शहरी) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १०.२९०, लिंगाचा (महिला व पुरूष शिक्षक) शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य २७.६२७, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १३.०९०, शाळा प्रकार*लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १.८४५, शाळा क्षेत्र आणि लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य १२.५५६, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा शिक्षकांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या संदर्भात प्रसरण अनुपात मूल्य ३.१८३ आहे.

यामध्ये शाळा प्रकार (अनुदानित विनाअनुदानित), शाळा क्षेत्र (ग्रामीण शहरी), लिंग (महिला व पुरूष शिक्षक), शाळा प्रकार व लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडतो तर शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र, शाळा क्षेत्र*लिंग, शाळा प्रकार*शाळा क्षेत्र*लिंग यांचा माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवर सार्थक प्रभाव पडत नसल्याचे दिसून येते. माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या संदर्भातील विविध जनसंख्यात्मक चलांचा त्यांच्या अध्यापन अभियोग्यतेवरील प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

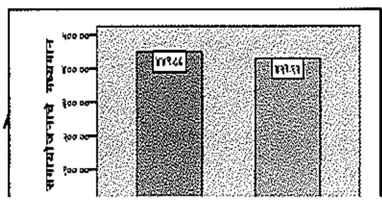

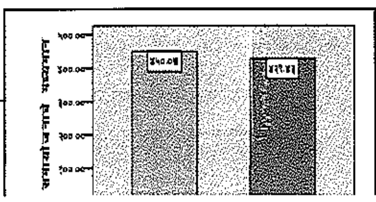

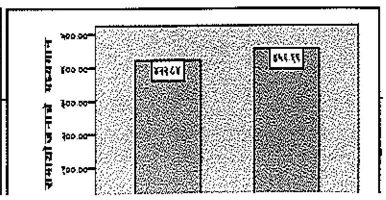

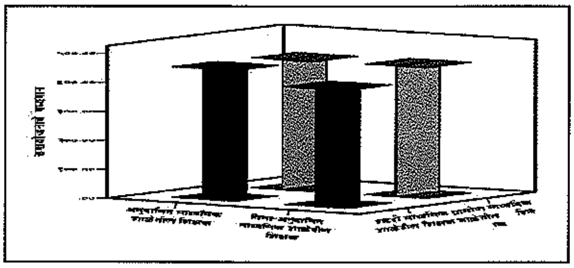

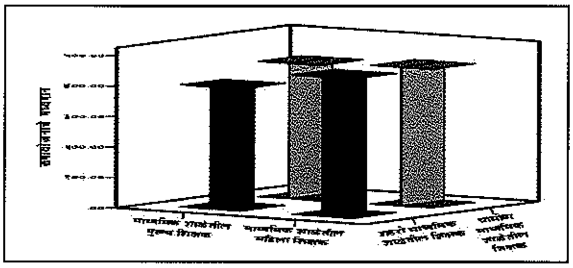

आलेख क्र. ४.२ शाळा प्रकार, लिंग व शाळा क्षेत्राच्या संदर्भात शिक्षकांच्या समायोजनाचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

सारणी क्र. ४.३
माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावशीलता दर्शवणारी सारणी.

समुह	प्रसरण स्त्रोत SV	वर्गाची बेरीज SS	d.f.	मध्यमान वर्ग MS	प्रसरण अनुपात	सार्थकता Sig.
माध्यमिक विद्यालयातील एकूण शिक्षक	Between Group	१६०२४३९.८२७	२	८०१२१९.९१४	९२०.५५**	सार्थक आहे
	Within Group	३४५५३५.१७३	३९७	८७०.३६६		
	Total	१९४७९७५.०००	३९९			
ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षक	Between Group	८०२१०६.२०३	२	४०१०५३.१०१	५१५.७८६**	सार्थक आहे
	Within Group	१५३१७८.८१७	१९७	७७७.५५७		
	Total	९५५२८५.०२०	१९९			
शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षक	Between Group	७५८०३६.११४	२	३७९०१८.०५७	३८८.७८१**	सार्थक आहे
	Within Group	१९२०५२.९०६	१९७	९७४.८८८		
	Total	९५००८९.०२०	१९९			

*** Significent at 0.05 Level   ** Significent at o.01 Level**

वरील सारणी मध्ये माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचे विश्लेषण करण्यात आलेले आहे. त्यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ९२०.५५ आहे. ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ५१५.७८६ आहे. शहरी शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाच्या बाबतीत गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ३८८.७८१ आहे. यामध्ये माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षक, ग्रामीण व शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या संदर्भात गणना व्दारा प्राप्त प्रसरण अनुपात मूल्य ०.०१ स्तरावर सार्थक आहे. याचा अर्थ असा की, माध्यमिक स्तरावरील एकूण शिक्षक आणि ग्रामीण व शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो हा प्रभाव पुढील आलेखाच्या माध्यमातुन दर्शविण्यात आला आहे.

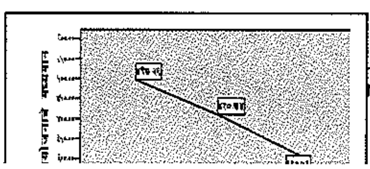

315

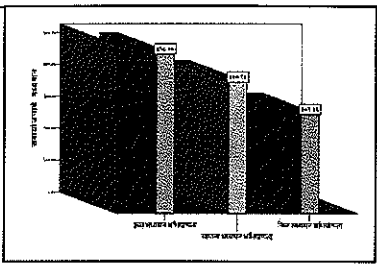

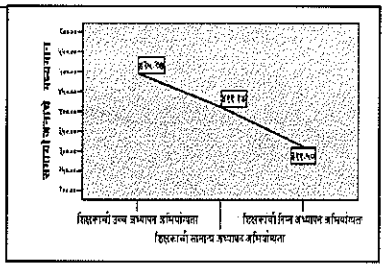

माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावरील प्रभावाचे मध्यमान दर्शविणारा आलेख.

संशोधनाचे निष्कर्ष :

माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकाराचा (अनुदानित विनाअनुदानित) शाळेतील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये ग्रामीण माध्यमिक शिक्षकांमधील अध्यापन अभियोग्यता ही शहरी शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे त्यामध्ये महिला शिक्षकांची अध्यापन अभियोग्यता ही पुरूष शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. तसेच अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आहे. तर ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळेतील शिक्षक,ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षक आणि ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेमध्ये सार्थक फरक आढळून येत नाही म्हणजे त्यांची अध्यापन अभियोग्यता जवळपास सारखी आहे.

माध्यमिक स्तरावरील शाळा प्रकाराचा अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. त्यामध्ये अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांचे समायोजन हे विना-अनुदानित माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. यामध्ये ग्रामीण माध्यमिक शिक्षकांचे समायोजन शहरी शिक्षकांच्या तुलनेत प्रभावी आहे. माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. यामध्ये पुरूष शिक्षकांचे समायोजन महिला शिक्षकांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी आहे. ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. ग्रामीण व शहरी भागातील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक आहे. अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक नाही तसेच ग्रामीण व शहरी भागातील अनुदानित व विना-अनुदानित माध्यमिक शाळांमधील महिला व पुरूष शिक्षकांच्या समायोजनामध्ये सार्थक फरक नाही.

माध्यमिक विद्यालयातील एकूण शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे. ग्रामीण माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे. शहरी माध्यमिक विद्यालयातील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेचा त्यांच्या समायोजनावर सार्थक प्रभाव पडतो. त्यामध्ये उच्च अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन उच्च आहे, सामान्य अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन सामान्य आणि निम्न अध्यापन अभियोग्यता असलेल्या शिक्षकांचे समायोजन निम्न आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

- Bhave V. (1995). Thought on Education. Varanasi : Sarva Seva Sangh Prakashan.
- Bhatnagar Suresh. (2007). Khothari Commission Recommendations and evaluation. Delhi : International Publication.
- Beena S., (1995). Determinants of Teacher effectiveness. Ambala Cantt: The Indian publications.
- Echazarra, A. et al. (2016), How teachers teach and students learn: Successful strategies for school, OECD Education Working Papers, No. 130, OECD Publishing, Paris, http://dx.doi.org/10.1787/5jm29kpt0xxx-en.

- Gupta Sen. (2012). Experiment in Teacher Education. Delhi : Indian Education NCERT Publication.
- अकोलकर, ग.वि,, (१९७३). शैक्षणिक समाजशास्त्राची रुपरेषा. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
- कुंडले म. बा. (२००५). शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र. पुणे : श्री विद्या प्रकाशन.
- कुंभोजकर, ग. वि., (१९८९). संशोधन पध्दती व संख्याशास्त्र. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन.
- कुळकर्णी के. वी. शैक्षणिक मानसशास्त्र. पुणे : नुतन प्रकाशन.
- करंदीकर सुरेश, (२००४). शैक्षणिक मानसशास्ज्ञ. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन. पृष्ठ क्र. १३१

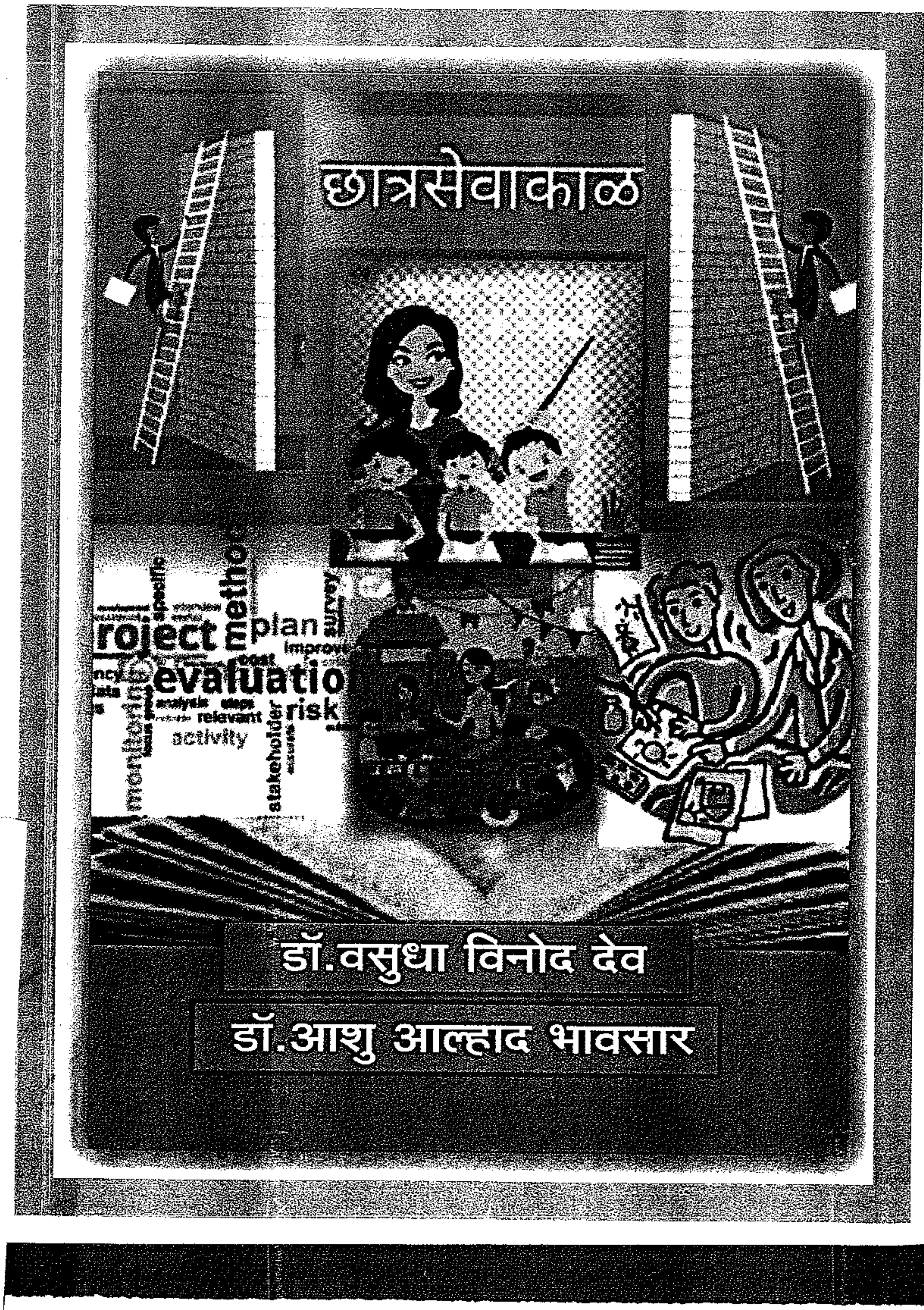
छात्रसेवाकाळ
डॉ.वसुधा विनोद देव
डॉ.आशु आल्हाद भावसार

बी.एड्. छात्रसेवाकाळ हस्तपुस्तीका

लेखक :

१) डॉ. वसुधा विनोद देव, ०९४२२९५९७६४
३ चिन्मय, शंकर नगर,
घाटोळ लेआउट, जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

२) डॉ. आशु आल्हाद भावसार, ०९४२३१४२६०७
१०१, आशीर्वाद अपार्टमेंट, दिवेकर चौक,
जठारपेठ, अकोला. ४४४००५

© श्री विनोद द. देव – ९४२२९५९७६३
प्रा. आल्हाद भावसार – ९९२३७५७३६०

प्रकाशक :
श्री. मनीष शांताराम बुटे
सुनंदा प्रकाशन
राजेश्वर अपार्टमेंट, जलाराम शाळेजवळ,
तापडिया नगर, अकोला.
दूरध्वनी :- ०७२४-२४२१२९९
भ्रमणध्वनी :- ०९४२२९२०२२५
आवृत्ती पहिली : दि. ३ जानेवारी २०१९

अक्षर रचना :
संजय आर. अन्नदाते
चिराग ग्राफिक्स, जठारपेठ, अकोला.
९८५०६४७९९२

मुद्रण :
किर्ती प्रिंटर्स, जुना कॉटन मार्केट,
अकोला. मो. नं. ९४२२८९३१६५

(फक्त महाविद्यालयीन प्रशिक्षणार्थींसाठी व विनामूल्य वितरणासाठी)

मा. वसुधा विनोद देव
मा. आशु आल्हाद भावसार

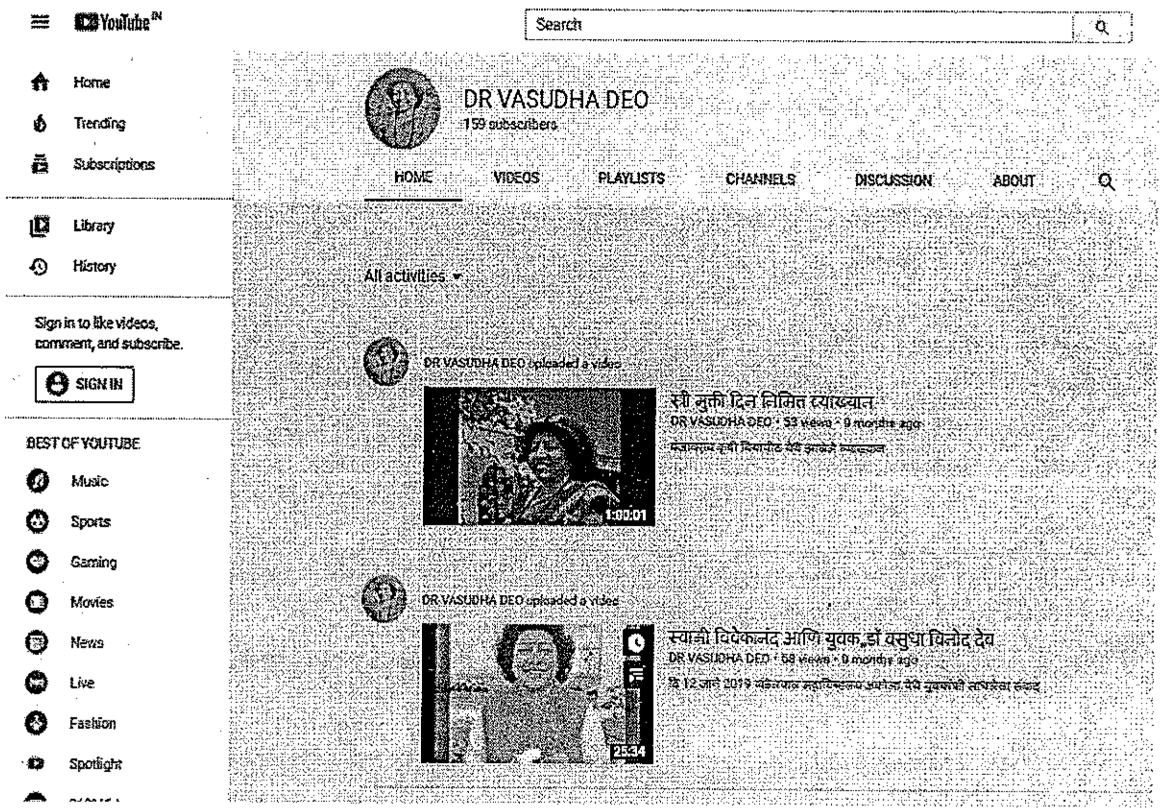
YouTube IN
Search
Home
Trending
Subscriptions
Library
History
Sign in to like videos, comment, and subscribe.
SIGN IN
BEST OF YOUTUBE
Music
Sports
Gaming
Movies
News
Live
Fashion
Spotlight
DR VASUDHA DEO
159 subscribers
HOME
VIDEOS
PLAYLISTS
CHANNELS
DISCUSSION
ABOUT
All activities
DR VASUDHA DEO uploaded a video
1:00:01
स्त्री मुक्ती दिन निमित्त व्याख्यान
DR VASUDHA DEO • 53 views • 9 months ago
DR VASUDHA DEO uploaded a video
25:34
स्वामी विवेकानंद आणि युवक,,डॉ वसुधा विनोद देव
DR VASUDHA DEO • 58 views • 9 months ago

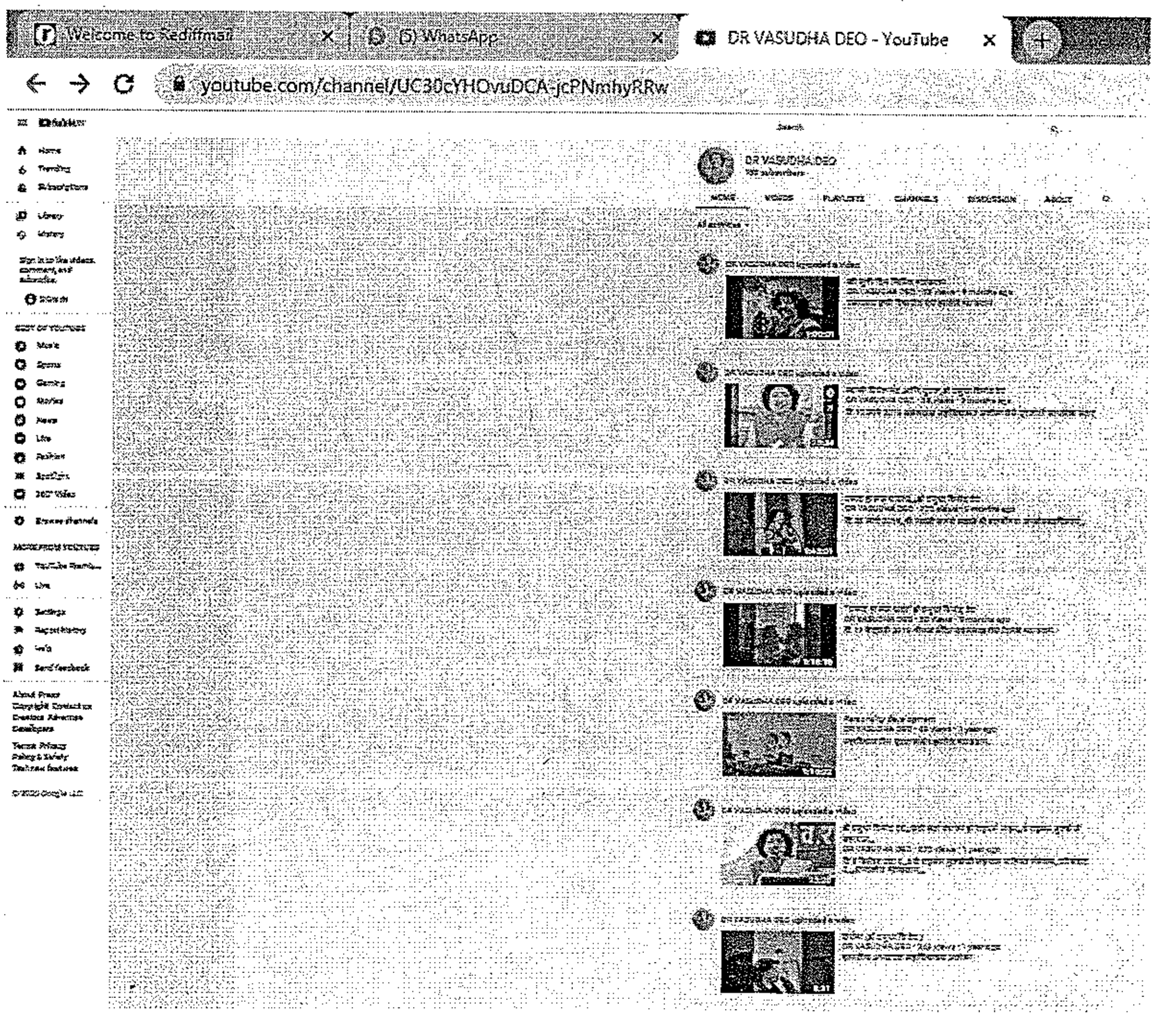
Welcome to Rediffmail
(5) WhatsApp
DR VASUDHA DEO - YouTube
youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the Institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

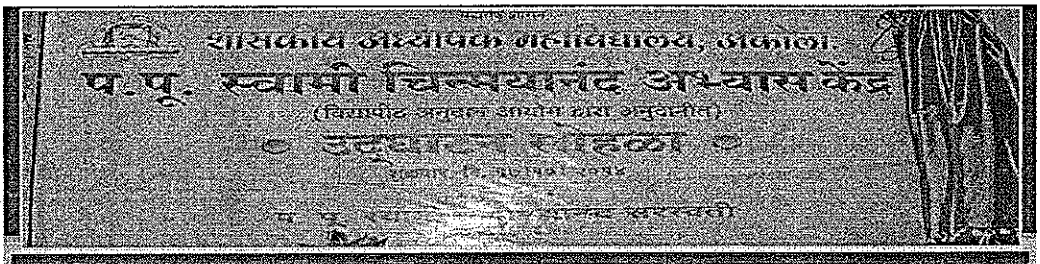

Home | What We Do | Publications | About Dr. Dev | Downloads | Advisory | Contact Us

Swami Chinmayananda Studies Centre Message

I, Dr. Vasudha V. Deo am extremely delighted to present the prospectus of �Six Months Diploma Course based on Thoughts of H.H. SWAMI CHINMAYANANDA� and also information about various activities. It is pride for my institute that this college is recommended as H.H. SWAMI CHINMAYANANDA STUDIES CENTRE .This is First Studies Centre in the world funded by UNIVERSITY GRANT COMMISSION (UGC) NEW DELHI.

Established in the year 1956,Government College of Education, Akola this is the only institute in Vidarbha region which has reached the zenith of success. �Sa VidyaYaVimuktaye� is themotto of theinstitute inspired by the aims such as overall personality development and other related factors through the process of training to the teachers and to cultivate teaching values to the teachers of the future.

Vision And Mission

NO TRANSFUSSION OF IDEA ONLY TRANSFORMATION

- To understand educational contribution of Swami Chinmayananda
- To understand various educational concepts
- To understand innovative concepts and innovative practices found in educational thoughts of Swami Chinmayananda
- To create focus on contemporary issues in education
- To create focus on education for sustainable development in Indian context
- To create focus on approaches to education

The highly talented, dedicated, efficient, honest and sincere teaching staff and equally competent non-teaching staff are the hallmarks of this premier institute. The students, who are selected on merit, are regularly exposed to advanced audio-visual aids, technological aids, prosperous library and efficient Extension Services Department of the institute. All these factors have contributed in continuous up-gradation of the institute over a period of time. The overall outcome of the training by social, spiritual, and educational dimensions has resulted inattaining a highly thoughtful aesthetic sense of teaching.

Sri Swami Chinmayananda was not only the sage of modern times, not only a guru but also a great visionary, whose work touched not only India but the whole world.A spring of love, ocean of knowledge, in the heart as compassionate as only a mother could be, a strict disciplinarian --- Swamiji�s life in itself was so virtuously disposed that it was like a model for all the devotees and followers. He was an ideal Guru,a teacher. His life mission was to strengthen and empower India in such a way that it could regain its past grandeur and glory. He spent his life time sowing, in the minds of people, the seeds of the values of love towards nation, pride for culture, sense of service to others, and love for spirituality. He felt, India should be powerful in all the fields. He used to draw an imaginary picture of India as a super power, but he was ever insistent that tolerance and tolerance alone should emanate from the great power.

No mission can successfully function and produce satisfactory results unless it has its own vision. Higher the vision, greater the mission. Now is the time that we need a clear vision to make the mission a really dynamic one, asserting itself against the perversion-- moral, political, and social --that we see around us. The heritage of 500 years of slavery is too strong upon the minds of our generation. We must, with all efforts, break it. As human beings we must learn to drop all class or caste distinctions. We must forget even to entertain them! All are Narayana only.�No Transfusion of ideas only Transformation�.This is the motto of H.H. Chinmayananda Studies Centre. I congratulate all those persons who are now part of this ocean of knowledge. In the service of lord.

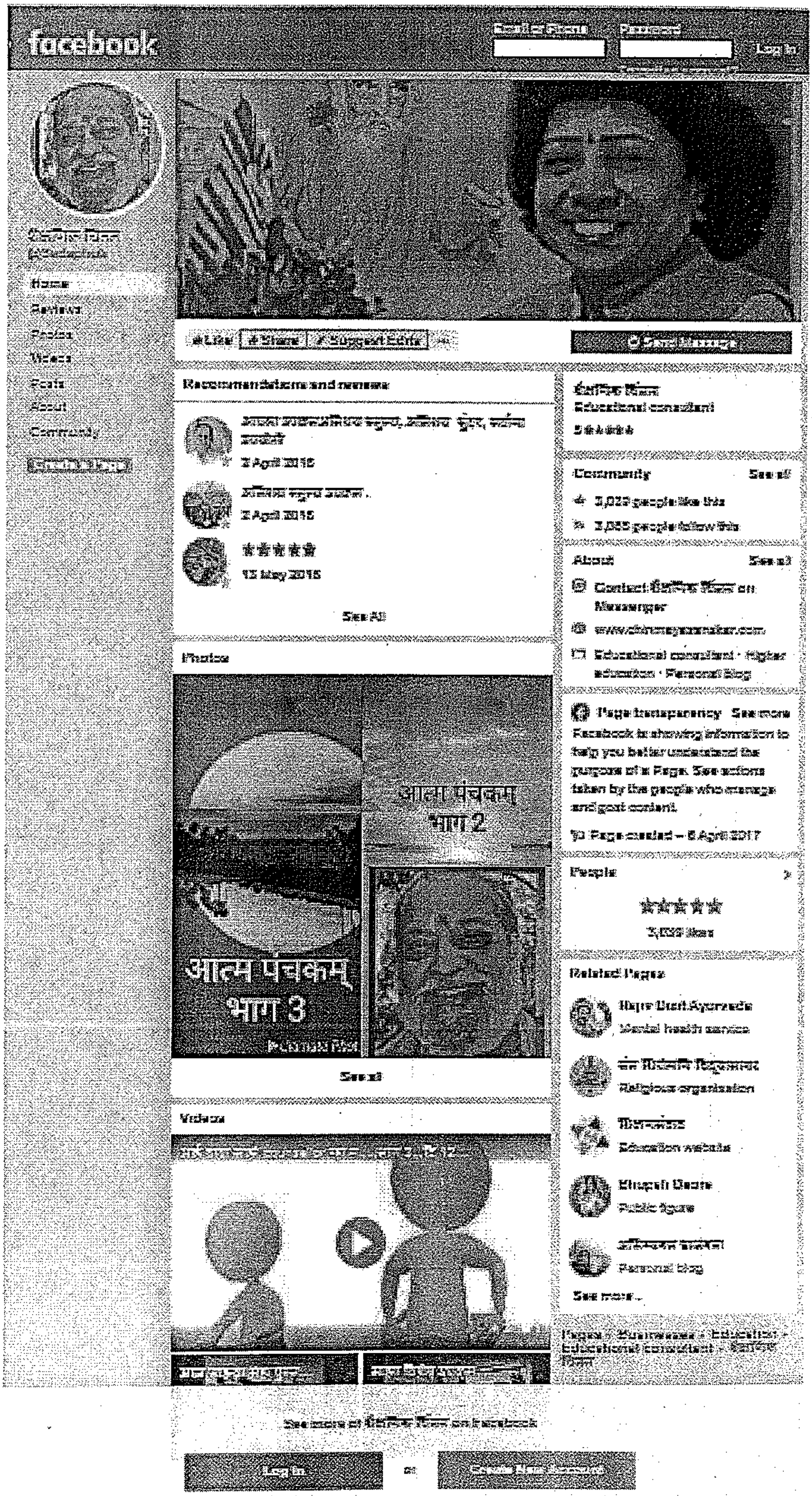
facebook
Log In
Home
Reviews
Photos
Videos
Posts
About
Community
Create a Page
Like
Share
Suggest Edits
Send Message
Recommendations and reviews
Educational consultant
3 April 2015
15 May 2015
See All
Community
See all
3,023 people like this
About
See all
Messenger
Educational consultant · Higher education · Personal Blog
Page transparency
See more
Facebook is showing information to help you better understand the purpose of a Page. See actions taken by the people who manage and post content.
Photos
आत्म पंचकम् भाग 2
आत्म पंचकम् भाग 3
See all
Videos
People
Related Pages
Mental health service
Religious organization
Education website
Public figure
Personal blog
See more...
See more of on Facebook
Log In
or
Create New Account

(322)

[illegible]

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY GAZETTE

Official Publication of Sant Gadge Baba Amravati University

PART-THREE

Tuesday,30th April 2019

NOTIFICATION

(Extra-Ordinary)

No. 103 / 2019 Date: 30.04.2019

SUBJECT : AWARD OF Ph.D. DEGREE.

It is notified for general information that the Hon'ble Vice-Chancellor has accepted the reports of Examiners for evaluation of the thesis submitted by the following candidates for the award of Ph.D. degree as per Direction No. 07/2019 Dated 01/02/2019 and declared the following candidates eligible for the award of degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.) in the subject and faculty mentioned in the following table.

TABLE

SR. No.	NAME & ADDRESS OF THE CANDIDATE AND DATE OF REGISTRATION/RE-REGISTRATION	SUBJECT & FACULTY	TITLE OF THE THESIS	NAME OF SUPERVISOR
01	02	03	04	05
01	Shri. Avinash Panjabrao Jadhao Plot No. 36B, Gawande Layout, Sai Nagar, Badnera Road, Amravati. (15-01-2013)	Computer Science and Engineering / Science and Technology	DESIGN OF SECURITY AWARE ROUTING PROTOCOLS IN VEHICULAR AD HOC NETWORK	Dr. D.N. Chaudhari, Dept. Of Computer Science & Engg., Jawaharlal Darda Institute of Engg. & Tech., Yavatmal.
02	Shri. Narendra Haribhau Shegokar Shri. Vyankatesh Arts & Commerce College, Deulgaon Raja, Dist. Buldana. (15-07-2013)	Commerce / Commerce and Management	भारतीय आयुर्विमा मंडळाच्या विविध विमा योजनांचे पॉलीसी धारकांच्या दृष्टीकोनातुन चिकित्सक अध्ययन	Dr. L.K. Karangale, Dept. Of Commerce, Bhagwan Baba College Lonar, Dist. Buldana.
03	Mrs. Harshali Pankaj Patil C-701, Emraid Technopark II, Near Thakur Public School, Thakur Village, Kandivali (E), Mumbai-400101. (15-01-2015)	Computer Science and Engineering / Science and Technology	INTEGRATING SENTIMENT AND AFFECT ANALYSIS IN SOCIAL MEDIA	Dr. Mohammad Atique, Dept. of Computer Science & Engg., Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
04	Shri. Dipak Ashok Warke Near Naik Hospital, Sahakar Nagar, At. Post. Bhusawal, Dist. Jalgaon. (15-07-2012)	Mechanical Engineering / Science and Technology	PERFORMANCE EVALUATION OF EVAPORATIVE COOLING SYSTEM USING DESICCANT DE-HUMIDIFICATION	Dr. Samir J. Deshmukh, Dept. Of Mechanical Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Amravati.
05	Ku Sujata Bhaskar Tadam Ekta Apartment, Flat No. F-3, Gokul Nagar, Jawahar Nagar, Akola. (15-07-2012)	Mathematics / Science and Technology	STUDY OF UNIFORMLY CONTINUOUS SPACES AND COMPACTNESS RELATED CONCEPTS IN UNIFORM SPACES AND PROXIMITY SPACES	Dr. S.M. Padhye, Dept. of Mathematics, Shri. R.L.T. College of Science, Akola.

06	Ku. Seema Govindsingh Raghuwanshi New Sonkhas, Mangrulpir, Dist. Washim. (15-01-2015)	Economics / Humanities	वाशिम जिल्ह्यातील प्रधानमंत्री ग्राम सडक योजनेचे आर्थिक मूल्यमापन (कालखंड सन २००४-२००५ ते २०१४-२०१५)	Dr. P.U. Aathawale, Dept. of Economics, S.N. Arts & U.K. Commerce College, Akola.
07	Ku. Renuka Dattatraya Joshi C/o. Aabasaheb Deshpande, 'Anand', Vidya Nagar, Parbhani. (15-07-2014)	Microbiology / Science and Technology	STUDIES ON L-ASPARAGINASE PRODUCTION BY ENDOPHYTIC BACTERIA ISOLATED FROM PLANTS RECOMMENDED FOR CANCER THERAPY	Dr. N.S. Kulkarni, Dept.of Microbiology, R.A. Arts, Shri. M.K. Commerce and S.R. Rathi Science College, Washim.
08	Shri. Onkar Madhorao Borekar Arts, Commerce College, Yeoda, Tq. Daryapur, Dist. Amravati. (15-07-2014)	Commerce / Commerce and Management	अमरावती जिल्ह्याच्या ग्रामीण भागातील दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींच्या निवारी घरांचा प्रश्न सोडविण्यात इंदिरा आवास योजनेचे योगदान (२००५-२००६ ते २०१४-२०१५)	Dr. D.V. Nichit, Principal, Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Walgaon, Dist. Amravati
09	Shri. Bhagwan Vishvanath Kendrekar Near Ganpati Mandir, Sant Namdev Nagar, Hingoli. (15-01-2014)	Commerce / Commerce and Management	CUSTOMER SATISFACTION OF CELLULAR SERVICES IN HINGOLI DISTRICT OF MAHARASHTRA (PERIOD 2009-2010 TO 2014-2015)	Dr. B.S. Zare, Dept. of Commerce, Shri. Shivaji Arts & Commerce College, Amravati.
10	Shri. Vivek Rambhauji Narkhedkar P.G. Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati. (15-01-2013)	Botany / Science and Technology	IN VITRO STUDIES ON ANTHER AND POLLEN CULTURE FOR HAPLOID PLANT REGENERATION	Dr. J.A. Tidke, Head, Dept. of Botany, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati
11	Ku. Meenakshi Shivcharan Wankhede D-404, Jai Amba Appt-6, Karde Nagar, Kathora Road, Amravati. (15-01-2015)	Education / Inter-disciplinary Studies	DEVELOPMENT OF PHONETIC BASED PACKAGED PROGRAMME AND ITS EFFECTIVENESS ON ACADEMIC ACHIEVEMENT OF THE STUDENTS WITH DYSLEXIA	Dr. G.L. Gulhane, Head, Dept.of Education, Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.
12	Ku. Nita Vitthalrao Deshmukh C/o. V.A. Deshmukh, Gupte Marg, Infront of Rutuja Appartment, Jatharpeth, Akola. (15-01-2014)	Education / Inter-disciplinary Studies	माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या अध्यापन अभियोग्यतेच्या संदर्भात त्यांचे समायोजन व शालेय घटनातील वैफल्य : एक सर्वेक्षण	Dr. (Mrs) V.V. Deo, Govt. College of Education, Akola.
13	Shri. Anand Mukundrao Pande Brahmin Galli, Near Ganesh Mandir, Risod, Tq. Risod, Dist. Washim. (15-07-2014)	Microbiology / Science and Technology	EFFECT OF PLANT GROWTH PROMOTING RHIZOBACTERIA CONTAINING 1-AMINO CYCLOPROPANE-1-CARBOXYLATE (ACC) DEAMINASE ON THE GROWTH OF WHEAT CULTIVATED UNDER STRESS CONDITION	Dr. N.S. Kulkarni, Dept.of Microbiology, R.A. Arts, Shri. M.K. Commerce and S.R. Rathi Science College, Washim.
14	Shri. Vijay Bashkaram Gadicha Rampuri Camp, Amravati. (15-01-2014)	Computer Science and Engg. / Science and Technology	ENHANCEMENT OF INFORMATION SECURITY USING IMAGE FUSION AND VISUAL CRYPTOGRAPHY	Dr. A.S. Alvi, Dept. of Computer Science and Engg., P.R.M.I.T. & R., Badnera, Amravati.

15	Ku. Suwarna Subhash Gothane CMR Technical Campus, Kandlakoya (V) Medical, Hyderabad. (15-01-2015)	Computer Science and Engg. / Science and Technology	DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF ICT ENABLED MODEL FOR EFFICIENT IDENTIFICATION OF INDIAN ROAD DISTRESS USING IMAGE PROCESSING	Dr. M.V. Sarode, Dept.of Computer Science & Engg., Jagadamba College of Engg. & Tech., Arni Road, Kinhi, Yavatmal
16	Shri. Yogesh Haridas Gulhane New Swastik Nagar, Near Water Tank, Badnera Road, Amravati. (15-01-2015)	Electronics and Telecomm. Engg. / Science and Technology	ANALYSIS OF IMPACT OF EMOTION ON THE PERFORMANCE OF STUDENTS USING SIGNAL PROCESSING APPROACH	Dr. S.A. Ladhake, Principal, Sipna College of Engg. & Tech., Amravati.
17	Shri. Gajanan Shankarrao Wajire Vrindavan Appartment, Behind Govt. Dairy, Shastrinagar, Akola. (15-01-2013)	Elecronics / Science and Technology	GENERATION OF VOLTAGE (POTENTIAL DIFFERENCE) FROM LIVING PLANTS AND ITS UTILIZATION IN MINIATURE ELECTRONIC CIRCUITS	Dr. Y.B. Gandole, Dept. of Electronics, Aadarsha Science, J.B. Arts and Birla Commerce Mahavidyalaya, Dhamangaon (Rly), Dist. Amravati.
18	Shri. Sachin Kacharu Korde A/P Loni-KD, Tq. Rahata, Dist. Ahmednagar. (15-01-2015)	Computer Science & Engg. / Science and Technology	SECURED PROTOCOL AGAINST NETWORK LAYER ATTACKS IN MOBILE AD HOC NETWORKS	Dr. M.V. Sarode, Dept.of Computer Science & Engg., Jagadamba College of Engg. & Tech., Arni Road, Kinhi, Yavatmal.
19	Shri. Khushal Vishvnath Dhawale Mungsaji Maharaj Mahavidyalaya, Darwha, Dist. Yavatmal. (15-01-2012)	Commerce / Commerce and Management	पश्चिम विदर्भातील कृषि विकासासाठी राबविल्या गेलेल्या कृषि योजनांचे टिकात्मक अध्ययन (कालावधी २०११-२०१२ ते २०१६-२०१७)	Dr. D.V. Nichit, Principal, Sant Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Walgaon, Dist. Amravati
20	Shri. Kamlesh Anandrao Waghmare Hinghanghat Fail ward No. 15, Pulgaon, Dist. Wardha. (15-01-2014)	Computer Science & Engg. / Science and Technology	DESIGN OF EFFICIENT DATA COLLECTION METHOD IN WIRELESS SENSOR NETWORK	Dr. P.N. Chatur, Dept. of Computer Science & Engg., Govt. College of Engg., Amravati.
21	Shri. Sunil Sharadchandra Muley Anikat Road, Dubey Lay-out, Plot No. 21, Khamgaon, Dist. Buldana. (15-07-2004 / 15-07-2009)	English / Humanities	SPIRITUALISM IN SWAMI VIVEKANANDA'S POETRY AND ITS REFLECTIONS IN EMERSON'S POETRY AND ESSAYS	Prof. P.A. Sahastrabuddhe, Shrikrushna Society, Arni Road, Yavatmal.
22	Ku. Chandrakala Chintamanji Kantale Smt. Kokilabai Gawande Mahila Mahavidyalaya, Daryapur, Dist. Amravati. (15-07-2012)	Home Economics / Humanities	शहरी व ग्रामीण भागातील अर्थार्जन करणाऱ्या महिलांच्या सक्षमीकरणात कुटुंबातील पुरुषांचा सहभाग : चिकित्सक अभ्यास	Dr. Leena S. Kandalkar, Dept. of Home Economics, Indirabai Meghe Mahila Mahavidyalaya, Amravati.
23	Shri. Kishor Maroti Wankhade At. Post. Jalka Bhadang, Tq. Khamgaon, Dist. Buldana. (15-07-2014)	History / Humanities	बाळापूर शहरातील सुफी संतांचे कार्य : एक चिकित्सक अभ्यास (इ.स. १६०० ते इ.स. १९५०)	Dr. Vasant R. Dongare, Dept. of History, Smt. S.R. Mohata Mahila Mahavidyalaya, Khamgaon, Dist. Buldana.

By Order,

Sd/-
Dr. Hemant R. Deshmukh
Director,
Board of Examinations and Evaluation,
Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

शैक्षणिक योगदान

- शैक्षणिक सत्र २००६—०७ मध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगाकडुन Minor Research Project साठी स्वामी चिन्मयानंदांच्या शैक्षणिक विचारांचा आधुनिक शिक्षणाच्या दृष्टीकोनातुन विश्लेषणात्मक अभ्यास या विषयाकरीता ५०,०००/— रूपपांचे अनुदान प्राप्त झाले. हे जागतिक स्तरावरील पहिले संशोधन असुन मानव संसाधन विकास मंत्रालयातर्फे कॉपीराईट असणारे संशोधन आहे.

- या संशोधनावर आधारीत विद्यापीठ अनुदान आयोगा मार्फत Epoch Making Social Thinkers of India या योजने अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद अध्यासन केंद्र म्हणुन शासकीय अध्यापक महाविद्यालयास मान्यता प्राप्त झाली व त्यासाठी सात लाख रूपये अनुदान मंजुर झाले. यापैकी तीन लाख रूपये सेंटर सेटअप करीता तर २ लाख रूपये विविध कार्यक्रमांकरीता प्राप्त झाले.

- स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्र हे यु.जी.सी. मधील स्वामी चिन्मयानंद यांचे नांवे असणारे पहिले केंद्र असुन जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे, तसेच महाराष्ट्राच्या बी.एड. महाविद्यालयातील हे पहिले व एकमेव केंद्र आहे.

- या केंद्राचे उद्‌घाटन पद्‌मश्री स्वामी तेजोमयानंद सरस्वती विश्वप्रमुख, चिन्मय मिशन यांच्या हस्ते संपन्न झाले व त्या वेळेस त्यांच्या उद्‌बोधनात सदर केंद्र जागतीक स्तरावरील पहिले केंद्र आहे ही बाब अधोरेखीत केली.

- ह्या केंद्राच्या माध्यमातून CCED (Certificate Course in Chinmaya Education) हा नाविन्यपुर्ण कोर्स राबविण्यात आला. ज्याचे संपुर्ण अभ्यासक्रम स्वत: तयार केलेला आहे. या अभ्यासक्रमाचा लाभ एकुण ३५ शिक्षकांनी घेतलेला असुन ह्यासाठी स्वयं अध्ययन पुस्तीका ही विकसीत करण्यात आलेली आहे.

- प्राप्त झालेल्या अनुदानातुन माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी विविध प्रशिक्षणे तसेच ट्रेनर्स ट्रेनींग प्रोग्राम व राष्ट्रीय चर्चा सत्र घेण्यात आले.

- माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांचे जी प्रशिक्षणे घेण्यात आली त्यात एकुण २५० शिक्षकांचा सहभाग राहिलेला आहे व जे राष्ट्रीय चर्चासत्र घेण्यात आले त्यात एकुण १०० विद्वानांचा सहभाग राहिलेला आहे. या चर्चासत्रामध्ये स्वामी चिन्मयानंद यांच्या विचारांवर आधारीत ISBN असणारे सोव्हेनियर तयार करण्यात आले.

- अमरावती विद्यापीठा अंतर्गत स्वामी चिन्मयानंद आणि मानव संसाधन विकास ह्या विषयावरील आचार्य पदवी ही जागतीक स्तरावरील स्वामी चिन्मयानंद आणि शिक्षण ह्यास अनुसरून पहिली पि.एच.डी. ठरली.

- स्वामी चिन्मयानंद यांच्या शैक्षणिक विचारांवर आधारीत चिन्मय शिक्षणोपनिषद या पुस्तकाचे प्रकाशन २००९ साली करण्यात आले.

- सदर केंद्राच्या वतीने आजही अकोल्यातील एका प्रथितयश शाळेमध्ये प्रती वर्षी शालेय विद्यार्थीनींसाठी व्यक्तिमत्व विकासावर आधारीत कार्यशाळा घेण्यात येते.

- बी.एड. च्या विद्यार्थ्यांसाठी Understanding the Self हा विषय जो ६० तासांकरीता देण्यात आलेला आहे, हा स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या वतीने घेण्यात येतो.

- स्वामी चिन्मयानंद ॲन्ड रिलीजन ह्या विषयावर आधारीत २०१४ मध्ये अथेन्स (ग्रिस) येथे जागतिक तत्वज्ञान परिषदेमध्ये सादरीकरण करण्याकरीता आमंत्रीत करण्यात आले होते व एका सेशन करीता अध्यक्षपदही बहाल करण्यात आले होते.

- शैक्षणिक सत्र २०१८—१९ मध्ये पि.एच.डी. संशोधन केंद्र, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला येथील प्रवेशीत एक प्रशिक्षणार्थीनी स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राच्या अंतर्गत संशोधन कार्याकरीता प्रस्ताव तयार केलेला आहे.

- चिन्मय मिशनच्या माध्यमातुन २००२ पासुन ते २०१८ पर्यंत प्रतिवर्षी गिता पठण स्पर्धेचे आयोजन करण्यात येते, आज पावेतो प्रतिवर्षी किमान ८०० या प्रमाणे १२००० विद्यार्थ्यांचा सहभाग यामध्ये राहिलेला आहे.

- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला. त्यामध्ये काही विषय जे नवीन होते त्याबाबतीत स्वत: वर्कशीट विकसीत केल्या. हे विषय पुढील प्रमाणे —

  i. Reading and reflecting on text, ii. Understanding the self, iii. Environmental education, iv. School engagement

- N.C.T.E. ने २०१४ साली नविन अभ्यासक्रम दिला, त्यात छात्र सेवाकाळ जो विशिष्ट पध्दतीने राबवायचा आहे त्यासाठी, छात्रशिक्षकांसाठी एक हस्तपुस्तीका (ISBN No. 34-978-93-84801-16-8) विकसीत करून ही हस्तपुस्तीका विद्यार्थ्यांना प्रतिवर्षी मोफत उपलब्ध करून दिली जाते व त्याच्या आधारावर विद्यार्थ्यांना सर्व प्रकारचे प्रिंटींग साहित्य दिले जाते.

- Understanding the self या विषयावर आधारीत स्वतःच्या You Tube चॅनलवर विविध व्याख्याने उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.
- https://www.youtube.com/channel/UC30cYHOvuDCA-jcPNmhyRRw
- शैक्षणिक विचारांच्या आधारावर शैक्षणिक चिंतन हे फेसबुक पेज वाचकांसाठी उपलब्ध असुन त्यावर विविध विषयावरील किमान ३०० लेख उपलब्ध आहेत. https://www.facebook.com/Sadaphuli/
- www.chinmayasanskar.com हि स्वतःची वेबसाईट असुन तूर्तास ही वेब—साईट स्वामी चिन्मयानंद अभ्यास केंद्राकरीता समर्पीत करण्यात आलेली आहे.
- C.T.E. अंतर्गत २००५ आणि २००६ मध्ये व २००६—०७ मध्ये एकुण १४ Training Manuals विकसीत केली.
- एकुण १४ पुस्तक प्रकाशित झालेले असुन त्याचा फायदा अनेक विद्यार्थी घेत आहेत. यातील ७ पुस्तके स्वतःच्या वेबसाईटवर e-books च्या स्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.

डॉ. वसुधा विनोद देव
सहयोगी प्राध्यापक,
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला